Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXXI
ANUL XXII

ATELIERELE ADEVERUL S. A.
STRADA CONST. MILLE 7—11, BUCUREŞTI
1930

1930. ANUL XXII. IANUAR, FEBRUAR, MART No. 1, 2 și 3

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

Redacția și Administrația: Str. Const. Mille 7-9-11, București

1930

Viața Romînească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate: un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

VIAȚA ROMÎNEASCĂ
REVISTĂ LUNARĂ
București, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11
Anul XXII

Prețul Abonamentelor :

IN ȚARĂ :

Pe un an . . . . Lei 500
Pe jumătate an . . . . „ 250

IN STRAINĂTATE :

Pe un an . . . . Lei 650
Pe jumătate an . . . . „ 375

D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și Lei 150 anual, costul recomandării pentru țară sau Lei 240 pentru străinătate.

Abonamentele se pot face dela orice număr, trimițînd suma prin mandat poștal sau plătind costul direct la birourile administrației din București, str. Const. Mille No. 7-9-11.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 și 1924, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu prețul de 200 lei colecția, iar 1925, 1926, 1927 și 1928 cu lei 300 colecția.

Administrația.

Tîrg moldovenesc din 1890

(FRAGMENT)

„Orașul" de reședință al județului nostru — în realitate un tîrgușor ca toate celelalte din Moldova nordică — era alcătuit din patru părți distincte.

In mijloc, pe drumurile principale care se încrucișează spre alte ținuturi, se înșirau prăvăliile în cea mai mare parte ovreiești, cuprinzînd mărfurile trebuitoare țăranilor. In preajma acestor uliți și a barierelor cu tract mare rural, înălțau mireasmă spre Savaot mahalalele jidovimii, feredeul, Broscăria și toate ulicioarele cotite, cu maghernițí șubrede, unde viermuia — în colb vara, iar primăvara și toamna în glod — o populație harnică, neliniștită și săracă de ghetto.

Intr'o altă regiune, dominată de cîteva biserici, de clădirea Prefecturii, a Primăriei și a Gimnaziului, se întretăiau cîteva străzi mai curate, cu locuințele mai-marilor așezării, a urmașilor unei boierimi în declin și a cîtorva bogătași suspecți selectați dintre dezertorii de dincolo. Pe aceștia din urmă toată lumea îi dușmănea din punct de vedere politic și economic și toată lumea le dădea concursul ca să-și sporească afacerile și averile. Ei stăteau încă bine legați de comunitatea lor și de sinagoga cea mare, însă erau în relații cu creștinii, găsindu-se în mijlocul societății acestei capitale, cei mai în curent cu mișcarea politicii timpului și mai ales cu cotele burselor. Această inițiere se datora celor cîteva exemplare misterioase din „Neue freie Presse" care soseau zilnic dela Viena și pe care funcționarii de la Poștă le întorceau pe față și pe dos o clipă, apoi le lepădau cu dispreț.

Tineretul studios și unele din femeile și fetele acestei noblețe financiare vorbeau o limbă corectă autohtonă —

deşi puţintel cîntată — şi se aflau în curent cu tot ceiace apărea în librăriile dela Iaşi şi'n publicaţiile periodice ale ţării. Puteau servi prietenelor lor moldovence şi informaţii asupra literaturilor străine occidentale, datorită aceloraşi misterioase şi dispreţuite gazete străine. Ca să facă să treacă fără jignire această superioritate, nu uitau să întrebuinţeze discreţie şi modestie în raporturile lor cu nobleţa naţională.

Cătră miază-noapte şi asfinţit se revărsau, între livezi, mahalalele foştilor plugari mărginaşi de odinioară, cu strălucitoare căsuţe văruite . Acuma cea mai mare parte din ei părăsiseră breasla muncii cu braţele, socotind că s'au ridicat pe o treaptă mai de cinste. Aproape toţi, cei din generaţia nouă, erau slujbaşi mărunţi la felurite instituţii ale Statului. Cîţiva dintre cei dintăi pioneri ai penei de gîscă îşi isprăviseră cariera şi acuma îşi măcinau cele din urmă zile într'o tihnă săracă de pensionari, făcîndu-şi ostentativ tabietul în cerdac şi'n jilţ, cu cafea turcească şi ţigără. Aici mai stăruiau şi cîţiva cultivatori de pămînt şi crescători de vaci cu lapte — element tranzitoriu — precum şi o parte din meseriaşii lemnari şi zidari, serioşi clienţi ai crîşmelor.

Insfîrşit, cătră rîpa pîrăului lui Clopoţel, erau bordeie vagi, între scai voiniceşti. Acolo şi lăutarii tîrgului aveau o uliţă a lor: uliţa cioroilor.

Aceasta era împărţirea tîrgului din punct de vedere geografic. Trebue să adăugim că toată această aglomeraţie de clădiri înălţate, cele mai multe, din materiale nedurabile, şi tot labirintul de uliţi asupra cărora n'a planat niciodinioară intenţia unei alinieri se găseau învălmăşite într'o vale şi răsfirate pe o costişă trăgănată.

Din Broscărie şi din mlaştini, aşezările săreau unele peste altele spre culmea dealului. Cursurile de apă, cătră răsărit şi cătră apus, sticleau departe. Ca să-şi potolească setea, tîrgoveţii scoteau apă cu cîrligele sau cu ciuturile cu roată din cîteva fîntîni săpate de meşteri dela ţară c'o artă şi cu mijloace preistorice. Se aflau şi cîteva cişmele, întemeiate nu de mult de Primărie, dintr'o fundaţie a unei boieroaice văduve; însă, în general, părea că toată lumea aceia năzueşte spre înălţime, ferindu-se de puhoaie şi urînd elementul umed.

Singura baie publică era cea ritualică ovreiască. In zilele cînd funcţiona, un băiat desculţ şi flenduros dintre desmoşteniţii lui Israel umbla pe uliţi sunînd dintr'o talancă. Pentru partea pravoslavnică a localităţii, întrucîtva ostilă celor care au răstignit pe Domnul nostru Iisus Hristos, existenţa acestui aşezămînt era cu desăvîrşire indiferentă.

Organizaţia de Stat n'avea decît o slabă înrîurire asupra acestei populaţii amestecate.

Prefectul conducea în numele Maiestăţii Sale, Primarele administra, agenţii fiscului încasau. Era aceiaşi stare de lucruri pe care din vechi au cunoscut-o oamenii pămîntului, supunîndu-se rînd pe rînd feluritelor dominaţii, plătind bir şi trăind subt semnul fatalităţii. Până şi justiţia era abur de suprafaţă, căci da sentinţe după legi pe care nu le cunoşteau decît anume iniţiaţi. Aceste legi nimeni nu le ceruse şi nimeni nu pretindea să fie cunoscute. Toată rînduiala veacurilor trecute, în aceste colţuri depărtate ale lumii, se întemeiase, până acum cîteva zeci de ani, tocmai pe lipsa de rînduială şi legi.

Alegerea deputaţilor pentru parlament, în colegii restrînse censitare, era o afacere de administraţie. Cînd suna în eternitate ora prevăzută de monitorul oficial, lumea cu drept de vot se bucura şi petrecea ori în crîşme, ori la banchete, după categorii, sărbătorind pe cei aleşi, oameni totdeauna ai Stăpînirii. După aceia toţi îşi vedeau de treburi şi lăsau pe deputaţi să-şi împlinească slujba, votînd un număr impunător de legi, pe care obştea continua să le socotească tot aşa de indiferente şi nefolositoare caşi feredeul jidovesc.

Totuşi populaţia cu drepturi civile şi politice atîrna exclusiv de această organizaţie quasi-fictivă de stat. Dacă onoratul guvern şi-ar fi retras de deasupra ei mîna şi n'ar fi plătit lefurile, ar fi căzut, privind rătăcită în juru-i, şi ar fi pierit ca într'un pustiu. Dezertori ai agriculturii, urînd munca dela ţară, ruşinîndu-se de părinţii ori bunicii lor în straie albe, nemaiînţelegînd şi dispreţuind vechea disciplină a unei societăţi primitive cu tărie fixată în rosturile sale, se aşezaseră în acest loc într'un fel de popas nedumerit. Nu ştiau decît să zgîrie, fără ortografie, în condici ori pe coli cu en-tête, fraze stereotipe. Nu ştiau să citească decît o gazetă; uneori se lipseau şi de asta. Altceva nu învăţaseră în cele cîteva clase primare ori — foarte rar — de gimnaziu. Din toate cîte le trecuseră vag pe subt ochi şi pe subt ciudata lor înţelegere, se dumeriseră întăiu şi întăiu că nu este Dumnezeu, că lumea n'a fost creată în şase zile, că descîntecele sînt o prostie şi că tunetul este electricitate, adică ceva fără sens: rîd cînd îl aud şi privesc ironic spre femeile care-şi fac cruce cu spaimă. In general aveau dispreţ pentru tot ceiace nu cunoşteau. Cultură şi

străduinți de veacuri ale popoarelor spre nobleța speciei, manifestări de știință și de artă, — toate acestea erau dincolo de orizont. Până la debitele de tutun ale tîrgului nu ajungeau decît „Misterele Parisului" și alte romane de intrigi și crime fantastice. Un piano ori un acord de vioară nu sunau decît în puținele case ale urmașilor de boieri. După călătorii în vremuri bune la Paris ori la Riviera, apăruseră, în încăperile lor melancolice, pe păreți stampe și pe etajere volume de Musset ori de Hugo. Acești urmași scăpătați vorbeau și franțuzește, — alcătuiau însă excepții și singurul lor rost mai era să fie prefecți, primari și deputați, intrînd pe calea budgetului, în nivelarea comună..

O bibliotecă ș'un piano se găseau și'n alte părți: la un inginer neamț, ori la un medic vienez. Dar aceștia erau niște veneti͏ci, care se pripășiseră aici pentrucă nu mai aveau loc în țară la ei și piereau de foame. Aici o duceau bine; mîncau și mai ales beau, pe spinarea noastră a pămîntenilor. Se găseau acele instrumente ale civilizației și la Ovreii care adunau averi și stăteau în relații cu boierii scăpătați și cu Nemții. Ei, însă, orice-ar fi făcut, rămîneau tot niște Ovrei, cărora ai noștri, cînd erau ei în de ei, la un pahar de vin, puteau să le adreseze anume apostrofe și invective proprii foarte originale și colorate.

Așezarea acestei societăți era așa de factice, încît ar fi fost primejduită și în alte împrejurări decît cele budgetare. Dacă Jidovii și-ar fi închis obloanele prăvăliilor pe ulițí și maghernițele în piață, tîrgul ar fi intrat într'o sincopă. Slujbașii Regelui n'ar fi putut să se adreseze nici altui tîrg, foarte departe, nici satelor din preajmă. „Pe cont" nu le dădeau decît negustorii care cădeau subt apostrofele și invectivele sus-arătate. Mai mult decît atît: capitala ținutului nostru, caşi alte tîrguri din această parte a țării, puteau consuma carne zilnic numai grație comunității ovreiești. Hahamii, după tainice ale lor cunoștinți, alegeau din vitele jertfite ce era bun. Și din acest bun deosebeau partea de dinainte. Israel consuma cușer; ceiace nu era cușer și buturile de dinapoi treceau pentru îndestularea populației de care vorbim. In același chip, toate funcțiile de viață reală ale tîrgului — aprovizionarea zilnică și micile industrii neapărat necesare — intrau în sama acelorași elemente de invazie atît de hulite, care au coborît din Galiția căutînd goluri și puncte de minimă rezistență. Intr'adevăr, n'aveau drepturi politice, agoniseau însă bani. Nimene nu le dădea vre-o cinste și toți mărturiseau pentru ei dispreț: se pare însă că acei străini se sinchiseau foarte puțin de această marfă fără valoare.

Mai grav era că autohtonii, cu toată trufia și superioritatea ignoranței lor, nu învățaseră în școlile lor primare și'n puținele clase gimnaziale, operațiile elementare de aritmetică. Niciodată nu erau în stare, în privința lefurilor lor, să facă o adunare ori o balanță. Veneticii galițieni, în veacuri de mizerie și de trudă, se deprinseseră să nu mănînce în zilele fără cîștig. Iar în zilele cînd agoniseau importanta sumă de patruzeci de bani, cinci ori șase bani îi puneau deoparte cu dobîndă bine calculată. Acest simplu sistem îi făcea milionari. Oamenii din tîrgul nostru cheltuiau în fiecare lună ceva mai mult decît leafa. Trebue adaos că acest deficit se producea la începutul lunii. In consecință urmau niște operații complicate de împrumut care se chemau scontul lefii, cu chitanță în regulă și dobîndă de 10 bani la franc pe săptămînă. Nu-i mai puțin adevărat că Jidovii, deși strîngeau ban lîngă ban, nu știau să trăiască. Ai noștri însă știau. Nu acasă, ci la crîșmă la „Șapte fete" unde se găsea totdeauna vin bun și nu lipseau lăutarii.

Asemenea ispravă poate nu s'ar bucura de laudă din partea unor bărbați cu judecata severă. Insă trebue numaidecît să adăogim că localul dela „Șapte fete" și alte cîteva la fel erau singurele puncte de adunare și de recreație ale oamenilor noștri. Despre așazisele petreceri cîmpenești ale Europenilor habar n'aveau. Conferinți și audiții de muzică aveau loc prin niște accidente cu totul rare; pe lîngă asta, asemenea distracții intrau, la urma urmei, în zona disprețului lor. Unde mai pui că s'ar fi ivit într'adaos și pretențiile femeilor: să meargă și ele. Așa încît femeile să stea mai bine acasă, să-și vadă de treabă. Același dispreț îl mărturiseau fără sfială și pentru alte năravuri apusene: tenisul, patinajul și orice altă zburdăciune necuviincioasă. Cu bucurie copilărească își povesteau, în fiecare iarnă, la sindrofii, o imaginară catastrofă la un patinaj, care ar fi avut loc cîndva și undeva. In aceiași ordine de idei aveau o anume părere în privința băilor. Zilnice, sînt o complicație și o comicărie. Afară de asta, unde să le faci cînd abia ai unde te învîrti? și cu ce să le faci cînd abia ai apă de băut? Și chiar dacă ai avea apă de prisos, cînd să le faci? căci abia îți ajunge vremea pentru altele.

Insfîrșit, în această originală desfășurare de viață echilibrată pe nisipuri nesigure, omul social, nu atît din nevoie cît din imitație, își mai crease, în afară de sindrofii și vizite, o distracție din cînd în cînd în vremea iernii, în balurile Crucii Roșii de la Prefectură. La aceste baluri tineretul dansa, asuda și spunea vorbele care se spun din

veci. Iar doamnele în deosebi, caşi la sindrofii şi vizite, încercînd să pară demne, întocmeau gazeta locală, cu ştiri mai mult sau mai puţin fanteziste asupra femeilor mai tinere, mai gătite şi mai curtate.

Potrivit acelei legi a fatalităţii, despre care am vorbit, tîrgul plătea dările de la întemeierea lui, de prin anii 1830. Niciodată vreun negustor nu fusese iertat, niciodată vreun car ţărănesc nu intrase pe subt cumpăna barierii nevămuit. Şi-au plecat capetele şi şi-au deschis punga şi meseriaşii, iar slujbaşii au urmat aceiaşi lege şi aceiaşi nevoie. Cu toate acestea în anul 1890, cînd încep întîmplările pe care voim să le povestim, capitala aceasta de judeţ n'avea încă străzi pavate: oamenii urmau să folosească vechile şosele prunduite. N'avea nici apă, nici canal, nici lumină. Aceste necesităţi ale civilizaţiei erau încă în misteriosul viitor. Necunoscîndu-le, cei mai mulţi, fără îndoială, nici nu le doreau. Edilii nu găsiseră vreme potrivită ori n'avuseseră putinţă să clădească un abator. Lăsaseră pe negustorii de carne să improvizeze o cocioabă strîmbă de scînduri, în rîpa pîrâului ţigănimii. In limba locului, această construcţie unde se asasinează animale se chema meserniţă. Până acolo nu ducea niciun drum. Se putea însă bine cunoaşte locul ei după miros şi după partidele de cîni de colori şi rase felurite, care poposeau în preajmă făcîndu-şi digestia armistiţiului la soare, în rîpa malului, şi lingîndu-şi de sînge boturile.

Măturători, serviciu sanitar erau în aceleaşi hotare ale viitorimii. Alte organizaţii de cîni îşi luaseră dela sine sarcina să curețe ulițile de putreziciuni şi leşuri. Le dădeau un concurs destul de harnic şi cîteva asociaţii de rîmători. In privinţa acestora din urmă nimeni n'avea nimic de zis. Dar specia întâia de animale tinzînd să se înmulţească peste samă şi să se sălbăteceascǎ, ameninţînd pe de altă parte, la anume epoci ale anului, să turbe şi să devină primejdii mortale vagabonde, comuna, cu puţină cheltuială, făcea din cînd în cînd un contract c'un individ fără naţionalitate, abandonîndu-i pieile acestor prieteni ai omului.

Acesta era cel dintâiu şi cel mai impresionant spectacol al copiilor, cel dintâiu la care azistase şi Măriuţa Popazu. Avea numai nouă ani cînd, dintr'un ungher de zid, observa cu ochi rotunzi pe omul bărbos care pîndea piezîş cotloanele, umblînd tiptil şi pregătind juvăţul. In urma lui se îmbulzea cortegiu de copii. Cei mai mulţi părăsiseră nu numai plăcintele mamei, ci şi clasele celor trei şcoli. Din hudiţi şi ulicioare lătrau cîni, vestind speciei, cu intonaţii misterioase, numele duşmanului şi ucigaşului. Deodată cel căruia îi sosise ceasul, se arăta. Era un coteiu timp, ori un leneş, ori un flămînd. Cînd simţea despre ce-i vorba şi se zvîrlea într'o lature, arcanul îl ajungea din urmă şi-i rupea fuga zmucindu-l îndărăt şi rostogolindu-l în pulbere. Copiii înălţau răcnet în cor, apoi tăceau şi ascultau fără milă bătaia de bîtă în ceafa prinsului şi chelălăiturile stînse, şi priveau zvîrcolirile năpraznice şi ochii care se rostogoleau crunt în moarte.

Măriuţa rămăsese în locul ei cutremurată de un plîns disperat. Cortegiul trecu prin aureola colbului ş'a soarelui înspre operaţiile ultime, în nişte gropi de lut, într'un cîmp pustiu, unde, eliminînd ce nu-i trebuia, omul negru rămînea stăpîn pe preţul oficiului său.

In vis copila îl revăzu multă vreme, cu frică. In alţi ani auzea numai că se arătase iarăşi în oraş şi se închidea într'un fund de odăiţă, neîndrăznind să iasă la lumină. Dinspre mahalalele ovreimii veneau semnalele lugubre ale cînilor. Ea ştia că pe acolo trece fantoma ei de coşmar.

Acest spectacol era urmărit nu numai de copii, ci şi de unii oameni maturi. In lipsa şi'n zădărnicia unui ateneu, a unui teatru şi a unei opere, tîrgoveţii se mulţămeau şi cu asta, mai cu samă cînd nu erau amatori de natură. Mulţi, într'adevăr, dintre cetăţeni puteau lăsa să treacă fără emoţiune zăporul şi niciodată nu se opreau din cale c'un zîmbet cînd auzeau, în livezile primăverii, cîntînd întâia oară cucul.

Pentru nevoile ei, comunitatea israelită îşi clădise un spital, şi ridicase, la marginea tîrgului, în plină jidovime, ş'o şandrama enormă cu pămînt pe jos şi cu scînduri bătute pe ţăruşi drept bănci, unde veneau din cînd în cînd trupe rătăcitoare de cîntau, în idiş, „Iosif şi fraţii săi" ori „Estera". Dar asta privea pe străini. Mahalagiii şi slujbaşii moldoveni îşi răsfrîngeau buzele faţă de asemenea manifestaţii. In privinţa asta se simţeau cu totul superiori şi fără slăbiciune. Că ar fi venit mai de demult, cîndva, în vremea unui iarmaroc, ş'o trupă de năcăjiţi actori romîni să joace o piesă de Shakespeare în costume naţionale, nu-i de crezut. Va fi fiind o simplă legendă, cu care Măriuţa Popazu se trezise. Nu-i de mirare s'o fi scornit Ovreii, ori mai curînd boierii scăpătaţi, care nu pierdeau nici un prilej să şfichiuiască tîrgul întru care, slavă Domnului, n'o duceau rău.

In vremea nopţii, omul era nevoit să-şi dibuiască drumul cu băţul, ca orbii. Felinare erau cîteva, însă obişnuit

nu se aprindeau, fie pentrucă seria lună la calendar, fie din pricină că se furaseră lămpile, fie din pricină că se isprăvise petrolul la comună. Pe lîngă asta, îndată ce erai nevoit să abați din tractul celor două drumuri mari care se încrucișau, cădeai în primejdiile ulicioarelor de mahala. La fiecare sută de pași se deschideau gropi și curse.

Felinarele aveau și altă particularitate. Își mutau locul cu venirea la putere a unui alt partid politic și cu schimbarea edililor. Deasemeni, cînd se opera această schimbare, se aduna lumea în petrecere și veselie.

Cele din urmă premeniri de edili aduseseră totuși și un folos neschimbător. Se așternuseră două sau trei serii de trotuare de la primărie și prefectură până la locuințele vremelnicilor stăpînitori. Pe ploi, trecătorii frămîntau bine glodul ulițelor ș'apoi îl cărau pe trotuare cu încălțările lor. Iar pe așezături rîmătorii sanitari își găseau loc de mare petrecere în bălți. Căci frînturile de trotuare desființînd vechile șanțuri, apa nu mai găsea loc de scurgere. Legătura între pavaj și canal era încă necunoscută edililor acelui original colț de lume.

Unul dintre primari avusese ideia, nu se știe din ce imbold, să împrejmuiască așa zisa grădină publică dintre prefectură și primărie. Acuma mărginașii desculți și zdrențeroși trebuiau să privească de dincolo de ostrețe cum se plimbau pe cele cîteva alei oameni îmbrăcați și încălțați. Era un loc îngust și copacii bătrîni fuseseră ciumpăviți până la jumătatea tulpinilor; totuși era o grădină publică, unde cînta cîteodată muzica militară, cînd avea plăcere generalul Hrisanti, comandantul de brigadă; și femeile se puteau supraveghia cu cruzime, zîmbindu-și apoi, delicat surprinse, cînd dădeau cu ochii una de alta.

După toate acestea să nu fie nimeni ademenit a conchide că, în această epocă a istoriei sale, orașul nostru de reședință era nefericit. Ignorantul nu-i nefericit. Dimpotrivă. Măriuța Popazu primise întipărirea obștească în cei dintăi ani de școală. Era atunci încredințată că tîrgul X... e un punct cu totul important pe acest pămînt, după cum Bucureștii e capitala cea mai mare, mai numeroasă și mai frumoasă din cîte există, — afară de Paris, bineînțeles. La examenul de clasa a treia, domnul Primar binevoise a o întreba cu blîndeță și cu zîmbet:

— Spune-mi mata, drăguță, cum se numește țara noastră?

— Romînia, răspunse copila, cu entuziasm. Țara noastră se numește Romînia și e cea mai frumoasă dintre

toate. Iar poporul nostru, care se trage de la Roma, e cel mai viteaz.

— Foarte bine, inteligent copil, a aprobat cu lacrimi în ochi domnul primar. Cel mai viteaz și care a suferit mai mult, biruind toate!

Atunci copila a ascultat cu plăcere și alte considerații ale domnului primar, om gras și jovial, către publicul azistent, despre Bulgari, Unguri, Nemți și alte lifte care sînt neamuri vrednice de milă și de anecdote. Acuma Măriuța zîmbea amuzată, aducîndu-și aminte că pe acel om de ispravă, trăitor ș'acuma în tîrg, îl chema domnul Alecu Mihailov.

X... era cea mai fericită capitală nu numai din pricina asta. Ci și pentrucă acolo niciodată nu se întîmplase nimic. Nu numai popoarele fără istorie sînt fericite, ci și tîrgurile. Nicio împresurare, nicio molimă, nicio răscoală, nimic nu-i tulburase alcătuirea și sufletul de cînd prea cinstitul boier Vornicul Balș deschisese tîrg și începuse a da neguștorilor locuri de casă, cu besmăn. Omorul, rămas firește nedescoperit, al bătrînei aceleia bogate, despre care desigur știe toată lumea, s'a întîmplat cu mult mai încoace. La epoca aceia istorică 1890, X... era fără pată.

Lefurile slujbașilor acelui timp, între o sută și trei sute de lei, rareori mai mult, puteau fi îndestulătoare; căci banul reprezenta o valoare reală în aur. Pînea, în pitării, nu se vindea mai scump de douăzeci de centime; iar chilogramul de carne se scumpise și ajunsese treizeci de centime. Oul valora trei bani și chilogramul de unt un leu. Un rînd de haine, o păreche de ghete, o pălărie și toate lucrurile care întovărășesc găteala tîrgovățului, dela baston până la cămeșă, guler, cravată și uneori batistă, nu întreceau jumătate dintr'o sută de lei. In asemenea condiții viața nu putea fi decît tienită, și ar fi fost deplin fericită pentru toți fiii legitimi ai tîrgului, dacă din însăși lipsa de grijă și excesul de înlesnire n'ar fi rezultat nici amărăciuni pentru unii, mai ales pentru acei desrădăcinați dela țară care-și duceau misiunea vieții cu ușurință, însă fără aritmetică.

Mihail Sadoveanu

Moment muzical

Gînd viclean în ochii vii:
Spini de rîs, aurii...

Vrei ceva, — ce vrei, nu ştii.
Poate vrei să-ţi cînt încet
Cîntec vechiu şi cochet,
Ca un fir de borangic
Tors alene din nimic?

Dar eu nu mai ştiu să cînt.
Poate-oiu fi ştiut vreodată
Şi-am uitat, — mereu uitată...

A suflat în sobă vîntul
Şi-mi împrăştie cenuşa.
Nu-i nimic: trozneşte uşa, —
Cine crezi c'o să mai vie?

Peste ape şi poteci,
Inserarea viorie
A pleznit în cioburi reci.
Şi doar vîntul din străini
Işi anină 'n mărăcini
Trena-i veche de hîrtie...

Peste gura supărată,
A 'mpăcare s'a lăsat
Somnul fumuriu şi greu.
Unde-s eu?
Poate-am fost şi am plecat,
Poate n'am fost niciodată,
Poate visul m'a visat.

Pune-ţi mîna subt obraz,
Singurel cu somnul tău.
Lîngă mine-aşteaptă treaz
Gîndul rău...

S'a culcat dela o vreme
Vîntul lung, dealungul văii.
Rar, în linişteа odăii
Mai troznesc doar scîndurile.
Nu e nimeni, nu te teme...
Gîndurile, gîndurile,
Le-am lăsat în noapte-afară.
Şi de-or vrea să intre 'n casă,
Cine crezi tu că le lasă?

Dormi... Timid şi tremurat,
Mi s'anină în privire
Zîmbet nou de fericire, —
Ca o floare de furat.

Otilia Cazimir

O scrisoare uitată*

La ora ceia, plaja era goală.

In depărtare, tocmai lîngă far, două puncte negre pătau banda netedă de nisip auriu.

In larg marea calmă, de un verde închis. La ţărm se clătinau molatic valuri mici, destrămînd spuma argintie ca o dantelă zdrenţuită pe nisipul fin.

Neagu şi Nata nu se indurau să plece. Se desfătau într'o lene delicioasă. Işi prelungeau voluptatea ceasuri întregi tolăniţi pe salteaua moale de nisip înfierbîntat de arşiţa zilei.

Vrăjiţi, trăiau în paradisul iubirii, sub stăpînirea acelui farmec ameţitor de bucurii intense, care singure fac să simţi preţul şi frumuseţa vieţii.

— Ai să răceşti, Nata.

— Nu... E aşa de plăcut! Şi Nata îşi întindea copilăreşte piciorul gol până la marginea apei. Spuma rece a valurilor, suptă de nisipul cald, îi gîdila talpa goală c'o dulce înfiorare. Şi Nata îşi ghemuia trupul fraged c'o mlădiere felină.

Uneori, întinsă, cu braţele goale subt cap, se făcea că doarme spionînd printre gene bucuria care rîdea în ochii iubitului ei rămas în contemplare. Şi el, cu sufletul pe buze, ne mai găsind cuvinte potrivite, o admira tăcut, cu patimă, c'un fel de pietate. Şi cînd nu se mai putu stăpîni, c'o uşoară convulsie a trupului se aplecă lipindu-şi buzele fierbinţi de vîrful piciorușului înroşit de apa rece şi sărată a mării.

Tresărind, ea se ridică în genunchi şi, cuprinzînd în palme tîmplele iubitului, îşi alunecă pe obrajii lui degetele, mîngăindu-l ca pe un copil.

* Fragment din romanul *Intr'un port, odată.*

Agrafa, care-i strîngea în jurul capului o muselină verde, se desprinse şi părul ei lung, negru, care bătea în albastru, căzu în bucle acoperindu-i curba fină a gîtului.

Neagu, pe cînd sta aplecat ajutîndu-i să-şi ridice părul, fără să-şi dea sama ce se petrece în interiorul fiinţei sale, îi spuse c'un tremur în glas: „Cum aş putea să te fac fericită? Asta mă chinueşte mereu".

— Ce copil!., izbucni ea într'un rîs argintiu.

— Dar tu nu vezi că m'ai făcut deja fericită... pentru toată viaţa...... pentru totdeauna!..... Ce mă făceam dacă nu te întîlneam pe tine?....

Neagu îi sorbea cuvintele spuse c'o gingăşie înflăcărată, urmărindu-i mişcările, căci ea vorbea în acelaşi timp cu ochii, cu mînile, cu tot trupul într'o respiraţie grăbită.

— Iubirea noastră, spuse el cu gravitate, e una dintre acele legături făcute pe viaţă... pentru totdeauna... nu se poate să ne mai lipsim unul de altul.

„Totdeauna... toată viaţa... totdeauna" erau cuvintele care le veneau mereu la amîndoi pe buze, cu ferma siguranţă a neştiinţei.

Soarele scăpăta oglindit în ghiolurile deltei — o bombă uriaşă încălzită până la roşu în furnalul norilor aprinşi în asfinţit. Marea îşi schimba treptat culoarea: la ţărm bande purpurii, în larg o pînză violetă, şi în fund, pe curba imensă a orizontului, o linie subţire trasă c'un negru de cărbune.

— E tîrziu, să mergem; nenea Tomiţă, doctorul, trebue să ne aştepte.

Şi Neagu se căznea neîndemânatic să-i lege sandalele. Ea, abilă, c'o singură mişcare a degetelor îi înodă funta cravatei, şi lovindu-şi cu dosul palmelor şoldurile ca să scuture nisipul fin furişat în faldurile fustei, se agăţă strîns de braţul lui.

Svelţi, uşori, alergau alături pe placa netedă a cheului de piatră, fără să atingă parcă pămîntul, alunecau ca'n zbor... tineri... fericiţi.

***

In ziua aceia avusese loc o autopsie la spital.

Valurile aruncase pe plajă cadavrul unui pescar. Nenea Tomiţă, doctorul, îşi scoase halatul alb, îşi spălă bine mînile şi se îndreptă spre partea spitalului Comisiunii Europene unde îşi avea locuinţa. Călca greoiu, agale, printre spalierii de viţă, pe aleia curată, acoperită cu sfărmături de scoici colorate.

Venea de la morga spitalului întocmită într'o baracă de lemn betonată, văpsită în verde, ascunsă discret după o perdea de trandafiri sălbatici în fundul grădinii.

Doctorului îi zicea lumea „Patriarhul Deltei". Era decanul funcționarilor romîni. Purta o venerabilă barbă albă până la brîu. Un bătrîn original și blajin. Trup de uriaș cu suflet de copil. Respectat și iubit. Făcuse medicina la Paris și, abia debarcat în țară, fusese trimis provizor la gura Dunării, unde era nevoe de un medic-diplomat, șlefuit în străinătate. Provizoratul se prelungea de vre-o treizeci de ani în șir.

Se zicea că în tinerețe fusese adorat de femei, dar îmbătrînise stingher. Nu se însurase — mărturisea el — din cauza lașității. Gurile rele susțineau că-i avar. Fusese odată surprins acasă, cu ochelarii pe nas, cîrpindu-și singur ciorapii rupți.

Stringea bani ca să aibă ce risipi nepoții. Mulți îl păcălise cu bani de împrumut și acțiuni dela diferite societăți, cooperative, opere culturale și filantropice. Patriarhul figura din oficiu ca președinte de onoare în capul tuturor listelor de organizații locale. Un casier dispăruse după ce-l înșelase c'o mare sumă de bani. Unei femei — pe care se zicea c'o iubise el în tinerețe — văduva unui funcționar care se spînzurase, îi făcuse o pensiune pe care i-o trimetea lunar la București de vre-o douăzeci de ani regulat.

Doctorul era un suflet de artist ratat. Condica de consultații de la spital era toată mîzgălită de schițe admirabile, conturate de o mînă abilă și sigură. Meloman pătimaș, fluera toate operele pe care le învățase în tinerețe. Imbătrînise exilat în deltă, așteptînd parcă mereu ceva, o schimbare în viață. Acum nu mai aștepta decît pensia. Să se retragă la Paris era singurul lui ideal. Căci, lucru curios, omul acesta îmbătrînise păstrînd aceiași mentalitate cu care plecase din „Cartierul Latin".

***

O cameră imensă — fostă salon de spital — care primea în ferestre din plin toată lumina și aerul sărat al mării, era transformată in birou, salon, bibliotecă, muzeu și bazar de curiozități. Colecționar pătimaș, iubitor de antichități, doctorul adunase și îngrămădise aci o mare varietate de vechituri și obiecte de artă. Divanuri joase cu scoarțe orientale, picturi înegrite, icoane afumate, stampe vechi culese de prin cutiile anticarilor de pe cheurile Senei. In rafturi de stejar, se înșirau amestecate cărți de

știință, de literatură, teancuri de reviste și ziare venite regulat dela Paris, în cursul celor treizeci de ani de exil.

Panoplii de arme vechi încrustate cu sidef, pipe, narghilele, sculpturi ciuntite, olării zugrăvite, statuete de argilă, vase de alabastru, onixuri și filigrane migălos cizelate, se întîlneau aci de-a valma într'o artistică neorînduială.

In sînul acestei naturi moarte, în mijlocul amestecului bizar de fărămituri de artă căzute din ruina unor bogății pierdute, doctorul trăia singur, misterios, ca un mag din alte vremuri, stăpînind c'o viziune lăuntrică imensitatea spațiului și a timpului.

In bazarul lui de vechituri petrecea mulțămit, privind c'o bucurie copilărească la acele rămășițe de sforțări omenești, care-l purtau prin tot universul, evocîndu-i o lume fantastică în magica panoramă a trecutului. Ceasuri întregi pierdea el în balconul din spre mare, cu măturica în mînă, scuturînd cu pietate praful și ațele de păianjen, care legau între ele aceste relicve disparate din epoci și civilizații diferite — epave rămase din naufragiul atitor lumi pierdute în lunga scurgere a veacurilor.

Cu ochelarii pe nas, doctorul Tomiță — Patriarhul — sta înfundat într'un jilț bătrînesc în fața biroului monumental. Făcea triajul unor scrisori vechi, păturite într'o cutie de lemn de piper încrustată cu arabescuri de argint. Lungiți pe divanurile moi, căpitanul Mincu și doctorul Barbă-Roșie, fumau adînciți în cetirea gazetelor proaspete, aduse de vaporul postal.

C'un sgomot de explozie ușa din sală se izbi de părete. Nata și Neagu intrară gîfîind. Suise într'o fugă nebună scările Patriarhiei. Și camera tăcută, solemnă, se umplu deodată de lumina și voioșia sănătoasă a tinereții.

— A! uite, Patriarhul și-a scos iar bisacteaua amorului, cu trofeele cuceririlor din tinerețe, zise Neagu apropiindu-se curios de birou.

Nata se uita la cărțile și lucrurile răvășite peste tot. Catalogarea bibliotecii, începută de cîțiva ani, nu se mai isprăvea. Patriarhul nu permitea amestecul unei mîni străine în sanctuarul lui.

— Iată, zise Nata, ce înseamnă să nu fii însurat. O mînă de femee ar face ordine aici în cîteva ceasuri.

— I-am învățat pe toți, vorbi blajin Patriarhul, să-mi respecte dezordinea. Urăsc slugărnicia. M'am deprins să fiu propriul meu servitor.

— Știi ce se spune, nene Tomiță? îl întrerupse Neagu.

Dacă nu te insori până la patruzeci de ani, ai toată şansa să-ţi iei bucătăreasa de nevastă.

— Tocmai de asta nu ţiu bucătăreasă. Mîncarea mi-o aduce de la spital .Şi sînt foarte mulţămit.

Pe cînd Patriarhul ridica bisacteaua amorului, s'o aşeze între relicvele păstrate în saltarul biroului, o foaie îndoită în patru zbură căzînd în mijlocul camerei.

Neagu se repezi s'o ridice.

— E o scrisoare de amor... zău că-i o scrisoare de amor, strigă el ca un copil bucuros în faţa unei jucării minunate.

Nata se apropiă instinctiv, cu ochii lacomi cătînd la foaia îngălbenită de vreme, tivită pe margine c'o discretă dungă lila.

— Ne dai voie s'o cetim, nene Tomiţă? întrebă rugător Neagu, care nu-şi mai putea stăpîni curiozitatea.

— Mă rog. La dispoziţie. Nu-i nici un pericol.

— Să auzim, adăugă căpitanul Mincu, aruncînd jos gazeta.

Şi Neagu dezdoi scrisoarea. Cîteva fire de lăcrămioare presate, strînse c'o şuviţă de păr căzură jos pe covor la picioarele Natei.

„Dragul meu,

„Cu ce cuvinte aşi putea să mă exprim ca să-ţi „descriu desperarea mea, cînd m'am văzut oprită de „a veni să cad încă odată în braţele tale?

„Cu drept cuvînt s'a spus că, unde se naşte iubi„rea, se naşte şi durerea.

„Nimic nu mă leagă de pămînt de cît iubirea ta. „Totul în lumea asta mi-i străin, afară de tine.

„Iartă-mă că nu am tăria de a-ţi ascunde cît sufăr.

„Nopţi albe plîng singură... de fericire... de durere...

„Uneori gînduri negre mă tortură.

„De ce privesc oare cu groază în viitor?

„Cum? Ar fi oare cu putinţă ca o asemenea iubire să „se stingă vreodată?

„Timpul ar putea să distrugă o legătură aşa de „trainică, făcută pentru toată viaţa, pentru totdeauna?

„Aştept înfrigurată în fiecare zi scrisoarea ta. „Scrie-mi, dragul meu, mult, mult... Repetă-mi de mii „şi mii de ori că mă iubeşti, că mă vei iubi totdeauna... „totdeauna... aşa cum te iubeşte şi te va iubi

„a ta

S."

Urmă o tăcere de cîteva clipe.

— Dar ştiţi că nu-i rău scrisă! zise Mincu, surprins de tonul scrisorii misterioase.

— Cine o fi nefericita asta? întrebă mişcat Neagu, întinzînd scrisoarea Patriarhului, care ascultase încruntat, cu mîna la frunte.

— Biata femee! murmură Nana strîngîndu-şi buzele, care începuse a-i tremura.

— Pe mine, zise c'un superb cinism Barbă-Roşie, nu mă interesează decît scrisorile frizerilor şi ale plutonierilor. Intelectualii scriu toţi pe acelaşi calapod. E curios cum se aseamănă scrisorile de amor ale lui Napoleon sau Chateaubriand cu ale oricărui student amorezat. Toţi scriu la fel. Ce banal şi monocord e genul acesta epistolar.

Patriarhul, intrigat, pipăi hîrtia, îşi şterse ochelarii, examină scrisul, îşi frecă fruntea de cîteva ori.

Şi, increţindu-şi sprincenele, se frămînta zadarnic să-şi recheme amintirile din tinereţă.

Toţi în jurul lui tăceau aşteptînd cu răsuflarea stăpînită.

— Nu mi-aduc aminte, zise el enervat de necaz.

— Cum, e posibil? începură cu toţii deodată.

— Să uiţi complect o iubire?

— Să nu-ţi mai aduci aminte de o fiinţă pe care ai iubit-o odată?

— Să nu-i mai cunoşti nici scrisul?

— E cu putinţă?

— Uite un nume de femee cu iniţiala S.

— A! staţi, trebue să fie Suzana... Una care..., şi deodată Patriarhul păli. Işi aruncase ochii spre firele de lăcrămioare veştede, legate c'o şuviţă de păr auriu.

— Ba... nu... nu-i Suzana. Ea avea părul negru. Nu, nu poate să fie ea. E alta... cine o fi? cine o fi? se întreba mereu bîlbîind.

— Ei, dacă nu mi-aduc aminte, ce să fac? Şi furios, Patriarhul aruncă scrisoarea cu ciudă în fundul unui saltar dela birou.

O situaţie comică şi dureroasă.

Veselia dispăruse. O tristeţă mută plutea parcă în liniştea care căzuse rece între ei. Şi toţi, pe gînduri, îşi închideau în suflet un sentiment vag de milă pentru fiinţa ceia uitată, pe care o deplîngeau fără s'o fi cunoscut vreodată.

Tîrziu, Patriarhul se reculese şi începu c'un amar regret:

— In viaţă am căutat femeia perfectă, ideală... fericirea

complectă... sublima armonie, amorul absolut... de aceia am și rămas singur acum.

O vorbă, un gest, era deajuns ca să-mi răteze într'o clipă aripile amorului. Compromisuri în iubire n'am înțeles să fac. Nici pe alții, nici pe mine n'am știut să mint. Iubirii i-am cerut absolutul. Ori tot, ori nimic.

Am avut oroare de scenele urite de ruptură: minie, revoltă, imputări, răzbunare, supărări și împăcări.... veșnica alternativă dintre palme și sărutări. Hotărît, ca în fața ireparabilului, mă despărțeam fără ură și fără regrete, atunci cînd simțeam decadența sentimentului iubirii, căci presimțeam totdeauna agonia amorului, apropierea sfîrșitului.

— Oricum e oribil. De aceia s'a zis că amorul singur poate contopi două ființe ca să facă un singur suflet în două corpuri și tot el le poate despărți ca să rămînă ca doi străini care niciodată nu s'au cunoscut.

Iată ce însamnă iubirea, zise Mincu, clătinîndu-și capul încălzit de o romantică melancolie.

— Suferi, iubești, atingi fericirea, juri cu sufletul pe buze, pentru toată viața, pentru totdeauna și.... focul scade se mistue, flacăra fîlfîe, se stinge, moare. Fumul se risipește și... nimic, nu mai rămîne nimic în urmă... uitare... moarte.

— *Sic transit gloria amoris,* pronunță rar, sentențios, Barbă-Roșie care dormita tolănit pe un divan. Și înviorat, se ridică deodată în picioare, gata să înceapă a-și desface teoriile lui favorite — marfă destul de veche, pe care el o debita ca nouă și originală, subt forma unui pozitivism pedant și cinic.

— Ce pretenție absurdă au romanticii naivi, care se pierd în metafizica amorului!

E ridicol să-i ceri amorului mai mult decît poate el să dea. Cine nu știe că iubirea se distruge prin propria ei ardere.

N'am înțeles niciodată de ce se caută o origine supranaturală, ocultă, sacră și divină amorului, cînd baza lui esențială e de natură pur organică... nevoie fizică... apetitul instinctului... voința oarbă... geniul speciei care cere obligator reproducerea....

— Nu confunda, îl întrerupse Mincu, simpla dorință cu pasiunea amoroasă. E o deosebire între om și moluscă. Numai omului îi aparține propriu amorul.

— Mă rog, îl opri brusc Barbă-Roșie, dar la păsări nu-i o selecție naturală?

— A! vrei să vorbești de marile pasiuni amoroase?

Asta-i chestie de temperament. Elementul sufletesc intervină pe urmă, pentrucă creerul este direct subt influența glandelor. Suprimă-le și ai potolit imediat cel mai înflăcărat amor... iluzie... minciună...

— Cine poate pătrunde misterul, enigma care unește sau desparte două ființe omenești? interveni grav Patriarhul. Amorul este cel mai complex dintre toate sentimentele. Nici una dintre toate teoriile emise până azi nu ne satisface. O exaltare a dorinței și simpatiei? Maladie? Beție? Intoxicație? Sigur însă că amorul dă cea mai profundă și mai intensă bucurie umană. Și, cine știe, poate lui se datorește avîntul care a ridicat pe om așa de sus, lăsînd în urmă pe toate celelalte animale. S'a zis că foamea și dragostea modifică suprafața pămîntului. Ca să ajungă să guste suprema plăcere, omul a trebuit să cugete, să imagineze, să cucerească, să creeze tot ce-i mare, frumos, bun și generos, ridicîndu-se pe culmile progresului.

— Dar această supremă plăcere, reluă Barbă-Roșie, natura a pus-o cu unicul scop al procreării. Căci în fond numai această plăcere este cauza nașterii noastre. Nu s'a spus, cu drept cuvînt, că o eternitate ține de o secundă de voluptate împărtășită, și că, în orice febră amoroasă, se ascunde dubla natură a omului, care asigură vitalitatea și perpetuarea speciei? Două glasuri se aud: o dulce melodie îmbătătoare și urletul animalului ce naște. Amorul, puternic și fatal ca și moartea, conține cruzime, violență, căci a iubi însamnă a zămisli. A treia ființă trebue să urmeze celor două care, contopite, se consumă, scad, se reduc, dispar prin chiar faptul iubirii. Natura și-a luat partea. Sentimentul și-a îndeplinit funcțiunea, fatal se atrofiază, dispare, moare.

— Dar iubirea care leagă cuplul, celula familiei....., încercă Mincu să întrerupă.

— Ha! ha!... izbucni Barbă-Roșie într'o cascadă de rîs înăcrit.

— Vrei să vorbești de tragi-comedia căsătoriei? O simplă tovărășie care se leagă dintr'o nevoe socială... se știe... mormîntul amorului... o proptea pusă de morală și religie pentru a sprijini șandramaua socială să nu se prăbușească.

***

Neagu sta lingă fereastra din spre mare. Cu ochii pierduți în vag, tulburat, asculta în tăcere. Simțea bine că și el are de spus ceva. Argumente tari, crîmpee de fraze îi veneau pe buze, gata să le arunce ca niște săgeți în capul lui

Barbă-Roșie, tip negativ, care profana sentimentul iubirii... sursă de fericire... patima nobilă... idealismul sacru... dar nu îndrăznea să intre în vorbă.

Enervat se sculă de pe scaun și începu să măsoare în lung camera cu pași mari, apăsați. Și cu mintea încordată, se hotărî să judece rece, cu metodă, pentru a găsi calea care să împace idealul cu realitatea.

Candidă și confuză, Nata, într'un colț, cu ochii pe-o carte, făcîndu-se că citește, asculta atentă și rănită. Era prima dată cînd auzea asemenea teorii savante și crude, care-i sfîșiau visurile primei tinereți.

Patriarhul, cu ochii la o antică pendulă de părete, încheiă discuția, ca de obiceiu, în fața problemelor nedeslegate cu vorbele lui favorite, pe care le murmura în barbă, fără să ajungă a isprăvi vreodată fraza începută:

— He! *la vie... la vie... c'est la vie...*

Era tîrziu cînd au coborît scările Patriarhiei.

Afară întuneric. O umezeală rece pătrundea până la oase. Nata tremura. Neagu o înfășură în pelerina lui. Mergeau alături, stingheriți, într'o tăcere apăsătoare, frămîntați poate de aceleași gînduri. Căci amîndoi simțeau în sufletul lor un gol chinuitor.

Marea suspina prelung spălînd picioarele vechiului dig.

Stelele clipeau înfiorate, gata parcă să se stingă de suflarea unui vînt jilav din larg.

In capătul aleii pustii, subt plopii tremurători care șovăiau despuiați de toamnă, s'au despărțit.

Ea a plecat singură, întunecată, cu inima strînsă de teamă în cleștele unei suferinți mute.

El, după ce a sărutat mînuța ceia rece, înghețată, a rămas pe loc, neliniștit, hărțuit de gînduri amare, cu sentimentul vag al unui regret ascuns.

Ghimpele îndoelii îi împungea dureros inima.

Jean-Bart

Logofătul Konaki și poezia franceză a epocii

Deși schițat în liniile sale cele mari, tabloul influenței franceze asupra literaturii noastre are nevoe de atîtea retușări și îndreptări de detaliu, încît e sigur că atunci cînd vor fi îndeplinite, aspectul tabloului va fi pe de-a'ntregul modificat.

Ceiace de pe acum se desprinde din monografiile și studiile de detaliu asupra acestei chestiuni, după publicarea sintezelor nerăbdătoare, e amploarea influenței franceze, cu mult mai mare decît s'a socotit, așa încît se va recunoaște până la urmă că tot în literatura franceză trebue căutate izvoarele unor producții literare pentru care zădarnic se răscolește terenul altor literaturi. Astfel stau lucrurile, cum vom dovedi-o cu poetul Konaki pentru găsirea inspirației căruia Papadopol Calimah * ne îndreaptă spre antichitate pe care poetul moldovean, deși crescut în atmosfera civilizației fanariote favorabile clasicismului, n'a cunoscut-o direct, ci prin mijlocirea poeziei franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

* * *

Se știe că poeziile lui Konaki au fost publicate ** după moartea acestuia de fiica lui, d-na Ecaterina Vogoride Konaki, și, probabil după însemnările găsite în hîrtiile sale, au fost

* *Scrisoare despre Tecuci* în *Convorbiri literare* an. XIX. D. G. Bogdan-Duică într'un studiu *Logofătul Costache Konaki* publicat în *Convorbiri literare* an. 1903, adoptă (p. 63) părerea lui Papadopol Calimah.

** Iași, Berman, 1856, 1 volum in-8°.

repartizate sub două rubrici: *Alcătuiri* și *Tălmăciri*. Repartizarea e arbitrară, căci printre Alcătuiri, găsim și curate traduceri, iar Tălmăcirile nu sînt simple traduceri, ci mai mult adaptări ale unor originale franceze.

Pompiliu Eliade a indicat cel dintăiu * ca modele franceze ale lui Konaki cițiva din micii poeți francezi dela sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Dorat, Colardeau, Gilbert, etc. Pompiliu Eliade nu a precizat însă în ce mod Konaki e tributar fiecăruia din acești *poetae minores*. Lista lui e susceptibilă de ștersături și de adaose.

Astfel, d. M. Rașcu a arătat ** că poezia *In lipsa ei* ***

Cît mi-i de urît cînd sînt fără tine
Toate pe pămînt moarte-s pentru mine,

e o traducere după o cunoscută romanță care e poate de J. J. Rousseau ****:

Que le jour me dure
Passé loin de toi
Toute la nature
N'est plus rien pour moi.

Din lista de poeți propusă de Pompiliu Eliade trebue să ștergem pe Gilbert și pe Piron cu opera cărora Konaki n'a avut nici un contact și în locul lor să punem numele lui Léonard.

Nimeni nu-l mai cetește astăzi pe Léonard decît istoricii literari pe care-i interesează felul cum în opera acestui poet secundar se îmbină sentimentalismul lui Gessner cu sentimentul naturii așa de viu la Thomson și alți poeți englezi ai epocii și cu reflecte din opera poeților idilici antici, Bion și Moschus *****.

Culegerea sa de *Idylles morales* (1766) a fost mereu îmbogățită în edițiile ulterioare până la înglobarea ei în ediția definitivă a poeziilor lui Léonard din 1787******. Sentimentalismul lui Léonard răspunde în chip desăvîrșit aplecării de a gusta sentimentul a publicului francez din epoca preromantismului.

* *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, p. 335—339.

** *Anuarul societății literare „Grigore Alexandrescu" a liceului din Focșani*, an. 1921—22, p. 59.

*** Cf. ed. Vogoride Konaki, Iași, Berman, 1856, p. 71. Bucata a fost omisă în ed. Șaraga.

**** *Oeuvres de J. J. Rousseau*, Paris, Furne et C-ie 1846, T. *III* p. 585. Din nota editorului se vede că paternitatea bucății nu e sigură.

***** Cf. S-te Beuve, *Portraits littéraires*. T. II. Ch. Verrier în *Mercure de France*, 1908, p. 235, 238—240.

****** Oeuvres de Léonard, 4-e édition, 2 tomes, Paris, Prault, 1787, in-12°. Tome II, p. 91—93.

Se vede că dascălul francez al lui Konaki *Fleury le régicide*, a cărui fioroasă poreclă se știe că era uzurpată, avea — cum se zicea în limbajul epocii — *un coeur sensible*.

Probabil în bietul său sac de emigrat a adus în Moldova un volumaș cu romanța sentimentală atribuită lui J. J. Rousseau și Idilele morale ale lui Léonard. Din poeziile acestuia *Le Souvenir* * i-a plăcut lui Konaki așa de mult încît a redat-o în romînește după cum se poate vedea ușor din alăturarea lor.

Auprès de mon amie
Je coulais de beaux jours
D'une si douce vie
J'ai vu finir le cours.
Félicité passée
Qui ne peux revenir!
Tourment de ma pensée,
Que n'ai-je, en te perdant, perdu le souvenir!

On peut être aussi belle
On peut autant charmer
Mais qui peut autant qu'elle
Qui peut jamais aimer?
Félicité passée, etc.

Ce même air que je chante
Que je chante en pleurant,
Avec ma jeune amante
Je l'ai chanté souvent.
Félicité passée, etc.

Elle cessa de vivre
Quand on nous sépara
Mon coeur devait la suivre;
Rien ne me la rendra.
Félicité, etc.

Lyre tendre et plaintive
Tes aires sont superflus;
Sur l'infernale rive
Eglé ne l'entend plus.
Félicité, etc.

* In ediția publicată de Roux-Dufort și Charles Froment la Paris în 1826, bucata poartă titlul *Regrets d'amour* (p. 269—271).

Iată poezia tradusă de Konaki:

CU PRIETENA 'MPREUNĂ...

Cu prietena 'mpreună
Fericit am petrecut,
Dar o viață așa bună
O minută mi-au părut!
Fericirilor trecute, care nu-i să mai veniți,
Truda gîndurilor mele, pomeniri, ce mă munciți?

Poate fi ș'alta frumoasă
Ș'aseminea a iubi,
Dar așa de drăgăstoasă
Ca dînsa nu poate fi!
Fericirilor trecute, care nu-i să mai veniți,
Truda gîndurilor mele, pomeniri, ce mă munciți?

Acest cîntec ce răsună
Ce răsună prin suspin,
Cu iubita dimpreună
Il cîntam ades la sin...
Fericirilor trecute, care nu-i să mai veniți,
Truda gîndurilor mele, pomeniri, ce mă munciți?

Sfîrșitul secolului al XVII-lea a văzut în Franța înflorirea unui gen poetic creat în antichitate de Ovidiu și pe care traducerea dată de Colardeau după englezul Pope a scrisorii Eloizei către Abélard, îl puse de la 1750 inainte iarăși la modă **. Acest gen poetic e cel al heroidei adică al unei scrisori fictive în versuri, adresată de un personagiu istoric unei femei celebre din istorie, sau din mitologie, sau scrisoarea unei astfel de femei către un bărbat celebru. Cele mai apreciate din aceste heroide se află inserate în colecțiunea *Les victimes de l'amour ou Lettres de quelques amánts célèbres*, Amsterdam, Paris (Delalain) 1776. In această culegere figurează textul a două din tălmăcirile lui Konaki: Lettre V *Héro à Léandre* și Lettre III *Julie à Ovide*. Aceste heroide ale lui Dorat au devenit la Konaki: *Către Leandru ce nu venea* și *Iulia către Ovidie*.

In ce raporturi stă tălmăcirea lui Konaki față de modelul francez? Ceiace constitue o piedică extrem de mare în răspunsul la această întrebare e faptul că Dorat a dat mai multe ediții ale acestor heroide introducînd schimbări aproape în fiecare, așa încît riscăm să-i atribuim lui Konaki meritul creațiunii unor pasagii care n'au corespondentul lor în unele ediții ale acestor heroide, dar se află în altele. Astfel, colaționînd textul primei versiuni a scrisorii Iuliei către Ovidiu din 1759 * cu cel din colecțiunea de heroide din 1776 citată mai sus, constatăm că poetul nostru a urmat ediția din 1759, căci numai în aceasta se află textul corespunzînd pasagiului următor :

* Ediția Vogoride Konaki p. 79—80.

** Faguet, lecțiune despre Colardeau în *Revue des Cours et Conférences*, 19 Noembre 1903.

Arsă-am fost de-a ta iubire... dar această întîmplare
Despărțindu-mă de tine m'au cuprins cu foc mai mare.
Jurămînt îți fac din suflet, că te-oiu iubi totdeauna
Și tu știi că Iulica nu cunoaște ce-i minciuna.

Konaki nu se ține strîns de textul nici uneia din heroidele tălmăcite. In genere traduce destul de liber ba chiar introduce cîteva trăsături noi în text, uneori cîte un vers întreg. Astfel în poema lui Dorat, pasagiul în care Hero destăinuește cum noaptea în turnul unde-l așteaptă pe Leandru, orice zgomot i se pare că-i vestește apropierea iubitului ei. Pasagiul i s'a părut lui Konaki abstract și înfățișat cu colori palide, iar unele trăsături i s'au părut convenționale: astfel e confidenta căreia Hero i se destăinuește în poemul lui Dorat. Pe acest personagiu convențional trecut din tragedia franceză, Konaki îl depărtează și în locul expresiei generale și incolore a lui Dorat: *le moindre mouvement*, pune detalii concrete și realiste: *Cînd de pești mișcă-se apa.*

De asemeni pune în locul unor detalii din modelul francez *le rameau qui frémit*, altele mai potrivite pentru descrierea țărmului unei mări în apropierea căreia nu se aude freamătul ramurilor copacilor, pe cînd e firesc să se audă cel al trestiilor:

Clatină-se trestioara?... mi se pare că tu ești!

Ba chiar uneori, Konaki strecoară în versiunea sa cîte un vers care n'are corespondent în originalul francez, cum e următorul care exprimă cu o concizie energică ardoarea lui Leandru de a întîlni pe iubita lui în ciuda tuturor piedicilor puse de oameni sau de natură:

Avînd moartea drept nimică, numai pentru un întîlnit.

Dar Konaki mai mult suprimă decît adaogă. Motivele suprimărilor sale sînt de cele mai multe ori lesne de înțeles. Astfel a dezbărat pe Hero și Leandru a lui Dorat de mulțimea de aluzii și de personagii mitologice (Endymion, Neptun,

* Paris (Cuissard) in-8°.

Laomedon), care ar fi făcut bucata greu de priceput pentru cetitorii moldoveni şi care dau originalului francez un aspect pedant şi greoiu.

Alteori lipsa de subtilitate psichologică îl împiedică să-şi urmeze modelul în descrierea reţelei complicate a sentimentelor personagiului său. Astfel din scrisoarea Eloizei către Abélard, Konaki a suprimat tot pasagiul în care Colardeau după Pope înfăţişează oscilaţiunile sufleteşti ale Eloizei, care fiind închisă la mănăstire după ce a fost brutal despărţită de Abélard, şovăe între datoriile ei de călugăriţă şi chemările pasiunii sale încă puternice pentru Abélard. Eloiza cind ar vrea ca Abélard să triumfe asupra jurămintelor cu care s'a legat, cind ar vrea ca până şi amintirea iubirii sale să dispară fără urmă din sufletul ei. Konaki a lăsat la o parte aceste reveniri ale sufletului asupra sentimentelor sale, fie că n'a priceput cit adevăr e în aceste sentimente contradictorii, fie că i s'a părut că sînt repeţiri fără folos ale aceleiaşi idei — ceiace constitue o lungire obositoare a textului.

Una din bucăţile inserate în Tălmăciri este o heroidă de o specie deosebită. Nu avem a face cu o scrisoare ca a Iuliei către Ovidiu sau a Eloizei către Abélard, ci cu nişte alocuţiuni patetice rostite de nişte personagii istorice în momente tragice ale vieţii lor. Bucata „Cruzii Elinii cu jertfă" nu are un titlu care să indice limpede cuprinsul ei. Această tălmăcire e constituită de două epizoduri din care primul cuprinde plîngerea Polyxenei în momentul cind Grecii se pregătesc să o jertfească pe mormîntul lui Achile în scop de a împăca umbra miniată a eroului. Cel de-al doilea epizod cuprinde plîngerea Hecubei după ce fiica ei cu toate rugămințile ei a fost jertfită.

Aceste două epizoduri corespund la două epizoduri din cartea a XIII-a a Metamorfozelor lui Ovidiu. In acest poem, care cum se ştie e o juxtapunere de bucăţi cu caracter diferit *, Ovidiu a strecurat printre fabulele mitologice referitoare la diferite metamorfoze două epizoduri cu un caracter înrudit de al heroidelor căci sînt nişte alocuţiuni închipuite de poet şi puse în gura unor personagii istorice. Astfel de alocuţiuni şi alteori monoloage imaginare sînt de felul compunerilor numite *suasoriae*, obişnuite în şcoalele retorilor din Roma **.

Konaki nu s'a adresat direct lui Ovidiu, ci unui traducător sau mai de grabă adaptator francez al poetului latin:

* René Pichon, *Histoire de la littérature latine*, Paris (Hachette) 1897, p. 420.

** H. Bornecque, Introducere la traducerea *Heroidelor*, Paris, (Les Belles Lettres) 1928, p. XI.

Saint-Ange * care în 1800 a dat o *Traduction en vers des Métamorphoses d'Ovide poème en quinze livres avec des commentaires par F. De Saint-Ange* (sic) *professeur de belles-lettres aux Ecoles centrales*. Tomes I et II. A Paris chez Deterville, an IX. Lucrarea fu salutată cu entuziasm de critica franceză şi mai multe ediţii se succedară la intervale scurte în 1803, 1808 şi în anii următori până în 1830.

St.-Ange a întocmit o prelucrare mai mult decît a făcut o traducere a textului lui Ovidiu. Din cartea a XIII-a a suprimat pasagii numeroase, întocmind în schimb cu materialul oferit de poetul latin două *fables*, una intitulată *Polyxène immolée au tombeau d'Achille* iar cealaltă, *Plaintes d'Hécube sur la mort de Polyxène*.

După un vers în care rezumă situaţia expusă de St.-Ange în 7 versuri Konaki urmează pas cu pas textul francez:

Entre les bras d'Hécube on saisit Polyxène
Cher et dernier appui qu'embrassait sa douleur
Au dessus de son sexe, au-dessus du malheur
Elle ne dément point le sang dont elle est née
Sur la tombe d'Achille à mourir condamnée
Elle va, sans pâlir à ce barbare autel:
Et là voyant Pyrrhus, armé du fer cruel
Debout et l'oeil sur elle, observant sa victime.

Să se compare tălmăcirea lui Konaki:

*Cruzii Elinii ** cu jertfă pe Ahelef pomenesc*
Şi din braţele Ecavii pe Polixene smuncesc
Singurul şi numai razăm ce cu plins îmbrăţoşa
Şi la moarte c'o mărime mai presus de virsta sa,
Ea vădeşte că se trage din sînge împărătesc;
Şi priimind cu mîndrie moartea care îi gătesc
Păşeşte fără de frică spre altarul pîngărit.
Ş'acolo văzind pe preot cu cuţitul cel cumplit
Stînd şi luîndu-i aminte cu ochii înfioraţi
Le grăeşte şi le zice: Iată-mă-s cumpliţi gelaţi. etc.

E interesant de constatat că ultimele două versuri din Tălmăcirea lui Konaki nu-şi află corespondent nici în versiunea lui St.-Ange, nici în textul original al lui Ovidiu. Ce s'a întîmplat? Ca să termine „tălmăcirea" sa, Konaki nesatisfă-

* Mă simt dator să exprim aci mulţumirile mele d-lui Vasile Munteanu care, aflîndu-se la Paris unde termină o teză de doctorat în litere, a făcut în Biblioteca Naţională după indicaţiile mele unele cercetări cu privire la St.-Ange şi a recopiat pasagiul din metamorfozele sale pe care-l reproducem mai jos.

** Konaki a pus pluralul articulat în loc de cel nearticulat *Cruzii Elini*.

cut cu ce găsea în poetul latin și în cel francez, s'a copiat pe sine însuși. Dîndu-și sama că lamentațiunile Hecubei sînt un fel de bocet, a găsit că finalul poeziei care e un fel de bocet *Pe năsălie*, scrisă cu prilejul morții soției sale, s'ar potrivi foarte bine spre a încheia văetările Hecubei.

Dar, prieteno, așteaptă că'n curînd iți voiu urma,
Căci a trăi fără tine nu pot de dragostea ta.

Cu modificări neinsemnate Konaki a făcut ca sfîșierea de inimă a mamei despărțită pe vecie de fiica ei să se rostească în același chip ca și durerea soțului care a pierdut pentru totdeauna o soție iubită.

Acolo te duci, iubito, ah, acolo și eu viu
Căci fără tine în lume nu se poate să mai fiu.

Constatarea ce am făcut-o cu privire la sfîrșitul Tălmăcirii „Cruzii Elinii cu jertfă", ne permite să presupunem cu dreptate că Tălmăcirea în chestie a fost compusă cîtva timp după bucata *Pe năsălie*, datată 15 Octombrie 1831 și că prin urmare activitatea poetică a logofătului Konaki se prelungește până aproape de momentul cînd Alecsandri, ale cărui începuturi le-a încurajat, va debuta în cariera literelor.

***

In notița sa literară despre Konaki, publicată în 1838 în *Curierul rominesc*, căminarul Pastiescu dibuise adevărul afirmînd că poetul moldovean a tălmăcit „cîte ceva din Ovidie în versuri" *. Sînt raporturi între Konaki și Ovidiu dar indirecte și stabilite prin intermediul lui Dorat și al lui St.-Ange.

Tălmăcirile lui Konaki prin felul întîmplărilor ce le povestesc, prin pasiunea de care sînt coprinse personagiile, sînt capitole de roman în versuri. Ele au satisfăcut acea sete de romanesc de care e coprinsă societatea romînă în prima treime a veacului trecut și care se învederează prin atît de numeroase traduceri din romanele franceze contemporane. Ajutind la răspîndirea gustului pentru romanesc cum și la prețuirea analizei stărilor sufletești pasionale, *Tălmăcirile* prepară publicul rominesc la revărsarea valului de sentimentalism și de romanesc de care se va umplea poezia lui Grigore Alexandrescu, a lui Heliade Rădulescu și a primilor imitatori romîni ai lui Lamartine. Ca și Léonard, Delille și cîțiva din micii poeți francezi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea, Konaki, mai ales prin *Tălmăcirile* sale, poate fi privit ca un preromantic.

Ch. Drouhet

* Citat de d. Bogdan-Duică în studiul său despre *Logofătul Costache Konaki*, în *Convorbiri literare*, an. 1903, p. 367.

Egotism

Să presupunem că un om n'a văzut de cînd s'a născut decît o singură figură omenească din față; pe toate celelalte le-a văzut numai din profil. Pe încetul el ar fi învățat să claseze profilurile în „frumoase", „urite" „simpatice", „antipatice", „expresive", „inexpresive", etc. Dar, evident, figura unică văzută din față n'ar putea intra în niciuna din aceste categorii: ar fi prea *altfel* decît toate celelalte figuri. La fel, sau aproape la fel, se întîmplă cu caracterele și mințile oamenilor: fiecare din noi judecă oamenii din afară, îi consideră pe un același plan oarecum, pe planul exterior. Un singur om ești silit să-l vezi veșnic din cu totul alt punct de vedere decît pe ceilalți: pe tine însuți. De aceia e foarte greu să te judeci, adică să te subsumezi categoriilor celorlalți: „buni", „răi", „deștepți", „proști", etc. Ești prea deosebit de dînșii; la prima vedere nici unul din calificativele citate nu ți se potrivește... ești *eu*, și atît!

Ca să „judece" unica figură văzută din față, omul închipuit de noi va trebui să facă o mare sforțare de imaginație, adică să-și închipue cum ar putea fi profilul corespunzător feței. Tot așa, ca să te judeci, trebue să lupți să-ți schimbi punctul de vedere, trebue să te imaginezi văzut din afară, „cu ochii altuia". Pentru aceasta trebuesc sforțări serioase, ba chiar un fel de „exerciții". Altfel, încercînd să te analizezi nu ajungi de obiceiu decît la concluzii lipsite cu totul de generalitate: „în cutare împrejurare, reacționez în cutare fel", etc.

„Să te vezi cu ochii altuia"... Dar aci e o nouă dificultate: cu ochii cui? Căci ești alt om dela un grup de cunoscuți la altul. De obiceiu, fără să vrei: încetul cu încetul ai construit o imagine a ta pentru uzul cutăruia, singur nu știi dece *această* imagine și nu alta. Acum te-ai obișnuit cu ea și *ești* așa față de acela, după cum *ești* altfel față de altul.

Dar cum eşti în adevăr? S'ar părea că în adevăr nu eşti un om ci mai curînd... o medie.

De aceia opinia despre tine însuţi e foarte nestatornică la tinereţă... cînd există. Pe cînd părerile despre ceilalţi ajung prea uşor etichete definitive şi necontrolate, opinia despre tine însuţi se schimbă adesea după aprecierea primului nechemat.

Ajungem prin urmare la următoarea concluzie paradoxală: în tinereţă, pe ceilalţi oameni îi cunoşti relativ prost, dar ţi-e relativ uşor să-i judeci; pe tine însuţi te cunoşti mult mai bine şi în schimb ţi-e mult mai greu să te judeci, chiar dacă ai încerca, presupunere puţin probabilă.

***

Presupunere puţin probabilă căci, în general, dar mai ales la tinereţă, o fracţiune numai din părerile exprimate sînt păreri adevărate. Foarte adesea scopul aşa zisei „păreri" e „să ai şi tu o părere", sau „să ai o părere originală" sau dimpotrivă „toată lumea zice aşa, să zic şi eu la fel". Iar imperativul categoric căruia i te supui e: „Să ai o părere aşa încît să producă cea mai bună impresie posibilă asupra celor ce te înconjoară".

In tinereţă vanitatea e maximă şi deci, numărul părerilor adevărate minime. Dar cele mai rare păreri adevărate sînt cele despre noi înşine: opinia celorlalţi despre persoana noastră ne interesează atît de mult cînd sîntem tineri, încît ne întrebăm mereu, nu cum sîntem cu adevărat — ce ne pasă de această *problemă pur teoretică!?* — ci cum apărem, ce impresie am făcut, etc.

Nimic mai greşit decît să confunzi pe un lăudăros cu un încrezut. De cele mai multe ori lăudărosul luptă din toate puterile să-ţi impună o bună opinie despre el, fără ca dînsul să aibă vre-una, bună sau rea.

Se adaogă la acestea dificultatea problemei teoretice de care am vorbit mai sus.

***

Cea mai penibil de păzit dintre toate regulele de bună cuviinţă e aceia care te opreşte să te lauzi. De aceia au luat naştere diverse „façons de parler" care nu sînt decît laude de sine deghizate; prin ele omul încearcă să ocolească interdicţiunea nesuferită. Aşa sînt, spre exemplu, exclamaţiile de soiul acesta: „Ce proşti sînt oamenii!", „ce răi sînt oamenii!" Aceste afirmaţii nu au nici un sens, sînt absurdităţi, dacă le consideri în înţeles propriu. „Prost", „rău", etc. sînt noţiuni relative, nu poate fi cineva prost sau rău decît faţă de un termen de comparaţie. Cînd afirmi despre un anumit om că e prost sau rău, termenul de comparaţie subînţeles e media

oamenilor, e ca şi cum ai zice: „cutare e mai prost decît mijlocia". Dar cum şi faţă de ce ai putea să calífici „oamenii în general", adică media lor? Cînd zici: „oamenii sînt mari" sau „oamenii sînt mici" subînţelegi un termen de comparaţie: ei sînt mari *faţă de o furnică*, mici *faţă de natură*, etc. Care să fie termenul de comparaţie în cazul exclamaţiilor misterioase „ce proşti sînt oamenii!", „ce răi sînt oamenii!"?

Fără îndoială, de cele mai multe ori termenul de comparaţie e persoana proprie. Omul gîndeşte şi vrea să dea a înţelege: „Ce proşti sînt oamenii *faţă de mine!*" dar nu îndrăzneşte să-şi exprime astfel gîndul.

De aceia judecăţile depreciative de acest fel sînt atît de dese faţă de cele „apreciative" corespunzătoare: nici odată nu auzi zicîndu-se spre pildă: „ce deştept" sau „ce buni sînt oamenii!"

Bine înţeles, intenţia de a se lăuda poate fi mai mult sau mai puţin imprecisă şi poate chiar lipsi cu totul. Uneori cel ce pronunţă frazele incriminate nu gîndeşte aproape nimic spunîndu-le, cum se întîmplă atît de des cu zicătorii de locuri comune.

E drept iarăşi că uneori e o altă idee care se ascunde subt formele de care ne ocupăm, anume că oamenii sînt mai proşti şi mai răi decît ai crede cînd îi cunoşti prea puţin. Cu acest înţeles formele banale considerate sînt în general îndreptăţite. Căci, spre pildă, e o poză aproape universală a oamenilor să-şi dea aerul că judecă şi se poartă după principii obiective, şi inteligenţa se confundă într'o largă măsură cu obiectivitatea. Şi e ştiut de asemenea că oamenii îşi ascund răutatea.

***

Ce vor oare apologeţii modestiei? Par a dori ca Paul Valéry să se considere sincer egal celor ce-l înconjoară. Pentru mine nu încape îndoială că ar fi imposibil să-l convingi pe Valéry de aceasta; dar chiar dacă lucrul ar fi posibil, dece să-l dorim? Nu văd întrucît ar fi mai simpatic Valéry cînd s'ar înşela atît de grosolan.

Dacă vrem ca modestia să rămînă o virtute, ar trebui să-i dăm un înţeles puţin deosebit de cel obişnuit. Trebue să zicem: „Opinia pe care o are cineva despre sine însuşi e lucru prea intim ca să-l privească pe altcineva. Dar cu cît buna părere despre sine se manifestă mai discret, cu atît omul trebue calificat „mai modest".

De altfel recunoaştem că lipsa de modestie are mult haz cîteodată; totul e dacă te prinde sau nu: de ce i-o fi stînd bine lui Nietzsche şi rău lui Schopenhauer?

***

Platon spune că filozof e acela pe care îl miră unele lucruri de care vulgul nu se miră. Dacă e așa, atunci ce e mai demn de mirarea filozofului și de ce se miră mai puțin vulgul intelectual decît de faptul că, pentru ori care dintre noi, nu e decît un singur *eu* pe lume? Și din acest punct de vedere cea mai mare uimire e îndreptățită. Din aproape două miliarde de ființe omenești cîte viețuesc în această clipă, eu singur sînt *Eu*, toți ceilalți nu sînt decît *Ceilalți*. De-a lungul și de-a latul universului nostru de stele, în spațiul fără fund, mai sînt, fără îndoială, viață și gîndire; dar e sigur, de o siguranță absolută, că în universul infinit sînt singurul Eu... din punctul meu de vedere. Și atunci, față de această unicitate neîndoioasă, ce importanță mai au eventualele superiorități ale unora din turma de „ceilalți"?

Ioan D. Gherea

Note pe marginea cărților

Joc secund*

Apariția volumului de versuri intitulat *Joc secund* se cuvine să fie semnalată cît mai neîntîrziat; o sensibilitate nouă s'a exprimat; odată mai mult, cotidianul a fost învins; poetul a pătruns în mina de aur, și ni-l redă topit în forme nouă.

Numele lui Ion Barbu nu e necunoscut; cine a urmărit revistele noastre literare, în preajma anului 1919, a păstrat de sigur vie amintirea primelor sale versuri; ele n'au intrat în volumul de față, ne mai corespunzînd sensibilității actuale a poetului. Aceste prime bucăți sînt caracteristice prin „forța" care palpită subt învelișul versului clasic, forță care a spart tiparele impuse, căutînd forme nouă de exprimare. Poetul s'a îndreptat spre „mai pur"; prima parte a volumului — de fapt ultima, cronologicește — ne face să bănuim drama care s'a jucat, și credem a nu greși bănuindu-i desnodămîntul: abandonarea meșteșugului de a face versuri. I se întîmplă (sau i se va întîmpla) lui Ion Barbu ceiace i s'a întîmplat, pe planul genial, lui Arthur Rimbaud, și pe planul talentului, lui Mallarmé: primul, după ce a căutat să exprime inexprimabilul, potența ultimă a expresiei redusă la interjecție, a tăcut, renunțînd la poezie; al doilea a scris „Igitur", care reprezintă totdeodată culmea și falimentul străduințelor sale. „Joc secund", titlul primei părți a volumului, cuprinde versuri de factură clasică, al căror conținut e învăluit în ceața ușoară a „neexprimatului"; cuvîntul su-

* Ion Barbu, *Joc secund*, „Cultura Națională", București 1930.

gerează și ideile apar înconjurate de cearcănul de lumină opalescentă care ne vestește că am trecut pragul controlat de gîndirea cotidiană: ne găsim într'o regiune unde cuvintele au alt sens, evocările se îmbină armonios și țes în jurul nostru o pînză misterioasă:

Din ceas, dedus adîncul acestei calme creste,
Intrată prin oglindă în mîntuit azur,
Tăind pe înecarea cirezilor agreste,
In grupurile apei, un joc secund, mai pur.

Nadir latent! Poetul ridică însumarea
De harfe resfirate ce-în sbor invers le pierzi
Și cîntec istovește: ascuns, cum numai marea,
Meduzele cînd plimbă sub clopotele verzi.

Prin această preocupare, poetul nostru stă aproape de „suprarealiști": plecat dela Mallarmé și Rimbaud, îl vedem urcînd suișul spre „absolut", dincolo de care îi vom pierde urma...

Asupra acestei laturi atît de originale a personalității lui Ion Barbu, ar trebui insistat ceva mai mult, pentrucă realizările poetului au avut urmări importante cu privire la gradul de expresivitate al limbii noastre.

In adevăr, n'a trebuit puțină muncă atît din partea înaintașilor săi cît și din partea poetului, pentru a se ajunge la conciziunea de expresie dintr'o bucată ca *Timbru:*

Cimpoiul veșted luncii, sau fluerul în drum,
Durerea divizată o sună 'ncet, mai tare...
Dar piatra-în rugăciune, a humei despuiare
Și unda logodită sub cer, vor spune — cum ?

Ar trebui un cîntec încăpător, precum
Foșnirea mătăsoasă a mărilor cu sare;
Ori lauda grădinii de îngeri, cînd răsare
Din coasta bărbătească al Evei trunchiu de fum.

sau din versurile care urmează, scrise pentru a sărbători o aniversare *(Statură):*

Să nu prelingă, să nu pice
Viu spiritul, robit în ea,
La azimi albe să-l ridice:
Sfiit pruncia ei trecea.

Sori zilnici, grei, ardeau sub dungă,
Ușor sunau în răsărit;
Și nori ce nu știau s'ajungă
Și munții, cîți va fi-întîlnit,

Suiau cu iezerii, să cate
La anii falnici douăzeci.
Vedeau din ceasul ce nu bate
— Din timp tăiat cu săbii reci.

Secretul faurului care ne-a dat aceste piese rămîne întreg: i-a fost dictat de Muze; dar ciocanul va fi izbit de multe ori nicovala, iar materia calpă va fi zăcut mormane împrejur.

Această muncă poate lăsa indiferent pe amator: criticul, însă, notează bucuros cîștigul realizat.

A doua parte a volumului intitulat *Uvedenrode*, cuprinde bucăți de inspirație și de tendințe diverse: unele din ele *(Păunul, Oul dogmatic, Falduri)* ar putea face parte din primul ciclu, pe care l-am examinat; bucata intitulată *Uvedenrode* reprezintă triumful și, într'o măsură mai mare sau mai mică, falimentul tendințelor pe care le-am analizat; dar chiar atunci cînd evocarea rămîne turbure, urechea este plăcut surprinsă de muzica cuvintelor. Această preocupare de muzicalitate apare și în alte bucăți; puține versuri au exprimat atît de plastic cîntecul apei, picurată de pe streșini, într'o dimineață de primăvară:

Cir-li-lai, cir-li-lai,
Precum stropi de apă rece
In copac cînd te lai;
Vir-o-con-go-co-lig,
Oase închise afară'n frig;
Lir-liu-gean, lir-liu-gean,
Ca trei pietre date dura
Pe dulci lespezi de mărgean.
(In memoriam)

Din acest ciclu mai fac parte unele bucăți *(Riga Crypto și lapona Enigel, Paralel romantic)* înrîurite de lirica germană; balada intitulată *Riga Crypto și lapona Enigel* cuprinde versuri de o rară gingășie.

Ultima parte a volumului e intitulată *Isarlîk:* prețioasă evocare a Orientului nostru, această „turquerie" nu putea fi scrisă de cine n'ar fi cetit cu pasiune pe Anton Pann și pe Conaki. Bucata cea mai reușită, *Nastratin Ho-*

gea la Isarlik, cuprinde versuri ca acestea, în care totul concurează pentru redarea culorii locale:

Căci, răsărind prin ceață și călărind pe fund,
La dunga unde cerul cu apele îngînă,
Aci săltat din cornuri, aci lăsînd pe-o rînă,
Se războia cu valul un prea ciudat caic:
Nici visle și nici pînze; catargul, mult prea mic;
Dar jos, pe lungă sfoară, cusute între ele,
Uscau la vînt și soare tot felul de obiele,
Pulpane de caftane ori tururi de nădragi;
Și, prin cîrpeli pestrițe și printre cute vagi,
Un vînt umfla bulboane dănțuitoare încă.

Ce ruginiri de ape trezite și ce brîncă
Lăsară fierul rînced și lemnul buretos?
In loc de aur, pieptul acelui trist Argos
Ducea o lînă verde, de alge năclăite,
Pe cînd la pupă, trase-edec ca niște vite
Cu țeastă nămoloasă și cornulețe mii,
Treceau în brazda undei șirag de răgălii.

Dar aceste însemnări n'ar fi complecte dacă n'am arăta aci cît de adînc Ion Barbu cunoaște și simte folklorul nostru: strania evocare din *Domnișoara Hus* — una din bucățile cele mai caracteristice ale volumului — culminează în *descîntecul* din care reproducem mai jos un fragment; aci, expresia populară sublimată și redusă la esențial, capătă o putere de evocare neobișnuită în literatura noastră; impresia de noapte neagră, catastrofală, mirosind a pucioasă și luminată de constelații ciudate îți evocă atmosfera satanismului medieval:

Buhuhù la luna sue
Pe gutue să mi-l sue
Ori de-o fi pe rodie:
Buhuhù la Zodie;

Uhù, Scorpiei surate,
Să-l întoarcă dandarate,
Să nu-i rupă vr'un picior
Cine ori Săgetător!

— Ai văzut? Muri o stea.
— Ca o smieură mustea;

Stea turtită, în hăuri suptă,
Adu-mi-l pe-o coadă ruptă,
Ruptă și de lingură,
Să colinde singură
Toate văile pustii
Unde fierb la pirostrii,

In ceaun cu apă vie,
Nărăviții la curvie;
In zemi acre și amare,
Ciți au rîs de fată mare;

In grăsime și colastră,
Ciți smintiră vre-o nevastă.

Buhuhù, uhù de zor,
Și-inc'odată prin mosor,
Doar i-o da mai mult îndemn
Coadei lingurii de lemn
(Lemn de leac)
Doar l-o întoarce berbeleac
Doar l-o duce văiătuc
Pe ibovnicul uituc!

Fluturai la vînt făină,
Sloată se porni, haină;

Aruncai și cu pisat,
Piclă deasă s'a lăsat,
Presărai atunci mălai
Și tot cerul îl spălai...

Ion Barbu este unul din rarii poeți ai noștri care a exprimat misterul unei regiuni așezate la limita dintre lumea reală și lumea în care dimensiunile noastre nu mai au curs:

Suflete'n pătratul zilei se conjugă.
Pașii lor sînt muzici, imnurile-rugă.
Patru scoici, cu fumuri de iarbă de mare,
Vindecă de noapte steaua'n tremurare.

Pe slujite vinuri frimitură-i astru'.
Munții'n Spirit, lucruri într'un Pod albastru.
Raiuri divulgate! Ingerii trimeși
Fulgeră Sodomei fructul de măceș.

(Poartă)

Modernă prin preocupările sale de expresivitate, profund romînească prin nota-i autentic populară și prin redarea atmosferei noastre de orientalism, poezia lui Ion Barbu apare ca o plantă cu rădăcinile adînc înfipte în solul nostru: vîntul largului i se joacă în frunze; florile sale cu miresme felurite, stranii și îmbătătoare, au culorile acelea care nu pot fi descrise cu ajutorul cuvintelor; parfum, culoare și muzică se îmbină și ne evocă tot ceiace încîntă omenirea de cînd primul poet și-a încordat lira.

Al. Rosetti

***

Un rus în călătorie *

Kant cetea pasionat cărți de călătorie. In vremea aceia cărțile de călătorie aveau un tempo pe atît de domol, pe cît tragediile se mișcau *prestissimo*; — acum raportul acesta s'a răsturnat. Incet-încet mergeau descripțiile, se'nțelege, ca și căruțele de poștă; încet mergeau și considerațiile morale, inevitabile. Pe atunci oamenii nu cunosteau nedumeriri despre binele și răul universal. Un om extrem de potolit cum era Kant, și în care nu se pomenea, probabil, nici urmă de ceiace numim plictiseală, trebuia să fie un cititor clasic al acelor flegmatice descripții de țări, cu frumoasa și pașnica lor mediocritate de înțelepciuni. Dar vă aduceți aminte că lui Kant i se întîmpla să se mînie pe credinciosul său Lampe, cînd se strica friptura, sau pentru alte neajunsuri casnice. Dacă, în astfel de toane rele, ar fi deschis cartea lui Ehrenburg al nostru, se poate închipui că, în scurt, ar fi izbit-o — poate pe masă, poate chiar mai jos decît masa. Lui Ehrenburg îi zic „al nostru", pentrucă vorba lui e o goană furioasă, cînd măruntă, cînd în salturi de nu-l vezi. In vitrinele prăvăliilor de animale amuzante din provincia nemțească, se văd niște șoareci albi sau tărcați învîrtindu-se cu o paradoxală furie de automați prin minuscule vizuini și coline de carton. Asemenea acestor inocenți posedați se învîrtesc, și sar, și tremură mișcările sufletului călătorilor de astăzi.

Ehrenburg este încîntător de grăbit. In zorul acesta e un joc fără pauză de idei, imagini și impresii, o iritație minunat neobosită, o confuzie uneori prefăcută, alteori reală și inevitabilă, totdeauna fermecătoare; și o afectare de sînge-rece, și un sânge-rece autentic; și o bagatelizare delicioasă a oricărei porniri sentimentale.

* Ilia Ehrenburg, *Visum der Zeit.* Deutsch von Hans Ruoff. Paul List Verlag. Leipzig, 1929.

Dela Finistère, prin Germania, Cehoslovacia, Atena, Țarigrad, Trapezunt, la Batum. Ca spațiu e puținel de tot, pentru norma de deplasare a omului actual. *Mais l'espace ne fait rien à l'affaire.* Massa impresiilor e interesantă zdrobitor. Fiecare notă e saturată de perspective și ecouri. Dacă, la sfîrșitul unui asemenea *prestissimo*, îți lași fantezia să se răcorească puțin, te miră și te amuză să vezi, în acest cetățean june (de zece ori june fiindcă e sovietic) pe Rusul vechiu. Căci, orișicum, el își bate joc de Nemți întocmai după vechiul calapod rusesc, bine cunoscut din toți clasicii moscoviți: Nemții sînt groși, proști, tipicari, cu desăvîrșire lipsiți de gust, esențial ridiculi. De o sută de ani consumă „inteligenția" rusească ideologie nemțească, — o consumă, să fie cu iertare, fără originalitate pronunțată; dar în formula rusească Nemții tot proști au rămas. Formula e populară, de varietate rurală ca una ce e rusească, ceiace înseamnă: cu atît mai dogmatică și îndărătnică. Străinul rămîne, pentru țăran, iremediabil suspect, inferior în tot felul, iar în deosebi ridicul.

Rusul e, la orice vîrstă, băiat; chiar dacă e din „inteligenție", greu ajunge, în unele lucruri, la scrupule și nuanțe mintale; băiat plin de candidă îndrăzneală și prin aceasta totdeauna foarte hazliu. In fond, toată „Evropa" e un fel de Nemție, caraghios ordonată și — lipsită de temperament. Astăzi băiatul muscal e un *enfant terrible* clasic, — de cînd s'a convins că el are a dicta Evropenilor idealul idealurilor.

Vorbind de patriotisme felurite, Ehrenburg zice: „mai e și patriotismul rusesc; dar acela e de domeniul patologiei". Ei, da!

Să constați la un tînăr om de condei din anii 1920 persistența viguroasă a punctelor de vedere populare în judecarea altor popoare, e un moment distractiv. Surprinși agreabil, naționaliștii vor găsi în Ehrenburg motive frumoase pentru a cînta impenetrabilitatea superbă a culturilor tradiționale. Despre Carpatoruși risipește Ehrenburg lirism impresionant și continuu: un fel de popor de sfinți, eroi și martiri. Prin urmare, ce s'a zis aici mai sus despre bagatelizarea chestiilor de inimă, trebue restrîns, — inima nu se escamotează.

După Carpatoruși, în clasificare sentimentală, vin imediat Evreii din Polonia, — Hassidim, bine înțeles, și chiar Polonii, așa antisemiți cum sînt, rămîn „ai noștri". Ii înțelegem — ne înțeleg, Rușii adică pe Poloni, și reciproc. Cu această notă critică paternă: „șovinismul polon nu e ca pojarul unui băiat de zece ani; samănă mai mult a scleroză neglijată". Apoi, în fugă, dar foarte cald, un acces de

entuziasm absolut pentru arta țărănească cehă. Cehii orășeni nu prea es bine; sint un fel de nemțiți.

O scurtă, însă energică și gravă manifestare de dragoste pentru țăranii bretoni. Sint niște exploatați; omenire sacră prin urmare. E aici o bună complectare a lui Loti, care prea nu văzuse în Bretoni decît subiecte de operă romantică, oarecum.

Ehrenburg a văzut și un oraș spaniol. Indiferent care, zice el; și unul ajunge, Spania avînd caracter excluziv marcat, — cu atît mai marcat, cu cît în restul Europei orașele sînt monotonizate dezesperant. In Europa occidentală și centrală, probabil. Adevărat că orașele galițiene și ukrainiene se deosebesc grozav (arhitectural, mai ales) de Malines și Ypres, de Oxford și Upsala, de Rotenburg și Lübeck; însă, la un loc luate, arhitectura și întreg pitorescul urban polon și ukrainian mi-au părut, și ele, grozav de monotone. Frumuseța gimnaziilor și altor „ucilișce", a primăriilor și a palatelor guberniale, a gărilor și otelurilor din Odessa, Kiew, Poltava, Cracovia, ori Stanislavov, îmi este cu desăvîrșire misterioasă.

Ajunge însă. Am căutat pricină destul acestui mult talentat *frondeur*, — pentrucă e *frondeur*. Nu poți lăsa în pace pe satiricul care-și descopere prea tare dragostele. Rusul care ese din bîrlogul lui a avut totdeauna grijă mare să nu pară „epatat". Amănuntul este explicabil și procură diverse circumstanțe atenuante.

Notele lui Ehrenburg se urmează în continuă scăpărare de inteligență malițioasă. E vesel, poetic, saturat de imagini, și luminat totdeauna cu idei; adeseori implacabil. O pagină nu e, în cele două sute cincizeci și mai mult, care să n'aibă scena, dacă nu tabloul ei de comicărie superioară și profundă. Fără îndoială, literatul prea năzuros ar zice că metoda e, aproape întreagă, în *Harzreise;* dar astfel de generalități nu-s valabile decît numai în istoria literară. Ehrenburg rămîne om cu avere proprie, — și respectabilă, oricare ar fi analogiile de procedare și spirit.

„Singura achiziție de cultură cunoscută țăranilor băștinași din Georgia este — umbrela de ploaie. E climă umedă aici; totuși, dragostea pentru obiectul menționat are un caracter patologic. Pe un cioban care, deși vremea nu era deloc a ploaie, urca la deal cu umbrela deschisă, l-am întrebat de ce se încarcă cu asemenea lucru netrebuincios. Răspunsul ar fi satisfăcut chiar și pe portarul consulatului turcesc: „Allah singur știe cînd o să dea ploae".

Provincia franceză: „Cer un pahar de vin de China și mă cufund în plictiseala aceia din care s'a născut literatura franceză — așa cum din sudoare și îngrășăminte se nasc vinurile de preț, — în plictiseala lui Stendhal, a lui Balzac

și Flaubert, în plictiseala absolută, în plictiseala cunoscută mie din copilărie, din anecdotele cu domnul Dupont, din țăcănitul zarurilor, din agonia înserării, cînd apusul e trandafiriu poate, — sigur trandafiriu și pompos, omul însă în fața bucății de brînză la dessert, sau subt plapoma de puf buhavă, e așa de stupid și deplorabil. O, plictiseală! O, claritate maestoasă a vieții! Ce e asta? E măsura însăși a vieții? Un vis apollinic sublim? Sau nu-i decît triumful bucătăriei de provincie, greutatea mîncărilor, stabilizarea stomahurilor respectabile după zece ani de disenterie, procesul ajuns conștient al prefacerii racilor de mare, a fripturilor de mușchiu și aperitivelor în sînge, în slănină umană, și neexistența mult dorită?"

„Nu pot pricepe unde își scriu Francejii cărțile, fiindcă în Paris o masă de scris e tot atita obiect de lux cum ar fi, să zicem, un covor de Bucara. Probabil că romanele tinerilor scriitori franceji, acești snobi care pendulează dela catolicismul academic la pederastia obligatorie, sînt scrise pe bufetele barurilor americane sau pe mese de toaletă".

„In Atena, ochelarii cu sticle negre sînt o marfă tot atît de curentă ca la noi în Rusia galoșii de cauciuc: e aici prea mult praf care ustură, prea multe pietre albe, și un soare fără milă. Poate că ochelarii aceștia apără și de tragedii sufletești: prin sticlele măslinii, lumea îți apare foarte potolită. Insuportabil luminoasa Acropole se întunecă, iar obrajii vre-unei Madame Pupadaki încep a semăna cu o bucată de marmură dintr'o dryadă, pe care, dacă putem crede ce spun bătrînii de pe aici, Englejii plăteau cîte o mie de lire sterline. Ah, de am vinde unui lord spleenic pe Madame Pupadaki, cu prospețimea ei de măslină adevărat grecească și cu parfumul de „Chypre" parizian, amestecat cu mirosul de usturoiu al patriei sale!... Cu mirosul ei, Atena amintește extraordinar orașul nostru rusesc Gomel. Capitala Greciei, ca și orașul nostru cel lipsit de orice legătură intimă cu lumea antică, samănă prin lipsa lor de canalizare și specificul miros al bucătăriei lor. Dar în Atena este o stradă — acolo ședea Pangalos înainte de a fi pus la închisoare — o stradă prevăzută cu toate tuburile trebuincioase. In această stradă adevărat fericită funcționează chiar și canalul de apă. In celelalte strade curge apa numai din vreme în vreme; e ca și cu revoluțiile. Apă de băut nu se află în Atena. Se aduce cu căruța dela 15 kilometri, și se vinde în doze mici, parc'ar fi liqueur. La sărbători, și în zilele cînd reușește vre-o „revoluție", paharului de apă i se adaogă o bucată de rahat-lucum punctată de muște. O stradă ca aceia din Atena nu se pomenește în Gomel. In schimb la Gomel e parcul lui Paskevici, care-i superb, pe cîtă vreme în Atena nu vezi decît pietre, praf și flori de postav în vitrina Sofiei, modistă

pariziană. Această Sofie e tocmai Madame Papadaki de care vorbeam".

Chiar dacă exemplele mele ar fi bine alese, foarte rău ar face cetitorul dacă nu ar lua cartea să o cetească, rînd cu rînd, o dată, de două, de trei ori. Amuză cît douăsprezece filme celebre. E regretabil că amuzarea nu se evaluiază în unități precise, cum se face cu mîncarea în calorii. Cartea lui Ehrenburg îți dă, ca imagini numai, un strălucit și consistent ospăț. Nu socotim efectul tonic al unei inteligențe neadormite. Aici nu se mai poate o măsură comună, prin urmare o compensare cu filmul.

P. Z.

Dragostea lui Osolinski

. . . .
Dar mai ferice încă ființa de iubire
Ce simte cu'nfocare a dragostei pornire
Și ne'ncetat e gata cu drag a se jertfi!
Căci dulce-i pentru altul și'n altul a trăi.
. . . .

V. Alecsandri, *O noapte la țară.*

I.

Boleslav Osolinski împlinea patruzeci de ani cînd își pierdu nevasta. Căsătoria lor nu fusese fericită. El, o săvîrșise într'un ceas de rătăcire, mai mult de ciudă, după o dragoste nenorocită pentru o cochetă fără inimă, care, după ce-și bătuse joc de dînsul timp de doi ani, se căsătorise cu alt pețitor mai bogat. Ea, îl luase fiindcă vremea căsătoriei sosise pentru dînsa de vre-o cîțiva ani fără ca s'o fi cerut nici un bărbat din lumea ei, căci era o fată fără zestre, fiindcă Osolinski purta un nume vestit și, cu toate că averea îi era încurcată, avea în perspectivă o clironomie însemnată.

Se luară fără ca unul să resimtă pentru celălalt măcar un pic de dragoste; nu trecuse trei luni și amîndoi se încredințase de mărimea greșelii făcute: deosebirea de creștere, de caracter, de fire, de aplecări, pusese între dînșii o prăpastie.

Fiecare din ei era jicnit de răceala ce o simțea în celălalt, dar prea mîndri pentru a-și mărturisi starea sufletească în care se aflau, se sileau să și-o ascundă prin toate chipurile. Și ziceau vorbe duioase, schimbau desmierdări menite a fi calde, dar cuvintele, nefiind pornite din inimă, sunau fals și nu găseau răsunet, desmierdările fiind silite rămîneau reci, lipsite de dulceață, adesea amare. Cu timpul abisul dintre

dînşii crescu, trăiau împreună, dar fiecare ducea o viaţă sufletească străină de aceia a soţului.

Soarta îi prigoni: boli, pagube materiale şi dezbinări de familie le otrăviau traiul. Nici unul din ei nu găsi în celalt mîngăerea şi sprijinul trebuitor pentru a alina amărăciunea de care era cuprins. Rămaseră astfel şaptesprezece ani, străini unul de altul, fără altă legătură decît jugul de nevoi sub care se chinuiau. Cînd o boală nemiloasă puse în sfîrşit capăt mizeriilor ei, Osolinski se simţi mai desnădăjduit şi mai amărît decît în timpul vieţii lor comune căci, la celelalte chinuri, se adăogea acuma remuşcarea.

Şi-aducea aminte că jurase acelei biete fete să fie sprijinul ei pe viaţă, să nu cruţe nimic pentru a o face fericită şi era silit să-şi mărturisească că acest jurămînt nu fusese ţinut: soţia lui murise fără părere de rău, căci pentru dînsa viaţa fusese numai un lanţ de dureri şi un şir de chinuri.

Intr'adevăr, ea nu fusese în stare să-i aducă măcar o clipă de fericire; din pricina acestei căsătorii tinereţile i se trecuse reci, fără nici o bucurie a inimii, şi pierduse anii cei mai frumoşi ai vieţii, dar ea fusese şi mai nenorocită.

Grija luptei pentru trai, pentru izbînda care nu venise, fusese pentru el o diversiune, mulţămită căreia putu de multe ori să uite răceala căminului şi apoi el făcuse uz de privilegiile tolerate de societate bărbatului pentru a-şi procura aiurea distracţiuni. Dar ea, sărmana, nu putuse să recurgă la asemenea diversiuni; pentru dînsa nimic nu venise să-i înveselească jalea.

Da! Ea nu-l iubise niciodată, nu-şi dăduse silinţa să-l înţeleagă, nu-i adusese sprijinul la care era în drept să se aştepte, greşise către dînsul. Dar el? El, bărbatul, el, fiinţa tare şi puternică, n'ar fi putut el oare să-şi dea mai multă osteneală pentru a aduce între ei o înţelegere, o împărtăşenie de cugete? N'ar fi putut el oare să-i cîştige iubirea, dacă şi-ar fi dat silinţa să cunoască mijloacele prin care acea iubire putea să fie cucerită? Dar el, neiubind-o, făcuse prea puţin pentru a-i cuceri inima. Şi acuma, mici îi păreau greşelile ei pe lîngă păcatele lui! Mîndria îi era smerită, cugetul îl mustra cu asprime văzînd că nu numai nu fusese în stare să facă viaţa uşoară acelei ce o luase de soţie, dar chiar că adesea i-o amărîse.

Era subt înrîurirea acestor simţiri, cînd sosi vestea izbucnirii răscoalei polone de la 1863. Strămoşii lui combătuse alăturea cu Piaştii pentru întemeerea regatului polon. Paginile istoriei naţionale erau pline de numele lor: ei, după ce jucase un rol cinsteş atît în războaie cît şi în sfaturile ţării, îi rămăsese credincioşi în ceasurile de răstrişte. Cînd trei mari puteri se înţeleseră pentru a săvîrşi acea mişelie monstruoasă ce se numeşte împărţirea Poloniei, toţi

Osolinskii, mari şi mici, alergară sub steagul glorios urmat de ei de atîtea veacuri. Tadeu, bunul lui Boleslav, căzu lîngă Kosciusko la Maciejowice. Cînd, la 1830, Polonii făcură încercarea desnădăjduită de a scutura jugul muscălesc, Ian Osolinski, tatăl lui Boleslav, deşi era acuma bărbat în vîrstă, alergă din fundul Galiţiei pentru a se înrola ca simplu soldat în oastea naţională şi a găsi un sfîrşit falnic la Ostrolenka.

Crescut de o mamă patriotă, Boleslav moştenise simţimintele părinţilor lui şi tinereţile i se trecură în aşteptarea reînvierii Poloniei. Guvernul austriac căutase de la început să atragă nobilimea polonă: se oferise atît lui Ian cît şi lui Boleslav demnităţi însemnate, un titlu, dar ei respinsese aceste propuneri cu dispreţ, găsind că un titlu străin nu putea decît să micşoreze strălucirea numelui lor şi nevoind să se bage slugi la asupritorii neamului polon.

La vestea celor dintăi lupte, uită toate durerile şi toate amărăciunile trecutului. I se păru că se naşte pentru a doua oară şi, de astă dată, la o viaţă falnică şi măreaţă. Mizeriile din trecut, zilnicele necazuri, odioasele griji materiale, erau să fie înlocuite prin lupta cu sabia în mînă pentru Polonia lui iubită, prin fala războinică, prin izbânda şi mântuirea din robie a nefericitului dar nobilului neam polon, sau... prin moarte. Dar prin o moarte mai frumoasă şi mai vie decît însăşi viaţa, prin moartea pe cîmpul de bătaie, în bubuitul tunurilor şi în sunetul trîmbiţelor. Un fior îi scutura tot trupul şi închipuirea lui bogată vedea desfăşurîndu-i-se dinaintea ochilor lupte crîncene, vitejii nepomenite şi izbînzi strălucite.

Vedea Ruşii goniţi din Polonia şi Statul polon reconstituit, apoi noi războaie, recucerirea provinciilor răpite de Austria şi de Prusia şi reîntemeierea Poloniei Mari din Carpaţi până la ţărmul Mării Baltice.

Fără a pierde timp, desfăcu tot ce avea şi, adunînd împrejuru-i o ceată de voluntari galiţieni, ajunse fără greutate la cartierul general al lui Sangievicz.

Intâiu obţinu comanda trupei aduse de el şi fu însărcinat cu mici expediţiuni, din care avu norocul să se întoarcă totdeauna cu izbîndă, dînd dovezi de o îndrăzneală şi de un sînge-rece uimitor. Cu încetul trupa i se mări, i se încredinţă comanda unui regiment de ulani, conferindu-i-se gradul de colonel. Cercul expediţiunilor i se lărgi, cu el îi crescu şi renumele. Veşnic învingător, chiar în întreprinderile cele mai nebune, devenise spaima Ruşilor. Cazacii nu mai îndrăzneau să-i stea împotrivă şi, cînd zăreau ulanii lui, o rupeau de fugă chiar cînd erau în număr întreit de mare. Neadormit şi neobosit, hărţuia armata rusească zi şi noapte, intercepta toate convoiurile, o lovea cînd în cap, cînd în coadă, cînd în flancuri. Deşi era totdeauna cel dintâiu la năvală şi se arunca orbeşte în focul cel mai cumplit, se părea că viaţa îi este vră-

jită: nici glonții, nici sabia nu se puteau atinge de el. Polonii îl poreclise Boleslav Chrobry * după porecla celui dintâiu rege polon al cărui nume îl purta.

Insă acest războiu nu era acel visat de dînsul, nu avu parte de bătălii mari în cimp deschis, era silit să facă un război de partizani în care surprinderile și cursele jucau rolul de căpetenie. Disproporțiunea puterilor era prea mare pentru ca Polonii să fi putut cuteza să se măsoare cu Rușii in cimp deschis. Osolinski își putu da seama de pe atunci cit de nesocotită fusese mișcarea și cit de zădarnică era nădejdea unei izbinzi finale.

Desnădăjduirea de care se simți cuprins îi mai mări încă îndrăzneala: căuta acuma moartea cu tot inadinsul. In sfirșit, farmecul de care părea ocrotit până atunci se rupse.

Insărcinat să aducă în tabăra insurgenților un convoiu de arme și de munițiuni adunate în Galiția, izbuti să-l treacă peste graniță, il strecură printre corpurile rusești, și era să ajungă cu el la destinație, cind se văzu lovit fără veste de două regimente de dragoni. Polonii se luptară cu înverșunare, dar la urmă, copleșiți de număr, se văzură zdrobiți și risipiți în mai multe pilcuri, iar Osolinski căzu cu pieptul străpuns de doi glonți. Vre-o zece Poloni, nevoind să lase trupul șefului lor iubit în minile Rușilor, se aruncară asupra lui și, după o luptă desnădăjduită, unul din ei izbuti să-l ridice de la pămint și luîndu-l pe cal, goni spre granița austriacă.

II.

Rănitul, in nesimțire absolută, fu adus la casa doamnei Sanguszko, o văduvă cunoscută pentru sentimentele ei patriotice, a cărei moșie se afla chiar la graniță. Medicul chemat in grabă nu dăduse decit puțină nădejde: glonții străbătuse plăminul sting, ieșind pe la spinare și pierderea de singe fusese foarte mare. Rămase zece zile în această stare; i se aștepta sfirșitul dintr'un moment intr'altul, dar constituția lui puternică, ajutată de ingrijirile neobosite ale doamnei Sanguszko și ale fiicei sale, repurtă in sfirșit izbindă în această luptă intre viață și moarte. Cind își reveni în fire, Osolinski, văzîndu-se intr'un loc străin, se uită lung imprejur și intrebă cu un glas slab:

— Unde sînt?

— La prieteni, răspunse incet un glas cam grav și induioșat, dar de o nespusă dulceață.

Și înaintea ochilor lui uimiți, se arătă o gingașă ființă cu părul auriu cu sprincenele și ochii negri, cu trăsături atît

* Viteazul.

de dulci și atît de frumoase încît rănitul se întrebă dacă se află în fața unei fete sau vede un înger în vis.

— Cine ești, întrebă el.

— Sînt o fată polonă care se roagă zi și noapte pentru izbînda luptei sfinte purtată de frații noștri, răspunse ea. Te afli in casa mamei mele, văduva unui Polon mort în surgun la Irkutsk. Astăzi ești afară de primejdie, dar ai fost foarte bolnav și doftorul a spus nu cumva să te lăsăm să vorbești, căci altfel viața ți-ar fi din nou pusă în primejdie.

Cu toată injoncțiunea, Osolinski ar fi dorit să-i pună mai multe întrebări, dar slăbiciunea îi era atît de mare în cit nu-i fu cu putință să mai scoată un singur cuvînt. Zilele următoare le petrecu într'un fel de toropeală, trezindu-se numai din cînd în cînd, pentru a lua puțină hrană ce-i era dată cind de frumoasa ființă cu care vorbise, cînd de o damă îmbrăcată în negru, cu părul sur, dar pe fața căreia se vedeau urmele unei frumuseți neobișnuite. Cu incetul puterile îi revenîră și putu să afle dela doamna Sanguszko și de la Biela *, așa se numea tînăra fată, toate amănunțimile scăpării lui.

Rănile îl ținură în pat timp de mai multe săptămîni, iar însănătoșirea nu putea să-i fie deplină decit după patru luni.

Pentru a nu-l lăsa în prada urîtului, doamna Sanguszko și cu Biela ședeau aproape toată ziua cu dînsul, dar munca cîmpului începînd, gazda lui, aflîndu-se în împrejurări strîmtorate și fiind silită de ele să se ocupe singură cu conducerea moșiei și a casei, Osolinski rămînea mai mult singur cu Biela. Pieptul lui avînd trebuință de cea mai mare cruțare, medicul îi recomandase să vorbească cît se va putea mai puțin dacă nu de loc. Pentru a-l distrage, Biela îi cetea ziarele și din cărțile aflate în casă.

Pe lîngă colecția întreagă a autorilor poloni, fata, care, ca mai toate Polonezele din lumea cultă, vorbea bine franțuzește și nemțește, mai poseda aproape toate operele clasice scrise în aceste limbi.

Pentru Osolinski scrierile poeților poloni erau departe de a fi noi: le cetise în tinerețâ cu insuflețire, cele mai însemnate le știa pe de rost, dar nici odată nu simțise frumusețile lor așa de adînc cum le simți cînd le auzi rostite de Biela.

Niciodată căldura, puterea și patima versurilor lui Miskievicz nu-i pătrunsese inima, nu se impusese minții lui ca acuma cînd ieșeau din buzele rumene ale copilei, cînd erau zise de glasul ei grav și cald. Frumoasele pasaje din „Dziadi“ ** în care acest neîntrecut cîntăreț al iubirii, pentru care iubirea este puterea universală stăpînind întreg țiitorul, cîntă

* Alba.
** Moșu.

durerile dragostei lui nenorocite, il mişcau acuma adinc, atingînd într'însul coarde amorțite de mult şi aducîndu-i lacrimi în ochi fără ca să-şi poată tălmăci pentru ce.

Dar, dacă glasul ei era nespus de dulce cînd zicea cîntecele în care meşterul cîntă iubirea cum nu a cîntat-o încă altul, acest glas nu-l mişca mai puțin cînd rostea strofele înflăcărate de iubire de neam din „Conrad Wallenrad". I se părea atunci că aude clopotele sunînd într'o dungă pentru a chema poporul la răscoală, că vede armele lucind la soare şi steagurile fîlfîind în vînt; un fior îl scutura de la creştet până la talpă şi era cuprins de un dor nebun de a sări din pat pentru a alerga în mijlocul tovarăşilor lui de luptă. Iar cînd Biela cetea poemele lui Slovoski, acel poet al patimilor, lui Osolinski i se părea că printr'o minune netălmăcită glasul ei făcea să dispară tot ce este nemăsurat în patima lor, făcînd să răsară numai armonia versului, bogăția închipuirii şi puterea cugetării. „Tatăl Ciumaților" îl lăsa mişcat dar nu desnădăjduit, grozăviile din Silla Veneda dispăreau.

Krasinski nu-i plăcuse pînă atunci, nu înțelegea misticismul lui, îl găsea incolor, dar Krasinski cetit de Biela fu pentru dînsul o revelațiune, căci fata punea în relief toată gingăşia şi toată înălțimea lui de cuget, iar misticismul până atunci neînțeles al poetului devenea în gura ei o rază de speranță, un izvor de mîngăere.

Cînd Biela, obosită de cetire, depunea cartea pentru a lua în mînă broderia sau cusutura, dacă glasul ei nu mai desmierda urechea şi nu mai mişca inima şi mintea lui Osolinski, în schimb ochii i se răsfățau privind dulcea ei față, descoperind pe fiecare zi în gingaşele ei trăsături cîte o frumuseță, cîte o minune nouă, cîte un nou motiv pentru poema ce fără a-şi da sama începuse s'o compună în adîncul sufletului.

Cînd, pentru întâia oară, putu să se scoale din pat şi să iasă pe terasă ca să răsufle aerul cald al unei frumoase zile de Maiu, făcu primii paşi rézămat pe brațul Bielei. Oşteanul vajnic, groaza oştirii ruseşti, de-abia se ținea pe picioare şi fără de sprijinul acelui braț fraged el s'ar fi prăbuşit la pămînt. Deşi de statură mijlocie şi redus de suferințe, era om puternic: încercarea fu grea pentru fată, dar ea, încordîndu-şi puterile, izbuti să-l aşeze pe jilțul ce-i era pregătit.

Rănile de la piept erau aproape închise şi acuma putu, deşi cu multă măsură, să înceapă a convorbi cu frumoasa lui îngrijitoare. Cetirile fură urmate de aprecieri asupra operelor cetite. Osolinski cunoştea până atunci numai chipul şi glasul Bielei; începu acuma să facă cunoştință cu mintea ei, să pătrundă în inima ei şi, ceiace descoperi, îl încîntă poate chiar mai mult decît frumuseța ei.

Intimitatea între ei devenind din zi în zi mai mare, Biela,

lepădînd orice sfială, începu să desvăluiască parte din ce gîndea cu mintea şi din ce simțea cu inima. Ii povesti impresiunile ei din copilărie. Ii spuse cît iubise pe tatăl ei şi cît de fericite fusese zilele copilăriei între acei doi părinți iubitori, durerea ce o cuprinsese cînd el fu arestat la Varşovia de guvernul rusesc sub cuvînt de propagandă revoluționară, desnădăjduirea, nimicirea ei şi a mamei cînd o scrisoare oficială, rece şi nemiloasă, le vesti moartea lui grabnică. Ii povesti cum doamna Sanguszko căzuse greu bolnavă la auzul acelei veşti cumplite, cum ea o îngrijise zi şi noapte rugîndu-se necontenit pentru îndreptarea ei. Apoi urmară amintiri din copilărie, întăiele ei impresiuni de fată mare, aprecieri asupra puținului ce văzuse din lume, asupra cărților cetite, mici amănunțimi asupra vieții ei de toate zilele.

Şi lui Osolinski i se părea că cu încetul se risipeşte o ceață şi că privirile lui pătrund într'un raiu necunoscut şi nebănuit de el până atunci: da, inima şi mintea acelei fete alcătuiau un raiu.

Inima era o inimă de înger, de o blîndeță, de o curățenie şi de o bunătate întrecînd orice aşteptare a lui. Toate aplecările ei erau dulci şi blînde: sila, violența, ura, răzbunarea erau lucruri neînțelese de ea, avea groază de ele. Crezul ei era iubirea şi ertarea. Şi această inimă era întovărăşită de o minte aleasă, gingaşă dar vie, o minte pricepînd cu înlesnire, setoasă de a şti, iubitoare de tot ce este frumos şi bun. Şi simțea că acea minte şi acea inimă erau gata să se însuflețească pentru orice simțire, pentru orice faptă nobilă, că jertfa era pentru ele un lucru firesc dela care nu s'ar fi dat niciodată înapoi, că erau unite cu o voință vie deşi blîndă şi cu o nemărginită putere de a suferi în tăcere.

Ea-şi iubise părintele mai mult decît orice pe lume şi Ruşii îl ucisese; era Polonă până în fundul inimii; pentru mîntuirea neamului polon şi-ar fi dat viața cu fericire, şi Ruşii apăsau Polonia cu o cruzime neomenoasă, dar, cu toate aceste, Biela nu simțea ură pentru Ruşi. Inima i se sfîşia cînd auzea cruzimile a căror pradă era neamul ei, ochii i se umpleau de lacrimi cînd se gîndea la părintele iubitor şi bun ce-l pierduse, dorea din inimă izbînda cauzei polone, şi se ruga necontenit pentru acea izbîndă, dar ură nu simțea pentru acei ce-i sfîşiase inima, căci pentru ură nu era loc în acea inimă.

Şi Osolinski simțea că o iubeşte cum nu iubise încă în viața lui: nu-i erau numai ochii plini de icoana ei frumoasă, dar întreaga lui ființă, inimă şi minte, îi erau robite de acea copilă.

Cînd pentru întâia oară fu silit să-şi mărturisească că iubeşte pe Biela, era sub stăpînirea unei beții de un farmec nespus: nu iubise de atîta vreme,

I se părea că de la întâia lui tinereță și până atunci, toată ființa îi fusese amorțită de gerul unei ierni crîncene și că acuma, deodată, se trezește într'o primăvară plină de încîntări. I se părea că acuma soarele este mai viu și mai cald, cerul senin mai albastru, că vîntul ce bate îi desmiardă inima cu o nemărginită dulceață, că viața este un nesfârșit surîs.

Sub stăpînirea acestui farmec răpitor nu se gîndea la viitor, nu se întreba de este cu putință ca el să fie iubit vreodată de Biela, de va putea ca să fie vreodată a lui. Simțea în suflet o voluptate intensă, nemărginită, și repeta într'una: „o iubesc!" Și-i părea numai rău că nu poate arunca acest strigăt cu gura mare lumii întregi.

Iar cînd, într'o zi, își puse întrebarea: „dar ea oare, să mă poată iubi vreodată?" Se gîndi îndată la sărăcia lui și, mai ales, la cumplita deosebire de vîrstă dintre dînșii, stavile uriașe înaintea cărora ar fi trebuit să piară orice nădejde.

Dar, fiind încă sub farmecul izvorît din această nouă înflorire a inimii, plin de voluptatea de a iubi, se resemnă cu ușurință zicîndu-și:

„Nu va fi a mea niciodată, sînt prea bătrîn pentru a fi iubit de ea, prea sărac pentru a mă gîndi să-i cer să-mi împărtășească soarta, dar nimic nu mă împiedică s'o iubesc cît voi trăi: voi putea să-mi mîngăi ochii privind-o, să-mi desmierd inima ascultînd-o. Iubirea mea fiind fără nădejde, va fi cu atît mai aleasă, mai demnă de ea. Ea va fi de acum idealul, icoana frumuseții, a bunătății. O voi adora de departe: cînd mă voi simți desnădăjduit și amărît, voi veni la dînsa și privirea ei va alunga din mine orice mîhnire iar glasul ei cel dulce va vărsa mîngăierea în sufletul meu. Astăzi sînt fericit căci trăesc lîngă ea, toată ziua o văd, o aud; de ce să tulbur această fericire prin visuri nebune, ea este destul de mare așa cum este".

Dar dorul de a fi iubit, de a ști că inima ei bate într'o bătaie cu inima lui, această întregire a oricărei iubiri puternice își croise acuma drumul: în curînd dorul de a fi iubit de Biela puse pe ființa lui stăpînirea cea mai desăvîrșită. Se luptă întâiu cu el, se sili să-l înlăture, dar vijelia stîrnită într'însul crescînd mereu, îi lăsă voința învinsă, nimicită.

A fi iubit de Biela, a ști că acea inimă împarte același dor cu inima lui, că ea bate întreagă pentru dînsul, că este plină de el precum inima lui este plină numai de ea, a vedea în ochii ei o rază dumnezeiască, care să-i vestească acea fericire nespusă, a auzi eșind din buzele ei cuvintele sfinte: „te iubesc!" era o fericire ce i se părea prea mare pentru a putea fi atinsă și, totuși, era cuprins de un dor nebun s'o ajungă. Și de ce oare să nu poată să aibă parte de ea?

Deosebirea de vîrstă era într'adevăr mare, dar ar fi fost el oare cel dintâiu bărbat de patruzeci de ani ce ar fi făcut să

tresară inima unei fete de douăzeci și doi? Își aducea aminte că fusese o vreme, și nu prea îndepărtată, în care privirea femeilor se oprea cu drag asupra lui.

Care tînăr ar fi putut să ofere Bielei o iubire mai mare, mai adevărată, mai tînără decît aceia de care era cuprins el?

El nu-și risipise ca alții puterea de iubire bucățică cu bucățică într'o mulțime de aventuri; nu, inima lui rămăsese închisă aproape douăzeci de ani și puterea de iubire se păstrase întreagă, neatinsă, numai amorțită.

Iubirea lui pentru Biela, departe de a fi gîrbovită, avea toată însuflețirea, tot avîntul iubirii curate ce o resimțise odată în tinerețe, dar, deși cu mai multă patimă, cu mai puțin egoism, cu mai mare aplecare spre jertfă. Iubirea lui era demnă de aceia pe care o iubea: știa că nici o silință pentru a o face fericită nu-i va părea prea grea. Era încredințat că va găsi în inimă și în minte mijloace pentru a întîmpina aspirațiunile și dorințele ei. Căci el cunoștea acuma aspirațiunile și dorințele Bielei. Știa că ea nu se gîndește la deșertăciuni lumești, că idealul ei de fericire nu este mulțămirea unor instincte de lux sau a unui dor nemăsurat de plăceri. Știa că pentru dînsa luxul suprem, plăcerea, fericirea cea mare, era certitudinea de a avea lîngă ea o inimă caldă și iubitoare care să poată necontenit împărtăși aceiași căldură și aceiași iubire cu inima ei, un suflet iubitor care să fie întreg al ei, căruia să se poată hărăzi fără preget, căruia să se poată încrede în totul și în toate.

Și nu erau oare aceste aspirațiuni ale ei și aspirațiunile lui? Nu visase oare și el din cea mai fragedă tinerețe același vis de fericire și nu fusese oare neîmplinirea acestui vis pricina care îi cernise și-i omorîse întreaga viață?

Era sărac, jertfise pentru țara lui cele de pe urmă rămășițe ale averii părintești, nu putea să dea Bielei, nici luxul nici chiar îndemînările cu care ar fi vrut s'o înconjure. Dar se știa încă puternic în sănătate și în minte: și-aducea aminte de propunerile făcute lui de guvernul austriac. Astăzi cauza polonă era pierdută, dacă nu cu desăvîrșire, cel puțin pe mai multe decenii, numai cîteva cete de insurgenți se mai zbăteau cu desnădăjduire împotriva colosului moscovit iar zdrobirea lor definitivă nu putea să întîrzie mai mult de cîteva luni și cu dînsele dispărea ori-ce nădejde de viitor apropiat pentru Poloni.

Își făcuse pe deplin datoria către țară, îi era permis acum să se gîndească și la el.

Renumele lui de cinste, înrudirea și relațiunile cu cele mai de frunte neamuri din Galiția îi puteau procura în orice moment o stare mulțămită căreia s'ar fi găsit la adăpostul nevoilor materiale și ar fi putut oferi Bielei o viață, nu numai liniștită, dar chiar plăcută.

In lungile lor convorbiri se incredințase că între ea și el sint o mulțime de aplecări și de aspirațiuni comune, simțea că ei nu i se urăște în tovărășia lui, că această tovărășie era plăcută fetei. Biela era o ființă fără meșteșug; de cînd cunoștea pe Osolinski mai bine, vorbea față de el fără sfială; neavînd nimic de ascuns din ce gîndea, spunea ceiace gîndea. El știa că o femee, și mai ales o fată, oricît de francă ar fi, are totuși gînduri și simțiri ce le ascunde unui prieten, păstrînd destăinuirea lor numai pentru alesul inimii. Dar Osolinski nu se îndoia că simțirile și gîndurile nemărturisite de Biela nu puteau decît să fie o sinteză sau o chintesență a celor mărturisite și dacă într'însa erau dorințe și aplicări ascunse, mulțămirea lor era lucru ușor pentru o iubire ca a lui.

III.

Acuma închipuirea îi rătăcea pe o cale plină de vedenii fermecătoare; vedea pe Biela soția lui și înaintea ochilor îi treceau icoanele unei vieți încîntătoare; visa din nou toate fericirile visate la vîrsta de douăzeci de ani. Și cînd se trezea din vis și privea pe Biela, i se părea că n'are decît să întindă mîna pentru a face din vis o realitate, era cuprins de un dor nemărginit de a-i spune cu gura ceiace simte cu inima.

Insănătoșirea îi mergea repede, rănile erau închise, puterile îi revenise și începuse să facă lungi primblări pe jos cu Biela.

Dar această însănătoșire îl mihnea, căci vedea apropiindu-se cu pași repezi momentul în care trebuia să se despartă de iubită. Era însă hotărît să nu lase să treacă acel ceas fără a-i destăinui iubirea lui și fără a o întreba dacă în sufletul ei este vre-un îndemn care s'o împingă să-și lege soarta de soarta lui.

El cerceta acuma orice privire ce-i arunca Biela, orice cuvînt rostit de dînsa căutînd să descopere în ele un semn de iubire. Dulci erau privirile Bielei căci ochii ei cei negri, fiind oglinda unei inimi dulci și blînde, nu puteau să reflecteze decît simțirile ei dulci și blînde. Dar i se părea că atunci cînd ei se opresc asupra lui, privirea lor devine și mai dulce decît de obicei. Vorbele ei erau totdeauna blînde și bune, dar cînd ea îi vorbea lui, i se părea că glasul ei devine mai cald și mai duios. Cînd el îi vorbea de dînsul, de viața lui trecută, Biela îl asculta cu un interes mai viu, cînd povestea nenorocirile lui — acelea ce puteau să fie spuse unei fete, — sau vre-o nedreptate suferită de el, descoperea cu o nespusă bucurie că privirea i se cernește, și că adesea ochii i se umezesc, iar cînd povestea vre-un fapt ce-i fusese plăcut, vre-una din rarele izbînzi ale vieții lui, privirea Bielei se înveselea și fața îi era luminată de o plăcere vădită.

Erau oare acestea semne de iubire sau trebuiau numai puse pe sama unei afecțiuni prietenești, aproape frățești? Imprejurările în care fusese adus în casa acestor femei cu sufletul pătruns de iubire de neam, lupta împotriva morții din care îngrijirile lor eșise biruitoare, nu erau ele oare temeiuri destul de puternice pentru ca el să nu mai fie privit de Biela ca un străin? Era lucru firesc, simțire femeiască ca ea să resimtă un interes deosebit pentru el după ce-și dăduse atîta osteneală ca să-i păstreze viața. Nu, n'avea nici o dovadă că Biela îl iubește.

Dar, pe de altă parte își zicea că împrejurările în care se'ntilnise cu dînsa puteau prea bine să fi dat naștere în inima fetei unei simțiri mai gingașe și mai calde decît simpla prietenie. Și, dacă o asemenea simțire avea ființă, cum ar fi putut Biela s'o arate? Nu era ea oare ținută s'o ascundă așteptînd, pentru a o destăinui, mărturisirea lui?

Era hotărît să-i vorbească, prilejurile nu-i lipsiau căci petrecea aproape toată ziua singur cu dînsa. In fiecare dimineață își zicea: „astăzi îi voi vorbi", dar în momentul în care era decis să-și mărturisească iubirea se vedea cuprins de un tremur, o spaimă cumplită îi oprea cuvintele pe buze. El care înfruntase atîtea primejdii fără ca să fi simțit vreodată că inima îi bate mai răpede, era cuprins de frică înaintea acestei copile căci, până atunci, își pusese în joc numai o viață ce nu fusese altceva decît un vis urît și, acuma, avea un vis încîntător în care sfîrșitul vieții lui îi apărea ca un raiu de nespusă fericire și tremura ca nu cumva răspunsul ce-l va primi să nu-i risipească visul lăsîndu-l pradă unei jăli cu mult mai amară decît toate jălile din trecut.

Dar însănătoșirea devenindu-i deplină, nu mai avea nici un prilej pentru a-și prelungi șederea în casa doamnei Sanguszko, trebuia să plece. Intr'o dimineață își jură șie însuși că nu va părăsi pe Biela fără a-i fi spus ceiace avea de spus și fără a-și cunoaște soarta. In decursul zilei diferite împrejurări făcură că nu putu să rămînă mai mult timp singur cu Biela, dar sara, după masă, pe când se aflau tus-trei în grădină, doamna Sanguszko fu chemată în casă pentru niște afaceri, de ale gospodăriei și Osolinski rămase singur cu fata.

Era o noapte de Iunie, senină, luminoasă și caldă; frunzetul des al copacilor din grădină părea argintit de razele lunii; din cînd în cînd o adiere ușoară a vîntului mișcîndu-l, freamătul lui ușor se amesteca cu cîntecul greerilor și cu ciripitul din ce în ce mai slab al păsărilor și deodată, o privighetoare începu să cînte.

Biela dînd un semn de surprindere zise:

— Credeam că timpul în care cîntă privighetorile a trecut.

— Cine ştie, răspunse Osolinski, ce imprejurări protivnice au impiedicat-o a-şi spune până astăzi cintecul de iubire. In orice caz, intirzierea mărindu-i dorul, i-a mărit şi puterea de a-l exprima căci nu mi-aduc aminte să fi auzit în această primăvară pe alta cintînd cu atita meşteşug.

— O, zise Biela, cuvîntul meşteşug îmi pare rău ales cînd este vorba de iubire, căci o iubire adevărată nu se gîndeşte la meşteşug. Inima care iubeşte se mărgineşte, pentru a-şi împărtăşi simţirile, să tălmăcească prin graiu ceiace resimte fără altă podoabă; farmecul cel mare al cuvintelor de iubire nu poate fi decît chiar lipsa de orice fel de meşteteşug.

— Atunci, zise Osolinski, poate că cuvintele mele să găsească un răsunet în inima dumitale, căci nemeşteşugite şi din suflet sînt pornite... Biela! te iubesc cu toată puterea sufletului. A fi iubit de dumneata este astăzi singura ţintă a vieţii mele, nădejdea în puterea căreia trăesc. Ştiu că-ţi pot oferi numai...

Biela, care la auzul acestor cuvinte rămasese mută de surprindere, se sculă şi intrerupîndu-l cu glasul schimbat, zise:

— Domnule Osolinski, te rog... nu mai urma. Este de datoria mea să nu te las să urmezi... Ah, Doamne!... Ce rău îmi pare!... Ah, ce nenorocită sînt!

Şi pe faţa ei era întipărită o mîhnire vie, o tulburare adîncă.

Osolinski incremenise, o suferinţă nespusă îi strîngea grumazul şi-i oprea aproape bătăile inimii.

— Domnule Osolinski, reluă Biela după un moment de tăcere, te ştiu un bărbat nobil în toată puterea cuvîntului, îţi cunosc inima aleasă: iubirea dumitale este vrednică să facă mîndria şi fericirea oricărei femei, dar eu... nu te pot iubi căci... iubesc pe altul... cu care sînt logodită.

Pe Osolinski parc'ar fi căzut trăsnetul; simţi sîngele ingheţîndu-i în vine şi un văl i se puse dinaintea ochilor. Ar fi vrut să vorbească, dar mintea îi era nimicită şi buzele nu-i erau în stare să alcătuiască un cuvînt.

— Cunoscându-te cum te cunosc, urmă Biela, inţeleg toată cruzimea vorbelor mele şi n'am cuvinte pentru a-ţi arăta durerea ce o resimt văzîndu-mă pricina suferinţii dumitale. Am pentru dumneata o stimă nemărginită, o afecţiune prietenească şi sinceră, nu ştii cît mă doare văzîndumă silită să-ţi pricinuesc atita durere.

Şi ochii fetei erau plini de lacrimi.

— Ah! de ce mi-aţi ascuns faptul logodnei dumitale, întrebă Osolinski cu un glas desnădăjduit! N'aşi fi avut visurile nebune pe care le-am visat crezîndu-te slobodă!

— Am vrut în mai multe rînduri să-ţi destăinuim această legătură, dar, fiind legate către logodnicul meu s'o ţinem ascunsă n'am putut vorbi fără a avea încuviinţarea lui; i-am scris pentru a-i cere această învoire dar răspunsul nu ne-a sosit... Nu ne-am gîndit că tăcerea noastră ar fi putut să aibă asemenea urmări.

— Virsta mea vă părea o pavăză destul de puternică împotriva iubirei, zise Osolinski cu amărăciune.

Biela deschidea gura ca să răspundă cînd se auzi glasul doamnei Sanguszko chemînd-o. Ea se îndreptă spre casă şi Osolinski o urmă în tăcere.

Visul strălucitor visat de dînsul, pierise acuma pentru totdeauna de dinaintea ochilor lui: se găsea în faţa realităţii reci, jalnice, nemîngăiate, mai rece, mai jalnică şi mai nemîngăiată acuma în urma încîntărilor visate. Cînd se găsi singur în odaia lui, izbucni într'un rîs sălbatec: ce nebun fusese el cînd crezuse că acea fată, acel înger, acea minune vie, putea să fie a lui!

Cum putuse el să creadă vreodată că va avea parte de un asemenea dar al norocului cînd norocul îi precupeţise până atunci cu atita sgircenie, până şi cele mai mici bucurii? Da, o soartă crudă îl osîndea să-şi petreacă bătrîneţile ca şi tinereţa: singur, fără însoţirea unei inimi duioase care să împartă acelaşi dor cu inima lui, fără ca lîngă dînsul să se afle sufletul care să-i mîngăe în ceasurile de mîhnire şi să se bucure cu el în clipele de fericire.

Biela, acel suflet de iubire, acea frumuseţă a frumuseţilor, acea bunătate a bunătăţilor, Biela, acea fiinţă care, în ochii lui, umplea lumea, o înfrumuseţa, o înveselea, Biela hărăzise altuia iubirea ei! Frumuseţa îi era menită să aparţie altuia, comorile din inimă era să le deverse în inima altuia! Iubirea lui, rodul curat şi sfînt al inimii lui, era dispreţuită de dînsa. Ea nici nu se gîndise că el putea să aibă cutezanţa s'o iubească, el — bătrînul, nenorocosul, calicul! Şi era încredinţat că iubirea acelui necunoscut nu putea să se măsoare cu iubirea lui, era încredinţat că punîndu-se iubirile lor la încercare, a lui ar fi repurtat izbînda şi, totuşi, acea sărmană iubire obţinuse de la Biela numai mirare şi milă.

Osolinski plînse ca un copil.

Plînsul îl linişti şi îl răcori. Se hotărî să plece a doua zi, să meargă iar la fraţii lui de arme, să-şi sfîrşească viaţa ticăloasă în lupta fără nădejde purtată de ei pentru Polonia. Calul său, scăpat şi el din mîna Ruşilor, îl aştepta în grajdul doamnei Sanguszko şi vre-o doi ţărani din sat îl rugase mai de mult să-i ia cu dînsul cînd va pleca. Ei cunoşteau bine toate drumurile atît dincoace cît şi dincolo de graniţă şi se aflase de cîteva zile că un corp de insurgenţi se găseşte n apropiere.

De dimineață ceru să vadă pe doamna Sanguszko și mulțumindu-i pentru bunătățile ei, îi împărtăși hotărîrea ce o luase de a pleca în cursul zilei.

— Fiică-mea, zise doamna Sanguszko încercîndu-se s'ascundă mișcarea de care era cuprinsă, mi-a spus tot ce s'a petrecut aseară și sper că nu te îndoiești că mîhnirea mea n'a fost mai mică decît mîhnirea ei. Iartă-mă domnule Osolinski, eu sînt de vină : ar fi trebuit să mă gîndesc că lucrul se putea întîmpla și să te previn că Biela este legată către altul. Acuma ești nenorocit și cugetul mă mustră căci văd că durerea ți se trage din pricina lipsei mele de prevedere.

— N'am ce erta, răspunse Osolinski. Nu puteai prevedea că la vîrsta mea să fiu încă destul de nebun pentru a-mi închipui că pot cîștiga iubirea fiicei dumitale. Eu singur sînt de vină și cată să vă fiu etern recunoscător căci mi-ați scăpat viața și m'ați făcut să cunosc raiul în timpul șederii mele aici. Iar eu fără a mă gîndi mai departe, am visat să cuceresc iubirea acestei copile și s'o fac să-și lege soarta de un om bătrîn, fără avere și fără viitor. Pedeapsa mea este crudă, o! foarte crudă, dar dreaptă !

— Domnule Osolinski, zise doamna Sanguszko, dacă Biela n'ar fi fost legată către altul, fii încredințat că nici vîrsta dumitale, nici starea dumitale materială n'ar fi fost temeiuri făcîndu-mă să stau la îndoială pentru a-ți încredința viitorul Bielei. Sînt convinsă că ai găsi în inima și în mintea dumitale mijloace pentru a o face fericită. Nu m'am gîndit însă la... ceiace s'a întîmplat, căci credeam că cu totul înalte sînt aspirațiunile dumitale, că ele țintesc scopuri mai înalte decît inima copilei mele.

Sînt acuma încă datoare să-ți destăinuesc împrejurările în care a avut loc logodna Bielei și pricinile pentru care am ținut-o ascunsă unui bărbat pe care l-am privit și-l vom privi totdeauna ca un prieten scump și adevărat.

Logodnicul Bielei este un tovarăș de copilărie al ei: se iubesc din vîrsta lor cea mai fragedă. La început am privit această iubire ca o copilărie și nu i-am dat nici o samă, dar am fost în sfîrșit silită să mă conving că ea era din partea amîndorora un sentiment trainic și serios. Cunoșteam prea bine calitățile strălucite ale tînărului pentru a mă împotrivi și sînt aproape doi ani de cînd le-am dat consimțămîntul și binecuvîntarea mea.

El se numește Paul Tarnovski și a obținut acum doi ani titlul de doctor în medicină. Este orfan și a fost crescut, împreună cu două surori mai mici, de un unchiu al lor. Nu a rămas acestor copii nici o avere, dar unchiul este bogat: el a hotărît să lase lui Paul moșia lui iar pe fete să le înzestreze. Indată după ce își termină Paul studiile, unchiu-său, Adam Gorski, îi spuse că este hotărît să-l căsătorească cu

fiica unui megieș, copilă unică ce trebuia să moștenească o moșie mare într'un hotar cu moșia lui Gorski. Paul opunîndu-se și mărturisind unchiului său că iubește pe Biela și voește s'o ia de soție, Gorski îi răspunse în chip hotărît că, dacă el se căsătorește cu Biela, nu numai îl desmoștenește pe dînsul, dar nu înzestrează nici pe surorile lui și lasă toată averea unui institut de binefacere.

Lui Paul nu-i pasă de avere pentru dînsul, el ține la Biela mai mult decît la bogăție, dar se îngrijea de soarta bietelor sale surori. Tocmai atunci cea mai în vîrstă din ele era pe punctul de a se logodi cu un tînăr onorabil, dar fără avere, și căsătoria lor atîrna de zestrea ce avea s'o dea bătrînul Gorski. Paul se hotărî deci să se prefacă către moșul său că renunță la Biela, așteptînd pentru a se căsători cununia surorilor lui și renunțînd, în cît îl privea, la orice nădejde de a moșteni pe unchiu-său.

Mi-a cerut însă să consimt la logodna lui cu Biela și ne-am legat către dînsul să nu destăinuim nimănui faptul acestei logodne. Temîndu-se că dacă va rămînea în țară să nu fie în stare să ascundă lui Gorski legăturile lui cu Biela, a hotărît să se expatrieze pentru cîtva timp. Tocmai atunci o corabie de războiu austriacă avînd pe bord o expedițiune științifică se pregătea să plece pentru a face ocolul lumii.

Paul ceru și obținu să-i fie atașat.

Sînt optsprezece luni de cînd a plecat și acuma așteptăm întoarcerea lui din zi în zi. Sora lui cea mai mare s'a măritat astă iarnă, primind de la Gorski o zestre frumoasă. Acuma aflu că și cea mai tînără este logodită și că nunta se va face în curînd, așa că Paul se va putea căsători cu Biela îndată după întoarcere. Am fost de mai multe ori pe punctul să-ți destăinuesc aceste împrejurări, eram absolut încredințată de discrețiunea dumitale și mă căesc acuma amar că n'am urmat acea impulsiune. Dar faptul că secretul nu era numai al nostru ci și acel al lui Paul, mi-a oprit totdeauna cuvintele pe buze. Incă odată: iartă-mă.

— Repet, zise Osolinski, că n'am ce erta, căci numai eu sînt de vină. Zilele ce le-am petrecut aici au fost cele mai fericite ale vieții mele și, dacă astăzi această fericire este întunecată, pricina este a nebuniei mele.

Doamna Sanguszko stărui ca el să-și prelungească șederea în casa ei, temîndu-se ca rănile să nu i se deschidă din nou în urma oboselilor ce era să le înfrunte, dar Osolinski rămase nestrămutat în voința lui și, după ce se sfătui cu cei doi țărani chemați în grabă, hotărî să plece după prînz.

Masa fu tristă, inimile lor erau prea pline de mîhnire pentru ca mîncarea sau vorba să le fi priit. Ochii Bielei erau roșii și fața ei palidă arăta îndestul că somnul fugise de dînsa în acea noapte. In cursul prînzului se aduse corespondența și

doamna Sanguszko luînd un ziar în mod automatic în mînă, îl parcurse cu ochii. Deodată ea scăpă un strigăt de durere:

— O, mişelul! şi lacrimile izbucniră din ochii ei.

La privirea uimită ce-i aruncară Biela şi Osolinski, dădu ziarul fetei arătîndu-i cu degetul pasagiul ce-l cetise.

Biela luînd ziarul, începu să citească cu glas tare dar în curînd se umeziră şi ochii ei. Numai cu greu izbuti să-şi termine cetirea pasagiului. Se povestea într'însul că colonelul rus Nemirov, după ce se făcuse stăpîn pe tîrguşorul Sbany apărat de insurgenţi şi de locuitori, nu numai trecuse prin arme pe cîţi din aceşti din urmă căzuse în mîinile lui, dar chiar pusese soldaţii să bată cu bice femeile şi fetele apărătorilor.

Pe Biela o podidi plînsul, iar Osolinski, sculîndu-se de pe scaun şi izbind în masă cu toată puterea pumnului, jură cu glasul tremurînd de mînie, pe viaţă şi pe cinste, că nu va avea odihnă până ce nu va pune mîna pe Nemirov şi nu-l va face să-şi dea sufletul sub biciu.

Prînzul se isprăvi în tăcere, calul lui Osolinski se aduse la scară, bagajul lui sprinten fu luat de cei doi tovarăşi ai lui, iar el apropiindu-se de doamna Sanguszko, îi sărută mîna mulţămindu-i din nou pentru bunătăţile ei.

Cînd veni rîndul să-şi ia rămas bun şi de la Biela, se opri dinaintea ei, palid, privind-o încă o dată cu toată puterea ochilor. Ea purta în păr o garoafă albă şi Osolinski se simţi cuprins de un dor nebun de a poseda această floare.

— Te văd astăzi pentru cea de pe urmă oară, zise el. Cred că-mi pot permite să-ţi fac o rugăminte ce, în alte împrejurări, ar putea fi privită ca necuviincioasă. Dă-mi te rog floarea ce o porţi în păr, frumoasă ca dumneata, albă ca inima dumitale ca s'o pot păstra în amintirea ceasurilor încîntătoare ce le-am petrecut împreună şi ca simbol al fiinţei dumitale.

Biela luă floarea şi i-o întinse.

— Şi eu, zise ea cu oareşicare ezitare, aş dori să-ţi fac o rugăminte.

— O! spune, zise Osolinski luînd garoafa, ştii bine că a-ţi împlini o dorinţă nu poate decît să fie o fericire pentru mine.

— Mai dinioarea, cînd am cetit... mişelia ale cărei victime au fost nişte femei şi nişte fete polone, ai jurat că nu te vei odihni până ce nu le vei răzbuna. Şi eu vin să te rog că, dacă Nemirov va cădea în mîinile dumitale, să nu răzbuni femeile polone prin asprime, ci să-l pui îndată în libertate şi să-i spui din partea mea că ele nu cunosc altă răzbunare decît dispreţul şi iertarea.

Osolinski rămase un moment mut de surprindere, apoi răspunse închinîndu-se.

— Îmi ceri să calc un jurămînt, dar te voi asculta căci dorinţa dumitale neputînd să fie decît sfîntă, ajunge pentru a mă deslega. Dar mă tem că fiarele muscăleşti nu sînt în stare să înţeleagă o asemine mărinimie. Ori cum, fii încredinţată că Nemirov va cădea în mîna mea şi că voi îndeplini cu sfinţenie porunca ce mi-ai dat-o.

Biela îi întinse mîna.

— Fii fericită, zise el, sărutîndu-i-o şi, sărind pe cal se depărtă în galop. Ajuns la poartă se uită îndrărăt şi văzu pe Biela rămasă nemişcată în capul scării lîngă doamna Sanguszko.

Mai făcu un semn de adio cu pălăria şi dădu pinteni calului.

IV.

Insurecţiunea muribundă se păru că învie din nou cu sosirea lui Osolinski. Pe lîngă rămăşiţele ulanilor lui, numeroşi voluntari alergară sub steagul său, iar izbînda îi deveni din nou credincioasă. Toate expediţiunile întreprinse de el izbutiră în chip strălucit. Cercul de fier alcătuit de coloanele ruseşti fu rupt în mai multe locuri şi focul răscoalei izbucni din nou în localităţi unde se stinsese de mult.

Muraviev, îngrijit de aceste succese, trimise împotriva lui floarea oştirii sale: mai multe batalioane alese şi două regimente de dragoni sub comanda vestitului colonel Nemirov. Departe de a putea isprăvi ceva, aceste trupe se văzură atrase de ştiri mincinoase în codri şi silite să se despartă în mai multe coloane. Iar Osolinski, căzînd fără de veste asupra lor, le risipi una după alta. Nemirov, trăgînd atunci la sine noi ajutoare, încercă să blocheze pe îndrăzneţul partizan în codri şi să-l supuie prin foame. Dar Polonii izbutiră în mai multe rînduri să pătrundă printre osebitele corpuri ruseşti şi să se'ntoarcă în bivuacurile lor cu arme, recruţi şi proviziuni.

Într'o seară Osolinski se afla în coliba în care-şi instalase cartierul general, ocupat să alcătuiască cu cîţiva ofiţeri planul unei noi expediţiuni, cînd urale frenetice şi strigăte de bucurie îi făcură să iasă cu toţii afară.

O mică coloană de călăreţi, trimisă pentru a aduna furaj, se întorcea la bivuac aducînd în mijlocul ei un ofiţer rus legat pe cal.

— Nemirov a căzut în mîinile noastre, Nemirov este prins! se auzea din toate părţile.

Insurgenţii părăseau cu grămada focurile şi colibele lor adunîndu-se împrejurul noilor veniţi, nerăbdători să privească în faţă pe cel mai vajnic din duşmanii lor.

— Moarte călăului, la spînzurătoare mişelul schingiuitor de femei! se auzea strigîndu-se din toate părţile.

— Să-l ucidem cu pietre, strigară alții.

— Tăcere, la locurile voastre! tună Osolinski, și, ca prin farmec, amuțiră cu toții, și, dîndu-se îndărăt, făcură loc șefului detașamentului care descălecă și se apropiă de Boleslav.

— Am reușit să punem mîna pe două stoguri de fân și pe o cantitate însemnată de ovăz, raportă el salutînd pe șef. La întoarcere, cînd ne apropiam de ante-posturile noastre, la o cotitură ne-am găsit față în față cu o patrulă rusească compusă din zece călăreți, printre care mai mulți ofițeri.

Năvălind asupra lor, am ucis șase dintr'înșii și am prins pe acest ofițer, ceilalți trei au scăpat prin fugă.

Prinsul este colonelul Nemirov după spusa oamenilor mei și chiar după propria lui mărturisire.

Iarăși se auziră strigăte de moarte și, pentru a doua oară, glasul lui Osolinski le impuse tăcere.

— Deslegați pe prins, porunci el.

Doi insurgenți tăiară îndată frînghiile cu care era legat Nemirov, dar el rămase pe cal. Fața lui energică, cu trăsături groase și aspre, era palidă dar nici un mușchiu dintr'însa nu se mișca și ochii mici, suri și reci ațînteau acuma asupra lui Osolinski o privire hotărîtă, chiar trufașă.

— Nemirov, zise Osolinski pășind înspre prins și oprindu-se la vre-o cîțiva pași de el, chipul numai ți-este de om, dar sufletul de fiară și de fiară mișelească, un adevărat suflet de Muscal. Nenumărate sint victimele cruzimii tale; inima ta tresare de bucurie cînd vede sîngele curgînd; urechile ți se desfată cînd aud strigătele de durere ale celor schingiuiți. De mult nu mai erai demn de numele de oștean; acel de călău este singurul ce ți se cuvine. Dar astăzi, după biciuirea femeilor, până și numele de călău este prea nobil pentru tine, căci călăul își îndeplinește grozava meserie numai împins de nevoe și în urma poruncilor primite, pe cînd tu schingiuești după îndemnul inimii tale, neporuncit și nesilit de nimene.

Ași fi în drept să te fac să mori sub biciu, apoi să-ți spînzur leșul la vre-o răspintie și lumea întreagă n'ar putea decît să aplaude la acest act de dreptate. Așa aș fi urmat fără îndoială, dar o fată polonă, un înger, mi-a poruncit să cruț pe batjocoritorul surorilor ei. Ea m'a însărcinat să-ți zic că femeile polone se răzbună numai arătînd mărinimia lor! Ești liber, poți să pleci!

Rusul rămase neclintit și mut, dar în rîndurile Polonilor izbucniră strigăte turbate. Unul din ei, Ian Visoțki, a cărui mamă și surori făcuse parte din femeile biciuite la Sbany, se repezi asupra lui Nemirov cu toporul sus.

Dar în momentul cînd muchea fierului era să se abată pe capul Rusului, se auzi o detunătură și brațul lui Ian, frînt de un glonte, scăpă toporul.

— La locurile voastre! Zbor creerii celui dintâiu care va mișca, strigă glasul puternic al lui Osolinski și el înainta spre insurgenți cu un pas negrăbit dar hotărît, ținînd în mînă pistolul încă fumegînd.

Insurgenții se dădură înapoi înaintea sa, dar în rîndurile lor se auzeau strigăte de mînie.

Osolinski oprindu-se și ațintind asupra lor o privire rece și poruncitoare, le zise cu glasul liniștit :

— Oare de cînd îndrăzniți voi să discutați ordinele mele? Nu știți că eu sînt menit a gîndi pentru voi și că voi aveți numai de împlinit poruncile mele ?

Atît înfățișarea lui hotărîtă și poruncitoare cît și prestigiul cîștigat prin necontenite izbînzi îi supuse și în tot bivuacul se făcu o adîncă tăcere.

— Domnule locotenent Rybinski, zise Osolinski, întorcîndu-se către unul din ofițeri, încalecă îndată, ia patru oameni cu dumneata și du pe prins dincolo de posturile noastre înaintate. Imi răspunzi de viața lui cu capul dumitale.

Ofițerul salută și în curînd se afla călare cu patru ulani după el.

Nemirov rămase nemișcat pe cal la locul unde se oprise: privise la cele petrecute fără ca să fi clipit măcar din ochi. Cînd Rybinski se apropie de dînsul și-i zise : „să mergem !", el se întoarse către Osolinski.

— Osolinski, zise el, Nemirov poate să fie o fiară, dar el este o fiară care ține minte, și atingînd calul cu pintenii, se depărtă la pas urmat de Rybinski și de cei patru ulani. Prinderea lui Nemirov fu cea de pe urmă izbîndă a Polonilor. Puternice coloane rusești răzbiră în codru și Osolinski izbuti numai în urma unor minuni de sînge rece și de îndrăzneală să-și strecoare trupa printre dușmani și s'o îndrepte spre granița austriacă.

Rușii se luară după dînșii căutînd să-i înconjoare și încercîndu-se să le taie retragerea, dar Polonii năvăliră asupra lor cu atîta furie încît izbutiră să zădărnicească aceste încercări mai multe zile dearîndul, apropiindu-se mereu de graniță.

In sfîrșit se văzură în fața ei dar, pentru a ajunge la ea, trebuia să treacă pe un pod apărat de trupe numeroase și de tunuri. Ei descălecase într'o pădure care ascundea dușmanului mișcările lor și Osolinski cu ofițerii se sfătuiau asupra chipului cum trebuia făcut atacul, cînd, deodată răsună strigătul : „La arme ! Iată Rușii!" și din toate părțile se văzu călărime rusească năvălind asupra lor. Cei mai mulți dintre Poloni căzură sub săbiile dușmanilor fără ca să fi apucat să încalece. Osolinski înconjurat de vre-o cîțiva oameni se apăra cu desnădejduire dar, la urmă, căzu viu în mînile Rușilor ;

numai puţini din soldaţii lui putură să scape în Austria trecînd rîul înot.

V.

Osolinski fu dus la un sat din apropiere şi închis în una din chiliile mănăstirii părăsite ce se afla în acel sat. Celelalte chilii erau pline de Poloni prinşi în luptele din lunile trecute sau arestaţi în urma bănuelilor poliţiei ruseşti şi aşteptînd hotărîrile justiţiei militare.

Aceste hotărîri se dădeau în chip foarte expeditiv ; aproape toate erau sentinţe de moarte. In fiecare dimineaţă, în zori de ziuă, eşeau din mănăstire, însoţiţi de plotonul de execuţie, mai mulţi Poloni şi aceste eşiri erau totdeauna urmate de detunătura armelor, vestind celor rămaşi în viaţă moartea tovarăşilor şi îndemnîndu-i să fie gata să întîmpine la orice moment aceiaşi soartă cu aceiaşi bărbăţie.

Nu trecură trei zile şi Osolinski fu înştiinţat că este şi el osîndit la moarte. Vestea nici nu-l surprinse, nici nu-l mîhni: o auzi cu surîsul pe buze.

Viaţa pentru el nu mai avea nici un farmec. Işi amintea cu bucurie numai de copilărie şi de timpul fericit petrecut lîngă Biela. Dar copilăria îi trecuse de mult, se apropia acuma de bătrîneţă, mijlocul în care o petrecuse era dispărut, icoanele ei vesele îi păreau şterse, iar Biela era pierdută pentru dînsul. Era bucuros să moară, căci cel puţin avea mîngăerea să nu afle, fiind încă în viaţă, că ea este a altuia.

Chipul ei frumos şi dulce rămase necontenit înaintea ochilor lui. In mijlocul luptei, în momentul celor mai mari primejdii, noaptea subt colibă, la focul bivuacului, în timpul marşurilor lungi şi obositoare, i se părea că icoana ei strălucitoare îl însoţeşte pretutindeni, că necontenit răsună în urechile lui acel glas cam înăbuşit, cam surd, dar atît de duios.

Şi acuma în închisoare, după zdrobirea tuturor speranţelor, în faţa morţii, gîndul lui veşnic la dînsa zbura şi din ceas în ceas urma viaţa ei acasă lîngă mamă, viaţa ce-i era cunoscută în toate amănunţimile ei.

— Acuma ese din odae, îşi zicea el, acuma şade la masă, acuma ceteşte, acuma lucrează, acuma doarme. A fi gîndind ea oare la mine ? O da, nu m'a uitat, i-am putut lăsa o amintire jalnică, dar necum rea! Trebue să fii aflat de învingerea şi de prinderea mea; de bună samă că a plîns; e atît de bună! Dar poate că până acuma a sosit logodnicul ei, şi atunci, vai ! puţine şi trecătoare vor fi gîndurile ce mi le hărăzeşte mie ! Ar fi vrut să-i scrie ca să-i mulţumească încă o dată pentru fericirea gustată lîngă dînsa, ar fi vrut să-i trimită vre-o amintire de la el. Dar n'avea cum să facă pentru ca scrisoarea să-i parvină, nu mai poseda nimic ce i-ar fi putut trimite.

Păstra, strînsă pe inimă, floarea de garoafă albă ce i-o dăduse la despărţire; ea era acuma cu totul uscată, foiţele căzuse una cîte una, erau sfărmate de sărutările lui în timp de atîtea luni, dar erau depuse cu îngrijire în micul săculeţ de mătase în care păstra ceiace odinioară fusese o floare.

Adormi gîndind la dînsa şi dormi visînd de dînsa. A doua zi, cînd se deşteptă, văzu cu mirare că soarele era sus şi că nimeni nu venise să-l deştepte pentru a-l duce la moarte. Ceasurile trecură, i se aduse ca de obiceiu mîncare, în spre seară garda se schimbă ca de obiceiu. Subofiţerul gărzii ce pleca predînd serviciul subofiţerului gărzei ce venea, intră în chilia lui Osolinski şi-l dădu pe sama camaradului său. După eşirea lor auzi mai multe uşi deschizîndu-se şi închizîndu-se, i se aduse cina şi totul reintră în tăcere. Mai trecu o noapte, mai trecu o dimineaţă, mai trecu o zi întreagă.

Osolinski mirat de această întîrziere pusă în executarea osîndei sale, se hotărî să întrebe la întăia schimbare a gărzii pe subofiţeri dacă nu ştiu care este pricina acestui răgaz neobişnuit.

Dar cînd la intrarea lor, le puse această întrebare, acel nou, în chip răstit, îi spuse să tacă şi s'aştepte. Insă, cu două ceasuri mai tîrziu, cînd Osolinski era pe punctul de a se culca, fu surprins prin intrarea în chilie a aceluiaşi subofiţer purtînd în mînă un fanar. Fără a zice un cuvînt, scoase o hîrtie din sîn şi o dădu lui Boleslav zicîndu-i :

— Ceteşte !

Osolinski desfăcînd-o ceti rîndurile următoare :

„Boleslav Osolinski ! Ai zis că Nemirov este o fiară, iar „el ţi-a răspuns că poate să fie fiară dar că-ţi va dovedi că „este o fiară care ţine minte. El ţine minte şi te vesteşte că a „obţinut ca viaţa să-ţi fie cruţată. Atîta pentru acuma, peste „puţin vei afla mai mult.

„S. A. N."

Osolinski ceti scrisoarea de mai multe ori : mirarea lui era mare. Aşteptînd moartea cu bucurie, vestea în sine era departe de a-i fi plăcută, dar chiar de ar fi ţinut la viaţă, faptul de a o datori lui Nemirov ar fi ajuns pentru a-l face s'o găsească nesuferită. Privirea i se încruntă şi, boţind hîrtia în mînă, spuse subofiţerului care stătea neclintit :

— Spune acelui care te-a trimis că....

— N'am voe să mă dau în vorbă cu dumneata, îl întrerupse scurt soldatul ; am poruncă să-ţi dau hîrtia ca s'o ceteşti şi-apoi s'o ard îndată. Dă-mi-o înapoi !

Dar văzînd că Osolinski nu se mişcă, i-o smulse repede din mînă şi, apropiind-o de luminarea din fanar, îi dădu foc; iar cînd nu mai rămase nimic dintr'însa, se întoarse milită-

rește pe călcîie și, fără a zice o vorbă, eși inchizind ușa și întorcind cu ingrijire cheia in broască.

Osolinski surprins de acțiunea bruscă și neașteptată a subofițerului, rămăsese în tăcere, dar minia clocotea intr'însul la gindul că era osindit să trăiască prin voința ființei neomenoase ce purta numele de Nemirov. Era hotărît să ceară să fie adus sub un cuvint sau sub altul în fața unui ofițer superior și să rostească înaintea lui cuvinte atit de batjocuritoare pentru Rusia și pentru Impărat incit să facă cu neputință cruțarea vieții sale.

Se culcă cu această hotărîre, dar, cind luă săculețul cu rămășițele florii de garoafă în mină pentru a-l săruta după obiceiu, sări deodată de pe culcuș. Ii trecuse acuma prin minte gîndul că nu datorea viața voinții lui Nemirov ci Bielei, căci Nemirov lucra pentru scăparea lui numai drept recunoștință pentru că-i cruțase zilele, iar el îl cruțase numai în urma poruncii Bielei. Fără de acea poruncă, de mult s'ar fi clătinat în vînt trupul lui Nemirov mort sub biciu. Viața era acuma pentru el un dar al Bielei și pentru el, darurile iubitei nu puteau să fie decît odoare sfinte, era dator să le păstreze cu sfințenie, cu recunoștință.

Grea, amară, nesuferită era să-i fie viața, dar acea viață, venindu-i de la Biela, trebuia s'o primească : grea, amară, nesuferită cum era.

— O, draga mea, zise el, bunătatea ta mi-a dat o încercare crudă și poate lungă, dar din mîna ta o primesc cu bucurie și voi eși dintr'însa cu cinste.

Somnul în acea noapte nu se atinse de pleoapele lui; croi, plimbîndu-se prin chilie, planul viitoarei sale vieți.

Era hotărît să meargă departe, departe, în America sau în Australia, să întemeieze acolo o colonie polonă care să poarte numele dulce al Bielei. Era hotărît să jertfească toată rămășița lui de viață, toată munca, toată sîrguința lui pentru înflorirea acelei colonii. Tot folosul cuvenit lui și o parte oarecare din acela al tovarășilor era să fie strîns, dobînzile capitalizate în fiecare an, pentru a alcătui cu vremea un tezaur al națiunii polone, cu mijlocul căruia să se poată veni în ajutor fiilor săi în nevoe și să se poată da un sprijin puternic viitoarelor încercări de liberare de sub jugul muscălesc. O viață ce-i era dăruită de Biela nu putea să fie întrebuințată decît la săvîrșirea unor lucrări frumoase, binefăcătoare și sfinte ca aceia ce o dăruise. Inainte de a pleca însă, trebue s'o vadă ca să-i spună minunea săvîrșită de bunătatea ei, să-și mai umple ochii privind-o, să-și mai desmierde inima auzind-o.

Trei zile trecură și Osolinski începea acuma să fie nerăbdător de a fi pus în libertate, nerăbdător de a alerga să privească pe Biela, nerăbdător să-și înceapă lucrarea măreață.

A treia zi auzi pași în chilia de lîngă el rămasă neocupată până atunci. Aceste două chilii comunicau printr'o ușă ce era, bine înțeles, închisă dar mulțămită căreia Osolinski putea să audă aproape tot ce se petrecea în chilia de alături. Noul venit trebuia să fie bolnav sau cumplit de desnădăjduit căci Boleslav îl auzea oftînd necontenit sau gemînd dureros. Insă oftatul și gemetele conteniră după o bucată de timp și liniștea cea mai mare domni în chilia megieșului său.

Cînd se aduse prînzul, băgă de samă că soldatul care aducea străchinile cu mîncarea rămase neobișnuit de mult în chilia de alăturea, i se păru chiar că aude o cheie umblînd în broasca ușii dintre cele două chilii. Trecură vre-o două ceasuri liniștite, cînd deodată, auzi ușa scîrțîind. Ea se deschise și în chilia lui Osolinski intră un om tînăr, nalt, cu ochi albaștri închiși, cu păr și mustăți castanii, cu trăsături de o rară frumuseță și purtînd brațul sting într'un baer atîrnat de gît. Noul venit puse un deget la gură pentru a-i recomanda tăcere și se apropiă de dînsul. Osolinski își putu da samă atunci că este foarte palid și că pe fața lui se puteau vedea semnele unei vii suferințe.

— Sînt osindit la moarte, zise el cu jumătate glas, mîne în zori de ziuă voi fi trăit. Adus de azi dimineață aice și aflînd că lingă mine se află un alt Polon, executarea căruia s'a amînat în urma unor ordine de sus, am izbutit, cu prețul unui inel ce-mi rămăsese, să ademenesc soldatul care mi-a adus mîncarea să-mi deschidă această ușă. După cîte mi-a spus soldatul cred că viața are să-ți fie cruțată și, cu toate că nu te cunosc, am venit să te rog, ca Polon și tovarăș de arme, să-mi faci un serviciu.

— Sînt gata, răspunse Osolinski cîștigat de înfățișarea simpatică a tînărului, numai să pot.

In acest moment necunoscutul scăpă un gemet lung și fața i se contractă.

— Ești rănit? mai întrebă Osolinski.

— Da, răspunse tînărul, un glonte mi-a intrat în umăr sfărîmînd rău ciolanul și durerile ce le simt sînt cumplite. Sînt medic și cu mare nevoe am obținut de la un feldșer rusesc să-mi execute o ordonanță ce i-am dat-o, adaose el scoțînd din buzunar un șip. Este o mixtură de opium, torn cîte cincizeci de picături într'un pahar cu puțină apă și cîștig astfel trei până la patru ceasuri de somn în cursul cărora nu-mi simt durerile, dar îndată ce mă trezesc ele mă chinuesc din nou. Insă n'am venit la dumneata ca să mă vaet, ci precum ți-am spus-o, să te rog să-mi faci un bine.

— Ți-am spus că sînt gata, zise Osolinski, te ascult, dar te rog să șezi, adaose el împingîndu-i singurul scaun ce se afla în chilie și așezîndu-se pe pat.

Tînărul, după ce se puse pe scaun, mișcare în urma căreia scăpă un nou gemet, zise:

— Sint Galițian și sint logodit cu o fată pe care o iubesc și care mă iubește din copilărie. Imprejurări de familie au împiedecat până astăzi căsătoria noastră. Vestea despre izbucnirea răscoalei m'a ajuns pe cind călătoream pe țărmuri depărtate. Ași fi plecat la moment pentru a împărtăși primejdiile fraților noștri, dar o boală crudă mă ținu pe coaste timp de mai multe luni. Indată ce putui să mă țin pe picioare, mă intorsei acasă fără a pierde un moment. Spre nemărginita mea mîhnire, aflai la sosire că răscoala este învinsă cu desăvîrșire și că Rușii nu mai au de luptat decît cu cîteva cete răzlețe de desnădăjduiți a căror înfrîngere nu mai era decît o treabă de puține săptămîni. Totuși mă hotărîi să iau cel puțin parte la aceste de pe urmă încercări. Ardeam de dorul de a strînge în brațe pe iubita pe care n'o văzusem de doi ani și de la care de mult nu mai primisem nici o scrisoare, eram gata să merg s'o văd înainte de a intra în luptă, dar nu putui să am parte de această fericire. In momentul în care eram să plec la dînsa, eu și cițiva tovarăși ce trebuiau să mă urmeze în luptă, primirăm știrea că autoritățile austriace, aflînd intențiunile noastre, sînt pe punctul să ne aresteze. Cu moartea în suflet mă văzui silit să renunț de a-mi mai vedea logodnica și să trec granița fără cea mai mică zăbavă.

Am luat parte cu cetele lui Dombrovski la cele de pe urmă lupte purtate de acest partizan. Astăzi este săptămîna de cînd am căzut rănit în mînile dușmanilor și eri m'au osîndit la moarte.

Sînt tînăr, iubesc și sînt iubit, moartea este deci mai amară pentru mine decît pentru altul, căci mor pe pragul fericirii. Dar sînt creștin, port un nume vechiu și falnic, voi ști să înfrunt puștile plutonului de execuție cu resemnarea creștinului și cu bărbăția Polonului de neam.

Dar, înainte de a muri, am vrut să-mi iau, măcar în scris, cel de pe urmă rămas bun de la iubita și să-i trimit înapoi ca amintire, scrisorile ei către mine care zi și noapte au fost păstrate pe inima mea. Apoi, scoțînd din sîn un pachet de hîrtii îngălbenite, legate cu o cordeluță și un plic, adaose, înmînîndu-le lui Osolinski:

— Iată-le, ți le încredințez dumitale. Dacă, precum mi s'a zis, ai să fii pus în libertate, te rog să faci toate chipurile ca ele să parvină domnișoarei Biela Sanguszko, dacă..... Dar ce ai ? Iți este rău, zise el sărind de pe scaun căci Osolinski se făcuse mai alb decît varul.

— Nimic, zise Boleslav, stăpînindu-se, nimic... mi-a venit o amețeală... mi se întîmplă adesea. Dar acuma a trecut, îmi este bine. Fii liniștit, îndată ce voi fi pus în libertate, întîia mea grijă va fi să fac ca aceste scrisori să se înmîneze domnișoarei Sanguszko. Chiar dacă sînt menit să-mi sfîrșesc

zilele în Siberia, voi face, totuși, toate chipurile pentru ca scrisorile să ajungă la destinația lor. Să nu mai ai nici o grijă în această privință.

— Iți mulțămesc, zise tînărul luîndu-i mîna și strîngîndu-i-o cu efuziune. Mă numesc Paul Tarnovski. In puținele ceasuri ce-mi rămîn de trăit nu-mi va fi cu putință să-ți arăt recunoștința mea; trebue să te mulțămești numai cu gîndul că ai făcut mult pentru ușurarea ultimelor mele momente. Dar spune-mi te rog, numele dumitale, ca să știu cui datoresc această de pe urmă mîngăere.

Osolinski stătu un moment la îndoială, deși Tarnovski îi spusese că nu primise de mult scrisori de la Biela, totuși, temîndu-se ca tînărul să nu fi auzit în trecerea lui prin Galiția despre șederea lui în casa doamnei Sanguszko, se hotărî să nu-și spună numele adevărat.

— Mă numesc Boleslav Bielski, răspunse el.

— Binecuvîntat fie numele dumitale și Dumnezeu să-ți răsplătească înzecit binele ce mi l-ai făcut, căci, mulțămită dumitale, mor cu mai puțină părere de rău, zise Paul. Acuma am să-ți mai fac o rugăminte. Rana iar mă doare rău, chinul devine nesuferit și mă văd silit să mă întorc în chilia mea pentru a lua o nouă doză de mixtură și a mă întinde pe pat. Ziua pot să vărs cu mîna stîngă numărul trebuitor de picături, dar noaptea îmi vine greu s'o fac, căci mîna îmi tremură și de durere de-abia văd. Mă tem să nu scap prea multe, adormind astfel pentru vecie și Rușii să creadă că m'am sinucis fiindu-mi frică să privesc țevile puștilor îndreptate spre pieptul meu; iar vărsînd prea puține nu adorm și sufăr rău. Te rog deci ca, pe la miezul nopții, să intri în chilia mea, să torni cincizeci de picături din acest șip, ce-l vei găsi pe masă, într'un pahar cu puțină apă și deșteptîndu-mă să mi le dai să le beau. Numai, bagă de samă: varsă tocmai cincizeci, căci cu mai puține n'ași dormi până în ziuă, cu șaptezeci n'ar putea Rușii să mă trezească dimineața și ar fi siliți să mă împuște adormit, iar cu optzeci până la nouăzeci nu m'ași mai trezi. Imi pare rău să-ți tulbur somnul, dar mi-ai face un mare bine.

— Nu te îndoi că îndată ce ceasornicul din turn va suna douăsprezece voi veni în chilia dumitale și voi face întocmai după cum mi-ai spus, zise Osolinski, care în tulburarea în care se afla nu mai vedea sosind momentul în care avea să fie singur.

Tarnovski, strîngîndu-i mîna și mulțămindu-i din nou, eși.

VI.

După eșirea lui Tarnovski, Osolinski nu parvenise încă să liniștească vîrtejul de gînduri ce pusese stăpînire pe mintea lui, cind ușa chiliei se deschise și același subofițer, care, cu citeva zile înainte, îi adusese scrisoarea lui Nemirov intră și, scoțind un plic de subt manta, i-l dădu. Osolinski deschizindu-l, recunoscu slova lui Nemirov. Iată ce ceti:

„Boleslav Osolinski, fiara Nemirov și-a adus aminte. „Sentința care te osindea la moarte a fost desființată și înlocuită prin alta, hotărînd că vei fi surghiunit în Siberia pe „viață. Mîne dimineață un uriadnik * cu doi cazaci va veni „să te ia pentru a te duce la Krasnoiarsk. Dar nu te speria, „căci nu vei ajunge acolo. Toate măsurile sînt luate pentru „ca la patru verste de la mănăstirea în care te afli deținut, „în pădure, lingă granița austriacă, kibitka ** să fie oprită „de oameni puși de mine. Uriadnikul și cazacii se vor apăra „numai de formă și vei fi trecut fără greutate peste granița „austriacă, căci am avut grija să depărtez toate posturile ru„sești din vecinătatea pădurii. N'am nevoe să te rog să îna„poiezi această scrisoare subofițerului pentru ca el s'o ardă „la moment căci altfel pe mine m'ar putea aștepta soarta de „care ai scăpat.

„Serghei Alexandrovici Nemirov

„P. S. Fără îndoială, te vei grăbi să vezi pe îngerul polon „căruia îi datorăm amîndoi viața. Depune te rog omagiile „mele la picioarele lui și-i spune că, dacă a îmblînzit pe Ne„mirov, nu este fiară în lume care să nu poată fi supusă de „dinsa.

„S. A. N."

Osolinski ceti scrisoarea o dată, de două, de trei ori. Slovele îi jucau dinaintea ochilor, de-abia cetind-o a patra oară îi înțelese conținutul.

— Dă-mi scrisoarea s'o ard, zise soldatul aprinzînd un chibrit, trebue să es de aici căci mă tem să nu fiu surprins de vre-un rond de ofițer.

Osolinski îi dădu scrisoarea și subofițerul, după ce o arse cu îngrijire, eși din chilie.

Liber! el avea să fie liber chiar a doua zi și... Biela devenea liberă și ea, căci acel nenorocit, logodnicul ei, era să moară la răsăritul soarelui.

Biela era tînără, Biela nu putea trăi o viață întreagă fără iubire, Biela trebuia să-l uite, trebuia să caute altă iubire. Și el era să fie acolo, era să-i arate o iubire atît de mare, atît de statornică încît nu era cu putință ca inima să nu i se miște, să nu fie cîștigată de atîta dor. Era s'aștepte doi ani, trei ani, cinci ani, zece ani, dar la urmă nu se putea ca ea să nu fie a lui. Doară scăparea lui era opera Bielei, urmarea bunătății ei; *el* era menit să fie soțul Bielei, căci pe *dînsul* îl alesese soarta pentru a împlini porunca mărinimoasă a iubitei căreia îi datora viața. Chiar cerul era cu dînsul, cerul îi voia fericirea.

Sfîrșite erau de acum înainte ceasurile de răstriște, uitați anii de jale de chinuri și de singurătate. Noaptea în care trăise până atunci era să înceteze, se arătau zorii unei zile pline de strălucitoare lumină, soarta în sfîrșit obosise tot lovindu-l: toamna vieții lui era menită să fie și raiul acelei vieți, și înaintea ochilor vedea acuma toate fazele viitoarei lui fericiri desfășurîndu-se în icoane încîntătoare.

Un lung geamăt răsună în chilia de alăturea: Osolinski împins de o mișcare netălmăcită deschise ușa și, aprinzînd luminarea de seu ce se găsea pe masă, se apropiă de pat. Tînărul gemea prin somn. Boleslav rămase privind lung la dînsul; îi era milă de el; era atît de frumos, atît de tînăr, suferința se cetea atît de adînc întipărită pe fața lui galbenă. Păcat că era osîndit să moară!

Dar nu, trebuia să moară, căci, de nu murea, Biela era a lui, acei ochi acuma închiși și-ar fi înecat privirea în privirea ei; acele buze ar fi sărutat buzele ei, acele brațe ar fi strîns pe Biela la piept. Și atunci, în sufletul lui se stîrni o cumplită vijelie deopotrivă de gelozie și de ură, pumnul lui încleștat se ridică amenințător asupra capului tînărului adormit.

Simțirea puterii lui față de acea slăbiciune și de acea nenorocire, îl domoli; rămase rușinat de această mișcare brutală în chilia lui și se 'ntoarse pe pat. Acel nenorocit nu putea, sărmanul, să inspire decît milă. In floarea tinereții și a frumuseții, cu cupa fericirii în mîna lui, iubind și fiind iubit, era osîndit la moarte de o soartă nemiloasă. Era să moară fără a fi putut gusta din fericire rămînîndu-i numai mîngăerea să fie plîns de Biela.

Da, Biela era să-l plîngă. Ochii ei cei frumoși erau să verse toate comorile lor de lacrimi, inima avea să fie sfîșiată.

Și el de-ar fi murit, Biela ar fi plîns; dar cu cît mai puține ar fi fost lacrimile vărsate pentru dînsul! Și, la acest gînd, o durere nesuferită îi străpunse inima. Da, pe el l-ar fi jălit cum se jălește un prieten bun, pe Paul era să-l jălească cum se jălește alesul inimii.

Și era încredințat că iubirea lui Paul este slabă, palidă, copilăroasă pe lîngă iubirea lui. O, iubirea lui era nemărginită, demnă de Biela, demnă de dînsul, capabilă de toate jert-

* Subofițer de cazaci.
** Căruță.

fele, liberă de orice egoism. Ce n'ar fi el oare în stare să facă pentru ca Biela să fie fericită? Ce sarcină putea să fie prea grea, ce jertfă prea amară?

Dar atunci un glas tainic în cugetul lui îi puse întrebarea: „Oare, de-ai putea, silite-ai să scapi zilele lui Tarnovski dela moarte, înlăturînd astfel dela inima Bielei suferința cea mai cumplită, care trebuia să-i zdrobească inima de durere timp de ani ,poate pentru totdeauna, suferință ce putea chiar să-i răpească viața sau mintea?"

La gîndul că ar putea să vadă pe Biela moartă sau nebună, sări spăriat de pe pat. Dar, cu cît se gîndea mai mult, cu atît spaima îi crescu, căci faptul era departe de a fi cu neputință. Judeca puterea iubirii Bielei pentru Paul după puterea iubirii lui pentru Biela. Simția că el, bărbat, înzestrat de Dumnezeu cu mai multă energie decît cade obișnuit în partea unui om, de ar fi auzit că Biela nu mai este, cu greu ar fi putut îndura o asemenea durere, că viața sau mintea i s'ar fi pierdut. Dar Biela, mai iubitoare și mai gingașă decît el?

Și același glas tainic îl auzi atunci întrebîndu-l: „Oare care este scopul iubirii tale: fericirea ta sau fericirea Bielei?"

Și atunci, tot ce era nobil și mărinimos într'însul răspunse cu putere: „Fericirea Bielei!"

Farmecul cel rău sub stăpînirea căruia se afla era acuma rupt și Osolinski, cu durere și cu rușine, fu silit să recunoască că se lăsase să fie stăpînit numai de simțurile cele mai puțin nobile ce însoțesc iubirea și că acele simțuri alese și înalte, ce fac fala, înălțarea și dumnezeirea ei, pentru moment rămăsese străine de dînsul. El se bucurase de lovitura cumplită ce cădea asupra Bielei, 'și pusese toată nădejdea, tot viitorul în acea nenorocire. Și mai cuteza să spună că o iubește!

Și acuma îi apăreau în chip grozav de lămurit toate stavilele ce se ridicau între dînsul și Biela.

Intâiu, iubirea pentru Paul, amintirea acestuia, a întâiului ei amor ce trebuia să rămînă veșnic vie în inima și mintea ei, chiar în cazul cînd, mai tîrziu, ar fi consimțit să devină soția lui Osolinski; apoi vîrsta lui. Peste zece ani el era să fie un bătrîn sleit în minte, răcit în inimă, gîrbovit în trup, pe cînd ea, de-abia ar fi ajuns în toată strălucirea. Iar iubitul ei, acela ce a doua zi trebuia să cadă sub gloanțele rusești, era încă în primăvara vieții și avea înaintea lui un lung șir de ani pentru a o iubi cu tot focul unei inimi tinere și calde. O nu, iubirea lui nu era un leac putînd să aline durerea Bielei, s'o facă să-și uite nenorocirea! Și acuma îi venea greu, îi părea lucru mișelesc, necinsteș, ca el să se folosească, pentru a-și scăpa viața, de mijloacele de mîntuire dobîndite în urma unui fapt mărinimos izvorît din inima Bielei, pe cînd acel

iubit de dînsa, ales de ea de părtaș al vieții era să moară. Și el nici nu se gîndise să găsească un mijloc de scăpare pentru Paul ,un mijloc pentru a înlătura durerea, poate chiar moartea sau nebunia din calea Bielei.

El, Boleslav Viteazul, care luptase cu un braț atît de vînjos, cu o inimă atît de oțelită pentru țară și neam, el trebuia să găsească în mintea lui mijlocul de a scăpa zilele lui Paul chiar cu prețul vieții lui. Astfel glăsuia hotărîrea cinstei, astfel sunau poruncile iubirii adevărate!

Deodată îi trecu prin minte gîndul că putea el să meargă la moarte în locul lui Paul. Dintr'un moment într'altul garda era să se schimbe, subofițerul comandînd garda ce sosea trebuia să vie pentru a lua deținuții pe samă. Afară de cel cu care vorbise, nici unul nu-i văzuse fața bine căci garda se schimba într'amurgul și chilia era întunecoasă. N'avea decît să găsească mijlocul de-a pune pe Paul în chilia lui și de-a se găsi el, dimineața, în aceia a tînărului. Știa că deținuții predați plotonului de execuție erau scoși din mănăstire de subofițerul de gardă și de patru soldați. Nu se temea să fie recunoscut de ofițerii comandînd execuția căci, a doua zi după sosirea lui, paza mănăstirii se încredințase unui regiment sosit chiar atunci din interiorul Rusiei. Acest regiment nu luase parte la luptele cu Polonii, ofițerii nu-l văzuse niciodată și, de cînd păzeau mănăstirea, nici unul din ei nu venise să viziteze pe deținuți.

Cunoștea prea bine obiceiurile armatei rusești pentru a se îndoi că, atunci cînd va veni uriadnikul ca să-l ridice pentru a-l conduce în Siberia, găsind pe Paul în chilia lui, îl va ridica cu toate protestările sale că el nu este Osolinski, îl va duce cu forța în kibitkă și va porni cu el. Iar ofițerii și subofițerii de gardă, chiar de-ar înțelege că s'a comis o greșală, vor fi prea mulțămiți să scape cît mai curînd de singurul martor ce ar putea da greșala lor de gol. Singura greutate era de a aduce pe Tarnovski în chilia lui.

Hotărît, plin de însuflețire pentru jertfa ce era pe cale s'o facă, se puse iar pe pat chibzuind mereu asupra chipului de urmat.

Auzind pași în sală, se acoperi cu mantaua făcîndu-se că doarme. Amîndoi subofițerii intrară și Osolinski auzi glasul acelui care-i adusese scrisoarea lui Nemirov, zicînd celuilalt:

— Numărul patru, Boleslav Ivanovici Osolinski.

Apoi eșiră, ușa se închise și-i auzi îndeplinind aceiași formalitate în chilia lui Paul. Reluindu-și gîndurile, după cîteva minute sări iar de pe pat: mijlocul de a aduce pe Tarnowski în chilia lui era găsit.

Tînărul îi recomandase să-l trezească la miezul nopții pentru a-i da să bea puțină apă în care trebuia mai întâiu

să verse cincizeci de picături de opium și-l rugase să fie cu băgare de samă în vărsarea lor, căci șaptezeci de picături l-ar pune în desăvîrșită nesimțire timp de mai multe ceasuri. Nu avea deci decît să verse acest număr de picături înainte de a-l trezi dîndu-i-le pe urmă ca să le bea. Paul era să le ia fără îndoială și îndată trebuia să-l cuprindă un somn adînc iar, pe urmă, Osolinski n'avea decît să-l ia în brațe și să-l depună pe patul său luîndu-i locul în schimb.

Mijlocul fiind găsit se puse să chibzuiască asupra tuturor amănunțimilor executării, prevăzînd de dinainte toate greutățile ce s'ar putea prezenta pentru a fi în măsură de a le învinge.

Mult stătu la gînduri dacă nu va scrie Bielei pentru a-i zice un ultim adio. Avea la dînsul o coală de hîrtie și un condeiu, începu chiar scrisoarea dar, la urmă, se răzgîndi. Ar fi fost pentru dînsul o nemărginită mîngăere să știe că Biela va cunoaște jertfa ce o făcea pentru dînsa, punînd-o astfel în stare să măsoare mărimea iubirii deșteptate de ea. Dar pe urmă i se păru mai demn de o asemenea iubire să lase ca această jertfă să rămînă necunoscută, să nu tulbure fericirea iubitei făcîndu-i știut că acea fericire este un dar ce el îl plătise cu prețul vieții.

Tarnovski trebuia să afle numele lui a doua zi, căci uriadnikul era să vină să ridice pe Boleslav Osolinski și de sigur că tînărul era să zică că acest nume nu este al său. Dar știa că uriadnikul cu subofițerul de gardă și chiar un ofițer de va fi față, nu-și vor pierde timpul explicîndu-se cu el și-l vor porni de sîrg lăsîndu-l să creadă că scăparea lui de la moarte se datorește unei erori cum se întîmplau multe în temnițele rusești.

Ceasurile treceau și exaltarea de care era cuprins creștea din ce în ce: stăpînit de farmecul jertfei, farmec amar și totodată plin de o dulceață stranie.

Acuma frumoasă și sfîntă îi părea soarta de care are parte. Iubirea lui nu rămăsese o simțire stearpă și zadarnică; era încununată de izbînda cea mai strălucită și cea mai măreață ce o poate visa o iubire căci, printr'însa, înălțîndu-se de-asupra patimilor omenești, întemeia fericirea ființei iubite.

Oare iubirea acelui tînăr iubit de dînsa, se putea ea măsura cu iubirea lui? In locul său, înțeles-ar fi el oare că singur acel iubit de Biela avea dreptul să se folosească de mijloacele de mîntuire născute din mărinimia ei? Înțeles-ar fi el oare că era un furt, o mișelie, un sacrilegiu de a răpi iubitului ei mîntuirea menită pentru el?

Ceasornicul din clopotniță bătu unsprezece și trei sferturi. Osolinski deschise ușa chiliei lui Paul și aprinse luminarea ce era pe masă. Luînd șipul cu mixtura vărsă într'un

pahar cu puțină apă, numărîndu-le cu îngrijire, șaptezeci de picături, apoi luînd luminarea în mînă se apropiă de pat. Paul dormea un somn liniștit, și în acel moment pe buzele lui se vedea un surîs.

— Visează de Biela, zise Osolinski cu jumătate de glas, și, scuturîndu-l ușor de brațul stîng, îl trezi.

— Indată, sînt gata, zise Paul sculîndu-se în picioare și crezînd că este trezit pentru a fi dus la moarte.

Dar, recunoscînd pe Osolinski:

— Ah! zise el, dumneata ești, păcat că nu m'ai lăsat să dorm încă cîteva minute; visam un vis așa de frumos! Lasă-mă să ți-l spun și-apoi voi lua doftoria, adaose el așezîndu-se pe pat.

Osolinski depuse luminarea pe masă și așezîndu-se pe scaun îi zise:

— Te ascult.

— Visam, povesti Paul, că mă găseam în fața plotonului de execuție, puștile soldaților erau întinse asupra mea, un căpitan rus deschidea gura ca să comande: „foc!" Eu ziceam în inima mea un ultim adio Bielei; cînd cerul deodată se încinse ca o lumină strălucitoare și dintr'însul văzui că se scoboară Biela îmbrăcată în alb și purtînd în mînă un snop de flori. Plutind în văzduh de-asupra mea a aruncat florile asupra soldaților care, pe loc, au căzut cu toții în genunchi lepădînd puștile. Apoi s'a scoborît repede spre mine și, luînd mîna mea în mîna ei, a început să mă ridice în sus spre cer cu dînsa și eu simțeam că mă ridic cînd dumneata m'ai trezit.

— Și, zise Osolinski, vorbind încet și reșchirat, ce concluzie tragi tu din visul tău?

— Ce concluzie? zise Paul strîngînd din umeri. Nici una.

— Cum, întrebă Osolinski, nu crezi că acest vis poate să fie un semn de mîntuire?

— Nu cred în visuri, răspunse Paul, și-apoi pentru ca să scap ar trebui o minune și vremea minunilor a trecut de mult.

— Eu, zise Osolinski, în locul tău, ași fi încredințat că acest vis este un semn că Biela lucrează la mîntuirea mea.

— Și ce putere are ea, sărmana, ca să întreprindă o asemenea lucrare, chiar dacă ar ști primejdia în care mă aflu?

— Cum? Tu nu crezi în Biela?

— Cred că Biela este ființa cea mai frumoasă, cea mai sfîntă, cea mai iubitoare din lume și că nici o fericire nu se poate asemăna cu aceia de a trăi lîngă dînsa! Ce pot crede mai mult?

— Vra să zică: crezi în Biela icoană a frumuseții, crezi în Biela întrupare a bunătății, crezi în Biela comoară de iubire, crezi în Biela izvor de fericire! Dar, crezi tu oare în Biela putere de mîntuire?

— Și ce putere vrei tu să aibă o fată față de o puternică Impărăție?

— O, nemernicule, zise Osolinski, sculîndu-se de pe scaun, tu nu ești vrednic de iubirea ei! Cum? Ea, acel inger te iubește, ea te-a ales pentru a străbate calea vieții mînă în mînă cu tine, și tu te îndoești de puterea ei, cînd știi prea bine cît e de bună și de sfîntă! Cum? Nu ești încredințat că ea este o ființă în legătură cu Dumnezeirea și că Dumnezeu, împreună cu toată suflarea cerească, va îngriji să pună între iubitul ei și glonții rusești o pavăză ce nu o vor putea străpunge niciodată? Necredinciosule! Ea lucrează la scăparea ta, ce zic, te-a scăpat și tu te îndoești de puterea ei?

Paul rămăsese mut, privind pe Osolinski în tăcere, uimit de exaltarea lui.

— Și asta se numește iubire? urmă Boleslav străbătînd chilia cu pași răpezi. Nu, eu o iubesc altfel!

— Cum? întrebă Paul cu bănuială, tu cunoști pe Biela?

Aceste cuvinte și mai ales tonul în care erau rostite deșteptară pe Osolinski și-i arătară că era pe punctul să se trădeze. Stăpînindu-și exaltarea prin o puternică încordare a voinții, răspunse:

— Nu, nu cunosc pe Biela ta. Iubesc pe alta care nu mă iubește și, măcar că nu mă iubește, cred într'însa mai mult decît crezi tu în aceia care ți-a dăruit inima ei. Și încă o dată îți zic, crede în puterea de mîntuire a Bielei, căci nu va trece o zi și te vei căi de necredința ta.

— Dar, zise Paul, dacă Biela ar avea precum presupui tu legătură cu cerul, și ar dispune de ajutorul ceresc, crezi tu că cerul ar fi îngăduit ca Rușii să mă rănească și să mă lase poate schilod pe viață?

— Și de unde știi că tocmai această rănire nu este un semn, un mijloc de mîntuire, pentru tine? răspunse Osolinski.

Paul scutură capul.

— Nerăbdarea de a eși din temniță, te face să aiurezi, Bielski, zise el. Și eu nu pot sta la vorbă cu tine, căci rana iar începe să mă doară. Fă bine și dă-mi picăturile ca să mă pot odihni!

Osolinski îi dădu paharul.

— Ai numărat bine? întrebă Paul. N'ai pus prea multe sau prea puține?

— Tocmai cîte mi-ai spus, cincizeci, zise Osolinski.

Paul deșertă paharul. Apoi, întinzînd mîna lui Boleslav și strîngîndu-i-o, zise:

— Iți mulțămesc din inimă pentru binele ce mi l-ai făcut. Dacă din întîmplare vei vedea pe Biela, nu-i mai povesti, te rog, convorbirea noastră de astă-noapte, căci ei, sărmanei, i-ar părea și mai rău de neputința ei.

Osolinski zîmbi.

— Și eu, răspunse el, sînt încredințat că vei vedea-o mult mai curînd decît voi vedea-o eu. Te rog, spune-i atuncea că un oareșicare Bielski, un zmintit cu care erai închis, te-a încredințat, în noaptea cea de pe urmă petrecută de tine în temniță, cînd te așteptai să fii împușcat a doua zi, că iubirea ei va învinge Impărăția rusească și te va mîntui.

Și zicînd aceste cuvinte stinse luminarea și se duse în chilia lui.

Lăsă să treacă o jumătate de ceas, apoi, deschizînd ușa încet, intră din nou în chilia lui Paul. După chipul în care-și trăgea sufletul, recunoscu că tînărul este cuprins de un somn adînc. Aprinse luminarea și apropiindu-se de pat, luă pe Paul în brațe avînd grijă să nu atingă cumva umărul rănit.

Era ușor ca o pană: îl duse la dînsul și-l depuse cu îngrijire pe pat. Luînd pachetul cu scrisorile Bielei, le puse în sînul tînărului, acoperindu-l pe urmă cu mantaua lui. Apoi, stingînd luminarea și ieșind din chilie, închise ușa și se lungi pe pat acoperindu-se cu mantaua lui Paul.

VII.

Toate se întîmplară precum le prevăzuse Osolinski: în zori de ziuă, fu dus la moarte în locul lui Paul. Muri ca creștin și oștean; cele de pe urmă cuvinte rostite de el fură: Trăiască Polonia! Biela, rămîi fericită! Trupul lui, după o scurtă rugăciune zisă de un preot polon, fu depus într'o groapă săpată chiar pe locul execuțiunii. Două ceasuri mai tîrziu o kibitkă, în care se afla un uriadnik și doi cazaci, se opri la poarta mănăstirii. Uriadnikul, dîndu-se jos, înfățișă subofițerului de gardă un ordin prin care i se poruncea să predea aducătorului pe rebelul Boleslav Ivanovici Osolinski spre a fi condus la Krasnoiarsk. Ordinul fiind în regulă, subofițerul chemă patru soldați și, împreună cu dînșii și cu uriadnikul, se îndreptă spre chilia lui Osolinski.

— Boleslav Ivanovici Osolinski! strigă el, intrînd în chilie.

Nime nu răspunse.

— Boleslav Ivanovici Osolinski! strigă pentru a doua oară subofițerul cu glas mai tare.

Neprimind din nou nici un răspuns, merse răpede la pat și, dînd mantaua în lături, apucă pe Paul de umărul rănit scuturîndu-l cu putere.

Tînărul sări de pe pat cu un țipăt de durere.

— Sînt gata, vă urmez, zise el, dar nu era nevoe de atîta brutalitate pentru a mă duce la moarte.

Atunci, uriadnikul, apropiindu-se de el, scoase din sîn un plic și i-l înmînă. Paul se uită la plic și, văzînd că este adresat către Boleslav Osolinski, îl înapoiă zicînd:

— Nu este pentru mine.

Uriadnikul, mirat, se uită la subofițer, iar acesta zise lui Paul:

— Cum, pretinzi că nu ești Boleslav Ivanovici Osolinski?

— Nu, răspunse Paul, mă numesc Paul Tarnovski.

— Minți, strigă subofițerul, nu ești Tarnovski căci Tarnovski era închis în chilia de alăturea, și, după ce l-am scos afară chiar eu astăzi de dimineață, a fost împușcat în grădina mănăstirii.

— Dar această chilie nu este aceia în care am fost închis eu până acuma, strigă Paul uitîndu-se împrejur, căci patul se află la păretele din dreapta ușii pe cînd în chilia mea el se afla la păretele din stînga. Cum am ajuns aici nu pricep, adaose el mirat.

— Minți, repetă din nou subofițerul. Aseară, cînd am luat deținuții pe seamă, dormeai învălit în mantaua pe care o văd acuma pe pat: am băgat atunci de seamă că este albastră și are galoane de aur la mînecі. Tarnovski avea o manta sură, fără galoane, numai cu șireturi verzi: a mers la moarte purtind-o pe umeri.

— Mantaua asta nu este a mea, zise Paul, din ce în ce mai mirat, a mea este într'adevăr sură cu șireturi verzi. Dar, zise el bătîndu-se cu mîna pe frunte, mantaua asta este a lui Bielski, mi-aduc aminte că am văzut-o eri la dînsul.

— La cine ai văzut-o?

— La Bielski, deținutul închis în chilia de alăturea, zise Paul.

— Vezi că ești un mincinos? — strigă subofițerul înfuriat. Nu este aicea nici un deținut cu numele de Bielski și, chiar de-ar fi, cum l-ai fi putut vedea, cînd nici el, nici dumneata n'ați ieșit din chiliile voastre?

Paul nevoind să dea de gol pe soldatul care-o deschisese ușa dintre chilii, tăcu.

— Vrei să cetești scrisoarea sau nu? întrebă atunci uriadnikul.

— N'o pot ceti căci nu este adresată către mine, răspunse Paul, dar ce atîtea vorbe și scrisori pentru a mă duce la moarte, sînt gata să vă urmez.

— Dar noi nu te ducem la moarte, ci în Siberia, răspunse uriadnikul. Impăratul în mila sa nemărginită, ți-a dăruit viața și te surghiunește la Krasnoiarsk.

— Dacă acesta este conținutul scrisorii, zise Paul, atunci această hotărîre privește pe Boleslav Osolinski, căruia este adresată, nu pe mine. Eu sînt osîndit la moarte și prefer moartea surghiunului în Siberia.

— Nu este vorba aici de ce vrei sau de ce nu vrei, zise uriadnikul care începuse să-și piardă răbdarea. Vii de bună voe sau nu?

— Duceți-mă înaintea unui ofițer ca să mă pot tălmăci, zise Paul.

— Ofițerii noștri n'au vreme să stea de vorbă cu toți Polonii nebuni. Umflați-l, băeți, și-l duceți pe sus până la kibitkă.

Soldații năvălind asupra lui Paul îl luară în brațe și-l duseră la kibitkă, depunîndu-l într'însa cu toate protestările lui.

— Dacă nu te liniștești, zise uriadnicul, te leg de mîni și de picioare.

Paul văzînd că orice opunere este zadarnică se supuse și rămase liniștit.

Uriadnikul și cei doi cazaci luară loc împrejurul lui și kibitka plecă străbătînd ulița satului în fuga cailor.

Paul nu parvenise să iasă din zăpăceala în care îl aruncase aceste întîmplări atît de neașteptate și umărul începea să-l doară rău, cînd, după o cale de vre-o jumătate de ceas, cum treceau printr'o pădure, la o cotitură izbucniră mai multe detunături și amîndoi lăturașii de la kibitkă căzură ca trăzniți. Din dreapta și din stînga drumului vre-o zece țărani înarmați cu ciomege și cu pistoale năvăliră asupra cazacilor, îi doborîră la pămînt și-i legară de mîini și de picioare înainte ca ei să fi apucat să scoată săbiile. Iar unul din țărani adresîndu-se către Paul, îi zise:

— Urmează-mă răpede, aproape de aici ne așteaptă doi cai buni și peste un sfert de ceas vom fi peste graniță.

Paul fără voință în urma zăpăcelii și a durerilor din ce în ce mai nesuferite pe care le simțea în umăr, îl urmă fără a zice un cuvînt până la un tufiș, în depărtare de o sută cincizeci de pași de locul unde fusese oprită kibitka. In tufiș găsiră doi cai înșeuați și cu căpețelele în cap:

— Sue, zise lui Paul tovarășul său, și văzînd că din pricina rănii tînărul nu poate încăleca îl luă în brațe și îl puse pe șea.

Apoi sărind pe celalt cal, străbătu tufișul urmat de Paul și, după ce eșiră dintr'însul porniră la galop între copaci. După o fugă de un sfert de ceas ajunseră la un drum lîngă marginea căruia se vedea un stîlp cu dungi galbene și negre.

— Sîntem în Galiția, zise țăranul, de-acuma nu mai avem nevoe să gonim așa de tare, putem merge la trap.

După vre-o douăzeci de minute copacii începură a se rări și ieșiră în cîmpie. Durerile lui Paul devenind nesuferite, el rugă pe tovarășul lui să se oprească puțin.

— Mai bine, îi răspunse acesta, să mergem la pas căci la moara pe care o vezi acolo, și-i arătă acoperimîntul unei case la cîteva sute de pași, te așteaptă prietenii dumitale și ei mi-au spus nu cumva să-mi pierd timpul în zadar cînd voi veni cu dumneata.

Tarnovski își struni toate puterile pentru a străbate acea scurtă depărtare, iar cînd ajunse la cîțiva pași de moară, suferința și oboseala îi învinseră voința și căzu de pe cal leșinat.

Cînd se trezi se văzu lungit pe un pat de lemn într'o odae țărănească iar, împrejurul lui, stăteau mai mulți inși, îmbrăcați în uniformă de insurgenți.

Indată ce văzură că este în stare să vorbească, unul din ei care, după galoanele ce purta la mîneci, se cunoștea că este un ofițer, îl întrebă cum îl chiamă.

— Paul Tarnovski, răspunse tînărul.

— Dar cum se face că porți mantaua lui Boleslav Osolinski? mai întrebă ofițerul care nu era altcineva decît locotenetul Rybinski, acel care escortase pe Nemirov dincolo de posturile înaintate ale Polonilor, după ce colonelul fusese slobozit de Osolinski.

— Nu știu, răspunse Paul.

— Unde l-ai lăsat? mai întrebă ofițerul.

— Nu l-am văzut niciodată.

— Atunci Rybinski începu să-i facă un interogatoriu complect silindu-l să-i povestească toate cîte i se întîmplase din momentul în care căzuse în mînile Rușilor și până la atacul kibitcei.

— Și spui, zise Rybinski că mantaua care este pe dumneata ai văzut-o în chilia lui Bielski?

— Da, răspunse Paul, sînt sigur că am văzut-o la dînsul.

— Ce fel de om era Bielski, descrie-mi, te rog, înfățișarea lui.

Paul i-l descrise.

— Atunci, zise Rybinski, nu mai poate încăpea îndoială : Bielski nu era altul decît Boleslav Osolinski. Infățișarea și glasul lui erau întocmai cum le descrii, haina era haina purtată de dînsul, iar în cît privește mantaua, o cunosc prea bine ca să mă pot înșela: uite, aici la umăr, este un petec ce a fost cusut sub ochii mei pentru a ascunde borta făcută de un glonte și după cîte le spui, nu mă pot îndoi că Osolinski a fost împușcat în locul dumitale.

— Dar ce poate să-l fi împins să cumpere viața mea, viața unui necunoscut, cu prețul vieții lui? întrebă Paul.

— Ești sigur că nu te cunoștea? întrebă Rybinski.

— Foarte sigur, răspunse Paul.

— Adă-ți bine aminte. Nu era între voi vre-o legătură care până acuma îți scăpase din minte?

— Nu, răspunse Paul cu hotărîre.

— N'aveți vre-o rudă, vre-o cunoștință comună care ține mult la dumneata și căreia Osolinski o fi vrut să-i cruțe durerea de a te pierde?

— Nu, răspunse iarăși Paul, nu cred să fi cunoscut pe surorile mele. Logodnica mea...

— Logodnica dumitale, repetă Rybinski, văzînd că el s'a întrerupt brusc și pare încă mai galben decît până atunci.

Paul nu răspunse. Iși aducea acuma aminte de exaltarea lui Bielski cînd îl trezise la miezul nopții, de cuvintele ce le scăpase cînd, vorbind de Biela, zisese că el o iubește altfel. Și termenii în care Bielski îi vorbise de Biela revenindu-i în minte, însuflețirea lor îi părea din ce în ce mai stranie. Siguranța cu care-i vorbise de puterea mîntuitoare a Bielei îl izbea acuma cînd prorocirea se împlinise întocmai.

— Și cine, te rog, este logodnica dumitale, zise Rybinski nerăbdător, văzînd că Paul rămîne mut.

— Domnișoara Biela Sanguszko, zise tînărul; dar te rog...

— O, zise Rybinski, atunci lucrul este clar. Osolinski, care a petrecut patru luni în casa doamnei Sanguszko unde a fost căutat și lecuit de rănile ce le primise în iarna trecută, a vrut să-și arate recunoștința pentru îngrijirea dată și prietenia arătată, scăpînd zilele ginerelui casei cu prețul vieții lui. Intr'adevăr simțirea este demnă de Boleslav Viteazul și nu poate surprinde pe cei ce l-au cunoscut de aproape.

— Știi bine că Osolinski a stat mai mult timp în casa doamnei Sanguszko?

— O, foarte bine, răspunse Rybinski, ne-a spus-o de atîtea ori. Vorbea de doamna și de domnișoara Sanguszko în termeni însuflețiți, și, adaose el bătîndu-se pe frunte, acuma mi-aduc aminte că atunci cînd a liberat pe Nemirov, declarîndu-i în fața noastră că împlinește astfel porunca unei fete polone, noi, ofițerii, am presupus că fata este domnișoara Sanguszko: cu toții eram încredințați că o iubește.

Paul se îngălbeni și mai tare la auzul acestor cuvinte care întăreau bănuelile lui: nu-i mai era permis să se 'ndoiască. Datora viața generozității unui rival și cu toate că acest rival mărturisise singur că nu este iubit de Biela, că ea iubește numai pe Paul, el se simțea cuprins de un sentiment dureros, alcătuit din gelozie, din invidie și din rușine. Dacă ar fi fost volnic să aleagă între moarte și fericirea venindu-i de la mărinimia acelui rival, o, cu bună seamă că ar fi preferat moartea, atît de amară îi părea acuma viața.

Rybinski rămăsese cufundat în gînduri; pe fața lui se vedeau semnele unei mîhniri adînci, iar din cînd în cînd, arunca înspre Tarnovski o privire nu tocmai binevoitoare.

— Cînd va afla Nemirov rezultatul lui, zău, rău are să le meargă ofițerilor însărcinați cu paza mănăstirii, zise el în sfîrșit.

— Cum, întrebă Paul, Nemirov vroia să scape pe Osolinski?

— Da, răspunse Rybinski. Nemirov aflînd prin niște

spioni de-ai lui că, după scăparea mea aici, în urma înfrîngerii lui Osolinski, am rămas pe loc căutînd să aflu ce se face cu șeful meu, mi-a trimis răspuns prin unul din ei, acum patru zile, că lucrează din răsputeri la mîntuirea aceluia căruia îi datorește viața și, că în urma mijlocirii lui, zilele lui Osolinski vor fi cruțate. Iar alaltăeri m'a înștiințat că sentința de moarte fiind comutată în surghiun pe viață la Krasnoiarsk, a izbutit să facă ca pentru escortarea lui Osolinski până la locul surghiunului, să fie desemnați un uriadnik și doi cazaci ce-i sînt cu totul devotați. Mă prevenea că posturile din pădurea de lîngă graniță fusese ridicate în urma ordinelor sale, așa că era ușor ca kibitka să fie oprită în drum de vre-o zece oameni hotărîți și Osolinski să fie eliberat, cu atît mai mult că cazacii aveau de la dînsul ordin să se împotrivească numai de formă. Imi cerea însă să cruț viața lor și mă înștiința că Osolinski are să fie ridicat în dimineața zilei de astăzi. Ai văzut că lucrurile s'au petrecut întocmai după cum le plănuise, cu singura deosebire că oamenii mei în loc de a găsi în kibitkă pe Osolinski, te-au găsit pe dumneata. Totul acuma mi se pare clar ca ziua, afară de un singur lucru: cum a putut Osolinski să te mute din chilie fără ca să simți ceva, mai ales fiind dată rana dumitale?

— Eram sub influența unui narcotic pe care mi l-a dat la miezul nopții, după cererea mea, zise Paul; o doză puternică de opium... Ha! adaose el, acuma înțeleg și cu tot, el mi-a dat o doză mai mare decît aceia ce i-am indicat-o pentru a mă pune în nesimțire desăvîrșită!

VIII.

Biela care nu mai gusta un moment de liniște de cînd auzise că Paul se află în rîndurile insurgenților, fu cuprinsă de o spaimă și de o desnădejde cumplită cînd știrea înfrîngerii lor desăvîrșite și a nemiloaselor execuțiuni ce aveau loc zilnic ajunse la dînsa.

Deși își încorda toată puterea de voință pentru a nu supăra pe doamna Sangusko, era prada unei neliniști grozave: i se părea că nu mai trăește, că viața îi este întreruptă, vorbea, umbla ca un automat. Adesea înaintea ochilor ei se înfățișa o vedenie înfiorătoare arătîndu-i pe Paul căzînd sub glonții plotonului de execuție și atunci i se părea că inima ei, cuprinsă de o durere cumplită, se sfarmă în mii de bucăți. In zadar doamna Sanguszko, îngrozită de această suferință, mută, se încerca s'o convingă că Paul a scăpat, din mînile dușmanilor, că chiar de este în puterea lor, participarea lui la răscoală a fost prea puțin însemnată pentru ca Rușii să-l poată osîndi la moarte. Biela, pentru a-i fi pe plac,

se făcea pentru un moment că vorbele ei pline de nădejde au liniștit-o dar în sufletul ei, nădejdea pierea din ce în ce.

Mare-i fu surprinderea, nespusă fericirea, cînd într'o seară, fiind pe punctul de a se pune la masă, se auzi o trăsură oprindu-se la scară; pași răpezi răsunară în sală, ușa se deschise și în brațele ei s'aruncă Paul: palid, slăbit, rănit, rupt, dar în viață.

Nespus de dulci fură momentele următoare: fericirea ce le păruse pierdută pentru veci, era acuma pe veci în robia lor.

Dar cînd Biela începu să-i ceară amănunțimi asupra scăpării lui, ea băgă de seamă cu surprindere că privirea lui Paul se întunecă, că el amînă această povestire pe a doua zi și că pentru tot decursul serii bucuria îi era mai puțin expansivă și rămînea ca acoperită de un văl.

Intrebarea Bielei, amintindu-i cui datora fericirea întregii lui vieți, stîrnise din nou în sufletul lui Paul simțirea de invidie și de umilire ce pusese stăpînire pe el în urma destăinuirilor lui Rybinski.

Odihna lui în acea noapte fu rău tulburată de această simțire și vedea cu groază apropiindu-se ceasul în care trebuia să dezvăluiască Bielei mărinimia rivalului său. Totuși, sufletul lui cinstit nu se gîndi un moment să ascundă iubitei adevărul, să lase în ființă o taină între inimile lor.

Biela îi ușură destăinuirea: ea, cea dintăiu îl puse în cunoștință deplină a celor întîmplate între dînsa și Osolinski. Atunci el, la rîndul lui, îi spuse tot, până la cea mai mică amănunțime, și nu-i ascunse umilința ce o resimțea fiind silit să datorească viața, fericirea lui și fericirea ei unei jertfe făcute de altul subt îndemnul iubirii inspirtae de Biela.

Adevărate și calde fură lacrimile Bielei la auzul acestei destăinuiri, durerea ei fu adîncă, dar ea era o femee, inima ei înțelegea jertfa cu o gingășie ce nu putea să se găsească într'o inimă de bărbat.

Cînd Paul îi mărturisi cît de nesuferit i se părea gîndul că fusese învins în iubire de Osolinski și cît de umilit se simțea văzîndu-se silit să se folosească de o fericire dăruită de mărinimia învingătorului, Biela, punîndu-i mîna pe gură, îi zise:

— O, taci, nu vezi că vorbele tale sunt un blăstăm? Nu știi că jertfa este un lucru sfînt? Putem să fim mîhniți că fericirea noastră este cumpărată cu prețul unei vieți atît de nobile, dar datoria noastră este acuma să primim cu recunoștință darul scump ce ni s'a făcut, devenit și mai scump prin prețul cu care s'a plătit. Orice mîndrie nechibzuită față cu o asemenea jertfă ar fi un lucru mișelesc, un sacrilegiu!

Binecuvîntate au fost roadele date de jertfa lui Osolinski pentru Biela, căci fericită a fost și este căsnicia ei.

Paul, neputînd uita că o dată a fost biruit de altul în puterea de iubire, a trăit şi trăeşte cu hotărîrea nestrămutată s'o iubească în chip atît de nemărginit în cît să izbutească ca ea niciodată să nu se gîndească cu părere de rău că lîngă dînsa se află el şi un Osolinski.

In grădina mănăstirii, la locul unde zac rămăşiţele lui Boleslav Viteazul, se înalţă o cruce de marmoră albă fără altă inscripţiune decît numele lui şi data morţii. In fiecare toamnă, în ziua aniversară a morţii lui Osolinski, vine o femee în doliu şi, depunînd lîngă cruce o cunună de garoafe albe, îngenunchiază în faţa ei. Rugăciunea ce ese din buzele ei este scurtă dar fierbinte, iar lacrimile ce curg din ochii ei negri şi luminoşi nu sînt numai lacrimi de mîhnire, ci şi de recunoştinţă.

Iaşi, Crăciun 1896. Bucureşti, Octombrie 1897.

Radu Rosetti

Prostia ca teorie a cunoaşterii

Am onoarea de a fi cel dintăiu (şi este unica vanitate a vieţii mele), cel dintăiu care să fi arătat că prostia e doar un alt soiu de inteligenţă, o altă metodă de cunoaştere a lucrurilor decît deşteptăciunea propriu-zisă.

Prostia e cel mult un cusur; niciodată însă un „defect". Vreau să spun că nu e o *lipsă*. Prostie nu însamnă deficit de inteligenţă, ci doar un alt fel al acesteia.

Există desigur şi oameni literalmente „săraci cu duhul", oameni puţini la minte. Dar nu ei sînt adevăraţii proşti. Prostul e activ, vioiu, exasperant, neobosit şi întreprinzător. Prostia e ca o forţă a naturii, exuberantă şi îmbelşugată.

Filozofii deosebesc două specii de „teorie a cunoaşterii": este logica pe deoparte şi mentalitatea colectivă pe de alta; gîndirea personală şi gîndirea socială, una făcută din raţionamente ducînd la judecăţi proaspete, — alta consistînd din judecăţi sau, mai corect, din prejudecăţi gata-făcute.

Prostia este o a treia teorie a cunoaşterii: un fel de sinteză a celorlalte două.

Dar nu mai revenim. Am definit-o pe larg în chiar această revistă *.

Ceiace m'a făcut să revin asupra subiectului este o mică întîmplare literară recentă.

Scriitoarea americană Anita Loos a făcut o carte, care s'a vîndut în aproape trei milioane de exemplare, şi care se chiamă: „Gentlemen prefer blondes". Este jurnalul scris de cea mai redusă şi analfabetă dintre acele tinere americance, frumoase, reci, şi avide de bani. Jurnalul e scris cu o ortogra-

---

* Articolul despre proşti apare într'un volum de esseuri editat de „Cultura naţională".

fie, ca să zicem așa, personală și într'o sintaxă absolut caragialescă.

Or, această carte parcă a fost dinadins făcută pentru verificarea experimentală a teoriilor mele...

Cazul lui Lorelei (așa se numește domnișoara) este, oarecum, o experiență crucială. Căci rareori au fost adunate laolaltă mai multe mărturii de imbecilitate și mai numeroase documente omenești doveditoare ale unei mentalități simple și primare.

Și totuși... Și totuși cugetările Proastei din America ne informează nu numai asupra psihologiei ei, ci chiar asupra lucrurilor și evenimentelor pe care le descrie.

Ceva mai mult: ne informează mai bine decît mijlocul direct al inteligenții propriu-zise. Prostia aci se dovedește a fi instrument de cunoaștere mai bun decît simpla deșteptăciune...

Unul din farmecele cărții îl face excelentul „humour" care abundă. Dar nu-i calitatea cea mai interesantă, nici cea mai originală. Căci de cînd e lumea, tîmpitul a fost și comic.

Interesant aci este că eroina, deși pare a pricepe toate pe dos, ne face totuși, îndărătul frazelor ei inepte, să vedem realitatea adevărată, lumea așa cum e. Cași cînd prostia lui Lorelei ar fi un fel de *alfabet expresiv*, care, dacă-l cunoaștem, ne dă putința să cetim corect ce se petrece în natura naturală.

Prostia aci nu mai e simplă „temă literară" — ci limbaj artistic; nu mai e doar „subiect de nuvelă" — ci instrument technic de redare artistică, întocmai ca linia desenului, coloarea picturii, mișcarea ecranului, ritmul dansului sau sunetul muzicii.

Prostia devine un truc estetic, un alfabet de simboluri expresive.

Prostul va descrie realitatea în felul lui; și această descriere ne va lumina asupra acelei realități, așa cum simpla inteligență ar fi fost poate incapabilă s'o facă.

După cum există gînduri subtile care au trebuit să aștepte ca limba franceză să se nască pentru a ajunge să fie spuse (chit că pe urmă au putut fi traduse și în *alte* limbi), tot astfel există realități sufletești, pe care doar admirabila limbă a prostului le poate exprima — chit ca, odată exprimate, ele să poată fi traduse și în limbajul direct al inteligenței obișnuite.

Marele merit al Anitei Loos (cartea ei — o operă într'adevăr epocală, care și-a meritat cu prisos enormul ei succes de librărie) este de a fi cîntat pentru prima oară în literatură din instrumentul acesta delicat care se chiamă prostia omenească. Prostia aci nu este subiectul cărții sau cusurul eroinei — ci este procedeul technic al autoarei.

In rîndurile ce urmează vom cita cîteva pasagii care vor dovedi cum, întru priceperea Universului, prostia tîmpitului poate fi uneori un mijloc de cunoaștere mai eficace decît deșteptăciunea inteligentului.

Sau, putem fi încă și mai categorici: oridecâteori Lorelei așterne pe hîrtie una din acele cugetări cretine, care ne fac să ne prăpădim de rîs pentru enorma lor imbecilitate — putem fi siguri că sîntem, în fond, în fața unei constatări profunde și subtile, pe care — dacă o scotocim mai bine — o vedem că ascunde îndărătul ei surprinzătoare și nebănuite adevăruri.

In rîndurile de mai jos voi cita cîteva din aceste pasagii din jurnalul lui Lorelei, care sînt — cred — tot atîtea probe experimentale ale teoriei pe care mai sus o făceam asupra prostiei.

* * *

Unul din lucrurile cele mai amuzante din călătoria eroinei noastre este vizita ei la doctorul Freud. Excesul de wisky o făcuse cam nervoasă, ceiace-i sugeră ideia să profite de faptul că se afla la Viena, și încă în voiaj de „studii", pentru a cunoaște pe acest recordman al psihiatriei. Se pare — spune ea — că fiecare om are într'nsul ceva care se chiamă refulment, inhibiție. Atunci m'a întrebat ce visez. I-am răspuns că o domnișoară ca mine, așa de lipsită de protecție în viață, este nevoită să cugete atît de mult și de tare în timpul veghei, încît — cînd adorm — cad într'un somn de plumb. Atunci Freud m'a întrebat dacă am avut vreodată o dorință nesatisfăcută. I-am explicat atunci că, atunci când am poftă de ceva, educația mea îmi interzice să procedez ca ultima nespălată care e nevoită să renunțe la ce a dorit și — până ce nu obțin ce-am vrut — nu mă las. Atunci Freud păru puțin descurajat. Dar îi mai veni o idee, la care am putut în sfîrșit răspunde: da. M'a întrebat dacă am avut vreodată poftă să ucid și n'am putut. I-am răspuns atunci: da, căci în momentul cînd am tras în domnul Jennings, el a făcut o mișcare, așa, într'o parte, și glonțul a trecut pe lîngă el fără să-l atingă. Atunci Freud a chemat pe azistenții lui, și le-a explicat acolo ceva despre mine, din care am priceput că mă considera complect anormală...

Să se admire cîtă bogăție de idei se ascunde îndărătul acestei mici întâmplări. Mai întâi fenomenul așa de interesant a doi oameni vorbind două limbi sufletești complect diferite și impermeabile una de alta. Apoi definiția oricărui doctor, care e profesional dispus să numească anormali pe toți acei ce nu prezintă anomalia în care s'a specializat el.

Dar ce e mai remarcabil în toate acestea este că Europeanul e realmente anormal față de American, și viceversa.

Pentru a defini aceste două tipuri de umanitate unul în raport cu celalt, nici nu se putea găsi un criteriu mai perfect de distingere ca fenomenul refulării freudiene.

Intr'adevăr, Americanul se caracterizează prin aceia că nu cunoaşte starea sufletească a renunțării. De sigur, şi el are necazuri. Caută de lucru şi nu găseşte imediat, iar între timp înghite în sec. Dar... numai *între timp*. Căci în America lupta pentru existență e brutală: ori reuşeşti să găseşti o situație, şi asta relativ repede; ori atunci, dacă zăboveşti prea mult, eşti eliminat cu asprime, în mod automat, din luptă. Nu există, în America, tipul omenesc al ratatului, adică al omului care, cu drept sau cu nedrept cuvînt, se priveşte ca mai presus decît ce îi e dat să facă. Apoi nu există în America acea „armată proletară de rezervă", acel „Lumpenproletariat" de care vorbesc marxiştii. In Statele-Unite avem tipul proletarului cu traiu burghez, care îşi duce automat mica lui existență, nici prea bună nici prea rea. Impotriva invaziei oamenilor cu o altă mentalitate, a oamenilor dispuşi să renunțe, să se priveze, să refuleze, să aştepte cu un „standard de viață" deocamdată comprimat împotriva acestui flagel, Americanii ridică legi severe de contingentare, legi absurde care dovedesc prin chiar inepția lor cît de mare consideră ei primejdia aceasta a sosirii pe pămîntul american a unor oameni cu inhibiție, a unor oameni de tip Freud.

Să se reflecteze bine la acest mic adevăr: *Americanul, în liniile mari ale vieții lui sufleteşti, ignorează refularea.* Cînd e învins, atunci moare, şi deci, încetînd de a mai fi om, încetează *ipso facto* de a mai fi american, deci de a putea proba ceva despre Americani...

In două cuvinte se poate caracteriza deosebirea de *stil sufletesc* dintre Transatlantici şi Cisatlantici: aceştia din urmă cunosc categoria psihică, faptul cultural care se chiamă *chin*.

Dar cu aşi merge şi mai departe; aşi spune că o altă trăsătură foarte tipică a Americanului este inaptitudinea lui artistică, inaptitudine care se traduce printr'o veşnică confuzie între estetic şi economic. Dar acest fenomen trebue să aibă o cauză.

Pentru ce Americanul e împins să amestece una cu alta, să amestece frumosul cu altceva? Pentru ce este el incapabil de o atitudine artistică pură?

Cred că motivul ține în mare parte tot de chestia refulării freudiene. Şi nu vreau să vorbesc aci de cunoscuta teorie zisă „cathartică" (catharsis: derivativ) care face din artă (ca şi din ştiință sau religie) o derivare, o canalizare a unor stări sufleteşti refulate. E vorba aci de cu totul altceva.

Intre artă şi viața practică este cam aceiaşi deosebire ca între contemplație şi consumație. Frumosul se gustă mai ales abținîndu-te de a consuma, de a utiliza material obiectul. Simmel spunea foarte bine: posesiunea stinge valoarea; pentru a admira, pentru a iubi — trebue să ne detaşăm puțin de obiect, să punem între el şi noi o oarecare distanță.

Luați exemplul cel mai banal: amorul. Pentru ce dragostea este o temă literară prin excelență? De unde îşi trage ea substanța ei artistică? E foarte simplu.

Inchipuiți-vă un om care doreşte o femee şi care din acel moment face tot ce pofta lui îi dictează.

Inchipuiți-vă însă un îndrăgostit care tocmai cînd are mai mare poftă să vadă pe femeia iubită, tocmai atunci o ocoleşte. Parcă s'ar teme. Parcă s'ar jena. Parcă i-ar fi frică de propria lui fericire. Această ezitare, această mică amînare perversă este extrem de curentă în amor. Ba chiar, în materie de technică fizică a dragostei, ea este A. B. C-ul, principiul general al lui *Ars amandi*.

Am pronunțat cuvîntul Artă. Intr'adevăr: aceasta-i ce adaogă simplei iubiri un caracter estetic. Este o refulare instinctivă şi primară, o *refulare voită*. S'a vorbit de sentimentul „iluziei conştiente", al „autoamăgirii" ca bază a vieții frumosului. Se poate tot atît de bine vorbi şi de un fenomen de *refulare voită*, de refulare permanentă, de o refulare-joc.

Oricum, în toate acestea, faptul freudian al inhibiției este mereu prezent. Iată dece cele două fenomene se găsesc asociate, avînd o categorică afinitate unul pentru celalt. Şi iată însfîrşit de ce Americanilor lipsindu-le unul, e firesc să le lipsească şi celalt... Americanul este prin definiție anormal sufleteşte dacă îl privim subt punctul de vedere al unei psihiatrii europene... Domnişoara din America a spus un foarte profund adevăr...

***

Iată un alt pasagiu, unde excelenta noastră sociologă defineşte poporul francez:

„Francejii, după cît am putut eu observa, sînt oameni care răcnesc enorm; dar au şi o calitate: cineva, poate oricînd să facă să tacă un Francez, oricare ar fi el, dacă îi pune în palmă cinci franci".

Desigur, definiția e nostimă, nostimă mai ales prin simplismul ei. Căci avem impresia că Lorelei exagerează. Sînt Francejii arghirofili. Nu merg însă niciodată aşa departe. Domnişoara din America a generalizat prea mult? Poate că nu. Dar să privim toate aceste lucruri mai de aproape.

Francezului îi plac banii. Dar, lucru curios, Francezul *nu e venal*. Primeşte o gratificație ori de cîte ori i se oferă. Dar *conştiința lui* — aceasta e cu totul altă chestiune. Conştiința unui Francez nu este niciodată de vînzare. Dacă adună

bani cît poate, și de unde poate, aceasta o face într'un chip oarecum mecanic, dintr'un instinct etnic — fără ca acest act aproape reflex să aibă vre-o legătură cu credințele lui etico-sociale sau cu îndatoririle lui morale sau politice.

Acest paradox al sufletului francez, care primește banul mereu și totdeauna, dar care nu se vinde niciodată nu a mai fost până acuma exprimat. De aci o samă de contradicții cu privire la cunoașterea sufletului acestui popor. Unii spun că e avid de bani, meschin, interesat. Alții spun că e generos, leal, incoruptibil. Și amîndouă părerile sînt adevărate, dacă ne gîndim la felul *reflex* în care Francezul pune mîna pe primul ban pe care îl întîlnește în cale. Gest automatic, rămînînd *străin* de conștiință care, ea, rămîne nezdruncinabilă de vre-o ispită.

„Proasta din America", în două cuvinte, ne-a descris aceasta. Un popor de oameni, gata să primească cinci franci, oricînd și dela orișicine. Și aceasta așa, fără să întrebe dece, printr'un fel de rit național devenit o a doua natură.

Francejii niciodată n'au fost descriși mai sintetic.

* * *

Dar iată o altă frază în aparență complect idioată:

„Nu-mi mai bat capul să mă perfecționez în franțuzește. Socot că e preferabil să lăsăm franțuzeasca acelora care sunt incapabili de a vorbi o altă limbă."

In fond, însă, așa este. Limba franceză se poate defini: o limbă de oameni incapabili să învețe alta. Dece? — aceasta e o altă socoteală. Dar este fapt că puține popoare sînt mai inapte la poliglotism ca Francejii. „Proasta din America" a dat cea mai subtilă definiție a limbii franceze, definiție care totodată este o ironie și un real omagiu.

* * *

Iată acum un alt pasagiu:

„Piggie (Sir Francis Beekman) nu mai sfîrșea de povestit anecdote întîmplate unui prieten al lui — un rege foarte cunoscut la Londra subt numele de regele Eduard".

Nu-i admirabilă conciziunea în care sînt concentrate atîtea idei? De pildă:

1. Că bieții regi din ziua de astăzi sînt prin definiție anonimi, fără renume, mai necunoscuți decît ultimul necunoscut; că azi faima o dă poporul, mulțimea, masele de gură cască, cetitorii, spectatorii.

2. Că Regele Eduard a fost mai ales cunoscut la Londra (și Paris) pentru tot ceiace el făcea, *deși* viitor rege, pentru tot ce în conduita lui *nu se potrivea* cu atitudinea de viitor

împărat. Cuvîntul Rege, atunci, capătă relief, capătă o valoare de contrast, începe însfîrșit să însemne ceva.

Acest amalgam mental de care numai conștiința colectivă e capabilă — este minunat exprimat de Proasta din America în acele trei cuvinte prin care dă un parfum de *planșe* titlului cît se poate de autentic de rege al lui Eduard. Nu este numai deformarea realității, trecută prin prizma mărginită a unei timpite care vede și exprimă totul în termeni de Brodway și de cinematograf. Este o deformare care ne exprimă perfect tot processus-ul social care a avut loc cu ocozia Regelui Eduard al Engliterei.

3. Și mai este o idee foarte subtilă în fraza lui Lorelei. Pe cînd Eduard își făcea de cap prin cabareturile Londrei, el nu era încă Rege. Celebritatea lui de bon-vivant a căpătat o strălucire retrospectivă din ziua cînd a devenit efectiv rege, și deci tocmai cînd a trebuit să renunțe pentru totdeauna să mai facă chef. Observați dublul paradox. Eduard VI devine o vedetă a chefului just în momentul cînd nu mai face chef; și titlul de rege strălucește deasupra capului lui mai ales pentru perioada cînd contrasta cu viața lui de petreceri, adică tocmai pentru perioada cînd nu era rege...

Și fiindcă a venit vorba de regi. Intr'un alt pasagiu, domnișoara Lorelei spune:

„Am observat că la Paris se dau numere tuturor Ludovicilor; există bunăoară un Ludovic al XVI-lea, de care se vorbește mereu în legătură cu mobile vechi."

Perceperea acestei „numărători" a regilor, (care pe vremuri simboliza o preocupare de continuitate dinastică), ca o simplă comoditate de clasificație a mobilelor antice, nu-i o eroare propriu zisă. Este un fel de adevăr. Căci gînditu-s'a cineva că singura utilitate serioasă pe care au avut-o regii Franței a fost aceia de a încuraja întrucîtva artele frumoase? Azi se știe precis că toți acești regi, cînd nu erau medical-cretini, erau și mai rău. Cei cu personalitate au fost poate cei mai odioși dintre toți. Amintiți-vă de Ludovic al XIV-lea, Regele-Soare, care a trebuit să fie înmormîntat clandestin, noaptea, în taină, ca nu cumva populația indignată și în același timp ușurată de această binecuvîntată moarte, să sfîșie cadavrul... Pentru cei ce cunosc Istoria nu mai este un secret că singurul motiv pe care îl au regii Franței de a rămînea menționați în Istoria Civilizației este că au fost favorabili artiștilor, și că plictiseala lor nesfîrșită obliga pe artiști să tot inventeze stiluri nouă.

In două cuvinte Proasta din America a exprimat această situație, a cărei percepere nu e așa de simplă, căci presupune abdicarea multor prejudecăți și o cunoaștere foarte imparțială a Istoriei.

Da — are dreptate domnișoara Lorelei. Regii Franței tot

mai au dreptul să fie trecuți în dicționarele istorice. Dar subt formă de numere de ordine, pentru desemnat stiluri de mobile...

***

„D. Eisman, — scrie d-ra Lorelei — bogatul industriaș care n'are alt gînd decît să mă vadă cultivîndu-mi inteligența, ar voi să mă vadă că țin un *„salò"*, cum zic Francejii, adică *„salò"* insemnează o grămadă de oameni care se adună laolaltă ca să-și cultive în cor inteligența. Am chemat și eu o grămadă de oameni de elită; mi-am adus aminte de un domn care posedă o grămadă de științe economice la Universitatea din Columbia; apoi pe un autor dramatic celebru, am uitat cum îi zice, știți, acela care scrie piese celebre unde e totdeauna vorba despre Viață.."

Asta e tot ce a priceput Proasta, din criticile cetite prin jurnale. Parcă o vedem pe Lorelei cetind gazeta ca o mîță privind în calendar, etc., etc.

Totuși eroina noastră nu trebue calomniată astfel. Ceiace spune ea are un înțeles mai subtil.

Autorul de care nu-și aduce aminte? Dar îl cunoaștem perfect cu toții. Este autorul dramatic în sine, care n'are nevoe de un nume individual. Sînt sutele de fabricanți de piese unele mai celebre și mai cretine decît altele. Piese ce trăesc numai din reclamă, din reclama degradatoare a atîtor negustori și falși critici de artă care învîrtesc două-trei formule goale de sens, repetind pe toate tonurile: „o viață, puternică palpită..."; „personagiul cutare are multă viață, etc."; sau: „avem aci concentrat în cîteva trăsături de maestru acel lucru minunat și profund care este *„Viața"*; sau, alteori, mai scurt: „piesa d-lui cutare este pur și simplu o felie de viață", etc., etc.

In definitiv o corectă și „științifică" definiție a producției dramatice contemporane trebue să țină sama de următoarele patru fapte: 1) de absolutul neant artistic al quasi totalității pieselor de teatru de astăzi; 2) de importanța enormă pe care o joacă faptul că gazetele vorbesc sau nu favorabil despre cutare piesă; 3) apoi lipsa de importanță a faptului că criticul ziarului *dovedește* sau nu că piesa e bună sau rea; 4) înfîrșit standardizarea conținutului oricărei critici dramatice, care se mărginește în mod invariabil să afirme că piesa are „Viață...".

Cu aceste patru elemente s'ar putea face o frescă a moravurilor oamenilor de teatru sau o monografie sociologică a producției dramatice.

Dar Anita Loos face mult mai mult decît asta; pune pe o cocotă incultă și toantă să spună cîteva cuvinte, un sfert de frază :

„Știți, autorul acela celebru, nu mai știu cum îi zice, care face piese celebre unde e mereu vorba despre Viață."

Și aceste monasilabe cristalizează subit întreaga vastă și subtilă situațiune.

Dar să urmăm : „Un domn care predă o grămadă de științe economice la Universitatea din Columbia".

Intr'adevăr, așa este. Situația sociologului în societatea modernă este încă destul de precară. Sînt mulți acei care nu cred încă în sociologie. Ii reproșează că nu există. Și atunci bietul sociolog trebue să strige tuturor acestor sceptici că Politica, Morala, Istoria, Economia, Dreptul, sînt discipline reale, care nu pot fi negate cu atita ușurință.

Din pricina aceasta este o tendință generală din partea tuturor soiurilor de sociologi de a vorbi totdeauna de mai multe științe sociale deodată. Fenomenele de care se ocupă ei nu sînt niciodată mai puțin decît etico-sociale, sau economico-financiare, sau social-economice, politico-sociale, etc., etc. Se vorbește de o știință juridico-politico-economică-financiară care mai e și socială pe deasupra...

Motivul l-am spus: discreditul de care încă suferă sociologia, și necesitatea sociologului să desfacă mai multe mărfuri deodată pentru a căpăta un început de luare în serios..

Rezultatul e acel discredit al sociologiei care obligă sărmanele discipline sociale să se cotizeze cîte trei-patru laolaltă pentru a putea începe să semene cu ceva cituși de puțin științific...

Or, Proasta din America a rezumat în trei cuvinte toată această situație subtilă și de un adevăr mult mai larg decît cuprinsul Statelor-Unite (gândiți-vă numai la România!).

Dar, fiindcă veni vorba de scriitori, Lorelei pomenește de un nuvelist englez:

„Se chiamă Gerald Samson : trebue să-i cunoașteți numele dacă i-ați cetit operele".

Iată o cugetare care nu numai că acuză analfabetism și imbecialitate din partea personagiului, dar care nici nu pare a fi din cale afară de spirituală. Samănă chiar puțin cu ceiace noi numim un „miticism". Și totuși, dacă privim bine, descoperim îndărătul ei o întreagă foarte curioasă situațiune pe care simplul om deștept poate că n'ar fi găsit-o.

Intr'adevăr, obiceiul de a ceti cărți fără a reține numele autorului este mult mai frequent decît s'ar crede. Este un obiceiu, și așî zice chiar aproape o necesitate, a cărei pricină stă în enorma cantitate de literatură care apare zilnic. Să mărturisească fiecare din noi de cîte ori, după ce a cetit o carte care i-a plăcut, nu s'a uitat cu curiozitate pe copertă pentru a ceti numele autorului !

Această situație este de două ori justificată. E fundată în fapt, și e fundată în rațiune.

In fapt, pentru că numele autorului n'avem ocazia să-l cetim decît o dată, pe cînd toate celelalte nume proprii ale cărții revin de atîtea ori în cursul povestirii. Și nu putem să inversăm legile memoriei de hatîrul unui scriitor.

In rațiune, pentru că este drept să socotim opera mai însemnată decît numele de familie al autorului. Aceasta dintâiu e care dă drept să existe acestuia din urmă.

Iată de ce e totodată natural și just ca un nume de scriitor să *sfîrșească* prin a fi reținut *numai* dacă buna calitate a operelor lui ne-a făcut să-i cetim mai multe cărți.

Așa se petrec lucrurile în realitate. Doar prejudecățile noastre de oameni inteligenți ne fac să credem că lucrurile se petrec altfel.

***

Dar ne oprim deocamdată aci. Voi căuta mai tîrziu să găsesc și alte pasagii — căci am impresia că toate frazele cărții lui Anita Loos sînt o mină de informații asupra societăților omenești în genere.

Ceiace vrem să reținem, în materie de concluzie, este că prostia poate fi un alfabet expresiv, o altă „teorie a cunoașterii", un instrument special pentru sondat realitatea înconjurătoare.

In limbajul popular, a fi prost înseamnă a înțelege lucrurile „altfel", greșit, „alături", pe dos, sau oricum am vrea să spunem. In toate cazurile, prostia înseamnă o percepție unde acordăm importanță mai mare acelor fapte pe care ceilalți oameni le consideră mai puțin importante, și viceversa. Prostia este intelectualmente o *exagerare* a unora din elementele unei percepții în detrimentul altora.

E ceva asemănător cu ce se petrece în artă ,care de asemeni *deformează* puțin realitatea, făcîndu-ne totuși — lucru curios — prin chiar această deformare, să cunoaștem unele lucruri greu accesibile, pe care simpla gîndire rațională ar fi fost poate incapabilă să le dibuiască.

Acelaș lucru nu se întîmplă oare uneori și cu prostia? Prostul poate, prin micile lui falșificări, să ne dezvelească aspecte nebănuite ale realității, pe care desigur, odată dezvelite, le putem percepe și subt forma logicei raționaliste, — dar pe care aceasta din urmă n'ar fi fost niciodată în stare să le descopere.

D. I. Suchianu

Reflexii cu prilejul unui centenar

Secolul al XIX-lea se îndepărtează de noi, vertiginos de repede. Plouă cu centenare. Mai ales în literatură, unde aniversările sînt întotdeauna prilej de vorbă și de discuții și — de puneri la punct. Pentru cronicarii literari este un prilej de desmormîntări senzaționale și pentru editori prilej de reeditări de multe ori riscate. In orice caz, în lumea literară, cutare sau cutare cinquantenar sau centenar este un eveniment. Cît despre public — el nu se lasă turburat prea mult de aceste aniversări literare.

Centenarul romantismului care se celebrează anul acesta, în Franța, este totuși o excepție. Nu este o aniversare banală. Centenarul romantismului evocă o întreagă epocă, o întreagă lume. Merită să ne oprim cu prilejul lui și să încercăm cîteva considerații.

Acest centenar al romantismului se reduce în realitate — și pentru a preciza puțin lucrurile — la centenarul primei reprezentații a lui „Hernani" de Victor Hugo, la Comedia Franceză. Piesa lui Hugo a fost reprezentată pentru prima oară la 25 Februar 1830. Acesta este faptul precis care este aniversat. De unde și cum s'a ajuns, dela aniversarea unei premiere teatrale la aniversarea unei mișcări literare atît de întinse și atît de complexe ca romantismul, este interesant de văzut. Este mult mai interesant decît aniversarea premierei lui „Hernani", în orice caz.

E drept că a fost, în sara acestei premiere, scandalul mare la Comedia Franceză. Théophile Gautier, cu păr lung pănă la șale și cu o vestă roșie rămasă celebră în istoria literaturii franceze, era șeful junilor romantici, pletoși și gălăgioși, care veneau să aplaude piesa lui Victor Hugo. In antracte și chiar în timpul reprezentației clasicii și romanticii se luară de păr cu entuziasm. Totuși reprezentația se sfîrși

într'o atmosferă de triumf: Hugo fu consacrat, definitiv, mare Dalai-Lama al romanticilor și tată al Romantismului.

Atîta nu este destul pentru a aniversa romantismul. Și mai este ceva: Prezicerea asta cu anul, ziua, ba chiar și ceasul în care s'ar fi născut romantismul este de un arbitrar atît de deplasat încît aproape atinge ridicolul. Exactitatea, în aceastǎ materie, sufere fatal o interpretare mult mai largă. Are altfel de înfățișare și altfel de întrebuințare. Modul acesta de a preciza nașterea romantismului dă loc, în mintea marelui public, la o mulțime de confuzii. Prima și cea mai mare ar fi că romantismul s'a născut, *a fost fondat*, ca un jurnal sau ca o bancă. Este absurd. S'ar putea îngădui acest lucru dacă romantismul ar fi o școală literară, *numai* o școală literară. Dar romantismul este mai mult decît atît. El înseamnă o manieră de a simți înainte de a însemna o manieră de a scrie. Romantismul este o stare sufletească, înainte de a fi o manieră literară. Acest lucru este astăzi foarte bine cunoscut. Tot așa este admis acum că romantism a existat în toate timpurile, din antichitate până în momentul de față. Romantism — adică sentiment, lirism, fantezie, subiectivism — așa ceva a existat și în literatura dinainte de 1830 — și nu în Germania sau Anglia, ci chiar în Franța. Racine e plin de lirism și de sentiment. „Bérénice", de exemplu, din acest punct de vedere, este romantică tot așa de mult ca și „Hernani". Phèdre este o eroină de un romantism autentic, care poate sta alături de orice eroină exaltată a teatrului gen 1830. Și — pentru a ne mărgini deocamdată tot numai la Franța — nu e rău să ne amintim că romantismul în literatura franceză se declarase cu cel puțin un deceniu înainte de premiera lui „Hernani", în 1820, dată la care apar „Meditațiile" lui Lamartine. Și nu mai vorbim de perioada zisă preromantică, de Rousseau, M-me de Staël și Chateaubriand, a căror sensibilitate poartă marca celui mai pur și mai autentic romantism.

Fixarea în istoria literară a acestei date de 1830 ca dată culminantă a romantismului, este un fenomen plin de multe revelații și capabil să explice multe lucruri.

Mai întâiu, să remarcăm că celebrarea acestui centenar al romantismului are loc *numai* în Franța. Nici-o altă literatură nu s'a gîndit să aniverseze romantismul. Lucrul este cu atît mai curios și pare, cu drept cuvînt, ciudat, dacă ne gîndim că, în fond, romantismul german și romantismul englez au, față de cel francez, pe lîngă dreptul de prioritate în istoria romantismului, și o însemnătate mult mai adîncă și mai cuprinzătoare. Lor, totuși, nu li s'au fixat date de naștere precise, care să fie celebrate într'o anumită lună, zi și ceas. Asta, poate, tocmai pentrucă însemnătatea lor e mai adîncă și mai cuprinzătoare. Dar să nu anticipăm.

Spuneam că celebrarea acestui centenar are loc numai în Franța. Mai mult. Putem spune că inițiativa acestui centenar nu putea să ia naștere decît *numai* în Franța. De ce? Pentrucă numai în literatura franceză romantismul a izbucnit ca o revoluție. 1830 pentru literatura franceză reprezintă ceiace anul 1789 reprezintă pentru istoria franceză: data unei dezrobiri, a unei descătușări, data cuceririi unei libertăți nouă. Romanticii din 1830 porniseră să răstoarne „vechiul regim" clasic. Ceiace ei cereau în primul rînd era desființarea regulei celor trei unități în teatru, de timp, de loc și de acțiune; flexibilitatea mai mare a versului; introducerea urîtului ca element estetic în opera de artă (idee într'adevăr fecundă a lui Hugo, de infiltrație shakespeariană); înfîrșit, răsturnarea tuturor regulelor pe care le fixase odinioară în literatură secolul al XVII-lea. Este remarcabil — și esențial — faptul că revoluția romantică din 1830 s'a făcut pe chestii mai mult de formă și de expresie decît de simțire și de veritabilă nevoie sufletească. Alfred de Musset, care e unul din romanticii cu fond sufletesc veritabil nou, este în acelaș timp și cel mai clasic dintre ei. Forma lui Musset este în cea mai curată tradiție a secolului al XVIII-lea. Fondul sufletesc al lui Musset este, însă, foarte 1830, foarte „secolul al XIX-lea". (Nu este o simplă coincidență faptul că Baudelaire, care a fost într'adevăr un revoluționar al simțirii, are acorduri atît de înrudite cu ale lui Musset. Din aceste două acorduri, de exemplu, care e al unuia și care al celuilalt:

Rien ne nous rend si grands qu'une grande douleur...

și

Je sais que la douleur est la noblesse unique...

Nu par amîndouă pornite din acelaș izvor, avînd aceiași origine și, aproape, aceiași expresie — în orice caz, acelaș ton ?)

Romantismul francez cu data oficială de 1830 a fost o revoluție, pentrucă a fost, înainte de toate, o răsturnare voită, meditată, precugetată, a unui „vechiu regim" literar (adică a unui sistem învechit de forme literare) și înlocuirea lui cu un nou regim, mai liber și mai cuprinzător. Nici-o formă fără fond, fără îndoială. Numai că fondul, aici, a fost o chestie de planul al doilea, și care a venit (sau venise deja pe nesimțite) prin încete și sigure infiltrații, fără tobe și surle, fără scandal — pentrucă trebuia să vie. Acesta este aspectul romantismului-epidemie, al romantismului de simțire, reprezentînd o adîncă transformare sufletească. Este romantismul-psihoză ,față de romantismul-revoluție din celebra sară a lui „Hernani".

Caracterul acesta de revoluție nu apare nici în romantismul german, nici în cel englez. Animatorii francezi ai cente-

narului de anul acesta ignorează voit (obiceiu foarte francez) romantismul german și cel englez. Centenarul romantismului de anul acesta se referă, dealtfel, mai mult la romantismul-revoluție. 25 Februar a devenit, în istoria literaturii franceze, aniversarea dărîmării vechilor regule clasice, așa cum 14 Iulie înseamnă dărîmarea Bastiliei. Dată arbitrară, jalon pus pentru a semnala, printr'o noțiune limitată, un întreg complex de fapte. Și, ca de obiceiu, această dată este departe de a fi cea mai expresivă. 14 Iulie nu înseamnă nici toată revoluția franceză, nici evenimentul decisiv al acestei revoluții. In fond, dărîmarea Bastiliei este un eveniment mai mult pitoresc, gălăgios și capabil, ca atare, să se impună cu mai multă ușurință mulțimii și opiniei publice, întotdeauna simplistă și iubitoare de clișee și locuri comune. Acelaș lucru și cu premiera furtunoasă a lui „Hernani", care simbolizează, pentru posteritate, „apogeul romantismului", „triumful romantismului" și alte superlative curente și comode. Nimic analog în istoria romantismului nordic. In literatura germană și engleză romantismul n'a izbucnit ca o revoluție. Germanii romantici n'au fost importați, în aceste literaturi, dinafară. Romantismul aici n'a provocat rezistența îndîrjită pe care academicianii clasici francezi dela 1830 o opuneau lui Victor Hugo și școalei lui. Clasicismul german și cel englez n'au fost decît imitații sterpe și ridicule maimuțăreli ale celui francez. Clasicismul era o modă pe care secolul lui Ludovic al XIV-lea o exportase în Europa odată cu bontonul și galanteria dela curtea Regelui Soare. O *tradiție* clasică nu exista decît în Franța — și, chiar astăzi, nu există decît numai în Franța. Romanticii germani (cei mai autentici romantici dintre toți romanticii) nu porniseră să răstoarne un „vechiu regim" clasic, pentrucă un vechiu regim clasic nu exista în literatura germană. Lessing, care nu era un romantic, a combătut mereu tirania imitației franceze și a propus, cel dintâiu, drept model pe Shakespeare. Goethe, care, la bătrînețe, ironiza „bîiguiala romantică", a creat totuși în „Werther" tipul desăvîrșit al eroului romantic. Nici-o asemănare nu există între condițiile de dezvoltare ale romantismului german și acelea ale romantismului francez. Sînt două planuri diferite.

Din această pricină, centenarul romantismului din acest an este un eveniment literar francez. Numai francez. O serbare națională. Așa cum va fi (poate chiar mai puțin decît va fi) aniversarea a o sută de ani dela moartea lui Goethe, peste doi ani, în Germania. Pentru Romantismul universal, pentru romantismul care, de pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, s'a întins, epidemic, pretutindeni în Europa, apărînd în mai multe locuri deodată, centenarul din anul acesta

nu reprezintă decît aniversarea unui eveniment local, francez, cu caracter de revoluție specific francez.

Acest caracter de revoluție îi dă aspectul lui original. Romantismul, în diversele țări, a împrumutat caracterele naționale. Francejii, care se pricep în revoluții, s'au priceput să dea și romantismului lor un caracter frondeur, revoluționar, pitoresc, cam emfatic, cam declamator, foarte terestru, nu rareori lucid, fără misticism, eloquent și — fără paradox — realist. Realist, da. Romantismul francez, pentru prima oară, a descoperit — prin Hugo, mai ales — că *orice* poate face obiectul unei opere de artă. Urîtul și meschinul, tot așa de bine ca și sublimul și nobilul. Aici a fost contribuția nouă și originală pe care au adus-o romanticii franceji în literatură. Asta nu înseamnă că, înaintea lor, aceste lucruri nu fusese practicate. E destul să pomenim de Shakespeare. „Urîtul e frumos, frumosul e urît" cîntă vrăjitoarele din „Macbeth". Literatura din „Sturm und Drang" e plină de reminiscențe shakespeariene. Și Goethe, în prima perioadă, Goethe din „Goetz von Berlichingen" și din prima parte a lui „Faust", amestecă urîtul cu sublimul cu aceiași genială nepăsare cu care Hugo, o jumătate de veac mai tîrziu, va evoca mahalaua Parisului medieval în „Notre-Dame de Paris" — pe care Goethe octogenar o gusta.

Romantismul francez a avut meritul că a *organizat* toate *aceste elemente disparate. A avut în acelaș timp și defectul* de a nu evolua decît în direcția pitorescului și a culoarei. Romantismul francez a fost mai mult pitoresc decît adinc. I-a lipsit o ideologie. De aceia, imensul progres pe care l-a realizat în literatură nu stă atît în ceiace el a creat cît în ceiace a *provocat* pentru mai tîrziu, adică în realismul pe care l-a stîrnit, și care a fost totodată o reacție împotriva romantismului superficial, pitoresc, flecar și plîngăreț, pe care discipolii lui Hugo îl practicau cu frenezie, și, în acelaș timp, o consecință a aceluiași romantism. Romantismul francez a reintrodus viața în literatură. O viață nu prea reală, nici prea verosimilă, dar, oricum, viață. Realismul n'a făcut decît să pună la punct, să *organizeze*, la rîndul lui, elementele de viață și de adevăr uman pe care romantismul le scuturase de pudra solemnă și anostă a imitațiilor plate și servile după Boileau—Racine—Voltaire, care constituiau literatura franceză academică și oficială la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Este, într'adevăr, un rezultat enorm. Și este un rezultat pe care romantismul german nu-l putea da. Romantismul german este, din multe puncte de vedere, superior ca *valoare sufletească* celui francez. Dacă acestuia din urmă i-a lipsit o ideologie ,cel dintâiu a fost supraîncărcat de ideologie. Romantismul german a fost mai adinc, mai autentic nou și mai veritabil decît cel francez. A fost mistic, arhaizant, ne-

lămurit, poetic — prea poetic, — abstract, fricos de realitate, inactual, reacționar și ideolog. Toate aceste caractere, romantismul francez nu le-a avut decît sporadic și în treacăt. Cînd compari opera lui Novalis, de exemplu, cu opera lui Musset, deosebirile apar fulgerător de vii. Sînt două lumi, două domenii sufletești diferite. Nici-un punct de contact. Dealtfel sînt două lumi care s'au ignorat una pe alta. Romanticii franceji (afară numai de Gérard de Nerval, cel mai „german" dintre ei) au ignorat aproape total romantismul german, care, la epoca lor, era deja pe cale de a se transforma și își pierduse caracterul religios și esoteric, pe care îl avusese între 1790 și 1800, pe vremea lui Novalis și Hölderlin. (E de remarcat cum romantismul german a început să fie cunoscut și introdus în literatura franceză deabia în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, în epoca simbolismului. Simbolismul a fost singura mișcare literară într'adevăr mistică din Franța. Infiltrațiile nordice, în el, sînt evidente. Dragostea simboliștilor pentru romantismul german se explică prin afinități de suflet și asemănări de procedee literare. Este un fenomen de afinitate sufletească și literară care nu se putea produce cu romantismul dela 1830 — care nu era deloc mistic).

Realismul pe care romantismul francez îl purta în germen, este aportul într'adevăr original pe care l-a lăsat în literatură. Din romantismul german nu putea eși niciodată — nici n'a eșit — un Flaubert sau un Baudelaire, primii mari realiști, trăiți și crescuți în romantism, și *formați* de romantism — de romantismul cel gălăgios și revoluționar dela 1830, din Franța.

(O preciziune: epitetul de revoluționar nu are, aici, un sens social, bine înțeles. Romantismul francez din 1830 era revoluționar *numai* în literatură. Romanticii, în mare parte, erau regaliști și absolutiști. Democratismul lor a venit deabia mai tîrziu. La 1830 revoluționarismul lor era numai literar. Ceiace voiau ei să revoluționeze era numai literatura.)

Puterea de expansiune o romantismului francez a fost imensă. Dintre toate romantismele el a fost cel mai răspîndit. A fost exportat pretutindeni, pentrucă a fost cel mai ușor exportabil. In istoria literaturilor, Franța a fost și este încă cea mai mare exportatoare de mode și maniere literare. Mai toți marii literați ai lumii au trecut prin școala franceză și au învățat dela ea lucruri definitive. N'au învățat, poate, să simtă, dar au învățat să scrie, să exprime. Și, în artă, expresia este aproape totul, dacă nu cumva chiar totul.

Infiltrațiile romantismului francez s'au răspîndit în toate literaturile. Realismul francez, descendent direct și legitim al romantismului, a devenit evanghelia literaturii mondiale de la sfîrșitul secolului trecut. Flaubert, Maupassant și Zola (acesta din urmă de temperament romantic incontestabil — lucrul a mai fost spus)au devenit scriitori ai lumii, meditați, imitați și banalizați de scribii întregului glob.

Puterea aceasta de expansiune este un secret al literaturii franceze. Este ceva analog cu puterea de expresiune a ideilor franceze. Sînt calități de claritate, de simplitate și de rafinament în același timp, calități de farmec și eleganță, de seducțiune și de neprevăzut, de ingeniozitate dar și de largă înțelegere umană, care aparțin spiritului francez și care pot explica secretul acestei puteri de expansiune.

In orice caz, altoit pe spiritul francez, romantismul a produs rezultate neașteptate și a împins literatura cu un pas imens înainte. A descoperit perspective nebănuite, a scos la iveală procedee nouă, a sugerat idei fecunde — pe care nu le-a pus în aplicare, dar pe care literatura posterioară lui, le-a exploatat cu succes.

Și romantismul francez a dat Franței pe cel mai mare poet al ei, pe Victor Hugo, al cărui prestigiu despotic covîrșește și astăzi poezia franceză.

Atît de mult încît André Gide, răspunzînd unui interview-er care-l întreba cine este cel mai mare poet al Franței, răspundea odată: „Victor Hugo, vai!"

Lui Hugo nu i s'a adus niciodată un mai mare elogiu, decît această admirație a lui Gide scrîșnită de regretul de a nu putea face altfel decît să-l admire.

La fel cu Gide — deși dragostea noastră cea mai adevărată și cea mai ascunsă merge către romantismul german, deși Novalis ne oferă putinți de vis nemărginite — nu ne putem sustrage prestigiului pe care romantismul francez, gălăgios, exuberant și desmățat dela 1830, il exercită încă asupra noastră.

Se cuvine ca centenarul romantismului francez din acest an să fie pomenit oriunde. El este un eveniment literar francez, o sărbătoare națională franceză, dar cu ecouri care se răspîndesc, imperioase și sonore, în toate literaturile.

Așa cum Marseillaisa, dintr'un cîntec local și ocazional francez, a devenit cîntecul libertății de pretutindeni.

Al. A. Philippide

Misticism

Inchide ochii: toate sînt ca'n vis..
In intuneric ca 'ntr'un lac damnat
Să mă găsesc fluid, transfigurat,
Ca 'n apele vrăjite, mort Narcis.

Inchide ochii, să intrăm în noapte,
In nesfîrşitul şi adînc şi 'nalt,
Să fim mai singuri unul cu celalt,
Şi văzul nostru să ne fie şoapte.

Atent ascultă cum în amîndoi
Acelaşi puls işi biciue izvorul.
Inchide ochii, să avem decorul
Amăgitoarei nemuriri din noi.

Şi-aşa, prin el să prelungim iluzii
De paradis etern şi solitar,
Cînd ai să simţi sărutul meu amar,
Crispat şi dureros pe floarea buzii.

Inchide ochii, să închizi în tine,
Vas scump cu stranie sonoritate,
Aceste clipe lungi de voluptate
Care-au venit de dincolo de mine.

Inchide ochii, în tăceri albastre
Să-ţi simt suflarea ca o melodie,
Şi trupurile noastre să nu fie
Decît ca umbra sufletelor noastre.

Demostene Botez

Problema cancerului

I. Ce este cancerul? II. Ce se poate face astăzi împotriva cancerului?

Sînt maladii cunoscute de mult timp şi care aproape au dispărut, cum este variola; sînt altele cunoscute mai de curînd, ca diabetul sau apendicita, a căror evoluţie o putem controla. Deşi cancerul e o maladie veche, controlul nostru asupra cancerului e limitat, căci limitate sînt şi mijloacele noastre de a-l combate.

In ultimul timp s'au făcut, totuşi, în privinţa aceasta numeroase progrese care merită să fie cunoscute. Progresele sînt de ordin biologic, terapeutic şi medico-social, ultimul punct referindu-se la organizarea luptei anti-canceroase. Cu toate astea, cancerul suprimă anual pe glob aproximativ 600.000 de vieţi, şi, de cele mai multe ori, e vorba de oameni între 40—60 de ani, adică ajunşi în fine să dea întreaga măsură a activităţii lor. Aceasta înseamnă pierderi considerabile ale capitalului uman, atît din punct de vedere cantitativ cît şi calitativ. Alţi canceroşi sînt bătrîni de tot, şi ultimele lor zile sînt întunecate de mari suferinţe.

Trebue spus dela început: cu toate progresele făcute, problema cancerului rămîne esenţialmente întreagă: mod de producere necunoscut, evoluţie necontrolabilă, sfîrşit inevitabil (dacă tumora nu este tratată la timp). S'a făcut apel, pentru studiul cancerului, la toate metodele cunoscute. Totuşi bacteriologia, chimia, microscopia şi biologia nu au reuşit să ne dea altceva decît nouă detalii. De sigur detalii preţioase, însă privite toate la un loc, ele par uneori lipsite de înţeles şi de legătură, cum erau hieroglifele înainte ca Champollion să găsească, pe piatra din Rozeta, aceiaşi inscripţie redactată în elenă, în demotică şi în caractere sfinte. Şi chiar fără să ştim ce este cancerul, problema ar fi practic rezolvată dacă am pu-

tea să-l evităm aşa cum se evită variola, deşi nu cunoaştem cauza variolei.

Totuşi graţie unei colaborări strînse între medici, chimişti şi fizicieni, s'au adunat încetul cu încetul elementele unei ştiinţe nouă, a Cancerologiei.

Toată lumea se interesează de problema cancerului, însă noţiunile corecte lipsesc îndeobşte; pe nedrept se vorbeşte de contagiune şi ereditate directă. Tot aşa de neîntemeiată e părerea că orice canceros e condamnat la suferinţe fără capăt. Sînt lucruri şi neadevărate şi răufăcătoare. Pentru aceste motive e bine să recapitulăm mai întâiu noţiunile fundamentale pe care le avem azi despre cancer şi, în al doilea rînd, să vedem ce concluzii practice decurg de aci şi care este astăzi arsenalul nostru în contra acestei maladii.

Ce este cancerul?

Trebue remarcat dela început că, după cît se pare, nu este un singur fel de cancer ci *numeroase feluri de cancer;* sub numele acesta comun se ascund probabil afecţiuni de natură diferită şi pe care le clasăm la un loc numai pentrucă se aseamănă prin anumite caractere şi pentrucă ignorăm adevărata lor natură.

In cursul timpurilor, una cîte una, s'au desprins din aşa zisul cancer diferite alte tipuri de boală; cînd au fost cunoscute mai bine, sifilisul, lepra şi kistul hidatic, au fost scoase dintre leziunile canceroase. Aceste remanieri depind în primul rînd de progrese technice; putem deci spera ca grupul actual al cancerului să se desmembreze mai departe. Parafrazînd, s'ar putea spune că încă astăzi noţiunea de cancer aduce aminte de un tramway „wo alles mögliche mitfährt".

Definiţie clinică şi microscopică. Ceiace se înţelege astăzi subt numele de cancer este grupul de tumori care au tendinţa să persiste şi să crească, fie invadînd ţesutele vechi şi distrugîndu-le, fie făcînd „metastaze"; acestea din urmă reprezintă adevărate colonii de celule canceroase făcute la distanţă, în organele sănătoase. După operaţie, cancerul recidivează deseori şi sfîrşeşte prin a epuiza organismul. (Natural, această definiţie nu se aplică nici la tumorile zise benigne, care nu se refac după operaţie, nici la pseudo-tumorile de natură inflamatorie.)

Definiţia de mai sus se găseşte în tratatele cele mai recente ca şi în operele celor antici, şi caracterizează lipsa de progrese esenţiale în această privinţă. Cei vechi distrugeau cancerul cu fierul roşu, noi îi aplicăm metode chirurgicale

perfecţionate, raze şi radiu; totuşi noi nu sîntem azi în stare să vindecăm cancerul decît atunci cînd tratamentul e făcut destul de devreme. Celelalte cazuri nu pot fi ameliorate decît pasager sau aproape de loc. Tratamentele actuale sînt mai umane şi dau vindecări sau ameliorări tot mai numeroase.

Azi avem despre cancer o concepţie cu totul deosebită de a celor vechi, căci ne bazăm pe studii microscopice şi chimice; principiul cancerizării însă ne scapă şi nouă ca şi înaintaşilor. Azi nu mai credem, ca Galien, că „bila neagră" provoacă ulceraţii şi cancer; noi spunem că este vorba de o înmulţire nelimitată a unor celule anormale, dar provenite din celulele normale ale organismului. Aceste celule sînt răzvrătite, căci nu se supun legilor de armonie care fac că ţesutele rămîn, unele faţă de altele, în anumite proporţii, atît în timpul creşterii până la maturitate, cît şi în timpul topirii de bătrîneţă. Celule de orice fel pot deveni canceroase. Anarhia celulară este un fapt incontestabil, dovedit de microscop ca şi de ochiul liber; dar modalitatea de producere sau, cum se spune în medicină, patogenia cancerului, ne este necunoscută. Nu ştim de ce cancerul se localizează cînd pe un ţesut cînd pe altul, de ce unele maladii banale îi favorizează apariţia şi altele nu; de ce este compus din cutare ori cutare fel de celule; de ce apare la o vîrstă ori la alta, şi mai ales nu ştim de ce şi cum ajung unele celule să aibă această autonomie nelimitată care le face să epuizeze toate rezervele organismului în folosul unei tumori apărute şi crescute uneori în mai puţin de un an. Un timp oarecare după ce începe cancerizarea, e greu să mai fie oprită evoluţia fatală a maladiei, chiar dacă este operat cancerul sau iradiat. Transformarea ţesutelor normale în ţesute canceroase este deci ceiace nu poate fi influenţat de cele mai multe ori, oricît de perfect ar fi tratamentul, căci tot organismul e presărat cu colonii canceroase. Aceasta explică necesitatea tratamentului precoce.

* * *

Ceiace caracterizează cancerul este aşa dar *proliferarea autonomă, nelimitată, destructivă* a unui grup de celule în dauna tuturor celorlalte celule ale organismului. Microscopul ne arată foarte bine cum celulele canceroase se înmulţesc, comprimă şi distrug celulele normale din vecinătatea lor; cum ele pătrund în vase şi sînt transportate o dată cu sîngele ori cu limfa, în alte ţesute, unde refac tumora din care au plecat. Acest ultim fapt e datorit tocmai autonomiei canceroase. Numai celula canceroasă se poate astfel implanta printre alte celule, năpădindu-le şi înlocuindu-le. Dimpotrivă, celulele normale ale unui ţesut sănătos, la animalele superioare, sînt aşa de specializate că nu pot trăi decît la locul lor normal; îndată ce le transpunem în alt loc, ele mor şi se distrug destul de repede. Acest lucru este o garanţie că ţesutele normale vor rămînea totdeauna în armonie reciprocă, respectînd fiecare teritoriul ocupat de celălalt.

Cancerul e cancer nu pentrucă celulele lui cresc la infinit, ci pentrucă aceste celule înlocuesc şi intoxică ţesutele normale ale pacientului. Aceste proprietăţi ofensive sînt caracteristica maladiei.

Lucrul acesta a fost dovedit numai în ultimele decenii, cu ajutorul unei metode numită cultura de ţesute. E vorba de ţesute luate dela animale superioare, care pot trăi şi se pot înmulţi indefinit în afară de corpul animal. Lucrul a stîrnit la început multă mirare, căci e vorba de „eternitatea" acestor celule, care trăesc mult mai mult în afară de organism decît viaţa însăşi a acelui organism. Alexis Carrel a reuşit să ţină în viaţă celule conjunctive de găină timp de 19 ani, pe cînd viaţa găinii nu trece de 10 ani.

Ei bine, chiar după un timp aşa de lung, celulele acestea nu devin canceroase. Cu alte cuvinte, autonomia (adică liberarea celulelor de influenţa diriguitoare a organismului) ca şi proliferarea (sau înmulţirea) nelimitată nu sînt suficiente spre a produce cancer.

Ştim însă că toate funcţiile celulei se fac cu ajutorul fermenţilor a căror existenţă o dovedim cu ajutorul chimiei. Prin urmare trebue studiat cancerul şi din punct de vedere al chimiei.

Definiţia chimică şi clinica ne arată deci o primă caracteristică a celulei: autonomia ei agresivă.

O altă caracteristică, tot aşa de importantă ne este cunoscută de cîţiva ani numai şi a fost dovedită de cercetările lui Warburg; este vorba de nutriţia ţesutului canceros. Ştim dela Lavoisier că nutriţia organismului se bazează pe arderea alimentelor, care sînt oxidate de către oxigenul adus de sînge şi transformate în bioxid de cărbune, apă şi alte resturi. Corpul animal este un fel de cuptor care arde (oxidează) alimentele şi le preface în energie utilă şi dechets-uri. Pe cîtă vreme ţesuturile normale nu pot trăi fără de oxigenul ce le este adus de sînge, celula canceroasă dimpotrivă nu are numai decît nevoe de oxigen. Celula canceroasă poate trăi fără oxigen şi fără oxidaţii. Aceasta constitue un fenomen de adaptare, căci tumorile sînt în general mai rău vascularizate, pentrucă celulele canceroase cresc mai repede decît vasele ce le hrănesc. Prin urmare tumorile primesc mai puţin sînge şi mai puţin oxigen decît ţesutele normale. Spunem că *celula canceroasă poate trăi anaerob* şi că are o respiraţie diminuată (ca luare de oxigen şi degajare de bioxid de car-

bon). Celula canceroasă e capabilă să-şi procure energia necesară creşterii ei din procese chimice, altele decît oxidaţia. Warburg a arătat că este vorba de scindarea unei molecule de glicoză în două molecule de acid lactic. Acest fenomen se numeşte *glicoliză* şi este foarte intens pentru celulele canceroase, fie că e vorba de cancerul omului sau al animalelor.

Faptul acesta are o mare importanţă biologică şi contribue să ne explice autonomia celulei canceroase. Aceasta poate deci trăi fără oxigen, deci fără circulaţie normală. Or, noi ştim că ţesutele corpului nu trăesc decît dacă au o circulaţie normală. Inversul e tot aşa de adevărat, căci dacă circulaţia unui ţesut este crescută sau micşorată, ţesutul acela se hipertrofiază sau se atrofiază. La pacienţii cărora li se scoate un rinichiu bolnav de pildă, rinichiul sănătos rămas primeşte mai mult sînge şi cu timpul se hipertrofiază, adică volumul lui se măreşte mult.

Cu alte cuvinte, armonia dintre ţesute este păstrată graţie unui anume regim circulator, căci massa unui ţesut variază proporţional cu cantitatea de sînge pe care o primeşte.

Dacă s'ar supune acestor legi, ţesutele canceroase nu ar ajunge niciodată să crească aşa de mult căci au, după cum am spus, o circulaţie insuficientă. Indiferenţa lor faţă de circulaţie este unul din motivele independenţei lor, a autonomiei lor monstruoase.

Anaerobioza este aşa dar un alt caracter al cancerului, care poate trăi cu mai puţin oxigen sau chiar fără oxigen.

Celulele canceroase au prin urmare o putere de înmulţire şi de adaptare nelimitată, ceiace le face independente de condiţiile locale oferite de către diferitele ţesute ale organismului bolnav. Căror împrejurări datorează acest element proprietăţi aşa de anormale? Sau, cu alte cuvinte, *care este cauza cancerului?*

* * *

Clasăm maladiile după cauza lor, după localizare, după leziunile lor, după evoluţie şi intensitate, etc. Punctul de vedere „cauză" este cel mai important.

S'au invocat, pentru cancer, cauze diferite şi pentru a pricepe mai bine cît de unic este cancerul ca maladie, trebue să trecem repede în revistă aceste cauze.

1) *Este cancerul o maladie infecţioasă şi contagioasă?* Răspunsul astăzi este: *nu*, şi aceasta pentru trei motive:

a) *culturile microbiene au fost negative*. E adevărat că în multe rînduri autori cunoscuţi au izolat, din tumorile umane chiar, vre-un microb. Numai că probele cardinale erau negative în aceste cazuri, căci: *a)* reinoculaţi la indivizi normali, aceşti microbi nu au produs cancerul; *b)* din acelaşi fel

de tumori s'au putut izola germeni cu totul diferiţi. Se crede azi că asemenea microbi nu sînt decît accidental ajunşi în tumorile ulcerate şi infectate cu microbii banali ai supuraţiilor.

Intr'o altă serie de cercetări s'a ajuns să se coloreze virusul sau microbul pe preparaţii făcute din ţesutul cancerizat; cu cît technica microscopică şi cunoştinţele noastre biologice s'au dezvoltat, s'a văzut însă că aceşti pretinşi germeni nu erau decît leziuni celulare, greşit interpretate.

Aceste rezultate negative însă pot fi socotite ca neprobante tocmai pentrucă sînt negative. Cu alte cuvinte: dacă nu găsim microbi azi în cancer, apoi de vină este technica noastră, prea rudimentară. Poate că da; însă:

b) *Cancerul nu produce imunitate*, adică în sîngele canceroşilor nu se găsesc substanţe care se găsesc de obiceiu în cazul maladiilor infecţioase tipice (tifoidă, sifilis, etc.). Aceste substanţe sînt capabile fie să modifice după injecţie mersul boalei corespunzătoare la alte animale, fie să dea anumite reacţii dintre care cea mai cunoscută este reacţia Bordet-Wassermann (sifilis). Nu există nici o asemenea reacţie pentru cancer.

Mai sînt şi alte deosebiri între maladiile infecţioase şi cancer din punct de vedere al imunităţii. Ştim că dacă inoculăm unui animal culturi microbiene (observînd anume reguli), sîngele animalului capătă proprietăţi în contra acelui microb. Pe acest principiu se bazează producerea de seruri şi aplicarea vaccinurilor. Ei bine, dacă inoculăm ţesut canceros unui animal, e adevărat că apar, în sîngele animalului inoculat, substanţe anti-cancer, dar apar şi substanţe contra diferitelor ţesute ale animalului canceros; rezultatul practic este cam acelaşi dacă am inocula nu un ţesut cancerizat, ci ţesutele normale ale aceluiaşi animal.

Prin urmare noi nu putem obţine azi un ser sau un vaccin anti-canceros aplicînd aceleaşi principii ca pentru prepararea unui ser antimicrobian oarecare.

c) Dar proba capitală că nu putem considera azi cancerul ca o maladie infecţioasă este faptul că *nimic nu dovedeşte azi contagiozitatea lui*. Toată lumea ştie ce e contagiunea de scarlatină, de exantematic, sau chiar contagiunea foarte lentă de lepră; nici unul din aceste feluri de contagiune nu există pentru cancer chiar şi aşa zisele case sau străzi cu cancer unde ar fi apărut numeroase cazuri de cancer, sînt o legendă, o simplă coincidenţă. Cei ce se pronunţă în favoarea legendei citează unul sau două cazuri, mai mult sau mai puţin probante; *împotriva lor stau milioanele de cazuri de cancer unde nu s'a putut dovedi nici o contagiune*. Lumière a arătat că asemenea excepţii cad în limitele cal-

cului de probabilităţi, dată fiind mica lor proporţie faţă de cifra totală a cazurilor de cancer.

Un alt argument, dacă mai e nevoe, este că nu se cunosc printre medici şi personalul spitalicesc cazuri de contagiune cum este de regulă să se producă în cazul unei infecţiuni adevărate ca holera, tifoida, exantematicul. Aproape un bolnav din zece, la spitale, e un canceros, uneori cu tumoră ulcerată. Nici vecinii lui de salon, nici cei ce-l îngrijesc nu arată nici un caz de contagiune.

Aceasta e starea chestiunii în ce priveşte mai toate felurile de cancer. *La plante*, dimpotrivă, s'a descris un microb special care este capabil să reproducă, după inoculare la indivizi normali, cancerul. Insă în acest caz este vorba de o leziune infecţioasă sigură, pe cînd caracterul ei canceros e îndoelnic. Acelaşi lucru se poate spune despre sarcomul descris de Rous, care este singurul „cancer infecţios" ce cunoaştem. Şi chiar în acest caz ar fi vorba nu de un microb obişnuit, ci de un aşa zis virus filtrant adică de un germene aşa de mărunt încît trece prin filtrele de porţelan, care sînt destul de dese spre a opri orice microb. Acest virus al sarcomului Rous a fost mult studiat. Se anunţase chiar, acum trei ani, că virusul se prezintă sub forma unui microb aşa de mic încît nu poate fi văzut în lumina obişnuită, de aceia Barnard a construit un microscop special spre a-l putea fotografia în lumina ultra-violetă. Afirmaţiile lui Barnard nu au fost însă confirmate. Gye crede că este vorba de un microb ultravizibil care ar fi prezent în multe cancere, poate chiar în toate; acest microb însă nu ar fi capabil să producă tumora decît cu ajutorul unui al doilea factor, acesta de natură chimică, produs de ţesutele găinii. Deci chiar în cazul acestei tumori aşa de speciale, aflate numai la găini, microbul singur nu ar fi suficient spre a produce o tumoră; el trebue să fie asociat, după părerile lui Gye, cu ceva produs de însuşi organismul atins. Experienţele însă sînt încă în curs, şi natura acestui virus al lui Rous nu ne este destul de bine cunoscut; în orice caz, acest virus diferă mult de microbi.

Şi alţi autori admit această asociaţie; celebrul experimentator Carrel crede însă că primul agent nu e un microb ci o substanţă chimică, cum ar fi indolul sau arsenicul. De altfel ştim că şi microbii lucrează tot prin substanţe chimice ce ei pun în libertate, substanţe pe care le numim toxine. Aceasta ne apropie de interpretarea cancerului ca o maladie chimică.

2) Alţi autori, cum este Borrel dela Strasbourg, admit că de vină este un *agent invizibil*, care e transportat de către *paraziţi*. Aceştia pot fi de diferite feluri; la şoarece sînt nişte viermi din clasa filariilor. La om, autori ruşi au găsit în Siberia nişte paraziţi asemănători cu cei ce dau gălbeaza oilor;

paraziţii aceştia se localizează în ficat unde apare şi cancerul. Incă mai demonstrativ este cancerul aflat de un autor danez, Fibiger, în stomacul şoarecilor care se hrănesc cu gîndaci de bucătărie; aceşti gîndaci au un parazit care provoacă sigur cancerul stomacului la şoarecii hrăniţi astfel.

Borrel conchide că toate alimentele crude (salate, fructe, cărnuri afumate) ne pot infecta de paraziţi şi că aceşti paraziţi pot vehicula cancer. Chiar dacă nu ca măsură anticanceroasă, dar ca măsură de igienă, lucrul e just.

3) *Este cancerul o maladie datorită unei intoxicaţii chimice?* Uneori da, atît la om cît şi la animale, dar numai în anume cazuri. In toate cazurile cunoscute este vorba de iritaţii locale, datorite unor anume substanţe, cu care nu venim în contact de obiceiu decît rare ori şi puţin timp.

Aşa este cancerul coşarilor, localizat pe pielea burselor, sau în vecinătate; în acest caz cancerul e datorit iritaţiei prelungite prin funingine. Tot aşa parafina, gudronul, smoala şi, după cum a arătat o anchetă făcută de curînd în Anglia, chiar uleiurile de uns maşinile sînt capabile să producă o iritaţie a pielii şi această iritaţie se transformă apoi în cancer. Se poate deci vorbi de un *cancer profesional*, adică legat de o anume meserie care favorizează acţiunea prelungită şi iritativă a unei anume substanţe. Şi alte meserii predispun la cancer; astfel printre lucrătorii de anilină se observă apariţia cancerului de vesică; minerii dela Schneeberg fac deseori un cancer pulmonar. In toate aceste cazuri e vorba de substanţe iritante care cu timpul produc leziuni canceroase. Numai cancerele externe produse astfel sînt uşor vindecabile, dacă sînt tratate de timpuriu.

Se poate obţine la animale un cancer prin gudron (Itchikawa). De obiceiu se pictează cu gudron pielea şoarecelui sau a epurelui pe o mică suprafaţă, după ce a fost smuls părul; la fiecare 2—3 zile se aplică un nou strat de gudron. După cîtva timp apare o iritaţie a pielii, apoi apar mici noduli canceroşi care sfîrşesc prin a se ulcera. Dintre animalele ce rămîn în viaţă, după un an, aproape toate fac cancer. Şoarecele şi epurele sînt foarte sensibili la gudronul acesta care este obţinut prin distilarea huilei. Alte animale, cum sînt guzganul şi cobaiul, nu fac cancer de gudron, ceiace arată cît este de particular acest fel de cancer. Tot aşa de particulare sînt tumorile obţinute tot la animale, dar cu alte substanţe. Carrel întrebuinţează în acest scop acidul arsenios sau indolul. In toate aceste experienţe rezultatul depinde de anumite condiţii şi mai ales de o durată care, relativ cu durata vieţii acestor animale, este enormă. Asemenea *iritaţii* prelungite nu se realizează la om decît în cazul coşarilor ale căror tegumente se află în contact permanent cu *funinginea* ce le imbibă hainele; sau în cazul lucrători-

lor de parafină, smoală, etc. Acești lucrători trebuesc atent supraveghiați.

In Sudul Asiei se mestecă „betel", ceiace duce la cancerul gurei. De altă parte, abuzul de tutun este deseori învinuit că favorizează apariția de cancer al gurii; lipsește însă dovada clinică și experimentală.

4) *Au agenții fizici vre-un rol în producerea cancerului? Uneori da.* Așa este cancerul „kangri" frecvent în Thibet, unde oamenii de rînd se apără de frig purtînd sub haină un mic recipient (kangri) plin cu jăratec. Pielea abdomenului, cea mai aproape de sursa de *căldură*, suferă arsuri și iritații cronice, care duc la cancerul pielii.

Izbiturile puternice, *traumatismele* osoase în special, pot duce la formarea de tumori; legislația asigurărilor ca și a invalizilor de războiu admite acest lucru în Franța, dar nu în Germania. Se poate însă ca traumatismul să pună doar în evidență o tumoră încă latentă.

Cel mai impresionant exemplu de cancer prin agenți fizici e cel produs de razele X sau de radiu; la început, cînd proprietățile lor nu erau cunoscute destul de bine, aceste mijloace de tratament au produs printre medici și infirmiere numeroase victime. De curînd, comisia de igienă a Societății Națiunilor a făcut o anchetă asupra cancerului ce apare în fabricile unde se prepară radiul în Ceho-Slovacia.

In fine toate substanțele ce produc cancer experimental sînt capabile să modifice tensiunea superficială a mediilor organice. Nu se știe dacă aci e vorba de o simplă coincidență, de un simptom izolat sau de o relație cauzală.

5) *Sint influențe de rasă?* Se pare că *da.* In orice caz, dolicocefalii blonzi dau cifre de mortalitate mai mari decît brachicefalii mediteranieni: pe cînd Olanda are o mortalitate de cancer de 380 din 100.000 de locuitori, Norvegia 336, Suedia 334, în Belgia regiunile cu Homo alpinus scad la 233, Spania la 220, Italia la 200 (după Niceforo).

La noi au fost cam 70 de morți de cancer în 1912 (la 100.000 de locuitori), iar în 1926 au fost 30,17 decese de cancer la 1000 decese.

Sourasky compară anumite forme de cancer la Evrei și ne-Evrei, (proporția e calculată la 100.000 de locuitori).

	Londra (1922-26)	Amsterdam (1923-26)	Viena (1921-25)	Berlin (1910)	Varșovia (1918-22)	Leningrad (1922-24)
Evrei	120,6	118,1	156,2	60	76	113,7
Ne-Evrei sau	—	—	—	—	—	—
Total	139,5	127,8	161,6	47	84	103,6

Aceste cifre arată că nu se poate vorbi de o imunitate nici de o predispoziție a Evreilor ca rasă: frecvența cancerului la Evrei e alta în fiecare din aceste diferite localități; e mai multă apropiere între cifrele morbidității printre Evrei și ne-Evrei, pentru fiecare localitate în parte decît printre Evreii din diferite localități. Nu este deci o predispoziție de rasă ci de condiții geografice ori demografice.

Are *sexul* vre-o influență? In Statele-Unite, cancerele de gură sînt mai dese la bărbați, cele peritoneale, genitale și intestinale la femee. Trebue însă amintit că la femee maladiile intestinale sînt în general mai numeroase ca la bărbat, ceiace arată o predispoziție locală. Pe de altă parte, femeile trăesc în medie mai mult decît bărbații. Așa se poate explica în parte de ce în Italia de pildă sînt 73 de cancere de femee și numai 63 de bărbat la 100.000 de morți.

6) *Iritații cronice; maladii pre-canceroase.*

In toate cazurile mai sus pomenite este vorba de agenți ce provoacă o iritație durabilă. *In afară de agenții aceștia bine precizați și care lipsesc din istoria celor mai multe cancere umane,* mai sînt și alte cauze posibile. O sumă de boli cronice se pot transforma în cancer; aparatul digestiv și aparatul genital prezintă de cele mai mult ori și afecții cronice și cancer. *Maladii cronice, adică neglijență cronică* în a le trata și lecui în timpul cel mai scurt posibil.

Ulcerații, fistule, supurații, cicatrici iritate, negi iritați, leziuni sifilitice și tuberculoase, carie dentară sau supurații osoase preced de cele mai multe ori apariția unui cancer pe țesutul deja bolnav sau în vecinătate. S'a spus că nu se află cancer într'o gură pe care un dentist ar putea-o numi „curată" în ce privește carie dentară, sifilis și tabac. (Fig. 1)

Observațiile vechilor clinicieni ca și statisticile moderne ne arată legătura între aceste diferite maladii cronice și cancer. Nu totdeauna cancerul apare pe urma lor, din fericire; însă singura atitudine de urmat *este tratarea fără întîrzieri absurde a oricărei afecțiuni cronice ca să nu se favorizeze apariția unui cancer — și a oricărei afecțiuni acute ca să nu devină o afecție cronică.*

In afară de asta, sînt simple stări nefiziologice care par să atragă cancerul. Așa se comportă sarcina, alăptarea, ritmul vieții matrimoniale. Hipertrofia de prostată e boala sedentarilor și uneori a caștilor; fibromul uterin apare mai des la femeile măritate și sterile și cancerul mamar la femeile nemăritate. Prin urmare și condiția socială are un rol aci, deși indirect, căci influențează fie felul vieții, fie posibilitățile de căutare medicală.

Ultimul fapt reese foarte clar din statistica făcută de Lane-Claypon în Anglia. (Fig. 2).

In legătură cu aceasta se pot aminti cifrele aflate de Sourasky pentru Londra, unde Evreicele sărace au mai puțin cancer mamar (68.9%) față de Evreicele bogate

(103,7%), luind ca termen de comparație morbiditatea medie pentru Anglia și Wales (100%). Autorul de mai sus amintește că printre bogați sînt mai frecvente femeile nemăritate, căsătoriile mai tirzii și natalitatea mai mică, pe cînd

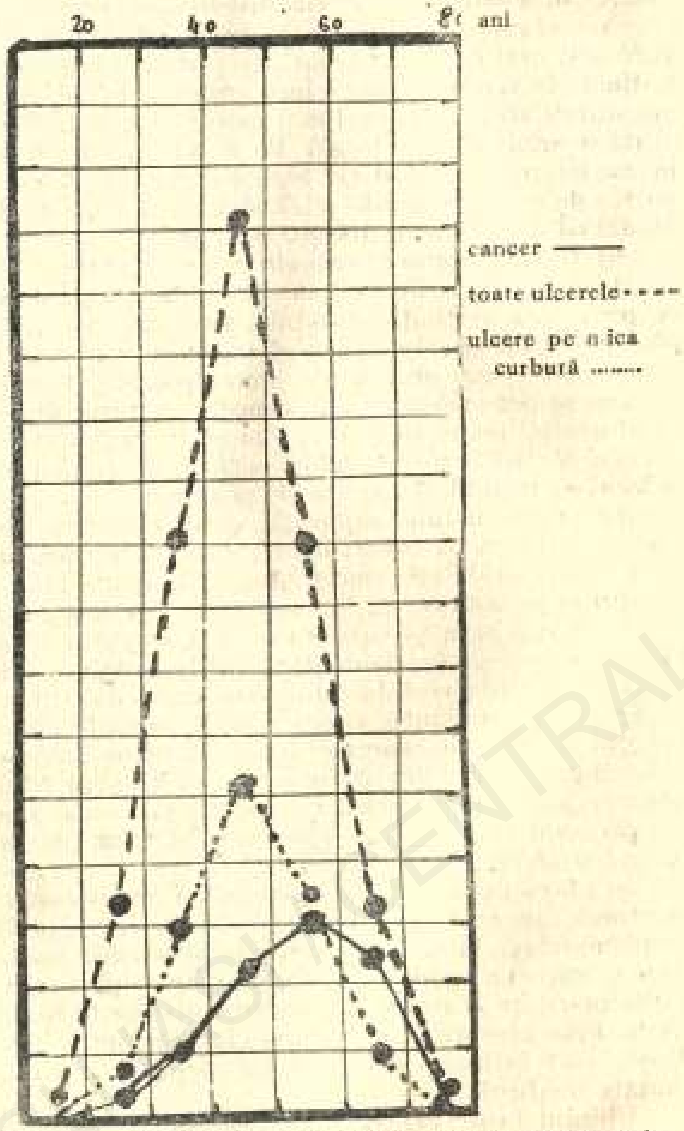


Fig. 1. — Curba cazurilor de ulcerații simple ale stomacului și de ulcerații cancerizate la diferite virste. (După A. J. Walton, in Cancer Conference 1928).

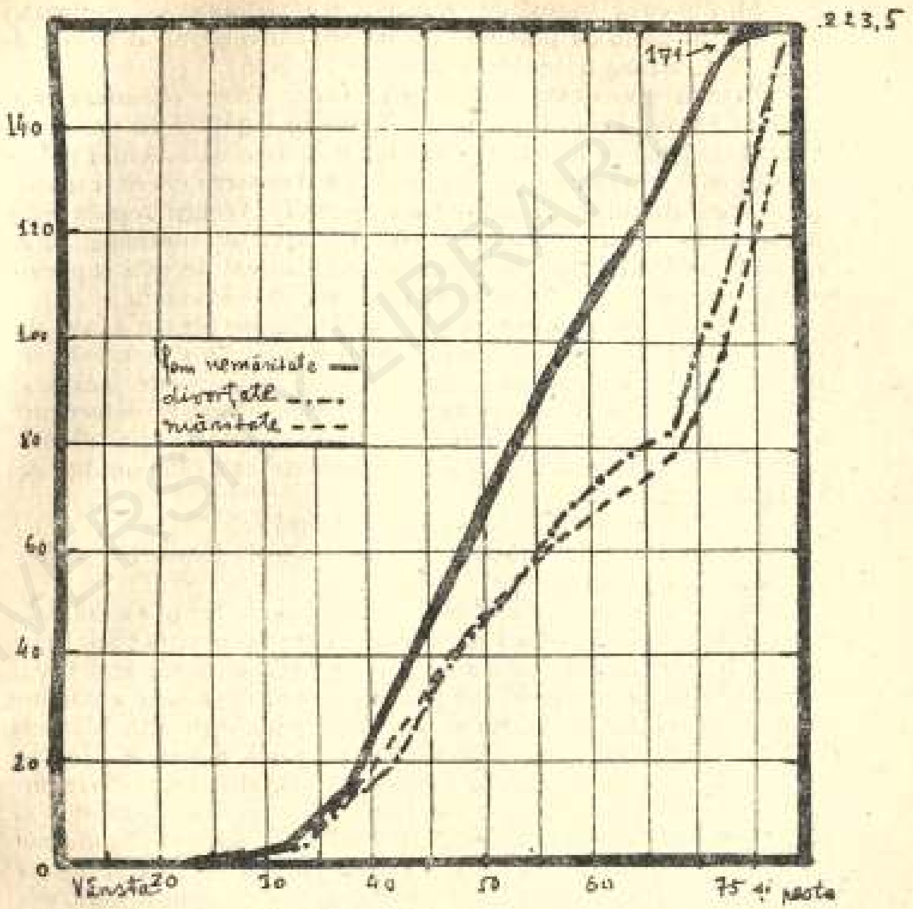


Fig. 2. — Curba mortalității la 1000 prin cancer mamar a femeilor în raport cu starea civilă și virsta, pe anii 1911—1920. (După Janet Lane-Claypon, Cancer Conference 1928).

prescripțiile religioase mai puțin observate ca printre populația săracă.

In ce privește localizarea pe anumite organe, rezultatele sînt următoarele:

Cancer:		Anglia și Wales	Londra 1910-25	Amsterdam 1922-26	Din 100 de moarte este cancer în: Anglia-W	Londra	Amsterdam	Viena
Uterin	E	—	44,7	30,2	—	9,2	6,8	6,7
	ne-E.	100	—	93,7	17,9	—	14 1	20,6
Mamar	E.	—	90,0	70,8	—	20,4	13,5	16,6
	ne-E	100	—	81 4	19,0	—	14,2	10,1

Sînt foarte sugestive aceste cifre obținute de Sourasky care arată că în ce privește pe Evrei, cancerul nu depinde de rasă ci de cauze iritante locale.

Prin urmare este mai puțin cancer uterin și cancer mamar la Evrei. Acest fapt poate fi pus în legătură cu prescripțiile religioase ce conduc viața lor matrimonială. Astfel cohabitația este interzisă încă 7 zile după încetarea oricărei manifestări catameniale sau post-puerperale. Același repaos este prescris în urma oricărei eliminări uterine anormale. Baia rituală (mikvah) nu face decît să accentueze această superioritate din punct de vedere al higienei matrimoniale.

In Indii, carcinoma penis este aproape absent la cei de rit mahomedan (circumcizie), și e relativ des la cei de rit hindu (fără circumcizie). Acest fel de cancer este încă mai frecvent în Indochina unde se practică anumite deformații ale regiunii corespunzătoare. In toate aceste cazuri, predispoziția de rasă ori nație este simulată de anumite condiții de viață particulare.

7) *Este cancerul o maladie ereditară?*

Ca ereditate directă: *nu;* ca teren și predispoziție, *poate;* ca maladie celulară: *da.*

Să începem cu acest din urmă punct. Știm că celulele (afară de cele nervoase) au o viață care se prelungește rareori peste săptămîni sau luni. Fiecare celulă însă, mai exact fiecare țesut este capabil să producă prin diviziune elemente de același fel. Celulele din ficat sau din piele produc altele la fel; este deci vorba de o ereditate celulară normală. Același lucru e în cancer. Celulele canceroase produc prin diviziune alte celule canceroase, ceiace face că tumora persistă și chiar crește. Caracterul acesta ereditar e așa de puternic încît noi nu putem influența o celulă canceroasă decît distrugînd-o, fără însă a o putea transforma într'o celulă normală. Ceiace revine la a spune: celulele canceroase își păstrează permanent caracterele lor anormale până la moartea bolnavului. Dacă n'ar fi așa, dacă celulele canceroase s'ar putea retransforma în celule normale, atunci cancerul ar putea dispare — ceiace nu putem încă obține.

Cînd vorbim însă de ereditate, involuntar ne gîndim la maladii ce se transmit direct, inevitabil la toți descendenții, cum ar fi de exemplu heredo-sifilisul. *O atare ereditate directă la întreaga descendență a unui canceros nu s'a observat niciodată; cancerele nu sînt ereditare.* Familiile de canceroși sînt o excepție tot așa de rară ca și casele de canceroși; nu sînt decît coincidențe, impresionante e adevărat, dar numai coincidențe.

E foarte probabil, cum am spus, că sînt felurite cancere. Asta ne explică de ce un singur fel de cancer pare să fie ereditar; e vorba de un cancer foarte rar, localizat pe retină. E clasică observația lui Newton asupra unei familii unde, din 16 copii, 10 au murit de acest cancer; un frate al tatălui ar fi avut se pare o asemenea tumoră.

Asta învederează pe de altă parte cît e de greu de făcut asemenea observații în clinica umană. Nu avem mijlocul să urmărim multe generații, controlul medical nefiind destul de bun. De multe ori e vorba de simple tradiții și mai ales cînd e vorba de timpuri ceva mai vechi; evident, asemenea tradiții nu sînt de loc probante.

Chestiunea e mai ușor de abordat pe cale experimentală, alegînd animale cu viața scurtă. Asemenea studii cer însă un foarte mare număr de animale, studiate nu numai ca leziuni microscopice dar și ca filiațiune, în afara oricărei contaminări posibile din afară, etc. Încă din 1909 o autoare americană, Maud Slye, a întreprins experiențe foarte întinse și care pot satisface toate aceste cerințe. Cercetările acestea nu sînt încă terminate, se pare că nu e vorba, nici chiar la un animal așa de sensibil ca șoarecele, de o ereditate directă ci de o ereditate în sens mendelian. Este vorba de o proprietate ce se manifestă sau nu, întocmai ca alte caractere mendeliene, cum ar fi de exemplu statura, culoarea părului, a irisului, etc. *Ceiace se transmite ereditar este o oarecare predispoziție;* aceasta este concluzia adoptată de Conferința internațională ținută la Lake Mohonk, în Statele-Unite, în 1926.

De aceia, publicațiile de propagandă făcute în Germania îndeamnă pe toți cei ce au avut canceroși în familie să se prezinte deseori la controlul medical, ca măsură de precauție. Evident că cea mai mică afecțiune trebue, în acest caz, tratată rapid și eficace.

CONCLUZII: *Cancerul e o maladie celulară.*

Din toate cele spuse până acum vedem cît de variabile sînt condițiile în care poate apărea cancerul. In loc de o cauză fixă și imuabilă, am găsit numeroase condiții care ajută apariția cancerului. E privilegiul viitorului să arate întrucît acestea ajută doar fixarea unui germene ubiquitar, în sensul vederilor lui Gye, ori întrucît fiecare din aceste condiții poate deveni, à la longue, o cauză primară și eficientă. Agenții vii (microbi, paraziți, ultra-virusuri), sau cei chimici ori fizici pot provoca un cancer în anume condiții de durată și de intensitate. Aceste condiții așa de variate aparținînd unor „categorii" așa de felurite, nu au decît un punct comun: acțiunea lor iritativă asupra celulei vii. Putem admite prin urmare că dacă toți acești agenți pot produce cancer, apoi asta e pentrucă pot produce o iritație celulară.

Cu alte cuvinte, dacă nici una din cauzele mai sus pomenite nu e specifică (adică nu e singura necesară și suficientă ca să producă un cancer) atunci urmează, prin excluzie, că transformația canceroasă își are drept cauză tocmai celula,

mai exact, alterările pe care aceşti diferiţi agenţi le produc în celulă.

Revenind la exemplele citate mai înainte, căldura, gudronul, toxinele microbiene omoară unele celule, iar pe altele le alterează fără însă a le distruge. Celula este pusă astfel într'o ambianţă anormală şi ea se apără adaptîndu-se ca orice organism viu. Această adaptare însă provoacă apariţia unor proprietăţi nouă şi foarte atipice, cum sînt printre altele *autonomia agresivă* şi *anaerobioza*, de care a fost vorba la început. Aşa că, în sens biologic, celulele canceroase — oricît de străine ar fi ele faţă de organismul pe care îl consumă — nu sînt decît propriile lui celule, însă transformate, adaptate la condiţii de viaţă cu totul speciale. Cauza nu este deci decît felul în care reacţionează celula şi împrejurările necunoscute nouă, în care o celulă suferă atîta alteraţie încît îşi modifică forma, chimismul, funcţiile, ereditatea şi se transformă într'un element canceros.

Impreună cu Gustave Roussy, multă lume recunoaşte cancerului o origine fermentativă. Frumoasele cercetări ale lui Carrel, Warburg şi Gye sînt de acord cu această teorie. Celulele canceroase au fermenţi anormali care întreţin şi propagă boala printr'un cerc vicios, deoarece aceşti fermenţi sînt efect şi cauză totodată. Această teorie are multe argumente pro şi nimic în contra; toată dinamica celulară e dirijată de fermenţi.

Natura endo-celulară a cancerului e aşa de sigură, încît se pot transforma celulele normale în celule canceroase. Acest lucru se poate obţine, după cum am văzut, prin tratament cu gudron (Itchikawa) sau prin alimentare cu gîndaci parazitaţi (Fibiger) sau prin injecţii de indol şi acid arsenios făcute în anumite condiţii (Carrel şi, de curînd, Petrow dela Leningrad). Prin urmare animalul sănătos poate fi cancerizat experimental. Nu numai pe viu pot fi transformate astfel unele ţesute, ci şi în afară de animal, dacă cultivăm aceste ţesute „in vitro" după metoda autorilor americani.

Din aceste lucruri se vede cît de mari progrese technice şi biologice s'au făcut în ultimele decenii; *pentru anumite animale putem produce cancerul după voinţă*, şi totuşi nu ştim ce e cancerul şi nu-i putem controla evoluţia.

Trebue repetat, *cancerul acesta experimental* aparţine numai speciei animale la care a apărut; cancerul de găină nu se poate trece la şoarece, şi nici chiar cel de şoarece la guzgan, deşi e vorba în ultimul caz de animale foarte apropiate. Acelaşi lucru este adevărat pentru cancerul zis de grefă, descoperit de Moreau în 1894, adică o mică porţiune dintr'un cancer de şoarece continuă să se dezvolte şi să producă o nouă tumoră, cînd este pusă sub pielea unui şoarece până atunci sănătos.

Două sînt concluziile care se impun. In primul rînd, raţionamentul de mai sus nu e valabil decît atît timp cît noi nu avem la îndemînă altă explicaţie mai bună. Cum am spus mai înainte, cancerul este o maladie *endo-celulară*, pentrucă nu cunoaştem încă agentul *exo*-celular capabil să-l producă în chip specific. Dacă s'ar putea dovedi o atare cauză pentru toate felurile de cancer sau pentru una din ele, concepţia noastră despre cancer se va schimba în consecinţă.

Şi în al doilea rînd, considerînd cancerul ca o maladie endo-celulară, este logic să spunem că nesuccesul terapiei noastre este datorit şi necunoştinţei mecanismelor celulare. Nu cunoaştem cancerul pentrucă nu cunoaştem îndeajuns celula, şi nu-l putem vindeca pentrucă noi nu avem încă mijlocul să influenţăm fenomenele ce se petrec în interiorul celulei.

Se va spune, desigur: noi nu ştim nici pe ce structură celulară lucrează digitala ori insulina, ci sîntem mulţumiţi că aceste medicamente modifică o *funcţie* bine precizată; deci nu ne trebue să cunoaştem fiziologia celulară pentru a face un bun tratament. Da, numai că ceiace ne lipseşte, în cazul cancerului, e tocmai medicamentul eroic şi specific; însă cît timp nu-l avem şi trebue să-l căutăm, e absolut necesar să ştim ce e cu celula care capătă proprietăţi aşa de neobişnuite.

Se va spune iarăşi: dificultăţi technice. Intr'adevăr celula nu e un material uşor de întrebuinţat în experienţă din cauză că are dimensiuni microscopice. Celulele de mamifere au cam a suta parte din milimetru, ca diametru. Obiecţia nu mai e valabilă azi cînd avem la dispoziţie metode aşa de preţioase cum sînt culturile de ţesute şi micro-disecţia. Acestea ne permit să lucrăm pe o celulă vie, sub microscop, la temperatura corpului, într'un mediu de compoziţie apropiată de aceia a organismului, fără ca vitalitatea celulei să sufere întru nimica.

Adevărata cauză e alta: toate lucrurile acestea sînt de domeniul fiziologiei celulare, deci de domeniul biologiei pure. Asemenea chestiuni au aplicări practice limitate şi chiar îndoelnice; studiul lor cere instalaţii perfecţionate de laborator, personal specializat şi bibliografie întinsă, dar mai ales răgaz. Din acest din urmă punct de vedere nu sînt mulţi cei ce pot spune: Deus nobis haec otia fecit.

Zeul şi semnul timpurilor noastre ne îndeamnă dimpotrivă la muncă rapid productivă. Sînt puţine institutele şi oamenii care se pot azi devota chestiunilor care la început cel puţin sînt pur teoretice, însă ori unde se poate alcătui un început cît de mic, un mănunchiu de cercetători cît de puţin numeroşi, spre a putea întreprinde cercetări ţinînd sama de cele mai recente achiziţii ale biologiei.

II. Ce se poate face împotriva cancerului? (Controlul cancerului)

Un mare chirurg, Verneuil, a spus despre cancer că este oprobriul medicinii; se poate adăuga azi că este tot aşa de mult oprobriul societăţii.

Este adevărat că medicina nu poate vindeca această maladie graţie unui tratament specific, fie pe bază chimică, fie pe baza uneia din metodele ce au decurs din marile descoperiri pasteuriene. Descori medicul sau chirurgul nu sînt în stare să ofere canceroşilor nici o alinare, şi de cele mai multe ori, cancerul sfîrşeşte prin a învinge, cu toate încercările de tratament cauzal ori paliativ.

La aceasta însă medicii răspund că, în lipsa unui tratament specific al cancerului, indiferent de stadiu sau de dezvoltare, canceroşii pot totuşi beneficia de vindecare sau de o ameliorare prelungă *dacă maladia e recunoscută devreme şi tratată fără întîrziere; dacă maladiile ce se pot transforma în cancer sînt tratate la timp.*

Insuficienţa resurselor medicale este tot aşa de lamentabilă caşi neglijenţa pacienţilor.

După cum tifosul exantematic — morbus hungaricus — arată mizerie corporală şi paraziţi; după cum pelagra sau scorbutul arată mizerie de hrană, — tot aşa cancerul arată în ce chip mizeros îşi caută lumea de sănătate.

Afară de cancer, medicina a făcut în cursul ultimului veac achiziţii strălucite. Pentru unele boli se aplică metode pur bacteriologice: turbarea, holera, pesta, tetanosul, tifoida au fost îngrădite simţitor graţie vaccinurilor, seruriior, cît şi profilaxiei bazate pe examene de laborator şi pe izolarea celor infectaţi. Alte maladii însă, deşi avînd o cauză bine cunoscută, nu au ajuns totuşi la un tratament specific. Aşa e tuberculoza, în contra căreia vaccinul lui Calmette a venit ca să dea toate speranţele unei profilaxii specifice după vre-o 40 de ani dela descoperirea bacilului Koch. Tuberculoza este din ce în ce mai îngrădită graţie unei igiene mai bune, tratării cazurilor incipiente, supravegherii stărilor ce pot duce la tuberculoză. Dimpotrivă, pe măsură ce tuberculoza scade, cancerul creşte. g. 3)

In ce priveşte metodele chimice, salvarsanul şi insulina se comportă ca adevărate specifice.

* * *

Diagnosticul cancerului. Evident că primul pas este recunoaşterea precoce şi sigură a acestei boli, fie cu metodele pur clinice fie cu ajutorul laboratorului.

Ceiace face probabil diagnosticul de cancer este de multe

ori lipsa unui alt diagnostic: şi asta pentrucă descori cancerul se ascunde subt aspectul unei maladii rău caracterizate, cu mers cronic, descori fără dureri (la început, cel puţin) şi

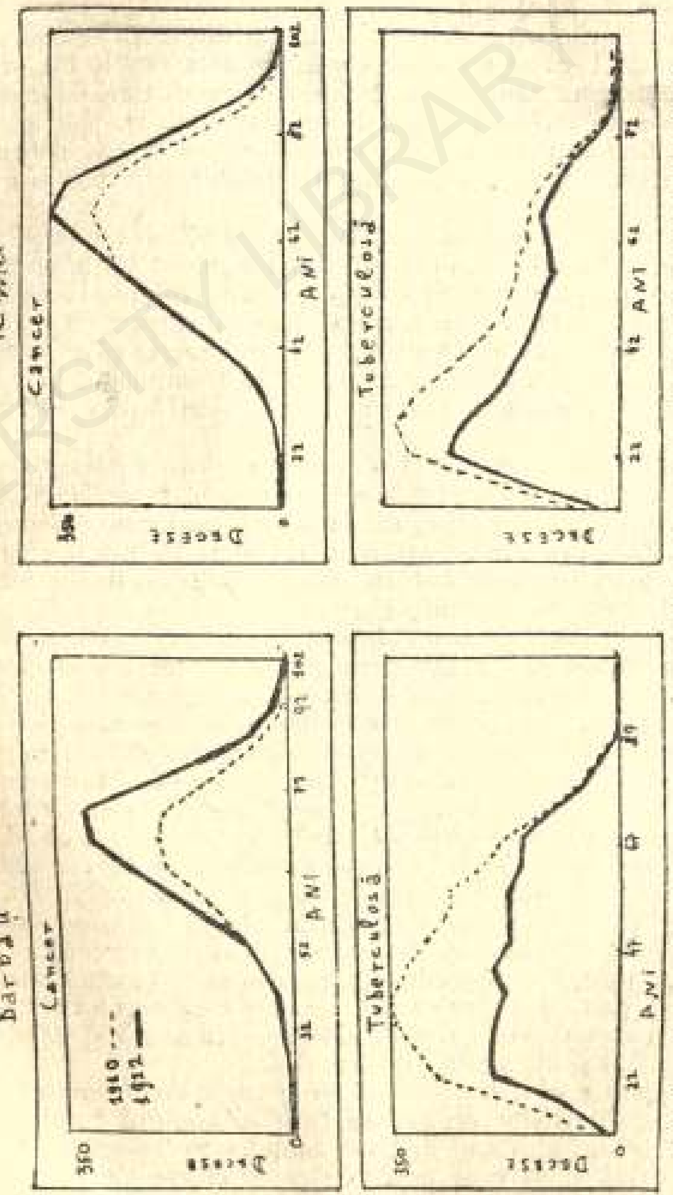


Fig. 3. — Comparaţie între moartea prin tuberculoză care scade şi cea prin cancer care creşte, în America de Nord, pe anii 1920 şi 1922 (După Bull. Metropol. Life I. Co).

fără să tulbure prea mult pe pacient. *Această fază corespunde cancerului încă la început, aflîndu-se deci în perioada*

cea mai favorabilă de tratat. Deci orice maladie rău caracterizată, care tinde să devină cronică, trebue suspectată de cancer și examinată ca atare, cu deosebire dacă e vorba de cineva dintr'o familie de canceroși.

Mai tîrziu, cancerul se manifestă din ce în ce mai net și diagnosticul lui se impune. Perioada asta este la limita operabilității, căci cancerul se poate să fi avut timp să invadeze fie organele vecine, fie ganglionii limfatici.

In fine într'o a treia perioadă, cancerul este patent, s'a întins și la alte organe, bolnavul e slăbit, intoxicat și iremediabil atins.

In toate aceste stadii *este absolut nevoe de „biopsie"*; adică se ia cu toate precauțiile un mic fragment din tumoră spre a se face preparații microscopice. Examenul microscopic este absolut necesar, atît pentru a se ști că e cancer, cît și pentru a se ști ce *formă* de cancer este. Lucrul acesta este foarte important, căci numai așa se poate doza tratamentul prin raze, care atacă anumite forme de cancer mai intens decît pe altele.

De infinit ajutor ar fi să avem, și pentru cancer, o reacție așa cum este Bordet-Wassermann pentru sifilis. Dacă am avea o asemenea reacție, diagnosticul cancerului intern mai ales ar face progrese mari. S'au recomandat multe feluri de reacții de către Abderhalden, Ascoli, Bothelo, Roffo, etc. Rezultatele însă nu-s deloc sigure.

Este de altfel greu de obținut asemenea reacții pentrucă, după cum am văzut, cancerul este mult timp o afecție pur locală, fără răsunet asupra întregului organism; iar cînd cancerul devine maladie generalizată, este mult prea tîrziu.

De aci decurge că diferitele cancere sînt mai mult ori mai puțin ușor de recunoscut, cele profunde fiind cele mai defavorabile. Diagnosticul este însă posibil mai totdeauna, dacă pacientul este examinat conștiincios și complect. Idealul ar fi ca la fiecare 6 luni, fiecare om chiar sănătos să ceară o asemenea examinare, iar cei ce au avut canceroși în familie, chiar mai des. Orice afecție rău precizată sau care tinde să devie cronică trebue suspectată de cancer, cercetată și tratată fără întîrzieri absurde. Numai așa se pot evita maladiile precanceroase, care favorizează apariția cancerului și numai așa se pot recunoaște repede cancere latente. Maladiile cronice nu sînt decît neglijență cronică.

Tratamentul a făcut mari progrese datorite faptului că chirurgia diferitelor organe se face în condiții mult mai bune, dar mai ales aplicării substanțelor radio-active (radiu, mesothoriu) ca și razelor X, ale căror efecte sînt din ce în ce mai bine cunoscute. Chiar cînd nu se poate obține o vindecare totală, pacientul suferă mai puțin și e capabil să-și reia activitatea pe un timp mai mult ori mai puțin îndelungat.

Succesul tratamentului e cu atît mai deplin cu cît cancerul a fost descoperit mai devreme și tratat cu mijloace mai complecte. E semnificativă deosebirea între laici și medici în ce privește tratamentul cancerului. Primii admit orice, chiar un tratament iluzoriu, numai ca să amine cuțitul; pe cînd medicii au încredere numai în cuțit, ajutat ori nu de raze. Sînt cancere ce se tratează numai operator sau numai cu raze, și altele care cer tratament mixt.

S'au încercat natural tot felul de substanțe chimice, în speranța că se va găsi un „specific", așa cum e chinina pentru malarie sau digitala pentru slăbirea inimii. Pentru cancer însă nu avem un asemenea specific care să vindece fără dureri și fără întîrziere. Totuși nu e săptămînă în care ziarele să nu anunțe leacuri nouă de cancer, pentru care e caracteristic că vindecă orice caz de cancer. S'a încercat de către specialiști plumbul, seleniul, formolul, substanțe foto-sensibile, etc., fie ca tratament general, fie ca aplicații locale. Substanțele acestea pot produce uneori necroze sau intoxicații și nu-s active decît pe anume forme de cancer.

Actualmente tratamentul general al cancerului tinde să se bazeze fie pe imunizare (cași cînd ar fi maladie infecțioasă) fie pe chemoterapia specifică, așa cum tratăm sifilisul cu neosalvarsan, mercur și bismut. Până cînd se va găsi un astfel de tratament, chirurgia și razele rămîn cele mai eficace și trebuesc aplicate tot atît de larg pe cît e nevoe.

Toată lumea, specialiști și profani și semi-profani sînt preocupați de aflarea unui tratament al cancerului. Nu se știe care e direcția cea mai bună, dar nu se știe dacă nu se va întîmpla și pentru cancer ceiace s'a întîmplat de pildă pentru variolă pe care o evităm și azi grație vaccinului făcut după normele fixate de Jensen acum peste 150 de ani, cînd nici nu se bănuia existența microbilor. Empirismul și observația justă au aflat leacul variolei, poate că va fi la fel pentru cancer. Să nu uităm că empirismul depășește în timp și spațiu, activitatea metodică a științelor exacte. Indispensabile sînt însă atît controlul cît și modul de aplicare strict științifice.

Descoperirea aceasta însă este de categoria descoperirilor pasteuriene, ceva care pare că nu va fi atins prin evoluție lentă și ameliorare progresivă a cunoștințelor și technicelor noastre ci mai de grabă printr'un fel de mutație, prin intervenția unui nou criteriu metodologic, genial pus de un mare inovator. Dar și într'un caz și în celalt e mai bine să nu comptăm practic cu o rezolvire rapidă și deplină a necunoscutului. Cum descoperirea aceasta se poate face mine,

sau la sfirşitul veacurilor, lupta anti-canceroasă trebue bazată actualmente pe alte principii.

Problema actuală este deci organizarea luptei *impotriva cancerului privit ca o maladie socială*. Această atitudine are numeroase temeiuri.

După cum am văzut:

1. Etiologia cancerului ne este necunoscută, adică adevărata lui cauză. La aceasta se poate aminti că variola nu mai are de mult nici o importanţă practică deşi noi nu cunoaştem „microbul" variolei, graţie numai vaccinaţiunilor făcute şi azi după normele date de Jensen la sfirşitul veacului al XVIII-lea şi care a precedat cu mult era pasteuriană.

2. *Patogenia sau cunoaşterea cauzelor favorizante ne este dimpotrivă destul de cunoscută. Ştim că sint diferite leziuni locale* ce predispun la cancer; *că anumite substanţe* ca arsenicul, gudronul, funinginea, după o prelungă aplicare produc cancer. Studii recente au arătat că *factorul ereditate poate cel mult favoriza transformarea canceroasă a unei maladii pur locale*, şi că tocmai descendenţii de canceroşi sînt cei ce trebuesc să supravegheze cu mai multă atenţie dar şi fără hipochondrie starea sănătăţii lor.

3. Cancerul rămîne să fie privit ca o maladie medico-socială pentru că cere colaborarea neobosită a tuturor, specialişti sau profani, spre a obţine *depistarea lui timpurie* şi *tratamentul precoce al maladiilor ce pot deveni cancer*. Numai în momentul în care pacientul, cei din apropierea lui obişnuită ca şi medicul casei ori medicul sanitar sînt egal de pătrunşi de aceste principii, numai atunci pot ajunge la un *tratament curativ* şi nu la un simplu tratament paliativ, mai mult ori mai puţin anodin. Succesul luptei anti-canceroase este deci operă de *propagandă* printre toţi cei ce pot stimula energia lîncedă a candidatului la cancer şi-l pot determina să urmeze şi examenele şi tratamentul necesar.

4. De altă parte, se pare că frecvenţa cancerului e în creştere, aşa cum reese din tabloul ce urmează:

Anglia şi Wales . . .	27,4 în 1847 . . .	137,6 în 1927	la 100.000
Paris	95 în 1887 . . .	125 în 1927 „	„
Germania	52 în 1881 . . .	121,5 în 1921 „	„

In Elveţia, toate cifrele de mortalitate afară de cea a cancerului.

In Franţa, mortalitatea de cancer vine a 5-a, ca importanţă numerică, după senilitate, tuberculoză, boli de inimă şi boli pulmonare (afară de tuberculoză).

In America de Nord, mortalitatea prin cancer vine tot a 5-a, după cele prin boli de inimă, tuberculoză, boli de rinichi şi pneumonie.

Dintr'o sută de copii de 10 ani (care au scăpat de bolile

primei copilării), cel puţin 8 vor muri de cancer şi cel mult 7 vor muri de tuberculoză, în Statele-Unite.

Intre 55 şi 70 de ani, o moarte din 8 e cauzată de cancer, iar printre femeile de 45—65 de ani, una din cinci moare de cancer.

Este adevărat că şi durata medie a vieţii s'a lungit, cel puţin în Statele-Unite; pentru cei ce trec de 50 de ani, este un exces de 17 la sută bărbaţi şi de 13 la sută femei în 1924 faţă de 1911.

Sporirea reală a cazurilor de cancer este admisă de autorii anglo-saxoni şi germani.

Este deci cu totul necesară o organizaţie de luptă anticanceroasă ceiace se poate face după mai multe modalităţi făcînd apel:

I) la propagandă, II) la instalaţii spitaliceşti, III) la institute şi cercetări.

I. *Propaganda* poate fi de două feluri. Este propaganda făcută printre medici şi aceia ce se adresează la profani; ambele sînt intrebuinţate paralel. Pentru medici se fac fie cursuri de perfecţionare, fie publicaţii periodice care să le facă cunoscute de aproape ultimele progrese realizate din punct de vedere clinic şi terapeutic sau experimental şi biologic. Aşa sint cursurile Institutului de Cancer al Facultăţii de medicină din Paris (Profesorul Roussy). Pentru profani se răspîndesc afişe, broşuri şi articole de presă redactate în chip potrivit. Aşa este excelenta broşură datorită d-lui profesor Iacobovici dela Cluj, editată de „Astra".

In cantonul Genevei se fac conferinţe populare şi proecţii de către medici competenţi. In America se fac publicaţii pe o scară întinsă. Toată lumea află astfel ce e cancerul, cum se poate trata actualmente, care este rolul ereditãţii sau infecţiei în propagarea lui. In Anglia, dimpotrivă propaganda e limitată la medici, spre a evita greşita interpretare a lucrurilor aflate din publicaţiile de vulgarizare, şi spre a lăsa medicului toată răspunderea, dar şi toată libertatea de acţiune.

Idealul este ca toată lumea să ştie cît mai mult despre cancer, tocmai spre a stirpi orice element de teroare şi orice element de alarmă inutilă. Tot acest cadru patetic, care aminteşte de „Strigoii" lui Ibsen, trebue să dispară din jurul cancerului. După cum nu i se ascunde cuiva, tînăr sau bătrîn, că are o boală gravă poate incurabilă de inimă sau de rinichi, tot aşa cancerosul sau candidatul la cancer *poate* să ştie ceiace îl aşteaptă şi trebue să ştie, cînd şi cît timp este curabil cancerul.

„Poate să ştie" ori „trebue să ştie" sînt deziderate, pentrucă „un homme averti en vaut deux". Insă nu toţi oamenii respiră bine la înălţimile unui adevăr dureros. Mai mult ca

oricine, medicul și cei din jurul unui bolnav sînt siliți să respecte uneori mitul „Rațeî sălbatece". Atitudinea oportunistă, recomandată de Claude Regaud, e cea mai bună; sînt și pacienți cărora gîndul că sînt canceroși le-ar spori suferința sau i-ar împinge să-și facă singuri sama.

Nu e mai puțin adevărat că lupta anticanceroasă azi se bazează pe propagandă care să specifice:

a) ce substanțe pot produce iritațiile cronice, care preced cancerul, și cum trebuesc supraveghiate meseriile în care se pot produce asemenea iritații cronice. Legislația corespunzătoare lipsește încă.

b) Influența pregătitoare a inflamațiilor locale de tip cronic.

c) Pentru a descoperi orice început de cancer fără simptome prea aparente, se impune vizită periodică, chiar la cei în aparență perfect sănătoși; e un adevărat control al sănătății. Dacă acest fapt ar intra în practica generală, multe vieți ar putea fi salvate și multe suferințe ar putea fi evitate. Tratament imediat al afecțiilor-constatate.

d) Propaganda cea mai eficace emană de la medic și se adresează celor ce vin direct în contact cu bolnavul. Această operă însă trebue făcută în cadrul unor organizații care s'o amplifice și s'o adapteze la nevoile practice.

II. *Spitale de Cancer.* Maladia o dată recunoscută, tratamentul trebue început și executat fără întîrziere de către un specialist avînd la îndemînă toate mijloacele de tratament. Regaud a accentuat că e preferabil să fie puține centre de tratament bine dotate ca material și personal, decît multe centre mediocru înzestrate. Un eșec de tratament predispune la recidivă, deci tratamentul trebue să fie realmente curativ atunci cînd e cazul.

Franța posedă unsprezece centre anticanceroase și alte șase în Paris, create între 1924 și 1927. La acestea se adaugă din 1926 Institutul de Cancer al Facultății din Paris, situat la Villejuif și condus de Gustave Roussy. Prin organizarea sa acest centru care a pornit dela o modestă infirmerie de canceroși în 1921, este astăzi modelul organizației franceze, care este de altfel cea mai desăvîrșită.

Nu este de mirare că țara care a descoperit radiul să conducă și lupta anti-canceroasă.

In celelalte țări sînt doar Spitale de cancer, cel mai vechiu fiind spitalul înființat de canonicul J. Godinot la Reims (1740), apoi Middlessex Hospital din Londra (1791) de Samuel Whitebread. S'a înființat la Lyon, în 1842 de către D-na Garnier Chabot, un azil pentru bolnavele cu cancer incurabil; această operă admirabilă a fost imitată și există numeroase azile de acestea create și întreținute de către „l'Association des Dames du Calvaire". De oarece cancerul a fost mult timp considerat ca maladie contagioasă, nu s'a permis canceroșilor să intre în spitalele obișnuite decît dela 1846 în Franța.

Pentru publicul mare, cea mai utilă unitate de luptă este însă nu medicul izolat ci *Centrul Anticanceros.* Acesta e un spital cu un dispensar anex, unde conlucrează diferiți specialiști necesari din cele trei ramuri principale: chirurgie, radiologie și anatomie patologică, la care se adaugă, după nevoe, diferiți alți specialiști. Dispensarul spitalului sau dispensariile filiale situate în localități vecine fac triajul bolnavilor.

Serviciul social ar fi o inovație utilă de aplicat în cancer. Este vorba de infirmiera vizitatoare, care să depisteze, să trimeată la dispensar ori la specialist cazurile suspecte de cancer. Ar putea lucra pentru cancer aceleași infirmiere ce fac azistență socială ori operă antituberculoasă. In plus se poate ține mai ușor și mai permanent legătura între fostul pacient și centrul spitalicesc unde a fost tratat, spre a se putea aprecia efectele tardive ale tratamentului.

Centrul anti-canceros fiind organizație de stat, lucrează de comun acord cu tot aparatul sanitar și administrativ al unei regiuni oarecare.

Primele centre de acestea au fost create în Franța în urma insistenței lui Bergonié, marele radiolog din Bordeaux, căzut el singur victimă cancerului produs de razele pe care le aplica pacienților lui. Bergonié a preconizat ideia acestor centre anti-canceroase, unde sînt adresați spre diagnostic și tratament bine condus.

Centrele sînt situate numai în orașele unde sînt deja Facultăți de medicină, spre a avea gata preparați diferiții specialiști necesari. Toate aceste organizații nu au evident nici un scop lucrativ pentru medicii ce le dirijează, căci în afară de retribuții fixe, nu există nici un onorar.

III. *Institutele de cercetări asupra cancerului* sînt foarte importante, căci ne pot da cheia problemei. In afară de laboratoriile unde se făceau studii de cancer s'au întemeiat institute speciale. Primul e cel creat la Buffalo în Statul New-York (1898) pentru Gaylord care a făcut întinse cercetări relative la rolul microbilor în producerea cancerului. Au apărut apoi altele în Anglia, Germania, Franța, Italia, Danemarca, Olanda, Argentina, etc. Pe lîngă laboratoarele de analize și cercetări, aceste institute cuprind o secție spitalicească și o secție de tratament; este prin urmare nevoe de specialiști cu multă experiență și de instalații cît mai complecte. Toate acestea se pot însă organiza după mijloacele bănești disponibile.

In țara noastră, problema cancerului se prezintă în condiții cu totul particulare. Mai întâiu, nu știm cît cancer avem, în ce părți din țară e mai frecvent; de altă parte atît timp

cît mortalitatea infantilă e aşa de mare, cît timp tuberculoza, sifilisul şi pelagra fac ravagii aşa de întinse, s'ar putea spune că problema cancerului nu e urgentă.

Trebue însă amintit că cele mai multe cazuri de cancer lovesc oameni în plină maturitate, de a căror activitate, de a căror sănătate depinde soarta şi activitatea multor altora. Exemple impresionante sînt încă proaspete în amintirea tuturor. Pentru societatea noastră forţele acestor oameni sînt încă mai preţioase decît aiurea. Şi chiar e vorba de oameni mijlocii; dacă viaţa acestor oameni e un capitol de experienţă şi de muncă ce nu poate fi risipit. Egalitatea nu există nici în biologie nici în dinamica socială. De sigur că sînt justificate mila şi ajutorul dat acolo unde bîntue mortalitatea infantilă şi pelagra, dar atenţia ce se dă pentru epavele societăţii ar fi încă mai justificată să se dea pentru cancerosul care e de obiceiu cel puţin soldat în armata activă a societăţii.

La eficacitate egală, tratamentul cancerosului poate fi de durată mai scurtă decît al celor atinşi de sifilis, tuberculoză sau pelagră. E adevărat că e nevoe de raze sau radiu care sînt costisitoare. Insă cu 3—4 centre anti-canceroase bine dotate se poate face mult dacă se adaugă o reţea de sub-centre şi dispensarii, o colaborare conştientă a organizaţiilor sanitare şi administrative, şi mai ales o opinie publică care să priceapă fără alarmă inutilă cît de întins e pericolul şi totuşi cît de mult se poate face chiar cu simple mijloace operatorii, dacă ele vin la timp. Nici cercetările pur stiinţifice nu pot fi lăsate la o parte. Aportul romînesc la ştiinţa mondială cu totul lăsate la o parte. Aportul romînesc la ştiinţa mondială e tot mai mare. In afară de chestiile fundamentale sînt atîtea alte lucruri de detaliu, fie ca terapie, fie ca biologie, care pot fi descoperite de un cercetător atent şi dispunînd de un minimum de posibilităţi de lucru, încît nu putem tăgădui datoria şi dreptul ţării noastre de a lua parte la această cruciadă. Quod refert quis opus faciat, modo denique fiat? — este motto ales de British Empire Cancer Campaign.

Mortalitate infantilă, tuberculoză, alcoolism, pelagră, sifilis, malarie — greu e programul organizaţiilor sanitare la noi. Se mai adaugă cancerul, deseori maladie a celor mai buni ani de muncă. Nu-i de loc momentul ca să neglijăm capitalul nostru uman şi mai ales anii lui cei mai productivi.

E bine să se amintească prin presă, nevoile cele mari care formează programul real şi durabil al celor ce fac, pe lîngă inevitabila politică de guvern, şi politică de guvernămînt.

Profesorul Roussy rezumă problema cancerului, din punct de vedere naţional, în următoarele cuvinte, care se aplică tot aşa de bine aci ca şi în Franţa: *„e de un interes vital, pentru ţara noastră, ca protecţia sănătăţii publice să fie considerată ca unul din elementele esenţiale ale apărării naţionale"*.

Dr. Emil Crăciun

Reflexii asupra generaţiei nouă

In interesanta sa nuvelă „Unordnung und frühes Leid", Thomas Mann proectează, cu intuiţia lui de mare artist, o lumină puternică asupra psihologiei copiilor de după războiu. Profesorul Cornelius, savantul cu sufletul format în atmosfera liniştită şi intelectuală a Germaniei aristocratice de odinioară, priveşte pe fereastră cum doi tineri se'ndreaptă spre poartă. Unul din ei e fiul său. Imbrăcaţi amîndoi la fel, în acelaşi costum de sport — simplificat de sărăcia inflaţiei, — cu acelaşi păr în dezordine, cu foarte asemănătoare gesturi energice şi cu o identică supleţă sănătoasă, — profesorul nu poate spune imediat care din ei e copilul lui, şi care e servitorul. Şi atingînd problema cu fineţă, scriitorul crede că cel care a evoluat e servitorul sau că, mai de grabă, e vorba de o adaptare reciprocă.

Filozoful Keyserling a vorbit, cum se ştie, de tipul „chauffeur"-ului pe care-l realizează generaţia pasionată de sport şi de mecanică a vremii noastre. Iar într'un număr din 1928 al revistei berlineze „Zeitschrift für Politik", un articol foarte instructiv: „Die junge Generation in Russland" de dr. Hans von Rimscha (Riga), pune în contrast vechea generaţie rusească de tineri romantici şi intelectuali, cu noua generaţie, realistă şi bogată în vitalitate. In locul studentului „foarte idealist şi complicat, intelectual şi dezordonat, filozofînd şi vorbind continuu, dar producînd foarte puţin, harnic dar lipsit de metodă, subalimentat şi insignifiant ca exterior, dar devotat ideilor menite să fericească omenirea întreagă", a apărut tipul cel nou, produs al revoluţiei. Acesta e „sănătos şi puternic fiziceşte, neintelectual şi necomplicat, inteligent şi cu puternic instinct vital, puţin atras de problemele filozofice şi teoretice (fie chiar teoria comunistă)".

După autorul acestui articol, tenacitatea nebănuită a regimului sovietic se explică numai prin vigoarea proaspătă a nouăi generații rusești. Căci în Rusia nu domnește atît un sistem nou, cît mai ales o generație nouă. Dr. Hans von Rimscha nu uită să sublinieze asemănarea dintre tipul tînărului rus de azi și tipul general al tînărului european actual, „chauffeur"-ul lui Keyserling.

Desigur, anumite nostalgii personale de viață de altădată, mai intelectuală și mai puțin sportivă, o anumită căutare decepționată a „distincției" aristocratice de odinioară, nu lipsesc niciodată din asemenea constatări. Și dușmanii neîmpăcați ai democrației se grăbesc să tragă din observații de acest fel concluzii defavorabile „democrației școlare".

...„Căci ce reprezintă, în fond, aceste promoții iubitoare de viață (și mai puțin de carte) din cauza cărora profesorii de pretutindeni regretă pe elevii care debitau febril și pasionat nesfîrșite versuri din Virgiliu sau din Corneille? Nimic altceva decît avalanșa celor nechemați spre cultură, aspectul școlar al democrației. Puținele elemente distinse se vulgarizează și ele în contact cu massa amorfă: copilul profesorului universitar nu mai poate fi nici sufletește deosebit de servitor".

Evident, problema nu e atît de simplă și nici așa de direct... politică. Ea are, însă, un substrat social, pe care vom încerca să-l clarificăm, referindu-ne, deocamdată, la împrejurările vieții sociale romînești.

Incerc să-mi reprezint fizionomia unei clase de liceu romînesc din epoca premergătoare războiului, în care s'a petrecut adolescența generației... devenită foarte repede „generație veche". Mă întreb: era, așa cum se spune, nivelul școlar superior celui de azi? Să fim drepți: nu era. Elevii de astăzi sînt altfel decît cei de eri, ceiace nu înseamnă că sînt inferiori. Ei se gîndesc, în ora de Matematici, la „match"-ul de după amiază, așa cum noi ne gîndeam la cutare poezie simbolistă, cu înțeles misterios. Eram mai cerebrali, mai „livresci", și ne împărțeam adesea în tabere după preferințele noastre literare și sociale. Precocitate adesea primejdioasă. Din această atmosferă au eșit faimoșii „inadaptabili" ai lui Vlahuță și Brătescu-Voinești, și nenumărații neadaptați la asprimile vieții, pe care îi supără spectacolul vulgarității cotidiane cînd ridică ochii de pe versurile poetului favorit. Dacă sportul excesiv desintelectualizează și vulgarizează astăzi pe adolescenți, ei vor fi, în orice caz, mai aproape de viața reală, care a fost totdeauna... o brutală partidă de sport.

Excesul de literatură depărta, odinioară, pe mulți tineri de realitate, care nu întîrzia să se răzbune.

Dar nu cei mai rafinați și mai literari erau totdeauna și cei mai harnici. Premianții nu erau numai copii „de familie bună", cu educația îngrijită, flori delicate de seră, ci, foarte des, copii energici și ambițioși veniți direct dela țară. Ce e drept, ei nu veneau în massă, ci izolați. (Și se adaptau *ei* „manierelor alese" din jurul lor: copilul de servitor ajungea tot așa de „manierat" ca și copilul de profesor, conformîndu-se modei atotputernice...). Invățătorul satului izbutise, cine știe cu cîtă greutate, să convingă pe țăranul nevoiaș că odrasla lui trebue dată mai deoparte la învățătură. Acelaș învățător care nu izbutise să scoată din întuneric multe alte elemente valoroase. Căci aici e marea superioritate a democrației în școală: ea cere ca selecțiunea meritului să nu fie niciodată sacrificată selecțiunii făcute de avere și de poziția socială.

(Ne plîngem adesea, astăzi, de mulțimea de copii de țăran, mai bine sau mai rău înzestrați, care invadează nenumăratele școli secundare înființate în comunele rurale. Acuzăm, de obiceiu, pe electorii locali care pentru a satisface vanitatea cetățenilor împînzesc țara cu gimnazii inutile. Unii conced țăranului dreptul de a învăța cîteva clase de liceu, cu condiția însă să nu devină un candidat în plus la o slujbă de prea mulți rîvnită. Dar cînd judecăm așa, uităm să ne punem o foarte simplă întrebare: cu ce să trăiască la țară relativ numeroșii copii ai țăranului împroprietărit? Sau am dori ca pămîntul să se îmbucătățească foarte repede? Desigur că nu. Adevărul e că bucata de pămînt nefiind suficientă pentru toți copiii, o parte din ei ar trebui, în mod normal, să fie absorbiți de o industrie dezvoltată. Dar unde e această industrie? Și atunci, în lipsa ei, țăranul, prin intermediul... votului universal, cere statului să-i facă gimnaziu, adică să asigure pînea zilnică a funcționarului măcar unuia din copiii lui... Remediul supra-populației intelectuale, ca și al celei manuale, e unul singur: industrializarea țării, crearea de noi izvoare de producție.)

Desigur, cei mai înstăriți din țăranii împroprietăriți își pot ține, de bine de rău, copiii în gimnazii și chiar în licee. Dar să nu uităm că schimbarea raporturilor de proprietate în agricultură a fost marele rezultat social al războiului în toată Europa orientală. Rusia n'a putut realiza comunismul, dar a reușit să fărămițeze latifundiile în nenumărate posesiuni individuale țărănești.

In Apus, „revoluția agrară" datează de mult (în Franța

dela Revoluția franceză), dar și acolo s'a înregistrat după războiu acea „soziale Umschichtung" (vezi Otto Bauer, „Die österreichische Revolution", Wien, 1923) a întregii societăți. Rentierii germani s'au prăbușit în epoca grozavă a inflației. In Franța, ca și în atîtea alte țări, învingătoare sau învinse, o parte din burghezie a trecut în categoria re-semnată a „noilor săraci", așa de numeroși, deși despre ei se vorbește mai puțin decît despre faimoșii „nouveaux riches", intrați de mult în literatură. Războiul a răsturnat straturile sociale, aducînd la suprafață elemente nouă și viguroase. Cît de adîncă e această „restratificare", (ertați barbarismul) nu ne putem da încă sama, în lipsa perspectivei istorice. Dar că fenomenul nu e o iluzie subiectivă, aceasta pare sigur.

...„Tineretul rusesc de astăzi nu mai e palid la față, nu mai e dezordonat și romantic. Viața excesiv cerebrală e înlocuită cu cea mai exuberantă vitalitate"...

In mai mare sau mai mică măsură, contrastul acesta semnificativ se regăsește în toată Europa. Desigur, generație nouă, obsedată de sport și de radio... Dar, în același timp: clase sociale nouă. Făcînd abstracție de nuanțele care deosebesc fiecare contingent în parte, tineretul european de astăzi, cu o nouă concepție despre viață, reprezintă, probabil, ascensiunea unor clase sociale viguroase. De aici prisosul de energie fizică care, uneori, neglijează disciplina ascetică a dialecticii. De aici antipatia instinctivă în contra „paloarei" romantice care nu mai e „d'un bel emploi" ca pe timpul lui Musset. De aici, poate, simțul realității, cultul faptei.

S'ar putea susține că tineretul e totdeauna, prin temperamentul lui, de partea credințelor și modelor nouă. Pentru singurul motiv că sînt nouă și revoluționare. Am ajunge astfel la tipul puberului vijelios și revoltat (nu importă împotriva cui), la eternul conflict între generații, de esență pur psihologică (sau fiziologică).

Dar să ne amintim că la 1830, în vălmășagul bătăliei romantice, nu toți tinerii erau purtători ai insignelor revoluționare. Tinerii „protégées", îmbrăcați în cuviincioase costume de gală — echivalentul vestimentar al sacrosanctelor reguli clasice — se găseau în lagărul clasic și burghez, opuși tinereții superbe a răzvrătiților romantici și bravînd ostentația vestelor roșii. Deci: tineri... clasici deoparte, tineri romantici de alta, și natural, alături de aceștia, multe alte genuri de tineri, ca în toate timpurile. Romanticii erau, însă, tipul reprezenativ, care a dat epocii culoarea ei caracteristică. (Căci nici azi nu lipsesc adolescenții sfioși și reculeși de altă dată, dar nu ei formează nota dominantă într'o vreme în care timiditatea și viața interioară nu mai sînt destul de frequente ca să dea ele tonul conduitei.)

Toate caracterizările sumare ale epocilor istorice, mai mari sau mai mici, până la cele mai mici care sînt generațiile, nu pot fi decît aproximativ juste. Formule ca „epoca romantică" sau „generația sportului", trec, fatal, cu vederea coexistența unor caractere direct opuse. G. Plechanov reproșează (în „Beiträge zur Geschichte des Materialismus") lui Taine simplificarea arbitrară pe care „le personnage régnant" („în Evul-mediu călugărul extatic și cavalerul îndrăgostit") o introduce în istoria literară și psihologică a Evului-mediu. Căci, în această epocă istorică, poezia populară, care nu cunoștea nici misticismul exaltat, nici lirica erotică, avea caracter de satiră realistă. „Personagiul dominant" e mai puțin întruparea „sentimentelor, nevoilor și aptitudinilor" unei vremi întregi, cum îl vedea Taine, decît expresiunea psihologiei unor anumite categorii sociale. Greu ne putem imagina astăzi „misticismul medieval" altfel decît în cadrul, mult redus, al lumii ecleziastice care era, desigur, toată lumea medievală.

Diferența psihologică între diferitele categorii și clase sociale nu trebue neglijată nici cînd e vorba de psihologia unei generații. Trebue să ne întrebăm dacă ceiace ne apare ca psihologie a generației de după războiu nu e cumva, în mare parte, un aspect al psihologiei claselor ridicate de după război, clase care domină tot mai mult atmosfera socială.

Căci războiul a fost, o știm cu toții, în același timp o mare revoluție socială. Și revoluțiile au și ele logica lor imanentă. Ascensiunea bruscă a unor clase sociale și căderea definitivă a altora e însăși definiția fenomenului revoluționar. Ceiace mai rămăsese din vechea noastră clasă boerească, rafinată, dar în parte decăzută, a dispărut, o dată cu exproprierea moșiilor, de pe arena istoriei, așa cum a dispărut și partidul care era exponentul politic al acestei clase sociale. Și aceiași necesitate istorică vrea ca, în vremurile frămîntate, să apară la lumină energia straturilor adînci ale poporului, neanemiate de aerul închis al saloaneor.

Tineretul de azi, — spune Dr. Hans von Rimscha — e plin de viață, optimist, anti-romantic. Copiii „oamenilor noi" adaogă, probabil, la frescheța tinereții lor, vigoarea moștenită dela părinți. Indoitul prisos de energie trans-

formă lumea într'un splendid spectacol. Toate generațiile tinere au cunoscut entuziasmul fără motiv, exuberanța nesfîrșitei bucurii de a trăi. Poate că generația de astăzi cunoaște mai mult ca altele fericita euforie a tinereții. Bucurie cu atît mai mare cu cît e împărtășită de mai mulți, expresia ei a fost totdeauna „rîsul nebunesc", cunoscut psihologilor și... școlarilor în clasă. Tînărul singuratec și melancolic, obiect de răutăcioase ironii, a apărut totdeauna camarazilor ca o abatere dela legile naturale. Tineretul „anti-romantic" de astăzi înțelege și mai puțin „poza" demodată a melancoliei romantice. Dar, după autorul articolului citat, noua generație rusească și, în general, europeană nu e numai „anti-romantică" ci și „anti-individualistă". „Colectiviști în cel mai adînc înțeles al cuvîntului, ei se simt identificați cu ordinul, comunist sau fascist, din care fac parte (fără să se intereseze prea mult de doctrina comunistă sau fascistă...)".

„Colectiviști" în acest înțeles psihologic, sînt, până la un punct, toți adolescenții. Bucuriile comune ale micilor infracțiuni, solidaritatea conspirației împotriva autorității paterne sau școlare, topesc sufletele individuale în cel colectiv al clasei. Ce rămîne mai tîrziu din această misterioasă comuniune? Aproape nimic. Te întîlnești cu fostul tău coleg de clasă și constați, cu un sentiment penibil, ce mică e provizia de amintiri comune și ce repede stagnează conversația. Ți-ai făcut de atunci prieteni noi, aleși după afinitățile sufletești, nu impuși de hazardul colegialității. „Colectivismul" tineresc nu are la bază comunitatea de idei, ci simpla mulțămire de a fi împreună, de a forma un grup. Intr'o vreme în care, cum se întîmplă astăzi, mistica grupului („a ordinului comunist sau pacifist"), ca și atîtea alte mistice e atotputernică, iar ideile clare și distincte sînt așa de compromise, plăcerea fizică de a forma o colectivitate, o mulțime, ține loc uneori de doctrină, — ține, poate, loc și de ideal.

Generația noastră tînără dinainte de războiu era halucinată de imaginea idealului național. Astăzi, tinerii fanatizați pentru cîteva clipe de... oameni foarte puțin fanatici, dar mai amatori de diversiuni politice, sufăr de lipsa unui ideal. Au început să simtă că antisemitismul ipocrit care li se predică e un joc urît al politicii de partid. Dar sufletul lor nu poate fi în întregime stăpînit de grija carierei de mîine și a examenelor anuale. Ei sînt în căutarea unui ideal nou. Unii cred că l-au găsit în cultul... propriei lor energii vitale. Nu de mult ceteam un articol

în care unul din tinerii noștri mistici își auto-admira „sîngele bogat, mușchii elastici, vitalitatea exuberantă".

E ușor de înțeles că această energie prețioasă ca mijloc, nu ca scop, nu trebue glorificată pentru ea însăși, ci trebue canalizată spre cultură. Căci nu cu „sîngele nostru bogat", de care nimeni nu s'a îndoit vreodată, ne vom face drum în cultura universală, ci numai cu valori intelectuale originale.

Departe de a se opune selecțiunii capacităților, democrația, care nu cere decît „egalitatea punctului de plecare", garantează ea, și numai ea, selecțiunea justă a valorilor. Prin această selecțiune și prin... trecerea timpului, acest mare dușman al tuturor exagerărilor, „generația sportivă" va face loc unei generații cu adevărat nouă în lumea contemporană: generația armonioasă a corpului robust și a minții luminate.

Alexandru Claudian

Memorial

Granada.

Densitatea aerului şi reverberaţia luminii au, la Granada, o particularitate celebră: lucrurile par pretutindeni apropiate. Din cerdacurile Alhambrei, lanţul cărunt de zăpezi al Sierrei Nevada pare un decor cartonat pe care-l poţi atinge cu mîna. De-acolo porneşte către sară boarea de aer proaspăt care alintă frunţile arzătoare ale Grenadinilor.

Generaliful e o fostă vilă de vară a Califilor, „petit Trianon" al tiranilor Mauri. Alhambra e palatul fastuos pentru ceremonialul protocolar. Masca regească nu ştie şi nu poate să surîdă acolo unde se primesc solii altor neamuri, unde se pronunţă sentinţele de moarte, unde se oficiază pompa care impune şi intimidează. Dar, în toate timpurile, regii şi-au revendicat dreptul lor de simpli muritori. Vila de alături e pentru intimitatea simplă şi umană, pentru liniştea singurătăţii, pentru dragostele tăinuite şi neregulate.

Dincolo, ostentaţie, pretenţie, lux.
Aici, graţie, căldură, duioşie.

Către sară, înainte de întunerec, hoinăresc prin străzile Albaicinului, în inima populaţiei ţigăneşti. De cînd specificul etnic şi popular e la modă, Ţigăncile îl învaţă dela dansatoare spaniole pentru a-l servi, cu farmec de mîna a doua, ca o citaţie după altă citaţie, turiştilor lacomi de pitoresc local. Pentru cîţiva gologani, fete de temperament normal, mimează o isterie de comandă, subt care nu se poate ascunde complect plictiseala ucigătoare a unei meserii fără inspiraţie, dezgustul pentru un automatism repetat până la saturaţie. Din case prăpădite, es bătrîni cerşetori, chirciţi, ofiliţi de obligaţia sedentară. Dumnezeu, cînd a zămislit neamurile, a blestemat două din ele la eternă rătăcire: Jidovii şi Ţiganii. Dar îndată, chiar şi printre aceşti nomazi ai planetei, a apărut ierarhia. Cei dintâi au devenit boeri, iar ceilalţi au rămas robi. Evreul a frînt zidurile ghetto-ului, a năvălit în lume peste tot. Dar în aventurier de lux: căpitan de industrie, bancher internaţional, în cel mai rău caz comis-voiajor, călătorind în clasa a II-a şi scoborînd într'un hotel confortabil. In praful drumului, biciuite de ploae, înotînd în glod se zbat încă, de un mileniu aproape, sălaşurile ţigăneşti. Unii duc civilizaţia, ceilalţi se tîrîe după ea...

...Deodată, în puterea nopţii, larmă de mulţime. Cerul e înroşit de focuri şi torţe bizare: o procesiune de noapte. In rîndurile dintâi, înşiraţi cîte doi sau cîte unul, ca la înmormîntare, se perindă preoţii în odăjdii scumpe. Intre ei, băeţi mai tineri în costume de clerici poartă torţe aprinse. Mai în urmă, grupuri în cor intonează litanii bizare. De o parte şi de alta, din miile de oameni care bordează strada, se ridică focuri de artificii care luminează o clipă cerul, prăbuşite apoi în ghirlande de scîntei. La mijlocul convoiului, purtată pe un boldachin enorm, o Sfîntă Fecioară de ceară albă, îmbrăcată în haine de mireasă, e purtată pe umeri de bărbaţi pioşi. Faţa ei lividă e luminată de focuri bengale şi cei care o poartă au ochii pierduţi, extatici ca într'o halucinaţie. Apoi vin purtate icoanele şi prapurile. Oficianţii calcă rar, cu privirea strînsă ca la o înmormîntare.

Din loc în loc, alaiul se complectează cu cîte-o muzică militară. Pocniturile artificiilor alternează cu marşul alămurilor şi cu corul bisericesc. In aer e ceva de îngropăciune şi de sărbătoare populară. Căci, dupăce figura de ceară luminată a Sfintei Fecioare a despicat întunerecul

nopții, după ce fiorul acesta de supremă încordare a străpuns inimile, veselia populară sparge liniștea și mulțimea se frămîntă cu chiote și strigăte în ritm de kermesă.

După ce spaima morții și a iadului a fluturat cîteva clipe printre suflete, bucuria vieții stimulată de acest amenințător presentiment tresaltă iarăși, mai impetuoasă, mai explozivă. Oamenii vor să se verifice dacă trăesc.

Ca toate înmormîntările, procesiunea aceasta are efecte excitante. Berăriile, bodegile se umplu și ochii femeilor lucesc bestial și provocator. Amorul e dovada vieții, el caută să desmintă spaima de adineaori. Și, dacă Spaniolii n'ar fi săraci, totul s'ar isprăvi într'o imensă orgie. Un prieten cu spirit ateu, constată într'o ricanare de satisfacție că aceste creștine procesiuni se termină în profanări păgîne. Pentru el sînt mai sincere și mai justificate ritualurile orgiace ale unor popoare asiatice. Fundamentul psihologic e acelaș: revanșa vieții. Insă lipsește aparența ipocrită și pretenția falsă. Filozofie simplistă care polemizează cu fenomenele, adică cu absurditatea pioasă, cu elanul mistic care n'are dece să știe că e împletit fatal cu sensualitate; psihologie eftină care cere conștiință acolo unde nu poate sau nu trebue să fie... Până la ziuă, discuție deplasată pe această temă....

Acum trenul fuge iarăși către nord. Incetul cu încetul cîmpiile fertile ale Andaluziei dispar, se topesc. In locul lor, stîncă aspră a Castiliei reapare. După o zi de mers, Madridul el însuși rămîne în urmă. Platou deșert și pietros. Zile de Octombrie reci și senine. Claritate stearpă fără îndurare, fără moliciune. Atingem cetăți medievale cu roluri celebre. Avila, cu ghirlande de ziduri, stă gravă, teribilă în propria sa mizerie, în soarele strălucitor. Frigul se întețește mereu. Iată acum Burgos, prima capitală a Spaniei, cu amintirile sale despre Cidul Campeador și despre epopeia eroică a primei Spanii. Orașul de astăzi, colț uitat de viață provincială, e asemănător, în mizeria lui, Ravennei ori Pisei.

Atenția e furată o clipă de catedrala gotică, delicată, de o proporție fermecătoare, cea mai desăvîrșită dintre catedralele Spaniei. Orgia de piatră dantelată e disciplinată aici într'o compoziție strînsă; liniile sînt grupate strict, într'o înlănțuire sever determinată. Și, totuși, impresia totală e aceia de frăgezime și grație. Delicateță suavă eșită dintr'o intenție austeră ca acele flori plăpînde țîșnite, nu știi cum, pe stîncile alpine. Noapte în Burgos. Pașii răsună cu rezonanțe înăbușite pe lespezile pavajului. Aici a căpătat prima formă geniul spaniol aspru și voluptuos deodată. Și evocarea începe a curge neoprită în tăcerea definitivă, unde nimic actual n'o poate întrerupe.

Nordul Spaniei samănă cu sudul: vegetație, umiditate, ogoare îngrijite, grădini luxuriante. Se presimte Franța. Trecem granița într'o sară ploiasă. Decorul s'a schimbat brusc, ca la o feerie. Fețele sînt joviale și glumețe. Gravitatea a dispărut. Pitorescul excesiv, caracteristicul accentuat și el. Deasemeni popii sumbri, militarii galonați, polițiștii inchizitoriali, mirosul de uleiu al bucătăriei. Pășind o sută de metri dincolo de sentinela care păzește hotarul, am parcurs, în fond, în timp, două sute de ani. Sîntem în altă lume și în altă civilizație. Și, trecînd, în căutarea unui restaurant, pe lîngă o modestă primărie de sat pe frontonul căreia stă scris orgolios bătrîna formulă umanitară: „Fraternité, liberté, egalité", nu știu de ce îmi simt ochii udați de lacrimi ca după o întoarcere tîrzie în patrie...

(Sfîrșit) **Mihai D. Ralea**

Plumb*

III.

(La Livia acasă. O odae de culcare ușor deranjată : mobile strînse, cîteva covoare rostogolite, etc. Nimeni în odae. Se aude soneria, marcată, ușor stridentă, apoi intră Livia. Scoate mănușile, pălăria. E grăbită, preocupată. Ceasul bate ora șase. Livia se uită la ceas. Intră servitoarea.)

LIVIA. — N'ai isprăvit încă ?

SERVITOAREA. — N'ați spus d-voastră să vă aștept, să vedeți cum așed lucrurile astea ? Am curățat, am șters și praful și pe urmă am așteptat, că așa ați spus, că veniți numai decît... De cînd v'aștept !

LIVIA *(distrată)*. — Da, da, adevărat. Bine, nu face nimic ! Acum trebue să ne grăbim. Am să-ți ajut și eu... am să string toaleta. Așa. Repede ! Repede, te rog. Intinde covorul ăsta aci, repede. Pune scaunul ăsta la loc... așa... *(Servitoarea vrea să iasă cu un covoraș mic.)*

SERVITOAREA. — Il mai scutur nițel.

LIVIA. — Nu, nu, lasă-l. Pune-l la loc. Nu avem timp !

SERVITOAREA. — Eu ziceam să le fi așezat mine; dacă tot ați întîrziat, mai ștergem o dată praful de dimineață !

LIVIA. — Nu, nu se poate. *(Se uită la ceas.)* Vine la șapte domnul Dan.

SERVITOAREA. — Dacă știam, isprăveam și singură... dar dacă așa ați spus d-voastră, că veniți... Stă și la masă la noi conașul ?

LIVIA. — Da.

SERVITOAREA. — O să le găsească toate așa fără rost... că n'o să avem timp.

* Vezi *Viața Românească*, Noembre, Decembre 1929.

LIVIA *(enervată)*. — Ți-am spus că îți ajut și eu !

SERVITOAREA. — Și celelalte odăi ?

LIVIA *(tot enervată)*. — Odaia asta să fie așezată și ajunge. *(Ia o rochie din dulap și trece după alcov. Servitoarea așează covoarele. Odaia pare în ordine.)*

LIVIA *(din alcov)*. — Să lași toaleta că o așed eu... Du-te, te rog, și spune la bucătărie... *(se aude soneria sunînd)*. Așa, bravo, asta ne mai trebuia acum. Vezi, te rog, cine e. Ascultă, stai o clipă... Să nu spui că sînt acasă. Nu putem primi acum... n'avem timp. *(Ese din alcov. E îmbrăcată elegant, de casă. Vine, merge spre toaletă, se pudrează cu fața în oglindă, spatele la public. Intră servitoarea.)*

SERVITOAREA. — Coniță, a venit domnul Valentin.

LIVIA *(se întoarce violent)*. — Cine ?

SERVITOAREA. — Domnul Valentin.

LIVIA *(buimăcită)*. — Domnul Valentin ?

SERVITOAREA. — Da... Spune că trebue să vorbească cu d-voastră... Voia să intre așa... fără să viu eu să vă spun... E afară; așteaptă.

LIVIA *(zăpăcită)*. — A da !... *(Surîde jenată)*. *(Pauză)*.

SERVITOAREA *(mirată)*. — Coniță ce să-i spun ? Nu-l primiți ?

LIVIA *(reculegîndu-se)*. — Ia-i spus că sînt acasă?

SERVITOAREA *(cu înțeles)*. — Desigur, coniță !

LIVIA. — Nu trebuia... Acuma.... spune... să poftească. *(Se uită la ceas)*.

SERVITOAREA *(se uită și ea la ceas, apoi la Livia)*. — Poftesc, coniță ?

LIVIA *(repede)*. — Poftește, te rog.

(Femeia iese. Livia rămîne locului, nemișcată, ca împietrită. Intră Valentin fără să bată. Livia tresare. Pare extrem de nemulțămită și enervată. Valentin se oprește departe de Livia, aproape de ușă. O atitudine teatrală. O privește pe Livia lung, apoi, cu glasul emoționat :)

VALENTIN. — Iți mulțămesc că m'ai primit. *(Livia răspunde cu un gest evasiv, casicum ar spune că faptul n'are nici o importanță. O pauză, și Valentin continuă)*. Era absolut necesar să-ți vorbesc. De mai multă vreme voiam să o fac și... *(surîde supus)*.... mă temeam să o fac... mă temeam că poate nu vrei... să mă primești... că nu vrei să mă vezi... și totuși trebuia, trebuia cu orice chip să te văd. *(Tot teatral.)* Da, mă temeam că nu vrei să mă primești... știi prima clipă !

LIVIA *(enervată, ușor desgustată)*. — Ceva în privința divorțului ?

VALENTIN *(scurt)*. — Nu. *(Acum surîde mieros.)* Adică, ba da, da; se poate spune ceva în privința divorțului. *(Pauză voită.)*

LIVIA *(foarte sec)*. — Da, ce e ?

VALENTIN *(același suris)*. — Cred că știi, că, dacă aşi fi vrut, divorțul ar fi fost pănă acuma transcris.

LIVIA. — Da, știu. Și ?

VALENTIN. — ...Și n'am vrut să transcriu divorțul. N'am vrut.

LIVIA. — Bine. Și acuma ?

VALENTIN *(rar de tot)*. — Nici acuma nu vreau.

LIVIA *(încet, ușor înfricoșată)*. — Nu înțeleg.

VALENTIN *(surizind cuceritor)*. — Nu vreau să transcriu divorțul. Nu pot să transcriu divorțul.

LIVIA *(cu revoltă)*. — Cum nu poți? Cum să nu poți ?

VALENTIN *(continuindu-și jocul)*. — Da, nu pot. Înțelegi ? Nu pot.

LIVIA *(ușor amețită)*. — După cîte știu... formalitățile sînt gata.

VALENTIN *(aer de martir)*. — Te-aşi ruga să nu-ți bați joc de mine !

LIVIA. — Să nu-mi bat joc de tine ? Dar nici...

VALENTIN. — Da, e inutil... și... dureros ! *(Acum toată tirada spusă repede intr'o singură respiraiție.)* Crezi că, dacă aşi fi putut să nu mai vin să te turbur, n'aşi fi făcut-o bucuros ? Mi-ar fi fost și mie mai ușor, mult mai ușor, dar crede că, dacă totuși am venit, înseamnă că nu se poate altfel, că trebue, că e imposibil altfel. Livia te iubesc. Mi-am dat sama că te iubesc, că nu pot fără tine. Iartă felul curios, dar nu știu altfel. Te iubesc, *(crescind tonul)* sînt legat de tine, fără tine nu pot trăi, tu m'ai legat de tine prin dragostea ta, acuma trebue să mă erți și să mă primești. Nu pot altfel. *(Tare de tot)*. Nu pot fără tine. *(Se oprește brusc.)*

LIVIA. *(Il privește curios, aproape studiindu-l. Apoi fără ură, aproape leneș)*. — Dar tu, tu m'ai întrebat, atunci cînd m'ai lăsat, dacă eu am să pot trăi fără tine ?

VALENTIN *(viu)*. — Nu știu... nu știam, adică, atunci. Atunci eu credeam că am să pot *(rectifică repede)* că o să poți, că vom putea unul fără altul. Dar, Livio, nu-mi vorbi te rog așa, nu mă privi te rog așa. Sînt destul de amărît, de turburat *(devine mai natural)*... de neporocit. Nu mai e nevoe să adaugi nimic în plus, te asigur. Am venit la tine să-ți spun, să ne lămurim... să mă ajuți. Trebue să înțelegi. Tu întotdeauna ai fost bună cu mine, tu ești bună, tu nu poți fi altfel. Întotdeauna m'ai înțeles, întotdeauna ai fost blîndă cu mine... și... tocmai acuma, cînd am eu adevărat nevoe de tine... să fii aspră cu mine ? Nu se poate. M'am învățat să găsesc ajutor în tine cînd sufăr... de aceia vin acuma cu încredere la tine: sufăr. Livio, noi nu putem rămînea așa, despărțiți. De cînd am plecat, nu mă gîndesc decît la clipa despărțirii noastre și nu înțeleg cum de te-ai putut purta așa cu mine, cum ai putut să mă lași să plec așa *(se apropie)*... ca un nebun, *(mai aproape)* pentrucă eram nebun... a fost o nebunie... Atunci nu-mi dam sama... dar tu, tu cum ai putut să mă lași ?...

LIVIA *(rece, tăios)*. — Dacă atunci nu ți-ai dat sama cum ai plecat și dece te-am lăsat să pleci astfel, acum e inutil să lămurim lucruri trecute, moarte; iar că mi-o spui acum, că reamintești lucruri trecute, moarte, în afară de faptul că este inutil, mai e și... extraordinar de dezagreabi' .. și jenant... și poate... ușor ridicol.

VALENTIN *(speriat)*. — Cum ?

LIVIA. — Da, toate astea sînt acum compl et inutile și... dezagreabile, pentrucă sînt spuse la netimpul l..r, și, ca orice lucru făcut la netimpul lui...

VALENTIN. — Ajunge ! Nu-ți dai sama ce faci! Cînd eu iți vorbesc așa cum o fac, cu... atîta sinceritate și cu tot ce am eu mai cinstit, mai cald, e nepermis să răspunzi cu atîta răceală și batjocură! Oricine aşi fi eu acuma în ochii tăi, oricine, dar măcar atîta respect să ai în fața unui sentiment !

LIVIA *(suride aproape veselă, aproape distrîndu-se)*. — Dar cîtuși de puțin nerespect! Dimpotrivă chiar: părere de rău că se mai poate întîmpla așa ceva acuma, cînd este așa de inutil. Și în tot cazul, crede-mă, iți vorbesc extraordinar de natural. Nu vreau să te jignesc cu nimic, dar cred că este bine să nu te las să vezi în mine ceiace nu este. De aceia aşi spune chiar că nu vorbesc destul de... asupra și de deslușit cu tine, că iți permit prea multe. Sînt prea blîndă și de data asta cu tine... ca de obiceiu, prea blîndă.. cu tine. Ai puterea să naşti milă în mine. A! nu e nimic măgulitor, nici pentru tine, dar nici pentru mine. Te asigur. Și acum cred că ne-am deslușit.

VALENTIN *(privind-o atent)*. — Pe cine iubești ?

LIVIA *(Pauză, apoi simplu)*. — Pe Dan.

VALENTIN *(Un gest mare de înțelegere lovită)*. — A! da!

LIVIA *(O atitudine cașicum totul ar fi de-acum deslușit, isprăvit)*. Da.

VALENTIN *(se reculege și, tot privind-o, îi spune încet și cu apăsări)*. — Nu-i adevărat. Auzi ? Nu-i adevărat. Nu poate fi adevărat. Ți se pare. *(Cu batjocură, rîde)*. Cum iți închipui că am să cred așa ceva ? Il cunoșteai pe Dan de ani de zile, și așa, deodată, pentrucă ne despărțim cîteva luni, descoperi că îl iubești, așa dintr'o dată ! Presupun că ai căutat să te amețești... am căutat și eu să o fac *(serios)* și fără folos..., cași tine.

LIVIA *(foarte degajată)*. — Te înșeli. Il iubesc, și fără altă amețire decît aceia a fericirii, acum.

VALENTIN *(violent)*. — Nu-i adevărat. Tu nu poți fi decît a mea. *(Se apropie de ea, o ia de braț, o întoarce către el.)* Decît a mea. *(Ii caută privirea.)* Auzi? Decît a mea.

LIVIA *(se trage scîrbită)*. — Lasă-mă, pentru Dumnezeu!... Ce e... murdăria asta!

VALENTIN *(îi dă drumul cu violență împingînd-o dela el, izbucnind într'un rîs cripsat, dureros, batjocoritor)*. — A! acum înțeleg... acum înțeleg... Ce imbecil! Asta a fost! Asta a fost despărțirea noastră! Asta a fost puterea ta de-a te despărți de mine! Așa, doamna avea amant! Ei bine, este extraordinar! Dar ce stupid, ce idiot, ce imbecil am fost! Dar ce imbecil! Doamna avea amant. Extraordinar! Într'atît de ridicol să fi fost și cu atîta naivitate. Ei bine, e de nepermis, de neertat, nu am avut decît ce am meritat. Da, nu sînt bun decît de batjocorit așa în față. Pentruce jenă? Jenă în fața unui imbecil orb? Da, da, era potrivit ce mi se da: cuvinte mari, fraze și batjocură! Iar eu mă simțeam vinovat, aveam remușcări față de tine! Ce imbecil! Mă simțeam necinstit numai la gîndul că doresc o altă femee decît pe tine. Nu te gîndeai că eu credeam în tine? Eu credeam că ești a mea, voiam ca tu să mă iubești, să simt că lîngă tine nu sînt singur, că te am... Și tu... tu, ce ai găsit de cuviință să faci din toate astea! Ți-ai bătut joc de toate astea. *(Emoție.)* Cum ai putut să-ți bați joc de toate astea, să-ți bați joc de toată încrederea pe care am avut-o în tine ani de zile... Pentrucă eu credeam în tine... și de aceia te iubeam... de aceia m'am întors la tine... și... acuma... îmi explic dece am căutat să plec de lîngă tine: se vede că totuși, totuși eu simțeam că îți bați joc de mine... că pentru tine nu sînt nimic... Da, da, aveam nevoe de un om cinstit, al meu, lîngă mine... și tu... tu...

LIVIA *(simplu)*. — Nu te-am înșelat.

VALENTIN. — Ce?

LIVIA. — Nu te-am înșelat.

VALENTIN. — Cum... vrei... să spui?

LIVIA. — Da.

VALENTIN. — Atunci....

LIVIA. — Atunci, nimic. Atît: nu te-am înșelat...

VALENTIN. — Bine, dar atunci... cum explici că, atunci... cînd am plecat, ai putut să te desparți așa de mine, cu atîta răceală. Înțelegi, nici o lacrimă nu ai avut! Cînd te doare, plîngi. Oricine plînge.

LIVIA *(surîde palid)*. — Nu întotdeauna.

VALENTIN. — Dar, dar nu tu. Tu care plîngeai de zece ori pe zi pentru orice fleac, vrei să spui că tocmai atunci ai putut să stai de piatră... fără nici un fel de emoție. Și de un cine îți pare rău cînd îl pierzi. Nu, nu-i adevărat. Acum minți, nu atunci, și nu înțeleg dece să minți acum, pentrucă acum minți, minți, e așa cum am spus eu. Auzi? Ți-ai bătut joc de mine. Nu există altă explicație pentru purtarea ta în despărțirea noastră. Acum văd.

LIVIA. — Există.

VALENTIN. — Care? Sînt curios. Care mai poate fi?

LIVIA *(tot simplu)*. — Dacă vrei..., e ușor.

VALENTIN. — Da, sînt curios, curios ce mai poate fi!

LIVIA *(rar)*. — Credeam..., știam.. adică aveam încredințarea că, dacă... atunci... mi-ași fi sfărîmat chiar sufletul în strigăte, *(emoție)* în fine orice, oriceași fi făcut, totul ar fi fost inutil: tu tot ai fi plecat, și asta fără să vrei să știi ce se petrece în mine, ce mă doare și cît mă doare. Totul ar fi fost inutil. Tu hotărîseși, plecai, și am simțit asta de îndată ce ai început să-mi vorbești. Da, am înțeles că totul este inutil, că între noi totul se sfîrșise de mult. Ți-am spus-o și atunci: o despărțire se face cu încetul, se face fără știrea noastră, fără voia noastră, cași dragostea; și într'o bună zi lucrul e atît de înaintat, încît e imposibil să nu recunoaștem, să nu vedem ceiace s'a împlinit. Atunci strigăm ceiace este de mult. Asta este clipa despărțirii, despărțire care s'a făcut de mult.

Cînd mi-ai spus că pleci, am simțit că noi eram de mult despărțiți, dar că până atunci nu o știusem încă, atît: *nu o știusem încă.* Mi-ai spus-o și am înțeles îndată. Atît. Și... dacă nu au fost lacrimi, asta nu înseamnă că nu a durut. O despărțire doare întotdeauna, dar fiecare suferă în felul lui. Poți suferi și fără lacrimi și strigăte; te asigur.

VALENTIN *(a ascultat. La urmă surîde îngăduitor)*. — Da, înțeleg ce spui tu; dar te asigur că lucrurile nu s'au petrecut astfel. Mult mai simplu și mai stupid: eu am avut un capriciu pentru cineva. *(Livia, semn de indiferență și enervare.)* Da, da, și tocmai plecînd mi-am dat sama că țin la tine, cît țin la tine... Iar tu, atunci și acum, din orgoliu, nu vrei să recunoști cît te-a durut, cît te doare, cît ții la mine și... găsești tot felul de explicări, care mai de care mai exagerate, mai fantastice. Simplu orgoliu *(surîde foarte iritător)* atunci și acum. Și nici nu e de mirare. Așa ai fost tu întotdeauna, complicată, cu explicații subtile și... inexistente... Livio dragă.

LIVIA *(rece, foarte rece)*. — Te înșeli... complect. Și apoi e indiferent ce crezi, ce a fost sau ce ai mai putea crede. Toate astea pot fi trecute subt tăcere.

VALENTIN *(cu elan)*. — Livio... Livio... dar crezi... dar crezi... dar tu nu știi... dar tu trebue să știi, trebue să înțelegi *(rar)* Livio, de-acum tu poți să mă chinui îngrozitor... îngrozitor, pentrucă te iubesc și... sînt gelos.... Și acum te iubesc și nu te mai pot pierde. Pentru nimic în lume nu mai pot îndura așa ceva. Pentru mine abia acuma ar fi despărțirea, abia acuma te-ași pierde... pentrucă am înțeles ce ești pentru mine.

LIVIA *(uimită și tot rece)*. — Bine, dar ce pot face eu în toate astea?

VALENTIN. — Cum? Mă întrebi pe mine, Livio? Eu vreau răspuns de la tine, nu întrebare.

LIVIA. — Răspunsul îl știi. Și apoi cred că tot ce am avut să ne spunem s'a spus, poate chiar și prea mult, deci...

VALENTIN *(amețit)*. — Deci, deci mă dai afară... din nou.. Bine, dar eu cred... că nu știi ce vorbești... Bine, Livio, dar... eu te iubesc pe tine acum... eu acuma fără tine...

LIVIA *(violent)*. — Ajunge! *(Pauză)*. Aproape din decență și cred că ar fi timpul să se termine toate acestea.

VALENTIN *(surd)*. — Nu pot fără tine.

LIVIA. — Ei bine, și atunci?

VALENTIN *(surizind mingăios, supus)*. — ...și atunci e simplu! Ce vrei mai mult? Nu pot fără tine.

LIVIA *(nedumerită)*. — Cum ce vreau mai mult?

VALENTIN *(același suris)*. — Da, cind nu se poate un lucru, nu se poate; și eu nu pot fără tine. Atunci vezi, trebue să... rămin... Nu... nu... nu crede că glumesc. Mă doare îngrozitor. E prima dată în viața mea, cind mă doare așa. *(Minile căzute)*.

LIVIA *(amețindu-se)*. — Bine, dar asta e o nebunie... dar nu înțelegi... nu înțelegi că am și eu dreptul să-ți spun: nu pot trăi lingă tine.

VALENTIN *(copilărește, uimit)*. — Pentruce?

LIVIA *(ușor dezarmată)*. — Cum „pentruce?" Dar tu, tu motivezi pentruce nu poți fără mine?

VALENTIN *(cu putere)*. — Da, pentrucă te iubesc... *(mai încet)*. Eu întotdeauna te-am iubit.

LIVIA. — Acum îți răspund și eu: Iubesc pe altul.

VALENTIN *(într'un strigăt)*. — Livio! *(Strigă)*. Ei da, privește... privește, da, da mă doare, mă doare, vezi mă doare. Livio, mă doare. *(Blind)* Livio, îți cer ertare pentru tot ce ți-am făcut... pentru toate. Dacă vrei o fac și în genunchi, *(emoție)*, dar iartă-mă *(nu se așează în genunchi, dar îi cuprinde mina)* și lasă-mă lingă tine.

LIVIA *(il privește speriată, parcă ar vrea să vorbească și nu știe ce)*.

VALENTIN *(suride destul de obraznic)*. — Hai, Livio, fii drăguță... tu ești bună... nu-ți stă bine să fii rea... te-am jicnit, știu, dar nu face nimic, o să-ți treacă.

LIVIA *(cu revoltă bruscă, nestăpinită, cu ură aproape)*. Inconștient!

VALENTIN *(suris supus)*. — Aproape că-mi face plăcere cuvintul, îmi reamintește timpul în care eram împreună. *(Cu elan)*. Cind mă vezi atit de al tău și atit de „blind", nu pot pricepe cum poți să te uiți cu asemenea ochi la mine! Niciodată nu te-ai purtat așa cu mine!

LIVIA *(rar, deslușit)*. — Il iubesc pe Dan! Auzi?

VALENTIN. — O, Livio, și pe mine m'ai iubit întâiu, și acum zici că îl iubești pe Dan. Nu văd dece nu m'ai iubi din nou pe mine. Livio, fii serioasă; nu glumi cu astfel de lucruri. Vreau ertarea ta. Trebue să te fac să mă erți. E tot ce vreau dela viață. Nu mai doresc acum nimic altceva decît pe tine. Dacă nu ai să mă erți, va fi cea mai mare durere ce o pot primi... Și asta dela tine... Ar putea veni dela tine, care ești atit de bună pentru mine? Am nevoe de tine... pentru a mai putea trăi... și tu nu trebue să te joci cu viața mea, tu atit de bună, la care m'am învățat să viu cu încredere atunci cind mă doare... și încă o dată, Livio, mă doare acum, mă doare!

LIVIA. — Bine, dar ești înspăimintător! Am impresia că visez... că nu poate fi așa ceva! Auzi? Iubesc pe altul.

VALENTIN *(rar, simulind răbdarea)*. — Dacă vrei, eu îți pot repeta ce ți-am spus adineauri: nu pot fără tine.... și tu nu poți iubi pe altul, ți se pare că iubești pe altul. De cind sint aci n'am crezut un singur cuvint din tot ce mi-ai sput tu. Nu. *(Pauză)*. Dacă ași... crede așa ceva... ași fi un om pierdut... Nu pot fără tine... *(Violent)*. Nu, nu, nu poate fi așa ceva, nu poate fi, auzi? pentrucă eu nu pot fără tine, și de aceia nici nu cred tot ce îmi spui tu... Atitudinea ta acum... atitudinea ta atunci cind ne-am despărțit...

LIVIA. — Nu atitudine, ce atitudine? Totul este adevărat... eu nu...

VALENTIN *(semn să-l lase să vorbească)*. — Și iarăși să nu crezi că mi-am închipuit că, dacă am să vin aci și am să-ți spun: „te iubesc", tu ai să-mi cazi imediat în brațe și, că apoi fericiți, totul va fi gata, uitat. Nu! Știu prea bine cit ești de orgolioasă, că te-am jicnit, că vei trece greu peste toate astea, dar sint sigur, auzi? sigur că ai fost a mea, și că vei fi din nou a mea. De aceia voi avea răbdarea să trec peste tot ce îmi vei spune rău. Orice îmi vei spune, eu am să rabd. Am să aștept, și știu că nu ai să mă poți lăsa să sufăr prea mult timp, Livio.

LIVIA. — Bine, dar ești revoltător... Nu știu cum să-ți mai vorbesc, cum să-ți mai spun că te înșeli asupra mea, că te înșeli, că într'adevăr nu se mai poate nimic între noi. Nu știu cum să-ți spun, dar te rog, crede-mă, scena e ridicolă, complect ridicolă, și, dacă ai fi ținut cit de puțin la mine, ar trebui să înțelegi, să simți că nu te mai iubesc. Eu nu mai sint aceia pe care ai cunoscut-o. Acum sint cu totul alta, cu alte dorinți, alte plăceri, speranțe, voinți. Crede-mă, acum îți sint cu totul străină. Nu mai ai ce căuta lingă mine, nu avem nici un sens unul lingă altul... Dar ce spun... Da, da, chiar și ce spun acum e ridicol față de golul care e acuma între noi.

VALENTIN *(strigă)*. — Livio!

LIVIA. — Da nimic, nimic, acum. Simt bine. *(Pendula din părete bate șase și jumătate. Livia se uită atentă spre ceas și, deodată, mai hotărîtă, spune cu grabă)*. Și acuma te

rog să pleci, e tot ce am avut de spus, e tot ce te rog; să pleci.

VALENTIN *(se așează. Pauză).* — Nu pot pleca. *(Semn de disperare la Livia. Deodată Valentin se scoală repede și face un pas spre ea).* Livio, te rog... te rog... să te uiți în fața mea, în ochii mei... ai să vezi poate cît sufăr... și așa... privindu-mă, dacă încă o dată îmi mai poți spune să plec.... atunci...*(îi tremură glasul ca de plîns)*... atunci...

LIVIA *(iute, cu o mișcare către el).* — Dumnezeule, ce faci! Dar nu se poate... ce-i asta! Gîndește-te că e singurul lucru pe care ți l-am cerut vreodată, gîndește-te.. și din adîncul sufletului încă o dată te rog... te rog să nu faci astfel de scene, mi-e imposibil să le suport. Gîndește-te că ți-am spus că nu te mai iubesc, că nu-mi mai aparțin mie. Ce vrei să faci? La ce vrei să ajungi? Ce iți pot spune mai mult decît atît: că iubesc pe altul? Ce vrei să mai spun?... Ce mai pot face?

VALENTIN. — Dece ești mișcată în fața mea? Dece nu mă dai afară? Ar fi foarte simplu! Gonește-mă, dă-mă afară!

LIVIA. — Cum! Doară nu sîntem cîni! Uiți că ani de zile am stat lîngă tine zi și noapte!...

VALENTIN *(ridicînd privirea).* — Nu, n'am uitat!

LIVIA *(repede)*.... atentă la ce te doare sau te bucură. Asta e o legătură, lucrurile astea nu se uită, chiar dacă nu le mai poți face! Dar ceiace nu e de înțeles, e cum de poți întrebuința astfel de mijloace ca să mă reții. Ce vrei să fac cînd strigi „mă doare" și apoi „lovește"!? Vrei să lovesc? Nu, asta nu se poate. Dar e laș ce faci, e laș. Uiți că mă chinui făcînd așa ceva, uiți, așa cum ai uitat de cîte ori a fost ocazia să mă faci să sufăr. Uiți acum că poate și eu doresc viață, că și eu poate vreau să trăesc, și că lîngă tine nu mai pot trăi. Uiți că iubesc pe altul, și uiți că, dacă acum suferi, e tot numai din vina ta. Tu ai vrut despărțirea... Atunci eu eram lîngă tine, nu mă gîndeam, nu știam că ași putea trăi altfel... Dar acuma, te rog, te rog, crede.... Uite, dacă ași putea, dacă aș ști cu ce să-ți dovedesc că din tot sufletul ași vrea ca despărțirea noastră asta de acum, să nu te doară, dacă ași putea face pentru asta vre-un gest... orice sacrificiu...

VALENTIN. — ...în afara dragostei...

LIVIA. — ...da, eu l-ași face. Orice.

(Pauză).

VALENTIN. — Asta e tot ?

LIVIA. — Da.

VALENTIN. — Bine... foarte bine. *(Pauză, apoi încet și tremurînd).* Ascultă, Livio! Dacă tu... dacă ai face așa ceva... dacă tu... atunci eu.... *(izbucnește în plîns).*

LIVIA *(se repede la el).* — Valentin! Doamne, ce-i asta! Dar, nu, nu, vai de mine... ce-i asta!

VALENTIN *(în criză puternică de nervi, agățîndu-se ca un copil de ea).* — Nu pot... nu pot... *(cade în genunchi).* Nu mă lăsa, nu pot. Intotdeauna am crezut în tine. Iartă-mă, Livio, Livio, iartă-mă... nu pot... nu pot...

LIVIA *(speriată, căutînd să-l domolească).* — Taci, taci...

VALENTIN *(jos, fără să desfacă îmbrățișarea din jurul picioarelor ei).* — Toată viața... toată viața,... și nu pot... nu pot... pentrucă mă doare peste măsură... Nici nu credeam că așa ceva poate durea așa de tare... *(hohote mari)* doare, doare... și nu pot, nu pot... Livio... ajută-mă, Livio; mă doare, Livio...

LIVIA *(același joc).* — Taci... taci...

VALENTIN. — Acum azvîrle-mă, aruncă-mă... și omoară-mă, Livio, Livio... că nu pot, nu pot fără tine...

LIVIA. — Taci... taci!

VALENTIN. — Tu să fii fericită, apoi, tu să trăești cu altul. *(Hohote).* Pe mine asvîrle-mă... și nu pot... nu pot *(astea în strigăte, de-acum în șoapte sfîrșite)*... eu nu te-am iubit decît pe tine... decît pe tine... *(plînge).* Dar nu sînt eu de vină că am plecat... Eu nu am vrut să-ți fac nici un rău... Tu ai fost bucuroasă că scapi de mine. Nu trebuia să mă lași să plec; trebuia să știi că eu nu pot fără tine... dar tu voiai să scapi de mine... și acum tu ești bucuroasă că mă vezi aici, cum mă zvîrcolesc... Da, da, să răzbuni tot ce te-am putut eu face vreodată să suferi... Acum ești mulțămită... ești fericită, m'ai gonit, mă dai afară, strigi la mine... Niciodată nu m'ai iubit... și eu te-am iubit, eu nu pot fără tine... întotdeauna am fost o cîrpă în mînile tale... am fost al tău, orice s'a întîmplat, nu mă gîndeam decît la tine... Și tu ai putut să fii fericită fără mine... și... nu... pot fără tine.... Livio,... Livio, hai odată pentru numele lui Dumnezeu. Sfîrșește-mă... sfîrșește-mă... măcar atîta milă... Lovește repede, dă repede, scapă-mă de chinul ăsta. *(O privește. Livia e nemișcată, împietrită, chinuită).* Sfîrșește-mă, că nu mai pot, nu mai pot fără tine. *(Deodată, aproape liniștit și cu glasul foarte dulce și blînd).* Nu, nu, tu ești bună... tu n'ai să poți spune „pleacă", tu nu poți, vezi bine că nu poți. Eu trebue să rămîn aci... nu se poate altfel... n'ai să poți niciodată să-mi spui „pleacă", pentrucă știi că sînt în stare, poate, să mă omor! Ar fi monstruos... Sînt lucruri peste care nu se poate trece. Sînt legături în viață de care nu ne mai scăpăm decît o dată cu noi... Da, da, eu vorbesc așa, eu, Livio dragă., draga mea, da, Livio, eu am înțeles lucrurile astea. Auzi, Livio, dacă mă lași, dacă ai vrea să mă lași, eu am să mă zdrobesc aci în fața ta... ca să vezi...

LIVIA. — Taci, taci...

VALENTIN *(înălțindu-se către ea, tot în genunchi)*. — Ai să vezi, ai să vezi, sînt în stare să fac orice... pentru tine... ca să te păstrez. Sînt în stare să mă omor aci, în fața ta. Așa n'ai să scapi de mine niciodată, n'au să te lase gîndurile... Eu nu pot fără tine și, orice ai face, eu nu pot pleca de-aici.

LIVIA *(în șoaptă)*. — Doamne, ce groază!

VALENTIN *(minios)*. — Fă ce vrei, orice vrei, dar să mă ții aci lîngă tine. Fac tot ce vrei tu, trăim cum vrei tu... dar să fiu aci lîngă tine, cu tine... Nu cer nimic decît să nu mă omori.

LIVIA *(se frământă locului, geme surd)*.

VALENTIN. — Taci, taci... tu nici nu știi cum am să te iubesc... cum am să știu de-acum să te păstrez... cum am să mă port cu tine, ca să fii tu fericită... Am să te fac fericită, Livio, Livio, auzi? De-acum am să te fac fericită... *(Se înalță, îi cuprinde mîinile.)* De cîte ori au fost ele bune cu mine, de cîte ori m'au îngrijit, de cîte ori au fost blînde și calde și cu mîngâieri... Mînile tale sînt calde, le vreau. Livio, Livio, te iubesc... și așa, în genunchi, te rog, acum că te-ai mai potolit, că mă asculți, te rog încă o dată, iartă-mă! *(Se ridică, o cuprinde)*. Acum nu te poți gîndi, văd, ești amețită, dar ai să simți ce bine o să fie mai tîrziu, amîndoi, acum crede-mă pe mine așa fără gînduri. Tu ești prea bună ca să mai fi putut trăi știind că m'ai omorît. *(Surîde)*. Așa din încăpățînare, capriciu...! pentrucă încă o dată: nu se poate să nu fi rămas nimic din ce a fost odată între noi... noi, zi de zi... clipă cu clipă, unul lîngă altul. Ai spus-o și adineauri: astea nu sînt lucruri care se pot uita, și, într'adevăr, nu se poate uita. Eu numai lîngă o altă femee am înțeles cît te iubesc, că fără tine nu pot... iar tu, tu lîngă mine ai să-ți amintești, cît m'ai iubit, și ai să mă iubești din nou. Ai să vezi mai tîrziu cîtă dreptate am. *(Tot timpul Livia pare amețită, speriată și chinuită)*. Spune, Livio, nu-i așa? *(Valentin caută s'o facă atentă, Livia tresare și se uită cu spaimă la el)*. Livio, ce-i asta? Nu vorbești? Ce ai? Nu mai înțeleg nimic! Spune și tu ceva, vorbește, nu sta așa ca de piatră! Pe tine nu te încălzește atîta dragoste cîtă îți arăt? Ce vrei să arăți cu privirea asta? *(Poruncitor)* Livio, dă-mi mîna! *(Livia îi dă mîna fără să pară a ști ce face)*. Așa, îți mulțumesc. Dar fii altfel, te rog, că așa mă înspăimînți... și abia m'am liniștit. Îți mulțămesc, Livio, că mi-ai dat viața, pentrucă, într'adevăr, eu eram în stare să fac orice... dacă nu mă ertai. Îți mulțămesc. *(O privește.)* Doamne, ce grozave lucruri ai putut să-mi spui tu adineauri! Da, da, simțeam că sînt în stare să fac orice. Mintea mi-e acum zdrobită de atîta chin. *(Duce mîna la frunte)*. Cum ai putut să-mi faci așa ceva, să mă lași atîta timp să mă chinui? Ai fost rea, Livio, ai fost rea. Spune: cum ai putut să-mi faci așa ceva? *(Livia caută să înțeleagă, pare însă că tot nu înțelege)*. Cum ai putut face așa ceva?

LIVIA. — Cum am putut face așa ceva? *(Pare amețită)*. Cum am putut face...

VALENTIN. — Lasă, lasă, nu te mai chinui, nu face nimic, nu pot fi supărat pentru atîta lucru, cînd totuși am rămas lîngă tine...

LIVIA *(același joc)*. — Cum... *(deodată, într'un strigăt, se agață de el)*. Valentin... Valentin... ce am făcut... Valentin, ce o să facem de-acum?

VALENTIN. — Livio, vino-ți în fire... Ce-i asta? Uită-te la mine. Așa. Fii liniștită, au să treacă toate, te asigur că nu sînt supărat, eu nu te învinuesc cu nimic. Te-am întrebat numai cum ai putut să faci așa ceva, *(Livia plînge încet)*... cum ai avut puterea să vorbești astfel, să mă chinui într'atît! *(Brusc o întoarce către el, o cuprinde și o întreabă chinuit)* Livio, spune-mi că nu ai mințit, spune-mi că nu ai trăit cu el, spune-mi că ai fost numai a mea. Ași vrea s'o știu ca să mă pot liniști... de tot. *(Livia tace.)* Dar răspunde o dată, vorbește... spune... *(cu nervozitate)*.

LIVIA *(caută să se degajeze, să fugă)*. — Bine, dar atunci...

VALENTIN *(o ține tot strîns)*. — Pentruce mi-ai vorbit așa? Cum ai putut să-mi spui tot ce mi-ai spus, să-mi vorbești așa? Spune! *(Livia îl privește cu groază.)* Nu te mai uita așa la mine, că nu-ți fac nimic, vreau numai să știu... precis... Nu te învinuesc pentrucă, bineînțeles, eu eram sigur că tu tot cu mine ai să rămîi... nu se putea altfel..., așa era natural, totuși nu mă așteptam să mă chinui chiar într'atît! Dece mi-ai spus că îl iubești pe Dan?

LIVIA *(cu maximum de violență, strigă cu glasul aproape de disonanța demenței, cu o tresărire de groază și scîrbă în tot corpul)*. — Taci... taci... *(Se oprește brusc, strangulată fără respirație, apoi cu glasul surd și slab)*. Niciodată... dacă se poate... niciodată... altceva... altceva... nu cred... *(începe să plîngă slab cu gemăt de copil obosit, apoi se oprește și tremură)*.

VALENTIN *(speriat)* — Bine,... bine,... desigur... nu mai spun nimic... Cum vrei tu,.. Dar dacă ai putea să te liniștești, ar fi tare bine... Eu nu îți fac, nu am vrut să-ți aduc ție nici o învinuire... Dacă am rămas lîngă tine au să treacă toate. Nu mai e nevoe să vorbim nimic, au să treacă toate, au să se uite toate... numai tu să te liniștești... Trebue să te liniștești...

LIVIA *(fără putere, mîngăindu-l inconștient)*. — Avem timp și pentru asta! Tu nici nu știi cît timp avem deacum înaintea noastră... *(pauză)*... e înspăimîntător; *(încet)* viața întreagă... clipă cu clipă... viața întreagă... toată viața... așa... *(se oprește)*.

VALENTIN. — Da.

LIVIA *(se întoarce la ceas, își acopere fața cu mîinile).*

VALENTIN. — Livio, ce faci? *(caută să-i desfacă mîinile).*

LIVIA *(încet).* — Lasă, lasă, acum mai pot sta așa... să pot crede că am să pot sta mereu așa... fără să mă mai gîndesc... Dar, totuși, *(desface mîinile)* totuși, timpul tot o să treacă... *(din ce în ce mai repede și mai tare)* și atunci ce o să pot spune? Au mai rămas cîteva clipe până atunci... tu nu știi... și atunci... înțelegi, atunci n'o să fie nici un cuvînt de spus, nimic. Chiar de mi s'o sfărîma sufletul în strigăte o să fie inutil.... totul inutil, nu se mai poate nimic... inutil... inutil... cîteva clipe numai...

VALENTIN. — Livio, ce ai? Nu pricep ce vrei! Ce clipe?

LIVIA. — Tu lasă, tu taci... tu nu poți ști... lasă, lasă, o să treacă. *(Il mîngăe fără să-l privească, fără să-și dea sama ce face).* Acum mă doare prea tare... mă doare mai mult decît se poate închipui... tu nu poți ști... dar este îngrozitor... crede-mă!

VALENTIN *(supărat).* — Livio, îți dai sama ce vorbești?

LIVIA. — Nu.

VALENTIN *(aspru).* — Atunci, ce e asta?

LIVIA *(deodată cu o degajare violentă, brutală).*— Fraze, fraze; da, fraze, fraze goale. Ai avut dreptate, este adevărat, ai spus adevărul: nu sînt capabilă decît de fraze, fraze goale. Iți cer ertare că mi-am bătut joc de tine, îți cer ertare pentru toate frazele inutile pe care le-am spus ție și altora. Iți cer ertare că mi-am bătut joc de tine... de... mine... De-aș putea cere ertare... *(Vrea să se așeze în genunchi. El o oprește).* Lasă, lasă, e mai bine așa, așa e potrivit... să cer ertare... fără sfîrșit... pentru toate. Dar știu, pot gîndi orice, pot găsi oricare frază nouă, nu voi găsi nimic care să poată îndrepta tot ce am făcut... Orice aș spune acum ar fi o frază în plus... atît... și asta, viața întreagă. Auzi? Iți cer și ție ertare acum, căci și asta ce fac acum, e tot inutil, totul e inutil... *(se arată pe sine)* și asta tot inutil, spusă ca să te turbur și pe tine, ...inutil.

VALENTIN. — Dar sfîrșește odată, pentru numele lui Dumnezeu... Ce-i asta? Ce sînt scenele astea de prost gust, exaltarea asta ridicolă... nebunească! Isprăvește odată!

LIVIA *(slab).* — Da. *(Se scoală, el o ajută).*

VALENTIN *(mustrător).* — Liniștește-te și apoi vino cu mine, să stai cu mine. *(Căutînd să o privească, să glumească).* Ce fel de ertare? Credeam că te-ai făcut mai cuminte,... mai potolită! Așa știi tu să mă primești? Așa înțelegi tu ertarea?

LIVIA. — Dacă îți închipui că mai știu... ce-i ertarea! *(Se uită la ceas).* Doamne, de ar putea fi numai ertare! *(Iși acoperă ochii).*

VALENTIN. — Ce e? Ce vrei să spui, că nu mă poți erta?

LIVIA *(cu putere).* — Cine, eu, eu să ert? Eu, să ert acum?

VALENTIN. — Dar cine, eu?

LIVIA *(în șoaptă).* — Nici tu, nici eu!

VALENTIN. — Ascultă, Livio; tu nu crezi că ar fi momentul să isprăvim cu scenele astea? Uite, mă doare capul înspăimîntător! Și, zău, nici nu e de mirare. *(Duce mîna la cap).* Extraordinar mă doare!

LIVIA *(pare că nu aude. Nu se mișcă).*

VALENTIN *(deslușit).* — Livio, ți-am spus că mă doare capul... tare.

LIVIA *(același joc).* — Da.

VALENTIN. — Asta-i tot ce ai de spus cînd mă plîng că mă doare capul?

LIVIA *(se întoarce cu fața la ceas. Deodată își frînge mîinile).*

VALENTIN *(strigă).* — Livio!

LIVIA *(tresare).* — Poftim?

VALENTIN *(se apropie de ea brutal. Deodată rămîne nemișcat).*— Vai, cum arzi! Ai febră! Ce, ești bolnavă? Ce ai, Livio? De ce nu mi-ai spus că nu îți este bine... De unde să fi știut eu că îți este rău. Trebue să te odihnești. *(Livia începe să plîngă încet).* Trebue să fii cuminte... să lăsăm toate astea, toate gîndurile..., că au să se liniștească dela sine... Eu te-aș fi vrut altfel... Aveam nevoe de tine..., pentrucă mi-a fost greu fără tine... Dar nu face nimic... să vezi că o să fie mult mai bine..., acum. Ce față ai! Ești obosită. Nu?

LIVIA. — Da.

VALENTIN *(mîngîind-o ușor).* — Vrei să te odihnești?

LIVIA *(plînge slab).* — Da.

VALENTIN. — Bine. Să sun servitoarea să-ți ajute... sau... *(o cuprinde)* ...îți ajut eu! Lasă-mă pe mine. *(Livia tresare... se trage înapoi ferindu-se).* Am să te îngrijesc eu... am să stau cu tine... am să te țin lîngă mine.

LIVIA *(ferindu-se).* — Nu.

VALENTIN. — Cum nu? De ce nu?

LIVIA *(repede).* — Nu, nu... mai este timp, mai avem timp... nu sînt chiar așa de obosită. Mai pot sta. *(E împietrită, nu mai plînge).*

VALENTIN. — Totuși, eu te-aș sfătui să te odihnești. Ai febră. Ar fi cuminte din partea ta. Te poți culca chiar de pe acum. Și eu sînt extenuat. Pentru amîndoi ar fi bine, Livio, Livia mea.

LIVIA *(nu răspunde, îl privește fără să se miște, apoi închide ochii și rămîne nemișcată ca fără viață).*

VALENTIN. — Livio! *(Livia deschide ochii fără să se*

mişte). Ce ai de gînd? Vrei să rămîi aşa nemişcată la infinit în mijlocul odăii?

LIVIA *(se uită la ceas)*. — Da.

VALENTIN *(strigă)*. — Dar isprăveşte odată, pentru numele lui Dumnezeu! Ţi-am spus că-mi pierd răbdarea, că-mă doare îngrozitor capul. Ce e bătaia asta de joc!

LIVIA *(fără să se mişte)*. — Niţel... niţel... cîteva clipe... numai!

VALENTIN *(buimac)*. — Ce clipe?

LIVIA *(greu)*. — Să treacă... să mai treacă timp.

VALENTIN. — Ce timp?

LIVIA. — ...şi după aceia... după aceia, poate... poate... va fi altfel... după aceia trebue să fie altfel! *(Işi cuprinde fruntea)*... Dar până atunci...

VALENTIN. — Până atunci? Care atunci?

LIVIA. — Până atunci, să aşteptăm *(arată slab cu mina)*... mai sînt cîteva minute... numai... Or să treacă.

VALENTIN *(serios)*. — Ascultă, Livio, eu nu cred că vrei să-ţi baţi joc de mine. Aşi dori să ne lămurim... aşi dori să-mi explici ce vrei să faci... ce vrei să arăţi cu purtarea asta. *(Semn de desnădejde la Livia)*. Ba da, ba da, trebue să se termine toate comediile astea. Trebue să înţelegi că n'ai dece să faci toate comediile astea. Nu au sens. Dacă ai ceva de spus, spune lămurit... pentrucă eu nu am vrut să te supăr cu nimic... şi dacă toate astea s'au întîmplat, nu e din vina nimănui. Inţelegeam să trecem mai uşor peste toate, odată ce ne-am hotărît să fim împreună. Singura greşeală e că nu m'am întors mai curînd la tine. Trebuia să o fac imediat, şi, drept vorbind, am vrut să o fac, dar dacă nu am făcut-o a fost numai pentrucă îmi era teamă de tine. Da, mă temeam. Dar în tot cazul nu credeam că ai să te porţi chiar aşa cu mine... şi nu văd, nu văd deloc pentru ce te porţi aşa cu mine. Ţi-am mai spus-o: nu mi-am închipuit că am să vin aci, şi, cum am să-ţi spun că te iubesc, tu ai să poţi uita tot răul pe care ţi l-am făcut. Ştiu, lucrurile astea jicnesc şi nu se uită aşa uşor... de aceia îmi era teamă să vin la tine. Uite, şi azi dimineaţă... simţeam că nu se mai poate, că nu mai pot fără tine, că trebue să vin... azi dimineaţă, ţi-am scris o scrisoare, îţi spuneam că vin la tine, că vin astăseară la şapte...

LIVIA *(strigă)*. — La şapte!?

VALENTIN. — Da, la şapte. Iţi spuneam că vin azi la tine, la şapte!

LIVIA *(repede)*. — La şapte!... Dece la şapte?

VALENTIN. — La şapte, dar fără nici un motiv... Eu credeam...

LIVIA. — Eşti sigur că spuneai că vii la şapte?

VALENTIN *(surîzînd)*. — Bine înţeles că sînt sigur... Dar nu văd ce ai... cu...

LIVIA. — Taci! *(Pauză)*. Şi... *(încet)*... ce ai făcut cu scrisoarea?

VALENTIN *(vrînd să continue)*. — Da, tocmai voiam să-ţi spun. In stradă, cînd am vrut să-ţi trimet scrisoarea, n'am mai găsit-o în buzunar. *(Livia tresare şi se apropie de el)*. Acasă, n'am mai scris alta, pentrucă m'am gîndit să vin la tine fără să-ţi mai dau de veste, ca să te surprind...

LIVIA *(nestăpînit)*. — Tu, tu, să mă surprinzi tu... Cine ţi-a spus?

VALENTIN *(enervîndu-se)*. — Stai, Livio, nu te supăra iarăşi. Nu am vrut să te jicnesc cu nimic. Voiam să vin fără să te anunţ, ca să nu ai timp să te gîndeşti, şi, poate, ştiu eu, să nu mă primeşti. Tocmai la asta voiam să ajung, ca să-ţi arăt că îmi era teamă de tine... Dar dacă tu nu mă laşi să vorbesc ...nu e...

LIVIA *(repede)*. — Pentruce ai venit mai devreme? Cu cine ai vorbit înainte de a veni aci?

VALENTIN. — Cu cine era să vorbesc? Cu nimeni! Am venit mai devreme, pentrucă nu am mai avut răbdarea să aştept până la ora aceia... Nu mai puteam, Livio... era...

LIVIA *(cu încordare mare)*. — Şi scrisoarea?

VALENTIN *(căutînd maşinal în buzunar)*. — Ştiu şi eu... desigur că am pierdut-o... dar nu face nimic... A! uite-o! Uite... vezi... „Vin la tine la şapte"....

LIVIA *(ceteşte şi ea, se frămîntă)*. — Şi nu ştii cine a putut să o ia?... ...Nu crezi... că a putut să o cetească şi altcineva?

VALENTIN. — Ei, şi! Chiar dacă a văzut-o şi altcineva, ce importanţă are? Dece te sperii aşa? Ce, nu sînt liber să fac ce vreau?

LIVIA *(rar)*. — Nu crezi... că poate... a... văzut-o Mia? *(pare că îi vine rău)*.

VALENTIN *(apropiindu-se ca să o ţină)*. — Livio.... Livio,... dar n'are nici o importanţă, te asigur! Ce are a face dacă Mia a cetit scrisoarea? Ea a observat de mult că eu tot la tine ţin! O bănueşte de mult!

LIVIA *(singură)*. — A, da, da!... *(înţelegînd cu o groază din ce în ce mai mare)*. A, da! *(se sperie)*. Doamne!... ba da... da... desigur... desigur... aşa este... a văzut... şi a crezut... a crezut... a bănuit... n'a mai rămas nimic curat... ştie... ...crede...

VALENTIN *(răspicat)*. — Incă o dată îţi spun că n'are nici o importanţă. Aşa chiar e mai uşor. Scuteşte de explicaţii. E mai simplu. Şi în definitiv ce-ţi pasă de ceilalţi?

LIVIA. — A crezut... a crezut... a crezut...

VALENTIN *(furios)*. — Isprăveşte! Auzi? Ai să isprăveşti odată, că m'am săturat! Sînt extenuat! Imi ajunge. Tot

ce s'a putut spune și face pentru azi, s'a spus și s'a făcut. *(Livia rămîne deodată nemișcată).* Crezi că o să te las mult să-ți mai bați joc de nervii mei? Ajunge. Sunt și eu om. E o măsură în ce se poate răbda. E ridicol ce faci, ridicol și inutil. Poți erta că îți vorbesc așa, dar cu tine nu merge altfel, tu nu cunoști margine și măsură în nimic. Dacă te-ai vedea, dacă ți-ai vedea privirea, ai înțelege că am dreptate: că mai departe așa nu se poate. Nu înțeleg cum poți găsi putere să exagerezi lucrurile, lucruri așa simple. Ne-am înțeles, nu-i așa? Acum ai să te liniștești imediat, n'ai să te mai gîndești la nimic... că mă superi. Ce a mai rămas de făcut cu Mia și... cu ceilalți om face mîne. *(Livia îl privește).* Te asigur că împăcarea noastră nu va fi o surpriză pentru nimeni. Te asigur. *(Se plimbă prin odae, stinge lampa cea mare, se trîntește pe canapea, își cuprinde fruntea. Il strînge gulerul, cravata.)*

VALENTIN. — Vino lîngă mine. *(Se întinde sensual, cald).* Să vii lîngă mine! *(Duce mîna la frunte).* Vai, cum mă doare! Intr'adevăr, mă doare grozav! Bine că te-ai liniștit. Nu cumva ai vre-un piramidon? *(Pauză)* Nu auzi? *(Se întoarce către ea, strigă).* Ai sau n'ai un piramidon?

LIVIA *(aceiași privire, semn că da).*

VALENTIN. — Dă-mi atunci.

(Livia trece în dosul mesei. Pare amețită, se clatină. Caută în sertar. Intâiu scoate un tub, apoi un revolver. Rămîne cu el mînă).

VALENTIN *(între timp).* — Piramidonul trebue să fie în cutia mesei, ca de obiceiu. Vezi ce ușor ne reluăm noi viața noastră? Ascultă, Livio, te vreau, te doresc... sîntem tineri... *(Ceasul bate șapte, Valentin vorbește încet)*... avem viața toată înaintea noastră... o să putem fi iar fericiți... pentru noi abia acum începe viața... o să fie foarte bine... mai ales dacă tu... *(Se aude soneria strident, lung. Livia tresare violent, brutal. Are fața înălțată, palidă, luminată de lampa de pe masă).*

VALENTIN *(cu plictiseală).* — Cine să mai fie?

(Livia e nemișcată, înmărmurită, cu revolverul în mînă).
(Pauză)

VALENTIN *(leneș).* — Livio, ai găsit?

LIVIA *(cu o bucurie imensă, transfigurată).* — Da.

VALENTIN. — Hai, atunci.

(Livia se împușcă în tîmplă. Cade peste lampă. Se face întuneric. Valentin fuge din odae înspăimîntat, brusc, fără joc de scenă, fără strigăt, fără nimic. Se trîntește ușa violent.)

Henriette Ivonne Stahl

Cronica literară

Literatura feminină

Trei scriitoare din generația de azi.

André Maurois, într'un răspuns la o anchetă întreprinsă de revista „Nouvelles Littéraires", zice: „Literatură feminină? Dar eu cred că arta nu are sex și că un scriitor, fie bărbat ori femee, poate scrie opere nemuritoare..."

In răspunsul său d. Maurois se referă la două chestiuni diferite:

1. Există o literatură feminină?
2. Pot scrie și femeile opere nemuritoare sau numai bărbații?

Problemele atinse de d. Maurois pot coexista, dar nu se pot subordona. Faptul că ar exista o artă, o literatură feminină, diferențiată de cea masculină nu atrage după sine tăgăduirea genialității feminine. O operă de literatură feminină poate fi o operă de aceiași valoare artistică, literară ca una masculină. Calitatea ei feminină nu-i poate lua posibilitatea de a fi operă de talent sau de geniu.

Colette, în aceiași anchetă, afirmă categoric că nu există o diferență reală între „natura" bărbatului și „natura" femeii. Intuiția sa artistică este aci în concordanță cu știința.

Diferența psihologică dintre bărbat și femee este un fapt în afară de orice discuție, dar este ea oare datorită numai diferenței sexuale fiziologice? Este ea apoi atît de profundă și de esențială încît bărbatul și femeia, produși deopotrivă ai eredității masculine și feminine, să fie în același moment al evoluției speciei pe trepte de dezvoltare

atît de îndepărtate, încît să fie femeia incapabilă de a atinge nivelul intelectual al bărbatului?

„Femeia, zice Pierre Louis prin mijlocirea lui André Gide, nu are nici inteligență, nici moralitate, nici voință, nici sensibilitate și nici metafizică... Se știe ce ființă perversă și depravată e femeia! Este inaccesibilă sublimului, mai prejos de maimuță ca inteligență".

Maurras se înăbușe numai gîndind la profanarea misterului feminin în femeia care gîndește sau o, grozăvie! face literatură. El vrea „une femme tout court!" Ei bine, ar trebui să și-o comande la un atelier de mecanică. Asemene monstru nu există în natură!...

Dar ce pesimism adînc trebue să fie în sufletul acestor oameni, care concep ca o jumătate din omenire și anume aceia în funcțiune de mamă să fie de o pronunțată inferioritate în funcțiunile sale vitale...

Că există, deci, în suma componentelor individuale o diferență sexuală, că această diferență poate fi un factor dominant sau subordonat în individualitatea artistului, este o constatare generală și aproape banală. Este incontestabil asemene că, în legătură cu acest fapt, opera de artă sau literatura poate să fie masculină sau feminină, după cum se va dovedi că reflectă unele sau altele din caracterele esențiale și permanente care dispar ca atare în psichologia sexuală.

Dar de aci până a tăgădui orice valoare inteligenței femeii sau a-i refuza categoric posibilitatea de a se ridica până la concepția unei arte abstracte, cum afirmă Paul Valéry, este oarecare diferență...

In ceiace privește psichologia diferențială a femeii un singur lucru s'a stabilit cu certitudine, că marea majoritate a caracterelor feminității depind foarte strîns de o proprietate fundamentală care este în primul rînd emotivitatea. Ea singură constitue fondul relativ permanent. Toate celelalte caracteristice care sînt în conexiune necesară cu emotivitatea pot fi inhibate, înăbușite, întărite sau modificate prin influențele sociale și educațiune.

In al doilea rînd putem privi ca proprietate esențial feminină activitatea.

Din studiul, încă destul de insuficient, al corelațiilor psichice nu putem deduce decît că: din jocul mai multor proprietăți conexe, numai acele vor juca un rol în mecanismul exprimat al vieții sufletești care vor fi mai aparente, în dauna celor mai profunde și mai ascunse. Deci pentru ca diferența psichologiei sexuale să se accentueze și să conducă la toate consecințele ce ar decurge în mod natural pentru complectarea fizionomiei, deci a operei de artă și a literaturii feminine, ar trebui condițiuni sociale care să îngădue jocul liber al instinctelor individuale și o educație apropiată.

Departe de a dori deci o literatură fără acest accent și această tonalitate feminină, noi ar trebui să facem totul pentru ca ea să exprime cît mai desăvîrșit individualitatea feminină, în interesul originalității și al posibilităților infinite de care depind înflorirea și progresul creației artistico-literare.

In ceiace privește chestiunea a doua, adică: dacă femeile pot da scriitori tot atît de nemuritori ca bărbații, răspunde foarte bine Virginia Woolf. La noi e cunoscută numai ca romancieră. Presa engleză însă o socoate ca pe unul din criticii ei cei mai mari de limbă engleză, în actualitate.

Intr'o serie de conferințe, ținute la Cambridge și scoase apoi într'un volum, intitulat: „A room of ones one", ea afirmă, foarte englezește, că dacă femeile nu au fost în trecut la acelaşi nivel cu bărbații în producția intelectuală și artistică, apoi aceasta a fost din pricină că în cămin nu și-au avut și ele un birou propriu în care să se reculeagă și să se consacre lucrului intelectual.

Același lucru, dar subt altă formă, îl spune și un eminent profesor universitar francez: „Fetele, zice el, fac studii eminente, dar... se mărită!"

Să însemneze oare aceasta că femeia, pentru ca să producă opere de știință și de artă, trebue neapărat să renunțe la misiunea sfîntă a maternității?!...

Lucrurile stau altfel și aci nu e vorba decît de un simbol. Orice am zice, viața femeilor nu e toată închinată maternității și căminului. Ceiace le lipsește nu e timpul sau biroul de nuc, de brad ori de stejar, ci organizarea. Femeile moderne au suprimat multe lucruri convenționale și inutile care le făceau să-și risipească în mod ușuratec energia și timpul, au suprimat vizitele, recepțiile și ceaiurile cu cancanurile lor, artele așa zise „de agrement", părul și oribila pictură de pension. Aceasta le-a dat timp liber. Nu le rămîne decît să și-l întrebuințeze, reculegîndu-se și creîndu-și o cugetare, o muncă intelectuală proprie ca a bărbatului. Adică trebue să-și creeze o disciplină de viață așa cum o cere lumea civilizată din Apus.

Ar însemna deci ca ea să-și reclame și ceilalți să-i recunoască dreptul la o muncă intelectuală. Aceasta înseamnă „A room of ones one" al Virginiei Woolf. Să fie oare atît

de greu?!... Mai mult decît s'ar putea închipui, atît în alte ţări din apus, cît şi mai ales la noi.

In ancheta întreprinsă de „Les Nouvelles Littéraires" şi provocată de afirmarea lui Paul Valéry că femeile nu au puterea de a se ridica până la literatura abstractă a răspuns şi o romîncă, o prea distinsă scriitoare de literatură franceză, Princesa Martha Bibescu.

„Observaţi, zice eminenta scriitoare, că o femee care vrea să-şi exercite puterea de seducţiune, se fereşte ca de foc să mărturisească a fi o scriitoare. Iar cînd o femee vrea să-i facă rău alteia, e destul să indice culoarea albastră a ciorapilor pe care-i poartă, e destul să-şi înfăţişeze rivala ca pe o intelectuală, o pedantă! Bărbatul se depărtează pe loc!... Eu cînd mă duceam la bal cu Proust nu spuneam — Doamne, fereşte! — că scriu. Lăsam să se creadă că o străbună, o rudă bătrînă, scrisese operele mele!"

„Sfatul lui Rostand: „Inspiraţi-ne versurile, dar nu ni le judecaţi", zice frumoasa princesă, este un sfat pe cît de excelent pe atît de lipsit de... meschină gelozie!"

Frumoasa cu ochii albaştri surîde, anchetatorul rămîne pe gînduri... In sala de intrare a hotelului secolul al XVIII-lea, în care era primit, văzuse munţi de cărţi ridicîndu-se din lăzile deschise, de părea că princesa devastase vre-o imensă bibliotecă publică...

Apoi atîtea volume galbene purtau un nume cu blazonul din Orient...

El pare nedumirit. Vine dela altă princesă, femee de litere, de astă dată o princesă din Occident: Ducesa de la Rochefoucauld. Iată una căreia nu-i e frică să apară, cu proprii ei ciorapi albaştri, printre fracurile verzi ale Institutului.

„Zitto! Zitto! zice princesa din Orient, punînd un deget trandafiriu pe buzele ei purpurii, rămîne între noi această taină... Pe cînd princesa din Occident îndrăzneşte să facă o comunicare asupra feminismului în plină adunare a Academiei franceze.

Vedeţi că la noi, toate femeile, începînd dela princesă până la mica bohemă cu paltonul tocit şi buzele carminate, „şoarecele de Universitate", toate poartă ciorapi roz... Nu au altă ambiţie decît să fie inspiratoare...

E semnul Orientului... Catherine Paris îl poartă cu o graţie care trebue să fie pe placul lui Maurras: „Une femme tout court!"...

Femeia în Orient e deprinsă a menaja capriciile şi a întreţinea iluziile stăpînului. Ea îşi trăeşte viaţa adevărată în culise. Pe scenă apare în rolul învăţat.

Iar dacă admitem teoria lui Heymans că „direcţiunea în care un sex se va dezvolta depinde de celalt", înţelegem ce greu este să se realizeze „A room of ones one!"

Am determinat „climatul" în care trebue să se nască, să vieze şi să izbîndească literatura feminină din zilele noastre...

In acest climat, ca în mustul zăpezii de Martie, apar versurile şi proza celor trei scriitoare ale generaţiei de azi, ca nişte ghiocei şi viorele în fragilitatea şi perfecţiunea formei lor literare... Ele sînt la „Viaţa Romînească" aproape contemporane cu Al. A. Philippide şi Ionel Teodoreanu, vestitoarele unor vremuri de preînoire ale literaturii noastre.

Deşi-s umil pigmeu,
Permiteţi-mi să fiu puţin, —
Dar să fiu eu

zice clar şi răspicat Otilia Cazimir, afirmă calm şi neclintit Lucia Mantu. Iar Henrieta Stahl, venită ceva mai tîrziu, pare că nici nu bănueşte situaţia, absorbită în redarea credincioasă a viziunii unei realităţi atît de nouă, pentru ochii ei abia deschişi asupra lumii, încît parcă nu s'a desfăcut bine din lumea larvară a viselor.

Această afirmare netedă a unei atitudini sufleteşti, în ciuda şi împotriva consideraţiunilor de alte ordine de idei, această energică luare de poziţie în mîlul inerţiei vrăjite a mediului de provincie, pe care-l ni-l descrie tragic Ionel Teodoreanu şi tragi-comic Cezar Petrescu, această răzvrătire împotriva tiraniei cochetăriei şi curajoasă manifestare împotriva ciorapului roz, toate aceste sînt semne ale timpului.

Fantezia, romanescul, spiritul şi graţia, înţelegerea fină a instinctului de creaţiune, intuiţia sufletului femeii şi al copilului, ale nuanţelor iubirii şi ale patimii, sînt fără îndoială caracterele literaturii feminine...

Trei scriitoare de talent în seceta literară de după războiu?! Oare nu are dreptate Paul Valéry cînd, uitîndu-şi ochelarii prin care e obişnuit a prinde imponderabilul în equaţiile artei intelectuale, îşi manifestă pur şi simplu îngrijorarea burgheză asupra unui eventual triumf al literaturii feminine?!.. Critica le ignorează cu dispreţ, S. S. R. nu le recunoaşte „pedigree-ul", pontifii strîmbă din nas, dar publicul, această cantitate neglijabilă în balanţa gloriei literare dela noi, le primeşte, le aclamă şi le ceteşte.

Literatura lor este subt semnul vremii. In locul subiectivismului excesiv al scriitoarelor din alte vremuri, în se-

colul acelei nevoi de a se povesti cu deamănuntul în fața oglinzii, Otilia Cazimir se rezervă, Lucia Mantu se închide ca a „bună dimineață" la suflarea vîntului de sară, Henrieta Stahl se ignorează.... Nu le simți în dosul ecranului pe care se proectează într'un joc feeric de umbre și lumini, cu imagini schițate din fuga unui condeiu măestrit, dar liber și plin de avînt o fantezie nesecată, focul unei tinereți arzătoare, fuga fericită a unei libertăți deslănțuite. Dar semnul vremii stă în luciditatea inteligenței, care controlează sensibilitatea aceasta clocotitoare, în frîna care strunește expresiunea lirică, în disciplina formei, care străpunge bășicile de săpun ale pateticului fals și artificial de odinioară. In operele lor nu se răsfringe decît lumina ființei lor interioare, ca un inel aureolat, ca o lucire de auroră boreală a unui soare ce nu se arată la orizont. Direct nu sînt trimise decît săgețile de aur ale unei ironii ce nu dă greș.

O doză de intelectualitate a pătruns în această sensibilitate scînteetoare, în pornirea clocotitoare a unei tinereți bogate încă în fierbere, un antidot împotriva sentimentalismului prea duios și ușor în revărsările lui de odinioară. Și cu cît cugetarea pătrunde mai adînc, cu atît forma e mai stăpînită și sensibilitatea față de ele înseși mai severă și mai controlată.

Redînd lumea sensibilă în toată bogăția ei, el o cercetează, uneori cu o notă de cruzime, care nu e altceva decît reacțiunea firii lor duioase și lucide în același timp.

Precizia în observația realului este o nevoe a esteticii de azi care a trecut prin prisma și sita naturalismului, o datorie de cinste în artă și literatură, o condiție de viabilitate și veridicitate. Dar ea nu mai e scopul urmărit în creațiune, faptul cu putere absolută de determinare. Ființa pe care vor să o creeze nu mai e în funcțiune de detaliul minuțios cules din această observație. E o sinteză urmărind să creeze o ființă care să închege în unitatea sa diversitățile infinite ale omului, o realitate care să sugereze altă realitate mai largă, depășind și învăluind stropul de viață prins în focarul observației.

Nu e „un ochiu de aparat fotografic" care prinde această realitate, și nu exactitatea cu care e răsfrîntă această realitate ne dă senzația aceia de real pe care o găsim, de pildă, în „Destrăbălata" Luciei Mantu sau în „Strategie" de Otilia Cazimir, oricît de minunată este arta cu care ne sînt evocate în conturul și coloritul lor sensibil.

„Iliuță Gîndac" în cele cîteva pagini din volum e drama unei vieți, tragedia unei pături întregi sociale, întreba-

rea mută a atîtor mistere veșnice și insolubile. Lucia Mantu nu ne povestește decît scene mărunte din viața de toate zilele a micului său erou. Are aerul de a nu reda decît notele precise, observate obiectiv și adesea cu un humor delicios, dar emoția care ne pătrunde vine nu din cele ce exprimă, ci din cele ce sugerează. Același lucru cu nuvelele și schițele Otiliei Cazimir. Amărăciunea, indignarea, simțul ascuțit al suferinții altora, sentimentul unei realități covîrșitoare și neîndurate, sînt prea profunde în sufletul autoarei spre a putea fi exprimate direct.

La ambele echilibrul, foarte bine realizat, între cele ce se redau la perfecțiune și cele ce se trec sub tăcere, indică superioara calitate a acestui scris, calificat de critica mioapă ca scris „cu suflu scurt".

A umaniza notele și faptele precise, pornirile și frămîntările de subt pragul conștiinții reconstruindu-le, turnîndu-le într'o formă nouă, creată „din lăuntru", o formă impusă de spirit materiei brute, pare a fi tendința acestor scriitoare, cu sensibilitatea arzătoare, într'o formă limpede și alcătuită după o ordine rece și bine socotită.

Față de lumea primitivă a celor necăjiți și vrăjmași instinctivi ai civilizației, Otilia Cazimir se dezbracă nu numai de subiectivism, dar și de orice vestigiu de cărturar, căutînd să spună numai ceiace a scos din legăturile ei. Toată arta ei se reduce aci în a prinde fondul adînc al lucrurilor.

Cu romanul „Voica" al Henrietei Stahl lucrurile stau altfel. Acest roman e un document unic în literatura noastră. El e mărturia unui spectator pasionat, care azistă la crearea și distrugerea vieții reale, simțind că evenimentele depășesc măsura puterilor, dar cu regretul adînc că nu e în măsură să le schimbe pentru a introduce scara valorilor sale pe care o crede demnă de această robustă și trainică lume primitivă. Depoziția aceasta e ca o luare în posesie a cunoștinții despre lume, a științii vieții, ca o înfăptuire, subt ochii noștri, a unei cunoștinți a realului, într'un suflet nou.

De aci candoarea simplă și gravă, seninătatea limpede a expunerii și satisfacerea procurată de lectura acestui roman, în care forma îmbracă atît de firesc și de credincios fondul. Cartea aceasta nu este „scrisă", este izvorîtă verbal din suflet, înainte de-a i se fi impus vre-o technică a limbii și vre-o știință a stilului. Credința profundă și nemărturisită este în această generație nouă de scriitoare, ca și în generația precedentă, o credință în regenerarea omenirii, prin revenirea la simplicitatea dela început. Valorile esen-

ţiale pentru Otilia Cazimir, ca şi pentru Lucia Mantu şi ca
şi pentru marele lor prodecesor Mihail Sadoveanu, sînt
munţii, pădurile, apele şi câmpiile. Cu acestea trebue omul
modern să reia contactul pierdut subt armura artificială a
unei false civilizaţii, fără parada şi fardul romantismului.
Dar pentru generaţia de azi problema se pune altfel. Sen-
timentul singur nu e capabil să dea un răspuns, pentru că
el nu ne dezveleşte scopul, direcţia în care să se producă
reacţiunea.
Desigur eliberarea sufletească, dinamismul forţelor
subconştiente, intuiţia sînt izvoarele vii ale sufletului.
Dar nu trebue să înlăturăm oare unele erori ale instinc-
tului orb?
In ce măsură trebue să introducem în această viaţă
naturală conştiinţa clară, puterea ordonatoare a forţelor
intelectuale?... Scriitoarele noastre privesc cu atenţie viaţa,
cerceteazā cu ardoare profundă valorile omeneşti subt apa-
renţa unui control rece şi măsurat, pentru că nu vor să le
primească în formule făcute gata şi nu vor să-şi închine
sufletul decît sigure fiind că idolul nu are picioare de
argilă.
O reîntoarcere la viaţa primitivă, o reconstruire a civi-
lizaţiei pe baza unei munci de Robinson, este desigur sin-
gura soluţie, dar în forul lor interior trebue să recunoască:
nimeni n'a găsit până în prezent modalitatea. Limba, stilul
lor e semnul cel mai expresiv al modificărilor sufletului
lor. Simplicitatea stilului Otiliei Cazimir, al Luciei Mantu,
simplicitate realizată după sforţările stilistice ale genera-
ţiilor precedente, e o simplicitate lucrată, ajungerea la na-
tural după o lungă evoluţie, ceiace indică felul în care în-
ţelege această generaţie revenirea la natură. Voinţa şi pu-
terea de discriminaţiune domină la ele elanul, entuzias-
mul şi extazul. Sensibilitatea lor e mai intelectuală decît a
generaţiei trecute şi sentimentul valorilor adevărate mai
just şi mai pronunţat. Pronosticuri... nu se pot face.
In faţa lor e viaţa.

Izabela Sadoveanu

Cronica artistică

Intre artă şi... fisc

> O peinture!... O perle où jouent toute la mer et l'immense ciel dramatiques, et la tragédie éternelle du mouvement et de la couleur, et les frissons les plus fiers et les plus mystérieux de l'âme, les pores décident de ton sort...
>
> *Elie Faure*

Deşi soarele n'a încetat să rîdă peste plaiuri şi tîrguri, dîndu-ne înşelăciunea că petrecem, nababi, luni de primăvară pe coastele Siciliei ori ale Californiei — toamna şi iarna anului acestuia au fost pentru artă, în genere, dar mai cu samă pentru artele plastice, dezastruoase.

Dezastrul sărăciei generale şi al unei fiscalităţi descumpănitoare de rosturi şi de suflete.

Arta este, fireşte, un „lux" care se complace în îmbelşugare şi relativă pace.

Ea a trăit şi continuă încă să trăiască din fărimiturile ce cad dela masa bogatului.

Artistul? — un paria.

La cel mai uşor dezechilibru economic, societatea îl elimină din sînul ei, ca pe un lest netrebnic şi costisitor.

Aşa, cel puţin, se gîndeşte şi se practică în ţara aceasta, în care omul politic (eminamente anti-artistic şi anticultural, fiindcă e om de acţiune şi de cifre) stăpîneşte atotputernic, peste tot şi în toate.

In ultima vreme situaţia artistului romîn a devenit încă şi mai tragică.

Tragi-comică.

Din paria, din îngăduit, legiuitorii actuali l-au transfor-

mat subit în... mare industriaş — băgîndu-l solemn subt teascul perceptorului, ca pe un Singer, Morgan sau Ford.

„Atelier" înseamnă, pentru funcţionarul fiscului, o instalaţie cu lucrători, energie mecanică şi producţiune în serie. Inutil şi primejdios să-l lămureşti că atelierul unui artist este un paraclis în care, obişnuit, se sfarogeşte un trup, nu întotdeauna hrănit, şi arde permanent, pe o jertfelniţă invizibilă, un suflet. Un suflet care se consumă de bună voe, pentru creşterea şi inobilarea celorlalte, puzderie, din afară.

Funcţionarul te va privi încruntat şi — jignit de farsa pe care vrei să i-o joci — îţi va încheia proces-verbal de „evaziune fiscală".

Fiindcă stăpînii noştri — începînd dela primul ministru şi sfîrşind cu ultimul jandarm — nu concep că pot fi pe lumea asta, şi mai ales astăzi, nebuni care să înglobeze capital şi muncă într'o întreprindere care să nu renteze — în raport cu munca şi capitalul depus.

Un prieten sculptor îmi povestea dăunăzi convorbirea pe care a avut-o, asupra acestei probleme, cu un mare om politic dela noi, specializat în ştiinţa finanţelor:

— Sînt de acord cu d-ta — spunea specialistul — că fiscul nu trebue să se atingă decît de beneficii. O fabrică de marmeladă, bunăoară, are investit în clădiri, maşini, etc., un capital. In afară de asta, atîtea cheltueli: materia primă, combustibilul sau forţa motrice necesară transformării materiei prime, lefurile lucrătorilor şi ale funcţionarilor, cheltuelile de ambalare, transport, etc., etc., toate acestea, după anumite calcule şi formule cunoscute, se scad din cîştigul brut — iar *netto* se supune, cu un atîta la sută, fiscului.

— E just, răspunse prietenul. Dar de ce nu procedaţi la fel şi cu „fabrica" artistului plastic? De ce nu-i respectaţi şi lui capitalul investit în forţă motrice, combustibil, maşini, etc., etc.? Şi de ce nu-i îngăduiţi să aibă şi el o leafă lunară, ca lucrător în propria lui fabrică?...

Specialistul hohoti de rîs:

— Capital investit în maşini, forţă motrice... la un artist?... Să le văd şi eu!..

— N'ai să le vezi niciodată, răspunse prietenul, fiindcă tot acest formidabil material este condensat *în capul* artistului — zi cu zi acumulat acolo, 20—30 de ani de-a rîndul, până să înceapă, efectiv, funcţionarea fabricii... Iar în tot acest răstimp capitalul investit n'a produs o singură centimă...

— Poveşti!... a exclamat specialistul, zîmbind cu superioritate de „gluma" prietenului sculptor...

Poveşti... poveşti.

Totuşi în nici o ţară din lume — după cîte ştiu — artistul nu este *stingherit* în munca lui *creatoare*.

Este adevărat, iarăşi, că e lăsat — ca pasările cerului — în voia Domnului.

Din douăzeci de mii de artişti plastici pe care-i are Parisul, nouăsprezece mii cinci sute mor literalmente de foame, iar cinci sute — după ani mulţi de sfîşietoare mizerii — parvin să cîştige anual, cît, bunăoară, un Iorgu Stan oarecare, dela noi, fost vechil pe moşia unui Filipescu şi ajuns — prin triumful democraţiei — om politic

Niciodată şi nicăeri, artiştii creatori n'au avut, *în măsura cuvenită*, răsplata materială a uriaşei lor strădanii.

Niciodată — dar mai ales astăzi, cînd succesivele uragane ale democraţiei nivelatoare au ras de pe faţa Europei ultimele donjonuri ale unei aristocraţii a spiritului

De pe urma muncii artiştilor a beneficiat şi beneficiază necontenit — beneficii *de miliarde* — o clasă specială, care face puntea dintre mizeria artistului şi fastul provocator al parvenitului.

Un *„Utrillo"* (şi Utrillo mai trăeşte încă, dar vai!... în ce hal de decrepitudine) vîndut de pictor, în 1912, cu... 20 de fr. (franci douăzeci), a fost revîndut, dăunăzi, la o licitaţie publică, în Paris, pentru.... *475.000* de franci.

Şi acesta nu e un caz execepţional, ci ordinar

Am putea cita încă mii de alte cazuri identice.

Dacă s'ar face suma cîştigurilor realizate, *numai în ultima jumătate de secol*, din aceste speculaţiuni ale lucrărilor de artă, s'ar ajunge la un rezultat fantastic.

„Globul nostru — cum se exprimă un confrate francez — ar putea fi acoperit, *pe toată întinderea lui*, cu un strat de aur de 2 cm. grosime..."

Iată pentru ce, în ţările în care economia politică este mai inteligent interpretată, opera de artă nu începe a fi urmărită de fisc decît *după* ce a plecat din atelierul sau expoziţia artistului şi a pornit-o pe panta, vertiginos suitoare, *a speculaţiei*.

N'aveam deloc intenţia să aştern, în această cronică, rîndurile de mai sus.

Insemnările mele, ce urmau să fie desfăşurate în numărul de faţă, se refereau direct la cele cîteva expoziţii, vrednice de luare aminte, care s'au perindat, de astă toamnă până acum, în galeriile bucureştene, — *Iorgulescu, Bunescu, Eleutheriade, Ghiaţă, Iser, Ene, Letiţia Nichifor, Lucian Grigorescu, Miliţa Pătraşcu, Demetriad-Bălăcescu, Theodorescu-Sion, etc., etc.*

După fiecare din vizitele mele prin aceste prisăci cu faguri de soare, sufletul meu s'a ales cu răni adînci şi grele.

Pretutindeni descurajare şi umilire.

Şi hotărîrea nestrămutată a expatrierii.

Din cei o sută şi ceva de artişti plastici pe care îi avem (în raport cu populaţia, Belgia, de pildă, are de 75 de ori mai

mulți) peste *optzeci* își pregătesc geamandanele, să plece în lume.

Unde?...

Le este indiferent.

Căci ori unde s'or stabili, in altă țară decît *Patria* lor, vor suferi deopotrivă de lipsuri, dar vor putea munci într'o atmosferă spirituală mai înaltă.

— Iar de va fi să murim de foame, îmi spuneau cîțiva din ei, vom fi încîntați că desnodămîntul acesta rușinos nu ne-a surprins pe pămîntul părinților noștri...

Nu știm dacă cercurile noastre conducătoare își dau samă de gravitatea acestei situații.

Cînd majoritatea celor mai tineri și mai înzestrați artiști romîni se vor împrăștia în cele patru părți ale globului — cu ce-i vom putea înlocui?...

Și ce vom răspunde străinătății, mirată de acest tragic exod al creatorilor noștri de valori spirituale?

Nu se va resimți oare *valuta noastră morală* la bursele de lumină ale marilor centre de cultură?

Noi credem că da — și iremediabil.

N. N. Tonitza

Cronica externă

Dezarmarea navală și problema Oceanului Pacific

Necesitatea dezarmării, de curînd discutată la Washington de către domnii Hoover și MacDonald este una din problemele care atrag în cel mai înalt grad atenția tuturor popoarelor. Cheltuelile făcute cu prilejul înarmărilor sînt atît de mari încît și statele cele mai bogate simt nevoia să le pună stavilă. Se observă, într'adevăr, că prețul înarmărilor, în ceiace privește personalul, crește în aceiași măsură cu însăși bogăția statului. Astfel Anglia și Statele-Unite își plătesc marina și soldații mult mai scump decît oricare din celelalte țări de pe pămînt.

Pe de altă parte, națiunile nu s'au dezbărat cu totul de neîncrederea unora față de celelalte — cauza și principiul goanei după înarmare. Fiecare dintre ele își pune în mod firesc problema propriei sale siguranțe și, bizuindu-se pe buna sa credință și pe intențiile sale pacifice, nici nu bănuește că înarmările, pe care le socotește absolut necesare siguranței sale, sînt de natură să trezească neîncrederea celorlalte popoare.

Această nevoe de pace, a cărei realizare este rezumată în trilogia astăzi clasică: arbitraj, siguranță, dezarmare, se manifestă nu numai prin participarea oficială a statelor la diversele activități ale Ligii Națiunilor, dar mai cu samă prin organizarea periodică a Conferințelor pentru dezarmare. Este adevărat că rezultatele obținute în această ordine de idei, sînt departe de a fi hotărîtoare. Dar trebue să adăugăm că numai printr'o examinare de ansamblu a tuturor chestiunilor care privesc diversele feluri de înarmări cît și printr'o extindere a acestui studiu la toate puterile importante din lume, se va ajunge la soluția pe deplin satisfăcătoare; să recunoaștem însă că acest program îndrăzneț nu

va putea fi realizat într'un singur an și că fiecare discuție nouă înmulțește elementele soluției posibile.

Una din greutățile de samă ale chestiunii dezarmării ar fi aspectul dublu, azi ireductibil, pe care îl prezintă. Dacă n'ar fi vorba decît despre dezarmarea pe uscat, puterile interesate s'ar înțelege poate, făcîndu-și concesiuni reciproce. Nu s'ar lua desigur în samă, în acest caz, propunerile fanteziste pe care d-l Litvinoff le-a făcut în Comisiunea dezarmării din Geneva. Chiar dacă efectivul armatelor sovietice mai este considerabil, nu trebue uitat că puterea ofensivă a armatei rusești rămîne totdeauna *prin tradiție* inferioară puterii sale numerice. Iar pe de altă parte, faptul că tratatele de pace au redus la minim înarmările unor state grăbește în mod evident soluționarea dezarmării pe uscat.

Dar mai trebue luată în samă și dezarmarea maritimă. Și în această ordine de idei, problema se complică din cauză că valoarea unei forțe navale nu depinde numai de puterea sa intrinsecă, ci și de depărtarea sa de regiunea asupra căreia trebue să opereze și de aceia a bazei de întreținere de care este legată. Acesta e un principiu care nu trebue niciodată pierdut din vedere într'o discuție despre dezarmare, cu atît mai mult cu cît el explică opunerea sistematică a Angliei față de teza franceză, care îmbrățișează asimilarea generală a tuturor aspectelor dezarmării într'o singură chestiune de rezolvat.

Opunerea aceasta nu-i strict rațională: principiul nu este pentru Anglia decît traducerea teoretică a unor împrejurări reale, care fac posibilă existența Imperiului Britanic. Și astfel rezolvarea problemei dezarmării depinde di-chestiunea Oceanului Pacific.

Să ne explicăm.

Oceanul Pacific a fost sortit de natură să ude trei uriași înarmați din cap până'n picioare și care încearcă cu stîngăcie să-și dea printre valuri mîna și să vorbească despre pace. Cel mai bătrîn dintre toți trei este Imperiul Britanic. E adevărat că Anglia, creerul acestei extraordinare entități, se găsește la antipozi. Dar posesiuni imense îi flutură drapelul în aceste ținuturi depărtate, încît se poate crede că Pacificul este un basin britanic: la Nord-Vest, blocul compact al Canadei; apoi lanțul archipelagurilor Oceaniei; apoi cele două Dominionuri, al Nouăi-Zelande și al Continentului Australian; după aceia Singapore și peninsula Statelor Malaeziene; insulele engleze din Sonda și, în sfîrșit, urcîndu-ne spre Nord, Hong-Kong și Wei-Hai-Wei încadrează concesiunile engleze pe coastele chinezești. Și astfel cercul se închide. Numai această simplă enumerare arată varietatea și importanța intreselor britanice în Oceanul Pacific; ea mai arată că marea este singurul mijloc de comunicație între aceste diverse elemente ale Imperiului, zvîrlite parcă la voia vînturilor.

Care sînt aceste interese? Este întâiu acela al apărării imperiale. Neîndestulător înzestrate cu oameni, cu mijloace de apărare și cu credite, Dominionurile și coloniile britanice depind, în ceiace privește apărarea lor, de-a dreptul și aproape exclusiv de Anglia. Cele cîteva vapoare de războiu ale Australiei de abia îi ajung ca să-și supravegheze coastele. Și apoi trebue păstrată stăpînirea drumurilor dintre Pacific și mările care udă Indiile, piatra cea mai prețioasă a coroanei imperiale. Pe de altă parte, pe lîngă Dominionuri și colonii, Anglia trebue să-și proteguiască concesiunile numeroase și bogate, pe care le stăpînește în China; iar evenimentele din ultima vreme dovedesc greutatea acestei sarcini. In sfîrșit, de chestiunea apărării imperiale se leagă și apărarea principiului fundamental al politicii interioare a celor trei Dominionuri: Canada, Australia și Noua-Zelandă, principiul de a destina Albilor teritoriile și de a stabili și infiltrarea celorlalte rase. Prin aceasta sînt mai ales vizați Malaejii, Chinejii și Japonejii; și, comparînd populațiile respective ale celor trei Dominionuri cu massele Asiei Orientale, ne dăm cu ușurință sama că apărarea acestui principiu vital depinde de forța și de prestigiul Angliei.

Pe lîngă asta, Anglia are datoria să supravegheze și să ocrotească numeroasele drumuri de comerț care, sub pavilion britanic, brăzdează Pacificul. Este îndeobște cunoscut că Marea Britanie, supra-populată și lipsită de materii prime, depinde, pentru însăși existența ei, de posesiunele sale dincolo de mări. Cu toate mijloacele puternice de apărare navală, Anglia a suferit destul de pe urma războiului submarin și a războiului de cursă a crucișătoarelor germane, pentru ca acest examen să-i servească drept lecție.

Ce s'ar întîmpla dacă n'ar poseda o marină îndeajuns de puternică, ca să-i apere miile de chilometri ale căilor sale comerciale din apele Oceanului Pacific? Unui adversar mai puternic i-ar fi ușor să distrugă comerțul britanic. Și dacă pe Pacific vapoarele engleze n'ar putea naviga în libertate, n'ar fi compromisă numai viața Imperiului, ci și aceia a Angliei.

Dar la drept vorbind, de cine ar fi amenințate interesele britanice în Oceanul Pacific? Ne gîndim la ceilalți doi uriași pe care i-am pomenit. Nu este, pentru moment, vorba despre Rusia; căci forța sa războinică, mai ales cea maritimă, nu contează prea mult în Extremul Orient. Și propaganda revoluționară, pe bază naționalistă, pe care a inaugurat-o și a căutat s'o ducă la bun sfîrșit uzînd de intrigi și de milioane, a dat rezultate destul de slabe față de marile eforturi depuse. Mai tîrziu ea va fi, fără îndoială, din nou un ele-

ment de prim ordin, în politica extrem-orientală; dar în orice caz nu va avea decît o influenţă mai mult indirectă asupra chestiunilor propriu zise ale Pacificului.

Unul din uriaşi este desigur Japonia, ale cărei progrese în domeniul politic, social, economic şi militar sînt cu adevărat impresionante. Evoluţia Japoniei în decursul ultimilor patruzeci de ani este prea cunoscută pentru ca să mai fie nevoe să-i schiţăm etapele principale. Dar numai după terminarea ultimului războiu, începe Japonia să fie socotită drept rivală a Angliei. Intr'adevăr, cîmpul de luptă din Europa, pe uscat şi pe mare, a silit pe Aliaţi să dea mînă liberă Japonejilor pentru păstrarea ordinei şi siguranţei în Oceanul Pacific şi în Marea Bengalului. Japonia şi-a îndeplinit admirabil această sarcină. Dar cu acest prilej a izbutit să-şi creeze interese şi pretenţiuni. După ce a supus Kiau-Ceau, a ocupat Shantungul şi a căutat să impună Chinei istovite faimoasele douăzeci şi una de propuneri; a mai ocupat apoi o parte din Manciuria, ca să ocrotească Coreea şi să-şi ridice stavilă în faţa Sovietelor.

Mai jos, în Malaezia şi chiar prin unele porturi din Indii, s'a arătat arogantă şi pretenţioasă; ne amintim că Anglia a fost nevoită să trimeată trupe în peninsula Malaca spre a aduce la realitate cîţiva proprietari japoneji, care găseau de cuviinţă să dicteze şi să-şi facă singuri dreptate în exploatările ce le-au fost concesionate. In sfîrşit, în Oceanul Pacific, numai mulţămită atitudinii energice a Australiei şi a Nouăi-Zelande, Japonia a cedat acestora arhipelagurile germane, pe care pusese stăpînire şi care se găsesc subt linia ecuatorului. Totuşi, după conferinţa dela Washington şi după catastrofele succesive pe care le-a suferit începînd din anul 1923, se pare că Japonia şi-a dat sama de limitele sale şi de locul pe care trebue să-l păstreze în viaţa internaţională. Iar eşecul Conferinţei Navale dela Geneva şi atitudinea Statelor-Unite au apropiat imperceptibil Japonia de Anglia. Şi poate că, în curînd, vom fi martorii reluării alianţei fecunde dintre aceste două ţări.

In orice caz, între două rele, îl alegi pe cel mai mic, şi, în faţa dorinţelor agresive ale Statelor-Unite şi a apropiatei deşteptări a imperialismului sovietic, este poate oportun pentru Anglia să menajeze Japonia şi să-şi asigure concursul ei. Desigur că aceasta din urmă va solicita garanţii pentru dezvoltarea sa economică şi demografică; şi dacă Dominionurile britanice ţin să rămînă „albe", ar trebui create Japoniei posibilităţi de revărsare în Manciuria sau chiar în provinciile maritime ale Siberiei. Populaţia acestor teritorii este destul de rară, pentrucă China propriu zisă nu absoarbe decît trei cincimi din populaţia Imperiului Ceresc şi îşi neglijează marile provincii septentrionale. Dar acestea sînt numai sim-

ple sugestii. Orice s'ar întîmpla, e mai bine pentru Anglia să aibă prietenia Japoniei, ale cărei interese şi nevoi le cunoaşte şi al cărei drum se poate vedea, decît să se încreadă în ajutorul eficace al Americanilor, a căror gură rosteşte doar cuvinte de pace, dar a căror putere nevăzută încearcă prin toate mijloacele să schimbe din loc centrul puterii Imperiului Britanic.

Intr'adevăr, Statele-Unite sînt al doilea uriaş care se împotriveşte Angliei în Oceanul Pacific. Şi este poate şi cel mai de temut şi mai periculos pentru Engleji, nu numai pentrucă este de aceiaşi rasă cu dînşii şi se prezintă şi el drept şampion al păcii, dar mai ales pentrucă interesele sale sînt strict economice — şi prin aceasta invizibile — şi pentrucă marea sa putere n'a lăsat încă în istorie urma întregii sale capacităţi de manifestare. Se pare că, în clipa actuală, Statele-Unite nu au nici o ambiţie teritorială. In Pacific ele deţin Arhipelagul Havaian (singurul, de altfel, căruia Tratatul dela Washington i-a permis să fie fortificat) şi insulele Filipine, care aspiră la independenţă şi ale căror mişcări revoluţionare au fost înăbuşite cu baionete şi mitraliere.

Aşa dar, nu pentru ca să-şi apere posesiunile din Oceanul Pacific sau pentru ca să-şi permită o expansiune demografică, are nevoe America (care din punct de vedere economic se satisface pe ea însăşi) să-şi construiască „cea mai puternică flotă din lume". Scopul ei este apărarea imperialismului economic, domeniu în care Anglia este singura rivală. Spre convingere, este deajuns să cităm principalele atitudini politice ale Statelor-Unite în ultimii ani. Astfel, Americanii refuză să semneze tratatul dela Versailles şi să adere la Societatea Naţiunilor, inventată de dînşii, dar formulează în schimb planurile Dawes şi Young, care atrag în tezaurul lor aurul şi bogăţia Europei. Refuză semnarea tratatului dela Lausanne, dar sînt cei dintăi care, cu amiralul Chester, încearcă să obţină concesiuni de mine şi de căi ferate în Turcia. Nu vor să-şi ia angajamente faţă de China, dar oamenii lor politici caută să profite de unele încurcături ale Angliei, ca să-i poată moşteni afacerile din Extremul-Orient. Refuză să intre în relaţii cu Rusia, dar, de cînd cu ruptura anglo-sovietică, aleargă în Caucaz ca să acapareze puţurile de petrol. Invocînd doctrina lui Monroë, nu recunosc puterilor europene dreptul de a interveni în afacerile continentului american, dar profită de aceasta pentru ca să poată subjuga Cuba, Costa-Rica, Panama şi ca să ocupe Nicaragua, unde s'au servit, faţă de locuitorii spanioli, de aceleaşi procedee violente, pe care le-au imputat Angliei de a le fi întrebuinţat faţă de unele colonii ale ei. Denunţă protecţionismul nouălor state europene, dar se înconjură de formi-

dabile granițe vamale și proclamă că liberul-schimb n'ar putea nici într'un caz conveni Statelor-Unite.

Intr'un cuvînt, Statele-Unite s'au gîndit mult mai puțin la Europa și la „datoriile lor față de umanitate" decît la lichidarea războiului în avantajul lor economic.

Dar tocmai pentru că ele caută să-și apere imperialismul economic cu ajutorul unei flote puternice, Statele-Unite amenință însăși unitatea Imperiului Britanic. Am văzut, în-tr'adevăr, că apărarea colonială, din care cea mai mare parte e susținută de Anglia, este una din forțele active ale echilibrului Imperiului. Prea slabe ca să poată lupta contra amenințării de expansiune a vecinilor puternici, Dominionurile din Pacific se îndreaptă instinctiv spre patria-mamă, a cărei forță și prestigiu pot să le apere pe deplin. Și aceste legături materiale se adaugă în mod fericit motivelor de rasă, de sentiment al unei civilizații și limbi comune, care înlănțue diversele părți ale imperiului subt stema dinastică a regelui și subt simbolul drapelului englez. Dar tinzînd spre o egalitate navală cu Statele-Unite, guvernul laburist nu riscă oare să aducă o atingere sentimentului de apărare solidară a țărilor Imperiului? Desigur că, în acest moment, un războiu apropiat între Anglia și Statele-Unite este greu de prevăzut. Și pe de altă parte cele șase mii de chilometri de hotar dintre Canada și Statele-Unite nu au fost niciodată păzite de detașamente militare.

Dar tocmai generalizarea acestui sentiment de siguranță față de Statele-Unite riscă să slăbească conștiința solidarității imperiale. Dacă Anglia ar împărți cu Statele-Unite sarcina apărării mărilor, se naște temerea că Dominionurile ar putea îndrepta în spre acestea o parte din simpatia lor, lucru care ar dubla imperialismul economic american în înseși piețele englezești. Și mai mult încă, dacă Dominionurile s'ar deprinde să se înțeleagă prea des cu Statele-Unite, nu este oare de temut ca Anglia, printr'o răsturnare a echilibrului imperial, să se găsească obligată să urmeze calea trasă de Dominionuri și să uite Europa? Ar fi de dorit ca, în convorbirile dela Washington, domnul MacDonald să nu fi pierdut din vedere legătura intimă dintre politica navală a Angliei, economia Imperiului și manifestările de expansiune ale Statelor-Unite. Se pot cîștiga unele avantagii personale sau politice făcîndu-se curte verilor americani, dar nu trebue uitați frații de peste mări și tovarășii de glorie și nenorocire de pe Continentul european, care au, desigur, din toate punctele de vedere, mai multe drepturi asupra Angliei decît Statele-Unite.

Ne dăm deci sama de dificultățile enorme cu care sînt întrețesute discuțiile anglo-americane asupra dezarmării navale. Ce ar putea să se întîmple dacă nu s'ar ajunge la o

înțelegere? Cercurile interesate dela Washington prevăd continuarea programului de construcții navale care încarcă bugetul cu aproape două sute de milioane de dolari. Intr'adevăr, dela războiu încoace, Statele-Unite fac mari sforțări ca să egaleze flota engleză, lucru care li s'a asigurat de conferința dela Washington numai în ce privește unitățile mari. Astfel, în 1913—14, Statele-Unite au cheltuit pentru marina lor o sută patruzeci de milioane de dolari, pe cînd în 1929 și 1930, bugetul lor naval comportă o cheltuială de trei sute șaptezeci și trei de milioane de dolari. Dimpotrivă, Anglia a redus personalul maritim dela 145.000 oameni de dinaintea războiului la 102.000 de oameni, în timp ce bugetul său naval rămîne aproape staționar cu cele patruzeci și nouă de milioane de livre de dinaintea războiului față de cele cincizeci și șase de milioane pentru anul curent. Franța și Anglia au păstrat proporții analoge celor din Anglia. Grație resurselor financiare și regulamentului dela Haga, Statele-Unite ar putea să-și construiască, dacă ar voi, cea mai mare flotă din lume. Rămîne de știut dacă, pentru ei, cea mai mare înseamnă și cea mai bună. Ne putem îndoi, pentru că nici alegerea, nici pregătirea mînii de lucru americane nu poate să fie comparată cu aceia a Angliei sau a Franței, înzestrate cu o glorioasă tradiție maritimă.

Anglia va avea desigur cumințenia politică să evite, prin compromisuri onorabile, conflictele posibile. Dar pentru ca aceste dorințe de pace să nu fie socotite drept un semn de slăbiciune, ea va trebui să-și mențină totdeauna o flotă destul de puternică spre a asigura protecția dezvoltării economice și sociale a Imperiului și propagarea civilizației europene în ținuturile depărtate din Pacific. Mai mult încă, pentru că puterea armelor nu poate avea urmările dorite, dacă nu se sprijină pe aprobarea morală a popoarelor, Anglia ar trebui să se apropie din ce în ce mai mult de țările Europei, din care face și ea parte, și să caute să-și asigure colaborarea și prietenia lor. Nu mai este vreme să-și caute alt drum.

Odinioară, experiența ei depindea de echilibrul pe care-l stabilea între Puterile europene. De azi încolo viața și progresul ei, care sînt strîns legate de acelea ale Imperiului colonial, vor trebui să depindă de echilibrul pe care se va obișnui să-l mențină între lumea nouă și bătrînul nostru continent.

Thomas Greenwood

Cronica ideilor

Relativism — Modernism — Capitalism

(Incercare asupra spiritului vremii moderne)

Se vorbeşte adesea despre spiritul vremii şi cam tot atît de des se vede un zîmbet de neîncrezătoare ironie pe faţa celor ce aud aceste cuvinte. Există oare un spirit al vremii? Dacă există, în ce sens? Şi care este spiritul vremii noastre?

Dacă tot ceiace este actual, nou, s'ar considera drept o caracteristică a sa, „spiritul vremii" ar fi o expresie inutilă: nu ne-ar învăţa nimic. Ar fi o simplă constatare cronologică, dacă vreţi istorică, însă în nici un caz o explicare sociologică. Şi, în adevăr, în sensul acesta lipsit de valoare explicativă se vorbeşte de obiceiu despre spiritul vremii.

Pentruca expresiunea de spirit al vremii să aibă un sens propriu, se cere ceva mai mult. Psihologia ne arată spiritul individului ca o realitate organică: diversele sale facultăţi şi manifestări sînt strîns legate, dependente unele de altele. Sociologia va putea vorbi despre un spirit social atunci cînd va putea stabili existenţa unei legături organice, a unei interdependenţe remarcabile între diversele manifestări ale unei societăţi: activitatea economică, ştiinţifico-filosofică, artistică, etc. Fără stabilirea unei astfel de legături organice, nu putem spune că am înţeles spiritul unei societăţi, al unei vremi, ci cel mult manifestări care se cuprind în spiritul vremii, dar care sînt tot atît de puţin lămuritoare asupra spiritului vremii cît ar fi, pentru psihologia unui individ, imaginile ce trec fugare prin conştiinţa acestuia. Cercetătorii sociali au stabilit pentru diferite epoci istorice, mai precis sau mai vag, mai temeinic sau mai superficial, corelaţiuni organice între diferitele manifestări sociale. Să încercăm a înţelege spiritul vremii noastre în lumina unei explicaţiuni cauzal-organice.

Vom indica unele analogii, pentru noi impresionante, din trei mari domenii de manifestări omeneşti: 1° domeniul ştiinţifico-filosofic, 2° domeniul artei şi 3° domeniul economico-politic; şi vom încerca să explicăm analogiile ce le vom intîlni prin interdependenţa acestor trei categorii de manifestări şi prin unicitatea pecetiei spiritului vremii moderne.

Este de observat, însă, că nu se poate determina o dată dela care ar începe spiritul modern. Apoi, că la un moment dat, de ex. astăzi, în umanitate şi chiar în aceiaşi ţară, coexistă şi alte spirite sociale. In sfîrşit, spiritul modern nu apare cu aceiaşi puritate în toate manifestările sale; ele însă devin din ce în ce mai numeroase, mai intense şi mai pure şi constituesc cea mai nouă şi mai promiţătoare civilizaţie umană.

* * *

Să începem cu manifestaţiunile ştiinţifico-filosofice, cu ideile generale pe care le are omenirea vremii moderne asupra lumii, fiindcă acest domeniu este mai puţin turburat de pasiuni şi de modă, şi astfel observaţiunea noastră îi poate prinde mai uşor notele fundamentale.

Relativismul ni se pare nota fundamentală a cugetării ştiinţifico-filosofice moderne. Ar putea fi definit drept o atitudine intelectuală consistînd în recunoaşterea caracterului relativ al ideilor noastre despre lume şi viaţă. Pe noi nu ne importă atît definiţiunea (ea însăşi relativă), cît caracterele şi condiţiunile sale de existenţă şi dezvoltare.

S'a observat din cele mai vechi timpuri ale cugetării umane că, pe măsură ce omul îşi sporeşte cunoştinţele, în aceiaşi măsură îşi dă sama că sînt încă mai multe lucruri pe care nu le cunoaşte. Şi s'a comparat plastic acest dublu proces al minţii omeneşti cu un cerc, căruia, cu cît i se măreşte raza şi deci şi cuprinsul său (cunoştinţele), cu atît, mărindu-i-se circonferenţa, i se sporesc punctele sale de contact cu exteriorul (necunoscutul).

Această observaţiune elementară nu este propriu *zis* relativism; dar ea este minereul brut care cuprinde în sine metalul preţios: prelucrat cu îngrijire, apare strălucitor şi pur.

Nu orice sporire de cunoştinţe este de natură să sporească înţelegerea că necunoscutul este mai mare decît crezusem până atunci. Apoi, relativismul nu este numai această înţelegere, ci mai mult şi chiar altceva decît aceasta.

Relativismul implică o atitudine intelectuală în care ne dăm sama că toate concepţiile noastre despre lume şi viaţă sînt în *funcţiune* de diverşi factori şi puncte de vedere ce se impun *minţii* noastre sau se aleg de aceasta şi, prin consecinţă, ajungem să nu atribuim concepţiilor noastre o valoare absolută, *ci numai* una ipotetică. Iar o asemenea atitudine

filosofică nu s'a realizat în istoria culturii umane prin simpla augmentare a cunoştinţelor, ci numai prin progresul analizei ştiinţifice. Este adevărat că, în linii mari, sporirea cunoştinţelor duce la generalizări, abstracţiuni şi analiză ştiinţifică, astfel încît comparaţia cu cercul a cărui rază se măreşte rămîne oarecum îndreptăţită. Este bine însă să se observe că sporirea cuprinsului cercului nu vrea să însemne simpla sporire a cunoştinţelor, ci sporirea analizei ştiinţifice. Numai aceasta conduce la relativism.

In antichitate şi în evul-mediu, şi chiar mai tîrziu, pe cînd cunoştinţele ştiinţifice erau puţin avansate, lipsind şi mijloacele technice şi încercări serioase de analiză ştiinţifică, omenirea avea concepţiuni hotărîte, absolute asupra lumii şi vieţii. Religia i le punea la dispoziţie şi i le impunea, iar mintea omenească nu putea înţelege cît de naive erau acele concepţii, mijloacele sale ştiinţifice fără consistenţă neindicîndu-i vre-o incompatibilitate între experienţă şi ideile bisericii.

Cu sporirea analizei ştiinţifice, concepţia de ansamblu asupra lumii şi-a pierdut din ce în ce caracterul ei absolutist. De cînd Copernic şi Galileu, pe terenul mecanicii astronomice, au dat prima lovitură concepţiei absolutiste şi naive susţinute de biserică, de atunci, cu fiecare progres al analizei ştiinţifice, concepţiile de ansamblu asupra lumii au pierdut din absolutismul lor. Aceasta s'a făcut însă pe încetul. Spiritul uman era deprins cu credinţele absolute: în locul absolutismului teist, încercări de absolutism ateist au ilustrat ultimele veacuri. Descartes a dat filosofia metodei de a ajunge pe cale laică la credinţe absolute: „evidenţa". Oamenii de ştiinţă s'au lăudat de atunci adesea, că posedă adevărul. Un Haeckel a strigat tare că s'au lămurit „enigmele universului". Şi au fost destui care să o creadă. Dar asemenea concepţii absolute se întîlnesc din ce în ce mai rar şi adevăraţii oameni de ştiinţă le privesc drept naivităţi; şi, în adevăr, gîndirea ştiinţifico-filosofică modernă este esenţial relativistă. In filosofia kantiană relativismul apare pentru prim adată afirmat cu tărie: nu cunoaştem decît „fenomenul", nu cunoaştem „numenul". Succesul filosofiei kantiene, fără precedent în istoria culturii filosofice, arată ce mult corespundea spiritului modern relativismul acestei filosofii. Cel mai celebru dintre urmaşii lui Kant, Schopenhauer, îşi începe opera sa principală cu cuvintele „Die Welt ist meine Vorstellung" — lumea este reprezentarea mea. Gînditorii mai noi au adîncit relativismul în mai multe direcţii. Să pomenim de un Durkheim, care a scos în lumină rolul societăţii în formarea ideilor noastre cele mai importante; de un Bergson, care a pus în evidenţă rostul eminamente practic al gîndirii raţionale; de un James, care a preconizat deadreptul pragmatismul drept ori-

ce filosofie; de un Vaihinger, care şi-a intitulat aşa de sugestiv opera sa capitală „Philosophie des Als Ob.", filosofia lui „ca şi cum". Criticistă, intuiţionistă, pragmatistă, biologistă, instrumentalistă, probabilistă, etc., filosofia modernă este esenţialmente relativistă: ea îşi dă sama că ideile, cugetarea omului sînt în funcţiune de diverşi factori ce, în genere, se impun minţii noastre, şi uneori sînt aleşi de aceasta.

Şi e relativistă nu numai din punctul de vedere al cunoaşterii filosofia modernă: este relativistă şi din punctul de vedere al ideilor normative, al ideilor de valoare. Morala cu regulele sale fixe şi indiscutabile se înlocueşte cu „La science des moeurs" (Lévy-Bruhl). Estetica „judecătorească", împărţitoare de titluri clasificatoare, se înlocueşte cu estetica psiho-sociologică, care se mulţămeşte cu explicarea producerii, răspîndirii şi influenţei operei artistice. (Zicem „se mulţămeşte" dar aceasta nu vrea să însemne că, aşa înţeleasă estetica, domeniul său de cercetări nu ar fi mai interesant şi nu ar implica mai multă fineţă decît acela al esteticii vechi.) Logica însăşi nu se mai încrede în evidenţa carteziană, ci se transformă tot mai mult într'o metodologie a ştiinţelor, operă esenţial relativă.

Este de observat: nu numai că sistemele de gîndire contemporane sînt relativiste, dar şi credinţa în ele, chiar şi la autorii lor, e relativă, e numai o probabilitate, o ipoteză. Nici pe departe nu s'a crezut într'un sistem filosofic contemporan, atît cît au crezut credincioşii în dogmele religiilor. Şi lucrul trebuia să fie aşa, căci constatările ştiinţelor exacte, elementele pe care se sprijină sistemele filosofice, devenind din ce în ce mai numeroase, mai amănunţite, mai precise şi mai controlate, au făcut să fie şubrede toate sistemele ce s'au creat pe baza lor. De altfel, mai exact vorbind, aceste sisteme nici nu au avut altă pretenţie decît de a servi ca ipoteze utile pentru progresul cercetărilor. In felul acesta constatăm o îndoită legătură: *cu cît ştiinţele particulare progresează mai mult, acumulînd date mai diferite, mai precise şi mai exacte, care sînt foarte greu de împărechiat, cu atît filosofiile pierd din caracterul de siguranţă şi capătă din ce în ce mai mult unul ipotetic-probabilist, iar conţinutul lor devine din ce în ce mai relativist; şi reciproc, cu cît gîndirea filosofică promovează spiritul relativist, ea facilitează ştiinţelor particulare conceperea unor ipoteze mai fecunde şi le dă imboldul unor continue cercetări.*

* * *

Arta contemporană se prezintă subt diverse firme, curente şi şcoli ce se ciocnesc adesea furios între ele. Totdeauna *genus irritabile vatum!* De aceia nu se insistă asupra notelor comu-

ne pe care curentele artistice le pot avea. Credem că, totuşi, acest *quid communis* este uşor de relevat pentru cercetătorul obiectiv. Există chiar un cuvint ce se întrebuinţează într'un sens destul de general pentru a putea fi utilizat de noi spre a putea denumi aceste note comune: *modernismul*.

Arta modernă — fie literatură, fie plastică, fie muzică — *se caracterizează prin două elemente: impreciziunea, vagul (uneori mistic) al impresiei de ansamblu pe care ne-o produce opera de artă, pe de o parte; iar pe de altă parte preciziunea technică, nuanţarea şi pretenţiozitatea elementelor ce servesc în alcătuirea operei de artă*. Acelaşi antagonism ca şi în cugetarea ştiinţifico-filosofică modernă.

Iată, de ex., în literatură unul din curentele cele mai indiscutabil materniste: simbolismul.

Impresia de vag, de imprecis pe care o produce o poezie simbolistă este cea mai cunoscută caracteristică a sa; cealaltă este preciziunea, nuanţa, pretenţiozitatea cuvintelor care o compun.

Verlaine, unul dintre cei mai reprezentativi simbolişti, cu o mare intuiţie a artei sale, spune în *L'art poétique:*

Rien de plus cher que la chanson grise
Où l'Indécis au Précis se joint.

In ce priveşte vagul ansamblului, „la chanson grise" şi „l'Indécis" îl preconizează. Poezia simbolistă ajunge, astfel, o muzică foarte fină. De aceia, tot Verlaine cere

De la musique avant toute chose.

In ce priveşte nuanţa şi pretenţiozitatea cuvintelor întrebuinţate, ea rezultă şi din aceste versuri („au Précis", cu majusculă) şi mai ales din următoarele:

Car nous voulons la Nuance encore,
Pas la Couleur, rien que la Nuance.
(Verlaine, *Ibidem*).

Observaţi şi aci majusculele! Intrebuinţarea majusculelor nu vedem a avea alt rost decît luarea cuvîntului într'un sens nuanţat, pretenţios. (A se observa aceasta şi în versurile lui Minulescu.)

Preciziunea, pretenţiozitatea aceasta a materialului simbolist se confirmă şi prin constatarea că simboliştii au introdus în poezie o terminologie care până la ei se considera nepoetică: terminologia ştiinţifică, numele proprii, numele geografice; au introdus chiar date ştiinţifice.

Şi aci, caşi în cugetarea ştiinţifico-filosofică: cu cît amănuntul, technica operei este mai pretenţioasă, cu atât ansamblul exprimă mai multă impreciziune, un mai mare vag.

Aceasta şi în celelalte curente literare. Impresionismul şi expresionismul, oricît ar părea de contradictorii, se subsumează modernismului, aşa cum îl înţelegem noi, cu cele două note ale sale. Deosebirea dintre ele nu ni se pare prea profundă. In impresionism, artistul abdică dela orice concepţie spre a reda ceiace i se prezintă simţurilor ca impresie vagă şi, pe cale de consecinţă naturală, mijloacele sale de realizare, amănuntele operei, iau un aspect nuanţat şi preţios (vorbind de consecinţa naturală, ne dăm sama că ar necesita o analiză psihologică foarte fină ce ne-ar duce, poate, şi la atribuirea unei însemnătăţi metafizice ideii care este leit-motivul esseului de faţă, dar credem mai nimerit, spre a lăsa acestuia claritatea şi rostul său, numai sociologic, să renunţăm la o asemenea analiză aci). In expresionism se întrebuinţează mijloace pretenţioase pentru a exprima o stare sufletească vagă, imprecisă. Dar, cu sau fără specială insistare asupra amănuntelor de realizare, ambele curente artistice le tratează pe acestea nuanţat; după cum, cu sau fără amestec de concepte, ansamblul ambelor categorii de opere dau o impresie de imprecis, de vag. Acestea zise, remarcăm că ele se aplică manifestaţiunilor acestor curente atît în literatură cît şi în artele plastice. In ambele aceste domenii, trebue să remarcăm, ca derivaţiuni ale expresionismului, futurismul şi dadaismul, şi în sfîrşit, prea convingător de adevărul celor susţinute de noi aci, cubismul, acesta numai în arta plastică.

Nu înţelegem să trecem în revistă toate curentele de artă modernă: nu acesta este scopul nostru aci şi, de altfel, spiritul modern nu se manifestă pretutindeni cu aceiaşi intensitate. Se cuvine, însă, să nu uităm cea mai intensă dintre arte şi, poate, chiar cea mai pură *: muzica. Aci spiritul modern apare în modul cel mai categoric.

Muzica modernă este preponderent simfonică. In simfonie, technica muzicală este pretenţioasă, complicată, savantă; iar impresia de ansamblu este nedeterminabilă în concepte, vagă, de un vag ce se poate denumi metafizic, indicibil. Fără îndoială, dintre toate manifestările de artă, este cea mai capabilă de a da impresia sublimului. Cîtă deosebire de simpla muzică melodică a epocilor anterioare şi care rămîne şi azi singura „înţeleasă" de acei care nu sînt încă pătrunşi de spiritul vremii moderne! Muzica melodică, manifestare a sentimentelor inteligibile, vreau să zic interpretabile în concepte, legate de acţiune, este de obiceiu legată de cuvinte; în schimb, technica acestei muzici este cu totul simplă. Muzica simfonică,

* *Numai dacă nu e sentimentală!*

manifestare a unor simţiminte mult prea complexe, neinterpretabile în concepte, deslegată de acţiune, este, din punctul de vedere al technicei, complicată, pretenţioasă, savantă. Este drept că în muzica modernă a apărut un nou curent, în care simfonia este mai puţin amplă: direcţia ce are ca protagonişti pe Débussy şi Ravel. Dar aceasta este una din acele excepţii care confirmă regula. Căci biata melodie este aci numai un pretext: ea este mutilată prin ruperea ritmului muzical şi făcută incompatibilă cu oftaturile şi miorlăiturile sentimentale.

***

Capitalismul este forma distinctivă ce o îmbracă activitatea economică din ce în ce mai mult în ultimul secol.

Spre deosebire de alte epoci, cînd omul îşi producea direct cele necesare vieţii (agricultură, industrie casnică, pescuit, păşunat) sau lupta înarmat spre a răpi altora acele lucruri, spre deosebire chiar de epocile unui comerţ elementar, cînd — în toate aceste cazuri — omul vedea în mod foarte clar şi sensibil legătura între activitatea sa şi satisfacerea nevoilor sale, omul care trăeşte subt regimul capitalist întîlneşte între munca ce o prestează şi satisfacerea nevoilor sale (pentru care prestează munca sa) un intermediar insezisabil: capitalul. Omul nu mai vede legătura dintre munca sa şi satisfacerea nevoilor sale, deşi îşi dă sama că ea există totuşi, dar nu prea complexă.

Pe de altă parte, activitatea economică devine subt regimul capitalist de o specializare care merge până la limite ce nu s'ar fi putut imagina altă dată.

Şi *cu cît munca devine mai specializată, cu atît ea apare mai dependentă de mecanismul complex al capitalismului, tot aşa cum, şi reciproc, intensificarea capitalismului aduce cu sine o mai amănunţită specializare a muncii.* Un adevăr care nu este decît o directă aplicaţiune a fructuoasei idei ce stă la temelia marii opere a lui Durkheim, *De la division du travail social* *.

Capitalismul are şi un aspect politico-juridic: democraţia, mai ales subt forma liberalismului democrat.

Spre deosebire de epocile anterioare şi mai ales spre

* Ideia fundamentală a sociologiei lui Durkheim se găseşte emisă, cum foarte just a remarcat-o d. M. Ralea, înainte de apariţia operei lui Durkheim, în valoroasa teză de licenţă în drept a d-lui Profesor C. Stere despre *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană*, lucrare pe care o dorim reeditată, atît pentru a nu se lăsa uitării o strălucită manifestare a cugetării romîneşti, cît şi pentru a se da tinerimii romîne, în special celei universitare, un îndreptar luminat într'o vreme cînd ea este supusă unor curente categorice obscurantiste.

deosebire de epoca absolutismului, epoca modernă se caracterizează prin transferarea suveranităţii statului din mînile unei persoane în mînile poporului şi prin garantarea drepturilor cetăţenilor, care altădată nu însemnau nimic în faţa arbitrarului suveranului. Suveranitatea a devenit mai vagă, mai insezisabilă, fără ca prin aceasta să devină mai slabă *; dar ea este rezultanta voinţei libere a cetăţenilor. Aceştia au dobîndit — pe lîngă drepturi foarte precise şi amănunţite în domeniul dreptului privat, menite a garanta relaţiile complexe ale economiei capitaliste — şi dreptul de a conduce statul prin vot. Votul a trebuit să fie egal şi majoritatea să decidă: este singura soluţie compatibilă cu respectul persoanei umane, caracteristic epocii moderne, şi cu înţelegerea societăţii ca o realitate complexă de o cu atît mai intensă viaţă cu cît forţele individuale vor fi mai respectate în libera lor activitate. De aceia, apropierea ce s'a încercat a se face între democraţie şi filosofia kantiană mi se pare perfect întemeiată: sistemul de guvernare democratic este singurul sistem politic care realizează ** în domeniul politic imperativul categoric kantian, căci este singurul sistem de guvernare în care norma acţiunii fiecărui cetăţean poate deveni norma acţiunii tuturor (cu privire, fireşte, la fixarea sistemului de guvernămînt).

***

Simpla şi simetrica relevare a unui antagonism de aceiaşi direcţiune în trei domenii mari ale activităţii sociale moderne credem că a atras deja atenţiunea cetitorului asupra unei analogii care este mai mult decît atît. Relativismul, Modernismul şi Capitalismul, în domenii atît de deosebite, reprezintă aceleaşi caracterizări psihologice. *In ştiinţa, în arta şi în viaţa economico-politică modernă găsim constant această dublă caracterizare: preciziune, nuanţare în elementele din care se construesc toate manifestările celor trei mari domenii de activitate; impreciziune, vag insezisabil în rezultatul de ansamblu al acestor manifestări. Şi anume: cu cît creşte preciziunea, nuanţarea elementelor, cu atît creşte impreciziunea, vagul insezisabil al ansamblului; şi invers.*

Analogia aceasta dintre Relativism, Modernism şi Capitalism este foarte naturală: ea este rezultatul unei legături organice, al unei interdependenţe ce nu se poate tăgădui.

Relativismul este influenţat de capitalism (şi democra-

* Din contra, suveranitatea e mai puternică, pentrucă e mai legitimă; de aci şi posibilitatea evoluţiei spre socialism.

** Nu i s'ar opune kantismului nici anarhismul teoretic, dar de o realizare nu poate fi vorba în anarhism.

ție): pe de o parte, specializarea muncii duce la o preciziune a amănuntului științific; pe de altă parte, aspectul dependenței muncii și produselor sale de piața mondială este factorul cel mai impresionant — pentrucă de vitale consecințe — care obișnuește spiritul cu ideia relativității; în sfîrșit, spiritul de libertate ce caracterizează laturea politică a capitalismului influențează asupra gîndirii contemporane, făcîndu-i posibilă acea libertate de cercetare și de păreri ce duce apoi și dela sine, prin însăși logica științei, la relativism, dar care duce acolo și prin faptul constatării unei diversități de păreri, inexistente în alte timpuri, cînd libertatea cugetării nu era asigurată. Deși mai insezisabil, credem că Relativismul este influențat și de Modernism: acesta este atît de mult o artă a punctelor de vedere, a imponderabilului, a complexității ireductibile, încît e natural să ajute la formarea spiritului relativist.

Modernismul este, la rîndul său, vădit influențat atît de Relativism cît și de Capitalism. Este și explicabil, după cunoscutele idei ale lui H. Taine, care conțin un mare fond de adevăr, chiar dacă autorul lor va fi greșit prin exclusivism. Pe de o parte, complexitatea economiei capitaliste și spiritul relativist al științei moderne lasă în suflet o impresie de insezisabil, de vag. Pe de altă parte, preciziunea specializării în viața economică și progresul analizei științifice provoacă dispozițiunea pentru nuanță și amănuntul pretențios.

In sfîrșit, Capitalismul este și el influențat de Relativism și chiar de Modernism. Relativismul, prin progresul analizei științifice, contribue în cel mai înalt grad la susținerea liberalismului și democrației, care garantează politicește Capitalismul. Modernismul — artă a punctelor de vedere — este o confirmare subtilă a liberalismului și a sistemului democrat, iar prin complexitatea sa este oricînd o protestare contra tendințelor autocrate, ca prea simpliste *.

Din cele de mai sus constatăm o cauzalitate organică între diversele aspecte ale vieții moderne. Putem, deci, vorbi cu temeiu despre spiritul vremii noastre.

* * *

Este just a recunoaște — și am remarcat deja aceasta — că acest spirit nu este în mod desăvîrșit spiritul vremii noastre. Spiritul vechiu are încă mulți reprezentanți **. Este însă interesant să se observe că, de obiceiu, în aceiași persoană sînt întrunite sau elementele sufletești ale spiritului

* Arta modernă nu este niciodată simplistă, chiar cînd voește să apară cu totul simplă.

** Ar fi de cercetat rolul naționalismului în canalizarea și întărirea spiritului vechiu.

nou, sau acelea ale spiritului vechiu. Experiența ne arată, pe de o parte, oameni care trăesc în mediile capitaliste — fie că sînt capitaliști, proletari, profesioniști liberi, etc.—; care împărtășesc relativismul filosofic, cu toate decepțiile sale asupra cunoașterii absolutului, și cu toate speranțele sale în domeniul relativului; care gustă arta modernă și care urmăresc un ideal de libertate umană, de toleranță, de democrație; iar pe de altă parte, dușmanii spiritului economic capitalist, de obiceiu de extracție rurală, tradiționaliști și patrioți, oameni cu credințe absolutiste, adversari ai artei nouă, partizani ai unor formule politice intolerante și brutale.

Sînt două spirite față în față: *spiritul vechiu*, care nu înțelege satisfacerea nevoilor omenești decît prin producere directă sau prin războiu, spirit simplist și absolutist; și *spiritul nou*, care înțelege rolul imens al capitalului și al interdependenței sociale, spirit larg, înțelept și tolerant. Lupta dintre ele este uriașă, spiritul vechiu servindu-se de arma unei puternice prejudecăți, despre care nu e locul să vorbim în acest esseu. Aci este deajuns să remarcăm că, în legătura dintre diferitele manifestări ale spiritului vechiu, găsim încă o dovadă — dovada negativă — a existenței spiritului modern.

* * *

S'ar putea crede că spiritul modern, așa cum l-am caracterizat, implică un element de nesiguranță.

Până la un punct numai. Nu s'ar putea confunda nicidecum nesiguranța modernă cu nesiguranța altor epoci istorice, de exemplu cu nesiguranța din evul-mediu. Căci, pe cînd evul-mediu a cunoscut o nesiguranță paralizantă, nesiguranța modernă este optimistă, străbătută de un veritabil elan creator. Nesiguranța din evul-mediu venea dela iminența primejdiilor în care trăiau locuitorii Europei față de năvălitorii barbari și coincidea cu cele mai absolute credințe asupra lumii. Nesiguranța modernă se manifestă, din contra, în domeniul concepțiilor de ansamblu asupra vieții — ceiace nu constitue un rău — iar în viața de toate zilele primejdiile nu mai sînt acelea care îngrozeau și paralizau evul-mediu.

Este drept că o nesiguranță specifică vieții moderne, capitaliste, nu poate fi tăgăduită. Sînt cunoscute crizele economice, în special crizele de supraproducție, cu corolarul lor — șomajul. Dar efectele lor sînt atenuate grație creșterii interdependenței sociale și, în special, economice. Această interdependență, mereu crescîndă, obligă omenirea să se intereseze de salvarea acelora pe care norocul i-a defavorizat și să-i angajeze mai departe în munca generală spre progres.

Acest spor al interdependenței sociale, efect al capitalismului, duce, de altfel, inevitabil la două consecințe foarte importante. Una — care trebue trasă hotărît fără nici o întîrziere

— este aceia că războiul constitue o pagubă în vremea noastră pentru însuşi învingătorul şi trebue înlăturat. Cealaltă — care e bine să nu fie grăbită — e socialismul. Nu ne vom ocupa aci de aceste probleme.

Din punctul de vedere, însă, al spiritului vremii moderne, aşa cum îl înţelegem, ţinem să atragem atenţiunea cetitorului că în înţelegerea largă pe care am dat-o Capitalismului mai sus, el ar putea îngloba şi economia socialistă: omul găseşte subt regimul socialist, caşi în economia capitalistă, acelaşi intermediar — capitalul — între munca sa şi satisfacerea nevoilor sale. Este drept, acest intermediar ar putea fi considerat ca mai puţin insezisabil decît este subt regimul strict vorbind capitalist. Fiind mai sezisabil, probabil că şi psihologia societăţii socaliste ar fi diferită întrucîtva de aceia pe care am analizat-o. Aşa, mi se pare că simbolismul este un curent literar specific regimului capitalist *stricto sensu*, înflorit în vremea crizelor de supraproducţie: nesiguranţa economică se trădează în spiritul artistului. Probabil că arta regimului capitalist ar fi mai ordonată, fără a fi mai puţin complexă.

* * *

O ultimă chestiune: din cele cîteva aspecte ale spiritului modern, este vreunul fundamental?

Partizanii materialismului istoric ar pune toată greutatea pe Capitalism. Ne vine greu să împărtăşim această părere: credem că Relativismul ştiinţei moderne s'ar menţine şi subt alte condiţiuni sociale. Ba chiar, revoluţia dela spiritul vechiu spre cel modern a început pe domeniul ştiinţei cu Copernic şi Galileu cu cîteva secole înainte de revoluţia franceză. Aşa fiind, nu ne oprim asupra vreunei fundamentale.

Dar tocmai egala importanţă ce trebue acordată atît Capitalismului cît şi Relativismului este încă un indiciu că ne aflăm în faţa unei legături organice: nici în organismul biologic nu există un element fundamental ci o interdependenţă a diverselor elemente.

Această interdependenţă credem că va impune salvgardarea spiritului modern, cu toate atacurile ce se dau unuia sau altuia din elementele sale. Şi aceasta ne bucură: căci, deşi aceste elemente pot subsista până la un punct şi independente, totuşi, deplina lor dezvoltare, de care depinde progresul umanităţii pe toate tărîmurile, nu este posibilă decît prin coexistenţa lor interdependentă, în armonia unui spirit social.

Traian Broşteanu

Miscellanea

Misiunea generaţiei tinere.

„Viaţa rominească" a apărut acum douăzeci şi patru de ani cu un program ideologic care, astăzi, e inserat de mult în istoria ţării noastre. In Rominia feudală şi neoiobăgistă de atunci, revista noastră a susţinut, în ordinea socială, dezrobirea spirituală şi materială a clasei ţărăneşti. După o luptă de zece ani, poporanismul s'a realizat prin înfăptuirea exproprierii şi a votului universal. Cetitorii mai vechi cunosc lupta înverşunată, de fiecare zi, pentru aceste principii; ştiu cîtă risipă de energie sufletească s'a cheltuit aici, în aceste coloane chiar, pentru cucerirea celor două mari înfăptuiri ce stau la baza constituirii sociale a Rominiei de astăzi.

De atunci a trecut vreme şi mulţi au putut spune că „Viaţa rominească" şi-a sfîrşit misiunea ei — deoarece idealul pentru care a luptat s'a putut realiza şi că, de aici înainte, ea va rămînea un simplu magazin literar şi ştiinţific, un organ de publicitate neutru şi anodin, fără de program ideologic.

Cine studiază cu pătrundere istoria ideilor sociale şi morale în Rominia post-belică, poate observa cu uşurinţă în tineretul actual — nu vorbesc de cel foarte recent — două curente. Aceste două curente, în care se împart aproape toţi publiciştii noştri, se deosibesc neted prin felul cum se concep problemele naţionale.

E o deosebire de metodă.

Unul, ai cărui adepţi sînt mulţi din elevii d-lui Prof. N. Iorga, pune punctul de greutate al realităţii noastre naţionale în *aspectul etnic*. Ei presupun o idee de rasă şi civilizaţie autohtonă pură şi afirmă unitatea statului nostru pe dominanţa noastră etnică. Ei caută elementele sintezei naţionale în tradiţii, datine, prejudecăţi şi instituţii arhaice. Perspectiva lor în timp e trecutul. Pe orgoliul acesui trecut stabi-

lesc realitățile de astăzi, pe care le doresc expansive și dominante în ceiace au ele exclusiv autohton.

Un alt curent, — și din acela face parte și tineretul grupat în jurul revistei, tineret care a învățat să gîndească cu ajutorul conducătorilor de altă dată ai revistei, d-nii C. Stere și G. Ibrăileanu, — fundamentează realitatea romînească, avînd mai ales în vedere *punctul de vedere social*. Sociologi ca mentalitate și metodă, ei cred că individualitatea unei societăți, cași destinul ei, e determinat de felul, de proporția, de raportul elementelor ei componente, de echilibrul în care se găsesc. Noi credem că o viață romînească se va realiza atunci cînd păturile care o compun vor ajunge la conștiința de sine prin libertate; cînd raportul dintre ele va fi dominat de regule de dreptate și legalitate. Altfel, oricîtă afinitate etnică ar exista între diferitele clase componente ale acestui popor și ale acestui stat, și oricît s'ar exalta orgoliul lor național, oricît înfine s'ar exaspera cu ajutorul urei de rasă șovinismul latent din orice popor, dacă condițiile vieții sociale ar fi vițiate de apucături tiranice, nedrepte, arbitrare, viața națională ar fi periclitată. Căci nu există nimic mai antinațional decît o operă de nedreptate sau de exploatare. Solidarități bazate pe stăpînire de o parte și robie de alta nu există și nici un imperativ naționalist de ordin ideologic, nici un mit spiritual nu se poate opune unei stări de inechitate. *Prin social la național*, — acesta e crezul nostru.

Dar, fiindcă pornim inspirați de această metodă, ajungem iute la concluzia că regimul politic care, potrivit timpurilor noastre de conștiință și de cultură, poate ajuta solidaritatea și coeziunea noastră de stat e *democrația*.

Cîtă cerneală vărsată de atîția aristocrați de ocazie, de snobi slabi de înger sau pur și simplu de oameni fără cap, în contra democrației!

Dar în repețite rînduri noi ne-am ridicat în apărarea democrației cu toate zîmbetele superioare ale subțirilor dictatori. Și aceasta pentrucă:

a) Toate țările civilizate sînt democrate; toate țările semi-civilizate ori primitive sînt dictatoriale.

b) Pentrucă, la noi în țară, acest regim n'a fost experimentat ca să-și arate roadele. Dacă azi suferim, efectele sînt ale reacționarismului care a domnit, nu ale democrației care abia s'a înfiripat.

c) Civilizația noastră e condiționată de europenizarea noastră cu ajutorul regimului democratic.

Am susținut specificul național numai în artă. In toate celelalte domenii, dela știință până la politică, credem că apropierea strînsă de Apus ne va ajuta în progresul nostru. Și nu cerem atît o perfecționare calitativă, o cultură fină a elitelor, cît, deocamdată, o difuzare a civilizației în mase subt forma ei tehnică sau spirituală.

In ultimul timp, cedînd unor influențe rusești ori germane, un vînt de obscurantism mistic cutreeră Europa. Moda s'a abătut și la noi. Avem astăzi aici toate grimasele neobergsonismului, ale fachirismului, ale neomedievalismului, etc. Se preamărește viața, instinctul, forțele primare ale sufletului, inconștientul. Dar, mai ales, se scoboară prestigiul rațiunii și al conștiinței. Adepți ai unei concepții de viață mai puțin libidinoase, am preconizat oarecare ascetism, fără de care nu există morală. „Viața" nu e un scop în sine. E un simplu mijloc. Nu „viață pentru viață", ci viață pentru ceva; pentru un scop care ne depășește. Acest scop trebue ales însă cu luciditate și claritate. Rolul rațiunii la popoare de civilizație tînără, cum e al nostru, e imens. Conștiința lămurește și individualizează. Pe o discriminare de valori se bazează cultura. Și cultura romînească, cel puțin în această fază, se va sprijini pe rațiune.

Raționalism, democrație, europenism, iată valori culturale pe care „Viața Romînească" le va apăra și susține.— *V. R.*

Realism național.

In orice domeniu al artei, ți se întîmplă să te întrebi, în fața unei frumuseți misterioase, prin ce mijloace tehnice, prin ce trucuri, a reușit artistul să „capteze" acea frumuseță și să o traducă în sunete, în cuvinte sau în culori. Dar se întîmplă să-ți pui uneori și problema inversă. Spre exemplu: cineva (nu spun cine, persoană însemnată în literele romîne) scrie un roman cu evidente pretenții realiste, roman din viața Bucureștilor. E de presupus că autorul s'a uitat mai întâiu cu multă atenție în jurul lui, ca pe urmă să ne spună, cît mai fidel, ce-a văzut. Ei, cum se face atunci că tot ce ne spune seamănă și sună a roman și nu seamănă deloc cu ce știm noi că e realitatea? Prin ce mijloace tehnice inconștiente, prin ce trucuri, a reușit autorul să nu reușească?

Intîlnești un prieten care îți povestește, să zicem, cum a surprins o conversație între doi oameni politici, despre afaceri „veroase". Dacă ești puțin „psiholog", ai să distingi în povestirea prietenului nuanța adevărului, și ai să-l crezi. Dece nu poți să *crezi* nici o clipă pe autorul romanului în chestie?

Bine-înțeles, nu vă așteptați să dăm aci soluția enigmei! Vom releva, totuși, o apucătură curioasă a scriitorilor realiști, un nărav care contribue la mărirea impresiei de roman și la micșorarea acelei de realitate: toți eroii romanelor realiste nu vorbesc cum se vorbește, ci „ca din carte".

„E teribil acest Bucureşti !" Aşa traduce unul din eroi exclamaţia banală: „Teribil e Bucureştiu' ăsta!" In general „acesta" n'ar trebui pus în gura cuiva decît tocmai ca să arăţi că vrea să vorbească... cum să zic ?... „radical".

„In ce lume te-ai învîrtit, *dragul meu* ?" „Dragul meu" e cu deosebire exasperant ! La teatru e întrebuinţat foarte mult, şi totdeauna cu satisfacţie şi cu pretenţie de naturaleţă. Şi te întrebi uimit: cum se poate să existe oameni — actorii şi scriitorii sînt şi ei oameni — care să creadă în naturaleţa unei formule pe care în viaţa de toate zilele n'o întrebuinţează nimeni.

„*Amintiţi-vă* ce ne-a spus *medicul* astă iarnă...". Asta cum vă place ? Desigur ! cînd ai onoarea să fii personaj de roman nu mai ţi-e îngăduit să spui ca toată lumea: „ştiţi ce-a spus doctorul". Trebue să vorbeşti frumos !

„Şi cîte şi mai cîte altele şi mai şi !". — *I. D. G.*

Literatura şi viaţa practică *

Raporturile dintre literatură şi viaţa practică trebue considerate exact din următoarele unsprezece puncte de vedere:

1) din punct de vedere politic,
2) din punct de vedere social,
3) din punct de vedere moral,
4) din punct de vedere religios,
5) din punct de vedere pedagogic,
6) din punct de vedere higienic,
7) din punct de vedere industrial,
8) din punct de vedere comercial,
9) din punct de vedere naţional,
10) din punct de vedere mondial, şi
11) din punct de vedere al Micii Antante.

Un al 12-lea punct de vedere ar fi acel al Uniunii paneuropene; la acesta însă mă văd silit să renunţ, fiindcă, spre marea mea durere, nu pot vedea în planurile contelui Coudenhove-Calerghi decît o generoasă utopie.

Cred a fi de acord cu dv. toţi, în această silinţă a mea de a trata chestiunea atît de vastă a raporturilor dintre literatură şi viaţa practică după un plan cît se poate mai didactic.

Inainte de a intra în cercetarea amănunţită a celor unsprezece puncte de vedere, daţi-mi voe a vă oferi cîteva explicaţiuni generale care îmi par deopotrivă folositoare abonaţilor şi postului nostru de radiofonie.

Anume: vă pot asigura — şi vă pot asigura, fiindcă vă pot dovedi — că toate condiţiunile unei literaturi bune, considerată din cele 11 puncte de vedere, se găsesc realizate astăzi numai şi numai în producerile literare emise de postul radiofonic. Afirmarea aceasta vă pare, deocamdată, exagerată şi — poate — interesată. Totuşi, ea nu-i decît enunţarea celui mai curat şi simplu adevăr: dv. primiţi de aci dela microfon totdeauna — sau veţi primi totdeauna — o literatură garantată potrivit celor 11 puncte, fiindcă numai aci, la postul radiofonic, manuscriptele noastre ale literaţilor sînt scrupulos şi competent controlate. Şi, din capul locului, noi conferenţiarii cată să fim oameni de o cuminţenie garantată. Totuşi, un control serios, executat din toate cele 11 puncte de vedere rămîne, oricum, indispensabil. De exemplu, eu sînt, după cum îmi spun toţi, din mila lui Dumnezeu, un om binegînditor, un om de idei potolite; dar orice individ lăsat în voia lui, greşeşte, şi cenzura júdicioasă a găsit bune motive — recunosc din toată inima — bune motive să-mi modifice textul. Aşa, de pildă, titlul pe care-l dădusem eu întâiu conferinţei era puţin-puţin subversiv; o intitulasem: Literatura ca industrie şi comerţ. — Vă fac această confidenţă desigur în marginile permise de cenzură, pentru a vă întări cît mai mult încrederea că puteţi, fără cea mai mică grijă, asculta conferinţele noastre chiar fiind copiii de faţă, precum şi bătrînii, pe care numărul anilor i-a întors spre o fragedă juneţă, făcîndu-i prin aceasta din nou influenţabili în bine caşi în rău, — mai mult în rău, fiindcă, din nenorocire, natura noastră originară este păcătoasă.

Aci este locul potrivit, mi se pare, pentru a lămuri oarecare particularităţi caracteristice literatului din zilele noastre. Literatul de astăzi este o fiinţă, dacă ne e permis a spune astfel, foarte puţin disciplinată.

Trăim într'o vreme de individualism extrem, şi e firesc lucru ca, la intelectuali, individualismul să se exagereze cu deosebire: intelectualii sînt, prin meserie, cîteodată şi prin vocaţie naturală, siliţi să gîndească — şi gîndul este o activitate care foarte uşor o ia razna. Este banală observaţia că foarte mulţi intelectuali sînt oameni ciudaţi — sau chiar de-a dreptul ţicniţi — şi nu puţini dintre ei înebunesc de-a binelea.

Insă: viaţa practică, viaţa oamenilor serioşi,—şi care nu sînt intelectuali — nu poate fi trăită avantajos cu ciudăţenii şi cu ţicneli.

Prin urmare, este evident că, între publicul serios, între oamenii cu greutate şi cu răspundere în stat şi societate, şi literaţi, trebue să intervină ceva ca un filtru care să oprească orice ar putea supăra, jigni, irita, perturba, perverti şi subverti spiritul public, — cel puţin spiritul acelei părţi din public, care e cu deosebire sugestibilă : copiii, adolescenţii, domnişoarele trecute de 45 de ani, şi bătrînii trecuţi de 70.

* Text refuzat de Societatea de Radio-difuziune.

Ei, acest filtru — vorbesc la figurat, înțelegeți dv. — este cenzura — cenzura ideală și, cum am zice, părintească, instituție de care societățile europene actuale, mai cu samă societățile tinere, simt o nevoe din ce în ce mai simptomatică.

Gîndiți-vă bine: literații sînt niște indivizi care se amestecă în toate cele 11 puncte stabilite de noi mai sus, descriind, lăudînd, criticînd, și politica, și societatea, și morala, și religia, și pedagogia, și igiena, și industria, și comerțul, și națiunea, și tot pămîntul, și Mica Antantă. Înțelegeți dar că societatea, adică oamenii maturi, serioși, cu situație — nu pot lăsa necontrolate produsele fantaziei nestăpînite a intelectualilor. Trebue ca o mînă mai mult ori mai puțin de fier, să vie — mă'nțelegi — pentruca să înfrîneze producția literară din toate cele 11 puncte de vedere.

Repet că, pân'acum, numai postul radiofonic a realizat un control și energic și luminat asupra difuziunii ideilor pornite dela literați.

Și vă rog ca, din prelegerea mea, să rețineți, înainte de toate, și pentru folosul dv. și al onoratelor dv. familii, acest adevăr: textele conferințelor sînt, aici la postul radiofonic, perfect dezinfectate în ce privește ideile, înainte de a vă fi transmise dv.

Acum înțelegeți numai decît, ce concluziune se impune, dacă voim ca literatura în general să armonizeze cu viața practică, dacă voim, cu alte cuvinte, o literatură pe care să o putem numi literatură practică în cel mai frumos înțeles al cuvîntului.

Se impune, dar, să extindem cenzura totodată scrupuloasă și judicioasă astfel, încît să satisfacă cerințele oamenilor practici și serioși, pe a căror cumințenie și lumină au a se întemeia societățile bine organizate.

Ne va fi ușor acum, după cele spuse, să schițăm organizarea unui sistem de control preventiv al producției literare, raportîndu-ne la cele 11 puncte subt care am stabilit că trebue considerate raporturile dintre literatură și viața practică.

Neapărat, este o elementară datorie cetățenească, să ținem sama, în această organizare, de greutățile mari, din fericire trecătoare, pe care le suportă astăzi statul, — și să procedăm economicos.

Există instituțiuni de stat și particulare, care, pentru un modest spor de cheltuială, ar putea lua în sarcina lor controlul literaturii.

Va fi hotărît, dar, că orice producție literară se va supune, în manuscript, pe rînd, tuturor autorităților de control al ideilor.

Pentru cele două puncte dintăi, cel politic și cel social, lucrul este simplu: controlul ideilor politice și sociale în orice manuscript literar se va face la Siguranța generală a Statului.

Ceva mai greu este de specificat autoritatea care va controla punctul al treilea — morala. O comisiune formată din profesori, profesoare, părinți de familie și funcționari ai poliției de moravuri, va cerceta morala operelor literare.

Este elementar că Sf. Sinod va avea grija conținutului religios al manuscriptelor.

Pentru controlul pedagogic, comisiunea cărților didactice ar putea opera, cred, și asupra manuscriptelor literare. Cărțile didactice, emanînd dela autori cu seriozitatea prealabil garantată, nu au nevoe de un control prea riguros; prin urmare, cu atît mai mult timp ar avea comisiunea pentru a urmări neprevăzutele și adesecori pernicioasele fantezii ale scriitorilor literari.

Ereziile igienice cuprinse în cărțile literare le va urmări consiliul sanitar superior.

La punctele 7 și 8, unde considerăm literatura în raport cu industria și comerțul, avem de observat următoarele:

Producția literară devine industrie și comerț prin acțiunea mijlocitoare a editorilor. Avînd a organiza sistematic controlul literaturii, ni se pare că se impune a încredința acelor editori care fac cele mai bune afaceri controlul manuscriptelor literare. Manuscriptele condamnate de acești editori ale căror afaceri prosperă evident, nu vor putea fi publicate, cu nici un chip de nici vre-un alt editor. Li se va lua deci editorilor fanteziști, care fac afaceri proaste, dreptul de a răspîndi literatură, permițîndu-li-se să publice numai anuare și mersul trenurilor, — cu rezerva ca să practice, cu propria lor primejdie, clandestinism literar. Fiindcă trebue să ne așteptăm ca, îndată ce s'ar introduce controlul de care vorbim, să se nască clandestinism literar, — pe care însă forțele sănătoase ale statului și ale națiunii vor ști să-l combată cum combat orice alte mișcări subversive.

Pentru cenzurarea manuscriptelor literare din punct de vedere național, va funcționa o comisiune în care ar fi reprezentate toate autoritățile civile, militare, ecleziastice, școlare — și parlamentul în exercițiu, însă numai din partea majorității, opoziția fiind totdeauna mai mult sau mai puțin suspectă de bolșevism, oricare i-ar fi de altfel culoarea politică.

În sfîrșit, abia am nevoe să spun, cine va controla manuscriptele literare din punct de vedere mondial și din punct de vedere al Micii Antante: fără îndoială o comisiune formată din cei mai distinși și cei mai experimentați lucrători dela biroul presei și al propagandei.

Toată această organizare e lucru greu; dar altfel nu se poate. Altfel nu vom eși din perplexități penibile în privința valorii și menirii literaturii, altfel nu vom putea pune capăt disputelor regretabile între literați și oamenii practici, acei oameni, adică, în care se întrupează statul și societatea.

Și, dacă-mi este permis să-mi spun credința mea întreagă, voi zice mai mult: nu se va pune capăt definitiv rătăcirilor și confuziilor literare, decît atunci cînd toate acele instanțe de control intelectual, dela Siguranța generală a Statului până la biroul presei și al propagandei, vor avea bunăvoința și tăria să producă ele însele literatură, prin o colaborare bine organizată, aducînd, pentru fiecare operă întreprinsă, fiecare instanță partea care e de resortul ei.

Numai astfel se va realiza armonie deplină între literatură și cerințele serioase ale vieții practice.

Ce se vor face atunci editorii, de oarece literatura ar fi, de fapt, etatizată?

Editorii vor trebui să piară, ca niște simpli și mizerabili intermediari ce sînt, între producătorii și consumatorii de literatură. In peirea intermediarului stă doar mîntuirea lumii.

Această concluzie se mai poate formula și așa: editorii vor fi, în total, înlocuiți prin nobila instituțiune a posturilor radiofonice. — *Paul Zarifopol.*

Moartea lui D. H. Lawrence.

Moartea acestui scriitor, abia în vîrstă de 44 de ani, a produs o adîncă impresie în Anglia și în întreaga lume de limbă engleză. Ceiace e interesant e că el a părăsit școala de timpuriu spre a deveni lucrător în minele de cărbuni, după cum era și tatăl său. Puțin înainte de războiu deveni scriitor de profesiune, provocînd admirația unui cerc restrîns cu „The White Peacocq", „Sons and Lovers" apoi cu piesa „The Widowing of Mrs Holroyd" și romanul „The Rainbow" care a fost confiscat pe vremea aceia, dar care azi nu ar mai fi.

Aceste opere însă, dimpreună cu un volum de poeme „Pansies", nu erau la înălțimea talentului lui Lawrence. Poemele au fost considerate chiar de admiratorii săi ca „Whitman cu apă"; ele scot la iveală mai ales caracterele patologice ale lui Lawrence.

La începutul carierei, Lawrence era preocupat de problemele sexuale și conflictul între sexe în mod exagerat. Nota patologică răsuna într'o natură lipsită de humor, preocupată de sine și pasionată.

Nu avea nici o simpatie pentru nimeni, nu putea vedea doi oameni împreună fără să-și închipue că se urăsc de moarte. Pare că se descrie pe sine însuși în următorul pasagiu din „Kangaroo":

„Nu, își zicea în sine Richard, nu-l iubesc — îl urăsc. Poate să moară. Mă voi bucura cînd va muri. Nu-l iubesc nici pe Jack. Deloc. De altfel nu iubesc pe nimeni și nu-mi place nimeni, aci se'nchee toate pentru mine. Iar dacă voi iubi vreodată pe cineva, merit un picior în burtă ca și Kangaroo".

Un critic englez a zis despre Lawrence că, chiar atunci cînd se duce să se repauzeze, se culcă pe un pat de spini pe care și l-a pregătit el însuși. Ii place să se chinuiască singur și cînd sufletul lui sîngerează, scrisul lui varsă valuri de fiere împotriva tuturor făpturilor omenești, dar mai ales împotriva femeilor. Detestă femeia pentru tot ce nu înțelege în firea ei. In violenta lui pornire, născută din cine știe ce dorinți înșelate și idei rătăcite, ajunge să vadă o împăcare a celor două sexe prin întoarcerea la viața primitivă, la păginism și chiar la viața animală, în care să domine masculul creator asupra femeii-vacă (cow-woman) supusă și pasivă. Perechea umană va fi mai fericită atunci cînd va renunța la orice aspirație intelectuală și la orice dezvoltare spirituală. Adevărata fericire nu se poate dobîndi decît subt ocrotirea unui zeu falic primitiv, aspru și întunecat care nu poate fi decît „Natura crudă cu colți și cu ghiare". E un romantism și un Rousseau-isme subt forma cea mai acută a răzvrătirii, o exaltare a visului nietzscheian până la ultimul grad, o scrîșnire de dinți în exprimarea aceleiași dorinți de a reveni la simplicitatea animală ca aceia a lui Whitman, pe care însă acesta din urmă o rostește cu calm și seninătate.

Lawrence este din acei ce nu vor cu nici un preț să primească alte idei decît acele create de ei înșiși, disprețuind ideile tuturor filosofilor. E arzător și neîndurat în propovăduirile sale, dar nu știe singur lămurit ce anume propovăduește.

Dar nu prin doctrinele sale violente și vagi va rămînea în literatura engleză, ci prin arta sa. In adevăr în proză ca și în versuri Lawrence este un artist desăvîrșit. Chiar în pasagiile cele mai absurde din romanele sale este de o putere impresionantă prin acuitatea simțirii sale întinsă ca o coardă gata să se rupă. In descrierile sale, culoarea, linia, izbucnirea vieții în expresiunea exterioară, dau impresia unei imaginații atît de puternice cum nu se întîlnește adesea în literatura de azi. De pildă în descrierea Mexicului, a cerului Italiei, a munților ori a hipopotamilor. Cînd uită de conflictul între cele două sexe și scapă de obsesiunea teoriilor sale asupra fariseismului, filistinismului și socialismului, scrie schițe și poeme care sînt adevărate juvaeruri. In „Twilight of Italy", „Sea and Sardinia" și mai ales în Flower Beasts and Birds", în care a pătruns, atît cît se poate pătrunde cu experiența omenească, în adîncul

vieții și în ultima ei esență, în șerpii, liliecii, epurii, peștii, și broaștele țestoase din poemele sale. Pasionat observator al vieții, cu ochii limpezi ai omului dezbrăcat de orice prejudecată și pentru care au căzut toate stavilele artificiale ale orășanului. Iată cîteva versuri cu care se sfîrșește „Kangaroo":

Ce ochi ascuțiți are, ochi ascuțiți și fără fund ca ai piciului negru de Australian

Care a fost lăsat atît de multe veacuri în marginea civilizației!

Așteaptă cu dor nesecat.

De nenumărate veacuri așteaptă să se întimple ceva, un nou semnal al vieții în cîmpia deșartă și pierdută a Sudului.

Dar nimic nu rupe monotonia decît insectele, șerpii și soarele, viață măruntă pretutindeni.

Nici un taur nu mugește, nici o vacă nu rage, nici un cerb nu strigă, nici un leopard nu urlă, nici un leu nu zbiară, nici un cine nu latră.

Ci totul e tăcere — doar vreun papagal din întîmplare se mai abate prin tufișurile albăstrui.

Plin de dor așteaptă cu ochii umezi minunați.

Și toată greutatea lui, tot sîngele se scurge picătură cu picătură în sacul pe care-l poartă pe pîntecele său și în care palpită viața unei mici vietăți, puiul ei.

Fă un salt acum și treci dincolo de linia pe care cerul o trage eșind din adîncimile pămîntului.

Versurile lui Lawrence sînt versuri libere, dar sonore și de o excepțională muzicalitate. Puținul ce va rămînea din opera lui este de o calitate ce nu putea fi realizată de altă fire de cît de această chinuită, neegală și bolnavă personalitatea. De aceia, critica engleză socoate că ceiace rămîne ca desăvîrșit din opera sa, va fi păstrat ca un lucru de preț în colecția din tezaurul național al culturii engleze. — *I. S.*

O nouă editură.

„Cultura Națională" s'a reorganizat. Valul enorm de publicații mediocre cu care începuse a inunda piața acum cîțiva ani, s'a oprit. In locul cantității — calitate. De astă dată, — pusă subt direcția d-lui A. Rosetti, profesor universitar, om priceput, de un gust și de un tact cu totul remarcabil, — ni s'au prezentat cîteva volume cu totul alese. Am putea spune: sînt primele și singurele în genul lor la noi în țară. Fiecare volum are o ediție populară și una de lux mai restrînsă. Cea populară se prezintă, totuși, în condiții cu totul excelente.

Au apărut până acum: „Noul seminar", roman de L. Donici; „Puncte de vedere", esseuri de d. D. I. Suchianu; „Cetiți-le noaptea", nuvele de d. I. Minulescu; „Două portrete", de d-na Marta Bibescu; Poeziile d-lor I. Barbu și Al. A. Philippide. Vor apărea succesiv: „Memorial", note de călătorie de d. M. Ralea și „Privind viața" cugetări și observații de d. G. Ibrăileanu.

Ediția critică de lux a lui Caragiale, îngrijită de d. P. Zarifopol, e într'adevăr remarcabilă.

Cu această ocazie nu trebue să uităm de a pomeni aici și numele d-lui A. Blank, veșnic dispus a ajuta cultura romînească și căruia literele romîne îi datoresc încă de mult recunoștință. — *X. Y.*

Redacționale.

In acest număr publicăm nuvela „Dragostea lui Osolinski" de Radu Rosetti, ultima lucrare inedită rămasă pe urma regretatului istoric — și pe care familia acestuia ne-a pus-o la dispoziție.

Lucrarea datează din 1897 și Radu Rosetti n'a publicat-o, vrînd — probabil — să-i facă unele modificări.

O tipărim cu un duios sentiment de pietate.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. Ibrăileanu. *„Studii literare"* (Creație și analiză - Caragiale - I. Al Bratescu-Voinești - Th. Hardy - M. Sadoveanu - Otilia Cazimir - Panait Istrati - K. Michaëlis - Voica - Eminescu). București, editura „Cartea Romînească", 1930.

„Cu răbdare profesorală, cu fină pătrundere și inteligentă cumpătare, definește și explică d. Ibrăileanu, în 32 de paragrafe substanțiale, caracterul și procedările literare a 22 de scriitori... In fața vieții literare, d. I. a avut totdeauna o cumințenie de biolog. De aceia tot ce scrie el odihnește de impresionismul iritat care ne domină cu exces, și cărui nimeni, cred, nu i-a rezistat atît de bine ca dînsul... Procedarea d-lui I. este rezultatul ultim la care tinde orice nevoie și orice încercare de clarificare în materie literară".

Cuprinsul rîndurilor de mai sus, scrise de mine (în „Adevărul literar" din 1926) la apariția studiului „Creație și Analiză" în această revistă, mi se accentuiază mie însumi și mai mult acum, cînd am recitit bucata împreună cu celelalte strînse în volumul pe care-l anunțăm. Incunjurate de atîtea exemple, ideile discutate în „Creație și Analiză" se valorifică intens.

Este în spiritul domnului I. o minunată combinare de răbdare cu vioiciune. Argumentarea lui e și clară și subtilă; concluziile sînt, nu știu cum, atît de frumos răspicate fără a fi vreodată prea simple. Maniera lui este un didactism superior rafinat; e în el o capacitate surprinzătoare de a prevedea și a dezvolta toate punctele unui subiect, fără a-l întuneca și fără a obosi interesul cetitorului. Să fii absolut clar, fără a fi prolix, este taina d-lui I.

Această putere de a cerceta liniștit, de a desface cu răbdare și a generaliza fără prevenire, se dovedește eclatant chiar prin diversitatea aproape paradoxală a exemplelor cercetate unul lîngă altul: Tolstoi, Agîrbiceanu, Dostoievski, Brătescu-Voinești, Proust, Marcel Prévost... — Este obiectivitatea în plin, sau, cu un cuvînt mai potrivit în materie: e un amestec fericit de generozitate cu dreptate. Mie, cel puțin, îmi pare indispensabilă o generozitate nesecată, pentru a prepara un așa de substanțial exemplu, cum face d. I. cu perechea Irina-Litvinov a lui Turgheniev. Acestui Feuillet-Bourget rusesc, cum e Turgheniev în „Fum" — și în altele! — d. I. trebuia să-i dăruiască din fantezia lui prea binevoitoare, pentru a putea obține apoi din el atît de frumoase exemple spre ilustrarea artei psihologice.

Dacă Taine a zis vreodată textual, în formulă atît de simplu populară, că „dela tragicii greci n'a mai existat scriitor ca Turgheniev", nu rămîne decît să notăm această memorabilă ciudățenie. De altfel, îmi pare că istoria literaturii ruse a casat de mult formula indistinctă pe care o repetam aproape toți acum patruzeci de ani: Turgheniev-Tolstoi-Dostoievski. In fond Taine n'a acceptat niciodată pe Flaubert, de exemplu... De ce oare, în necrologul asupra marelui critic, Anatole France a scris vorbele: il n'avait pas l'esprit littéraire —?

Memoriul acesta introductiv al d-lui I. nu e de cetit, ci de studiat. In el e dezvoltat unul din cele mai fundamentale capitole din teoria artei literare; este in definitiv, un magistral tratat de metodă. Impreună cu nota, atît de completă, despre numele proprii în Caragiale, și cu minunatele observații asupra versificației lui Eminescu, studiul despre „Creație și Analiză" ține mai mult decît jumătatea volumului. Aceste trei bucăți dau cărții substanța hotărîtoare.

D. I. este, mi se pare, cel dintăiu între învățații noștri care s'a specializat în studiarea unui scriitor: este un „Eminescu-Forscher" în cea mai apuseană semnificare a cuvîntului. Și filologic, și literar, d. I. e aici autoritate.

In două foarte deosebite feluri se studiază versificația. Cel mai vechiu și mai obișnuit constă în inventarierea curat fonetică a structurii versurilor. Așa fac filologii de cînd lumea: pe dînșii îi interesează doar gramatica; și versul este pentru ei un izvor al istoriei sunetelor, și atît.

Așa se învață și în școală, așa numita metrică; casicum versul s'a născut dinadins pentruca să aibă gramaticii de unde să mai studieze sunetele. Este drept că în vre-

mea veche, formele versului erau strict impuse după genuri; dar posibilităţi de a diferenţia expresivitatea au existat, în dosebite grade, oricînd.

Boeckh, maistrul filologiilor moderni, a numit, semnificativ, metrică „gramaticală" inventarierea mecanică a regulilor versificării. Totuşi Grecii din vremea de plină productivitate poetică au ştiut doar bine ce este expresivitatea versului, şi au şi numit-o cu un cuvînt deosebit: „ethos". Numai studiarea versului din acest punct de vedere interesează interpretarea şi istoria propriu-zis literară. Cealaltă priveşte numai pe gramatici. Cercetarea caracterului „etic" al metrelor este centrul de greutate al metricei, căci prin aceasta numai metrica intră în cuprinsul stilisticei, — zice Boeckh. „Patruzeci de ani am studiat metrica şi muzica veche, — spune Théodore Reinach în prefaţa manualului său de muzică greacă, — şi nu ştiu să scandez adevărat o odă a lui Pindar sau un vers al lui Bacchylides". A scanda „adevărat", înţelegem: a-şi da samă de frumuseţa versului, adică a actualiza valoarea lui muzicală, deci expresivă. Poate că aici, caşi în alte părţi ale studiului limbii, literaturile vii vor aduce servicii pe care nu le-au putut aduce cele moarte.

D. I. ne dă un exemplu rar şi preţios de asemenea cercetare a expresivităţii versului, descoperind o sumă de amănunte în întrebuinţarea măsurilor şi în dispunerea accentelor, în legătură cu cuprinsul reprezentativ sau afectiv al versului. — Cine va alătura studiul lui Alexandru Bogdan despre metrica lui Eminescu (în Anuarul institutului de limba romînă din Lipsca, 1904) cu notele d-lui I., va avea în faţă exemple, nu se poate mai clare, de metrică gramaticală şi de metrică literară.

In cursul anului acestuia se va publica, probabil, „Dicţionarul numelor proprii" rămas dela Caragiale. Publicarea nu va putea decît să ilustreze analiza d-lui I. asupra numelor proprii cunoscute din comedii şi nuvele. Dicţionarul pare a cuprinde atît notări cît şi construcţii de nume. Caragiale construia nume, plin de respect scrupulos către realitatea socială care-i stătea model, — şi, fireşte, acest respect a crescut cu maturitatea lui literară.

Numele proprii sînt caracteristice nu numai pentru indivizii care le poartă, ci şi pentru metoda după care se dau, deci pentru gustul şi cultura claselor sociale corespunzătoare. La noi vanităţile puerile încă nu s'au liniştit în această privinţă. Sînt clase cărora Napoleon Brânzău sau Ricard Dascalovici le sună elegant foarte. Nume de tipul acesta am fi găsit neapărat în Caragiale, dacă ar fi

apucat să scrie istoria copiilor şi nepoţilor lui Jupîn Dumitrache.

După nota d-lui I. mă întreb, îngrijorat, ce mi-ar mai rămîne de spus despre „Dicţionarul numelor proprii" mie, în a cărui sarcină cade editarea lui. Mă gândesc însă că mi-e comod şi plăcut, în definitiv, să mă îndatoresc la d. I. E om care are de unde.

Paul Zarifopol

***

I. Negreanu, *Studii juridice.* Bucureşti, Ed. „Adeverul", 1930. Preţul 160 lei.

Această carte este o strălucită mărturie a unei vocaţiuni. D. I. Negreanu n'a studiat Dreptul la facultate. Meseria sa a fost şi este una destul de deosebită de aceia a unui jurist. D. Negreanu este administratorul ziarelor „Adevărul" şi „Dimineaţa". De mulţi ani face el această slujbă de administrator de ziare, sculîndu-se cu noaptea şi culcîndu-se tot cu noaptea. Totuşi — numai d-sa ştie cînd — a mai găsit vreme să urmărească toată mişcarea noastră legislativă şi jurisprudenţială, să ceteascā tratatele străine, şi să scrie remarcabile studii asupra celor mai diverse chestiuni de drept. In modestia d-sale, d. Negreanu n'a îndrăznit să spună cine este. Iscălea cu un pseudonim, al cărui anonimat îl păstra cu mare grijă. Rezultatul a fost că valoarea intrinsecă a scrierilor d-sale l-a făcut să atragă repede atenţia celor mai de samă jurişti de odinioară. Aşa bunăoară, defunctul Take Ionescu, fără a bănui cine era autorul, scria despre lucrarea sa asupra teoriilor cadastrului şi cărţilor funduare că dovedeşte „o cunoştinţă juridică profundă", şi recomanda „cetirea acestei savante lucrări tuturor celor ce se interesează de ştiinţa juridică romînească". Defunctul Degré, de asemeni, se exprima în termeni elogioşi asupra scrierilor d-lui Negreanu, şi îi cerea colaborarea la revista sa.

Astăzi, d. Negreanu strînge într'un mare volum toate studiile sale răzleţe. Ca să ne dăm sama de interesul şi varietatea subiectelor examinate de autor e de ajuns să reproducem tabla de materie: **Inscripţiile ipotecare. — Legi neconstituţionale. — Aquila non capit muscas (în jurul revizuirii Codului Civil). — Dreptul străinilor de a moşteni imobile rurale. — Contractele de subarendări. — Procesul Iacob Ţăranu. — Cazul Rakowski. — Operaţiuni de bursă şi jocuri de bursă. — Capital statutar. — Art. 231 Cod Comercial şi legea timbrului. — Libertatea presei. — Încătuşarea presei. — Prescripţia în materie de presă. — Li-**

bertatea presei și jurisdicția militară. — Procesul ziariștilor la Casație. — Condiția juridică a Israeliților pămîntenl. — Impămîntenirile în Romînia. — Petre Misir și chestia evreiască. — Goanele Evreilor dela sate.

Volumul cuprinde și o prefață, în care d. C. Hamangiu aduce toate elogiile cuvenite acestui adevărat jurist.

* * *

Ion Buricescu, *Cîteva îndrumări metodice pentru normaliști și învățători*. București. Ed. „Cultura Romînească", 1930.

Cartea acestui talentat profesor de liceu merită să fie cetită nu numai de dascăli, dar în genere de orice părinte de copii care își înțelege în mod conștiincios misiunea.

Lucrarea a avut ca punct de plecare aplicarea mecanică, moartă, a teoriilor pedagogice de către învățători. In deosebi faimoasele „trepte formale" au cauzat adevărate dezastre. Profesorul, atunci cînd „dă reprezentație", își gătește lecția în aceste haine de paradă ale pedagogiei.

Cînd însă nu-l vede nimeni, le zvîrle cît colo și lucrează cum îi vine, uneori mai bine, alteori mai prost, potrivit talentului înăscut și dispoziției momentului.

Desigur că adevărul, aci ca pretutindeni, este la mijloc, la mijloc între empirism integral și ascultare pedantă și formalistă de ritualul „treptelor formale". D. Buricescu încearcă și reușește să ne-o dovedească. D-sa ne descrie cum se face o lecție. Alege exemplele cele mai diverse. O demonstrație matematică; o descriere de științe naturale; o învățătură filozofică de morală creștină, etc., etc... D-sa ne arată, cum trebuesc puse întrebările. Cum, uneori, fiindcă am pus o întrebare greșit, putem, în urmă, să mai punem încă o mie, tot răspunsuri pe dos vom obține. Imi este imposibil să rezum cartea d-lui Buricescu. E o carte care nu se rezumă, căci e făcută numai din pilde, unele mai bine alese decît altele; se poate spune că ideea fundamentală este „bunul simț", adică acea alianță dintre practică și teorie care trebue să fie ținta oricărui pedagog.

Semnalăm doar, pentru a sfîrși, capitolul unde autorul vorbește de necesitatea, pe lîngă metoda euristică a întrebărilor, a aceleia narative a povestirii istorice. Este atinsă și delicata chestiune a „adevărului istoric". Un școlar trebue să-l afle așa cum e? Sau e mai patriotic să-l măsluim în culori lirico-naționaliste? După cîte am spus despre d. Buricescu, este ușor de ghicit care îi e răspunsul la această întrebare.

D. I. Suchianu

* * *

S. Sanielevici, *Curs de mecanică rațională*, vol. I. Ed. „Casa Școalelor", Iași, 170 lei.

Cine nu s'a zbuciumat odată în fața celor trei-patru volume de mecanică rațională ale lui P. Appell nu-și poate da samă cît prețuește o expunere succintă în care să se cuprindă o bună parte din materialul de cunoștinți care poate alcătui un tratat de mecanică analitică.

In volumul I (singurul apărut), d. Sanielevici, după noțiuni de calcul vectorial, ne introduce în studiul mecanicii începînd cu cinematica și continuînd cu statica și dinamica punctului material, între care intercalează o interesantă incursiune prealabilă în „principiile mecanicii clasice", precedată de o „scurtă privire istorică".

Orice chestiune de fizică teoretică, respectiv mecanică, întrucît poate fi privită în lumina „teoriei cîmpului", astăzi, este unanim tratată cu ajutorul mecanismului oferit de calculul vectorial (sau tensorial). De aceia, cele treizeci de pagini consacrate de autor algebrei și analizei vectoriale, concentrează cunoștințele necesare pentru deprinderea cu mînuirea calculului vectorial. Algebra elementară, noțiunea de derivată, precum și aplicarea vectorilor la teoria curbelor sînt elementele necesare și suficiente cu ajutorul cărora se pot formula teoremele mecanicii.

In consecință, „cinematica" introduce noțiunile de iuțeală, de accelerație și de mișcare a solidului, succesiv, nemaiprezentînd niciun fel de dificultate algebrică. Un șir de probleme, potrivite, au rolul de a fixa și aplica teoria.

Principiile mecanicii, precedate de scurta privire istorică, ne caracterizează pe autor: în cadrul unor probleme de știință riguroasă, preocupările filozofice îl îndeamnă să caute precizarea principiilor, axiomelor și noțiunilor primordiale pe care logica științei pure a clădit edificiul mecanicii clasice. Evoluția principiilor și a noțiunilor este scoasă în evidență prin exemplificarea unor raționamente din *Galileu* (1638), *Huygens* (1673) și enunțarea principiilor introduse de *Newton* în *„Philosophia naturalis principia mathematica"* (1688). Un ultim paragraf rezumativ fixează sensul fizic al principiilor. Intreg acest capitol poate fi cetit cu mult folos, ca un articol separat, de oricine e preocupat de probleme de filozofie științifică, fără necesitatea unei pregătiri matematice speciale.

Mecanica punctului material se împarte în : 1° mecanica punctului liber, cu toate problemele legate de ea, dintre care relevăm un studiu mai amănunțit al mișcării periodice, deobiceiu neglijată în tratatele similare. In dezvoltarea teoriilor fizicii moderne (optica maxwelliană, teoriile atomice, mecanica ondulatorie, radiofonia, etc.) ideia acestei mișcări periodice cu înțelesul ei fizic este fundamentală; 2° mișcarea punc-

tului legat (pe curbă şi suprafaţă), cu problema pendulului; şi în fine 3º mişcarea relativă, cu pendulul lui Foucault. Fiecare capitol se închee cu exerciţii lămuritoare.

Peste tot expunerea succintă, sobră şi clară, de matematecian rutinat şi gînditor rafinat nu lasă să se strecoare nici un rînd de prisos.

De aceia cartea d-lui Sanielevici, tratînd un subiect clasic într'o formă modernă, se recomandă prin ea însăşi.

I. Plăcinţeanu

***

Ioachim Miloia, *Analele Banatului*, II, Timişoara, 1929.

Caşi precedentul număr al „Buletinului Muzeului din Timişoara", şi acesta se datoreşte prin articolele şi comunicările mai importante ale d-lui Miloia, fost elev al Şcoalei romîne dela Roma.

După un panegiric lui Emanuil Ungurianu, căruia se datoreşte în bună parte existenţa muzeului din Timişoara, mort în primăvara lui 1929, se ocupă pe larg de viaţa şi opera pictorului bănăţean Nicolae Popescu (1835—1877), despre care s'au mai scris uşoare încercări.

După primele studii în atelierul lui Velceleanu din Bocşa, artist ce-şi făcuse studiile la München pe la finele sec. XVIII, şi la Oraviţa, pleacă la Buda-Pesta, Viena şi Roma, unde se şi căsătoreşte, aşa că restul vieţii şi-l împarte între ţară şi cetatea eternă. A lăsat o serie de studii, desene şi picturi, făcute la Viena sau Roma, din care se observă calităţile lui de bun portretist şi ideile mari ce-l frămîntau. Afară de copiile de pe Columna lui Traian, în revista „Familia" s'a păstrat descrierea schiţei unei mari compoziţii cu subiect patriotic, probabil pierdută; la muzeu s'a păstrat un alt tablou alegoric referindu-se la Unirea Principatelor. Cea mai importantă operă — copierea tuturor sculpturilor de pe Columnă după original şi tablele lui Bartolo din 1667 — n'a putut fi realizată; a adus alte tablouri ,în special portrete, cu care deschide o expoziţie (probabil la Timişoara, d. Miloia uită să ne spună) în 1867. In ţară o duce mai greu, ocupîndu-se cu pictarea bisericilor din Seleuş şi Tg.-Jiu, de aceia se stabileşte definitiv la Roma în 1875 ,pentru ca să moară tot în ţară, la Lugoj, către finele lui 1877.

D. Adam Cucu dă cîteva informaţii rezumative despre „Valurile romane" şi „Drumurile romane din Banat"; un studiu documentat este acel al d-lui Iuliu Vuia despre „Districtus Walachorum", deşi aparatul ştiinţific lasă de dorit; cîteva studii mai mici de Petru Nemoianu, cam fără legătură directă cu Muzeul din Timişoara. Din comunicările d-lui Miloia reţinem justa rectificare a unui document care vorbeşte de aducerea unor colonişti Armeni în Banat la 1750 şi pe care d. R. S. Molin îi crede Aromîni — din considerente patriotice interpretînd documentul până a ajunge să descopere un împărat austriac Canno al 749-lea! In „Cronica artistică" dă o sumară ochire a expoziţiilir ţinute în cursul anului trecut subt auspiciile „Asociaţiei culturale din Banat", cu cîteva reproduceri bune. Munca d-sale este de laudă; aşteptăm studii informative despre cuprinsul muzeului, al cărui organ îl conduce d-sa şi mici rectificări în stil (nu-s expresii fericite „artişti cotaţi" (pag. 31), „ţărani plasaţi", (p. 103) şi altele).

P. Constantinescu-Iaşi

***

Paul Reboux, *Les conquêtes d'amour et de gloire du maréchal duc de Richelieu*. Paris, ed. Flammarion, 1930.

Fiindcă, în legătură cu „Byron"-ul lui Maurois, am vorbit de biografii romanţate şi de exasperanta inepţie a celor mai multe din ele — iată un exemplu de deplină reuşită.

Viaţa lui Richelieu, omul care a fost academician, mareşal, guvernor, ambasador, cuceritor (chiar şi procurator) de femei; viaţa omului acestuia, care a trăit nu mai puţin decît o sută fără trei ani, care a apucat trei regi pe tronul Franţei şi care va putea pretinde la veşnica recunoştinţă a posterităţii pentru a fi fost inventatorul sosului numit maioneză — viaţa acestui personaj cam respingător dar aşa de interesant, ne-a fost magistral descrisă de Paul Reboux.

Şi nu numai personalitatea lui Richelieu, dar fizionomia întregului secol, a acelui secol care miroase deopotrivă „a parfum, a sudoare, a praf de puşcă, a jeg şi a amor".

In prefaţă, Reboux ne spune că, în liniile sale generale, descrierea sa este riguros autentică, bazată pe izvoare sigure. In amănunte însă, a permis şi legendei oarecare acces. Căci, spune Reboux, există legende care, în felul lor sînt tot atît de adevărate cît şi adevărul.

Să se observe însă. E vorba aci de „legende", adică de fapte atribuite personajului, care însă nu emană din probe scrise cerute, cum ar fi propria lui corespondenţă sau vreun document public oficial, ci dă memoriile altora şi spusele vagi ale contemporanilor. In nici un caz nu este deci vorba de complectări din imaginaţia autorului din 1930. In nici un caz romansajul nu e înţeles de

Reboux ca o colaborare între Istorie și născocirea autorului, pe temeiul simplei verosimilități.

Pe de altă parte să se observe că legenda care învăluie cutare personaj face parte, face corp cu persoana sa, de vreme ce traduce oglindirea acestei personalități în opinia contemporanilor — adică, în fond, una din cele mai importante trăsături ale fizionomiei cuiva.

De multă vreme nu s'a scris o carte așa de vie și amuzantă ca aceia a d-lui Reboux.

* * *

André Maurois, *La vie de Byron*. Paris, ed. Grasset, 1920

Această carte a cunoscut cel mai formidabil succes de librărie din ultimul timp. Desigur că „Gentlemen prefer blondes", romanul Anitei Loos, care a atins un tiraj de aproape 3 milioane de exemplare, nu va fi egalat de „Byron". Dar pentru viteza demarajului, Maurois a cîștigat toate recordurile, și apariția lui în galantar a gonit pe toți concurenții, inclusiv „New-York"-ul lui Paul Morand.

Succesul e dealtfel pe deplin meritat. Căci Maurois este, dacă nu chiar singurul, în tot cazul printre puținii care știu face „biografii romanțate". De altfel să nu uităm că el este nu mai puțin decît „creatorul genului". Toată avalanșa de „vieți", — dela aceia a lui Decebal până la aceia a lui Balzac, și dela List la bătrînul Noe, — a fost o modă literară recentă, inaugurată și sugerată de „Ariel", viața lui Shelley scrisă de Maurios.

Decît — cea mai mare parte din aceste biografii sînt proaste și agasante. Cetitorul este veșnic nedumerit. Unde sfîrșește istoricul și unde începe romancierul? Ce este autentic, și ce este „romansaj"? Cel mai adesea nu ni se spune. Și atunci nu mai știm nici noi ce idee să ne facem despre erou.

Maurois, însă, este excepția. El lucrează mai conștiincios decît cel mai conștiincios istoric. O dovadă materială o avem în faptul că pentru „Byron" a scris aproape integral trei versiuni. Și putem fi siguri că fiecare silabă e bazată pe un text. Figura eroului este exact aceia pe care o încuviințează documentele. Iar „romansajul" se reduce la forma agreabilă a expunerii, la coordonarea materialului și la împărțirea povestirii. In această artă — care este incontestabil una — d. Maurois e maestru, în dublul înțeles de inițiator și de talent încă neegalat. Ca să-i găsim vreo rudă spirituală, ar trebui să ne urcăm direct la

Sainte-Beuve, ale cărui „Causeries du Lundi" sînt singurele lucruri care seamănă puțin cu biografiile lui Maurois.

Dar să revenim la Byron. Era fatal ca după ce a scris Ariel să scrie viața celuilalt poet înaripat, dar nu serafic ca Shelley, ci satanic, înger decăzut și amar, primul, și înaintea lui Baudelaire, „poet blestemat".

Rareori s'a născut vreodată un om interesant ca Byron. Lucid și febril, pasionat și rece, inteligent, pesimist, crud, dar fermecător ca o femee, și-a petrecut viața căutînd una care să-l facă să sufere așa încît să nu-i mai dea răgaz lui să o facă să sufere. Căci plăcerea de a tortura era pentru Byron așa de imperioasă încît încă de timpuriu încetase de a mai fi o plăcere. Devenise ceva fastidios, cum ar fi pentru un funcționar îndatorirea de a merge la birou.

Dezolanta cruzime a acestui kerub rău și pătat avea (să nu uităm că e Anglosaxon) origini religioase. Byron — spune Maurois — era prada unui calvinism foarte ortodox, a unei religii sumbre de predestinațiune. Byron credea în dogma protestantă a predestinațiunii. Credea că oamenii, orice ar face, sînt mai dinainte așteptați fie în Raiu, fie în Iad. Cît despre el, știa precis că Infernul și nu Paradisul îl va găzdui pe cealaltă lume. Iată dece nu încearcă nici o clipă să se schimbe, să se îndrepte, să renunțe la ferocitate și la pesimism. Este o amărăciune și o desnădejde atroce în toată viața aceasta ușoară de libertinaj, desfrîu și voluptuoasă lene.

Unul din detaliile cele mai picante ale vieții lui Byron a fost amorul său incestuos cu sora lui Augusta. Este probabil că această vinovăție a contribuit ca să-l țină departe de Londra, a cărei societate — cu toate mofturile lui exotiste — îi plăcea în fond mai mult decît oricare alta.

Cine a cetit „Disraëli" știe cum este scris „Byron". Nu mai avem nevoe să o spunem.

Am cetit în „Adevĕrul literar" cîteva pasaje din traducerea d-lui Teodorescu-Braniște, care este excelentă și se apropie probabil mai mult ca toate celelalte traduceri de textul original.

D. I. Suchianu

A. Bayet. *Découvertes scientifiques nouvelles fournissant la preuve irréfutable de l'ancienneté du gisement de Glozel.* Bruxelles, 1929.

După titlul, mai lung ca broșura, se vede despre ce este vorba în această apărare a unuia din cei mai fervenți glo-

zelieni, doctorul Bayet, profesor la Universitate şi membru al Academiei de Medicină din Bruxelles, titluri pe care nu şi le expune totuşi in semnarea micului studiu de care ne o- cupăm. De fapt este o comunicare apărută in „Bulletin et Annales de la Société Royale des Sciences médicales et na- turelles de Bruxelles" pe 1929, al cărui extras ni l-a trimis.

Savantul belgian se ocupă de analizele ştiinţifice care au adus staţiunii dela Glozel o confirmare definitivă — vorbim pentru oamenii de ştiinţă şi strict obiectivi — asupra au- tenticităţii gisementului. In noua fază, in care a intrat „a- facerea" Glozel din 1928, a documentărilor din laboratoa- rele specialiştilor, o primă contribuţie o aduc cîţiva savanţi franceji şi străini, ale căror rezultate alcătuesc fascicola a 7-a din „Cahiers" de Glozel, amintite şi de noi într'o altă recen- zie din „Viaţa Romînească". Amintim pe profesorii dela U- niversitatea din Porto, Mendes Correa şi José Pereira Sal- gado (nu Salgrado); profesorul din Lyon, Couturier; profe- sorul din Clermont-Ferrand, Jean Buy; decanul Facultăţii de Ştiinţe din Lyon, Dépéret; profesorul din Nancy, Croze şi geologul Bruet (într'un loc îl transcrie Bruez).

Din toate aceste articole autorul se ocupă numai de trei: analizele oaselor omeneşti descoperite la Glozel, executate de doctorul Buy, au dus la concluzia existenţei unei popu- laţiuni neolitice în acea regiune, mai forte decît localnicii de azi; existenţa renului contemporană cu această rasă a fost dovedită prin gravurile acestui animal, recunoscute de Brink- mann, directorul Grădinii zoologice din Bergen, dr. Cheval şi analizele unor oase de ren dela Glozel, datorite d-rului Dépé- ret; Bruet, vice-preşedintele Societăţii geologice din Franţa, descoperă la analiză existenţa unei mici rădăcini fosilizate în interiorul unei cărămizi cu inscripţii, dovedindu-se astfel contemporaneitatea scrierii cu renul.

* * *

A. Mendes Correa, *Art rupestre en Traz-os-Montes.* Paris, 1929

In legătură strînsă cu „afacerea" Glozel pot fi socotite şi alte publicaţiuni, cum este acest extras din „Revue archéo- logique", datorit unuia din cei mai cunoscuţi preistorici, pro- fesor la Universitatea din Porto (Portugalia), autor a 139 studii şi articole până'n 1929 [cf. R. de Serpa Pinto „Biblio- grafia do Professor Mendes Corrêa (1909—1928)". Porto, 1929].

In regiunea, cunoscută şi prin alte centre preistorice, Traz-os-Montes din Portugalia, autorul descoperă, în timpul campaniei din vara anului 1928, două monumente de artă

rupestră, asupra cărora atrage deocamdată atenţia, urmînd a întocmi mai tîrziu un studiu detailat. Pe suprafaţa unei mici stînci, aparţinînd unui masiv de granit de pe valea Avé- lames, observă o serie de gravuri, între care unele în formă de cruce — „sino saimao" (semnul lui Solomon), cum le spun ţăranii — asemenea altora însoţite de cupule (mici găurele) şi considerate în genere ca ultimul termen al evolu- ţiei schematice a figurii omeneşti. Uneori e întovărăşită de un cerc; ambele sisteme autorul le cunoaşte şi'n alte locali- tăţi din Europa. La ele trebue de adăugat şi semnele puţin cunoscute din peşterile Gorjului (Polovraci, Vaidei, Baia de aramă), descoperite şi publicate de d. Plopşor; trebue să aparţină aceleiaşi epoci neolitice. La unele s'a putut distinge un triunghiu basilar, ce-ar însemna probabil stigmatul fe- minin.

O a doua localitate, Onteiro Machado, prezintă o stîncă, gravată pe o largă suprafaţă cu numeroase semne (350 din cele ce abia se mai recunosc) de tipul crucii, cupulei sim- ple sau cu o prelungire lineară în forma unei linguri, pot- coave, cruci înconjurată de un cerc, topor cu coadă, figură omenească schematizată în litera ψ. In vecinătatea masei centrale se află încă alte grupe de semne similare sau şi pe blocuri mai depărtate chiar. Cele mai multe din pietroglife aparţin grupului galo-iberic din epoca megalitelor, repre- zentînd unele schema simplistă a figurii omeneşti. Caşi pen- tru anterioarele atragem atenţia că similare se găsesc şi'n Orient, de pildă, gravurele rupestre din Bulgaria, studiate de Mikov în ultimul număr din „Izvêstiea" (Sofia 1929).

P. Constantinescu-Iaşi

Revista Revistelor

LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE, *1 Mart, 1930.*

Incepe publicarea unui roman al lui Paul Morand, *Champions du Monde.* La Universitatea din Columbia — alergări de forță, tricouri pătrunse de năduşeală, muşchi superbi, tineri voinici şi candizi gifie victorios de le plesnesc coastele. Confort ireproşabil, în halluri luminoase şi bine încălzite; contrast, prin urmare, cu universitățile franceze de provincie „înghețate, sordide, militare". Convorbiri lapidare pe teme sportive. Se vorbeşte însă şi despre ştirile din ziare: un nou discurs teribil al kaiserului — la Paris, patru femei au îndrăznit să poarte, pe stradă, rochii despicate la o parte, şi au fost arestate. Articolul e intitulat „Nos belles dégrafées". Inocentul student american întreabă pe Morand, ce înseamnă *dégrafées*, şi, conştiincios, notează explicația în carnet. Alt contrast, prin urmare, cu lumea franțuzească. Minunați băeți: numai energie din cap până'n picioare, şi puritate de moravuri tot aşa. Aceşti americani ai lui Morand strălucesc ca nişte idei platonice. După sport, concurs studențesc de oratorie: *Bine e să se căsătorească un erou?* — în specie se înțelege eroul modern, american. Dezbatere bine cumpănită asupra alternativei: castitate sau femee — dezbatere cu idei împrumutate, în parte, dela Francezul care povesteşte. In scurt: apologie ardentă a virginității — dar tînărul orator e logodit. Acest tablou avantajos de viață americană e datat din 1909. Partea a II-a începe subt data 1919: New-York. „Jos Hunii. Trăiască Franța. Hohenzollernii vor fi spînzurați". In port, soldați proaspeți încarcă tancuri şi torpile. Morand primeşte o telegramă-invitație la o serbare a campionilor din etc., etc.

Semnat: Max Brodsky. Brodsky? Foarte greu de pescuit o amintire din „anii moi de dinaintea războiului, perfecți şi plați". Aha! e tînărul erou cu discursul despre virginitate. Toți cei patru eroi dela cursele din 1909 au scăpat teferi din războiu. E, orişicît ai zice, un admirabil noroc pentru nişte eroi să scape teferi din asa prăpăd.

Morand e în țara lui o eminentă figură de contrast. Trăeşte parcă dinadins pentru a deprecia sau anula tipul tradițional al Francezului care-şi trece viața între colțul căminului şi cafenea. E ca o revanşă contra imobilității a milioane de strămoşi în papuci. Morand umblă şi scrie, umblă şi scrie, umblă şi scrie. Uneori, sau adeseori, scrisul e perfect şi plat „comme ces molles années d'avant-guerre". Şi abia eşi dăunăzi de subt teascuri *„New-York" par Paul Morand.*

In acelaşi număr publică reflexii, ca de obiceiu cuminți şi inteligente, Albert Thibaudet despre *Romantism şi politică.* „La réflexion: Classiques, romantiques, ce sont des bêtises! — est belle

quand elle est faite par un grand poète sur son lit de mort. A force d'être répétée, elle finit tout de même par devenir fastidieuse". In sfîrşit, fierăstrăul a fost denunțat! De cîteva zeci de ani, o sumă de literați şi, negreşit, mulți profani după ei, repetă ca o mîndră descoperire originală, că faptele istorice şi indivizii nu pot fi exact grupați în curente şi şcoli. Nerozia aceasta o denunță aici Thibaudet. In treacăt spus, ideia de unicitate care umblă prin capul celor care ne tot plictisesc tăgăduind istoricului dreptul de a clasa şi grupa este, tocmai, o prostie metodologică de proveniență romantică. Cu Lamartine, Hugo, Sainte-Beuve şi Stendhal, Thibaudet arată că romantismul, dela 1830 înainte, chiar dacă nu e de stînga, merge spre stînga; şi promite un volum *Beyle politique.*

Bucata literară de rezistență a acestei fascicule a revistei îmi par versurile lui Léon-Paul Fargue, *Croquis trouvé chez Francis Jourdain,* datat din 1900. Impresia de primăvară provincială, acordată umoristic, cu prefăcută naivitate în maniera lui Francis Jammes: *Tu as le panier? Thérèse se charge du petit. Ça m'aurait étonné si tu n'avais rien oublié!* Cu o ştrengărească paiațerie în plus: *Ah, pour moi que la vie serait belle. Si j'étais Gé, si j'étais Gé, si j'étais Gérandel!*

Se anunță apariția volumului X din operele complete ale lui Huysmans, cuprinzînd seria criticelor de artă intitulată *Certains.* Huysmans, între literații care s'au amestecat în pictură, fără a excepta nici pe ilustrul Baudelaire, este cel care scrie în adevăr despre arta picturii, şi nu face foileton literar pentru a ofensa sau educa burghezul. Lectura cronicelor lui de artă e obligatorie.

*

DIE NEUE RUNDSCHAU, *Mart, 1930.* — Arthur Holitscher, ziaristul voiajor care, după războiu, a scos prima carte senzațională despre Rusia sovietică, îşi termină aici referatul despre America —*Wiedersehen mit Amerika. Wiedersehen* — titlul e cu noroc. In zilele acestea de furie călătorească trebue ținuți oamenii la curent cu ce s'a mai schimbat prin lume: pămîntul s'a făcut mic de tot, şi cei mai feroci călători sînt nevoiți să revadă. Un parc nou, o duzină de oteluri nouă cu perfecționări care fac poftă amatorului, linii nouă de drum de fier, excursii care se pot face cu 35 de minute mai repede decît acum trei ani; situația femeii în America din anul acesta şi severitatea proaspătă în moravuri, fireşte cu un suplement de ipocrizie spre compensare. *Il faut avec la terre des accomodements.* Lucru cunoscut; dar cei ce au fost la fața locului de curînd, fac totdeauna bine să-l amintească: Europeanul galant, astfel prevenit, capătă curaj de drum.

*

COMMERCE, *fascicula de toamnă, 1929.* — Două poeme în proză *(Mimes)* de Léon Paul Fargue termină colorat numărul. In primul poem, poetul se visează Villon, Gringoire, Cocquillart, poet şi boem în plin veac al XV-lea, cu călimară de lemn la gît, cu gluga de cleric, în papuci cu vîrf lung şi ascuțit ca vîrful glugii. Menestreli, jongleuri cu maimuțe dresate, vînzători de gogoşi — „dont les cris et les fumées montaient de conserve avec les clochers dans le ciel venteux plein de châteaux-forts". Al doilea „mim" spune povestea vieții şi a morții în spital a unei fete de prăvălie. Imagini scurte de străzi şi de spital dela periferia pariziană. „Elle este là, dans ce dimanche d'hôpital.... On arrose à grands traits le trottoir brûlant. J'attendrai. Pas de famille à l'horizon... Des ouvriers sur un banc cassant une croûte, avec beaucoup de paroles. Un enfant s'amuse à sauter à cloche-pied sur les pavés sans marcher sur les joints". Ce curioasă e frumusețea obținută prin suprarafinată simplicitate şi repeziciune! Rămîi într'o adîncă şi delicioasă oboseală: ai văzut şi ai simțit enorm, caşi cum o minută te-ar fi cufundat în torente de impresii ce abia ar în-

căpea în ani aprinşi de viaţă. Arta aceasta pare dictată de cuvintul lui Nietzsche: „Mein Ehrgeiz ist, in einem Satz zu sagen, was ein Anderer in einem Buche sagt, — was ein Anderer in *keinem* Buche sagt". Este, poate, arta cea mai potrivită cu tempo sufletului actual.

Valéry Larbaud traduce un capitol din esseistul Sir Thomas Browne (1605—1682), un Montaigne englez din veacul al XVII-lea. Sir Thomas era om în stare să scrie aşa: „Hyadele au pierit pe cer, şi e timp să închidem cele cinci porţi ale cunoştinţei. Să nu prelungim gîndirea trează până 'n fantasmagoriile somnului, care adesea urmează cugetările dinainte de adormire, prefăcînd pînze de păianjen în funii de corabie şi boschetele frumos rînduite în pădure virgină. Să ţinem ochii deschişi, ar însemna să luăm asupra noastră rolul antipozilor. Vînătorii acum s'au sculat de dimineaţă în America, iar în Persia oamenii şi-au împlinit somnul dintâiu".

Sau altfel: „Uitarea nu se lasă mituită; cei mai mulţi trebue să se mulţămească să fie caşi cum n'ar fi fost niciodată: însemnaţi doar în condica lui Dumnezeu, nu în memoria lumii. Fiindcă fratele morţii, cercetîndu-ne în fiece zi, ne aduce aminte ceasul cel din urmă, iar timpul, care îmbătrîneşte pe sama lui, ne porunceşte să nu aşteptăm viaţă lungă; nemurirea e aici pe pămînt o amăgire şi o pretenţie nebunească. Mumiile Egiptului, pe care le-au cruţat Cambyses şi veacurile, le distruge azi setea de cîştig. Mumia a ajuns marfă; Misraim vindecă rănile şi Faraon se vinde ca balsam". In fond, Hamlet ar fi putut spune, poate, aceleaşi lucruri, dar n'ar fi ştiut, probabil, să le complice atît de plăcut. In chip de prefaţă a acestei traduceri, Larbaud scrie un studiu masiv despre Sfîntul Ieronim, patronul traducătorilor. Se găsesc încă literaţi — vreau să zic „beletrişti" — moderni care au ambiţie şi scrupule de erudiţie, ca pe vremea lui Anatole France, Remy de Gourmont şi Marcel Schwob. Aşa se şi cuvine; fiecare pretenţie trebue susţinută cu mijloace potrivite. A trecut, probabil pentru totdeauna, vremea literatului care se glorifica să fie, numai şi numai, sau retor sau om de lume, atingînd toate subiectele *sans appuyer* — un gingaş fluture! Astăzi eleganta literară o înţelegem altfel. Larbaud scrie un memoriu în lege, ca pentru o grea revistă de istorie religioasă.

Paul Claudel aduce 98 de pagini de dialog cu spectacol: *Le Livre de Christophe Colomb*. Liric, pe alocuri umoristic (unde e vorba de criticii pedanţi şi lui Colomb). Şi textul acesta al lui Claudel păstrează credincios metoda dialogului cu repetări şi ecouri, după Maeterlinck întocmai.

Aceiaşi înşelătoare concizie în papagalismul imitatorului care urîţeşte adeseori şi poemele iniţiatorului. E manieră pură, în sine şi pentru sine. Aforistica aceasta monotonă şi de simplicitate greoiu fabricată nu o pot salva nici apostrofele des presărate, de un patos care vrea să pară aprins în laconismul lui prefăcut, nici schimbul frecvent de solo şi coruri, dispuse în două tablouri simultane, ornate cu ingrediente de latinească liturgică.

*

In LA REVUE EUROPÉENNE dela 1 Ianuar 1930 necăjeşte Georges Dupeyron pe Monsieur André Thérive care, „dans cette feuille indépendante que l'on appelle *le Temps*", se indignează cît trebue că, sub influenţa unei anumite reviste (*la Nouvelle Revue française*) în romane nu se mai vorbeşte acum decît de tineri ce se arată indiferenţi cu totul faţă de chestiunea banului, a carierei, a muncii de toate zilele, şi filozofează despre bordele sau despre biserică, caşi cum n'ar exista alte ocupaţii mai presante şi mai omeneşti. Pentru a contrabalansa aceste păcate, Monsieur Thérive scrie excelente romane „populiste", unde strălucesc micii burgheji, umili şi serioşi. Thérive îşi pregăteşte astfel dreptul la moştenirea lui Paul Souday, şi la o apropiere cât mai amicală de marele public care de mult preferă pe Vautel lui Gide. Procedarea e, de altfel, şi comodă: „documentare" prin mici anchete pela funcţionăraşi şi lucrători, prin uzine şi modeste cafenele. Thérive uită, zice Dupeyron, că pentru a face şcoală trebue talent, pentru a scrie despre o anume clasă socială trebue să-i posezi tonul şi spiritul. „Nos fades populistes" operează cu schemele lui Zola. Infăţişarea convenţională a lucrătorilor în literatura populistă e grotescă, ridiculă, inferioară.

In acelaşi număr, Waldo Franck (tradus de Ludmila Savitzky) informează publicul european despre femeia americană actuală. Mişcarea feministă a murit. Femeia revine la feminitate. Toate legendele despre „influenţa intelectuală" a femeii şi noul „matriarcat" american n'au putut opri pe Americane să înţeleagă, că lupta cu bărbatul pe terenul masculin şi cultul puterii sînt încercări sterpe, dinainte condamnate. Rezultatul acelei lupte n'a fost decît: gospodine detestabile, soţii mediocre, mame neurastenice.

*

EUROPE, *15 Ianuar 1930*. — Jean Richard Bloch dă un prim articol despre soarta teatrului. Concluzia: din toată producţia teatrală între 1827 şi 1900, o singură operă pare a rezista îmbătrînirii, a lui Musset. Până acum 20 de ani, numele acesta apărea rar pe afişele Comediei Franceze. Ultimele statistice arată un progres simţitor: Musset întrece pe Molière, şi în ce priveşte cassa. Fiindcă Musset e cel mai puţin emfatic şi oratoric dintre toţi romanticii; şi cel care nu face exces de pitoresc exterior. Cîtă vreme burghezia se ştia în siguranţă, îi plăcea să se vadă în teatru. Simţindu-se acum în mare criză, a început să fugă de realitate, în împărăţia lirică a uitării, a fanteziei, a consolării, şi aşa l-a descoperit pe Musset.

Burghezia franceză e, în fond, o clasă de ţărani parveniţi. Poeţii, criticii şi istoricii din epoca romantică au fost pentru această burghezie „mieux qu'elle ne méritait". După 48, burghezia a avut exact teatrul pe care-l merită. Strălucirea romantismului se datoreşte în parte tinerilor emigranţi întorşi în patrie, şi amintirilor jacobine şi imperiale. Odată dispăruţi oamenii aceia şi acele amintiri, burghezia a rămas să-şi facă singură afacerile literare. Scăderea de nivel şi de tonicitate psihică se observă minunat cetind, una după alta, *le Rouge et le Noir* şi *l'Education sentimentale*. Amîndouă ar trebui publicate într'un volum cu titlul: *Istoria unei decadenţe*.

Labiche, Augier, Dumas fils şi criticul Sarcey au fost adevăraţii oameni ai burgheziei.

Din 1916 se poate data prăbuşirea vechiului stil dramatic. Dramaturgii noi, Jules Renard întâiu, apoi Sacha Guitry, conduşi de un tainic instinct al prefacerilor vorbirii, au pregătit dislocarea vechii limbi dramatice: dialogul e acum scurt, nelogic, nereal, fantezist, plin de quiproquo, plin de neprevăzut şi sfidînd bunul simţ, un lirism sec şi strălucitor.

Cu genială presimţire de meşteşugar, Antoine, în 1887, constata, cel dintâiu, că *forma* teatrală cu care se desfătau contemporanii săi era moartă; iar mai înainte chiar ca istoria societăţii să-i fi dat dreptate, el constata că şi *fondul* acelui teatru era mort. Dumas fiul, involuntar, pusese în formulă degradarea în automatism a vechiului teatru: „un om fără nici o valoare ca gînditor, ca moralist, filozof, scriitor, poate fi un om de rangul întâiu ca autor dramatic".

Dela Dostoewski, literatura s'a bifurcat: unii cercetează inventarul social şi public al pasiunilor, servind totdeauna şi o concluzie morală; ceilalţi se instalează în inima individului, ca viermele în fruct, şi o cercetează fără entuziasm şi fără dezgust. Un domeniu nou, al miraculosului interior, se deschide. Drama nouă nu poate găsi pitoresc mai sigur şi mai poznaş decît în peisajele nesfîrşite ale introspecţiunii.

REVUE de PARIS, *15 Ianuar 1930*. — Gabriel Hanotaux scrie despre Mérimée și împărăteasa Eugenia o notă de introducere la corespondența între cei doi, a cărei publicare începe în același număr al revistei.

Mérimée a cunoscut familia de Montijo, la prima lui călătorie în Spania, în 1830. In Paris, pe cînd se afla în școală la Sacré Coeur, a cunoscut Eugenia mai bine pe cei doi oameni care au avut o reală influență asupra spiritului său, pe Stendhal și pe Mérimée. S'au păstrat două scrisori ale ei către Stendhal, din 1839—40, în care-i povestește în detaliu succesele Carliștilor, îl roagă să vie la Madrid, și adaogă: trebue să fii foarte mulțămit acum, că se aduc rămășițile **lui Napoleon. Și eu ași vrea să fiu** la Paris, să văd ceremonia.

Până la adînci bătrînețe își aducea aminte cum Monsieur Beyle o ținea pe genunchi și-i povestea campaniile lui Napoleon. In același an 39, începe și corespondența Eugeniei de Montijo cu Merimée; ultima scrisoare a acestuia e din Iulie 1870; în aceiași lună el a și murit. Hanotaux pomenește trei exemple de cariere feminine extraordinare în istoria Franței: **doamna de Maintenon, Iosefina** și Eugenia. Cea dintâiu a fost o femee abilă, a doua a avut grație, a treia caracter.

Hanotaux relatează scurt și pios convorbirile sale cu fosta împărăteasă. Durerea cea mare a vieții ei a fost moartea prințului imperial. „Dacă ași putea face ce vreau, ași pleca cu aeroplanul tocmai acolo în Africa, să mă închin pe locul unde a căzut băiatul... Dar, la vîrsta mea, toți ar zice: ce bătrînă nebună!... Cine l-ar fi putut opri să plece, cînd după tată avea sîngele Bonaparților, iar după mamă — după mamă, sîngele lui Don Quijote".

P. Z.

*

Despre arta de a călători

Călătoria este pentru spirit ceiace gimnastica e pentru corp. **Ne împiedică de a ne anchiloza.**

S'ar putea spune, chiar că e cel mai bun leac împotriva prostiei.

Mintea noastră este tiranizată de legea progresului. Dacă nu înaintăm, atunci **neapărat regresăm**; dacă nu ne întindem, atunci neapărat ne îngustăm. Și ne îngustăm sigur dacă tot pisăm aceleași și etern aceleași lucruri.

Călătoria ne lărgește cîmpul viziunii. Ne biciuește mintea prin surprize dese. Rînd pe rînd lucru**rile văzute aiurea ne indignează și** ne umplu de admirație.

Dar ceiace-i paradoxal într'un voiaj e că, pe lîngă că **învățăm** a cunoaște mai bine pe străinii la care am fost, ne întoarcem și cu o **cunoaștere mai profundă a proprieI noastre țări — și a noastră înșine pe deasupra.**

Ceiace-i prea familiar nu izbește. Ca să pricepem bine un lucru, trebue ca el să ne apară ca o valoare. Or, valoarea nu apare decît dacă indiferența dispare. Și obișnuința aduce totdeauna indiferența. Pe cînd dacă, mergînd într'o țară străină, constatăm că un lucru, care ni se părea dela sine înțeles la noi în țară, este cu totul altfel aiurea sau chiar nu este de loc, — atunci începem să deschidem ochii mai atenți asupra lucrului aceluia.

(Abel Bonnard: *Revue Hebdomadaire*).

*

Rolul străinilor în descrierea Rusiei

Istoria Rusiei este o operație foarte delicată. Cea mai mare parte a istoriografilor poporului rusesc au căutat mai ales să identifice în evoluția societății rusești aceleași faze ca și în evoluția celorlalte popoare europene, adică feodalitate, ev-mediu, civilizație comunală, perioadă burgheză, etc. Se pare însă că această tendință (care pornește din tezism politic) nu este tocmai justificată științificește. Astfel, în 1914 președintele secțiunii rusești a societății de Istorie dela **St. Petersburg a criticat cu multă** asprime pe un autor care, într'o lucrare a sa, pronunța cuvântul „burghezie" vorbind de neguțătorii ruși din veacul al 17-lea.

Istoria rusească trebue studiată mai cu samă după literatura de călătorii a străinilor care au trecut prin Rusia.

Aceste impresii au umbre și lumini. Cei ce au vorbit mai amănunțit au fost autorii germani. Ei au apreciat mai bine unele moravuri simpatice ale Moscoviților. Englejii, care par a fi avut relații mai amicale cu Rușii (probabil fiindcă se simțeau protejați de guvern și de țari), au știut să descrie și părți favorabile din societatea rusă. Astfel Horsey se extaziază în fața bogăției limbii rusești, Chancellor apreciază simplitatea procedurii judiciare, Fletcher laudă toleranța religioasă a Rușilor și inexistența instituției odioase a închizițiunii.

Operele germane sînt mai pitorești; cele englezești, mai obiective. Concluzia generală care se degajează din toate aceste cărți nu-i tocmai în favoarea poporului moscovit. E drept că toți îi recunosc oarecare calități de inteligență și de dibăcie. De asemenea adesea se caută o scuză în regimul tiranic al țărilor, precum și în prostul exemplu dat de Tătari. Celace este iarăși mult mai complex decît pare. Căci multe sînt mărturiile de călători care ne arată că Tătarii, cruzi față de dușman, față de străin, erau din contră de o extremă bunătate și blîndeță în raporturile dintre dînșii.

In general, literatura călătorilor străini ai Rusiei se poate împărți în șase perioade:

1° Din veacul al IX-lea până pe la mijlocul veacului al XIII-lea: foarte rare izvoare descriptive.

2° Din mijlocul veacului al XIII-lea până pe la 1335: descrieri aproape numai de călătorii la Tătari.

3° Dela 1335 la 1476: prioritatea Italienilor în Rusia.

4° Dela 1486 la 1553: prioritatea Austriacilor.

5° Dela 1553 la 1600: prioritatea Englezilor.

6° Din veacul al XV-lea înainte: colaborare activă a diverselor popoare.

(Inna Lubimenko: *Revue de Synthèse historique*)

*

Clemenceau, departe de lume

Intr'o zi primește o scrisoare. Dela o femee. Dela o „devotă". „Domnule Președinte, ora a sunat". De unde dracu știe ea asta? Și dacă îmi abate mie să nu mă opresc la o sută, și să merg până la două sute de ani? „Pleacă urechea spre Dumnezeu". Plec, madam, plec, dar nu aud nimic. A! Ce nebună. E a treia nebună în cursul unui an.

Cea dintâiu mi-a spus: „Trebue să crezi în Dumnezeu, căci El te-a făcut". „Nici nu mă îndoesc de asta, doamnă; dar tocmai de aceia tot el trebue să mă și convertească".

Cea de a doua mi-a telegrafiat: „Aș dori mult salvez suflet dumitale stop cunosc preot dominican stop ce facem". Răspuns plătit. I-am telegrafiat la rîndu-mi: „Uită-mă.... Georges".

O săptămînă mai tîrziu, primesc o scrisoare dela un dominican: „Domnule Președinte, dacă m'ași azvîrli (așa se azvîrlise, că aproape găurise hîrtia), și dacă ași veni să mă arunc pe piatra pragului casei dumitale — ce ai face?" Am luat atunci cea mai bună pană (era de gîscă) și i-am răspuns: „Părinte, ți-ași aduce o saltea".

„Ași vrea — zise Clemenceau, cu oarecare violență — ași vrea să-mi arătați un creștin, da, un creștin, unul singur. Nu un papă. Un creștin adevărat." Apoi brațul său începu să amenințe: „Căci un creștin, domnule, este un om care practică doctrina lui Crist. Și un asemena om — îmi pare rău pentru dînsul — dar nu va putea niciodată să trăiască în societate." Acum amenința cu bastonul. „Iubește pe aproapele ca pe tine însuți". (Aci dădu din umeri). „Și tîrgul acela abject, între om, biet idiot, și Stăpînul Universului, tiran șiret. Ce lucru nedemn! Creștinul, de altfel se crede și el șiret. El trage o poliță asupra lui Dumnezeu. In ce, mă rog, este el mai nobil decît Evreul?"

„Eu i-am spus-o de atîtea ori lui

Dumnezeu: *Dacă nu-ți place cum sînt, n'aveai decît să mă faci altfel...* Să-mi răspundă, dacă îi dă mîna."

(René Benjamin: *Revue Universelle*)

*

Psihologia militară

Psihologia armatelor s'a schimbat. Inainte vreme disciplina era mult mai coercitivă. In schimb înrolarea era facultativă. Azi serviciul militar este obligatoriu. In schimb disciplina tinde din ce în ce mai mult să se bazeze nu pe coercițiune, ci pe persuasiune.

Aceasta ține în mare parte de înmulțirea numărului tinerilor titrați, tinerilor care au făcut liceul și facultatea, și care urmau să fie comandați de cine știe ce subofițer incult.

Subofițerul s'a temut de ironiile și de disprețul teteristului. Iar atunci cînd au izbucnit conflicte, presa și parlamentul au luat parte pentru soldat și în contra superiorului.

De aci nevoia ca disciplina de altădată să-și reintărească legăturile prin ajutorul liberei persuasiuni.

Mentalității celei vechi, cu simplul „dresaj", îi succede azi o psihologie militară mai liberă și mai complexă.

Pe de altă parte, natura materialului tehnic întrebuințat în războiu reclamă un taylorism foarte amănunțit, care face să intervină într'o largă măsură problemele de psihotehnică aplicată la muncitorul militar.

Apoi tendința suprimării tuturor acelor embleme totemiste din uniforma militarului, precum pene de cocoș, petice multicolore de stofă lipite tamnesam pe burtă sau pe pantaloni, cordoane de aur, săbiuțe, tinichele și panglicuțe, etc., etc., Costumul devine sobru ca și cel civil. De aci și dispariția acelei psihologii de castă, care făcea pe militar să se creadă odinioară deasupra civililor, și care îl făcea să profereze adeseori această delicioasă și înduioșătoare frază: „pe onoarea mea de militar".

Astăzi militarul are un sentiment de onoare profesională de aceiași natură ca a funcționarului de bancă, a magistratului, avocatului sau medicului.

Iată deci o altă schimbare de psihologie.

Dar psihologia militară e o disciplină care n'a apărut încă. E suficient însă să-i indicăm problemele ca să ne dăm sama că o asemenea disciplină e legitimă.

(Locot.-colonel E. Mayer: *Revue Philosophique*)

*

Chestiunea chineză

Conflictul sino-rus care a izbucnit în ultimul timp în Extremul Orient și care a avut cauze precum și urmări uneori atît de tragice, are și părțile sale, ca să zicem așa, comice. Este foarte amuzant și instructiv de văzut cum Rușii și Chinejii se ceartă pe lucruri care nu aparțin și nu au aparținut vreodată nici unuia nici altuia.

Conflictul are ca obiect linia ferată din Estul Chinei, linie foarte importantă atît din punct de vedere comercial cît și militar. Această linie aparține însă finanței europene, în deosebi Franței. Și — lucru foarte nostim — Ruși și Chineji se bat pe ea cași cînd Franța nici n'ar exista!

Este aci o lecție foarte edificatoare pentru toți cei ce se tem prea mult de „infiltrația capitalului străin"'. Firește, cazul chinez este un caz extrem și nu tocmai recomandabil. Dar el arată mai bine ca orice că aproape totdeauna puterea geografiei și a proximității teritoriale are mai multă înrîurire decît puterea pur financiară.

Ce este cert, e că, ori cum s'ar tranșa conflictul, există în orice caz o națiune care va fi în cîștig. Este cea chineză, pentru simplul motiv că va avea o... cale ferată utilă. Și în al doilea rînd: Rușii, pentrucă... în țara vecină cu ei există o cale ferată de care pot beneficia și ei adesea.

Alături de aceste avantagii, avantagiile Franței apar mult mai platonice — și asta chiar în ipoteza cea mai favorabilă, cînd Ruși și Chineji ar recunoaște că proprietatea liniei este a capitaliștilor francezi. Celace nu credem să se întimple așa de curînd....

(Henri Lormian: *Revue des deux Mondes*)

*

Insemnări din Germania

— Cu cît germanul e mai patriot, cu atît craniul său e mai ras.

— Intr'un vagon, dacă un călător privește peisajul, să știți că este un francez; dacă stă nemișcat, e englez; dacă mănîncă e neamț.

— Un german se predă. Doi, tac. Trei exploadează.

— Trei lucruri sînt tari în Germania: pielea, oțelul și hrana.

— Nici un soldat de-al Kaizerului nu-și mai aduce aminte că a trecut pe la Louvain.

— Băeții născuți în Renania din „părinți necunoscuți" vor fi pe viitor soldați germani.

— Multe biserici germane datoresc ceva lui Ludovic al XV-lea.

Am ales reflexiile cele mai reușite. Acelea pe care criticii din Franța le consideră ca cele mai reușite. Și totuși.....

Să fie oare o simplă coincidență că tot ce pornește din șovinism — chiar și ironia — este de o calitate lamentabilă?

(Emmanuel Bourcier: *Revue des Vivants*)

*

Terminologia economică

Nimic nu arată mai bine cît de internațional lucru este știința și, în deosebi, cît de mondială e azi economia — ca terminologia întrebuințată în economia politică.

Stendhal spunea că pentru el cartea de căpătâiu este Codul Civil, unde găsește cea mai pură limbă franțuzească. Desigur că nu acelaşi lucru l-ar spune el pentru vreuna din revistele actuale de bursă. Index-numbers, Clearing-house, Investment trust, etc., etc., ce n'ar putea el ceti într'însele?

Invazia barbarismelor este de altfel indispensabilă, și adesea neinlăturabilă. Și asta pentru mai multe motive.

1) Este normal să împrumuți vorba de acolo de unde împrumuți însăși instituțiunea pe care zisa vorbă o exprimă. *Trust*-ul ne vine din America: *kartel*-ul din Germania. E drept deci să le zicem astfel.

2) Ar fi ridicol să înlocuești cuvîntul cu o perifrază de zece cuvinte. Termenii de *dock* sau *warant* sînt mai scurți decît acele două trei linii pe care ar trebui să li le substituim.

3) Neologismul nu face „dublă întrebuințare" cu vorbele vag asemănătoare. *Lock-out* e altceva decît simpla congediere; un *stock* e ceva mai precis decît o rezervă.

4) De altfel se întîmplă adesea curiozități de felul acesteia. Cuvîntul buget, pe care francezii l-au luat dela Englejí. Englejii l-au luat, mai de mult dela.... Franceji. (Un „bouget" era în Evul mediu: un săculeț; Englejii au luat expresia pentru a desemna sacul ce conținea documentele Cancelarului Exchequerului, și prin extensiune, expozeul acestui Exchequer.) Deasemeni cuvîntul *trust* e de origine franceză.

5) Orice limbă trebue să evolueze. Astfel procedura dreptului — care se complace așa de mult în arhaism — a devenit incomprehensibilă astăzi profanilor. Economia, al cărei obiect este mai modern, trebue să fie mai modernă și în expresiuni.

(René Sédillot: *Journal des Economistes*)

Bibliografie

D. V. Barnoschi, *Neamul Cofofănesc*. Roman. — Mărturisirea trupului — Un spital de războiu. — Un pojar de pomină. — București, Editura „Cultura Romînească". 1930. Prețul 160 lei.

Al. A. Philippide, *Stînci fulgerate*. Poeme. Cu un portret de Iser. București, Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 75 lei.

Dr. Iosif Westfried, *Instinctul sexual* — Cu un cuvînt introductiv de Prof. S. Freud. București. Ed. Cartea Romînească. Prețul 120 lei.

I. L. Caragiale, *Opere*. Volumul I. Nuvele și schițe. Ediție îngrijită de Paul Zarifopol. București, Editura „Cultura Națională", 1930. Prețul 200 lei.

D. I. Suchianu, *Puncte de vedere*. Cu un portret de Lucia Demetriade-Bălăcescu. București. Editura „Cultura Națională". Prețul 75 lei.

I. Negreanu, *Studii juridice*. Precedate de o scrisoare a d-lui C. Hamangiu, consilier la Inalta Curte de Casație. București. Editura „Adevĕrul" 1930. Prețul Lei 160.

Izabela Sadoveanu, *Educația Nouă*. Indrumări pentru părinți și educatori. București. Editura „Cultura Romînească" 1930.

B. Spinoza (Două sute cincizeci ani dela moarte.) Articole și traduceri de dr. I. Brucăr și prof. S. Katz. București. Ed. „Societatea Romînă de Filozofie". 1930. Prețul 250 lei.

George Panu, *Din viața animalelor*. Biblioteca „Dimineața". București. Ed. „Adevĕrul". Prețul 20 lei.

Otilia Cazimir, *Licurici* (Versuri) București. Ed. „Cartea Romînească". 1930. Prețul Lei 80.

G. Ibrăileanu, *Studii literare*. București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 75 lei.

Georges Clemenceau, *Mărefia și amărăciunile unei victorii*. (Memorii.) București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 180 lei.

I. Agîrbiceanu, *Dactilografa*. Biblioteca „Dimineața", București. Editura „Adevĕrul". 1930. Prețul 8 lei.

Stelian Metzulescu, *Dintr'un carnet*. Craiova. 1930. Prețul 20 lei.

REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE:

Bulletin de la Section Scientifique (Académie Roumaine), XII-ème année, No. 7—10; Biserica ortodoxă romînă, an. 48., No. 2, Februar 1930; Darul Vremii, an. I, No. 1, Februar 1930; Romînia Militară, anul 67, No. 1, Ianuar 1930; Arhiva Someșană, No. 12; Raze de lumină, anul II, No. 2, Mart—April 1930; Izvorașul, anul III, No. 4; Revista Societății „Tinerimea Romînă", anul XI, No. 7, Mart 1930; Opaițul Satelor, anul III, No. 14; Ardealul tînăr, anul I, No. 6—7; Convorbiri literare, anul 63, Mart 1930.

Tabla de materie

a

VOLUMULUI LXXXI

(Anul XXII, Numerele 1, 2 şi 3)

I. Literatură

II. Studii. — Articole. — Scrisori din ţară şi din străinătate

III. Note pe marginea cărţilor

IV. Cronici

V. Miscellanea

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor

Viața Romînească

Viaţa Rominească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXXII
ANUL XXII

ATELIERELE ADEVERUL S. A.
STRADA CONST. MILLE 7—11, BUCUREŞTI
1930

1930. ANUL XXII. APRIL, MAI No. 4 şi 5

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

Redacţia şi Administraţia: Str. Const. Mille 7-9-11, Bucureşti

1930

Viaţa Romînească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în ţară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate: un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

VIAȚA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

București, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11

Anul XXII

Prețul Abonamentelor:

IN ȚARĂ:

Pe un an . . . . Lei 500
Pe jumătate an . . . . „ 250

IN STRAINATATE:

Pe un an . . . . Lei 650
Pe jumătate an . . . . „ 375

D-nii abonați sînt rugați a trimite o dată cu abonamentul și Lei 150 anual, costul recomandării pentru țară sau Lei 240 pentru străinătate.

Abonamentele se pot face dela orice număr, trimițînd suma prin mandat poștal sau plătind costul direct la birourile administrației din București, str. Const. Mille No. 7-9-11.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 și 1924 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu prețul de 200 lei colecția, iar 1925, 1926, 1927 și 1928 cu lei 300 colecția.

Administrația.

Calea spre arbitrajul internațional

In perioada aceasta de progres rapid și de înțelegere cordială între națiuni cea mai bună cale de a aboli războiul ca mijloc de aplanare a conflictelor internaționale e aceia de a extinde terenul arbitrajului încît să cuprindă toate chestiunile juridice, de a negocia tratate aplicînd principiile de conciliare la toate chestiunile care nu fac încă parte din domeniul arbitrajului și de a invita toate națiunile lumii să condamne recursul la războiu, să renunțe la acesta ca instrument de politică internațională și să se declare pentru aplanarea tuturor controverselor prin mijloace pacifice. Astfel ilegalitatea războiului ar putea fi stabilită în lume ca un principiu de drept internațional.

Mai sînt și alte măsuri care ar putea fi luate de autoritățile guvernamentale chiar și de organizațiile particulare din toată lumea, și aceasta-i de a introduce în mintea poporului o atitudine pacifică arătîndu-i că războiul nu-i numai un mijloc barbar de a aplana neînțelegerile dar și unul care a adus asupra lumii cele mai mari dureri, suferințe și dezastre. Dacă oamenii și-ar spune hotărît că nu trebue să mai fie războiu, războiu n'ar mai fi. Arbitrajul e mecanismul cu ajutorul căruia pacea poate fi menținută. El nu poate funcționa efectiv înainte de existența unei voințe populare de pace.

La începutul ministeriatului meu, am găsit că, în ceiace privește războiul, unele din tratatele noastre de arbitraj, de prietenie și de comerț, au expirat și că unele din comisiile de conciliere, prevăzute de tratatele Bryan, au devenit incomplecte sau vacante prin moarte sau demisie. Aceste locuri au fost complectate și acum nouăsprezece din tratatele originale ale lui Bryan sînt în vigoare, printre semnatare fiind cuprinse unele dintre principalele națiuni ale lumii. Noi am mai negociat cinci tratate nouă și sîntem pe cale de-a mai

negocia şi alte. Am negociat cu unele ţări un nou tratat de
arbitraj pentru aplanarea tuturor chestiunilor juridice, ceia-
ce constitue un progres faţă de vechile forme de tratate. In
America centrală şi meridională aproape toate ţările au
semnat şi ratificat un tratat general de reconciliare din care
Statele-Unite fac parte. In sensul acestui tratat, în cazul ne-
izbutirii de a aplana un conflict prin mijloace diplomatice
sau arbitrale, puterile semnatare consimt să supună conflic-
tul unui tribunal de conciliere pentru examen şi raport, şi
de a nu recurge la războiu în cursul unui timp rezonabil
necesar examinării. Mai mult, conform unei rezoluţii a Con-
ferinţei pan-americane ţinută în Ianuar şi Februar 1928,
Statele-Unite au convocat toate statele care fac parte din
Uniunea pan-americană la o conferinţă de arbitraj şi con-
ciliere care s'a şi ţinut la Washington în Decembre al ace-
luiaşi an.

Există deci o mişcare progresivă în toată lumea şi o in-
tensificare a sentimentului luminat în favoarea aplanării
controverselor internaţionale prin alte mijloace decît re-
cursul la războiu. Aşi putea aminti în această legătură tra-
tatele din Locarno şi altele negociate atît în Europa cît şi în
America centrală şi în America de Sud. Poate nici o parte
a lumii n'a făcut mai mari progrese în arbitraj decît Ame-
rica centrală şi America de Sud, şi fără 'ndoială nicăeri în
lume sentimentul păcii nu este mai puternic şi deci nicăeri
primejdia izbucnirii unui războiu nu e mai mică decît aici.

Arbitrajul şi concilierea se adresează din ce în ce mai
mult imaginaţiei oamenilor din toate naţiunile. Eu consider
că această mişcare are o importanţă covirşitoare pentru pro-
movarea păcii mondiale. Cînd toate naţiunile vor ajunge la
concluzia că neînţelegerile lor vor putea fi aplanate mai
bine prin mijloace diplomatice şi, în cazul eşecului acestora,
prin arbitraj sau comisii de conciliere, lumea va fi făcut un
mare pas înainte. Eu ştiu că tratate de arbitraj şi de conci-
liere au existat şi mai înainte şi că, cu toate acestea, cel mai
mare războiu al istoriei n'a fost evitat. Dar aceasta nu trebue
să fie o cauză de descurajare, fiindcă azi sentimentul mon-
dial este mai puternic şi mai favorabil acestor mijloace de
aplanare a neînţelegerilor internaţionale decît mai nainte.
Eu mai ştiu că există chestiuni politice care nu pot fi apla-
nate prin arbitraj, dar pot fi rezolvite prin conciliere. Eu
ştiu că gelozii şi ambiţii naţionale şi resentimente de rasă au
fost adesea cauze de războiu. Aceste cauze de conflict pot
fi înlăturate prin educaţie, prin dezvoltarea toleranţei şi
prin suscitarea unei dorinţe reale de pace.

In afară de aceste mijloace de-a asigura pacea univer-
sală eu nu mai cunosc decît unul şi acesta e un tratat solemn
angajînd toate naţiunile lumii să condamne recursul la răz-

boiu şi să renunţe de a-l mai considera ca un instrument al politicii lor naţionale fără celelalte naţiuni şi să declare solemn că: aplanarea neînţelegerilor internaţionale de orice origine ar fi nu va fi urmărită niciodată decît prin mijloace pacifice. Acesta-i sensul tratatului multilateral contra războiului semnat la Paris în 1928. Sugestia originală a acestei iniţiative a venit dela d-l Briand, ministrul afacerilor străine al Franţei, într'o propunere făcută Statelor-Unite de a intra într'un tratat bilateral cu Franţa pentru a condamna războiul ca mijloc de aplanare a conflictelor dintre aceste două ţări. Guvernul american a crezut că această concepţie înaltă ar putea fi împărtăşită tuturor naţiunilor din lume şi că declaraţia sa ar putea deveni o parte a dreptului internaţional şi piatra fundamentală a templului unei păci durabile.

Un tratat de o importanţă atît de imensă, afectînd atît de puternic supuşii tuturor naţiunilor, marcînd un atît de mare pas înainte n'ar fi putut fi realizat fără concursul, nu numai al oamenilor de stat, ci şi al presei şi al popoarelor din lumea întreagă. De aceia tratatul multilateral contra războiului a fost negociat în lumina strălucitoare a unei complecte publicităţi. Şi cu toate că vestea intenţiei de a negocia un astfel de tratat a fost primită la început cu mult scepticism impresia aceasta s'a risipit în curînd fiindcă ea a fost covîrşită de asentimentul opiniei publice universale care a susţinut puternic mişcarea. Astfel desăvîrşirea tratatului n'a fost opera unei singure naţiuni sau a unei singure individualităţi. E puţin probabil că un astfel de tratat ar fi putut fi negociat în taină de către reprezentanţii diferitelor guverne. Eu n'am încercat-o. Nici d. Briand. Noi n'am fi reuşit. Şi n'am fi reuşit fiindcă tratatul este expresia nădejdii milioanelor de oameni din lumea întreagă. El purcede din viziunea cîmpurilor de bătae pustiite, a caselor ruinate şi a oamenilor zdrobiţi, din viziunea care a frînt marea inimă cucernică a omenirii. Mai e mirare dacă, în epoca aceasta înaintată şi luminată, un protest universal s'a ridicat contra ororilor războiului?

Abia cîţiva ani ne despart de cea mai mare calamitate a tuturor timpurilor. Nimeni nu va putea zugrăvi durerea, moartea sau mizeria şi jalea pricinuită de ultimul cataclism. Cînd ne întoarcem privirile spre epocile de progres gradual al civilizaţiei noastre, mai e mirare că popoarele cer acum garanţii pentru pace?

In cursul negocierilor acestui tratat am întîlnit concursul cordial al oamenilor de stat din celelalte ţări şi al oamenilor de stat din toate partidele Statelor-Unite. Ei n'au făcut-o din imbold politic. Eu m'am consultat cu senatori, cu deputaţi şi cu oameni politici, cu cei mai chibzuiţi şi mai înţelepţi oameni a timpului nostru şi pot spune, fără nici o

umbră de îndoială, că tratatul a întîlnit aprobarea cumpănită a tuturor oamenilor din Statele-Unite.

Am fost întrebat de ce n'am încercat să negociez tratatul cu toate naţiunile din lume şi să fac din toate semnatare originale. Dar încercarea de-a negocia un tratat cu peste şaizeci de naţiuni ar fi provocat atîtea discuţii şi ar fi prelungit atît de mult tratativele încît ar fi îngreuiat, dacă nu zădărnicit, semnarea unui tratat şi obţinerea ratificării lui într'un spaţiu de timp rezonabil. Mai mult, dacă o ţară n'ar fi reuşit să-l ratifice, tratatul n'ar fi putut intra în vigoare şi prin urmare ar fi amînat chestiunea pentru o dată imposibil de prevăzut. Era deci preferabil să alegem principalele naţiuni ale Europei, teatrul ultimului războiu, unde primejdia unui războiu era poate mai mică decît aiurea, şi Japonia în Extremul Orient, şi să negociem cu ele un tratat care să rămînă deschis la adeziunea tuturor celorlalte naţiuni din lume. Fără îndoială că un tratat satisfăcător pentru aceste naţiuni ar fi repede acceptat de celelalte. Guvernul britanic, de exemplu, a susţinut că tratatul propus prin însăşi natura sa era unul din acelea la care nu poate participa decît solidar şi concomitent cu guvernele Dominionurilor şi cu guvernul Indiei, şi sugerează ca Statele-Unite să invite aceste guverne să devină părţi contractante. Aceasta s'a făcut şi Dominionurile şi Indiile au acceptat tratatul şi l-au semnat deodată cu guvernul britanic.

In acelaşi timp, s'a ridicat chestiunea de a şti dacă tratatul propus nu e în conflict cu obligaţiile tratatelor dela Locarno, cu Liga Naţiunilor sau alte tratate de garanţie a neutralităţii. Dar Liga Naţiunilor n'a impus niciodată o obligaţie de a recurge la războiu. Iar în ceiace priveşte tratatele dela Locarno, acestea încă conţin o clauză cu angajamentul de a nu recurge la războiu. In adevăr în caz de violare flagrantă de către una din înaltele părţi contractante, fiecare dintre părţi se angajează să sară imediat în ajutorul părţii contra căreia a fost îndreptată o astfel de violare sau un astfel de atentat. Prin urmare, dacă una din părţile contractante ale tratatelor dela Locarno recurge la războiu, violînd aceste tratate, ea va viola şi acest tratat. Apoi a fost un principiu general de drept că, dacă una din semnatarele tratatului ar viola acest tratat, cealaltă ar fi degajată şi ar fi complect liberă de obligaţia de a întreprinde vreo acţiune, în afară de cazul că ar fi atacată. Pentru aceste motive, puterile dela Locarno deveniră părţi contractante şi toate ţările au fost de acord că în aceste condiţii nici o modificare a tratatului prezent nu era de dorit.

Până în momentul de faţă cincizeci şi opt de naţiuni au semnat tratatul ca părţi contractante sau şi-au notificat intenţia de a adera. Convingerea mea e că toate naţiunile din

lume vor adera la acest tratat, şi vor face din el unul din principiile politicii lor naţionale. E pentru prima oară în istorie că un tratat a găsit aprobarea atitor naţiuni din lume. Şi aceasta fiindcă toate au fost mulţămite că nici o modificare a tratatului n'a fost necesară pentru a le satisface vederile. De altfel tratatul nu împiedică o ţară de a se apăra în cazul unui atac, fiindcă nici o naţiune n'ar semna un tratat implicînd expres sau clar o obligaţie care să-i conteste dreptul de a se apăra în caz că ar fi atacată de altă ţară. Acesta-i un drept inerent oricărui stat suveran care e singur competent să decidă dacă împrejurările îi cer să recurgă la un războiu de apărare. Dacă are motive întemeiate lumea îl va aproba şi nu-l va condamna. Dar o naţiune trebue să răspundă înaintea tribunalului opiniei publice şi să arate că titlurile ei la dreptul de auto-apărare o justifică deplin să recurgă la războiu.

Unii critici au susţinut că prin recunoaşterea dreptului de auto-apărare, tratatul a fost considerabil slăbit, — că dacă o naţiune va recurge la războiu subt cuvînt că a fost în caz de auto-apărare, pretenţiile acesteia trebue să fie acceptate de celelalte popoare ale lumii şi că prin urmare tratatul unilateral nu schimbă prezenta situaţie juridică. Eu nu pot fi de acord cu aceşti critici fiindcă o naţiune pretinzînd că e în caz de legitimă apărare, trebue să se justifice înaintea tribunei opiniei mondiale şi înaintea semnatarelor tratatului. Pentru acest motiv eu am refuzat să inserez în tratat o definiţie a agresiunii sau a auto-apărării fiindcă eu cred că nici o definiţie comprehensivă nu poate fi dată de mai nainte. O astfel de încercare ar fi dus la dificultăţi nesfîrşite. Ani de-a rîndul, oamenii de stat preocupaţi de-a împiedeca războiul, au încercat să stabilească definiţii pentru agresor şi pentru dreptul de auto-apărare cu scopul de a preveni conflictele între state, şi n'au izbutit să-şi atingă scopul. Apoi o definiţie tehnică uşor poate fi eschivată de o naţiune ce doreşte să recurgă la războiu în scopuri egoiste. A părut deci preferabil să se facă o simplă declaraţie împotriva războiului. Incercarea unui popor agresiv de a-şi dovedi nevinovăţia, ar fi prin aceasta mai curînd uşurată decît îngreuiată. Căci dacă s'ar insera în tratat o definiţie juridică riguroasă a actului de auto-apărare sau de agresiune, — şi o astfel de definiţie e greu, dacă nu imposibil, de găsit de mai nainte — poporul care ar recurge la războiu, s'ar găsi într'o situaţie mai uşoară invocînd o justificare tehnică, decît supunîndu-se, în lumina opiniei mondiale, unui examen larg, înaintea semnatarilor unui simplu tratat contra războiului. Simpla invocare a dreptului de auto-apărare nu este suficientă pentru a justifica o naţiune înaintea lumii.

De altfel, eu nu cred că ar putea fi instituit vre-un tri-

bunal care să poată decide în mod infailibil această chestiune. Incercarea de a negocia un tratat care să stabilească un astfel de tribunal s'ar izbi de dificultăţi nesfîrşite şi de opoziţia multor naţiuni.

Statele-Unite şi alte ţări n'ar fi semnat niciodată un tratat care să supună la aprecierea unui tribunal chestiunea dreptului lor de auto-apărare. Desigur că nu, dacă decizia tribunalului avea să fie urmată de aplicarea unor sancţiuni sau de o acţiune militară destinată să pedepsească statul agresor. Sînt oameni care cred în idealul sublim al unui tribunal mondial sau al unui supra-stat care să decidă, atunci cînd o naţiune şi-a violat angajamentele, că aceasta nu are să recurgă la războiu sau care să menţină prin forţă pacea, sau să pedepsească pe agresor. Dar toate naţiunile independente n'au ajuns încă la gradul avansat de cugetare care să permită stabilirea unui astfel de tribunal.

Amîna-vom noi aranjamentele internaţionale pentru proscrierea războiului până la un moment indefinit cînd popoarele lumii vor fi ajuns la concluzia că ele pot crea un stat suveran la dispoziţia unui tribunal internaţional de felul acestuia? Renunţa-vom noi la orice pas până cînd vom putea îndeplini printr'un singur act o întreagă revoluţie în independenţa naţiunilor suverane? In progresul civilizaţiei noastre, toate popoarele vor fi crescute în ideia şi vor ajunge la credinţa că naţiunile în relaţiile lor reciproce ar putea fi guvernate de principii de drept şi că deciziile tribunalelor judiciare şi eforturile delegaţilor de conciliere pot duce mai uşor la aranjarea conflictelor internaţionale decît războiul. Dar această dezvoltare posterioară a umanităţii nu se poate face decît prin educaţie, prin experienţa tratatelor de arbitraj şi reconciliere şi a angajamentelor solemne de a nu recurge la războiu. Cîte secole au trecut în lupta crîncenă a neamului omenesc pentru a înlocui forţa şi conflictele interne prin guvern şi drept în ajustarea drepturilor cetăţenilor între dînşii. E prea mult să sper raiul în realizarea ultimă a acestei idei mari în ajustarea relaţiilor internaţionale şi personale ca parte a marii mişcări de progres mondial? Ultimul războiu a dat un puternic impuls acestei idei, şi pentru acest motiv eu cred că momentul a sosit pentru o denunţare mondială a războiului.

Care ar fi beneficiile pe care le-ar putea aduce pactul dela Paris? Un angajament necondiţionat de a nu recurge la războiu. Aceasta e recunoaşterea principiului general că dacă o naţiune violează tratatul, ea e lipsită de beneficiile acestui acord şi celelalte părţi sînt prin urmare în mod necesar degajate de obligaţiile lor faţă de acesta ca stat beligerant. S'a spus că acest tratat este slab fiindcă nu prevede mijloace contra statului care ar rupe tratatul şi că prin aceasta Statele-Unite au fost amestecate în afacerile europene şi că, deşi nu printr'o obligaţiune expresă, sînt subt obligaţia morală de a se alătura altor naţiuni şi de a confirma tratatul printr'o azistenţă militară sau alta. Nici una din aceste obiecţiuni nu este exactă.

Opinia mea personală e că alianţele militare au fost în trecut şi vor fi şubrede în viitor; că executarea acestui tratat trebue să se întemeeze pe garanţiile solemne şi pe onoarea naţiunilor; că dacă prin acest tratat toate naţiunile se pronunţă solemn în contra războiului ca mijloc de aplanare a neînţelegerilor internaţionale, omenirea va fi făcut un pas înainte, se va fi creat o opinie publică, se vor fi întărit forţele morale ale lumii pentru observarea lui şi se va fi asumat o obligaţie sfîntă care va îngreuia mult mai mult precipitarea lumii într'un nou mare conflict.

In ceiace priveşte Statele-Unite, pactul din Paris nu ne implică în afacerile politice ale statelor străine mai mult decît alte tratate pe care le-am încheiat şi dacă din cauza unei astfel de temeri Statele-Unite n'ar putea lua nici o măsură pentru menţinerea păcii mondiale, aceasta ar fi o dovadă tristă pentru inteligenţa şi patriotismul nostru.

De altfel Statele-Unite nu vor să ia parte la nici un aranjament care direct ar implica o alianţă militară. Statele-Unite nu se pot obliga de mai nainte să se folosească de forţele lor înarmate contra vreunei naţiuni din lume. Ele nu cred că pacea lumii sau a Europei depinde sau poate fi asigurată de tratate de alianţă militară, a căror slăbiciune în garantarea păcii a fost de multe ori demonstrată de Istorie. De aceia Marea Britanie şi alte naţiuni europene au respins tratatul de azistenţă reciprocă. In schimb, interesul manifestat de Statele-Unite pentru afacerile europene şi intenţia lor de-a contribui la menţinerea şi consolidarea păcii a suscitat în Europa manifestaţia de recunoştinţă. De altfel Statele-Unite au arătat totdeauna un interes profund pentru menţinerea păcii din lumea întreagă. Dece n'ar avea guvernul şi poporul nostru un viu interes pentru această chestiune? In timpurile moderne nu se poate produce nici un războiu fără să atragă în mod serios celelalte naţiuni. De aceia Statele-Unite au toată solicitudinea pentru pacea, prosperitatea şi fericirea popoarelor din Europa şi din restul lumii. Fiindcă noi n'am aprobat tratatul dela Versailles şi Liga Naţiunilor din toate punctele de vedere, acest fapt nu trebue socotit ca o dovadă că noi nu vrem să ne mai interesăm de afacerile din Europa şi din restul lumii.

Oamenii de Stat din Europa ca şi din celelalte părţi ale lumii, care şi-au garantat solemn naţiunile contra instituţiei războiului, sînt prin aceasta nişte idealişti. Idealiştii au iubit lumea în toate realizările ei mari pentru progresele guvernu-

lui, pentru răspîndirea culturii și pentru dezvoltarea artelor și științelor care au marcat progresul Statelor-Unite în această epocă de mare dezvoltare.

Azi probabil mai mult decît în alte timpuri amintite de Istorie există o dorință de pace, dorința ca noi să nu mai trecem prin ororile și ruinele unui războiu mondial.

Eu nu cred că un astfel de angajament solemn al oamenilor și al națiunilor luat, nu în frenezia unei surescitări publice, ci în deliberarea rece a oamenilor nu va avea efecte morale mondiale. O astfel de declarație înseamnă un progres în idealul de guvernămînt și de civilizație.

Franța și Statele-Unite au indicat celorlalte națiuni o cale plină de speranțe pentru pacea mondială. Celelalte națiuni s'au alăturat voioase Franței și Statelor-Unite și s'au angajat să ne urmeze pe această cale. Dacă ne vom atinge sau nu scopul comun, aceasta depinde nu atît de guvern cît de hotărîrea popoarelor dela care derivă puterea lor și care vor desigur să-și vadă realizat idealul lor scump de pace pe pămînt.

Frank B. Kellogg
Post ministru de externe al Statelor-Unite

U r l e t

Să scriu poemul ceasului de-acum.
De unde cuvintele,
De unde trăsnetul,
De unde furtuna?
Cine copie vorbe vechi pentru-o tristeță mare?
Cine are pace și răbdare
Să le pue în picioare,
Să le-alinieze,
Să se joace?
Cine,
Decît nebunul care s'a trezit în mine...
Unde-s stîncile care n'au fost cioplite,
Unde-s copacii fără crestături
In inima albă de pom,
Unde-i pămîntul fără pași din păduri,
Unde-i cuvîntul spus de 'ntâiul om,
Unde-i pustiul în care s'a frînt,
Unde-i ecoul?..

★

Iată urletul meu,
Răcnetul gol de gorilă,
Barbar și hidos
In ceasul acesta, cînd totul mă doare, —
Cel mai frumos vers, cel mai frumos,
Singurul vers al omului singur
Urlat spre Dumnezeu
Fără ... nici ... o ... așteptare.

Demostene Botez

Impresii din Italia

ROMA

Văd Roma cu mare întîrziere, în raport cu mania mea ambulatorie, cu însemnătatea istorică a acestei cetăți unice și cu importanța ei deosebită față de poporul căruia aparțin.

Mă bucur, totuși, acum că alerg spre dînsa intr'un tren cu viteză mussoliniană, mă bucur că ea constitue pentru mine o comoară de desfătări neatinse. Oricît aşi prețui valoarea amintirilor și m'aşi delecta evocîndu-le, e, totuși, preferabil că priveliștile pe care le voi avea, de mîne, în față păstrează frăgezimea noutății. Sentimente asemănătoare îmi amintesc a le fi avut și'n alte circumstanțe. Citise toată lumea strălucitul roman al lui Sienkiewicz, „Quo Vadis", și eu încă nu îl luasem în mînă. Dar această întîrziere am plătit-o cu avantajul de a-l avea mai multă vreme cu o rezervă de încîntări intacte, în timp ce, pentru atîția alții, reprezenta o emoție epuizată...

Am părăsit Veneția într'o zi, pe inserate, și am privit-o lung, profilindu-se cu flota ei de palate, încremenite'n largul mării. De cum am atins uscatul, rapidul, mai domol deasupra lagunelor, și-a luat vînt ca un glonte. Ai fi zis că, înfuriat pe iuțeala disprețuitoare a avioanelor, voia să dovedească acestor parvenite că și dela suprafața pământului se pot înghiți distanțele tot așa de repede. Curînd, însă, întunericul unei nopți, pe care au grăbit-o nouri mari de ploae, a cufundat peisajul în obscuritate. Ferestrele vagonului au început a fi săgetate de linii de apă, care se încrucișau ca într'o țesătură. Era o ploae bogată de primăvară, cu toate că ne aflam pe la sfârșitul lui Decembre. Afară nu se mai zărea absolut nimica, frenezia trenului se exprima în țăcăneală uniformă, iar conductorul, după perforarea biletelor, a micșorat lumina becurilor electrice. De toate părțile venea invitație la culcare și la închiderea ochilor...

Cele zece ore de beznă au fost agitate și fără putința o-

dihnci profunde. Foarte tîrziu, după ce am trecut de Bolonia
și Florența și mi-au stropit pleoapele fierbinți luminile scin-
teetoare depe peronul acestor două gări, m'a înlemnit ceva
mai tare înțepenirea somnului, până cînd, după trei-patru
ore, o vagă rumoare pe culoarul vagonului m'a desmeticit
dintr'odată din zăpăceala ațipirii. Afară era tot noapte și pe
geamuri tot horbotă de stropi. Dar, de-o parte și de alta, de-
filau, întețindu-se, oștiri întregi de lumini aprinse. Nici vorbă
că intram într'o localitate însemnată și de mari dimensiuni.

Am consultat ceasornicul și m'am încredințat că era ora
cînd — într'o țară unde circulația e matematică — trenul a-
junge la Roma.

* * *

Farmec cît Roma de mare poate mai au și alte orașe, —
deși nu din cale-afară multe. Dar farmecul Romei nu-l mai
are nimeni, fiindcă nimeni nu mai este, ca dînsa, un tom de
istorie complectă, îmbrățișînd în fulgere de lumină toate e-
vurile omenirii. Ea n'a avut numai o epocă de grandoare,
fiindcă, din cenușa măririlor sale, au răsărit îndată altele,
fiindcă momentele ei de prăbușire n'au fost decît schimbări
de perspectivă. Ca o sfîntă treime, Roma unică cuprinde as-
tăzi trei Rome cu individualitate distinctă, deși integrate în-
tr'o singură cetate: Roma antică, Roma pontificală și Roma
modernă, capitala Statului italian.

Căutînd, în pimele zile, să dobîndesc o imagine de an-
samblu a Romei integrale, am străbătut-o fără alegere și am
îmbrățișat-o cu privirea depe înălțimi dominante, depe te-
rasa de la Pincio, de pe Gianicolo, și depe alte coline, de unde
revărsarea edificiilor înfățișează totalul unei singure mari
capitale.

Dar, cînd a fost s'o studiez în amănunte, atunci a trebuit
să-i divid epocile, s'o cutreer în ordine separată, așa cum îmi
propun s'o zugrăvesc cetitorilor și în paginile ce urmează.

* * *

Roma antică e un arhipelag de insule semănate în cu-
prinsul Romei actuale: forul roman, forul Traian, forul lui
August, forul Argentina, și alte apariții mai mărunte. Cea
dintâiu impresie pe care am destăinuit-o călăuzei mele — un
tînăr arheolog, care ține cursuri la Universitate — a fost mi-
cimea suprafeței acestui arhipelag, în raport cu faima Romei
vechi și, mai ales, cu milionul de locuitori care ar fi încăput
pe vremuri în capitala imperiului roman.

Cîteva îndrumări mi-au fost de-ajuns pentru a înțelege
situația. Roma veche era cam tot atît de întinsă ca Roma de
astăzi, dar pe edificiile sale năruite s'a așternut pămînt, iar
peste acesta s'au așezat construcțiile Romei actuale. Valurile

clădirilor nouă au acoperit ca o mare urmele Romei antice,
cu excepția cîtorva insule care s'au putut menține la supra-
față. Sau, folosind o altă imagine, Roma nouă ar fi postavul
hainei, iar Roma veche căptușala, care rămîne ascunsă și ne-
văzută, în afară de cîteva locuri unde postavul de de-asupra
este găurit. Astfel, o bună parte din vechea Romă va rămî-
nea deapururi ca o avere zăvorită, fiindcă nu este de aștep-
tat un Nerone inamorat de arheologie, care să distrugă Roma
actuală, pentru a scoate la iveală pe aceia de odinioară.

Și, totuși, cineva care e tot ce poate fi mai departe de
aberațiile neroniane, dar are îndrăzneala romantică a crea-
torilor — e vorba de Mussolini — lărgește într'una raza vechii
Rome, dezgropînd rămășițe de edificii până mai eri necunos-
cute. Subt pretextul lărgirii străzilor și a deschiderii de piețe,
șeful guvernului italian dărîmă fără odihnă șiruri întregi de
case, aruncînd după asta sonda exploratoare în pămîntul de-
gajat. Și, mai întotdeauna, și-au făcut după asta apariția
muchii de ziduri vetuste, colțuri de columne trunchiate, care
îndemnau la adîncirea săpăturilor. Nu sînt doi ani de cînd,
în centrul Romei, ca într'un fund de basin, s'a încadrat forul
Argentina cu șiraguri lineare de coloane retezate, desenînd
conturul unei mari basilici, unde arheologii au și stabilit —
cu mai multă sau mai puțină probabilitate — locul unde s'a
ținut ședința Senatului, cînd Iulius Caesar a fost asasinat.
Fiindcă, pare-se, în vechea Romă, Senatul nu avea un edifi-
ciu propriu, ședințele ținîndu-se cu schimbul prin temple și
basilici variate...

E o zi minunată, cu cer albastru și cu temperatură de
primăvară, deși sîntem la începutul lui Ianuar. Profesorul de
arheologie mă asigură — în timp ce eu cîntam climatul fe-
ricit al Italiei — că vremea aceasta e și pentru Roma o ex-
cepție, că'n anotimpul acesta cunoaște și dînsul, dacă nu omă-
tul, dar revărsări neîntrerupte de ploae, cu umezeală și frig.

— Atunci, cum umblau strămoșii noștri fără paltoane și
cu capul gol? îl întreb, ca să-i ațîț verva povestitoare.

— Togele lor erau de lînă — industria lînei și țesutul
erau una din ocupațiile principale ale matroanei romane și
ale sclavelor ei; și apoi, pentru ploae, aveau un soiu de glugi
sau chiar și pălării speciale, care făceau oficiu de umbrelă.

Deși parcă tot mai bine echipat pentru ploae decît ve-
chii Romani, sînt nesfîrșit de bucuros de norocul zilelor cu
soare, care îmi dădeau posibilități întinse de-a cunoaște și
de-a mă desfăta.

Privesc îndelung, depe monticulul *Capitolului*, impresio-
nanta învălmășeală de ziduri ruinate, care constitue princi-
pala enclavă antică: forul roman. Ruinele au poezia lor spe-
cială și sînt — mai ales în măsura de-acolo — cel mai eloc-

vent ceasornic pentru scurgerea veacurilor. Dar, cum nu eram eu singur ca să mă las în voia melancoliei, şi cum ştiu c'aveam prilejul de a primi explicaţii competente dela un om foarte priceput, mi-am înfrînat năvala sentimentelor, selectînd acele impresii, care deschideau calea spre probleme raţionaliste.

Şi printre cele dintâi a fost uimirea că Roma veche era aşa de radical ruinată — căci, afară de vre-o trei arcuri de triumf intacte, restul e spăimîntător de distrus. Prea multă nimicire, parcă, într'un oraş care nu fusese niciodată părăsit! Călăuza mea îmi lămureşte cauzele: mari cutremure de pămînt, invazia barbarilor care au devastat cu urgie şi, în sfîrşit, o a treia cauză, pe care arheologul pasionat de epoca veche mi-o spune vibrînd de mînie, papii, care în loc să conserve monumentele antichităţii, au ajutat opera barbară, fie prefăcînd în biserici greoae templele păgîne, fie luînd pietrele din ele pentru a face construcţii nouă.

Aci urmează între noi o discuţie vie. Eu înţeleg regretul pentru toate cauzele de nimicire, inclusiv pentru aceasta din urmă. Dar, pentru a judeca echitabil gestul papilor, trebueşte să ne dezbrăcăm de mentalitatea noastră şi s'o adoptăm pe-aceia de-atunci. Astăzi — cu concepţia noastră *relativistă* — noi nu mai apreciem civilizaţiile epocilor după un pretins criteriu de valoare *absolută*, ci le judecăm în raport cu evoluţia vremii şi le socotim ca expresii interesante ale unui moment istoric. De-aci, pornirea de-a respecta orice formă şi întruchipare ca manifestarea concretă a unei trepte evolutive. Dar mentalitatea creştinismului iniţial era cu totul alta, şi nu trebue să uităm că pe-atuncea se lua credinţa în serios. Pentru primele secole ale creştinismului tirumfător, epoca păgînă a fost opera diavolului, şi cea dintâiu datorie a oamenilor purificaţi de erezie era să şteargă urmele vremii păcătoase.

O explicare pe care arheologul o primeşte, dar fără a-l mîngăia din cale-afară!

Discutînd, coborîm în incinta forului roman, unde se desenează uliţi cu lespezi late, la încheeturile cărora se iveşte verdele buruenilor. Pornind pe una din ele, avem, la stînga şi la dreapta, defilări de temple dărîmate, întîmpinîndu-ne, la unul numai, treptele scării de intrare cu cubul de piatră al altarului, — la altul, cîte o coloană-două în picioare, — la altele, chiar o bucată de fronton. Căci ruina acestui cartier de splendoare nu s'a făcut la fel în toate părţile, năruirea edificiilor nefiind la acelaşi nivel, ca la o apă care scade. Se văd părţi de clădire rase până în pămînt, în timp ce alte fragmente stau drepte şi întregi, aşa cum fuseseră în vremea lor de slavă.

Ne oprim mai mult în faţa rămăşiţelor unui templu, —

acel al lui Castor şi Pollux. Sînt numai trei coloane în picioare, — restul nu mai există. Profesorul de arheologie încearcă o reconstituire. Odată, templul acesta ar fi avut patruzeci şi şase de coloane, şi îmi îndeamnă fantazia să-l vadă aşa precum a fost. Dar eu, în loc de asta, alunec pe panta unor reflexii de altă natură şi mi-am zis: Doamne, ce înseamnează *Soarta!* Soartă şi la oameni, şi la lucrurile neînsufleţite. Toate cele patruzeci şi şase de coloane au fost, în vremea lor, construite din acelaşi material, cu aceiaşi grijă, cu aceiaşi pricepere tehnică. N'a fost în geneza lor nimica, pentruca să se deosebească într'atita în destinul care le aştepta. Şi, totuşi, patruzeci şi trei din ele sînt distruse pentru totdeauna, pe cînd aceste trei au rămas în picioare şi vor înfrunta vremea pe vecie, căci de-acuma înainte are cine îngriji de ele. Ce este acel *ceva*, care nu poate fi pus într'o formulă, care dejoacă toate socotelile şi toată logica nostră, acel ceva, care introduce o selecţie arbitrară şi pe care, în lipsă de altă explicaţie, omul o numeşte soartă sau noroc?! Contemplînd cele trei coloane neclintite în mijlocul prăbuşirii totale, am simţit parcă aripa unui fior...

Dela Templul celor doi eroi mitologici — zei ai prieteniei indisolubile —, interesantul meu tovarăş mă opreşte succesiv la mormîntul lui Caesar, la acel al lui Romulus, unde îmi explică însemnătatea cuvîntului „rege" pe-o inscripţie dintr'o epocă fără documente, apoi îmi arată tribuna unde vorbeau oratorii în piaţă şi alte şi alte colţuri evocatoare, cu nepreţuitul avantaj de a-mi face lecţia arheologică nu cu disertaţii fastidioase, ci cu lămuriri sobre, esenţiale şi precis formulate.

Mai străbatem încă o dată forul, de-a lungul mărturiilor sale impresionante, pentru a ne sui pe înălţimea Palatinului, unde au fost reşedinţele împăraţilor romani. In treacăt, călăuza mea îmi mai indică încă un factor care a contribuit ca priveliştea pustiită de astăzi să se îndepărteze aşa de tare de ceiace a fost forul roman odinioară. Anume faptul, foarte rezonabil, de-a se fi ridicat toate statuele găsite, pentru a fi păstrate la adăpost de vicisitudini, în muzeul de la Terme şi'n acela depe Capitol. E poate un dezavantaj al arhitecturii, că operele ei nu pot fi transportate la adăposturi mai sigure, — alături de avantajele pe care ele le păstrează faţă de creaţiile celorlalte arte. Unul dintre acestea este, fără îndoială, privilegiul de-a putea fi conservate prin reparaţii, în timp ce aceasta nu se poate, bunăoară, cu capodoperele picturii. Domul din Milano se conservă admirabil, avînd lucrători pe schele aproape în fiecare an. Dar „Cina cea de taină" a lui Leonardo da Vinci — cealaltă nestimată a Milanului — a fost lăsată să se macine pe zidul unde fusese întruchipată, fiindcă a o restaura înseamnă a o nimici de tot...

Pe dealul Palatinului, ravajele vremii au fost teribile. L-am suit cu emoţie gîndindu-mă la ceiace a fost aici odată, pe locul unde s'au închegat atîtea planuri ambiţioase, de unde s'au poruncit atîtea fapte uimitoare, unde a fost atîta mărire, atîtea cruzimi şi atîta desfriu! Din vechile locuinţe imperiale n'a rămas mai nimica, şi puţinul care se vede astăzi a fost dezgropat de curînd, multă vreme dealul Palatinului apărînd în mijlocul Romei ca un peisaj de ţară cu iarbă şi vegetaţie cîmpenească.

Acum, în urma săpăturilor, s'au scos la lumină fundaţiile citorva palate — căci împăraţii foloseau întotdeauna locuinţa predecesorului, găsind-o îndeobşte nu îndestul de majestuoasă —, vestigii vagi de o sală a tronului, o arenă — aceasta mai bine păstrată — unde se dădeau spectacole de circ, la împărat acasă, tot aşa după cum în palatele regale ale statelor moderne se află de regulă şi o sală de teatru.

O vastă terasă din timpul lui Septimiu Sever, de unde se urmăreau mişcările Romei, îţi oferă o splendidă privelişte asupra oraşului.

Dar poate cele mai interesante dintre toate sînt cele două-trei încăperi, care au rămas păstrate destul de bine, din vechea locuinţă a lui August, o vilă modestă, fără dimensiunile somptuoase ale palatelor de mai tîrziu. Din această reşedinţă sobră, — unde a tronat, alături de geniul politic al primului imperator, şi virtutea exemplară a soţiei sale Livia, venerabilă figură de suverană, care n'a mai avut pereche în istoria imperiului roman, — din această reşedinţă, se pot vedea şi astăzi vre-o două chilii, şi folosesc intenţionat expresia aceasta, raportîndu-mă la încăperile sumbre, fără ferestre sau cu mici ferestruice aproape de acoperiş. In genere, în aceste odăiţe ale locuinţelor romane, lumina venea pe uşă, redusă la un cadru gol, pe care se lăsau cînd şi cînd faldurile unor draperii.

— Mohorîte mai erau odăile la Romani!... Mai ales, ce trebue să fi fost în vreme de iarnă!

La această reflexiune, călăuza îmi obiectează că strămoşii noştri comuni stăteau foarte puţin în casă, petrecîndu-şi toată vremea în pieţe, pe străzi...

— Dar femeile?

— Nu mi-ar fi plăcut să fiu femee pe vremea aceia, îmi răspunse tînărul arheolog, — deşi Cornelius Nepos şi Ferrero susţin că şi femeile romane duceau viaţă publică intensă, spre deosebire de acele grece care nu eşeau din gineceu.

Ziua era pe sfirşite, dar totuşi mai aveam timp pentru o raită la Coloseu.

Monstruoasa construcţie circulară în arena căreia a curs atita singe, nu pentru groaza, ci pentru desfătarea mulţimilor avide de petrecere, se profilează uriaşă şi aşa de intactă în

geometria arhitecturei sale — doar cu uşoara ştirbitură dela o margine — încît, dela distanţă, ai putea-o socoti în toată voia ca o clădire care se foloseşte încă. Fireşte, cînd te apropii, lucrurile se schimbă şi caracterul de ruină se impune implacabil şi aci. Nu mai vorbesc de podoabele statuare care vor fi ornat firidele, şi de alte decoraţii luxuriante care au dispărut de mult.

Dar chiar scheletul ciclopicului edificiu este dărăpănat şi frînt în multe locuri, mai ales pe faţa dinăuntru, cu toate că, şi aicea, liniile generale se menţin îndeajuns. In orice caz, aci, restaurarea imaginativă e considerabil ajutată de ceiace a rămas şi este încă în fiinţă. Căci amfiteatrul treptelor pe care se aşezau spectatorii se păstrează *grosso modo* şi nu este greu să-ţi închipui furnicarul plebei etajate, cuprinsă de aceiaşi beţie de masacre, ca şi Cezarul care le va fi privit cu încîntare, de-acolo unde se presupune că era odată loja imperială.

Foarte sugestiv răsar, din partea săpată a arenei, gropniţele de piatră unde aşteptau fiarele înfometate, până erau aduse în arenă, — pare-se c'un fel de ascensoare. Aci găseau ospăţul lor de gală, trupurile creştinilor îngenunchiaţi de spaimă şi de speranţă, în timp ce galeria bucuroasă îşi lărgea urechile, să cuprindă gemetele victimelor, şi nările, să respire mirosul singelui cald.

Pe aceste locuri, unde au fost sfîşiaţi fără milă rînduri întregi de oameni care nu voiau să părăsească o credinţă în care vedeau suprema mîngăere a vieţii, s'a aşezat după trecerea vijeliilor, în amintirea atitor oribile suferinţe, o cruce care se înalţă şi acuma, chiar în mijlocul arenei. E poate singura cruce care are un sens şi nu te indispune, aşa trufaş instalată printre rămăşiţele lumii păgîne...

In interiorul Coloseului, am găsit o ceată întreagă de vizitatori, care cercetau pasionaţi toate ungherele. Umbrele crescînde ale înserării ne-au strîns pe toţi în centrul arenei, de unde era cea mai bună perspectivă a vastei încăperi ruinate pe care trebuia s'o lăsăm în curînd în sama stafiilor nopţii, — aci mai justificate ca oriunde.

— Orice s'ar zice, observă cineva din public, s'au îmblînzit mult inimile şi s'au făcut mari progrese în omenire. Pentru Romani — deşi civilizaţi şi dînşii — aceste spectacole barbare erau suprema distracţie. Să recunoaştem că astăzi sufletele noastre nu mai îngădue asemenea desfătări!

Fireşte s'au făcut progrese.

Mă întreb, totuşi, dacă acea bestialitate este realmente dispărută, sau — ca şi Roma veche subt cea nouă — numai îngropată, împinsă mai în adîncul fiinţei noastre şi acoperită cu o pătură fragilă de principii şi rafinării morale. Ajunge atuncea un cutremur pentru ca eşafodajul de de-asupra să

se prăbuşească şi să elibereze iarăşi bestialitatea comprimată. In definitiv, ce sînt războaiele, din ce în ce mai aprige? Supape de siguranţă, răsuflători, ale acelei sălbăticii ascunse în adîncuri şi silită multă vreme la tăcere.

Şi apoi, încă un lucru: Oare nu era mai bine, cum procedau strămoşii noştri, făcînd în mod normal şi pe faţă educaţia cruzimii, decît aşa ca astăzi, cînd ţi se face stăruitor educaţia blîndeţii şi a duioşiei, pentrucă mîne să fii aruncat în vîlvătaia unor izbucniri de bestialitate, — pe care civilizaţia actuală nu garantează a le conjura — aruncat într'o completă dezarmare sufletească şi într'o deplină nepregătire morală?

Ziua următoare, continuarea cercetării ostroavelor arheologice: Forul Traian, Termele lui Diocleţian, Termele lui Caracala şi altele şi altele, până la stropii de Romă antică, încrustaţi ca nişte boabe de piatră scumpă în parterele parcului-promenadă, care se chiamă pe italieneşte: *Passegeata archeologica.*

De sigur că cea mai vie curiozitate, hrănită de amintiri care-au ajuns organice, am avut-o pentru forul întemeietorului Statului nostru, în forma Daciei colonizate, care a servit ca ideal şi ca bază pentru înfăptuirea Rominiei întregite.

Forul Traian e un loc dreptunghiular, scufundat ca un fund de albie, incomparabil mai mic şi mult mai neîngrijit decît forul roman. Dungile de iarbă verde care, la acesta din urmă, erau simple chenare poetice ale lespezilor dislocate, la forul Traian, au ajuns tapiserie compactă. De asemeni, nu ştiu pentru ce, tocmai locul acesta a fost ales pentru lepădarea pisicilor care forfotesc şi se înmulţesc în voe în fundul acestui basin fără apă, încercuit c'o balustradă care nu lasă accesul înăuntru decît cu o permisie specială.

Totuşi, svelta columnă Traiană, cu panglica ei de reliefuri comemorative, care o sue în spirală, ca o ederă acăţătoare, este minunat de frumoasă, şi ţi-ar lăsa cu siguranţă o impresie desăvîrşită, dacă nu te-ar uimi statua Sfîntului Petru, în vîrful columnei. Sfîntul Petru şi cucerirea Daciei, — a Daciei care nici măcar n'a binevoit să se creştinească în confesiunea apostolică!

Este, desigur, unul din cazurile cele mai izbitoare de schimonosire anacronică, căreia au căzut victimă logica şi armonia unuia din monumentele frumoase ale antichităţii!

Noaptea, Roma antică se scufundă în obscuritate. Noaptea, nu poţi continua vizitarea şi, dacă vrei să eşi din casă, trebue neapărat să fii al Romei nouă. Am ales, totuşi, pentru a păstra unitatea zilei — un loc de desfătare, care să nu mă depărteze de Roma veche şi să-mi menţin contactul cu ea.

Pe terenul unde a fost mormîntul lui August şi folosind în parte zidurile lui, s'a construit o sală de spectacol, circulară şi vastă, căci mormîntul acesta avusese pretenţii de piramidă egipteană, de sigur fără a atinge chiar dimensiunile monumentelor de pe valea Nilului, şi preferind liniile rotunde ale altei figuri geometrice.

Nu mă despărţeam astfel cu totul de lumea de fantome în care trăisem ziua, ducîndu-mă după masă la concertul simfonic din sala „Augusteo", — aceia de care am vorbit mai sus. La această alegere am fost ajutat, de altfel, încă de o pricină: patenta mediocritate şi inactualitate a programului tuturor teatrelor din Roma. La operă, „Matrimonio secreto" şi „Elixire d'Amore". La celelalte teatre, piese ca acestea: Bărbaţii Leontinii, Controlorul vagoanelor de dormit, Niobe, Cafeneaua cea mică şi alte cîteva de aceiaşi speţă, jucate de mult la noi în ţară şi acum compleet istovite. Nu mi-a fost deci tocmai grea alegerea, preferind, dintre toate, locul bogat de evocări antice.

Sala de concert este însă uriaşă, — deşi parcă nu destul de îngrijită. După salutările recunoscătoare ale personalului dela garderobă, am înţeles repede că aicea garderoba nu este obligatorie, şi cea mai mare parte a publicului intră cu paltoane şi cu pălării. O spun aceasta nu pentru a mă plinge, tardiv, de-o cheltuială pe care aşi fi putut-o înlătura, ci pentru a lămuri că sala, în parte şi de asta, n'a putut oferi privelişte de eleganţă a toaletelor puse în vază, întrucît umerii sau genunchii fiecăruia devenise cuier de palton.

Până la sfîrşit, s'a strîns lume multă şi, după ce toţi muzicanţii ocupaseră scena, o ropoteală sgomotoasă de aplauze vesteşte sosirea şefului orhestrei. E — pare-se — un compozitor preţuit, un maestru respectat, dar care până una alta te înmărmurea printr'o sluţenie grozavă şi foarte caracterizată.

Un personaj oficial, cu care m'am întreţinut în pauză a avut grijă să-mi spună, pe cînd vorbeam de artele frumoase, că mă roagă să nu judec beleartele din Roma după înfăţişarea capelmaistrului din aceă seară.

In orice caz, însă, tot graţie lui am putut avea în timpul concertului o transpunere în depărtările trecutului. Ceiace n'au putut valurile simfonice, a izbutit înfăţişarea maestrului.

Ce e dreptul, nu m'a transportat în timpul antichităţii romane, ci cu zeci de mii de ani mai în urmă, atunci cînd omenirea se deosebea foarte puţin la faţă de speţa din care odată am descins prin evoluţiune...

I. Petrovici

Pe o ediție nouă a lui Creangă

Trebue să mărturisesc lumii un adevăr, — îmi scrie bunul meu prieten cuconul Ilie Leu, — anume că cei mai buni chelneri din Regat se găsesc la Oradea. Am avut mai multe prilejuri să mă încredințez de asta, cînd am fost acolo pentru treburi nu tocmai importante, însă mai ales pentru plăcerea mea. Căci, cum ți-am mai spus și'n alt rînd, mie îmi place foarte să umblu prin locuri depărtate.

Ca să nu uit, cată să-ți spun că orașul acesta de dincolo de Munții Apuseni, în marginea pustei, privind către orizontul Mediteranei, are o înfățișare cochetă și curată și-și oglindește clădirile și monumentele în apa limpede a Crișului Repede. Acest rîu frumos nu-i profanat nici de fabrici, nici de guri de canaluri. Își păstrează oglinda din munte și unii din Orădeni aruncă depe fereastră undița în unda lui. Ici e restaurantul și căfana și jos îs păstrăvii.

La restaurant și la căfană bună rînduială, mîncări cu care m'am împăcat și chelnerii de care-ți vorbesc. Nici n'ai apucat a scoate bine țigara și făclioara chibritului ți-a și lucit dinaintea nasului, iar în dosul făclioarei, cel mai amabil zîmbet. Abia te-ai așezat pe scaun, și o persoană respectuoasă și cochetă, în frac, ți-a adus un pahar de apă. Asta-i din bunătatea inimii, din politeță și gratuit. Poate vrei să te odihnești o clipă și ești însetat.

Cît am întîrziat în acea regiune, am văzut o serie de locuri din munți și din cîmpie. Am fost la Uilac de Beiuș și la Vașcău, la Tinca și la Beliu, la Cefa, la Ceheiu și Rontău, la Bratca, la Roșia și'n alte multe cotloane. Mai ales în munte, am fost izbit de asemănarea portului și a locuințelor cu portul și așezările muntenilor dela noi din ținutul Neamțului. Firește, nu e același lucru, identic, dar e aceiași familie. Asta nu mi-ar fi părut de mirare, dacă, în spațiul de 600 de km., care desparte Crișul de Bistrița, ași fi găsit linia de continuitate. Ne despart elemente foarte diverse; și, dintr'o dată, acolo, în

marginea cîmpiei ungurești, mi-au eșit înainte neamuri. Ele nu m'au cunoscut; dar eu le-am identificat îndată în inima mea.

Am șezut la sfat cu domnul Vasile Sala, învățător, cu domnul senator Harșa, cu domnul protopop Horvat, cu vrednicii frați din neamul Iacob și cu alții, și îndată am băgat de samă că asemănările merg ceva mai departe, cum am să-ți lămuresc îndată.

In sat la Roșia, am dat peste un bătrîn de 108 ani, care stătea încă dîrz pe prispă, în toată firea și'n toate mințile.

„Mai este, zicea el, unul din vremea mea, care-i cu trei *ai* mai mic decît mine. Așa, noi n'am fost decît de două ori la Beiuș în tîrg: o dată la 1848, pe vremea lui Kosuth, și o dată acu, de cînd cu țara".

Vorba asta mi-a adus aminte de Neculai Căliman din susul Bistriței dela Șaru-Dornei, care o viață de om nu trăise decît cu oile, cu cînii și cu soții, în singurătățile de piatră.

Trei din acești munteni au venit la Oradea și s'au adunat cu mine și cu domnul doctor Iacob la o căfană. (Aici se vede dece am început prin a lăuda chelnerii de acolo.) Cum am deschis gura și am început a ne cunoaște, omul cel cuviincios, în frac, s'a înfățișat cu cinci pahare de apă pe tabla. Era cald, în *Iulie*; — le-am băut cu plăcere. Bună apă și rece. Intreb pe oamenii mei despre vreme și despre vite. Cu vădită plăcere încep ei să-mi lămurească cum merg treburile și că toate atîrnă dela bunăvoința Celui de Sus. Chelnerul cel cuviincios se înfățișează iar, cu alte pahare de apă. Le depune pe masa de marmoră. Trage la vreme un chibrit și ne dă la toți să aprindem. Ii mulțămim, el ne răspunde printr'o înclinare, și se retrage cu demnitate.

Inainte de a-mi răspunde la cea din urmă întrebare, muntenii beau apa. E bună. Văd că le place.

Incep să fiu atent la vocabularul pe care-l întrebuințează, cum fusesem atent la forma specială *ai* în loc de *ani* a bătrînului dela Roșia. Chelnerul trece, ne observă. Imediat se întoarce și depune pe masă trei pahare de apă. Muntenii se uită la ele. Le beau și urmează să-mi dea deslușirile pe care le ceream.

Cu grabă, însă cu bună rînduială și'n bună cumpănă, omul cuviincios ne aduce cafele nemțești. Inspectînd masa, nu-i plac paharele goale. Le duce și se întoarce cu altele, pline. Le depune delicat dinaintea oamenilor mei. Ei le primesc cu îndoială, dar, însfîrșit, le beau. Apoi, după puțină gîndire, cel mai în vîrstă se pleacă spre tovarășul meu și-i spune cu oarecare sfială și tainic:

— Domnule doctor, tare te rog să poruncești nebunului celuia să nu mai aducă apă. Dacă mai bem un rînd, crăpăm.

Am rîs puținel; însă am prețuit în mine cuviința dom-

nului cu frac și mi-am făcut în același timp o convingere nestrămutată despre valoarea breslei. La această convingere, sînt sigur că contribue și plăcerea pe care mi-o făceau acei munteni. In amestecul de ungurisme, care țin locul neologismelor noastre, în accentul special al vorbirii, întrucîtva aspru și mai răpezit decît la noi, eu descopeream vocabule moldovenești. Am devenit mai atent și am întreprins sondaje. Am ajuns la un rezultat pe care trebue să-l pun alături cu observația dela început. Vocabular moldovenesc ca'n Bihor, nu mi-a fost dat să aud în altă parte de țară. Deși nu sînt filolog, am căutat să-mi dau eu singur explicația lucrului. Cercetînd și notînd, făcînd mai tîrziu și alte legături și întrebînd și pe fiul meu Anastase, care știi că are multă învățătură, am ajuns la o a doua concluzie. Ți-o împărtășesc în taină, cu același accent pe care-l întrebuința munteanul cu apa către domnul doctor Iacob.

Creangă n'are nevoe de glosarul special al editorilor decît în insula Munteniei și în Ardealul sudic. In marea majoritate a țării, începînd din Oltenia și trecînd prin Banat, Crișuri, Maramureș, Ardealul nordic, sfîrșind în Bucovina și Basarabia până la Nistru și Mare, cuvîntul lui e înțeles direct, fără tălmăcire.

După ce a cetit marea operă a lui Alexandru Philippide despre originea Rominilor, Anastase mi-a explicat că primul val de întoarcere al poporului acestuia dela Sud în spre Nord s'ar fi făcut pe această linie. Din Oltenia și Banat, Rominii vechi s'au întins spre Bihor; din Bihor au trecut în Maramureș și apoi s'au revărsat în Moldova și spre Nistru. Deci, nu Bihorenii vorbesc ca noi, ci noi vorbim ca Bihorenii. Ei sînt cei mai vechi, alcătuind așezările de baștină.

Al doilea val a suit către Muntenia și a răzbit până în sudul Ardealului. Venind mai tîrziu, teritoriul ramurii a doua a rămas mai restrîns.

Notele mele verifică această afirmație a bătrînului academician și filolog dela Iași. Dar nu pentru această verificare ți le comunic domnieitale, ci pentru că am auzit despre o nouă ediție a lui Creangă, pe care e vorba s'o tipărești la toamnă. Eu ași zice să nu-i mai adaugi glosarul, sau să-l reduci cît se cuvine. Acest scriitor nu ni se mai înfățișează astăzi deloc c'un aer de provincial. Dimpotrivă.

Anastase are dreptate cînd spune că studiul filologiei te poate duce la descoperiri nu numai în istorie, ci și în sociologie și economie politică. Domnul Philippide, în chilia lui, pe urmele cuvintelor, a ajuns în Balcani și la anul 1000. Pentru dînsul vorbele sînt sufletele nemuritoare ale trecutului. Așa și Anastase, care e un tînăr curios în felul lui, îmi dovedea într'o zi, cu două vorbe, — *pămînt* și *mormînt*, — că părinții noștri cei mai vechi, înainte de a fi ciobani și înainte de a

rătăci, au cunoscut viața civilizată și au trăit în cetăți pentrucă *pămînt* însemnează *paviment* și *mormînt* vine dela *monument*. Tot el îmi arată că relațiile prime ale Rominilor cu Slavii au fost pașnice și fericite, deoarece au rămas ca mărturie vie a acelor timpuri vorbele *iubire* și *ibovnic*. Iar cuvîntului *fleandură* tot Anastasie îi găsea legătură cu postavurile de *Flandra*, pe care le aduceau negutătorii de odinioară pe aceste meleaguri. In înțelesul lui peiorativ, putem vedea atitudinea cu ochii pieziși a oamenilor de demult.

Așa eu, stimate prietene, în vorbele însemnate în acest carnet, care-mi stă pe masă, văd rude de demult și de departe. In ele este, dacă vrei, toată istoria noastră eroică, deoarece eroismul nostru, care ne-a adus prin veacuri până la marele războiu, a fost poate numai de ordin filologic. Din valea Ozanei, cuvîntul aripat al lui Creangă trece ca o pasăre fantastică până dincolo de Munții Apuseni și se așează la Cheresig, pe turnul lui Vladislav Cumanul. Dă glas; cei vii o înțeleg și trecutul îi răspunde.

Tot timpul cît am mai stat pe acele meleaguri, m'am îndeletnicit să-mi însemn vorbele speciale, cu care urechea mea a fost din copilărie obișnuită în Valea Bistriței. Ți le însemn și domnieitale aicea, de curiozitate. Fac parte și din glosarul special al lui Creangă.

Sfadă, tină, prund, cocostîrc, horn, curechiu, holteiu, să deie, să steie, să ieie, ai (ani), *o leacă, o lecuță, o fîră, pită, jumere, mine, pîne, cîne, nănașă, părete, păreche, mulțămesc dumitale, oloiu, miță* (masculin *mițoc*), *sudalmă, a sudui, moare* (de curechiu sau de castraveți), *a zgîții, bade, șese, șepte, șerpe, boboc* (numai pentru „puiul de gîscă"), *rățucă* (rățușcă), *laz* (curătură), *cofă, ciubăr, pas! pasă!, a vîșca, cergă, fărină, vintre, ogradă, curte* (reședința boerului), *hîrtop, ponor, finaț, nimaș* (ca în valea Moldovei), *harmasar, bumb, a boscorodi, tont, gădină, tăt* (tot);

Nu te lăți, broască, 'n tău,
Că nu-i tăul tăt a tău!;

groscior („smîntînița" pe care o lingea Ionică a lui Ștefan a Petrei depe ulcioarele maică-sa), *hat, ladă, gâlițe* (găini), *tureacă* (tureatcă), *a mogorogi, aici, buna-vremea* (salutare de sară), *omăt, negură, hodină, a o tuli, a probozi, acela, aceia, acesta, aiasta, bunic, bunică, tată-bătrîn, mamă-bătrînă,* (pentru „bunic" și „bunică"), *dubit, dubălărie, mătușă, moșneag, pe brînci, arin, zice* (cîntă), *icea* (aici), *haine nouă, chizeș, faur, haizaș, deșințat, măi!, a vărui, a murui, maiu* (pentru „ficat"), *rînză* (pentru „pipotă"), *rărunchiu, a zăpsi, primariul, morariul, cucoare, cânură, genunchiu, iacu, mire, colb, însă praf* (de pușcă), *fîntînă* (în loc de „puț"), *vițion,*

măscur, ciunt, pîntece, inimă (pentru „stomah": *mă doare inima), vătămătură, sfîrtică, bubă, gangur, jele, șură, ne lovim* (ne potrivim), *brăcinar*, etc.

Te scutesc de altele, ca să nu rîzi de mine. Acuma îmi vine și mie a zîmbi. Cine poate fi emoționat de o asemenea înșirare stearpă de cuvinte? Ei bine, eu eram emoționat ca de niște prieteni regăsiți în locuri depărtate. Am auzit și un cîntec, întocmai ca la noi în Valea Bistriței, ori în Valea Moldovei:

Trandafir mindru rotat,
Ș'asară te-am așteptat.
Cînd văzui că nu mai vii,
Pusei dorul căpătîiu,
Cu dragostea mă'nvălii,
Doamne, rău mă hodinii!

Cînd treceam prin sate, copii răsăreau la porți, cu păr de cînepă și ochi vii, și ne salutau gălăgioși. Erau în cele mai sumare haine albe, păreau veniți de dincoace. Dar nu, ei înfloresc acolo de mult, generații după generații. Ochii lor și zîmbetul și toată atitudinea deosebită și cunoscută o recunoșteam și la părinții lor. Sînt cei mai săraci și mai năcăjiți oameni dintre toate neamurile care conviețuesc aici, dar s'au ținut cu îndărătnicie. Au stat aici și ne-au trimis și pe noi cătră Răsărit. Ca și Creangă prin uncheșul său Oșlobanu (Vaslab), toți venim dintr'acolo.

Dacă tipărești o ediție nouă a povestitorului dela Humulești, trimite-o acolo fără glosar.

Mihail Sadoveanu

Mătușa Matilda

Din subsol, urcă scările cu un lighean plin cu apă. Cînd ajunse sus în curte, servitoarea bătrînă suflă greu, azvîrli apa, privi apoi cerul și spre soare și oftă:

— Of, Doamne!

E primăvară. Aerul, într'o tremurare ușoară, alintă pămîntul. O lumină de un verde auriu scaldă totul.

E călduț, e moale, e bine.

Bătrîna strigă:

— Maică, nu sta așa în soare, că o să te doară capul.

Și un glas tînăr răspunse:

— Bine, lasă! De unde vii? De la mătușa Matilda?

— De la ea, maică, de la ea! Ce să fac!

— Dar ea ce face?

— Ce să facă? Stă. Nu te duci să o vezi?

Și Liliana își aminti că acolo, în odae, e întuneric și umed și frig.

— O să mă duc, lasă.

— Să te duci, maică. De! e bătrînă și ea...

Servitoarea oftă iar. In lumina zilei, oftatul sună straniu, a moarte. Plecă apoi încet spre casă. Pe cer, soarele strălucind topi orice amintire tristă, orice gînd rece.

Da, da, sînt zile ușoare, bune. Totul e ușor și gîndurile atît de ușoare și bune — ca pîlpîirea aerului în soare — atît de ușoare, încît ți-e teamă să le gîndești. Știi că niciodată nu le vei putea prinde în zborul lor. In zilele astea poți crede și aștepta orice, căci orice e ușor. Dacă noaptea pașii bîjbîe pe trepte plate și obișnuite, ca în visurile în care nervii cad înspăimîntați, și cu ochii năpădiți de întuneric te apleci să cauți, să găsești cu mînile locul unde ai să calci, — sînt însă zile cînd poți alerga pe trepte atît de ușor, încît mersul îți pare o plutire de sbor. Da, pe aceleași trepte plate ale zilelor fără sfîrșit.

Cîteodată totul este ușor. Liliana își îndreaptă întreaga făptură mlădioasă:

— Doamne, ce bucurie, cîtă bucurie!

Și oftă și ea, dar un oftat de descătușare, curat de orice gînd greu.

Dacă ar întinde brațele, s'ar putea înălța, ar putea zbura. E sigură de asta! Dar ea își încercuește sufletul, îl strînge în ea, cu bucurie, ca pe o comoară, căci simte că de acolo, din piept, pornește bucuria asta, zborul ăsta și trebuește păstrată bucuria.

O adiere de primăvară, moale ca o mîngăere, o prinde, pătrunde prin haine până la ea, goală. Dar atîta nu ajunge, atîta nu ajunge. E o putere tînără ce vrea să trăiască, o putere ce trebue risipită, o putere, care, dacă nu îi dă voe să zboare, te copleșește, și gîndurile, care au acum tremurarea transparentă a aerului în soare, s'ar topi, de plumb.

Mătușa Matilda însă este bătrînă. Liliana știe cum e un om bătrîn: pe același contur al trupului care se înfățișa tînăr, s'a așezat un val de oboseală, care a ofilit toată carnea. Incet, încet... Apoi, ofilirea se adîncește atît, încît nu se poate mai departe; și atunci, slăbit, moleșit, trupul tremură neoprit, capul și mînile, mereu. Ea însă, Liliana, dacă voia, putea cu o cazna vie, pornită dinăuntrul ei, să împiedice ofilirea, așa cum un corp cald ar împiedica frigul din jurul lui să i se apropie, să se așeze asupra-i, să-l răcească. Așa simțea ea. Tinerețea în ea avea puterea să oprească ofilirea. Nu se putea altfel. Asta era tot atît de ușor, cum ușor îi era să zboare. Inchise ochii, căci soarele o amețise. Inăuntrul ochilor simți lumina adunată, caldă, ca o sărutare. Da, cîteodată totul este ușor.

Mătușa Matilda a fost și ea tînără; și, cu toate că lucrul pare de necrezut, totuși este adevărat. Se spune că a fost și frumoasă. Fotografiile nu mint și într'adevăr pe fotografii stă o femee tînără, plină de viață și frumoasă. Dar asta înseamnă că trebue să fie mătușa Matilda? Liliana știe bine că e mătușa Matilda, dar cu toate că știe precis, totuși nu poate crede. Lucrul e simplu. Tot așa, dinăuntrul ei, e ceva care oprește gîndul acesta. Gîndul este, dar fără însemnătate, pentru că nu are putere să se așeze. Aleargă, numai așa, împrejurul minții.

...Liliana își surîde sieși ertătoare. Știe, știe tot ce i s'ar putea spune. Vede toate gesturile acelea mărunte, — parcă începuturi de tremurare — făcute cu capul de cei care au început să îmbătrînească, cei care n'au avut puterea să rămînă tineri, — cînd vor să o încredințeze că e un copil care încă nu știe ce e viața... Dar asta n'are importanță, nici asta n'are importanță. Importanță are numai faptul că ea totuși simte așa și că așa e bine. Pentruce să știi cum e viața, dacă așa, fără să știi, e bine?! De ce tocmai cei care o iubesc, vor să-i arate că viața „nu e așa cum crezi tu", ci, dimpotrivă, rea, nemiloasă, fără sens, și nu se poate nimic, nimic, nimic, niciodată... nicidecum „zbura". Deodată Liliana nu-și mai putu stăpîni rîsul. Sînt hohote care strălucesc curate, limpezi, în lumina zilei. Asta e viața, asta e, și atît... Și dacă e și altceva, o să fie altădată, mai tîrziu... cîndva... dar în tot cazul nu acuma. Acuma e bine, e bine și ușor.

Mătușa Matilda, se spune, cu surîsuri în ochi, că era cochetă. Bine înțeles că nu mătușa Matilda cea bătrînă, ci femeia aceia tînără, frumoasă din fotografii, despre care se spune că e mătușa Matilda. Rochii lungi până 'n pămînt, și acolo bogăție fragilă de valencienne, pliseuri, gofreuri. Cînd se mișca mătușa Matilda, rochia avea o grație frivolă, indolentă, de a însemna pe pămînt un drum pe care se putea merge în urma ei. De aceia trebuiau să o urmeze cei ce o iubeau. Deasupra ei, o umbrelă transparentă, creată într'adins pentru a pune în jurul ei o aureolă blondă de mătase, îi învăluia părul clar cu o lumină topită, iradiată. O mișcare a mînii albe învîrtea umbrela, care-și fîlfîia franjurile ca pe niște fluturi prinși acolo, înfrigurați că nu pot veni să se așeze asupra ei, asupra părului ei, crezînd că e o floare nouă, rară. Mîna cealaltă a mătușii era liberă, pentru a fi sărutată. Bine înțeles, cel care i-o săruta trebuia să fie un ofițer, și ofițer nu ca acum, cu haine pămîntii, ci din acei, — poate roșior, — cu galoane multe, cu eghileți, cu pinteni, cu aur, cu roșu, cu străluciri, cu sabie, cu decorații, cu panaș alb. Alături de el, ținut de o ordonanță, un cal mare, negru, cu spume la gură, răscolește pămîntul așteptînd, și, bine înțeles, că tot primăvară era, atunci... atunci... cînd mătușa Matilda era tînără.

Rudele Lilianei și mama ei și tatăl ei, spun că bărbatul mătușii Matilda o bătea.

Aci, lucrurile se încurcă. Pe cine bătea unchiul Alexandru? Pe mătușa Matilda bătrînă, sau pe femeia aceia frumoasă?... Și pentru una și pentru alta, lucrul era tot atît de greu de închipuit! Cum o să bați o femee frumoasă ? Dar una bătrînă? Și totuși se spune sigur că a bătut-o mereu, și cînd era tînără și cînd era bătrînă, și că o bătea și atunci și atunci, pentrucă era gelos.

„Mătușa Matilda fusese cochetă". „Unchiul Alexandru o bătea pentru că era gelos". Din gelozie ți se iartă și crima: „O iubea, domnilor, o iubea!" strigă advocatul, și curtea cu jurați, într'o sală care plîngea de emoție, o achită. O iubea, o iubea unchiul Alexandru, și de aceia avea voe să o bată.

Toate acestea sînt niște povești de neînțeles. Probabil că orice întîmplare, cu adevărat întîmplată și nu imaginată, trebue să aibă un înțeles, o explicație, să fie posibilă de vreme ce a *fost* și să aibă un început care să te facă să înțelegi totul; dar dacă nu ți se dă începutul acela, lucrul poate să rămînă neînțeles.

Cind unchiul Alexandru o bătea, ea fugea la rude, se ascundea. El o găsea, venea acolo, plîngea, cerea ertare și se împăcau din nou.

Liliana știe tot, vede tot, mai ales din cele ce au fost. Dacă i se spune un cuvînt, ea cunoaște toate amănuntele, mai multe amănunte chiar decît cei ce povestesc. Pentru lucruri care se întîmplă în fața ochilor ei, e mai greu... Poate chiar că se înșeală totdeauna; de aceia e mult mai bine și mai ușor să te gîndești la ce a fost. Un cuvînt ajunge ca să înțelege ce 'înseamnă „a fi gelos". Cînd pleca el de-acasă, o los, îngrozitor de gelos, ca o fiară. Ea însă, desigur, trebuia să rămînă aceiași, mereu aceiași, neturburată, fără să poată înțelege ce înseamnă: „a fi gelos". Cînd pleca el de-acasă, o încuia; cînd se întorcea, ea sărise pe fereastră și era plecată la plimbare. Sara venea înapoi, liniștită, fericită, cașicum totul era dela sine înțeles. O bătea... Ea nu înțelegea dece... Plîngea,... fugea din nou la rude...

Mai tîrziu, mult mai tîrziu, atunci cînd mătușa Matilda îmbătrînise, el urmase să fie gelos, dar pentru trecut. Cînd îl prindeau din urmă amintirile, avea gesturi demente, parcă pentru a-i plăti datorii uitate, datorii negre, iscălite cu sînge stors din rădăcinile unui suflet care nu iartă. Atunci, din fundul trupului, se înălțau chinuri care nu-și înțeleseseră până atunci rostul, care de aceia nu putuseră muri și-și strigau abia acum — înspăimîntători, ca strigoi neliniștiți — acea întrebare, cea mai crudă : „pentru ce ?" In fața îi sta ea, bătrînă. In ea, nimic care să-i fi dat vre-un răspuns, nimic decît un trup schilodit de vreme care nu păstra nimic din orice cuvînt sau mîngăere date lui pentru că fusese frumos. Se topise tot, tot. Din toate, nimic, nici o urmă. Și totuși era ea, ea... aceia... Atunci el, unchiul Alexandru, răscolea toată casa, pentru a găsi urme, pentru a găsi vinovăție, în lucruri dacă nu în om, să fie sigur, să știe precis. Dar nu găsea decît amintiri frivole, care-l umpleau de furie și de groază: panglici, pantofi, cutioare, bilețele dulci și insignifiante, rochii de bal, pe care le zvîrlea și le trîntea...

Rochiile se prăbușeau la pămînt, tăcute, moi, ca zdrențe inutile și ridicole, ele care îmbrăcaseră trupul tînăr, trupul pe care el, pe vremuri, înebunit, îl văzuse legănîndu-se în ritmul valsului lin, în brațele altora.

Ea se repezea la lucruri, cu spaimă. El o bătea. Ea nu înțelegea dece. Se lăsa bătută, lovită, fără nici un cuvînt și, cu eroism, le strîngea la loc, preferind să păstreze unelte de chin și lacrimi, decît să piardă amintiri vii de fericire. Le strîngea, le încuia și apoi, nu mai vorbea cu el.

Săptămîni întregi nu vorbeau unul cu altul, dușmănoși, privindu-se pe furiș, să-și găsească cusururi nouă, după o viață de 50 de ani trăită împreună. De altminteri, aceasta era o dis-

tracție. Vara plecau și la băi. De acolo trimiteau cărți poștale ilustrate, cu fotografia hotelului: „Salutări din Govora, Vichy, Veneția, Slănic, Constanța: Matilda și Alexandru".

Unchiul Alexandru era într'adevăr, sau fusese, ofițer; căci și el ca și mătușa Matilda tot doi oameni au fost: el tînăr și el bătrîn. Numai că unchiul murise, și cel tînăr și cel bătrîn; pe cînd, dacă mătușa Matilda cea tînără murise, cea bătrînă mai trăia încă. Liliana își amintește doar vag de unchiul Alexandru, cel bătrîn; și tocmai pentru că prea vag, cel tînăr, din fotografiile pe care le poate vedea oricînd, îl înlocuise complect pe cel bătrîn. De aceia, cînd a auzit că unchiul Alexandru o bătea pe mătușa Matilda până la bătrînețe, Liliana a văzut-o bine pe mătușa Matilda bătrînă, dar pe unchiul Alexandru nu l-a putut vedea decît tot tînăr: un ofițer tînăr, înalt, bătînd o femee bătrînă.

Și unchiul Alexandru are multe fotografii, dar nici el, ca și mătușa Matilda, ca și aproape toată lumea, nu avea fotografii decît din tinerețe și cîte una, așa, cînd începuseră să fie mai grași; apoi nimic. Bine înțeles că și din pricina asta Liliana nu putea prinde „îmbătrînirea". Ea, Liliana, are 16 ani, mama ei 38, tatăl ei aproape 40 și Mătușa Matilda 80. Mătușa, însă, niciodată nu spunea atît: spunea numai 70. Dece? Poate așa din obiceiu; căci la vîrsta ei, ce rost?!... In fine, astea nu sînt lucruri pe care să le poți înțelege decît atunci cînd ajungi la ele, și până atunci...

Și Liliana își aminti suspinul servitoarei bătrîne, în fața grădinii împrimăvărate: aruncase apa din lighean și suspinase, cașicum prin asta se mai împlinise unul din gesturile hotărîte, care te apropie de un sfîrșit. Poți să spui: „a mai trecut un an". Mătușa Matilda însă, în loc de 80 de ani, spune 70. Zece ani economie. Probabil că asta îi face bine. Cîteodată, probabil că și pentru ca totul este ușor...

Pe fotografii, unchiul Alexandru are o înfățișare măreață: înalt, cu cioc ca al lui Cuza Vodă sau Napoleon III, cu care și seamănă — în tot cazul, ăsta nu este un semnalment, căci toți din vremea aceia semănau unul cu altul, cașicum vremea ar șterge pentru ochii noștri deosebirile, și-i vedem pe oamenii unei epoci toți la fel, cum de exemplu sînt caii pe stradă. Și mătușa Matilda seamănă cu împărăteasa Eugenia a Franței sau cu Doamna Elena Cuza, la care, rochiile acelea cu talia strînsă și malacof amplu și-au răsfrînt parcă puterea până și în stilul umerilor largi, în căderea lor lină, până și în expresia feței.

Fiecare se naște, vine în viață și strigă tot timpul: „eu, eu sînt!" Așa cum face mătușa Matilda cînd își arată fotografiile. Dar încolo toți sînt la fel. Puțin timp să treacă, și nu mai există „eu, eu", totul se învălue într'un val mai larg, și mii și mii de oameni ajung cu o singură expresie, un sin-

gur nume. Apoi, încă puțin înapoi și... era terțiară, antediluviană. Mătușa Matilda, însă, își amintește încă detalii despre ea din vremea cînd era tînără. Iți poate povesti cum era rochia albă cu dantelă pe care a avut-o la balul acela dat la palat, ce față au făcut cutare și cutare cînd au văzut-o pe ea, și probabil că atunci cei ce au văzut-o pe ea — cutare și cutare — cei care o iubeau nu o confundau cu Doamna lui Cuza Vodă sau cu împărăteasa Eugenia a Franței. Ii spuneau ei: „tu", și glasul lor tremura; iar acel „tu", cuprindea o singură ființă: mătușa Matilda.

Și mama este acum tînără de tot, pentru că azi femeile nu mai îmbătrinesc așa repede ca înainte. Și despre mama ei, Liliana poate crede că nu va îmbătrîni niciodată. Cutoatecă și mama își face fotografii pentru mai tirziu. Dar mama nu seamănă cu nimeni și nu va putea deci semăna cu nimeni. Bine înțeles că și astea toate sint gînduri care se lasă gîndite numai în zilele cînd totul este ușor și tremură lumina pretutindeni, căci altfel, în alte zile, cînd mama e obosită, cînd îi e fața trasă, Liliana se uită cu grijă la ea și știe tot ce va fi și i-ar veni cu lacrimi în suflet să o roage ca ea, mama, să nu îmbătrinească niciodată. Mama a spus: „Ah, uite un fir de păr alb!" Tata s'a apropiat și a sărutat ușor locul arătat; mama însă, cu fața aproape de oglindă, a căutat firul, l-a prins și l-a smuls înainte ca tata să fi avut timpul să o oprească. „E mai bine așa", a spus mama. Și tata a surîs vag. El are multe fire albe. Ii stă bine. Mătușa Matilda și-a cănit părul. Ii stă urît. E slabă de tot, așa cum au fost slabe la bătrîneță toate femeile care au semănat cu Doamna Elena a lui Cuza Vodă ori Impărăteasa Eugenia. Cînd se ridică mătușa Matilda de pe fotoliu, e înaltă. Merge până la dulap și se uită și ea în oglindă. Oglinda asta s'a aburit. Nu se mai poate curăți cu nimic. Inăuntrul ei s'au împăinjenit imaginile.

Mătușa Matilda se apropie, și-apropie fața, cașicum s'ar căuta acolo, înăuntru, mai adînc, nu la suprafață. Probabil că acolo, ascunsă subt văl, a rămas ea tînără, frumoasă, căci după o clipă mătușa Matilda pare că a găsit: se descovoaie, se îndreaptă, își îndreaptă gîtul, capul, i se întinde fața... Cînd e așa, pare răsărită din povești... Dar deodată totul cade și mătușa Matilda merge din nou la scaunul ei, se ghemotocește și stă. Poate sta așa ceasuri întregi. Desigur că, acum, aplecată asupra amintirilor, pe care le găsește învăluite și în minte, poate găsi acolo mai bine ca în orice oglindă imaginea ei tînără, frumoasă, mlădioasă... așa cum era atunci cînd timpul nu trecuse încă peste ea. Căci timpul trece. Sigur că trece și poate că e mai bine așa.

E bine că trece timpul; dacă ar sta pe loc mai mult de o clipă, ar fi îngrozitor... poate. Liliana, pentru că nu e sigură, ar vrea să-și închipue cum ar fi; dar deodată dificultăți de necrezut îi închid orizontul acestui drum. Și se întoarce Liliana cuminte înapoi, lăsînd lucrurile așa cum sînt, cu dărnicie față de natură și mersul ei. Simte că tot trupul i s'a făcut un singur surîs binevoitor, ironic și vesel. Cum ar fi dacă... Și renunți, pentru că e prea complicat să clădești totul din nou.

Mătușa Matilda mai fusese o dată căsătorită. De mult, de mult de tot, înainte de a fi fost căsătorită cu unchiul Alexandru. Acela nu era ofițer. Era însă bogat, tare bogat, și mătușa moștenise totul pentrucă el murise întâiu. Bărbatul acela fusese mai în vîrstă decît mătușa Matilda, murise însă în pușcărie și nu de bătrîneță, căci avea 35 de ani cînd a murit, și ea 20. Se spune că nu furase, că ar fi fost cu adevărat și complect nevinovat — toți ai casei știu asta și știu sigur asta — dar, până să se facă procesul, până să se facă dreptate, el murise acolo. Și Liliana auzise că l-ar fi otrăvit ceilalți, cei care l-au închis: niște oameni cu care el lucra.

Despre unchiul dintâiu, căci și el i-a fost unchiu, Liliana nu știe nimic, deși ar vrea să știe; dar cînd începe ea să vorbească de el, toată lumea tace. Și Liliana simte că pe acesta, pe unchiul Filip, îl iubește. N'ar putea desluși dece, dar lucrul e sigur. Poate pentru că murise nevinovat, închis: asta nu se întîmplă oricui!

Cînd o întreabă pe mama ei despre el, ea răspunde invariabil: „Lasă-l, săracu!"; cînd îl întreabă pe tata, el răspunde: „Altceva n'ai găsit de vorbit? Vezi-ți de ale tale"; iar pe mătușa Matilda, n'a îndrăznit niciodată să o întrebe... și totuși ar fi bine poate.

Cum să cunoască viața, dacă nimeni nu vorbește atunci cînd întreabă de lucruri pe care nu le știe?! Toată ziua o amenință: „Ai să vezi tu ce e viața!" dar, cînd întreabă cite ceva, o gonesc: „Vezi-ți de ale tale. Ai tot timpul!". Și nimic nu-ți strică „ale tale" decît să fii trimis la ele cu de-a sila. „Du-te de te joacă", îi strigau cînd era mică, și apoi mai joacă-te dacă poți! Acuma la fel: „Vezi-ți de ale tale dacă poți!"

Unchiul Filip nu are în casă nici o fotografie. Liliana și-l închipue frumos, înalt și blînd cu mîni care au totdeauna o mișcare de a te apăra. E bine să stai lîngă el. Cu gîndul, căci altfel nu se mai poate. Din oameni nu poți păstra, în lăzi, semne vădite care să ți-i amintească, așa cum poți păstra din lucrurile în mijlocul cărora ai trăit, pe vremuri, așa cum și mătușa Matilda și-a păstrat toate rochiile din tinerețe și pe care Liliana le-a văzut într'o zi cînd a căutat cu mama ei ceva pentru un bal mascat la care se ducea. Liliana a stat acolo până cînd mama ei a ales. Bine înțeles că mătușa nu știa nimic. S'ar fi îmbolnăvit. Chiar a și spus asta mama, rîzînd, tatei care a privit-o curios... parcă trist.

Liliana a văzut rochiile. A stat acolo până cînd

a ales mama. Erau multe, de toate felurile și colorile. Erau și pantofi, erau și umbrele, erau și pelerine mici și mănuși și mărgele, și evantalii, și o păpușă, și cutioare, și panglici, și batiste. Mama a exclamat: „Extraordinar!" apoi a șoptit: „N'o să mă încapă cu corsetele astea de acum!" Dar totuși a ales, a închis la loc, și a plecat bucuroasă, cu rochia în brațe. In ladă erau și costume de bal mascat — un costum de turcoaică cu clopoței, unul de țigancă cu bani de aur — dar mama a spus tatei: „Mă costumez în stilul de atunci!" și a luat o rochie pe care mătușa Matilda o purta cînd nu se costuma. In pod, în lăzi, au rămas toate celelalte.

Deodată Liliana se sculă. Era amețită de soarele care o moleșise, o topise parcă și îi pusese în vine un alt sînge cu mult mai cald și mai dens, pe care-l simțea acum în frunte, în tîmple, în ochi. Se îndreptă spre casă aproape șovăind, cu gîndul rămas la rochiile mătușii Matilda.

In casă era frig. Resturi de iarnă, pe care, din economie, sau bucurie că a venit primăvara, întru afirmarea primăverii poate, nu le mai gonești cu un foc clar făcut în sobă. Ileana se grăbi, ajunse la scara podului și urcă treptele.

Cînd a ajuns și a deschis ușa podului, mirosul acela specific o prinse de gît. Mirosea a „amintiri". Poate să miroasă pur și simplu a violete, a primăvară, a mucegaiu, și poate chiar mirosul să-ți amintească apoi ceva, dar poate să miroasă a „amintiri". Căci, înainte de a ști ce se întîmplă, amintirea e atît de puternică încît îți face deodată, înaintea oricărui gînd, un suflet așa cum l-ai mai avut vreodată și, cum ai da eter unui om leșinat ca să se trezească, așa sînt unele mirosuri care deșteaptă în tine un om vechiu care a trăit vreodată: un îndrăgostit, un copil, un bolnav.

Liliana găsi aci, deșteptat de mirosul podului unde se jucase atîta și atîta, sufletul de copil care-și iubește păpușa nemărginit, cu patimă, ca pe singurul lucru cert sufletul mic, îngrozit la gîndul că dacă pleacă mama de-acasă nu se va mai întoarce poate niciodată.

Se duse încet la ladă și o deschise. O ladă mare de lemn. Intâiu, totul învăluit în hîrtie albastră, plină de un praf miraculos de fin; apoi, dedesubt, un cearceaf; apoi, dedesubt, moarte, toate rochiile care au fost vii.

Cu mîini slabe le ridică încet, cu grijă. Un parfum vag de paciuli o turbură, cum te turbură cînd vezi pe fața unui mort ceva la care nu te așteptai, ceva care te sperie pentru că seamănă a viață: gură care s'a deschis, fire de păr pe față care au urmat să crească...

Apoi, de acolo, din fund, ochii păpușii răsăriră și o priviră. Păreau îngrozitor de triști ochii albaștri de piatră, tristă fața cu surisul absolut inutil, fața penibil de tînără, acolo, în fundul lăzii de rochii moarte. ...Și într'o cutie scrisori.

Erau dela unchiul Filip, cel care murise în pușcărie, și dela unchiul Alexandru, cel care o bătuse pe mătușa Matilda, dela amîndoi bărbații ei. Erau înăuntru, în aceiași cutie, două teancuri care semănau, așa cum seamănă atîtea, atîtea lucruri numai și numai pentru că trece vremea. Liliana își aminti deci de era antedeluviană, dar, cînd deschise o scrisoare, timpul se topi și cuvintele înviate avură sunet clar. Iși strigau dreptul la viață, își strigau durerea, și pentru că nu răspunsese nimeni, ele strigau încă. Erau flăcări ce pîlpîiau, era sînge ce curgea și era durere multă care se zbătea încă. Același sunet și același glas, aceleași cuvinte și aceiași desnădejde, atunci ca și oricînd.

„18 Februar

Draga, draga mea, scumpa mea copilă,

Imi e greu fără tine, și gîndurile nu mă lasă să mă potolesc. Mai mult decît oricînd, acum, știu că te iubesc. Tu pentru mine ești viață. Indoiala mea nu cunoaște margini, cînd știu că tu ești tînără și frumoasă și că te-am lăsat singură. Tu însă știi că eu nu sînt vinovat. Matildo, tu și cu Dumnezeu știți că eu nu am vină. In genunchi, vă rog să mă ajutați. Iartă-mi gîndul păcătos, că pe Dumnezeu cel bun îl așez alături ție, dar te iubesc cu suflet curat și el e bun și va erta. Dragostea mea te înalță pe tine până la el. Niciodată tu să nu uiți asta. El poate mă va ajuta. Tu însă, Matildo, trebue și tu să mă ajuți, căci, Matildo, sînt în grozavă suferință. Mă sfîșie gîndul că tu ești acolo singură, eu aci, și că trebue să te trimit pe tine, copil, copil sfînt, pe drumuri cu rugăminți la cei ce sînt în drept și vor putea să mă ajute. Ești frumoasă și ei au să te asculte pe tine. Și eu sufăr de asta, dar numai tu, neprețuita mea, mai poți face ceva pentru mine, căci numai tu cunoști și știi unde este dreptatea. In urmă, vor vedea și ceilalți, dar, până atunci, tu să nu mă lași, tu să nu mă uiți, și să mergi pentru mine. Tu să nu uiți acolo că pentru mine te-ai dus și că eu aștept răspunsul tău și pe tine. Sîntem tineri și vom trăi fericiți. O viață întreagă e înaintea noastră. Voi fi supus ție prin dragostea ce ți-o port. Pentru nici un suflet nu voi fi mai supus și mai blînd. Aci e greu și tristeța mea e dintre cele mai negre. Făgăduesc bunului Dumnezeu că voi ști prețui apoi tot ce e liniște și bucurie în viață. Ai să te duci, Matildo, și ai să te rogi lor. Eu nu mă pot mișca. E cea mai grozavă pușcărie ce se poate închipui, căci pereții ăștia mă despart de tine și mă lasă singur și pentrucă în afara lor tu ești singură. Gîndul meu e chinuit și înăuntrul zidurilor, și în afara lor. Cîteodată, cînd timpul trece și mai greu, mi se întunecă mintea. Ași vrea să-mi juri tu, pe credința ta cea

mai adincă, Matildo, că eu mă gîndesc cu chinuri la tine numai pentru că sînt departe de tine, dar că tu eşti numai a mea, că te voi găsi eu pe tine atunci cînd, liber, voi veni să te găsesc. Matildo, te iubesc. E adevărat că simt nebunia aproape, îmi este teamă şi nu mă pot mişca. Imi este teamă de tine. Mînile tale mici şi trupul tău întreg se pierd lîngă mine şi totuşi îmi este teamă de tine. Cîteodată ai priviri care nu ştiu ce vor să spună. Matilda mea, pasăre cu ciripit atît de blînd, viaţa mea, ajută-mă. Mergi şi dă celor în drept înţelesul nevinovăţiei mele, ei au să te creadă, au să facă lumină. Să bagi de samă însă. Tu nu cunoşti cît e de mîrşav sufletul de bărbat în faţa femeii care se roagă lui. Matildo, mai bine nu-ţi mai spun nici un cuvînt. Vei face cum vei crede tu. Iţi alătur aci o scrisoare pentru... cel din urmă cu care am vorbit în seara aceia, ştii tu, la noi acasă. El poate mult, foarte mult.

Primeşte tu dragostea şi încrederea mea, şi lasă-mă să-ţi sărut mînile mici.

Al tău pentru toată viaţa

Filip

P. S. Şi acum că e isprăvită scrisoarea, îmi pare că e prea lungă şi că, totuşi, nu ţi-am spus nimic din ce trebuia. Cuvintele au omorît gîndul şi au îngheţat sîngele în mine, că ai putea tu, Matildo, să o ceteşti uşor, să nu bănui din ce suflet amar a pornit, ori eu nu mai am putere să-ţi mai spun nimic. Un singur cuvînt încă: te iubesc.

Filip"

Liliana simţi ceva fierbinte în tot trupul, o nevoe de a striga, de a alerga. In aceiaşi clipă însă se topise parcă amintirea locului unde trebuia alergat. Timpul omorîse locul şi rămăsese dorinţa singură fără scop. Cu mînile tremurătoare mai deschise un plic, al doilea în şir:

„21 Februar

Matildo, pentru numele lui Dumnezeu, ce înseamnă asta? Ce înseamnă tăcerea ta? Ce s'a întîmplat? Ce fapt te-a putut face să nu-mi răspunzi tu mie?! Pentru Dumnezeu, ce suflet de piatră e în tine ca să rămînă nemişcat cînd eu strig la tine a moarte şi a nebunie! Ce fapt a putut să te facă pe tine să mă uiţi? Imi este inima muşcată de spaimă şi îndoială. Nu înţelegi că sînt ziduri în jurul meu şi că eu nu mă pot mişca, nu pot alerga şi să ştiu? Oricui, cînd suferă, i se pare că e încercuit, că nu se poate mişca, dar aci sînt ziduri, — auzi tu? — ziduri în jurul meu, ziduri în jurul gîndurilor mele, ziduri în jurul trupului meu. Inăbuş...

Matildo, pentru numele lui Dumnezeu, tăcerea ta e nebunie. Nu se poate, nu se poate să nu se fi întîmplat ceva. Sufăr. Matildo, pentru numele lui Dumnezeu răspunde, tăcerea ta e nebunie şi m'a cuprins. Nu mă pot mişca şi nu găsesc odihnă. Gîndurile negre sînt cele care vin întăiu şi ele au sosit şi m'au cuprins. Dar tu trebue să ştii că nu cred nimic din tot ce-ţi spun rău. Nu cred nimic rău, căci, dacă aşi crede, fie chiar o singură clipă, aşi înebuni, aşi muri. Matilda mea sfîntă, tu eşti totul pentru mine şi eu nu mă pot gîndi rău de tine, nu pot să mă gîndesc rău. Matildo, dar pentru numele lui Dumnezeu răspunde, din milă, ajută-mă nu mă lăsa aşa! Ce gînduri negre, ce groază în jurul meu... Şi tu unde eşti acuma?! Tu plîngi sau rîzi acuma? Nu te mai pot vedea nici în minte... Totul s'a turburat...

Filip"

Şi apoi încă o scrisoare:

„26 Februar

Inger sfînt, iartă-mă. Eu trebuia să ştiu că tu nu eşti de vină, că tu nu poţi păcătui, pasăre nevinovată. O clipă am ameţit şi poate am vrut să te urăsc, dar nu uram decît durerea şi întîrzierea ta pentru a mă mîngăia. De ce să-ţi fi fost teamă de mine? Tu nu înţelegi că am surîs — un surîs care mi-a limpezit curat sufletul — cînd am înţeles de ce n'ai răspuns?! Ce ai făcut seamănă atît de bine cu tine, copilul meu! Asta m'a înduioşat cum mă înduioşează mînile tale mici pe fruntea mea obosită. Să răstorni tu cerneala, pe scrisoarea aceia, bine, înţeleg; dar să-ţi fie teamă de mine, pasăre, floare scumpă?! Cum poate să-ţi fie teamă de mine? Tu nu te-ai gîndit că pot scrie îndată altă scrisoare către el? Şi că e mai uşor asta decît să mă laşi să mă chinui?! Cîteodată nu te înţeleg. Să nu-ţi mai fie teamă de mine, să nu mai tremuri pentru mine decît de bucurie, aşa cum fac eu cînd mă gîndesc la tine, Matilda mea, şi viaţa mea. Iţi sărut ochii mari de căprioară speriată. Ai plîns poate? Tu să nu plîngi, cutoatecă niciodată nu eşti mai frumoasă, mai scumpă decît înlăcrimată. Orice ţi-aşi da atunci. Te iubesc. Eşti frumoasă, eşti a mea... Matildo, Matildo, din nou gîndurile acelea care mă omoară. Eşti a mea? Eu stau aci de viu închis departe de tine. Ce păcate şterg eu cu suferinţa asta. Iartă-mă că-ţi vorbesc aşa, tu atît de copilă, dar crede că dacă ai avea grijă, cît de mică grijă să-mi spui din timp în timp că eşti fericită, că eu te pot face fericită, aşi răbda ori-

ce pentru tine... și apoi mai tirziu, trebue, trebue să fie bine.

Matildo, tot atît de lin și ușor îți este mersul? Sărut cu credință urmele pașilor tăi și aplecarea asta a mea îmi este bucurie. Să umbli și să trăești pentru mine, pasăre de aur.

Filip

P. S. Nu uita să mergi cu scrisoarea alăturată la locul cuvenit. Fii cuminte. Vezi să nu se piardă și asta. Eu aștept.

Filip"

. . . .

„2 Mart

Scumpa mea, spui că ai dus scrisoarea și că te-a primit îndată. Iți mulțămesc ție, îi mulțămesc lui — să-i spui asta — și mulțămesc bunului Dumnezeu care ne ajută și care te-a așezat în calea mea.

Totuși, din scrisoarea ta, nu înțeleg bine toate. Sint multe lucruri pe care nu le înțeleg. De ce a spus el că *acum*, nu poate face nimic? Ce e acum? Și acel *mai tirziu*, va fi cu mult mai tirziu? Nu te supăra și înțelege bine ce ți se spune și caută și ține minte, ca să-mi poți spune și mie. Așa îmi va fi mai ușor să te îndrumez în cele ce trebue să faci. Spune-i că *acum* trebue făcut ce e de făcut, și mai ales fă-l să creadă, să înțeleagă că nu sint vinovat. Tu știi bine lucrul acesta. Tu știi, dar asta nu ajunge ca să mi se dea drumul. Ei însă pot căuta vre-o dovadă. Trebue să fie dovada. Nu se poate altfel, dar să caute *acum*, până nu vor avea timp cei ce mi-au dat durerea asta să steargă poate urmele care mă vor duce la lumină. Și mai ales, până tu nu mă vei fi uitat. Căci asta e tot. Pentru celelalte lucruri, eu am răbdare, căci am credința că nevinovăția trebue să iasă la suprafață; ea e totdeauna cu suflet ușor și plutește la urmă peste sufletele grele de păcate și ură. Dar tu, tu Matildo, tu...

Te sărută cu dragoste caldă, al tău

Filip"

. . . .

„6 Mart

Iubito, din nou cîteva zile fără un cuvînt dela tine. Dar n'ai să înțelegi ce însemnează *cîteva zile* căci desigur pentru tine trec ușor și tu nu știi ce însemnează zile de dor și așteptare și îndoială. Te rog să-ți fie milă de mine. Orice putere are margini; și cîteodată eu văd marginea, și acolo e prăpastie neagră de unde nu te mai întorci. Matildo, trebue să cauți și să te gîndești că mă poți nenoroci și nu trebue. Nu știu cum să-ți spun lucrul acesta, așa ca să-l înțelegi în

toată grozăvia lui și în același timp să nu te sperii tu. Nu trebue să te sperii, căci cu un cuvînt ori un suris, ți-am spus, mă ții locului, liniștit... Dar vezi, te rog, să nu fie cuvîntul cu prea mare întîrziere spus, atunci cînd sunetul drag va fi zadarnic. Da, cîteodată simt că mi se întunecă mintea și mă lovește îndoiala de mine, de tine și de tot ce e în jurul meu. Și dacă ai ști tu ce lòc strimt mi-au lăsat unde să-mi zbat chinul! Și totuși și atîta e prea mult, căci e fără tine. Prea mult loc pentru mine singur. Singur îmi este destul și cu mult, mult mai puțin... Și cu mult, mult mai întunerec... Ințelege tu, floare de aur, căci fără tine eu nu pot trăi. Gîndul că m'ai putea iubi atît cît te iubesc eu, îmi dă în suflet o tremurare de bucurie; și e sufletul atît de ușor, încît se înalță până la cer. E prea înalt, amețesc și-mi este teamă de atîta fericire. Desigur că sufletul omenesc nu poate duce atîta fericire, și de aceia nu-i este dat să ajungă până la ea. Totuși, Matilda mea, eu aștept, căci acuma eu știu unde e ascunsă fericirea.

Copil drag și sfînt, mîini scumpe în fața cărora îngenunchi, toate trebuesc să fie ale mele, ele și cu sufletul care le mișcă pe ele, cu viața din ele. Matildo, dacă ai ști cît de strimt e aici. Nu-mi mai au loc gîndurile, teama, speranțele. Se lovesc de ziduri și le simt și în mine însîngerate, înspăimîntate, adunate acolo, ele care vor să trăiască și să lupte.

Nu știu ce ai să poți înțelege tu din toate acestea fără șir, dar cetește-le cu răbdare și primește-le, căci e singurul drum care-mi deschide calea spre viață. Nu îți scriu decît pentru a-ți spune mereu că-mi ești dragă și asta o pot spune fără oboseală viața întreagă. Nu trebue să cauți în scrisorile mele altceva decît cuvîntul care te binecuvîntează că trăești. Nu trebue să ții sama de îndoelile mele, căci ele nu sînt decît pentru ochii mei care nu te văd aci în fața mea, pentrucă nu-ți aud glasul, pentrucă nu-ți pot săruta fața, pentrucă trec clipe fără tine, acum cînd știu ce înseamnă și clipele și dragostea mea pentru tine.

Sînt ceasurile lungi cînd aștepți, și eu aștept și aștept cu înfricoșare. Cîteodată mi se pare că așteptarea nu o să mai aibă sfîrșit. In clipa morții, cei care mai așteaptă ceva nu pot muri, și cîteodată, iartă-mi gîndul, îmi pare că moartea îmi va fi o caznă, căci voi muri așteptîndu-te încă pe tine. Iartă-mă că-ți vorbesc așa. S'a întunecat de tot și o dată cu întunerecul acesta a pătruns și în mine în suflet un alt întunerec înfricoșător. Scriu ca un orb și mă gîndesc cu bucurie că poate literele astea, scrise pe întunerec, încîlcite, nu le vei putea ceti. Totuși trebue să ți le dau. E tot ce'e mai adevărat din mine, mai al tău. Trebue să ai puterea asta...

Filip"

Și apoi încă o scrisoare:

„Matildo,

Citeva zile *încă*, fără nici o veste dela tine. Pot striga?! Și dacă aș striga, ce ar rămînea din glasul acesta slab, cînd s'ar lovi de zidurile care mă inconjoară?

Acum, sufletul mi-e prăbușit și a înțeles ceiace bănuia. Mai pot striga cuvîntul „Dumnezeu", cînd el *vrea* să-mi dea durerea asta? Pot spune „facă-se voia lui" fără ca o zvîrcolire neagră să nu-mi zvîrle în minte un sînge răzvrătit — căci dacă sînt multe căile Domnului, pot fi de multe ori și neînțelese. Nu vreau acuma durerii să adaog și minciună. O șoaptă de „Dumnezeule" e atît de înfricoșată acum, încît nu mai e credință ci gemăt. Mi-e groază de lumina care pătrunde dimineața după o noapte de chin, prin fereastra mică, și aduce o zi nouă de așteptare. Voi muri așteptîndu-te! Cît de lungă e agonia celui care moare așteptînd! Scriu încet, desluşit, pentrucă nu mă grăbește nimic, pentrucă de acum nu mi-a rămas nimic de făcut. Pot scrie cît de încet, cît de deslușit, tu vei ceti aruncîndu-ți abia ochii și nici un cuvînt nu va răsări viu în mintea ta, să strige acolo cu aceiași putere ca în mine. Și, Matildo, un singur cuvînt ar ajunge... Da, ar ajunge, ca să înțelegi ce însemnă: groază. Și dacă acum cuvîntul „Dumnezeu" e gemăt, numele tău e otravă. Cînd îl șoptesc mă doare trupul. Dacă ți-aș dori răul, te-aș blestema ca să găsești și tu vreodată un nume pe care dacă l-ai șopti, șoapta să strecoare în tine tot atîta otravă ca numele tău, Matildo! Și îl spun totuși numele tău, Matildo, îl strig numele tău, Matildo, și apoi, chiar de nu l-aș striga ori șopti, el totuși, singur, răsare fără voia mea în minte și atunci, nu aduce mai puțină otravă cu el în trup, Matildo. Și apoi, chinul cel mare, Matildo, este că otrava *asta* nu aduce moartea! După o clipă chinul începe din nou, Matildo... Voi muri așteptîndu-te încă pe tine...

La urmă, cînd voi sfîrși scrisoarea, adică atunci cînd voi obosi deodată, îți voi spune, Matildo, că totuși fericirea nu se poate găsi în nimic altceva decît în dragoste. Și atunci, la sfîrșitul scrisorii, nu-ți voi adăoga că totuși *asta* nu se împlinește niciodată. E ceva totdeauna alături cu drumul. Nu-ți voi spune asta și va fi singura răzbunare a mea, căci și tu, și tu vei trăi „alături cu drumul".

Răzbunarea asta o pot îndrepta asupra ta, căci dacă nu o voi face eu, se va împlini totuși dela sine. Eu însă voi putea crede că dela mine a pornit blestemul. Ceiace bănuiam și am înțeles e prea în începutul ei, dragostea ta — ca să dai crezare cuvintelor mele. Ca toate celelalte cuvinte vor aluneca și ele pe lîngă tine.

Matildo... Matildo... Nu știu dacă șoptesc, dacă strig, sau dacă numele e în sînge și-și strigă acolo singur otrăvirea lui, dar, din grămada cuvintelor, aleg greu pe toate celelalte. Scriu încet, însă numele tău răsare singur și picură otravă în orice clipă, Matildo..."

Și din scrisorile unchiului Alexandru, Liliana deschise una:

„21 Februar

Prea iubita mea Matilda,

Iți mulțămesc pentru ceiace ai făcut pentru mine. Sînt foarte fericit. De acum trebue să ne așezăm viața astfel încît să nu mai fie nici o *piedică* pentru fericirea noastră. Te vei duce și vei da scrisoarea aceia acum, așa cum îți spune el și către cine îți spune el, apoi *trebue* să-i spui că nu mai ești a lui.

Eu nu pot primi să te împart. Dintru început, îți spun că gelozia mă poate omorî. Intr'adevăr, acum o să fie mai greu să-i spui așa ceva, dar în fața imposibilului trebue să te pleci și acum e imposibil altfel.

N'am mai venit la tine zilele astea tocmai pentru a putea judeca mai bine aceste cuvinte și hotărîrea din ele. Acum hotărîrea e luată. Nu voi mai veni la tine până cînd nu-mi vei scrie tu că i-ai spus.

In curînd va fi procesul lui, se va libera și-și va căuta de viață. Viața noastră e împreună.

Nu găsesc alt cuvînt pentru a-ți arăta toată dragostea mea decît cele scrise mai sus. In ele sînt cuprinse totul și tot ce vreau.

Al tău

Alexandru"

Și încă o scrisoare tot dela Alexandru:

„Matildo, știu că n'ai găsit curajul să faci ceiace era cinstit să faci. Dacă nu o vei face tu, o voi face eu, îi voi scrie...."

* * *

In pod era o liniște înfricoșătoare și cald. Se auzi, subt streașină, un glas slab de păsărică. Afară era primăvară. Departe, ca sosind din alte vremuri, un cocoș își înălță strigătul. Apoi cîntecul lui se înmulți, dus din ce în ce mai departe, mai șters.

Cel de aproape răspundea şi el citeodată, inviind inlănţuirea lor. Astea toate, Liliana le auzi, dar nimic nu i se păru că este adevărat. Totul era venit dintr'altă lume, in care ea deodată s'ar fi trezit. Podul cenuşiu sta tăcut subt praful cernut fără sgomot, prin răbdarea clipelor infinit de mici.

...„Că voi muri aşteptindu-te incă pe tine"... striga singele in Liliana, „că voi muri..." şi o şoaptă mai indepărtată ca un suspin: „Acum eu ştiu unde e ascunsă fericirea, pasăre de aur".

Pasărea de aur era acum jos, in subsol, inchisă in odae, zgribulită, şi neagră şi bătrină acum. Mătuşa Matilda tremura. Tremurau minile, cu unghiile incovoiate cu ghiare, cu vinele tari, vizibile. Tremura capul, tremura intregul trup.

... „Aşteptindu-te incă pe tine"... striga intr'ajutor glasul celui care murise aşteptind, cel care ştiuse zadarnic unde e ascunsă fericirea!

Liliana cobori scările fugind, urmărită de groază. Se trezi apoi in odaia mătuşii Matilda. Intrase fără să bată, fără să-şi dea sama ce face. Bătrina, cocoloşită ca de obiceiu in fotoliu, nu se mişcă. Părea că doarme, că a murit. Liliana şopti: „Mătuşă".

Atunci bătrina vru să deschidă ochii, dar numai unul se deschise, celalt, cleios, rămase lipit... „Pasăre de aur..." şi aşa cu un singur ochiu, o privi fix.

„Mătuşă", strigă Liliana. Şi ii era frică şi frig.

„Ce vrei?" răspunse glasul mort. „Ah, tu eşti? Vino, vino, la loc".

Liliana se aşeză in faţa ei. Bătrina inchise din nou ochii. „Dacă moare, se gindi Liliana, o să fie prea tirziu."

„Copil sfînt", şopti Liliana.

— Ce ai spus? intrebă mătuşa Matilda. Şi pentru că Liliana nu răspunse, ea continuă:

„Sint bomboane acolo, uite acolo". Şi ochiul deschis, albastru, fără lumină, arătă locul. „Pe noptieră. Dă-mi şi mie, dă-mi", spuse un glas plingăreţ, jalnic şi slab. „Ia şi tu, ia şi tu", plingea glasul.

„Nu pot", inăbuşi Liliana, cind vru să o ducă la gură, şi rămase cu o bomboană in mină. Incet, cleioasă, incepu să se topească.

„Mătuşă", şopti Liliana, şi simţi că tremură. „Te rog, unchiul Filip, cum a murit?..."

— Cine? intrebă mătuşa.

— Unchiul Filip, cel dintăiu bărbat al dumitale.

— Unchiu... Unchiu Filip?... Dar mai ştiu şi eu?! Ce vrei cu el? O fi răcit şi el. Să-l erte Dumnezeu că m'a bătut viaţa intreagă.

— Nu, strigă Liliana, el nu te-a bătut, mătuşă; unchiul Alexandru te-a bătut. Filip a murit in puşcărie. L-au otrăvit?... Sau s'a otrăvit el?... Şi d-ta puteai să-l scapi, mătuşă Matilda.

— Da mai ştiu şi eu!

Inchise ochii, şi rămase din nou nemişcată.

Liliana strigă:

— Nu vrei nimic? Nu vrei să te scoli? Nu vrei să vii afară? E soare afară, e primăvară...

Bătrina se ghemotoci mai tare şi aruncă o privire speriată imprejurul ei:

— Lasă-mă ,şopti ea, Lasă-mă, ce vrei cu mine?

Mătuşa Matilda se uită in jurul ei cu spaimă. Din toate colţurile o pindeşte moartea. Stă nemişcată, dar cu nimic nu a putut impiedeca să treacă timpul, şi minile, minile să tremure.

Liliana incepu să plingă incet.

— Mătuşă, cum ai putut dumneata să-l laşi? Cum n'ai inţeles dumneata atunci...!

— Lasă-mă, că doar nu l-am otrăvit eu! Fiecare cu viaţa lui.

— El te iubea, dumneata nu ştii cum te iubea!

— Ei şi dacă mă iubea, ce vreai să-i fac! Şi eu l-am iubit... dar m'a bătut prea mult...

— Vorbeşti de Alexandru mătuşă, eu iţi vorbesc de Filip, cel care a murit otrăvit in puşcărie.

— Bine, Filip, dacă vrei. Toţi bărbaţii sint la fel.

— Cum, tu crezi că el minţia cind scria atunci din puşcărie scrisorile acelea?

— Asta nu se poate şti niciodată.

Afară era soare, acelaşi soare, şi primăvară, o primăvară nouă. Mătuşa era bătrină, ceilalţi morţi. In mina Lilianei, bomboana sta vîscoasă. Era inutil să o mai arunce, totul era murdar. Cu cealaltă mină işi căuta faţa: era netedă, nici o zbircitură, nimic lăsat. In trup se pierduse insă acea putere care avea credinţa că poate indepărta ofilirea. De acum totul era inutil. In fiecare clipă o să moară ceva. Şi dacă in fiecare clipă moare ceva, nu e mai bine moartea deodată? „In fiecare clipă, picură in suflet otravă"... cinta un glas in Liliana. Să mori repede ca să scapi de moartea inceată, moartea fiecărei clipe, moartea in totul, in toate. Ce grabă spre viaţă sau ce răbdare in viaţă ar putea schimba alunecarea asta? Şi gindurile, gindurile de acum...

Cuvintele acelea se aşezară in mintea ei şi strigau vii. Erau o insămînţare venită tirziu, cind murise cel care culesese grinele astea — intr'un pămînt nou, proaspăt, tinăr. „Totdeauna alături cu drumul", cinta glasul in Liliana, „totdeauna alături cu drumul, Matildo, Liliano, Matildo, Liliano", „e blestemul pe care ţi-l dau fără frică, pentrucă, dacă nu dela mine, va veni sigur dela viaţă." Paşii bîjbie pe trepte

plate și obișnuite, minile au să caute fiecare treaptă unde ai să calci, și ochii, ochi morți în intunerec, se vor topi căutind, ingol, un drum... ochii, Liliano, ochii, copil sfint, pasăre de aur, ... fericirea noastră este impreună de acum... Trebue să ai curajul să fii cinstită și să-i spui adevărul. La inceput poate că da, dar m'a bătut prea mult... să mori incet... cită fericire, cită bucurie, să mori incet, cu fiecare clipă să mori, Doamne! cită fericire, o fericire de o viață intreagă... așteptindu-te incă pe tine"...

Și Liliana simți intr'adevăr că se topește, că moare, că zboară. Leșină.

Henriette Yvonne Stahl

Din Sappho

I.

O, zeița mea cea nemuritoare,
Copila lui Zeus, isteață-Afrodită,
Tu, ce stai pe-un tron plin de strălucire,
Ruga-mi ascultă!

O, zeița mea, nu lăsa să piară
Inima-mi în griji și 'n nenorocire:
Vino, dar, și-acum, vin' ca și-altădată,
Cind te chemasem.

Coborîși atunci din palatul de-aur
Al tatălui tău, și venişi spre mine
In frumosu-ți car, tras de păsărele
Mindre și repezi.

Peste-acest pămînt, negru de 'ntuneric,
Cu sprintene-aripi, aerul izbindu-l,
Te-au adus din cer, străbătînd plin spațiul
Lin și eteric.

Indată-au ajuns și, prea fericito,
Mă 'ntrebași atunci, cu nemuritoare
Buze surîzînd, la ce te chemasem,
Ce-aveam pe suflet?

Mă 'ntrebași ce vrea inima-mi bolnavă.
„Pe cine dorești să iubești de-acuma,
Scumpa mea Sappho? Cine 'n grele chinuri
Azi se frămîntă?

Cum te va căta cea care-acum fuge,
Cum o să-ți mai dea daruri acea care
Nu ți le primea și cum te 'ndrăgi-va
Chiar fără vrere-i!.."

O, zeița mea, vin' așadar iarăși,
Scapă-mă de chin, doru-mi împlinește.
Aleargă chiar tu, vino 'n grabă mare,
Vin' de m'ajută!..

II.

Mi se pare-a fi asemeni cu zeii
Cel care, șezînd alături de tine,
Iți poate-asculta din apropiere
Glasul tău dulce.

Surîsu-ți plăcut inima-mi topește.
De cum te zăresc, îmi dispare glasul,
Foc subt piele simt, limba mi-i uscată,
Turburi mi-s ochii.

Urechile-mi bat, de sudoare-s plină
Și de-un tremur greu zguduită-s toată,
Chipu-mi pare-acum de coloarea erbii
Și-s ca și moartă.

I. M. Marinescu

G. Ibrăileanu, moralist

Se știe că unul din motivele pentru care Nietzsche prețuia mai mult civilizația franceză și o punea într'un rang superior celei germane era și pentru simțul psihologic, pentru sentimentul fin și nuanțat al diferențierii specifice a oamenilor pe care-l avea cea dintâiu și care lipsea în bună parte celei de-a doua. Atitudinea francofilă a filozofului german era datorită în mare măsură admirației pe care o nutrea marilor moraliști francezi, în special lui La Rochefoucauld și lui Chamfort.

Motivele ni se par foarte legitime. Dacă e vorba de apreciat valoarea calitativă a unei civilizații, gustul pentru speculația psihologică trebue să tragă greu în balanță. Moraliștii, autori de maxime și de reflexii adînci asupra naturii omenești nu se găsesc, fără pic de îndoială, decît la popoare de înaltă cultură. Mai întâiu, firește, fiindcă reflexia asupra structurii sufletului e un semn al dezvoltării conștiinței, a fenomenului de dedublare, de auto-observație a existenței vieții interioare. Literatura obiectivă, epopee ori roman, și confesiunea lirică, plîngătoare, pot atinge cele mai înalte grade de perfecțiune chiar la popoare primitive. Apariția romanului rusesc la mijlocul secolului trecut e o dovadă. Chiar cugetările, inspirate de o metafizică naivă ori de viața religioasă, asupra sensului vieții, asupra morții, etc., încă se pot împăca cu o stare de semi-civilizație. Pentru determinarea și comparația mecanismului sufletesc, a tipurilor de oameni, a diferențelor dintre ele, trebue însă o mare complexitate mintală. Acest gen, destul de curios, apare, aș adăuga, la popoarele de vitalitate relativă; acolo unde conflictul dintre conștiință și viață s'a înfățișat. Viața voește să trăiască simplu și orb. Conștiința oprind în loc pentru studii spontaneitatea „elanului" vital, îl împuținează și-l rărește. Civilizația, care

e o conștiință colectivă, anemiază pornirea instinctelor unui popor, le fixează o clipă, le enervează, le artificializează ca să le observe. O porțiune din curentul vital a fost abătută pe alte căi, în dauna disponibilităților inițiale. Gustul pentru auto-observație, adică pentru introspecțiune e, din punctul de vedere biologic, un fruct pervers caracteristic culturilor tardive, în epocă de apogeu sau chiar de început de declin.

Dar și subt alt aspect moraliștii, — cum impropriu au numit Francejii pe autorii de maxime, — presupun o maturitate în dezvoltarea vieții sufletești. Psihologia concretă, consemnată în maxime, a apărut în saloane, în conversații perfid șoptite într'un colț, unde aproapele era descusut și forfecat fără milă. Defectele, capriciile, ridicolul erau pîndite de ochi ageri și transmise prin practica convorbirilor de la un cuplu la celalt. Psihologia care începe, evident, în lumea elegantă e un fel de *mahalagism superior* al societăților rafinate și închise. Proust a remarcat-o pentru faubourg-ul Saint-Germain cu toată dreptatea. Dar Saint-Simon făcuse același lucru mult înainte. Oameni subțiri, cu observație ascuțită, trăind în cercuri restrînse, din plictiseală, își remarcă toate trăsăturile și se critică la infinit unii pe alții. Conversația e originea psihologiei. Nu conversează însă decît popoarele foarte evoluate.

Trebue să mai adăugăm apoi, în aceiași ordine de idei, că, dacă alte genuri se pot acomoda cu dezvoltări greoae, cu reveniri, cu obscurități, maxima presupune o expresie lapidară, deci o formă literară perfectă, rezultată dintr'o lungă tradiție de mînuire a limbii.

Concluzia acestor considerațiuni devine evidentă de la sine. Tînăra noastră literatură nu putea să aibă până astăzi moraliști. D. G. Ibrăileanu e primul.

* * *

Se pot deosebi cel puțin trei tipuri de maxime.

Unul, — și e cel care presupune cele mai multe calități literare, — fără să se bazeze pe o observație care știe să prindă aspecte originale ale vieții, trăsături de caracter nebănuite, exprimă mai mult lucruri cunoscute, dar le înfățișează prin comparații perfect proprii, prin exemple care surprind în analogia și exactitatea lor. Antiteza care le prezintă, contrastul care le marchează reușește să se înfățișeze strălucit și spiritual. E maxima spirituală în care a excelat Voltaire ori Chamfort. „Il n'y a que le superflu qui est necessaire" (Voltaire); Tout ce qui est exagéré est insignifiant" (Talleyrand); „La vie est la poursuite de l'impossible à travers l'inutile" (Tarde). Iată cîteva exemple din această speță. Tot meșteșugul în această categorie e de a găsi o formă mai strălucită, mai izbitoare, mai spirituală, adică de a spune mai bine un lucru care s'a spus.

Vine apoi tipul maximelor paradoxe. Aspecte parțiale exprimate ca adevăruri generale; atitudini exact contrarii, perfect antipodice celor obișnuite, plăsmuiri de fantezie prezentate drept realități curente: astfel de procedee oferă de obiceiu materia din care se recrutează cugetarea paradoxală. Oscar Wilde, Swift, Remy de Gourmont, Barbey D'Aurévilly sînt regii netăgăduiți ai acestui gen. Iată și din acest fel cîteva mostre. „Optimismul e o expresie a fricii" (O. Wilde); „Nu numai că nu e adevărat că sufletul e nemuritor și corpul muritor, dar e adevărat exact contrariul, deoarece sufletul piere pentru totdeauna cu moartea, pe cînd corpul se poate transforma și reînvia odată în altă formă" (Renan); „La reconnaissance est le sentiment des faveurs à venir" (Swift).

Al treilea tip e mai puțin vanitos. El nu urmărește strălucirea orbitoare, nici grația, nici eleganța desăvîrșită. Ambiția sa e mai mică. El se mulțumește cu observația care surprinde realitatea crudă și care-l prezintă simplu, încărcat de adevăr. Indîrjirea acestui tip de maximă constă în a trăda secrete până atunci învăluite, în a revela clar și evident ceiace nu știam din misterele sufletului sau pe care abia le bănuiam. Firește pentru un astfel de gen forma e ceva secundar. Totul e observația psihologică și justeța pe care o conține. Pe acest tărîm a debutat și a rămas nemuritor La Rochefoucauld, care împreună cu Freud au atins cele mai adînci sondaje în obscuritățile periferice ale sufletului nostru, necălcate până la ei de observatorii comuni — ambii insistînd până la saturație în infinite variante asupra celor doi poli ai tuturor tendințelor omenești: amorul propriu și impulsiunea sexuală.

Din acest tip din urmă fac parte și maximele d-lui G. Ibrăileanu. Nu veți găsi în volumul său echilibristici de spirit, antiteze tăioase, comparații ingenioase care să popularizeze și pentru cei mai puțin ageri o constatare din domeniul comun. Sînt observații directe, luate „sur le vif", care valorează prin descoperirea lor sau prin interesul pe care-l oferă punctul de vedere din care sînt observate. Maximele lapidare de semnificație mai mult literară, firește, nu lipsesc cu desăvîrșire. Din cînd în cînd le întîlnim. Bunăoară: „Tot ce nu este etern este zădarnic. Nimic nu este etern" (p. 50); sau: „E naiv să te miri. E cinic să nu te indignezi" (p. 73); sau „Călugărul Ieronim de la Rîșca spunea: un bărbat care nu se simte rudă cu nevasta lui trăește în concubinaj. Iar cînd se simte rudă trăește în incest" (p. 76), etc. etc.

Dar acest gen e izolat și destul de rar frecventat. Pe d. Ibrăileanu îl atrage, cu o curiozitate sumbră, adesea tragică, constatarea aspră, directă, aprigă asupra sufletului gol,

deasupra căruia nu așează cu grațioasă cochetărie ori feminină pudoare nici o frunză de viță. El rupe vălurile roze și împrăștie iluziile siropoase, care, dintr'o iremediabilă ipocrizie, fac din oameni maturi cu dureroase experiențe, domnișoare suave de pension.

Autorii de scurte cugetări în felul acestora, cu excepția poate numai a lui La Rochefoucauld, Nietzsche și Schopenhauer, nu dau dovadă de un spirit metodic de sistem. Ei zboară ușor și anarhic, „papillonează" din subiect în subiect, fără o preocupare constantă, fără o idee fixă. Totul îi atrage la întîmplare, observația lor rămîne empirică, fiindcă niciodată diversitatea observațiilor pe care le culeg, nu se prezintă ca infinite atribute ale aceluiași substrat unic. Ei n'au spiritul metafizic care vede, în nenumăratele fețe ale existenței, proba repetată a unui element fundamental. Moraliștii sînt, în genere, spirite diletante, care nu supun realitatea la calapodul unei idei.

Maximele d-lui G. Ibrăileanu sînt și ele foarte variate și, desigur, gîndite fără „parti-pris" metafizic. Dar d-sa e un spirit prea filosofic, contemplația sa nu e numai a cuiva care are spirit de observație, ci, mai de grabă, aceia a unui gînditor care și-a întocmit unitar, deși fără obsedanta monotonie a metafizicienilor care văd în toate același fenomen, o concepție coherentă despre viață și lume.

D. G. Ibrăileanu face parte dintr'o generație care a avut trei zei: Darwin, Schopenhauer și K. Marx. Toți trei profund pesimiști. Intunecoasa și feroceа imagine despre carnajul universal a lui Darwin, pe care a acceptat-o toată epoca evoluționistă dela Taine la Spencer, a fost acceptată (sau era poate în atmosfera timpului) și de materialistul Marx. Ambii au avut un punct de plecare, unul în Biologie, celalt în Sociologie, strigătul profund alarmant al lui Malthus, care le vestea profetic și înfricoșător că proviziile descresc, în timp ce umanitatea crește mereu. Pe alimentele astfel împuținate, lupta omenirii veșnic înmulțită va fi fără cruțare. Cineva a spus despre Marx cu multă dreptate: „il avait une étrange compréhension pour le mauvais côté de la nature humaine". Și dacă la critica sa pesimistă adăugăm pe aceia, declarată ca atare, a lui Schopenhauer, tabloul existenței capătă tot doliul necesar.

Și să nu uităm încă faptul că generația care s'a format între 1880 și 1890 a suportat, în ce privește literatura universală, influența realismului francez și, în cea națională, pe aceia a lui Eminescu. Dar realismul francez cu viziunea sa despre lume și viață franc bestială (Lemaître a arătat pesimismul lui Zola, iar acela al mizantropului Flaubert și al elevului său Maupassant sînt arhicunoscute) a întărit încă ceiace oferea zoologia, ideologiei timpului.

Astfel, din toate părțile totul concura ca să constitue o imagine biologică a omului, adică să reducă la proporții mai modeste, considerînd omul ca pe un simplu mamifer, orgoliul concepției spiritualiste despre om. In afară de aceste influențe, care nu spun în istoria și biografia unui om decît ceiace îi e exterior, s'ar putea ca fundamentul profundei amărăciuni care se depune ca o drojdie în cea mai mare parte din cugetările d-lui Ibrăileanu, să aibă la bază și o experiență intim personală. Asemenea concepții despre lume sînt de obiceiu rezultatul unei delicate sensibilități brutal rănită cîndva.

Vom vedea îndată că idealismul și delicateța funciară, care constituiau fondul primar, n'au putut fi complect distruse de decepțiile ulterioare. Fiindcă oricît ar fi de vitregă viața, ea nu ne poate schimba definitiv substanța primitivă a unui caracter delicat, care a moștenit, poate, de la cine știe ce plăpîndă ascendență maternă, atîtea visuri imaculate sau atîtea iluzii nesfișiate.

La prima lectură a reflecțiilor despre viață ale d-lui G. Ibrăileanu, caracterul darwinist apare pe primul plan. „De cîte ori te văd sincer, am impresia că, în războiul tuturor contra tuturora, tu ți-ai lăsat armele acasă" (p. 12). „Cînd o femee și un bărbat se intîlnesc să se cultive reciproc prin lecturi, prin învățare de limbi ș. c. l., să știi că intîlnirile lor sînt convocate și prezidate de geniul speciei și să le-o spui și lor dacă n'o știu" (p. 39). „*Homo homini lupus*. Filozoful nu știa că lupii nu se mănîncă între dînșii decît la ultima extremitate" (p. 49). „Dacă generosul și obiectivul elefant și nu isterica și libidinoasa maimuță ar fi avut creerul mai dezvoltat, ce admirabil ar fi omul!" (p. 57). „Cetiți în șir un anumit capitol din *Descendența omului* de Darwin și manejele rafinate dintr'un roman de Bourget care duc tot acolo. E divertisant, e comic, e hilariant" (p. 78). „Cînd te gîndești că cele mai sublime strigăte ale poeziei sînt exprimarea ritmată a chinurilor provocate de o celulă în rîvna ei nesatisfăcută de a se intîlni cu o altă celulă, nu poți să nu admiri fantastica feerie clădită de sufletul omenesc pe instinctul cel „atît de van".

Avem aici destule specimene pentru a trage o concluzie asupra convingerilor fundamentale ale d-lui Ibrăileanu. S'ar zice: un *biologist pesimist* de cea mai pură speță. Și totuși această concluzie ar fi pripită, fiindcă claviatura sufletească a d-lui Ibrăileanu nu e așa de simplă. Subt acest caracter ușor descoperit se ascunde un altul sau mai degrabă alte două, care, deși „refoulate" de atîtea jigniri ale vieții, perzistă cu tărie, cu îndărătnicie. Acest pesimist care argumentează mereu cu date din zoologia comparată, ascunde mentalitatea unui *cavaler feudal de o nobilă, înaltă și delicată manieră*

sufletească. Acest materialist intransigent, care pare că din cine știe ce rănire a sensibilității ricanează și se complace aproape sadic să biciuiască idealismul și să înjosească viața, n'a putut învinge îndărătnicul său idealism. Mai întâiu, il justifică teoretic, găsindu-i mereu urmele.

In actele cele mai bestiale, el întrezărește acea nevoe de justificare și scuză care formează esența oricărui idealism. „Omul găsește totdeauna inconștient motive înalte pentru acțiunile sale egoiste. Antropofagul care-și mănîncă părinții din lipsă de altă carne, e convins că face un act moral, că-și îndeplinește o datorie religioasă. Aceasta dovedește idealismul omului, adică neputința lui de a-și recunoaște mobile egoiste și josnice" (p. 38). A extrage dovada acțiunilor înalte și nobile din om, din cele mai abjecte gesturi ale sale, aceasta n'a reușit s'o facă, desigur, nici cel mai pur spiritualist.

S'ar putea crede iarăși, că filozofia aceasta biologistă a desființat în autor orice tendință religioasă, că l-a simplificat într'atît, încît complexitatea uriașă a universului și a existenței nu-i mai spune nimic, sau se poate închide în formule ca ale farmacistului Homais. Dar d. Ibrăileanu ne liniștește imediat în această privință. „Nu există viață viitoare — afirmă mintea noastră științifică. Dar ce poate să știe mintea noastră născută pentru o incompletă adaptare a unui puțin complicat organism la un puțin variat mediu?"; sau „De cîtă impertinență dai dovadă, cînd îmi spui că mîne la ora cutare ai să vii negreșit la mine, parcă tu ai cunoaște întreaga cauzalitate universală, ca să știi că mîne ai să mai fii în viață". In altă parte sentimentul acesta de modestie intelectuală care e începutul oricărei religiozități, se transformă chiar în pietate tradițională: „Dacă nu crezi în nici un Dumnezeu, atunci ce te împiedică să-ți fie scumpe credințele și ritualele care au consolat pe tatăl și pe mama ta și le-au ușurat ceasul greu al morții". (p. 21).

Ceiace n'a putut însă întuneca experiențele dureroase ale vieții și nici doctrinele biologice e sentimentul de înaltă și nobilă ținută morală. Preceptele d-lui Ibrăileanu în această privință sînt ridicate la o tonalitate așa sus pusă, vorbite de pe un piedestal așa de ridicat, încît vor surprinde și mira oamenii acestei epoci de neglijență, de proastă creștere sufletească, de grosolănie permanentă. D. G. Ibrăileanu are în cel mai ridicat grad respectul femeii, al amiciției, al cuvîntului dat, al celor slabi și umiliți. Cavalerismul său aproape ingenuu nu numai că impune, dar ne lasă în suflet deodată ca o urmă de turburătoare grație juvenilă și ca un parfum dintr'o civilizație boerească de mult stinsă. „Cine nu e politicos cu slugile și cu animalele, n'are instinctul politeții, ci dresajul și n'are sufletul sus pus"; „A mînca, act eminamente brutal și inestetic, ar fi devenit cu siguranță ruși-

nos, dacă izolarea pentru îndeplinirea lui n'ar stingheri cu totul practica vieții omenești. Se zice că nimeni nu l-a văzut mîncînd pe A. de Vigny", etc., etc.

'In special femeia îi impune respect și, din punct de vedere al afectivității, inspiră admirație d-lui Ibrăileanu. Cele mai adînci și mai multe din maximele d-sale sînt relative la dragoste și la femee, pe care o socoate, cel puțin atunci cînd iubește, superioară bărbatului. Al doilea subiect tratat mai pe larg în aceste cugetări e ideia morții. „Intre dragoste și moarte" ar fi putut constitui un alt titlu al acestui volum. Gîndul morții depășește viața autorului. El devine universal, se întinde și la generațiile care vor veni, iremediabil, inconsolabil: „Copilul tău are să aibă spaimele agoniei, are să moară și are să fie îngropat. Și toate astea le-ai creat tu". Lipsesc din aceste cugetări (ceiace arată gustul pentru solitudine și izolare al autorului lor) reflecțiile asupra traiului în comun, asupra vieții sociale, a omului politic, etc. Autorul jignit de mulțime se ferește de ea, fără să-și dea aere de ieftin aristocratism sau de disprețuitor cezarism. Cel mult dacă evită societatea care-l importunează. „Plăcere divină: să te arăți mic și umilit, cu sentimentul distanței dintre tine și ceilalți" (p. 83). „Ori de cîte ori în societate, în loc de a-ți da sentimentele și ideile pe față, ai reușit să spui o vorbă banală, lipsită de orice coloare personală ai cîștigat o victorie împotriva vulgarității" (pag. 62). Dar aristocratul, cum spuneam mai sus, nu disprețuește, nu urăște. O dragoste și o înțelegere de oameni arată că izolarea sa e numai un antidot contra inoportunității. Fiindcă funcțiunea sa de simpatie se exprimă numai decît prin aceste maxime, aproape sublime ca sentiment uman și înălțime de cugetare. „In infinitul timpului și al spațiului ne-am întîlnit în aceiași nebuloasă, în același sistem solar, în aceiași planetă, în același secol, în aceiași generație, în aceiași țară, în același loc, subt același acoperemînt și totuși ne urîm, ori cel puțin ne sîntem indiferenți, în loc să ne aruncăm unii în brațele altora, inteligenți și proști, buni și răi, înmărmuriți de spaima naturii infinite și ostile" (p. 36); sau mai înficoșător: „Gîndește-te că și tu și acela care te insultă, într'o zi sau alta aveți să stați cu mînile pe piept și cu lumînările la cap" (p. 56). Și să ni se mai erte încă o citație care egalează pe Jaurès și pe Tolstoi: „Nu-ți sînt scumpe încrețiturile de pe frumtea și dela ochii femeii tale? Gîndește-te bine că încrețiturile astea s'au făcut în lunga voastră tovărășie de griji și de nevoi. Gîndește-te că ele sînt semnul că se apropie vremea cînd tu și tovarășa ta aveți să vă despărțiți pentru totdeauna. Gîndește-te că asta e fata rîzătoare pe care o așteptai cu pieptul înfrigurat în nopțile de vară".

Iar acum bilanțul acestor analize descusute. Dacă strîn-

gem totul la un loc, fizionomia d-lui G. Ibrăileanu se desinează ca aceia a unui *delicat lucid*. O fire aristocratică, sensibilă, delicată, rănită profund de imperfecțiile relative ori simplu triviale ale vieții. De aici adoptarea ca o răzbunare a unei filozofii pesimiste și biologiste, care n'a putut întuneca fondul înalt idealist și adînc afectuos în iubirea lui de oameni.

Fruct al unei cugetări de o viață de observator retras, aceste cugetări de o amară savoare, de o sinceritate impresionantă, de o înaltă atitudine morală și de o ascuțită pătrundere, vor rămînea model în proza literară și în cugetarea noastră filozofică. Istoric literar, critic de ediții și texte stabilite abia de el definitiv, inițiator de metode în istoria literară, creator de curente culturale, critic literar extrem de comprehensiv, unind critica sociologică a mediului și a cauzelor, cu aceia pur estetică a tehnicei, polemist neîntrecut, d. G. Ibrăileanu se revelează azi și ca moralist și filozof de rangul întîiu.

* * *

Morala ese din iluzie. De cele mai multe ori ea e o stare de candoare în care problema păcatului nici nu e măcar concepută. Omenirea a văzut totdeauna în puritate maximum de etică și concepția imaculată a devenit un simbol etern de perfecție morală. Priviți oamenii cu prejudecăți etice: ei se recrutează din familia austerilor și a abstinenților. Morala presupune, afară de cazurile eroice, două condiții: o sensualitate minimă și o intelectualitate redusă, naivă sau cel puțin lipsită de ascuțime critică. Problema moralității se complică cînd e vorba de un cap lucid care a analizat și cîntărit totul, care e perfect conștient de mecanismul ascuns și adesea trivial al vieții, care a epuizat rînd pe rînd toate iluziile, le-a văzut deșertăciunea și vanitatea, care a băut adînc din toate cupele amărăciunilor.

E prea ușor să rămîi om de treabă cînd ai avut norocul să-ți poți păstra iluziile ori cînd ai moștenit o inteligență fecioralnică, care știe să acopere cu un văl roz aspectele hidoase ale lucrurilor. Și e mult mai greu să faci să trăiască împreună luciditatea complectă și perfecta regulă morală.

Din punctul de vedere etnic, e o caracteristică franceză alianța acestor două noțiuni. Acolo omul poate epuiza mental toate abisurile păcatului, el n'are iluzii și nu crede că viața e o grădină paradiziacă plină de încîntări. Lectura „Jurnalului" lui Jules Renard de pildă sau aceia a „Caetelor" lui Maurice Barrès ne arată cîtă dezabuzare se ascunde în aceste două suflete prea reprezentativ franceze. Intr'un loc, Jules Renard vorbește, cu mult înaintea lui Freud, despre amorul vinovat, nutrit în inconștient al mamei sale (pe care dealtfel el o detesta) pentru el. Și un om care a gîndit astfel poate mai departe să scrie o pagină înflăcărată despre justiția imanentă cu ocazia afacerii Dreyfus. Scepticismul nu distruge moralitatea. Cîteodată o întărește, din contra, — acesta e adevărul. Poate fiindcă fiecare se nutrește din altă sursă.

Cugetările d-lui G. Ibrăileanu pun din nou această problemă. Luciditatea sa atinge cîteodată pesimismul, de cele mai multe ori scepticismul. Inalta sa corectitudine nu e atinsă. El poate păstra alături de gînduri care la altul ar dizolva sufletul, o intrasigență etică ireductibilă. Aceasta dovedește încă o dată că raționalismul și intelectualismul își pot funda o morală proprie. Mai frică îmi este însă de spiritele mistice sublime ca acel erou din Dostoevski care, pe pragul sinuciderii, într'un elan de umilință, după ce s'a tîrît torturat de remușcări la picioarele unui om căruia îi făcuse rău și i-a cerut să calce peste el, n'a uitat totuși cînd a plecat să-i fure tabachera.

Mihai D. Ralea

Ce este un film?

Auzim adesea spunindu-se de un lucru că e *pitoresc;* sau că e *tragic;* că este *romanesc* sau că e *epic*, că-i *comic* sau că este *idilic*. Ce inseamnă aceasta?

O știm prea bine. Fiecare artă, fiecare „gen" selectează din natură anume realități, pentru care prezintă o deosebită afinitate.

Dar filmul? Există realități special cinematografice?

De pildă, poezia lirică reprezintă momentele de exaltare, de confidențe intime făcute, deodată, universului întreg.

Există momente cind *gindim teatru*. Sint acelea unde *discutăm* (în noi înșine sau cu alții). Teatrul e, în primul rind, argumentare, match de logică între personaje sau chiar inlăuntrul sufletului mai mult sau mai puțin cornelian al unuia singur dintr' inșii. C'o fi vorba de teatrul „de situații" sau de teatrul „de atmosferă; c'o fi vorba de piesele bulevardiere „de intrigă" sau de dramele filosofice gen Maeterlinck, esența teatrului e totdeauna conversația, adică efectul magic al cuvintului, persuasiunea interlocutorului. Teatru inseamnă a selecta, din natura omenească, momentele de socoteală logică ale sufletului.

Dar cinematograful?

Cred, — și această credință până acum nici o experiență nu mi-a infirmat-o, — că filmul seamănă, ca structură, cu visul și cu simpla asociație de idei: știți, acea stare, așa de curentă, a omului care, cum se zice, „a căzut pe ginduri"; cu „revasseria", cum o numesc psihologii franceji; cu acea foarte obișnuită „fuită" de idei, cind gindul nostru „flanează", hoinărește, sare dela un lucru la altul, dar cu oarecare coerență, totuși, căci aproape niciodată nu lipsește un sentiment unitar care, uneori foarte ascuns și obscur, conduce desfășurarea imaginilor. Sint momentele cind ne povestim

nouă inșine lucruri pe care le știm deja. Este — după cum vedem — o povestire destul de specială. Nu i se cere o inlănțuire prea riguroasă. Nu i se cere ceiace în estetica povestirii se numește „compoziție". Și nu i se cere, probabil, pentrucă această „flanare" a gindului nu are cadre fixe. Thibaudet spunea odată că, de pildă, nuvela sau drama, sau sonetul, au nevoe de „compoziție — pentru că ele se desfășoară într'un timp cu dimensiuni limitate. In schimb, povestirea aceia specială ce și-o face lui însuși omul care a „căzut pe ginduri" n'are durată fixă. Structura îi este mai elastică, unitatea mai puțin formală; o unitate vagă și pur sentimentală.

Cit despre vis, el nu-i decit exagerarea trăsăturilor acestea; o asociație de idei încă și mai bogată în capricii, o perindare de ginduri ascultind de o unitate încă și mai sentimentală; unitate care, totuși, nu lipsește aproape niciodată. (Nu se vorbește oare în Psihologie de „unitatea dramatică a viselor"?)

Visul și revasseria. Filmul are exact structura acestora.

Mai întâiu, oricine va recunoaște că visul e film, și reveria de asemeni. O „suită" de imagini unde inlănțuirea episoadelor, într'un cuvint „intriga", nu are aproape nici o importanță. Imi amintesc de un film intitulat „Răsărit de soare" în care, dela mai bine de jumătatea lui, nu se mai petrecea nimic. Doar imagini care se perindau fără șir pentru a imbrăca, plastic, sentimentul acela foarte complex și destul de subtil care este bucuria de a te fi impăcat cu cineva drag. Și, în genere, un film este cu atît mai bun cu cit se apropie de această structură la prima vedere deșirată, dar unde în realitate imaginile sînt conduse de un anumit sentiment, care dă unitate ansamblului. Intr'un cuvint: exact structura pe care o intîlnim la „omul căzut pe ginduri", la „flanările" cotidiene ale minții noastre.

* * *

Din cauza acestor asemănări, filmul colorat, „cinecolorul", apare ca o absurditate. Căci, în genere, gindul este cenușiu. Realitatea proprie a filmului, aceia a visului și a asociațiilor de idei, este o realitate necolorată; o realitate alb și negru, plus, bine-înțeles, un milion de nuanțe de cenușiu.

E drept că asupra acestei chestiuni opiniile sînt împărțite. Există psihologi care cred că visele sînt colorate, alții că nu-s. Dar simplul fapt că, foarte adesea, visele pot să nu fie colorate e deajuns pentru ce susținem noi. Căci faptul acesta e așa de paradoxal (de ce lucrurile gindite să aibă altă înfățișare decit cele percepute?), încit ne indică limpede

că absența colorii e marea originalitate din lumea visului — indiferent dacă lucrul se realizează totdeauna.

Pe de altă parte, nu se analizează destul de atent cazurile cind visul este colorat. Bunăoară, cind visăm singe, sau o pajiște foarte verde. In fond, în toate aceste cazuri, nu visăm singe roșu sau cîmpii verzi, ci mai degrabă *Roșul* singelui sau *Verdele* pajiștei. Visăm o coloare, nu obiecte colorate.

In afară de aceste cazuri excepționale și destul de puțin frecvente, visul e cenușiu, e alb și negru, umbră și lumină — ceiace, de altfel, nu-l împiedică să aibă mii de nuanțe.

Filmul, care seamănă cu visul, e deci mai natural cind nu este colorat, de vreme ce modelul însuși nu-i. Oricit de bine imitate ar fi colorile obținute fotografic, — impresia de fals va persista.

* * *

Dar oare filmul se reduce numai la imagini vizuale în mișcare? Nu cuprinde și alte elemente?

Spuneam că filmul seamănă cu „revasseria". Dar în cursul unei „flanări" a gîndului avem de aface nu numai cu imagini vizual-motrice, ci și cu materiale logice. Jocul asociației de idei ne readuce amintirea unor crîmpee de conversații, de argumente, de planuri metodice ale noastre sau ale altora. Decît, — toate acestea-s *simple materiale* ale reveriei noastre, care, ea, nu are rigoare logică. Printre diferitele reprezentări care se perindă, cite una are și un tilc logic; poate simboliza o judecată, un silogism, un argument. Dar în ansamblul general, ea rămîne un simplu element, pe lingă altele multe, legate toate între ele altfel decît strict logic.

Și, bine-înțeles, aceasta e cu atit mai adevărat în cazul visului. Visăm adesea conversații, argumentări, discursuri convingătoare, planuri, socoteli. Dar toate acestea sînt materiale, simple elemente brute.

Altă observație: în decursul unei asociații de idei, sau al unui vis, chiar cind intervin imagini de altă natură decît cele vizuale, ne ajutăm totuși cu ele, întrebuințîndu-le ca simboluri auxiliare. Așa, de pildă, ne reprezentăm sunetul imaginind plastic obiectul sau persoana de care a fost emis. Imaginea vizuală, în toate cazurile, joacă rolul principal.

* * *

Firește, în reverie, în vis, în toate acele solilocuri, cind gîndul ne curge în voe, mai există și un alt aspect. Este aspectul verbal. Nu numai că vedem, înlăuntrul nostru, desfășurindu-se un film mental. Dar ne vorbim nouă înșine. Este cunoscutul fenomen al „limbajului interior".

Acest aspect este reprezentat artisticește prin literatură, în deosebi prin genul *roman*. Romanul, dacă dăm la o parte elementele secundare: intriga, frumusețea intrinsecă a stilului, etc., etc., rămîne esențialmente o *confesiune* a unuia sau mai multor personaje. O confesiune cu vorbe.

In schimb, celalt aspect al curgerii gîndului, aspectul plastic, vizual, își are artisticește ca reprezentant, dacă nu unic, în tot cazul principal: cinematograful.

* * *

Din analogia filmului cu visul, cu asociația liberă de idei, cu reveria, cu „revasseria", rezultă unele consecințe referitoare la tehnica artistică, pe care le vom înțelege mai bine recurgind la exemple.

In filmul rusesc realizat de Pudowkin după „Cadavrul viu" al lui Tolstoi, ne aflăm, în mai multe rinduri, într'un tractir rusesc, unde, printre alte intrumente muzicale, se găsește și un pian-flașnetă, cu niște păpuși mecanice simulind o mică orhestră.

La un alt moment al filmului, ni se reprezintă o grădină, acasă la noul soț al eroinei, și, în această grădină, o samă de statuete în stuc pictat înfățișind amoruri sărutîndu-se, Romeo și Julieta făcîndu-și teatrale declarații de dragoste, cupidoni în poziții convențional drăgălașe, etc., etc.

La un alt moment al filmului, eroul se află în fața justiției, răspunzind la acuzarea de bigamie. Explică curții cum s'a petrecut. Spune tot. Spune mai mult chiar decît era nevoe. Bine-înțeles, n'o spune într'o formă *juridică*. O povestește, pur și simplu, omenește. Și, cu acest prilej, începe să semene mult mai mult cu un acuzator decît cu un acuzat, iar cei trei magistrați care reprezintă societatea, ramoliți și acoperiți cu fireturi, lanțuri și mărțișoare onorifice, par, ei, a fi adevărații inculpați.

Decît, — magistrații nu pot pricepe altă limbă decît jargonul păsăresc al baroului. Din confesiunea prea completă a lui Fedia n'au înțeles nimic. Și Președintele repetă: „Iți mărturisești vina?" Fedia, bine-înțeles, n'are ce să mai adaoge la cele spuse deja. „Iți mărturisești vina?" mai repetă judecătorul. Fedia iarăși tace. „Iți mărturisești etc...?" repetă încă odată, ș'apoi încăodată, zadarnic, președintele.

Și atunci, — ghiciți ce apare pe ecran? Vedem deodată pianul electric, cu păpușile mecanice care fac plecăciuni și mișcări automate, în sunetul agasant, sec, pisălog, — caracteristic acelor „boites à musique". Fedia nu se mai gîndește la ce i se spune. A plecat, hoinar, pe drumul propriilor

sale amintiri. Şi aşa, printr'o asociaţie firească de idei, şi-a adus aminte de tractirul sordid, unde a petrecut multe din momentele tragice al căror desnodămînt se desfăşoară acum în faţa instanţei.

Aşadar, işi reaminteşte de tractir.

Pe de altă parte, în acest timp preşedintele intreabă, întreabă necontenit aceiaşi idioată frază. Şi asta operează o selecţie printre gîndurile lui Fedia. Din diversele imagini care compuneau amintirea tractirului, trec pe primul plan figurile şi mişcările fastidioase ale păpuşilor muzicale.

La un alt moment dat al filmului, înainte de a se da sentinţa, Fedia întreabă pe avocat: „Care va fi verdictul cel mai rău ?" — „Siberia, pentru d-ta şi soţia dumitale". Avocatul pleacă. Fedia îl recheamă. Ezită. „Dar în cazul... cel mai bun?" — „Achitarea, şi reluarea locului în căminul conjugal părăsit". (Adică mai rău ca orice, căci toată drama stă în imposibilitatea continuării vieţii conjugale între cei doi soţi).

Şi aci, regisorul Pudowkin întrebuinţează acelaşi procedeu ca mai sus. Deodată, în mintea lui Fedia rămas pe gînduri, apar fade statuete, anoste cupluri de marmoră roză, Romeo şi Julieta, Adonişi gură în gură, etc... Şi este aşa de impresionantă, aşa de adecvată această asociaţie de idei a lui Fedia cu situaţia tragică, complexă, confuză, inexprimabilă în cuvinte, a omului care trebue să iubească, fiindcă aşa porunceşte Statul !

Dar lucrul cu adevărat important, asupra căruia vreau să atrag atenţia aci, este următorul :

Să se remarce că atunci cînd avocatul zice: „Siberia pentru amîndoi", — nu ni se arată, pe ecran, absolut nimic, nici o imagine, nici o asociaţie de idei cu Siberia. Desigur, dacă filmul ar fi fost german, sau încă şi mai sigur dacă ar fi fost francez, poate chiar şi american, ce mai clişeu cu „pohod na Sibir", ce mai knuturi, bărbi călări prin zăpadă, femei despletite, braţe patetice proectate pe cerul gol, etc., etc., nu ni s'ar fi servit!

Şi iată în ce ar fi constat eroarea.

Nu e suficient ca imaginile intercalate în cursul filmului să se *potrivească în principiu* cu ideia de care e vorba. Nu e deajuns ca între ele să fie o simplă analogie logică. Mai trebue ceva, şi anume: să facă parte din amintirea şi experienţa *personală* a personajului. Ba chiar e bine ca imaginile intercalate să facă parte nu numai din biografia eroului, dar şi din amintirea *spectatorului*. Adică să fie fapte şi evenimente pe care eroul le-a trăit în comun cu spectatorul, pe care amîndoi le-au adunat în amintire cu prilejul şi în cursul desfăşurării filmului. Această desfăşurare creiază un fel de adevărată complicitate între operă şi sală, între autor şi spectator, o co-

muniune de gînduri care e terenul prin excelenţă favorabil constituirii acelei iluzii speciale artei.

In exemplul din „Cadavrul viu", nu era permis să ni se reprezinte nimic cu Siberia, pentru bunul motiv că până în acel moment nu ni se arătase nimic cu Siberia.

* * *

Aceste detalii luate din filmul lui Pudowkin ne-au izbit nu numai ca ceva foarte artistic, dar mai ales ca ceva *extraordinar de cinematografic*.

Intr'adevăr, aci este marea vînă pe care arta ecranului trebue să o exploateze, dacă vrea să facă într'adevăr filme, şi nu teatru prost sau roman ratat. Şi filmul e film în măsura în care se depărtează de simpla poveste şi se apropie de acea povestire foarte specială care e „revasseria" sau visul.

De altfel, din cele mai îndepărtate timpuri ale industriei cinematografice s'a înţeles, intuitiv, această situaţie. Unul din procedeele cele mai curente în arta ecranului a fost şi va fi reprezentarea unui personaj căzînd subit pe gînduri şi deodată evocînd pur şi simplu întîmplări petrecute acum douăzeci de ani, sau fapte care s'ar putea ivi în viitor. Cinematograful, ca şi visul, ca şi asociaţia liberă de idei din timp de veghe, îşi cam bate joc de cronologie şi de înlănţuirea prea riguroasă a momentelor. Prezent, Trecut şi Viitor se încalecă şi se amestecă necontenit. Filmul nu-i povestirea unor evenimente, ci *fotografierea unui gînd în exerciţiul funcţiunii*. O povestire e o angrenare de întîmplări, unde cea antecedentă condiţionează pe cea posterioară; o curgere obiectivă. Pe cînd gîndul e altceva. Mai întâiu, gîndirea liberă e totdeauna oarecum *terorizată* de Prezent. Un sentiment *actual* colorează toate : amintiri trecute, percepţii momentane, previziuni viitoare. Amintiţi-vă de atîtea filme care încep cu sfîrşitul. De pildă: cu un proces la juraţi. Vine atunci unul din martori, care ne aduce la cunoştinţă un crîmpeiu din ce s'a întîmplat odinioară. Pe urmă, iar sala de şedinţă. Apoi un alt personaj ne este înfăţişat căzînd pe gînduri şi arătîndu-ne astfel cum va fi, din punctul lui de vedere, viitorul. Şi atunci, iarăşi revenire la juriu şi magistraţi.

Această învîrtire neîncetată a Trecutului şi Viitorului în jurul unei clipe prezente, mereu aceiaşi, este procedeul prin excelenţă al cinematografului, pe care producătorii de filme l-au presimţit, aplicat şi ameliorat, — fără vre-o idee preconcepută, în mod instinctiv, ghicind că aşa trebue dezvoltat un film, şi fără să se gîndească la asemănările dintre el şi vis sau visarea din starea de veghe.

* * *

Aceste explicații ne ajută să pricepem ce înseamnă „subiectul" unui film, „tema", și prin ce aceasta se deosebește de „anecdota" filmului (în cronicele cinematografice adesea ni se vorbește, ca de ceva de puțină importanță, despre „anecdotă", adică despre evenimentele pur exterioare ce compun „intriga").

Un film, ca și un vis, ca și solilocul omului, căzut pe gînduri" este *dominat* tot timpul, sau în tot cazul o bucată bună de vreme, de un *sentiment conducător*, de o idee diriguitoare. Existența unei asemenea idei stăpînitoare a făcut pe psihologi să remarce o „unitate dramatică a visului", și pe psihiatri să caute în vise ideia explicativă a nevrozelor.

Această idee este *„subiectul"* propriu-zis al unui film. De pildă ideia morții, sau sentimentul camaraderiei (ca în „Frați de arme"), sau sănătatea (ca în filmele lui Douglas Fairbanks), sau fatalitatea (ca în acele ale lui Charlot), sau decepția (ca în filmul Gretei Garbo intitulat „Delir"), sau frica (cum e de pildă în „Patriotul" lui Jannings), sau trezirea conștiinței la o brută (ca în „Docurile din New-York), sau războiul (ca în „Parada cea mare", sau „Eroina", sau „Protivnicii"), etc., etc...

Acest *subiect*, această temă trebue să fie veșnic prezentă, și mereu înoită prin simboluri nouă.

Simbolurile specifice ale ecranului știm care sînt; limba expresivă a cinematografului se compune din mișcări redate vizual (și în muzică avem mișcare, dar redată auditiv). Imaginea vizuală e alfabetul filmului. Intre ea și *ideia* filmului trebue să se stabilească acel raport de simbolism de care vorbeam mai sus; imaginea trebue să evoce *brusc și total* sentimentul acela care constitue tema, subiectul filmului. Acest subiect trebue să ne fie sugerat necontenit de fiecare detaliu plastic.

După cum vedem, importante într'un film sînt numai două elemente : subiectul (dar nu anecdota, ci ideia centrală), „tema" —, pe de o parte; iar pe de altă parte detaliile, adică mișcările oamenilor și lucrurilor, exprimate prin imagini vizuale.

Insă, la dreptul vorbind, nici unul din aceste două elemente nu-s propriu-zis importante. Ele n'au valoare în ele însele, ci devin importante unul printr'altul, unul grație celuilalt. Căci important e dacă raportul de corespondență simbolică și evocatoare, dacă raportul de simbol la lucru simbolizat reușește să se stabilească între cutare detaliu plastic al filmului și ideia lui centrală, adică sentimentul care îi servește drept temă.

Iată deci prin ce se măsoară buna calitate artistică a unui film. E destul să răspundem la următoarele întrebări :

Acele raporturi de simbolism, stabilite între detaliile filmului și ideia lui centrală, aceste raporturi reușite 1° există? 2° sînt numeroase? 3° sînt nouă, sînt ele inedite?

Acum înțelegem mai bine care e rolul „anecdotei". Anecdotă se numește totalitatea evenimentelor exterioare ale scenariului, evenimente fizice sau sociale (un ciclon, o căsătorie, o plecare, o naștere, o reconciliere, un divorț, o îmbogățire, un asasinat, etc., etc...). Intr'un cuvînt, faptele istorice ale filmului, sau cum se mai zice: „intriga".

In privința aceasta, putem spune că singurele lucruri care se cer anecdotei sînt: mai întâiu să nu fie prea din cale afară de cretină, și al doilea să fie astfel condusă încît să dea cît mai mult prilejul de a se aduce pe ecran acele amănunte plastice care sugerează ideia sau ideile centrale ale filmului.

După cum vedem, totul e în funcțiune de reușita operației aceleia de simbolism, prin care cutare mic detaliu plastic, prin care cutare imagine vizuală de amănunt evocă întreaga situație ce constitue „ideia" filmului.

Și atunci, o samă de concluzii se desprind din aceste constatări :

1° Orice subiect e bun, cu condiția ca el să fie exprimat prin detalii simbolice multe.

Firește, producătorul de filme va prefera subiectele „fertile" în prilejuri de acestea.

Pe de altă parte, subiectele „rebarbative" sau „ingrate" au și ele avantajele lor, și anume: atunci cînd cu toată rezistența subiectului, un regisor bun reușește totuși să găsească detalii cinematografice evocatoare, avem acea impresiune de dificultate învinsă, care e cea mai înaltă manifestare a fenomenului estetic.

2° Pe de altă parte, anecdota va fi cu atît mai artistică cu cît e mai bogată în prilejuri de a se exprima ideia filmului prin detalii plastice. Anecdota e deci și ea subordonată inventării de imagini ecranice multe și nouă. La această fertilitate în amănunte expresive trebue să se gîndească regisorul și scenaristul.

3° In sfîrșit, elementul care ne informează dintr'o dată asupra valorii filmului e tocmai acel detaliu simbolic, acel amănunt plastic de care am vorbit. Criticul cinematografic trebue să se orienteze după aceste crîmpee de joc, joc al actorilor sau joc al lucrurilor. Căci în film și lucrurile au rol de personaje. Un cuier, un răsărit de soare, o frunză, o ușă încuiată, toate acestea „joacă" întocmai ca și trăsăturile feței artiștilor.

* * *

Se vorbește adesea de un film că e viu, că are un ritm rapid; de altele că au *lungimi*, că interesul *lîncezește*.

Există, deci, o *viteză* a filmelor?

In fizică, numim viteză frecvența trecerii dela o poziție la alta.

In lucrurile sufletești e la fel. Viteza depinde de cît de des trecem dela o ordine de idei la alta, dela *ceva* la *altceva*.

Dar ce inseamnă *altceva ?*

Desigur că atunci cînd, bunăoară, într'un film avem două războaie, un ciclon, trei revoluții, patru decapitări și cincisprezece nașteri, nu înseamnă implicit că avem și *rapiditate*.

In artă contează nu evenimentele importante istoricește sau socialmente, ci faptele importante artisticește, adică din punctul de vedere al reușitei operației aceleia de simbolism, de evocare printr'un detaliu precis și concret a unei situațiuni vaste și generale, complexe și subtile.

Dacă operația aceasta reușește *des*, dacă detaliile acestea sînt *multe*, — atunci, și numai atunci, filmul va avea un *tempo rapid*.

Inchipuiți-vă un act întreg de film unde personajul își scoate pălăria, și-o pune în cuier, își privește ghetele, se uită în oglindă, examinează un tablou, se privește în dreptul geamului, etc... *Dacă* fiecare din aceste gesturi *evocă din nou* sentimentul dominant despre care e vorba, atunci fiecare din aceste detalii socialmente neînsemnate și istoricește de o valoare nulă, fiecare din aceste fapte devine *altceva* față de cel precedent, față de cel următor; și gîndul spectatorului are ocazia să treacă dela un lucru la *alt* lucru, să-și *schimbe poziția mentală*, să se *miște*, și anume să se miște *iute*.

* * *

Viteza, într'un film, nu înseamnă decît aceasta.

Terminăm aci aceste cîteva indicațiuni care n'au, deocamdată, altă ambiție decît de a arăta că filmul e un tip de artă cu legi proprii, cu o natură specifică, și cu trăsături caracteristice.

D. I. Suchianu

Deslegarea unui mister

D. Cezar Petrescu, în romanul său „Calea Victoriei", pune în gura „unui octogenar ogîrjit și friguros", recomandat de gazdă unei modeste invitate... „savantul nostru profesor", o „senzațională comunicare în chestia țiparilor".

Savantul „căpăta viață ca un cadavru animat de experiența lui Galvani", cînd explica misterioasa viață a țiparului victimei sale, care doar atîta știa : „Țiparul e un pește de baltă... De nămol. Lung ca un șarpe. Un pește ordinar, pentru oameni săraci'.

„Țiparul — explică savantul — e cel mai ciudat fenomen din apele noastre. E peștele misterios. Știi dumneata că vine în apele noastre numai în vilegiatură ? Știi dumneata că în fiecare toamnă pleacă din bălțile noastre pe rîuri la vale, și dacă nu poate pe rîu, o ia pe uscat, ca șarpele, până ce ajunge în fluvii și din fluvii în mare, și din mare în ocean, ca să ajungă în marea Sargasselor, tocmai la șase mii de kilometri? Acolo, și numai acolo, la patru mii de metri adîncime, își depune ouăle și moare...

... „din ouă ese atunci o larvă transparentă ca sticla".

* * *

Problema a preocupat, în adevăr, atît de mult pe zoologi, încît deslegarea ei putea încălzi sufletul unui savant octogenar, după cum curentul galvanic poate pune în contracțiune musculatura unui cadavru.

Oricît ar părea de plicticos — și știința e plicticoasă chiar cînd dă colorit și profunzime romanelor — să pui înaintea cetitorilor o problemă legată de un animal bun doar „pentru oameni săraci", voi da oarecare informațiuni privitoare la acest „pește misterios", de a cărui viață s'au ocupat și marele Aristotel și zoologii Renașterii.

Misterul stătea la început în necunoștința chipului de înmulțire. El are organele producătoare de ouă mici, cu niște icre mărunte că abia se zăresc cu lupa, iar bărbații au testicule greu de recunoscut. Cum nimeni nu văzuse născîndu-se un pește din aceste icre, unii — pe vremea cînd se credea că unele ființe nasc din putregaiuri ori nămol — credeau că țiparii se produc din mîl; alții credeau că fac pui în trup și-i nasc gata formați, ca mamiferele.

Mai apoi, s'a stabilit că țiparii călătoresc spre mare cînd ajung la deplina dezvoltare, adică invers de cum fac moronii și nisetrii. Aceștia din urmă pornesc din mări în fluvii și se urcă spre izvoarele lor, lepădînd icre și lapți în locuri potrivite clocirii. Puii fac apoi drumul spre mare, unde ating maturitatea. Contrar face țiparul. Pescarii știau că spre toamnă trebue să le ațină drumul către gurile fluviilor din care o luau spre mare, pe cînd primăvara, în aceleași locuri, puteau prinde pui cu trupul transparent ca sticla. Unde-și lepădau țiparii ouăle, era necunoscut.

Altă problemă: țiparii, născuți vădit în mări, se . găsesc spre izvoarele riurilor, prin lacuri și bălți, la care pentru a ajunge aveau de trecut pripoare, prăvăliri de ape, chiar cascade. In ce chip se face acest drum ?

Apoi o problemă particulară apelor noastre: dece țiparul e răspîndit puțin la noi și, mai ales, lipsește în afluenții Dunării? Iar cît e răspîndit, pe unde ajunge în Dunăre și apele vecine, cînd drumul Mării Negre e închis, din cauza otrăvirii apelor ei la adîncime de 150—200 în jos prin hidrogenul sulfurat ?

In sfîrșit — cum o problemă naște pe alta — pentru ce călătorește peștele acesta mii de kilometri spre a ajunge într'un loc restrîns, unde să lepede icre și lapți?

In cele ce urmează voi pomeni răspunsurile ce se dau acestor probleme, care, de pe-acum adaug, nu sînt întru totul rezolvite.

I

Obișnuit, în Ianuar-Mart pe coasta atlantică a Franței și Angliei, prin April și Mai pe coasta Germaniei, apar la gura fluviilor cîtimi enorme de peștișori cam de 6—8 cm, groși cît chibritul și grei de un sfert ori o jumătate de gram. Neavînd nici o coloare, sînt străvezii ca sticla și de aceia se și numesc *țipari de sticlă*.

Mulți dintre dînșii rămîn între plantele unde apa fluviilor se amestecă cu a mării, cei mai mulți, însă, călătoresc în cirduri înguste de 25—30 cm., necunoscut de groase, dar lungi de kilometri. Cirduri de acestea, ce par niște dungi cenușii, s'au observat de repetate ori chiar de zoologi. Uneori, apa Elbei e

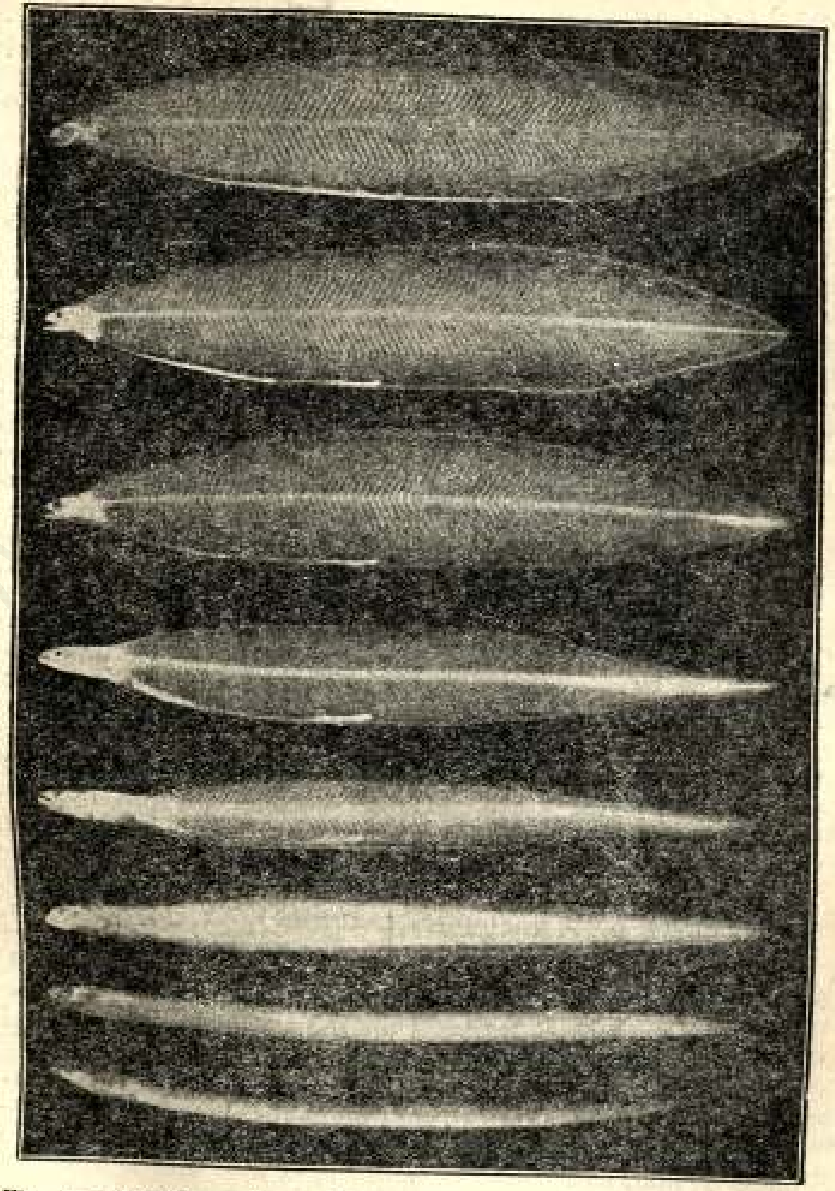


Fig. 1. — Dezvoltarea larvei (sus) în țipar (jos). Se observă o scurtare a animalului în cursul dezvoltării.

fără ei; iar convoiul se scurge neintrerupt mai mult de o zi.

Din fluvii trec în afluenți. Mor sute de mii, dar, din miliardele ce urcă spre izvoare, nici nu se cunoaște lipsa. Nu-i oprește din drum nici repegiunea apelor, nici căderile. Un observator a urmărit pe un rîu din Irlanda cum milioane de țipari se sforțau să urce un prag înalt cățărîndu-se pe stîncile malului. Mulți piereau. Peste cadavrele lor înaintau alții, profitînd de asperitățile pietrelor ori de acoperișul lor de mușchiu. Căderea Rinului la Schaffhausen nu-i oprește să ajungă în lacul Constanța, de asemeni nici căderile Ronului. In Irlanda, în locul unde se sileau să urce pragul căderii, s'au găsit o dată, pe acoperișul unei case în ruină, ridicați pe mușchiul ce crescuse pe pereți și prin care se prelingea un șuvoiaș de apă!

La început transparenți ca sticla, puii de țipar încep a se colora în cursul călătoriei spre izvoare. Mai întâiu spre cap și coadă, apoi în mijlocul spinării, capătă coloarea închisă, pe cînd pîntecele e gălbui. Această coloratie corespunde cu funcționarea stomahului și mațelor: puii încep a se hrăni. In măsura colorării, urcușul începe a se potoli. Țiparii și-au ales loc de popas, se lasă către fundul apelor și treptat, în cîțiva ani, capătă maturitate.

Urcușul ține cam până în Septembre, în care timp unele ape seacă. Țiparul nu se dă bătut: sfredelește prin nămol, o ia prin mușchiul umed, prin pășuni jilave, dacă nu oricînd, măcar noaptea, ziua stînd ascuns în pămntul jilav. Ajuns la un loc potrivit, se hrănește bine și începe a crește. Ziua stă ascuns în nămol de nu i se vede decît capul, uneori și coada, ori pîndește ascuns între rădăcini, scorburi din mal, desiș de plante, dar numai pe unde e întunerec. Noaptea e neobosit, aleargă șerpuitor dintr'un loc în altul, caută prada în găurile malurilor, apucă purici de apă, larve de insecte, viermi, scoici, melci, pești mici (obleți, aterine), ba chiar păstrăvi, broaște și uneori șoareci de apă. Nu scapă de cei mari nici rățuște ori lișițe mici, iar pești mari, cum sînt crapii, somnii, costrășii, sînt atacați într'un mod cu totul ciudat: se vîră spre sacii cu icre prin deschiderea genitală, consumă icrele, apoi organele interioare și nu lasă decît oasele și capul.

Iarna, oricît seacă apele, stau în amorțire ca și crapii, ascunși în nămol. Dar în erni mai domoale vînează. In Germania, s'au găsit la adîncime de 5—6 metri subt pămînt, într'o pînză de apă, pătrunși dela malul apei spre uscat.

Cu toată lăcomia lor, țiparii cresc anevoe. Invățații au mijloace de a cunoaște vîrsta peștilor după păturile grăunțelor pietroase ale urechii și după cercurile de os ale solzilor. Ei au putut stabili că un țipar crește în 11 ani dela 9 la 67 cm.

In regiunea Comacchio dela gurile Padului, a fost multă

vreme o crescătorie de țipari, așa că s'au putut culege nu numai datele de mai sus, dar s'au observat amănunțit și schimbările ce sufăr cînd se apropie călătoria adulților spre mare.

La maturitate țiparii au coloare închisă: dela măsliniu până la albastru-închis. Spre coaste, coloarea se deschide, iar pe pîntece e galbenă. Forma lor e cea de șarpe, dar lățit pe coaste, avînd două aripioare la gît și o muche cărnoasă ce începe mai înapoia capului, pe spinare, înconjoară coada și se isprăvește lîngă anus. Prin aceasta se deosebește de *chișcar* (Cobitis) care are șapte aripioare ca ceilalți pești osoși.

Capul îngust, supțiat, are buza de jos eșită înainte, ochii mici, ascunși adînc în piele, găurile nasului la vîrful unor mici prelungiri ale botului. Amănunte de nici un interes în aparență. De fapt, și 'n aceste însușiri peștele nostru suferă așa schimbări, încît în momentul lăsării către mare e aproape altul: capul se ascute, ochii se fac mari și es din cap, pielea e groasă și tare, tot trupul se face bățos — mușchii se învîrtoșează — coloarea burtei e albă. Organele genitale cresc, cele digestive scad pentru că, de-acum înainte, peștele nu mai mănîncă.

Prefacerea n'are loc într'o zi, ci în 3—4 luni, la o vîrstă variabilă și după sex. Bărbații sînt gata de plecare între 5 jum. și 8 jum. ani, femeile între 7 jum. și 9 jum.

Țiparii care nu au pe unde merge spre mare, cresc până la un metru jumătate și trăesc între 37 și 55 ani.

Țiparii cu pîntecele alb pornesc în lunile calde, călătoresc mai ales noaptea, bărbații ceva mai devreme ca femeile. Pescarii abia-i așteaptă. Mulți țipari nu mai văd marea. Dar cei care ajung în ea nu mai pot fi urmăriți, nu-i mai vede nimeni, nu cad decît rar în plase fiindcă merg pe la fund. Cu greu, prin urmare, s'a putut stabili cam cît de repede merg. In mări închise ca Baltica s'a constatat că fac vre-o 50 de kilometri pe zi.

II

Unde merg, ce fac în mări, prin ce schimbări ajunge țiparul de sticlă, ce se prezintă la gura fluviilor primăvara, nu s'a știut până prin 1895, cînd doi zoologi italieni: Grassi și Calandruccio, au pus problema pe calea deslegării. Ei au arătat că *țiparul are metamorfoze*. Forma larvară — un peștișor cu forma unei frunze de salcie — era cunoscută din 1856, socotită ca un soiu de pește adult, de aceia i se dăduse un nume: *Leptocephalus brevirostris*.

Pomeniții zoologi, arătînd că Leptocephalus e larvă de țipar, afirmau că ea trăește pe fund, în nămol, ca și țiparul adult și că numai condițiunile particulare din strîmtoarea Messina, aduc asemeni larve la fața mării, răscolind fundul apei.

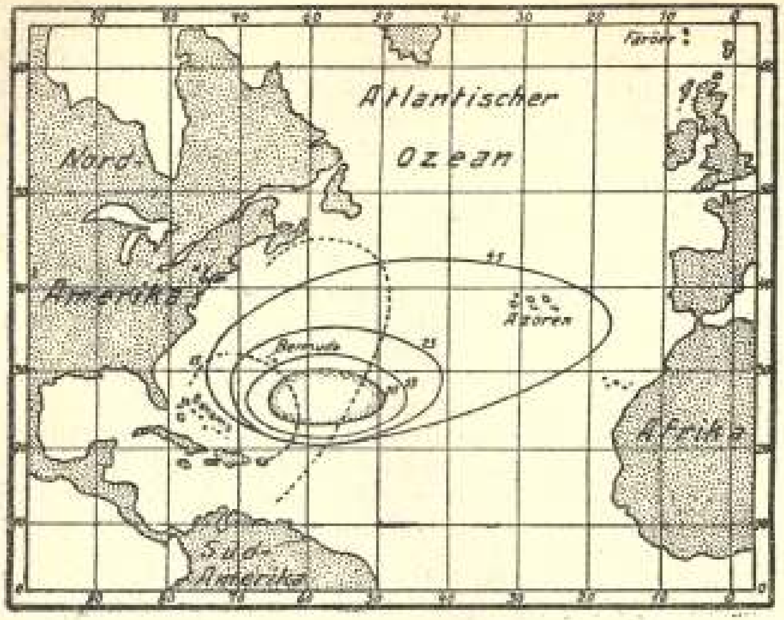


Fig. 2. — Harta răspîndirii larvelor de țipar în Oceanul Atlantic. Numerele dau mărimea larvelor ce se găsesc în suprafețele închise de inelele ovale. Larvele de 10 mm. și mai puțin sînt numai în regiunea ovalului interior cu linioare. Larve de 15 mm. numai în ovalul al doilea ș. a. m. d. Cu linii punctate sînt regiunile în care e răspîndită larva țiparului american. (După I. Schmidt, din revista «Kosmos»)

Problema părea definitiv deslegată. Țiparii din apele dulci depun ouăle prin mările în care aceste ape se varsă. Din ouă es larve mici de tot, care cresc și se transformă în țiparii de sticlă, acolo în fund, și apoi vin spre gurile apelor curgătoare.

In 1904, însă, un cercetător danez, Iohan Schmidt, a prins un leptocefal afară de Mediterană, în Oceanul Atlantic, lîngă insulele Feroe, unde nu erau curenți care să aducă larvele din fund la fața mării. A mai găsit apoi spre apus de Insulele Britanice, până spre Gibraltar. Lipseau, însă, în acel timp în marea Nordului și Baltică, deci trebuiau să vină din larg.

Fapt ce dădea de gîndit era că larvele aveau 6 cm. — mai mici cu 1 jum. cm. decît cele din Mediterană, — mărime însemnată față de micimea ouălor. Două constatări, dar: larvele vin din larg și nu pe la fundul, ci pe la suprafața apei, nu mai adînc de 100 m.

După aceste constatări, s'au întreprins cercetări sistematice, fie cu vase proprii de studii, fie cerînd ajutorul vapoa-

relor de călători care pescuiau în drumul spre America cu anume plase, la anume adîncimi, alegînd și conservînd larvele de țipar, notînd, evident, locul de pescuire. S'au adunat astfel sute de larve și s'a observat că, cu cît ele sînt prinse mai spre Antile, cu atît sînt mai mici, deci mai de curînd eșite din ou.

Regiunea unde larvele nu ajungeau decît 3.5 cm. e situată cam între 25 și 45 grade lat. nordică și 53 long. vestică, ceva mai la nord-est de grupul Antilelor. Către centrul acestei zone, larvele sînt din ce în ce mai mici: 15, 10 și chiar mai puțini milimetri. Zona îngustă cu asemeni larve e cuprinsă între 22 și 30 grade latitudine și 48 și 65 longitudine apusană. Aici are, desigur, loc lepădarea ouălor, căci aici prin Iunie sînt larve de 25 milimetri, care trăesc spre fața apei între 25 și 50 m. adîncime. Așa mici cum sînt, încep călătoria spre coaste. Multe sînt prinse de curentul Golfului (Golfstream) și ajung spre Nordul Europei (Costa apusană a Angliei, insulele Feroe, etc.), unele au fost găsite în Iunie al anului următor între insulele Azore și al 50-lea grad latitudine nordică, avînd 5 centrimetri. In vara a treia, aveau 7,5 cm. și se apropiase de coastele Europei fiind aproape de transformarea în „țiparul de sticlă". In anul al patrulea sînt în apele curgătoare începînd urcușul spre izvoare și lacuri.

Până la Rin ori Elba, au făcut în 3 ani cam 5100 chilometri; iar, spre a ajunge în Nil, au parcurs și tot lungul Mediteranei, deci ceva mai mult de o treime din înconjurul pămîntului.

Urcușul spre lacurile din cursul superior al rîurilor îl fac mai ales femeile, bărbații rămîn mai ales către gura fluviilor sau în cursul lor inferior. Ei sînt mai mici decît femeile, capătă mai curînd maturitate sexuală și pornesc mai devreme spre locul de lepădare a lapților. In tot drumul acesta spre Antile, țiparii nu mănîncă, organele sexuale se dezvoltă în paguba organelor digestive. După ce au lepădat ouă și lapți, țiparii sînt cu totul slăbiți și pier, nici unul nu mai face drumul îndărăt.

***

Călătorie din ape dulci în ocean nu face numai Țiparul european, *Anguilla fluviatilis*, ci și o rudă apropiată, americană, *Anguilla rostrata*, ce trăește prin apele ce se varsă în Atlantic. Intre această specie și cea europeană sînt așa de mici deosebiri, încît zoologii le socotesc ca avînd o origine comună. Și ea vine cam la aceleași locuri, mai la Nord de insulele Bahama, dar larvele cresc mai repede și metamorfoza se isprăvește după un an. Datorită unor cercetări de decenii, Schmidt a deslegat definitiv misterul reproducerii țiparilor.

Dar, cum am spus la început, deslegarea unei probleme

aduce în discuție altele. Așa-i știința, cum o și simboliza Leonardo da Vinci: un cub mic susținea altul mare, acesta altul și mai mare, peste care se cucuiau altele tot mai mari; un fel de piramidă cu vîrful în jos și cu baza din ce în ce mai largă, în măsura sporului clădirii.

***

Dece emigrează țiparul ? Și pentru ce face acest drum enorm, care nu are pereche decît doar în călătoriile pasărilor? La călătoriile păsărilor, tot găsim o explicare cauzală : lipsa de hrană în timpul ernii; dar la țipari?

Mai e un grup de animale ce fac călătorii „fatale", fără cauze determinate sigur, *Lemingii*. Aceștia pornesc la anumită vreme din locul lor și călătoresc în turme dese, neținînd samă de nici o greutate. Mor mii ,sute de mii.Ei țin drumul înainte, cașicum ar fi împinși de un mecanism căruia nu-i pot rezista.

Neavînd nici un mijloc de stabilit pricinele emigrării țiparilor, ne rămîn ipotezele. Țiparii, ca și toate animalele au, în ceiace numim noi „patrimoniu ereditar", amintirea (cuvîntul, recunosc, nu-i fericit) locurilor strămoșești. Intr'o vreme deci, presupunem, strămoșii țiparilor europeni și americani aveau un loc apropiat unde-și depuneau ouăle. Acel loc e cel în care se adună și acum țiparii să lepede ouă.

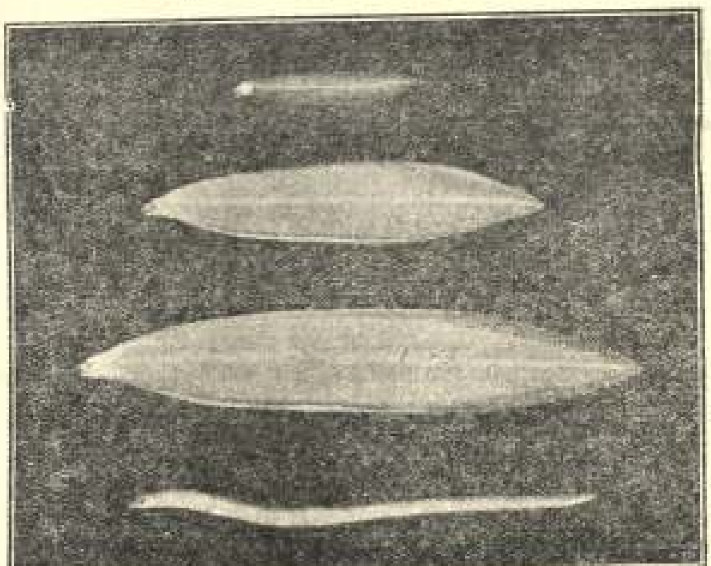


Fig. 3. — Larve în ordinea vîrstei. Sus de 1 an, apoi de 2, 3 an Jos țiparul de sticlă.

Dar spuneam că *acel loc* era apropiat. Ce ne îndreptățește? O concepție teoretică și o constatare geologică.

Concepția lui Wegener pleacă dela constatarea că Americile de o parte, Anglia și Europa de alta, par două sloiuri care s'au crăpat și au plutit în sens contrar. Dacă mișcarea s'ar face unul către altul, cele două sloiuri s'ar îmbuca și ar reconstitui o veche masă terestră, din care Oceanul Atlantic ar fi dispărut, nu însă și o mare mijlocie — Mediterana veche —, care, începînd din Golful Mexic, se întinde până în Asia Mică. Și la nordul și la sudul acestei mări erau uscaturi cu ape curgătoare. Țiparii din ele coborau în mare, depuneau ouăle cam pe unde le depun și azi, iar după împlinirea metamorfozei, se urcau iarăși spre apele dulci. Depărtîndu-se continentele, drumul țiparilor din răsărit s'a tot lungit.

Constatarea geologică e că, până tîrziu în istoria pămîntului, America a fost unită cu Europa prin un continent nordic și cu Africa prin un continent la sudul unei mări mijlocii (marea Tethys). Depe aceste continente, azi scufundate, fluvii aduceau apele în marea Tethys. In ele erau țiparii, strămoșii celor de azi, care lepădau icre prin apropierea Antilelor de azi. Prăbușirea continentelor Nord și Sud-Atlantic a silit larvele de țipari să caute locuri de hrănire și maturație tot mai spre răsărit, fără însă a părăsi vechile locuri de depunere a ouălor. Călăuze pentru călătoriile din ce în ce mai lungi au fost: rămășița de continent Nord-Atlantic până în vremea ghețarilor din cuaternar, precum și un roiu de insule către Sud, din care mai sînt azi Antilele și Azorele.

Vor fi crîmpee de adevăr în aceste ipoteze, dar verificarea e cu neputință în starea cunoștințelor de azi.

III.

De interes deosebit e și distribuția geografică a țiparilor. Afară de specia europeană și americană de care am vorbit și care se țin în emisferul nordic, mai sînt țipari călători în apele ce dau în Oceanul Indian, atît pe coasta africană cît și pe cea asiatică. Cele mai multe specii sînt însă marine. In Mediterana numai, se cunosc 14 specii, care se nasc și mor în apa sărată, fără a intra vreodată pe gurile fluviilor. Dar o problemă de distribuție care ne interesează în particular pe noi e aceia a răspîndirii țiparilor în regiunea Mării Negre, în apele ce dau în această mare.

Dr. Antipa, în „Faura ichtiologică", se ocupă și de problema țiparului. D-sa spune că e în adevăr rar în apele noastre; totuși, pescarii prind destule exemplare la gurile Dunării, în fața acestor guri — în Marea Neagră, precum și în limanuri

chiar depărtate — cum e lacul Mangalia. S'a găsit de asemeni în Nistru şi Nipru. De unde vine ?

Dacă Marea Neagră n'ar fi ucigătoare dela 150—200 m. mai în jos, s'ar putea admite că ţiparii călătoresc spre Mediterană, deci şi către marea Sargasselor. Cum larvele se ţin mai ales la suprafaţă, n'ar fi cu totul exclus ca ele să vină din Mediterană; faptul nu e însă confirmat.

N'ar fi cu neputinţă ca prin comunicările subterane ce sînt între Rin şi Dunăre asemeni populări să aibă loc; dar, atunci, ţiparul ar fi mai abundent în regiunea superioară a Dunării şi nu şi în Nistru şi Nipru.

Dr. Antipa citează şi încercările ce s'au făcut pentru popularea Dunării şi afluenţilor cu ţipari. In 1886, Societatea germană de piscicultură a pus cîteva sute de mii de pui, iar mai apoi în fiecare an Societatea bavareză de piscicultură pune din nou. Acestea ar explica, însă, populaţia de azi nu şi pe cea din secolul al XVII-lea, cînd pescarii austriaci prindeau ţipari de dimensiuni foarte mari.

Nelămurit, d-sa încearcă o explicaţiune: „S'ar putea ca în Marea Neagră să existe şi cîteva locuri neexplorate încă — şi poate tocmai în apropierea coastelor noastre — unde apa să fie mai uşor primenită şi deci cantitatea de hidrogen sulfurat în acele adîncimi să fie ceva mai mică şi să permită animalelor să trăiască".

Problema rămîne încă nedeslegată. Existenţa ţiparului în Dunăre e însă necontestată. Necunoscătorii îl confundă cu chişcanul. Lipovenii din Deltă îl numesc însă *Ogor*, Grecii *Achele* şi *Helios*, iar Turcii dela Constanţa *Ilan balic*. Zoologii germani, după care am luat informaţiunile de mai sus, susţin însă că în Dunăre şi afluenţii ei lipseşte, şi găsesc explicaţia în tîrzia punere în legătură a Mării Negre cu Marea Mediterană şi în obişnuinţele animalelor, care nu şi-au schimbat itinerarul strămoşesc. Iar pentru cele cîteva exemplare găsite în aceste ape, explicaţia o dă emigrarea dinspre Baltică şi Marea Nordului prin afluenţii Rinului, Elbei, etc., prin canalele de legătură, ori făcînd ţiparii drumul prin iarbă, muşchi şi pămînt, dela un afluent la altul.

Ţiparii nu prezintă numai un interes biologic, ci şi unul practic. Carnea lor e bună, prinderea lesnicioasă în timpul plecării spre Ocean. S'au făcut ici colo chiar crescătorii din care una, ceva mai rentabilă decît cea italiană dela Comacchio, a fost instalată la golful Zuidersee.

In sîngele Ţiparilor se găseşte însă o otravă, care nu e departe de veninul Şerpilor. Numai că la temperatura de 50-70 gr. se distruge. S'a încercat cu oarecare succes imunizarea oamenilor şi animalelor contra otrăvii viperelor cu acest venin de ţipar.

* * *

Iată cam ce se ştie despre acest „peşte misterios", care a dat mai mult de lucru zoologilor decît grupuri mai mari, cu reprezentanţi mai arătoşi decît acest peşte-şarpe, cu atîtea prefaceri şi în cursul dezvoltării embrionare, şi chiar în timpul maturităţii sexuale.

T. A. Bădărău

Note pe marginea cărţilor

O culegere de esseuri *

Esseul este un gen literar cu certificat oficial de existenţă, post-belic. Mai înainte, diplomaţia literară îl lăsa să se prezinte unde şi unde, fără să-i permită a intra oficial în societatea literelor. Era ca acele state mici sau guverne nerecunoscute de marile puteri. Trăia sporadic fără act de naştere, ca acei copii pe care a uitat să-i declare la primărie şi cărora li se contestă însăşi existenţa, cu toate că sînt şi respiră.

Esseul poate avea ca străbunic dialogul grec, transformat în monolog. Punctele de vedere nu ar mai fi reprezentate de două personaje cu nume din mitologie, care să ia cuvîntul rînd pe rînd ca într'o conversaţie de catedră, ci de unul singur cu nume real din ziua de astăzi şi care ar expune toate punctele de vedere aducînd şi criticele respective.

Mai precis, însă, esseul este conferinţa scrisă; esseistul este conferenţiarul timid, sau cu un cusur de vorbă, sau fără haine, sau fără auditor. El poate fi şi conferenţiarul care preferă eleganţa grafică şi lunecoasă a frazei scrise, sunetului vid al cuvîntului spus retoric sau monoton.

Pentru esseu şi pentru conferinţă trebue însă un bazar de idei de vînzare, idei proprii şi imitaţii, şi trebue o vervă capabilă să facă prezentarea agreabilă şi seducătoare.

Esseistul, deci, pentru a ajunge la acest scop, trebue să fie cult şi inteligent. Pentru ideile pe care le are, el trebue să procedeze la desfacerea lor cu arta vioae şi simpatică a vînzătorilor ambulanţi care inventează un „libret" al

* D. I. Suchianu, *Puncte de vedere*. Ed. „Cultura Naţională", 1930.

lucrurilor, de dimineaţă până sara. Comerţul cu idei trebue să fie volubil şi oriental. Nu trebue să ştii cînd cumperi, nici cînd dai parale. Afară de oamenii prea mărginiţi care, în genere, nu s.nt clienţii esseistului, omul este rebel în a îngurgita ideile cu de-a sila şi în masă. Poate, această repulsiune provine din sistemul şcolar, ca o reminiscenţă, ca o revanşă care de data aceasta, la maturitate, se poate lua.

Ca şi conferenţiarul, apoi, esseistul trebue să dea impresia că jonglează cu ideile şi cu toate cunoştinţele; că le minueşte uşor; că ceiace prezintă este o infimă parte dintr'o mulţime, ca o căprărie dintr'un corp de armată.

Esseul nu poate fi o cazna. Nu trebue să se simtă nici un efort. Esseistul nu trebue să asude ca filologul sau ca agricultorul. Nu-i un dicţionar ştiinţific sau filozofic cu materiile amestecate de-o mutare la Sf. Gheorghe. De aceia unul din cele mai penibile spectacole este acela al conferenţiarului lipsit de idei, care apare cu toată artileria grea a cunoştinţelor lui, care dă impresia că spune tot ce ştie, care atacă subiectul monoton şi insistent ca un tăetor de cioate, care te face să simţi că nu mai poate şi că, totuşi, nu mai ştie cum să isprăvească.

Esseistul este un artist. Esseul este un gen literar ca şi nuvela şi poezia; este deci o artă; o faţă, un fel de a vedea, sau „un punct de vedere".

Literele „Pen"-Clubului au universalizat oficial genul. „E" din cele trei iniţiale este „Esseul".

Esseul d-lui D. I. Suchianu intră în acel „E" din „Pen"-Club.

Poate nu numai la noi, ci şi în altă parte, ziaristica a înlesnit, în ultimul timp, schimbul de idei, a chemat scriitorii adevăraţi la coloane, şi a facilitat astfel nu numai dezvoltarea dar poate, în parte, şi naşterea genului „esseu". Esseul este etalare şi schimb de idei. Ziarul, raportîndu-se la lărgirea masei de cetitori, a fost o vitrină de mare desfacere şi o reclamă teribilă. Revista şi ziarul „intelectualist" sînt oficiile esseului.

D. Paul Zarifopol şi d. D. I. Suchianu sînt reprezentanţii genului, la noi. Ei ar fi membri de drept ai Societăţii esseiştilor romîni.

Esseul d-lui Suchianu are o savoare specială. Dacă ceilalţi au „esseul" cu nuanţă critică, şi deci ursuză şi austeră, d. Suchianu este reprezentantul esseului pur artistic, fără o prea mare preocupare culturală-didactică, cel puţin în formă.

Esseul d-lui Suchianu are ceva din o schiţă literară,

dintr'o nuvelă bună, dintr'un fragment de roman, cu tipuri, cu o vorbire specială, cu o viaţă foarte „vie", cu o mobilitate de idei care seamănă cu o acţiune propriu-zisă.

De aceia cartea d-lui Suchianu, cu titlul ei albastru şi cam arid „Puncte de vedere", se ceteşte cu o atenţie, cu un interes şi cu o plăcere veşnic susţinută, în care s'ar ceti o nuvelă bună sau un roman.

D. Suchianu are o atitudine extrem de simpatică în discuţiile pe care le face. Nu este grav, nici doctrinar, nici pedagogic, nici nu creiază o stare de inflaţie faţă de subiect. Atunci cînd are să dea pentru demonstrarea unui fenomen economic un exemplu, nu-l va da niciodată din.... industria mondială a petrolului, căutînd să-l pună în legătură cu viaţa tuturor popoarelor, ci-l va da cu... săpunul „Cadum".

Adevărul ştiinţific, şi într'un caz şi într'altul, poate avea exact aceiaşi verificare. Dar d. Suchianu nu o alege pe cea mai gravă, mai departe de noi, mai abstract ştiinţifică, ci pe cea care poate da şi o satisfacţie mai uşoară, care-i mai amuzantă, mai aproape de fiecare din noi, mai imediat controlabilă, mai imediat din viaţă.

Şi toată discuţia de idei este făcută de d. Suchianu în imediat raport cu viaţa, împletită cu ea. De aceia are atita acţiune parcă, de aceia pare nuvelă şi roman, — fiindcă are viaţă şi evenimente din viaţă.

Pentru profesorii presbiţi, acest tic stilistic, în ştiinţă şi'n mînuirea ideilor, este un cusur. Sistemul pare a micşora prestigiul ştiinţei şi autoritatea quasi-mută şi aridă a zeilor ei. D. Suchianu apare faţă de ei, sînt sigur, ca un detractor, ca un trădător, care bagatelizează marile cîştiguri ale ştiinţei economice şi sociale. Proştii sînt totdeauna gravi şi ţin la o autoritate impusă de aparenţe şi de o prejudecată fără motiv. Proştii, ca şi zeii, sînt vulnerabili de îndată ce te gîndeşti mai mult la ei, de îndată ce te întrebi şi-i analizezi, de îndată ce le ceri să vorbească.

D. Suchianu, însă, face artă şi esseu, aşa cum un poet face artă şi nu filozofie într'o poezie filozofică. Şi apoi, şi apogeul ştiinţei — ca şi al artei — este în simplificarea adevărului, în reducerea lui până într'atît, încît să ne apară ca un adevăr „à la Palisse" sau ca experienţa oului lui Columb.

Făcînd artă, d. Suchianu nu se fereşte de expresia directă, oricare ar fi ea. Nu întrebuinţează eufemismul ipocrit impus de pudoarea burgheză, care-i eleganţă cu mănuşi purtate numai duminica. El nu spune imbecilului, timid şi nici prostului, simplu. Ba chiar pare a avea sălbăticia de a nu compătimi pe nici unul.

Această francheţă tînără, de adolescent, fără compromisuri şi menajări, contribue şi ea la impresia de vioiciune, de mişcare şi de viaţă din esseurile d-lui Suchianu.

Ceiace ne satisface, însă, mai presus de toate este „punctul de vedere" al d-lui Suchianu, care corespunde oarecum cu o rancună personală contra prostiei şi a locurilor comune, contra valorilor socialmente prestabilite.

Punctul de vedere al d-lui Suchianu este tot al unui artist, uneori chiar al unui artist boem, numai că, pentru justificarea lui, d-sa uzează de argumente ştiinţifice, de observaţii juste, de senzaţii. Pentru tot ce este „curent", d. Suchianu are o ironie surîzătoare, care nu scoate din uz, dar dezbracă. Ideia în costum oficial recunoscut de toată lumea, rămîne în esseu, dar cu valoarea ei adevărată, cu nudul pe care-l are.

Acest punct de vedere răzbună şi face plăcere.

Mai demonstrativ, însă, este să citez ceva din d. Suchianu. Să scot, ca să zic aşa, şi să vă prezint o petală din buchetul oferit. Nu poate face o idee de ansamblu, dar va purta parfumul şi coloarea originală. Iată din „consideraţiile asupra prostului gust" (pag. 14):

„Logica burgheză, astăzi, cînd se înglodează în exagerările inerente declinului, tinde să prefacă în artă tot ce este proprietate. Burghezul sfîrşeşte prin a găsi că haina, casa, fiica, grîul, vaca, nevasta, curtea, proza **lui** sînt cele mai frumoase de pe lume. Şi aşa, posesia adoarme frumosul. Adoarme bunul gust, şi-l instalează, durabil, pe cel prost. Proprietarul e marele duşman al artei. O ucide. Mai rău: o prosteşte. Falnica ei valoare de universal, i-o schimbă pentru o alta, domestică, interesată şi uzuală".

Iată şi din cuvintele „despre tinereţă" (pag. 23):

„Jocul nu-i o pură negaţie a vieţii serioase. Jocul e ceva mai complicat. A te juca înseamnă a lua în serios chiar şi acele lucruri pe care unii oameni refuză să le socotească ca atare. Jocul e departe de a fi negarea seriosului. S'ar putea mai degrabă spune că e oarecum o generalizare a sentimentului seriozităţii. Jocul nu-i o atitudine frivolă, ci una deosebit de gravă"...

„Nu-mi pot închipui o altă definiţie a copilăriei decît aceasta: A fi copil înseamnă a lua în serios absolut tot, tot ce există pe pămînt".

Iar la pag. 33:

„Căci marea noastră sărăcie este sărăcia în copii.

Vreau să spun că oamenii mari, la noi, nu știu destul să fie copii. Nu știu să ia nimic în serios"....

„In țări ca Franța sau Germania, mulți Romîni au fost izbiți de persistența naivității până la adînci bătrînețe".

Dar unde se poate opri cu aceste citate? Ele antrenează la recetirea volumului în întregime, la reproducerea lui, ceiace este interzis, căci „Tous droits de traduction, de reproduction et d'adaptation réservés pour tous pays, y compris la Russie. Copyright by „Cultura Națională", 1930".

Demostene Botez

Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei

Nici acum, din perspectiva unui veac și a întregului maldăr de studii și documente publicate necontenit, nu e cu putință încă deplina și autentica înțelegere a marelui gest național din 1821. Bătrîne poduri de case boerești, sipete cu mireasmă de trecut, arhive nebănuite, păstrează, pentru cine știe cînd, tainele brăcuite, misterioase gînduri și planuri și fapte, tot argintul viu al acelor vremuri de prefaceri, tot ce-a frămîntat mințile atîtor posedați de destinele neamului. In deosebi, atmosfera în care s'au săvîrșit aceste avatare ale unui biet popor obidit nu se poate reconstitui, fără cunoașterea de aproape a celor mai însemnați din actori, izvoditorii de gînduri și fapte din pragul celui de al nouăsprezecelea secol. Și dacă numele lor aproape nu ne mai sînt știute, activitatea reală le e în orice caz ignorată.

Despre unul din acești patetici luptători din Moldova, minte politică îndrăzneață și dibaciu mînuitor al condeiului, *Amintirile* lui Alecu Russo ne-au păstrat o luminoasă înduioșare: „Ionică Tăutu" (căci despre el e vorba) „e Romînia reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot acelaș rol prin condeiu și stăruințî în politică, care îl giuca Vladimirescu cu pușca plăieșască. Panfletist călduros și convins, în corespondențe cu toate partizile și căutat de toate căpeteniile partizilor, giudecîndu-le toate, și iar singur de o partidă... partida țărei... Fără Tăutu, istoria nu se poate înțelege". *

Frumoase și înălțătoare cuvinte! Meritate, desigur, deși aproape toată opera lui Tăutu zace încă în întuneric. Pentru prima dată Kogălniceanu publică, la 1838, în *Alăuta Ro-*

---

* Al. Russo, *Scrieri* publicate de Petre V. Haneș. București, 1908 p. *112, 114.*

mânească * cîteva versuri ale comisului Ionică Tăutu, însoțindu-le și de o notă prea succintă asupra autorului: „Acest poet care au murit în Constantinopol, au scris multe poezii, din care cea mai mare parte s'au perdut. Mai avem încă dela el traducerea Ruinilor lui Volnei și o culegere de sorți în stihuri pentru anul nou. Noi le vom împărtăși cetitorilor noștri la vremea cuvenită".

Din nefericire, *Alăuta* încetează cu acest număr **, iar de Ionică Tăutu își readuce aminte vag Kogălniceanu de abia în 1855, cu prilejul *Amintirilor* lui Alecu Russo. *** Singur acesta, care cercetase cu ochi pătrunzători aproape toate manuscrisele lui Tăutu, încearcă o evocare mai amplă a vieții și personalității comisului, scoțind în relief un aspect inedit al operelor sale în proză. Astfel, citează cîteva scurte fragmente dintr'un pamflet manuscris, „țipăt groaznic" ce „striga dela o margine la alta".**** Citează de asemeni din „Scrisoarea ce au trimes un boer din Moldova către d. logofăt G[rigoraș] S[turdza] la Cernăuți", ***** alt pamflet, precum și dintr'un proect de Constituție, întocmite toate acestea în preajma și ca o consecință a „răzvalei" din 1821, an pentru care, puțin mai tîrziu, în 1825, episcopul Chesarie al Buzăului își clama admirația și recunoștința: „O, anule cu leatul 1821! Tu cu adevărat, prin intrarea-ți, de ai și pricinuit Rominilor amărăciune, dar deodată și deșteptare! Lunile tale academii s'au închipuit pentru Romini, zilele tale învățături..., ceasurile tale dascăli..., iar minuturile tale, ca niște sori luminători s'au înfipt în simțirile Rominilor!

Drept aceia, fieșicare trup, carele poartă într'însul suflet rominesc, este dator ție să-ți hărăzească cele mai dulci minuturi ale vieței sale". *

Cînd, mai tîrziu, la depărtare de un veac, d. Barnoschi studiază *„Originile democrației romine"*, ridică și d-sa un imn de slavă acelor „cărvunari" ce-au pregătit, la 13 Septembre 1822, prima constituție Moldovei. Cu acest prilej, utilizînd spusele lui Russo, scoate din uitare vioaia figură a lui Tăutu, o șterge de colb, o pune în primul plan al vieții politice de după 1821, dar nu-i poate concede în întregime cinstea de a fi întocmit el acel proect de Constituție. **

O împrejurare prielnică ne-a pus de curînd în contact cu o parte din ineditele lui Tăutu. Anume, cu prilejul cercetărilor întreprinse la biblioteca Academiei Romîne pentru elucidarea multor întrebări din istoria anului 1821, am găsit, în copie, cele două pamflete amintite de Alecu Russo. Deocamdată, ne vom ocupa numai de primul. Se intitulează: *„Strigarea norodului Moldavii către boerii pribegiți și către Mitropolitul"*.

Titlul ne amintește caracterizarea făcută de Russo pamfletului în speță: *„Strigarea obștiei* este doprosul [ancheta] și giudecata regimului trecut, în care nimic nu e uitat, dela vechile privilegii până la școale"... *** Și într'adevăr, textul manuscris nu uită nimic, dela privilegii până la școale, cercetînd cu luare aminte toată racila ce minează din temelie viața de stat a Moldovei.

Pe de altă parte, fragmentele pe care Russo le citează din pamfletul lui Tăutu se suprapun în totul frazelor cu care începe și continuă manuscrisul nostru. Extragem din Russo primul citat: „Au fost vremi să lăsați pentru un minut tot feliul de interes particularnic și să vă țintiți gîndirea și îngrijirea la interesul obștesc, să lăsați prigonirea și dihonia ce aveți între dv. și cu o unire să lucrați cele de folosul patriei"... **** Identitatea cu textul manuscris găsit de noi este perfectă. Nici o îndoială nu mai e posibilă. *„Strigarea norodului Moldavii"* rămîne deci primul pamflet cunoscut în întregime al comisului Ionică Tăutu și constitue o operă deosebit de valoroasă din toate punctele de vedere.

La Academia Romînă, ms. 110, p. 64—70, în tovărășia „Tragodiei" lui Beldiman, se găsește singura copie complectă

---

* *Alăuta Românească*, 1838, Nr 5, p. 52—54. Versurile publicate aici sînt un „Epitaf" al unei tinere femei răpită prea devreme de moarte. Iată un fragment destul de sprinten:

Așa-i la o floare,
Ci-a vîntului boare
Cu-a zorilor plîns
O fac să răsae;
Săcerea d'o tae,
Tot lustru i-au stîns...

Fericirea-i dusă,
Lumina-i apusă...

** Pentru a urmări interesantele peripeții ale *Alăutei*, cf. bogatul studiu al d-lui N. Cartojan, *Alăuta Românească. — Întâia revistă literară a Moldovei.* — Extras din *Omagiu lui I. Bianu*. București, 1927. Tot aici. pentru Tăutu, cîteva note prețioase.

*** *Stéoa Dunării*, 1885, Nr. 25, p. 99 și Nr. 38. S'ar părea că și cele publicate în Iorga, *Studii și documente*, V, p. 263—264, se referă la același comis Ionică Tăutu.

**** Russo, *o. c.*, p. 114—115.

***** *Ibidem*, p. 112, 123—124.

* Cf. *Biserica Ortodoxă Romînă*, II (1875), p. 612—616.

** D. V. Barnoschi, *Originile democrației romine — „Cărvunarii" — Constituția Moldovei dela 1822.* Iași, 1922, p. 112 și urm.

*** Russo, *o. c.*, p. 115. Sublinierea titlului ne aparține.

**** Russo, *o. c.*, p. 114.

a „Strigării norodului", transcrisă în 1838, la Bacău, de paharnicul Costachi Nastacu, după alt text, probabil tot copie, al serdarului Iordachi Lascar. Aceasta e de altfel şi cea mai recentă copie. In ms. 203, f. 17—32, se află o altă copie, defectuoasă, prescrisă de Andrei Lipan la Braşov, în Iulie 1822. Un fragment dela început cuprinde ms. 95, f. 210. O ultimă copie, şi aceasta defectuoasă, este în ms. 4139, f. 27—35, prescrisă de Ion Orbescu, probabil tot la Braşov, în Mart 1822.

Aceste còpii păstrează forma moldovenească a limbii, cu toată distanţa în timp şi spaţiu care le separă. Nu poartă însă nici una menţiune despre autor. Existenţa unor còpii la începutul lui Mart 1822, la Braşov, ne dă siguranţa că pamfletul a fost scris în vălmăşagul vremilor tulburi ale anului 1821 şi, astfel, va fi avut un rol eficient în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor.

***

„Strigarea norodului Moldavii" se poate dispensa de un comentar istoric. E un pamflet de atmosferă şi de fapte. Procedînd metodic, comisul Tăutu arată ruşinoasa purtare a marilor boeri moldoveni în vremea Eteriei, cînd toţi s'au gîndit numai la propria lor soartă, ignorînd complect soarta neamului. Şi nu-l cruţă nici pe mitropolitul Veniamin Costache, păstorul care uită de turmă şi de nevoile ei. Cercetînd apoi mobilul adînc al purtărilor unora din marii boeri, Tăutu le dovedeşte că onorurile şi bogăţiile, la care rîvneau, le-ar fi putut dobîndi demn, pe altă cale, pe calea patriotismului şi a democraţiei.

Şi e interesant de observat că între cele 77 ponturi ale constituţiei din 13 Septembre 1822 şi între doleanţele şi constatările din „Strigarea norodului", se vădeşte o perfectă identitate de atmosferă; o comparaţie amănunţită ar putea să arate — cred — definitiv, că „Strigarea norodului" şi constituţia din 1822 sînt datorite amîndouă comisului Ionică Tăutu. D. Barnoschi ar trebui să-şi îndrepte rezervele sale mai ales asupra transcrierii moderne a celor 77 ponturi, anumite confuzii de stil rămînînd astfel numai pe sama transcrierii.

Ţinem totodată să amintim că proectul de constituţie din 13 Septembre 1822 şi doleanţele exprimate în „Strigarea norodului" îşi găsesc un corespondent interesant în memoriul prezentat consulului rus Pini de boerii munteni refugiaţi la Braşov, în 1821. Autorul acestui memoriu pare a fi Alexandru Vilara. *

Nădăjduim că, după ce vom publica şi al doilea pamflet amintit al lui Tăutu, inedit şi el, ne vom putea opri mai

* Publicat, tradus din greceşte, în Ariceseu, *Acte justificative*, p 187—205. Originalul la Academia Romînă.

de-aproape la amîndouă, spre a releva deosebita valoare etică şi literară a acestor două scrieri ale adîncului patriot moldovean, determinînd implicit şi rolul jucat de acesta în procesul de regenerare a neamului romînesc din primul pătrar al veacului al nouăsprezecelea.

In paginile ce urmează, transcriem „Strigarea norodului" întocmai după còpia din ms. 110 al Academiei Romîne — deşi se pare că şi această copie nu este ideală — păstrînd toate particularităţile moldoveneşti ale limbii.

Strigaré norodului Moldavii cătră boerii pribegiţi şi cătră Mitropolitul.

Inalt preosfinţii sali, al Moldavii arhipăstor şi mitropolit, chirio chir Veniiamin şi cătră dumnealor boeri ce alcătuesc statul oblăduirii acestui pământ al Moldavii.

Au fost vremi să lăsaţi, pentru un minunt, tot feliul de interes particularnic şi să vă ţăntiţi gândiré şi îngrijiré la interesul obştesc! Să lăsaţi prigonirile şi dihonié ce aveţi între dumnévoastră şi, cu unire, să lucraţi celi de folosul patriei! Să lăsaţi ura ce purtaţi cătră toţi cielanţi mai mici, (pe cari îi socotiţi şi crediţi că sânt înadinşi născuţi, ca pe spatile lor grămădind măgle * de lemni, să le aprindeţi şi, arzând cu foc, ei să le rabde fără a vă bănui) şi să sădiţi, în locul protivnicii urmări din parté dumnévoastră, dulcili santiment al patriotizmului! Dar pentrucă nici asămine datorii a dumnévoastră n'aţi urmat, fac pe obşti ca să-şi rădici glasul său, acel amorţit de atâté vécuri şi, strigând către dumnévoastră, să-l facă a răsuna până la înaltili tronuri!

Silnicili nevoi de pre dinlăuntru, cari de multe vremi ticăloşăsc pre norodul Moldavii, au fost totdeauna pentru dânsul dreptăţi legiuite ca să-şi ceară driturile ce i s'ar cuvini, spre a să bucura şi el de o pacinică fericiri, sănguratec punct împregiurul cărué trebui să să învârtească toati îngrijările unii obştimi alcătuiti de ensăcturi a omenirii.

Acest pământ, odinioară, ocârmuit de endipendanţii săi voevozi, au avut hotarăle sale în întindiri, aşăzămănturile sale în datorii, preveleghiurile sale în urmare, şi pravilile sale, în datoriile unui ensăct către altul. Toati acesté era în lucrari supt privire şi priimiré naţiilor învecinati. In urmă, vremé au prelungit o epohă în cari îndesătili năvăliri a neastâmpăraţilor Tătari, ce fără cuviinţă şi dreptati tulbura ticnita odihnă a acestui norod, au fost pricină cari au cerut neapărat aflari de adăpost

* Grămezi, mormane.

supt vreo puteri megieşită. Aceasta s'au făcut de cătră Voevodul Bogdan, cari au întemeet aşăzămănturi cu pré puternica Poartă Othomanicească şi prin aceia de iznoavă au încredinţat buna odihnă şi statorniciié lăcuitorilor aceştii ţări. Preveleghiile aşăzati atuncé, pre cari obştié Moldavii nu conteneşti de a le sfinţi, au avut câteva vremi de urmari. Dar răul catahrisis, cari când esti neînfrânat faci ca binili cel mai desăvârşit să să facă isvor răutăţii, începând îndată a stăpâni acest loc, s'au văzut boerii (a cărora scaoni dumnévoastră ţăneţi astăzi!) râvnind domneştii cununi şi, neînvoindu-să între dânşii, întrecându-să unul cu altul, să îndesa să o răpiască. Dintr'aceasta au născut puternica pricină de intrigă între dânşii, legiuita pricină a apărării domnilor şi sfânta datorii a pré puternicii Porţii ca să pui în lucrari liniştiré. Toati au venit la un punct şi neînvoiala între boieri nu s'a putut ostoi decât numai cu puniré pre scaun a naţii greceşti.

Vremé, cari ţine în sânul său prilejuri de tot feliul de urmări, aducând dela Vosfor, unul după altul, feliuri de domni, cătră aceia feliuri de vânzări, pricinuite de acié cari n'au sămţit în inima lor dulcile santiment al patriotizmului, şi feliuri de tulburări în vremi, atâta au schimbat aşăzatile priveleghii, încât statul Moldavii acum nu esti decât un scheletru a grozăviei, pre cari dacă ar fi putinţă a-l vidé acel vechiu irou al acestui pământ, voevodul Ştefan cel Mari, ar veni în cel de pre urmă năcaz şi deznădăjduire..., căci

In priveleghetili daturi.

Vechile preveleghii, însămnând toati datoriile noastre şi toati driturile, arată tot ceia ci eram datori să dăm; şi Moldavié în vremili trecute, mai puţin norodită, mai puţin deprinsă în comerţu-i şi mai puţin avută, împliné pre toati acelé fără să sămtă. Apoi cât poate fi de mare mieraré acestui norod, când, acum, mai mult la număr şi supt îndemnatici prilejuri a neguţătorii, să vedi în neputinţă a împlini dările aceloraş aşăzămănturi!

Norodul, nevoit a lua aminte, n'au trecut încă în uitare că în vremé războiului trecut, dela 806 şi până la 1812, măriré sa, monarhul Rosăei, cu măini darnici au slobozât haznelile sali supt înaltă poruncă, ca să să plătească, în bani, tot ceia ci să va lua din pământul acesta, în trebuinţa armiei împărăteştii sali măriri. Apoi norodul, dând tot ceia ci i s'au cerut, poati arăta un număr mari de dări pentru cari n'au luat nici cé mai mică plată. Şi, în vremi ce ştie că împărăteasca hazné au plătit pentru toati

acelé, fără cruţare, rămâne în prepusul său, fără eşiri, că plăţile aceli, orânduite pentru folosul obştiei, au alcătuit în pământul acesta numai câteva folosuri înalti. Şi norodul s'au bucurat deagiuns când, din poronca împărăteştii sali măriri, i s'au dăruit stanţiile de făn, rămasă în urma armiei. Apoi cu păreri de rău au privit că vânzaré lor au alcătuit folosuri streini obştiei. Nici esti cu ochi adormiţi, ca să nu vază poroncile ce pré puternica Poartă dă, de a să plăti cu bună tocmală aceli ce în trebuinţa sa să vor lua de aicé. De unde dar curgi opriré vânzări cei de bunăvoi şi, în locul ei, preţurile hotărâti şi păgubitoare? Să lasă a zăci câte altile, pe cari obştié din sudorile ei plăteşti, unile fără a şti de să dau unde sânt rânduite, precum banii cutiei mililor, răsurile * şi celelalti; şi altile, fără a şti supt cari drept şi aşăzământ le plăteşti, precum banii căldărilor, cvitul şi treciré pîinii piste hotar, plata pentru viti, vama pe lucruri ce nu trec piste graniţă şi altile.

In rânduelî.

Iubiré de argint, această maică de răutăţi, neadormită în şpiculaţii, zărind prilej de a câştiga supt stima vechilor voevozi, din vremi în vremi, din mult în mai mult, au prifăcut ocârmuiré în orândă, ** slujbile patriei în neguţitorii, cinurile *** în venit şi toati în jac; căci, de câţiva ani, cari logofăt mari, vornic, vistiernic, ispravnic, samiş, ocolaş, vornicel şi vătăman, s'au rânduit fără să nu-ş' cumperi el slujba? Şi cari dintru aceştié au împlinit datoriile slujbii sale fără să nu jăcuiască, ca să pui la loc banii ce au dat? Şi cini s'au cinstit cu vreun cin fără dari di bani, sau fără a sluji ani întregi în beciurile şi în cozile butcelor dumnévoastră, sau fără a să cununa cu vreo slujnică din curte?

Răspundeţi, boeri, şi, di esti vreunul, arătaţi-l, căci obştié nici pre unul nu cunoaşti!

In obiceiurile ţării.

Din în vechimi, slujbile patriei era dati asupra persoanilor rânduite pentru toată vremé domniei voevodului ce orândué aceli slujbe, şi nimini nu puté faci prifaciri decât numai ori însuşi schimbaré domniei, sau vreo vinovăţii. Vremé însă au schimbat, ca acum slujbile să să pri-

* O dare specială.
** Arendă.
*** Ranguri.

facă în tot anul și mulți încă, fără pricină, de multe ori pe an; și aceasta esti de când slujbile patriei au început a să numi schivirnisăli.

In vremé vechi, adunaré obștească era alcătuită de toati stările. Nu demult, însă, s'au văzut, din obștești adunări făcute în Eși, scoasă afară, nu numai cu întregimi, stările al 3 și al 2, dar și purtători de barbi, spatar, până și vornici.

Mai înainte de pomeniré cé mai cu temeiu a noroadilor în pământul acesta, era niști robi supt numi de vecini.* In urmă, aceștié s'au prifăcut în scutelnici, oameni slujitori de bunăvoi, pentru apărare de slujbile stăpânirii, și dați cu măsură la toți cei cinstiți cu cinuri. Aceasta au fost și se numești și acum a fi de obști. Dar să văd mulți cu cinuri, lipsiți de scutelnici, și mulți fără cinuri scutesc sati întregi. Scutelnicii fiișticărué cin au numărul lor. Obștié, însă, va puté găsî sati întregi, supt număr de 40, 60 și 80. Rânduelile pentru lăcuitori satilor în vremé vechi mergea potriviti pe stari și numărul lor. Iar acum, satile celor de staré a doa și a triia și satile răzășăști mici, să faci și înpilati. Supt greutaté birului și a slujbilor stăpânirii, privesc pe satile celi mari de staré întâi, boerești, ocrotite de celi mai multe din slujbe și ușurati din slujbile celi neapărati și din bir. Obștié va puté arăta sati de 30 și 40 lăcuitori, rânduite deopotrivă în slujbe cu celi de 250 și 300. Aceasta faci pe boeri Moldavii ca pe scutelnicii lor să-i ia în sati streine, căci pe satile lor le scutesc deagiuns numai în dritul puterii.

Iată una din pricinili celi mari a înpilării lăcuitorilor acestui pământ, căci dacă ar stăpâni buna orânduială și dreapta cumpăniri pentru toati satile de obști, lăcuitorii ar da bir și ar sluji stăpânirii îndoit decât acum, fără să sâmtă.

In paza nației.

Din vremé ce pământul acesta au pus armile gios, au supus încredințaré odihnii sale la pré puternica stăpâniri a Porții. Au râmas pentru pază un mic număr de oameni, precum aprozii, dărăbanii, seimenii, copii din casă și altile. Aceștié, fiind adevărați fii ai patriei, nu avé alt santiment strein în inima lor, decât a sluji cu dreptati, a înplini celi porunciti lor di către stăpâniri, a urma datoriilor lor și a fi totdeauna dipărtați de plecaré cé spre vânzare. Răsfățul venit în urmă au privit cu dizgust portul

* Ciudată și naivă această teorie asupra apariției și evoluției rumîniei.

acestui pământ și au ales pre acela a fugiților din Albanié; aceștié, pe cari faptile i-au izgonit din patrié lor, au fost în pământul nostru nu numai priimiți dar încă și aleși de a li să încredința paza patriei și vechii slujbași ai Moldavii au fost dați în mâinile lor, de slugi și rândași. Cari dar au fost încredințaré odihnii patriei noastre, când păzitorii ei streini, fără dureri pentru dânsa, au avut totdeauna plecare a-și vinde sângili la tot cela ce va vré să-l plătească?

In pravili.

Să lasă a zici de pravilile ce era în lucrare în vremé voevozilor endipendanți, dar vechiul Vasălii Voevod au așăzat pravilile sali potriviti pe adevăratile vechiuri obiceiuri a acestui pământ. Vremé le-au scos și pe acele din divanuri și au așăzat în locul lor pravilile nației grecești. Acesté fiind pentru alti climi, pentru alt norod și pentru alti vremi, au lăsat aicé, pentru nepotriviri și lipsuri, slobodă zburare la alegiré obiceiurilor vechi, cari au rămas fără condică și fără număr.

Apoi în anii trecuți s'au așăzat condicul domnului Calimah, bun, drept, cuprinzător, dar înzăstrat cu doă greșăli. Cé dintâi, neînsemnaré obiceiurilor vechi, nici în ființă nici în număr, din cari rămâni slobozănie giudecătorilor a li alege după voința lor; și al doilé, pentrucă esti într'o limbă necunoscută de cé mai mari parti a norodului.* In sfârșit, Moldavié ari toati pravilile lumii afară de a ei, ori, spre a zăci mai bini, nu ari nici una.

Acesti în obiceiurile complementari a pravililor, fără să fii însemnate înnadins și fără să aibă numărul lor, au drept temeiu giudecățile în parti urmati după vremi, fii drepti, fii greșite, fii mitarnice, din cari multe fiind unile împotriva altora, nu slujăsc decât ca să dé o slobodă curgeri voinții giudecătorilor, spre a alegi pe acele cari după vremi și înpregiurări privesc mai mult folosului lor.

In giudecătorii.

Să poati zici că cărțile de giudecăți a șoltuzilor cu pârgarii lor, ce din în vechimi să da pre la ținuturi în 10 sau 15 rînduri, lămuré și adevărul pricinilor și dreptaté hotărârii, mai mult decât cărțile de giudecată și anaforalile celi din divanul de acum înlungite din 3, 4 și până la cinci coți. In divanul de acum, adunat fără hotărâre sau la Curté țării sau la Mitropolii, sau în particularnică casa

* Condica lui Calimah Vv. apare la 1817, în limba greacă.

logofeții mari, lipsiti pravilile di pe masă, nu să audi decât un glas amestecat a părților ci să giudecă, a giudecătorilor, a privitorilor și a celor ce scriu. Adesăori, dela jărtvernicul giudecății (unde Themis altădată, cumpănind faptile, protecsuié cu arme în măini, dreptate, ipolipsis * și cinste) să vedi pornită mănie cari tragi în urma ei ocara, sudalmi și răpiri de cinste. Din gurile giudecătorilor, pricinile să caută numai prin glas, fără deli ** și fără alăturari de ceriri și răspunsuri și când zăceré și dezzăceré ari slobodă curgeri, esti că nicăiure mai bine decât în Moldavié un viclean șiret nu află mai multă îndămănare la giudecată. El ușor poate schimba într'o minuntă aceia ce au zis într'altul. Și dinpotrivă, un curat la inimă nicăiure nu poati afla mai multă greutate. Nicăiure aiure decât în cremenalul de acum a Moldavii, n'au stăpânit mai mult acé asemănare ce Solon, odinioară, au făcut pravililor, cu treaba painjănului, prin cari muștile celi mari mergând, o rump și trec. Iar celi mici să înpleticesc și mor. Intr'un cuvânt, pravilile sănt în theorii, iar în lucrare interesul și mita și părtiniré de un chip, cât vai de acel ce să giudecă și nu știi dizlega sofizmile ce i să dau prin hotărări sau mai bini a zăci, vai de acel ce să giudecă și nu ari bani să-și cumperi dreptul său! Delile lipsăsc și niști condici cu puțină hîrtii, ce rămăn în canțilerii, sănt atăt de rău păzite încăt, vrănd cineva a căuta vreo pricină urmată cu zăci ani mai înnainte, n'ai cum afla, și nici cini au fost scriitor pe vremé aceia întru acé canțilerii n'ai cum îl găsi. Nu sănt mai mult decăt 4 ani de când pe la toate dregătoriile s'au dat căte un condic de a domnului Calimah, și obștié ari bună știință că acum lipsăsc mai dela toati locurile.

In școli.

Cu toati că plata pentru cheltuelile școalilor mergi fără cruțare, dar rodul esti atăt de smintit, încât numărul bunilor ucenici esti ca a Finixului.*** Pricina esti priveghere acé ré și cu ochii adormiți ori, spre a zăci mai bini, un moldovan a învăța și a răzbati științile esti a tragi asupra lui ura și prigoniré meghistanilor săi,**** cari, mărginiți în învățătura numai de a puté deabiia iscăli, să tem de vrednicié ce poati arăta un mai învățat decât dânșii. Ispita poati

* Consideraţie, vază.
** Dosare.
*** Pasărea Phoenix.
**** Mai marii, superiorii săi.

vădi adevărul acesta și, piste toati aceste, apoi un întrebătoriu de aceste în pămăntul nostru s'ar osăndi în cremenal ca un apostat.

Iată stat dezbrăcat de toată buna rănduială, supt cari norodul Moldavii de atăta vremi au stătut nădușit di cătră boerii săi, ca să nu poată faci arătare pré puternicii Porți marturii cei duși la Costandinopol și prin manejurile Moldaviei surguniți de acolo.

Națiilor, cari pe globul acesta vă sfădiți cu armile în măini pentru pricini puțin atingătoare de adevăratul folos și cu nebăgare în samă vă vărsați săngili pentru interesuri părute, pricinuind adevărată ticăloșii la celi mai multe din ensăcturi, luați pildă de răbdari dela norodul Moldavii! Negreșit, în staturile voastre nu s'au văzut nicăiure atăté dări fără pricină, atăté răli întrebuințări în ivală, cumpărări de slujbile patriei, vănzări de cinuri, răli potriviri în rănduieli, prunci,— giudecători celor bătrăni, prădăciuni de cătră însuși păzitorii nației, lipsa de istov a pravililor, giudecăți strămbi, hatăr, părtiniri și mită, piedici a științi și a învățăturii și căte altile! Vedeți pre toati acesté în pămăntul Moldavii, aduse numai de boerii săi și priviți pe lăcuitori, puindu-și vărtuté cé mai di pre urmă întru a le suferi, numai pentruca să nu-și închidă glasul dreptății lor, nădăjduind cu încredințare că negreșit, când ceriul va agiuta ca acest glas duios să poată răzbati pănă la înaltul tron din Costandinopol, atuncé îndată va veni de acolo îndreptaré lucrurilor și răsplătiré lucrătorilor de atăté răutăți.

Acesté sănt, boerilor, rălile cu cari de mulți ani ați ticăloșit norodul Moldavii! Acesté v'au făcut pe dumnévoastră de răs în ochii neamurilor învecinate! Acesté au fost piedica învățăturii acestui norod și stavila fericirii sali! Și acesté fac pe niamurile Evropii a ne număra între noroadile celi varvare.

Veți puté dumnévoastră răspunde că pămăntul acesta ari rănduiții săi domni, cu puteri, și că acesté ar fi ispravă a lucrărilor lor!

Obștié nu tăgăduești puteré domniei, dar i să pari că esti mărginită în așăzatile preveleghii și esti de obștii știut că pré puternica Poartă niciodată n'au voit a avé în pămăntul acesta un norod jăcuit peste preveleghii, rău întrebuințat în pravili, înstrămbătățit în giudecăți, fără regulă în canțilerii, de batgiocură în rănduieli și mansupuri * și prost în științi; ce, fără îndoială, înalta voință au fost în

* Slujbe.

oblastul acesta să stăpânească pravila şi bunile rânduieli, şi să înflorească ştiinţile şi meşteşugurile!

Nu, boerilor, nu! Domnii au ştiut a-şi păzi drumul lor şi tot ce au făcut cu păşiri piste vechili aşăzămănturi, au fost cu uniré şi supt iscăliturile dumnévoastră, carii, măguliţi de acé dişartă slavă a vă vidé logofeţi mari, vornici, vistiernici şi altile, aţi dat fără mustraré cugetului tot sucul patriei dumnévoastră! Căci pentru a dovedi cum că acesti reli întrebuinţări urmează de mulţi ani în pământul acesta, obştié, lasă că dumnévoastră nu puteţi tăgădui, lasă că sănt cunoscuti de toati niamurile învecinate, dar aduci pre însuşi lucru în mărturii. Apoi dacă vreodată aţi purtat în inimă dulcile santiment a patriotizmului, arătaţi când aţi făcut pré puternicii Porţi cunoscuti acesté şi nu s'au îndreptat! Şi di vremi ce pré puternica imperie a Rosăei au primit în bunăvoinţă a lua asupra sa protecsăé aceştii ţări, arătaţi cari lucru cu rânduială aţi cerut şi ia n'au fost mijlocitoare a să inplini? Obştié nu tăgădueşti, mai ales să cunoaşti pré mult datoare la căţiva din dumnévoastră, cari aţi priimit a arăta iubire patriei în opriré banilor ce cerea domnul Calimah cu anafora legiuită şi cu iscăliturile a altora căţiva iaraşi din dumnévoastră. Insă arătaţi cărora ari dreptati a bănui pentru banii ce aceluiaş voevod s'au dat la anii cei pre urmă a domniei sali!

Dacă n'aţi ştiut prin cari chip să aduceţi în pământul acesta bunile rânduieli, era destul să priviţi în chesarocrăiasca Bucovina, aşăzămănturile făcute, după cari norodul de acolo să bucură de o păşiri înainte în fericiré sa. Era destul să priviţi acum mai în urmă cum în Basarabié, din pravilile şi obiceiurile acestui pământ, a căror urmari acolo s'au întărit, s'au alcătuit obrezovanié statului, după cari norodul mulţămit mergi înainte cu învioşari. Şi să fi făcut cunoscute pré puternicii Porţi, pe de o parti nerânduelile ce stăpânesc în pământul acesta şi pe de altă parti aceli aşăzămănturi, şi negreşit cătră acelé adăogând şi înalta sa socotinţă şi chibzuiri, ar fi poroncit puneré în lucrare. Dar ce zicem! aceasta ar fi fost împotriva dumnévoastră, căci v'aţi fi înpuţinat veniturile, să slujiţi patriei, iar nu să chiverniniţi; însfărşit, ar fi fost lucru peste putinţă ca să-l fi cerut!

Lăcuitorii Bucovinii şi a Basarabiei au fost fericiţi de n'au avut între dănşii amestecaţi boeri mari, căci ei singuri şi cu cei mai de staré al doilé ţintindu-şi îngrijiré la enteresul obştesc, au procitit socotinţile celi spre acel folos, cătră care adăogându-să chibzuirile înaltelor stăpăniri, au alcătuit închipuirile de nişte staturi regulate; din înpotrivă, trei sau patru boeri din boerii dumnévoastră ar fi fost deagiuns să împiedeci aceli socotinţi, di să nimeré nenorociré şi între ei să alcătuiască înperecheri, să presoare tulburări şi intrigi în loc de chibzuire şi pentru folosul obştesc să stărnească felonichii de proedrii (şideri mai întăi) şi evghenii; în loc de a să îngriji pentru statul întreg, să să îndeletnicească cu hronologhiile, ca să-şi afle ghenealoghié (adică turpina naştirii); în sfărşat, în loc de a isprăvi aceia ce esti acum făcută acolo, să tragă asupra lor ura înaltelor tronuri (scaune).

Pré puternica Poartă totdeauna au ştiut că în pământul acesta sănt în lucrare preveleghiile aşăzati, pravilile lui şi bunile rânduieli. Totdeauna, prin înaltele ei fermanuri, au poruncit domnilor stăpânitori şi dumnévoastră, dreptile cumpăniri, bunili rânduieli, neasupriri şi îngrijăré pentru neînpilaré lăcuitorilor. Iar pentru a cunoaşte relile întrebuinţări ce urmează, au trebuit a i să face ştiute. Insă dumnévoastră negreşit n'aţi putut face aceasta, căci v'aţi fi stricat neguţitorié şi norodul, gemând sub giugul dumnévoastră, au avut totdeauna glasul năduşit.

Lăcuitorii aceştii ţări, având pe dumnévoastră drept cei întăi stătători ai patriei, au aşteptat din vremi în vremi să puneţi în lucrare îndreptaré lucrurilor şi în locul ticăloşiei să vă siliţi a sădi ferici ré. Şi tocmai ca să nu dé vreo sminteală dreptăţii ce are, ci mai vărtos să-i lasă a avé un glas deşchis, s'au silit a da în toati vremile tot ceia ce i s'au cerut, până şi piste putinţa sa şi fără să cercetezi.

Apoi, în loc de îndreptare, cu păreri de rău au privit din vremi în vremi adăogiré răului, şi cu păreri de rău au privit mai înainte, că răbdaré lor nu după mult va veni în cel de pe urmă hotar, şi vor fi siliţi a răportui că au sfărşăt tot şi că di la cel ce n'ari nu să poati lua!

Fiindcă Moldavié în sănul său nu are izvor dă monedă, ci spre întâmpinaré trebuinţilor sale aduce de piste hotar, în schimb producturile şi vitele ce ari, cari şi treceré acestor producturi este oprită fără gré plată.

Când obştié au văzut că dumnévoastră priviţi cu ochi nebăgători în samă la ticăloşiile şi nevoile ei, şi i s'au curmat nedejdile ei de a mai aştepta îndreptare dela dumnévoastră, au rămas a gândi şi, spre a afla calé fericirii sale, au fost strimtorită a mergi cu cugetaré înapoi pre calé aceia prin cari i-au venit ticăloşiile, şi a răzbati până la adevăratul lor izvor. In cercetaré sa, ia au sămţit că dacă domnii Moldavii ar fi fost în diiadohii, * dacă ar fi

* *Succesiune.*

fost cumva legiuită urmaré, ce trebué a păzi niamurile acelor domni, pentruca nu, după vremi, să să facă nişte noi tirani, şi dacă pentru domni însuşi ar fi fost cumva pusă stavilă a nu păşi piste privileghii şi pravili, atuncé Moldavié supt un voevod patriot, cu dureri pentru statul său, pe cari ştiie că are a-l lăsa la fireştii săi următori, mergând pe un drum încredinţat şi uşor, înplinind toati datoriile sali către pré puternica Poartă, fără sminteală ar fi fost unul din pământurile cele fericiti, în cari, precum în altile, ar fi acum înflorite ştiinţăle şi meşteşugurile. Dar vai de acest norod! vécuri întregi au trecut întru întuneric! şi să află cu mii de paşi înnapoia naţiilor dinpregiurul său, a cărora pământuri sânt sămănate de trufiile şi iroiceştile vitejii, ce au eşit strălucind din mâinile sale pe la al 15 véc.

Intr'acest chip aflându-să lucrurile aproapi de hotarăle celi di pre urmă, în cari nevoiia trebué să aducă toati putinţile unii diznădăjduiri şi să facă pre obştie a eşi înainté scaunilor pre care şădeţi, unde scoţându-să în ivală nevrednicié de a sta pe dânsăle, să să adresarisască dédreptul, fără mijlociri, către pré puternica Poartă, să-şi plângă acolò nerânduelile, jacurile, asupririle şi înpilaré, isprăvi a vinovatelor fapti a dumnévoastră, pe cari totdeauna le-aţi ascuns dinnainté ei ştiinţa, şi să ceară dela ei stăpâniască milostivire, puneri la cali de celi spre folosul ţării. Intr'acest chip aflându-să lucrurile, deodată obştié s'au văzut adusă, prin nişte de iznoavă fapti a dumnévoastră, iarăşi pre stânca primejdiei ei. Veniré cé fără de veste a prinţipului Ipsilant, unire înpreună a tuturor Grecilor presăraţi printre noi, acé porniri ce au arătat publicarisită a fi spre izbândiré credinţii şi slobozănié patriei lor, acest pas îndrăzneţ *, care şi în pământul nostru au lăsat urmi sângerati, au fost pentru noi o noă privelişti, şi obştié Moldavii, pre cari dumnévoastră totdiauna aţi ţinut-o în neştiinţa adevărului pricinilor, au avut ochii ţintiţi asupra mişcărilor dumnévoastră, pentruca din acelé să-şi poată chibzui urmărili ei. Au văzut pre domnul stăpânitor făcând vizită acestui prinţip, noapté, într'acelaş cias în cari au sosit. Au văzut pre oamenii acestui prinţip adunaţi cu multe zile mai înnainte în oraşul Eşii, supt privigheré domnului stăpânitor şi a dumnévoastră şi alcătuiţi din arnăuţii ce era în slujba Curţii şi a ţării şi din arnăuţii ce sluja la dumnévoastră, precum şi de Greci

* „Αὐτὸ τὸ τολμηρὸν Βῆμα" (Dedesubt, această traducere grecă, numai în *ms.* 4139).

şi prinzând pre Turcii ce să afla veniţi cu neguţitorii şi în alte trebuinţe, fără milostiviri, prin feluri de morţi ce poate scorni herul şi pravul de puşcă, au udat pământul nostru cu sângili lor. N'au rămas îndoială că fapta aceasta era înpotriva pré puternicii Porţi. Şi obştié aştepta dela dumnévoastră—carii totdeauna v'aţi numit credincioşi slujători aceştii nalte stăpâniri—să opriţi acest lucru din pământul dumnévoastră. Dar în loc de a vidé din parté dumnévoastră vreo sălinţă spre opriri, în loc să faceţi cunoscut prinţipului Ipsilant că pământul acesta nu cunoaşte pentru sini nici un fel de dreptăţi a intra întru aşa porniri şi (când din parté Luminăţii Sale aţi fi văzut sălnicii) să fi făcut cunoscute obştiei pricinile şi atuncé cu puteré norodului (cari era gata) să fi gonit vinovăţié din patrié dumnévoastră! In sfârşit, în loc de a vă arăta slugi credincioase pré puternicii Porţi, precum vă numeaţi atuncé când vă îndesaţi la jăcuit, obştié v'au văzut adunându-vă la Curté ţării şi în taină iscălind hârtii publice necunoscute!

Au văzut poroncile dati din visterii către toate dregătoriile ţării, ca rânduiţii prinţipului Ipsilant cu toată îndămânaré să fii înlesniţi a strângi pre la târguri oameni de oaste!

Au văzut pe pre osfinţiié voastră, părinti mitropoliti, ca pre un alt sfântul Vasălii, alcătuind ictenii noi şi, ca pre unul din proorocii Samariei, blagoslovind armile spre a să vărsa sângili Othomanilor!

Au văzut luati doi tunuri, ce avém spre sămn a putinţii aceştii ţări, emblimă a trecutei ei slavă, dovada podoabei peceţii sale, organ de ţirimonii, cu toate că nevinovati, nevărsătoare de sângi şi netrebnici în războai! Obştié s'au văzut pre sini jăcuită de cai, prădată în averile a câţiva, răpită de cinsti şi însălnicită ca şi a lor soţii! Au văzut pe dumnévoastră, boerilor, agiutând cu bani şi altile această noi armii! V'au văzut, puţini la număr, sfătuind în taină o oarbă trimetiri de dipotaţi şi alegiri de evghenii şi niamuri!

Boerilor ai Moldavii, cari nu căutaţi decât evghenie! De aţi pierdut-o, iată-o! Daţi-vă averili în laturi, pentruca scriitorii şi acii ce vă sprijănesc minté, povăţuindu-vă ca de mână, să nu aibă trebuinţa a vi să curteni! Şi rămăşiţa va fi aceia ce căutaţi! Iată-vă putinţa! Intraţi în slujbe regulati şi videţi câţi din banii letiilor vă vor rămâné neintraţi în ştrafuri şi câţi încă veţi rămâné în puţini vremi nepublicarisiţi că v'au scos din slujbă pentru toată viiaţa!

Dumnéta, boeriule vistier Iordachi Roset, pe cari obştié au aflat că erai gata a da sute de mii de galbini pentru

a cumpăra domnié aceștii țări, drum ai avut fără dare de bani; dar ai mers îndărăpt! Iată prilejul ce ți s'au fost deschis și l-ai pierdut! Indată ce pasul Grecilor au văpsat pământul nostru cu othomanicescul sânge, să fi arătat norodului adevărul! Prin puteré lui (cari era gata) să fi izgonit din pământul nostru tulburările streinilor și, pre lângă aceia că obștié ț'ar fi fost datoare de faciré acestui bini, prin cari ar fi fost scăpată și ia de toate primejdiile vieții și a stării ei, dar însuși pré puternica Poartă, milostivă spre cunoștința slujbii cei cu credință, ț'ar fi dăruit aceasta! Cel mai evghenist între toati staturile, esti acel ce slujăști împăratului său mai cu credință! Un comandir vrednic în vremé războiului, un menistru patriot, credincioși înpăratului lor, nedărmați de zădarnica iubire de slavă, nestricați de iubiré de argint, sânt totdeauna cinstiți, lăudați și slăviți de însuși protivnicii lor. Dinpotrivă, cé mai mari ispravă a unui viclean vânzător, măgulit de nădejdi păruti, esti numai a-și vinde haractirul său și a pierdi aceia de care se bucură în ființă!

Cari au fost temeiurile ce v'au înduplecat la acest fel de urmare? Ce nădejdi v'au putut hrăni? Au doară dela prințipul Ipsilant ați așteptat înnoiré scaunului? Au doară dela nație grecească (de cari însuși dumnévoastră adesăori v'ați jăluit) ați așteptat binile și ferișiré? Ce? Pentrucă ați văzut că 400 de arnăuți au putut omoră, în Eși, 20 de Turci, ați crezut pre înpărăție othomanicească căzută?

Pe de altă parte, ce rău ați văzut dela pré puternica Poartă și v'ați închipuit dreptății a vă face necredincioși? Au doară, pentrucă v'au cinstit cu cinurile celi mai mari a aceștii țări, pentrucă v'au pus în slujbe! pentrucă, fiind vinovați de înpilaré țării, nu v'au osândit! pentrucă, pre scaunile ce ați șăzut, ați găsit prilej a vă alcătui răsfățul și stările? ce rău v'ați închipuit a avé pământul acesta dispre niamul othomanilor, și care tiranii ați văzut dispre dânsul? Au nu, când în vremé vechi s'au văzut strâmtorit a căuta ocrotiri și adăpostul său, au găsit pe acest niam cu brațul deșchis și gata a i-l da? Au nu supt umbra lui am sprijinit de atuncé și până acum bisărica, legea, obiceiurile și tot ce avem? Și dacă în privileghii, pravili, obiceiuri, și altile ce sânt în pământul nostru acum răli întrebuințări, au nu acesté sânt ispravă a înbunării și lingoșirii ce dumnévoastră totdeauna ați purtat cătră Greci? Răspundeți!

In sfârșit, acum obștié v'au văzut lăsând scaunile pe care ați șăzut, fugind, și cu fuga aceasta presărând în ini-

mile lăcuitorilor prepusurile îndoeli și primejdié vieții și stării lor, cu spaimă și cu grozăvii!

Fugiți, nevrednicilor, fugiți! Ascunde-vă-ți în întuneric și, acolo, puneți în aceiaș cumpănă evghenié, sânguratica voastră îndeletniciri, păcatul și rușiné, sânguraticul vostru rod a vinovatelor fapte! Fugiți! Dar osânda vă gonești! Căci dreapta giudecată, pentru necredința ce ați arătat împăratului cărué ați slujăt, și lacrămile celor înstrămbătățiți, a celor jăcuiți, a văduvii, pe cari n'ați căutat, a săracului, pe cari ați asuprit, a tot norodul Moldavii, pre cari acum în sfârșit l-ați adus în uimiri și primejdie, vor striga răsplătiri, până la celi mai dipărtati vécuri a vremii viitoare!

Fugiți! Rușinați-vă de voi însuși! Tînguiți-vă, căci v'ați vândut haractirul! Instreinați-vă, căci patrié, maica voastră, într'a cărié sân ați șăzut ca puii năpârcii, mai mult nu vă cunoaști!

Däznădăjduiți-vă, căci cei streini vă vor zice: „Dacă stăpânului, a cărué pâine ați mâncat, v'ați arătat necredincioși, cu cât mai vârtos acolo unde nu sânteți datori!"

Aceste sânt, boerilor, pasuri, cu cari prin răutăți ați răsplătit acestui pământ, pentru că v'au născut, v'au crescut în sânul său, v'au hrănit din sudorile lui, și din ticăloșiile lui v'au alcătuit staré și răsfățul!

Iată epohi în cari, în loc de laudă și nemuriri niamului, v'ați tras asupră-vă ocara, hula și difăimaré, care va mergi din gură în gură la viețile viitoare! Iată epohi în cari turma acestui pământ au agiuns să-și povățuiască pre păstorii săi!

Patrii! Patrii! Iată vrăjmașii ce i-ai hrănit în sânul tău, cu laptile nevinovății tali!

Priviți pre cei întâi stătători a națiilor dinprejurul vostru, și vedeți cum, în tulburările celi mari a vremii trecute, au stătut stâlpi a patriei lor, nedărmați și, difăimând vânturile grozăviei, au ținut cîrma cu statornicii și fiișicari au povățuit pre noroadile lor la limanul liniștirii! Priviți-i! Alăturați vremile, întâmplările, pricinile! Potriviți faptile și ispràvile și faceți analoghii, ca să aflați de care triaptă sânteți!

Acié sânt bărbați iroi a acestui véc! Credincioși slujitori fiișicari înpăratului său, durelnici pentru patrié lor, iubitori de folosul obștiei și carii di pe acum aud răsunând în vécurile viitoare trînbița laudei lor!

Domnul stăpânitor să vedi astăzi șăzând pre scaunile țării, cerând necontenit dările din parté pământului, fără puteré cu cari au avut și fără boerii acestui oblast; dacă

nădejdé înălţimii sale esti a ocroti pe boeri supt aripile celi zugrăvite arzând a finixului *, apoi obştié discoperi că pe finix nu cunoaşti şi că, cercând litopisăţile ei, vedi că Dachiia au fost un pământ numărat de Athineni între celi varvare (afară de hotarăle Eladii — că călăreţii lui Decheval niciodată n'au fost Elini) şi că dela Voevodul Dragoş încoace, decănd acest loc poartă numi de Moldavié, saunului grecesc niciodată n'au fost supusă. Dinpotrivă, ţara aceasta ari împăratul său, pre măriré sa marile Sultan Mahmut al 2 şi la al măririi sali scaon din vechimi esti supusă .

Iar dacă nădăjdueşti că să va dizvinovăţi înnainte pré puternicii Porţi şi dacă spre agiutoriul dezvinovăţirii va aduce mărturii de ali acestui pământ, obştié discoperi că martorii aciia, însuşi fiind vinovaţi, au fugit!

* * *

Iată dar, cum comisul Ionică Tăutu, teoretician al unor idealuri nouă de dreptate socială, pare crainicul unor alte zări, glas al vremii la hotarul între două lumi. Aceiaşi elevaţie morală, aceiaşi grijă neostoită pentru dreptate şi adevăr, aceiaşi frumuseţă sufletească găsim numai în scrierile lui Bălcescu şi în *Cintarea Rominiei* a lui Russo. Din priveliştea lacrimilor vărsate de un întreg norod de împilaţi, pe brazde care nu sînt ale lui, din zvonul tainic al mormintelor strămoşeşti, comisul Ionică Tăutu a înţeles că singură dragostea de neam este creatoare. Şi că această dragoste de neam reclamă forme nouă de viaţă, ca un suflu imperios ce răzbate de dincolo de vremuri şi oameni. „Strigarea norodului" e astfel şi un apel vibrant, pe lingă o critică acerbă; e glasul adincurilor înălţat tumultuos spre stele, făclii aruncate în bezná, care vor sfirşi totuşi prin a înghiţi întunericul.

Emil Vîrtosu

* Pasărea Phoenix era zugrăvită pe stindardul din 1821 al Eteriei, ca un simbol al vechii Elade, ce urma să reînvie din propria-i cenuşă.

Cronica literară

O nouă ediţie a Poeziilor lui Eminescu *

Insfîrşit, avem o ediţie a Poeziilor lui Eminescu pe care o putem foileta cu încredere. Este o satisfacţie care, până acum, ne fusese refuzată în chip sistematic. Au fost până astăzi multe ediţii ale poeziilor lui Eminescu. Care este valoarea lor (sau, mai degrabă, lipsa lor de valoare) a arătat cu prisosinţă d. G. Ibrăileanu în articolele d-sale din „Viaţa Romînească". O metodică lipsă de îngrijire şi o sistematică falşificare a textului le caracterizează pe toate. Ediţia de faţă este menită să le înlocuiască, pe toate, definitiv.

Numele d-lui G. Ibrăileanu este o garanţie pentru aceasta. D. G. Ibrăileanu este singurul eminescolog autentic pe care l-a avut vreodată ţara romînească. Dela Maiorescu, Eminescu nu şi-a mai găsit un critic la înălţimea lui. D. Ibrăileanu are, dealtfel, faţă de Maiorescu, un avantaj: o dragoste neţărmurită pentru Eminescu şi o intuiţie care lipsea spiritului sec, raţional şi logic al lui Maiorescu. Departe de a-i devia pătrunderea critică, această dragoste, dimpotrivă, i-o ascute şi i-o amplifică.

In prefaţa pe care o pune în fruntea ediţiei îngrijite de d-sa, d. Ibrăileanu spune despre Eminescu lucruri definitive, deseori inedite, întotdeauna admirabile. Citám, la întîmplare: „Impresia, cu nimic comparabilă, pe care o face Eminescu asupra cetitorului, se explică, credem noi, printr'un caracter special al poeziei lui". „Poeziile lirice ale lui Eminescu sînt fără „subiect" şi, ceiace e aproape acelaşi lucru, Eminescu n'are poezii ocazionale. Eminescu nu cîntă incidentele unei iubiri, ci iubirea; nu cîntă farmecele unei femei, ci femeia; nu ne dă crîmpeie separate din natură, colţuri de peisagii, ci

* *Mihail Eminescu, Poezii.* Ediţie îngrijită de G. Ibrăileanu. Editura „Naţionala", S. Ciornei.

ceiace este mai general în natură. Că, pentru a ne reda generalul, utilizează colori ale particularului, se înţelege de la sine. Dar ceiace vrea să ne dea, e generalul, iubirea, femeia, natura... Chiar cînd Eminescu, ca să pornească, începe cu un fapt mai particular, *niciodată însă dela un incident*, avem de observat, în primul rînd, că faptul particular nu are caracterul curat personal şi excepţional şi, în al doilea rînd, că Eminescu se ridică imediat la general şi universal"... „Sentimentul din opera lui Eminescu, faţă cu sentimentele trăite, zilnice ale *omului*, este ca ideia generală faţă cu imaginile sau ideile particulare din care este extrasă. Şi totuşi, aceste extrase de sentiment nu sînt stări de suflet abstracte. Ele au o intensitate şi o căldură mai mare decît toate sentimentele incidentale din care sînt extrase. Sînt sumă psihologică. Aceste sentimente sînt generale ca o idee, şi totuşi concrete, vii şi tulburătoare ca cea mai profundă emoţie". Şi acest pasaj, plin de tîlc: „Ca şi muzica, poezia lui Eminescu, prin sentimentul ei general, prin lipsa de subiect şi de ocazional, îţi transmite cu cea din urmă intensitate o stare emoţională generală, pe care o umpli cu propriile-ţi sentimente, pe care o colorezi cu propriile-ţi evenimente sufleteşti. De aici şi sentimentul de colaborare al cetitorului, — „cetirea printre rînduri", iluzionarea lui, credinţa naivă în adevărul ficţiunii din operă, de aici *sugestivitatea* poeziei lui Eminescu".

Asupra infinitului din poezia lui Eminescu, asupra afinităţilor lui cu Schopenhauer, asupra muzicalităţei lui „hipnotice" (unde d. Ibrăileanu, fără să aibă aerul, *sugerează* minunat de clar definiţia atît de dezbătută a poeziei pure), asupra atîtor alte lucruri încă, d. Ibrăileanu vorbeşte în prefaţa d-sale cu o magistrală şi categorică înţelegere.

Rari sînt oamenii care să poată vorbi cu atîta căldură şi cu atîta dragoste de Eminescu şi de Poezie.

Şi textul? Mai este oare nevoe să spunem că a fost pentru noi o nemăsurată bucurie să recitim pe Eminescu în ediţia îngrijită de d-l Ibrăileanu, cînd, însfîrşit, ne-am văzut scăpaţi de rimele stîlcite, de sensurile falşificate, de sentimentul acela de neîncredere şi nelinişte care ne cuprindea răsfoind ediţiile de până acum? Toată munca de interpretare şi de corijare a greşelilor de text evidente pe care, până acum, eram nevoiţi să o facem singuri (şi cu cîte inevitabile şovăiri), d. Ibrăileanu a făcut-o pentru noi. De aceia nu ezităm să spunem că ediţia de faţă ne dă, pentru prima oară, expresia completă şi definitivă a geniului poetic al lui Eminescu.

* * *

Operele complecte ale lui Caragiale *

Editura Cultura Naţională a întreprins editarea operelor complecte ale lui Caragiale. Ediţia îngrijită de d. Paul Zarifopol se prezintă în condiţiuni minunate. Textele sînt verificate cu amănunţime. Este prima oară cînd publicul poate avea o ediţie *autentică* a lui Caragiale. Deocamdată sînt gata „Nuvelele şi Schiţele". D. Zarifopol, căruia îi revine marele merit de a fi pus ordine în opera lui Caragiale, împrăştiată prin tot felul de publicaţii, a adunat în acest prim volum marile nuvele ca „Făclia de Paşti", „Păcat", „Două loturi", etc. şi un număr de bucăţi din „Momente", precum şi nuvela de mare valoare şi atît de puţin cunoscută până acum, intitulată „In vremuri de războiu". Introducerea d-lui Zarifopol este, fără îndoială, unul din cele mai izbutite studii asupra lui Caragiale.

D. Zarifopol nu şi-a părăsit în această introducere ascuţimea d-sale polemică, gustul pentru paradox şi acea pătimaşă căutare a adevărului care îl definesc ca esseist şi critic. Reproducem inceputul acestei introduceri:

„Sînt vechiu, domnilor", — era vorba favorită a lui Caragiale, cînd se certa cu prietenii săi pentru idei, pentru idei de artă mai cu samă. Părerea populară atribue artiştilor ca atare un conservatism din naştere. Nu interesează aici să verificăm principiul acestei generalizări curente, ci numai, întrucît acea coincidenţă e, în anume caz, evidentă, să căutăm a preciza condiţiile în care ea se arată acolo. Caragiale avea un spirit de o rară mobilitate; prefacerea simpatiilor lui intelectuale în antipatii era fenomen cronic... Totuşi e adevărat că simpatia lui pentru ceiace e vechiu, în artă cel puţin, era oarecum sistematică. Cred că acest conservatism ferm, care izbucnea numaidecît în dispreţ agresiv pentru orice i se părea abatere obraznică şi proastă dela adevărurile bine hotărîte, era, probabil, mai întâiu un semn firesc al energiei unui talent care se simţea sigur pe ce apucase odată să ştie şi refuza cu superbă îndîrjire orice i se părea macar o umbră de obiecţie la cele hotărîte ca bune şi învăţate ca atare. Era poate şi lenea lui de oriental adevărat care-l îndemna să fugă de osteneala supărătoare, inevitabilă în orice revizuire serioasă a ideilor noastre cele mai confortabil fixate. Presupun, însfîrşit, că aceste viguroase fatalităţi interne ale omului au fost întărite de o împrejurare exterioară. Prin cariera sa elegantă şi sigură de elită triumfătoare, Junimea îşi dezvoltase o încredere în sine foarte solid accentuată. Această încredere a avut încarnări diverse şi, se înţelege, inegal reuşite. In deosebi la

* Ion Luca Caragiale, *Opere complecte*. Tomul I: Nuvele şi Schiţe. Ediţie îngrijită de Paul Zarifopol. Editura „Cultura Naţională".

Junimea din București, dacă nu se afirma categoric, se dădea cel puțin a înțelege că, de exemplu, *Faust* cu greu ar putea fi în vreun alt punct de pe glob atît de adevărat priceput și exact prețuit, ca în cercul *Convorbirilor*... Se formase astfel în sînul acelui cerc, un specific extract concentrat de mîndrie națională, monopolizat, firește, pe sama grupării și cu care membrii ei se parfumau, negreșit, cu atît mai simțitor cu cît erau mai tineri... Caragiale tînăr a trăit în acel aer, și e de bănuit că natura lui vioaie a adoptat cu personal exces optimismul acela juvenil și naționalist: ușor și comod devenea pentru dînsul moft și gogomănie, orice era nou, străin de valorile irevocabil consacrate, ori, mai cu samă, deadreptul opus lor. Insă, negreșit, trebue aici să ne amintim că inovațiile specific romîne pe care le zeflemisea Junimea cuprindeau esențial comori de comicărie... Atîta numai că inovațiile romîne au compromis în ochii lui Caragiale noutatea ca atare. Până în anii din urmă ai vieții, el persifla ori invectiva, pe necetitele și nevăzutele, teatrul lui Ibsen ori al lui Strindberg, aproape ca și cum ar fi fost, și ei, niște stîlpi ai progresismului romîn dela 1860. Era o obstinație care nu se mai poate înțelege ca o rezistență a cunoscătorului de meserie. Așa s'a făcut că arta lui să fie într'adevăr o artă veche..."

Rîndurile de mai sus prezintă un aspect inedit și interesant (și atît de verosimil) al lui Caragiale. D. Zarifopol nu-și flatează niciodată autorii. Știe să le descoase toate slăbiciunile după cum știe, prin contrast cu aceste slăbiciuni, să pună într'o lumină nouă calitățile lor. D-sa procedează în introducerea sa la analiza amănunțită a poeziei lui Caragiale. Intre altele, analiza „Păcatului", a nuvelei atît de cunoscute a lui Caragiale, este magistrală. Este un desăvîrșit exemplu de tact și de finețe critică. Acelaș lucru și în analiza „Făcliei de Paști". Ceiace desprinde, mai ales, d. Zarifopol din proza lui Caragiale este predominanța mijloacelor teatrale în opera lui narativă. Caragiale a fost în primul rînd dramaturg. Viziunea lui a fost, mereu, aceia a unui romancier sau nuvelist. De aceia descripțiile sînt, în proza lui, rare și scurte. De aceia narațiunea este condusă rapid și savant întoarsă spre desnodămînt. De aceia efectele sînt aranjate teatral și coincidențele acumulate cu exces (cum foarte bine remarcă acest lucru d. Zarifopol în „Păcat" unde „peripețiile din urmă... se urmează cu precipitare savantă, proprie viziunii dramatice").

Totuși, tocmai această întrebuințare a tehnicei dramatice în genul narativ dă prozei lui Caragiale o vioiciune și o putere de viață imensă. Lectura nuvelelor și schițelor din ediția îngrijită de d. Zarifopol ne-a prilejuit din nou această constatare. Mai mult decît nuvelele lui mari *(Făclia de Paște, Păcat)*, schițele lui Caragiale sînt, într'adevăr, unice în literatura noastră. Ne-am dat sama încăodată că, în acest gen, toți cei care au venit în urma lui, i-au fost tributari, rareori egalîndu-l, niciodată întrecîndu-l, și rămînîndu-i inferiori mai întotdeauna. Mai mult: „Momentele" lui Caragiale n'au pierdut nici ca actualitate. Mache și Lache, Nae și Mitică, burtă-verzii bucureșteni, eroii de pomină ai „Momentelor", au rămas neschimbați, aceiași ca și acum treizeci sau patruzeci de ani — cum au rămas neschimbați și burghezii parizieni ai lui Courteline. Lucru curios: lumea teatrului lui Caragiale pare, deja, în parte, o lume care a fost. Lumea „Momentelor" și a Schițelor se dovedește a fi și astăzi aceiași. E o lume care a rămas. Și totuși nu sînt două lumi deosebite. Poate pentru că lumea din teatrul lui Caragiale este mult mai ancorată în timp, aparține mult mai mult decît lumea „Momentelor" unei anumite epoci.

Dar aceasta este o ipoteză care ar cere un vast capitol special.

Al. A. Philippide

Cronica economică

Impozite comerciale. — Patenta.

Dacă am compara ordinele de zi ale Parlamentului actual cu acelea de până acum cincizeci de ani, am fi desigur izbiţi de preponderenţa crescîndă pe care a luat-o în viaţa publică materia economică, subt formele variate pe care le îmbracă azi, ale chestiunilor financiare, chestiunilor fiscale, chestiunilor vamale, sociale, de porturi, feroviare, etc., etc.

Parafrazînd pe d. de Peyerimhoff, care vorbea despre *formulele moderne în organizarea economică,* vom spune că „Statul de acum cincizeci de ani era o maşină juridică şi o maşină militară. Statul din 1930 este o maşină economică şi financiară".

Reformele fiscale din Decembre şi cele anunţate pentru 1930 dau naştere la explicabile preocupări şi discuţii foarte agitate. Retrăim vremea „cedulelor Titulescu".

De data aceasta se poate prevedea un lung an de multe frămîntări financiare. Presiunile s'au deslănţuit şi lupta e în toiu.

Un aspect al luptei dată de comercianţi şi industriaşi în vederea legislaţiei fiscale care se anunţă, este lupta pentru reintroducerea impozitului vechiu al patentei.

Nu întotdeauna e criticabilă întoarcerea la metode perimate.

După cum, în politică, cine azi e delicvent, mîne e erou, tot aşa în materie de practică economică. Nu pot fi metode definitive. Ceiace azi pare procedeu ireproşabil, mîne devine sistem condamnat. Şi reciproc.

Cu atît mai mult atunci cînd noul sistem nu a fost aplaudat nici un singur moment, el trebue să caute a fi înlocuit, indiferent dacă se propune o revenire la procedee vechi sau altele cu totul neexperimentate.

In orice caz, pentru cel ce caută a studia comparativ avantajele şi desavantajele, studiul este mult mai înlesnit atunci cînd este vorba de metode deja experimentate.

In materie de impozite, ceiace interesează mai mult acum, nu mai e preocuparea nici asupra aşezării, nici asupra constatării, nici asupra tarifării, nici asupra stabilirii şi nici chiar asupra subiectivităţii sau obiectivităţii impozitelor. Ceiace interesează azi este de *a se revizui sistemul de constatare a veniturilor impozabile.*

Problema astfel simplificată, vom face abstracţie în această cronică de avantajele şi dezavantajele patentei din celelalte puncte de vedere, obişnuite în cercetările ştiinţei impunerilor, mărginindu-ne la preocuparea de o metodă de constatare.

In felul acesta, ţinem samă de deziderateIe actuale ale comerţului şi industriei, care sînt nemulţumite nu de aşezarea, perceperea, tarifarea, stabilirea sau obiectivitatea impozitelor, ci sînt profund contrariate de practica constatării veniturilor.

Inţelesul nemulţumirilor comerţului şi industriei a fost clar evidenţiat de expunerea d-lui M. Manoilescu la adunarea prezidenţilor Camerelor de Comerţ şi de Industrie din ţară.

„Noi nu avem astăzi în România — spunea d. Manoilescu — pentru comerţ şi industrie un adevărat impozit pe venit.

„In adevăr, Comisiile de impuneri nu stabilesc şi nu caută să stabilească venitul real al comerciantului. Ele şi-au făcut o regulă din *a respinge dela dovezi registrele comerciantului,* care sînt unicul mijloc de a stabili venitul real, atunci cînd legea admite, în mod cu totul excepţional şi numai în cazurile de vădită rea credinţă, neluarea în considerare a registrelor.

„In al doilea rînd, impunerile se ordonă din oficiu, în fiecare an, Ministerul Finanţelor dînd pe faţă circulări prin care dispune ca nici un comerciant *să nu fie impus mai puţin decît în anul precedent, oricît de mult ar fi scăzut veniturile sale şi chiar dacă în locul veniturilor ar fi o pagubă.*

„Tot din oficiu se ordonă *care trebue să fie minimum impozabil pentru diferite categorii de comercianţi.* In felul acesta impunerea comerţului încetează de a mai fi o impunere pe venit, ci este pur şi simplu o patentă, ba ceiace e mai rău nu e cel puţin o patentă logică, dreaptă şi raţională, cum ar fi o patentă legiferată, *ci este o patentă absurdă, arbitrară şi iraţională,* aşa cum numai întîmplarea oarbă hotărăşte".

In sfîrşit, nu se scad niciodată pagubele pe trecut, fiindcă de altfel acest lucru nici nu este prevăzut de lege.

Prin acest din urmă fapt, se falsifică de asemenea spiritul impozitului pe venit. In America şi, în vremea din urmă, în Franţa, nu se aplică nici un impozit pentru venitul pe anul în curs înainte de a se scădea din acest comerţ pagubele suferite în anii precedenţi. In modul acesta numai, se face o

reală și sinceră aplicare a principiului după care venitul și numai venitul real realizat de o intreprindere este impozabil.

„Sistemul patentar ar fi, față cu impunerea care se face astăzi, cel puțin un sistem mai sincer. Am trăit atita vreme subt nesinceritatea bugetară! Din fericire în amindouă domeniile s'a deschis o eră nouă. De ce să nu se deschidă și era sincerității fiscale?"

* * *

In ce constă sistemul patentei?

Impozitul patentelor era impozitul vechiului nostru sistem fiscal, care combina cele mai multe semne exterioare.

Patentele loveau — după termenii art. 1 al „Legii asupra patentelor" din 27 Mart 1863 (astfel cum era în vigoare, în urma modificărilor, la 1921) — „pe tot individul romin sau străin, care exercita în Principatele Unite un comerț, industrie sau o profesie din acelea care nu vor fi cuprinse în excepțiile hotărîte prin prezenta lege". Principiul era deci, că acest impozit atingea toate beneficiile *profesionale* și nu numai beneficiile *comerciale* cum se pretinde foarte adeseori.

Totuși, acest principiu era întrucitva răsturnat prin excepții. Mai multe ocupații profesionale scăpau de patentă, fie pentru rațiuni de solicitudine în privința anumitor contribuabili, fie ca urmare a imposibilității de a evalua prin semne exterioare beneficiile impozabile.

Patentele nu atingeau, într'adevăr, în scopul de a menaja anumite clase de contribuabili, 18 categorii de indivizi prevăzuți de art. 10 al legii.

Erau scutite, pe de altă parte, din cauza imposibilităților de a evalua prin semne exterioare beneficiile impozabile, un mare număr de profesiuni liberale, afară de acelea care erau taxate după valoarea locativă a locuinței.

Deci, dacă în principiu patentele atingeau toate veniturile profesionale, în fapt ele nu atingeau decît beneficiile comerciantului și ale industriașului și, excepțional, celelalte venituri profesionale.

* * *

Patentele erau un impozit de cotitate.

Tariful patentelor cuprindea două diviziuni (art. 2): dreptul fix, care făcea obiectul tablourilor A, B, C, și dreptul proporțional care se determina în raport cu valoarea locativă.

Dreptul fix *(care ar fi fost preferabil să se numească altfel, de exemplu, drept profesional,* căci nu era adeseori fix, ci era compus din elemente cu bază variabilă) avea de

scop de a stabili întrucîtva *ierarhia fiscală a profesiunilor,* diversele profesiuni fiind susceptibile de a furniza profituri diferite. După natura lor, profesiunile erau aranjate în tablourile A, B, C.

Tabloul A. — Pentru profesiunile aranjate în tabloul A, dreptul fix depindea de natura profesiunii și de importanța populației locului.

1\. — Din punct de vedere al naturii profesiunii, profesiunile din tabloul A erau grupate în 8 clase, după rentabilitatea lor prezumată. Se estima, de exemplu, că un comerț de ghiață era de natură să raporteze mai puțin decît un comerț de băcănie sau de măcelărie. Dreptul fix prevăzut pentru băcănie sau măcelărie era deci mai urcat decît pentru ghiață.

2\. — Din punct de vedere al importanței locului, erau prevăzute 6 clase. Se estima că un comerț aproape la fel de băcănie sau de măcelărie, de exemplu, raporta mai mult într'un oraș mare decît într'unul mijlociu, și mai mult într'un oraș mijlociu decît într'un sat.

Pentru a ști ceiace trebuia să plătească un patentabil de la tabloul A, trebuia văzut *la ce clasă aparținea profesiunea* pe care acesta o exercita; apoi trebuia căutat ceiace plătia clasa numită pentru *categoria de populație* la care aparținea locul în care era exercitat comerțul.

Tabloul B. — Pentru anumite profesiuni speciale, pentru anumite întreprinderi extrem de importante, datele din tabloul A nu puteau ajunge, astfel că aplicarea acestui tablou A ar fi indicat să se aplice același drept fix și unui magazin de mărunțișuri și unui magazin de primul rang. De aceia, anumite profesiuni — vre-o 20 aproximativ — făceau obiectul unui tablou special, tabloul B. (Intrau aci băncile, asigurările, hotarnicii, etc.)

In acest tablou, dreptul fix cuprindea două elemente: 1° o taxă al cărei total varia după profesiune, după populație, uneori după alte elemente (de ex. mărimea capitalului din bănci); 2° o taxă variabilă în general determinată în funcție de cifra personalului. Această a doua taxă ar fi permis astfel a se taxa mai greu marile magazine de noutăți.

Tabloul C. — Pentru anumite intreprinderi, îndoitul criteriu al tabloului A nu putea conveni, iar natura lor nu permitea să fie aranjate în tabloul B. Astfel erau întreprinderile industriale a căror importanță este în general cu totul independentă de importanța locului în care sînt situate.

Tarificarea acestui tablou era extrem de complexă. Dreptul fix cuprindea uneori o taxă determinată unică (de ex. la păcură), alteori o taxă determinată și o taxă variabilă, alteori înfsîrșit numai o taxă variabilă (de ex. pentru mecanici). Taxa variabilă era în general calculată asupra mijloacelor

de producțiune, de exemplu asupra numărului de perechi de pietre într'o moară.

In afară de dreptul fix, așa cum era fixat de tablourile A, B sau C, contribuabilii trebuiau să achite în general un drept proporțional avînd de obiect a proporționa impozitul după situațiunea individuală a fiecăruia dintre contribuabilii plasați pe aceiași scară profesională.

Acest drept proporțional era calculat asupra valorii locative a locuinței patentabilului și a localurilor consacrate exercițiului profesiunii sale. Cota nu era fixă, ci varia dela 2% până la 10%.

Deși în general dreptul fix și dreptul proporțional trebuiau adunate, erau excepțiuni importante:

Anumite mici profesiuni (patentarii din clasa VIII și VIII, de exemplu comercianții în maghernițe și negustorii de cărți vechi) *nu plăteau decît dreptul fix.*

Circiumarii supuși legii licențelor nu se taxau decît cu patentă fixă.

Birtașii, cofetarii, băcanii, care pe lîngă producțiunea lor principală, vindeau și băuturi spirtoase, erau scutiți de dreptul proporțional.

In patentele bancherilor, caselor de schimb, etc., taxa proporțională se inlocuia cu o taxă în felul următor:

Pentru bancheri, în următoarele cinci categorii:

Categoria I de lei 25.000; II de lei 15.000; III de lei 10.000; IV de lei 5.000; V de lei 2.000.

Pentru casele de schimb, în următoarele categorii:

Categoria I de lei 4.000; II de lei 3.000; III de lei 2.000; IV de lei 1.000.

Acești patentari puteau cere în fiecare an înlocuirea taxei așa cum era stabilită mai sus, printr'o taxă de 5% din venitul net al operațiunilor lor, conform cu bilanțul încheiat după registrele comerciale, pentru anul ce precedă impunerea.

Clasificarea patentarilor în aceste categorii se făcea de către comisiunile de recensămînt, luînd în considerație importanța afacerilor după notorietatea generală și importanța orașului în care se exercita comerțul.

* * *

Legea franceză asupra patentelor, din 1881, *este foarte asemuitoare legii romine.* Are unele pasaje *ce par traduse.* Sint aproape aceleași persoane supuse la patentă, același tarif al patentarilor cu un drept fix și drept proporțional, cu aceleași tablouri și aproape aceleași excepțiuni. Diferă numai numărul de clase din punct de vedere al populației și tablourile adiționale de comerțurile, industriile și profesiu-

nile neprevăzute in tabela de patentari și care urmau a se taxa prin asimilare conform legii patentelor.

* * *

Se va înțelege ușor că impozitul patentelor:

1° *Era un impozit destul de complicat.* Erau tarife duble cu tablouri cu mai multe clase și mai multe subdiviziuni; era un impozit prin care se căutase să se țină sama cît mai mult de semne exterioare in așa fel incît să se aprecieze cît de exact posibil facultățile impozabile. Și tocmai acest sistem indiciar este acel condamnat în genere de practică și de doctrină, el ajungînd uneori a se baza pe ficțiuni.

2° *Era extrem de neproporționant* și arăta astfel un adevărat faliment al procedeului indiciar. Pentru a se vedea aceasta, era de ajuns să se compare beneficiile realizate de unele societăți și partea de impozite pe care o plăteau. In Franța se constata astfel că unele intreprinderi nu plăteau nici 0.5% din beneficii, în timp ce altele, din aceleași clase, plătiau aproape 10%.

După foarte judicioasa observație a d-lui Manoilescu „la venituri mari, semnele exterioare nu mai sînt concludente. La venituri mici, da".

3° Principiile conducătoare în materia acestui impozit erau următoarele:

Realitatea, sistemul indiciar și proporționalitatea.

Realitatea, impozitul real fiind acela care nu ține samă decît de *facultățile impozabile*, făcînd abstracție de persoana care se bucură de ele, așa că facultățile impozabile cantitativ egale sînt totdeauna egal impuse. In impozitul real, așadar, nu e loc *nici pentru scădere de datorii, nici pentru progresivitate, nici pentru luarea în considerație a sarcinelor de familie.*

Sistem indiciar, datorită căruia evaluările se făceau numai după semnele exterioare: populația locului, natura profesiunii, importanța utilajului sau a personalului. Cînd nu erau deloc semne utilizabile, se renunța pur și simplu la impunere.

Proporționalitatea este formula care decurge din principiul realității impozitului. In adevăr, progresivitatea nu se concepe decît în funcțiune de importanța *adevăratei bogății* a contribuabilului, cită vreme impozitele reale nu iau în considerație adevărata avuție a contribuabilului.

Așadar, realitatea, sistemul indiciar și proporționalitatea, toate acestea sînt tocmai principiile călăuzitoare *neadmise în doctrinele fiscale curente.* Prin proporționalitatea rigidă, prin realitate și nu personalitate, și prin sistem indiciar, im-

pozitul patentei pare a nu ține samă de punctul de vedere relativ nou al justiției fiscale.

4⁰ Patentele nu erau prea productive. Nu putem da statistici pentru Romînia. Statisticile franceze ne precizează însă că patentele nu furnizau bugetului, in 1913, nici a 25-a parte din totalul impozitelor.

5⁰ De altfel, patentele nici nu puteau fi prea productive. Ele nu erau acceptabile decît pentrucă erau moderate. Nu puteau fi instrument de mare rendement fiscal, căci fiind așezate pe baze mult prea aproximative, ele ar fi devenit insuportabile dacă s'ar fi voit să se mărească considerabil tarifele lor.

6⁰ Practica nu le-a arătat bune. Astfel, în Franța, există încă patentele în finanțele comunale și departamentale. Se cere însă, și acolo, suprimarea lor și înlocuirea cu sisteme moderne.

7⁰ Patenta pare un sistem primitiv, explicabil de exemplu în evul-mediu, cînd prin legi restrictive se căuta egalizarea cîștigurilor pentruca să poată avea fiecare cu ce să trăiască. Lipsa de mașinism și de debușeuri, precum și existența prețurilor maximale nu permiteau beneficii prea diferite dela comerciant la comerciant și astfel patenta își găsea și ea explicația. Situația este însă azi cu totul alta.

8⁰ Nu permitea discriminarea veniturilor, care părea a da în primul rînd caracterul de echitate al actualului impozit pe venit.

9⁰ *Nicăiri, de altfel, nici în Franța, nici în Italia, nici în Elveția, nici în Austria, nici în Germania, nu este tendință de revenire la patentă. Din contra, chiar acolo unde a fost patentă, s'a renunțat la ea.* (V. Ancheta Camerei de comerț din București, făcută în Octombre 1929.)

10⁰ Și în taxarea patentei este suficient de mare complicație. E suficient să dăm ca exemplu tabloul C.

* * *

Patentele puteau invoca două lucruri în favoarea lor: discreția și bunele servicii aduse de ele.

A. *Discreția patentelor.* Erau comode, și pentru fisc, a cărui unică sarcină consta din a releva semne exterioare, și pentru contribuabili, cărora nu li se punea nici o chestiune indiscretă.

B. *Bunele lor servicii.* Patentele erau impozite vechi. Or, impozitele se ameliorează cu timpul. Incetul cu încetul, fiecare își aranjează viața ținînd sama și de impozite, așa că impozitele, prin efectul unei incidențe difuze, ajung să apese asupra întregii societăți fără a apăsa în realitate pe nici o persoană determinată.

C. Astfel patentele satisfăceau până și regulele tradiționale ale lui Adam Smith. Erau comode, căci erau plătite după modul presupus cel mai comod pentru contribuabili. De asemenea, erau plătite în rate favorabile (o dată pe lună). Impozitul patentei mai satisface și regula de siguranță în înțelesul că impozitul este sigur și nu arbitrar. Epoca de plată, modul de plată, cantitatea de plată, totul este clar și precis atît pentru contribuabili, cît și în ochii oricărei persoane. Nimic mai natural, în adevăr, decît cerința contribuabilului ca să poată ști exact suma cotizației sale și să poată controla ce plătesc alții.

Chiar și regula de economie, care vrea ca orice impozit să fie conceput în așa fel încît să facă să iasă din mînile poporului cîți mai puțini bani posibili peste suma care intră în tezaurul Statului, chiar și această regulă pare a fi mai satisfăcută de sistemul patentelor decît impozitul de azi asupra beneficiului comercial și industrial.

Numai regula de *dreptate* (în ceiace privește proporționalitatea impozitelor), care e și ea satisfăcută de impozitul patentei, nu mai este în stima contemporanilor. Dar în ceiace privește această regulă de dreptate, n'am voi s'o comentăm mai mult, căci deși se pare că ea indica proporționalitatea, totuși unii văd că economistul englez nu s'ar fi arătat vădit ostil nici ideii de progresivitate.

Oricum, impozitul patentei satisface cel puțin primele trei regule ale așa denumitei „declarații de drepturi ale contribuabililor", acele regule asupra cărora gîndirea clasicului Smith s'a exprimat clar.

Dar, alături de toate considerațiunile teoretice asupra calităților unui bun impozit, trebue evidențiat în special faptul că prima calitate a unui bun impozit este aceia de a-l face „plătibil".

Ințelegem că un contribuabil nu trebue forțat să plătească mai mult decît îi este posibil și în alte momente decît acelea cînd îi este posibil. Ne explicăm:

Contribuabilul e *mai bucuros* să plătească *Statului* maximul plătibil, decît să fie nevoit ca, în urma unui regim de impilări, să cheltuiască diferențe pentru a provoca unele sisteme de toleranță înjositoare și eventual chiar să plătească avocați și cheltueli de judecată.

Nu e interesant a ne preocupa ca întotdeauna comercianții și industriașii să declare venitul cu exactitudine matematică.

Nici a le cere un formalism care înăbușă activitatea comerțului și industriei, activitate care trebue lăsată cît mai nestingherită posibil, pentru *a ajunge* la plenitudinea realizărilor așteptate dela ea și pentru binele obștesc.

Un comerciant supus la rigori găsește întotdeauna mij-

loacele contabile de a ascunde unele venituri, oricare ar fi împilările legislative.

Nici un legislator nu poate aştepta ca un sistem de rigori edictat pe cale generală să înăbuşe ingeniozitatea contabilă aplicată la speţă.

Nu putem propune a se provoca aceste procedee de cele mai multe ori forţate.

Din această regulă, de a face impozitul plătibil, rees clar toate celelalte regule: dreptate, siguranţă, înlesnire şi economie în impozite.

Iar impozitul patentei — experienţa a confirmat-o — satisface condiţiunea de a fi plătibil.

Nu ştim dacă în mintea comercianţilor care cer patentă este clar că patenta de azi nu mai poate fi in nici un caz cea dinainte de 1921. Plata ei nu scuteşte complect de plata altor dări, de plata globalului, cum am remarcat in unele discuţii că se crede.

In orice caz, o nouă lege a patentelor va trebui să fie alta, cu totul refăcută, cea veche fiind şi neclară, şi nesistematizată.

Să fie clar înţeles că nu s'ar putea reveni numai la patenta fixă; iar patenta proporţională ar reveni desigur la a plăti mai mult, aproape dublu, decît se plăteşte azi. Căci nu trebue luat în considerare numai dreptul fix, ci şi dreptul proporţional al patentei (după valoarea locativă), care urcă mult totalul impozitului.

Dar, pentru a nu mai stărui decît pentru chestiuni de interes practic, vom mai nota că înţelegem ca *foarte eventuala* lege asupra patentelor să aibă drept criterii pentru tarificare aceleaşi elemente la bază ca şi vechea lege, — de ex., în proporţionalizarea, după cifra personalului, a mijloacelor de producţie, etc. Trebue însă luat în considerare că sînt modificări care se impun datorită progreselor în industrie şi comerţ; vor trebui prevăzute toate comerţurile şi industriile, şi în acest sens ar putea servi ca indicaţie nomenclatura din legea cifrei de afaceri, care desigur e prea detailată şi n'ar putea fi adoptată în întregime.

Nu este exact a se spune că orice schimbare de sistem în materie de impozite este rău primită, lumea considerînd întotdeauna mai complicate sistemele noi decît cele existente, şi sfîrşind prin a se obişnui cu cele existente.

Că este inexact aceasta, ajunge să dăm ca exemplu, în această epocă mult frămîntată, legea mult inovatoare a modificării impozitului pe lux şi cifra de afaceri (Legea Manoilescu din 1927), a cărei apariţie a fost unanim aplaudată.

Al. Hallunga

Cronica ideilor

Centenarul lui Fustel de Coulanges

Fustel de Coulanges este unul din cele mai tipice exemplare de cărturar francez. Incepînd chiar cu fizicul: o voce înceată dar fermă; un fel de stîngăcie în maniere, o falsă nuditate subt care se ascundea o voinţă de fier. Blîndeţă şi austeritate; o modestie care nu era jucată; apoi o adîncă seriozitate, adică nevoia de a duce o sarcină până la capăt; în sfîrşit, o distincţie în toată făptura lui fizică şi morală, care îl făcea să aleagă totdeauna atitudinea cea mai elegantă în viaţa lui socială, sau îl făcea să găsească instinctiv, fără nici o preocupare conştientă de stil, forma cea mai literară cu putinţă, atunci cînd îşi redacta operele.

Fustel de Coulanges — o ştim chiar dela el — redacta uşor şi iute. Aproape tot ce a scris, a fost făcut fără brulion, direct, şi în cîteva zile. Vorbind de stil, el spunea că dacă ceva e gîndit exact, este cu neputinţă să fie exprimat urît. Intr'o scrisoare a lui, vorbind de un oarecare X, contradictor al său, spunea: „Dece d. X nu-mi iartă că scriu într'o franţuzească simplă şi clară? Pentru a fi erudit nu-i neapărat nevoe să fii confuz. Claritatea, dimpotrivă, nu poate ţîşni decît tocmai din masa enormă a observaţiilor. D. X îmi reproşează ceiace d-sa numeşte forma mea „literară". Dar d-sa nu se gîndeşte că, odată şi odată, cînd şi d-sa va cunoaşte toate părţile şi feţele unui adevăr pe care îl va studia, o să vină, poate, un tînăr care îl va trata de ignorant şi artist?"

In tot cazul, cărţile lui sînt monumente de proză literară. Monod spunea despre „La cité antique" că va dăinui „atît cît însăşi limba franceză", iar Albert Sorel lăuda şi el „stilul acesta urzit cu nervozitate şi totuşi atît de neted, proprietatea expresiilor care e oarecum coloarea naturală

a cuvintelor, fraza fermă și coerentă, transparentă și tranșantă ca fețele unui cristal". Concepția lui despre stil a fost în două cuvinte rezumată de Guiraud: „forma lui literară era numai o haină, iar nu o podoabă".

Și-apoi, ceiace face valoarea literară a operei sale nu-s expresiile, ci fondul de umanitate pe care l-a căutat el în trecutul istoric. El scotocea arhivele cu curiozitatea unui romancier.

Se poate chiar spune că le utiliza cu o mentalitate de romancier. Desigur, nu le „dregea", nu le schimba. Fustel de Coulanges a fost poate cel mai scrupulos erudit și cel mai vast informat dintre istoricii veacului al XIX-lea. Nu găsim la el nici o eroare de text. Apoi, pentru fiecare lucru mergea direct la sursa ultimă. Dar există un mod de a fi pătimaș chiar respectînd toate regulele jocului în materie de erudițiune. E suficient ca în expunere să cităm dintr'un anumit fenomen zece cazuri, iar din altul numai două (adăogînd bine înțeles că mai sînt și alte cazuri pe care nu le cităm), pentru ca fenomenul No. 1 să ne apară mai important decît cel No. 2; și dacă faptele alese sînt sugestive și variate unele față de celelalte, atunci avem acel proces de acumulare de simboluri evocatoare, procedeu prin care literatura ne face să acordăm o mare atenție unui anumit lucru în detrimentul altora.

Fustel de Coulanges proceda cam așa. Nici o inexactitate materială. Dar, dealungul documentelor epigrafice, urmărea „documentul omenesc". Chiar în volumele sale asupra evului-mediu („Les institutions politiques de la France"), unde notele și referințele bibliografice ocupă un loc enorm, și unde faptelor de detaliu li se dă o importanță mai mare decît în „Cité antique", chiar cînd — spune Guiraud — „pare că se rătăcește în infiniții mici, simțim totuși că e pornit la vînat pe urmele unui important adevăr omenesc".

De altfel, așa se explică cum acest îndrăgostit de texte și documnte, căruia posteritatea nu-i poate reproșa nici o omisiune, nici o cetire mai neglijentă a vre-unui izvor — cum acest savant meticulos a fost în același timp un arhitect întreprinzător în filozofia Istoriei.

Firește, el nu avea decît dispreț pentru sistemele prea filozofice de filozofie a Istoriei. Ceiace nu-l împiedică însă să filozofeze foarte des. Astfel, bunăoară, scria el că „Grecul urăște pe străinul puternic din instinct, după cum îl iubește din vanitate"; că Grecii din evul-mediu, „foarte subtili în materie de controversă religioasă", erau mai dornici „de a filozofa decît de a crede"; că „o religie, cu

cît e mai grosolană cu atît stăpînește mai tare masa genului omenesc"; că „inima țăranului nu-i făcută astfel încît o lege care l-ar lega de glie să-i pară o lege nedreaptă și crudă"; că „adeseori se întîmplă ca unii oameni, fără a-și da sama, să știrbească autoritatea unui stăpîn, și tot ei, pe urmă, să-i reproșeze acestuia că-i prea slab", etc., etc.

Dar acestea-s reflexiuni, desigur de ordin general, dar oarecum accidentale. Putem, însă, găsi și concepția sistematică, bazată pe cîteva principii fundamentale.

Mai intâiu, Fustel de Coulanges crede că ceiace istoricul trebue mai înainte de toate să studieze — sînt „instituțiile". Istoria, spune el, „nu-i acumularea evenimentelor de orice natură; ea studiază organele vieții sociale, dreptul, economia publică, moravurile și obiceiurile materiale, întreaga concepție despre existență a oamenilor din acea societate".

Se poate chiar acuza Fustel de Coulanges de un fel de exces de sociologism. Intr'adevăr, remarcă Guiraud, „putem rămînea mirați de cît de puțin se ocupă el de personajele istorice ilustre. Inchidem volumele „Instituțiunilor" fără a ști cine erau Brunehilda, Dagobert, Charlemagne". Ceiace-i poate puțin cam exagerat. Căci există personalități (ca Machedon, sau Bonaparte) care pot modifica societatea, și aceasta tocmai pentru că ei înșiși seamănă cu societatea așa de perfect, încît cetățenii fac dintr'înșii simboluri, adevărate steaguri, embleme de raliare, într'un cuvînt: lucruri sociale. Acești indivizi proeminenți sînt nu fragmente din societate, ci rezumate reconstitutive. Și aceste constatări le îngădue tocmai o mai largă aplicare a gîndirii sociologice.

Dar, pe vremea lui Fustel de Coulanges, sociologia nu exista încă. Și pentru a o fonda era tocmai nevoe de puțină exagerare în sensul Istoriei instituționale, pentru a neutraliza concepția clasică a Istoriei Regilor.

In privința aceasta, putem spune că Fustel de Coulanges a fost unul din întemeetorii sociologiei, și părintele școalei durkheimiste (care îi recunoaște, fără rezervă, meritele lui de sociolog).

Dar mai are un titlu Fustel de Coulanges pentru a fi precursorul durkheimismului. El este cel dintâiu gînditor care să fi observat un fapt, astăzi banal și verificat de toată etnografia cunoscută, anume că, la originea societăților omenești, valorile religioase precumpănesc asupra tuturor celorlalte, asupra dreptului, asupra politicii, asupra economiei, moravurilor, artei, educației. Este ideia

centrală din acel mare cap de operă științific care e „Civitatea antică".

Mai tîrziu, religia e înlocuită cu ceiace Fustel de Coulanges numea „interesul", noțiune nu foarte clară, unde cupiditatea politică și setea de bani erau strîns unite.

Din toate aceste cîteva explicațiuni se vede cît de „modern" era Fustel de Coulanges, cît de „veacul al XX-lea" era el încă din 1864, cînd își publica „La cité antique". Credem că amintind aceste merite ne facem datoria mai bine față de el decît prin declamații retorice pe care el le-a detestat atîta.

Și încă un cuvînt.

S'a întîmplat ca, în timpul războiului dela 1870, Fustel de Coulanges să se fi indignat de anumite erori săvîrșite de învingători.

S'a mai întîmplat, apoi, ca el să fi avut cîteva polemici cu Mommsen și cu alți istorici germani.

Din aceste fapte, reacționarii francezi au dedus că Fustel de Coulanges era „de-ai lor".

Credem înjositor pentru noi, atunci cînd sărbătorim pe Fustel de Coulanges, să pomenim nume ca Daudet sau Maurras.

Reamintim, totuși, că Fustel de Coulanges declara primejdios „să se confunde patriotismul, care e o virtute, cu Istoria, care e o știință"; că reproșa istoricilor germani de a nu vedea în trecut „decît ceiace era favorabil interesului țării lor"; că la ei „erudiția avansează în pași egali cu ambițiile lor naționale".

Cît privește — cum spun unii Franceji — că grație lui s'a putut dovedi că evul-mediu nu datorește nimic Germanilor, că feudalitatea e de origine romană, că ea izvorăște din patronaj și beneficiu, instituții care au existat totdeauna la Romani, — se poate aminti că tot el declara că „companionajul germanic a favorizat apariția feudalității; ba chiar că s'ar putea, dacă am fi mai bine informați asupra Germaniei antice, ca în fond feudalitatea să fi fost de origine mai mult germanică decît romană". „Sînt eu romanist sau germanist?" se întreba el. Și ajungea la concluzia: „Sînt deci și romanist și germanist, sau mai bine zis, nici una nici alta".

Dar să lăsăm polemicele, totdeauna urîte.

Pentru a încheia această notă de comemorare, vom cita o pagină, foarte puțin cunoscută, din discursul lui pronunțat la Academia de Științe Morale, din care încă odată se poate vedea toată precocea „modernitate" a gîndirii sale.

„Ceiace caracterizează pe adevăratul om de Stat, e succesul. Aceasta nu vrea să zică de loc că noi adorăm norocul și ne închinăm lui. Dar guvernarea popoarelor nu-i o speculație pură. Nu-i deajuns pentru omul de Stat ca vederile lui să fie — ca ale filozofului — conforme unui ideal de morală și de logică. Ceiace importă mai presus de toate este ca ele să fie aplicabile. Numai atunci omul de Stat poate exercita o acțiune asupra societății. Dacă dă greș, se va putea spune de el că a fost, poate, un mare filozof. Dar ne va veni greu să spunem că a fost un mare om politic".

D. I. S.

Cronica artistică

Despre precursorii oficiali și despre premiul național de pictură

D. ministru N. Costăchescu a luat, ni se afirmă, o hotărire quasi-revoluționară. Anume, să procedeze la afinarea spirituală a neamului rominesc — imediat și, am putea zice, pe viu. Mii de tablouri și statui vor fi împrăștiate cu imperială generozitate prin toate tîrgurile, satele și cătunele Rominiei Mari, pentruca națiunea întreagă să guste din fructul acela așa de rar și scump, ca să-și parfumeze sufletul, și din care, până acuma, nu li se ingăduia să se înfrupte decît boerilor, — *Arta*.

In consecință, ordine au fost date să se scoată la iveală, să se scuture, să se spele și să se ambaleze de urgență imensul depozit plastic, care, de zeci de ani, stă ascuns cu grijă mare prin hambarele, garajele, podurile și pivnițele diverselor edificii publice, atîrnînd de administrația Cultelor, Artelor și Instrucției obștești.

Până la d. Costăchescu, mai toți miniștrii Artelor n'au avut, în ceiace privește influența Frumosului asupra mulțimii, nici o părere, de nici un fel — arta fiindu-le cu desăvîrșire străină.

Am cunoscut ministeriabili la Arte și chiar miniștri *en titre* (din toate partidele), care, deși trecuți de cincizeci de ani, nu vizitaseră încă un muzeu de artă european, iar despre Pinacotecile noastre, cea din Iași și cea din Capitală, își închipuiau că trebue să fie așezăminte extrem de interesante, ceva asemănător cu pavilioanele de „artă națională" din Cîmpul Moșilor, care au stîrnit neîntrerupt entuziasmul celor mai înalt rafinate personalități oficiale dela noi.

Am cunoscut o fostă și viitoare Excelență, la Arte, care explica unui înalt funcționar din departamentul d-sale deosebirea dintre modern și clasic — ca să-l instruiască: „*Clasic*

JEAN AL. STERIADI : Premiul național de pictură 1930



Hamali în portul Brăila (1909)



Roscoff (1929)



Chivuțe (1904)

este ceiace este nemuritor. Modern este ceiace este efemer. De exemplu: cind o statuă sau un tablou este perfect desenat, el este clasic — cind este mizgălit desenat, este modern. Căci desenul este fundamentul artei plastice. Chiar dacă se dărîmă, prin secoli, edificiul întreg, fundamentul (adică desenul) rămîne în picioare, pentru veşnicie..."

O altă fostă şi viitoare Excelenţă, la Arte, fiind adusă într'o expoziţie Pallady, se necăjeşte foarte şi dojeneşte pe artist: „*...la vîrsta d-tale... cubist!?...*"

Tot o Excelenţă — şi tot dela Arte — spunea, într'o societate de doamne filantrope, că Marcel Iancu ar trebui dat în judecata Consiliului de Războiu sau internat, perpetuu, într'un azil de nebuni — ca şi Tudor Arghezi, Ion Barbu şi alţii... — Dece?... întreabă cu ochii înspăimîntaţi, de păpuşă, una din doamnele subt patruzeci de ani... — Fiindcă, răspunse Ministrul, işi bat joc de neamul romînesc, insultîndu-i tot ce are el mai sfînt: patriotismul şi simţul pentru frumos.

Doamnele erau şi ele de aceiaşi părere.

„*Literatura?!... literaţii?... ce relaţii au ei cu ministerul Artelor?...*", grăia într'o zi, la masa unui prieten, de meserie poet, un fost Ministru titular, în str. Berthelot.... „*Păi, ce... literaţii sînt artişti?... Unde ai auzit d-ta zicîndu-se „artist" la unul care face poezii?!... Artişti sînt numai teatraliştii...*"

Excelnţa nu făcea o glumă. Vorbea foarte sincer şi foarte serios. In azistenţă, efectul a fost penibil. Dar, ce folos? Excelenţa a condus înainte departamentul Cultelor şi al Artelor, secondat de stima supremelor foruri...

Şi, totuşi, oamenii aceştia au încurajat arta romînească cu o largheţă de prinţi ai Renaşterii. Milioanele Statului n'au fost deloc precupeţite pentru atingerea acestui scop. Dovadă uriaşul depozit de statui şi tablouri pe care d. Costăchescu le dezgroapă acum cu pietate, le dichiseşte, le ambalează şi le expediază naţiunii — ca s'o înobileze sufleteşte.

E un gest, acesta, de o covîrşitoare importanţă istorică, care marchează începutul unei epoci nouă şi glorioase: botezul, în artă, al întreg neamului romînesc.

Stima imensă pe care o purtăm azi actualului Ministru al Artelor nu ne copleşeşte însă într'atîta încît să nu recunoaştem că d-sa nu izbutea să păşească la realizarea acestui măreţ act, dacă înaintaşii d-sale (toţi foştii miniştri ai Artelor, indiferent din care partid politic) n'ar fi făcut eforturi supraomeneşti, — eforturi de inteligenţă şi de gust —, ca să dibuiască, să plătească şi să adune tezaurele artistice, care vor porni în curînd să trezească la o nouă şi înaltă viaţă întreaga suflare a romînimii de pretutindeni.

D. Ministru Costăchescu, al cărui rafinament artistic şi a cărui distincţie sufletească sînt îndeobşte cunoscute, va

îngădui — sperăm — ca, alături de d-sa, să figureze pe placa de aur a Istoriei noastre, și iluștrii d-sale înaintași.

Procedeul ar fi simplu și n'ar cere cine știe ce cheltuială: Fiecare tablou, statuă, gravură sau desen, din acelea pe care d. Costăchescu le hărăzește educației poporului, să poarte, gravată, o mică etichetă în care să se lămurească viitorimii:

1° Suma cu care, oficial, a fost cumpărată respectiva lucrare; și

2° Numele și pronumele Ministrului, după gustul și inteligența căruia s'a achiziționat acea capodoperă. (Anul și data).

In chipul acesta, s'ar transmite urmașilor noștri, o dată cu comorile de artă, și o sumă de documente ispititor de interesante.

***

Pentru premiul național de pictură se puseseră anul acesta în discuția forurilor hotărîtoare trei nume: *Gh. Popovici*, fostul director al Școalei de Belle-Arte din Iași (școala condusă în prezent de excelentul nostru prieten și coleg Ștefan Dumitrescu), *Arthur Verona* și *Jean Al. Steriadi*.

Vechile premii naționale, singurele chemate a decide (subt prezidenția ministrului de resort, sau a reprezentantului acestuia) încununarea marelui premiat, au avut de luptat împotriva numeroaselor intervenții oculte, care, în majoritatea cazurilor, determină succesul unuia sau altuia dintre candidați.

Lupta s'a desfășurat pe cît de tăcută, pe atît de dîrză.

Arbitrii au rămas însă neclătinați pe pozițiile lor, spunîndu-și, în unanimitate și răspicat, cuvîntul.

Iar cuvîntul a fost pentru *Jean Al. Steriadi.*

Breasla picioricească a aplaudat cu sinceră bucurie acest triumf al unuia din cei mai inteligenți, mai afabili și mai supli confrați.

Marele public (acel conglomerat de gust și cultură corăslite) a rămas însă consternat, mai consternat chiar decît *Oficialitatea*, care, în materie de artă, și-a însușit, cu o candoare aproape mistică, crezul și preferințele d-lui... prof. Dr. C. Angelescu.

Firește, vorbim de „publicul mare" bucureștean (care poate încă nici n'a auzit de acel izolat voluntar, dela Iași, Gh. Popovici), — dar care, în schimb, a delirat la apariția „specificului rominesc" inventat de un domn Brumărescu și a chiuit în fața pînzelor d-lui Arthur Verona, așa cum se chiue la bravele noastre nunți și cumetrii romînești — unde „claranetele" asurzitoare și basamacurile colorate mențin, la maximum, *neoașul* veseliei comune.

Este drept: d. Arthur Verona a știut să cucerească, altă

dată, al doilea loc, pe treapta ierarhiei plastice, după Grigorescu.

Și nu mai puțini au fost amatorii și artiștii *buni Romîni* care au trecut, ani de-arîndul, — cu scrișnire și greață — pe lîngă opera modestului străluminat, Ștefan Luchian, pentru a ajunge, grăbiți, dinaintea d-lui Verona, care, la „Tinerimea Artistică", își prezenta imensele panouri în frac și „haut de forme" — recomandîndu-le, într'o aproximativă limbă romînească, și cu o sinceritate deconcertantă: *chefs d'oeuvres.*

Eleganța costumului și lipsa de pudoare au constituit mai întotdeauna — la noi ca și aiurea — trambulina elastică cu ajutorul căreia s'a putut sări, ușor și eftin, pănă la picioarele monarhilor — și în brațele gloriei publice.

Dar aceste artificiale salturi au un mic neajuns: dau individului agățat astfel în vîrful prăjinei sociale nu știu ce alură hilariantă, de coțofană defunctă, străjuind, sperietoare, de-asupra holdelor aurii, în care freamătă mulțimea tînără, harnică și creatoare.

N. N. Tonitza

Cronica externă

Primejdia relaţiilor anglo-sovietice

Reluarea oficială a relaţiilor diplomatice cu Sovietele e aspectul deficitar al politicii externe engleze. In adevăr, agitaţia nepatriotică a socialiştilor engleji în timpul războiului în favoarea Rusiei bolşevice, apoi campania lor de apărare a Rusiei (*hands of Russia!* Nu vă atingeţi de Rusia!) şi încercările lor „sovietice" cu ocazia formării comitetelor de acţiune pentru a susţine invazia bolşevică în Polonia, şi, însfirşit, mirajul unor afaceri considerabile cu Rusia pentru reducerea disocupaţiei, a pregătit calea unei înţelegeri deschise cu Ruşii. Astfel porţile Marii Britanii au fost larg deschise Bolşevicilor, care vor dispune din nou de mijloace oficiale pentru a negocia credite şi pentru a-şi organiza propaganda lor nelealä.

In schimbul acestor generoase concesii, ministrul de externe n'a putut însă obţine dela soviete angajamentul că îşi vor plăti datoriile, că vor facilita comerţul englez cu Rusia, sau că îşi vor suspenda măcar activitatea revoluţionară în Imperiul britanic. Dar chiar dacă d. Henderson ar obţine promisiuni formale dela Soviete, acum că s'a făcut un schimb de ambasadori, el ar trebui să-şi reamintească cuvintele lui Menjinsky, prezidentul atotputernicei O. G. P. U., care a spus: „Atita timp cit se vor găsi idioţi care să ia în serios semnătura noastră şi să se încreadă în ea, noi putem promite orice şi oricit s'ar cere, dacă putem obţine ceva palpabil în schimb".

Două consideraţii esenţiale — comerţ şi propagandă — domină relaţiile actuale dintre Marea Britanie şi Rusia. Să considerăm mai întâiu aspectul economic al chestiei. S'a repetat adesea că piaţa rusească oferă vaste posibilităţi industriei engleze, că resursele naturale neexploatate pot constitui un debuşeu de primul ordin pentru capitalul englez.

In teorie, această concepţie pare împărtăşită chiar şi de unii industriaşi şi oameni de afaceri conservatori care au călătorit în Rusia primăvara trecută. Practic însă, sistemul economic al Sovietelor face imposibilă o cooperaţie echitabilă. Procedeul obişnuit ar fi să se vîndă Rusiei articole de manufactură pe bani sau pe credit care ar urma apoi să fie investiţi în concesiuni ruseşti. Dar Sovietele doresc bani sau credite pe termen lung, nu atît pentru a cumpăra mărfuri engleze, cît pentru a întreprinde lucrări nouă în Rusia. Guvernatorul Băncii de Stat sovietice a declarat adesea că un credit de circa două sute milioane lire sterline fără reciprocitate ar fi pentru Rusia condiţia primordială a reluării relaţiilor comerciale cu Marea Britanie, căreia i se cer prin urmare mărfuri şi bani fără certitudinea unor concesii din partea Rusiei.

Dealtfel, capacitatea comercială a Rusiei nu trebue supraevaluată. Chiar cînd era prosperă şi poseda frontierele de dinainte de războiu, ea nu reprezenta decit cinci la sută din exportul englez. Dela războiu, nivelul cel mai înalt al exportului englez în Rusia a fost abia de două ori mai mare decît al exportului englez în Nigeria; iar relaţiile comerciale ale Dominionurilor cu Rusia sînt practic inexistente. Mai mult, dacă comerţul Angliei cu Rusia a fost în 1923 de 4.481.000 livre şi s'a ridicat la 19.250.000 în 1925, motivul economic trebue căutat mai mult în ocuparea Ruhrului de Franceji, care a paralizat comerţul german, decît în recunoaşterea oficială a Sovietelor de către primul guvern laburist. Astfel, în ciuda tratatului dela Rapallo, comerţul Germaniei cu Rusia scade în cursul acestei perioade între patru şi cinci milioane de livre şi se urcă la 12.000.000 livre în 1925, cînd Ruhrul a fost evacuat. Şi dacă comerţul englez cu Rusia a căzut necontenit de la 1925, cîtă vreme Germania şi Statele-Unite şi l-au sporit pe al lor, principalul motiv economic trebue căutat în criza minieră şi în greva generală fomentată de socialiştii engleji şi încurajată de prietenii lor din Moscova.

Mai există un punct care atestă dificultatea şi nesiguranţa comerţului cu Rusia. Comerţul exterior în această ţară e un monopol de stat, fiindcă un comerţ exterior liber ar însemna excluderea oricărei posibilităţi de industrie socializată. De aceia orice sumă de bani sau de credit străină trebue să treacă prin mînile guvernului sovietic, a cărui competinţă economică rămîne o chestie conjecturală. Cînd, în timpul primei sale guvernări, d. MacDonald doria să acorde credite guvernului rus, contribuabilii engleji n'au fost deloc încintaţi de această idee şi şi-au arătat nemulţumirea în mod neîndoelnic la alegerile generale din 1929.

Dar, cu toate că d. Snowden s'a arătat mai prudent declarînd că guvernul britanic n'are de gînd să acorde credite

de Stat Sovietelor, d. Henderson a fost destul de amabil să spună că firmele particulare sînt libere să facă, pe propriul lor risc, comerț cu Rusia. Firește, posibilitatea aceasta a existat totdeauna, chiar și după raidul Arco. Dacă totuși ministrul de externe vrea, acum că relațiile diplomatice cu Rusia au fost reluate, să sugereze că procedeul acesta e mai sigur, se înșală. In adevăr, un raport întocmit de consulatul britanic din Berlin in 1928 arată că un schimb regulat de mărfuri intre un sistem de guvernămînt monopolistic și intre industrii capitaliste particulare este imposibil, cită vreme, dimpotrivă, transacțiile individuale ar fi ușoare și profitabile.

In ceiace privește concesiile, chiar și înainte de Revoluție, străinii nu puteau obține concesii comerciale in Rusia, decît corupînd funcționarii. După Revoluție, atîtea obstacole s'au ridicat în calea societăților străine, încît după asta au fost eliminate. De pildă o societate germană a obținut concesiunea serviciilor de turism și de călătorie din Rusia. Insă după o scurtă periodă de încercare, Germanii au fost bucuroși să se retragă, și serviciile de turism și călătorie constitue din nou un monopol de stat. Casa Krupp deasemenea a obținut o concesie, la care a trebuit să renunțe, fiindcă nu mergea cum s'a așteptat. Astfel după o activitate de patru ani, Germanii au fost siliți să-și schimbe complect condițiile.

Dar cazul cel mai semnificativ e acela al lui W. A. Harriman, milionarul american, care a obținut în 1925 concesia manganezului, plătind 200.000 de livre și avansînd alte 200.000 de livre în contul impozitelor. Or construcția unei linii de cale ferată, necesară exploatării minelor, prețul unui plan adițional și cheltuelile izvorîte din lipsa de experiență au mai costat un milion de livre. Guvernul sovietic a făcut afaceri excelente schimbînd ruble pentru dolari, și cum legislația muncii din Rusia nu admite ore de muncă suplimentare și fixase săptămîna de lucru la cinci zile și jumătate, după trei ani de luptă, grupul Harriman a trebuit să se retragă.

Aceste exemple pun în adevărata lor lumină dispozițiile lui Rykow care a declarat, ca prezident al Consiliului Comisarilor Poporului, că, în ciuda experiențelor nenorocite ale unor firme străine în Rusia, guvernul e totdeauna dispus să pună'n aplicare noi concesiuni. Probabil, el dorește să-i găsească succesori grupului Harriman, și altora, care au trebuit să se retragă din Rusia în urma procedeelor arbitrare ale Sovietelor, nerăbdătoare să le încerce și asupra altora. In aceste condiții, industriile strîmtorate și fără debușee ale Marii Britanii au mult și bine de așteptat înainte de-a realiza vre-un folos din cooperarea anglo-rusească.

Al doilea punct se referă la propaganda pe care mulți o consideră ca o fază a rivalității istorice dintre Imperiul Britanic și Rusia, rivalitate care dela Petru cel Mare luă forma conștientă a năvalei atavistice a triburilor slave spre mările mai calde ale Sudului. Dar invocarea acestei rivalități permanente e un motiv slab pentru a convinge Marea Britanie să tolereze cu răbdare propaganda sovietică. La urma urmelor diplomații țariști erau gentlemeni, cîtă vreme guvernul sovietic, pentru a păstra aparența unui respect de sine, își încredințează propaganda sa josnică și distructivă Internaționalei a treia pe care o conduce și o susține. Bolșevicii n'ar fi bolșevici, dacă n'ar propaga revoluția în toate țările în care agenții lor sînt admiși. Scopurile lor sînt totdeauna aceleași: de-a fomenta ura de clasă, de-a submina autoritățile existente și de-a distruge religia creștină. In adevăr, dacă bolșevicii nu vor să-și trădeze propriul lor ideal și propria lor țară, ei trebue să fie trădători față de restul lumii.

Astfel, în legătură cu sosirea la Londra a ambasadorului sovietic, d. Sokolnikov, „Pravda" ca organ oficial al Partidului comunist rus, propune crearea în Marea Britanie a unei gazete intitulate „Daily Worker" (Muncitorul zilnic). Scopul său, scrie „Pravda", ar fi de-a „mobiliza masele pentru luptă, de-a organiza mișcarea minoritară și de-a transforma într'o majoritate ostilă birocrației trade-unioniste, capitalului britanic și polițiștilor săi lachei dela putere. Prin „Daily Worker" contactul va fi stabilit între uniunea extremistă a muncitorilor din textilele indiane, între lucrătorii cotonadelor din Lancashire, minerii din Scoția și proletarii negri din Africa de Sud. Intregul aparat al vieții economice și politice trebue pus în mișcare pentru a mobiliza masele în vederea unei nouă lupte revoluționare. Partidul comunist trebue să câștige ascendent asupra maselor luînd parte la lupta de clasă, mai întâiu și mai ales, chiar în uzine".

Astfel, în ciuda avertismentului grav al lordului Curzon din 1922 și a gestului amical al d-lui MacDonald din 1924, în ciuda promisiunilor și asigurărilor lor de-a se mărgini la o activitate pur comercială, Sovietele niciodată nu și-au suspendat propaganda lor ostilă în Imperiul Britanic. In Africa de Sud, activitatea lor a necesitat vaste operații polițienești pentru a potoli o agitație care ar fi putut degenera în revoltă fățișă. In India efectele propagandei lor s'au văzut în încercarea comunistă din Meerut, iar în Afganistan mîna lor s'a văzut în revoluțiile care au tulburat țara. Cît despre China, unde erau cît p'aci să provoace un conflict cu Marea Britanie, faptul că bolșevicii au pierdut primul „rond" și probabil pe al doilea, cu toată diversiunea lor în Manciuria, nu trebue să ne facă să credem că vor renunța la încercarea de-a suscita revolte în Extremul Orient.

E interesant de observat că propaganda sovietică contra Imperiului Britanic e condusă acum pe două baze. Europa,

transformată cum a fost prin aplicarea principiului naționalităților, nu-i poate interesa pe bolșevici, decît ca teatru al viitoarei revoluții mondiale; de aici intensitatea propagandei pur comuniste in țările apusene. Dar țările asiatice, guvernate incă de puteri occidentale, nu sint incă mature pentru leninismul integral. Ele trebue ridicate mai intăiu la nivelul Europei prin deșteptarea spiritului lor național care le va opune puterilor occidentale. Aceasta-i misiunea specială a „Universității comuniste pentru muncitorii din Orient". Comunism in Occident și naționalism in Orient, iată cele două arme primejdioase intrebuințate de Moscova contra Imperiului Britanic. Și această propagandă e condusă cu abilitatea fără scrupule a unor experți desăvirșiți pentru care corupția, rebeliunea fățișă și instigația la omor sînt cele mai obișnuite metode diplomatice.

Aceasta-i situația adevărată pe care conducătorii muncitorilor engleji refuză candid s'o recunoască, in ciuda sarcasmelor și insultelor „prietenilor lor" ruși. Bolșevicii au putut să vorbească despre „destrămarea guvernului pseudo-laburist de către diplomații sovietici secondați de masele populare engleze", și să proclame că „d. Henderson a capitulat rușinos, fiind incapabil să se prezinte la congresul partidului laburist dela Brighton inainte de-a fi incheiat un argajament". In adevăr, a fost o capitulare umilitoare. Propaganda sovietică fiind in realitate o luptă camuflată, legile războiului cereau incetarea ostilităților inainte de semnarea armistițiului și de schimbul agenților diplomatici. In locul acestui procedeu natural, d. Henderson a preferat să cedeze Moscovei admițindu-i reprezentanții fără să se asigure de mai inainte dacă aceștia pot și vor să-și inceteze activitatea lor subversivă. Totuși, cei ce cred incă că nu se va obține nici un rezultat folositor prin reluarea relațiilor cu Sovietele, atita vreme cît acestea nu vor fi abandonat scopurile lor mărturisite și practicile lor cunoscute care sînt incompatibile cu o ințelegere internațională, sint convinși că in curind se va ivi ocazia de-a dovedi lumii reaua credință a Sovietelor.

Orcine se poate in adevăr întreba cum vor executa bolșevicii art. 16 al Declarației din 1924 care este menționată in clauza 7 a Protocolului semnat de d-nii Henderson și Dovgalevski după conferința istorică dela Lewes din Octombre 1929. Acest articol sună așa : „Părțile contractante proclamă solemn dorința și intenția lor de-a trăi în pace și prietenie una cu alta, de-a respecta scrupulos dreptul incontestabil al Statului de a-și organiza viața în cadrul propriei sale legislații, de-a supraveghia și de-a împiedeca toate persoanele și organizațiile de subt controlul său direct sau indirect, inclusiv organizațiile care primesc vre-un ajutor financiar dela ele, dela orice act, ascuns sau fățiș, susceptibil prin orice mijloc să

amenințe liniștea sau prosperitatea oricărei părți a teritoriului Imperiului Britanic sau al Uniunei Sovietelor Republicilor Socialiste, sau să învrăjbească relațiile Imperiului Britanic sau ale Uniunii cu vecinii lor sau cu alte țări".

Cind d. Henderson a susținut că cele mai multe țări europene au avut relații normale cu Rusia, argumentul său ar fi avut greutate dacă Rusia ar fi putut fi întrebuințată ca un *atout* politic de o mare putere. Dar aceasta pare imposibilă pentru moment. Franța e legată prin tratate de Polonia și de Rominia, care și-au lărgit hotarele in dauna Rusiei; posesiunile ei din Extremul Orient, ca și ale Olandei, sint amenințate de bolșevism; iar relațiile ei normale cu Moscova n'au dus incă la aranjarea chestiunii datoriilor ruse către Franța. Pe de altă parte, Germania a moștenit dela Prusia misiunea istorică de-a se extinde asupra raselor slave; de aici dorința ei de-a menaja Rusia, in ciuda organizației ei actuale și a rivalității lor potențiale in sud-estul Europei. Aceste considerații politice domină relațiile normale între Germania și Rusia. Dar, cum pentru Soviete teoria și practica bolșevismului sint indisolubile, Germania, cu toată imunitatea sa morală, nu se va lăsa condusă la o cooperare fără rezerve cu Moscova.

Statele-Unite nu se grăbesc de loc să obțină prietenia Bolșevicilor. Politica lor în această privință e determinată de nota Bainbridge Colby din 1920, care e interesantă de reamintit: „După părerea acestui guvern, nu există nici o bază comună pe care să poată sta cu o putere ale cărei concepții despre relațiile internaționale sint așa de străine de ale sale, așa de respingătoare *(so utterly repugnant)* pentru simțul său moral. Noi nu putem să concepem relații oficiale și amicale sau să acordăm o recepție cordială agenților unui guvern care este hotărît și obligat să conspire contra instituțiilor noastre, ai cărui diplomați vor fi agitatorii unei revolte primejdioase". Nota explică mai departe că această atitudine a guvernului american nu se datorește nici unei aversiuni sau dezaprobări a regimului politic sau economic stabilit în Rusia. Dar guvernul Statelor-Unite a fost convins „că regimul existent în Rusia e bazat pe negația oricărui principiu de onoare și de bună credință și a oricărei uzanțe sau convenții supuse structurii legilor internaționale.

Mai trebue reamintit că Cicerin, comisarul sovietic pentru afacerile străine, telegrafiă prezidentului Coolidge în Decembre 1923, dar primi o lecție cam aspră dela Secretarul de Stat, care i-a indicat că, dacă autoritățile sovietice sînt dispuse să restitue proprietățile confiscate cetățenilor americani, sau să le acorde compensații efective, ei pot s'o facă; dacă vor să revoce decretele repudiind obligațiile Rusiei față de cetățenii americani, ei sînt liberi s'o facă. Dar, adaugă d. Hughes, „nu-i nevoe de nici o conferință sau negociere pentru

a îndeplini aceste condiții, care pot și ar trebui să fie îndeplinite la Moscova, ca o dovadă de bună credință". Marea Britanie, ca și America, așteaptă acum o dovadă asemănătoare de bună credință.

Insfârșit, Dominionurile, al căror comerț cu Rusia e neînsemnat, nu s'au arătat prea dornice de-a relua relațiile cu Moscova, și toate au cerut garanții efective contra propagandei. Dar în ceiace privește Asia, e de datoria Marii Britanii să exercite o vigilență constantă, pentruca asaltul bolșevismului să nu rupă barierele care apără civilizația noastră occidentală contra valurilor amenințătoare ale raselor de coloare. In adevăr, lupta de rasă e incontestabil un aspect al problemei naționalităților care s'a dovedit fatal atitor mari imperii. In timp ce, în Europa, Marea Britanie combate cu arme diplomatice, în arena asiatică, ea are să-și apere poziția cu sabia în mînă, și să promoveze de cele mai multe ori singură civilizația noastră. Fără'ndoială, sarcina ei devine mai dificilă, cînd e îngrădită de relații oficiale cu cea mai primejdioasă dușmană a sa.

Thomas Greenwood

Cronica modei

Letopiseții

Urmînd sfaturile radiofonice recente ale unui mare profesor, am dat lui Baruțu să cetească Letopiseții, cea mai plăcută lectură între patru și cinci ani. Profesorul nu e numai unul din acei banali dascăli de istorie, care au luat o diplomă, ca să învețe pe alții cum se drege ceasornicul prezentului, după orologiul cu danțuri al trecutului. El însuși l-a dres cu mînile lui și i-a orientat limbile la orele 12 fix, ora de quietudine și de ospăț din timpul zilei și de reculegere fericită a nopții.

Vorbindu-ne totdeauna de vasta-i maturitate, o dată el s'a scăpat și ne-a povestit copilăria lui și preferințele intelectuale ale acestei vîrste; și, pe cînd noi ne așteptam să auzim că viitorul savant umbla după fluturi și melci și adora ciocolata, el ne-a spus cu francheță că la cinci ani cetea Letopiseții... Oamenii mari au asemenea pedagogice indiscrețiuni.

De vreme ce am aflat formula după care se compune un om de soiu, am și pus dinaintea lui Baruțu Letopiseții.

— Nu are poze, a observat Baruțu...

— Ești impertinent, i-am răspuns. V'au stricat revistele, generație infectă, și acum vreți totul ilustrat. Află, prostule, că icoanele n'au niciun rost în existență și că natura e compusă exclusiv din literă de text. Pozele nu sînt pentru învățați, și eu vreau să fac din tine un om învățat...

— Lasă băiatul în pace, zise mama-mare. Par'că bunicutău a cetit tot Letopiseți. Dacă vrei să știi, el nici nu știa să cetească și a trăit o sută douăzeci de ani.

— Vezi, asta e deosebirea, am răspuns. Bunicii au creat Letopiseții și urmașii trebue să-i cetească... Altfel nu ajungem la nimic și nu putem exporta un singur vagon de ouă.

D-ta nu i-ai cetit, eu nu i-am cetit. Cine o să-i cetească ? Baruțu ! Se va legifera acum un bacalaureat, numit micul bacalaureat, pe care toți băeții și toate fetele vor trebui să-l treacă la grădina de copii. Fără bacalaureat nu-i mai primește în cursul primar.

Mama-mare dete un răspuns desavantajos :

— Mi se pare că n'ai dormit bine aznoapte...

— Să știi că n'am dormit, am răspuns. Letopiseții m'au agitat pe întuneric. Mi-am dat cu pumnii în cap că n'am cetit la cinci ani Letopiseții. Trebuia să-i cetesc chiar mai de mult...

Mama-mare rîse.

— Nu rîde, mamă-mare, zisei. Ai auzit de Iorgu...

— Ce-are-aface bărbierul vostru Iorgu cu Letopiseții ?

— Celălalt Iorgu, cel cu barbă, învățatul, marele om... Te-ai dumirit, în sfîrșit ? El a cetit Letopiseții la cinci ani și erau fără poze.

— Letopiseții lui Mille? întrebă mama-mare.

— Iar te'ncurci, răspunsei. Ceilalți letopiseți... Mai sînt...

— Aceia groșii? I-a cetit, la cinci ani?... Asta făcea el la cinci ani?

— Și mai de vreme, zisei. Așa e omul mare.

— O 'ncepe cu bătrîneța și o sfîrșește cu copilăria... Ca oamenii de toată ziua...

— Te rog, mamă-mare, să nu glumești cu idolii mei.

— Dar Baruțu, mă omule, nu știe nici să ceteascá.

— Regretabil, foarte regretabil, am răspuns... Dece nu l-ați învățat?

— Cînd să-l învățăm ? răspunse mama-mare. De-abia s'a ridicat pe picioare.

— Aici e meșteșugul. Nu l-ați învățat să sugă ?

— Iorgu, nu a supt și el ?

— Ferească Dumnezeu! El n'a avut vreme să sugă.

— Poate că suge acum, zise mama-mare, aprinzîndu-și țigara moldovenește.

— Mamă-mare, mă jignești. El nu a supt, nu suge și nu va suge. El a cetit și, cînd n'a cetit, el a scris și, cînd n'a mai scris, el a grăit. Cînd să mai sugă? Acum grăește și grăește peste tot, și la microfon. Stă grăind, umblă grăind, tot așa cum a și scris. Dumneata știi că el scrie o piesă de teatru cu o singură idee — și nici atît — și cu șaizeci de persoane, dela Capul Podului până 'n Bulevard ? Nu știi...

— Ce-i de făcut?... întrebă mama-mare, înfrîntă.

Să ciștigăm vremea pierdută, zisei. Până diseară, Baruțu să învețe să ceteascá toți Letopiseții... La ce te gîndești, mamă-mare?...

— Noi n'am apucat oameni mari, zise cu părere de rău

mama-mare. Numai mame mari am apucat. S'a schimbat lumea de tot... Cînd a învățat Iorgu să ceteascá?

— Știu eu?... Eu cred că niciodată. Eu cred că el exista înainte de-a se fi născut... Și nici nu cred că s'a născut. Cred că a fost. Și nici nu cred că a avut vreodată cinci ani. Ca să-l înțelegem noi, ăștia, mărginiții la minte, a spus așa... Știi ce cred eu, mamă-mare? Că Iorgu e Fiul lui Dumnezeu...

— Să n'o scrii că te crede și cine știe ce se mai poate întîmpla. Să nu se înalțe la cer. Să știi că ăla nu moare acasă la el.

— Ei vezi! zisei. Pe cît îmi placi serioasă, pe atît mă turburi cînd nu mai vrei să fii... Gîndește-te la Baruțu. Ce poate să ajungă el la majorat, dacă nu cetește Letopisețíi acum, la patru ani și patru luni... un dezastru! Și să nu crezi că Letopisețíi sînt nepătrunși de mintea unui copil... Nu, dimpotrivă. Firește, Baruțu nu o să aibă niciodată priceperea lui Iorgu, care la opt luni și două zile vorbea și italienește, după ce cetise în original, din scoarță 'n scoarță, și pe Shakespeare. Cred că acest prim unic eveniment s'a petrecut pe la vîrsta de trei luni. Ceiace trebue reținut pentru generațiile viitoare este că el vorbea curat englezește... înainte de a fi rupt o singură silabă romînească...

— N'am mai auzit așa ceva! zise mama-mare. Să-mi sară ochii.

— N'ai nevoe să te juri. Nici eu n'am mai auzit. Și pot să zic: să mi se usuce limba.

— Baruțule! vai de pielea ta, zise mama-mare. O să ajungi savant! Bagă mingea la canal, aruncă maimuțoii de lemn în foc: au venit alți maimuțoi, cu gheroc. S'a isprăvit cu pumnul, cu mușchiul, cu echipa, cu boxul. Incepe reacțiunea intelectuală. Domnul Iorgu te cere scofilcit și strîmb. Să nu mai dai fuga pe cîmp, cu viței. Să stai cu învățații, să faci volume, să îndrepți — strîmb — omenirea, să te alegi deputat, să fii șef, să îngălbenești după un portofoliu de ministru, să te supere toată lumea, să pizmuești pe toată lumea și să ți se umfle ficatul că poate nu ești mai uriaș decît toți. Să te cerți, să înjuri, să faci spumă vînătă în barbă, științifică, politică și literară...

— Lasă vorba, mamă-mare, și nu te mai pierde în sterilitate. Până la Sin-Petru, trebue să ceteascá două sute douăzeci de volume, zisei — și să știe proectul de buget pe dinafară. La 25 Iunie, trebue să-mi reciteze anuarul lui Rudolf Mosse. Vreau să batem pe Iorgu și să-i arătăm că, la urma urmei, ne pricepem și noi la ceva... Și doresc ca, la unsprezece ani, să-l însurăm pe Baruțu cu o profesoară cu ochelari și cocoașă.

— Și, înțelegi ce are să urmeze, șoptii confidențial la

urechea mamei-mari... ăla abia la cincizeci și cîțiva ani s'a dus la Sorbonna să țină cursuri și la vîrsta asta, știi, se cam încurcă, nu mult de tot, dar, știi, orișicum, destul. Limba franceză, neînvățată la timp, la cinci luni și trei zile, o rostește cu o suavitate nițeluș cam bulgară. Baruțu, vreau să dea lecții lui Poincaré, Briand și Tardieu, la optsprezece ani... Și, pe urmă, ăla s'a dus la Oxford, să pue caftan și un carton de prăjituri pe cap, abia la șaizeci și cinci de ani... Cam tîrziu, pentru unul care a cetit Letopiseții la cinci ani! Baruțu trebue să devină Doctor honoris causa și dentist cu mult mai devreme, înainte de serviciul militar...

— Baruțule, uite deocamdată Revista Infanteriei.

T. Arghezi

Cronica teatrală

V. Maximilian. — Aglae Pruteanu. — C. Vernescu-Vîlcea

La sfîrșitul acestei stagiuni, Teatrul Regina Maria din București a sărbătorit pe d. V. Maximilian pentru treizeci de ani de activitate teatrală, iar Teatrul Național din Iași a scos la pensie pe d-na Aglae Pruteanu și pe d. C. Vernescu-Vîlcea care cochetează cu cei peste cincizeci și cinci de ani de teatru.

Sărbătorirea d-lui Maximilian — care marchează numai o etapă a unei activități în plină desfășurare și în permanentă ascensiune — a avut o notă solemnă, ușor duioasă... fiindcă, odată cu artistul, și spectatorii se vedeau cu douăzeci și cu treizeci de ani în urmă.

Parcă retrăiam scenele de iarnă, cînd elevii unui Liceu Internat se duceau la teatru și se întorceau la școală, doi cîte doi, în mântăli cu bumbi aurii, înfruntînd viscolul nopții.

Tineri crescuți cu o educație austeră, într'un fel de cazarmă școlară, — căpătam uneori, în cursul superior, permisiunea vre-unui director indulgent, să azistăm la reprezentațiile Companiei de Operete Grigoriu.

Pentru noi nu existau pe scenă decît decolteul pronunțat și gestul ștrengăresc al actrițelor care, în timpul dansului, prindeau cu două degete, pe delături, rochițele și le săltau sprinten în sus... Un singur actor concura cu *dessous*-urile artistelor: d. Maximilan. Numai pentru talentul său actoricesc ne desprindeam privirile din broderii și dela panglicuțe.

De-atunci și până astăzi: spiritual actor de roluri cîntate sau fin artist de comedie subțire, — îmbinînd zîmbetul imperceptibil cu discreta tristeță a ochilor, — d. Maximilian a știut, omenește și cu o desăvîrșită naturalețǎ, să întruchipeze creații perfecte care nu se pot uita.

Am luat parte și noi la sărbătorirea d-lui Maximilian. Și — dintr'o profundă simpatie — publicul a trecut fără să surîdă peste atitudinea-i smerită, cu capul întins către mîna minis-

trului ornată de-o decorație... ca un vițeluș, cu ochi calzi și cu virtejuri in creștet, plecat spre stăpinul gata să-l scarpine la git.

* * *

Fără solemnitate, discursuri și daruri, — d-na Aglae Pruteanu a părăsit definitiv scena eșană, după o lungă serie de succese și în urma citorva ani de boală și de descurajare.

Cînd am eșit din copilărie, cînd deci lacrămile noastre nu mai erau determinate de-o neșansă în chestii de jucării, — veneam, curioși și emoționați, la dramele și la tragediile care se jucau pe scena Teatrului Național din Iași.

In lumina rampei, d-na Pruteanu aducea din cărți suferinți de-aiuri și de altădată — atit de naturale însă, și pline parcă de actualitate...

Ea ne-a strecurat in suflet, cea dintăiu, fiorul durerii. Am aflat dela dinsa că există în lume și'n viață ceva trist, o patimă care poartă pe oameni ca pe niște marionete — și moartea, rigida încremenire a unei figuri cu zîmbet mobil și ochi vii.

Mai tirziu, rînd pe rînd, — d-na Pruteanu ne-a spus, cu glas de argint, multe intîmplări minunate... și brațele ei elocvente cînd se ridicau drepte spre zei, cînd rămîneau intinse pieziș spre Infern ca niște spade albe „pentru onor", cind — șerpuitoare — se încolăceau de gitul celui care pleca și care nu mai era să se întoarcă...

Dar d-na Pruteanu n'a jucat numai grandioase tragedii, cu gesturi teatrale și cu izbucniri de panteră rănită. D-sa a jucat și'n piese care cuprind necazuri de toate zilele, sperantele, deziluziile și melancoliile tuturora. In aceste piese ea știa să pună discreție și naturaleță, strecurând in șoapte dureri înăbușite și'n schițări de gesturi — avînturi oprite după primul elan.

Deși rolurile jucate de d-na Pruteanu le-am mai văzut, și încă de cite ori, în interpretarea altor artiste, — totuși creațiile de odinioară ale marei artiste eșene n'au fost de nimeni umbrite în mintea noastră. Pentru noi — Julieta, Ofelia, Dama cu Camelii... sint „Aglaia Pruteanu".

Astăzi cariera dramatică a acestei artiste s'a isprăvit și în mod oficial, după încetarea de fapt a activității sale — încă imediat în urma războiului.

* * *

Teatrul Național din Iași a pensionat însă și pe d. C. Vernescu-Vilcea, care — cu toate cele trei sferturi de veac purtate cu vigoare și vrednicie — a jucat până în ultimul moment.

D. Vernescu-Vilcea a intrat în teatru acum cincizeci și

cinci de ani. Era mic slujbaș la o prefectură de provincie. A fost remarcat de un actor, pe cînd el — cu o dicție impecabilă — rostea plugușorul la fereastra prefectului. Actorul l-a cerut prefectului, care i l-a cedat. De-atunci d. Vernescu-Vilcea și-a început cariera teatrală — mic actor de provincie, elev sirguincios al lui Matei Millo, apoi artist de frunte in trupe străine și, în cele din urmă, directorul unei trupe proprii.

Cu această formație, actorul vagabond a colindat țara în lung și'n lat — jucind traduceri și adaptări după piesele, care aveau succes pe scenele de peste graniță. A jucat și comediile autorilor noștri de pe vremuri.

Se muta de ici colo in căruțe cu coviltir, ca „comedianții" din bilciuri; își „monta" piesele pe scene improvizate, — dar le juca cu o îndărătnică pasiune. D. Vernescu-Vilcea a mers cu timpul. Și-a mărit trupa. A dat reprezentații în grădinile de vară și'n teatrele nouă de provincie. A dus veselia dela un capăt la altul al țării, educînd artiști și spectatori. Iar acum aproape douăzeci de ani, cînd cinematografele începuseră să ocupe sălile și să pasioneze publicul, d. Vernescu-Vilcea și-a dizolvat trupa, și-a vindut decorurile (care vor fi servit în urmă la acoperitul bărăcilor din iarmaroace), și a intrat în Teatrul Național din Iași.

Acolo, actorul vagabond și-a întins cortul. Cel crescut printre cabotini s'a urcat pe-o scenă oficială — primit de d. Mihail Sadoveanu, fost director al Teatrului Național din capitala Moldovei.

Privit cu neîncredere de mulți — spectatori și colegi de teatru — d. Vernescu-Vilcea a început, cu un entuziasm tineresc, să joace una după alta piese romînești și străine.

Teatrul Național a reluat piesele lui Caragiale. Atunci d-sa, — interpretînd rolurile: Cetățeanul Turmentat, Jupîn Dumitrache și Conu Leonida, — a ciștigat definitiv bătălia. „Cabotinul" s'a dovedit un artist de rasă.

Marele talent natural, ascuțita-i inteligență, spiritul fin de observație, lecțiile lui Matei Millo, voiajurile in străinătate, lecturile permanente și mai ales un dar divin de intuiție — au făcut din d. Vernescu-Vilcea, unul din artiștii noștri cei mai buni.

Lumea pieselor lui Caragiale, personajele acestor piese — intră în realitatea care a fost subt spiritul de observație al d-lui Vernescu-Vilcea. Gesturile și intonațiile lui Jupîn Dumitrache..., ticurile, tabieturile, poate chiar grima Conului Leonida — au fost ale unor oameni in carne și oase, pe care artistul i-a intilnit... și dela care el a luat amănuntul caracteristic.

In redarea acestor personaje, cu toată ilaritatea sălii gata să treacă chiar la convulsii de rîs, d. Vernescu-Vilcea

nu depășea niciodată măsura. In lupta dintre artistul de rasă și actorul avid de aplauze — artistul totdeauna eșea învingător.

Dar d. Vernescu-Vilcea nu și-a mărginit numărul creațiilor la piesele lui Caragiale sau la celelalte comedii romînești, în care se reflectă mediul nostru de suburbie intelectuală. D-sa cunoaște toate straturile societății și poate interpreta pe reprezentanții tuturor categoriilor sociale de aici.

Dar ceva mai mult: spiritu-i maleabil și divers a redat personaje dintr'o lume necunoscută. O divinație l-a pus pe urmele realității. El care nu văzuse niciodată pe un dascăl sau pe un preot din cine știe ce lume — a redat aceste personaje cu o surprinzătoare exactitate... încît cunoscătorii acelor medii străine au luat drept cochetărie afirmația interpretului: că el n'a pus piciorul în acea țară și n'a vorbit în viață cu preoți sau cu dascăli din acele regiuni.

In ultima stagiune, deși parcă seria rolurilor interpretate de d-sa (și care puteau fi interpretate) se isprăvise, — d. Vernescu-Vilcea a făcut o surpriză teatrului eșan, jucînd cîteva roluri în Molière. Aceste roluri au fost evenimentul artistic al stagiunii.

După o viață agitată, acest artist care printre cabotinii ambulanți și-a păstrat, intactă, arta de superioară esență — plină de sobrietate și de naturalețe — se retrage într'o casă cu grădină din marginea Iașilor.

Fără gratificații și fără onoruri, d. Vernescu-Vilcea trece din lumea turbulentă a culiselor, dintre intrigi și bîrfeli, în florăria și'n livada din fața caselor — oprindu-și ochii care n'au întîlnit în cale decît priviri rele, pe un trandafir deschis în soare.

Iar cînd straturile vor fi plivite, cînd crenguțele uscate vor fi retezate cu foarfeca, cînd pătlăgelele roșii vor fi sprijinite în scări de scîndurică și cînd florile vor fi stropite dintr'o pompă cu un lichid contra puricilor verzi, — d. Vernescu-Vilcea își va așeza în cap casca colonială, își va atîrna la șold torba cu fel-de-fel de cîrlige, muște și peștișori artificiali... își va pune solemn pe umăr undițele și, urmat de zarva cînilor și a copiilor, se va duce undeva departe pe un mal de apă, unde va fuma tacticos și va sta ceasuri întregi cu ochiul țintă la un dop de bere care nu se va fi zmuncit decît atunci cînd s'a deschis sticla...

M. Sevastos

Miscellanea

D. O. Goga despre votul universal.

D. O. Goga publică în „Țara noastră" un articol: „Votul Universal și problema națională". In acest articol d-sa face o serie de considerații pe marginea unui apel lansat de d. general Averescu către intelectuali, prin care d. General se declară dușman ireductibil al acestei molime care bîntue Țara Romînească, și care este votul obștesc. Corpul electoral — d. General îl numește, cu ironie calmă, *minor*. Pe de altă parte însă votul, fiind universal, constitue 95% din populația țării, adică pur și simplu reprezintă țara. Și dacă o țară are 95% din cetățenii săi *minori*, atunci ea însăși e minoră. Și atunci cine oare nu va protesta contra acestei insulte aduse țării noastre de un glorios general?

D. General mai critică votul obștesc — pentru ce credeți ? — nici mai mult nici mai puțin decît fiindcă e.... coruptibil... și mai ales... supus injoncțiunilor guvernelor.

Admirăm candoarea cu care d. General vorbește de funie în casa spînzuratului... parcă nici n'ar ști despre ce e vorba.

Admirăm și ușurința cu care d-sa privește lucrurile pămîntești, cum ar zice Voltaire, din punctul de vedere al lui Sirius. Dar dacă votul obștesc e „coruptibil" și „supus injocțiunilor guvernului" — a cui e vina? N'are d-sa nici o remușcare în această privință? Nimic de reproșat conștiinței sale?

Dar, în fine, considerațiunile politice nu ne interesează în această revistă unde politica n'are ce căuta. Ne interesează numai ideile ce se degajează din fapte.

D. Goga, comentînd acest apel, constata și d-sa că „votul universal și-a dezvoltat dintr'o dată întreg cortegiul lui de umbre și mizerii... S'au ivit pe rînd slăbiciuni și greșuri legate de această prerogativă acordată maselor nepregătite".

Apoi d-sa aduce o incriminare și mai mare: „votul uni-

versal împinge pe planul întâiu revendicările sociale, în paguba unei consolidări de ordin naţional".

Aşadar, sufragiul obştesc e incompatibil cu ideia naţională? Şi pentru a dovedi acest lucru d-sa pune pe sama votului universal nenorocirile Bulgariei şi ale Ungariei în epoca imediat post-belică.

Mărturisim că nici nu ne vine să credem. Pentru prima oară auzim această nouă nelegiuire a sufragiului universal.

Cunoaştem de decenii toate argumentele aduse de mediile reacţionare contra acestei instituţii. Dar nimeni n'a spus vreodată că ideia naţională e în opoziţie cu votul universal.

D. O. Goga se poate bucura: teoria d-sale e complect originală. Dar originală cu preţul unei complecte ignorări a istoriei politice europene din ultimii două sute de ani.

Căci, în adevăr, conştiinţa naţională a apărut *odată*, concomitent cu ideologia marii revoluţii, adică cu ideia Suveranităţii naţionale. Feudalismul concepea Statul ca un patrimoniu, ca o moşie personală a monarhului. Popoare diferite trăiau la un loc pe aceiaşi moşie şi aparţineau ca o proprietate privată regelui. Revoluţia introduce ideia Suveranităţei naţionale, adică a dreptului de *auto-determinare* al naţiunilor prin voinţa majorităţii cetăţenilor. Sentimentul naţional a fost condiţionat *sine qua non* de existenţa sufragiului universal. Suveranitate naţională fără vot universal e un *nonsens*. Istoria vine să verifice această constatare logică. Sentimentul naţional în Anglia, Franţa, Belgia, Elveţia, Italia, etc., s'a format pe această cale. Decît să interpreteze fals cazul Bulgariei şi al Ungariei, d. Goga şi-ar fi putut împrospăta cunoştinţele istorice.

Dar iată un alt aspect al chestiunii. Cum îl ştim pe d. Goga patriot desăvîrşit şi bun Romîn, îi punem această întrebare. Cînd Rominia a revendicat Unirea cu Ardealul a făcut-o, desigur, pe *ideia presupusă* că majoritatea cetăţenilor doresc acest lucru. Altfel cum am fi putut cere măcar o unire pe care înşişi locuitorii n'o voiau. Dar dacă în aceste condiţii votul universal a fost bun, cum se face că în guvernarea şi conducerea ţării nu mai e bun?

Mai departe d. Goga scrie: „Gîndiţi-vă un moment, unde am fi azi dacă... ţara ar fi fost guvernată de-o elită conştientă care cu un plan metodic ar fi urmărit programul întăririi unui patrimoniu răscumpărat cu sînge?"

Acum am înţeles. Programul e clar: masele sînt bune pentru a răscumpăra cu sînge patrimoniul pe care, după aceia, îl guvernează, cum ştiu ele mai bine, „elitele". Şi masele pot fi fericite fiindcă li se acordă totuşi înalta onoare de a „răscumpăra cu sînge" patrimoniul naţional şi de a plăti impozitele pentru a-l întreţine spre mulţămirea „elitelor".—*X. Y.*

Confuziunea valorilor.

Deschideţi un jurnal sau o revistă de a noastră şi veţi putea ceti oriunde: „Marii noştri scriitori Mihail Sadoveanu, Radu Cosmin şi Rebreanu..." sau, ca să luăm dintre cei decedaţi: „Eminenţii oameni de stat de pe vremuri M. Cogălniceanu, Generalul Tell şi Ion Brătianu..." sau vorbind de critică: „Marii noştri critici: G. Ibrăileanu, E. Lovinescu şi Mihail Dragomirescu"...

Ce aţi zice dacă aţi ceti într'un jurnal englez: „Marii noştri scriitori Shakespeare, Conan Doyle, Dickens..." sau într'unul german: „Marii noştri compozitori Wagner, Beethoven şi Franz Lehar..." şi aşa mai departe. Toată lumea e nedumerită cetind astfel de lucruri. O primă constatare care se impune e că, înainte de războiu, criteriile după care se judeca un lucru şi ierarhia în care era aşezat erau cu mult mai fine şi, în orice caz mai conştiente şi mai orientate. Războiul a încurcat totul. Nietzsche, asfixiat de permanenţa metodelor şi criteriilor tradiţionale, a cerut cîndva o „răsturnare a tuturor valorilor". In Germania lui Nietzsche era prea multă tradiţie în aprecieri. La noi e curată anarhie. La urma urmei am admite orice punct de vedere în valorificare. Cu o condiţie însă: ca acest punct de vedere să se menţină consecvent până la capăt.

Dar cînd cineva enumără printre marii poeţi pe T. Arghezi, pe Eminescu şi pe Vasile Militaru, de pildă, atunci sîntem in plin haos. Aprecierile la noi se fac aşa de arbitrar încît îţi provoacă totdeauna cel puţin surîsul. S'au publicat în ultimii ani în literatură lucruri absolut remarcabile ale unor autori tineri nu prea cunoscuţi. Să cităm, printre altele, două: „Voica" romanul d-rei H. Stahl şi „Popi" de Theodor Scorţescu. Prea puţini le-au observat şi mai puţini au scris cîte ceva despre ele. Cine a comentat cum trebue, atunci cînd au apărut, remarcabilele studii, de ţinută europeană ale d-lui Ibrăileanu: „Creaţie şi Analiză" sau articolele despre Eminescu, sau studiile mai vechi despre „Caragiale" sau „Marcel Proust" ale d-lui P. Zarifopol?

Au trecut pur şi simplu neobservate. In schimb cîte „capo d'opere" pe care nu le ştie nimeni au fost preamărite şi vestite profetic. Publicul nostru a auzit, ştie, după un prestigiu stabilit de o stare de opinie publică, că *trebue* să-i placă M. Sadoveanu, L. Rebreanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu. Şi atunci îi ceteşte maşinal, de la ediţie la ediţie. Dar ca să le controleze operele, să ştie diferenţa de la un roman la altul, să înţeleagă de ce unul a reuşit şi altul nu, aceasta e prea mult.

Şi ca în Literatură, în toate domeniile la fel.

Vedem la aceasta o serie de cauze. Mai întâiu domeniul

publicisticei a fost invadat de o serie imensă de nepregătiți. Tot ce se cere e oarecare facilitate la scris. Inainte se cerea și oarecare cultură, puțina deprindere cu capo d'operele spiritului omenesc. Căci, după cum a spus unde-va A. Thibaudet, gust înseamnă cultură.

Numai comparind și aprofundind producte spirituale mari, poți înțelege și gusta altele mai mici. Dar cărturarii nu mai scriu în Rominia. Scriu în schimb, din simplă meserie, o serie de publiciști, adolescenți și ignoranți. Aceasta fiindcă lipsește sancțiunea unei autorități și a unei instituții de valorificare. Și, cauza cauzelor, autoritatea și sancțiunea nu există, fiindcă nu există *tradiție* consacrată. Totul stă în alcătuirea moravurilor noastre publice de unde lipsește *conștiința* și sentimentul răspunderii. Fiecare bea o cafea ori bere cu un prieten. A doua zi se simte dator să-l laude și să-l compare cu toate geniile omenirii. Totul se aranjează la cafenea și, fără pic de rușine, ne lăudăm numai familia sau prietenii. Și doar ar trebui ca criticul cînd scrie să se simtă în aceiași stare de spirit ca preotul ori magistratul. Fără de aceste virtuți nu vom înjgheba niciodată o cultură proprie și ne vom zbate mereu în ghiarele anarhiei. — *M. R.*

„Viața romînească" și ziarele bucureștene.

Cită vreme redacția revistei noastre era în Iași, revistele și ziarele bucureștene în dulce unanimitate, (era poate singurul lor teren de înțelegere, pe care, sincer, regretăm că am contribuit să se risipească) ne acuzau de provincialism, de moldovenism ruginit și anost, de sectarism și exclusivism eșan. Și lecțiile de modernism și de spirit larg, ca și reprimandele severe oridecîteori ne abăteam dela idealul prescris de d-lor, curgeau ploae. Dar iată că redacția noastră s'a mutat la București. Credeam că vom fi salutați cu entuziasm de confrații care ne acuzau de moldovenism. Din contră însă, schimbindu-și brusc opiniile, confrații noștri devenind subit, peste noapte, descentraliști și regionaliști, și plingînd pe ruinele vieții provinciale pe care noi am ucis-o prin dezerțiunea noastră, ne fac renegați, trădători și ne prezic o tristă decadență. Firește, dacă am crede că numai logica conduce atitudinile omenești, ar trebui să nu mai înțelegem nimic. Ne aducem însă aminte de un boer dintr'un roman de Al. O. Teodoreanu care recomanda această atitudine pentru țăran: „Țăranul, bine-o face, rău o face, tu să-l sudui". Și ne consolăm.

Răspundem doar atît, ceiace știe toată lumea: spiritul eșan sau altul nu e o chestie de geografie, ci de afinități și convingeri. El se poate exercita de oriunde și citeodată nu se poate exercita nici de la Iași.

Dar cu această ocazie, ziarul „Cuvîntul" intr'un articol semnat N. I., făcind bilanțul activității „Vieții romînești", ne discută și programul, prinzindu-ne cu oarecare contraziceri principiale. D-l N. I. spune cam așa: „V. R.", ca și confrații noștri dela „Adevĕrul", se inspiră dela principiile democrației, ale socialismului și, totuși, crede a putea fi țărănistă".

Acel „totuși" indică evident o incompatibilitate. După părerea d-lui N. I., probabil ultim rest din vechea mentalitate sămănătoristă de pe vremuri, țăranul e sortit să rămînă veșnic „attaché à la glèbe", primitiv și pitoresc, susținind partidele reacționare și pe autorii dornici de pitoresc rural. In acest sens, pe care-l acceptau junkerii prusaci și partidele creștine din Austria și Franța, țărănism, democrație și socialism nu merg bine împreună.

Dar dacă d. N. I. ar fi meditat mai adînc această problemă, ar fi putut ajunge la concluzia că democrația eșită din ideile de la 1789 e formula generală și generoasă din care au eșit, după structura internă a țărilor și după conjecturile locale, aici socialismul, dincolo țărănismul. Țărănism și socialism înseamnă dozarea unei preponderențe de clasă. Și un regim și altul au la bază munca și nu apărarea capitalului: în țărănism — subt forma micii proprietăți de consumație, în socialism — etatizarea și organizarea colectivă a producției. Dar și una și alta sînt forme democratice.

Și dacă d. N. I. ar fi recetit cu această ocazie programele agrare ale partidelor socialiste și rezoluțiile Internaționalei a II-a în privința țărănismului, ca și o scrisoare a lui K. Marx, înainte de a muri, către Vera Sassoulitch, ar privi altfel problema. Dar toate acestea credeam că sînt prea cunoscute. E totuși prea adevărat că și banalitățile trebuesc mereu amintite. — *X. Y.*

Documentările d-lui C. Stere.

Ziarul „Adevărul" publică o serie de articole care privesc intreaga noastră viață politică de după războiu. Aceste însemnări care au fost urmărite cu cel mai mare interes de opinia publică merită o discuție mai amplă. Intr'un număr viitor le vom discuta și noi mai pe larg.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Gala Galaction, *In pămîntul făgăduinţei*. Bucureşti, ed. „Cugetarea", 1930.

Noul volum al părintelui Gala Galaction cuprinde note de călătorie în Palestina. Este istorisirea unui pios hagialîc, istorisire, însă, în care pietatea nu întunecă spiritul de observaţie al călătorului şi însuşirile artistice ale scriitorului Gala Galaction. Părintele Galaction ştie să dozeze cu multă cumpăneală aluziile biblice cu care îşi aghezmueşte observaţiile şi ştie să împrăştie cu cumpătat meşteşug miresmele credinţei în impresiile sale de călătorie, notate sobru şi sigur, cu o desăvîrşită îndemînare de mînuitor al frazei scrise.

Acest lucru dă, dealtfel, cărţii sale o savoare specială. Ceiace ajută la această impresie este faptul că (în acest volum, cel puţin) credinţa ortodoxă a părintelui Galaction este foarte puţin fanatică. Se desprinde din paginile sale, o calmă resemnare, o blîndeţă infinită (citeodată, parcă, puţin cam voită, cam *premeditată)* şi o mare toleranţă. Nimic din agresivitatea pe care o are uneori credinţa catolică, de multe ori atît de netolerantă, de orgolioasă şi de încrezută. Acest caracter de toleranţă distinge, dealtfel, ortodoxismul. Părintele Galaction îşi face un *point d'honneur* din aceasta. Pe vaporul care îl duce sînt mulţi emigranţi evrei, care pleacă în Palestina. „Bravi soldaţi ai unui ideal atît de pasionant şi de avid de sacrificii!" exclamă părintele Galaction. Iată o exclamaţie care depăşeşte credinţa (sau, în orice caz, ţîşneşte din alte cute ale sufletului decît credinţa). Mai interesantă este atitudinea părintelui Galaction în faţa Zidului Plîngerilor. După ce descrie acest celebru şi străvechiu zid la care, de două mii de ani, vin să se tîngue, în fiecare Vineri sara, fiii lui Israel, autorul scrie: „Stau, lîngă însoţitorii mei, şi privesc străvechiul zid, stropit cu atîtea lacrămi, deasupra căruia, ca nişte candele de speranţă eternă, atîrnă stelele.... Rugăciunea se stinge. Cei ce s'au rugat pentru noua recoltă

a dărniciilor dumnezeeşti şi a grădinilor lui Iacob, încep să se strecoare în întuneric... Visul meu se împleteşte şi se înfrăţeşte cu visul acestor visători... Pe zidul acesta s'au oprit odinioară privirile, gîndul sau umbra ucenicilor Domnului! Pe lîngă aceste pietre a trecut desigur şcolarul lui Gamaliel, Saul din Tars... O, poate că o rază din ochii Mîntuitorului, a mîngăiat, în zilele petrecerii sale pămînteşti, aceste blocuri din temelia Templului lui Neemia !...

„Şi în momentul cînd plecăm şi noi, aproape cei din urmă, mă apropiu de zidul sfînt şi sărut, pe piatra simbolică, inelul logodnei indisolubile pe care Dumnezeu a binevoit s'o facă cu neamul omenesc, aici în Ierusalimul lui cel fără de moarte".

Aceste rînduri indică tonul întregii cărţi. Nu toate paginile, însă, poartă această pecete evlavioasă. Sînt, în cartea părintelui Galaction, pasaje care probează că autorul este un fin scriitor înainte de a fi un pios pelerin. Aşa sînt, de exemplu, capitolele în care este descrisă ceremonia curioasă a Paştelui Samaritean. Mai sînt şi alte pasaje la fel. Ele contribue să facă din impresiile de călătorie în Ţara Sfîntă ale părintelui Galaction o carte de mare valoare literară, interesantă, vie şi plină de coloare. Iar înaltul spirit religios care însufleţeşte această carte face ca lectura ei să fie o odihnă şi o adevărată reimprospătare morală.

* * *

Gib I. Mihăescu, *Braţul Andromedei* (Roman). Bucureşti, editura „Naţionala" S. Ciornei, 1930.

Gib Mihăescu este, poate, singurul nuvelist de valoare al generaţiei de după războiu. Cunoscut până acum prin două volume de nuvele „Vedenia" şi „La Grandiflora", de o mare putere realistă şi de o sigură analiză, iată-l încercînd în „Braţul Andromedei" primul lui roman. Tendinţa prozatorilor noştri moderni de a-şi încerca, mai curînd sau mai tîrziu, puterile pe planul vast şi cuprinzător al romanului, este poate cel mai caracteristic fenomen literar întîmplat la noi de zece ani încoace. Cucerirea romanului este, fără îndoială, faptul cel mai însemnat care marchează epoca actuală a literaturii noastre. In zece ani am parcurs un drum care, în alte literaturi, a necesitat mai multe decenii. Am sărit, cu siguranţă, etape. N'ar fi pentru prima oară în istoria literaturii noastre. Ne-am grăbit, de un secol încoace, în toate direcţiile — nu numai în literatură. Şi efortul de a depăşi etapele normale este mai vizibil pe alte terenuri decît pe cel literar. Dar aceasta este o chestie care nu interesează aici.

Romanul romînesc este un fapt îndeplinit. Spre roman

tinde activitatea oricărui scriitor, fie că are sau nu însușirile specifice ale romancierului. Pentrucă nu orice prozator — oricît de talentat ar fi — este numaidecît un romancier. Nuvela și romanul sînt două genuri literare mai diferite între ele decît se crede de obiceiu. Un nuvelist poate mai ușor fi în același timp dramaturg bun decît romancier bun. Nuvelistul este un detailist. Viziunea nuvelistului este de amănunt, limitată, de durată scurtă; se exercită în adîncime nu în întindere. Legile de dezvoltare ale nuvelei sînt cu totul altele decît acelea ale romanului. Durata, în primul rînd, suferă o interpretare deosebită în roman și în nuvelă. Ceiace înseamnă că *timpul* material în care se petrece romanul nu interesează prin lungimea lui. Un roman a cărui acțiune se înoadă și se desnoadă într'o lună poate fi mai lung ca durată sufletească, mai intens ca semnificație și, deci, mai autentic *roman* decît o acțiune desfășurată în cîteva volume, țesută pe un timp de ani de zile.

Romanul lui Gib Mihăescu sugerează această durată lungă și această intensitate de viață. Să încercăm un rezumat. (Sarcină ingrată a criticului, dar necesară). Un oraș de provincie, capitală de județ. Un fost profesor de istorie, devenit politician, șef de organizație al unui puternic partid, ministeriabil. Soția lui, o femee frumoasă, admirată și dorită de toți bărbații tîrgului. Caracter destul de puțin excepțional, fără a fi banal, șovăitor (sau lipsit de personalitate, lucrul e de ghicit), cu aparențe enigmatice, fără enigmă. Superioară, însă, celor care o înconjură, profesori de liceu provincial, ratați, anoști, banali sau vulgari și femeiuști sensuale și primitive. Tentative de viață interioară, repede avortate. D-na Zina Cornoi, femeia frumoasă și cam desamăgită, n'a găsit printre omagiile care i se aduc nici unul care să-i placă. A șovăit până acum. In tîrgul acesta, însă, apare un om excepțional (singurul). Un profesor de matematici, Andrei Lazăr, astronom pasionat, un suflet visător, o fire timidă și arzătoare. In fond, un refulat, un om pe care viața îl solicită și îl respinge în același timp, un om cu surplus de dorinți și cu deficit de realizări. Nu un ratat. Un exaltat, un inadaptat. Sînt ani de zile, acum, de cînd Andrei Lazăr lucrează la confecționarea unei mașini care să poată realiza mișcarea perpetuă. Un vis mecanic, obsedant, care îl halucinează, aducîndu-l până în pragul nebuniei. Dragostea pentru Zina Cornoi vine să turbure vechea lui pasiune de inventator și de căutător al imposibilului. A doua jumătate a romanului o formează analiza și descrierea acestui conflict sufletesc. Mașina mișcării perpetue pare, însfîrșit, să fie realizată. Andrei Lazăr a izbutit să-i imprime mișcarea veșnică. Bucuria lui de inventator este întregită de bucuria lui de îndrăgostit. Zina Cornoi îl iubește. Va veni la el. Lazăr îi va arăta invenția lui. In ziua, însă, în care femeia iubită vine la el acasă, gata să i se dea, mașina capricioasă, se oprește. In fața hohotelor lui de rîs desnădăjduit, femeia înspăimîntată fuge, crezînd că el a înebunit. Dealtfel, Andrei Lazăr e ca și nebun. In mintea lui începe să crească o cumplită îndoială: Mașina a funcționat într'adevăr, sau a fost numai o părere? O întrebare la care nu poate și la care își dă sama că nu va putea niciodată să răspundă. Andrei Lazăr se sinucide, aruncîndu-se dintr'un tren, același tren în care Zina Cornoi se lasă înduplecată de galanteriile vulgare și directe ale lui Nae Inelescu, crai de provincie, colegul lui Lazăr și reprezentînd, față de acesta, omul de toate zilele, terestru, practic și — normal.

Romanul lui Gib Mihăescu este bine proporționat, repede condus, fără nimic inutil. Deși cu puține dialoguri și multă descripție interioară (sau poate tocmai din pricina asta) este viu, dinamic, pasionant, și, pe alocurea, turburător și patetic. Aspectele de viață provincială, întrevăzute printre gesturile personajelor de primul plan (Zina Cornoi și Andrei Lazăr) sînt caracteristice și pline de coloare. Poate sînt prea multe coincidențe. De exemplu: toți eroii sînt, la un moment dat, spre sfîrșit, în același tren. Mai mult: Un defect la locomotivă silește trenul să se oprească în mijlocul cîmpului. Lazăr se coboară și întîlnește în mecanicul trenului pe un fost mașinist, pe care îl cunoscuse în adolescență, obsedat și el odinioară de mașina mișcării perpetue, cu care stă de vorbă și care îi spune că s'a lecuit acum de vechea lui „nebunie". Conversație care, natural, este plasată aici ca să motiveze și mai mult și să precipite sfîrșitul. Sînt coincidențe care pot părea verosimile, dar care ar putea da ultimelor pagini ale cărții aerul de a fi compuse prea repede. Dar este numai o simplă impresie.

Magistral compus este tipul lui Andrei Lazăr. Gib Mihăescu se dovedește a fi priceput în crearea de tipuri ciudate și complicate. Știe să trateze cu simplitate astfel de subiecte. Cîteodată, poate, cu prea multă simplitate — sau prea repede. Dar aceasta este, în fond, o calitate. Analizele pe sute de pagini à la Paul Bourget, oleioase și interminabile, nu mai sînt la modă, de multă vreme. Și e foarte bine. Nu vedem de ce romanul psihologic, romanul de analiză, trebue numaidecît să fie savant, greoiu și plicticos.

Romancierii noștri par, în ultimul timp, să încline mai mult spre romanul zis „de moravuri". Gib Mihăescu, cu „Brațul Andromedei", încercînd (și izbutind, pe alocurea, minunat de bine) tratarea unui caz de conștiință, îmbogățește literatura noastră cu un roman psihologic de mîna întâiu.

Al. A. Philippide

* * *

Izabela Sadoveanu, *Educaţia nouă. — Indrumări pentru părinţi şi educatori.* Bucureşti, ed. „Cultura Romînească", 1930.

Pedagogia modernă e totodată mai slobodă şi mai riguroasă decît ştiinţa educaţiei de înainte. Mai slobodă, pentru că principiile ei sînt mai puţin formaliste, mai puţin tiranice. Apoi, pentrucă unul din principiile sale fundamentale este tocmai libertatea, importanţa covîrşitoare care se dă spontaneităţii elevului. Dar spunem că pedagogia modernă este în acelaşi timp mai riguroasă decît cea veche. Intr'adevăr, ea ascultă de stăpîni cu mult mai severi decît înainte, cînd primea ordine doar dela politică, dela Tron, dela guverne. Astăzi îi poruncesc Psihologia, Sociologia, Istoria. Şi comandă Ştiinţa. Şi ordinele Ştiinţei — spre deosebire de ale guvernelor, codurilor, şi chiar de ale lui Dumnezeu — sînt ordine irevocabile, pe care nimic nu le mai poate modifica.

Una din personalităţile cele mai interesante din lumea pedagogică modernă, din acelea care tocmai ascultă de direcţia nouă luată de Ştiinţa educaţiunii, este d-na Doctor Montessori, al cărei merit e cu atît mai mare cu cît a căutat a moderniza partea cea mai gingaşă a pedagogiei: educarea copiilor foarte mici. In acest scop, a creat o întreagă metodă, numită metoda Montessori, în anul 1907. Astăzi metoda are deja mai bine de două decenii de existenţă.

D-na Izabela Sadoveanu, cu spiritul ei de discernămînt pe care i-l cunoaştem şi care i-a asigurat în lumea pedagogilor romîni o excelentă situaţiune — a ales din această metodă Montessori tot ceiace i s'a părut că a rezistat vremii, tot ceiace douăzeci de ani de experienţă au dovedit că a fost fertil.

„In linii mari, — scrie d-na Sadoveanu, — concepţia educativă a d-nei Montessori se reazimă pe copil şi pe legătura dintre el şi educatoare. D-na Montessori reclamă pentru copil „dreptul la libertate", ceiace înseamnă „dezvoltarea spontană a puterilor sale sufleteşti subt o conducere foarte conştientă de scopul urmărit". Copilul trebue să lucreze şi să facă exerciţii din îndemnul impulsiunilor interioare, dar să se perfecţioneze şi să fie condus apoi la învăţătură de mîni îndemînatice. Materialul didactic este astfel întocmit încît copilul se educă şi singur cu ajutorul lui, căci în el găseşte controlul şi corijarea lucrărilor sale. Institutoarea este conducătoarea calmă şi la nevoe ajutătoarea individualităţii copilului şi a sufletului său; şi din observaţiile ei se va aduna adevăratul material ştiinţific pentru o pedagogie nouă. „In paginile următoare, — scrie d-na Izabela Sadoveanu, — vom căuta să dăm o expunere cît mai credincioasă a teoriilor, metodelor şi experienţelor şcoalei Montessori, aşa cum se prezintă azi, după o experienţă de mai mult de două decenii".

Mamele şi dascălii de copii mici vor găsi aci o expunere clară, cu fapte inteligent selectate, care le va deschide, — vorbesc de cei ce nu cunosc metoda Montessori, şi care sînt de fapt cei mai mulţi, — le va deschide o lume nebănuită în domeniul pedagogiei.

D. I. Suchianu

* * *

I. M. Marinescu, *Figuri din antichitatea clasică.* Bucureşti, Ed. „Casei Şcoalelor", 1930.

Printre clasiciştii noştri, d. I. M. Marinescu este unul dintrei cei mai productivi. După admirabila traducere a romanului lui Petronius, a publicat acum doi ani opera complectă a poetului satiric Iuvenalis. Această traducere în versuri a celui mai mare poet satiric al Romei ne-a dovedit, după cum am arătat la timp (cf. *Viaţa Romînească*, Decembre 1928, p. 318—325), că d. I. M. Marinescu este cel mai talentat şi mai priceput traducător al nostru din limba latină.

Erudit profesor universitar şi scriitor iscusit, d-sa a scos de curînd la iveală un volum de figuri din antichitatea latină, pentru a familiariza marele nostru public cu cele mai de samă personalităţi ale lumii literare romane.

In ţările de veche cultură umanistă asemenea opere abundă: e destul să citez la Germani cărţile lui Theodor Birt, *Römische Charakterköpfe*, sau ale lui Eduard Schwartz, *Charakterköpfe aus der antiken Literatur*, apărute în mai multe ediţii; la Franceji, mai mulţi scriitori cu renume ca Abel Hermant, Julien Benda şi alţii, au început să publice, în colecţia „Les heures antiques", cîteva volume, consacrate cîte unui scriitor latin sau grec, adresîndu-se nu specialiştilor, ci marelui public dornic de cultură.

D. Marinescu a făcut în cartea sa o fericită alegere: ne-a prezentat 16 figuri reprezentative din literatura latină, începînd cu Cato cel Bătrîn şi încheind cu Apuleius.

Nici nu se putea o alegere mai potrivită şi mai complectă: de la Cato, tipul cel mai original al unui roman de modă veche până la africanul Apuleius, rafinatul fiu a două culturi, „homo bilinguis", genial minuitor al verbului retoric, filosof mistic, romancier şi mai ales un neîntrecut maestru al stilului.

Intr'adevăr, între aceşti doi poli se desfăşoară toată literatura latină, deşi s'ar părea o afirmaţie paradoxală: literatura latină păgînă nu moare desigur după Apuleius, dar, până

la acest scriitor, am putea spune că se împlinește ciclul complect al evoluției sale.

Secolul al III-lea este doar cel mai pustiu secol al literaturii latine păgîne; în secolul al IV-lea avem, e drept, două genii: pe istoricul Ammianus Marcellinus și pe poetul Claudius Claudianus, dar primul călca și pe urmele lui Tacitus, iar celălalt avea înaintea sa pe Vergilius și pe Lucanus.

Despre scriitori originali în ultimele două veacuri ale literelor latine nici nu îndrăznim a vorbi, cu toate că pentru istoria culturii latine nu se poate trece peste un Rutilus Namatianus, un Boethius sau Cassiodorus. (Considerațiile acestea, să fim înțeleși, se referă numai la literatura păgână!)

Trebue însă să prevenim de la început pe cetitorul cărții ce avem acum în față, că autorul nu-i oferă un număr de biografii, nici erudite monografii îmbîcsite cu note, ci pur și simplu figuri, figuri adevărate, oameni vii, nu schelete.

Pentru a da suflarea vieții acestor eroi dintr'o lume atît de mult uitată, autorului nostru i-a trebuit mai întâiu o cunoaștere intimă a vieții și culturii antice, intuiție istorică și în aceiași măsură, talent de scriitor. Eroii d-lui Marinescu se perindă în fața noastră, într'un șir succesiv de scene; i-auzim cum vorbesc, îi vedem cum trăesc, cum se bucură sau sufăr. Tocmai aici se poate recunoaște arta în procedeul acesta izbutit de a dramatiza povestirea introducînd scene propriu zise, încadrate de descripții colorate și evocatoare.

In „Cato", chiar de la început, azistăm la o ședință a senatului roman, care trebuia să se pronunțe în privința Carta ginei: „Era cald și senatorii erau obosiți. Sudoarea curgea pe togele lor brodate cu purpură și în ochi li se cetea parcă o singură dorință: să se isprăvească odată această ședință care dura de cîteva ceasuri. Consulul care prezida le acordase, pentru moment, o pauză de odihnă și de reculegere. Unii cucăiau pe băncile lor, alții se plimbau prin incintă, iar cei mai mulți se grupaseră în jurul lui Scipio și discutau cu aprindere. Figura șefului nobilimii se desena mîndră și aristocratică în mijlocul grupului de chipuri agitate.

Deodată se făcu tăcere. Senatorii își ocupară iarăși locurile și ședința reincepu. Un om cu părul roșu și ochii cenușii se urcase la tribună. Era între două vîrste și pe buze îi flutura un zîmbet tăios și sarcastic" (p. 15—16).

In altă scenă îl auzim pe Cato cum dă sfaturi practice, înainte de a pleca la Cartagina, fiului său Marcus: „Imediat după ce voi pleca eu, te vei duce la moșie și vei face ordine. Sînt trei butoaie cu masline stricate, un butoi cu oțet cam slab, doi sclavi bătrîni și ceva șunci mucezite. Vinde-le pe toate căci nu mai folosesc la nimic... Tu să nu chemi nici un prieten la masă și să bei numai din vinul ce ți-am lăsat.

E cam acru, dar se poate bea și dă putere" (p. 17—18).

Iată-ne apoi într'un teatru roman în așteptarea reprezentării unei comedii a lui Terentius: „E cald, și soarele-și trimite razele-i fierbinți de pe un cer senin și limpede. In teatru e înghesuială mare. Mulțimea se îndeasă în imensa „cavea", se ghiontește și face gălăgie. Printre bănci, „conquisitores" abia pot să mențină ordinea. Negustori, soldați, femei cu copii se îngrămădesc și ocupă cu greu locurile. Pe băncile din față, în „orchestră", nemișcați și gravi ca niște statui, stau senatorii și magistrații. In dosul lor, publicul rîde și face glume. O curtizană bombardează cu coji de portocale pe un soldat, pe cînd lîngă ea doi negustori de sclavi vorbesc serios de afaceri și-și notează socotelile pe niște tăblițe.

— Ce piesă ne va da azi edilul?

— Așteaptă puțin, ne răspunde. Vei vedea.

Mulțimea devine nerăbdătoare, dar încetul cu încetul se face tăcere și pe scenă se lasă cortina.

Ambivius Turpio, bătrînul director al trupei care joacă, apare fără mască și purtînd în mîni o ramură.

— Bărbați, femei și copii, strigă el cu voce sonoră, fiți cu luare aminte și ascultați. Nu vă mișcați, nu mai rîdeți și voi, doicilor, potoliți-vă copiii! (p. 41—42).

Tot așa, în alt loc (p. 44—48) autorul ne introduce în casa lui Scipio Aemilianus, protectorul lui Terentius și în general al tuturor artiștilor și filozofilor din vremea sa azistăm la o discuție între Scipio și celebre personaje ca Laelius, Scaevola, etc.

Il vedem, mai departe, pe poetul filozof Lucretius alergînd, într'un acces de nebunie, pe străzile Romei (p. 57—58), apoi cufundat în studiu după clipele de delir (p. 58—61) sau fericit, în îmbrățișările pătimașe ale curtezanei Lyde (p. 65—69). Il urmărim pe nefericitul Cicero în toate neîncetatele și tragicele lui șovăiri (p. 87—91), ne entuziasmăm de geniul politic al lui Caesar, ascultăm pe Sallustius criticînd vehement, fără cruțare, pe aristocrați (p. 113—114) sau făcînd apologia spiritului (p. 116—117); ne întristăm cu Vergilius deposedat de jefuitorii veterani ai triumvirilor (p. 125), ne înduioșăm cînd recită din Aeneida lui tragicul destin al tînărului Marcellus (p. 135), ne înălțăm sufletul la predicile lui Seneca (p. 197), disprețuim pe monarhul nebun împreună cu Lucanus (p. 185—187), iar cu acel „copilandru cu suflet de moșneag" (Persius), înțelegem o dată mai mult că stoicismul e cea mai pură, cea mai frumoasă doctrină etică a antichității.

D. Marinescu scrie limpede, vioi, fără podoabe deșarte: e clasic. Nu lipsesc cuvintele de spirit, cum e și de așteptat de la acest înțelegător interpret al lui Petronius și Iuvenalis; comparații pitorești, evocatoare, ne întîmpină pretutindeni în scrisul său: „Vorbele-i curgeau limpezi și clare (cf. Cato, p.

16) și se îndesau ca picăturile unei ploi repezi de vară". Despre versurile din satirele lui Persius spune (p. 206): „Ele cădeau ca o ploae cu spic de ghiață asupra unui pămînt ars de secetă". Una, în sfîrșit, se distinge între toate, prin adevărul și mai ales prin delicateța și gingășia ei, aceia care caracterizează pe tînărul poet Persius (p. 207): „In mijlocul Romei corupte a lui Nero, s'a săvîrșit din viață acest sfînt predicator al virtuții. A fost ca un nufăr alb și neprihănit care crește și înflorește doar o clipă în mijlocul unei mlaștini pline de putreziciuni".

Cine vrea să trăiască cîteva momente în lumea veche romană, va găsi în cartea aceasta a d-lui Marinescu cea mai bună, cea mai sigură călăuză.

C. Balmuș

* * *

D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin ILLE în limba romînă*. Iași, „Viața Romînească", 1929 in—8°, 186 pag.

Lucrarea de față ne aduce un studiu de vocabular, adică ne prezintă, în întregul ei, istoria unui cuvînt latin păstrat în romînește subt un mare număr de forme. Ceiace dă și mai mare importanță subiectului e că cuprinde și un important capitol de morfologie, deoarece pronumele *ille*, devenit articol, stă la baza declinării romînești.

Volumul d-lui Găzdaru reflectă ideile profesorului Philippide: autorul însuși citează adesea opinii nepublicate ale profesorului său. Dar ideile acestea sînt regîndite și uneori chiar contrazise de elev. Privită în ansamblu, cartea se prezintă bine și aduce material interesant.

Iată care e planul lucrării: reprezentanții romînești ai lui *ille* sînt împărțiți în cinci categorii, după rolul lor sintactic. In fiecare din aceste categorii, se examinează pe rînd soarta fiecărui caz latin, atît în daco-romîna literară, cît și în dialecte și subdialecte. Formele populare moderne sînt citate cu îngrijire, în măsura în care sînt cunoscute.

Principalul defect al acestui plan e că obligă la repețiri frecvente. Transformările suferite de nominativul masculin sînt în mare parte aceleași la diversele categorii sintactice. Autorul este deci silit să repete: „istoria acestei forme e complect paralelă cu cea studiată la pag. ....", și același lucru se întîmplă și pentru celelalte cazuri pe rînd. Dacă s'ar fi pornit dela formele romînești, s'ar fi simplificat expunerea fonetică și s'ar fi ușurat înțelegerea faptelor.

Alt defect al studiilor de felul acesta e că ne obligă să discutăm, pentru exemple izolate, chestiuni cu caracter general. La pag. 21, de exemplu, se discută menținerea, în anumite regiuni, a lui *u* final dela pronumele *elu*. Dar faptul acesta nu privește numai cuvîntul citat, ci se observă la toate cuvintele terminate în consoană. Poate că în cazul acesta special s'ar fi putut trece peste chestia lui *u* scurt.

Un rezultat important pe care-l găsim în cartea d-lui Găzdaru e următorul: se stabilește că *î* din *îl* a apărut în momentul în care *u* scurt final a dispărut, ceiace poate oferi un element de datare a textelor cu data nesigură.

Alt punct însemnat pe care-l susține autorul e că cuvintele atone își pierd partea dela început sau pe cea dela sfîrșit, după cum sînt proclitice sau enclitice. Din punct de vedere logic, ideia e justă, dar materialul prezentat pentru susținerea ei n'o dovedește: mai toate formele care și-au pierdut partea dela început sînt azi enclitice și d. Găzdaru nu izbutește să dovedească că această stare de lucruri e nouă. Cred că problema se simplifică mult prin studiul meu asupra articolului enclitic (care va apărea în *Romania*). Dacă vederile mele în această privință sînt juste, trebue să credem că enclisa articolului e recentă în romînește. Și din alte puncte de vedere lucrarea discutată aici și articolul meu se complectează reciproc, de exemplu în ce privește originea articolului *al*, pomenită în treacăt de mine și discutată în amănunte de d. Găzdaru.

Imi rămîne să discut cîteva amănunte. Nu mă împac cu teoria că pronumele sînt mai conservatoare și au mai multe forme decît substantivul din cauză că sînt mai precise (pag. 13). Explicația e că pronumele sînt mult mai des întrebuințate decît fiecare substantiv în parte, de aceia diversele lor forme nu pot fi uitate. In ce privește pretinsa dispariție a neutrului în romînește (pag. 15), vezi articolul meu (*Romania*, LIV, pag. 249 și urm.). Lat. *hic* și *iste* nu sînt pronume de persoana a treia, cum ni se spune la pag. 17.

La pag. 30, se explică printr'un cerc vițios dece vocala protetică are în romînește timbrul *î*. La pag. 97, nu e relevat faptul că în vorbirea familiară se pronunță *feti*, nu *fetei* (pag. 110), etc. Mă surprinde afirmația că *tată* a păstrat articolul *-l* pe tot teritoriul daco-romîn: personal n'am auzit niciodată *tatăl* în gura unui țăran. La pag. 111 e citat cu onoare R. de la Grasserie, diletant fără nici o valoare. In schimb nu găsesc nici o mențiune despre G. Guillaume, *Le problème de l'article*, Paris, 1919. La pag. 167, nu se pomenește de *cellalt*.

Inainte de apariţia acestui volum, îl cunoşteam pe d. Găzdaru numai subt aspectul de polemist violent, pasionat şi nedrept. Constatăm acum că poate da şi lucrări mai utile şi mai ştiinţifice. Mărturisim că-l preferăm subt acest al doilea aspect.

***

Texte romîneşti vechi, publicate de *J. Byck*. (Introducere in studiul limbii romîne). Bucureşti, Socec, 1930.

Această publicaţie umple o gravă lacună în materialul nostru didactic. In adevăr, până acum nu exista nici o culegere de texte vechi romîneşti, la îndemîna marelui public, afară de manualele de limba romînă pentru clasa a şasea de liceu, care nu sînt alcătuite de specialişti în ale limbii. Cine voia să-şi facă o idee despre limba noastră în trecut, trebuia să se adreseze direct la texte, care de cele mai multe ori sînt greu de găsit şi mai cu samă greu de utilizat pentru profani.

Broşura de faţă pune la îndemînă cetitorului o culegere uşor de mînuit de texte aparţinînd secolului al XVI-lea şi al XVII-lea, care ne ajută să urmărim evoluţia limbii în această epocă. Textele mai sînt clasate şi după regiuni, ceiace ne permite să ne dăm sama de diferenţele dialectale. Originalele romîneşti sînt puse alături de textele traduse şi astfel apare clar diferenţa între stilul original romînesc şi stilul traducerilor, influenţat de limba originalului.

Pentru uşurinţa lecturii, toată broşura e scrisă cu alfabetul latin. O notiţă introductivă explică sistemul de transcriere. Graţie scrupulozităţii editorului sîntem feriţi de greşeli de tipar sau de transcriere, care de multe ori fac să se uite toate meritele unei astfel de publicaţii.

D. J. Byck pune astfel în mîna cetitorilor un manual util şi uşor de consultat, care va aduce, fără îndoială, cele mai mari servicii tuturor celor care se interesează de istoria limbii.

Al. Graur

***

St. Procopiu, *Introducere în electricitate şi magnetism*, Vol. I. Ed. „Casa Şcoalelor". Iaşi 1929; 328 pag. Pr. 150 lei.

Doritorii de a se informa asupra fenomenelor fizice experimentale care stau la baza sistemelor teoretice clasice sau moderne rămîn încurcaţi la alegerea tratatului celui mai potrivit; evitînd să se servească de tratatele experimentale în mai multe volume, nu ar putea fi satisfăcuţi direct nici de vre-un tratat teoretic în care cunoştinţele experimentale sînt doar sumar revizuite. Din această încurcătură, în ce priveşte ramura de fizică enunţată în titlu, ne scoate lucrarea d-lui Procopiu. Volumul I (apărut) al cărţii d-sale: „Introducere în electricitate şi magnetism" cuprinde: Electrostatica; Electricitatea dinamică; Magnetismul şi Electromagnetismul. D-sa anunţă, pentru vol. II, Teoria lui Maxwell, Descărcări prin gaze, Teoria electronică, Raze Röntgen şi Radioactivitatea.

Expunerea este precedată de un capitol introductiv interesant: unităţi şi dimensiuni. In electricitate şi magnetism, mai mult ca oriunde, unităţile întrebuinţate pentru măsurarea diferitelor mărimi sînt de o importanţă deosebită. De aceia nu putem lăuda îndeajuns insistenţa autorului asupra acestei chestiuni. Pentru a se exemplifica necesitatea omogenităţii formulelor, sînt date unele verificări şi chiar deduceri empirice de relaţiuni pe baza acestui principiu.

Prima parte a cărţii o formează „Electrostatica". După introducerea noţiunii de cantitate de electricitate şi exprimarea legii lui Coulomb, prin exemple şi cazuri particulare se analizează ideia de „cîmp" şi „potenţial", cu teoremele matematice, în formă simplă, relative la problemele de asemenea natură: teorema lui Gauss-Green, ecuaţia lui Laplace, verificată pentru cazul particular al funcţiunei 1:r, şi enunţarea teoremei lui Poisson. Electrizarea prin influenţă şi studiul condensatorilor duc în mod logic la noţiunea de „dielectric". Aici autorul se foloseşte de împrejurare să exprime cîteva probleme mai deosebite: fenomenul Kerr, piezoelectricitatea. Teoria electrometrelor este dedusă în legătură cu noţiunea de energie electrostatică; aşa de ex. formula electrometrului cu cadrane a lui W. Thomson se stabileşte extrem de simplu din ipoteza plauzibilă a proporţionalităţii capacităţii cu unghiul de torsiune. Prima parte a cărţii se termină cu un capitol asupra maşinilor electrostatice, amintind în treacăt descărcările electrice prin aer la diferite presiuni.

Electricitatea dinamică alcătueşte partea a doua. Dezvoltarea electricităţii prin elementele galvanice, noţiunea de forţă electromotrice sînt elemente suficiente pentru formularea legii lui Ohm, care este dedusă, din considerarea unui conductor linear şi omogen, pentru a fi extinsă ulterior la circuite neomogene. Urmează analiza fenomenelor calorice: legea lui Joule, efectul Peltier, efectul Thomson şi principiile termoelectricităţii. Urmează electroliza, legile lui Faraday stau doar la baza raţionamentului lui Helmholtz prin care se introduce noţiunea de atom de electricitate (electron). Cîteva date numerice fixează noţiunile cantitativ. In capitolul următor autorul dezvoltă teoria pilei, profitînd de ocazie să vorbească de lucrările unor cercetători romîni.

In literatura germană „elementele galvanice" sînt numite „conductori de clasa a doua" prin opoziție cu „conductorii de prima clasă": metalele. Autorul însuși ține samă de această analogie prin aceia că începe capitolul electrolizei spunînd cîteva cuvinte asupra conducției metalice: „s'a admis că conducția în metale se face de către electroni" (pag. 168). Fraza aceasta unită cu: „Acești electroni se întîlnesc cînd singuri..., cînd *numai îi bănuim* că există ca în fenomenele magnetice, în conducția electricității prin metale" (vezi „Viața Romînească" No. 11 și 12, 1929, pag. 186) dovedește că autorul suspectează hipoteza electronilor de conducție, chiar după ultimele lucrări ale lui Sommerfeld, în această direcție. Polarizarea electrozilor închee capitolul.

Partea a treia este rezervată problemei magnetismului. Cu ajutorul legii experimentale a lui Coulomb se definește cîmpul magnetic: cîteva fotografii frumoase de spectre magnetice ilustrează ideia. Calculul acțiunii reciproce a doi magneți în cele două pozițiuni ale lui Gauss se face elementar cu ajutorul potențialului magnetic. Un scurt capitol se ocupă cu magnetismul pămîntesc, analizînd metodele de determinare a declinației și a înclinației magnetice, precum și a cîmpului magnetic.

Capitolul următor se ocupă cu descrierea proprietăților și mărimilor care definesc paramagnetismul, diamagnetismul și feromagnetismul corpurilor magnetice. Teoriile magnetismului: ideia curenților moleculari a lui Ampère e făcută plausibilă prin experiența lui Einstein-De Haas și exemplificată printr'o cunoscută teoremă de mecanică. Se amintește de Weber, Weiss și Langevin. Esențialul îl formează concepția celor doi magnetoni: cel experimental al lui P. Weiss și cel teoretic al lui Bohr (Einstein, Procopiu, Chalmers, Wereide).

In fine ultima parte, a patra, se ocupă cu electromagnetismul. Legea experimentală a lui Biot-Savart e studiată în lumina formulării teoretice a lui Laplace pentru curenți liniari și circulari. In acest capitol se poate vedea în special, cît de folositoare a fost insistența autorului asupra înțelesului fizic al diferitelor unități de măsură: raportul dintre mărimea încărcăturii electrice măsurată în unități electromagnetice și electrostatice ne dă numărul acela fix, identificat mai tîrziu de Maxwell cu viteza undelor electromagnetice și a luminii.

Privită în ansamblul ei, lucrarea apare ca opera unui îndeminatec specialist în domeniul tratat. Alegerea materialului este adeseori originală, iar orînduirea și sistematizarea lui trădează un bun cunoscător al subiectului. Experiențele sînt clar descrise și minunat schițate, iar stilul ilustrează cunoscuta calitate a autorului: simplificare și limpezime.

In concepție se observă o dominare a grijii de ordonare succesivă a cunoștințelor după rezultatele experimentale: este ceiace numim noi fizică experimentală. Unele calcule (destul de complicate de altfel), enunțări de teoreme, schițări de teorii indică doar preocuparea autorului de a fi riguros și complect. Teoria pare însă a fi o preocupare secundară: „Importanța teoriei... nu consistă numai într'un nou mod de a concepe fenomenele, dar *mai ales* în faptul că a găsit o lege esențial nouă, exprimată printr'o formulă, care se verifică experimental", ne spune d. Procopiu cu altă ocazie („Viața Romînească" deja citată, pag. 185). De aceia, poate, în cartea de față partea teoretică consistă în aplicarea reciprocei formulări de mai sus a rostului teoriilor fizice: se stabilesc, din teorii „ad hoc", formule descripitive ale experiențelor fundamentale. Ca urmare, uneori calculele sînt greoae: cazurile particulare complică socotelile, mai totdeauna.

Unele mici lipsuri și neatenții fără mare importanță, pot fi ușor corectate printr'o „erată" suplimentară. La o nouă ediție însă, ar fi folositor să se introducă omogenitate în notațiuni.

Cu marile ei calități, față de unele lipsuri neglijabile și reparabile, lucrarea d-lui Procopiu va fi nu numai un instrument util studenților care-i audiază cursurile de fizică la Universitatea din Iași unde este profesor, dar va aduce un real serviciu tuturor doritorilor de știință, fie că vor să-și complecteze, fie că vor să-și revizuiască bagajul de cunoștințe din domeniul fizicii experimentale.

I. Plăcințeanu

* * *

Prof. T. Iordănescu, *O istorie a Țiganilor* (în *Convorbiri literare*, LXIII, pag. 278—292).

Autorul polemizează cu romancierul (american, nu englez cum pare a crede d. Iordănescu) Conrad Bercovici, care, într'un volum despre istoria Țiganilor, expune teorii fanteziste. Nu era nevoe de discuție științifică asupra unui volum de literatură. Dar trebue să mărturisim că nici discuția d-lui Iordănescu nu e prea științifică. D-sa dovedește că Țiganii n'au venit în Macedonia încă din antichitate, cu argumentul că în limba lor nu se găsesc elemente trace. Cunoaște d. profesor limba tracă? La pag. 278 aflăm că *papuci, ghete, copaci, lacăt* sînt cuvinte slave. Cuvintele sanscrite sînt transcrise cu o ortografie cu totul arbitrară și inconsecventă. Iată înfîrșit și o probă de stil: „D-l Bercovici nu crede că Țiganii au fost aduși de năvălirile violente ale altor popoare, cum ar fi Arabii sau nă-

vălirea lui Tamerlan, de care credea că au fost împinşi şi în fantezia sa bogată ajunge la mitologie". Vă place?

Al. G.

* * *

G. Clemenceau, *Măreția și amărăciunea unei victorii.* București, „Cartea Romînească", 1930. Pr. 180 lei.

Clemenceau nu a avut niciodată specialitatea de a vedea exact. Ce spunea el era totdeauna interesant mai ales pentru enorma cantitate de „parti-pris" pe care o punea în toate. Adevărul istoric nu era de resortul lui. Vedea deformat. Dar ce artistic, ce pitoresc, ce dramatic deforma Clemenceau! Indiferent de „ideile" politice care stăteau la baza acceselor sale de entuziasm sau de supărare.

Aceste idei nu-s faimoase, nici în ele însele, nici subt raportul generozităţii şi umanitarismului lor. Clemenceau era reacţionar ca convingeri. Dar era aşa de orgolios, aşa de supărăcios, ştia aşa de bine să *plătească* cu momente lungi de nefericire şi suferinţă dreptul de a nu datora nici unui om nimic, avea o coloană vertebrală aşa de inflexibilă — încît a fost nevoit să pună în serviciul ideilor sale (idei reacţionare şi relativ sărace) un temperament de om de stînga, de radical, aproape de revoluţionar.

Dar nu vrem aci să facem — alături de atîţia alţii — al nu ştiu câtelea portret al lui Clemenceau. Reamintim toate acestea pentru a putea explica mai bine de ce cartea pe care o recenzăm aci are părţi palpitante de interes, şi părţi categoric plicticoase.

Putem spune că e plicticos şi neinteresant tot ce nu se raportă la cearta cu Foch a autorului şi la pica lui pe acest general.

Clemenceau declară dela început că Foch a fost un mare comandant de luptă. Cînd — bineînţeles — comanda lupte. Căci de îndată ce devine generalisim, atunci Foch are — ca să zicem aşa — cochetăria de a nu mai comanda de loc acolo unde trebue. Dece ? Clemenceau a scris această carte anume ca să ne explice fenomenul.

Din scrisorile şi mărturiile adunate de Clemenceau reese un lucru limpede, şi nu tocmai măgulitor pentru acela pe care cîţiva oameni foarte tari în Istorie îl comparau cu Napoleon Bonaparte. Foch, din cîte ne spune Clemenceau, era cam lipsit de caracter. Îi plăcea, cum se spune, să „perie" unde avea nevoe. Apoi păstra o rancună de moarte aceluia care comisese imprudenţa de a-l ajuta şi îndatora. La aceste trăsături se mai adaogă şi un spirit de castă care îl făcea să fie mai atent să facă curte lui Percing, decît să asculte de interesele Franţei. In momentul cînd Francejii mu-

reau pe capete şi cînd salvarea putea veni dela Americani, Foch se jenează să-i spună lui Percing să dea voe oamenilor săi (care atît aşteptau) să se lupte. Căci Percing, de două ori grandoman (era şi american, şi general), nu admitea ca soldaţii lui să se bată în armata aliată. Aştepta să-i vină ultimul toboşar şi ultima cratiţă de bucătărie pentru ca Armata Americană Independentă să lupte şi ea *în acelaşi sens* cu cea anglo-franceză, dar fără să se amestece cu ea.

Intre timp însă ţara pierea. Infrîngeri după înfrîngeri. Clemenceau îi repetă lui Foch: Ţara îţi comandă să comanzi. Dar Foch: mai întâiu nu voia să indispună pe un camarad, şi al doilea nu voia să primească ordine dela un civil, mai ales că acest civil era tocmai Clemenceau, care îi salvase viaţa, care i-a luat apărarea odată în Cameră cînd riscă să fie trimis la Curtea marţială, care l-a readus din surghiun şi i-a procurat comanda supremă, etc., etc. Cînd cineva a avut obrăznicia să te umilească în aşa fel, e clar că nu i-o erţi niciodată, mai ales atunci cînd personal îţi place ca prietenii dumitale să te compare cu Napoleon...

Clemenceau, cum spuneam, nu prea are „idei". Dar cînd „se supără" devine de o logică şi de o putere de a reduce la absurd argumentele adversarului, care fac din el unul din cei mai interesanţi polemişti ai celei de a treia Republici.

Cartea e bine tradusă în romîneşte.

* * *

Joseph Delmont, *Evrei în lanţuri.* Bucureşti, „Eminescu", 1930.

In general tot, absolut tot ce priveşte pe Evrei prezintă un interes de mîna întâiu. Interes filozofic, literar, psihologic, pitoresc, moral. Cartea lui Delmont, — care e un roman petrecut parte într'un ghetto din Rusia poloneză, parte în Siberia — e mai cu samă valoros pentru că-i imparţial. Nici nu înegreşte, nici nu idealizează pe Evrei. Avem, în povestea lui Delmont, Evrei proşti şi Evrei deştepţi; Evrei buni ca Christ şi alţii răi ca nişte cîni; Evrei deschişi noutăţilor şi Evrei de un conservatism cretin; Evrei laşi şi Evrei mai curagioşi decît zece cavaleri medievali laolaltă. Evreul e un om ca oricare altul. Aparţine deci tuturor tipurilor de umanitate. Ceiace-i însă comun tuturor este o trăsătură alta decît aceia ce li se atribue de obiceiu. Căci unii spun că Evreii sînt totdeauna deştepţi. Ceiace-i fals. Sau că-s totdeauna doritori să înşele. Ceiace-i iarăşi fals (nu ştiu chiar dacă la Evrei nu întîlnim poate mai mulţi oameni de treabă decît la unele popoare creştine).

Ceiace-i caracteristic Evreului, — trăsătură care reese

limpede din cartea Delmont — este o *neincetată activitate mentală*, care nu trebue confundată de loc cu *inteligența*. Căci și prostul poate fi foarte activ; și el poate consuma foarte multă substanță cenușie. Deosebirea între prost și deștept se vede în *rezultatul* activității, în *succesul* ei obiectiv, ași putea chiar zice în succesul ei social. După cîte vedem, chestiunea inteligenții este independentă de doza de energie cheltuită, de intensitatea sforțărilor mentale.

Acum înțelegem ce am vrut să spunem remarcînd că Evreul, de dimineață până sara, gîndește; în tot timpul veghei sale, creerul îi e în perpetuă și intensă funcțiune. Socoteli, intrigi, glume, ironii, răutăți, afaceri, gafe, — puțin importă la ce servește această activitate. In toate cazurile ea este surprinzător de continuă și de încordată.

Mintea Evreului aproape că nu încetează nici un moment să lucreze. Tharaud spunea despre poporul lui Israel: „un popor care cetește de cinci mii de ani." Dar ce importă aceasta față de cealaltă trăsătură a poporului lui Israel, popor care de cinci mii de ani *gîndește*, gîndește fără întrerupere. Și a gîndi este— oricine o va recunoaște — mult mai meritoriu decît a ceti.

Aceasta e caracteristica Evreilor, care, greșit înțeleasă, a dat naștere la tot soiul de credințe eronate: ba că Evreul e totdeauna deștept; ba că e totdeauna șiret. In realitate, prost sau deștept, șiret sau naiv — el este, a fost și probabil va fi și de aci înainte înmărmuritor de activ. Activitatea care uneori îi e folositoare, alteori dăunătoare; dar care există la el mai tare ca la alte popoare... Iată dece Evreul este așa de util celorlalte popoare. El aduce ca să zicem așa *HP* psihici; iar poporul cu care Evreul se asimilează întrebuințează această energie spirituală uneori bine, alteori rău, — după cum este și poporul în chestiune.

Cartea lui Delmont ne oglindește o evreime veridică, pitorească, patetică, uneori înălțătoare, alteori desgustătoare, trecînd dela sus la jos și dela urît la frumos, așa cum se întîmplă în tot ce este uman.

Păcat că romanul nu-i frumos tradus. De pildă:

„Femeile, în special Ghitel, trebuiră să suporte cele mai ordinare (!) pipăiri și examinări ale trupurilor lor goale (polițiștii făceau o descindere)... Ghitel stătea cu buzele strînse și cu fața albă ca creta în fața organelor polițienești (!)". Frumoasă priveliște!

D. I. S.

* * *

V. Bănățeanu, *Sur les désinences de l'indicatif parfait en latin.* (Extras din *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, V, 1926, IIe partie). Paris, Gamber, 1927, in—8°, 139 pag.

Morfologia verbului latin și în special terminațiile perfectului constitue una din cele mai anevoioase probleme ale istoriei limbii latine. Formele atestate în epoca istorică nu prezintă aproape de loc asemănări cu cele indoeuropene, așa încît comparația nu ne ajută prea mult, dar nici nu sînt explicabile prin evoluția limbii latine pe care o cunoaștem noi. Subiectul a fost adesea dezbătut în amănunte, dar fiecare cercetător a adus alte soluții, așa încît chiar bibliografia acestei chestiuni se prezintă ca un labirint din care cu greu te poți descurca.

Cu mult curaj, d. Bănățeanu atacă această problemă. D-sa rezumă părerile înaintașilor asupra cărora face comentarii, de multe ori cu vederi originale. Fiecare element al fiecărei terminații este izolat de rest și analizat în lumina bibliografiei generale a chestiei.

Se poate imputa acestei lucrări că introducerea e prea mare (46 de pagini) și în afară de subiect. In adevăr, nu e necesar ca într'un studiu asupra terminațiilor perfectului în latinește să discuți valoarea cuvîntului „terminație" și originea posibilă a terminațiilor în limba pre-indo-europeană, și poate nici valoarea perfectului latin. In linii generale, cartea ar fi cîștigat dacă era mai puțin întinsă. Astfel bibliografia veche a chestiunii (Schleicher, Curtius, Bopp, etc.), putea lipsi fără mare pagubă, deoarece teoriile nouă nu mai țin samă de ea. In schimb s'ar fi putut examina ceva mai deaproape teoriile mai nouă.

Celelalte scăderi ale lucrării se datoresc dificultății subiectului și mijloacelor de lucru, mai mult decît posibilităților autorului. Studiul d-lui V. Bănățeanu aduce, în orice caz, o utilă punere la punct a uneia din cele mai încurcate probleme ale gramaticii latine.

* * *

Georges Seure, *Inscriptions grecques du pays des Astiens*, extras din „Revue des Etudes Anciennes", XXXI, fasc. 4, pag. 297—313.

Georges Seure, *Neos heros, kouros heros*, extras din „Revue des Etudes Grecques", XXII, pag. 241—254.

D. G. Seure, bun cunoscător al țării noastre, e în prezent cel mai de samă specialist în istoria Tracilor. De mulți ani publică în revistele de specialitate franceze ar-

ticole de mare însemnătate privitoare la interpretarea inscripțiilor din Tracia și, în general, la tot ce privește istoria regiunilor noastre în epoca veche. In curînd va publica un dicționar al numelor proprii trace, menit să aducă cele mai mari foloase studiilor în acest domeniu.

In cele două articole de față, ca și cele publicate mai de mult, d. Seure interpretează cîteva inscripții din Tracia, din care scoate importante concluzii privitoare la exploatarea minelor și la viața spirituală a strămoșilor noștri. S'ar cuveni ca activitatea acestui mare învățat să fie urmărită de aproape la noi, deoarece nimeni mai mult decît noi nu e interesat la cunoașterea felului de viață al Tracilor.

Al. Graur

* * *

A. Fabre, *Manuel d'art chrétien*, 457 pp. + 568 fig. Paris, 1928.

Deși apărută de mai bine de un an, cartea părintelui Fabre — bine cunoscutul istoric al artei creștine, profesor la Paris și decedat de curînd — e dintr'acele opere care, pornind dela vulgarizare, rămîn bune îndrumătoare pentru îndelungată vreme. Pe drept cuvînt volumul abatelui Abel Fabre e comparat, din acest punct de vedere, cu prea cunoscutul „Apollo" al lui Salomon Reinach, mai cuprinzător încă și mai bine ilustrat chiar. Nu știu cum să recomand mai cald prețiosul volum de care mă ocup, pentru a nu lipsi din biblioteca nimănui, căci autorul a știut să culeagă tot ce merită a fi cunoscut ca artă și a se integra în istoria generală a artei referitor la fragmentul „creștin".

Este o istorie succintă, dar complectă a artei creștine, considerată în 24 lecții, bine închegate pe epoci și genuri, netrecînd cu vederea nici o operă fundamentală și'n deosebi apropiindu-se până'n zilele noastre — ceiace este absolut nou în manualele genului respectiv. După începuturile catacombelor, din care a ales operele specifice, picturale, se ocupă în trei capitole de basilicele latine, sculptura și mozaicurile primelor veacuri creștine după triumful Bisericii; artei bizantine din veacurile VI-XII acordă două capitole — poate prea puțin — ca, după o scurtă ochire asupra artei merovingieno-carolingiene, să se ocupe pe larg de școlile apusene romanică și gotică — șapte capitole — după care intercalează o lecție sfîrșitului artei bizantine, mai bine zis răspîndirii ei.

Exact jumătate din volum e consacrată operelor de artă de inspirație creștină răspîndite în școli, ce nu mai sînt determinate de caracterul general creștin, ca anterioarele. Și autorul are perfectă dreptate cînd dă o dezvoltare atît de largă operelor pe care Apusul le-a creat în timpul Renașterii, artelor moderne-clasice și contemporane, ocupîndu-se de monumente terminate sau expuse până'n ajunul imprimării, 1927. Este tocmai contribuția sa originală, pentru care nu-i putem găsi vină, noi cei ce ne ocupăm de istoria artei creștine aici în Răsărit.

Cu o pregătire anterioară îndelungată — acum doi ani admiram la Gabalda, cunoscuta librărie teologică din Paris, cursul litografiat al abatelui profesor Fabre, cu ultimele corecturi și adaosuri, din care a eșit lucrarea de față, — de-o erudiție exactă, bazată pe cunoașterea operelor principale — din care dă un rezumat în bibliografia dela început, bogată în ilustrații reușite, cu toată micimea lor, nu găsim decît prea mici lipsuri acestui perfect manual. Vom menționa cîteva pentru o sigură nouă ediție, ce-o va edita tot casa Blond et Gay.

Cerem o extindere corespunzătoare artei romanice, de pildă, pentru arta bizantină, prea sumar tratată, cătră începuturile ei în deosebi. Nu face clar distincția celui din urmă plan arhitectonic, numit în „cruce greacă", prin care autorul înțelege două clădiri, de fapt bine distincte: 1° biserica cu pereții laterali longitudinali și cu crucea înscrisă în interior, specifică epocii Macedonenilor și Comnenilor; 2° biserica în plan treflat, cu două abside laterale, bine proeminente la exterior, specific ultimei epoci, numit încă și tip athonit.

Nu dă nici o ilustrație din miniaturile bizantine, din care unele de-o deosebită valoare artistică — n'avem decît să cităm „homeliile călugărului Iacob" cu reproduceri — ecoul unui teatru mistic bizantin. Nu amintește nimic despre arta bulgaro-bizantină, după cum e slab documentat asupra artei religioase romînești. Vorbește mai mult de Episcopala dela Curtea-de-Argeș și aproape nimic tocmai de celalt monument specific, Domneasca, pentrucă nu cunoaște suficient literatura mai nouă. Și încă unele greșeli de date: tipul moldovenesc n'a fost consacrat la Putna în 1466, pe motiv că actuala clădire aparține veacului al XVII-lea; Saint Nicolas Domnêse (p. 254) pentru Sf. N. Domnesc; „la Descente de Croix" dela fig. 25 se află la muzeul Escurial, nu la Prado; mormîntul catedralei din Nantes (p. 284) este al ducelui Bretagnei Francisc II, nu al lui Henric II. La seria pictorilor contemporani trebue de adăugat Gugès, Pinchon, Quillivic.

* * *

G. Wilke, *Vom Ursprung der Schrift.* Rochlitz, 1920, 23 pp.

De fapt este un rezumat al d-rului Wagner după două conferințe ale cunoscutului preistoric german Wilke, ținute la Universitatea populară din Rochlitz-Saxonia și apărute ca

supliment pe Noembre trecut al ziarului „Rochlitzer Tageblatt". In urma raportului tendențios al șefului poliției judiciare din Paris, Bayle, asasinat astă-toamnă, Morlet organiză o nouă anchetă internațională, la fața locului, la care fură invitați mai mulți savanți străini. Ea avu loc în Septembre, participînd specialiști din mai multe țări; dar Wilke și subsemnatul, fiind obligați a vizita Glozelul mai înainte de data comună, ne-am depus raportul separat — eu subt forma unor articole de popularizare în „Opinia", rezumate apoi în „Mercure de France" dela 1 Noembre, dr. Wilke subt forma a două conferințe, rezumate în studiul de care ne ocupăm.

Una din cele mai geniale descoperiri ale omului e scrierea, ale cărei origini au preocupat de mult pe savanți. Antecedentele scrierii sînt numeroase: răbojul, nodurile, scrisorile prin obiecte cu diferite înțălesuri simbolice, tatuările; apoi scrierea figurată începînd dela animale întregi sau parțiale și la urmă scrierea lineară. S'a crezut până deunăzi că alfabetul a fost născocit de Fenicieni; dar numeroase descoperiri ulterioare au dovedit existența a numeroase semne alfabetice cu mult mai vechi decît inscripția feniciană a lui Ahiram din sec. XIII a. Hr., la Alvao in Portugalia, Creta, Transilvania, Franța și'n deosebi grandioasa descoperire dela Glozel cu un alfabet de peste 100 semne și cu o vechime de circa 4000 ani a. Hr.

De aici o nouă teorie revoluționară a lui Wilke, care trage și runele gotice tot din semnele vest-europene; deci, în privința scrierii, trebue înlocuit vechiul „Ex Oriente lux" prin noul „Ex Occidente lux". Pornind dela această problemă, dr. Wilke a cercetat îndeaproape tot ce s'a descoperit la Glozel, în Iunie trecut, expunînd rezultatele anchetei sale în a doua conferință, un tablou complect asupra stațiunii. Cum e cel dintăiu învățat german care a vizitat Glozelul și este în curent cu literatura respectivă, cuvîntul său pentru autenticitatea stațiunii este de o mare importanță.

P. Constantinescu-Iași

* * *

John Henry Wigmore. *A Panorama of the World's Legal Systems.* 3 volume, cu 500 ilustrații. Saint Paul, West Publishing Company. Pr. 25 dolari.

Acest tratat în trei volume al d-lui John H. Wigmore, profesor la Northwestern, este un excelent tratat general de drept comparat, și-și merită, pe deasupra și titlul de „panoramă" Căci autorul pretinde să inaugureze în etnografia juridică o metodă nouă, pe care o numește „pictural method" metoda prin poze, prin ilustrații, prin fotografii. Astfel ni se reprezintă fotografia unor manuscrise, ca bunioară al Institutelor lui Gaius, apoi textul original al Codului babilonian al lui Hammourabi, o pagină din Florentina, fotografia lui „Palais de Justice" dela Paris, textul original al celor mai vechi tratate internaționale, ale celor mai vechi acte testamentare, ale celui mai vechiu proces-verbal de audiență, ale ediției originale a Codului Civil, etc., etc. Aceste reproduceri sînt, desigur, de o netăgăduită utilitate pentru studentul în drept. E drept că de un folos ceva mai discutabil va apărea de pildă un tablou reprezentînd pe Moise pe muntele Sinai, sau judecata lui Solomon!

Dar, cu toată noutatea și excelența acestei idei, nu ilustrarea cu clișee, ci textul propriu-zis constitue marea valoare a lucrării. Este o impunătoare operă de sinteză, și nu dintre cele mai ușoare.

Sistemele juridice sînt reduse la următoarele șaisprezece: egiptean, mesopotamian, evreesc, chinezesc, indus, grec, roman, japonez, mahometan, celtic, slav, germanic, maritim, canonic, roman și anglican. In acestea este vorba de toate aspectele vieții juridice (criminal, contractual, matrimonial, familial, public, internațional, etc.) și de întreaga Istorie a fiecărui sistem.

Și toat acestea în numai 1206 de pagini in-4°, socotind și cele exact 500 de ilustrații care reduc cu cel puțin o cincime textul. Este un efort meritoriu și un real serviciu adus publicului doritor de cultură sociologică.

D. I. S.

* * *

A. S. M. Hutchinson, *Cînd vine iarna...*

După Stendhal și Dostoevski, vine Hutchinson să lărgească cîmpul psihologiei, analizînd aspecte sufletești neobservate, neglijate, sau superficial înțelese.

Incapacitatea inteligenței de-a clarifica nuanțele sufletești și de-a explica acțiunea și simțirea omenească este una din cele mai sfîșietoare tragedii ale vieții. Inteligența, încercînd să pătrundă un suflet, dă impresia ursului greoiu alergînd după hrană: prinde un bou, o oae, sau ia o leacă de miere cu prețul a sute de înțepături veninoase; dar îi scapă veverița și gazela, și trece pe lîngă multe prăzi simțind că n'ar putea să le apuce, iar pe lîngă altele — cele mai multe — nici bănuindu-le măcar existența.

Din nenumăratele minuni ale naturii, aducem cîte una până la cele cinci păcătoase simțuri ale noastre; iar

din misterele sufletului, aducem până la spuma lui, inteligența, cîte o taină, care dă, cîteodată, o rază de lumină în viața pe care ne-o trăim parcă legați la ochi. Dacă este ceva, în creațiunea lui Dumnezeu, ferecat cu cele șapte lacăte din poveste, este desigur sufletul. Totuși, au fost și sînt gînditori — „mari" — care au pretins să explice omul, prin două, trei, sau numai un singur resort sufletesc. E înspăimîntătoare nimicnicia inteligenței.

Homme, nul n'a sondé le fond de tes abimes,
O! mer, nul ne connait tes richesses intimes,

cum se exprimă maestrul care a pus filozofia în sonete.

Lombroso ne spune — și are dreptate — că mai toți criminalii sînt bolnavi; iar Dostoevski ne face să simțim — și, deci, nu se poate să nu aibă dreptate — că toți eroii lui sînt legiune. Deprinsă cu cele cîteva clișee învățate de la psihologia clasică, cînd a apărut Dostoevski, lumea gînditorilor a fost aiurită de bogăția și varietatea nuanțelor sufletești fecunde în efectele atribuite de obiceiu marilor pasiuni.

Hutchinson ne prezintă, acum, un tip nou, adică ne face să înțelegem un tip neînțeles, să descifrăm un fel de oameni rău descifrați. **Sabré** al lui ne dă fiorul noianului de inexplicabil dramatic al vieții, trăind o viață dureroasă și cu totul nemeritată.

Intr'adevăr, oricît am analiza, nu putem vedea în Sabré nimic din ceiace se numește anormal. Nimic morbid în sufletul lui, nici o calitate, nici un defect excepțional. Un om ca toți oamenii, dar un om distins; însă distincțiunea, oricît ar fi lumea năpădită de vulgaritate, nu este încă o anomalie, — slavă Domnului!

Cu toții cunoaștem un Sabré, în care cel mai fin psiholog n'a putut să vadă, drept caracteristică, decît că, la orice ocazie se pune și din punctul de vedere al adversarului, găsind adversari chiar judecăților lui. Nu este o raritate un asemenea om, fie el și un om cu totul distins; dar Hutchinson ne arată cum unui asemenea om i se întîmplă lucruri rare în condiții de viață normală.

Dela Hutchinson învățăm să ne explicăm, sau — mai bine zis — să tăcem o dată mai mult, cînd vedem unele tragedii: cînd vedem, de pildă, că nu reușește un om înzestrat cu toate calitățile și cu toate defectele cu care alții reușesc. Cîți n'am trecut pe lîngă un Sabré, explicîndu-ne viața lui cam așa cum își explicau cei vechi focul... Cîți nu ne vom gîndi, de acum înainte, mai bine la imponderabilul din suflete, la imponderabilul care, chiar în împrejurări normale, devine greu, greu, așa de greu, că răstoarnă balanța... Hutchinson, ca și Dostoevski, ne ridică curajul de-a mai judeca pe semenii noștri.... Și cînd te gîndești că toți explică până și sinuciderile despre care nu știu decît ce spun reporterii!

In viața lui Sabré sînt împrejurări, iar în firea lui sînt aspecte, care ar fi făcut pe toți minuitorii cheilor clasice din psihologie să-l explice cu totul altfel și să-l facă să evolueze altfel. Hutchinson a auzit lămurit sunetul unei coarde neînsemnate din sufletul omenesc, și a simțit că acest sunet, abia perceptibil, dă, totuși, melodia întregii orchestre. El a reușit să alcătuiască o viață — care nu putea fi alta — adevărată și tragică, pornind dela următoarea observație asupra caracterului eroului său, la vîrsta de zece ani:

„..... Sabré aista! (povestește un fost coleg). Iți aduci aminte de Sabré dela școala lui Wickamote?... A rămas tot acela. „Songe-creux" îl chemam noi — îți aduci aminte? — pentrucă avea obiceiul să-și încrețească fruntea la tot ce spunea părintele Wickamote, sau oricare altul dintre profesori, și să obiecteze cu o voce tărăgănată: „Ei bine, nu prea înțeleg așa, domnule". Și pe urmă astălaltă expresie favorită a lui, ba încă tocmai contrară celeilalte. Cînd părintele Wickamote, sau vre-un alt profesor, îi trîntea lui, sau nouă la toți, una din acele strașnice pedepse, de blestemam din toată inima, el își încrețea fruntea în chipul lui obișnuit și zicea: „Da, dar eu pricep bine gîndul lui". Și dacă-l întrebai: „Ei bine, care-i acest gînd, imbecilule?" el începea să trăncănească o grămadă de prostii până ce unul din noi îi striga: „Nu, zău, s'a mai văzut să se pună cineva de partea unui profesor!" Și atunci Songe-creux replica: „Idiotule, nu mă pun de partea lui; spun numai că și el are dreptate din punctul său de vedere și că nu servește la nimic să pretindem că n'are dreptate".

Trebue să recunoaștem că nu oricine, și nici un Paul Bourget, n'ar fi fost în stare să scoată din acest amănunt sufletesc o viață complectă și intensă, și care nu putea fi alta. Desigur, nu trebue mai mult geniu pentru a descoperi în știință.... chiar ceiace i se părea o imposibilitate lui A. Comte, decît pentru a scormoni sufletele ca acest englez, sau ca marele rus. A face ca Sabré — un om normal și pus in niște condiții de viață și ele normale — să evolueze așa cum a evoluat și, ceiace este minunat, să nu fi putut evolua altfel, datorită numai unui amănunt al sufletului său pe care sute de psihologi nu l-ar fi observat, este un capde-operă.

Ar fi un vesel studiu de tratat Sabré, rînd pe rînd, după maniera romancierilor cunoscuți. Să ne gîndim numai la acea situație shakespeareană, cînd Sabré aruncă în foc dovada inocenței lui pentrucă,... pentrucă nu se poate împiedica de-a se pune și în pielea adversarului, — și ce adversar! — dușmanul la care venise ca să-l omoare. Un Bourget ar fi distrus scrisoarea dintr'un sentiment de excesivă delicatețǎ pentru Effie; un d'Annunzio, din cine știe ce aspirații spre martir; un G. Ohnet ducea pur și simplu documentul la procuror; iar noi?... noi aruncam cartea aducîndu-ne aminte că cetim un roman.

Hutchinson, însă, ne stăpînește. Plîngem cu Sabré, care nu poate să nu se pună în pielea neorocitului tată. E grozavă renunțarea lui la reabilitare, dar înțelegem că nu se putea altfel. Nu putea face altfel un om care „pricepe bine" pe celalt, și care, fiind un om normal și om întreg, are resortul milei în stare de normală funcționare. Este sfîșietor, desigur, dar autorul ne face să simțim că așa era firesc să fie. Noi ne aranjm cu durerea noastră cum putem, ne agățăm de mîngăerea sacrificiului liber consimțit. Ne mai aducem aminte și toate teoriile asupra milei, toate aforismele impresionante; atribuim lui Oscar Wilde, de pildă, monopolul adevărurilor, ca să ne putem sugestiona că „mila este cel mai mare, cel mai frumos lucru din lume".

Totuși, rămînem cu o amărăciune intensă și deprimantă: Va să zică, poate fi o tragedie viața unui om normal în împrejurări normale, adică viața oricui, a noastră a tuturor, datorită unei simple accentuări a unei destul de frecvente însușiri: un spirit imparțial. Și unde-i fericitul fără nici o însușire puțin mai accentuată!

Cît despre primăvara care vine după orice iarnă și încă îndată, cum vrea divinul Shelley,.... noi știm că viața este mult mai implacabilă; și o știe și Hutchinson, se vede bine din carte, dar el se crede dator să sprijine fecundul optimism, izvorul de energie al sufletelor de rînd. Da, știm: **cînd vine iarna poate fi departe primăvara?** sau, **după furtună vine vremea bună,** sînt idei vrăjite ce se găsesc în poezia tuturor popoarelor, din toate timpurile, dar sînt simboluri ale slăbiciunii, ale renunțării de-a mai învinge, fiindcă... **cel ce se îneacă se agață și de un pai.**

Nu, viața nu rezervă o **Nona** miilor de Sabré pe care-i sfărîmă! Ar fi fost mai real ca lady Tybar să nu rămînă văduvă, pentru salvarea lui Sabré. Insă autorul, cu un talent desăvîrșit și cu o pregătire încă dela începutul povestirii, ne duce la acest desnodămînt... fericit. Totuși, omorîrea lordului Tybar amintește învierea lordului Altesthane din Walter Scott. Prea ar fi fost trist! Prea este demoralizant; nu-i creștinesc; nu-i bine; nu trebue ca cel bun să nu fie răsplătit și cel rău pedepsit..... Cunoaștem refrenul, bun pentru suflete de sclav.

Hutchinson, conștient că elita este astăzi înecată de mulțime, face o concesie. Insă, acolo sus, în Paradis. Ce spirit ales ar mai consimți să fie trimis acolo, dacă nu s'ar găsi operele noastre de artă în vre-o formă spiritualizată, sau măcar în vre-o copie... de vulgarizare? — Byron reproșează, de sigur prietenului său Shelley că a lustruit, cu talentul și cu prestigiul său, o minciună populară, încît un mare gînditor a mai avut curajul s'o consolideze printr'o atît de valoroasă scriere.

D. V. Barnoschi

* * *

Franz Werfel, *Geheimnis eines Menschen.* — Novellen — Berlin-Wien-Leipzig. Paul Zsolnay Verlag, 1927.

Spiegelmensch și *Bocksgesang* nu sînt evenimente literare, poate, dar sînt noutăți remarcabile.

Werfel e poet nou fără grimase. Fondul său propriu e destul de solid, pentru ca modelele să nu-l poată compromite, nici chiar atunci cînd unul din ele ar fi *Faust*. Dramatica atît de vie și precizǎ, țesetura abilă de liric și grotesc în prima dramă, poezia misterioasă atît de original fixată pe niște rurali slavi, în a doua, sînt fapte literare de o îndrăzneală solid justificată. Insă același Werfel, în biografia romanțată a lui Verdi sau în colecția aceasta de nuvele, se preface într'un scriitor strict convenabil și docil. Esteticei moderne îi place să-și bată joc de așa numitele „genuri". Iată că „genurile" au ocazie să replice foarte ironic. Werfel scrie nuvele după vechi legi ale „genului" întocmai, nuvele lungi și masive, — nemțește.

Mi se pare că, la dînsul, nu operează numai legea genului; mai e și puterea Vienei. Gustul specific sentimental al orașului împărătesc reamintit publicului european acum vreo 40 de ani cu *Liebelei* a lui Schnitzler se arată persistînd cu autoritate viguroasă. Werfel inventează subt conducerea esteticei vieneze. E așa de venerabilă și înduioșătoare estetica aceasta! O antică în adevăr emoționantă în demodarea ei energică și drăgălașe — o bătrînică mîndră de amintirile ei calde de pasiune dulce și elegant dureroasă, cum se purta odată.

Să vedem.

O tînără femee, măritată după un om în vîrstă și slăbănog, își sacrifică bărbatul până a-l lăsa să piară de inaniție în anii de foamete ai Vienei de după războiu, numai că să dea bani frățiorului ei, tînăr viorist candidat la virtuozitate rentabilă. Băiatul este, neapărat, un egoist absolut.

Ajuns concertist bine plătit, însurat cu o zestre bună, tînărul primește impacient și distrat pe sora, acum văduvă, în căutare de adăpost călduros și de bucurie melancolică, după atîtea sacrificii. Zguduită de primirea fratelui, femeia cade, sau se aruncă subt un autobus; și Werfel adoptă ficțiunea ca întreg epizodul, dela amin-

tirile fierbinți și dulci ale copilăriei până la decepția dezolantă cu fratele parvenit — să fie prezentat ca un vis al victimei subt cloroform. Final: violistul Erwin, bruscat de bătrînul hirurg — un demn justițiar după toate regulile bunei melodrame, își regăsește conștiința morală, și îngenunchind sărută și udă cu lacrimi mîna Gabrielei. Victima sublimă moare în cele mai frumoase visuri: „In der Tiefe des Raumes aber erblickt sie die Grossmama". — Aceasta e, de exemplu, o nuvelă. Prima. O sută opt pagini de vis subt narcoză.

Alta: o domnișoară de foarte bună familie, dezorientată o clipă prin libertatea moravurilor moderne, flirtează imprudent cu un tînăr nedemn. Farmacistul, cărui fata îi cere ajutor pentru a corija efectul compromițător al flirtului, e un obraznic, în loc să fie un bătrîn cu barba albă, plin de bunătate paternă — cum îl visase ea. Dar avortul reușește după dorință. Un bărbat lipsit de farmec, dar devotat, așteaptă nerăbdător s'o ia de nevastă. Dar fata simte un gol absolut în suflet, și un desgust fără margini. In sufletul muzicii fade a jazzului din otel, domnișoara Francine se aruncă dela al cincilea sau al șaselea etaj, și se sfarmă pe podeaua hallului. (E cea mai scurtă bucată din volm, 14 pagini; o traducere franceză a apărut în *Europe*, 15 April 1930).

Apoi: istoria, care ar trebui să fie pasionantă și curioasă, a unui amator de artă, considerat de mulți ca farsor sau chiar șarlatan. Se lasă a înțelege misterios, că omul ar fi un artist rar. Dar asupra acestui suflet apasă o taină grozavă ce nu se dezvelește cetitorului.

Din cînd în cînd criticii europeni anunță că sentimentalismul ar fi definitiv condamnat de gustul artiștilor astăzi în vigoare, dacă nu e cumva chiar cu totul dispărut. In practică, scriitori și critici cunoscuți desmint, cu diverse abilități, această veste. Chestia e, prin urmare, încă obscură.

Unora — și mie între alții — ne pare clar că imaginarea și prezintarea figurilor și faptelor după canoanele sentimentale, sînt pur și simplu greșeli artistice de principiu; fiindcă viziunea noastră estetică este esențial alta decît cea burghez-romantică și *Biedermeier*. Dar se zice: dacă totuși există printre noi artiști autentic *Biedermeier?*.... E sigur cel puțin, că este un public ce primește bine această estetică, deși pentru unii ea e moartă. Werfel are dreptate în raport cu publicul acela. Insă estetica lui „Grossmama" este estetica lui Grossmama și aceasta trebue spus categoric: altfel rezultă uitare și se nasc confuzii. Estetica sentimentală însemnă — pentru cei ce nu o adoptă, — că artistul se condamnă a croi figuri unilateral văzute — de dragul unor sentimente duioase — și a le spoi apoi cu o singură coloare.

Cum le zărești, exclami neapărat: iar!!... Această vedere unilaterală e implicată în exclusivismul simplu al sentimentelor obișnuite, populare. Numai agiamiii literari nu recunosc canoanele aceste vechi, din cauză că în poveste e vorba de autobus și de ascensoare. Vedeți acum: între acea estetică și cei care n'o adoptă, stă mai întâiu estetica naturalistă, care a văzut altfel, și oarecum din contra, decît cea sentimentală. Nu vă gîndiți însă nici la Zola, nici la Maupassant cumva. Dar cu atît mai mult trebue amintit adevărul elementar și atît de neglijat, că Huysmans a arătat, ca nimeni altul, scriind despre viața preoților și călugărilor, ce a însemnat imparțialitatea cea cu totul nouă pentru care s'a luptat estetica naturalistă, și prelungirea ei impresionistă.

Ar fi straniu ca, în teorie măcar, criticii literari să declare neavenite aceste două din urmă forme de artă, și nici nu cred să fi făcut vreunul așa păcat; iată însă că, în practică, criticii, de hatîrul publicului, cum cred, vor să uite adeseori cu totul prefacerea naturalistă și impresionistă a viziunii estetice europene. Ne lămurim, poate mai bine, dacă ne amintim că naturalismul a făcut o alianță cu estetica sentimentală și că, din această

combinare, a rezultat o modă de artă locală și națională, sau naționalistă, avînd ca material viața micii burghezii rurale și urbane — *(Heimatkunst)*, considerată din punct de vedere al unor superioare interese și ideale de stat și sociale. O sumă de cărturari învățați, pastori și profesori în Germania de exemplu, au fost patronii și publicul acestei arte, în care sentimentalismul s'a drapat cu requizite naturaliste, și s'a păstrat astfel până în zilele de față.

Firește, în individul artist, elementele acestea se amestecă în toată libertatea capricioasă a vieții.

Se impune să clarificăm asemenea amestecuri. Werfel, om nou în cele două drame care i-au făcut renumele, practică artă sentimentală în povestirile de care vorbim. Dar viața e mai diversă decît atît. Ultima nuvelă din volum, *Das Trauerhaus* este o schiță perfectă de naturalism pur și humoristic. E istoria unui bordel din Praga, cu povestirea morții și îngropării patronului, Herr Maxl. Pensionarele și supraveghetoarea, clienții, ofițeri, magistrați, avocați, moșieri, Herr Maxl însuși, și prietenul său credincios, Domnul François Blum, antreprenor de pompe funebre, care organizează prohodul civil al Domnului Maxl, cu discurs cu tot: — pe toți aceștia îi grupează Werfel și-i plimbă, cu o diabolică agerime de *faiseur* teatral, prin intrigi și atitudini de o delicioasă comicărie.

Cine-și aduce aminte cafenelele cu fete din *Golem*, și unele figuri de profesionale din nuvelele lui Meyrink, va trebui să conchidă, cetind acum *Das Trauerhaus* al lui Werfel, că lumea bordelelor și trotoarelor a dat, în literatura austriacă, motive originale de erudiție artistică.

P. Z.

* * *

Nicolas Berdiaeff, *L'esprit de Dostoievski. (*Traduit du russe, par Lucienne Julien Cain*)*. — Editions Saint-Michel. Paris-Liège. 1929.

Incă nu se poate zice, cred, că Francejii au destule cărți bune despre literatura rusă modernă. Schițele și traducerile lui Mérimée, cartea clasică a Vicontelui de Vogüé, inițiatorul propriu-zis în această materie, conferințele și notele fin gîndite ale lui Gide despre Dostoievski, sînt, până astăzi, singurele lucrări de rezistență.

Istoria literaturii a lui Waliszewski (în colecția Colin) și acea de tot proaspătă a lui Pozner (în seria *Panoramelor literaturii contemporane)* sînt manuale sumare și oferă prea puțin ca „studiu" care să informeze din plin, iar *Dostoievski* al lui Stefan Zweig e foiletonistică de tot inferioară.

Cartea profesorului Berdiaef e rezultatul unor conferințe ținute într'un „seminar" universitar.

Imi pare că tot profesorii — de atîtea ori mult huliții profesori — ajung să facă lucru bun în cercetarea literaturii. Cel puțin acest profesor ne compensează și ne consolează de catastrofala panglicărie a lui Zweig. Sînt uneori groaznici poeții — Zweig e poet, ce să facem! — cînd năvălesc să filozofeze și să critice, așa numai din simplu entuziasm repezit. Profesorul, cel puțin, dacă nu e prea de tot comediant, își bate capul: are pudoarea judecății și scrupulul faptelor clar fixate. Ca și Rozanov (de care se vorbește în numărul de față la revista revistelor), Berdiaef este om de convingeri creștine, și mistic. Dar o minte foarte clară, cu o deosebită îndemînare didactică. Dacă e mistic e, cum se și cuvine, cu respect și rezervă. Ah, Doamne! nu misticismul e răul — departe de asta —, ci misticul de carieră și misticul în foileton.

Profesorul Berdiaef nu vrea să

facă nici istorie literară, nici biografie psihologică: lucrarea lui e, cum zice, de domeniul *pneumatologiei*. Asta inseamnă, explică el, cercetarea elementului „spiritual" în opera lui Dostoievski. „Așî vrea să pătrund până în adinc cum a simțit Dostoiewski universul, și cu elementele aflate să reconstitui prin intuiție toată vederea lui asupra lumii". De oarece, zice B., „Dostoievski a fost un mare ginditor, și un mare vizionar, dialectician de geniu și cel mai mare metafizic al Rusiei. Admirabila sa dialectică ține, în opera sa, un loc egal cu acel al extraordinarei sale psihologii".

„Rusia nu poate fi înțeleasă cu inteligența, nici măsurată cu măsura obișnuită" (Tiucev) — și Dostoievski este cel mai rus dintre scriitorii ruși. Pentru Rus, nu există stări mijlocii: Rusul e „apocaliptic" sau „nihilist". Germanul e mistic ori criticist; Francezul, sceptic sau dogmatic. Rusul nu poate elabora o cultură, nu-și poate deschide o cale istorică. Apocaliptic sau nihilist, el tinde deopotrivă la distrugerea culturii. Cultura e lucru de mijloc. „Toți sintem nihiliști; de aceia, la noi, a apărut nihilismul" (Dostoievski). Această dispoziție rusească e contrară oricărei discipline spirituale. „Rusul poate fi sfînt, dar nu om cum se cade" (Leontiev).

Cultură mijlocie, ca la alte popoare, nu s'a putut crea în Rusia; cultura nu rezolvă „problemele finale". Occidentalii se ostenesc să organizeze lumea istoricește; printr'un salt formidabil, Rușii vor să-i găsească imediat încheierea. De aici antipatia lor pentru tot ce e formă, în orice domeniu: forma inseamnă limitare și măsură. Asta nu înțelege misticul și apocalipticul. Sufletul rus e bolnav de histerie metafizică. Dostoievski a studiat aptitudinile naționale, și se poate zice că revoluția s'a făcut, în Rusia, în mare „selon Dostoievski".

„Autodistrugerea și autoconsumația sînt în Rusia caractere naționale".

Astfel predispus prin „rassă", Dostoievski a trecut hotarele vieții psihice și s'a coborît în adincimile spiritului. „Am o fire josnică și din cale afară pasionată. Niciodată n'am știut ce e măsura".

Și ca dinsul sint toți eroii săi. Până la romanul *Duhul de subt pămînt*, Dostoievski nu-i decit psiholog și umanitar. Cu această carte și cu *Amintirile din casa morților* apare „dialectica genială" a lui Dostoievski. Un nou domeniu uman se deschide, domeniul dostoievskian, unde problema soartei omului ocupă centrul.

Rușii n'au cunoscut Renașterea, nu s'au împărtășit din bucuria de a trăi pe care mișcarea aceia a revărsat-o peste popoarele Apusului. Subt Alexandru I, s'a putut vedea o clipă, în poezia rusă, ca o exaltare voioasă.

Dar dela Pușkin incă orizontul se intunecă. In Ciadaiev, Lermontov, Gogol, Tiucev, nu mai suflă spiritul Renașterei; anxietatea și suferința ii iau locul. Singur Leontiev apare ca un rătăcit curios din veacul al XVI-lea în Rusia veacului al XIX-lea. Iar Dostoievski, care reprezintă apogeul literaturii ruse, este expresia cea mai deplină a curentului serios, religios, chinuit al acestei literaturi. Tot în el însă apare și lumina — credința adică în purificarea și mintuirea proprie oricărei tragedii adevărate. Soluția lui Dostoievski este Isus — Dumnezeul Om.

„Inteligența lui Dostoievski este extraordinară; el e unul din spiritele cele mai ascuțite, cele mai strălucitoare din toate timpurile. Tolstoi e mai mult artist mare decit ginditor. Gindirea lui Tolstoi e uneori strîmtă și ajunge chiar la platitudine. Singur Shakespeare poate fi comparat cu Dostoievski ca ginditor". La dinsul delirul dioniziac nu exclude gindirea. Opera lui e soluția unor vaste probleme de idei. Eroii lui sint — idei.

Aceasta nu înseamnă că romanele lui sint cu teză: ideile sint imanente artei sale.

Strahov, care l-a cunoscut intim scrie: toată atenția lui era in-

dreptată asupra oamenilor; natura sufletului și felul lor de viață îl interesau exclusiv. Iar despre călătoria lui Dostoievski în apus zice același scriitor: Nci natura, nici amintirile istorice, nici operele de artă nu-l interesau deosebit. Locurile nu aveau sens pentru dinsul decit numai ca un cadru al soartei noastre tragice. Celace a făcut Dostoievski, este un studiu antropologic după metoda artei dionizice. El consideră pe om în afară de legi și de ordinea cosmică, în desfășurarea purei libertăți interioare, cu toate rătăcirile ei arbitrare.

Dante, de exemplu, ca și Sf. Toma, consideră pe om ca parte organică a unei ordine obiective hotărită de voința divină. Poetului italian ființa noastră îi apare într'o ierarhie și cosmică și socială, clar orinduită. Cind dela concepția lui Dante, trecem la cosmologia modernă, înțelegem bine groaza lui Pascal în fața „spațiilor infinite".

In fața acestei noui arătări a lumii, omul se intoarse energic asupra pămîntului și asupra lui însuși. In Shakespeare, geniul reprezentativ al Renașterii, omul nou descoperea lumea psihică. Pentru Dostoievski însă omul nu-i un fenomen natural ca altele; el e centrul ființei și purtătorul enigmei universului. Problema omului este problema lui Dumnezeu.

Astfel privindu-se, omul descopere în el un fond arbitrar, anticanonic și irațional, în revoltă cu armonia exterioară a lumii. Acesta-i omul „subteran" al lui Dostoievski. Omul e irezistibil atras spre irațional, spre libertate destrăbălată, spre suferință. Arbitrarul din noi ne împinge, în fiece clipă, să căutăm suferință. Organizarea rațională a vieții nu-i convine. Libertatea e mai presus de fericire, — libertate irațională, zmintită, care duce pe om dincolo de marginile ce-i sint hotărite. Libertatea, cît de extravagantă și nebună, ea e binele unic. Dacă s'ar putea supune totul raționalității și calculului, omul s'ar face atunci nebun de bună voe, pentru ca să nu mai aibă judecată și să făptuiască după bunul său plac. — Rîndurile din urmă sînt citate din *Duhul de subt pămînt* al lui Dostoievski.

„Aceste reflecții geniale, de o luciditate izbitoare sint izvorul tuturor descoperirilor lui Dostoievski asupra omului" — zice Berdiaef. Insă libertatea aceasta poate fi distructivă, și aici omul trebue să caute neapărat mintuire.

Nietzsche credea că soluția e supraomul; Dostoievski o găsește în Dumnezeul Om, în Hristos. Libertatea cea rea, adică păcatul, este calea necesară pentru a ajunge la libertatea cea bună. Se deschide astfel o mișcare dialectică pe care nu o pot înțelege oamenii cu spiritul „static", care cred în armonie totală, în progresul spre un bine absolut.

Libertatea este misterul originar și tragic al omului, al lumii, al lui Dumnezeu chiar. Dacă e așa, atunci răul originar, păcatul, nu poate fi înțeles ca fenomen exterior și social, ci numai ca fapt interior și metafizic. De aceia Dostoievski respinge interpretarea socialistă umanitară a crimei. Răul stă în libertatea absolută inițială; și omul e deplin răspunzător de păcatul săvîrșit. Legea penală este numai un simbol al soartei interioare.

Intre legea statului — „acest monstru de ghiață" — și sufletul omului nu este măsură comună. Sufletul însuși caută sabia pe care o ține statul, și cere să-l lovească.

Din păcat și prin suferință ajunge omul către lumină.

Lumina aceasta mintuitoare stă în ideia nemuririi personale.

Omul e sau spirit nemuritor, sau nu-i decit fenomen empiric, product pasiv al mediului social.

In cazul din urmă ființa noastră nu mai are valoare absolută, răul și crima nu mai există.

Valoarea supremă este dar sufletul nemuritor, liber și responsabil. Păcatul și pedeapsa, adică responsabilitatea, țin de persoana adîncă a omului. Răul esențial este negarea persoanei. Fiecare ființă

umană participă la personalitatea absolută şi veşnică.

Cine omoară, se omoară şi pe sine, neagă nemurirea în el şi în altul. „Această dialectică neinvincibilă a lui Dostoievski e curat creştină".

„Vine sfîrşitul lumii', — însemna Dostoievski pe o foaie de carnet.

La baza gîndirii dostoievskiene este o dispoziţie apocaliptică. In fond, scriitorul acesta a fost artistul şi filosoful vremii în care începe revoluţia subterană a spiritelor. Figurile din *Demonii* nu existau în realitatea rusă din anii 60-70; sînt anticipaţii profetice ale autorului.

Socialismul rus e religios şi apocaliptic. Socialismul revoluţionar n'a fost niciodată înţeles în Rusia ca o formă trecătoare de organizare economică şi politică, ci ca o stare definitivă şi absolută, ca împlinire a destinelor omenirii şi întemeierea împărăţiei lui Dumnezeu pe pămînt. „Şigaliev privea, caşi cum ar fi aşteptat sfîrşitul lumii, nu după nişte proorocii care ar putea da greş, ci ca un lucru hotărît pentru poimîine dimineaţa, la zece şi douăzeci şi cinci exact". *(Fraţii Karamazov).*

Deşi nu cunoştea pe Marx, ci numai socialismul francez, Dostoievski, cu genială presimţire, a văzut socialismul aşa cum îl vrea Marx, ca antipod al creştinismului. „Legenda marelui Inchizitor" e scrisă mai mult contra socialismului decît contra catolicismului. „Socialismul francez e socialism le constringere o idee moştenită dela vechea Romă, păstrată şi transmisă prin catolicism". Berdiaef aminteşte aici pe Joseph de Maistre care, în *Considérations sur la France*, insistă asupra caracterului pasiv al conducătorilor Revoluţiei.

In Apus biserica a devenit stat. Biserica adevărată o va întemeia poporul rus. Atunci se va vedea care a fost rătăcirea socialismului ateu şi a revoluţiei atee. Dostoievski a fost duşman al Apusului, întrucît în el se realiza civilizaţia „burgheză", care implica o revoluţie atee şi materialistă. Poporul rus este adevăratul „purtător de Dumnezeu", zice Dostoievski; şi aşa învăţătura lui se închee într'un mesianism naţional înrudit cu „poporanismul" religios. La Ruşi, zice Berdiaef, sentimentul naţional a fost totdeauna violent şi histeric. La Dostoievski mai cu samă, conştiinţa naţională n'a ajuns niciodată la maturitate senină şi sigură, ci a rămas o boală.

Rusia e un cimp fără capăt. Lipsa de margine şi hotar vizibil e caracterul specific al peizajului rus. Aşa e şi sufletul rus: risipit, fără granițe, fără formă. Numai în sufletul rusesc putea face Dostoievski descoperirile pe care le-a făcut. Şi el a fost un fel de *narodnik*. Berdiaef crede că poporanismul rus a fost totdeauna „indicele slăbiciunii păturii cultivate, care n'avea conştiinţă sănătoasă de misiunea ei". Clasa cultivată rusă îşi simţea slăbiciunea şi se pleca într'o idealizare absolută a norodului de jos. Acea clasă era strivită între ignoranţa populară şi apăsarea imperială.

Ea se lasă cuprinsă de o dragoste şi admiraţie mistică pentru norod; ajunge a se simţi vinovată în faţa lui, să considere cultura ca un *păcat* faţă de popor.

Astfel în Rusia, şi extrema dreaptă, şi extrema stîngă au fost, în fond, ostile culturii.

Era în elita intelectuală rusă o lipsă caracteristică a sentimentului de răspundere şi onoare personală. Este lucru de însemnat că în istoria Rusiei a lipsit cavalerismul; aceasta a avut pentru cultura ei morală urmări dezastruoase. — Poporanismul rus a căutat adevărul şi pe Dumnezeu nu în personalitate, ci în popor.

Cele mai mari genii ruse n'au putut suporta izolarea, singurătatea înălţimilor, n'au cunoscut lirismul piscurilor singuratice, ci s'au adăpostit în căldura vieţii populare şi colective.

In această privinţă e o profundă opoziţie între Tolstoi, Dostoievski, şi europeanul Nietzsche.

Totuşi Dostoievski nu-i un simplu slavofil. „Europa e lucru grozav şi sfînt — e patria minunilor sfinte" *(Jurnalul unui scriitor)*. Respingător în viaţa europeană îi era lui Dostoievski numai „burghezul" cu spiritul lui mercantil. Insăşi „înapoierea" lor i-a salvat pe Ruşi de spiritul burghez. Reacţia împotriva acestui spirit, împotriva căruia s'a ridicat, în Apus, visul dioniziac şi tragic al lui Nietzsche, nimeni n'a întrupat-o mai perfect decît Ruşii.

„Tot slavofilismul şi tot occidentalismul nostru n'au fost decît o vastă neînţelegere. Europa e tot atît de scumpă Rusului adevărat ca şi Rusia. Misiunea Rusiei e hotărît paneuropeană şi mondială" (Dostoievski). Dar ideia că Rusia va aduce Europei cufundate în întunericul burghez lumina Răsăritului, nu-i numai în cărţile călugărului Filotei; e şi la Bakunin şi la Lenin. La baza mesianismului rus stă o greşală sau o minciună, un raport fals între elementul religios şi cel naţional — greşala e în idolatrizarea poporului cultivată de narodnici, şi care cuprinsese deopotrivă pe marxişti, caşi pe ciornoesotnici. In rătăcirea lui poporanistă Dostoievski crezuse că poporul va rămînea credincios lui Hristos, că numai „inteligenţa" e stricată de ateism şi materialism.

Infrîngerea poporanismului va întări conştiinţa personalităţii şi a răspunderii. Şi în cultura rusă, nimeni nu a făcut pentru deşteptarea personalităţii atît cît Dostoievski. Lipsa de caracter e un păcat naţional rusesc. Elaborarea de caractere morale, pregătirea virilităţii şi autonomiei spirituale — aceasta a fost învăţătura lui Dostoievski....

O formulă banală pretinde că dragostea e suprema înţelegere. Cine ţine la această formulă poate să o aplice cu deosebită mulţumire cărţii lui Berdiaef. Mi se pare, La Rochefoucauld a zis cam aşa: un om de spirit poate iubi ca un nebun, însă niciodată ca un prost. Aforismul acesta îl prefer formulei populare pomenite mai sus. Profesorul Berdiaef e, nu numai, cum vrea el, un „pneumatolog"; e şi un om de spirit, în înţelesul lui La Rochefoucauld. Dragostea lui Berdiaef pentru Dostoievski e pasionată, şi uneori merge până la panegiricul absolut; rămîne totuşi inteligentă. Imi închipui că de aceia mi-a fost irezistibil să rezum atît de abundent cartea. Berdiaef e clar şi ager despre un subiect pe care-l adoră. Sigur, numai oamenii de spirit ştiu să iubească în plină luciditate asupra lipsurilor obiectului dragostei lor; şi numai ceilalţi au prostia de a nu vedea lipsurile, şi prostul gust de a vrea să le mascheze ori să le dreagă. Astfel că, independent de subiect, cartea profesorului rus este o instructivă întîmplare literară; iar prin subiect, ea este un preţios ajutor pentru cunoaşterea spiritului rusesc modern şi interpretarea unor capitole însemnate din istoria literară.

I-ar putea face, îmi închipui, oarecare greutăţi unii filosofi de strictă profesie, în privinţa „cunoaşterii adînci" şi asupra libertăţii. Planul conştiinţei pe care îl numesc unii bucuros „al cunoaşterii adînci" este, cum credem, planul teoriei cunoştiinţei şi al orizontului metafizic. Pentru interpretarea lui Dostoievski, profesorul Berdiaef admite altă explicaţie: că acel plan are un cuprins exclusiv *moral*. Pentrucă *libertatea* care preocupă pe Dostoievski este evident libertate morală. Dostoievski e închis în creştinism; şi nu există punct de vedere care să se intereseze mai puţin de metafizică decît cel creştin. Libertatea, cu infiltrările ei creştine, rămîne, oricum, lucru „de suprafaţă" — social. Problema răului şi a răspunderii nu sînt ale planului adînc, ci ale omului empiric.

Tot aşa ideia nemuririi personale este un prejudiţiu social, în care, printr'o substituire sofistică, eul „profund" este subtilizat în favoarea eului social.

Cu toate şovăelile lui naiv complicate de om care asculta supus de datini şi credinţe moştenite, Kant a căutat să salveze o situaţie teoretică desperată, trecînd totdeauna acele credinţe pe sama „ra-

țiunii practice". Dostoievski, ca nenumărați alți literați ginditori de eri, de azi și de mine, a rămas în acest punct, mai vechiu decit Kant, și inocent de grijile subtil prudente ale acestuia.

Planul „adinc" este planul purei și egalei contemplări, unde nu are loc nici o preferință sau ierarhie, — pentru „morală", de exemplu, cu libertate și nemurire dimpreună.

Imi pare potrivit să zicem: obsesiunea ideii de păcat și pedeapsă era un simptom propriu individului Dostoievski. Iar obsesiunea libertății absolute și arbitrarului haotic, e fenomen rusesc — obsesiunea unei societăți bolnave de o anacronică apăsare, prin urmare și de furia de a nega orice constringere.

Desigur e cu deosebire interesant de a vedea cum, istoricește, societățile devin teren specific pentru una sau alta din atitudinile fundamentale ale spiritului. Insă n'ar fi, cred, decit o imprudentă concluzie, să definim pentru eternitate poporul rusesc ca apocaliptic și nihilist. Deocamdată el face, de exemplu, o strașnică încercare de disciplinare economică într'un spirit de cea mai teribilă esență burgheză, pentrucă nicăieri doar ca în exagerarea economistică nu se vede mai tare cit de adevărat copil al duhului burghez este socialismul actual.

Paul Zarifopol

Revista Revistelor

Fustel de Coulanges și politicianismul.

Fustel de Coulanges a fost un savant care a făcut Istorie. Și este soarta tuturor acestor oameni desinteresați și cinstiți să vadă cum opera lor slujește la cele mai obtuze polemici politicianiste. Un exemplu tipic este articolul d-lui Jean Héritier, intitulat „Fustel de Coulanges și ideia cuceririi", publicat în „Revue Universelle", care e oarecum sucursala mensuală a cotidianului „Action Française", organul regaliștilor francezi.

Autorul începe, bine înțeles, să declare că Fustel de Coulanges n'a făcut politică, ci doar știință. Dar..., adaogă d. H. cu finețã, faptele sint fapte. Și dacă Fustel de Coulanges le-a respectat, nu putea să nu ajungă la concluzii identice cu ale prietenilor noștri dela ziarul „Action française".

Vreți un exemplu de cum se acordă faptele Istoriei cu revelațiile lui Maurras, Daudet & Co.? „Fustel, — scrie d. Héritier, — ne-a arătat că feudalitatea nu vine nici dela Roma, nici dela Germani, ci din natura omenească. Și d. Paul Bourget a avut dreptate să laude pe Fustel că a pus în evidență „solidaritatea indestructibilă care leagă unele de altele toate monumentele Franței".

Credem că nu mai este nevoe de nici un comentariu.

(Héritier: Revue Universelle)

Studiu psihologic asupra dreptului și justiției.

Cuvântul „Drept" poate avea mai multe semnificații. Se pot astfel distinge cel puțin trei. Mai întâiu *Dreptul* material abstract, adică ansamblul principiilor juridice cuprinse în legislația pozitivă, în codurile diverselor țări, reguli mai mult sau mai puțin generale. Alături de acest drept obiectiv (legea, *the law*) se poate vorbi de unul subiectiv, concret, care privește nu ansamblul de reguli sosiale și sancționate de grup, ci aspectul individual al acestor reguli, felul cum ele se traduc din punctul de vedere al fiecărui membru al colectivității. Aci aspectului *datorie* i se substitue acela de facultate de a face, de liberă permisiune, de voie îngăduită, într'un cuvînt aspectul de drept, cu *d* mic, opus lui Drept cu *D* mare. Este ceiace Englejii numesc *right* în opoziție față de *law*. Este aplicarea *concretă* a dreptului pozitiv. Il găsim cu ocazia actelor juridice sau a proceselor între cetățeni.

Alături, sau mai precis pe deasupra acestor două accepții ale fenomenului juridic, este loc pentru un al treilea aspect, de astă dată foarte abstract, neatîrnat într'o oarecare măsură de dreptul pozitiv, și întinzându-se până la granițele moralei pure. E dreptul conceput ca putere morală, Dreptul care, după ce și-a tras din societate toată vigoarea lui și pute-

rea de obligațiune — s'a înfipt în conștiințele individuale, s'a împlîntat așa de adînc, încît parcă nici n'ar fi avut origini sociale, parcă s'ar fi născut direct în sufletul personal al individului, de care este incorporat în mod indisolubil. Avem aci tot acel panteon de concepte morale care luminează ca un far întreaga activitate juridică a omului, concepte ca acela de justiție, de echitate, de utilitate, de recompensă, de pedeapsă, acela de cauzalitate, de identitate și de personalitate.

Această scurtă analiză poate lumina acel paradox care stă la baza fenomenului juridic. Intr'adevăr, constatăm pe de o parte că Dreptul variază dela societate la societate, dela epocă la epocă, dela meridian la meridian, „Verité en deça des Pyrhénées, erreur au delà", spunea odată Pascal. Dar adevărul spus de Pascal este și el relativ ca toate celelalte.

Căci în ciuda divergențelor de loc și spațiu, există un fond comun, care e legat de esența indestructibilă a naturii omenești, acel „drept natural" cum îl numim destul de impropriu în doctrină, dreptul acela pe care încă Grecii și Cicerone îl observaseră, și care ne arată cum anumite concepte morale prezidă, aceleași, în toate sistemele juridice de pe globul pămîntesc.

(P. Tisset: *Revue de Méthaphysique et de morale).*

*

In căutarea societății.

Două sentimente foarte nete: acel al puterii și acel al iresponsabilității domină mințile unui om care se găsește în acea „stare de mulțime" de care vorbește sociologia, starea specială a omului cînd e în mijlocul semenilor săi gîndind în totul la fel cu dînșii.

Aceste două sentimente sînt de ajuns pentru a explica toate bizareriile, cruzimile, generozitățile pe care le prezintă „psihologia mulțimilor". Explică, în deosebi, de ce mulțimile alternează așa de ușor josnicia cu abnegația. Dar să distingem între social și colectiv. Adeseori o activitate are origini și consecinți sociale, fără a fi propriu-zis colectivă. Omul solitar, cînd simte și gîndește — nu taie, prin aceasta, cordonul ombilical care îl leagă de societate. Dar nu exercită o activitate colectivă, ci individuală.

Să ne ferim deci de a absorbi tot socialul în colectiv. Adeseori valorile sociale se păstrează datorită puterii personalităților individuale, grație devoțiunii intime și secrete a atitor bărbați și femei cărora societatea nu le dă în schimb decît indiferență și nedreptate.

Termeni ca: inspirație, descoperire, invenție nu seamănă de loc cu cei întrebuințați în psihologia mulțimilor (constrîngere, hipnoză, sugestie, etc., etc.). Trebue distinse unele de altele, dar ținut sama de amîndouă.

(Jeanne Renauld: *Revue de Métaphysique et de Morale).*

*

Putem scăpa de revoluție ?

Cînd pictorul Bellini îi arătă sultanului Soliman Magnificul faimosul său tablou reprezentînd pe Salomeia ducînd capul lui Ioan Botezătorul, — Sultanul strîmbă din nas. Capul lui Ioan nu-i plăcea. Nu-i părea veridic, nu-i părea natural. Atunci, adresîndu-se căpitanului gărzii sale, zise: „Ia puneți să-i taie capul unuia din păzitorii mei, pentru ca să vadă și dumnealui cum e un cap tăiat adevărat". Și nimeni n'a protestat. Nimeni nu s'a supărat. Era ca și cînd Majestatea Sa ar fi dat ordin să-i facă ochiuri la capac. Nimeni nu a găsit în mica fantezie pedagogică a monarhului motiv de revoluție.

Azi lucrurile s'au schimbat puțin. Și cei mari au serioase motive să se teamă de cei mici, cei mulți de cei puțini. Există o deplasare a spiritului de dreptate, o ridicare a nivelului sensibilității acestuia.

Statul, guvernul, clasa dominantă trebue să *facă curte* celor care sînt mai năpăstuiți de soartă. De ce în Anglia revoluția nu-i posibilă și de ce în Rusia a fost? Iată un mic fapt divers care explică mai bine decît un argument abstract. Zilele trecute a apărut o cărțulie editată de Rușii refugiați în Englitera, carte care să slujească de călăuză noilor debarcați. Și se spune în această carte că „policemen"-ii, sergenții de stradă și agenții de poliție englezi sînt foarte amabili cu populația; astfel că, dacă cineva se pune să fie obraznic cu vreunul din ei, toată populația sare să-i apere. Da. Populația sare să facă poliție pentru a apăra pe polițistul atacat! Să se compare această situație cu purtarea polițistului rus din vremea țarilor, care pe unde trecea nu făcea decît samavolnicii. Exact ca în romane sau în filmele de cinematograf. Fără nici o deosebire.

Mijlocul de a avea pace socială este exact același ca și pentru pacea națională. Războiul ca și revoluția nu se pot evita complect, dar în măsura în care lucrul e posibil, singurul leac e... *democrația,* adică regimul sincer de *liberă* discuțiune, de publicitate a tuturor dezbaterilor referitoare la guvernare. Societatea Națiunilor e procedeul parlamentarist transpus în cadrul internațional. Desigur, S. D. N. nu va extirpa războiul. Dar sînt totdeauna șanse ca două popoare, deși urîndu-se de moarte, să se gîndească totuși mai puțin intens la războiu după ce prealabil au discutat puțin, și discutînd, i-a auzit toată omenirea globului. Este o garanție. Mică încă — dar sigură și singură.

Același lucru și în materie internă socială. Revoluția nu apare decît acolo unde actele guvernelor nu-s cunoscute bine și iute marelui public.

Aci, ca în toate, *Democrația,* cu toate sarcasmele la care de altfel e de mult obișnuită — este marele remediu.

(Gilbert Murray: *Revue Mondiale).*

*

Originile semite ale gîndirii occidentale.

Nimic nu întrece în interes și în mister problema Mării Roșii. Acolo a fost (și este poate și azi) drumul cel mai important de pe planeta noastră, drumul care unește popoarele europene cu China și India. Toate semințiile lumii, în decursul Istoriei, au trecut pe acolo; după imperiile Egiptului și Mezopotamiei, după Alexandru și succesorii lui Alexandru, după Roma și Bizanț, după Mahomet și moștenitorii săi, descoperirea lui Vasco de Gama a redeschis lupta pentru Marea Roșie, iar Lesseps, croind canalul de Suez, a dat acelei mări o importanță nu continentală, ci deadreptul planetară. Deabia a fost deschis canalul, și națiunile europene s'au și aliniat pe țărmurile pasajului milenar.

Un mare savant francez a scris o carte magistrală asupra acestei chestiuni, d. Kammerer, și rîndurile aci rezumate sînt prefața acestui volum, volum în care, între altele, ni se arată destinul într'adevăr extraordinar al poporului semit.

Se poate spune că toată gîndirea occidentală li se datorește lor. Semiții țărmurilor Mării Roșii au fost cei dintăi care au resimțit nevoia de unitate filozofică, nevoia unei credinți într'un Dumnezeu unic, într'o forță atotputernică și atotstăpînitoare. Sînt primii care au dezbrăcat religia de măruntele ei contingente domestice, politice și sociale, pentru a face dintr'însa un mijloc de satisfacere a nevoii metafizice de a ști și de a gusta plăcerea intelectuală a misterului ideii.

(Gabriel Hanotaux: *Revue de Paris).*

*

Conquistadorii spanioli în America.

Istoria economică a cuceririi Americii de către Spanioli trebue complect refăcută. **Psihologia** *Conquistadorului* nu-i cunoscută bine. Se balotează între două exa-

gerări. Unii ridică pe conquistadori în slava cerului, și fac din ei cei mai mari organizatori.

Alții, dimpotrivă, îi acuză de toate infamiile; și ni-i reprezintă ca pe niște paraziți hrăpăreți, lucrînd, laș, la adăpostul protecției și impunității oferite de guvernul spaniol.

Aceste două opiniuni nu-s *doar exagerate*. Sînt false pur și simplu. Căci Conquistadorul n'a fost organizator. Este tocmai calitatea care i-a lipsit. Și mai ales, n'a fost un parazit. A lucrat în condițiile cele mai adverse. A desfășurat un curaj unic în Istorie. Și guvernul spaniol nu l-a ajutat, în toate acestea, aproape de loc.

Conquistadorul nu era un organizator. Se pare că această lipsă este caracteristică întregii rase spaniole. Asupra acestui punct, Europenii s'au arătat inferiori Indienilor. Pieile Roșii, în special Incașii, erau organizatori eminenți. Nu înaintau în țară inamică înainte de a fi constituit baze solide militare și economice, înainte de a fi creat șosele, de a fi construit magazine publice, de a fi instalat funcționari, de a fi dezvoltat cultura solului prin irigații și terasamente. Spaniolii, genii *individualiste*, erau incapabili de asta.

Să se adauge că aveau de combătut cu Pieile Roșii; că la început n'au găsit aur, ci mizerie și foamete; că guvernul nu-i ajuta aproape de loc. Că debuturile conquistei au fost o adevărată „catastrofă economică", — și vom înțelege că viața acestor oameni, a unor Alonso de Ojeda, Vasco Nunez de Balboa, Francisc Pizarre, Ferdinand Cortez, etc., etc., a semănat mai mult cu un martiraj decît cu o existență de paraziți. Este aci un exemplu de curaj și de inițiativă pe care numai spiritul individualist al Spaniolului îl poate explica, — acel spirit individualist care, în sensul cel rău, am văzut că se manifestă subt forma absenței oricărui spirit de organizare.

(Louis Baudin: *Revue d'Economie Politique*).

*

Viața la Café Vachette (1898-1910)

Situat în colțul bulevardului Saint-Michel cu Rue des Ecoles, în localul unde azi este o bancă — faimosul Café Vachette avea un caracter de intimitate pe care nu-l mai au localurile din ziua de astăzi, invadate de o clientelă cosmopolită, unde scriitorii și studențimea țin un loc din ce în ce mai mic.

Obișnuiții se împărțeau în mai multe grupuri: Moréas cu prietenii lui, jucătorii de domino, cu Bouguereau-fiul și cu viitorul deputat Malvy, cei doi frați Berthelot, și un alt grup de Romîni gesticulînd și țipînd, al căror acent străin domina certurile dintre jucători, și chiar glasul lui Moréas.

Se pleca dela Vachette pe la douăsprezece noaptea, sau pe la unu. Jucătorii așteptau închiderea ușilor pentru a se duce în continuare la hale cu Moréas. Intorcîndu-se dela hale, grupul se oprea la mica patiserie din colțul străzii Racine care niciodată, în toată cariera ei de pe acea vreme, n'a tras oblonul și nu și-a stins lumina. Se mîncau prăjituri; și, după aceia, mulțămiți de a fi văzut lumina aurorei, tineretul pleca acasă pentru a gusta somnul înțelepților.

Acest tineret forma, la Vachette, un fel de centru de informațiuni, o punere și ținere în curent cu ce se spunea și se scria prin cărți, reviste, jurnale și teatre. Fiecare povestea ce știa, ce cetise, ce mahalagisme mai aflase, care erau rumorile culiselor, proectele editorilor; unul rezuma o piesă; altul vorbea filozofie. Se semnala ultima carte apărută. In poezie, arbitrul fără apel era, bine înțeles, Moréas.

(Antoine Albalat: *Mercure de France*).

*

Maniera literară a lui Gide.

Maniera literară a lui André Gide este originală și greu de definit. Nu se lasă ușor catalogată în „stilurile" cunoscute.

In genere există două categorii de scriitori: *acei ce scriu cuvinte* și acei ce scriu *prin cuvinte*. Sînt unii (ca Barrès, Morand, Chateaubriand, Giraudoux, Princesse Bibesco, France, Cocteau, etc.), care cultivă formula verbală, efectul magic al împreunării cuvintelor *de efect*. La alții (și-s deasemeni mulți și variați: de ex.: Cehov, Maupassant, Turgheniev, Dostoevski, Balzac, Iakobsen, Tolstoi, etc., etc.), arta constă tocmai în a ne face *să uităm că se folosesc de cuvinte*. Ei se slujesc de vorbe ca de simplu instrument intermediar, pentru a descrie, cît mai direct realitatea. Despre asemenea scriitori s'a spus că „fac concurență oficiului de stare civilă".

Căreia din cele două categorii aparținea Gide?

Nici uneia. Căci el nu creiază personaje de acelea „în carne și oase", halucinante de concretă materialitate.

Pe de altă parte, nu-i un cultivator de vorbe senzaționale; nu-i un „condei vioi"; nu are „stil nervos". Stilul lui e simplu, simplu ca în Cehov sau Dostoevski (pe care îl iubește atît de mult).

Caracteristica lui e alta. Nu creiază personaje „în carne și oase". Creiază însă minunate *„portrete morale"*. E incapabil să zugrăvească fizicul. Trăsăturile nu se închiagă. Dar e incomparabil cînd este vorba să descrie psihicul.

La el, cele două metode literare pe care le distinsese odată d. Ibrăileanu: *creația* și *analiza* se găsesc contopite, și aceasta pentru că la el creația are de obiect exclusiv sufletul. Personajele lui sînt entități morale; dar suple și veridice, nu scrobite și retorice ca cele raciniene sau corneliene. Noul său roman, „L'Ecole des femmes", prezintă foarte limpede aceste trăsături caracteristice întregii opere a lui André Gide.

(D. I. Suchianu: *Adevărul Literar*).

*

Filozofia omenească a lui Turgheniev.

Niciodată un romancier n'a făcut atîta probă de „economie de mijloace" ca el. Cînd cineva cunoaște puțin tehnica unui roman, nu se poate împiedeca de a se întreba cu mirare cum a reușit Turgheniev să dea, în cărți așa scurte, atîta impresie de trăinicie și de plenitudine.

Dacă analizăm metoda, găsim o artă de construcții foarte ascunsă și foarte perfectă. Romanele lui Turgheniev se petrece totdeauna în momente de *criză*. Un Meredith, un George Eliot, încep bucuros povestea eroului lor încă din anii copilăriei acestuia. Tolstoi el însuși pornește povestirea destul de departe față de episodul central al cărții. Turgheniev se aruncă, se cufundă deodată, brusc, în mijlocul subiectului. „Părinți și copii" este povestea cîtorva săptămîni. „Intăia dragoste" de asemeni. „Un cuib de boeri" începe exact în momentul decisiv, cînd eroul se întoarce acasă. „Fum" începe în momentul întîlnirii hotărîtoare. Firește, autorul îl duce pe cetitor, din cînd în cînd, înapoi, în acele cîteva alee ale trecutului pe care judecă util să le exploreze. Dar asta nu dela început, ci mai tîrziu, după ce cetitorul a fost deja prins prin emoția care l-a cuprins cetind primele pagini ale cărții. Aproape că ne vine să ne gîndim la faimoasa „unitate de timp" din tragediile franceze. Și în adevăr, Turgheniev este un mare clasic.

Turgheniev era foarte realist. Trebuia să *vadă;* altfel nu putea să scrie. Dar realismul lui nu-i brutal, ci înoată într'o nesfîrșită poezie.

El însuși a spus odată despre Zola: Defectul cel mare al lui Zola, este că nu l-a cetit niciodată pe Shakespeare".

Acest text e poate cam nedrept, căci există oarecare poezie în Zola. Dar nu acea poezie pe care Turgheniev o socotea indispensabilă, poezia visului, adică sentimentele tandre și irezistibile mișcau spre fericire.

(André Maurois: *Revue Hebdomadaire*).

*

Schemele acțiunii.

In psihologia franceză Revault d'Allonnes, in cea germană Köhler, au introdus noțiunea de formă, de structură, de „Gestalt", de „schemă mentală". Omul și animalul superior își elaborează noțiunile incepind prin a le schematiza. Astfel, este locul pentru un studiu general asupra schematizării.

S'ar putea incepe cu schematizările estetice, in deosebi cu acele notații instantanee, cu acele insemnări „impresioniste" atit de gustate in literatura și in arta modernă.

Apoi, s'ar putea cerceta cum schematizează sentimentul, memoria, uitarea, cum schematizează gindirea, — cind subt formele nedisciplinate ale raționamentului vulgar, cind subt formele metodice, stricte.

Dar cel mai normal este să se înceapă cu un studiu — ca acel de față — asupra felului cum schematizează *acțiunea*. Acțiunea, dela automatismele fiziologice relativ simple, până la conduitele și „comportamentele" diferențiate mental și social. La dreptul vorbind, acest studiu presupune pe celelalte, dar totuși trebue inceput cu el, de oarece se prezintă subt un aspect foarte obiectiv.

Dintr'o asemenea cercetare două concluzii se desprind:

1° Că o anumită capacitate este la început încercată tumultuos, dincolo de cimpul său primitiv de aplicare. Un copil capătă o sabie. El va *încerca* să găurească cu ea și lucruri ce nu se pot găuri. Sau primește un creion. Va încerca să deseneze și pe ceiace nu se poate desena.

2° O schemă, o dată făcută, se poate modifica, ameliora, preface, potrivit experiențelor nouă.

Ar mai rămînea de studiat cum acțiunea are efectul de a *simboliza*, adică cum anumite schematizări, cu totul detașate de originile lor, golite de conținutul lor mental primitiv, persistă in viața socială ca rituri, și primesc adesea conținuturi nouă. Dar acest studiu așa de atrăgător nu-i de competența Psihologiei, ci de a sociologilor.

(Revault d'Allonnes: *Revue Philosophique*).

*

Lupta pentru sufletul rusesc.

Opinia europeană, preocupată exclusiv de fenomenele economice deslănțuite în Rusia prin revoluția comunistă, se gindește prea puțin că lupta pe care o dă stăpînirea sovietică e o luptă pentru sufletul rusesc.

Apusenilor, Rușii, așa cum sint ei prezentați in deosebi la Dostoievski și Tolstoi, li se arată ca o lume opusă sufletului și gindirii europene.

Rușii sint intermediarii intre aceasta și Nirvana indică. Nu e vorba aici de fundamentul istoric și etnic al acestor deosebiri, ci numai de efectul caracterului specific rusesc asupra soartei actuale a acestui popor. In structura ei sociologică, Rusia este o massă amorfă, care de veacuri își așteaptă plăsmuitorul. Pătura socială, care de un secol, aproximativ, a primit cultură apuseană, a rămas totdeauna foarte subțire. Caracteristic acestei minorități înfruptate din idei europene, este un zel fanatic în imitarea și aplicarea acelor idei. Nicăieri teoriile unui Marx și Engels n'au fost cu atit de necritică admirație adoptate și prefăcute in axiome, cum au fost în Rusia. Conducătorii bolșevici au găsit, in această privință, un teren foarte bine pregătit. E de notat însă că minoritatea conducătoare în revoluție a fost formată, in mare parte, din evreimea internațională, din Georgieni, Armeni, Tătari și din membri ai aristocrațimii rusești, prealabil internaționalizată și ea.

„Un înalt funcționar sovietic exprima in fața mea părerea lui de rău, că experiența bolșevică se face tocmai într'o țară atit de puțin dezvoltată industrialicește ca Rusia; in o țară ca aceasta, puterea se ia ușor, însă obținerea unor succese real convingătoare e lucru greu".

Sigur trebue să fim prudenți astăzi in precizarea caracterelor naționale. Cine ar fi zis că Germania va ajunge țara clasică a democrației, că Franța va fi militaristă, iar nedisciplinații Italieni vor forma un fel de Prusie a Mediteranei?

Putem spune însă, că lupta pentru sufletul rusesc nu s'a isprăvit. Căci iată: raționalismul european s'a schimbat, la Ruși, într'o nouă religie.

Crucea s'a înlocuit cu secerea și ciocanul, cărora comunistul se închină, precum odinioară sfintelor icoane; și minoritatea bolșevică a luat asupra-și toată puterea absolută și arbitrarul elitei aristocratice de altă dată.

Rusul e, in adîncul ființei sale, un om „neeconomic", sau „antieconomic". Nu cunoaște valoarea avuției, nu prețuește confortul general al vieții, cum face orice bun apusean.

Raționalizarea economică modernă, așa cum o cunoaște și o trăește Americanul, omul eminent economic, e în Rusia plantă exotică. Exagerarea ei grotescă în școală, în presă, în propagandă de tot felul, arată numai și mai mult absurditatea încercării.

Punctualitate și standardizare sint în realitate rusească o comicărie. La prima vedere, caracterul rusesc pare favorabil comunizării. Practica însă dovedește că indolența Rusului e mult mai tare decit conștiința sa comunistă.

Astfel, constrîngerea comunistă de sus dă greș.

Lupta adevărată pentru sufletul rus începe dincolo de sforțările economice, începe cu propaganda ateistă *ex officio*. Combaterea creștinismului, animată de Lenin cu formula: Religia e opium pentru popor, formează problema esențială a crizei rusești. Antimaterialismul creștin este o forță enormă care se opune popularizării idealului comunist, cu primatul vieții economice implicat în el ca element principal.

Sovietele au văzut clar, cind șiau zis, că un creștin bun, nu poate fi adevărat comunist.

Țăranul și lucrătorul rus trebue să invețe a idolatra viața pămintească in locul celei viitoare. Trebue să ne amintim că, în Rusia, și comunismul se preface în religie pentru a ne lămuri sensul luptei care se dă acolo.

(Walter Hagemann, *Der Kampf um die russische Seele*, in *Deutsche Rundschau*, April 1930).

*

Molière și critica.

Thibaudet deosebește trei epoce in critica modernă asupra lui Molière.

Subt Restaurație, împreună cu Fénelon, Voltaire și Rousseau, Molière este clasat între dușmanii tronului și altarului. *Tartuffe* și scena cerșetorului in *Don Juan*, se consideră ca documente ale deismului raționalist.

Intr'o scrisoare către soră-sa, Beyle se întreabă dacă Chateaubriand nu e cumva o incarnare a lui Tartuffe. De partea lor, clericalii atacă pe Molière energic. In curentul acesta se ilustrează mai tirziu Louis Veuillot, cu cartea lui *Molière et Bourdaloue;* și prin anii 90 ai secolului trecut, Brunetière, într'un articol care a făcut sgomot, despre filozofia lui Molière, dă, în fond, marelui comic acelaș loc de opozant raționalist ce-i fusese fixat de critica mai veche catolică.

A venit apoi, vremea cercetărilor biografice și literare erudite: Beffara, Taschereau, Loiseleur, și, ca urmare monumentală a acestor osteneli, ediția savantă a lui Despois și Mesnard. La începutul secolului XX critica erudită se adincește în istoria stilului comediei: Rigal și Lanson, independent unul de altul, proclamă că originea comediei lui Molière e farsa. Acum în urmă, profesorul Gustave Michaut concentrează toată erudiția molierească în patru volume groase de biografie și studiu literar. Paralel cu cercetările profesorilor, foiletonul dramatic — Sarcey, Faguet, Lemaitre — se oprește din ce în ce mai minuțios asupra tehnicei pur teatrale.

A treia fază a criticei despre Molière o descopere Thibaudet în *Viața lui Molière*, mai deunăzi pu-

blicată de Ramon Fernandez, tînărul filozof și critic dela *Nouvelle Revue française*. E vorba acum de interpretarea filosofică a lui Molière. Drept vorbind începutul l-a făcut Bergson. Cartea lui despre rîs se referă de preferință la comicul lui Molière. Ca și Sarcey, criticul cu totul nefilosofic, Bergson își pune întrebarea exclusiv tehnică : cum e construit comicul? Natura comicului la Molière au cercetat-o, cum era de așteptat, și Nemții: Wechsler *(Molière filosof)*, Gutkind *(Molière și drama comică)*, Küchler și Heiss (în monografiile lor biografice și psihologice).

Fernandez încearcă să reconstitue caracterul și viața interioară a omului, după indicații scoase din interpretarea comediei. Incercarea îi pare lui Thibaudet primejdioasă.

Cearta asupra operei lui Molière ca izvor biografic e veche. Este de înțeles că precizările și descoperirea de aluzii sînt, mai ales, ocazii de a greși, deopotrivă, în privința omului ca și a artistului Molière, izvoarele directe despre viața lui fiind foarte sărace.

Pentru Thibaudet, faptul hotărîtor rămîne că Molière era om de teatru. Farsa italiană deoparte, comedia nobilă în versuri a lui Corneille au pregătit drumul marelui comic. Punctul care a trebuit să atragă atenția criticului filosof, în teatrul lui Molière, este fixitatea tipului pe care-l juca el personal la teatru: Sganarelle, Arnolphe, Orgon, George Dandin, Pourceaugnac, Jourdain, Chrysale, Argan, — este un tip pasiv, mecanizat. Și e netăgăduit că dela *Sganarelle* înainte, totul se prezintă ca și cum teatrul lui Molière ar fi stăpînit de această idee fixă: bărbatul înșelat de femee. Contemporanii dușmani n'au lipsit să ironizeze stăruința lui Molière asupra încornoraților. — „Aici însă totul e posibil, nimic nu-i sigur. Puțin lucru știm despre ce se petrece în laboratorul geniului."

Analizele lui Bergson și cercetările istorice ale lui Rigal și Lanson asupra farsei înainte de Molière, sînt punctele de plecare cele mai potrivite pentru cercetarea operei poetului-actor.

Astăzi centrul artei comice s'a strămutat dela Paris la Los Angeles; publicul a adoptat un singur quasi-Molière al ecranului, pe Charlie Chaplin, și comicul lui e același comic pasiv adoptat de Molière dela Sganarelle înainte. Pentru filmul vorbitor, Thibaudet crede că nu se poate închipui un repertor mai bun decît comediile lui Molière, în care spiritul farsei domină în mișcări ca și în replice.

(Albert Thibaudet, *Molière et la critique*, în *Revue de Paris*, 15 Mart 1930).

*

Soarta teatrului.

Jean-Richard Bloch, continuîndu-și „reflecțiile, ipotezele și propozițiile" despre teatrul actual (vezi această revistă, Ianuar-Mart, pag. 215), însemnă numele mari actuale, căutînd a le prevedea rolul în soarta viitoare a teatrului. Pirandello: problemele conștiinței psihologice și ale teoriei cunoștinței — Pirandello însuși socotindu-se categoric printre scriitorii „filozofi *din natură*". Personajele, peripețiile, peizajele acestor scriitori sînt pătrunse de „un anume sentiment al vieții care le dă o valoare universală". Din nenorocire, Pirandello e încă prea „infectat de romantismul vechiu și de cultul eroicului", — zice Bloch; personajele lui prea sînt „tipuri frumoase"; dialogul prea încărcat de eloquență.

Cehov: persoanele, convorbind, nu-și răspund una alteia, — „aceasta-i noua și puternica strategie" prin care dramaturgul rus arată, în indicații fugitive, coexistența unor individualități multiple în fiecare erou al său; celace Ibsen, cu vechea lui tehnică unitară, nu putea realiza decît în lungi episoade. Astfel personalitatea socială a individului ajunge indiferentă, și arta își ia definitiv rămas bun dela realism și naturalism. Persoanele sînt acum nule, și Elmer Rice dă chiar unui erou al său numele Monsieur Zéro. — Foarte ciudat cum uită Bloch pe Wedekind.

Bloch crede că această estetică există în germene la Flaubert: Frédéric Moreau, *l'Éducation sentimentale*, Bouvard, Pécuchet sînt zerouri. „Dela Flaubert, și subt impulsul lui, o mare parte a efortului literar se concentrează în analiza satanică a infiniților mici umani".

Un roman al lui Pirandello se intitulează *Uno, nessuno e centomila*. Expresionismul nu e dar fără strămoși.

Nulitatea face posibil ca autorul să se joace fantastic cu personajul, să-l dedubleze, să-l multiplice, să-l înlocuiască cu altul în cursul piesei, cum face, de exemplu, Jean-Victor Pellerin în interesanta lui fantasmografie *Têtes de rechange*. Nu trebue uitat că o tipizare și anulare ca aceasta nu ar fi posibile fără pregătirea solidă a realismului.

Meritul expresionismului rămîne de a fi adus poporul acela de nule pe scenă, locul tradițional al exaltării individului și al apoteozei eroilor. La curățirea teatrului de convențiile vechi au contribuit apoi, oricît de deosebite altfel, încercările surrealiste și dramaturgice ale lui Cocteau, — au contribuit, în deosebi la anularea sentimentalismului.

Teatrul lui Gantillon, al lui Elmer Rice, H. R. Lenormand și J. J. Bernard, sînt pomenite de Bloch fără adnotări deosebite, afară de însemnarea că în toate se vede aceiași intenție de coborîre în inconscient. Memorabile sînt încercările diverse de teatru istoric, fără reconstituiri pitorești, ci de adîncire pur psihologică: minunata *Sfînta Ioana* a lui Shaw, seria dramelor revoluționare a lui Rolland, și „fuziunea subtilă" a unui subiect psihologic cu un motiv de dramă istorică în *Siegfried* al lui Giraudoux. Aici Bloch îmi pare să fi uitat cu totul de moartea definitivă a sentimentalismului. Sentimentalismul are pielea groasă; e încă un capitol mare pentru critica viitorului. Astăzi, publicul și criticii consumă încă sentimentalismul în doze mari, pe nesimțite.

Intr'o prefață, Joseph Conrad spune aceste cuvinte de mare înțeles: „a exprima numai prin cuvinte momentul hotăritor al unui sentiment e lucru cu neputință... Da, încercarea de a traduce pasiunile prin cuvinte, e în adevăr PREA GREA". — Conrad a formulat clasic, greutatea greutăților. Toate patosurile vechi au ajuns, acum, nesuferite. Bloch mărturisește că, pentru dînsul, Eschil și Shakespeare, singuri, au reușit deopotrivă „le discours et la création". „Genii mai mici sau mai reci", Sofocle, Racine, Goethe, chiar Corneille au înlocuit monotonia exclamației cu o convenție.

Ce se poate face astăzi?

Vorba frumoasă din vechime, în toate varietățile ei, nu mai prinde astăzi. Realitatea vulgară se împotrivește. Prestigiul vorbirii bine ordonate s'a pierdut. Eloquența actuală e, poate, prin excelență, telegrama. Dar problema rămîne aceia din toate timpurile: teatrului îi trebue o vorbire alta decît proza de toate zilele.

Un public, ca acel elizabetan, care iubea și limba frumoasă și emoțiile puternice, nu se mai găsește. Pe Bloch îl consolează felul vorbei lui Claudel, singurul care a înțeles marea lecție a lirismului dramatic al lui Wagner. Legătura aceasta între adaptarea poeziei vechi germane încercată de romanticul original Wagner și maeterlinckismul supraîndulcit al lui Claudel, îmi e cu totul obscură.

Mai bine îl înțeleg pe Bloch, cînd spune că viitorul dialogului dramatic aparține autorității din ce în ce mai triumfătoare a filmului: adică emancipării de graiul vorbit cu încetineala și platitudinile lui. Precum rîsul lui Chaplin a știut să fie rîsul omenirii întregi, așa poetul viitor, într'un lirism esențial și scurt, va da lumii întregi, prin mijloace de o simplicitate eroică, o nouă formă a pateticului.

(Jean-Richard Bloch, *Destin du théâtre* în *Europe*, 15 Mart și 15 April 1930).

*

„Apocalipsul vremii noastre"

V. Rozanov, misticul rus, scrie:

Golul fără margini lăsat de vechiul creștinism în omenirea europeană (cu Rusia cu tot) este cauza esențială a tot ce se întîmplă astăzi. Vremea noastră e apocaliptică. In golul lăsat de creștinism totul piere, toți pier. Totul cade în golul sufletului, lipsit de vechiul său conținut".

De aceia Rozanov scrie noul Apocalips — o fascicolă pe lună; sau la două luni.

Și începe cu literatura.

Literatura rusească se amuză.

In loc să învețe pe Ruși — popor harnic, inteligent și supus — a face cuie, seceri, coase — Rusia importă coase din Austria. — In literatură, vorbe, vorbe, vorbe — e bine scris? nu e bine scris? — și amor, și iar amor. S'a gîndit cineva vreodată în Rusia, că în țara aceia nu există o singură farmacie fundată și ținută de Ruși? Rușii nu știau să scoată iod din varech, și cataplasmele le cumpărau dela Francejí. „Insă toți știam a iubi ca Vronski, ca Litvinov și Oblomov". Prin urmare: dragoste în afară de familie. ІȘ apoi divorțul, scornitură diavolească. Pe bună dreptate au pierit Rusia și Rușii. Rușii erau niște cabotini care nu luau nimic în serios. Așa numitul nihilism. „Plicticoasă istorie, căderea Rusiei. A scuipat Dumnezeu și a stins luminarea. Revoluția și Imperiul, tot una: putrejune puturoasă".

Apocalipsul, carte misterioasă, care îți arde limba, nu-i carte creștină. E anticreștină. Ințelesul Apocalipsului: arată neputința creștinismului de a organiza viața omenirii. Aceasta se vede în vremea noastră, în care nu Hristos, ci drumul de fier aduce pînea. Toată lumea, dintr'odată, a uitat creștinismul: țăranii și soldații s'au făcut socialiști, fiindcă legea creștină nu le-a păzit nici de războiu, nici de foamete. Creștinismul cîntă, cîntă, — și alt nimic. Ca o cîntăreață ușoară. Am ascultat, am ascultat, și ne-am săturat așteptînd. Hristos, o umbră înșelătoare, Oamenii, lihniți de le numeri coastele, — și ei niște umbre.

„O, o, o!"

Intruparea lui Hristos se prăbușește în furtună și fulgere, în foametea omenirii. Hristos nu ne ajută. — Isuse, dă-ne carne, să ne împlinim coastele, să ne umplem pîntecele, nouă și copiilor noștri! — Și Isus tace. Care va se zică e neputincios. — Un cartof costă aici în sat cincizeci de ruble (12 August 1918). O babă îmi spune că, nu departe, în tîrg la Alexandrov, costă cartoful numai șase ruble. Intreb degrabă la gară, cînd pleacă trenul la Alexandrov. Un lucrător zice: la trei. Eu: ceasul vechiu ori cel nou? (Din ordinul bolșevicilor, ceasornicele din Serghievo au fost date înainte cu două ceasuri). El: firește, ceasul nou. Acu' toate-s nouă. Ceasul vechiu e acu' îngropat. — Da, bucură-te literatură rusească! Și făina de secară costă, de pe acum, 350 de ruble pudul. Anul acesta — grozave vremuri! — cîțiva prieteni, precum și necunoscuți mi-au trimis bani (nu știu cum îmi vor fi aflat urma) și de-ale mîncării. Altfel n'ași fi avut cu ce trăi. Cu spaimă și frică începusem a mă gîndi chiar la sinucidere. Sînt obosit. Nu mai pot. Cu doi, trei pumni de hrișcă și *cinci* (subliniat de Rozanov) ouă tari o pot duce uneori o zi întreagă. —O lumină mi s'a arătat în Rusia viitoare — *Serghievo, Gubernia Moscovei. Krasiukovka. Ulița Polevaia. Casa popii Belaiev.*

Să ne închinăm soarelui? Poartă el oare grije de pămînt? Soarele atrage pămîntul proporțional cu massa lui, și invers proporțional cu pătratul distanței. „Stupid, răspunsul lui Kopernik". Ași se răspunde la o întrebare de ordin moral?

Ce alegem? Sistemul solar sau Evanghelia? De ce se învîrtesc planetele și nu stau nemișcate? Despre asta nici Laplace nu știe mai mult decît un elev de liceu.

Evanghelia e o carte rece, raționalistă, *indiferentă* din punct de vedere religios. Parc'ar fi fost anume scrisă pentru Harnack.

Conversație cu un naturalist, Kapterev, și cu un preot, Florenski, despre metamorfoze: omidă — crisalidă — fluture. Aici ni se arată că trebue să credem în viața ce va să fie. Vezi credințele Egiptenilor — și mumiile.

Și așa mai departe.

(V. Rozanov, tradus din rusește de V. Pozner și B. de Schloezer, în *Commerce*, fascicula de vară 1929).

*

Emanciparea lirismului francez

De patruzeci de ani, poeții francejí luptă pentru o sintaxă mai liberă, pentru metafore mai îndrăznețe, pentru o expresie literară înrudită cu expresia muzicală. In fruntea tuturor, Mallarmé, cu poezia lui numai în aluzii, liberă de cătușele fixe ale textului. Inainte de dînsul, „polifonia misterioasă a lui Baudelaire", și „revolta sălbatică" a lui Rimbaud pregătise drumul.

Mallarmé e muzical până într'atît că, din punct de vedere al compoziției, greu l-am putea deosebi de Debussy. Ritmele lui Claudel dau într'o singură replică, într'un singur vers, „suflul unei lumi întregi". Iar claritatea aproape matematică a lui Valéry, nu este ea tot atît de misterioasă ca și clarobscurul celorlalți?

„Astfel, Latinii izbutesc să se apropie de inconscient; nu prin semivisare și lăsare în voe, ci prin o pornire violentă a întregii ființe, prin răsturnare și rupere".

Primele versuri ale lui Stefan George se leagă deadreptul cu *Le Bateau ivre*. Inrudită cu tendințele acestor poeți este și opera liricului contemporan St. J. Perse, unde nu mai găsim muzicalitatea lui Mallarmé, ci numai claritate aspră și vigoare de idei stăpînită — esența însăși a spiritului francez de astăzi.

(Hugo von Hofmannsthal, în *Commerce*, fascicula de vară 1929).

*

Valéry: teoria literară

Un poet de tipul lui Valéry trebuia să teoretizeze. — Și care poet mare n'a teoretizat? — Aforismele lui literare se înmulțesc, subtile și insistente. Numărul de vara trecută din *Commerce* (1929) aduce un spor bogat tezaurului împărțit *Variété I și II*, în conversațiile cu Lefèvre, în prefața cărții lui Jean Royère despre Mallarmé, în *Rhumbs*.

„Un om cu inteligență adîncă și fără milă s'ar putea interesa de literatură? Și cum? Și ce loc i-ar face în spiritul său?" Alături cu problema originalității, problema aceasta a demnității literaturii pare a necăji cu deosebire pe autorul *Introducerii pentru Leonardo da Vinci*. Valéry a fost simptomatic captivat de Leonardo artistul-inginer; și maistrului suprem Mallarmé, el nu s'a priceput să-i aducă mai înaltă laudă decît: *vous êtes de la nature d'un grand savant*. Pe Valéry îl îngrijorează inferioritatea eventuală a literaturii ca atare — literatura cea totdeauna în primejdie să cadă la rangul mediocrității, pe treapta ideilor tuturor, a nediferențierii, a impreciziei, a clarității prostatece — să devină domeniul cel fără măestrie. E tortura intimă moștenită dela Mallarmé. De aceia Valéry se refugiază iarăși și iarăși în clasicism: clasicismul pune maximum de distanță între *gîndul* dîntâiu și *expresia* finală, între *emoție* sau *intenție*, și *mașinăria* care le va *redesena* și *restitui* intervine o „lucrare". Deci, imperativul artistului: „Construire un petit monument à chacune de ses difficultés. Un petit temple à chaque question".

„Gîndurile și emoțiile goale sînt tot atît de slabe ca și omul gol. Trebue deci îmbrăcate", — prin excelență, o credință de artist; fiindcă în omul practic, ideile sînt cu atît mai tari cu cît sînt mai confuze, emoțiile cu cît sînt mai goale — adică, în stare de „goliciune" au ideile și emoțiile maximum de eficacitate pentru voință.

„Un poem e o sărbătoare a intelectului; şi nu poate fi altceva. Un joc solemn, regulat, semnificativ; icoană a ceiace nu eşti de obiceiu, a unei stări de efort, şi efortul acela e ritm". Astfel reimprospătează Valéry clasica formulă „de la difficulté vaincue".

Poetul e inteligenţa şi luciditatea care visează, — somnul care vede clar. Ideia de inspiraţie implică prejudecata, că ceiace vine de-a gata şi nu costă nimic, are valoarea maximă, şi reciproc: ceiace are maximum de valoare trebue să nu coste nimic. Inspiraţia singură n'ar produce decît monştri. E ruşinos să pozezi în sibylă. Insă: „la pensée doit être cachée dans les vers comme la vertu nutritive dans le fruit. Un fruit est nourriture, mais il ne parait que délice", — ceiace mărturiseşte că artistul de astăzi nu poate trăi subt stricta dogmă clasică. Tot astfel, cînd spune, că „figurile", contrar de ce credea retorica veche, nu sînt ornamente şi artificii, dar obiectul esenţial al poeziei, — că poezia nu-i „ocupaţie de lux arbitrară", care ar putea să fie sau să nu fie, ci o „activitatea esenţială, adînc legată de cunoaştere, durată, memorie, vis", atunci Valéry declară dezbinarea desăvîrşită şi fatală a vremii noastre de credinţele literare ale clasicismului. Ce ar zice Malherbe, de această clasare a poeziei, el, care spunea că poetul are mai puţin preţ în stat decît vînzătorul de limonadă. Şi invers, ce zice Valéry de preţul poetului în stat? — E totdeauna preţios să ne întrebăm astfel, ori de cîte ori e vorba de „reveniri" la „adevăruri" vechi, în artă. Desigur n'ar fi înteles omul clasic pe Valéry, cînd spune că datoria primă a criticului este „să descopere problema autorului, şi să caute dacă a rezolvat-o ori ba", fiindcă omul clasic impunea autorului, cu superbă simplicitate, şi problemele şi soluţiile.

In sfîrşit, un aforism ca acesta: „o lucrare este cu atît mai *clară*, cu cît ea cuprinde mai multe lucruri pe care cetitorul le-ar fi format el singur, fără osteneală, fără gîndire" — ne strămută departe peste hotarele bunului clasicism. Valéry constată: oamenii confundă, în toată liniştea, scriitori care spuneau foarte puţin în fraze imense; alţii care cu un ton *natural* au spus adevăruri *de bonnes femmes;* alţii care arată o vigoare vulgară, sau vorbă umflată avocăţească, sau o eleganţă aleasă şi afectată; alţii care păzesc o ordine aparentă foarte apăsat încondeiată, sau „regule de joc". Acei care pe toate cărările repetă: clasicism, clasicism, să comenteze, înşirînd nume proprii, rîndurile acestea ale lui Valéry. Gîndindu-mă la aceşti clasicişti care „confundă", am notat aci „ereziile" aceluia care, cu rafinată şi prudentă cochetărie, pomeneşte uşor şi evaziv pe Malherbe, pe cînd se închină fierbinte lui Mallarmé.

(Valéry, *Littérature*, în *Commerce* numărul de vară 1929).

*

Revistele şi cărţile străine recenzate aci se află în depozit la *Librăria „Hasefer"*, str. Eugeniu Carada No. 9.

*

Mişcarea intelectuală în străinătate

Romane

Jean Prévost, *Les frères Bouquinquant.* (Ed. „Nouvelle Revue Française", Paris).

Un roman de o ascuţită putere de observaţie şi de analiză sufletească. Personajele: doi fraţi, Léon şi Pierre, oameni din popor, şi Julie, o femeie de la ţară, nevasta celui dintăiu şi amanta celuilalt. Léon e o brută alcoolică; Julie, o umilă credincioasă, impregnată de spiritul religios; Pierre, o fire sănătoasă, dornică de viaţă.

După o ceartă aprinsă, cei doi fraţi ajung să se bată şi Pierre îl ucide, fără voie, pe Léon. Neavînd o intenţie criminală, el nu-şi simte conştiinţa încărcată şi singura sa preocupare e copilul pe care-l are cu cumnata sa şi pentru care simte o puternică vibrare părintească. Julie care păcătuise — dimpotrivă — suferă şi, ca să-şi ispăşească vina, se dă drept ucigaşă. In închisoare, ea jură că, dacă va scăpa de pedeapsă, nu va mai fi a lui Léon decît după ce va fi trecut un an şi vor fi primit binecuvîntarea preotului.

Toată acţiunea e prezentată cu o simplicitate remarcabilă şi fără nici un artificiu. E un document omenesc şi în acelaşi timp o adevărată operă de artă.

Artă

Le comte Arnauld Doria, *Louis Tocqué* (Collection „Wildenstein", éd. Les Beaux-Arts, Paris).

Contele Doria a strîns în această monografie un material imens, în mare parte inedit, în legătură cu viaţa şi opera marelui portretist Tocqué. Fiu al unui artist obscur, Tocqué a lucrat în atelierul lui Nicolas Bertin şi apoi în al lui Nattier. La începutul carierii sale a făcut numeroase copii după Van Dyck, Rembrandt, Rigaud, Largillière, şi şi-a manifestat de timpuriu preferinţa pentru portret. In 1731 şi-a asigurat reputaţiunea — fiind ales membru al Academiei regale de pictură — şi a executat de atunci, numeroase potrete ale familiei regale şi ale aristocraţiei, fiind plătit cu 1200—2000 lire de fiecare pînză. La 50 de ani s'a căsătorit cu una din fiicele lui Nattier legîndu-se şi mai strîns de maestrul său. In 1756, invitat de împărăteasa Elisabeta, se duse la St. Petersburg. Şi aci execută numeroase portrete la curtea imperială, ceiace explică şi marele număr de pînze ale artistului aflate în Rusia. Acelaşi succes îl avu după doi ani în Danemarca. Intorcîndu-se în Franţa oboseala fizică îl împiedică să mai lucreze şi muri în 1772 la vîrsta de 77 de ani.

In opera lui Tocqué se remarcă o puternică influenţă a maeştrilor Rigaud, Largillière şi Nattier. Calităţile sale apar mai evidente în portretul burghez, mai sigur şi mai natural decît celelalte. Contemporanii admirau marea asemănare a portretelor, care totuşi nu oglindesc destulă viaţă.

Studiul contelui Doria e însoţit de un catalog complect al operei lui Tocqué şi de descrierea a 633 de tablouri.

Grafologie

F. Michaud, *Ce qu'il faut connaître de l'homme par l'écriture.* (Éd. Boivin. Paris).

Scrisul poate sluji, într'o oarecare măsură, la cunoașterea omului: mai puțin decît vor să ne facă să credem grafologii, mai mult decît își închipue scepticii. Acestea sînt faptele pe care le susține lucrarea lui Michaud. Nu avem aface cu un tratat desăvîrșit de grafologie. Dar se găsesc în această carte suficiente date pentru ca oricine să-și poată însuși temeiul acestei științe atrăgătoare. Aflăm aci raporturile dintre scris și personalitatea morală, dintre grafologie și psihologia modernă, sprijinite pe constatări numeroase și atrăgătoare.

Istorie

J. B. Coulbeaux, *Histoire politique et religieuse de l'Abyssinie.* (3 vol. Éd. Geuthner. Paris).

Autorul care și-a petrecut aproape toată viața în Abisinia în calitate de misionar și ajunsese la o deplină cunoaștere a limbii amarigna, nu a apucat să-și termine vasta lucrare pe care a întreprins-o. Confratele său Baeteman, autor al unui dicționar amarigna-francez, și-a luat asupră-și continuarea și publicarea ei, întregind manuscrisul, complectînd bibliografia și supraveghind tiparul. Lucrarea începe cu originile Abisiniei — pornind dela legenda lui Solomon și a Reginei din Saba — și ajunge pănă'n epoca contemporană cu domnia negusului Menelik. Sînt cîteva capitole asupra răspîndirii, menținerii și evoluției creștinismului în Etiopia, și asupra influenței pe care au exercitat-o aci Arabia și Egiptul.

Pe lîngă cei două volume de text e un al treilea consacrat „documentării". Cuprinde o colecție de fotografii și de desenuri privitoare la arhitectură, la artă și la tipurile etnice din Abisinia.

Politică

Alexandre Pilenco, *Les moeurs du suffrage électoral en France (1848-1928).* (Éd. de la „Revue Mondiale". Paris).

O carte plină de interes și cît se poate de amuzantă datorită unui erudit arhivist. Fără a fi un dușman al votului universal, Pilenco a adunat un mare număr de documente spre a arăta laturea dezgustătoare a alegerilor: făgădueli mincinoase, învoeli suspecte, anecdote scandaloase. Deși ni se relatează fapte petrecute în Franța, la fiece rînd ești ispitit a crede că e vorba de moravurile electorale dela noi.

Bibliografie

G. Ibrăileanu, *Privind viața.* Cu un portret inedit de Șt. Dimitrescu București. Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 60 lei.

Gala Galaction, *Scrisori către Simforoza — In pămîntul făgăduinței.* București. Editura „Cugetarea". 1930. Prețul 80 lei.

Constanța Marino-Moscu, *Făclii în noapte.* Schițe și nuvele. București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 75 lei.

Tudor Vianu, *Poezia lui Eminescu.* București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 60 lei.

D. Iacobescu, *Quasi.* Poezii. Cu o prefață de Perpesicius și un frontispiciu de N. N. Tonitza. București. Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 80 lei.

Octavian Goga, *Precursori.* Cu un portret inedit de C. Ressu. București. Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 100 lei.

Ion Minulescu, *Strofe pentru toată lumea.* Cu vignete de A. Brătescu-Voinești. București. Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 80 lei.

B. Fundoianu, *Priveliști.* Poeme. Cu un portret inedit de C. Brîncuși. București. Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 75 lei.

Adrian Maniu, *Jupînul care făcea aur.* București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 60 lei.

Alexandru Lupeanu-Melin, *Blajul.* Colecția „Cunoștințe folositoare". București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 8 lei.

Theodosia Graur, *Un disciple de Ronsard: Amadis Jamyn. (1540? — 1593), — Sa vie, son oeuvre, son temps.* „Bibliothèque littéraire de la Renaissance". Paris. Librairie Ancienne Honoré Champion. 1929. Prețul 50 fr.

N. Bălcescu, *Scrieri istorice.* Ediție comentată de P. P. Panaitescu. Colecția „Clasicii romîni comentați". Craiova. Editura „Scrisul Romînesc". 1930. Prețul 80 lei.

Emil Durkheim, *Educație și sociologie.* Traducere precedată de un studiu introductiv asupra lui Durkheim ca pedagog, de Iorgu Stoian. Cu o prefață a d-lui G. G. Antonescu. București. Editura „Casei Școalelor". 1930. Prețul 42 lei.

I. Slavici, *Nuvele.* Ediție comentată de Sc. Struțeanu. Colecția „Clasicii romîni comentați". Craiova. Editura „Scrisul Romînesc". 1930. Prețul 80 lei.

Emanoil Bucuța, *Maica Domnului dela Mare.* București. Editura „Cartea Romînească". 1930. Prețul 90 lei.

Romulus Dianu, *Adorata.* Roman. București. Editura „Națională", S. Ciornei. 1930. Prețul 90 lei.

Teodor Scorțescu, *Popi. 1922.* Cu un portret inedit de Paul Scorțescu. București. Editura „Cultura Națională". 1930. Prețul 70 lei.

V. Alecsandri, *Proza.* Ediție comentată de Alexandru Marcu. Colecția „Clasicii romîni comentați". Craiova. Editura „Scrisul Romînesc". 1930. Prețul 120 lei.

Dr. Gr. Graur, *Legea electorală. De ce şi cum trebue modificată.* Bucureşti. Atelierele „Adevărul". 1930.

Ioan Petrovici, *Studii istorico-filosofice.* Ediţia a II-a complectată. Bucureşti. „Casa Şcoalelor". 1929. Preţul 70 lei.

I. Nisipeanu şi **T. Geantă,** *Şcoala activă.* Vol. V: *Pentru educaţia estetică a copilului. Metodologia dexterităţilor în spiritul şcoalei active.* Bucureşti. Editura „Cultura Romînească". 1930. Preţul 150 lei.

I. Nisipeanu şi **T. Geantă,** *Şcoala activă.* Vol. VI: *Geografia în tablouri. Metodologia geografică în spiritul şcoalei active.* Bucureşti. Editura „Cultura Romînească". 1930. Preţul 150 lei.

D. Draghicesco, *La nouvelle cité de Dieu. I. La voie.* Préface d'Albert Thomas. Paris, éd. Marcelle Lesage. Preţul 15 fr.

Ioan Al. Brătescu-Voineşti, *Intuneric şi lumină.* Schiţe şi nuvele. Bucureşti. Editura „Cartea Romînească". Preţul 90 lei.

Paul I. Papadopol, *Un sol al biruinţei: Poetul Şt. O. Iosif.* Bucureşti. Editura „Cartea Romînească". Preţul 90 lei.

N. D. Cornăţeanu, *Reforma agrară şi gospodăria noastră agricolă.* Bucureşti. Editura „Cartea Romînească". Preţul 75 lei.

C. Enescu-Bughea, *Invăţătorul în slujba binelui obştesc.* Bucureşti. Editura „Cartea Romînească". Preţul 45 lei.

Maura Prigor, *Biserica nouă.* Roman. Craiova. Editura „Ramuri". Preţul 80 lei.

Virgil Vătăşianu, *Vechile biserici de piatră romîneşti din judeţul Hunedoara.* Extras din „Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice pentru Transilvania" pe anul 1929. Cluj. Tip. „Cartea Romînească". 1930.

Dr. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti.* Volumul I. Acte şi scrisori (1527—1572). Cu 4 facsimile. Bucureşti. Ed. Fundaţiunea «Regele Ferdinand I». 1929. Preţul 400 lei.

A. Graur. *Les consonnes géminées en latin.* Paris. Librairie Ancienne Honoré Champion. 1929. Preţul 40 fr.

A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain.* Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion. 1929. Preţul 40 fr.

A. Graur, *I et V en latin.* „Collection linguistique" publiée par la Société de linguistique de Paris. Vol. XXIX. Paris. Librairie Ancienne Honoré Champion. 1929. Preţul 25 fr.

M. Kogălniceanu, *Opere.* Ediţie comentată de prof. N. Cartojan. Colecţia „Clasicii romîni comentaţi". Craiova. Editura «Scrisul Romînesc» 1930. Preţul 100 lei.

REVISTE PRIMITE LA REDACŢIE

Societatea de mine, a. VII, No. 8—12; Ritmuri, a. I, No 8, 9; Gazeta cooperatorului, a. II, No. 8, 9; Fîntîna darurilor, a. II, No. 3, 4; Biserica ortodoxă romînă, Mart. 1930; Moldova de Jos, a. II, 1929—1930; Şcoala de la munte, a. I, No. 6-7; Monitorul Municipiului Timişoara, a. VII, No 14; Buletinul Cărţii Romîneşti, a. II, No. 4; Viaţa agricolă, a. XXI, No. 7, 8; Analele Banatului, a. III, Ianuar-Mart 1930; Buletinul Stelei, No. 8, April 1930; Curierul cooperaţiei romîne, a. XXII, No. 4; Bulletin de la Section scientifique de l'Académie Roumaine, XIII-ème année, No. 1—2; La rassegna italo-romena, anno X, No. 3; Luceafărul literar şi artistic, a. I, No. 10—11; Revista Macedo-romînă, vol. II, No. 1; Raze de lumină, a. II, No. 3; Tribuna cooperaţiei ardelene, a. I, No. 1.

---

a. 6 / 1930

Ştiinţele sociale în Franţa*

Mi-aţi cerut să vă vorbesc despre starea actuală şi despre tendinţele ştiinţelor sociale în Franţa. Veţi conveni cu toţii că cîmpul lor de activitate e dominat de o mare figură: aceia a lui Emile Durkheim, autorul lucrărilor *La division du travail, Le suicide, Les formes élémentaires de la vie religieuse.* Secundat de un grup — acela al colaboratorilor de la *Année sociologique* — şi sprijinit pe o tradiţie — aceia a lui Auguste Comte, care e şi a lui Hippolyte Taine, — Durkheim a demonstrat mai bine ca oricine, nu numai prin precepte, dar şi prin acţiune, că era necesar şi posibil să se aplice o dată spiritul pozitiv la studiul regnului uman. Mulţămită imboldului şi directivelor sale, obiectul sociologiei s'a lămurit prin pilde vii. Astfel am putut vedea cum progresează la noi cercetările obiective, comparative şi sintetice privitoare la instituţiunile omeneşti în raportul lor faţă de viaţa grupurilor.

Cu toată personalitatea sa copleşitoare, am greşi dacă am lega totul de influenţa lui Durkheim pentru a vă face să înţelegeţi ce orientare se dă astăzi ştiinţelor sociale în Franţa. Mai întâiu, această influenţă îşi are limitele ei. Ea se izbeşte de împotriviri de care trebue să se ţină seama, şi nu numai în tabăra tradiţionaliştilor, ci chiar în aceia a raţionaliştilor, printre economişti ca şi printre moralişti. De altă parte, această influenţă a aflat şi curente favorabile; alături de împotriviri îndărătnice, apar convergenţe spontane. Mulţi din aceia care-şi îndreptau cercetările pe ogorul ştiinţelor istorice şi mai cu samă, în domeniul ştiinţelor sociale speciale, fără să aştepte cuvîntul de ordine al lui Durkheim, aveau aceiaşi tendinţă ca şi el, şi anume: să afle calea de mijloc între excesul de amănunte particulare şi acela al generalităţi-

* Rezumatul unei comunicări făcute la Institutul de Ştiinţe Sociale din Chicago în ziua de 17 Decembre 1929.

lor apriorice, între verbalismul familiar multor filosofi şi micrologia scumpă multor istorici. Dintr'o necesitate proprie, căutau să stabilească principii de organizare spre a pune orînduială în masa de cunoştinţe privitoare la societatea umană.

In chipul acesta ei se aflau în situaţia fie de-a se întîlni cu concepţiile formulate de Durkheim, fie de-a le favoriza răspîndirea.

Vom încerca să arătăm şi aceste convergenţe şi împotrivirile, îndreptîndu-ne dinspre mare spre munte, dela zona în care se iscă şi se ciocnesc faptele în particularitatea lor, către aceia în care se cristalizează principiile, — trecînd prin etape intermediare, cum sînt ştiinţa dreptului şi economia politică.

Acum treizeci de ani, se părea că, între clanul sociologilor de subt steagul lui Auguste Comte şi acela al istoricilor, ar fi nu numai o nepotrivire de dispoziţie, ci chiar o duşmănie ireductibilă.

Autorul cunoscutei *Historie politique de l'Europe contemporaine*, Charles Seignobos, obişnuia să susţină că evoluţia politică a Europei contemporane nu-şi află explicarea în legi generale, ci în accidente neprevăzute. Iar în cartea pe care a scris-o în colaborare cu Ch. V. Langlois, *Introduction aux études historiques*, care e pentru noi ceiace în Germania e *Lehrbuch der historischen Methode* a lui Bernheim, amintea că ceiace interesează mai cu seamă istoria sînt diferenţele, diferenţe între popoare şi civilizaţii, ca şi între indivizi. Dar sociologul, nu urmăreşte el, prin definiţie, să facă analogii? Se părea că şanţul nu va putea fi umplut. Totuşi, noi posedăm o tradiţie care ne îngăduia să durăm punţi peste acest şanţ: tradiţia lui Augustin Cournot. Ştiu în ce măsură îl apreciaţi ca economist. Dar el a scris şi cărţi de metodologie, în care reflexiunile asupra istoriei ocupă un loc de samă. Ca teoretician al hazardului, Cournot admite, fireşte, că istoria umană trebue să admită şi un oarecare număr de fapte fără legi. Dar existenţa unor asemenea fapte nu aduce cu sine inutilitatea şi imposibilitatea cercetării unor legi generale. Nu există numai o „alură a secolelor", nişte tendinţe dominante ce cată a fi degajate din acumularea de fapte particulare; ceva mai mult, ne e îngăduit să scontăm efectele normale ale unor instituţii, ale unor categorii de grupări.

Reflexiunile lui Cournot ne pregăteau astfel înţelegerea unei distincţiuni asupra căreia avea să insiste Paul Lacombe, autorul cărţii *L'histoire considérée comme science:* distincţia între „eveniment" şi „instituţie". Căsătoria cutărui prinţ e un eveniment unic, particular, contingent. Dar ceremoniile, riturile, formalităţile care o însoţesc sînt lucruri ce se repetă. Ele fac parte din reţeaua de instituţiuni în care sînt învăluite toate grupările omeneşti, reţea asupra formaţiunii şi efectelor căreia trebue să ne îndreptăm atenţiunea dacă vrem să se degaje şi din istorie o ştiinţă a obştescului.

D. François Simiand avea să se folosească de acelaşi gen de distincţiuni într'o discuţie cu istoricii — mai cu samă cu d. Paul Mantoux — privind metoda istorică şi faptele sociale. El susţinea — în felul său — aşa cum o făcusem şi noi într'o mică culegere de esseuri intitulată *Qu'est-ce que la sociologie?*, că orice explicare ştiinţifică a evenimentelor istorice presupune nişte legi generale pe care nu trebue să le impunem *a priori*, ci să le inducem, să le degajăm, prin inducţiuni întemeiate şi ele pe o observaţie comparativă a faptelor sociale.

In ce măsură au răspuns operele istoricilor la aceste deziderate? Ar trebui să facem aci o distincţie, căci sînt numeroase tipuri de istorici. Istoria à la Thiers, care se pierde în detalii biografice şi povestiri de războaie în *Histoire de la Révolution française* şi în *Histoire du Consulat et de l'Empire*, se deosebeşte mult de istoria à la Fustel de Coulanges care, fie în *La cité antique*, fie în *Historie des institutions politiques de l'ancienne France*, dovedeşte mecanismul instituţiunilor şi le stabileşte raportul cu credinţele. Peste cîtăva vreme vom celebra centenarul acestuia, unul dintre cei mai iluştri predecesori pe care i-am avut la direcţiunea Şcoalei Normale Superioare. Vom aminti cu acest prilej avertismentul său: „îţi trebue ani de analiză pentru o oră de sinteză". E adevărat că el însuşi a schiţat o sinteză şi că descrierile instituţiunilor, aşa cum le-a făcut el, deschid frumoase perspective sociologilor începători.

Se pare însă că, de cîţiva ani, istoria à la Fustel a cîştigat la noi oarecare teren faţă de istoria à la Thiers. Chiar înainte de războiu, mulţi membri ai învăţămîntului nostru primar, institutori, doreau o transformare a istoriei în vederea primenirii materiei de predare. Ei cereau să se acorde mai puţin loc istoriei-războiu, şi să se facă loc mai mult istoriei-instituţiuni; să se pună în lumină înfăţişarea generală a instituţiunilor, arătîndu-se în acelaşi timp convergenţele şi divergenţele dintre ele.

Văd că, dela războiu încoace, lumea dela noi îşi dă osteneala să satisfacă această dorinţă şi chestiunea a fost dezbătută de nenumărate ori în congresele pentru Societatea Naţiunilor, în care se preconizează organizarea „cooperării intelectuale" internaţionale. Iată, bunăoară, o publicaţie al cărei titlu e el însuşi un program: *Peuples et civilisations*. Se anunţă într'însa intenţiunea de a se insista asupra atingerilor dintre civilizaţii şi asupra evoluţiei lor. Iată apoi alta şi mai cuprinzătoare: *L'évolution de l'humanité*. Au apărut aci adevărate tablouri, — cum sînt de pildă *La Civilisation égéenne*

de Glotz, *La Civilisation chinoise* de Granet, sau *Des clans aux empires* de Davy şi Moret, — care dezvălue raporturi şi sugerează comparaţii şi inducţiuni. Pe lingă aceasta, cel ce şi-a asumat direcţiunea colecţiunii, d. Henri Berr, îndeamnă pe cetitor, în prefeţele sale, să reflecteze asupra necesităţii de a discrimina în istorie ceiace revine iniţiativelor particulare şi ceiace se datoreşte curentelor colective. De asemenea, s'a şi constituit un „centru de sinteză istorică" în care se tinde să se elucideze noţiuni — cum sînt acelea de rasă sau de cultură — care aparţin şi istoricilor, şi sociologilor.

Cu această activitate, cercetătorii franceji răspund de-altfel unor deziderate emise de către o organizaţie internaţională a istoricilor. I-am văzut la congresul dela Oslo luînd măsuri nu numai în vederea unor schimburi de informaţiuni bibliografice, ci chiar pentru o organizare de aşa natură încît să se ajungă la o convergenţă a lucrărilor însăşi. In chipul acesta — şi după propunerea d-lui Marc Bloch — ei au ajuns să precizeze cele mai bune condiţiuni în care se poate folosi metoda comparativă. De aceia putem recunoaşte că după războiu istoria s'a arătat dispusă să se îndrepte către sociologie. In orice caz, în ceiace priveşte producţiunea franceză, se văd tot mai multe cărţi de istorie care să aducă răspunsuri la întrebările noastre şi totodată materie de gîndit.

***

Se'nţelege dela sine că, dacă trecem dela istorie în general la drept, posibilităţile de apropiere între specialişti şi sociologi ni se înfăţişează din ce în ce mai numeroase. Spunem că sociologia se ocupă cu studiul comparativ al instituţiunilor, cuprinse în cel mai larg înţeles al cuvîntului — al habitudinilor colective. Şi nu e dreptul instituţiunea instituţiunilor, aceia care slujeşte drept schelet majorităţii celorlalte? Obligaţiunile pe care le defineşte, sancţiunile de care dispune nu îndeplinesc, ca funcţiune principală, rolul de a face să se respecte valorile pe care societăţile le socotesc esenţiale? De-aci urmează că sociologia află în regulele dreptului cele mai bune izvoare de informaţie pentru studiul obiectiv al ideilor care domină într'o societate dată. De-aci urmează, de-asemenea, că de îndată ce se apropie de istoria comparată sau de filosofia dreptului, specialistul ajunge dela sine să-şi pună probleme sau să schiţeze teorii de un imediat interes pentru sociolog.

Se cunosc îndeajuns perspectivele deschise de cercetările comparative în domeniul instituţiunilor penale, cercetări al căror iniţiator la noi a fost Dareste. S'a văzut că o formă de represiune, cum e vendetta, bunăoară, nu e — cum se credea altădată — monopolul anumitor rase. Ea corespunde mai curînd unor anumite tipuri de organizare socială, reprezentînd la rîndul lor fazele unei evoluţiuni generale.

Specialiştii din domeniul dreptului public au aflat şi ei subt forme diverse eterna problemă a raporturilor dintre individ şi societate. Haurion socoteşte că nu se pot înţelege geneza şi desfăşurarea instituţiunilor fără a ne referi nu numai la aspiraţiunile colective ale timpului, ci şi la anumite idei eterne, condiţiuni ale echilibrului de care încearcă să se apropie societăţile. Duguit, care vrea să fie exclusiv pozitiv, discută şi noţiunea independenţei individului, şi aceia a suveranităţii statului. El crede că necesitatea de a face să se respecte singura ordine care îngădue îndeplinirea diverselor funcţiuni sociale, e suficient ca să justifice şi să orienteze efortul reglementării juridice.

De-altminteri, dacă cercetăm cum se aplică dreptul privat, ne dăm sama că legea nu poate prevedea totul şi că lasă totdeauna loc interpretării judecătorilor. D. Gény s'a ocupat mult de metodele ce s'ar putea folosi spre a se evita arbitrarul. Dar raţiunea de care se va sluji judecătorul pentru a face dreptate, va fi o raţiune nelimitată în timp şi universală? Sau îşi va da osteneală să înţeleagă şi să traducă inspiraţiuni care se impun timpului său? Dacă există, aşa cum spune d. Morin, un fel de „revoltă a faptelor împotriva dreptului", aceasta nu e din pricină că anumite sentimente comune se erijează în judecători ai faptelor?

Se străvede în ce spirit vor interveni, în mijlocul acestei controverse atît de sugestive, adepţii şcoalei sociologice. Ei vor aduce elemente de întărire tendinţelor relativismului evoluţionist şi celor ale psihologiei sociale. Să se cetească, de pildă, teza lui Fauconnet despre *Responsabilitate* sau aceia a d-lui Davy despre *Contract*, şi se va vedea că aceşti sociologi, nemulţămindu-se de a arăta că unele regule juridice variază după societate, îşi dau osteneala să dovedească în ce măsură anumite noţiuni centrale, puncte cardinale ale vieţii dreptului, sînt şi ele mai curînd produse ale evoluţiunii, decît daruri ale naturii. Ideia de a-l socoti pe individ responsabil şi singur responsabil de actele sale, nu e o idee primitivă, o idee „naturală". Dacă s'a comis o crimă în dauna triburilor pe care le numim primitive, mînia poporului se deslănţue la întîmplare, împotriva lucrurilor ca şi împotriva persoanelor, împotriva copilului ca şi împotriva omului matur. Ca să se canalizeze acest sentiment, ca să se facă să fie concentrat către făptuitor, a fost nevoe de o îndelungată lucrare a civilizaţiei: individualizarea responsabilităţii e un punct de sosire, nu un punct de plecare.

Ceiace dovedeşte d. Fauconnet privitor la responsabilitate, dovedeşte d. Davy în privinţa contractului. In societăţile primtive, obligaţiunile oamenilor sînt definite normal prin

statutul lor, prin situaţia pe care le-o creiază naşterea. Şi par a nu înţelege aceştia că legătura sfîntă dintre dînşii e aceia care rezultă dintr'un acord al voinţelor. O instituţie ca aceia numită *potlatch*, acea obligaţie de a da care creiază obligaţia de a primi şi a înapoia, atît de răspîndită în multe societăţi primitive, nu pune ea oare umanitatea pe calea acestei idei? Darul acesta sub formă de scontare care îngădue unui om să se distingă prin generozitatea sa, e totodată şi o formă primitivă a schimbului: el creiază habitudini de viaţă şi de cugetare deosebite de obiceiurile pur imobilizante. E un fel de exerciţiu de înmlădiere a spiritului juridic pe cale de a institui era contractelor. Alcătuirea de legături între conştiinţele individuale presupune ea însăşi oarecare cuceriri ale conştiinţelor colective.

Putem aminti că, desfăşurind asemenea teme, colaboratorii dela *Année sociologique* se dovedesc credincioşi spiritului întemeetorului ei. Intr'un eseu publicat în tomul IV al revistei şi intitulat *Deux lois de l'évolution pénale*, a furnizat el însuşi un exemplu de ce ar putea da, aplicîndu-se la problemele juridice, ceiace am numit relativism evoluţionist pe baza psihologiei sociale. Dacă penalitatea devine — cum susţine el — tot mai puţin inumană, dacă pedepsele privative de libertate întrec pedepsele privative de viaţă, dacă suferinţele impuse vinovatului sînt în total uşurate, — e pentrucă pe de o parte societăţile devin din ce în ce mai puţin simple. Aci diversele feluri de grupare se încrucişează şi se neutralizează. Puterea intîmpină o contrapondere care o împiedică să cedeze intensităţii elanului represiv. De altă parte, putem spune că criminalitatea devine tot mai puţin „religioasă". Crimele care produc mai multă groază nu mai sînt acelea care par a ameninţa credinţele colective, sufletul grupurilor, şi să merite prin aceasta cele mai aspre pedepse. Atingerile aduse drepturilor individuale devin crimele prin excelenţă. Şi criminalul profită el însuşi de această convertire a sentimentului. Prevenitul se bucură de garanţii. Se aplică pedepse omeneşti condamnaţilor. In chipul acesta, două feluri de transformări explică, pentru sociologi, orientarea evoluării dreptului: acelea care se produc în ordinea formelor sociale şi acelea care se produc în ordinea credinţelor colective.

***

Sociologul îşi dă osteneală să pună în lumină şi ceiace se datoreşte formelor sociale şi credinţelor colective în materie economică. Se pare, însă, că sforţările sale întîmpină mai multă rezistenţă în tabăra economiştilor decît în aceia a juriştilor.

Cînd a vorbit E. Durkheim la *Société d'économie politique* şi a lămurit că valorile de care se ocupă economistul atîrnă şi ele de opinie şi că, din acest punct de vedre, se pot stabili legături între economie politică şi sociologie, s'a văzut oarecare turburare. I s'a amintit celei mai nouă dintre ştiinţele sociale nu numai că ştiinţa producţiunii, a circulaţiunii şi a repartiţiunii bogăţiilor e cea dintăiu în dată, dar că ajunsese şi la adevărate legi naturale independente de fluctuaţiunile opiniei.

Drept vorbind, aceia care luau această atitudine nu reprezentau decît una din tradiţiile economiei politice, pe aceia care nu cunoaşte decît indivizi, care face abstracţie de graniţe şi socoteşte că poate formula legi valabile pentru toate timpurile şi toate ţările. Mai este alta de partea lui Frederic List. List şi continuatorii săi germani aveau un foarte ascuţit simţ al realităţii naţiunilor şi intereselor colective care le sînt proprii. Ei acordă o însemnătate tot mai mare relativismului, disting diferite faze, încearcă să stabilească prin inducţie legi de revoluţie mai curînd decît legi eterne. Ceiace înseamnă că, aşa cum arată, chiar şi articolele lui Durkheim asupra ştiinţei moravurilor în Germania, cu cît pare a ne depărta de sociologie întâia formă a economiei politice, cu atît îi pregăteşte calea cea de-a doua.

Către care atitudine înclină, astăzi, economiştii franceji? O carte recentă a d-lui Gaetan Pirou, *Doctrines sociales et science économique*, ne dă de ştire la cît de diverse răspunsuri ne putem aştepta. Economiştii noştri nu sînt toţi de părere să se repudieze pe de-a 'ntregul — aşa cum cerea Auguste Comte în critica economiei politice — abstracţiunea şi deducţiunea. Mai mulţi — printre care d-nii Antonelli, Bodin, Bousquet — cred necesar să se constitue o „economie pură", ale cărei rezultate ar putea eventual să ia forma matematică, făcîndu-se abstracţie de influenţele extra-economice a căror intervenţie ar putea să turbure jocul legilor obţinute prin deducţiune. Dar e de remarcat că, urmînd această metodă, ne dăm bine sama că ea nu poate cuprinde prin ea însăşi realitatea. Teoremele economiei pure sînt adevărate într'un spaţiu limitat — d. Rist a insistat asupra acestui lucru într'un articol fundamental, „L'économie pure et l'économie optimiste", publicat în *Revue de métaphysique et de morale*. Ele nu sînt adevărate decît pentru o piaţă ideală, ale cărei pieţe reale pot foarte bine să difere dintr'o mulţime de motive istorice. Aprofundaţi această remarcă şi urmăriţi-i consecinţele: vă veţi găsi pe terenul familiar sociologilor. Ei insistă mai mult asupra necesităţii de a se observa diversele tipuri de realităţi sociale în mijlocul cărora se institue viaţa economică. Chiar legi ca aceia a cererii şi a ofertei, din care economiştii scot atîtea aplicaţiuni, nu se verifică decît înăuntrul unui cerc restrîns şi cu condiţiunea de a se fi realizat o oarecare stare

de drept — libertatea totală a schimbului, aproprierea şi libera dispoziţie a bunurilor — care să canalizeze întru cîtva forţele economice. Acest fapt a fost bine pus în lumină de către d. Fr. Simiand într'o carte mică intitulată *La méthode positive en économie politique*, care rămine breviarul sociologiei economice în Franţa.

Vreţi să vă arăt prin exemple la ce rezultate poate ajunge? Iată bunăoară două din ele, menite a arăta ce mare loc acordă de o parte relativismului evoluţionist, de altă parte psihologiei grupurilor. Cînd a reapărut *l'Anné Sociologique*, după războiu, d. Marcel Mauss a publicat într'însa un eseu: *Le don, forme archaïque de l'échange*. Se semnalează aci importanţa economică a acestui sistem de prestaţiuni care obligă pe cei care beneficiază de acele *potlach*, asupra cărora — printre cei dintăi la noi — a atras atenţiunea d. Boas. El arată că, în multe societăţi, aşa-numitul *potlach* deschide calea către schimbul propriu-zis, şi accentuind locul pe care-l păstrează în societăţile contemporane economia darului, el observă că şi *homo oeconomicus*, la care ţin atît de mult întemeetorii economiei politice, e un tip istoric, produsul caracteristic al unei oarecare forme de civilizaţie.

In teza sa, *La classe ouvrière et les niveaux de vie*, d. Halbwachs stabiletşe că, de altminteri, până şi în civilizaţia noastră individuală mobilele economice cărora se supun indivizii sint determinate de cele mai multe ori de către grupul căruia aparţin şi mai cu samă de clasă. Prin analiza cheltuelilor consacrate alimentării, îmbrăcămintii, locuinţii, de către un număr de lucrători din marea industrie, el ţine să arate că partea relativ mică rezervată în această clasă cheltuelilor pentru locuinţă se explică prin felul ocupaţiunii, care aservind pe lucrător maşinii, îl desobişnuesc de plăcerile vieţii sociale. In chipul acesta, un fel de a cheltui e sugerat de un fel de a trăi. Locul unei clase în sistemul producţiunii ar explica modul său de consumaţiune. Iată o pildă a serviciilor pe care psihologia socială le poate aduce economiei politice.

Fireşte că această influenţă a sociologiei va fi mai sensibilă în domeniul psihologiei propriu-zise. S'a repetat adeseori că, la noi, sociologia s'a afirmat tăgăduindu-se rostul psihologiei, declarîndu-se inutilitatea ei. Această teză se sprijinia pe clasificarea ştiinţelor, aşa cum o făcuse Comte, — care pare să fi uitat cu voinţă psihologia, — şi pe preceptele de metodă ale lui Durkheim, care ne îndeamnă să tratăm faptele sociale „ca nişte lucruri". In *Introduction à la psychologie collective*, d. Ch. Blondel a lămurit definitiv acest echivoc. Intemeetorii sociologiei nu pretind să se elimine orice psihologie. Ei se leagă de o anumită psihologie, aceia care se

dedă introspecţiunii şi crede că, pentru a explica funcţiunea şi desvoltarea instituţiunilor sociale, nu e nevoe să se ţină sama decît de analiza reflexivă a individului prin sine însuşi: tocmai aceia ale cărei insuficienţe le denunţase până şi H. Taine şi Th. Ribot. Convergenţa eforturilor unui Ribot şi ale lui Durkheim e aci foarte remarcabilă, şi o putem admira în marele *Traité de psychologie*, operă colectivă a cărei direcţiune şi-a asumat-o G. Dumas. Th. Ribot scrisese: „Faptele psihice îşi au rădăcinile în organism şi nu înfloresc decît în societate". Această maximă e ca şi tema a aproape întregii lucrări. Fie că e vorba de expresiunea emoţiunilor, a percepţiunilor sau a voinţei, parcă vedem cum se înădesc două stofe de provenienţă diferită. Vedem alăturindu-se două serii de date lămuritoare: pe una ne-o pune la îndemînă studiul organismelor, pe cealaltă studiul societăţilor.

Th. Ribot se plîngea că psihologia timpului său nu cunoaşte decît pe „omul alb, adult, civilizat". Sociologia contribue să se umple această lacună, atrăgînd atenţiunea asupra diversităţii tipurilor de oameni pe care o constitue viaţa socială, sau asupra diversităţii culturilor pe care societăţile le adaugă naturii.

E locul să relevăm că nu numai studiul primitivilor a fost reformat în Franţa, mulţămită sociologiei, — cum pare să se creadă cîteodată în Statele-Unite. Mi s'a spus că şcoala dela *Année sociologique* e numită uneori „şcoala etnologică". Acest titlu nu i se potriveşte decît în parte. E adevărat că mulţi colaboratori ai acestei publicaţiuni, urmîndu-l pe Durkheim însuşi, merg până la formele cele mai simple ale vieţii sociale pentru a explica geneza credinţelor şi a instituţiunilor elementare. De altă parte, d. Lévy-Bruhl şi-a consacrat cea mai mare parte a activităţii studiului mentalităţii primitive. Şi arătind că, în această stare prelogică, „totul participă la tot", că judecăţile de valori se amestecă inextricabil cu judecăţile de realităţi şi credinţele mistice ale grupului cu insăşi percepţiunile indivului, el ne-a făcut să înţelegem că sintem incapabili de-a ne reprezenta clar felul de a gîndi al primitivilor: o lume ne separă de societăţile lor.

Dar această atenţiune acordată la tot ce e mai departe de noi, nu împiedică pe adepţii şcoalei de-a aplica teza la omul civilizat. Zadarnic caută acesta să se individualizeze, sentimentele care-l stăpânesc oglindesc tendinţele diverselor grupuri din care face parte, şi, reluînd cuvintele d-lui Paulhan din cartea sa *Les transformations des sentiments*, „spiritualizarea" nu poate merge fără „socializare". Dacă pătrundem până 'n forul interior al omului, dacă studiăm de aproape condiţiunile vrerii sale, nu se poate oare vădi influenţa con-

semnelor sociale de tot felul, care ne învaţă să ne stăpînim intenţiunile şi instinctele, ajutîndu-ne totodată să ne constituim în personalitate? Ne întîmpină aci o idee care ne duce, pe cît se pare, la antipozii concepţiilor lui Emerson. In capitolul consacrat voinţei din *Traité de psychologie*, d. Ch. Blondel ne arată că orice personalitate demnă de acest nume — chiar aceiea ale reformatorilor, chiar ale rebelilor — se razămă, într'o oarecare măsură, pe o temelie clădită de societate. D. Halbwachs se dedă şi d-sa, în ceiace priveşte memoria, la o intreprindere analogă. Făcind o netă distincţie între vis — care-i slujeşte d-lui Bergson drept punct de plecare în analizele sale — şi aducerea aminte propriu-zisă, care presupune totdeauna o construcţie mai mult sau mai puţin complexă, el susţine că elementele acestei construcţii ne sînt furnizate de grupările cărora aparţinem. „Nu-ţi aduci aminte decît de tine însuţi", s'a repetat adeseori. D. Halbwachs porneşte dela contrarul tezei. Până la actul aducerii aminte — sforţare în aparenţă solitară — individul e susţinut şi ghidat de grupuri, şi nu numai de familie, ci şi de clasa, de societatea, de naţiunea cărora aparţine.

Dînd o asemenea explicaţie sociologică desvoltării memoriei şi voinţei, Halbwachs şi Blondel aplică, în ogorul psihologiei, un program schiţat chiar de Durkheim. Căci el avea conştiinţa deplină că cercetările obiective pe care le preconiza nu vor avea ca urmare de-a ne face să cunoaştem mai bine cauzele şi efectele cutărei sau cutărei instituţiuni, ci de a cunoaşte mai bine natura umană, ba chiar de-a ne ajuta să ne reprezentăm geneza spiritului. Există o natură umană pentrucă viaţa grupului îşi suprapune influenţa peste aceia a vieţii organice. Raţiunea s'a cioplit în noi, cu formele sale, cu categoriile sale, cu principiile sale, pentrucă credinţele religioase, născute şi ele din apropierea conştiinţelor, au disciplinat impulsiunile şi au ordonat impresiunile omului. Prin ceremoniile pe care le organizează, prin riturile pe care le creiază şi le menţin, ele fac distincţie între părţile spaţiului, ele scandează timpul, ele îndreaptă elaborarea noţiunilor, cum e aceia de substanţa sau de cauză. In chipul acesta cugetarea raţională a individului de astăzi şi-ar avea rădăcinile până'n cugetarea mistică a grupurilor primitive.

* * *

Incheind aceste analize, constatăm că avem aface nu numai cu o primenire a psihologiei, ci chiar cu o inoire a filosofiei însăşi, mulţămită sociologiei. Am încercat s'o evidenţiăm într'o culegere de articole ale lui Durkheim şi de comunicări pe care acesta le făcuse la „Société française de philosophie" *(Sociologie et philosophie)*: „Sociologismul" implică o anumită concepţie de viaţă, o anumită concepţie a raporturilor nu numai dintre individ şi societate, ci şi dintre natură şi spirit. El vrea să afle o cale intermediară între naturalism şi spiritualism, ca şi între empirism şi raţionalism. Astfel, se pare că pregăteşte nu numai o orientare a cercetării, ci şi o orientare a acţiunii. Şi moralistul se poate folosi de reflexiile sociologului, care arată în viaţa socială o condiţiune a vieţii spirituale, şi, în judecăţile valorii impuse de conştiinţa colectivă, un instrument al „educaţiei morale". *Education morale* — rezumatul unui curs de pedagogie — e şi titlul ultimei cărţi publicate de Durkheim.

Aceste perspective explică fără 'ndoială şi nădejdile pe care le-a produs sociologia, şi criticele pe care le-a întîmpinat. Franţa laică nădăjdueşte să pregătească unirea sufletească în şcoalele publice cu ajutorul unui sistem de idei întemeiate pe ştiinţă. Directorul învăţămîntului primar, d. Paul Lapie, care a colaborat la *Année sociologique*, negreşit că sconta un rezultat de asemenea natură, cînd recomanda pentru Şcolile normale în care se pregătesc viitorii institutori, predarea unor *noţiuni de sociologie* aplicate la morală şi la educaţie. Acest program a dat naştere unei literaturi de manuale şi de „bucăţi alese", analogă celeia din America şi destinată a face puntea de trecere dintre cercetarea sociologică şi învăţămîntul primar. Dar această mişcare a fost şi ea întîmpinată cu neîncredere. Din nou au fost puse în cumpănă pretenţiile sociologiei. S'au întrebat unii dacă ar voi sau dacă ar putea să înlocuiască religia sau filosofia. S'au formulat rezerve, s'au ridicat obiecţiuni şi nu numai de către tradiţionalişti ca Paul Bureau, în *Introduction à la Science des Moeurs*, ci şi de către raţionalişti ca Gustave Belot, în *Etudes de morale positive*, sau Dominique Parodi, în recenta sa lucrare, *Bases psychologiques de la vie morale*.

Discuţiunea continuă. Şi dacă sociologismul nu a obţinut în toate punctele cîştig de cauză, a avut cel puţin meritul de a fi pregătit în ultimii treizeci de ani un aliment substanţial pentru reflexiunea filozofilor.

Dar ceiace e mai important pentru d-voastră, e impulsul şi sînt căile pe care le-a arătat cercetărilor pozitive în atîtea domenii. S'au exprimat temeri în privinţa abstracţiunilor la care recurgeau sociologii cînd vorbeau de realitatea proprie a grupurilor sau de puterea conştiinţei colective. Atîţia nouri noi, spuneau unii; dar, cum am încercat să arătăm, asemenea nouri nu trec fără să fecundeze cîmpul de muncă.

C. Bouglé

Impresii din Italia

ROMA

II.

De la Roma antică, la acea pontificală este o mare distanţă de fizionomie şi pulsaţie. Am trecut-o, folosind intîmplător tranziţia dintre era păgînă şi cea creştină, prin acel superb cimitir comun pe care îl constitue Via Appia.

Puţine drumuri vor mai fi aşa de impresionante, ca această cale ce pleacă din Roma, îndreptîndu-se spre Sud. Am vizitat şi lîngă Napoli subterana unde se situase de închipuirea lui Virgiliu şi-a lui Dante, calea către infern. Dar cu toate împrejurările macabre, în care am cercetat acele meleaguri, parcă n'am avut nici acolo o iluzie aşa de covîrşitoare ca la Via Appia: anume că, dacă îi voi străbate până la capăt dunga ce se pierde în zare, cu morminte de-o parte şi de alta, şi cu două fronturi de chiparoşi întunecaţi, voi ajunge undeva, într'un loc fără caracter terestru, la vre-o minune misterioasă şi supraomenească. O poezie, care te vrăjeşte şi te exaltă, se ridică de pe acest drum îngust şi vechiu, unde se amestecă epocile istorice, morminte păgîne şi catacombe creştine, chipuri de idoli, cu zugrăveli de biserici închinate credinţei noastre. Din mai multe biserici de acestea, te cobori pe trepte obscure în labirintul subteran al catacombelor.

Le-am vizitat într'o zi cu o trupă mai mare de streini care vorbeau toate limbile, conduşi fiind de un dominican poliglot care dădea succesiv explicaţiile ample, în trei limbi universale: engleză, franceză şi germană. Pentru a înţelege măcar o frîntură, l-am rugat până la urmă să vorbească în graiul părinţilor săi, căci oricît de slabi vom fi fost la italieneşte, tot pricepeam mai bine dintr'o limbă *reală*, de cît din cele trei creaţii proprii, de sigur pline de bunăvoinţă, dar înrudite foarte de departe cu engleza, franceza sau germana...

Catacombele sînt nişte meandre de scobituri subterane,

în care se ascundeau creştinii, pentru a-şi face nesupăraţi rugăciunile şi unde erau înmormîntaţi după legea lor rituală, prigonită de organele statului. Adăposturi oribile de cîrtiţă, în care te sufoci şi te cutremuri, şi care exprimă mai bine ca orice alta, profunzimea uitării de sine, izvorînd din puterea credinţei.

Aplecînd necontenit capetele şi subţiindu-ne trupul pe cît posibil, păşim unul cîte unul, prin culoarele strimte şi cotite, prevăzute cu un soiu de rafturi, unde lanterna tălmaciului nostru, din cînd în cînd, ne arată cîte o ţidvă măcinată, sau cîteva oscioare...

Intr'un loc, coridorul se mai lărgeşte şi 'ntr'un fel de piaţetă subterană: sînt două chilioare de piatră de curînd descoperite (fiindcă săpăturile sînt încă în curs), despre care dominicanul ne afirmă, arătîndu-ne şi nişte inscripţii, că au servit drept locuinţe apostolilor Petru şi Pavel, in timpul şederii lor la Roma. Modul în care subliniază importanţa neasemănată a acestei descoperiri recente, e foarte caracteristic pentru un fapt: că cu toată bogăţia de relicvii impresionante şi cu toată afirmarea autenticităţii lor, prezenţa apostolului Petru în Roma pentru a funda catolocismul, aparţinea istoriceşte controversii, dacă nu chiar îi aparţine încă...

Dar aceste catacombe fac parte tot din Roma ruinelor, deşi sînt dincoace de păgînism.

Roma pontificală, care nu coincide chiar cu primele începuturi ale creştinismului persecutat, nu prezintă o privelişte de ruine, ci, cu toată patina vremii, este vie şi actuală, cu edificii folosite şi azi.

Prin Roma papală, nu înţeleg de sigur actualul stat al Vaticanului, alcătuit dintr'o biserică, un palat — plin de comori de altfel — şi nişte grădini fără renume. Nu înţeleg deci teritoriul,— enclavă care în urma recentului acord cu Mussolini, formează un stat aparte subt suveranitatea Papei. Ci înţeleg toată Roma construită înainte de 1870, — data cînd Statul italian modern şi-a alipit-o cu forţa şi cu toate protestările Papii, făcînd dintr'însa Capitala Regatului.

Ca expresie supremă a catolicismului, Roma papală numără sumedenie de vechi biserici, spaţioase şi monumentale. Ca expresie a vechii aristocraţii cu blazoane strălucitoare, mai cuprinde vaste palate patriciene, în genere puţin arătoase în afară, dar luxuriante înăuntru, ca acele fiinţe simple la exterior dar cu minunate frumuseţi în suflet, preferabile în orice caz acelora care la spatele unor aparenţe ademenitoare ascund o complectă deşărtăciune.

In sfîrşit ca expresie a Evului mediu şi a veacurilor imediat următoare, Roma pontificală îşi scurge mişcarea printr'o reţea de ulicioare strimte, tăiate odinioară pentru deplasarea domoală a pietonilor şi cel mult pentru fuga izolată a

călăreţilor, — dar astăzi sînt străfulgerate de automobile în viteză, aşa că trebue să te lipeşti de ziduri cînd te întîmpli pe acolo, dacă ţii să aibi sfirşitul mai tîrziu.

Însă tot subt obläduirea papilor s'au deschis în Roma şi multe pieţe unde tronează vaste grupuri sculptate, cu destinaţie de fîntîni, care îşi cîntă prin zeci de guri deschise, dorul nepotolit al apei tumultoase, ce se revarsă într'una, mereu...

Dar neapărat că ceiace dă nota fundamentală a Romei papale, — celelalte caractere fiind un fel de *armonice*, — sînt bisericile, enormele biserici, la care însă aştepţi zadarnic stilul gotic al catolicismului fiindcă arhitectura aicea este greco-romană. Aceleaşi şiruri artistice de colonade ca la templele păgine, aceiaşi lipsă de linii frînte, de linii care ar vrea să reprezinte în clădirile gotice, tortura şi frămîntarea intimă a sufletului. Aci dimpotrivă, planuri geometrice de pace senină, numai că dimensiunile acestor biserici din Roma sînt incomensurabil mai vaste decît ale acelor bijuterii arhitectonice, care erau vechile temple ale păgînismului politeist.

Pentru un Dumnezeu infinit şi unic trebuia fireşte să se lărgească încăperea de rugăciune! De fapt în bisericile catolice nu există o singură încăpere, cum ai putea să spui în genere la acele ortodoxe, dacă faci abstracţie de despărţitura altarului, unde publicul nu pătrunde.

Bisericile catolice au numeroase compartimente, formează un apartament întreg de încăperi, cele mai multe cu altare laterale, împrăştiate ca puii în jurul altarului central.

Slujba religioasă nu angajează pe toată lumea din cuprinsul bisericii, — măcar la tăcere, dacă nu la o participare mai adîncă. Căci slujba e totdeauna disparentă în vastele dimensiuni ale clădirii, iar de cele mai multe ori nici nu se face în mijlocul bisericii, ci în careul vreunui altar lăturalnic. Aşa că, în timp ce într'un ungher se oficiază, convoiuri întregi de vizitatori cutreeră biserica în libertate, şi ascultă recitările ciceronilor, care nici măcar nu-şi pun glasului surdină. Şi dacă ar fi să inventariezi cărticelele cartonate pe care lumea intrată înăuntru le ţine în mînă, nu ştiu dacă a zecea parte ar fi cărţi de rugăciune, — restul „baedekere" de orientare printre podoabele artistice ale bisericii.

Şi sînt pline de opere de artă aceste grandioase biserici romane! Parcă sînt mai mult muzee decît locuri de rugăciune. Această profuzie de artă plastică este, mai înainte de orice, expresia geniului italian, dar după aceasta şi mărturia unui calcul foarte bine făcut. Căci spiritualitatea papală, cuprinde foarte multă practicitate, — ca moştenitoare directă a spiritului practic al vechilor Romani. Şi este netăgăduit, — ceiace s'a prevăzut de altfel cu preciziune, — că emoţiile artistice cauzate de arta bisericească, se integrează toate în emoţia religioasă, crescînd-o în puteri.

Artificiile de intensificare a credinţei nu s'au mărginit de altfel la capodopere de sculptură, la picturi geniale, la muzică divină. Pentru vulg, se mai folosesc şi alte mijloace, printre care etalarea relicviilor sfinte, adevărate sau presupuse.

În biserica San Giovanni Laterano, aproape tot aşa de măreaţă ca Sfîntul Petru, se află incorporată „Scara Sfîntă", constituită din treptele pretins autentice pe care a păşit cîndva Mîntuitorul pentru ca să compară în faţa lui Pilat din Pont. Mulţimea credincioasă e cuprinsă de fiori de taină, urcînd această scară, care nu este îngăduit nimănui s'o sue, decît tîrîndu-se pe genunchi. Altă biserică — acea care conţine şi pe „Moise", geniala marmură a lui Michel Angelo — păstrează lanţurile pe care le-a purtat Apostolul Petru, mai înainte de răstignirea lui pe cruce. Dar unde procedeul se desvălue cu totul, e la Biserica „Quo Vadis", construită pe locul unde apariţia lui Christ, înălţat de mulţi ani în ceruri, a tăiat calea apostolului Petru, care fugea din Roma de teama prigonirii. In această biserică ţi se arată două cuburi de piatră, pe care s'au adîncit amprentele picioarelor lui Christ, în momentul cînd a stat în drumul lui Petru şi l-a făcut să se întoarne îndărăt.

In aceiaşi biserică se vînd şi cărţi poştale ilustrate, cu o reconstituire a scenei legendare. Dar aci Christos se coboară din înălţimile văzduhului şi nici nu atinge pămîntul cu picioarele. De unde amprente aşa de profunde, pe pietrele şoselii? — ar putea să se întrebe cineva. Contrazicerea s'ar deslega fireşte, admiţînd că autorul ilustraţiei şi-a lăsat prea liberă fantezia şi n'a ţinut de fel socoteală de mărturia celor două pietre, care l-ar fi obligat să conceapă scena altfel. Atîta că un intelectual autohton mi-a explicat că, printre ruinele vechii Rome, s'au găsit zeci şi sute de asemenea amprente, fiindcă ele serveau pe vremuri ca *indicatoare*, la răspîntii. Astăzi asemenea indicaţii se exprimă de preferinţă printr'o *mînă* care arată direcţia, — atunci prin poziţia celor două tălpi, scobite în două pietre ale drumului.

Şi totuşi, o pereche de tălpi întipărite în lespedea pavajului au fost scoase din grămada anonimă şi investite cu o semnificaţie, care exaltează vulgul lipsit de critică şi gata să întocmească armia şi zidul fanaticilor religioşi!

Un alt mijloc de uluire a credincioşilor este fastul şi pompa fără pereche cu care se înconjură Papa de la Roma. Se înşală pe de-a'ntregul oricine şi-ar imagina pe Papă, subt chipul unui păstor-părinte care s'ar apleca cu simplicitate şi cu zîmbetul duioşiei asupra turmei sale. Apariţiile lui sînt scurte şi severe, înfăţişînd mai mult asprimea stăpînului, de-

cît blîndeţa păstorului. Nu este atîta Vicarul lui Christos, cît mai degrabă al lui Dumnezeu cel vechiu, care apărea ochilor înfricoşaţi, precedat de fulgere şi bubuituri. Sau mai de grabă apare ca urmaşul divinilor împăraţi romani, purtat în lectică şi încadrat în alaiuri luxuriante, căci şi intrarea în biserică a Papii, e vestită tot de trîmbiţe, şi acolo e escortat de soldaţi în zale, de convoiuri de curteni în costume perimate. Artificii suverane pentru păstrarea unui prestigiu strivitor!

Desigur că una din cauzele care au ajutat peste măsură la prestigiul Papalităţii a fost şi situaţia de prizonier, pe care şi-a constituit-o singur, de la 1870, cînd armatele regelui Italiei au ocupat Roma şi au făcut-o capitala regatului. De-atuncea Papa s'a închis în Vatican şi izolat cu totul de forfotul trecătorilor, invizibil aproape, a căpătat proporţii mitologice şi supraterestre. Desfiinţat ca putere temporară, a crescut şi mai tare în atotputernicia sa spirituală.

Anul trecut, — după un acord între actualul Papă şi Mussolini, care îi lasă în deplină stăpînire Vaticanul şi Biserica Sfîntul Petru, ca un Stat aparte, în cuprinderea Romei, — Papa a renunţat la ficţiunea prizonieratului, luîndu-şi libertatea de a circula prin Roma. De aci o mare indispoziţie în unele cercuri catolice, care preferau un Papă închis în turnul său de fildeş, strejuit de intemniţarea sa voită.

Vorbeam cu un foarte inteligent abate din Paris, în călătorie de vacanţă la Roma.

— A fost o mare greşală, îmi spune dînsul. De-aci înainte Papa va fi un simplu mitropolit italian, şi ca măsură de prudenţă, te asigur că de acum încolo nu se vor alege decît papi franceji sau germani. Căci numai aşa se vor sustrage influenţei Italiei, iar papa trebue să rămînă de-asupra tuturor statelor, îngrijind de interesele religiei universale...

Trebue să recunoaştem însă că actualul Papă, deşi a semnat acordul, n'a abuzat cîtuşi de puţin de posibilitatea de a eşi din Vatican. E prea fin psiholog — ca orice om cu şcoală catolică şi pătruns de interesele catolicismului — pentru a-şi măcina prestigiul cu raite frecvente prin Roma. Retragerea sa între zidurile Vaticanului continuă neschimbat aproape, mai ales că asta îi dă putinţa de-a rămînea de-asupra tuturor suveranilor, celui al Italiei în deosebi.

E caracteristic că îndată după iscălirea acordului, Suveranul Italiei a făcut — şi asta era pentru întăia dată — o vizită Papei, la Vatican. Mulţi se vor fi aşteptat ca, la rîndul său, Supremul Pontifice să înapoeze vizita, mergînd la Quirinal. Totuşi Papa a satisfăcut protocolul, trimiţînd la reşedinţa regală pe cardinalul Gaspari, secretarul său. Tot aşa s'a comportat şi faţă de alţi suverani în trecere prin Roma, rămînînd stabilit de-acuma înainte că Papa nu se duce la nimeni, nu fiindcă-şi interzisese, ca protestare politică, eşirea din Vatican, ci pentru că este cel mai mare, fiindcă se socoate stăpînul tuturor.

A fost o împrejurare, cînd toată lumea se aştepta să-l vadă eşind din incinta sa. A încetat din viaţă fratele său, care locuia în capitala Italiei. Ministrul nostru de pe lîngă Sfîntul Scaun era aşa de sigur că Papa se va duce la căpătîiul fratelui neînsufleţit, că şi-a însemnat în carnetul său de note, anticipînd asupra unui eveniment pe care îl socotea neîndoelnic: „Astăzi... Ianuar 1930, Papa Pius al XI-lea, a eşit în Roma pentru a doua oară". (Prima şi singura dată fusese, cînd s'a dus să oficieze la basilica Sf. Ion din Lateran.)

...Şi totuşi a doua zi, ministrul nostru a trebuit să şteargă notiţa, pentru a se pune în armonie cu adevărul. Papa n'a vrut să-şi întovărăşească fratele la ultima locuinţă, nici măcar să-i dea cea din urmă binecuvîntare. Işi va fi zis de sigur că nu se poate coborî între oameni, simplu şi fără pompă, ca un biet om care sufere... Ş'apoi n'a socotit faptul destul de calificat pentru a-i îndreptăţi eşirea în Roma!

Şi fiindcă a fost vorba de ministrul nostru, mai pot strecura un detaliu pe care îl deţin de la dînsul şi care mărturiseşte aceiaşi iscusinţă psihologică în scopul de-a crea distanţe enorme şi de a copleşi. La recepţia corpului diplomatic în Sala Tronului Papal, în locul scaunelor, stau perne înşirate pe podelele sălii, pe care miniştrii se aşază în genunchi, discutînd cu Papa de acolo şi chestii de administraţie măruntă. Este drept că acei care nu sînt papistaşi, ci de altă confesiune, mai calcă consemnul, rămînînd respectuoşi în picioare!

Avînd secole de tradiţie la spate, organizînd cu o neşovăitoare şi magistrală precizie comunitatea catolică, netolerînd cea mai mică abatere şi aşezînd aspiraţiile supraterestre într'un sistem din care nu se schimbă nici un amănunt, — catolicismul este o forţă considerabilă, şi înţelegem pe Nietzsche care, deşi adversar neîmpăcat al creştinismului, pe care îl socoteşte o religie a celor nevolnici, admiră totuşi catolicismul, pentru tot ce reprezintă ca putere, ca dominaţie superbă, dură şi neîndurătoare.

Oficialitatea catolică merge până acolo că refuză concursul unor concepţii filosofice, care vin să ajute credinţa religioasă împotriva materialismului ateu. Operele lui Bergson bunăoară sînt puse la index, deşi deschid orizonturi vaste pentru perspectivele credinţei. Insă filosofia bergsoniană cuprinde unele teze care nu convin filosofiei creştine. Bergson consideră inteligenţa noastră — cu toate pretenţiile ei — ca un instrument exclusiv de orientare practică, fără nici o chemare să cunoască adevărul, pe cînd filosofia catolică, aşa cum a fixat-o Sfîntul Toma, deşi socoate inteligenţa noastră slăbănoagă şi limitată, o crede totuşi capabilă, nu de

a ne desvălui toate misterele, dar de-a ne urca până în pragul credinței și al tronului dumnezeesc. Căci, în definitiv, așa după cum recunoscuse și Descartes, Dumnezeu nu poate să ne înșele, iar dacă am concepe inteligența după teoria lui Bergson, ea ar fi mai degrabă o operă demonică, decît o grație a divinității. Sînt ajutoare oricît de prețioase, dar a căror tovărășie compromit, așa că oficialitatea catolică preferă să osîndească opera bergsoniană, iar aceasta nu are un adversar mai redutabil de cît polemicile incisive ale neotomismului și catolicului Jacques Maritain.

Forța catolică în Roma este, desigur, mai aparentă ca ori unde. Abundența de sutane negre pe străzile acestei metropole, e tot așa de isbitoare ca acea a uniformelor militare, după decretarea mobilizării. Cardinali, abați, seminariști, forfotesc pe uliți în trupe compacte și, dacă ar fi și pe-acolo cresurile de la noi, nu ți-ar ajunge o duzină de batiste, să-ți faci la fiecare nod lîngă nod.

Imi amintesc de-o împrejurare în care stolul acesta de sutane m'a impresionat în deosebi. Mă dusesem să văd în piața „Campo de Fiori", statua lui Giordano Bruno, filosoful-călugăr, care convertit de noile descoperiri ale științei, se abătuse dela dogmă și a fost osîndit de biserica a-tot-puternică să fie ars pe rug. Monumentul se ridică chiar pe locul unde, în injuriile mulțimii fanatizate, și-a împlinit teribila osîndă, în anul 1600. Statul italian laic, odată instalat în Roma și fiind în războiu cu Papa, a căutat să răzbune pe martirul cugetării libere, inviindu-l în bronz.

Era într'o după amiază calmă, cu lumina zilei în scădere. Lume puțină în piață, însă împrejurul soclului statuei, se învîrteau cu ochii eșiți din orbite o ceată de seminariști, care nu semănau a cercetători curioși ai trecutului, ci mai degrabă cu un stol de corbi, atrași de mirosul sîngelui unei victime care expirase...

Și totuși filosoful, deși încremenit și fără suflare, era la adăpost, în ființarea lui eternă, de pliscurile lacome ale acelora care se roteau în jur-i, într'o turbare zadarnică și neputincioasă...

Monumentul lui Giordano Bruno, ridicat chiar în cetatea pe care Papii o stăpîniseră ca pe un bun ce nu putea să aparțină altora, este fără îndoială un semn al schimbării vremurilor. Dar totuși Roma și astăzi, în centrul ei cel vechiu, cu toate prefacerile politice, poartă pecetea catolicismului puternic și încă dominant. Aceasta nu exclude că însăși plebea romană, înzestrată cu un spirit satiric ascuțit, își îngădue cîteodată înțepături epigramatice la adresa Sfinților și-a marilor figuri religioase.

Iată una care nu e lipsită de savoare. Drept în fața bisericii San Giovanni-Laterano, peste linia de tramvai, s'a așezat de curînd statua Sfîntului Francisc d'Assisa, care ridică extaziat amîndouă brațele ca pentru o invocare, din mînecile lor de bronz. Monumentul e foarte sugestiv și artistic, — ceiace mărturiseam a doua zi, profesorului de arheologie, care mă călăuzise prin Roma antică și care nu-și simțea nici chemarea, nici tragerea de inimă să mă conducă prin cealaltă Romă.

— Ai observat, îmi spune dînsul, că Sfîntul întinde amîndouă mînile în aer. Știi ce spune plebea romană că reprezintă acest monument? Sfîntul Francisc *oprind tramvaiul!*

Trebue să convin că de la această glumă amuzantă mi s'a vătămat pentru totdeauna emoția mea estetică!

Tranziția dela Roma pontificală, către acea modernă — fiind ambele vii, fără șanțuri despărțitoare și la același nivel al pămîntului — se poate face mai lesne și mai lin, decît dela insulele de ruine ale Romei imperiale. Dar parcă trecerea cea mai firească o formează colecțiile și comorile artistice, cele mai multe adunate din inițiativa și din vremea stăpînirii papale, însă bună parte din ele aparținînd astăzi statului modern italian.

Totuși, vizitînd muzeele, — bine înțeles afară de cele de tot nouă, — ai impresia că te afli încă, în orice caz ceva mai mult, în acea Romă căreia i-am zis pontificală... Mai ales că cel mai formidabil muzeu e, dintre toate, acela de la Vatican!

Roma gîlgie de opere de artă, deși parcă nu chiar atîta cît Florența, unde comorile se îngrămădesc până la abuz, revărsîndu-se din palatele neîncăpătoare pe ulițe și'n ogrăzi, și unde îți face impresiunea că, dacă din greșală ai aluneca într'un canal, ai să găsești în fund, dacă nu o pinacotecă întreagă, cel puțin cîteva statui.

Dar și Roma e fantastic de bogată în minunății de artă plastică. În afară de muzeele oficiale, palatele patriciene particulare își deschid și ele publicului, la anumite ore, sălile lor de ceremonie, transformate în galerii de pînze și sculpturi. Fiecare din ele are cel puțin două-trei opere celebre, — și nu face să treci prin Roma, fără să cercetezi palatul Doria, sau Barberini, unde urmașii ilustrelor familii istorice păstrează cu sfințenie, chiar dacă nu mai pot să le sporească, colecțiile neprețuite pe care le-au moștenit.

De dimensiuni incomparabil mai mărețe, alături de aceste muzee particulare — care ar fi ceiace sînt barurile cochete pe lîngă vaste localuri de desfătări — tronează două muzee grandioase: Vaticanul, proprietatea Papei și Vila Borghese, astăzi proprietatea Statului Italian.

Abia am putut face o sumară cunoștință a Vaticanului, cutreerîndu-i sălile cu colecții, o 'ntreagă dimineață, până la

prinz. Nu ştii pe ce să-ţi aşezi mai repede ochii şi unde să te opreşti mai mult: în Capela Sixtină, pictată de Michel Angelo, în lojele zugrăvite de Rafael, la şirurile nesfîrşite de sculpturi antice, unde fiecare te reţine, pe cînd alta alături te chiamă, şi unde te apucă ameţeala perfecţiunii, biet muritor deprins în experienţa zilnică, numai cu imperfecţii, mediocritate şi banalităţi. Transcendentul lui Platon, de care sufletul nostru nu se poate apropia decît prin reminiscenţă, aicea stă tangibil, concret, înaintea ochilor! Cum să nu simţi că ţi se frînge trupul, care nu e menit să vibreze fără pauze, de astfel de privelişti sublime?

Chiar sălile cu daruri trimise Papei de diferiţi suverani ai Europei, şi acestea te uimesc prin bogăţia lor masivă, care fără să aibă, toate, trufia darurilor împăraţilor Rusiei, ar fi oricare o avere. Dar unde m'am putut mai mult desprinde din acest vîrtej al rîvnei de-a vedea toate dintr'odată, a fost în bolta săliţii care cuprinde o singură statuă: pe faimosul Laocoon, care a inspirat lui Lessing cunoscuta dizertaţie critică a limitelor dintre arte. Aci am rămas vreme îndelungă şi m'am încredinţat de valoarea operei, subliniată aşa de temeinic de observările gînditorului german.

Un grup de nefericiţi, înlănţuiţi de un şarpe şi care îşi exprimă teribila suferinţă printr'o crispaţie mută.

Ar fi fost o greşeală, spune Lessing, dacă autorul ar fi făcut victimele cu gura căscată, pentrucă ai fi aşteptat un răcnet pe care arta sculturii nu-l poate produce, în orice caz ai fi aşteptat după cîteva momente să se închidă gurile, fiindcă ţipătul e vremelnic, iar arta plastică nu e în stare să redea decît stările mai permanente.

Rotonda cu această creaţie minunată a geniului grec, m'a reţinut atâta, că a pus capăt febrei de-a vedea tot Vaticanul într'o zi...

Vila Borghese, situată în mijlocul unui parc cu lacuri şi cu imitaţii de temple antice, a aparţinut tot unei familii patriciene care a vîndut-o acum cîţiva ani, pe mai nimica, statului italian. Şi aicea, ca şi la Vatican, cu toate că proporţiile sînt mai reduse, te întîmpină aceiaşi îmbulzeală de capodopere, din epoci însă mai apropiate.

Sînt însă patru piese din domeniul sculpturii care domină tot ceiace se poate vedea acolo.

Una e divanul pe care stă într'un cot tolănită Paulina Borghese, de-o nespusă frumuseţă de trăsături şi forme, peste care se mai revarsă şi cîteva raze din nimbul marelui său frate, Napoleon I-iu. E opera lui Canova, căruia gura lumii n'a lipsit să-i atribue şi legături amoroase cu splendida principesă, care, altfel, n'ar fi putut primi să „pozeze"aproape goală.

Apoi sînt cele trei sculpturi ale lui Bernini. Un David zvîrlind cu praştia, încordat de riscul unei încercări supreme, mult mai izbutit după a mea părere decît Davidul de la Florenţa al lui Michel Angelo, care are dimensiuni aşa de uriaşe că este mai mult Goliat de cît David.

Raptul Proserpinei de către Pluto, un grup superb în care zeul surîzînd triumfător şi animalic de bucurii în perspectivă, îşi ţine zdravăn victima care se sbate în zadar.

In sfîrşit grupul: Apolo fugărind pe Dafne, care rezistînd dorinţelor zeului, acesta, mînios, o pedepseşte, prefăcînd-o în plantă, — dar, după altă versiune mitologia, metamorfoza se săvîrşeşte din mila tatălui ei. Sculptura figurează începutul procesului de transformare, cînd din degetele picioarelor nefericitei ţîşnesc cele dintâi rădăcini vegetale, pe cînd degetele dela mînă se prelungesc în crenguţe înfrunzite. Pe faţa tinerei fete se zugrăveşte o desperare neînchipuită, căci nimic nu poate fi mai teribil decît să fii scoborît pe o treaptă organică inferioară, oricîte beatitudini şi oricîtă linişte ţi s'ar făgădui. Dafne e cu gura larg deschisă, dar aci nimeni nu mai aşteaptă răcnetul care-ar fi fost normal la Laocoon, fiindcă poţi socoti că procesul de transformare în plantă, înaintase până acolo că vocea umană a dispărut...

Mă întorc prin vastul parc al vilei şi poposesc puţin pe marginea unui lac circular, a cărui oglindă nemişcată o asigură liniştea desăvîrşită a unei amieze ideale. Deşi Ianuar, pomii cărora le cade frunza sînt disparenţi, faţă de acei împodobiţi cu verdele care creiază veselia grădinilor. In timp ce maşini elegante aleargă pe asfaltul drumurilor mai largi, eu scobor pe jos panta parcului, încrucişîndu-mă rar cu pietoni, care, la ora asta, nu prea urcă spre muzeu.

Mergînd domol şi reflectînd la cele văzute, am ajuns pe podul — şi dînsul plantat ca o grădină — care leagă de puţină vreme parcul Borghese cu faimosul Pincio, grădina publică a Romei. Astăzi cele două parcuri sînt unite şi se trece nemijlocit dintr'unul în altul.

Nici la Pincio, la ora aceasta, nu forfoteşte lumea, pe care o întîlneşti la Apusul Soarelui. Aleele sînt mai mult deşerte şi în bătaia galbenă a luminii se înşiră singuratece capetele busturilor aliniate, — cetăţeni merituoşi ai Italiei şi mai ales ai Romei, pe care posteritatea a crezut că nu trebue să-i uite şi să-i amintească. Puţine nume celebre, e vorba de modeste reputaţii locale, dar care au dat prilej recunoştinţei publice să arate tuturora că ţara are marmură destulă şi nu e nevoe numaidecît de geniu, ci ajunge să-ţi faci cum trebue datoria.

Pe cînd grăbeam să cobor în inima oraşului, pe care l-am mai îmbrăţişat încă odată de pe terasa înaltă a grădinii, în

revărsarea lui de palate, din care răsare, dincolo de Tibru, cupola scinteetoare a Sfintului Petru, o arie vioaie şi metalică, ţişni din tromba unui aparat de radio, — aşezat la un bufet, între copaci.

Mi-am încetinit iarăşi pasul, dar acuma, fără controversă eram în plină Romă *modernă*.....

III

Roma nouă e neapărat mai puţin interesantă decît celelalte, despre care am vorbit. Ştiu că Italienii au început să se enerveze de această veşnică preferinţă a călătorilor pentru ruine antice şi pentru arta Renaşterii, trecindu-se cu vederea ceiace s'a adăogat — spun dinşii — pe toate tărîmurile, în ultimele decenii, în Italia întreagă.

Şi totuşi protestul acesta ar fi rămas probabil fără nici un ecou, dacă n'ar fi apărut în anii din urmă formidabila voinţă şi considerabila putere creatoare a omului care conduce astăzi Italia: Benito Mussolini.

Astăzi se poate efectiv vorbi despre Roma nouă, ca despre o realitate impresionantă, ca de-o mărturie elocventă de ce poate să înfăptuiască geniul unui om hotărît. Eu vedeam acum Roma întâia dată, dar persoane care o mai văzuseră s'acum 5—6 ani, îmi vorbeau aiuriţi de schimbările pe care le constatau aevea. Cartiere întregi răsărite ca din pămînt, oameni care până mai eri se ştiau la marginea oraşului şi care astăzi trebue să meargă vreme îndelungată ca să ajungă la cîmpie, — o activitate miraculoasă, ca în basmele unde Făt-frumos arunca peria Sfintei Vineri, pentru ca îndată să răsară cetăţi de piatră sau păduri de argint.

Astăzi, cînd străbaţi toate acele cartiere nouă şi spaţioase, cu moderne clădiri monumentale, care te asigură toată lumea că acum cîţiva ani erau încă în mintea arhitecţilor, dacă ar fi fost şi acolo, — poţi să-ţi dai sama ce departe este Roma nouă, de acel teribil fiasco al primelor încercări de-a o extinde care şi-au căpătat o viguroasă zugrăvire în scrierea „Rome" a lui Emile Zola, documentat minuţios la faţa locului, după obiceiurile şcoalei naturaliste, acum 35—40 de ani.

Dar ce să mai deduc din cele ce-mi spun alţii despre realizările lui Mussolini, cînd am văzut cu însumi lucruri ce nu-ţi venea să le crezi?

Am sosit de Crăciun în Roma, unde am aflat că peste cîteva zile vor începe marile serbări ale nunţii principelui moştenitor Umberto cu fiica regelui Belgiei. M'am bucurat de această coincidenţă pe care nu o ştiusem şi nu o căutasem cituşi de puţin.

In sara zilei de sosire, ataşatul nostru comercial, un vechiu coleg de şcoală, îmi propuse să facem o plimbare, până la Capitol. Eşim de la otel pe ulicioare asasin de înguste, intrăm în Corso Umberto, artera rectilinie care tae Roma prin mijlocul ei, cotim către piaţa Veneţia, vastă şi scinteetoare de lumini, şi apucăm oblic spre Capitoliu, căci această înălţime istorică, nu cade chiar pe axa pieţei, ceiace ar fi constituit un fundal de decor cum n'ar putea să se găsească multe.

După ce ne înfundăm printre înalte edificii sumbre, ni se luminează deodată privirea de o pantă de trepte care sue până la statuele simetrice a doi atleţi, puşi în locul stîlpilor de poartă. Acolo e la Capitol, o piaţetă închisă de trei palate, unul în fund şi două pe laturi, parc'ar sta gata să se împreune.

— Ce păcat, spusei prietenului meu, vechiu cunoscător al Romei, că acest Capitoliu nu are perspectivă!

— Va avea în cîteva zile.

— Cum, dar ce faci cu matahalele astea de case, care îi stau în cale?

— E ordin să se dărîme până în prima zi a nunţii.

— Dar nu e decît o săptămînă.

— Ce-are-aface! Mussolini a poruncit şi o să se execute. De altfel uită-te!... şi-mi arătă cu degetul unele pregătiri...

Urcăm treptele largi ale pantei şi curînd ajungem sus. In mijlocul piaţetei, călare pe un cal pîntecos, e bronzul lui Marcu-Aureliu, imperatorul-filosof, — şi ca om de specialitate mă bucur că măcar odinioară, filosofii practicau sportul călăriei, cel puţin atuncea cînd aveau şi alte obligaţiuni...

Privind cele trei palate despărţite, îmi exprim părerea că, reunite laolaltă, ar fi alcătuit un palat monumental.

— Dar nu vezi schelele? îmi spuse prietenul meu.

— Ba da!

— Se face!

— Tot până într'o săptămînă?

— Desigur. Mussolini a pus în programul serbărilor o recepţie feerică la Capitoliu şi îi trebue un singur palat, ca să-l străbată cortegiul nunţii, de la un capăt la altul, prin faţa frontului de invitaţi.

— Dar bine omule, cînd o să zidească?

— Aicea nu trebue mult. Vei vedea!

Şi aşa a şi fost. Până în ajunul serbărilor juncţiunea celor trei corpuri de clădire străveche era gata, aşa de bine făcută şi cu aceiaşi patină, c'ai fi jurat că la fel fusese de cînd lumea.

Cît despre palatul destinat dărîmării, la o săptămînă după ce-l văzusem în picioare, încetase să mai fie altceva decît o amintire...

Şi'n cîte alte colţuri ale Romei, n'au izvorît columne desgropate şi nu s'au făcut restaurări reuşite, nu s'au împlinit artistic lipsuri de armonie şi de unitate!

Şi-acestea toate cu o viteză care te face să te gîndeşti la biblie, unde de asemeni se vorbeşte despre o creaţie în şase zile!

Mîna lui Mussolini se mai simte şi'n alte direcţii.

Există pretutindeni o rînduială, o disciplină, o sîrguinţă metodică ce de multă vreme nu se mai văzuse, căci Italienii, aşa de bine înzestraţi subt alte raporturi, nu erau tocmai în frunte ca ordine şi sistemă.

E neînchipuit ce poate face energia unui om cu adevărat mare şi care ştie să stăpînească. Ce ritm de viaţă proaspătă, ce schimbări de poveste!

Dacă putem vorbi de-o Romă nouă, care să fie altceva decît o icoană ştearsă alături de celelalte două Rome glorioase, — aceasta pe trei sferturi graţie lui Mussolini.

Că şi aşa Roma modernă rămîne mai puţin interesantă decît celelalte cu istorie de veacuri, aceasta am spus-o de-a capul, dar lucrul e o fatalitate pe care nimeni n'ar fi putut-o birui.

Negreşit că, în conformitate cu obiceiul pămîntului şi cu structura sufletească a poporului — în care nu înţeleg numai pe omniprezentul gură cască — Mussolini foloseşte şi dînsul mijloace şi efecte teatrale pentru a impune şi impresiona. Din punctul acesta de vedere, el continuă sistema papilor, adaptînd-o fireşte la condiţiile moderne, deci cu mai puţină invocare de mistere şi fără trimiteri la transcendent.

Gesturile lui Mussolini sînt şi ele cu calcul regisate şi veşnic cu grija ca marele său prestigiu, chiar dacă nu mai creşte, în orice caz să nu fie în situaţie de a scădea.

O serie de fapte caracteristice — unele întîmplate chiar în timpul aflării mele în Roma — vor ilustra aceasta.

Am vorbit şi mai înainte de împăcarea Papei cu Statul Italian şi de un acord care pune capăt unui divorţ politic şi unei tensiuni morale, care durase 70 de ani. Acordul acesta este în bună parte opera dibăciei lui Mussolini, şi în urma parafării textului, Regele Italiei a mers solemn în vizită la Papă, aşa precum am amintit.

Lumea se aştepta ca şi Mussolini să se înfăţişeze la Vatican, dar până astăzi n'a vrut să calce niciodată. Probabil că nu poate suferi condiţii de inegalitate, şi dînsul nu poate face vizite cuiva care nu le întoarce! Asta s'o facă Suveranul Italiei, al cărui prestigiu personal e mai obişnuit cu scăderile,— dar dînsul, Mussolini, ce impresie ar face în lume?

Să trec la alte scene, petrecute în timpul nunţii princiare. Este drept că Mussolini a înţeles să dea solemnităţilor un fast neînchipuit. Roma a fost în cele 5—6 zile ale serbărilor gazda neîncăpătoare a Italiei, care-şi trimisese din toate ţinuturile numeroase delegaţii selecţionate, în costumele pitoreşti ale regiunilor şi cu misiunea de-a reda prin atitudini şi înfăţişare, cîte ceva din obiceiurile specifice ale locului. A fost un alaiu nesfîrşit şi ameţitor, de veşminte colorate, de cîntece şi danţuri populare. D'apoi noaptea, ce desfrîu de iluminaţii feerice! Mărturisesc că erau momente cînd arta aceasta a iluminării, mi se părea că se ridică la înălţimea aceluiaşi geniu creator, care a dat pictura şi sculptura Renaşterii. Jocuri de lumină şi grupări de becuri electrice, întocmite cu un gust şi cu o fantezie, care le insuflau caracterul şi vraja unor capodopere!

Fără îndoială subt anume raporturi geniul italian e neîntrecut!

Cu toate că Mussolini a dat acestei nunţi princiare proporţii de basm — era în jurul perechii, o legiune întreagă de regi şi de principi de sînge veniţi din mai multe ţări şi plaiuri — dar, dîndu-şi samă, că cu prilejul festivităţilor acestora primul plan era rezervat nu lui, ci, cu necesitate, *altora*, Mussolini a preferat aproape să nu apară, deşi era primul ministru al ţării în sărbătoare.

Dar ce-ar fi zis lumea, văzîndu-l mai la coadă, căci n'ar fi putut să ia fireşte nici locul mirilor, nici pe acel al capetelor încoronate?!

Festivităţile s'au deschis cu primirea la gară a miresei, care sosea întovărăşită de părinţii ei, Suveranul şi regina Belgiei. Au eşit, întru întîmpinare, Regele Italiei cu Regina şi cu Principele moştenitor. Peronul gării nu s'a bucurat însă şi de prezenţa şefului guvernului, care şi-a rezervat sarcina să primească pe iluştrii oaspeţi, la reşedinţa regală, ca o gazdă care nu ese înainte, ci aşteaptă acasă.

La marea recepţie dela Capitoliu, unde palatele prefăcute într'unul singur, cuprindeau furnicar de lume elegantă, şi de unde n'a lipsit nici o faţă însemnată, Mussolini a fost absent.

A participat pare-se la alte numere ale programului, în special a trebuit să fie de faţă la celebrarea nunţii în capela dela Quirinal, dar şi aci — mi-au spus-o persoane care au fost acolo — a avut grija, ca fără să poată fi în frunte, să-şi aranjeze un loc în cortegiu, aşa ca să apară proeminent.

In alaiul care intra în biserică, traversînd săli cu lume invitată, mergeau în frunte regii şi prinţii în rînduri compacte, pe urmă un spaţiu gol, Mussolini singur, şi după alt loc liber, coloana corpului diplomatic, — aşa că regii păreau avangarda, iar diplomaţii în uniforme, ariergarda dictatorului italian.

Vrînd să mă conving şi mai tare, am azistat după încheerea ceremoniilor, la filmul nunţii, care se desfăşura la mai multe cinematografe de-odată. Era caleidescopul complect al tuturor momentelor de samă, dar — ciudăţenie! — Mussoli-

ni nu s'arătă absolut de fel. Poate o fi dat poruncă să-l tae şi de-acolo unde a apărut!

Un lucru despre care am căutat să-mi fac o părere, sint sentimentele publicului pentru această eroică personalitate. Am vorbit cu o serie de intelectuali şi fără să pot spune că ancheta mea a fost intinsă, cred că n'a fost nici superficială. Am cules declaraţii foarte asemănătoare: admiraţie pentru omul care a adus ţării sale atita vază şi prosperitate, dar tot odată intr'un unghér al sufletului şi o umbră de amărăciune care decurge din comprimarea libertăţii.

Intelectualii au fost intotdeauna foarte sensibili la libera exprimare a opiniilor, şi aceasta nu există astăzi în Italia. Se ştie că şi Napoleon I-iu, — cu care Mussolini aduce intru citva şi fiziceşte — işi instrăinase, chiar în vremea apogeului gloriei sale, simpatia intelectualilor francezi, din cauza despotismului care nu ingăduia păreri deosebite de ale sale.

In Italia ziarele nu pot să publice opinii displăcute dictatorului şi cenzura funcţionează în floare. De această cenzură m'am atins şi eu în treacăt şi fără voia mea.

Cu toate că venisem absolut fără nici o intenţie de afişare, n'am putut evita contactul cu diverşi publicişti, dintre care unul ar fi dorit să mă intervieweze.

In scopul acesta a legat o convorbire despre sentimentele Romîniei faţă de Italia fascistă. După mai multe consideraţiuni admirative, n'am putut să nu spun nici o vorbă despre indispoziţia ţării noastre faţă de cochetăriile Italiei cu iredentismul maghiar.

— Dar d-voastră nu v'aţi dat în braţele Sirbilor, duşmanii noştri?... imi răspunse italianul numaidecit.

— Alianţa noastră cu Sirbii, adăogai eu atuncea, nu este nici aşa de sgomotoasă şi nici nu sprijină intenţii agresive, aşa cum faceţi cu Ungurii d-voastră.

— Poate că e aşa, reluă interlocutorul meu după o pauză, dar, în orice caz, această declaraţie nu poate s'apară în gazetă. O tae sigur cenzura.

— Dar nu ţin să apar cituşi de puţin.

— Totuşi aşi voi să public ceva. Spuneţi-mi o vorbă-două despre impresiile d-voastră asupra Romei, fie şi asupra operelor de artă...

— Din tot ce-am cercetat până astăzi a fost o sculptură care m'a impresionat cu deosebire. Se găseşte în biserica Sfintu Petru şi infăţişează scena memorabilă cind Papa Leon, reprezentantul vechii civilizaţii, opreşte cu crucea în mină invazia lui Atila. Şi am văzut în această sculptură, menirea eternă a Romei, adică misiunea ei din toate timpurile...

— Dar n'aţi mai găsit altă operă de artă? reluă italianul cu vioiciune.

— Dacă asta mi-a plăcut cea mai tare....

— Regret, dar şi această declaraţie ar tăia-o cenzura, căci sint lucruri despre care nu se poate vorbi, nici chiar în parabole.

Vorbeam de sentimentele intelectualilor italieni, fireşte ale acelora neinregimentaţi fascismului militant. Poate că în fond este o contrazicere intre faptul de-a admira un regim care a adus prosperitate Italiei, şi a-l invinui pe de altă parte de comprimarea libertăţilor publice. Căci este posibil ca aceste două aspecte să nu fie fără legătură unul cu altul, şi acel din urmă să fi fost una din condiţiile celui dintăiu.

Dar lumea disociază totdeauna, ca vede binele şi răul, plăcutul şi neplăcutul şi le valorifică pe fiecare în parte.

Şi nu există tiranie, fie dinsa oricit de folositoare în multe privinţe, care să nu închege în taina sufletelor visul mingăetor al eliberării.

In privinţa aceasta am rămas c'o impresie, în sprijinul căreia nu pot aduce argumente sigure, fiindcă decurgea dintr'o simplă intuiţie, care uneori nemereşte adevărul, — nu insă intotdeauna.

Principele moştenitor Umberto a fost, cu prilejul căsătoriei sale, obiectul unor manifestaţii populare, sgomotoase şi delirante. La un moment, pierdut în mulţimea care fremăta electrizată subt balconul Quirinalului, căutam să mă identific cu dinsa, să devin parte integrantă din sufletul ei. Şi parcă desluşeam în simţirea acelor valuri clocotitoare ceva mai mult decit o dragoste banală pentru un principe tinăr, frumos şi mindru ca un brad. Era parcă un instinct şi o speranţă că acest principe va insemna intr'o zi o *rezistenţă* faţă de dictatorul de astăzi, căruia deocamdată nu există forţă să i se impotrivească, — Regele mai puţin decit oricine.

Mai intotdeauna principii moştenitori, luind succesiunea, au inlăturat pe colaboratorii inaintaşului, mai ales cind aceştia au fost puternici din cale afară. Mai intotdeauna au schimbat metodele şi căile de guvernare.

Acest lucru se ştie şi repetarea lui se bănueşte, şi-atunci în revărsarea bucuriei publice, la care am putut să fiu de faţă, se ascundea şi un secret.

Aşa să fi fost oare în realitate? *Forse che si, forse che no.*

I. Petrovici

Un sport nou

Să zicem că un şoarece roade noaptea scîndurile subt patul în care eşti culcat. Nu-ţi dai dela început sama de natura zgomotului: el e pe rînd, spre pildă, o casă care se dărîmă în depărtare, larmă mare le cheflii care se întorc de la ziafet, o căruţă care a cotit în strada noastră şi, abia acum, devine în sfîrşit ceiace e în adevăr. Simţi în timpul acestor metempsihoze acustice, cum mintea îţi „oferă" cîte o nouă ipoteză explicativă mereu desminţită şi înlocuită. Dar ceiace e mai interesant e că, de fiecare dată, zgomotul işi schimbă nu numai cauza dar şi direcţia, natura intimă, nuanţa, intensitatea chiar. Aceasta dovedeşte importanţa factorului asociativ în percepţie: auzim mai mult cu mintea decît cu urechea, auzim mai mult idei decît sunete.

Cam la fel variază o frază, o melodie, un vers cînd le atribuim în minte unui alt autor, unei alte epoce, etc. De fiecare dată li se schimbă coloritul, intenţia estetică, sensul oarecum şi chiar valoarea. Astfel, ideile acestea, tot ce ştim despre vers, melodie, etc., sînt inconştiente dar active; ele determină, asemenea unor sunete armonice, timbrul estetic.

Iţi dai clar sama de acest lucru cînd te trezeşti cu un vers sau cu o melodie în gînd fără să-ţi aminteşti autorul. In cazul acesta, de altfel, se mai întîmplă adesea încă ceva: nu-ţi permiţi să-ţi placă sau să nu-ţi placă versul sau melodia, de frică să nu contrazici sistemul estetic la care ai aderat o dată pentru totdeauna. Ce te faci dacă îţi afirmi că nu-ţi place, şi te pomeneşti că melodia e de compozitorul dumitale preferat? Dar nu ne interesează aci scena aceasta de comedie interioară, oricît de amuzantă ar fi de altfel. Ne interesează faptul că te simţi parcă dezorientat în faţa versului sau a melodiei izolate. Iţi dai sama că originea lor „face corp" cu ele, şi că — dacă le-o amputezi — ele rămîn, până la un punct, „dincolo de frumos şi urît".

Aşa fiind, vă propun jocul următor: luaţi o frază literară sau un vers şi încercaţi să-i „impuneţi" în minte un alt autor decît pe cel adevărat. Bine-înţeles, de cele mai multe ori versul va rezista, căci maniera autorului presupus va fi de obiceiu prea nepotrivită cu el. Trebue să alegem împărecheri verosimile pentru ca jocul să reuşească. Dar să presupunem că aţi ales bine minciuna şi aţi reuşit să vă păcăliţi, dacă nu mintea, cel puţin sensibilitatea estetică. Acum observaţi şi bucuraţi-vă de amuzantele schimbări de nuanţe pe care le suferă versul sau fraza.

...Soleil, toi sans qui les choses
Ne seraient que ce qu'elles sont.

E probabil că nu ştiţi de cine sînt aceste versuri. Cu atît mai bine, căci aceasta ne va uşura experienţele. Desigur, n'aţi reuşi să puneţi versurile de mai sus în gura unui simbolist; încercaţi şi vă veţi convinge. Cel mult, ele s'ar împăca poate cu Albert Samain, cu pretenţiile lui de eleganţă demodată şi de filozofie salonardă. Şi această constatare ajunge ca să vezi îndată cele două versuri precedente şi urmate de multe altele, toate „désenchantés" şi „surannés". Iar versurile citate ele însele capătă o nuanţă de voită învechire, parcă ar fi scrise pe galbenă imitaţie de pergament.

Acum faceţi-l părinte adoptiv al aceloraşi versuri pe Sully Prudhomme; nimic mai uşor: ele i se potrivesc de minune. Imediat, subt ochii noştri interiori, versurile îşi schimbă tonusul afectiv. Ele capătă ceva banal, „prudhommesque" (fără calambur), devin vulgar pesimiste (adică: „aşa-i viaţa, nici n'ar merita s'o trăeşti", etc.). Dacă vreţi să întăriţi nuanţa aceasta de banalitate a versurilor faceţi apel la Haraucourt şi veţi fi mulţămiţi.

Pentru a dovedi acum că banalitatea poate îmbrăca nuanţe diverse, să dăm pe faţă pe adevăratul autor al versurilor. Este... Edmond Rostand. Intr'adevăr, acum simţi în dosul versurilor zîmbetul satisfăcut de comis-voiajor, pe Mitică în ipostază de filozof — în fine pe Rostand. Iţi dai sama cum versurile decad la nivelul unui calambur de proastă calitate. S'ar putea zice că cele două versuri de care ne ocupăm n'au avut gust: şi-au ales drept autor adevărat tocmai pe acel care le stă mai prost. Căci, repetăm, schimbarea de autor schimbă nu numai timbrul estetic ci şi valoarea. Recurgînd iarăşi la o comparaţie cu fapte din lumea simţurilor, amintim că un miros apetisant poate deveni desgustător dacă îi schimbi, în minte, originea.

„Nous avons tous assez de courage pour supporter les maux d'autrui". Cugetarea aceasta e de La Rochefoucauld şi e în consecinţă cu totul pătrunsă de spiritul acestuia. Mu-

tați-o cu gîndul din opera lui La Rochefoucauld în a lui Anatole France — ceiace nu e greu. O primă schimbare pe care o suferă astfel cugetarea e că devine, am putea zice, mai „ironică". Nu ne interesează definiția ironiei; fapt e că, în arta literară, ea corespunde unei nuanțe pe care o îmbracă unele idei, și această nuanță se intensifică mult, cînd transpui cugetarea citată în domeniul literar actual și, în special, în opera lui France. Dar atunci ne putem întreba dacă acea cugetare a avut la origine intenții cît de puțin ironice, adică măcar atît cît simțim în ea cînd o cetim fără să ne mistificăm schimbîndu-i autorul. Nu putem considera literatura veacurilor trecute decît cu ochi din veacul al XX-lea și, desigur, unul din elementele pe care acești ochi îi proectează cu dela sine putere în trecut e un surplus de ironie. Se prea poate ca La Rochefoucauld să fi zis pur și simplu: „Nous avons tous assez de courage pour supporter les maux d'autrui", fără nici un zîmbet, ci foarte „obiectiv". După cum se vede, jocul nostru poate fi instructiv uneori.

Surplusului de ironie i se mai adaogă o intenție morală moștenită dela Voltaire. Prin fraza citată — dacă s'ar fi datorit lui — Anatole France ar fi mustrat omenirea că e așa cum e; într'un roman de France fraza ar fi avut o nuanță de părere de rău. La Rochefoucauld, dimpotrivă, se mulțămește să constate.

Dar, în afară de aceste schimbări formulabile, mai sînt altele pentru exprimarea cărora nu există cuvinte. Mai multă vervă, mai multă coloare, mai multă intenție literară? Toate acestea sînt doar aproximativ potrivite pentru a exprima schimbarea lăuntrică suferită de maximă.

Unele din primele poezii ale lui Mallarmé sînt în genul lui Baudelaire; cu deosebire poezia „Angoisse" seamănă parcă a parodie. Spre pildă:

Je ne viens pas ce soir vaincre ton corps, ô bête,
En qui vont les péchés d'un peuple, ni creuser
Dans tes cheveux impurs une triste tempête
Sous l'incurable ennui que verse mon baiser.

Nu e nimic mai ușor decît să muți cu gîndul strofa de mai sus din volumul lui Mallarmé în „Les fleurs du mal". Dar cum se face că această mutare nu atinge întru nimic textura estetică intimă a versurilor? De-aci, din noua ambianță în care le cufundă noul cadru, versurile sună la fel esteticește. Cred că lucrul vine de-acolo că, dela început, simțul estetic atribuise versurile lui Baudelaire. „Știi" că versurile sînt de Mallarmé, dar această „știință" rămîne exclusiv logică, intelectuală. Simțul estetic refuză cu încăpățînare să dea crezare minții; el își dă sama că strofa de mai sus e un

adaos din Baudelaire oarecum, străin de maniera lui Mallarmé. Astfel, atribuind-o lui Baudelaire, nu spui nimic nou simțului estetic; și de-aceia el nu reacționează de loc. După cum se vede, jocul nostru ar putea da pe față înrudiri estetice între scriitori, înrudiri pe care, — poate, — nu le-ai fi observat altfel. Siliți în minte pe Valéry și pe Mallarmé să-și schimbe versuri între ei, și veți vedea ce puțin vor fi afectate de schimbare versurile.

Unele detalii literare decad nespus de mult cînd le atribui orice alt autor decît pe cel adevărat. „Ses cornes furent d'abondance", zice Henri de Régnier despre un soț care a știut să atragă folos din nenorocirile lui conjugale. Din partea oricărui alt scriitor, calamburul acesta ar risca să sune vulgar, să devină miticism. Eleganța manierei lui Régnier înlătură orice impresie de vulgaritate și purifică jocul de cuvinte prin prestigiul ei.

Cui i-a plăcut, să se mai joace și altădată.

I. D. Gherea

Rugă 'n lumină

Doamne,
Mi-am potolit pămîntul și furtuna mea.
Puhoaele din munți le-am potolit.
Mi-am ghemuit făptura 'n răsărit,
Subt cerul larg și subt dogoarea Ta.

Am frînt genunchi de lup, și primăveri
In pasul meu sălbatec am oprit.
Iar trupul meu fierbinte-am răcorit
Cu 'nmugurirea-atîtor mîngăeri.

Am părăsit o clipă rugii grei
Și vîrf de plop în tremur, gîndul meu
L-atîrn tăcut o toartă 'n curcubeu
Cu primăvara luncilor de tei.

Și glezna Ta o simt și Ți-o sărut
Cu mintea mea prundiș pripit de soare
Aduc păduri și cîmpuri și izvoare
Spre chipul cel de mînă nefăcut.

Că dimineața rece care-o strîng
Pe pieptul meu de doină gîlgîind,
E, Doamne,-a Ta, din ea eu te desprind
Cînd Te privesc din margine de crîng...

D. Ciurezu

Jean Arthur Rimbaud

Cazul Rimbaud era o strictă problemă estetico-literară pentru cei din generația lui; astăzi locul său în conștiința contemporană e așa special, așa semnificativ încît, studiind această schimbare de atitudine, evidențiăm însăși evoluția sufletească a omului modern.

După patruzeci de ani dela moartea lui fizică și șaizeci de ani dela moartea lui artistică, Rimbaud de-abia începe să fie presimțit. Pentru toți criticii lui, brusca sa renunțare la poezie e un fapt inexplicabil și secundar în același timp. Nimeni nu-și da sama că tăcerea lui Rimbaud la optsprezece ani, în deplină măestrie și splendoare a geniului, e chestiunea esențială; este nu numai firul Ariadnei în opera lui, dar ne ajută să luminăm cîteva din problemele capitale ale timpului nostru și în special cea mai actuală, raportul Artei cu Viața.

Ințelegerea noastră de acum nu diferă esențial de aceia a conemporanilor săi. Valoarea și semnificația obiectului s'au schimbat; acum presimțim, ne este evident că experiența lui Rimbaud constă în incercarea tuturor valorilor considerate intangibile, și aceasta nu prin critică, prin raționament, ci prin supunerea lor la proba focului, proba geniului său incandescent.

Temperament cosmic deci, ne va lumina până la ce margine identitatea dintre om și natură poate fi împinsă. Mulți au încercat să fixeze limitele: literatură în definitiv. El ne oferă ceva mai prețios: tăcerea lui. Și pe lîngă această tăcere, avem forța lui, simplitatea, geniul lui; elemente suficiente pentru a scoate o Etică, o Metafizică chiar.

Subt unitatea ei aparentă, lumea e clădită substanțial din contrarii; antagonismul e legea organică a vieții. Toți sîntem crucificați de Dualitate. Este tragicul existenței, dar în același timp și măreția ei. S'ar putea spune că importanța unei personalități stă tocmai în cantitatea de antagonism pe care o

rezolvă. Sufletul e un cîmp de bătălie; cu cît postulatele adverse au fost mai aprige, mai puternice, mai egale în forţă, cu atît semnificaţia luptei trece dela singular spre universal. La o personalitate puternică lupta e în ritm şi simbolizează — ca picătura de apă oceanul — însăşi pulsaţia naturii. Aplecîndu-ne urechea spre glasul ei, auzim bătînd inima pămîntului.

In toate timpurile, însă, omul a tins spre unitate, spre împăcarea antagonismelor dintr'însul: simplu reflex de conservare devenit instinct prin atavism. Căutarea unei ipostaze conciliatoare e preocupaţia cea mai ocultă dar şi cea mai tenace a omenirii. Au căutat-o Indienii în Neantul universal, au căutat-o Grecii în tragedia lui Dionysos înlănţuit de Apollo, o căutăm noi.Creştinii celei de-a treia Evanghelii, în ipostaza Duhului Sfînt, după aceia a Tatălui şi aceia a Fiului.

Dar ceiace constitue un rezultat, omul, din superficialitate şi, într'o măsură, din instinct de conservare, l-a luat drept un element primordial: a confundat efectul cu cauza. Supus de veacuri educaţiei exclusive a Intelectului, unitar prin definiţie, i-a fost uşor să creadă că această unitate e la baza însăşi a vieţii şi să lucreze în consecinţă; de aici extraordinara sărăcire a vieţii moderne, anemiarea progresivă a personalităţii trecută prin laminorul Intelectului care i-a nivelat toate asperităţile, toate absurdităţile, dar, în acelaşi timp, i-a zdrobit partea cea mai tainică, cea mai eternă din ea. De aceia e datoria datoria noastră să facem o întoarcere îndărăt, să restabilim datele elementare ale conştiinţei; deabia atunci să purcedem din nou spre unitate, avînd mereu înaintea ochilor că aceasta e numai un pod gingaş şi ideal peste abis, un început de organizare a unei ţări necunoscute şi barbare şi nicidecum un element primordial al vieţii. Existenţa tragică în regnul Dualităţii e preferabilă Unităţii obţinute prin castrarea personalităţii umane.

Echilibrul perfect al contrariilor, aşa ca să nu se poată spune de unul că e mai reprezentativ decît celălalt, există numai în naturile excepţionale. La ceilalţi găsim totdeauna unul din elementele precumpănitoare. In cazul acesta postulatul contrar ne defineşte, ne conturează; o viaţă cituşi de puţin profundă ne e imposibilă fără el. Pentru majoritatea oamenilor, acest aspect al antagonismului nu există. Altora le dă un fior delicios de necunoscut; imaterială aură care le înveleşte fiinţa foarte concretă, ei îl numesc „artă pentru artă". Sînt, însfîrşit, alţii la care ambele postulate antagoniste au aceiaşi densitate. Printre aceştia e şi Rimbaud, la care lupta e simbol natural.

A fost ţăran. In faptul acesta îi trebue căutat secretul. Cu dorinţele lui elementare, cu setea din moşi strămoşi de a pipăi, de a strînge realitatea, a vrut să capteze delirul lui dionisiac, să-i ţină înaintea ochilor, să toarne în forma personalităţii lui fluidul acesta impalpabil. Era imposibil. Lupta era pierdută înainte de a fi începută. Tocmai pentrucă instinctele lui ţărăneşti erau cel puţin tot aşa de violente ca şi extraordinara lui putere de a-şi realiza halucinaţiile, tocmai de aceia a ajuns la renunţarea la poezie, el, poetul cel mai autentic.

Călduţă şi inofensivă la estet din debilitatea unuia din postulate, lupta antagonismelor de o egală violenţă scoate la iveală piatra preţioasă care este chinul unei generaţii şi a unei epoci; de-asupra acestei gigantomahii se ridică, inefabilă fotosferă, demoniacul. Sînt artişti care au exploatat toată viaţa acest chin. Opera lui Nietzsche nu e decît un continuu strigăt; la Dostoevski contrariile sînt parte integrantă în creaţia lui poetică. Unul a căutat să le împace în Supraom, celălalt a crezut că le rezolvă cînd în Isus, cînd — violent — în panslavism, exaltînd mistic autocraţia. Viaţa lui Dostoevski se zbate ca o limbă înebunită de busolă între aceşti doi poli. Şi la Nietzsche, şi la Dostoevski, încercarea de sinteză e caducă. Cauza e credinţa lor că postulatele contrarii se pot reduce printr'o doctrină. S'au redus aşa de bine, că, golite şi unul şi altul de tremurul, de palpitarea lor, au devenit epave inerte. De aceia, la aceşti doi artişti, partea eternă e chiar strigătul lor de durere, foamea şi setea după unitate. La Rimbaud, deosebire capitală, *încercarea de sinteză e temperamentală:* rezolvirea luptei, literară în definitiv la ceilalţi doi, e la el hotărît omenească; oricum am aprecia-o, ne aflăm în faţa unei soluţii tangibile. De aceia, la Rimbaud, rezultatul are o „portée" infinit mai profundă. Nu spun că e singurul posibil, ci că această renunţare la artă care nedumereşte pe toţi criticii e un element extraordinar de preţios, de oarece e un fenomen de viaţă.

Aceasta pentrucă ne aflăm în faţa unei fiinţe absolut autentice. Ceiace spune e tot aşa real ca şi pămîntul, fierul, piatra. In această dramă nici urmă de complacere, de literatură; la 15 ani nu ai asemenea rafinamente; şi dacă n'ar fi opera, vîrsta lui Rimbaud ar ajunge să mă convingă de sinceritatea sa, de nuditatea cazului său. Copil, îşi poartă geniul ca un mister.

Priviţi figura aceia fragedă ca suprafaţa unui lac alpestru peste care ar sufla un vînt sudic; rea şi dură în acelaşi timp; ochii interiori care, totuşi, parcă se scurg înainte; de-asupra fruntea, ca o cupolă de marmură. In totul, un amestec de forţă, de fragilitate, de duritate, de cristalin, de absenţă şi de înţelepciune, de diamant pe care nimic nu-l poate păta păstrînd, în apele şi în focurile sale, misterul unei lumi în facere. Il simt mai strein de noi decît oricare altul. Poate pen-

trucă e un paradiziac care n'a săvîrșit păcatul originar. Și totuși e copleșit de pătrundere; e simplitatea columbei și înțelepciunea șarpelui: încă ceva copilăresc. Trebue o enormă doză de superficialitate, pentru a face o asemănare oricît de depărtată între teribila precocitate a copilului și știința adultului.

Uniți aceste calități cu forța lui pămîntească, cu elanul indestructibil care-l proectează din glebă către stele, și vă veți da sama dece calitatea poeziei lui e așa de prețioasă. Elementele acestea implacabil potrivnice, erau așa de puternice, încît deveneau aproape forțe naturale: de aici și violența antagonismului; rezolvirea lui, deci, avea o semnificație larg umană, capitală, decisivă pentru noi *ori care ar fi fost.* Nu a vorbit decît de lucruri simple: suflet, natură, Dumnezeu, — dar a știut să dea acestor prezențe accentul lor autentic; a știut să le exprime taina și nu le-a arătat ca simple concepte abstracte, separate unul de altul, ci amestecul lor intim, aruncîndu-le în marea feerie.

Strein lumii noastre latine, unde personalitatea trebue să prezinte un tot omogen, primind impresiuni și reacționînd distinct de alte personalități, Rimbaud se leagă de tradițiunea Orientului. Iată ce scria în 1871 *(Lettre du voyant)*: „Le poète se fait voyant, par un long, immense et raisonné dérèglement de tous les sens, toutes les forces d'amour, de souffrance et de folie ; il cherche en lui même, il épuise en lui tous les poisons pour n'en garder que la quintessence... Il arrive à l'Inconnu, et quand affolé il finirait par perdre l'Intelligence de ses visions, il les a vues".

Nu e aceasta din cea mai pură vină brahminică, o parafrazare a yogantei? Poetul e deplin conștient de ce are de făcut, asupra metodei necesare. Nu pot cita aici întreaga *Lettre du voyant* ca să arăt puterea de pătrundere, simțul critic, care la el egalează puterea de creațiune; e unul dintre cei doi sau trei mari poeți ai lumii la care să se găsească această tovărășie. Renunțarea lui la poezie e un act deplin conștient, cu atît mai important deci.

Ca să revenim la *Lettre du voyant*, Rimbaud arată că poezia trebue să-și reia caracterul ei orfic, religios, așa cum l-au avut poezia pre-elenică și cea rituală a Orientului. Adonis, Astarte, Cybela, Dionysos, Orfeu, misterele eleusine sînt elemente pe care nu le găsim în Olimpul tradițional; totuși Goethe le-a găsit destul de importante ca să le consacre al doilea Faust.

Artă strict muzicală, poezia trebue să exprime părțile nocturne din suflet. Subt denumirea vagă de subconștient, există, la însăși rădăcina personalității, o *terra ignota* acoperită cu vegetațiuni monstruoase, străbătute de curente, de freamăte stranii. Toate armele rațiunii noastre se sfarmă

fragile în fața acestei imensități. Trebue toată viața artificială, socială a omului pentru ca să nu simtă subt el, permanent, abisul. Ne apare în față, doar în anumite momente, absurd, fără nici un motiv. Atunci însă, avem intuiția sigură că ceiace numim noi în mod obișnuit viață, este o firavă excrescență, o laborioasă și penibilă construcție. Tocmai această viață artificială vrea Rimbaud s'o distrugă „par un long, immense et raisonné dérèglement de tous les sens, de toutes les forces d'amour, de souffrance et de folie". Prin aceasta vom reveni la prima ipostază, a Tatălui, înainte de a fi alungați din Paradis: măsură perfectă și reintegrată!

Fiindu-ne lămurită natura poeziei lui Rimbaud ar fi cea mai mare greșală să căutăm la fiecare pas o explicație logică a versului lui, cum s'a procedat de pildă cu Mallarmé. Însăși esența lui Rimbaud ne-ar scăpa. Mallarmé, subt o formă ermetică, ne spune lucruri foarte raționale, foarte obișnuite. Odată esoterismul lui înlăturat, nu avem în fața noastră preocupări, subiecte notabil mai nouă decît ale unui Victor Hugo. Demontarea mecanismului dă o mandarinică satisfacție de vanitate estetică. Fondul nu e decît normal, vai, prea normal!

Nimic asemănător la Rimbaud. Viziunile lui sînt chiar forțele haotice din noi și din natură. Scufundări în abis, scoaterea la suprafață a o mulțime de moștri, care la lumina obișnuită a zilei se strîng, șerpuesc, sticlesc. El însuși nu știe, după creațiune, ce a adus. „Il arrive à l'Inconnu, et quand affolé il finirait par perdre l'intelligence de ses visions, qu'importe, il les a vues". Să-l imităm și să-i privim creația ca un concept existent *a priori;* să-i respect divina simplicitate. Nu forma e esoterică, ci însuși fondul, substanța. De aceia oricine îl poate trata de fumist, fără să ne fie posibil să explicăm semnificația viziunilor. Trebue o anumită calitate sufletească, educație, o anumită simbioză. Ca și Dostoevski, Rimbaud stăpînește partea nocturnă a sufletului omenesc. Înțelegerea unuia înseamnă și înțelegerea celuilalt, cu greutatea în plus pentru poetul nostru, că tot ceiace Dostoevski a exploatat într'o întreagă carieră literară, dealungul a douăzeci de mii de pagini, Rimbaud a durificat, condensat în cîteva sute de versuri.

Știu că a explica didactic poezia lui e încercare vană; totuși voi risca aceasta, pentru a arăta cetitorului procedeul lui de scufundare în plină feerie, marcarea caracterului misterios al unui mic detaliu, transformîndu-l în mit, cu lungi acorduri în întreaga simfonie.

Primele rînduri din *Après le déluge:*

Aussitôt que l'idée du déluge se fût rassise,
Un lièvre s'arrêta dans les sainfoins et les clochettes
mouvantes,
Et dit sa prière à l'arc-en-ciel à travers la toile de l'arraignée.

Solemnitatea momentului — epurele, mobilitatea, neliniştea, frica — se opreşte deodată.

„Işi făcu rugăciunea curcubeului prin pînza păiajenului". Poate mai erau încă pe acea pînză boabe de ploae; infimul animal cu ochii lui mari, tandri, miraţi, vedea din iarba lui în dosul aţei de păiajen semnul împăcării lui Dumnezeu cu pămîntul.

Nu este repetare pe harpa eoliană: Dumnezeire, Infinit, ci prinderea unui moment, a unei întîmplări, cît se poate de concretă, de obişnuită, străfulgerarea şi incremenirea într'o atitudine eternă.

Acelaşi procedeu:

Je suis le saint en prière sur la terrasse — comme les bêtes paissent jusqu'à la mer de Palestine.

Lilială puritate:

Oisive jeunesse
À toute asservie
Par délicatesse
J'ai perdu ma vie.

Ah que le temps vienne
Où les coeurs s'éprennent.

Je me suis dit: laisse
Et qu'on ne te voie
Et sans la promesse
Des plus hautes joies
Que rien ne t'arrête
Auguste retraite.

O, mille veuvages
De la si pauvre âme
Qui n'a que l'image
De la Notre-Dame.

Est-ce que l'on prie
La Vierge Marie?

Toată *Sagesse* a lui Verlaine derivă de-aici. De-altminteri, fără soarele Rimbaud, această lună este inexplicabilă. Se cunoaşte legătura lor intimă, terminată cu drama dela Bruxelles în 1873, cînd Verlaine a tras un foc de revolver în Rimbaud.

„J'avais en effet, en toute sincérité d'esprit, pris l'engagement de le rendre à son état primitif de Fils du Soleil, — spune acesta de Verlaine *(Vagabonds)*, — et nous errions nourris du vin des cavernes et du biscuit de la route, moi pressé de trouver le lien et la formule".

Citez întreaga *Matinée d'ivresse*, ca una în care forţa lui Rimbaud e mai vizibilă şi tendinţele lui mai clare:

„O mon Bien! O mon Beau! Fanfare atroce où je ne trébuche point! Chevalet féerique! Hourra pour l'oeuvre inouïe, et pour le corps merveilleux pour la première foi! Cela commença sous les rires des enfants, cela finira par eux. Ce poison va rester dans toutes nos veines même quand la fanfare tournant, nous serons rendus à l'ancienne inharmonie. O maintenant nous si dignes de ces tortures! Rassemblons fervemment cette promesse surhumaine faite à notre corps et à notre âme créée: cette promesse, cette démence! L'élégance, la science, la violence! On nous a promis d'enterrer dans l'ombre l'arbre du bien et du mal, de déporter les honnêtetés tyranniques, afin que nous ramenions notre très pur amour. Cela commença par quelque dégoût, et cela finit — ne pouvant nous saisir sur le champ de cette éternité — cela finit par une débandade de parfums.

Rire des enfants, discrétions des esclaves, austérité des vierges, horreur des objets et des figures d'ici, sacrés soyez-vous par le souvenir de cette veille. Cela commençait par toute la rustrerie, voici que cela finit par des anges de flamme et de glace.

Petite veille d'ivresse sainte! Quand ce ne serait que pour le masque dont tu nous a gratifiés. Nous t'affirmons méthode! Nous n'oublions pas que tu as glorifié hier chacun de nos âges. Nous avons foi au poison. Nous savons donner notre Vie toute entière tous les jours.

Voici le temps des Assassins!"

Propun ca motto al unei nouă estetici: l'élégance, la science, la violence!

Creator al unui limbaj orfic universal, Rimbaud totdeauna s'a crezut misionar. In nici un moment din scurta lui carieră literară, nu s'a considerat profesionist. Grăbit să găsească „locul şi formula", simţindu-se purtătorul noului Adevăr, voia să transforme lumea; o voia cu toată candoarea lui copilărească, cu toată tenacitatea ţăranului pasionat de realitatea spră. Odată stăpînul unei viziuni răscumpărătoare, nu înţelegea să facă vre-un compromis. Nici un echivoc nu e posibil. Cu convingere, cu pasiune, a încercat să impună legile viziunii sale ca norme de viaţă. Cu logica im-

pecabilă a unui fanatic, a scos din arta lui concluziile practice adequate „car la poésie ne rythmera plus l'action, elle sera en avant". Nici un moment n'a făcut deosebire între viaţa reală şi cea ideală; mai mult, acest lucru îi era incomprehensibil; dacă i s'ar fi spus nu l-ar fi prins. La fiecare moment găsim în poezia lui cuvinte ca acestea: — je peux tout — j'ai seul la clef — je suis maître en visions — écoutez! j'ai tous les talents. Işi oferă poezia — metoda, uzînd cînd de reclamă, cînd de convingere, de ameninţări, de promisiuni, insinuant, tenace, neobosit, cuprins în totul de Idee. Insist încă o dată asupra originii ţărăneşti a lui Rimbaud pentru a avea cheia exigenţelor sale, şi a terminării, unică în artă, a carierei sale artistice. Poeţii dinaintea lui, prietenul său Verlaine eşeau dintr'o clasă mijlocie; arta pentru ei era, mărturisind-o sau nu, o carieră ca oricare alta. Dela sine făceau distincţia netă între viaţa şi meseria lor. Cîteodată se coborau în arenă: avem poezia retorică, moralizantă, filosofică. Victor Hugo e plin de bune intenţii. E agreabil să cadenţezi cu alexandrini mersul poporului rege dela întunerec spre lumină, să fii un tribun versificator. Aplauzele îmbată — putem închide ochii asupra calităţii.

Dar ce să spunem de sălbatecul acesta care conştient, metodic, confundă categoriile ce dela Aristotel au adus ordinea şi liniştea în omul nostru occidental? Confuziunea genurilor? Ce oroare! Şi nici măcar nu ne oferă un sistem, o morală, o doctrină politică. In schimb ne propune dezorganizarea sistematică, anarhia raţionată. Hotărît, cu oricîtă bunăvoinţă, e imposibil.

Bietul Rimbaud! Nimic mai edificator decît atitudinea tuturor criticilor faţă de el. Toţi sînt uluiţi. Cum se poate ca un poet aşa de actual într'un vers să nu cunoască adevărurile acestea banale între oamenii bine crescuţi. Se uită la el ca la un animal rar. Nu e comod de definit, nici de situat. Pentru estetizantul Gourmont este „un crapaud pustuleux". Claudel îl crede un catolic fără să ştie. Chiar şeful, marele maestru al literaturii franceze de astăzi, Gide, nu ne spune un cuvînt despre el. La acest om, la care lăsarea în voia oricărei influenţe sau posibilităţi de reînoire e singura dogmă, tăcerea prea complectă, deci voită, asupra lui Rimbaud echivalează cu o mărturisire de neînţelegere *. Şi dacă pare

* Cine a cetit cartea lui asupra lui Dostoevski, indirectă confesiune literară, işi dă sama pentruce i-a rămas strein Rimbaud. In romancierul rus n'a văzut decît o tehnică literară şi cazuri curioase de psihologie. Nici un moment nu i-a putut trece prin minte importanţa decisivă a mesianismului său. In general, n'a prins decît coaja. La Rimbaud, unde această coajă nu există, unde însăşi esenţa lui se prezintă goală şi neapărată, fără explicaţii şi fără motivări, totul este de luat sau de lăsat în întregime; Gide nu a luat nimic.

surprinzător că-i fac o vină dintr'o neutralitate poate binevoitoare, e pentrucă fiind şeful unei generaţii, tăcerea lui într'un caz aşa de important pentru noi, ca al lui Rimbaud, constitue o lipsă dela datoria lui şi semnul unei apropiate ştergeri în sufletul generaţiei noastre.

Acoperită cîţiva ani de tinereţa, de optimismul lui, inevitabila ciocnire între poezie şi viaţă trebuia să se întîmple. La un contemplativ, dezamăgirea ar fi luat accente armonioase, o nouă vină artistică s'ar fi deschis: poetul neînţeles. Priviţi la Eminescu al nostru, la care pesimismul devine izvor de artă. Rimbaud nu putea; i-o interziceau strămoşii lui ţărani, i-o interzicea pămîntul muncit cu duşmănie, i-o interzicea violenţa lui atavică de occidental de rasă, pentru care cuvîntul fatalitate nu are sens. Soluţia pasivă subt aspectul ei seducător, este aşa facilă, aşa echivocă: drog estetic. Atavic şi prin educaţie, el era obişnuit cu metalul pur, autentic. Nu putea admite acest compromis — căci compromis este această căsătorie şchioapă a artei cu viaţa. Ceiace voia, voia cu pasiunea rudimentară, care nu admite ergotări şi discuţii, subtilităţi, scăpări. Inţelegea să atingă, să pipăe, să apuce materia visului său, cu pipăia pămîntul, piatra, banul.

De fapt antagonismele erau reduse, topite în flacăra geniului său; dar aceasta nu are vre-o semnificaţie normativă. Viaţa se organizează *în jurul* centrelor luminoase, şi nu din *substanţa lor*, pe bunul motiv că momentele, stările excepţionale ale conştiinţei, nu au importanţă pragmatică; şi ceiace voia Rimbaud era o etică. Misterul fără dogmă e steril, neavînd altă semnificaţie decît personală. Ţăranul realist Rimbaud o ştia bine.

Totuşi, tiranizat de demonul lui, a sleit toate mijloacele, încercînd să dea o valoare practică acestei armonii supreme, obţinută în momentele lui de extaz: viaţa excesivă „printr'o lungă, imensă şi raţionată dezarticulare a tuturor simţurilor". După ani de încordare furioasă a tuturor instinctelor din el, mirajul era tot aşa de departe.

O, orgia aceia frenetică, surdă, continuă! Vă puteţi închipui ceva mai trist? Cel ce o face e un copil, care a rămas copil. In noroiu îşi păstrează faţa pură, fruntea luminoasă de arhanghel; ceiace-l agită pe el nu e un vulgar viciu, ci o forţă superioară a cărei unealtă patetică este...

Intr'o dimineaţă din 1873, la Chaleville, mama şi sora lui îl văzură intrînd cu mîna bandajată, rătăcit. Se aşeză pe un scaun şi izbucni în blesteme şi plînsete. Cu vorbe întretăiate povesti toată drama, cearta cu Verlaine, glonţul de revolver. Totul se prăbuşise: idealul lui, speranţele lui, viaţa lui. Dar neîmblînzit isprăvi de scris *Une saison en enfer*,

cea mai teribilă spovedanie,— act de apărare și de acuzare,— din toată literatura. In acest cazan fierb, reduse la fuziune, strigăte furioase de nebunie, gemete de copil, injurii; o umilință excesivă, o mîndrie drăcească și, deodată, sufluri de o imensă poezie:

„Jadis, si je me souviens bien, ma vie était un festin où s'ouvraient tous les coeurs, où tous les vins coulaient. Un soir, j'ai assis la Beauté sur mes genoux et je l'ai trouvée amère et je l'ai injuriée."

„Je me suis armé contre la Justice... Pourquoi Christ ne m'aide-t-il pas en donnant à mon âme noblesse et liberté? Hélas ! L'évangile a passé. L'Evangile ! L'Evangile... J'attends Dieu avec gourmandise, je suis de race inférieure de toute éternité."

„Ah, je suis tellement délaissé que j'offre à n'importe quelle divine image des élans vers la perfection. Ô mon abnégation, ô ma charité merveilleuse! ici-bas pourtant! De profundis Domine! Suis-je bête!"

Merita el căderea aceasta?

„N'eus-je une fois une jeunesse héroïque, aimable, fabuleuse, à écrire sur des feuilles d'or, trop de chance! Par quel crime, par quelle erreur ai-je mérité ma faiblesse actuelle? Vous qui prétendez que des bêtes poussent des sanglots de chagrin, que des malades désespèrent, que des morts rêvent mal, tachez de raconter ma chute et mon sommeil. Mais je ne puis pas plus m'expliquer que les mendiants avec les continuels Pater et Ave Maria. Je ne sais plus parler.

Du même désert, à la même nuit, toujours mes yeux las se réveillent à l'étoile d'argent, toujours sans que s'émeuvent les Rois de la vie, les trois Mages, le coeur, l'âme, l'esprit. Quand irons-nous par delà les grèves et les monts saluer la naissance du monde nouveau, la sagesse nouvelle, la fuite des tyrans et des démons, la fin de la superstition, adorer les premiers Noël sur la terre, le chant des cieux, la marche des peuples? Esclaves, ne maudissons pas la vie! Moi! Moi qui me suis dit mage ou ange, dispensé de toute morale, je suis rendu au sol avec un devoir à chercher et la réalité rugueuse à étreindre. Paysan!"

Placheta a fost imprimată la Bruxelles. In presă, în cercurile artistice o tăcere complectă. Atunci, „vesel chiar" (Isabelle Rimbaud) distruse toată ediția. N'au mai rămas decît vre-o cinci exemplare trimise la prieteni.

Un slab ar fi acuzat lumea, el acuză arta; nici n'o acuză: o ignoră. Timp de douăzeci de ani, o singură aluzie, o singură vorbă nu i-a mai scăpat despre ceiace fusese preocupările lui. Cînd era întrebat, răspundea invariabil: absurd, ridicol, dezgustător. Odată a spus numai surorii lui: „nu mai puteam continua, aşi fi devenit nebun, ...era rău".

In fond rămăsese acelaşi; aceiaşi frenezie de viață, aceiaşi voință de putere. După rătăciri fără sfîrşit în Germania, Italia, Olanda, Belgia, în Spania înrolat în armata revoluționră carlistă, în toată Anglia, la Iava în legiunea străină olandeză, dezertor întorcîndu-se din nou în Franța, în Cipru, Alexandria, se opreşte înfsîrşit la Aden, unul din locurile cele mai teribile de pe pămînt „uscat, gol, 45° în cameră"; acolo se apucă de comerț cu centrul african; transporta, în caravane de luni întregi prin mlaștinele şi căldurile equatoriale, arme, mărunţişuri, pacotilă europeană; se întorcea cu fildeş, cu praf de aur. Tot ce cîştiga purta pe el.

Atins de o infecție la picior, e debarcat la Marsilia unde e amputat. Moare curînd, avînd alături pe sora lui, Isabela, la 16 Noembre 1891, în vârstă de 37 ani.

Cercetarea tuturor valorilor umane, inclusiv arta, pe piatra de încercare a vieții, ridicată la potențialul ei cel mai intens, iată ce ne învață Rimbaud antagonistul. Experiența acestui om, cu o voință de putere, cu o individualitate cosmică, mitică aproape, e mai convingătoare decît orice demonstrație: arta, religia estetică singură, nu poate niciodată ajunge unei personalități profunde.

Işi datoreşte căderea nepotrivirii, incompatibilității, dintre temperamentul lui pozitiv, constructiv, şi arta lui, miraj impalpabil. Personalitate de un dinamism frenetic, țăran smuls, desrădăcinat din ogorul lui, avea o uriaşă disponibilitate de forțe care s'a agățat de artă ca de primul pivot solid pe care l-a întîlnit. E nenorocirea societății noastre democratice, distrugătoare de cadre; trebue să găsim discipline nouă pentru a evita o repetare a experienței Rimbaud, pentru a o face să devină fecundă şi creatoare.

Dar ce şcoală admirabilă! Foc purificator în care arde tot ce e inutil, tot ce nu poate rezista; prejudecățile, mucavaua artistică, ticurile literare. Ceiace rămîne însă, putem fi siguri că e din substanță eternă. Distruge vegetațiile parazitare ale sufletului, destupă orificile înfundate, face să țîşnească izvoare nouă. Tot ce e vremelnic şi artificial e ars. Rămîne numai partea veşnică, paradisiacă. Sufletul ne e nou şi tînăr: aşteaptă Insămînțătorul care va veni.

Vasile Lovinescu

Note pe marginea cărţilor

Poetica lui Valéry *

Théophile Gautier voia să potrivească poezia după artele plastice. Adică el anunţase categoric intenţia şi metoda; coloare şi relief în poezie arătase de mai nainte Victor Hugo, cum nimeni nu făcuse până atunci.

Wagner a vrut să impună muzicii puterile vorbirii. Verlaine şi Mallarmé s'au silit să facă poezia muzică. Plastica impresionistă a încercat, cu violenţă, să arate mişcare. De o sută de ani artele umblă unele după altele. Şi în adevăr, cînd artele sînt minate să se transforme, ce alta ar putea ele face ?... Anticii ştiuse şi ei să asemene unele stiluri oratorice cu stiluri ale sculpturii. Insă ei nu au ajuns să trăiască atît de conscient ca modernii, revoluţiile artistice; la *ei*, prefacerile s'au întîmplat mai mult fără voinţă ştiută. Doar unii poeţi alexandrini au manifestat sporadic opoziţie faţă cu vechile canoane ale poeziei. Pentru noi, critica şi îndreptarea artelor unele prin altele sînt de mult lucru banal.

Paul Valéry zice prudent: „les routes de Musique et de Poésie se croisent — le poème, hésitation prolongée entre le son et le sens". Incrucişare şi ezitare, deci: „la puissance des vers tient à une harmonie indéfinissable entre ce qu'ils *disent* et ce qu'ils *sont*". *Indéfinissable*, insistă Valéry, face parte din definiţie. De aceia: „un poème est ce qui ne se peut résumer. On ne résume pas une mélodie".

Intenţiile lui Mallarmé sînt acum teoretizate perfect. Este o greşală modernă părerea că teoriile artiştilor sînt fără valoare. E altă greşală, veche, că teoriile în artă pot fi universal valabile. Sînt desigur bune teoriile; dar numai pentru unul.

* Comentar la cîteva pagini din *Rhumbs* par Paul Valéry. Paris, 1929. Pour la Société des médecins bibliophiles. (Exemplare, astăzi foarte rare, se pot procura prin Librăria „Hasefer".)

„*Den* Weg gibt es nämlich nicht", zisese Nietzsche — adică, un drum pentru toţi. Şi filosoful tragic vorbea de morală. Atunci: cu atît mai mult..., va zice bunul simţ. Insă omul modern nu zice : cu atît mai mult; lui îi place să afirme că e tot una, în artă şi în morală.

Omul modern are o idee de sine însuşi care nu *mai* e o idee determinată; el nu mai poate trăi fără o „multiplicitate contradictorie de vederi"; nu mai poate fi omul unui singur punct de vedere. Şi apoi ideile fundamentale nu mai apar astăzi ca esenţe, deci nu mai pot fi instrumente. Totuşi, de dragul tehnicei, Valéry vorbeşte de clasicism ca de un model. Omul vechiu, dogmatic, se întrevede: dogmatismul va rămînea inevitabil cîtă vreme omul nu se va vindeca de „l'étrange folie de communiquer". Aceasta este o concluzie pe care Valéry nu o rosteşte, dar o impune. Omul clasic era doar, prin excelenţă, omul comunicării. Literatura secolului al XVIII-lea e totdeauna adaptată „à une compagnie. Elle n'est pas de l'homme seul". Şi Valéry pare să o stimeze pentru asta. Dar pe dînsul l-a pasionat ideia omului singur. Aici nu căutăm a descoperi contraziceri; e vorba numai de a arăta, într'un caz eminent, cum omul modern nu poate fi omul unei idei determinate şi al unui singur punct de vedere. Nostalgia clasicistă e, în fond, pură durere, şi nefecundă. Ideia omului singur, prin urmare ideia începuturilor ca atare şi problema originalităţii sînt grijile necesare ale omului modern.

„In domeniile creaţiei, care sînt şi domeniile orgoliului, trebuinţa de a se distinge este nedespărţită de existenţa însăşi. Scriitorul literar francez a stat totdeauna în exagerată legătură cu publicul său. De aceia revoltele lui au fost violente până la extravaganţă. In societăţile germanice, artistul a fost mai liber. Publicul, acolo, nu avea nici prea multă cultură literară, nici prea multă ambiţie literară, pentru a se amesteca în literatură şi a tiraniza pe artişti. Publicurile germanice oferă artistului respect orb sau indiferenţă naivă; ambele atitudini se egalizează în efectul practic: artistul e lăsat în pace. Poetul francez trebuia să fie amabil până la primejdioasă fadoare, ori să cază în mîndrie ofensatoare. Astfel, chiar un om ce se închină stăpînirii de sine ca Valéry, ajunge a vorbi cu patos de chinurile voinţei de a fi altfel decît ceilalţi. Ca toţi cei ce şi-au făcut armele în anii simbolismului, Valéry detestă uşurinţa şi imprecizia. Ca orice fiu al vremii noastre, el e pătruns de demnitatea specializării. Pe Descartes îl preţueşte pentrucă „a deosebit domeniile"; lui Pascal îi dă vină gravă pentrucă a îndemnat la confuzie. Cultul distingerii riguroase l-a pregătit pe Valéry să se îngrijoreze de soarta poeziei, într'o vreme cînd ştiinţa ajungea să aibă un

imperiu, pe care numai literați cu totul de pe dinafară, sau invechiți in ciudățenii, erau în stare să-l constate.

Valéry zice științei: *l'inhumaine*. „Elle a ruiné *la bonne conscience du sens commun* et du *bon sens*". Tot astfel „inumană" e și arta literară; și ea este o negatoare a simțului comun. Simțul comun e „literatura", cea cu dispreț pecetluită încă din zilele lui Flaubert. Iar Valéry, vechiul simbolist, se întreabă: „Un homme d'intelligence profonde et impitoyable pourrait-il s'intéresser à la littérature? Où la placerait-il dans son esprit?" Cașicum ar vrea anume să ne reînvie iritațiile celebre ale lui Flaubert, care numea pe „literați" *farceurs à idées*, mallarmistul academic, lepădînd o clipă eleganta indulgență, zice din inimă: „Une idée charmante, touchante, profondément humaine *(comme disent les ânes)*, vient parfois du besoin de lier deux strophes"... A vorbi, ca „literații", de „psihologia persoanelor", de „profunzime", de „caractere adevărate", de „analiză", este a uita „condiția verbală" a artei literare, e „superstiție" și „confuzie". „Je déteste la fausse profondeur et je n'aime pas trop la véritable. La profondeur littéraire est un effet comme un autre".

Toate aceste mărturisiri pasionate sînt după legea lui Mallarmé. „Ce n'est pas avec des idées, c'est avec des mots qu'on fait les vers", zicea cel ce scrisese *Coup de dés*. Iar noutatea lui era, în definitiv, o concluzie energică a unei întregi porniri istorice. „Tant pis pour le sens, si la phrase sonne mal!" — striga Flaubert. Exclamația acestui artist pe care în tot felul l-au ironizat oamenii cu „idei" se inserează normal în o lungă tradiție literară. Vechea patimă — greacă, latină și romanică — a vorbei frumoase ajungea acum să determine însăși natura artei in sine. In Mallarmé și Valéry se dogmatizează o vocație și o pasiune a omului de miază-zi. Cînd Augustin ne spune că, ascultînd pe Ambrosius, de multe ori uita înțelesul de dragul sonorității (rerum incuriosus et contemptor astabam et delectabar *suavitate sermonis)*, el mărturisește păcatul care avea să fie virtute cardinală în poetica modernilor.

Pentru cine poezia este „încercarea de a reprezenta sau a restitui, prin vorbire articulată, ceiace obscur exprimă țipătul, lacrimile, desmierdările, oftatul", — singura formulă posibilă rămîne: un poem este o melodie. Insă Valéry nu rămîne în radicalismul muzical al lui Mallarmé. Era în poziția acestuia o indecizie teoretică; și Valéry este iremediabil cuprins de spiritul științific. „Mallarmé nu avea cultură, nici tendințe științifice", constată el, pentru a se minuna și mai mult de „întreprinderile" acelui poet, „comparabile științei numerelor". Putem presupune că, fără să vrea—poate—el pomenește acea ignoranță a lui Mallarmé și pentrucă îl urmărea grija unei insuficiente justificări a poeziei față cu muzica, în

atitudinea extremă a maistrului. „Nous étions nourris de musique, et nos têtes littéraires ne rêvaient que de tirer du langage presque les mêmes effets que les causes purement sonores produisaient sur nos êtres nerveux. Les uns, Wagner; les autres chérissaient Schumann. Je pourrais dire qu'ils les haïssaient". *Nous* sînt Valéry și ceilalți simboliști. Confuzia nervoasă arătată aci a fost de sigur fecundă, dar era confuzie.

E drept, Valéry pare a se opri, mai întâiu, la *indefinibilul* însuși al poeziei; o înscrie chiar în categoria ezitărilor. Rămîne, dar, poezia o combinare de domenii expresive, ca liedul și opera ? Atunci poezia cade subt condamnarea unor foarte energici puriști din estetica de astăzi; fiindcă între muzicalitate și înțeles, chiar în cadrul vorbirii articulate, concurența este inevitabilă. Substanța poeziei e pătrunsă deci de un disparat perpetuu. Intr'un înțeles deosebit de al lui Valéry, dar cu nu mai puțină rațiune, poezia, prin însăși esența ei astfel fixată, nu poate fi pură. Pură ar fi atunci numai, și tocmai, proza. O proză unde arhitectura verbală ar fi subt controlul unei singure intenții: ca sonoritățile să nu formeze un desen sensibil care, printr'o independență indiscretă, să facă umbră oarecum fizică gîndirii. Estetica acestei proze ar fi un sistem de renunțări abile, care ar ține maximum de neted drumul gîndirii. Un asemenea efect unitar s'ar putea, cu dreptul, numi pur. In general „puritatea" este efect de renunțare și excludere radicală, și nu de ezitare sau de „încrucișări". Dar Valéry vrea să numească *pur* tocmai efectul unei pendulări între sunet și înțeles (cu excludere categorică a armoniei imitative, care suspendă tocmai pendularea în favoarea sunetului), și de aceia merită să amintim obiecția fundamentală pe care ar ridica-o *purismul* celălalt, al esteticianilor care condamnă absolut amestecul domeniilor sensibilității în opera de artă și reeditează vechi ironii în privința lui Wagner.

Fără îndoială, poezia pură este o limită. Realizarea ei este fenomen excepțional. „Construire un poème qui ne contienne que poésie est impossible". Activitatea poetului trebue să se împartă între poezie și „construire". „Si une pièce ne contient que poésie, elle n'est pas construite; elle n'est pas un poème". Acesta e clasicismul lui Valéry. Poetul datorește supunere artistului. Poetul — ca și poetul, magul, demagogul și eroul — este „l'homme préposé aux Choses Vagues".

Ne amintim cît de simțitor e Valéry față de puterea nouă a științei — a „inumanei" științe, „care depreciază toate imaginile noastre naive și enunță propoziții insuportabile simțului comun". „Voici venir le crépuscule du Vague et s'apprêter le règne de l'Inhumain qui naîtra de la netteté, de la rigueur et de la pureté dans les choses humaines. „Nu putem salva poezia decît asigurîndu-i și ei „puritate" și „rigoare". Valéry pornește luptă mare împotriva *inspirației*. „Rougir d'être la

Pythie — la Pythie ne saurait dicter un poème. Les Dieux nous gardent du délire prophétique. A la moindre rature, le principe d'inspiration totale est ruiné. L'intelligence efface ce que le Dieu a imprudemment créé".

Mîndria şi siguranţa unui domeniu al spiritului se întemeiază pe stricta lui delimitare. „La poésie est une survivance. L'on n'inventerait pas aujourd'hui les vers". Poezia, ca şi Dumnezeu, poate fi negată; dar consecinţele acestei negări sînt, în ambele cazuri, neglijabile, de oarece vrem să fie poezie şi Dumnezeu. In faţa voinţei poetului se opresc toate acele concesii critice. Grija ferventă de viaţă şi prestigiul poeziei l-au făcut pe Valéry să se pasioneze pentru Leonardo, omul sublimelor indecizii între ştiinţă şi artă; să se cufunde în meditarea eului supraempiric, să strămute prin urmare problema originalităţii, dincolo de sfera socială a rivalităţilor şi a gloriei, pe tărîmul îndepărtat şi străin literaţilor, al teoriei cunoştinţei.

In căutarea zeloasă a unor adevăruri măgulitoare şi reconfortante pentru poezie, Valéry se simte solicitat să-şi reprezinte acea „stare embrionară, în care deosebirea între savant şi artist dispare". Concluzia optimistă a acestor meditaţii spinoase este : ştiinţă nu poate fi decît pentru lucrurile simple; de cele complicate are a răspunde numai arta. După acest bilanţ rămîne condamnată „literatura", adică revărsarea impură şi vagă a simţului comun, cu „inspiraţiile" lui rudimentare. Poezia este literatura redusă esenţial la principiul ei activ, curăţită de *idoli* feluriţi şi de iluzii realiste, de echivocul posibil între limbajul *adevărului* şi limbajul *creaţiei*.

„J'aime la pensée comme d'autres aiment le nu, qu'ils dessinnent toute leur vie". In asemenea dispoziţie de spirit se cuprinde o adîncă vocaţie pentru problematica poeziei. O formulă de conciliare a „melodiei" cu gîndirea este, de exemplu, aceasta: în vers, gîndirea trebue să stea închisă ca puterea nutritivă în fruct. Apoi, încearcă Valéry o altă imagine, în care cedează mai mult gîndirii: inteligenţa trebue să fie prezentă; sau ascunsă, sau pe faţă. Ea inoată ţinînd poezia de-asupra apei.

Este însemnat amănuntul că mallarmismul nu a vrut niciodată să cedeze categoric, că „inteligenţa" *nu poate* să nu fie prezentă în „vorbirea articulată"; prin urmare cu nici un chip nu e vorba că inteligenţa *trebue* să fie prezentă în vers. Trebue ori nu, ea este prezentă; imperativul e, aici, o cochetărie lipsită de orice farmec. Lupta *contra* înţelesului a fost problema primă, nemărturisită — şi dece nemărturisită? — a mallarmismului; era fără sens şerpuirea în jurul ei. Nu se pot oare construi sonorităţi verbale impresionante, lipsite de orice substanţă inteligentă? Valéry, deşi poartă încă în voca-

bularul său resturi din vechile indecizii, mărturiseşte, în fine, dualitatea inevitabilă a poeziei, care e dualitatea vorbirii articulate însăşi.

Dragostea sa de inteligenţă, atît de hotărît rostită, a provocat disputa despre teoria ca şi despre poezia lui. Cînd îl numeşte „mathématicien pittoresque", Brémond îl defineşte, se pare, întocmai aşa cum i-ar conveni şi poetului şi teoreticianului. Insă Brémond numaidecît întreabă dacă aceşti doi sînt totdeauna de acord. „Si haut que je le place, je ne reconnais pas à Valéry le pouvoir de ressusciter les morts". Morţi sînt: la *Poésie-Raison*. Brémond a hotărît, cu un radicalism demn de invidie, că poezia e tăcere. E abnegaţie de călugăr. Poezia nu e rugăciune; cel puţin ea nu se poate resigna să fie numai „rugăciune". Poetul zice, mult mai omeneşte: „les pensées, les émotions toutes nues sont aussi faibles que les hommes tout nus. Il faut donc les vêtir".

Nu i-a reuşit, în practică, lui Valéry acordul între gîndire şi melodie? Thibaudet îl numeşte printre poeţii aceia, care sînt poeţi pentrucă ştiu să facă versuri, — alături cu Racine, în opoziţie cu Hugo şi Lamartine, care ştiau să facă versuri pentrucă erau poeţi. Formulele acestea, de o retorică perfectă şi puţintel banale, sînt de o aplicaţie cam prea sumară pentru Valéry care, din principiu şi cu superioară pătrundere, ne arată tocmai naivitatea întîrziată a unor definiri care, în fond, nu sînt decît confuzii. Cu formulele lui săltăreţe, Thibaudet se datează cu cîteva decenii înaintea simbolismului. A şti cumva mai întîiu să faci versuri, şi a fi pe urmă poet, sau vice-versa, este o închipuire şcolară sau diletantică, neutilizabilă artiştilor.

Pe Brémond — un exces mistic, pe Thibaudet — îndărătnice rămăşiţe clasiciste, îi opresc de a-şi fixa clar punctul de vedere al lui Valéry.

„Matematicul pitoresc" a teoretizat de-ajuns, şi de-ajuns şi-a mărturisit strămoşii. El singur şi-a stabilit locul în istoria literară. Pe cînd romantismul, în ideia că pasiunea şi inspiraţia îşi sînt de-ajuns lor singure şi artei, ignora ştiinţa şi spiritul ei, dincolo de ocean, Edgar Poe, „cu o claritate, o pătrundere şi o luciditate care niciodată nu se mai întîlnise într'un cap dotat cu invenţie poetică", cerceta problema literaturii aşa cum nimeni nu făcuse până atunci — „ca problem de psihologie, pe care-l tratezi conform unei analize unde logica şi mecanica efectelor erau conscient aplicate". Studiul său *The Poetic principle*, Baudelaire nu l-a tradus, dar „il en était illuminé et possédé". Valéry crede că puterea lui Poe a făcut pe Baudelaire în stare să fie un mare dărîmător al romantismului. Poe înţelesese că poezia modernă trebue să se supună tendinţei timpului care văzuse despărţindu-se din ce în ce mai clar modurile şi tărîmurile de activitate, şi că ea putea pre-

tinde să realizeze obiectul său propriu şi să se producă oarecum *in stare pură*. Lecţia lui Poe, riguroasă şi fermecătoare, împreuna o anume matematică şi o anume mistică. Trecută prin Baudelaire şi Mallarmé, ea răsună din nou în poetica lui Valéry.

„J'étais affecté du mal aigu de la précision", spune Monsieur Teste. Iar pe Valéry, îl vedem ce deosebit accentuiază erudiţia variată şi solidă a simboliştilor; şi cum compară pe Mallarmé cu un logician care rezumă în cîteva equaţii prodigios obţinute legile cele mai deosebite ale fizicei; şi cum aseamănă pe Rimbaud cu Pierre Curie şi Crookes, oameni care au îmbogăţit lumea sensibilă cu fapte nouă.

„Nu văd deosebire, în adîncime, între lucrarea spiritului ştiinţific şi lucrarea spiritului zis poetic şi artistic. Ambele sînt transformări supuse unor anume condiţii. Şi se poate zice că Poincaré nu scrie ca Hermite, şi că există stiluri naţionale chiar în Algebră". In această egalare a poziţiilor diverse ale spiritului, se perpetuiază ambiţia de ermetism, de specializare orgolios închisă, care agită pe artiştii europeni de un veac aproape. Demonismul pompos à la Byron-Chateaubriand, l-a înlocuit istoria cu o mîndrie severă, pur profesională.

Prin geniul lui Poe, prin ostenelile erudite ale simboliştilor, poezia franceză ajunge să-şi reînvie, cu o nouă şi îmbogăţită conştiinţă, înţelepciunile clasice. Regulele sînt bune pentrucă sînt regule. „Prin *arbitrarul lor*, ele ne învaţă că ideile care se nasc din trebuinţele, din sentimentele, din experienţele noastre, nu sînt decît o mică parte din ideile de care sîntem capabili". Şi încă mai precis, şi mai francez: alexandrinii, rimele şi celelalte dificultăţi, au o „nobleţă" proprie; ele ne învaţă dispreţul pe care trebue să-l avem pentru ceiace oamenii de rînd numesc „gîndire", — gîndirea lor. Valéry trece cu vederea amănuntul că alexandrinilor, cu splendida lor rigoare, le-a fost foarte posibil să îmbrace gîndire de cea mai comună specie. El ştie doar că sînt trecuţi între clasici „des écrivains qui disaient bien peu de choses dans d'immenses phrases; d'autres qui ont avec naturel prononcé des vérités de bonnes femmes". Astfel, din tardivă supărare contra unor naivităţi romantice, mallarmistul exagerează competenţa magică a metricei clasice. Obstacolele versificaţiei nu pot stimula spiritul, până într'atît încît să-l dispenseze de alte stimule. Sînt excese profesionale....

Sigur, ascultăm respectuos ce spune artistul, dintr'o practică lui singur cunoscută: „L'idée vague, l'intention, l'impulsion imagée nombreuse se brisant sur les formes régulières, sur les défenses invincibles de la prosodie conventionnelle, engendre de nouvelles choses et des figures imprévues. Il y a des conséquences étonnantes de ce choc de la volonté et du sentiment contre l'insensible des conventions." Neapărat, cu cît arta lua mai intens conştiinţă de natura sa proprie, cu atît mai mult se impunea teoriei concluzia esteticianului Conrad Fiedler, ca şi a pictorului Liebermann: *die Erfindung besteht in der Ausführung*, — şi această coincidenţă semnificativ europeană merita, cred, amintirea pe care i-o dăm. Insă, pentru a încadra potrivit respectul nostru în faţa autorităţii artistului, să ne amintim tocmai stima aproape infinită a lui Valéry pentru clasici. Clasicii nu erau banvillişti. E amuzant să auzim că Valéry iubeşte rima deosebit, „fiindcă ea înfurie, pe oamenii simpli care cred naiv că poate exista subt ceruri ceva mai important decît o convenţie, şi că o gîndire poate fi mai adîncă, mai durabilă decît o convenţie oarecare"; dar nu uităm că această glumă de virtuos readuce în plin indecizii sau extravaganţe, putem zice — romantice. Clasicii erau „des gens simples"; nu le-ar fi dat în gînd, nici prin vis, că vorbirea, în artă chiar, s'ar putea desface de gîndire, — şi încă sistematic!... Acestea, numai pentru a sublinia banalitatea preţioasă, că vremile nu pot fi răsturnate. Iată că, lui Valéry, de exemplu, contra teoriei pe care o vrea, i se întîmplă să pefere *la singularité* în locul simplei „măestrii", pe care nesmintit o preferau, zice tot el, clasicii. Un nou prilej, şi deosebit, pentru cuvîntul lui Brémond: „je ne lui reconnais pas le pouvoir de ressusciter les morts".

Se pot face destule fapte bune şi fără această paradoxală putere.

Paul Zarifopol

Loc comun

Pe cărţi cu veacuri, trandafirii
Işi lasă capete de fete
De profesor îndrăgostite, —
Pe-atîta de analfabete
Pe cît sînt de sulemenite.

Iar umbra joacă cu zulufii
Petalelor gălbui, — un cer răsfrînt
Cu toamna toată, ce mă duce,
Biet dascăl, la mormînt...

In pat eu stau, lungit,
In scutec, primenit, —
Copil care-a venit
Şi pleacă iar în infinit.

Şi candelele-s vii la capul meu;
Şi pacea e cuminte.
Şi doar tavanul alb dacă mi-a aduce aminte
Că sînt în casă iar cu Dumnezeu.

Prin flori îmi trece duhul ca o iazmă.
Al lor, prin mine, de-asemeni.
E-o viaţă între noi, ca între semeni,
Şi — singură mireazmă...

Şi candelele-mi plîng în iască.
Şi perii, unghiile, prind să-mi crească,
Iar florile de 'ncep să rîncezească,
E ca, în mine, mort, să-şi regăsească,
In stare, poate, să le moştenească,
In chipul cel mai natural,
Un frate bun, — şi-un fel mai bun de vegetal.

Pe un zid de colegiu englez

Bat veacurile în urechi de frunze
Ciulite să audă bine toaca,
Şi luna sună — ce mai lemn — şi iaca
Lumină e ca 'n albe după-prînze.

In vechi chilii cu miros de tămîi,
Sinistre, dorm acum vlăstarele
De lorzi, virgine, fără duh şi pată.

In paza cărţii, spadei şi-a lulelii,
Şi 'ntr'un trecut care-şi apleacă-altarele
Spre ei, dorm somn străbun, la căpătîi,
In loc de Crucifix sau Preacurată,
Cu vre-o vioară sau vre-un ljukaleli,
E drept, mai tare ca un braţ de fată...

In toaca lunii bat într'una veacurile,
Că scîrţie — de lemn mai prost — săltarele,
Şi — ca să 'nceapă iar cu fleacurile —,
Coboară din perete toţi alumnii,
Dau buzna 'n cancelarii profesorii
Şi 'nvie întru Domnul chiar şi popii!

Odrasla nobilă îşi strînge pumnii,
Scrîşneşte 'n somn, şi fiindcă zorii
La geam cu mai multă lumină bat,
Visează cum, subt ceruri de Utopii,
Pe fiecare cîte-un drac l-a luat.

..Cînd toaca, în pătrarul lunii
Intr'una veacurile-o bat
In turle 'n care pănă eri, de funii
Călugării spre Dumnezeu s'au spînzurat.

Cambridge, August 1929.

Dragoş Protopopescu

Sufixele -ior, -cior, -şor, -işor şi -uşor

Printre foarte numeroasele sufixe care formează în romîneşte diminutive, avem şi seria *-ior, -cior, -şor, -işor, -uşor.* E evident că toate aceste sufixe sînt înrudite între ele, dar această înrudire n'a fost până acum cercetată cum se cuvine.

După d. G. Pascu *(Sufixele romîneşti,* pag. 160 şi urm.), *-ior* reprezintă pe lat.*-iolus, -cior* este format din *-uţ* plus *-ior,* iar *-işor* şi *-uşor* din *-iş* şi *-uş* plus *-or.* Cît despre *-şor,* d. Pascu îl explică prin sincoparea lui *i* şi a lui *u* din *-işor* şi *-uşor.* Acest sistem prezintă grave lacune.

In ce priveşte pe *-cior,* explicaţia citată nu e neverosimilă a priori, cu atît mai mult cu cît d. Pascu citează şi exemple: *oscior* derivat din *osuţ* plus *-ior,* şi aşa mai departe. Căpătăm însă îndoeli în momentul cînd constatăm că, în alte cazuri, din *-uţ* plus *-ior* n'a eşit *-cior,* ci *-ucior: cărucior* din *căruţ,* etc. Şi, în adevăr, de ce am admite că *u* s'ar fi sincopat?

Apoi, dacă admitem că *-işor* şi *-uşor* sînt formate din *-iş* şi *-uş* plus *-or,* trebue să ne întrebăm ce sînt toate aceste sufixe primare. Şi cui să ne adresăm pentru lămuriri, dacă nu tot d-lui Pascu? Constatăm însă că, dacă pentru *-uş Sufixele romîneşti* prezintă cîteva pagini de exemple, în zadar căutăm în această lucrare un sufix diminutival *-iş* (căci nu putem lua în serios cele patru nume de plante citate la pag. 352); or, *-işor* e cu mult mai răspîndit decît *-uşor.* Cît despre *-or,* nici pomeneală despre un astfel de sufix, nici la diminutive, nici la alte categorii de cuvinte.

Pentru a studia originea unui grup de sufixe, se impune în primul rînd să studiem repartiţia lor în limbă. Vom vedea că faptele privitoare la întrebuinţarea lor vor arunca o lumină nouă asupra originii acestor sufixe şi a legăturilor dintre ele.

Prima observaţie importantă: sufixele cu *-ş-* nu se adaugă decît la rădăcinile monosilabice, adică la substanti-

vele sau adjectivele terminate în consoană şi compuse în adevăr dintr'o singură silabă, şi la substantivele sau adjectivele terminate în vocală care au două silabe: cum vocala finală, *ă* sau *e*, dispare înaintea vocalei sufixului, după contopire, rădăcina acestor cuvinte rămîne tot de o singură silabă. Iată cîteva exemple: *in-işor, porc-uşor, nen-işor, fet-işoară, Miț-işoara*, etc. La substantivele terminate în *i* sau *u* nu se adaugă decît *-şor*, pentru că vocala finală a rădăcinii, dintr'un motiv pe care-l vom cerceta mai jos, se confundă cu vocala inițială a sufixului: *ou-şor, pui-şor*, etc.

La substantivele care conțin mai mult decît o silabă în afară de vocala finală, nu se adaugă niciodată un sufix cu *-ş-*. Din cele 123 de exemple citate de d. Pascu, numai două au rădăcină bisilabică, dar sînt derivate de la adverbe: *depărtişor* şi *încetişor*. Primul din aceste exemple e întrebuințat şi ca adjectiv în versurile populare:

Bădişor depărtişor
Nu-mi trimite-atita dor...

Dar amîndouă aceste cuvinte par a fi de creație recentă. Bine înțeles, d. Pascu nu citează toate exemplele de *-işor* sau *-uşor* aflătoare în limba romînă: ar fi fost imposibil s'o facă, de oarece din foarte multe substantive şi mai cu samă din adjective putem forma în fiece moment derivate nouă cu aceste sufixe; şi ar fi fost şi inutil, de oarece pentru demonstrația d-sale, cele 123 de exemple sînt perfect suficiente. Pentru a studia repartiția sufixelor însă, e necesar să îmbrățişezi un număr cît mai mare de exemple, ceiace am şi făcut: din cele cîteva sute de cuvinte pe care le-am adunat, n'am mai găsit nici un exemplu de *-işor* sau *-uşor* adăugat la o rădăcină bisilabică.

Peste tot unde rădăcina are mai mult decît o singură silabă, se pune *-ior* nu *-işor*: *pălărioară, cutioară, bolnăvior, văduvior, prăvălioară*, etc. Dar contrariul nu e şi el adevărat: găsim şi derivate în *-ior* de la rădăcini monosilabice, de exemplu *mioară, frățior, surioară, fecior, picior, uşor*, etc.

Faptul că *-ior* şi *-işor* îndeplinesc exact aceiaşi funcție, primul după polisilabe, iar al doilea după monosilabe, îndreptățeşte concluzia că avem în *-işor* o dezvoltare, un „élargissement" al lui *-ior*. De altfel, după cum arată exemplele citate, chiar la monosilabe *-ior* e mai vechiu decît *-işor*: *picior, fecior, uşor*, sînt fără îndoială cuvinte de formație latină, pe cînd *-işor* nu e cunoscut decît din dezvoltarea limbii romîne.

Cum se poate explica formarea lui *-işor*? Pentru a înțelege acest lucru, trebue să examinăm aspectul derivatelor cu ajutorul lui *-ior*.

In mare parte a cazurilor, consoana finală a rădăcinii

sufere modificări mai mult sau mai puțin importante, din cauza lui *-i-* consonantic cu care începe sufixul; *k, g* devin *ci, gi; t, d*, devin *ț, z*, apoi *ci, j*: *cîrnat, cîrnăcior; grămadă, grămăjoară*, etc.; *l, n* dispar: *fuior* din *folliolus*, etc.; *bătriior, rumeor, gălbior*, din *bătrîn, rumen, galben*, etc.; *z* devine *j*: *pupăză, pupăjoară*, etc. (E de notat că după *s* n'avem nici un exemplu; cît despre *r*, avem exemple puține şi toate vechi: cauza e disimilarea preventivă, — vezi mai jos.)

Urmarea acestor transformări e că legătura dintre forma simplă şi cea a diminutivului se pierde: cine mai simte că *fuior* vine de la *foi, fecior* de la *făt* şi aşa mai departe? Diminutivele însă trebue să păstreze totdeauna legătura cu rădăcina dela care sînt formate, altfel încetează de a mai fi diminutive (cum e cazul cu exemplele citate). In adevăr, ideia de micime n'o au decît prin opoziție, prin contrast cu forma de bază. Aşa dar, în urma transformărilor citate, formația devine incomodă.

Efectul este mult mai sensibil la cuvintele scurte decît la cele lungi. Pentru un derivat de la *rogojină* de exemplu, dacă se pierde o silabă (*rogojioară* în loc de *rogojinioară* la Dosoftei, citat de Pascu), pierderea nu e prea mare, căci rămîn destule silabe care să indice clar originea cuvîntului: *rogoji-* e suficient ca să ne dăm sama că e vorba de un derivat de la *rogojină*. Dar la un cuvînt de o singură silabă, dacă şi această silabă se alterează, legătura se pierde în mod iremediabil, cum e cazul cu exemplele arătate mai sus. Dacă, de exemplu, de la *bot* am face un diminutiv în *-ior*, am avea **bocior*, greu de analizat. De aceia *-ior* a putut subsista la cuvintele lungi, dar a fost înlocuit prin *-işor* la cele scurte: în *-işor, i* vocalic nu provoacă nici o schimbare a consoanei precedente şi *botişor* e foarte clar.

Pentru a ne da sama de originea formelor cu *-ş-*, trebue mai întâiu să precizăm un lucru: care e raportul între cele trei forme posibile, *-işor, -uşor* şi *-şor*. Concluziile pe care le vom trage de aici pot servi şi la lămurirea cazurilor similare din alte limbi. In latineşte, de exemplu, cunoaştem alternanțe de sufixe ca *-imentum, -umentum, -mentum* sau *-imus, -umus, -mus*, etc. (vezi A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929, *passim*). Raportul între aceste forme n'a fost încă pe deplin stabilit.

Mai întâiu repartiția lui *-işor* față de *-uşor*. Este unul din cele mai extraordinare cazuri de repartiție, căci, după ce vom arăta principiul lui, se va putea ghici dinainte, în fiecare caz, care din cele două sufixe va fi întrebuințat. In adevăr, totul depinde de consoana cu care se sfîrşeşte rădăcina.

După sunetele dentale, *t* şi *d*, se pune *-işor*: *pătişor, botişor, multişor*, etc.; *brădişor, lădişoară, podişor*, etc. La fel

pentru ţ: *beţişor, feţişoară, miţişor*, etc. N'am găsit nici un singur exemplu de *-uşor* după una din aceste consoane.

După sunetele guturale, *k* şi *g*, se pune *-uşor: săcuşor, picuşor, drăcuşor, porcuşor, locuşor, focuşor, mucuşor, Nicuşor, micuşor*, etc.; *pluguşor, tirguşor*, etc. Nu există nici un exemplu contrar. Explicaţia ne-o dă faptul că un *i* adăugat la *c* sau *g* ar altera pronunţarea guturalelor, transformîndu-le ori în *ci, gi*, ori în *ky, gy*. Acolo unde pronunţarea cu *ci* exista dinainte, se pune bine înţeles *-işor: băcişor, dulcişor*, etc.

După sunetele labiale *p, b, m, f*, se pune deasemenea *-uşor: trupuşor, dopuşor, şipuşor, iepuşoară, lupuşor; trebuşoară, tubuşor, cuibuşor; drumuşor, ghemuşor; pufuşor, vîrfuşor*, etc. Singurele exemple contrarii sînt *albişor* şi *bărbişoară*. D. Pascu mai citează şi *bumbişor*, pentru care eu nu cunosc decît *bumbuşor* (singura formă citată de Tiktin). D. S. Pop (*Dacoromania*, V, p. 134 şi urm.) citează forma *iepişoară*, care însă e mult mai puţin răspîndită decît *iepuşoară*. Pentru *v* n'am găsit nici un exemplu. E evident că aici avem de a face cu influenţa labialei asupra vocalei următoare: *u* e şi el un sunet labial, pe cînd *i* e palatal.

După lichidele *l* şi *r*, şi după nazala *n*, se pune *-işor: sălişoară, merişor, firişor, scărişoară, finişor, vinişor*, etc. Excepţii: *minuşoară* (Pascu) se explică prin forma veche *minu*; d. Pascu mai citează *firuşor* şi *inuşor*, pentru care eu nu cunosc decît *firişor* şi *inişor*. D. S. Pop (*ibid*., p. 164) citează forma populară *căluşor*, foarte răspîndită. *Călişor* e foarte rar şi dispariţia lui se explică prin faptul că, în vremea veche, *li* trebuia să devie *i* şi astfel *călişor* se confunda cu *căişori* (vezi mai jos). De notat că din toate excepţiile citate nici una nu e literară.

După *s* nu există *-işor*, nici *-uşor*. Singurele exemple pe care le citează d. Pascu sînt *osuşor (osişor), căsuşoară (căsăşoară?)* şi *vásuşor* (nume de plantă). Nici unul din aceste exemple nu e literar: limba literară nu cunoaşte după *s* decît *-cior: oscior, căscioară, văscior, glăscior, născior, mescioară, grăscior*, etc. Toate rădăcinile terminate în *s* care primesc sufixul *-cior* sînt monosilabice, deci condiţiile generale sînt aceleaşi ca pentru sufixul *-işor*. Singurul exemplu bisilabic e *ovăscior* (Pascu), dar vezi varianta dialectală *ovăsc* pentru *ovăz*.

După *ş* deasemenea nu se pune nici *-işor*, nici *-uşor*. Singurul exemplu — neliterar — citat de d. Pascu, e *borşişor*, nume de plantă. Celelalte cuvinte terminate în *-ş* se aranjează cum pot: de la *roş*, se formează *roşior*, de la *coş, coşuleţ*, dela *uşă, uşiţă*, dela *nas, năşic*, etc. (cf. apoi *caş, moş, preş*, etc.). Faptul acesta se explică prin disimilare preventivă, aşa cum sufixul *-ean* e evitat după numele de locuri terminate în *-n* şi e înlocuit prin *-ar* (vezi exemplele la Puşcariu, *Dacoromania*, I. p. 327; adaugă *Ciochinar*, locuitor din *Ciochina*-Ialomiţa).

Un caz ciudat ne prezintă *lenevior*, diminutiv de la *leneş*: rădăcina fiind bisilabică, trebuia să se adauge *-ior*, formîndu-se deci *leneşior*. Forma cu *v* poate fi influenţată de substantivul *lenevie*, cu atît mai mult cu cît vechea slavă cunoaşte şi un adjectiv *lěnivŭ*.

La substantivele terminate în *u*, observăm o fluctuare: *lucruşor, ouşor* păstrează pe *u*, în timp ce *cimbrişor, Petrişor, acrişor*, etc., au *i*. S'ar putea crede că avem aici de a face cu influenţa vocalei anterioare, dar explicaţia asta nu s'ar putea aplica la *cuscrişor*. E posibil ca diferenţele să fie de natură dialectală, căci am impresia că *u* e mai răspîndit în Moldova decît în celelalte regiuni.

Faptul că *-işor* alternează cu *-uşor* după normele arătate, ne dă de bănuit că nici unul nu e primitiv şi că vocala flotantă nu face parte din sufixul propriu-zis, ci a fost adăugată după formarea lui. Anticipînd astfel asupra discuţiei raporturilor între *-işor, -uşor* pe de o parte şi *-şor*, de alta, vedem că forma mai veche trebue să fie *-şor*.

Explicaţia d-lui Pascu pentru *-şor* (care ar proveni prin sincopare din *-işor* sau *-uşor*) e greu de admis a priori: sufixele noastre au tendinţa generală de a se lungi, nu pe cea de a se scurta. Vezi de exemplu pe *-elniţă* în loc de *-niţă, -elnic*, în loc de *-nic, -areţ* în loc de *-eţ, -ulescu* în loc de *-escu, -uleţ* în loc de *-eţ* şi aşa mai departe. Apoi, dacă d. Pascu declară că *-şor* poate veni şi din *-işor*, nu numai din *-uşor*, d-sa nu dă nici un exemplu de *-işor* cu *i* sincopat, şi nici nu poate da, pentru că nu există. Toate cuvintele în *-şor*, au alături o variantă în *-uşor*, nu în *-işor*.

Dintre derivatele în *-şor*, cel mai vechiu pare a fi *uşor* (din lat. *levis*), dar e greu să afirmăm că acest cuvînt a fost format cu sufixul *-şor*, deoarece rămîne îndoiala dacă nu cumva avem aici sufixul *-uşor*, a cărui vocală iniţială a fost contopită cu vocala rădăcinii. Este totuşi mai probabil că la toate rădăcinile terminate în vocală sau semivocală, *u* sau *i*, sufixul alăturat a avut de la început forma *-şor*. Nu vedem de exemplu de ce nu există substantive terminate în *u*, la care să se adauge sufixul *-işor*, sau viceversa, adică de ce n'avem diminutive ca *lucruişor* sau *cuiuşor*. Ba mai mult, la substantivele în *-u* cu pluralul foarte întrebuinţat, s'au format două diminutive, unul cu *-uşor* şi altul cu *-işor: bouşor (căluşor), leuşor*, dar *boişori, căişori, leişori*. Mi se pare evident că sufixul e *-şor* simplu.

In ce priveşte substantivele terminate în *ă* sau *e*, dacă am admite că sufixul primitiv a fost *-işor* sau *-uşor*, nu ne-am putea explica forma derivatelor diminutivale: *iapă* plus

-uşoară, trebuia să dea *iepoşoară*, nu *iepuşoară; masă* plus *-işoară* trebuia să dea *masăişoară*, nu *mesişoară*, şi aşa mai departe.

Dar chiar derivatele de la rădăcini terminate în consoană ne indică pe *-şor* ca formă mai veche. In primul rînd, exemplele de alternanţă a lui *-uşor* cu *-şor:* între *porşor* şi *porcuşor* sau între *Tirşor* şi *tîrguşor* nu e evident că forma bisilabică e cea mai veche? Lăsînd la o parte datele istorice, chiar faptul că formele scurte sînt mai alterate ne dovedeşte că ele sînt cele mai vechi. Peste tot unde legătura cu rădăcina a fost păstrată, diminutivul s'a putut reface cu sufixul *-uşor;* dar în cazuri ca *Tirşor*, nume propriu, etimologia nefiind simţită, forma alterată a fost păstrată.

Repartizarea geografică a formelor ne dovedeşte şi ea că *-şor* e mai vechiu decît *-uşor*. In timp ce *micşor* e popular şi general dacoromîn şi se găseşte şi în dialectul macedoromîn, *micuşor* nu se întîlneşte decît în limba literară; *nucuşor* e numai moldovenesc, pe cînd tot restul ţării cunoaşte pe *nucşor; iepşoară* e mai frecvent decît *iepuşoară*, vezi S. Pop, *ibid*., p. 136 şi 204 (se poate pune bază pe forma *calşor*, citată la pag. 114?).

Tot aşa şi repartiţia în timp a formelor: *tîrgşor* se găseşte la Dosoftei şi în numele propriu *Tirşor;* astăzi nu se mai spune decît *tîrguşor; drăgşor* e în *Anonymus Caransebesiensis* (la Pascu), astăzi nu mai cunoaştem decît pe *drăguşor; micşor* a dat un derivat, pe *micşora*, atestat din primele noastre texte; *licşor* în meglenoromînă e fără îndoială vechiu (d. Capidan nu-l pomeneşte, la sufixe, în *Meglenoromînii)*. Tot aşa, de sigur, şi *bunşor* în macedoromînă.

E probabil aşa dar că *-şor* e mai vechiu decît *-işor* şi *-uşor*. Să vedem deci care poate fi originea acestei forme şi cum se pot explica formele *-cior, -işor, -uşor*, dacă plecăm de la *-şor*.

Fără îndoială că *-şor* e înrudit cu *-ior*. Trebue să admitem că, *-ior* fiind prea scurt şi incomod după monosilabe, pentru motivele arătate mai sus, limba a recurs la o combinaţie a acestui sufix cu *-ş*, element care face parte din diverse sufixe diminutivale romîneşti şi a cărui origine pare a fi foarte veche (vezi A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, pag. 69 şi 86). Dar şi acest sufix avea defectul că începea cu o consoană, ceiace era puţin comod cînd rădăcina se termina şi ea cu o consoană şi mai ales cînd rădăcina se termina cu două consoane (vezi mai sus exemple ca *Tirşor* pentru *tîrgşor*, etc.). De aici au provenit o serie de schimbări.

Cele mai mari dificultăţi se iveau atunci cînd consoana finală a rădăcinii era un *s*, căci *-sş-* e imposibil de pronunţat pentru noi. Cum *s* nu se putea schimba în cuvintele de o singură silabă ca *vas, nas*, etc., fără să se piardă legătura etimologică a cuvîntului, nu mai rămînea decît să se disimileze consoana sufixului, ceiace s'a şi întîmplat: *-sşor* a devenit *-scior*. La asta va fi contribuit şi analogia sufixului *-cior* din *cărucior*, etc.

Celelalte cazuri au devenit şi ele curînd dificile. Atunci s'a alipit la sufix un *-i-*, provenit fără îndoială de la cuvintele în *-i (cuişor*, etc.), de la cele în *-e (peştişor*, etc.), şi aşa mai departe. Dar acest *i* era greu de adăugat după sunete labiale sau guturale, din motivele arătate mai sus. De aceia el s'a introdus numai după celelalte consoane; *-şor* s'a mai păstrat deci după labiale şi guturale, unde-l avem până astăzi, iar după celelalte sunete el a dispărut cu totul, fiind înlocuit de *-işor*.

Dar şi acolo unde rămăsese, *-şor* era incomod şi altera adesea rădăcina (cum am arătat mai sus), de aceia, după modelul cuvintelor a căror rădăcină se termina în *u*, şi cu concursul consoanei precedente, s'a format şi varianta *-uşor*, care, fiind mai nouă decît *-işor*, n'a înlocuit încă de tot pe *-şor*, dar, pe zi ce trece, îl înlocueşte tot mai mult.

Al. Graur

Hegel şi Taine după o opinie romînească *

Deşi local, cazul despre care va fi vorba are din puncte de vedere multiple, o semnificaţie mai mult decît particulară. Şi împrumută şi consideraţiilor de mai jos această semnificaţie. Voi insista în concluzie asupra acestui aspect al chestiunii.

I.

Despre ce anume e vorba?

Iată: In 20 Mart 1930, Consiliul Facultăţii de Litere din Cluj a cerut numirea subsemnatului de conferenţiar la acea Facultate. La începutul lui April, a apărut o broşură la Cluj, broşură care a fost apoi răspîndită în toate centrele noastre universitare.

Broşura poartă titlul *„Recomandări" la Universitate...* ** şi e semnată de d. V. Bărbat, profesor de sociologie la Universitatea din Cluj. In această broşură, d. V. Bărbat recenzează cu asprime mare lucrarea subsemnatului *L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art* ***, lucrare prezentată ca teză principală pentru Doctoratul în Litere (Doctorat de Stat) la Sorbonna, şi primită destul de bine, atît de critica franceză cît şi de cea romînească. (Vom vedea mai încolo cum s'au exprimat diferiţii critici despre această lucrare). Dar d. V. Bărbat, negînd orice calitate lucrării în chestie, orice valoare şi orice merit autorului ei, îl cheamă pe acesta — „după citirea conştienţioasă a lucrării... şi cu toată seriozitateta pe care sîntem în drept s'o cerem dela un profesor universi-

* In marginea unei numiri la Universitatea din Cluj.

** Cluj, Cartea Romînească, 1930.

*** Paris, Librarie Universitaire J. Gamber, 1928.

tar" * la severă judecată, la foarte severă judecată în faţa tribunalului conştiinţei d-sale de „profesor cu răspundere".

Indemnat de glasul acestei conştiinţe a d-sale, d. V. Bărbat şi-a cetit „observările" în şedinţa Consiliului Facultăţii unde avea să se hotărască recomandarea subsemnatului de conferenţiar. Ele aveau deci scopul să exprime cu autoritate, în faţa Consiliului, opinia unui om cu competinţă, şi să împiedice, ca o mare greşală, recomandarea despre care e vorba.

Deşi „observaţiile" pe care d. V. Bărbat le-a cetit în Consiliul Facultăţii nu şi-au atins scopul urmărit — adică respingerea candidaturii celui ce semnează aceste rînduri — ele, prin tipărirea şi răspîndirea lor în marele public, ar putea să aibă alte consecinţe. Anume: crearea unei atmosfere de neîncredere în spiritele cetitorilor neprevenţi **, şi aceasta nu numai în ceiace priveşte calităţile ştiinţifice ale lucrării subsemnatului, ci indirect şi în ceiace priveşte puterea de discernămînt şi seriozitatea Facultăţii care a acoperit cu autoritatea sa o lucrare atît de *imbecilă*, cum pare a fi lucrarea *L'influence de Hegel sur Taine* văzută prin prisma criticei d-lui V. Bărbat. Cu alte cuvinte, broşura d-lui V. Bărbat ar putea avea ca rezultat direct: discreditarea din punct de vedere ştiinţific a autorului cărţii despre influenţa lui Hegel asupra lui Taine, şi indirect: discreditarea Sorbonnei care a acceptat această carte ca Teză de Doctorat de Stat. N'a scris oare însuşi d-sa, profesor de sociologie la Cluj, domnului E. Bréhier, profesor de istoria filozofiei la Sorbonna şi fost raportor al lucrării împricinate, *exprimîndu-şi mirarea*, că Sorbonna a putut accepta ca teză de Doctorat o lucrare ca a celui ce scrie aceste rînduri?

Şi nu e oare natural şi inteligibil ca cetitorul neprevenit să rămînă, după cetirea broşurei d-lui V. Bărbat, şi el nedumerit şi, poate, revoltat zicîndu-şi: „Astfel de teze se susţin la Sorbonna? Astfel de studii se fac la Universitatea de care fac atîta

* Broşura d-lui V. Bărbat, p. 28. — *Pentru a simplifica trimiterile, voi indica de aci înainte broşura d-lui Bărbat prin literele VB şi prin literele DR lucrarea subsemnatului.*

** Şi chiar şi în spiritele unora din cetitorii preveniţi, sau care ar putea şi ar trebui să fie perfect orientaţi. Căci lectura „observaţiilor" d-lui V. Bărbat a produs o impresie atît de profundă asupra unuia din colegii d-sale, încît acesta s'a văzut angajat într'un foarte delicat şi neplăcut conflict de conştiinţă.—Anume, colegul d-lui V. Bărbat nu ştia dacă concluzia generală, şi definitivă, care se desprindea din „observaţiile" d-lui Profesor Bărbat, în ceiace priveşte însuşirile ştiinţifice ale autorului cărţii *L'Influence de Hegel sur Taine*, ar trebui să fie formulată exact prin propoziţia: „Lipsit de probitate ştiinţifică", sau „Lipsit de seriozitate ştiinţifică"? După o lungă discuţie cu sine însuşi colegul d-lui V. Bărbat s'a oprit — din milă poate — la această din urmă propoziţie...

caz cei ce au învățat acolo, și cei ce, fără să controleze starea reală a lucrurilor, cred pe cei ce au învățat acolo?!"

Cetitorii nepreveniți ai broșurii d-lui V. Bărbat își vor fi spus cu atît mai mult toate acestea, cu cît lucrarea criticată este despre Taine. Ea nu tratează deci nici despre războaele triburilor din Patagonia, și nici chiar despre o problemă romînească, chestiuni pe care profesorii dela Sorbonna nu le-ar fi putut, *eventual*, controla cu destulă rigurozitate: ci tratează un subiect pentru Sorbonna perfect controlabil; mai mult, ea discută o chestiune care este o parte și un aspect al marii probleme a influenței germane în Franța, problemă care — mai e nevoe să o spunem? — interesează pe oamenii de știință franceji în gradul cel mai înalt. Or, își vor zice mulți cetitori ai broșurii d-lui V. Bărbat, dacă Sorbonna a acceptat ca teză de doctorat de Stat o lucrare cu un astfel de subiect și totuși n'a controlat-o cu rigoarea pe care sîntem în drept să o așteptăm din partea ei, mai ales că acest subiect era tratat de un om lipsit de maturitate și nepregătit (VB,26, 28), și care pune și discută problema într'un fel atît de pueril ca acela pe care ni l-a descris și demonstrat în broșura sa d. V. Bărbat, ce garanție de seriozitate științifică mai poate prezenta Sorbonna?!"

Și trebue să recunoaștem că cetitorii insuficient orientați ai „Recomandărilor" d-lui V. Bărbat sînt perfect îndreptățiți să judece astfel....

Deși nemilosul recenzent al lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine* n'a putut avea intenția să inspire cetitorilor d-sale deconcertanta concluzie de mai sus, aceasta este totuși judecată care se desprinde logic din cele 28 de pagini de critică ale d-sale.

Căci eforturile d-lui Bărbat de a face o disociare între ceiace d-sa numește „Doctorat în sine" (sic!) al subsemnatului și lucrarea de doctorat pe care o critică sînt absolut inutile. „Observațiile noastre, scrie d-sa, nu pun în discuție doctoratul în sine. El vine dela o universitate — cea din Paris — prea vestită prin seriozitatea muncii săvîrșite acolo, spre a ne gîndi la așa ceva" (p. 5.). Ce distincție subtilă! Nu ne atingem de „doctoratul în sine", pentrucă e serios *, și reprobăm, dela întâia până la cea din urmă linie lucrarea de doctorat, încercăm să o distrugem (pe 28 de pagini!), pentrucă nu e serioasă! **

Dar să punem discuția în termeni clari de tot: Examinînd lucrarea împricinată (și examinînd-o timp de cîteva luni), Sorbonna a aprobat-o. Dovadă: Doctoratul, și încă Doctoratul de Stat. Analizînd aceiași lucrare, d. V. Bărbat a dezaprobat-o. Și a dezaprobat-o în întreg cuprinsul ei. Dovadă: Broșura. Acolo unde

* Pentrucă nu există „doctorat în sine".

** Discuția a devenit cam fastidioasă. Scuza: felul atacului reglementează natura apărării.

Sorbona, prin scrisul autorizat al raportorului ei, a zis: da!, d. V. Bărbat, profesor de Sociologie la Cluj, a zis: ba!

* * *

Pronunțînd cu hotărîre acest *nu!* al d-sale, d. V. Bărbat respinge implicit și opiniile criticilor — franceji și romîni — care s'au pronunțat favorabil asupra lucrării în care d-sa n'a găsit bun o iotă.

Cartea *L'Influence de Hegel sur Taine* a fost semnalată sau recenzată de următorii: F. Strowsky, membru al Institutului Franței *(Le Figaro*, prim-articolul din 29.12. 1928), E. Seillière, membru al Institutului Franței *(Journal des Débats*, 20. 3. 1929), E. Bréhier, profesor de Istoria Filozofiei la Sorbonna *(Revue d'Histoire de la Philosophie*, Iulie-Sept., 1929), Henri Gouhier, doctor în filozofie dela Sorbonna * *(Les nouvelles littéraires*, 22. 2. 1930). Aceștia, în *Franța*.

In *Romînia* au scris domnii: N. Iorga *(Revue historique*, April-Iunie 1929), Lucian Blaga (*Curentul*, 21. 1. 1929), Octav Botez *(Viața Romînească*, Decembre, 1928) și D. I. Suchianu *(Adevărul Literar*, 3. 2. 1929). Iar domnii I. Petrovici și M. Ștefănescu au înaintat un raport favorabil despre lucrarea împricinată către Universitatea din Cernăuți, cu ocazia unui concurs de agregație care a avut loc acolo, în Mai 1929, concurs la care a participat și subsemnatul.

Voi reproduce, în cursul discuției ce va urma, unele din opiniile criticilor amintiți mai sus. Țin însă să notez de pe acum că *niciunul* din criticii amintiți n'a reprobat lucrarea a cărei moarte a decretat-o, fără posibilitate de apel, d. V. Bărbat.

* * *

Dar faptul că Sorbonna, și cu ea toți criticii amintiți mai sus, s'au exprimat favorabil despre lucrarea *L'Influence de Hegel sur Taine* nu infirmă dreptul incontestabil pe care-l are d. V. Bărbat de a susține o părere defavorabilă despre acea lucrare. Dela Descartes încoace, dreptul de liber examen și de repudiere al oricărei autorități în materie de gîndire științifică este un drept care aparține tuturor. Prin urmare, deși e puțin verosimil ca Sorbonna ș. a. m. d. să se fi înșelat atît de mult în judecata lor, nu este absolut absurdă ipoteza ca d. V. Bărbat, privind lucrurile mai de aproape ** și cu mai multă pricepere, să fi ajuns la concluzii contrare, dar juste, și care răstoarnă deci,

* D. E. Gouhier este autorul unor lucrări despre Malebranche foarte bine primită de critica filozofică franceză.

** Broșura d-lui V. Bărbat impresionează prin aparatul științific pe care-l pune în mișcare: număr mare de citate, de trimiteri, confruntări de texte, etc., etc.

ca pe niște opinii fără fundament, judecățile celor ce s'au pronunțat înaintea d-sale asupra chestiunii care ne privește.

Cum și-a exercitat d. prof. universitar V. Bărbat dreptul de liber examen? Sau, cu alte cuvinte, care este calitatea, tăria argumentelor pe care d-sa își sprijinește „observările"? Iată întrebarea la care încearcă să răspundă considerațiile de mai jos. Răspunzînd la această întrebare, răspundem implicit și la cea care se formulează simplu și banal: Unde sînt adevărul și dreptatea?

II.

Care sînt păcatele cele mai grave pentru care d. V. Bărbat a chemat la o atît de severă judecată pe autorul lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine?* Greșeli, care, cu toată enormitatea lor, au scăpat — ca printr'o minune extraordinară — neobservate perspicacității Sorbonnei * și spiritului critic al judecătorilor franceji și romîni ai lucrării puse subt acuzație, greșeli pentru care autorul acesteia este declarat „lipsit de maturitate" și „nepregătit să profeseze oficial" (V. B. 26, 28) la universitate. Aceste greșeli mari sînt trei (V. B., 26):

1) *Autorul cărții despre influența lui Hegel asupra lui Taine „nu poate dovedi că esența despre care vorbește Taine în teoria* cunoștinței *este indentică cu esența din filozofia generală a lui Hegel", și nici că esența despre care vorbia filozoful francez în artă este identică cu Esența din Estetica lui Hegel (V. B., 13,* 17, 20 și nota dela p. 6—7).

2) *Autorul lucrării în discuție afirmă tendențios că Taine s'a recunoscut el însuși adept al lui Hegel (V. B. 11),* și

3) *Exagerează peste măsură influența hegeliană asupra lui Taine* (V. B. 26).

Este evident că greșelile acestea sînt grave. Și este și mai evident că, dacă ele ar fi reale și deci reproșurile d-lui V. Bărbat întemeiate, lucrarea intitulată *L'Influence de Hegel sur Taine* și-ar pierde orice valoare științifică, prin urmare și rostul de a fi fost scrisă.

Să discutăm deci pe rînd aceste obiecțiuni și să vedem dacă ele sînt întemeiate? Căci, dacă am reuși să arătăm că ele nu sînt îndreptățite, am reuși poate să împrăștiem „atmosfera" pe care a creat-o broșura d-lui V. Bărbat. („Atmosfera" de care am vorbit mai sus).

In cursul discuției vom releva și examina și alte învinovățiri pe care d. V. Bărbat le aduce lucrării despre care e vorba și

* Căci este evident că, dacă Sorbonna ar fi descoperit aceste mari greșeli, și-ar fi dat sama cît e de neserioasă, de arbitrară și de fantezistă lucrarea *L'Influence de Hegel sur Taine*, și în consecință n'ar fi acceptat-o în nici un caz ca teză de Doctorat de Stat.

autorului ei. Am zis „și alte", pentrucă nu am deloc intenția să discut absolut toate „observațiile" d-sale. Ele sînt nenumărate, și pentru a arăta à propos de fiecare dacă este sau nu intemeiată, ar trebui să mai scriu o dată lucrarea împricinată, cu comentarii și explicații nesfîrșite, și în ordinea și spiritul impus de atacul d-lui V. Bărbat. Drept ce, am ales numai greșelile mari care mi se impută. Am ales, cu alte cuvinte, dintr'un număr mare de cazuri, de date, sau cum vreți să le ziceți, pe cele care fiind importante și reprezentative, rezumă esența celorlalte. Aceste specimene de discuție critică ne vor permite să tragem, prin inducție — operație foarte îndreptățită, ne spune logica — concluzii cu privire la spiritul profund în care este concepută curajoasa și descurajatoarea critică a d-lui Profesor.

1.

Autorul lucrării despre influența lui Hegel asupra lui Taine „nu poate dovedi că esența despre care vorbește Taine în teoria cunoștinței *este identică cu Esența din filozofia generală a lui Hegel"* etc. (Cf. mai sus). Aceasta este concluzia fundamentală ce se desprinde din foarte migăloasa discuție în care se angajează d. V. Bărbat în cap. III al broșurii d-sale. (Cap. III ocupă jumătate din broșură). Dar nu acesta este motivul care ne-a îndemnat să discutăm mai întâiu această „observație" a d-lui V. Bărbat. El este cu totul altul. Ideia de esență (identică, la filozofii de care e vorba cu aceia de cauză, de substanță, de lege și cu ceiace numim noțiune, concept) este o idee a cărei discuție formează centrul lucrării criticate de d. V. Bărbat. Intr'adevăr, această idee este examinată, din puncte de vedere diferite, în capitolele II, III și IV ale lucrării mele (p. 97—329). Este deci evident că, atacînd lucrarea în punctul acesta, d. V. Bărbat îi atacă și încearcă să-i dărîme însuși fundamentul.

Dar susținînd că cel ce iscălește aceste rînduri ar fi încercat să dovedească identitatea conceptului de esență la Hegel și la Taine, *d. V. Bărbat îi atribue în mod gratuit o intenție pe care acesta n'a avut-o, n'a exprimat-o în lucrarea sa, și nici n'a încercat s'o realizeze în nici un singur paragraf sau capitol al lucrării puse subt acuzație.*

N'a încercat autorul acestei lucrări să arate atît în capitolul II și cap. III cît și în cap IV și în partea a doua a concluziei generale că *nu poate fi vorba de identitate* între ideia de esență la Hegel și la Taine? (Cf. *DR. 171—195, 283—301, 303—329, 411—414*).

a) Iată cîteva texte * :

* Pentrucă nu cumva să fiu învinovățit de traducere *tendențioasă*, și pentrucă sensul precis al textelor să nu sufere din cauza traducerii, reproduc textele în franțuzește.

„Après ce qu'on vient de dire et de démontrer par des textes, il est manifeste que le concept de Taine n'est pas le concept de Hegel. Obtenu par généralisation *, par abstraction, comme dirait Taine, donc par l'élimination de ce qui est particulier, individuel, le concept de Taine ne pose que de l'identique et des rapports de contenance. Intelligibilité ne veut pas dire, selon Taine, conciliation de contraires, mais élimination absolue de l'un des termes et affirmation sans réserve de l'autre, sacrifice de ce qui est particulier au profit de ce qui est universel, réduction du premier à une simple apparence. Le concept de Taine ne serait donc pas, aux yeux de Hegel, un concept véritable. Hegel l'appellerait, sans hésiter, abstraction vide, dépourvue de ce qui justement constitue, d'après lui, l'essence même du concept. Le concept de Taine n'est pas universel-concret, il n'est qu'universel-abstrait. Or, ce n'est pas là une différence insignifiante et purement formelle. Au contraire, elle est capitale, car, comme nous le constaterons dans les chapitres III et IV du présent travail, elle a pour conséquence une conception générale du monde qui, tout en se disant hégélienne, diffère, à certains points de vue, *essentiellement*, de celle de Hegel." (DR. 183—4).

Iată acum un text dela începutul capitolului III (DR 197—301) al lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine*, capitol care poartă ca titlu: *Théorie de l'essence ou des causes;* deci chiar și titlul indică precis că e vorba de problema pe care o discută d. V. Bărbat. (Textul de mai jos se raportă la întreg conținutul capitolului III, drept ce *în concluzia* capitolului (p. 284) se revine asupra lui):

„Toutefois je tiens a souligner dès maintenant, qu'à mon avis, Taine a rendu sienne une notion de la cause qui, il est vrai, se trouve développée dans la LOGIQUE de Hegel, mais *qui n'est pas le concept de cause auquel s'est arrêté le grand dialecticien*... Pour caractériser en deux mots la manière dont la pensée de Taine a subi l'influence hégélienne sur le point dont il est question en ce moment, disons que l'auteur des *Philosophes classiques* a accepté, comme absolument vraie, une conception qui, chez Hegel, ne figure qu'à titre d'hypothèse qu'il s'agit de réduire à l'absurde. Mais on insistera sur cet aspect du problème à la fin du chapitre". (DR, 200—201).

Textele citate sînt, cred, destul de clare și de... afirmative.

* Se vede prin felul cum începe acest text că el este rezultatul unei demonstrații, bune sau rele, nu importă. Ceiace importă, pentru discuția noastră, este faptul că această demonstrație urmărea scoaterea în evidență a diferenței esențiale care este între conceptul (ideia) lui Taine și conceptul (ideia) lui Hegel. Deci scoaterea în evidență a diferenței pe care d. V. Bărbat afirmă că ași nega-o, voind (dar neputînd) să dovedesc identitatea esenței la Hegel și la Taine.

Pentru oricine *pricepe* și *vrea* să priceapă, ele nu mai au nevoe de comentar.

* * *

Dar cetitorul găsește în însăși broșura d-lui V. Bărbat texte care infirmă teza d-lui V. Bărbat că ași fi voit să demonstrez identitatea esenței lui Hegel cu aceia a lui Taine:

„Negîndind ca adevăratul Hegel, ci ca un Hegel interpretat în conformitate cu înclinările propriului său suflet,... autorul *Positivismului englez* a crezut că poate „construi" Absolutul numai cu *„acelaș"* *. „Legea unică a lui Taine afirmă, *în opoziție* cu ideia concretă, absolută a lui Hegel, că forma exclusivă și *totală* a existenței este gîndirea logică. Axiomul suprem al lui Taine reduce existența concretă la o simplă aparență, materia la un simbol." (VB, 18, 19).

Aceste texte — și multe altele — pe care severul meu critic le-a reprodus traducîndu-le din cartea incriminată, implică în mod evident convingerea (motivată bine sau rău, pentru ce ne interesează aici, aceasta nu importă) subsemnatului că ideia pe care și-o făceau cei doi gînditori despre esența lucrurilor este profund diferită.

Drept ce, capitolul III al lucrării criticate (acela care, cum spuneam mai sus, poartă titlul general de: *Théorie de l'essence ou des causes)* închee cu concluzia generală pe care o reproduce și d. V. Bărbat, la pag. 19, aliniatul 6, al prea-răspînditei d-sale broșuri, text care, în loc să servească tezei d-sale, o răstoarnă în chipul cel mai eclatant... „De aceia, autorul *Logicei* ar fi renegat poate pe acest discipol, care credea că ajunge, prin ideia de cauză mecanică, bazată pe identitatea abstractă, să înțeleagă și să explice chiar și formele gîndirii și ale vieții, și ar fi văzut în el mai curînd un fiu spiritual al lui Spinoza." „Al unui Spinoza așa cum îl înțelegea Hegel și, după el, Taine." (V. B. 19; DR 301).

Pe ce se sprijinește deci afirmația d-lui Bărbat că eu *aşi afirma* (VB 20) „identitatea absolutului Hegelian cu acela al lui Taine"? Chiar și prin textele pe care le aduce, d-sa nu dovedește tocmai contrariul?!

Care este deci *concluzia generală* ce sîntem îndreptățiți s'o scoatem din discuția cap. III al broșurii d-sale? Iat-o: ***Domnul Virgil Bărbat se substitue autorului cărții „L'Influence de Hegel sur Taine", afirmînd lucruri pe care apoi d-sa i le reproșează acestuia...***

* * *

b) Este natural să ne întrebăm acum: Cum a ajuns d. V. Bărbat să atribue subsemnatului dorința de a identifica esența

* Adică cu concepte abstracte.

lui Hegel cu esența lui Taine, și să-i facă din această dorință o vină, cu dreptate, mare? Uite cum: d. V. Bărbat *amestecă perpetuu cele două puncte de vedere* * din care am fost silit să privesc problema influenței hegeliane asupra lui Taine, puncte de vedere pe care subsemnatul le-a distins în chip foarte net, căci așa o cerea natura complexă a problemei studiate. Cine face abstracție de această distincție capitală ajunge în mod inevitabil *a nu mai înțelege nimic* din lucrarea *L'Influence de Hegel...*, și a învinui, în plus, pe autorul ei de contraziceri și „reveniri" (Cf. VB 6—7, 20).

Lucrul pare extrem de complicat. Și este într'adevăr **. Să mă explic :

Pentru a ajunge să facă o expunere cît de cît limpede a rezultatelor analizelor întreprinse, subsemnatul s'a văzut nevoit să recurgă la metoda pe care o precizează *introducerea* lucrării în discuție, în termenii următori (nu traduc pentru motivul precizat într'o notă de mai sus):

„Dans la première partie de cette étude (le chapitre IV mis à part) *** — pour arriver à rendre sensible l'influence qu'a exercée l'auteur de la *Logique* spéculative sur la pensée d'Hippolyte Taine, je me place d'abord — à propos de chaque grand problème, c'est-à-dire dans chaque chapitre — au point de vue propre à l'auteur des *Philosophes classiques*. En d'autres termes, j'adopte, *provisoirement*, l'interprétation que donne Taine à la métaphysique de Hegel (car il est bien évident que c'est à travers cette interprétation qu'il s'en est inspiré), et je cherche à montrer ce que sa pensée a emprunté à l'oeuvre de Hegel, telle qu'il l'entend.

„Mais en procédant uniquement de cette façon-là, on risque de se tromper. Car, n'aboutissant à déterminer que l'étendue, la quantité de l'influence subie, on est facilement porté à en exagérer l'action effective, l'importance.

* Cine citește broșura d-lui VB., își face subt acest raport, o idee extrem de proastă despre gradul de claritate al lucrării; și, în consecință, și despre luciditatea inteligenței acelora care au fost chemați să o judece înaintea d-lui V. Bărbat.

** „Car, lorsqu'on s'est proposé d'étudier les aspects multiples d'un phénomène de ce genre, il ne suffit pas de distinguer l'influence qu'on veut retenir, d'autres, qui pourraient lui ressembler et qui toutefois en diffèrent — opération difficile, parce que délicate; il ne suffit pas d'établir une relation directe et aussi sûre que possible entre des idées et des oeuvres; il ne suffit pas de conclure que, sur tel et tel point, Taine a été disciple de Hegel, mais il faut montrer de *quelle manière* il l'a été; c'est-à-dire, il faut montrer... quelle est la *nature*, la *qualité*, en d'autres termes, l'étendue et la profondeur de l'influence exercée." (DR, 51).

*** Prin urmare p. 1—301.

„*C'est pourquoi je m'efforce de compléter ce premier point de vue par un autre et de „corriger" les données obtenues avec son aide par les précisions fournies par ce dernier:* J'essaye de me transposer sur le point de vue que je crois être celui de Hegel même, du vrai Hegel (qui ne me paraît pas être le Hegel de Taine), et je tente de juger de là l'hégélianisme du critique de Cousin et de Stuart Mill.

„C'est en procédant ainsi que je crois arriver à déterminer aussi la profondeur, la qualité de l'influence qu'il s'agit de définir. D'autre part, la *clarté* de l'exposition souffrirait énormément si je mêlais continuellement, à propos de chaque point et phase du discours, ces deux points de vue. Aussi, dans chaque chapitre, je les développe séparément... La premiere partie retient sourtout les accords qu'il y a entre les conceptions de nos deux philosophes; la deuxième partie appuie sur les dissonances, dévoile les *différences profondes*, qu'il y a entre l'esprit du maître et celui du disciple". (DR 54—55). *

A fost aceasta o metodă de lucru și de expunere despre care raportorul sorbonnian al lucrării — deci om cu justificate pretenții științifice și cu autoritate să vorbească — scria subsemnatului, cu data de 18.4.1928, că e bună și precisă („la méthode est bonne et précise").

* * *

Or, d. V. Bărbat pare a nu-și fi dat samă de rostul distincției precizate mai sus (vezi reprobarea ei: „vorbe mari", în nota dela p. 7 a broșurii d-sale), distincție enunțată în mod principial in *Introducerea* lucrării și subliniată în cursul lucrării oridecîteori se făcea trecere dela un punct de vedere la celălalt; enunțată probabil în mod destul de clar, pentrucă Francejii — atît de exigenți în această privință — nu s'au plîns, nici unul, de lipsa de claritate a cărții *L'Influence de Hegel sur Taine*.

Neținînd samă de faptul că toate considerațiile și desvoltările mele care pornesc dela I-iul punct de vedere sînt ipotetice, *provizorii* (cf. mai sus textul citat din Introducerea lucrării), d. V. Bărbat le-a luat drept *definitive*. Iar pe cele care se plasau pe al II-lea punct de vedere și veneau să *corecteze* (cf. textul Introducerii citat mai sus) pe cele dintăi, — pe cele care pretindeau deci a fi singurele definitive — le-a considerat ca pe unele ce veneau să le *contrazică*...

De aci concluzia comică pe care d-sa o scoate, afirmînd că

* In ceiace privește ideile estetice ale lui Taine, vezi observația fundamentală pe care o face subsemnatul la pag. 349, alin. 3, și nota 2, aceiași pagină. Dat fiind faptul că, în partea I-iu a lucrării (pag. 1—301), se stabilește sensul pe care-l au la Hegel și la Taine termenii *esență*, *cauză*, etc., nu mai era nevoe să se mai revină asupra lor în partea a II-a. Faptul acesta ar fi făcut să sufere claritatea expunerii.

felul de argumentare al subsemnatului ar fi *„oarecum impresionist"*. (V. B., 7).

Dar în proastă lumină mai e prezentată grava Sorbonnă care a venit, la adînci bătrînețe, să acopere cu judecata ei favorabilă o lucrare „impresionistă" asupra unui aspect și părți a unei probleme atît de importante din punct de vedere francez! Va să zică d. E. Bréhier, cînd îmi scria că lucrarea mea l-a satisfăcut pe deplin („votre travail m'a pleinement satisfait" — 1. VI. 1928), scria pornind dintr'o convingere pe care i-ași fi inspirat-o prin argumente „oarecum impresioniste"! Spre marea d-sale satisfacție, d. Bărbat poate spune că nu s'a lăsat impresionat de astfel de argumente...

* * *

c) Cum se face că d. Bărbat a confundat perpetuu cele două puncte de vedere?

Ipoteza unei confuziuni intenționate o înlăturăm dela început. Căci nu avem nici un motiv să punem la îndoială buna credință a d-lui profesor universitar. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, în această ipoteză, devine inexplicabil și absurd faptul că d-sa citează în favoarea tezei d-sale, texte care vorbesc răspicat contra ei! Ar rămînea ipoteza unei lecturi nu destul de atente a lucrării puse subt acuzație. Dar d. V. Bărbat, amintindu-ne „seriozitatea ce sîntem în drept s'o cerem dela un Profesor universitar" (VB, 28), ne spune că n'a emis considerațiile sale decît „după citirea conștiențioasă a lucrării".

Nu rămîne decît o singură ipoteză explicativă, anume: LIPSA DE PĂTRUNDERE *complectă și de înțelegere clară a problemei*, problemă foarte complexă, și problemă pe care d-sa o discută totuși pe un ton sentențios și plin de autoritate.

d) Acum, o altă întrebare: de ce d. Bărbat n'a înțeles clar despre ce anume era vorba în capitolele cele mai importante ale lucrării pe care a condamnat-o; de ce i-a scăpat printre degete însăși cheia de boltă a construcției pe care și-a propus s'o dărîme?

Cauza explicativă cea mai verosimilă îmi pare a fi LIPSA DE CUNOAȘTERE *aprofundată* a celor două filozofii, în a căror discuție și analiză s'a angajat cu admirabilă hotărîre.

Să dovedim această afirmație cu fapte. Cu *fapte materiale*, care nu pot fi deci contestate.

1) *In ceiace privește pe Taine:*

La pag. 13 a broșurii d-lui V. Bărbat cetim următoarele: „De reținut este că în prg. corespunzător [paragraful unde subsemnatul discută problema esenței], deși este vorba de o problemă din teoria *cunoștinței*, d. D. D. Roșca începe cu un text luat din *Literatura engleză*". Pe pagina următoare, d. profesor revine mereu — cu semne de exclamații — asupra acestei rețineri.

Sensul acestor rețineri și exclamații este evident: d. V. Bărbat vrea să sublinieze din nou cît de „impresionist" și de neserios este subsemnatul, discutînd probleme pur filozofice cu texte și trimiteri la o operă de istorie a literaturii...

Dar, dacă d. Bărbat ar fi avut vreodată, cel puțin în mînă, *Istoria literaturii engleze* a lui Taine, ar ști că această operă este și o istorie a *filozofiei* engleze, tratînd, în mari capitole, despre Bacon, Carlyle, Stuart Mill, Hobbes; că trimiterile mele sînt, în speță, la studiul despre *Stuart Mill**, opera cu caracterul filozofic cel mai pronunțat a lui Taine, și ar fi renunțat la această ironie deplasată, căci ea se întoarce împotriva propriei d-sale „competențe" critice...

La pagina 14 și 15, d. Bărbat înfierează un alt pretins procedeu greșit al subsemnatului:

„Dela volumele asupra Literaturii, scrie d. V. Bărbat, d. Roșca trece, spre a dovedi ce înțelege Taine prin esență, la veșnicul *caet din tinerețe*" **... „După *Caet*, d. Roșca face din nou apel la *Corespondență*"... „iar apoi se întoarce din nou la texte din *Literatura engleză*, pentru a reveni la *Corespondență* (205)"... „La pag. 207 se revine la *Caetul din tinerețe...*"

D. V. Bărbat se plînge deci că plimb cetitorul dela *Caet* la *Corespondență*, și viceversa.

In speță însă, *Caet și Corespondență sînt unul și același lucru!* Nu poate fi deci vorba de întoarceri și reveniri dela *Caet* la *Corespondență*. Ce-l face pe d. profesor să creadă că ar fi vorba aici de două lucruri diferite, este faptul că, vorbind de *Caet*, subsemnatul trimite la *Corespondență*, pentru excelentul motiv, că cele cîteva texte ale *Caetului* sînt publicate în tomul I al *Corespondenței* lui Taine!

Se vede însă că d. V. Bărbat nu știe acest lucru, altfel — ipoteza lipsei de bună credință fiind exclusă — nu s'ar plînge, repetat, și în nota dela p. 14 a broșurii d-sale: „In paragraful referitor la *Problema esenței*, scrie d. Bărbat, d. D. D. Roșca citează în șase pagini (202—207) de patru ori Corespondența lui Taine. Toate aceste citate, la paginile 202, 205 și 207, sînt luate din volumul I al Corespondenței lui Taine, volum care cuprinde scrisorile sale până la etatea de 25 ani, [notez că, în paginile de care e vorba, n'am citat nici o singură scrisoare a lui Taine] și toate citatele se reduc la unul singur, luat dela pagina 117 a acestui volum!" (Explicație suplimentară: Cf. mai sus, ultima mea *notă...*)

Din nota d-lui Bărbat reese că d-sa a avut în mînă volumul

* Acest studiu al lui Taine a fost publicat mai întâiu ca lucrare independentă, cu titlul *Le positivisme anglais*. Or, cînd vorbesc de *Positivisme anglais*, d. Bărbat nu mă mai ironizează...

** „Veșnicul Caet"; adevărat că, în paragraful pe care-l analizează d. V. Bărbat, vorbesc continuu de *Caet*. Dece? Pentrucă pag. 202—207 analizează, din punctul de vedere care mă interesa, acest *Caet*.

I al *Corespondenței* lui Taine. Dar nu reese decît că l-a avut în mînă..

Tot ignoranța faptului că nenorocitul *Caet* se află în *Corespondență*, îl încurajează pe d. Bărbat să susțină (pag. 9) că punctul de plecare al analizelor întreprinse de subsemnatul ar fi, pe lîngă *Caet* (d. Bărbat ar fi trebuit să zică *Caete*, căci sînt mai multe), și *Corespondența* lui Taine. *

2) *In ceiace privește pe Hegel.*

La pagina 9, 18, 19, severul judecător al lucrării *L'Influence de Hegel sur Taine* SE SPERIE și se *revoltă* pentrucă, la pagina 412—13 a acestei lucrări, se găsește textul: „Cu alte cuvinte, Taine, supunînd gîndirea lui Hegel exigențelor propriei sale gîndiri, o transpune din planul în care ea pretinde ** să se miște, plan al rațiunii concrete, care vrea să înțeleagă iar nu să escamoteze diversitatea și schimbarea", etc. (VB, 9).

Acest text este luat din concluzia cărții. Sensul în care-l folosește autorul acesteia este precizat la pagina 295 a lucrării, unde este folosit pentru întăia oară. Acolo, și în cele zece pagini premergătoare, fiind vorba despre explicația pe care o dau în *general toate științele care recurg la ideia de cauză mecanică*, subsemnatul a folosit, pentru a spune că această cauzalitate nu poate explica schimbarea și diversitatea realității, negîndu-le — lucru știut de oricine cunoaște puțin problemele ce le pune teoria modernă a cunoașterii și filozofia științelor *** — cuvîntul „escamotează". Acest cuvînt l-am găsit, utilizat în sensul acesta, la Berr (autor la care și trimit; cf. pag. 295). L-am adoptat și eu, pentru motivul foarte simplu că mi s'a părut expresiv și foarte potrivit pentru a caracteriza rezultatul la care *necesarmente* ajunge orice teorie explicativă ce recurge la ideia de cauză mecanică — cum e teoria cauzalității la Taine.

Logica însă (și întreaga filozofie) a lui Hegel e o încercare uriașă de reacțiune contra acestui fel de a explica realitatea. Filozofia lui Hegel întreagă de aici își trage originea, din această

* Dacă e adevărat că punctele de plecare ale analizelor mele sînt, atunci cînd am avut frînturi de Caete, acestea, (Cf. DR, 202, motivarea acestui procedeu), resping afirmația că scrisorile lui Taine mi-au servit, și ele, ca punct de *plecare* (Cf. DR, 56, aliniatul 2). Afirmația d-lui V. Bărbat a fost explicată, de altfel, în cele spuse mai sus.

** Să se observe nuanța pe care o introduc, în fraza de mai sus, cuvintele „pretinde" și „vrea", și să se confrunte cu *nota* I dela pag. 186 a lucrării puse subt acuzație, de unde rezultă clar că eu nu susțin că Hegel ar fi reușit într'adevăr să explice diversul, individualul. D. V. Bărbat e deci cam grăbit cînd, din textul de mai sus, scoate imediat, în formă de reproș, concluzia: „Taine vrea deci să escamoteze, atunci cînd se depărtează de Hegel; filozoful german nu! El dă explicația adevărată a diversității și a schimbărilor din natură"(VB, 9).

*** Cf. Meyerson, Lalande, Berr.

nevoe de a găsi o explicație reală a schimbării și a diversului. Incă o dată, eu nu zic că Hegel a rezolvit într'adevăr problema, ci zic că pretinde să o rezolve. (Cf. textul citat acum mai în urmă de d. V. Bărbat). O nuanță care-i scapă criticului cărții mele (vezi concluzia pe care d-sa o scoate imediat după citarea acestui text, VB,9). Dar d-sale îi scapă destul de des nuanțele. (Vezi șicana pe care d. Bărbat mi-o face pentru un „je crois", precum și concluzia pe care d-sa o scoate de aici (VB, 16). Dar vezi și sensul adevărat pe care acest franțuzesc „je crois" îl are în textul subsemnatului (DR, 209).

Dar, ceiace susține autorul lucrării condamnate despre explicațiile autorului *Inteligenței*, Meyerson, Lalande, Berr — pentruca să nu-i amintesc decît pe cei mai cunoscuți — afirmă, cu drept cuvînt, despre toată știința care explică realitatea cu ajutorul noțiunii de cauză mecanică. Aceasta nu înseamnează însă că Meyerson sau Berr ar condamna știința, după cum nici subsemnatul nu emite „afirmații defavorabile lui Taine" (VB,9), caracterizînd explicațiile cauzale ale acestuia prin cuvîntul „escamotează"...

Or, dacă autorul broșurii *„Recomandări" la Universitate* ar fi cunoscut mai de aproape problema capitală pe care o pune filozofia hegeliană (precum și „problemele conexe"), filozofie al cărei sens profund totuși îl discută din plin, nu s'ar fi *speriat* de cuvîntul „escamotează" și nici nu s'ar fi *revoltat* în măsură atît de mare contra subsemnatului. Și, mai ales, n'ar fi putut confunda sensul pe care d-sa îl dă acestui termen cînd mi-l aplică mie (VB, 13), cu sensul pe care i-l dau eu cînd îl aplic cauzalității lui Taine! Și, însfîrșit, s'ar fi îndoit puțin dacă replica cea mai potrivită la acest inoportun „escamota" poate fi aceasta (și eventual n'ar mai fi scris-o): „Departe de a „escamota" natura, Taine nu-și întemeiază credința în universalitatea legii științifice decît pe credința că oricînd și oriunde, existența nu putea fi decît *natură* [aceasta-i și credința științei, observăm noi] și ca atare aplicabilitatea conceptelor noastre era asigurată"...?! (VB, 19).

3) Această lipsă de cunoaștere suficientă a materiei, în a cărei discuție minuțioasă se angajează d. V. Bărbat cu atîta elan, devine și mai eclatantă atunci cînd d-sa pretinde că traduce, într'o limbă mai omenească, niște pasagii ale subsemnatului despre Hegel.

Dat fiind faptul că pasagiile în chestie reproduse izolat, așa cum le reproduce broșura d-lui V. Bărbat, nu sînt inteligibile (ele găsindu-se la sfîrșitul unor analize care încep în lucrarea incriminată 19 pagini mai înainte, adecă la pag. 170, și avînd deci un caracter rezumativ, deci forțamente mai condensat), d-sa le spune „mai omenește".

Iată textele: „Noi constatăm că Ideia în sine și Ideia exte-

riorizată (natura) nu sînt considerate de el (de Hegel) decît ca momente, necesare dar relative, ale Ideii absolute, ale Ideii concrete, a cărei esenţă consistă tocmai în aceia că ea afirmă termeni diferiţi"... „Aceasta înseamnează că momentul „natură" al Ideilor absolute [al Ideii absolute, a scris subsemnatul] nu poate fi „scos" analitic din momentul său „Idee în sine", Idee considerată logic („Idée en tant que logique" — DR, 109), ci el este afirmat printr'un act sintetic al spiritului".

„Atunci deci cînd spiritul trece dela momentul logic al Ideii concrete la momentul natură al acesteia, pasul acesta nu se face ca dela *acelaşi la acelaşi — du même au même* — ci ca dela *acelaş la celalalt — du même à l'autre* — sau, mai precis, dela *acelaşi la celălalt* (fel) *al său — du même à son autre*" (DR, 189, 190, 191; VB, 17—18).

Iată acum „traducerea" d-lui V. Bărbat:

„Spuse lucrurile ceva mai omeneşte, din punctul de vedere care ne priveşte aici, rîndurile de mai sus ar însemna că, pentru Hegel, ştiinţa, în înţelesul logic al cuvîntului, nu ne poate duce la cunoaşterea esenţei naturii. Ca atare, noi nu vom putea pretinde să ajungem la Legea unică, absolută a universului... pe cale *intelectuală*, pornind dela ştiinţa naturii. Pentru a ajunge la această lege, *este nevoe să intrăm în contact cu Spiritul Absolut*, care este gînd şi natură... Acesta este Hegel cel adevărat, ne spune d. D.D. Roşca. Taine îl înţelege însă altfel, zice d-sa". (Sublinierile sînt ale subsemnatului).

Această traducere „omenească" a d-lui V. Bărbat mă face să afirm că Hegel ar fi susţinut lucruri pe care, dimpotrivă, autorul *Logicei* speculative le-a respins cu hotărîre... Textele reproduse de d. V. Bărbat nu conţin nicidecum ideia că, pentru a ajunge la cunoaşterea esenţei lucrurilor, *„este nevoe să intrăm în contact cu Spiritul Absolut"!*

Care este sensul lor? Pe scurt, el este acesta: Nu putem ajunge la cunoaşterea realităţii adevărate pornind dela concepte abstracte (Idee logică, Idee în sine), ci trebue să pornim dela concret. Realitatea concretă (natura) nu poate fi „construită" cu concepte abstracte. Cugetarea nu poate nici chiar să se exercite fără o materie *dată*. (Cf. nota 2 dela pag. 191, una din paginile la care trimite d. V. Bărbat! Şi unde e vorba de Mac Taggart, unul din cei mai profunzi cunoscători ai lui Hegel). Pentru a se putea exercita, cugetarea trebue să afirme ceva ce nu e ea *(même et l'autre)*.

Cu alte cuvinte, nu există cunoaşterea reală fără de experienţă, nu există subiect fără de obiect.

Nu poate fi deci vorba în textele de mai sus de „intrarea în contact cu Spiritul Absolut", despre care vorbeşte d. V. Bărbat *. „Actul sintetic al spiritului" de care vorbeşte subsemna-

* Pentru o mai clară înţelegere a acestor desvoltări, cf. DR., p. 170—195.

tul (cf. mai sus), şi care pare a-l fi îndemnat pe d-sa să mă „traducă" cum m'a tradus, nu este altceva decît actul de sinteză despre care vorbeşte şi Kant; idee care a jucat un rol aşa de mare în întreaga filozofie germană dela Kant încoace... *

Dacă însă, d. V. Bărbat vrea să vorbească de o astfel de „intrare în contact cu Spiritul Absolut" la Hegel, „intrare în contact" de natură mistică, d-sa este liber s'o facă; dar pe răspundere proprie şi nu în numele subsemnatului! — Aşa cum o face d-sa la p. 16 a broşurii critice, unde vorbeşte de „spiritualitatea *independentă* (!?) a lui Hegel" (afirmaţie care implică acest fel de a înţelege pe Hegel), şi unde *opune* lui Hegel un absolut... implicat tocmai în pasagiile subsemnatului traduse rău de d-sa!

* * *

Care este acum concluzia ce se desprinde din cele ce preced?

D. V. Bărbat, profesor de sociologie la Universitatea din Cluj *NU CUNOAŞTE nici filozofia lui Taine, nici pe cea a lui Hegel în măsura în care ar fi trebuit să le cunoască pentru a se angaja cu atita autoritate şi prezumţie în discuţia raportului acestor două filozofii.* Lucrul e cu atît mai surprinzător, cu sît d-sa s'a angajat în această discuţie cu scopul precis de a *răsturna în întregimea ei*, o lucrare pe care Sorbonna şi Francejii au aprobat-o.

2.

Să considerăm acum a doua mare greşeală pe care d. V. Bărbat, o impută autorului cărţii *L'influence de Hegel sur Taine.*

Această a doua mare greşeală ar fi, cum am amintit, faptul că subsemnatul afirmă *tendenţios* că Taine s'a recunoscut el însuşi adept al lui Hegel (VB, 11). „Tendenţios" vrea să spună că, deşi nu pot dovedi acest lucru, totuşi îl afirm.

Să discutăm întâiu afirmaţia d-lui V. Bărbat formulată în termeni generali; şi să trecem apoi la considerarea exemplului pe care d-sa îl aduce ca argument.

A) „Lăsînd la o parte chestiunile de interpretare, închee d. V. B., nu putem trece deci cu vederea afirmaţia tendenţioasă că Taine s'a recunoscut adeptul lui Hegel" (p. 11).

Care sînt textele pe care subsemnatul se sprijineşte, în tot cuprinsul lucrării sale, pentru a susţine că Taine se credea însuşi hegelian ?

* A vorbi de „intrare în contact cu Spiritul Absolut" la Hegel, înseamnează a cunoaşte pe Hegel din expozeuri care se găsesc în manuale, adecă, pentru cineva care şi-a propus să-l discute, *înseamnează a nu-l cunoaşte deloc.*

1) Prefața lucrării *Essais de Critique et d'Histoire;*
2) O scrisoare către Suckau;
3) O scrisoare către Th. Ribot;
4) O scrisoare către I. Alloury;
5) Prefața lucrării *Les Philosophes classiques;*
6) Două note importante care se găsesc în *Intelligence.*

1) *Prefața lucrării Essais de Critique et d'Histoire:* „Ce spectacle me paraît noble; la méthode est l'instrument qui le fournit; cet instrument, fabriqué par Aristote et Hegel, mérite seul qu'on le défende; je n'ai que des pardons à demander pour l'ouvrier" (cf. DR p. 130).

2) *Scrisoarea către Suckau,* datată din 24 Iulie 1862. Ulterioară cărții *Philosophes classiques* apărută în 1857. (Aviz d-lui Bărbat! — Cf. p. 11 a broșurii d-sale) *. „Parle comme tu voudras de M. X.; je t'avoue que toutes ces bonnes gens me semblent au-dessous du dédain; il n'y a pas six personnes à Paris avec qui je voudrais causer de Hegel et de sa *Logique...* Mes idées ont été formulées dans la préface de la deuxième édition des *Philosophes,* que tu as. Ma thèse est que les *Eléments* des êtres, les *Begriffe,* sont des abstraits... Cela ne m'empêche pas de croire, *avec Hegel,* que les abstraits premiers, les simples, les éléments indécomposables, par exemple, *Sein, Nichts, Werden* etc., peuvent être considérés *a priori,* puis combinés..." etc. „Pareillement, je me suis *tout à fait* séparé de Comte, qui nie la possibilité de la métaphysique. J'ai dit également dans *Stuart Mill* que *Hegel était, de tous les philosophes, celui qui s'est le plus rapproché de la vérité*"... (Cf. DR, 134, 133, 141, 72. (Sublinierile subsemnatului).

3) *Scrisoarea către Th. Ribot,* datată din 11 Ianuar 1875. (Scrisoare *ulterioară* deci *Inteligenței* care a apărut în 1870 — iarăși aviz d-lui V. B. — Cf. broșura d-sale, p. 11): „...La théorie la plus voisine de la mienne est celle d'Héraclite et de Hegel; dès mes premiers écrits en philosophie **, j'ai pris pour adversaires les entités qu'on nomme force et substance..." (DR 228).

4) *Scrisoarea către Alloury.* Acesta, într'un articol din „Journal des Débats", 22,2. 1860, asupra cărții „*Philosophes classiques*", clasa pe Taine printre materialiști. Taine protestează energic și scrie, între altele: „...Non, mon cher Maître, je ne suis pas un matérialiste. Je crois avoir dit assez souvent et assez haut à quelle école j'appartiens, pour n'être pas mis dans une école à laquelle je n'appartiens pas. Je ne pensais pas que quelqu'un aujourd'hui pût confondre Hobbes et *Hegel,* Helvétius et Spinoza. Ce sont les deux extrêmes... Faut-il enfin répéter... que, pour *Hegel,* l'esprit, c'est-à-dire le système des grandes idées..."

* Vom reveni imediat asupra acestui punct.
** Taine face aluzie la *Philosophes classiques,* întâia sa lucrare filozofică, și la *Positivisme anglais.*

etc. (DR, 155). Ceva mai încolo, Taine spune că el, Taine, luptă pentru cauza lui Hegel: „Hegel dont je défends la cause".

Aceste texte sînt destul de clare pentru a mă dispensa de a le mai comenta. Și, fiindcă d-lui V. Bărbat îi place cuvîntul *tendențios,* cetitorul să judece ce este tendențios: afirmația subsemnatului că Taine se considera însuși adept al lui Hegel, ori aceia a d-lui V. Bărbat că această afirmație a mea ar fi tendențioasă?

5) *Prefața lucrării „Les Philosophes classiques".* Considerînd această prefață, discutăm totodată și exemplul d-lui V. Bărbat, pe care l-am amintit. Căci d-sa aduce ca exemplu al demonstrației d-sale această prefață. Acest exemplu merită să fie discutat de aproape: 1) pentrucă d. V. Bărbat a fost desigur destul de perspicace să aleagă, pentru probarea „observațiilor" d-sale, punctul care i s'a părut nu numai cel mai important, ci și cel mai slab susținut de subsemnatul; 2) pentrucă discuția lui este nu se poate mai caracteristică pentru mijloacele de argumentare și procedeele de înaltă critică la care recurge d. profesor.

Ce susține subsemnatul?: Taine, în prefața lucrării *Les Philosophes classiques,* recunoaște însuși a fi discipol al lui Hegel. D. V. Bărbat susține că nu am dreptate.

Care sînt probele pe care le aduce subsemnatul în sprijinul tezei sale? Sînt: a) însuși textul prefeței; b) scrisori reproduse mai sus; c) alte texte din opera lui Taine.

a) In prefața de care vorbim, Taine, — după ce a precizat care e noțiunea de *cauză* (identificată de el cu noțiunile de *forță, esență, substanță,* cf. prefața) pe care o adoptă și o explică el în cuprinsul cărții *Philosophes classiques,* și după ce arată la ce concepție a universului duce această idee de cauză, continuă:

„Telle est l'idée de la nature exposée par Hegel, à travers des myriades d'hypothèses, parmi les ténèbres impénétrables du style le plus barbare, avec le renversement complet du mouvement naturel de l'esprit. On vient de voir que cette philosophie a pour origine une certaine notion des causes. J'ai tâché ici de justifier et d'appliquer cette notion. Je n'ai point cherché autre chose ici ni ailleurs".

Textul este destul de clar. Francejii, în a căror limbă e scris, nu mi-au contestat interpretarea mea. Este evident că „cette philosophie" se referă la subiectul frazei precedente, la „idée de la nature exposée par Hegel".

Să mai spunem că prefața (1860) de unde e luat acest text a scris-o Taine trei ani după apariția lucrării: Scherer, în 1858, susținuse că Taine ar fi pozitivist. Taine s'a simțit atunci obligat să precizeze cărei școale filozofice aparținea, și a scris prefața ediției a doua, referindu-se la Hegel (cf. DR 261, nota 2). Iată deci cum a luat naștere această prefață.

b) Dar, pentruca să nu fie nici o îndoială asupra rostului şi sensului atribuit de subsemnatul acestei prefeţe, trimit cetitorul la scrisorile lui Taine către Suckau, Alloury şi Ribot, scrisori citate adineaori şi reproduse de mine la pagina 134, 133, 141, 72, 228 şi 155.

Sensul acestor scrisori este clar şi ar trebui să fie cineva lipsit de pricepere sau să fie de rea credinţă pentruca să nu vrea să înţeleagă:

Scrisoarea către Suckau vorbeşte şi de *Philosophes* şi de *Hegel* în sensul pe care-l susţin eu; ca mai vorbeşte şi de studiul asupra lui Stuart Mill, în acelaşi sens; cea către Alloury a fost scrisă de Taine ca replică la o recenzie neînţelegătoare asupra aceloraşi *Philosophes;* cea către Ribot precizează că concepţia pe care Taine o apără în *Philosophes* este hegeliană.

c) In studiul asupra lui Stuart Mill, Taine a expus o concepţie hegeliană a ideii de cauză, substanţă, forţă, etc. Taine recunoaşte că această concepţie expusă în *Stuart Mill* este identică cu cea expusă în *Philosophes* şi în prefaţa acestora (cf. nota dela p. 5 a prefeţei *Inteligenţei*, reprodusă DR, 129, nota 2). Schema logică a raţionamentului este deci aceasta:

Stuart Mill = Hegel
Philosophes classiques = Stuart Mill
Philosophes classiques = Hegel.

. . . .

B) Să ne întrebăm acum, oare cum se face că d. V. Bărbat nu s'a lăsat convins de toate aceste probe enumerate mai sus?

1) D-sa, deşi a cetit serios şi conştiincios (VB 28) lucrarea pe care o condamnă, a crezut că găseşte toate aceste probe pe una şi aceiaşi pagină, în speţă, la pagina 83! Dar fiind faptul că eu am studiat influenţa lui Hegel asupra lui Taine grupînd discuţiile pe probleme *, nu pe opere (lucru care ar fi fost neasemănat mai uşor), nu era nici logic, nici necesar să reproduc întreaga prefaţă şi discuţia ei (cu probe) în acelaşi paragraf. D. V. Bărbat a uitat, sau nu şi-a dat sama de felul exact cum se puneau problemele şi, căutînd totul la pag. 83, sau în imediata ei vecinătate, m'a crezut din nou... uşuratec şi „impresionist".

2) Şi m'a crezut, pe deasupra, şi... de rea credinţă:

D. V. Bărbat mă învinovăţeşte că trec anumite texte subt tăcere (p. 11), pentru excelentul motiv că acestea ar infirma

* Astfel se explică faptul că alin. pe care-l reproduce d. V. Bărbat la pag. 10 şi care se referă la *metoda* şi stilul lui Hegel, eu nu l-am reprodus cînd discutam *fondul*. Am vorbit însă de el în capitolul IV al lucrării mele, unde e vorba de metoda hegeliană, metodă pe care Taine n'a acceptat-o. Lucru expus pe larg în tot cuprinsul capitolului IV.

Pe de altă parte, repudiarea metodei nu implică în mod necesar repudiarea conţinutului. Lucru care se vede clar şi din prefaţa lui Taine.

teza mea *tendenţioasă* că Taine, în prefaţa dela *Philosophes*, s'ar fi declarat însuşi adept al lui Hegel. Dar rezultă cu evidenţă din cele mai sus citate, că pentru a dovedi ceiace susţineam nu aveam nevoe să trec subt tăcere textele de care vorbeşte d. profesor.

C) Dar să vedem dacă, într'adevăr, subsemnatul *„trece subt tăcere"* pasagiile care ar infirma teza sa?

1) D. V. Bărbat vorbeşte cu elocvenţă (pag. 9—10) de un fragment din prefaţa în chestiune, cu care dovedesc, zice d-sa, că Taine este hegelian. — Iată fragmentul: „Telle est l'idée de la nature exposée par Hegel..." (DR, 83). D. V. Bărbat complectează acest text cu fragmentul: „Obiectul final... mare cădere", text pe care subsemnatul l-ar fi trecut subt tăcere. Or, acest text se găseşte la mine cîteva pagini mai înainte, şi tot în legătură cu problema legii unice a lui Taine (cf. DR. 73—74)!

2) De asemenea, textul de care vorbeşte d. V. Bărbat la pagina 10 („De aceia, dincolo de toate aceste analize..." etc.) şi pe care eu l-aşi fi ascuns, este reprodus tocmai pe pagina 83, la care trimite d-sa cînd vorbeşte de „Telle est l'idée de la nature...", găsit la mine pe aceiaşi pagină!

E adevărat că acest text este reprodus în *notă*, dar şi „Telle" etc. tot în *notă* se găseşte... Cum se face deci, că d. *V. Bărbat a văzut pe „Telle....", iar pe „C'est pourquoi..." etc. nu l-a văzut?..*

D) In acest din urmă text, d. V. Bărbat găseşte idei despre care eu aşi fi afirmat „că Taine nu le are decît în lucrarea sa asupra lui Stuart Mill" (VB 10). Şi, vorbind sentenţios de „iubitorii de adevăr", d-sa îi trimite la un text dela sfîrşitul cărţii *Philosophes* cu intenţia să le arate că nu poate fi vorba de o diferenţă între concepţia expusă în *Philosophes* şi cea pledată în *Stuart Mill*.

Dar tocmai aceasta este teza subsemnatului: *Nu este diferenţă.* Citez: „Nous possédons encore un autre texte de Taine (aici trimitere la prefaţa *Phil. class.* şi reproducerea textului „ascuns subt tăcere") *essentiellement identique quant au contenu* à celui que je viens de citer..." etc. (cf. DR 83).

E adevărat că, tot pe această nenorocită pagină 83 (alin. 2), vorbesc de o diferenţă. Diferenţa este aceasta: In *Stuart Mill*, Taine nu spune expres că este hegelian; în *Philosophes* spune. (DR, 83, VB, 9, alin. 5: „... în opoziţie cu...").

D. V. Bărbat a *confundat* deci o diferenţă pe care o susţin eu cu una de care nu era vorba; nici nu putea fi vorba, dat fiind că toată argumentarea mea din cap. I se sprijineşte pe această lipsă de diferenţă (DR, 128—130).

Deci d. V. Bărbat, susţinînd — graţie confuziei pe care o face — că nu există diferenţă, *enfonce des portes ouvertes*, cum spun Francejii. Adecă nu face decît să pledeze — fără voia d-sale, desigur! — pentru propria teză a subsemnatului...

E) Tot în această parte a broşurii d-sale (p. 11), d. V. Bărbat susţine că, pentru a afirma hegelianismul lui Taine în *Philosophes*, subsemnatul recurge la „scrisori din epoca *anterioară* acestei publicaţii".

Răspuns: Vezi mai sus (paragr. 2, punctele 2—4) scrisorile către Suckau, Alloury şi Ribot, toate *ulterioare* acestei publicaţii.

F) Etc., etc. „Observaţiile" d-lui V. Bărbat sînt multe ca nisipul mării. Ar trebui să mai arătăm cum d-sa nu poate avea pretenţia să înţeleagă franţuzeşte mai bine decît francezul Droz (cf. DR, cap. VI., Paragr. 1; VB. 21) care a găsit confuză definiţia ce o dă Taine artei *(Phil. de l'art*, II, 224), şi să arătăm cum Taine, neputînd fi acuzat că nu ştia scrie, a formulat definiţia de care e vorba, dîndu-i sensul pe care i l-a atribuit subsemnatul (atribuit nu fără motivare; cf. DR, 333—361), căci numai în această ipoteză ea devine clară fără corecturile lui Droz; ar trebui să mai arătăm cum d. V. Bărbat reproduce texte de ale mele pe care le prezintă ca pe nişte afirmaţii căzute din cer, deşi aceste texte formulează concluzii scoase din desvoltări — bune sau rele, nu despre aceasta e vorba acum — care se desfăşoară subt ochii cetitorului, deci şi subt ochii criticului meu, pe pagini numeroase; ar trebui să mai arătăm cum, referindu-se la unul din aceste texte-concluzie (VB, 8), d. Bărbat *adaogă cu dela sine putere* (VB, 9) că subsemnatul se plînge că *„în unele lucrări* [plural] şi anume în acele din a *doua parte* a vieţii sale, Taine nu mai pomeneşte de Hegel" *; şi ar trebui, să mai vorbim de Vico-Hegel-Taine (VB, 27); şi ar trebui, şi ar trebui: discuţia nu s'ar mai termina. Şi, cum spuneam la începutul părţii II a replicii noastre, îmi este imposibil să fac un lucru de două ori, scriind încă o dată lucrarea împricinată, pentru a arăta că d. V. Bărbat s'a înşelat.

III.

Iată de ce a treia mare vină pe care mi-o reproşează d-sa, anume exagerarea hegelianismului ** lui Taine (VB, 26), nici nu o mai discut. Căci dacă, pentru a dovedi că greşelile No. 1 şi

* *Răspuns:* Eu n'am vorbit decît de o singură lucrare (cf. VB, 8), de *Filozofia Artei* (apărută în 1865 — 69), căci *Inteligenţa*, deşi este şi ea din a doua parte a vieţii lui Taine (1870), pomeneşte de Hegel în concluzia finală. (Cf. DR, cap. II., paragr. 4, şi în special pag. 134—144, sensul în care Taine pomeneşte de Hegel). E adevărat că această pomenire nu trebue căutată în ediţiile actuale, de unde a fost suprimată, ci în I-a ed. D. V. Bărbat nu ştie acest lucru? *Sau, dacă îl ştie, dece-mi atribue mie afirmaţii de două ori neexacte?*

** Pentru o justă judecată în ce priveşte învinuirea că subsemnatul ar fi exagerat hegelianismul lui Taine, trimit la paragr. 4 şi 5, cap. I., 5, cap. II., 6, cap. III., la întregul cap. IV şi la partea a II-a a concluziei generale. Şi la fraza ultimă din lucrarea mea, frază care rezumă toată

No. 2 sînt reale, d-sa face un efort de demonstraţie a cărei calitate tocmai am examinat-o, — cînd vorbeşte de vina No. 3, se mulţumeşte cu simple şi peremptorii afirmaţii. Or, rezultă, cred, din cele de mai sus că competinţa d-lui V. Bărbat în materia discutată nu e destul de mare pentru a-i conferi autoritatea care face ca, pure afirmaţii, să fie luate drept adevăruri ce se pot lipsi de demonstraţie.

Sau poate a demonstrat d-sa undeva, în vre-o scriere a d-sale, că „Taine este urmaşul direct al lui Boileau" (VB, 26)? Dacă nu, să prezinte d-sa o teză cu acest subiect la Sorbonna. Dar cu argumente mai tari decît acele cu care a condus înverşunatul atac contra tezei *L'influence de Hegel sur Taine*. Oameni foarte onorabili, Rectori (rectorul Universităţii din Alger) şi profesori universitari (Fauconnet) în Franţa, foşti mari demnitari ai Statului francez şi senatori (Andrieux, prieten al lui Clemenceau, trece teză la şaptezeci şi cîţiva de ani), d. Gheorghe Brătianu (profesor universitar şi membru al Academiei Romîne) nu s'au simţit deloc umiliţi să se prezinte în faţa Sorbonnei cu cîte o teză! Pentru simplul motiv că, în urma unei vechi tradiţii, o teză (de Stat) în Litere la Sorbonna *nu poate* fi o lucrare de începător * (cum *poate fi* o teză susţinută la orice Universitate din lume, alta decît Sorbonna).**

IV.

Să amintim acum, înainte de a încheia, cîteva din opiniile criticilor care s'au exprimat asupra lucrării atît de fără rezervă repudiată de d. V. Bărbat. (Vezi mai sus, la sfîrşitul părţii I a acestui răspuns, titlul publicaţiilor unde au apărut cele reproduse mai la vale). Reproduc, *în ordinea în care au apărut*, numai opiniile acelora despre care d. V. Bărbat n'ar putea spune că sînt oameni fără răspundere (VB, 28).

In franţuzeşte:

Domnii F. Strowsky şi E. Seillère, ambii membri ai Institutului Franţei, acceptă teza mea că Taine n'a fost pozitivist—teză despre care vom vedea îndată ce spune d. E. Bréhier. D. F. Strowsky (în chip anticipat) nu e de acord cu d. V. Bărbat, căci nu crede

problema şi pe care o reproduce şi d. V. Bărbat (!) la pag. 19, alin. 7 a broşurii d-sale. — Vom vedea îndată, dacă Francejii cu autoritate şi competinţă iscălesc sau nu reproşul pe care mi-l face d. V. Bărbat (vezi mai jos, partea IV).

* Pentru ca sublinierea aceasta să nu fie prea-prea personală, trimit la Meyerson *(De l'Explication dans les sciences*, II, 418) şi la un articol al lui G. Cohen, profesor la Sorbonna, publicat în *Nouvelles Littéraires*, acum 4 sau 5 ani. (La nevoe, aşi putea găsi acest articol).

** Am ţinut să amintesc această distincţie pentru a răspunde la „titlul de doctor ca atare" de care vorbeşte, de sus, severul critic al lucrării subsemnatului (VB, 5, nota 2).

că lucrarea subsemnatului l-ar fi depreciat pe Taine. „... C'est qu'en vérité, scrie d. Strowsky, il (Taine) n'était *pas un empiriste* ou un positiviste.... Une passion sourde, infatigable, l'animait: celle de découvrir la vérité qui se suffit à elle-même, et de qui tout dépend sans qu'elle ait besoin pour s'imposer à nous d'autre chose qu'elle-même: en un mot, l'absolu. Il ne fallait rien moins que l'absolu pour apaiser son âme et lui donner la paix..."

„Une thèse toute récente de Sorbonne, sur Taine et Hegel, de M. D. D. Rosca, vient de nous *révéler* ce caractère essentiel du génie de Taine, et par conséquent de *nous le faire plus encore respecter et admirer*". (Subliniarea e a noastră).

Iar d. E. Seillère, un mare cunoscător al problemei influenței germane în Franța (V. lucrările d-sale despre Romantism, lucrări cu care a intrat la Institut), nu se plînge că aș fi exagerat influența hegeliană asupra lui Taine; pentrucă, cetind lucrarea condamnată de d. V. Bărbat, d-sa n'a făcut confuzia pepetuă pe care a făcut-o d. V. Bărbat (conf. mai sus, partea II paragr. 1, punctul b).

„...Bien plutôt constamment hégélien que positiviste, *en dépit de l'opinion commune*, le tempérament de notre compatriote était, malgré tout, trop personnel pour reproduire de façon servile les vues de son inspirateur souabe. Il comprit Hegel à travers Spinoza tel que Hegel le comprenait lui-même, et construisit donc, de matériaux empruntés à l'oeuvre hégélienne, un système philosophique qui se rapproche de celui du penseur juif de Hollande" (Sublinierile sînt ale noastre).

Această din urmă frază reproduce, aproape cuvînt de cuvînt, propoziția cu care se închee lucrarea subsemnatului. *(Vezi dela ce înălțime inteligentă și critică ride d. V. Bărbat de ideile pe care le afirmă această propoziție a mea! (VB, 19, toată pagina).*

***

Iată acum opinia d-lui Nicolae Iorga:

„M. D. D. Roșca, un Roumain de Transylvanie, publie sa thèse de doctorat à Paris, sur „L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaisance et de l'art". C'est un travail *tout à fait remarquable*, au point de vue de la pensée autant qu'à celui de l'information...". (Sublinierile sînt ale noastre).

Evident, opinia d-lui Iorga nu confirmă de loc pe aceia a d-lui Virgil Bărbat....

***

Iată și cîteva din judecățile d-lui E. Bréhier: „...En des pages d'une *parfaite lucidité* (244—283), et qui sont à notre avis, les meilleures de l'ouvrage, M. Rosca a montré ce qu'il fallait penser du *prétendu* positivisme de Taine". D. Brèhier expune apoi, într'o formă succintă, rezultatele la care au ajuns analizele subsemnatului, și nu se supără c'am susținut că sensul profund

al filozofiei lui Hegel i-a scăpat lui Taine. „Mais, ces erreurs d'un grand esprit, continuă d. Bréhier, sont toujours instructives; et c'est pourquoi l'on tirera beaucoup de profit des analyses minutieuses et personelles du livre de M. Rosca". (Sublinierile sînt ale noastre).

D. V. Bărbat, profesor de Sociologie la Universitatea din Cluj, n'a „scos" decît supărare și revoltă....

***

D. H. Gouhier reține principalele rezultate la care a ajuns subsemnatul, și nu crede de loc că termenii de *profunzime... și întindere*, întrebuințați de mine în sensul precizat mai sus (partea II, par. 1, punctul b), ar fi joc de „vorbe mari" (VB, 7).

Iată o parte din textul d-lui Gouhier:

„Le fond de la pensée de Taine n'est pas positiviste: il est hégélien. C'est au philosophe allemand qu'il doit les „cadres" de son esprit, ce faisceau d'idées agissantes qui vont attirer ou repousser les suggestions d'origines diverses capables de tenter Taine. Mais si cette influence est immense en étendue, elle est beaucoup moins grande en profondeur; Taine déforme Hegel à son insu; il n'est pas à son aise dans ce plan du changement et du devenir où vit Hegel; le *concret* hégélien lui échappe et spontanément il le transpose sur le plan de l'entendement abstrait où l'être retrouve son immobilité.

„Le livre de M. Rosca est une suite d'analyses minutieuses à travers lesquelles l'historien essaie de saisir à la fois ce que Taine doit à Hegel et ce qu'il lui ajoute (ou ce qu'il lui enlève). *La Fontaine et ses fables* apparaît ainsi comme un traité d'esthétique hégélienne et *plus d'un passage de l'Histoire de la Littérature anglaise se trouve situé dans son véritable contexte intellectuel. Mais il s'agit toujours d'un hégélianisme dégradé.*

„L'intelligence de Taine est spontanément spinoziste.... au sens où Hegel voit Spinoza. Hegel donne à Taine une certaine image de Spinoza et cette image se retourne ensuite contre Hegel. „Hippolyte Taine, déclare M. Rosca, comprend Hegel à travers le Spinoza hégélien, Spinoza mathématicien et mécaniste, et bâtit, avec des matériaux qu'il puise des deux mains dans les écrits de Hegel, un système qui, dans ses assises fondamentales, n'est qu'un système spinoziste". (Sublinierile sînt ale noastre).

***

Din ce s'a scris în românește, reproducem judecata d-lor I. Petrovici și M. Ștefănescu, ca fiind, între cele pronunțate în limba romînească, singura căreia d. V. Bărbat îi va recunoaște, poate, caracterul de a fi cu răspundere, pentru ca să folosesc stilul d-sale.

„Lucrarea aceasta de istoria filozofiei, scriu d-nii Petrovici și Ștefănescu, *se prezintă în condițiuni excelente.* Cu o documentație bogată, cu o logică viguroasă și într'o limbă diafană și fluentă, autorul *ne dovedește,* că influența de căpetenie pe care a suferit-o Taine n'a fost nici aceia a pozitiviștilor (Comte și J. St. Mill), nici aceia a lui Spinoza, ci influența „puternicului dialectician" Hegel. Nu doar că această înrîurire a romanticului german asupra filozofului francez ar fi fost ignorată până acum. *Mărturisită adesea de Taine însuși* și relevată de mai mulți comentatori, era socotită totuși ca o influență secundară, până la d. Roșca. D-sa are meritul de a fi arătat în mod *temeinic* covîrșitoarea și predominanta influență a lui Hegel asupra gîndirii lui Taine; și, prin această schimbare în erarhia influențelor suferite de filozoful francez, face operă originală, ale cărei concluzii nu vor putea fi nesocotite de viitorii istorici și cercetători.

„Osebit de aceasta, cetitorul poate găsi în scrierea d-lui Roșca o sumă de analize de amănunt, făcute cu perspicacitate și fineță; cu subtilitate, dar cu logică sănătoasă. In rezumat, avem o lucrare *îndelung meditată și fericit înfăptuită,* pe care și critica franceză a salutat-o cu elogii."

Acest text nu are nevoe de nici un comentar.

***

Vedem deci că diferența între aprecierile pronunțate de criticii amintiți, critici a căror competență nu poate fi pusă la îndoială, și aprecierile spuse, pe ton sentențios, de d. V. Bărbat este mare.

Cele ce premerg au încercat să explice *unele* din cauzele posibile ale acestei diferențe de apreciere.

V.

Am văzut care este tăria argumentelor precum și natura procedeelor de care s'a folosit d. Bărbat, pentru a decreta moartea subită a cărții *L'Influence de Hegel sur Taine.* Și-am constatat că — ipoteza relei credințe înlăturată — calitatea argumentelor Domniei-Sale se explică prin faptul deconcertant și trist că d-sa NU CUNOAȘTE materia pe care o discută totuși cu elan și nici N'A PRICEPUT clar despre ce anume era vorba în lucrarea condamnată de d-sa cu atîta lipsă de rezervă.

De aici neașteptatul d-sale curaj: Sprijinindu-se pe argumentele a căror origine am văzut-o, d. Bărbat s'a constituit, pretențios, nu numai supra-arbitru al Sorbonnei și al criticilor amintiți mai sus, ci, crezînd că Francejii vor fi avînd poate nevoe de ajutorul d-sale, s'a instituit apărător al cugetării franceze, exprimîndu-și, cătră raportorul sorbonnian al lucrări îm-

pricinate, mirarea că Sorbonna a putut accepta ca teză de doctorat o carte care coboară cugetarea franceză în profitul Germaniei!

***

Calitatea și spiritul discuției dusă de d. Bărbat, de o parte, opiniile exprimate de oameni cu o reală competință, de altă parte, ne-ar fi dispensat să mai scriem replica de față.

Am făcut-o totuși. Și nu după o oarecare ezitare, provenită nu dintr'un sentiment de lașitate prudentă și... practică, ci dintr'un sentiment neplăcut, de jenă, pe care îl are oricine cînd este *silit* să vorbească de ceiace-i aparține. Am făcut-o pentru motivul expus în partea I-iu a acestui răspuns. Și pentru alte motive. D. Bărbat a atacat public lucrarea subsemnatului, și a pronunțat public — cu cea mai surprinzătoare lipsă de pudoare — „observări" asupra numeroaselor păcate pe care le-ar avea, după d-sa, subsemnatul. Era deci un drept al acestuia să se apere de la o tribună *publică.* Și era și o obligație față de toți aceia care și-au angajat prestigiul și competența lor (Sorbonna, criticii amintiți, profesorii Consiliului de la Cluj), exprimînd, asupra lucrării condamnate de d. Bărbat, judecăți contrare acelora pe care le-a enunțat cu tărie mare d. Bărbat.

Și-apoi, n'aș fi voit ca tăcerea mea să contribue, și ca, spre a întări sentimentul de victorie pe care desigur îl are d. Bărbat, și convingerea pe care d-sa deasemenea o are în dreptatea * cauzei pentru care a pledat cu o îndîrjire egalată numai de lipsa d-sale de pricepere.

Spuneam la începutul acestei replici că voi insista, la sfîrșitul ei, asupra semnificației generale ce-o prezintă cazul discutat aici. Nu mai insist. Concluziile și, cu ele, morala povestei se desprind dela sine.

Incheere:

D. Bărbat încarcă, generos, pe subsemnatul cu o mulțime de păcate, presupunînd, bine-înțeles, că d-sa posedă din plin virtuțile corespunzătoare. D-sa are, fără umbră de îndoială, o prețioasă virtute: are curaj. Curaj atît de mare încît, mirîndu-se, a trimis reproșuri până și venerabilei Sorbonne! Sîntem deci îndreptățiți să credem că d-sa va avea și curajul — extrem de mare, e adevărat — de a recunoaște că s'a înșelat. Incheem aceste rînduri exprimînd, împreună cu d. Bréhier, raportorul sorbonnian al lucrării în discuție, speranța tinerească că d. Bărbat „va recunoaște în mod franc că s'a înșelat"!

Va recunoaște d. Bărbat? **D. D. Roșca**

* Cf. titlul broșurii d-sale: *„Recomandări" la Universitate..*

Ghilemetele dela recomandări și punctele dela sfîrșitul titlului sînt pline de înțeles.

In cinstea celei care a plecat

Azi noapte, a plouat ca de-obicei —
Că Dumnezeu face ce vrea..
O noapte plouă 'n cinstea mea
Şi-o noapte plouă 'n cinstea ei!...

Azi noapte însă, a plouat
In cinstea celei ce-a plecat!..

A plecat?...
Cine-a plecat?...
N'am plecat nici eu, nici ea!...
A plecat altcineva!..

Dar cine-a fost, nu ştim nici noi —
Ştim doar c'am găzduit-o amîndoi,
Şi-am găzduit-o fiindcă ne-a plăcut...
Pe semne, Dumnezeu a vrut!...
Că şase săptămini în şir,
Din ziua cind ne-am întîlnit,
O clipă nu ne-am despărţit...
Şi le-am trăit la fel, tustrei,
Sorbind doar din parfumul ei —
Parfum de trandafir...
A stat cu noi şi-am stat cu ea —
Ca doi pantofi pe-o Bukară,
Ca două mîni într'un manşon,
Ca două spade pe-un blazon!...

Şi totdeauna-am fost aşa —
Ea, tot cu noi; noi, tot cu ea...
Şi totdeauna-am fost la fel —
Un «Trio» de violoncel
Cu care ea ne sincopa,
Ne 'ndepărta, ne-apropia,
Şi mînă 'n mînă, cu-amîndoi,
Se destrăma şi se 'ntregea
Cu fiecare dintre noi!...

Şi totuşi...
Iat'o, c'a plecat!...

De ce-a plecat?...
Nici Dumnezeu nu ştie...
Ştim doar atît —
Că n'are să mai vie,
Chiar dacă-ar fi s'o 'ntoarcem iar din drum!...

Şi norii plini şi grei de-o ploae nouă
Au hotărît solemn, să nu mai plouă
In cinstea nimănui, de-acum!...

1930

Ion Minulescu

Confidenţial

Iată ce mi-a povestit cuconu-Ştefan, la un pahar de vin:

— După cum ştii, eu am primit o educaţie patriotică, în vederea carierei de militar. Am fost din pruncie convins că ţara mea are cîmpii mănoase, dealuri înalte cu mîndre flori; că fiii ei sînt cei mai viteji şi au şapte vieţi în piepturile lor de aramă, că şi eu sînt născut poet ca şi toţi urmaşii Romei şi însfîrşit că

Viitor de aur ţara noastră are
Şi prevăd prin secoli a ei înălţare.

Din fragedă vîrstă am fost pornit să mă bat cu cei care nu erau dispuşi să recunoască alături de mine nobleţa şi eroismul puilor de lei. Eram şi eu unul din aceşti pui, deşi tata şi mama nu aveau nimic comun, nici în înfăţişare, nici în caracter, cu aceste fiare ale pustiurilor africane. Erau dimpotrivă bipede blajine, care se duceau în fiecare Duminică la biserică, se spovedeau şi se împărtăşeau regulat, botezau şi cununau într'una din creştinească datorie. Dar fratele mamei, ofiţer de cavalerie, cu mustaţă zbîrlită şi sprincene teribile, ţinuse cu orice preţ să facă din mine un războinic şi el mă smulsese cu violenţă din atmosfera paşnică părintească dela ţară şi mă destinase muzicilor militare, părăzilor şi grandoarei fiilor lupoaicei, căci eram, după cît înţelegeam, nu numai puiu de leu ci şi de lupoaică. Mama s'a scandalizat nespus cînd a aflat de această origine pe care mi-o afirmam cu patosul vîrstei de doisprezece ani, dar pe urmă a rîs din toată inima. Aflînd şi tata, şi-a ridicat nasul de pe gazetă, şi-a scos ochelarii şi a rîs şi el, ceiace m'a scandalizat pe mine şi m'a legat mai mult de unchiul meu ofiţerul. Am declarat că mă simţesc copilul lui.

— Curios amestec, a zis tata, privindu-mă lung.

Mama a isprăvit prin a zîmbi şi a mă săruta pe amîndoi

obrajii, declarînd că dintr'un leu, o lupoaică şi un ofiţer mustăcios de cavalerie, a eşit totuşi un băiat destul de frumuşel.

Astfel, departe de părinţi şi lîngă unchiul meu nenea Muche, mi-am făcut liceul militar şi am isprăvit şi şcoala de ofiţeri. Unchiul meu a avut satisfacţia să mă vadă călărind alăturea de el în fruntea regimentului său de cavalerie, el colonel şi eu aghiotant.

— Acuma, dragă Prislea, mi-a zis el cu vocea-i groasă şi uşor răguşită, trebue să începi a-ţi îndeplini misiunea ta pe acest pămînt.

I-am răspuns că sînt gata să mi-o îndeplinesc, că nu cer decît să-mi vărs sîngele pentru patrie şi regele meu, şi să-mi împrăştii oasele pe bătrîne cîmpuri de biruinţă, aşa precum au făcut Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mircea cel bătrîn.

— Bine-bine, a replicat nenea Muche, ai să faci şi asta cînd va veni vremea, dacă n'or socoti alţii că-i mai potrivit să rămîi întreg, ca să nu se cernească ochii surorii mele Aglae. Deocamdată ţara n'are nevoe de sîngele tău, nici de-al meu. Urmînd tradiţia armei noastre, ţi se impune rînduială în ceiace priveşte vizitele reglementare la camarazi şi superiori şi asiduitatea ta la balurile garnizoanei, unde nu trebue să uiţi pe nici una dintre doamnele şi domnişoarele breslei, chiar dac'ar fi prea urîte ori prea grase. Mai trebue să observi ca mănuşile să-ţi fie totdeauna nepătate şi să nu te încurci prea mult în datorii. Dacă socoţi necesar, poţi purta monoclu. Să faci pe ordonanţa ta să priceapă mai ales ce-i discreţia. Acestea toate făcîndu-le, vei deveni un ofiţer desăvîrşit şi vei avea şansa să fii înaintat la alegere.

— Dragă unchiule şi domnule colonel, am onoare să vă salut şi să vă mulţumesc pentru preceptele pe care mi le daţi, dar e nevoe să vă atrag luarea aminte că spiritul meu, din pruncie şi până astăzi, s'a adăpat la alte izvoare. Eu ţiu să mă sacrific pentru ţară şi tron.

— Bine, sacrifică-te, a mormăit neguros nenea Muche, însă înainte de asta să faci bine să observi din punct în punct dispoziţiile pe care ţi le-am dat. A muri nu-i mare lucru, asta poate face orice prost, dar să fii un băiat simpatic şi de onoare e ceva mai greu.

Eu am rîs; nu eram lipsit de agerime, iar nenea Muche avea destulă inteligenţă ca să priceapă ce era de priceput. Imi convenea mai bine să petrec, să fiu băiat simpatic şi să spun prostii agreabile, decît să stăruesc a declama versurile lui Bolintineanu întorcînd pe dos ochii. De mult renegasem şi pe lei şi pe lupoaică. Eram recunoscător mamei pentru sprincenele arcuite pe care le aveam şi pentru mînile fine: erau întocmai ca ale ei. Fără a mărturisi curat unchiului intenţiile mele, m'am hotărît să mă bucur de toate aventurile vîrstei şi vieţii. Continuînd a vorbi cum învăţasem, lăsam fap-

telor dreptul lor. Ipocrizia mea a fost ușor descoperită de unchiul Muche și i-a plăcut.

Așa am dansat și m'am bucurat de ochi frumoși, de vin bun și de altele până ce părul a început să mi se rărească deasupra sprincenelor. Monoclul a început să-mi fie cu adevărat necesar, ca să pot ceti biletele pe care mi le aducea cu un aer de călugăr smerit ordonanța. Imi făcusem bine datoria, fusesem avansat până la gradul de maior, iar nenea Muche era general vechiu, întrebuințind bune cosmeticuri ungurești și mărturisindu-mi încă, în mare taină, succese agreabile.

Atunci a venit acea epocă în vederea căreia învățasem eu pe de rost atitea versuri în anii cei dintăi ai vieții; a venit acea epocă în vederea căreia îmi luasem cu anticipație tot salarul de plăceri și desmierdări. După zuruit de pinteni, vizite, cotilioane, chefuri și prostii, ca om de onoare ce mă aflam, trebuia să lichidez. Era cu putință să es și întreg din măcelul războiului — asta însă era o chestie de șansă. Imi făceam socoteală că n'aveam noroc la loterii, deci mă resemnam, acceptînd să-mi dau pielea. Atunci am pătruns și mai bine înțelepciunea unora din sfaturile lui nenea Muche, pe cînd mergeam amîndoi în fruntea regimentului și el mă dăscălea.

Deci am intrat, în 1916, în războiul cel mare. Am făcut ce-am putut. Am redevenit neam cu fiarele despre care mi se vorbise în copilărie. Mi-am reamintit o mulțime de versuri proaste, care totuși mă emoționau, din pricina împrejurărilor cu totul speciale. Mai ales cînd înghițeam fum de pucioasă, scrîșnind, la atacuri, îmi veneau în minte, absurd, acele versuri celebre și cu totul lipsite de poezie:

Du-te la bătae, pentru țară mori
Și-ți va fi mormîntu 'ncoronat cu flori.

Cînd am căzut rănit, într'un fund de ripă, am strîns buzele cu dispreț, bine încredințat că nimeni nu va face pentru leșul meu ceiace spuneau acele versuri. Dar tocmai pentru asta jertfa mea mi se părea bună. O jertfă plătită chiar cu flori nu este o jertfă adevărată, — e un contract. Eu înțelegeam să mor singur, trist, necunoscut, ca o fiară, — să intru în pămîntul generațiilor, în florile costișei, în aburul serii. Așa patria părinților o înțelegeam mai bine și mai dulce.

S'a întîmplat să nu mor. Sanitari, care fumau tutun prost și miroseau a sînge, m'au cules și le-am fost recunoscător că mi-au adus o brancardă în loc de cununi de flori. Medicii mi-au tăiat un braț; le-am fost și lor recunoscător. Am fost recunoscător și împrejurărilor că acest accident nu mi s'a întîmplat cînd eram de douăzeci de ani. La vîrsta asta, cu brațul drept pe care mi l-am lepădat într'o cuvetă, stringeam un mijlocel și aplecam o creangă de cais asupra unor ochi care mă priveau languros.

M'am despărțit de braț și m'am trezit împuținat și îmbătrînit. Am aflat că nenea Muche a murit eroic. M'am bucurat și i-am trimes o amintire de dragoste în lumea umbrelor. Și m'am dus să-mi urmez datoria, către sfîrșitul războiului, într'o garnizoană mică din Moldova. Eram comandantul unui sat în apropierea căruia se aflau trupe de refacere.

Războiul nu mersese bine pentru noi; fusesem înfrînți și împuținați, grămădiți într'un colț de țară; tifosul exantematic bîntuise toată iarna în taberi și'n sate. La soarele primăverii anului 1917, a început să se producă acea minune a învierii, în care, ca apostolul Toma, eu nu credeam. Din pămînt și din soare se infiltra în batalioanele istovite o forță misterioasă. Observam o îndîrjire cumplită și'n populația civilă și'n rîndurile oștenilor. Erau ultimele rezerve, era protestarea vieții. M'am simțit dintr'odată și eu încălzit și, într'o sară, subt cireși înfloriți, ascultînd trilurile privighetorilor, m'am suit iarăși din tristeța morții către viață și către stele.

Eram în starea aceasta de ațițare cînd Antohi, ordonanța mea, a venit să mă poftească la masă.

— Am găsit un mușchiu fraged de purcel, domnule maior, mi-a zis el tainic, și l-am fript cu mare grijă, așa cum m'ați învățat, ca să nu-și piardă mustul. După masă, se roagă o femee sărmană din sat, să-i dați voe să se înfățișeze ca să facă o lacramație.

— De ce n'a venit mai de vreme ?

— Zice că-i secret și confidențial, domnule maior, și nu poate veni decît noaptea.

— E tînără ?

— Nu-i bătrînă, domnule maior. Pe cît am înțeles, are o durere mare.

— Bine, Antohi, adă-mi friptura pe o farfurie fierbinte.

— Asta numaidecit, domnule maior. Eu nu uit nimic din învățăturile pe care ați binevoit a mi le da. Iar pe femee am s'o aduc pe urmă. Șade ea ș'așteaptă într'un dos de gard.

— De ce n'o aduci acuma ?

— Nu se poate, domnule maior. Ea poate aștepta, însă friptura nu.

După această convorbire înțeleaptă, Antohi și-a făcut către mine datoria cu o cină puțină însă foarte bună; apoi mi-a așternut pe prispă un lăvicer ș'am stat ascultînd aproape și departe privighetorile în livezi înflorite.

Femeia a eșit dintr'o cămăruță a gazdei, a pășit repede prin tindă și a venit către mine înclinîndu-se adînc, cu amîndouă mînile încrucișate pe piept.

— Vă sărut dreapta, domnule ofițer, a șoptit ea.

— Bună sara, femee. Ce este?

— Sărut mîna, domnule ofițer: am venit la d-voastră ca la Dumnezeu.

— Vorbește. Ce suferință ai ? Ți-au făcut vre-un rău soldații ? Ai a te plînge împotriva cuiva ?

— Nu, domnule ofițer, n'am a mă plînge împotriva oștenilor, căci ei, domnule ofițer, sînt la datoria lor. Ei stau în ploae și'n sloată, și unii se duc la front și acolo își pun viața pentru țară. Așa, eu ași vrea să înțeleg, domnule ofițer, că nu ne aude nimeni.

— Nu te-aude nimeni; vorbește.

— Chiar dacă m'ar auzi, eu tot oiu vorbi, domnule ofițer. M'am gîndit eu mult și m'am frămîntat: să tac și să amistuesc ce știu, ori să vin să mărturisesc adevărat, precum este. Pe toți îi văd că stau la suferință și la nevoe. Și am și eu un fecior, domnule ofițer, și cînd l-au luat i-am spus să se ducă, pentrucă astfel se cuvine. Adevărat că sînt văduvă, năcăjită și săracă, și n'am la viața mea decît o văcuță ș'un porc, dar eu oiu suferi și m'oiu nevoi precum oiu putea și el a face slujba țării. Iar văzînd eu, domnule ofițer, că el a venit pe furiș acasă și stă ascuns și nu vrea să se mai întoarcă, pe cînd alții stau acolo și pier, n'am putut răbda să nu vin să spun măriei-tale. Să se ducă și el acolo unde sînt și alții.

Ascultam cu uimire nespusă. Femeia tăcuse și-și acoperise cu palma stîngă gura, pe cînd dreapta și-o ținea încă asupra pieptului. Avea o dungă neagră subt sprincene. La lumina făclioarei din geamul odăiței mele, nu-i puteam distinge lumina ochilor. Viersul privighetorilor din livezi și dumbrăvi contenise un răstimp și melodii uitate din anii copilăriei urcau în mine. Eram așa de mișcat încît îmi părea că-mi sună aievea în ureche accentul lor cel dedemult, biruind pe cel de tristeță și disperare care mă săgeta în negura rîpei, subt apăsarea morții.

— Asta-i o ființă de baladă și de legendă, murmurai eu mîhnit. Femee, e adevărat ce-mi spui?

— Adevărat, domnule ofițer.

— Feciorul dumnitale e dezertor?

— Așa precum spui, domnule ofițer.

— Știi dumneata că, dacă-l descoperim, îl judecăm și-l condamnăm la moarte ?

— Aveți să-l descoperiți, domnule ofițer. Ziua se ascunde într'un pod cu fîn. Noaptea are el o fată la care se duce. In zori de ziuă se întoarce. Atuncea puneți să-l prindă și gata !

— Cum îl chiamă pe feciorul dumitale ?

— Sandu a lui Lupușor, domnule ofițer.

— Cum îi zice fetei ?

— Una Irina a Catrinei Morăriței. Catrina asta și-a ascuțit mult limba împotriva mea; iar acum are o fată cu bune

purtări. Da li s'a sparge cuibul, cu ajutorul lui Dumnezeu și al domniei-voastre.

Rămăsei tăcut. Entuziasmul meu începea să cedeze. Eroismul acesta matern trebuia să aibă o explicație în afară de privighetori, divinitate și datorii neînduplecate.

— Spune-mi, femee, ce nemulțămire ai avut dela Sandu a lui Lupușor.

Săteanca stătea la îndoială. Apoi dintr'odată izbucni cu amărăciune și lacrămi:

— Domnule ofițer, eu muncesc aici ca o văduvă năcăjită. Cu trudă și sbucium agonisesc o bucățică de pîne. Numai Dumnezeu și maica Domnului cunosc nevoia în care mă aflu. Lor mă închin și mă rog să mă ajute, ca să pot trece acest foc care-i asupra omenirii. Am agonisit și eu ban lîngă ban ș'am cumpărat o vițică. Acuma vițica a fătat și pot vinde patru ocă de lapte la domnii ofițeri dela Iliești. Cu ce-am luat pe lapte, am dobîndit un porc și-l țineam la îngrășat. El l-a luat Marți noaptea și l-a vîndut.

— Cine l-a luat?

— Sandu. L-a furat și l-a vîndut, ca să cumpere cercei Irinei și să bee vin cu Catrina Morărița. Asta-i.

Femeia tăcu și-și astupă iar gura cu palma stîngă.

— Ei, ș'acuma vrai să-l prindem, să-l judecăm și să-l pușcăm?

Rămase încruntată dinaintea mea, într'o hotărîre neagră. Asta voia.

— Bine, du-te. Am să trimet să-l prindă.

Femeia s'a dus; s'a amestecat cu întunericul; n'o mai vedeam, dar o auzeam bombănind și blăstămînd. Privighetorile începură să sune iar în noaptea limpede subt stele. Era o noapte înflorită de o frumuseță așa de pătrunzătoare, încît dintr'odată părăsii pe mama lui Ștefan cel Mare și mă găsii singur, cu pămîntul, cu cerul, cu stelele, cu parfumul, florile, cîntecele și iubirile înoite. Amestecată cu toate, pîlpîia ca o flacără, tresărea ca o floare și dragostea acelui ticălos fecior Sandu al lui Lupușor. Se salvase din viforul morții și venise la viersul privighetorilor și la dragostea lui din alt an. Am înțeles iarăși încă un lucru: de ce preț era sfatul bunului meu unchiu nenea Muche, care nu mai putea asculta ce auzeam eu. Era vorba de acel bun sfat, relativ la discreția ordonanței. Antohi, în privința asta, era un exemplu de preț.

L-am chemat pe Antohi. Ascultînd freamătul melodios al nopții și zîmbind, i-am dat a înțelege că ași dori să înștiințeze pe oarecare individ cu numele Sandu al lui Lupușor că va fi prins mîni în zori de ziuă. Flăcăul trebuia neapărat să se ducă s'asculte privighetorile în alte părți de țară. Ii doream să aibă dela alți oameni îndurare, cum avea dela Dumnezeu îngăduință, ca și gizele, ca și paserile, ca și dihăniile.

Antohi s'a strecurat spre cotloanele satului ca să execute ceiace nu era un ordin, însă el prea bine înțelesese. Mărturisesc cu rușine greșala pe care am făcut-o și trădarea eroismului strămoșesc pe care am săvîrșit-o. Căderea mea a fost așa de profundă încît stăruesc și acum în ea și am intenția să desmoștenesc pe acei nepoți ai mei care vor debita, cum am făcut eu cîndva, versuri proaste.

Mihail Sadoveanu

Cronica literară

Un evocator al naturii și al trecutului

Nu cred să fie leac mai bun pentru un înstrăinat de țara romînească, pe care l-ar apuca nostalgia, decît lectura cîtorva pagini din d. Mihail Sadoveanu. Leac, poate, nu este tocmai cuvîntul propriu. Pentru un Romîn departe de țară lectura prozei d-lui Sadoveanu înseamnă, pe lîngă o potolire a dorului de 'ntoarcere acasă, și o ațîțare a aceluiași dor. Mă gîndesc mai ales la „Hanu-Ancuței". Îmi amintesc de întoarcerea mea în țară, după o îndelungată ședere în străinătate, în timpul căreia cetisem foarte puțin romînește. După Creangă și Odobescu, prima carte pe care am luat-o în mînă a fost „Hanu-Ancuței". Exilul meu voit din literatura romînă nu fusese rezultatul unei neîncrederi sau al unei decepții. Mă izolasem pentru a putea explora mai bine literaturile europene și plecasem din Romînia nu pentrucă eram sătul de „specificul nostru național", ci pentrucă eram lacom să cunosc și alte meleaguri și alți oameni. Nu evadare romantică, ci simplă (dar imperioasă) curiozitate. Știam că am să mă întorc și știam că în urma mea lăsasem o literatură pentru care aveam dragoste și scriitori în care aveam încredere. Cu cît îmi prelungeam exilul cu atît îmi spoream această dragoste și această încredere. Intors în țară, lectura „Hanului Ancuței" a fost pentru mine una din cele mai frumoase emoții literare pe care le-am avut cîndva. Sosisem cu ochi noi și proaspeți și aveam acum față de oamenii și lucrurile dela noi aceiași lacomă curiozitate pe care cu ani în urmă o avusesem față de lumea de dincolo de graniță, „lumea de dincolo de negură"... „Hanu-Ancuței", îmi dădeam sama, nu însemna pentru mine numai satisfacerea unei nevoi de emoții *literare*. Era și altceva în plăcerea cu care ceteam cartea. Era bucuria reintoarcerii, plăcerea de a mă simți — sufletește — la mine acasă. Era — pentru a vorbi ca sociologii — contactul din nou cu „specificul național".

Popasul meu la Hanu-Ancuței a fost prilej de multe revelații. Mai întâiu, mi-am dat sama de artificialitatea unei anumite critici, zisă științifică, în fața unor fenomene literare atît de primordiale, de spontane și de miraculos de simple, cum e „Hanu-Ancuței". Pe urmă, inutilitatea oricărei critici

în faţa unor anumite opere, îmi apăru nemiloasă. Intr'adevăr ce s'ar putea *explica* în „Hanu-Ancuţei"? Imi aduceam aminte de vorbele lui Alfred Kerr, unul din cei mai inteligenţi critici ai Germaniei de astăzi, care spune undeva că adevărata critică consistă în *recrearea* operei de artă, criticul considerînd opera de artă cu aceiaşi ochi cu care artistul consideră lumea înconjurătoare: cu ochi de creator.

Nu m'am gîndit deloc să urmez sfatul lui Kerr. N'am *recreat* decît popasul dela vechiul şi patriarhalul Han. Am stat şi eu la lungi taifasuri cu Comisul Ioniţă din Drăgăneşti, cu Căpitanul Isac, care mi-a povestit întîmplarea cu ţigăncuşa dela „Fîntîna dintre plopi", am ascultat povestea „Orbului sărac" şi a Zahariei fîntînarul, şi am băut vin vechiu din oală nouă, adus de „Ancuţa cea de-acum", minunîndu-mă de întîmplările fără seamăn pe care le istorisea Meşterul Ienache coropcarul, de pe vremea „Celeilalte Ancuţe"...

D. Sadoveanu a realizat, fără îndoială, în „Hanu-Ancuţei" o capodoperă. Nicăieri proza d-sale nu e mai armonioasă, mai cizelată, mai plină de adînci rezonanţe.

D. Sadoveanu este unul din rarii noştri scriitori care cunosc valoarea sonoră a cuvintelor. De asta proza d-sale este melodioasă ca o poezie. Sînt în „Hanu-Ancuţei" pasagii pe care le poţi citi şi reciti ca nişte versuri, cu glas scăzut, aproape în şoaptă. Odihnitoare lectură!

Fără a se gîndi să aplice vre-o formulă oarecare de artă sau poezie pură, de care fac atîta caz subtilii cazuişti estetici ca Paul Valéry şi abatele Bremond, d. Sadoveanu a realizat, cu mijloace deolaoltă simple şi perfecţionate, o operă de mare poezie. D. Sadoveanu posedă în cel mai înalt grad sentimentul naturii, care, în literatura actuală, se pierde tot mai mult. Natura, la d-sa, e prezentă mereu. Ea participă mereu la gesturile şi faptele personagiilor, este evocată la fiecare pas. Literatura d-lui Sadoveanu este una din acelea în care sufletul respiră liber şi vast. Fără descripţii lungi, şi fără imagini complicate, în două-trei fraze, un peisagiu întreg ne este înfăţişat halucinant de plastic şi de viu. Aduceţi-vă aminte numai de noaptea aceia în care „o lună ştirbă şi roşcată se ridica din răsărit ca peste o pustie", noaptea aceia din „Fîntîna dintre plopi" — care este, dealtfel, una din cele mai sugestive şi mai impresionante povestiri din volum...

Insuşirile *poetice* pe care le are talentul de prozator al d-lui Sadoveanu, îl înclină spre evocarea trecutului. Chiar în nuvelele d-sale cu subiect din prezent, tonul naraţiunii, atitudinea d-sale faţă de personagii, întreaga atmosferă, dau o impresie de trecut, de ceva întîmplat demult. *Odinioară* e cuvîntul care exprimă cel mai bine tonalitatea generală a operei d-lui Sadoveanu. O tonalitate de basm şi de legendă. Această dragoste pentru trecut este esenţială în temperamentul d-lui Sadoveanu. Este iarăşi o calitate care devine tot mai rară în literatura modernă. Actualismul — infiltraţie ziaristică — a invadat literatura, care devine tot mai mult reportagiu. Opera lui Paul Morand este tipul strălucit şi prodigios al acestei literaturi. D. Sadoveanu este la antipodul lui Morand.

In „Zodia Cancerului" toate însuşirile sale de evocator al trecutului s'au realizat pe un plan vast. „Zodia Cancerului, sau vremea Ducăi-Vodă": Nu este evocarea unui singur moment ci a unei epoci întregi. Romanul istoric este cultivat, astăzi, din ce în ce mai puţin. Este un efect al aceluiaşi actualism de care vorbeam. Este o slăbire a dragostei de trecut, dar este în acelaşi timp şi o diminuare a simţului poetic. Trecutul este element fundamental al poeziei. Romantismul a abuzat de acest element. Părăsirea aceasta a trecutului, ignorarea lui voită, chiar dispreţuirea lui, este o reacţie care trebuia să vie, şi care era, poate, necesară. Că va veni o reacţie împotriva acestei reacţii este de aşteptat — şi este de dorit.

„Zodia Cancerului" este o strălucită afirmare a acestei poezii a trecutului — şi este, în acelaşi timp, un exemplu de admirabil roman istoric.

D. Sadoveanu imaginează un prelat francez, abatele Paul de Marenne, care, în drum spre Poartă, trece prin Moldova pe la anul 1679, în timpul domniei lui Duca-Vodă. Observaţiile şi comentariile acestui abate îi servesc pentru a pune în evidenţă caracteristicile epocei pe care o descrie. O intrigă de dragoste între beizade Alecu Ruset şi Domniţa Catrina, fata lui Duca-Vodă, formează pretextul şi afabulaţia romanului.

Un lucru, mai întâiu: această intrigă de dragoste nu este ceiace interesează mai mult în „Zodia Cancerului". Sînt în peripeţiile acestei dragoste scene de un patetism indubitabil şi de veritabil dramatism. Dar nu aici este accentul decisiv al romanului. Ceiace este minunat, ceiace este pasionant şi extrem de interesant este atmosfera acestei epoci turburi şi frămîntate din istoria Moldovei. D. Sadoveanu o redă cu un pitoresc intens şi cu o putere de evocare rară. Astfel cum d. Sadoveanu ştie să învălue cu trecut istorisirile sale cele mai actuale, tot aşa d-sa ştie să evoce trecutul veritabil şi să ni-l facă prezent. D-sa posedă un simţ de actualitate a trecutului într'adevăr miraculos. O intuiţie a vremurilor dispărute pe care numai Victor Hugo în „Notre-Dame-de-Paris" o avea. Flaubert, aplicînd romanului istoric procedeele realiste ale romanului modern, a dat în Salammbô o *reconstituire*; intuiţia lui era mai mult ştiinţifică decît poetică. De aici monotonia şi lipsa de dinamism, de viaţă, din „Salammbô". Intuiţia trecutului la d. Sadoveanu este — susţinută de o solidă şi precisă documentaţie — o intuiţie în primul rînd poetică, analoagă cu intuiţia lui Hugo. Toate defectele din Salammbô

— lipsă de intrigă, lipsă de mișcare, predominanță a procedeelor picturale, lungi descripții, abundență de detalii precise fără nici un raport cu atmosfera generală și, mai ales, lipsa de viață a personagiilor, care rămîn manechine perfect imitate după realitate, dar neinsuflețite — toate acestea lipsesc din „Zodia Cancerului".

Toate calitățile de povestitor ale d-lui Sadoveanu din „Hanu-Ancuței" se regăsesc în „Zodia Cancerului". Însă ceiace era în „Hanu-Ancuței" poveste pură, se ordonează în roman, se amplifică și devine o reconstituire istorică, vastă și completă. Acestei reconstituiri d. Sadoveanu îi păstrează toată mireasma poetică din „Hanu-Ancuței". Aici stă și principalul merit al romanului: în această viziune precisă a unor vremuri dispărute și în această poezie a trecutului.

Cronicar modern al acelor vremuri, d. Sadoveanu, în cîteva capitole, ne dă un tablou vast și amănunțit al epocei lui Duca-Vodă. Mă gîndesc, între altele, la capitolul „Drum spre Iași". Abatele de Marenne, însoțit de beizade Alecu Ruset, mergînd spre Iași, vede în calea lui o Moldovă pustiită și tristă: „Drumul cel mare spre scaunul țării trecea și într'acea vreme prin valea Bahluiețului și a Bahluiului. I se zicea drum mare pentrucă era drum vechiu decînd lumea. Nici unui rînd de oameni, însă, nu-i trecuse prin minte, în curgerea anilor mulți, să facă din această cale veche un drum adevărat. Era o urmă cotită de cară, copite și pași, bătută bine și lucie ca o curea în vreme de secetă, mlaștină cleioasă în vremea ploilor. Apa cerului o pătrundea în scurt, vîntul și soarele o sbiceau cu grăbire. Părea a merge la întîmplare șovăind spre Tîrgul-Frumos ori Podul-Iloaiei, da într'o rîpă, suia într'un deal; isprăvea însă bine, împlinindu-și destinul. Bahluiul curgea leneș prin păpurișuri. Dela păpurișurile lui se desfășurau fînațuri pe care brumele și omăturile le dărîmau necosite. Pe dealuri, la dreapta și la stînga, creșteau pădurile lui Dumnezeu, în care putea intra cu barda orișicine. Lupii se mutau, cînd venea vremea, dela pădure în stuh, ori din stuh la pădure și căutau mai ales preajmă de sate, ca să poată da războiu vitelor omului. Rămăseseră însă, în domnia lui Duca-Vodă, puține așezări de creștini pe acea vale bogată, căci, cu puțini ani înainte, iernaseră Tătarii fărămînd și spircuind, urmînd după dînșii răutățile prădăciunilor leșești, foametea neașezării, și ciuma lui Dumitrașcu-Vodă. Iazurile Bahluiului se potoliseră, morile stătuseră, hanurile se cumpăneau în trei păreți cu acoperișurile arse, — locurile satelor pustii se cunoșteau abia, în dudaie nalte; fîntîni spurcate de leșuri, cruci însemnînd morți năpraznice, toată priveliștea fericitelor așezări de odinioară arăta mila Domnilor și a Împăraților, precum și binefacerile năvălirilor și războaielor care nu mai luau sfîrșit. Părinții călugări dela sfînta mănăstire Neamțu dăduseră veste pretutindeni în Țara de Sus că se vor arăta și alte semne cumplite nefiind departe sfîrșitul lumii"...

Sau acea minunată descriere a Iașului: „De o sută de ani și mai bine aflîndu-se capitală statornică a Moldovei, mahalalele i se umpluseră, ulițele din mijloc i se îmbulziseră de case nouă ale negustorilor și boerilor, iar Curtea Domnească își inoise turnul, rîndurile de sus și odăile oștimii. Totuși, cu tot sporul lui și mai ales cu toate strălucitele-i lăcașuri dumnezeești, rămăsese o așezare a Orientului... Fiecare pămîntean, așezător în el, fie boer fie prost, punea să i se clădească, rareori cu mistria și mai ales cu toporul, acareturile și casa după fantazia momentului, avînd chiar o deosebită plăcere să întoarcă dosul ori coasta către alții, ghiontindu-i; așa că fiind casele ca de un vînt vesel semănate, în chipul cel mai capricios, în grădinile și ogrăzile lor, trecătorul se rătăcea, ca să găsească ce-i trebuia, în uliți, ulicioare și fundacuri cotite, printre garduri de nuele, zăplazuri dărîmate, ziduri risipite, bălți urît mirositoare și mlaștini de cișmele, urmărit de urlete și zăpăituri întărîtate... Ondulînd ca pe valuri, căruțele și chervanele negustorilor și prostimii străbăteau acele locuri primejdioase numite uliți și făceau popas în medeanul cel mare de lîngă Beilic. Acolo, în zile de Duminică și 'n sărbători, erau deschise crîșme, cîntau lăutari, hăuleau cerșitori schilozi ori orbi, și negusori din toate breslele își aveau înșirate tărăbi, așteptîndu-și cu răbdare mușteriii.

...Acest amestec de chinovii, de curți, de căsuțe, de dugheni, gloduri, toloace și medeanuri ținea din ulița de sus dela Sfîntul Neculai cel sărac până 'n Căcaina și Bahlui și până la cetățuia Curții Domnești. Acolo, în preajma Curții, era temeiul negustorimii, cu carvasaraua și hanurile. Iar în rîpa Bahluiului se prăvăleau bordeile țigănimii, a breslei calicilor și lăutarilor până'n iazul cel mare dela Frumoasa, în luciul căruia se oglindeau, între scai voinicești, furcile spînzurătorii răilor".

„Zodia Cancerului" este plină de astfel de evocări. Este o carte de atmosferă. D. Sadoveanu ne poartă prin Iașii din „vremea Ducăi-Vodă" ca prin Iașii de astăzi. Pătrundem cu el în palatul domnesc, trecînd din odăile Domnului în încăperile unde, înconjurată de surorile ei mai mici și de dadacele roabe, lucrează la gherghef domnița Catrina, cu gîndul la beizade Alecu. Stăm de vorbă cu acest abbé Paul de Marenne, sol al slăvitului rege al Franței, care ne spune mirarea lui în fața obiceiurilor acestei țări ciudate, cu vin așa de bun, cu mîncări inedite și gustoase, și cu oameni așa de deosebiți de compatrioții lui pomădați și pudrați dela Curtea din Versailles. Acest „ava franțuz" este un personagiu foarte simpatic, bonhomme, fin și deștept, ne-

dispreţuind bunătăţile pămintești, amator de mincare și băutură bună, păstrind, totuși, mereu o nobilă demnitate și o justă măsură în gesturile lui. Este una din creaturile cele mai reușite și mai atrăgătoare ale d-lui Sadoveanu. Este, dealtfel, personagiul cel mai realist văzut din roman. Peste toţi ceilalţi, peste Duca-Vodă, peste domniţa Catrina, peste beizade Alecu și pădurarul acestuia Voicu Bîrlădeanu, d. Sadoveanu aruncă painjenișul poetic din „Hanu-Ancuţei", învăluindu-i pe toţi într'o ușoară penumbră de legendă. Acest lucru este de un efect foarte puternic. Lectorul vede personagiile din roman cam așa cum le vedea abatele de Marenne: ca pe niște ființe ciudate și îndepărtate, fără nici-o logică în faptele lor, sau avîndu-și, în orice caz, o logică proprie; un amestec de primitivism și de înaltă delicateţă sufletească, de cruzime și de bunătate, de resemnare fatalistă și de izbucniri violente și pătimașe. Suflete nesigure și neprevăzute, care pe domnul abate Paul de Marenne îl mirau foarte și care îi apăreau lui tot așa de îndepărtate cum ne apar nouă astăzi. Nu fără intenţie îl pune d. Sadoveanu pe abatele de Marenne să comenteze mereu peripeţiile la care azistă. Acest paralelism dă romanului o intensitate și o veracitate deosebită.

Dar, poate, meritul principal în „Zodia Cancerului" stă, ca și în „Hanu-Ancuţei" în limba minunată pe care o scrie d. Sadoveanu. „Zodia Cancerului" este un roman istoric amplu, bine construit, de un suflu epic demn de cei mai mari romancieri istorici ai lumii, Sienkiewicz, Victor Hugo, Flaubert. Fără îndoială. Dar pentru literatura noastră acest roman este, înainte de toate, un exemplu strălucit de arhitectonică a stilului — care la d. Sadoveanu rămîne calitatea de căpetenie — diamantul inimitabil și rar.

Al. A. Philippide

Errata.— In „Cronica literară" din numărul trecut al „Vieţii Romînești" s'au strecurat cîteva greșeli, care au schimbat sensul cîtorva fraze. Astfel, la pag. 104, rîndul 21 de jos în sus în loc de: *analiza amănunţită a poeziei lui Caragiale*, să se citească: *analiza amănunţită a prozei lui Caragiale*. In aceiaşi pagină, la rîndul 14 de jos în sus, în loc de: *Viziunea lui a fost, mereu, aceia a unui romancier sau nuvelist*, să se citească: *Viziunea lui a fost ,mereu, aceia a unui om de teatru, niciodată aceia a unui romancier sau nuvelist.*

AL. A. PH.

Cronica engleză

Un istoric al ţărănismului romîn.

David Mitrany: *The Land and the Peasant in Rumania.*

D. David Mitrany e — în ciuda legăturilor sale cu leaderi ai democraţiei romîne, cărora le-a fost de multe ori un real colaborator — mai mult cunoscut în Anglia decît în Romînia.

In ţara dela Nord d-sa are un loc pe cît de bine stabilit, pe atît de greu cîştigat, de expert de frunte în problemele istorice, sociale şi economice ale Balcanilor. Cu atît mai mult, expert în problemele ţării sale, pe care Occidentalii o implică, se pare, fără raţiune — dar şi fără drept de apel, — în acelaşi unghiu mişcător al Europei orientale.

Ca atare, ţara noastră datorează mult celui despărţit de ea prin orice, afară de dragostea devotată pe care i-o păstrează neştirbită.

D. Mitrany e printre cei dintîi Romîni, dacă nu chiar cel dintăiu, care a stabilit numele de Romînia Mare, Greater Rumania, în englezeşte.

Incă din 1917 d-sa publica, la importanta editură engleză Hodder & Stoughton, un volum consistent, cu numele de mai sus, care se dovedea a fi un pe cît de competent pe atît de aprig „studiu de ideal naţional".

Nu ca pamfletar, şi nici ca Romîn, ci ca elev proaspăt al şcoalei istorice şi economice engleze, autorul diseca ştiinţific acolo, problema Transilvaniei, şi, trecînd tirania ungară prin lupa necruţătoare a faptelor şi documentelor istorice, arăta motivele imperioase ce reclamă soluţionarea acestei chestiuni, şi, cu ea, a însăşi problemei noastre naţionale, în direcţia sugerată de răspunsul Aliaţilor, către prezidentul Wilson.

Nimic nu arată mai precis seriozitatea acestei lucrări, ca faptul că ea consacra pe autor, în ţara obiectivităţii, Anglia.

Consultat de atunci și utilizat în toate chestiunile conexe, adoptat de *Manchester Guardian* ca colaborator, tînărul economist care debuta în 1914 cu traducerea din englezește a *Corespondenței relative la Criza Europeană prezentată Parlamentului englez* din ordinul Majestății Sale, subt forma unei *Cărți Albe*, de către Lord Grey, Ministrul Afacerilor Străine, — scotea la 1925 *The Problem of International Sanctions*, in editura Humphrey Milford, ea însăși un fost memorandum scris la cererea și pentru uzul cunoscutului grup de gînditori politici americani, care subt conducerea istoricului James T. Shotwell, profesor la Columbia University din New York, constituia, și constitue încă, laboratorul științific al politicii americane, din lăuntrul căruia a răsărit mai mult decît o contribuție definitivă la directiva americană în politica externă, — ca să nu numim decît una: Proectul de Tratat al Garanției și Dezarmării, de o faimă atît de recentă.

In ce privește strict țara noastră, ea nu avea să aștepte atît de mult pentru o contribuție la idealul ei, căci încă înainte de *Greater Roumania*, adică la 1915, în seria *The Balkans*, încredințată unor publiciști de talia profesorului Arnold Toynbee, lui Neville Forbes, D. S. Hogarth, de către clasica *Oxford Clarendon Press*, d-lui Mitrany i se încredința istoria țării sale. Ca o anticipare a tezei susținute în 1917, autorul face la vremea neutralității noastre o caldă și visionară pledoarie pentru intrarea noastră în acțiune.

Cu antecedente legate atît de strict și fericit de problema noastră națională, d. Mitrany nu era decît indicat să devină istoricul englez al problemei egale în valoare numai cu cea dintăiu: problema noastră socială.

In 1923, d. Mitrany publica, în Suplimentul al 12-lea din cele închinate de *Manchester Guardian* problemelor refacerii economice, valoroasa Bibliografie a Refacerii țărănești. In anul următor, d-sa discută *Noua Constituție Romînă*, în paginile de pe Februar ale cunoscutului *Journal of Comparative Legislation and International Law*. Apoi, în 1927, *Marx și Țăranul*, în *London Essays in Economics in Honour of Edwin Cannan*, reprodus recent de *Independența Economică*. Iar în numărul de pe April 1928, marea revistă americană, *Foreign Affaires*, da întăia oară acces unui colaborator romîn, cu *Disputa agrară din Transilvania*.

Acestea nu erau decît preludiile cărții abia apărute.

Profesorul James T. Shotwell, unul din cei mai mari savanți americani, e editorul critic general al unei importante serii de publicații dedicate *Istoriei Economice și Sociale a Războiului mondial*, publicată cu americană munificență de *Fundația de Pace Internațională Carnegie*.

Fără nici o exagerare, acestei Serii aparțin cele mai do-

cumentate și mai autoritative dintre cărțile publicate asupra diferitelor probleme postbelice ivite în diferite țări. E deajuns să spunem că publicația a recrutat numele a vre-o două sute din autoritățile europene în diferite materii, dintre care nu mai puțin de douăzeci și cinci „au ocupat sau ocupă situații ministeriale în guvernele respective", și că din comitetul englez de editură fac parte savanți ca Sir William Beveridge, J. M. Keynes, Thomas Jones, Hirst, W. R. Scott și Shotwell. Cum și că Secția Engleză înregistrează lucrări subt semnătura unui Sir William Beveridge, G. D. H. Cole, David Jones, Humbert Wolfe, Hirst, Scott, etc.

Secția romînă are ca editor critic pe D. Mitrany. Și e până acum ilustrată de cartea d-sale: *Pămîntul și Țăranul în Romînia. Războiul și Reforma Agrară (1917—1921)* — Oxford University Press, pp. xvii, 627, — apărută de curînd, cum și de studii în franțuzește datorite d-lor Dr. Gr. Antipa, Prof. Ionescu-Sisești, Prof. J. Cantacuzino (acesta din urmă, în preparație).

Cartea de față se bucură de o prefață a profesorului J. T. Shotwell, și e furnizată cu hărți și statistice complecte.

Problema romînă agrară e privită voluminos, dar cu un ochiu de insectă, subt toate fețele ei: istorică, politică, economică și socială. Ea se profilează cardinal pe fondul istoriei neamului, ca un munte care muncit de o putere din adînc își sue încet culmea care se întîmplă să fie chiar linia destinului nostru național.

Pentru a o urmări, era nevoe de un spirit deopotrivă de virtuos în analiză și sinteză. D. Mitrany conduce pe cea dintăiu cu severitate, cu luciditate pe cea de-a doua.

Privită mai întâiu în cadru european, problema își capătă un specific puternic. Războiul a adus în întreaga Europă o răsturnare a balanței economice. Marea proprietate a suferit un atentat general. Dar pe cînd în Apus, „bogăția a trecut mai mult dintr'o mînă intr'alta, la indivizi de aceiași clasă, pe calea deopotrivă de legitimă a speculației și concurenței acute", „în Răsărit transferul bogăției a fost dela o clasă la alta și mai mult sau mai puțin impus de Stat ori de Revoluție".

In ce privește bogăția agrară, nevoi practice au accentuat evoluția ideii de proprietate către ideia de funcție socială — din fraza lui Duguit — care marchează ultimele decade în istoria Dreptului.

Războiul a dat procesului un impet definitiv. Pe cînd însă, „în centrul Europei și apusul ei — în Austria, Germania, Ungaria — reformele au țintit numai la facilitarea expansiunii fermajului țărănesc, schimbînd adică detaliile, dar nu baza organizației agrare existente, în țările dela frontiera

rusă, ca şi in Jugoslavia şi Cehoslovacia, după modelul rus, marea proprietate s'a distribuit ţăranilor", extremul acestei situaţii, negreşit, fiind oferit de Rusia.

D. Mitrany corectează teoria profesorului Max Sering, după care reforma agrară din centrul şi apusul Europei se diferenţiază de cea din Răsărit după criteriul civilizaţiei. Dacă cea de-a doua se manifestă mai radical, e din pricina intirzierii prin aceste părţi a lichidării feudalismului. Ea însă nu e mai puţin în linie directă cu procesul de emancipare a ţărănimii ce marchează întreg veacul al XIX-lea.

La lumina acestui criteriu reforma agrară în Romnia e implicată intr'un lung proces politico-social. Trecerea ţărilor noastre dela suzeranitatea turcă la independenţa naţională şi dela aceasta la regimul constituţional nu a fost paralelă cu emanciparea ţărănimii. D. Mitrany analizează libertatea socială şi dependenţa politică a veacurilor medii, libertatea politică şi dependenţa socială a Regulamentului Organic, factorii noi ce duc la reforma din 1864, cum şi noul stat care ia naştere după această dată.

Ne-am fi aşteptat ca odată cu emanciparea noastră naţională, ţăranul să-şi vadă şi el realizat statutul lui agrar. Dar boerii care devin pătura conducătoare, se folosesc de hegemonia politică ce le revine, ca să exploateze pe ţăran. Nu e deci de mirare ca noul stat să coincidă pentru ţăran cu o nouă servitute.

Negreşit că a trebuit o irupţie violentă ca războiul, ca să declanşeze dreptatea pentru obidita clasă.

Intrat pe făgaşul marii reforme agrare dela 1918, d. Mitrany sapă cu o meticulozitate ştiinţifică toate ungherele ei şi aruncă lumină nouă asupra faptului celui mai neînsemnat în aparenţă.

Trei sferturi din carte sint astfel consacrate legilor agrare şi naturii reformei, efectelor reformei asupra distribuţiei poprietăţii agrare, asupra organizării plugăritului, asupra economiei rurale subt toate aspectele ei; cum şi efectele politicii economice şi financiare a statului asupra eficacităţii reformei.

Un capitol final se ocupă insfirşit de rezultatele sociale şi politice ale reformei, — efectele ei asupra stării economice, morale, psihologice, sanitare şi politice a ţăranului.

O vastă bibliografie din care nu lipseşte nimic din ce s'a scris la noi în materie, dela Iorga la Ion Scutaru şi dela Stere la Savel Rădulescu, cum şi niciuna din cărţile occidentale de ideologie generală — încunună magistralul studiu.

Cu greu s'ar putea analiza adecuat altfel decit printr'un studiu vast şi elaborat.

Rostul acestor rinduri e să semnaleze numai — cu obiectivitatea, dar şi cu datoria cronicarului — o carte monumentală scrisă de un Romin, intr'o englezească perfectă, cu o minunată pregătire şi disciplină ştiinţifică.

Subiectul e epuizat poate pentru totdeauna, până la data pe care el o prevede. Pe lingă *The Land and the Peasant in Rumania*, cartea d-lui Ifor Evans, conferenţiarul dela Universitatea din Cambridge, cu toate că scrisă cu informaţie şi inteligenţă, asupra aceluiaşi subiect şi numai de citiva ani, devine superfluă şi aproape anacronică.

„D. Mitrany a încercat intr'un spirit cu adevărat ştiinţific, să trateze problema agrară a Europei sud-răsăritene. E o vastă canava care a fost umplută cu chipurile acelor inarticulate mase de bărbaţi şi femei faţă de soarta cărora istoricul a fost adesea tot atit de indiferent, pe cit a fost de nedrept politicianul. *In cele din urmă, în acest volum, ţăranul romin vorbeşte pentru sine lumii intregi*. Şi argumentul lui în favoarea dreptăţii sociale, economice şi politice, e în natura ei însăşi, o forţă provocatoare de pace. E, prin urmare, o raţiune in plus, pentru includerea în aceste serii, a unui volum care face acest apel inteligibil cetitorului englez".

Aşa se pronunţă despre carte Prof. Shotwell, şi multiplu bucuraţi, nouă nu ne mai rămine decit să salutăm apariţia unui nou „scholar" romin în cadrul european şi a unui cercetător ale cărui destine se desemnează deacuma luminos în ştiinţa politico-economică a Anglo-Americei.

Dragoş Protopopescu

Cronica externă

Rezultatul conferinței navale și rivalitatea franco-italiană

Este cert că conferința navală din Londra nu și-a ajuns scopul în vederea căruia a fost convocată, și anume, un acord între cele cinci mari puteri navale din lume în chestiunea dezarmării în întregime și a reducerii flotelor lor. Tratatul a trei puteri dintre puterile oceanice este principalul rezultat al conferinței. Iar în ceiace privește celelalte rezultate cuprinse în tratatul celor cinci puteri, negreșit că și acestea au oarecare importanță, dar ele au un caracter tehnic predominant.

In ceiace privește tratatul celor trei puteri, trebue să se observe că nu reprezintă un rezultat cu caracter integral sau definit, pentrucă lasă nerezolvate multe aspecte delicate și importante ale problemei înarmării navale. Mai cu samă pentru Marea Britanie, o putere europeană și mondială totodată, chestiunea înarmării navale a națiunilor europene continentale rămâne încă deschisă, căci în ceiace le privește, Marea Britanie dorește să mențină neștirbit principiul standardului celor două puteri. Libertatea lăsată Franței și Italiei în programele lor de construcție navală imprimă tratatului celor trei puteri un caracter nesigur din cauză că această libertate poate avea repercusiuni asupra înarmării Statelor-Unite, a Japoniei și în special a Marii Britanii, într'o măsură atît de mare încît aceste puteri s'au văzut silite să se apere printr'o clauză specială din tratat, care le permite să-și mărească programele lor de construcție navală dacă cele ale puterilor europene continentale ar depăși anumite limite.

In orice caz, Italia privește cu simpatie tratatul celor trei puteri mai mult pentru importanța sa politică. Intr'adevăr, prin acest tratat s'a evitat cu desăvîrșire grozavul pericol al unui conflict între cele două mari națiuni anglo-saxone, care s'au despărțit la Geneva în anul 1927 fără ca să poată ajunge la o înțelegere, și a asigurat pacea în Pacific. Prin aceasta se salvează o enormă bogăție, care ar fi fost înghițită

prin continuarea furiei de înarmare a puterilor oceanice și se dă acestor țări posibilitatea de a privi înainte cu siguranță spre o perioadă de dezvoltare pașnică și de progres economic, spre beneficiul relațiunilor economice din întreaga lume.

Care este cauza eșuării acordului dintre cele cinci puteri? Răspunsul este foarte clar. Principiile pe care s'a bazat politica navală a Italiei la Londra se pot rezuma în următoarele:

1) Reducerea înarmării la un nivel cît mai scăzut posibil.

2) Nevoile navale ale diferitelor puteri să fie determinate pe baza de relativitate, prin aplicarea unei rații printre înarmările diferitelor națiuni.

3) Aplicarea practică a acestui principiu prin cererea Italiei de paritate navală cu cea mai tare putere europeană continentală (principiul lui Mussolini).

La aceste principii ale Italiei, Franța a opus altele cu totul diferite:

1) Creșterea înarmărilor navale.

2) Nevoile navale absolute să fie determinate pe baza cerințelor de apărare a fiecărei puteri.

3) Refuzul de a admite principiul parității navale cu Italia și cererea unei puternice superiorități a flotei franceze asupra celei italiene (240.000 tone).

Italia a fost singura putere, care a apărat la Londra cu ardoare nu numai teza limitării înarmării navale dar mai cu samă, aceia a reducerii ei. La prima ședință a conferinței, d. Grandi a declarat că de oarece d. Benito Mussolini a întocmit un vast program de lucru pentru Italia, care ar putea fi realizat numai într'o lungă perioadă de pace, este necesar să se înceteze în mod definitiv și nu cu jumătăți de măsură dezastruoasa furie a înarmării. „Dacă ne mărginim, — spune cu această ocazie ministrul de externe Grandi, — să căutăm formule și argumente care să justifice înarmările existente astăzi sau cele plănuite, opinia publică din toate țările va fi dezamăgită și conferința din Londra nu-și va fi ajuns scopul".

Dar, care a fost atitudinea Franței în timpul conferinței? Franța a înaintat o cerere de un total de 724.000 tone în diferitele categorii de vapoare, justificînd această cerere enormă pe baza nevoilor ei absolute — și anume nevoia de a-și întări siguranța, de a-și garanta mijloacele de comunicație și de a-și apăra vastul imperiu colonial. Teoria necesităților absolute n'a reușit niciodată să ne convingă. O țară necesită o flotă în măsura în care apare flota în alte țări. Dacă nu mai există flote, nici Franța la rîndul ei nu mai are nevoe de vase de războiu. In schimb teoria relativității necesităților navale, pe care o susține Italia, apare mai rațională și de acord cu realitatea. Pe de altă parte, această teorie este singura care a

predominat de obiceiu în toate conferințele navale, inclusiv aceia care s'a închis acum la Londra.

Italia, cu toate că este legată de continent, este în realitate o țară insulară, închisă într'o mare închisă. Ii lipsesc multe materiale prime dintre cele mai importante și depinde în întregime de mare în ceiace privește trei pătrimi din furniturile ei. Ca o consecință a actualului sistem de alianțe, Italia trebue să conteze pe un atac pe toate fronturile ei maritime și trebue să se apere contra unei blocade economice. Franța, udată de trei mări, nu se poate teme niciodată de o blocadă. In schimb, Italia — Lordul Balfour a spus-o în anul 1921 la Washington — „are cinci vecini și oricare dintre aceștia, dacă ar dori-o, ar putea să-i blocheze coastele în așa fel încît nu ar fi nevoe să debarce trupe sau să angajeze o luptă. Italia ar muri fără a fi cucerită". De aceia spuneam că cererea Italiei de paritate navală cu cea mai tare putere europeană continentală, nu este numai o chestiune de prestigiu și mîndrie națională, cum s'a afirmat, ci este o chestiune de viață și de moarte pentru țara noastră.

Pe de altă parte, cererea Franței de a avea o flotă cu 250.000 tone mai puternică decît a Italiei este justificată? In contra cui dorește Franța să se înarmeze atît de puternic? Poate ea să creadă în realitate în posibilitatea unei agresiuni italienești? Contra cui consideră necesare garanții de siguranță în plus? Oare convenția Ligii Națiunilor și pactul Kellogg nu valorează nimic? Și, mai presus de toate, tratatele dela Locarno, în virtutea cărora Italia și Marea Britanie garantează siguranța Franței, nu contează deloc? Se poate concepe ca Franța să ceară unui garant, Marea Britanie, garanții nouă de siguranță contra celuilalt garant, Italia? In ceiace privește argumentul Franței, cu nevoia de a-și apăra vastul imperiu colonial, el n'are nici o valoare. Istoria ne învață că soarta coloniilor nu se rezolvă local, chiar în colonii, ci în lupte mari care decid rezultatul războaielor.

In cazul eventual, inimaginabil și imposibil pentru noi, al unui războiu fratricid franco-italian, desigur că Italia nu și-ar împrăștia forțele printr'un atac al coloniilor franceze; pe de altă parte, toate forțele navale franceze ar fi concentrate într'o încercare de distrugere a forțelor navale italiene. Astfel vedem că d. Grandi a apărat la Londra o cauză dreaptă, bazată neclintit pe condițiunile geografice, strategice și economice ale Italiei. Dacă s'a opus în mod ferm încercării Franței de a ajunge la o înțelegere cu diplomația Britaniei asupra unei interpretări obligatorii a articolului XVI din convenție, prin aceasta a apărat nu numai cauza Italiei, ci și cauza Ligii Națiunilor, care reprezintă interesele tuturor națiunilor europene, — afară de Rusia, — a întregii Americi latine și a unei părți considerabile din Asia.

La conferința navală din Londra, orice critică asupra atitudinii Italiei trebue să depindă de chestiunea dacă tema parității navale cu cea mai tare putere europeană continentală are o bază într'adevăr solidă.

Este evident, că Franța chiar dacă ar fi obținut garanțiile politice pe care le-a cerut, tot ar fi refuzat paritatea navală cu Italia. Din nenorocire, trebue să vedem în aceasta o rezervă rău disimulată a Franței față de Italia. Dacă Franța ar prevedea că Italia își păstrează neutralitatea într'un războiu viitor, ea nu s'ar îngrijora de forța navală a Italiei; dacă ar conta pe Italia ca fiind de partea ei, în loc de a fi neutră, s'ar bucura să vadă că o putere prietenă își construește o flotă egală cu a ei.

In chestiunea submarinelor, Italia și-a urmat programul cu curaj, vizînd către o reducere reală a înarmării.

Cu toate că suprimarea submarinelor — arma țărilor mai puțin bogate — a pricinuit oarecare nedumerire în opinia publică italiană, delegația italiană nu s'a codit s'o propună, de oarece a contopit problema submarinelor cu proplema navală în genere.

Propunerea Italiei de a se desființa cu totul submarinele și tot odată vasele mari de luptă, care nu există în flotele mai slabe, n'a fost primită de conferința din Londra. Dar fără îndoială că ea atrage laude meritate asupra delegației italiene și rămîne destinată unei discuții internaționale viitoare.

Putem conchide cu satisfacția că bilanțul conferinței navale nu se închee în întregime cu un deficit pentru Italia. De bună samă, Italia regretă că problema reducerii înarmării navale a fost lăsată nesoluționată în punctul ei cel mai delicat, adică în punctul privitor la Italia. Pe de altă parte, nu numai că a salvat la Londra, într'un sens diplomatic, principiul parității navale cu cea mai tare putere europeană continentală, dar e eșit din conferință cu un mare prestigiu moral și cu o complectă libertate de acțiune, care îi va îngădui să pună în practică acest principiu, după propria ei judecată și după placul ei, prin tipul de vapoare și prin ritmul de construcții adecvat intereselor italienești.

In același timp, trebue să se considere ca o victorie italiană faptul că conferința a acceptat propunerea unei zile de sărbătoare navală pentru vasele de luptă, această sugestie fiind dată de d. Mussolini încă din 1928. Iar d. Grandi nu poate fi decît felicitat că a readus conferința la scopul ei real, și a obligat-o să părăsească diferitele propuneri de pacturi de siguranță, care erau cu totul în afară de scopul ei.

D. Grandi a apărat punctul de vedere italian într'un chip strălucit dela prima până la ultima ședință a conferinței. In împrejurări grele, el a rezistat cu dîrjie și curaj la repetatele eforturi menite a-l face să-și părăsească principiile pe

care și-a întemeiat acțiunea sa diplomatică. A reușit să anuleze pericolul unui tratat a patru puteri, arătînd cu atitudinea sa fermă, că Italia ar fi știut cum să înlăture consecințele firești ale unei asemenea concluzii, fără teamă și fără să-i sacrifice principiile.

Conferința din Londra s'a terminat, dar problema dezarmării rămîne. Discutarea ei va fi reluată în altă parte, și Italia se va afla în negocierile viitoare într'o poziție foarte solidă, pentru că la Londra a reprezentat cu sinceritate și tărie conștiința majorității popoarelor din lume, a căror dorință fierbinte este să vadă în cele din urmă realizate promisiunile făcute atît de des și neîndeplinite, cu privire la reducerea radicală a înarmării.

Trebue să amintim că protocolul conferinței dela Londra a fost astfel alcătuit ca să lase Franței și Italiei posibilitatea de a adera la el mai tîrziu, cînd diferendele dintre ele vor fi rezolvate prin negociațiuni ulterioare, la care va participa și Marea Britanie. În realitate conferința nu s'a terminat, s'a suspendat numai sau s'a amînat.

Din fericire, suspendarea conferinței, după toată această descărcare din Londra, n'a dus la o întărire ci la o *destindere* a relațiunilor franco-italiene. Francejii au stabilit că dacă la Londra a fost imposibil să se rezolve problema franco-italiană, discuțiunile franco-italiene pot continua; că viitorul n'a fost compromis și nici nu s'a zădărnicit posibilitatea unei apropiate soluțiuni. Nădăjduim din suflet ca soluția să poată fi găsită, pentrucă problema relațiunilor franco-italiene, — care este astăzi mai limpede decît a fost vre-odată, — are nu numai o importanță europeană, ci chiar mondială. Colaborarea acestor două națiuni, care sînt deținătoarele unei părți atît de importante din civilizația modernă, formează o condiție esențială de pace și este o condiție necesară pentruca Europa să-și poată menține în lume locul pe care l-a deținut în trecut. Tot așa cum încerca, înainte de conferință, să clarifice relațiile ei cu vecinii, Italia este gata oricînd să întindă Franței o mînă de prietenie, dacă Franța recunoaște, fără nici o rezervă, că Italia este egală cu Franța, nu numai în ceiace privește înarmarea navală, ci și într'un sens mai larg; în caz contrar, ar fi inutil ca Franța să creadă într'o împăcare spirituală sinceră și într'o cooperare intimă între cele două națiuni latine.

Carol Schanzer
Membru al Senatului Italian
Fost Ministru de Externe

Miscellanea

Confuziuni ortodoxe

Nichifor Crainic este singurul ortodox militant romîn care, cînd scrie, nu se strîmbă. Asta și alte cîteva lucruri m'au făcut să nu mă pot împiedeca de a avea, pentru el, un sentiment de prietenie.

O recenzie a volumului meu „Puncte de vedere", recenzie iscălită de el, în „Gîndirea", mi-a arătat că acea prietenie de care vorbeam era reciprocă. Doamne! ce laude, ce adjective din acelea care fac pe un om — chiar cînd e Romîn, și chiar cînd e scriitor romîn — să roșească de modestie.

Dar, alături de asta, ce incomprehesiune absolută a lucrurilor! Incomprehesiune care, dacă ar proveni direct și personal dela d. Nichifor Crainic, n'ar fi interesantă și n'ar merita să se ocupe cineva de ea. Dar nu. Ea nu vine de acolo. De altfel Nichifor Crainic, cînd gîndește singur, e remarcabil și deștept. Contrariul se întîmplă cînd gîndește oarecum în cor, cînd vorbește din punctul de vedere mistic al amicilor și asociaților săi. Și acest punct de vedere ne interesează nu numai pentru că e colectiv, dar și pentru că e în conflict cu felul de a gîndi al „Vieții Romînești" și, însfîrșit, pentrucă „Viața Romînească" tocmai a fost pusă în cauză cu prilejul acelei recenzii de care vorbeam.

Mai întâiu, recenzentul începe prin a spune că, deși eu aparțin taberei opuse, adică grupului „Viața Romînească", totuși, etc., etc.... Ce înseamnă asta? Volumul meu cuprinde esseuri filozofice, unde concluziile sînt sau nu adevărate, după cum au fost sau nu logic susținute. Valoarea silogismelor prin care ideile sînt acolo dovedite, decide și valoarea de adevăr a fiecărui esseu. In toate acestea nu are de loc a face faptul că-s legat sufletește de „Viața Romînească" și că prietenia mea personală îi aparține, precum și că părerile mele de politică culturală sau de estetică literară se acordă foarte

puţin cu acele ale „Gîndirii". De ce această confuzie de puncte de vedere? Volumul meu poate fi bun sau rău, just sau fals — dar absolut indiferent de persoana şi biografia proprie a autorului. De ce să amestecăm totdeauna opera cu micile chestiuni mai mult sau mai puţin intime ale autorului? Şi, in genere, de ce să amestecăm criteriul criticii de idei cu acel al criticii de persoane? Acel *deşi* al lui Nichifor Crainic este tot atît de logic ca şi acela al unei doamne rominee care spunea despre o prietenă: „*Deşi* are un ulcer la stomac, noi *totuşi* continuăm să avem relaţii cu ea", şi tot atît de comic ca acel al profesorului de gimnastică Moceanu care, debarcat în America, a ţinut un mic discurs începînd cu cuvintele: „*Deşi* nu am plăcerea să cunosc limba dumneavoastră, *totuşi* îmi pare bine că vă găsesc sănătoşi".

Desigur, puţin sectarism nu strică niciodată, cînd e vorba de prietenie şi admiraţie. Dar cînd e vorba de apreciat valoarea unei opere de gîndire abstractă şi raţională — nu mai există nici „Viaţă Romînească", nici Nichifor Crainic, nici Suchianu, nici „Gîndirea". „Viaţa Romînească", în asemenea împrejurări, şi-a făcut totdeauna o datorie să laude pe duşmani, şi asta fără nici un *deşi*.

Printre *deşi*-urile lui Nichifor Crainic, unul se referă la ateismul meu şi al „Vieţii Romîneşti". Ce frumos! De unde ştie d-sa că eu sînt ateu ? Şi de unde ştie d-sa că „Viaţa Romînească" este, şi ea, ateistă? A! bănuesc. Pentrucă nici eu, nici „Viaţa Romînească" n'am ţipat-o pe toate acoperişurile. Dar este de esenţa credinţei religioase să nu fie afişată cu ostentaţie; e o virtute care se practică în sinceritatea singurătăţii şi a intimităţii. Acei care bat monedă din ea — o alterează, o murdăresc. Şi prietenii „Vieţii Romîneşti" — atît cei ce cred în Dumnezeu, cît şi cei ce nu cred — sînt de acord asupra unui lucru, şi anume că o asemenea chestiune priveşte strict personal pe fiecare şi că e puţin indecent să se facă zarvă socială prin şi pentru ea. Iată de ce d. Nichifor Crainic n'a putut niciodată şti cine, dela „Viaţa Romînească", este şi cine nu este ateu. Treaba fiecăruia. Chestiune intimă, în care e indiscret să intrăm.

O cocoană romîncă foarte culturală, care organizează tot soiul de exhibiţii naţionalo-ştiinţifico-filozofico-, etc., etc., îmi spunea odată: „Domnule Suchianu, trebue să fie o calomnie. Am primit un denunţ cum că d. Ralea ar fi ateu". Aceasta e o mentalitate foarte puţin deosebită de a „Gîndirii". (La tot momentul mă poticnesc de cuvîntul acesta aşa de comic: „gîndirea" — pe care şi l-a ales ca titlu o grupare care combate tocmai roadele gîndirii propriu-zise, ale raţionalismului şi cugetării logice!)

Dar pentru a arăta d-lui Nichifor Crainic cît de gratuite sînt toate ideile sale polemice îi voi aduce o ştire care are

să-l epateze cu siguranţă: eu, D. I. Suchianu, cred în Dumnezeu. Nu am spus-o încă niciodată pentru că — după cum scriam mai sus — e o chestie intimă căreia nu-i şade frumos să fie ţipată pe toate acoperişurile, şi pentru că niciodată nu m'am gîndit să bat monedă (vorbesc la figurat...) din asta. Desigur că un intelectual, şi în deosebi un filozof, are datoria, dacă crede sau nu crede în Dumnezeu, să o arate cu argumente. Un cugetător nu are dreptul să nu se pronunţe asupra acestei chestiuni. Nici unul din marile nume ale Istoriei ideilor nu a ocolit această problemă. Decît — ea nu poate fi rezolvită bătînd din palme. E o lucrare de maturitate. Faptul că cineva n'a făcut-o, nu dovedeşte că chestiunea nu-l preocupă.

In toate cazurile, şi în rezumat, d. Nichifor Crainic n'are dreptul să spună de cineva că-i ateu atîta vreme cît acesta n'a spus-o el, direct şi categoric.

Cu totul altceva este problema, pur sociologică şi istorică, a constatării dacă un popor este religios sau nu. In privinţa asta şi eu personal, şi mulţi din prietenii grupării „Viaţa Romînească" am crezut a putea constata că Romînul este — nu ateu (ateismul e şi el un fel de atitudine religioasă), dar total indiferent în această chestiune. Romînul ascultă doar de o inerţie seculară, fără nici o credinţă vie şi creatoare. Dar această constatare istorică este valabilă şi dacă cel ce o face e credincios şi dacă e ateu. Incă o dată, d-le Nichifor Crainic, să nu confundăm valorile şi să nu amestecăm punctele de vedere.

Intr'unul din esseurile mele spun că în arhitectura viitoarei societăţi socialiste este probabil că cenzura bunului gust edilitar va fi mai severă, că decorarea unei străzi, fiind o afacere publică, va interesa mai mult publicul; că cel puţin intr'o artă ca arhitectura, unde e în joc strada, unde e judecător mulţimea — sînt şanse ca estetica socialistă să fie superioară celei burgheze. Şi că, în genere, prostul gust provine în mare parte dintr'o confuzie a sentimentului de frumuseţă cu acel de proprietate.

Insamnă asta că autorul acestor reflecţiuni este socialist ? Pentru ce? Nu însamnă nici că este nici că nu este. Sînt două puncte de vedere care trebuesc despărţite: punctul de vedere al lucrului pe care îl preferăm, şi acel al lucrului pe care doar îl constatăm.

Dar să vedeţi frumuseţa. Intr'un alt esseu, vorbesc cu mult interes despre sufletul copilului. D. Nichifor Crainic atunci, hodorone tronc, îmi aminteşte că în Rusia Sovietică copiii sînt educaţi într'un chip extrem de defectuos. Deci — spune d. Nichifor Crainic — eu mă contrazic: căci nu poţi iubi copiii şi în acelaşi timp să fii şi socialist, adică maltratator de copii...

Iarăşi acelaşi şi acelaşi lucru.

De unde ştie d. Crainic că eu iubesc copiii? Faptul că mă ocup de ei? Dar asta e altceva. Al doilea, de unde ştie d. Nichifor Crainic că eu sint socialist ? Al treilea, ce legătură este între viitorul socialism european privit în genere şi socialismul sovietic actual? Mereu confuzie, mereu amestecare de lucruri deosebite.

Iată de ce — ateu sau credincios — este ştiinţificeşte dovedit că influenţa culturală a curentelor mistice şi antiraţionaliste dau efectele cele mai anticulturale, de vreme ce scriitorul cel mai deştept al unui asemenea curent, vorbind cu simpatie de cartea unui prieten, şi de o carte care i-a plăcut, — este totuşi tiranizat intr'atita de... ca să zicem aşa: „ideile" sectei, incit procedează exact ca şi cind n'ar fi deştept.

Bine-înţeles — toate aceste observaţii sint valabile dacă prin *cultură* înţelegem a nu confunda punctele de vedere. Dacă prin *cultură* se înţelege contrariul — atunci „Gindirea" are desigur dreptate.

Romineasca de după războiu

Există o limbă romînească literară de după războiu.

Ea nu samănă cu nimic. Nici cu proza marilor scriitori (Caragiale, Sadoveanu, Brătescu-Voineşti, etc.), nici cu limba vorbită în societatea reală. Este un fel de păsărească incomprehensibilă.

Vreţi exemple?

„O nelinişte ascunsă il zgindări încet, cu fereală". Sau:

„Mare-i fu bucuria cind, după o secetă de vre-o zece ani, nevastă-sa purcese din nou grea". Sau:

„Se înstăpîni un răstimp de tăcere".

Vă rog credeţi că citatele sint autentice, şi-s luate din romanele recente ale celor mai pretenţioşi stilişti ai noştri. Ceiace izbeşte în noua estetică a limbii este un amor pasionat pentru cuvinte neaoşe, cu parfum de cronici. Chiar cind avem un barbarism, el este spălat de ruşine prin prezenţa unui *prinse a, purcese să, zori cătră*, etc... De pilă, un autor vrea să spună că eroul devenise deodată „aferat". Atunci el scrie, pur şi simplu: „purcese să se afereze". Pentru nimic în lume un scriitor modern romîn n'ar spune „umbla de colo până colo prin casă", ci „pribegea prin odăi"; nu va spune „ertare", care e banal, ci „ertăciune", care e mai cronicăresc; nu va scrie „merge rău", ci va spune, frumos: „că tare mai şchiopătează"; nu va spune: „mă gindesc să mă duc şi eu acolo", ci „mi-i în gind să bat şi eu locurile acelea"; nu va spune: „locuia într'o pensiune de familie", ci „hălăduia într'o pensiune". Intr'un roman unde eroul era pradă unei

nevroze, procesul freudian e descris aşa: „tendinţele activaseră mocnit". Sau lucruri încă şi mai simple. Romancierul modern romîn nu va spune ca toată lumea:

— Vrei să pleci?

— Da, răspunse el.

Ci, frumos:

— Vrei să..., etc.?

— Intocmai, încuviinţă el.

„Neaoşismul" — iată cum aşi îndrăzni să numesc această primă particularitate a scrisului literar romînesc de după războiu.

Ar mai fi şi o a doua, şi anume gustul pentru expresia de scandal, pentru cuvintul tare, chiar pornografic, dar răscumpărat imediat cu cite o vorbă parcă ruptă din Neculce. Nu voi face citaţii spre a ilustra această preferinţă a scriitorilor noştri moderni pentru vocabularul genito-urinar. Este şi inutil — căci toată lumea a observat-o şi n'am nevoe să o probez cu fapte — şi apoi mai îmi este şi greaţă.

Ar fi interesant să ne întrebăm, sociologiceşte, care sint cauzele acestei estetici nouă? Iată impresiile mele în această privinţă.

Există în Romînia — adică în principal în Bucureşti — citeva ziare care şi-au luat nobila sarcină de a lupta pe tărimul limbii şi literaturii împotriva prozei tipărite de „presa jidănească". Şi iată-ne, de cîţiva ani, îmbogăţiţi cu jurnale scrise foarte literar, înspăimîntător de literar. Articolul de fond, subsolul, şase-şaptele, carnetul, reportagiile, mijlocul — totul e scris cu o permanentă şi încăpăţînată preocupare de stil.

Patriotismul acesta linguistic e realizat prin două mijloace. Pornografie şi expresii neaoşe. Scatologie şi stil de hrisoave. Ambele trucuri sint bune pentru a dovedi că nu eşti jidan. Căci jidanul n'are curaj să înjure ca un pamfletar cu Mihai Viteazul. Cît despre expresiile à la Miron Costin, ele încă şi mai bine indică originea daco-romană a publicistului.

Estetica aceasta a prins şi a făcut adepţi. Intr'adevăr o frază care este un coktail de scatologie, de insulte oborene şi de cuvinte arhaice, nu poate să nu izbească atenţia. E ca o împuşcătură care te sileşte să te întorci. De aci succesul nouălor metode. Succes mai ales pe lîngă tineret. Căci este caracteristic, pentru începători, gustul pentru expresia aleasă, pentru expresia rară, pentru cuvîntul izbitor prin el însuşi. Cînd n'ai ce spune, te căzneşti să găseşti tot cuvinte de efect. Or, atit termenii genito-urinari cît şi cei cronicăreşti au o eficacitate în sine, indiferent de sensul general al frazei. O estetică cu mijloace eftine şi la îndemîna tuturora. De aci succesul ei pe lîngă neofiţi.

In schimb, estetica scrisului matur e alta. Se poate re-

zuma prin cuvîntul: *simplitate*. E — dacă vreţi exemple — maniera lui Gide, a lui Barrès, a lui Iakobsen, a lui Thomas Mann, a lui Siegrid Unset, etc., etc. Vorbele întrebuinţate sînt vorbe curente, cuvinte de toate zilele, tacite şi banale, cărora însă o potrivire ideală cu ideia semnificată precum şi aranjarea lor armonioasă înlăuntrul frazei le dă o strălucire nouă. O strălucire, ce-i drept, discretă, dar de un gust cu atît mai sigur.

Cetiţi nuvelele lui Caragiale sau Maupassant. Parcă nici nu s'ar fi gîndit vre-o dată aceşti scriitori să facă stil. Oamenii poveştii, cît şi povestitorii ei înşişi, vorbesc acolo exact ca toată lumea. Nici poezie, nici filozofie; nici cuvinte-revolver, nici „neaoşisme" cronicăreşti, nici violenţe de limbaj, nici eftine îndrăzneli de epitet. Simplitate şi banalitate. In schimb, o proprietate de termeni aşa de complectă, încît avem impresiunea că nici un cuvînt nu poate fi înlocuit cu vre-un altul.

Proprietate şi naturaleţă. Iată adevăratele calităţi ale limbii. Puritatea e aproape un defect.

Amorul pentru purism stilistic îi face pe tinerii noştri scriitori să fugă de neologism, şi în deosebi de franţuzism. Şi este aci, în chestia franţuzismelor, o foarte gravă problemă de limbă romînă.

Oridecîteori avem nevoe de un cuvînt care nu e în romîneşte (şi cazul e din păcate foarte frequent) — recurgem la cuvîntul francez, căruia doar îi romînizăm puţin terminaţia. Putem face oare altfel? Putem compune „pumnisme" şi spune „de perete frecător" sau „aprinzibil"? Franţuzismul întrebuinţat la nevoe este o veche şi respectabilă tradiţie curat romînească. Aşa s'au împămîntenit iute şi complect cuvinte ca „modă", „miniatură", „mister", etc. Aşa se explică de ce un profesor de literatură romînă dela o Facultate romînă scrie cuvîntul „rancună". Poate face altfel? Să renunţăm la sens? Asta e adevăratul lucru care nu e permis. Să punem o vorbă cu sens doar apropiat? Dar asta e marea crimă în materie de stil. Imi amintesc că am fost violent atacat pentru că întrebuinţasem cuvîntul „detresă". Dar n'am avut încotro. Detresa cuprinde: tristeţă, desnădejde, şi mai ales o dezordine a gîndurilor, o debandadă a tuturor ideilor care fug încolo şi încoace, o imposibilitate de a te concentra (spre deosebire de desnădejde care poate fi foarte concentrată, uneori chiar apropiindu-se de ideia fixă). Iată o mulţime de nuanţe care ne obligă să scriem cuvîntul „detresă" dacă avem nevoe de sensul cuprins în el.

Fireşte, orice franţuzism nu e utilizabil. Trebue ca el să aibă *oarecare circulaţie* în conversaţiile curente ale oamenilor. Altminteri sună prost. Intrebarea e totdeauna aceasta: Cutare neologism este el pronunţat des acasă, pe stradă, în

tren, la cafenea, la birou, etc.? Dacă da — şi dacă sensul lui ne trebue — nu putem ezita de a-l scrie şi în literatură.

Uneori se întîmplă lucruri ciudate. Iată de pildă cuvîntul „filează" (filează lampa). Sînt mii de oameni care au spus „filează lampa". De aceia putem scrie fără teamă aceste două vorbe astfel împărechiate. In schimb sîntem izbiţi ca de ceva foarte caraghios de următoarele cuvinte (pe care le găsim într'un roman recent):

„Pe comodă odihnea o lampă de petrol (bineînţeles: odihnea; e mai frumos). O aprinse. *Ea filă*. O stinse".

„Ea filă". Aşa-i că nu merge? De ce? E foarte simplu. Nici unul din oamenii care se ocupă cu filatul lămpilor nu vorbeşte la perfectul simplu, şi niciodată filatul lămpii n'a fost exprimat la un timp aşa de distins literar. Criteriul, aci ca şi în cazul „detresei", este dacă oamenii întrebuinţează — chiar vinovat — expresia respectivă. Căci orice cuvînt nou începe, odată, prin a fi un barbarism academiceşte nepermis.

— Franţuzismul e indispensabil limbii noastre. El îi dă *proprietate* în toate cazurile (aşa de numeroase) de lipsă a unei nuanţe de sens. El îi dă *naturaleţă*, ferind-o de artificialitatea neaoşismului sau de aceia, tot aşa de insuportabilă, a perifrazei.

Iacă de pildă Caragiale. Inchipuiţi-vă că ar descrie un salon, sau un local. La un moment dat intră un domn tînăr şi chel. Cum credeţi că va spune Caragiale? „Calviţie precoce", sau „chelie timpurie"?

Dar puterea de pătrundere a franţuzismului e aşa de mare încît uneori, chiar cînd avem un sinonim perfect, şi cînd puterea de evocare a celor două cuvinte e riguros egală, chiar şi atunci se întîmplă ca un neologism să se încetăţenească în limbă. Iată de pildă cuvintele „grimasă" şi „strîmbătură". Eu presonal n'aşi întrebuinţa pe cel dintâiu, căci n'aşi avea nevoe de el. Dar scriitori de mîna întâiu îl folosesc adesea. Dealtfel o limbă are nevoe de sinonime. In franţuzeşte există chiar dicţionare de sinonime. Ele-s foarte utile, căci ajută scriitorului să nu se repete (scuzaţi franţuzismul).

Am insistat puţin asupra acestor chestiuni, pentrucă limba romînească, subt teroarea patrioţilor, tinde să ajungă un jargon de o lamentabilă bufonerie, şi pentrucă, naturaleţa şi proprietatea fiind sacrificate în folosul purităţii, începem a scrie fraze pe care un Romîn pur şi simplu nu le mai înţelege. De exemplu găsesc scris într'un roman recent:

„Gara se ivi departe, ca o mogîldeaţă pitită pe brînci, cu spinarea învăpăiată de soare".

Aşa-i că instinctiv cetitorul caută un dicţionar, sau în cel mai bun caz silabiseşte fiecare cuvînt ca într'o versiune latină ?

Cuvîntul are socoteala lui. El e un fel de conspirație intre cetitor și scriitor. Indiferent dacă e pur sau nu, el trebue — nu să izbească — dar să sugereze instantaneu ceiace vrea să spună. Cuvintele „tari" ale domnilor scriitori patrioți romîni nu *sugerează*, ci doar *izbesc*. Sînt violente și sărace. Cît despre neaoșisme, cînd se adună cinci-șase la un loc, atunci — ca în exemplul de adineaori — cetitorul, în primul moment, nu mai pricepe nimic, dar absolut nimic. — *D. I. Suchianu.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

C. Kirițescu, *Porunca a zecea: Documente din viața profesorimii.* București. Edit. „Cartea Romînească".

Ținta acestui volum, din care a secat orice lirism și s'a îndepărtat orice ideal, pare a fi numai redarea adevărului, adevărul gol, aspru și neîndurat. Totuși tipurile din „Porunca a zecea" sînt prea reprezentative pentru mediul lor, pentru a fi fost ales numai satisfacția de a reda adevărul simplu și ordinar, așa cum se înfățișează în orice individ.

Autorul însuși pune ca sub-titlu: „Documente din viața profesorimii".

Și ce sînt documentele dacă nu probe, dovezi pentru a învedera, a face „credibilă", a da veridicitate unei stări de fapt, a ilustra o părere, o idee, o concepție.

Este, fără îndoială, o problemă, o întrebare care chinue sufletul scriitorului îndărătul acestui document.

Oricît de mare ar fi puterea de observație a acestui literat, născut bun observator și format ager cercetător prin practica și posesiunea metodelor științifice, nu putem admite că „Porunca a zecea" a fost scrisă numai pentru voluptatea omului de știință de a înfățișa faptul așa cum l-a prins observația sa neîndurată.

Subt obiectivitatea rece, în atitudinea oarecum distantă păstrată în fața realității, d. C. Kirițescu este și rămîne un moralist. Nu înțelegem prin aceasta un predicator, ci un om preocupat de probleme morale; îndărătul scriitorului de observație și al lucidității frigide, se simte omul fierbind în profunzime. Aci stă taina freamătului de viață care face documentul înfrigurat subt scalpelul nemilos al cercetătorului, subt tratarea crudă — dusă uneori până la ferocitate — a scriitorului.

„Porunca a zecea" nu este povestea unui dascăl, a acelui Dincă Țepeluș ale cărui peripeții ne sînt înfățișate în volumul d-lui C. Kirițescu. Ea este drama trăită a unei întregi catego-

rii de intelectuali. Fondul amar şi ironic al acestei drame este problema insolubilă care pune în cauză întreaga noastră viață culturală la o răspintie, ce este, mai mult decît am vrea s'o credem, Turtucaia noastră culturală.

Dincă Țepeluş, Fofează, Brăcăcescu şi toată această faună de baltă de provincie, nu sînt individualități concrete. Ei sînt simboluri, actori intr'o dramă mare, care nu se petrece numai în Vălenii de Tîrg, ci în toate mlaştinile din provincie ca şi în cloaca Bucureştilor.

Problema care se pune pentru cugetător, pentru naturalist, pleacă dela date sigure şi este cîrmuită de o necesitate ineluctabilă. Dascălii, apostolii neamului, ca şi oricare altă categorie socială din actualitate trebue să trăiască şi să se adapteze unor condițiuni de viață care, incontestabil, sînt disoluțiunea conştiinței şi a moravurilor exprimată prin politicianism.

Chestiunea arzătoare este cum reacționează aceşti dascăli fie în mlaştina din provincie, fie în cloaca din Bucureşti?

Nu interesează acei care se adaptează imediat, printr'un simplu mimetism social. Ei sînt marea masă banală şi anonimă, deşi contrastul între ceiace sînt şi ceiace li se cere a reprezenta e şocant până la ridicul, şi zugrăvirea moravurilor lor e de o causticitate care provoacă un rîs drăcesc, o stridență ce seamănă mai mult a scrişnire din dinți decît a rîs. Drama adevărată este în cei ce prezintă oarecare puncte de rezistență şi care ne sînt prezentați ca „valori în această mocirlă generală".

Dincă Țepeluş este un produs de calitate, aşa cel puțin ni-l prezintă situația sa şcolară: al treilea la capacitate, după ce şi-a luat licența „magna cum laude". Mai mult, ar fi trebuit să fie întâiul, dacă nu ar fi fost să lupte cu doi ciraci, din aceia „care nu se deslipesc o clipă de profesorul lor, acum preşedinte de comisie". Aceşti doi erau din aceia ce făceau gardă acestui părinte sufletesc, „îl tămîiază în orice împrejurare, îi înjuraseră adversarii şi fuseseră nelipsiți din cenaclurile în care se categoriseau meritele, se decretau talentele şi se înmormîntau reputațiile supărătoare".

Probabil deci că avusese în el ceva putere firească de rezistență morală. Şcoala care-i dăduse maximum de răgaz intelectual, îi mai lăsase doar un fel de instinct de apărare negativ...

Era oare destul pentru ca să reziste la disoluția pestilențială a mlaştinii din Vălenii de Tîrg şi să devină un izvor de viață pentru generațiile ce i se încredințau ca unui apostol în cariera lui de dascăl?

Viața orăşelului de provincie în care nenorocitul Țepeluş trebue să trăiască, nu mai apare în „Porunca a zecea" ca un cuib idilic în care ar vrea să-şi situeze visul călătorul care priveşte din fuga grăbită a trenului pe fereastra vagonului, în feeria unei limpezi înserări de primăvară.

Ea este aşa cum a trăit-o Țepeluş, zece ani, după ce a debarcat proaspăt profesor „cu multe iluzii şi cu planuri mari", ne spune d. Kirițescu.

Ce iluzii, ce planuri, ce ideal a sădit oare Alma Mater în sufletul acestui copil răsfățat al ei? Ce tărie morală aduce acest vlăstar încărcat cu laurii gloriei universitare spre a rezista şi a se ridica deasupra în acest cadru care a pierdut orice poezie a geniului agrest şi în care nu există decît viață meschină, ambiții prosteşti, ființe vulgare de o ignoranță crasă sau de o semi-cultură desgustătoare până la greață, un cadru în care şi plăcerile sînt de o materialitate înjositoare?!

„Du-te, băete, intr'o provincie mică, îl sfătuise un coleg bătrîn. Eşti cineva acolo. Faci o partidă bună, te 'nvirteşti nițeluş cu politica, te alegi deputat, cîteva lovituri bune şi... ai încălecat pe măgar".

Dar pentru realizarea unui astfel de program Alma Mater a creat „cenaclurile", „Băeții buni", ciracii credincioşi, îşi desăvîrşeau acolo o educație începută cu „chiulurile" în şcoala primară şi cu haimanalîcul pe maidanurile mahalalei.

A da unui laureat, căruia i-ai stors orice vlagă ca să-l ineci intr'o ideologie vagă şi fără nici o legătură cu viața, idealul pe care orice Fofează cu două clase de conservator îl poate realiza în posibilitățile lui, este a crea o ființă absconsă, fără nici un rost şi fără nici o posibilitate de adaptabilitate.

Cu ce se poate apăra Dincă Țepeluş împotriva ademenelilor lui Margot, vulgara şi grosolana lui tovarăşă de viață? Care sînt armele morale, idealul cu care a eşit din Universitate în care să găsească un sprijin împotriva mediului coroziv din Vălenii de Tîrg? Acest distins produs al Universității nu are nici cea mai elementară ținută morală... Visul său cel mare? — un scaun de deputat cîştigat cu zestrea nevestei... apoi cîteva lovituri, să încalece pe măgar... Atît numai că, pentru aceasta, trebue măcar atîta curaj cît nu i-a lipsit lui Fofează pentru a-şi cuceri o catedră avînd numai o clasă şi jumătate la conservator...

La ce i-a servit toată ştiința care i-a adus succesele universitare?... Care e sprijinul pe care l-a găsit el cel puțin în această pretinsă ştiință? La început, ne spune autorul, viața aceasta şcolară l-a atras cu munca ei ordonată, aproape ritmică. Apoi a început să-l plictisească. Privea pendula din perete, cu limba care se mişca mereu dela dreapta spre stînga, dela stînga spre dreapta, azi ca şi eri, mîni ca şi azi, şi mereu tot aşa". „Ce rol important are ceasornicul în serviciul profe-

sorului şi ce asemănare în munca lor!" exclamă d-l Kiriţescu. „Tic-tac, tic-tac, tic-tac, azi ca şi eri, mîne ca şi azi..."

E în adevăr îngrozitor! Vrasăzică rezultatul succeselor universitare... Nu făcea oare mai bine dacă nu-şi mai storcea vlaga înghiţind atîtea mii de pagini? Poate rămînea un om mai practic cel puţin, un om care să ştie da din mîni ca să nu se'nece, în loc de acel „fruct uscat" pentru el, pentru practica mahalagioaicăi Margot şi chiar pentru nenorociţii de Sofonisbe şi Gonzălvică, odraslele lui!

Domnul Kiriţescu urmăreşte pas cu pas alterarea, deformarea, dezagregarea totală şi finală a produsului celui mai excelent al şcoalei, în profesiunea, în ţinuta sa intelectuală şi în fine în slaba şi bîlbiita lui atitudine morală.

Descrierea e tratată cu cruzimea necruţătoare a omului de ştiinţă, cu puterea tiranică a viziunii sale, imediată şi concretă, de literat.

Lupta lui Dincă Ţepeluş cu „aşii" învîrtelii spre a căpăta ciolanul, direcţia colegului său Brăcăcescu, este o minunată pagină de entomologie: observaţii asupra unei muşte care a intrat în pînza mai multor păianjeni. Fondul de ironie tăioasă a povestirii nu este o atitudine a d-lui C. Kiriţescu împotriva oamenilor, a dascălilor — biete muşte intrate într'o grozavă pînză de păianjen, ţesută de complicitatea atîtor împrejurări. Peste oameni, scriitorul atinge fatalitatea unei stări de fapt.

Pregătirea pe care şcoala şi educaţia din vremurile noastre o dau neamului nostru pentru viaţă, este o deformare monstruoasă a omului. Inteligenţa îmbîcsită cu un balast complect nefolositor în lupta cu viaţa, caracterul destrămat prin o sistematică şi stăruitoare înăbuşire a oricărei iniţiative, voinţa amorţită prin eterna pasivitate a celui ce nu stă pe băncile şcolii dela grădina de copii până la universitate, decît pentru a primi în memorie, regulat şi ritmic, tic-tac, tic-tac, o anostă şi deşartă vorbărie şi în fine o organizare abilă şi continuă în şcolile de toate gradele pentru a forma aptitudinile pentru „învîrteală" la cei ce au destulă putere de viaţă spre a nu se lăsa amorţiţi şi distruşi de rutină şi maşinizare.

Morala „Poruncii a zecea" devine pentru învinsul Ţepeluş o maximă îndărătul căreia se refugiază încă o dată neputinţa lui de a se realiza, după cum s'a refugiat odinioară în automatismul profesiunii lui, pe care nu a ales-o decît pentru că odată intrat în ea, nu mai era silit să facă faţă unor împrejurări nouă.

Direcţia, socotită ca „proprietatea" lui Brăcăcescu, devine pentru Ţepeluş strugurele la care a încercat să ajungă vulpea... O morală trasă de păr, aşa cum s'a deprins el să o

potrivească la orice împrejurare după treptele formale: Morale de cuistre!

Putem zice şi noi închizînd cartea d-lui Kiriţescu: „Moralistule, pe toate le ştii şi poate de aceasta eşti uneori crud"...

E drept că d-sa mînueşte adeseori condeiul ca pe un bisturiu, ceiace nu e un defect în vremurile în care trăim. „Porunca zecea" este o operă tratată în două planuri şi cu două semnificaţii: una concretă şi directă, literară, alta de o adîncă pătrundere filozofică şi o ascuţită putere de critică, constituind ceiace am putea numi metafizica inteligenţii sale. In opera sa e observaţie, forţă, maturitate, stăpînire desăvîrşită a mijloacelor de realizare şi... oarecare duritate. In „Porunca a zecea" avem un document, o operă literară prilej de plăcere estetică, dar şi o critică usturătoare care provoacă reflexiune şi o dureroasă îngrijorare.

Izabela Sadoveanu

***

Princesse Bibesco, *Jour d'Egypte.*

Autoarea semnează invariabil şi stăruitor „Princesse", aşa cum femeile obişnuite semnează Marie sau Alice.

Acest mod original de identificare denotă o anumită psihologie. Autoarea nu ţine să se individualizeze prin pronume, ci să rămînă solidară cu „soucha" Bibescu, şi se mulţămeşte să fie un reprezentant genealogic al familiei. Iar pentru ca nici o confuzie democratică şi uricioasă să nu fie, indicaţiunea de „Princesse" o urmăreşte pretutindeni, cînd scrie, cînd mănîncă şi cînd doarme. „Princesse" şi „Bibesco" sînt inseparabile cum este sîngele albastru de nobleţă.

Psihologia aceasta de aristocrată puţin cam speriată de propria-i titulatură se simte în tot ce-a scris, şi în fiecare epizod şi frază din ce scrie Principesa Bibescu.

Fiecare om există în primul loc el şi apoi universul. E o grandomanie organică născută din egoism.

Principii, însă, se simt parcă şi în mod obiectiv ca nişte centre ale universului, cu o manie de a se considera proprietari pe tot ce-i inanimat sau mai ales animat.

Principesa Bibescu manifestă mereu acest tic ancestral, pentru un cetitor ambiţios cam enervant, iar pentru unul democrat cam grotesc.

Pentru Principesa Bibescu, cel mai important în tot ce scrie este ea însăşi. Toate au fost create şi combinate astfel încît să aibă o mişcare de satelit în jurul augustei ei persoane.

Cuvintele chiar, nu numai frazele, devin mai pretenţioase de cîte ori Prinţesa stă de vorbă cu un rege, cu Proust sau

cu Ferdinand, și din intilnirea aceasta supra-omenească rămii totdeauna cu impresia că Principesa este aceia care s'a coborit puțin, care a comis o mezalianță în causerie.

In „Au bal avec Marcel Proust", bietul Proust este un satelit, un obiect de observație privit cu bunăvoință printr'un „face à main".

Ea este totul. Dacă Proust nu ar fi mers la un bal cu Princesse Bibesco, nu ar mai fi fost ceiace este. Cam același lucru se petrece cu Anatole France și Regele Ferdinand. — Autoarea are predilecție pentru contactul cu lumea *„extra"*, ca un uriaș care nu ar vedea la înălțimea lui decît zgîrie-norii.

Atitudinea este păstrată și pentru Egipt, și pentru faraoni, și pentru sfinx. Se găsește însă și o grădină regală unde puțini au dreptul să se plimbe.

Sîntem epatați.

Principesa Bibescu este femee. Nu fac un pleonasm. Dar, scrisul îi seamănă cu o rochie, și este purtat cu atitudinea și gesturile cu care se poartă un model unic de modă, la un bal universal.

Totul este scris cu preocuparea ca să-i stea bine, ca să epateze pe ceilalți.

De aici poză și prețiozitate. De aici un literaturism concentrat dar prețios, totdeauna în ținută de diplomat cu monoclu.

Nu te simți oarecum umilit de o superioritate de gîndire, ci de una de clasă veșnic prezentă, veșnic manifestată.

E foarte interesant să citești consecutiv o carte de Princesse Bibesco și una de Panait Istrati. Ai impresia că sînt două lumi deosebite, oameni din planete deosebite, că sînt în limbi deosebite.

Una selectează din viață momentele culminante în care este cel puțin o satisfacție formală, celălalt selectează momentul dela fundul vieții, cel de umilire; — una manifestă o femeiască încîntare cînd i-a spus Proust o vorbă, și o simți grăbită să ne aducă evenimentul la cunoștiință, celălalt exaltă bucuria de a fi salvat odată sau de a fi întîlnit prietenul din copilărie de pe șanțurile Brăilei. Una merge cu pantofi de mătasă, celălalt cu ghete pingeluite.

Niciodată clasele sociale nu au avut exponenți așa de expresivi în atitudinea lor literară.

Și m'am gîndit la Panait Istrati, fiindcă și el ca și Princesse Bibesco este un scriitor romîn în limba franceză.

Și am vroit să mă gîndesc la amîndoi deodată pentru a putea cuprinde formidabila variație de atitudini literare, de concepții de artă.

Princesse Bibesco în Egipt este primită precum se și cuvenea, princiar. Ii ese în cale o barcă cu motor „d'une blancheur éclatante".

Un mameluc urcă pe bord cu o misivă. „Regard circulaire" (asta însamnă că azistența este epatată). „Le capitaine me désigne. C'est une lettre de Lord L... *pour moi*. En Égypte il est *Hou*, dieu du Commandement".

Observați contactul cu zeii!

Și, evident, era imposibil ca funcționarul să n'o întrebe dacă nu-i fiica fostului premier Asquith.

Autoarea e mîndră că cel puțin a putut să apară drept așa ceva.

In gară la Cairo este iarăși așteptată regal de un emisar, căpitanul F. „dandy militaire" (nici nu se putea altfel) și un automobil care și el este un fel de „dandy-automobile", căci este „étincelante, silencieuse, Piccadilly dans une cage de verre".

Bine-înțeles, merge la rezidența acelui zeu al comandamentului, cu grilaj de aur și, evident, o gardă îi prezintă armele.

Va locui o casă clădită de Lord Kitchener, cu grădină și balustradă spre Nil. Dar o grădină păzită cu pușca de un Ecosez care nu lăsa nici o barcă să se apropie. Dar auziți:

„L'Ecossais en armes qui le garde, a le devoir d'en écarter les bateaux. On me dit que l'autre jour la sentinelle a tiré (santinela zeului principesei noastre). Le patron s'est jeté à l'eau; trois touristes, fous de peur, ont été trouvés, aplatis au fond de la barque".

Acesta e faptul. Iată și atitudinea sintetică și semnificativă: „L'Eden n'est jamais qu'un jardin défendu".

Princesse Bibesco privea din Eden!!

Cu aceste privilegii autoarea se simte bine în Egipt, dar cu un singur regret:

„On est bien, ici!... C'est dommage que Napoléon ne soit pas resté".

Regretul e justificat. S'ar fi putut scrie „Au Caire avec Napoléon".

Apoi: *„Grand style* de ma promenade aux Pyramides avec Hou"...

Prefer vagabondajul mai puțin „grand style" al lui Panait Istrati cu prietenul său Mihai la cafeneaua Goldenberg din cartierul Darb-el-Barabra al Cairului, din paginile autobiografice publicate de curînd în „Nouvelles littéraires".

Călătoria lui fără pașaport pe dedesuptul mașinii o prefer bărcii princiare și automobilului Picadilly.

Am și eu un nestăpînit tic democratic.

Desigur însă că „Jour d'Egypte" este scrisă cu artă, cu o artă similară cu aceia de a face unghiile. Totul e stilat și

corect. Este și cultură, și cunoștințe istorice, și maniera de notații intrebuințată de Paul Morand in „Paris-Toumbouctou", și nu lipsește inteligența.

Dar nu este acea omenie care singură poate justifica și cuvintul creat de om și literatura. De-aceia cartea aceasta, care inchide lucruri frumoase, seamănă cu o mumie egipteană subt un bec electric.

Demostene Botez

***

Paul Zarifopol, *Artiști și idei literare romine.* Bibl. „Dimineața". București, Edit. „Adevărul", 1930.

Intr'un mic dar concentrat volum, d. Zarifopol și-a adunat citeva din studiile d-sale asupra literaturii romine. Tot volumul este susținut de o idee centrală pe care d. Zarifopol o expune in prefață. E timpul, spune d-sa, să ne descotorosim de „slugărnicia" noastră față de tot ce e consacrat, în literatură, în Occident. „Altădată, Rominii tremurau înaintea sultanului, a vizirului, a pașalelor, iar mai apoi înaintea „Impăratului" pravoslavnic; și așteptau dela acești întunecați și bădărănoși stăpini orientali orice blagoslovenie supremă. Pe urmă am trecut subt oblăduirea mănușată, cîteodată amabilă, mai adeseori numai condescendentă, a Europei. Nu vi se pare că în această trecere s'a păstrat mult din sfiala prea plecată a vremurilor de ingenunchere către puterile acelea care ne nesocoteau cu orientală mojicie?... Ne ține încă foarte strîns de gît o frică peste măsură disgrațioasă, adeseori comică, de a nu ne da de gol cu vre-un păcat în fața — Europei... Ne răsucim și ne gudurăm ca să fim primiți *înăuntru,* în salonul european, parc'am vrea să arătăm noi singuri cu degetul că stăm, altminteri, pe dinafară, abia îndrăznind să ne strecurăm până 'n prag. „Cred că un Romîn, continuă d. Zarifopol, poate, astăzi, spune liniștit că o pagină a lui Arghezi e superbă, că un pamflet întreg al lui Courier sau al lui Veuillot, e nesărat, sec, nul".

Acest punct de vedere d. Zarifopol îl păstrează de-alungul studiilor din volumul de față. Asta nu înseamnă că d-sa — afirmînd această independență a literaturii romîne — renunță la dreptul de a critica această literatură, și cîteodată de a o critica acerb. Public și scriitori, idei literare romîne, moravuri scriitoricești romîne, prejudecăți (mai ales) literare romîne, totul este supus unui riguros și amănunțit examen. D. Zarifopol știe să admire, dar știe și să disprețuiască — și să disprețuiască judecînd și argumentînd.

Două sînt caracteristicile atitudinii critice a d-lui Zarifopol: o predilecție pentru întoarcerea pe dos a ideilor curente

(ceiace impropriu se numește, de către anumite minți lenevite, gustul paradoxului) și un bun simț, veșnic afirmat, chiar acolo unde argumentarea are o aparență veritabil paradoxală. Ceiace preocupă pe d. Zarifopol, în primul rînd, sînt prejudecățile — de orice fel, literare și altele — pe care știe să le descopere și să le descoase fără milă. Mai este și o plăcere de a lua întotdeauna atitudine împotriva opiniunilor unanim admise, o plăcere de a contrazice, care, oricît ar fi de deghizată în strînse argumentări logice, ese la iveală într'un sfîrșit de frază, într'un cuvînt sarcastic, într'o reticență.

Volumul de față este plin de puncte de vedere originale. Cu privire la Caragiale, mai ales, d. Zarifopol spune lucruri inedite și extrem de interesante. D-sa răstoarnă multe din obiecțiile pe care Maiorescu, Gherea și Ibrăileanu le-au adus operei lui Caragiale. Opera lui Caragiale este o caricatură, spune d. Zarifopol. In acest caz nu mai are rost obiecția lui Maiorescu că „unele situații și expresii din opera lui Caragiale sînt exagerate din punct de vedere chiar al realității pe care vor să o reproducă". Caragiale n'a vrut să *reproducă* o realitate. A *caricaturizat* o realitate. Ceiace este cu totul altceva. D. Zarifopol are aici, evident, dreptate. Criticul trebue să caute, în analiza unei opere, în primul rînd, dacă autorul *a realizat ce a vrut el, iar nu dacă a realizat ceiace ar vrea criticul să fi realizat.* Cu alte cuvinte dacă autorul a fost de acord cu sine însuși. Criticul poate găsi că rezultatul este, față de intențiile autorului, mai bun sau mai prost: dar aceasta este altă chestie.

Despre tehnica teatrală a lui Caragiale, d. Zarifopol spune următoarele: „Ca om de teatru, Caragiale stăpînea cu virtuozitate întreg procedeul anticelor paiațerii... Caragiale iubea din adînc farsa și paiațeria tradițională". „Această tehnică veche s'a potrivit bine materialului comic al lui Caragiale; dar în afară de comedie, conservatismul estetic neindupleeat nu-mi pare să-i fi fost de folos". Și d. Zarifopol procedează la o scurtă, dar atît de justă critică a „Năpastei", unde „în deliberările atît de fade și molii din monoloagele Ancei, în replicele sărace de temperament și falșe în ton ale lui Dragomir ori Gheorghe, nu se mai află urmă de Caragiale". Despre proza lui Caragiale, d. Zarifopol spune iarăși lucruri judicioase. D-sa constată o dezastruoasă infiltrație gazetărească în stilul lui Caragiale. In nuvele, cu subiect tragic, ca „Păcat", de exemplu, „neologismul gazetăresc și avocățesc face tot felul de pete disgrațioase și absurde în povestire". D. Zarifopol notează și „penibila nulitate a epizodului erotic dela începutul *Păcatului* și finalul melodramatic al *Făcliei de Paști*".

Interesant e felul cum distinge d. Zarifopol diversele categorii de public în fața operei lui Caragiale. „Publicul care acum patruzeci de ani — spune d-sa — a dat comediilor lui

Caragiale succesul proaspăt şi autentic, îl formau ori oameni care, prin educaţia şi situaţia lor, aveau faţă de subiectele acestui teatru distanţa estetică, — deci înţelegerea şi rîsul lor erau libere de orice încurcătură personală; ori îl forma însăşi lumea acestor comedii: micul burghez, solid instalat în convingerea naivă că aluziile farsei nu-l ţintesc individual, rîdea din toată inima de prostiile şi nenorocirile bufone, pe care imediat le aplica vecinului. Acest din urmă public este, mi se pare, singurul care a rămas credincios autorului". Astăzi, publicul aşa zis cult (faţă de care d. Zarifopol are o atitudine ironică foarte justificată) consideră pe Caragiale cu neîncredere. „Sînt la noi clase de oameni la care se poate constata faţă de opera lui Caragiale o nedumerire destul de stîngaciu ascunsă... Aceşti oameni sînt iritaţi de următoarea intimă întrebare: mai putem noi trece drept persoane culte, dacă ne place Caragiale?" D. Zarifopol dă următorul răspuns-concluzie: „Cu cît un om va fi mai puţin sigur că face parte din lumea subţire, cu atît mai puţin liberă va fi atitudinea lui faţă de literatura lui Caragiale". Este o afirmaţie care explică perfect atît psihologia unui anumit public de la noi cît şi ceiace este încă viu şi actual (aşi spune chiar *mereu* actual) în opera lui Caragiale.

Despre „Poezia filozofică" d. Zarifopol are un mic esseu polemic, plin de tîlc. D-sa arată confuzia care, de sute de ani încoace, se face între artă şi o anumită filozofie şi amestecul impur de ştiinţă şi artă care se numeşte poezie filozofică. „Poezia filozofică reprezintă încă pentru mulţi cărturari, în deosebi pentru oamenii de şcoală, valoarea literară cea mai înaltă". Care este originea acestei credinţe? „Clericii din evul mediu, humaniştii şi neoclasicismul din veacurile următoare Renaşterii, au fost stăpiniţi de ideia că poezia este un fel de ştiinţă, — o disciplină academică şi un meşteşug cărturăresc... Romantismul a răsturnat multe din credinţele neoclasice, însă pe poet l-a proclamat profet şi mag; şi prin aceasta el a dat numai o formulă nouă didactismului moştenit din vechi..." Parnasienii au introdus şi ei (Sully-Prudhomme, de exemplu) ştiinţele pozitive în poezie. Dar „dela o vreme, continuă d. Zarifopol, arta nu mai vrea să ştie de nici un jug, şi toate silinţele artiştilor tind fatal să dovedească specificitatea şi independenţa ei faţă de rudele care au epitropisit-o până dăunăzi". Şi d. Zarifopol închee, categoric şi scurt: „Poezia, ca şi toate artele, Dumnezeu ştie de ce, are prestigiu cultural, şi de aceia irită ambiţiile naive ori vanitoase ale diletanţilor. *Astfel cărturarii vor uneori să fie şi poeţi.* (Sublinierea e a noastră). E frumos, nu ştiu de ce, cînd eşti om învăţat să fii şi poet pe deasupra. Dar cărturarii şi filozofii sînt adeseori oameni lipsiţi de viaţă estetică, lipsiţi prin urmare şi de înţelegere artistică. Ei nu-şi dau sama de originea şi de calitatea proprie a conştiinţei artistice, nici nu-şi pot închipui justificarea ei specifică". Sînt rînduri la care subscriem şi noi cu satisfacţie.

Despre romanele lui Minulescu, despre „Măscăriciul Vălătuc" al lui Alexandru Teodoreanu, d. Zarifopol spune lucruri îndrăzneţe şi interesante. Din articole se desprinde o aversiune foarte vizibilă a d-lui Zarifopol faţă de sentimentalismul literar şi faţă de arta cu tendinţă: „Infecţiile sentimentalismului care, în siropuri de culori felurite se prelinge şi minjeşte lipicios atîtea încercări, altfel oneste, de creaţie literară". Sau acest pasaj: „Se pare că în faţa operelor de artă asociaţiile cele mai lăturalnice năvălesc cu grabă ciudată, ca şi cum mintea ar căuta cu toată puterea pretexte pentru a scăpa de atitudinea specific estetică. Valorile estetice sînt cele din urmă diferenţiate în conştiinţa civilizată; această diferenţiere este adesea nestabilă, şi arta-i lesne confundată cu tot felul de pretinse rude ale ei". Sînt afirmaţii care pot stîrni controverse infinite. Afirmaţii care, dacă nu sînt întotdeauna convingătoare, sînt mereu interesante şi cuprind întotdeauna o bună parte de adevăr. Ideile d-lui Zarifopol au acest merit de a stîrni controverse. Sînt idei îndrăzneţe, nouă, originale, menite să turbure banalităţile curente care stăpînesc opinia publică a vremurilor noastre.

Al. A. Philippide

* * *

Mihail Rădulescu, *Teoria cunoaşterii. Introducere în filozofie.* Chişinău 1930.

Deşi lucrarea de care ne ocupăm, în intenţia autorului „este o încercare, cu un caracter mai mult sau mai puţin didactic, de introducere în filozofie prin introducerea în problemele teoriei cunoaşterii", — avînd ca model excelenta „Einleitung in die Philosophie" de O. Külpe, — totuşi autorul îşi fixează în ea şi atitudinea sa personală pe care o numeşte adequatismul funcţional.

Autorul cercetează toată diversitatea de concepţii referitoare la cele trei probleme fundamentale ale cunoaşterii: originea, valoarea şi obiectul cunoaşterii.

In problema originii cunoaşterii, ceiace e caracteristic lucrării, este importanţa acordată concepţiei, pe care autorul o numeşte „criticismul sociologic", dar care, ni se pare, ar fi mai nimerit caracterizată prin denumirea de „sociologism gnoseologic". D. Rădulescu dă o extindere însemnată în raport cu dimensiunile lucrării, — reprezentanţilor acestei concepţii: A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim, G. Tarde, Ch. Blondel, etc.

In expunerea problemei valorii cunoaşterii deasemeni

își găsesc loc toate curentele, atît mai vechi, începînd cu dogmatismul, scepticismul și criticismul kantian și terminînd cu pozitivismul, pragmatismul și relativismul (psihologic și biologic), cît și cu cele mai nouă curente ca relativismul obiectiv einsteinian, relativismul istoric al lui Spengler, intuiționismul bergsonian, convenționalismul lui H. Poincaré, raționalismul mistic Husserlian și imperativismul reprezentat de Windelband și Rickert.

Autorul înclină către concepția care ar putea fi numită „personalism gnoseologic", — diferit de personalismul d-lui Rădulescu-Motru, care izvorăște mai mult dintr'o concepție în același timp psihologică și metafizică. Personalismul gnoseologic al d-lui M. Rădulescu e un aspect al concepției originale în teoria cunoașterii, adequatismul funcțional. Și anume după autor, factorii valorii cunoașterii sînt „individualitatea, realitatea socială, indicațiile realității în sine și, prin sinteza acestora, personalitatea (adică individualitatea creatoare de valori provocate de dependența în cunoaștere dintre dînsa, realitatea socială și realitatea cosmică), care duce la realizarea unei adequări din ce în ce mai complecte a cunoștinței la realitatea din afară.

Nu-i o soluție finită, care, prin natura ei, nu poate fi decît sau dogmatică, sau sceptică, ci o soluție infinită care presupune o apropiere necontenită, într'un proces infinit, de cunoașterea absolută a realității". (p. 60—61).

Insfîrșit, în problema obiectului cunoașterii, simpatiile autorului sînt vădit înclinate către realismul critic. Chiar concepția sa personală poate fi socotită ca o nuanță a realismului critic, mult lărgit prin inglobarea în sinteză a factorului sociologic și cel biologic.

Stilul lucrării este sobru, cu multă grijă pentru exactitate, ceiace uneori îl face întru cîtva arid și dificil. Nu e o lectură ușoară cartea d-lui Rădulescu. Se cere multă concentrare. Se înțelege, vorbim de publicul mare și începătorii în filozofie. Dar pentru studenții în filozofie e o lucrare excelentă ca manual, conținînd o expunere scurtă, exactă și precisă a tuturor concepțiilor gnoseologice.

V. Harea

* * *

Mihail Drumeș, *Sfîntul Părere*. București, „Cartea Romînească", 1930.

Această carte este tipică pentru felul absurd în care se scrie azi literatură. Iată un om care de sigur are talent de scriitor. Are imaginație, are darul povestirii, vreau să spun are sentimentul acela al progresării interesului dealungul unei povestiri. Romanul „Sfîntul Părere" are reale calități. Dar

este scris cu picioarele. Un stil, să nu-ți vie să crezi. Și motivul e același, același ca pentru toată generația de literatori post-belici: este tirania cuvîntului neaoș, căutarea cuvîntului rar, frumos, ales, pur. De pildă autorul nu zice „se angajă să mediteze", ci: „se legă să mediteze un elev"; sau nu spune: „își făcuse un plan, încă nedeslușit, care deabia acum începea să i se limpezească", ci: „muncia un plan, pe care abia acum și-l limpezise mulțumitor". Este problematic dacă cetitorul își va fi limpezit mulțumitor sensul frazei dela prima lectură. Căci ești literalmente zăpăcit după o asemenea grindină de cuvinte neobișnuite. De pildă: „Ba asta e, neghiobule, întărîtau semeț pornirile pîrguite de demult", etc., etc.

Rezultatul acestui jargon absurd este că omul uită romînește. Cînd supui o limbă la asemenea caznc, pierzi sentimentul de discernămînt între ce sună just și ce sună fals. Vreți dovezi? Iată cîteva exemple care-s nu numai ridicole, dar direct incorecte: „Rob simțurilor, vina voluptatea oriunde putea, etc." Nu se poate „rob simțurilor" în romînește. Ori „robul simțurilor", ori „rob al simțurilor", ori „robit simțurilor". Sau: „comise o mulțime de pozne, încît toată lumea petrecu îndrăcit din pricina lui". Ceiace iarăși nu merge în romînește.

Din pricina, cînd exprimă cauzalitatea morală, are totdeauna un înțeles pejorativ. „Din pricina lui, am făcut cutare lucru" are sensul de: „din vina lui". Pentru cazul cînd sensul nu-i pejorativ se spune „datorită lui", sau „grație lui", sau „mulțumită lui". Dar frequentarea neaoșismelor cultivate în seră fac pe om să uite cum se vorbește în lumea reală. Mai vreți un exemplu? Vreți să auziți cel mai frumos substantiv din limba romînă? Este cuvîntul „pioșenie", pe care îl veți întîlni cu plăcere la pag. 268 a romanului.

Și totuși — cum spuneam — romanul nu-i prost. Autorul are talent. Și asta m'a și determinat să mă ocup de el. Căci perle stilistice de cele citate mai sus se pot găsi ușor. Toate tinerele noastre reviste și presa naționalistă conțin cu sutele. Am voit însă ca prin aceasta să conving pe autor că e păcat să-și distrugă talentul. Căci are sigur, și tot atît de sigur și-l va distruge. Nu se poate scrie roman într'un stil în care nu vorbește, n'a vorbit și nu va vorbi niciodată nimeni. Autorul să mă urască, dar să mă asculte. E tot ce-i cer, spre binele lui exclusiv.

Și acum, iată despre ce e vorba în „Sfîntul Părere". Un tînăr doctor, jumătate romîn, jumătate francez, deștept și cu o fire aleasă, simte nevoia să devină cineva. Ar vrea să studieze medicina nervoasă cu Freud, apoi terapeuticele mentale. Ar vrea să meargă și în India. Bani însă nu are. Relativ lipsit de prejudecăți, ar fi chiar dispus să fure, răscumpărîndu-și fapta cu altele binefăcătoare. Intr'o zi, în tren, ocazia

se prezintă. In ultimul moment însă instinctele cinstite înving. Dar, cîteva minute după aceia, în timp ce dormea, o deraiere groaznică. Aiurit, buimăcit, fuge ca nebun. Cînd însă se dezbracă, din buzunar cade ceva. Era pachetul... Pachetul cu banii pe care, deci, tot îi furase, fără să vrea, fără chiar să știe... După mai multe săptămîni de chin (în care mai află și alte detalii, și anume că victima fusese strangulată!) cuprins de remușcări mai mult sau mai puțin luate din Raskolnikov, se predă. Dar iată lucrul cel mai curios. Intîmplarea face să se poată dovedi că un altul, un acar, comisese crima și băgase din greșeală banii în buzunarul doctorului în momentul cînd auzise apropiindu-se un inspector. Dar doctorul, care între timp își cam pierduse mințile și era în prada unei mari nevoi de ispășire, n'a vrut în ruptul capului să creadă în nevinovăția lui, convins fiind că totul e o înscenare. Solicitudinea prietenilor îl agasează. Fuge de ei, se retrage în mahalalele sărace ale orașului, unde dă îngrijiri gratuite bolnavilor, aplicîndu-le metode coué-iste de tratament. Opinia publică îi e, în oraș, tot ostilă. Dar încet-încet lumea sfîrșește prin a crede în el. Și povestea se termină cu un fel de adevărată apoteoză. Bine-înțeles, el moare tot convins că el a fost autorul crimei.

După cum vedeți, este destul de interesant pentru un începător romîn. Desigur, găsim multe stîngăcii (de pildă, ce idee să spui despre un surdo-mut, că totuși conducea în perfecție automobilul și că era de profesie chauffeur? Surdo-mut sau orb este exact același lucru pentru meseria aceasta). Dar, cum spuneam, vina cea mare e forma. Dacă d. Drumeș ar renunța la chinezările stilistice la modă și ar vorbi ca toată lumea — ar deveni un adevărat nuvelist romîn. Și — să mă creadă — este o onoare pe care n'ar împărți-o cu mulți.

D. I. Suchianu

***

Vlad Bănățeanu, *L'emploi de la préposition* **am** *dans la langue des Mabinogion*, extras din *Codrul Cosminului*, IV, 2 (1927), Cernăuți, 1928. In -8°, 88 + IV pag.

Dintre toate limbile indo-europene, cele mai greu de studiat sînt fără îndoială limbile celtice. Pe lîngă formele complexe și variabile la infinit, pe lîngă dificultatea descifrării textelor, se adaugă lipsa de studii pregătitoare. E destul să spunem că limba irlandeză n'are încă până astăzi un dicționar: nu e vorba de un dicționar bun, ci de unul oricum ar fi.

In aceste condiții, un studiu despre prepozițiile unei limbi celtice nu poate fi decît bine venit. *Mabinogion* e o culegere de povestiri eroice aparținînd limbii galeze (din țara Galilor) de mijloc (traduse în franțuzește de d. Loth).

Lucrarea d-lui Bănățeanu are un subiect modest, pe care însă îl epuizează complect. Impărțirea în capitole e făcută după un sistem util; fiecare capitol conține lista exemplelor, cu traducerea acolo unde e nevoie, și un scurt studiu introductiv în care se explică corect alunecările de înțeles ale prepoziției.

In rezumat, lucrare utilă și bine făcută.

***

A. Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, Hachette, 1928, in -8°, VIII + 287 pag.

Această istorie se adresează mai mult publicului instruit decît specialiștilor. Autorul s'a plîns, după apariția cărții, că n'a izbutit să înlăture cu totul discuția tehnică și să facă astfel un manual pe înțelesul tuturor. De fapt însă, toată partea de la sfîrșit este ușor inteligibilă pentru oricine are oarecare cultură, și chiar pentru cineva care nu cunoaște latina decît prin reflexele ei moderne. Cît despre partea de la început, care, ce e drept, conține detalii tehnice, poate fi și ea înțeleasă de nespecialiști, cu condiția să accepte fără control datele privitoare la istoria limbilor vechi. Și, dată fiind valoarea unanim recunoscută a autorului, nu numai marele public, dar și specialiștii pot fi siguri că lucrarea d-lui Meillet nu conține decît fapte exacte.

Volumul conține o istorie a evoluției dialectului indo-european care a devenit mai tîrziu limba latină; întâiu ni se arată transformările pe care le-a suferit limba în drumul dintre indo-europeană și latina arhaică, cu un popas la perioada italo-celtică. Urmează o descriere a latinei clasice, a transformărilor suferite de limbile romanice și un scurt expozeu asupra limbii latine așa cum a fost scrisă în evul mediu.

Istorii ale limbii latine s'au mai scris destule. S'au scris unele și pe înțelesul marelui public. Dar nu s'a scris până acuma nici una de valoarea celei de față. Ceiace face superioritatea tuturor publicațiilor d-lui Meillet e în primul rînd spiritul larg de sinteză, posibilitatea de a cuprinde într'o privire evoluții de mii de ani, fără a răpi faptelor caracteristicele lor. Cetitorul capătă astfel, într'un număr redus de pagini, o chintesență a miilor de volume care conțin materialul privitor la un grup de limbi, privit prin prisma unui spirit erudit și înțelegător. In sfîrșit, calitate nu mai puțin importantă cînd e vorba de o lucrare adresată unui public vast, tot ce scrie d. Meillet e cît se poate de clar.

Citeva observații de amănunt privitoare la publicații sau fapte romînești. Urmînd dicționarul d-lui Meyer-Lübke, d. Meillet admite (pag. 123) că *cominda* vine de la *commendare*, nu de la *commandare*. In realitate *cominda* poate reprezenta și pe *commandare*. După cele spuse la pag. 196 despre *ningulus*, explicația dată de V. Bogrea (*Dacoromania*, I., p. 292) spaniolului *ninguno* cade. La pag. 267 se face abstracție de faptul că declinarea latină s'a păstrat fragmentar in romînește. La pag. 269 se vorbește de dispariția neutrului în limbile romanice, fără a se pomeni de reformarea lui în romînește.

Cartea d-lui Meillet constitue o admirabilă sinteză a cunoștințelor noastre despre evoluția limbii latine. Ca atare o recomand stăruitor tuturor intelectualilor.

***

A. Vaillant, *La langue de Dominko Zlataric, poète ragusain de la fin du XVI-e siècle*. I: *Phonétique*. Paris, Champion, 1928. In -8°, XX + 368 pag.

D. Vaillant, profesor la Școala de limbi orientale și la Institutul de studii slave din Paris, cunoscut de multă vreme în lumea savantă prin Gramatica limbii serbo-croate (în colaborare cu d. Meillet) și prin numeroase articole de specialitate (dintre care multe interesează și limba romînă), și-a trecut doctoratul în litere cu lucrarea de față ca teză principală.

Zlataric (citește Zlatarici; ne lipsește semnul special croat) e un poet interesant și din punct de vedere literar, dar mai ales din punct de vedere al limbii. In vremea lui, limba din Ragusa era fixată în literatură subt forma pe care i-o dăduseră poeții secolului al XV-lea, dar în vorbire ea evoluase simțitor. Pe de altă parte, limba serbo-croată cuprinde dialecte diferențiate din punct de vedere fonetic și poetul are latitudinea să adopte una sau alta din diversele forme ale aceluiași cuvînt. D. Vaillant ne dă o excelentă descriere fonetică a limbii acestui poet; enunțarea faptelor e mai peste tot însoțită de explicarea lor. Volumul al doilea, care va cuprinde morfologia, e subt tipar. Așteptăm cu nerăbdare apariția lui, căci studiul acesta are o importanță capitală pentru cercetarea limbilor slave, și poate fi luat de model și de cercetătorii pe alte tărîmuri, cum ar fi cel al limbii romîne.

***

Cristofi P. Cerchez, *Creștinismul în Dacia. Cea d'intâi Icoană creștină*. București, Tipo-lito Țaranu, 1928. In -8°, 30 pag.

„Ca să faci o casă trainică, trebue să-i pui temelia pe acoperiș; ușile și ferestrele trebue să se deschidă asupra tavanului; fiecare odae să n'aibă decît doi pereți..." Ce ar zice oare arhitecții dacă un istoric ar semna rîndurile de mai sus? De sigur ceiace zic istoricii cînd cetesc broșura domnului arhitect Cerchez, despre care mi se spune că în meseria d-lui se pricepe foarte bine. Cine l-o fi obligind să scrie cărți de istorie ?

Istoria bazată numai pe afirmații, și încă pe afirmații de soiul următor: „Dacii sînt latini"; „biserica noastră de azi e continuarea firească a vechei biserici Daciane"; „Iisus Christos nu a fost un ascet..". Ba aflăm chiar că chipul Mîntuitorului e reprodus pe coloana lui Traian și că scena otrăvii din Sarmisegetuza se petrece în realitate în casa lui Simeon Leprosul.

Vreți poate și o mostră de stil ? Iată un aliniat întreg cu stilul și ortografia originală: „Principii și idei cari în continua reînprospătare, din continua și neintrerupta fierbere a masei centrale, se desvoltă, se cristalizează, imprimând nuanțe noi, datorit mediului înconjurător, fără ca idea de bază, idea de fond, baza de formație să se piardă; deci continuitatea speței". Iată altul: „Mișcările următoare Gallice, crescute în atmosferă Ariană, în veacul VI. î. C. provocate prin expansiunea Scitică cu punct de oprire tot Gallia, drum croit de înaintașii lor, constata viața primilor Galli, care nu s'a schimbat intru nimic, și că noii veniți pot duce viața la olaltă mai departe cu primii, fără nici un fel de neliniște din partea lor".

Toată cartea e scrisă așa.

Al. Graur

Revista Revistelor

Jubileul „Adevĕrului literar"

Un jubileu însamnă a face să coincidă o tradiție cu o actualitate. E o constatare asupra rezistenței în timp a unui principiu și a necesității lui, un compromis între viață care cere mereu inedit și între obișnuință care tinde mereu să conserve ceiace a apucat.

„Adevĕrul literar" și-a sărbătorit apariția a cîteva sute de numere, adică un număr respectabil de ani, subt forma lui de azi. Și are dreptul să se bucure.

„Adevĕrul literar" e singura revistă literară de mare publicitate, intrată definitiv în gustul, în obiceiurile, în tabietele mulțimii cultivate. In această privință e singurul organ în felul celor occidentale, cu materie variată, cu apariție fină, cu ținută literară suficientă.

Colecțiile din ultimii ani cuprind, pe lîngă coloane de inteligentă popularizare, literatură pentru gusturile cele mai pretențioase și de multe ori pagini de antologie. Cei mai importanți scriitori de astăzi, tot ce constitue un nume, o reputație, cu toții, aproape fără excepție, sînt colaboratorii „Adevĕrului literar". Această revistă a putut concilia aceste două lucruri așa de inconciliabile de obicei: calitatea cu vulgarizarea.

Acum cinci ani „Adevĕrul literar" era, desigur, o gazetă literară importantă și valoroasă. Ea avea la spate o veche tradiție și era sprijinită de prestigiul unui vechiu ziar politic. Dar în ultimii ani această revistă s'a perfecționat mereu.

Și cu toată oroarea noastră de a pomeni nume proprii în rezultatele ce sînt mai ales colective, trebue pomenit aici numele d-lui M. Sevastos. Venirea d-sale la „Adevĕrul literar" coincide exact cu prosperitatea de care vorbeam mai sus. Prin relațiile sale cu un grup compact de scriitori, a adus cele mai prețioase colaborări. Dar meritul său e, mai ales, altul. D. M. Sevastos face parte din acea speță de oameni modești, care rămînînd anonimi aproape, sînt totuși, prin activitatea lor, prin interesul și munca de fiecare clipă, insuși sufletul unei întreprinderi. El trebue omagiat mai ales la acest jubileu și viața viitoare a acestei excelente reviste stă în virtuțile sale.

Mihai D. Ralea

Mireille

Albert Thibaudet consacră lui Frédéric Mistral și epopeei acestuia „Mireille" un lung articol, în „Revue de Paris". „Mireille" este capo-d'opera lui Mistral și opera prin care s'a efectuat reinvierea limbii și literaturii provansale. Mistral a lucrat la ea cinci ani, cizelînd-o mereu. In intenția lui Mistral „Mireille" trebuia să fie pentru limba provansală ceiace a fost „Divina Comedia" pentru limba toscană. Pe lîngă aceasta „Mireille" avea să servească pentru a face cunoscută Provansa cu viața, moravurile, peisagiile și istoria ei. In același timp Mistral a vrut să facă o operă populară, accesibilă compatrioților lui, țăranilor provansali pe care îi cîntă în „Mireille". Toate aceste lucruri Mistral le-a realizat magnific în epopeia lui. „Mireille" este povestea de dragoste a doi tineri provansali, pe care soarta îi împiedecă de a se uni, poveste de dragoste cu sfîrșit tragic. Dacă subiectul în sine nu are o valoare deosebită, în schimb diversele episoduri în care Mistral descrie viața provansală sînt pline de culoare și de o intensă poezie.

„Mireille" este mai mult decît o strălucită operă de artă, ea reprezintă restaurarea limbii și poeziei provansale și succesul mișcării felibre de la mijlocul veacului trecut. Cu „Mireille" literatura provansală intră în galeria literaturilor universale. Cu „Mireille" Mistral a dovedit lumii întregi că limba provansală, socotită până atunci ca un dialect, ca o limbă incultă, vorbită de țărani, poate exprima cele mai înalte idei poetice. „Geniul lui Mistral este un geniu de instituție, de organizare. Prin asta, mai ales, acest Provansal ne apare Roman, fiu spiritual al lui Virgiliu, care a scris în „Georgice" și în „Eneida" poeme de Stat".

In ce privește stilul acestei epopee rustice, Thibaudet spune următoarele: „Tablourile sînt întotdeauna de o precizie perfectă, și totul este văzut. Mistral nu descrie nimic care să nu facă parte din viața lui familiară, nimic care să nu-i fie cunoscut și pătruns cu ochiul spiritului. Pe urmă, mișcarea nu-i aproape niciodată încetinită de descripție, ci, dimpotrivă, Mistral ia această descripție și o încorporează în spațiul și în peisagiul mișcător care este „Mireille".

„Invenția unei ritmice epice este unul din marile acte ale puterii creatoare a lui Mistral. Ca și Ariost și Tasso, el și-a scris poemul în stanțe lirice. Insă aceste stanțe el le-a transformat în strofe de-o forță și de un elan nemaipomenit, mlădioase și rezistente, capabile să conțină deolaolaltă povestirea epică, micile tablouri descriptive, efuziunile lirice, care, se împletesc necontenit în „Mireille", dîndu-i un ritm variat și o atît de mare intensitate de viață".

Cei doi eroi din „Mireille" nu sînt „tipuri". „Dacă Mistral ar fi făcut din acești doi tineri niște tipuri ale tinereții, poemul ar fi rămas convențional și rece. In materie epică, fie că e vorba de epopee sau chiar de roman, geniul nu atinge un plan superior decît dacă personagiul sau personagiile lui principale... sînt personagii originale, naturi individuale puternice, nu tipuri". Eroii lui Mistral sînt așa.

Epopee a Provansei, operă hotărîtoare a mișcării Felibrilor, poem al dragostei, „Mireille" este în același timp poemul pămîntului și poemul geniului.

In literatura țărănească universală, cele două capo-d'opere par a fi „Mireille" în poezie și „Țăranii" lui Ladislas Reymont în roman.

(Albert Thibaudet: *Revue de Paris*, 15 Iunie).

*

Situația actuală a Judaismului

O religie este o credință care are drept suport o societate. Credința este oare aceia care formează și organizează societatea? Sau societatea degajează și dezvoltă credința? Teologi și sociologi discută problema. Așezîndu-ne dintr'un punct de vedere istoric, constatăm că în societatea evreiască, credința a fost o forță de creație

în epoca biblică, o forţă de organizare în epoca celui de al doilea Templu, o forţă de comemorare în Evul Mediu, şi că astăzi este o forţă de rezistenţă. Iată de ce este nimerit ca un studiu consacrat judaismului actual să trebuiască a examina mai întâiu de toate societatea evreiască, „judaicitatea", — ca să reluăm neologismul d-lui Rabin Julien Weill.

Făcind o asemenea cercetare istorică, vom ajunge la următoarele concluzii cu privire la perspectivele şi situaţia judaismului de astăzi.

Mulţi din fiii săi, eşiţi din sinagogă, au transportat aiurea activitatea lor politică şi socială, aspiraţiile lor umanitare şi setea lor de justiţie. Dar judaismul nu şi-a spus ultimul cuvânt. O societate a cărei religie a proclamat unitatea genului uman şi dragostea aproapelui, repaosul hebdomadar şi justiţia socială — îşi datoreşte ei înşişi să propage, în sinul popoarelor unde Providenţa a aşteptat-o, adevărurile a căror depozitară este.

Ce ambiţii ar putea fi de temut? Acei ce cunosc rău judaismul îl reprezintă — amăgiţi de o teologie demodată — ca pe o religie naţională. In realitate, judaismul e singura religie modernă ai cărei adepţi, răspindiţi în toate popoarele pămîntului, nu şi-a legat destinul de soarta nici unui stat, şi nici unei politici. El nu tîrăşte după el greutatea unor masse obscure şi nici a unei moşteniri de violenţe. El poate, mai liber ca oricare, să se pună în fruntea apărătorilor cauzei pacifiste, propagînd idealul profeţilor săi şi patrimoniul său spiritual care — împreună cu acel al Greciei şi al Romei — este substratul conştiinţei moderne.

Supravieţuitor peste secole de existenţă precară şi anormală — judaismul a încetat de a mai fi, subt vre-o formă oarecare, un pericol. S'a ridicat la aer liber şi a cîştigat un loc regulat în societatea modernă. El poate acum să-şi probeze vitalitatea şi puterea de iradiere colaborînd, în demnitate, la opera civilizaţiei umane.

(Rabinul M. Liber: *Revue de Paris*).

*

Ţarina şi Rasputin

Dupăce întîlni ţarina pe acel ciudat cetitor de suflete şi vindecător de trupuri, care izbuti să-i pătrundă gîndurile astfel încît le putea chiar prevedea forma, ea fu mai mult decît oricînd convinsă că era predestinată să salveze Rusia, cu condiţia să-i asculte orbeşte poveţele. El cuceri pentru totdeauna inima acestei mame, legănîndu-şi existenţa lui de aceia a copilului ei bolnav. Toată lumea îşi aminteşte că Rasputin avea darul de a „conjura sîngele", proferînd profeţii rînd pe rînd catastrofice şi înviorătoare. Impărăteasa căzu în întregime subt dominaţia lui. Din ceiace se ştie despre Rasputin reiese că mobilul lui cel mai limpede — şi în acelaşi timp plăcerea lui cea mai mare — era să fascineze, să exercite asupra adepţilor magnetismul său spiritual. Fiinţa lui, atunci, se dilata. „Cînd sînt admirat mă simt mai puternic", — spunea el doamnei Vîrubova. Desigur că nu prea îşi dădea bine sama de consecinţele morale mai îndepărtate ale exercitării darurilor lui excepţionale. El era preocupat doar de problema simplă şi directă de a găsi punctele de slabă rezistenţă ale subiectelor; şi totodată, instinctul sigur pe care îl avea despre propriile lui puteri îl înştiinţa adesea că trebue să bată în retragere. Astfel, nu odată a fost văzut cedînd, chiar în detrimentul amorului său propriu, în faţa unei voinţi drepte şi limpezi.

Cît despre Ţarină — el a fost totdeauna departe de gîndul de a o trata ca pe o prietenă. Inţelese, dela început, ce natură autoritară are. Oricît era ea de supusă depresiunilor, ea nu aştepta decît ocazia ca să se reculeagă. De aceia Rasputin, după ce o înjosise tare, după ce o făcuse să simtă cît de indispensabil îi este el — o rechemă, deodată, la sentimentul

preeminenţei.

Ghicise că Impărăteasa nu avea atît nevoe de o direcţie continuă, cît de o sancţiune a dorinţelor ei, şi că ceiace ea urmărea, mai presus de toate, era ca, prin intermediul lui, să-şi regăsească ceiace nu putem numi decît „energia" ei. Energie, desigur compromisă de cele mai multe ori prin puţinul simţ al realităţii, prin utopismul ţarinei; energie deci mai cu samă virtuală; energie totuşi — pe care Rasputin nu o distrugea, ci doar o îngenunchia pentru a o ridica, pe urmă, încă şi mai înalt.

(Henri Rohrer: *Revue Hebdomadaire*).

*

Opera lui Pico dela Mirandola

Activitatea acestui om extraordinar uimeşte mai întâiu prin răstimpul ei foarte scurt. In zece ani, numai în zece ani P. dela M. ajunge la celebritate. Prima lui lucrare e o scrisoare către Ermolao Barbaru (1485) unde combate moda de atunci care considera ca barbari pe toţi scriitorii sau filozofii Evului Mediu. Intors la Paris, în 1486, Pico se opreşte la Florenţa pentru a-şi rezuma concluziunile. Se împrieteneşte cu Girolamo Benivieni şi scrie un comentariu pentru a face mai accesibilă cartea prietenului său asupra amorului. Apoi se duse la Roma pentru a supraveghia tipărirea faimoaselor sale „teze", din care 13 sînt condamnate de Papa Inocent VIII. Pico merge apoi în Franţa. Dar este imediat arestat şi nu i se dă drumul decît după mari insistenţe. La Florenţa e primit bine. Acolo aprofundează limba ebraică şi arabă. Studiul filozofiei, şi al celei alexandrine în deosebi, îl convinseră că scrierile biblice au o *cheie* pe care tradiţia judaică o tăinuia cu gelozie. Cu preţul multor nopţi de veghe, el reuşi să o descifreze. Astfel putu traduce primul capitol din Geneză. La Fiesole, lucră la o interpretare a Psalmilor. In 1493 moare Inocent VIII. Urmaşul lui, Alexandru VI, consimte să-l absolve pe Pico dela Mirandola. Ultimele sale luni el le petrecu împreună cu nepotul său Gianfrancesco, într'o mică vilă. Cea din urmă lucrare „Disputationes in Astrologium", în 10 cărţi, dă măsura puternicului său geniu. Şi, în timpul chiar cînd primele polemici se deslănţue în jurul acestei lucrări, începe a se răspîndi şi vestea morţii sale. S'a stins la 17 Noembre 1494.

(Giovanni Semprini: *Bylichnis*).

*

Dublin

Este, în fizionomia generală a acestui oraş, ceva care numai acolo se poate găsi. Mahalalele înşirate, în debandadă, între mare şi coline, lăsînd să se strecoare între ele colţuri neaşteptate de ţară cu iarbă verde, străzi care dau subit pe o plajă deşartă şi oarecum îndepărtată; *cottages* care, la zece minute de căsuţele în stil londonian, îşi arată faţadele împodobite cu purcei şi cai; pe marginea canalului, paşte o capră albă singuratecă. Este ca şi cînd o maliţioasă influenţă rurală ar cerca să năpădească oraşul şi ca şi cînd oraşul s'ar lăsa cucerit. Aşa că n'avem nevoe să ne uităm la această mulţime, îmbrăcată mediocru, dar unde fiecare figură este a unui *individ*, nici să ascultăm dialectul melodios al birjarilor din piesele lui Sean O'Casey pentru a şti că ne aflăm în Irlanda.

Capitala anglo-irlandeză, printr'o întîmplare care face să reiasă contrastele istorice, a fost stabilită într'una din regiunile cele mai bogate în amintiri ale acestei insule care adună, în patru provincii, tot atîta istorie cîtă ar încăpea într'un mare Imperiu.

Ca o grefă tăiată pe trupul ţării, oraşul Dublin trebuia să sfîrşească totuşi prin a-i absorbi seva. Locuri cu înfăţişare mai modernă atestă rolul naţional pe care l-a jucat în cele din urmă: Universitatea Catolică, fundată în 1908, unde cunoaşterea limbii irlandeze e obligatorie, şi căreia aparţin — ca profesori sau ca foşti

elevi — atîția conducători importanți ai Irlandei celei nouă; apoi O'Connell Street, populată cu amintirile anului 1916, unde noul Hotel al Poștelor, nou-nouț, nu poate să ne facă să-l uităm pe cel vechiu, din văpaia căruia au eșit odinioară Pearse și tovarășii săi, pentru a muri deschizînd era independenței irlandeze.

(M. L. Sjoestedt: *Revue des Deux Mondes*).

*

Newton, teoria luminii și doctrina chimică în veacul al XVIII-lea

In secolul al XVIII-lea teoria emisiunii luminii, susținută de Newton, a excitat o remarcabilă influență asupra desvoltării chimiei, pentru că scriitorii din acea epocă considerau lumina ca fiind de natură materială și ca atare prezenta fenomene de afinitate cu reacțiile materiei. Viceversa: dacă existența acestor fenomene ar fi fost demonstrată, s'ar fi demonstrat și adevărul ipotezei newtoniene. Or, după acei gînditori, demonstrația ar fi fost ușoară, dacă se considera refracția corpurilor diafane, în raport cu combustibilitatea lor, și dacă se admitea că, în compoziția lor, trebue să intre și atomi luminoși. Bazîndu-se pe asemenea considerațiuni, se putea prevedea că combustibilitatea diamantului — combustibilitate pusă în vedere printr'o experiență făcută de Academia del Cimento, dovedea printr'un argument inatacabil natura materială a luminii. Dar toată această teorie fu răsturnată în întregime prin teoria arderii creată de Lavoisier, și care a rămas admisă până astăzi.

(H. Metzger: *Archivio di Storia della Scienza*).

*

Figuri: Paul Morand

Fiecare epocă are memorialiștii săi scandaloși, al căror principal merit consistă în a-i exprima gusturile și în a-i reflecta modele. Așa au fost Bussy Rabutin pentru veacul al XVII-lea, Restif dela Bretonne pentru veacul al XVIII-lea, Jean Lorrain pentru veacul al XIX-lea.

Paul Morand este, pentru secolul al XX-lea „natura cea mai electrizată" a timpului său (cuvîntul e al lui Restif). Imaginația lui nu se excită decît în fața documentului autentic sau a faptului divers, pe care îl servește proaspăt, de-abia cules, cules tocmai în momentul cînd el se desfășura monstruos.

Dar cîmpul său de observație nu e nici Curtea, nici Orașul — ci Europa, globul pămîntesc.

Imaginea, la el, nici nu mărește nici nu lărgește; din contră: reduce, restrînge, în mod nostim — și ridiculizează. O meduză care înoată în marea transparentă, el o asimilează cu niște ochiuri la tavă; halebarda unui „Suisse" — cu o lingură pentru absint; o persoană samănă cu o scuipătoare; etc., etc.

Tipurile construite de el sînt adevărate, și dacă ne displac sau ne ofensează — nu pe el trebue să fim supărați.

Morand se amuză cu perversitate să exaspereze mîncărimile ultimelor epiderme simțitoare de dinainte de războiu. Totul este bun pentru el ca să ne servească mica și speciala lui lecțiune de morală. Dacă ar fi trăit pe vremea regilor ar fi îmbrățișat cariera de măscăriciu. Și acum, vorbele lui de spirit, în lipsă de palate, el le face în palace-uri.

(John Charpentier: *Mercure de France*)

*

Evoluția băncilor între 1925—1930

Războiul a schimbat în multe privinți fizionomia și conduitele băncilor. Posturi nouă au apărut, altele — foarte importante — s'au ofilit. Operațiunile nu mai erau aceleași. O adaptare a acestor organisme financiare la condițiile economice foarte speciale ale epocei de războiu a fost necesară.

Și această schimbare a fizionomiei băncilor—oglindită în bilan-

țuri — a durat dincolo de încheierea păcii, prelungindu-și lichidarea până prin 1925. Dela 1925 încoace însă, situația monetară a statelor a suferit modificări atît de importante încît condițiile activității băncilor au trebuit ele să se schimbe. In deosebi faptul stabilizării monetare a avut o mare înrîurire. Printr'însa, — piața afacerilor a redobîndit o bază normală și situația bancară generală și-a regăsit o linie de conduită asemănătoare, în multe privinți, cu cea de dinainte de războiu.

Dacă examinăm succesiv operațiile de Scont, cele de bonuri ale apărării naționale, avansurile descoperite, operațiile de schimb, cele cu titluri și efecte, plasamentele în străinătate și în sfârșit acceptiunile bancare — ajungem la următoarele constatări:

Unele surse de beneficii de bancă au secat. Astfel sînt acele rezultînd din schimb și din traficul cu bonurile apărării naționale. Unele și-au văzut cifra diminuind simțitor; astfel a fost scontul. Altele, din contră, și-au văzut sporind beneficiile; altele au rămas staționare (ca de pildă operațiile „sur découvert"). Insfârșit posibilități de afaceri nouă au apărut: plasamente în străinătate, și comerțul de acceptațiuni.

Astfel — s'a revenit la o situație care, în multe puncte, reamintește pe cea dinainte de războiu.

(Pierre Cauboue: *Journal des Economistes*)

*

REDACȚIONALE

Articolul din acest număr: „Rezultatul conferinței navale și rivalitatea franco-italiană", care ne-a fost trimis din partea d-lui Carol Schanzer, membru al Senatului italian și fost ministru de externe, — l-am publicat cu titlu de document, făcînd rezervele determinate de spiritul revistei noastre.

Mişcarea intelectuală în străinătate

Romane

Edouard Peisson, *Hans le marin.* (Éd. Bernard Grasset, Paris).

Marinarul Hans, din marina comercială americană, debarcă într'o zi la Marsilia. E tînăr, zdravăn şi dornic de petreceri. Are destui dolari ca să bea fără nici o socoteală şi, căzînd pe mîna unei femei destrăbălate, nu ştie prin ce împrejurare ajunge rănit la spital. Se pomeneşte fără bani şi fără căpătîi, un vagabond, el care nu cunoscuse decît viaţa cumpătată în rîndul oamenilor. La înapoerea vaporului său, îi apare icoana trecutului cinstit şi odată cu aceasta începe să simtă nevoia răzbunării. Cîteva luni în şir, Hans s'a torturat cu gîndul la femeia care l-a dat pradă desfrînării şi mizeriei. Cînd în sfîrşit, o reîntîlneşte, o sugrumă şi fuge la Paris.

Descrierile de un realism pitoresc (cum sînt acelea ale localurilor de beţie din Marsilia) şi o minunată pătrundere psihologică (cum dovedeşte, de exemplu, urmărirea procesului de evoluţie al gîndului de răzbunare) fac din romanul lui Peisson o operă remarcabilă.

*

Paul Morand, *Champions du monde.* (Éd. Bernard Grasset, Paris).

Patru absolvenţi ai Universităţii din Columbia, Ogden Webb, Jackie Ram, Clarence Van Norden şi Brodsky, alcătuesc în 1909 o sectă secretă: „Şampionii". Deviza: „fiecare pentru sine, fără piedică de a ajuta şi pe ceilalţi". Programul: Cucerirea lumii sau cam aşa ceva. Membrii se vor aduna odată la zece ani.

In 1919, Van Norden şi-a cîştigat gloria ca aviator, Ram e şampion de box al Americii, Webb e secretarul general al comitetului de refacere a Rusiei, Brodsky e la închisoare. Scăpat de foştii săi colegi, Brodsky ocupă un post important în întreprinderea lui Webb, dar pe neaşteptate fuge în Rusia, lăsîndu-şi nevasta (Nadina) şi situaţia. Nadina părăsită, îşi găseşte refugiu într'o foarte luxoasă casă unde cîţiva detracaţi s'au strîns subt conducerea unui teozof, excelent om de afaceri. Aci o întîlneşte şi pe Rhoda, văduva lui Ram care s'a sinucis în urma nedreptei acuzări că, la un match, şi-ar fi ascuns o placă de oţel în mănuşă.

In 1929, la Paris, Van Norden duce o viaţă fără grijă şi gustă din plin plăcerile unui mediu rafinat. Nadina, devenită ducesă d'Antifer, are prieteni printre oamenii politici şi literaţi. Tot aci apare şi Webb, ca să asiste la conferinţa experţilor, şi aflăm, prin el şi prin Rhoda, — care a devenit amanta lui Van Norden, — motivele plecării lui Brodsky. Nadina furase dela Webb un document de mare importanţă internaţională, socotind că-şi va îmbogăţi bărbatul în paguba lui Webb. Brodsky fugise,

deci, spre a-şi salva prietenul şi sacrificîndu-şi situaţia.

Webb se îmbolnăveşte grav, tocmai cînd avea să elaboreze un raport aşteptat de toată lumea. Mulţumită energiei d-nei Webb, care munceşte zi şi noapte, raportul poate fi realizat, iar Webb îl semnează puţin înainte de a muri, asigurîndu-şi un loc în istorie.

Istorie

Maurice Baumont, *L'abdication de Guillaume II.* (Éd. Plon, Paris).

Abdicarea Kaiserului s'a produs cu o iuţeală şi o brutalitate pe care nu le poate explica decît dorinţa poporului german de a se pune bazele unei păci suportabile. De vreme ce prezidentul Wilson — arbitru universal în acel moment — pretindea o schimbare a sistemului politic, schimbarea trebuia să se producă imediat, spre a se culege cît mai multe foloase de pe urma ei.

Dacă Wilhelm şi-ar fi dat sama de realitate la începutul lui Octombre 1918, poate că s'ar fi putut menţine modificînd constituţia. Mărturiile adunate de Baumont dovedesc însă că Wilhelm nu a sézisat importanţa noului rol pe care trebuia să-l aibă. Constituind o piedică în drumul către pace, s'a văzut silit să abdice cu toate ezitările sale.

Arheologie

C. **Léonard Wooley**, *Les Sumériens.* Trad. E. Lévy (Éd. Payot, Paris).

Explorările arheologice care se efectuează din Turkestanul chinezesc şi din Afganistan până'n Siria şi Egiptul de sus aduc rezultate surprinzătoare. Descoperirile recente, mai ales cele din Siria şi Irak, s'au dovedit cît se poate de fecunde, lărgindu-se limitele epocelor „istorice". Cercetările lui De Sarzec în Mesopotamia, la Tello (1872), au dezvăluit existenţa Sumerienilor, care au trăit în al treilea mileniu înainte de era noastră şi au împrumutat cultura lor popoarelor Asiei apusene.

Mulţumită săpăturilor întreprinse de Wooley la Ur, în decurs de mai mulţi ani, s'a putut ajunge o etapă nouă: cronologia sumeriană s'a precizat până 'n mileniul al patrulea. S'a scos la lumină o civilizaţie dispărută, de o surprinzătoare maturitate. S'a putut stabili că această civilizaţie a exercitat o puternică influenţă asupra Egiptului, a Babiloniei şi Asiriei; că unele din elementele ei esenţiale au trecut la Evrei, la Feniceni şi la Greci.

Civilizaţia sumeriană se află, deci, la baza civilizaţiei occidentale.

Ştiinţe

Jean Thibaud, *Les rayons X.* (Éd. Armand Colin, Paris).

Potrivit concepţiunilor nouă, proprietăţile razelor X sînt tratate în două mari grupe.

In prima grupă, razele X funcţionînd ca unde: reflexiunea, refracţiunea, dispersiunea, polarizarea, dar mai ales difracţiunea şi difuziunea.

In a doua grupă avem a face cu corpusculi, cu „fotoni" ai razelor X: fenomenele de emisiune şi de absorbţiune, ionizarea, efectul fotoelectric, efectul Compton.

Această a doua parte e precedată de o expunere a structurii atomului.

Ultimele capitole ale cărţii sînt consacrate tehnicei razelor X, aplicaţiunilor lor şi radiaţiunilor conexe.

Tabla de materie

a

VOLUMULUI LXXXII

(Anul XXII, Numerele 4, 5 și 6)

I. Literatură

II. Studii. — Articole. — Scrisori din țară și din străinătate

III. Note pe marginea cărților

IV. Cronici

V. Miscellanea

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor

VIII. Mișcarea intelectuală în străinătate

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXXIII
ANUL XXII

ATELIERELE ADEVERUL S. A.
STRADA CONST. MILLE 7—11, BUCUREȘTI
1930

1930. ANUL XXII | IULIE, AUGUST No. 7 și 8

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

Redacția și Administrația: Str. Const. Mille 7-9-11, București

1930

Viața Romînească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate: un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

VIAȚA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

București, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11

Anul XXII

Pentru o pîne*

Se crăpa de ziuă.

O piclă rece, lăptoasă, învăluia orizontul înfrățind cerul cu marea. Din haos isbucnea sinistru, la intervale regulate, mugetul gemandurei chinuită de valuri, ancorată anume în larg ca să marcheze bara de nămol adus în mare de apa dulce și tulbure a Dunării.

Portul se deștepta cu noaptea în cap.

Umbre răzlețe se deslușeau dealungul cheiului pustiu. Din ulicioarele întunecate încă, prin umezeala care străbătea până la oase, muncitorii zgribuliți, cu gulerele ridicate, cu pumnii strînși în fundul buzunărilor, zoreau somnoroși să ajungă la locul de adunare.

In fața pichetului de grăniceri se alcătuiau în fiecare dimineață echipele — *poștele* — de hamali pentru încărcarea vapoarelor acostate la cheiu.

Ca să nu piardă rîndul la muncă, mulți rămîneau noaptea pe loc sforăind până la ziuă pe scaune, rezemați în coate la mesele de lemn în duhoarea cafenelelor din port.

Prin aburii care se ridicau în văzduh alunecînd molatic pe apa cenușie a fluviului, se desprindeau bărcile încărcate, greoaie ca niște broaște țestoase, tîrîndu-se dela un mal la altul. Femeile, cu fețele ascunse în broboade colorate, veneau grăbite la piață cu legume, lapte și păsări adunate din satele răspîndite în deltă. Un lanț de lotci, fragile ca niște coji de nucă, se legănau priponite la mal. Stăpînii lor pescari, haholi și lipoveni, cu pletele lățoase, cu bărbile încîlcite, abia treziți din somn buimaci, își strîngeau țoalele pe care dormise noaptea afară, subt cerul liber, pe malul apei. După ce se închinau cu fața la răsărit, făcînd cruci mari și metănii cu fruntea la pămînt, intrau tăcuți în lotcile pregătite cu scule de pescuit la mare.

La încărcare, dealungul cheiului, trei vapoare de marfă

* Fragment din romanul: *Intr'un port, odată...*

aşteptau să înceapă lucrul. Lingă ele, acostate, elevatoarele plutitoare forfoteau cu nerăbdare, aplecîndu-şi gîturile ca nişte berze gigantice, gata să soarbă griul din pîntecele şlepurilor şi să-l verse, ca un şivoiu de aur, în fundul hambarelor întunecoase ale vapoarelor de mare.

Muncitorii se înghesuiau, clae peste grămadă, îmbrîncindu-se în ghionturi ca să prindă loc la lucru.

Poştele se întocmeau cu mare greutate, alegîndu-se pe grupe: hamalii, lopătarii, stivatorii, ipistaţii. Strigăte, înjurături, certuri şi încăerări se repetau în fiecare dimineaţă subt ochii santinelelor din port. Arbitru în prima instanţă era gardianul Căpitănici Portului, reprezentantul autorităţii, însărcinat să ţină ordinea şi să înalţe la catarg *bandiera*, care însemna începutul celor opt ore de muncă în port. Spiritele erau agitate de cîteva zile. Veneau din alte părţi cocorii — străini nepoftiţi la lucru, concurînd pe cei localnici.

Şefii poştelor — *ceauşii* — tovarăşi pe subt mînă cu patronii cafenelelor din port unde făceau plata, erau datori să ia la rînd un număr egal din toate naţionalităţile: Romîni, Greci, Turci, Armeni şi Lipoveni.

Un spirit de vrăjmăşie şi concurenţă dîrză stăpînea toată mulţimea asta în lupta pentru pîne.

Solidari prin instinct, acest mozaic de rase alcătuia adesea un bloc solid cînd se credea lovit în drepturile sale.

Americanul, care nu ştia încă bine rostul lucrului în port, sosise prea tîrziu; alegerea muncitorilor se făcuse, poştele lucrau din plin. Sfios, umil, căta neştiutor în jurul său un sprijin. Cîţiva muncitori, rămaşi pe cheiu fără de lucru, începură a-şi da coate şoptind cu ironie. Şi unul mai poznaş, zîmbind pe subt mustaţă, zise tăios în gura mare:

— Mă, fraţilor, iaca şi milioneru ajuns în tagma noastră... la sac şi la lopată!...

Americanul păşind rar, cu genunchii îndoiţi, cu buzele strînse, trecu înainte. În dreptul gardianului Căpităniei se opri cu sfială, fără să scoată un cuvînt.

Dintr'o aruncătură de ochi, omul autorităţii înţelese. Domnul Bazgu, om vechiu în slujba portului, fost sergent în marină, era ştiut că are inimă bună, deşi om iute la mînie şi straşnic de ambiţios în serviciu.

Domnul Bazgu îşi netezi cu dosul palmei mustăţile mari, cărunte, de obiceiu victorioase, uneori pleoştite din cauza umezelii.

— Păi, te-ai sculat prea tîrziu.... cam greu să te bag la lucru.... au să facă gură ceilalţi... nici n'ai carnet de muncitor în port.

— Ce să fac? Nu ştiam. Caut şi eu să muncesc undeva, îi răspunse Americanul cu vocea stinsă.

— Spirule, — strigă poruncitor gardianul la unul dintre ceauşi, — ia vezi fă-i rost şi dumnealui, să-l bagi în poşta de pe şlep; oricum, să cheamă că-i tot patriot de-al vostru.

Spiru, înalt şi îndoit, uscat ca un ţir, abil şi iscoditor, vorbea în surdină c'o dulceaţă în glas, veşnic cu mîna pe inimă.

— Cum ordonaţi, domnule Bazgu,... dar mă tem să nu avem iar scandal în port... Ştiţi că în poşta mea e colţatul de Seceleanu, şi după el se iau toţi ceilalţi ca oile.

Spiru, ceauşul, era bucuros să aibă cocori, adică muncitori noi, străini, pe care mai lesne îi putea ciupi la plata de seară în cafenea, dar îi era frică de gura romînilor colţoşi care stîrneau toate scandalele şi grevele din port.

Abia intră Americanul la lucru şi larma isbucni în şlep. Toţi protestau strigînd în gura mare.

— Nu primim oameni străini la lucru în port.... noi n'avem ce mînca şi veneticii ne iau pînea dela gură... afară... la Kefalonia... aici în ţara romînească... ho! la oase... Şi huidueli, urlete sălbatice se ridicau din pîntecele şlepului.

Zadarnic căuta Spiru să-i potolească.

— Staţi, bre fraţico! Capitania l-a băgat-o pe el la lucru, să-i dea şi lui o pîne.

— N'are drept Căpitănia să bage străini în concurenţă, — sbieră un muncitor, îndîrjit că nu poate eşi mai repede din griul în care se înămolise pînă la brîu.

Şi tărăboiul creştea. Toţi urlau din fundul plămînilor, cu spume la gură. Corpul şlepului se sguduia vibrînd de larma infernală; părea o cuşcă plutitoare în care se sbăteau sute de fiare iritate.

Cel dintăiu care svîcni afară pe punte furios, cu capul gol, cu haina pe-un umăr, fu Seceleanu. Dintr'un salt căzu glonţ în picioare pe marginea cheiului. După el veneau alţii cu lopeţile în mînă. Gardianul, hotărît, îşi îndesă şapca pe frunte şi le eşi înainte tăindu-le drumul.

— Ce, mă! Iar aţi căpiat? Adică n'are drept un om din pricina voastră să cîştige o pîne?

Seceleanu, un uriaş bălan, vînjos, cu braţele goale, cu părul vîlvoiu, cu faţa şi genele pudrate, cenuşii de praful ridicat din griu, se opri dîrz înfruntîndu-l.

— N'are drept... noi trebue să lucrăm aici... e dreptul nostru... noi am făcut armată... sîntem în ţara noastră... să se ducă veneticii în ţara lor.

Gardianul se stăpînea trăgîndu-se de mustăţi.

— Cum mă, adică autoritatea nu poate, va să zică, nici la un caz de forţă majoră, să bage un om la lucru în port?

— Nu poate să ne răpească dreptul nostru... Cînd eu n'am ce mînca, de ce să vină toate liftele străine să ne ia pînea noastră.

Un muncitor măruntel, negricios, se agita cu pumnii încleştaţi la spatele lui Seceleanu.

Gardianul se răsti la el arătîndu-l cu degetul.

— Auziţi, măi, că moare de foame. Dar cine şi-a aprins ţigara c'o bumaşcă de o sută astă iarnă, de Sfintu-Vasile, în cîrciuma lui Mocanu? Atunci cînd ţi-o cîrpit socru-tău o păreche de palme de-ai văzut stele verzi. Muriţi de foame cînd nu-i lucru în port, pentru că nu puneţi banii deoparte cînd îi aveţi din belşug; îi aruncaţi cu lopata pe băutură.

— Banii noştri îi bem. Cine ce are cu noi? — se auziră pe înfundate cîteva glasuri răguşite.

— La nunta fetei lui Dobrică, n'aţi pus voi bumăşti la urechile cailor şi n'aţi umblat tot portul cu butoiul în birjă? Voi cîţiva colţoşi sînteţi capii răutăţilor şi grevelor. Băgaţi-vă minţile în cap şi păziţi-vă clanţa, c'o să vă achităm odată. Şi domnul Bazgu, furtunos, se îndreptă spre pichet să scoată garda portului afară.

— Dacă-i aşa, răcni un muncitor încruntat, o facem şi noi lată... Merge pe ambiţie, nu ne lăsăm nici noi... Să mergem, fraţilor, până la capăt.

Şi deodată, Seceleanu, de cuvîntul căruia tot portul asculta orbeşte, îşi smulse surtucul de pe umeri şi-l înălţă pe coada unei lopeţi, ca un drapel fîlfîitor.

„Opriţi poşta, măăă! Opriţi poşta, măăă!"

Şi glasul lui tuna deasupra sgomotului de la vapoare, ca un muget de taur, pierzîndu-se în largul mării. Tot lucrul portului, ca la o supremă comandă, se opri prin farmec.

Sgomotul elevatoarelor, bătaia pistoanelor, scrişnetul macaralelor se potoliră scăzînd treptat, înăbuşite parcă de-o mînă nevăzută. Cei din urmă nori de fum eşiră gîlgîind pe gurile coşurilor negre, topindu-se în văzduh, — şi portul căzu în agonie.

Cheiul, negru de oameni. Toţi părăseau lucrul de pe apă şi coborau la uscat. Eşeau la lumină orbiţi din fundul hambarelor întunecoase, izvorînd ca furnicile din toate găurile de la vapoare. Coborau prăfuiţi, asudaţi, pe jumătate goi, cu sacii pe umeri, unii îmbrobodiţi ca femeile, alţii cu bureţi şi cîrpe legate la gură, ca să oprească praful ce înghiţeau, prefăcut în plămîni într'un noroiu cleios.

— Ce este? Ce s'a întîmplat? De ce s'au tăiat poştele? se întrebau unii pe alţii. Şi nu se dumereau de ce s'a oprit lucrul în toiu.

De la înălţime, pe-o movilă de cărbuni, Seceleanu, cu capul gol, cu mînecile cămăşii suflecate, vorbea cu înflăcărare mulţimii adunate.

— Fraţilor!... ni se ia pînea de la gură... nu se respectă dreptul nostru. Tovarăşi!.... nici unul să nu intre la lucru

până ce nu se face din nou controlu străinilor intraţi în munca portului...

. . . .

Căpitanul de port, în drumul de-acasă la birou, se oprise la cafeneaua lui Stamate, să-şi bea, ca de obiceiu, ceaiul de dimineaţă. Abia se aşezase pe scaun, cînd sosi gîfîind gardianul, omul autorităţii, ca să-şi depună raportul de cele întîmplate în port. Cîteva trăsuri hodorogite, cu caii schiopătînd în galop, veneau în urma lui. Agenţii şi căpitanii de la vapoarele unde se oprise încărcarea grăbeau alarmaţi, să afle cauzele care au provocat iarăşi greva în port.

Căpitanul portului, la masă în faţa ceaiului care se răcise, asculta crunt, strîngînd între degete o bucată de covrig uscat.

— Să mi-l trimiţi pe Seceleanu la birou. Să plece imediat la faţa locului dragomanul dela căpitănie şi să se facă din nou controlul poştelor. Pe American să-l scoţi din lucru, să-i faci carnet de muncitor şi să-l dai la lopată la vînturat porumb.

—Apoi, acolo sînt numai femei şi fete. Nu-l primesc cu nici un chip. Nu ştiţi?... cu muerile avem tărăboiu mai mare decît cu bărbaţii.

— Trece-l atunci pe celălalt mal, la atelierele Comisiunii. Roagă-l pe inginerul englez să-i găsească şi lui ceva de lucru.

Tocmai se ridicase căpitanul dela masă, cînd zări pe consulul elen trecînd spre birou. Elegant, zîmbitor, c'o floare la butonieră, cu mersul legănat, salută respectuos.

— Apropo, domnule Consul, ce faceţi cu nenorocitul d-voastră de American? Nu are ce mînca.

Consulul se opri codindu-se cu politeţă.

— Scuzaţi, d-le Căpitan, omul acesta nu ne aparţine, nu-i un *sujet* elen. Consulatul nu are îndatorirea să se ocupe de el. Cred că este *citoyen français* şi cade în sarcina consulatului respectiv.

— Ei bine, dar în fond e un compatriot de-al d-voastră, şi-i păcat să-l lăsaţi să moară de foame ca un cîne.

— Pardon, vă rog, — se grăbi consulul, abia stăpînindu-şi enervarea, — nu confundaţi. Omul acesta care a debarcat aici este venit din puşcăriile franceze. Poate un evadat, poate un criminal periculos. Nu este altă soluţie decît repatrierea lui.

— Cum, — zise căpitanul surizînd, — cine o să-l ducă înapoi la Cayena?

—Mă rog, să se întoarcă de unde a venit. Noi nu primim pe toţi banditii, pe toţi evadaţii din puşcărie. In colonia elenă de aci, nu avem decît oameni corecţi şi muncitori.

Discuţia urmă în mers pe drum, până se opriră amîndoi deodată în loc, chiar în dreptul consulatului francez, care era instalat în biroul de cereale al casei Dreyfus. Directorul

Jean Focas, un levantin tînăr, ras, svelt — tip american — conducea filiala marii case franceze și gira onorific consulatul Republicii. Imbrăcat într'o pijama de păr de cămilă, sta răsturnat într'un fotoliu de piele, citind ziarul *Le Temps*, în timp ce degetele îi jucau pe niște metănii cu boabe de chilimbar — obiceiu oriental.

— A poftiți, vă rog. Ce onoare!... Cu ce vă putem servi? Cîte-o cafea cu caimac... Și directorul se pierdu în politețe, frîngîndu-se în două.

Căpitanul îi tăiă scurt vorba.

— Ce faceți cu Americanul d-voastră? Nu-l primește nimeni la lucru. Numai buclucuri am în port din cauza lui.

Vice-consulul onorific al Republicii Franceze își încreți deodată sprîncenele schimbîndu-și figura, numai o clipă, căci își reveni răpede și, surizător, începu să vorbească în surdină, c'o voce dulce, aproape muzicală.

—Vedeți, e o chestie foarte dificilă, e un caz excepțional... Am încercat să aranjez cu domnul Director al Poliției, să găsim soluția de izgonire, neavînd actele în regulă și nici bilet de liberă petrecere în țară.

De sigur, e chiar în interesul autorităților să scăpăm portul de un asemenea tip incomod și indezirabil. Am vrut să-l îmbarc pe un vapor francez, comandantul a refuzat să-l ia. Am ajuns, din cauza lui, în conflict cu agenția companiei Fraissinet.

Am raportat cazul Consulatului general francez din Galați. Vaporul e considerat ca teritoriu național. E dator să-l ia pe supusul pe care-l predau eu. Nu-i logic? Am vorbit și cu domnii dela Comisiune și mi-au promis...

Căpitanul, care se posomorîse ascultînd, îi tae scurt vorba :

— Mă mir că, pentru aranjarea chestiunilor de acest fel, vă adresați greșit la Comisiune și la poliție, care nu au dreptul să se amestece în afacerile portului. Iată cum se creează conflicte de atribuții între autorități.

Vice-consulul se îngălbeni. Toată diplomația lui abilă dăduse greș.

— Vă rog, pardon, n'am avut intenții să ofensez autoritatea... Și se pierdu în nesfîrșite scuze.

Căpitanul, iritat, se îndreptă grăbit spre ușă, uitînd să dea mîna celor doi reprezentanți consulari care se uitau îngrijați unul la altul.

Gardianul căpităniei aștepta în stradă.

— Inginerul englez nu vrea să-l primească pe American la lucru. Ci-că e prea bătrîn, n'are ce slujbă să-i dea.

— Nu i-ai spus că l-am trimis eu?

— Ba da, și mi-a răspuns că nu poate nimeni să-i impună lui ce oameni să ia la lucru.

— Așa ți-a spus? Bine. Vom vedea. Și căpitanul, cu sprîncenele încruntate, se îndreptă spre birou.

„Poftim... prestigiu!... Cine dracu m'a pus!... își spunea el în minte, chinuit de-o idee fixă: cum să rezolve cu tact și diplomație noul conflict dintre căpitănie și serviciul tehnic... „Și asta numai din cauza Americanului!"

Greva în port se sfîrșise. Americanul nu putuse intra nicăeri la lucru. Sta amărît, răzleț, pe marginea cheiului, cătînd în jos la apa cenușie care curgea spre mare. Ca să-și înșele pofta de fumat, sugea între buze un ciot de lulea stinsă. Tutunul era pe sfîrșite și nici un dolar nu mai avea în pungă.

Aștepta pe Ahile Harapul, care îi făgăduise să-l bage în lucru la pontonul vaporului poștal. Urgisit de toate rudele, Americanul, fără nici un sprijin, asculta cu umilință de văru-său Ahile, singurul care-i întinsese o mînă de ajutor — din milă sau din calcul?...

Din spre ponton, Ahile îi făcu semn cu mîna să vină la el.

— Ascultă, măi Nicolachi, am eu un plan bun pentru tine, ca să cîștigi o pîne. Este la pichet o barcă fără stăpîn. S'o ceri tu de la căpitănie.

Americanul, care asculta cătînd în jos, își ridică deodată ochii și întrebă scurt:

— De ce n'ai cerut-o tu până acum.

— Pentrucă mie nu mi-o dă. Ție, sînt sigur că ți-o dă căpitanul, dacă o ceri. Să punem noi mîna pe ea și facem treabă. Ascultă, Nicolachi, la mine: un grec cu doxă nu moare, în țara asta, de foame. Și Ahile ridică un deget la frunte, iar buzele lui late schițau un zîmbet plin de înțeles — planul lui nu-l spusese decît pe jumătate.

La pontonul vapoarelor poștale, nu se formau zilnic echipe de lucru ca la cereale. Era un grup permanent de muncitori, Greci și Romîni, care lucrau în tovărășie de cîțiva ani. Lui Ahile Buzatul, zis și Harapul, i se recunoștea oarecum, în baza vechimii, un fel de autoritate asupra întregului grup. El trata stabilirea prețurilor pentru descărcarea mărfei, în calitate de decan al hamalilor dela pontonul vapoarelor poștale.

De dimineață, înainte de sosirea celorlalți lucrători, Ahile îl adusese pe American la ponton și începuse descărcarea unor butoae pe mal.

După jumătate de ceas, veniră și ceilalți lucrători. Sburliți, cătau toți cu necaz la Americanul care se făcea că nu-i vede. A fost de-ajuns unul să înceapă:

— Așa ne-a fost vorba, Harapule? Să-ți aduci la lucru

toate rudele tale calice? Și toți începură să strige în gura mare :

— Afară, afară cu el!... Nu primim cocori venetici... care au scăpat din pușcărie, — adăugă unul, strigînd mai tare decît toți.

Ahile își intoarse capul, fulgerîndu-l cu ochii tulburi de minie și dispreț.

— Tocmai tu te-ai găsit să sbieri, care ai făcut doi ani de pușcărie? *Chi-taxi-mutra!*

— Eu n'am făcut nici tîlhărie, nici moarte de om... Chestia mea a fost o afacere de apă, după cum e meseria noastră... De unde ți-ai luat tu dreptul să faci ce vrei aici?

— Ce inimă, bre, aveți voi? Un om sărac să nu poată cîștiga o pîne? — încercă dulceag Ahile, încă o dată, să-i înduplice.

— Afară! afară! Oxo! oxo! ho! la ocnă! La apă cu el! — se auzi un glas din mulțimea care urla îndîrjită. Și un hamal spătos se răpezi să-i dea un brînciu Americanului de pe ponton în apă. Ahile îl apucă de-un braț și amîndoi se încăerară.

Smunciturі, îmbrînceli, învălmășeală. Și cînd se văzu împresurat, Americanul se ghemui, și răpede, c'o singură mișcare, își smulse cuțitul dela brîu. Cel care-i pusese mîna în gît se trase un pas înapoi speriat. Un gol, deodată, se făcu în jurul bătrînului sburlit și furios, care aștepta gata să lovească, la pîndă, cu ochii scînteind ca o fiară încolțită. Toți urlau amenințîndu-l, dar nici unul nu îndrăznea să se apropie. Pe pieptul lui desvelit, printre bucățile cămășii sfîșiate, se distingeau bine niște linii violete pe albul pielii goale — tatuajul numărului de condamnat.

— Uitați-vă la el, — arătă unul cu degetul, — e înfierat pe toată viața... Uite matricola de ocnaș pe pieptul lui.

„La ocnă! la ocnă!..." — începu să strige toată lumea gură-cască adunată în fața pontonului.

O sentinelă veni în fugă. Cu patul puștii, risipi mulțimea. Și tot alaiul fu împins pe cheiu, în spre Căpitănia portului unde avea să se facă judecata.

Jean-Bart

Tehnica artistică și cealaltă tehnică

Variații indărătnice pe o temă simplă

De cînd s'a mutat la București, revista aceasta pomenește de Paul Valéry într'un fel și grad care pe mulți cetitori i-ar putea impresiona monoton. Răspunderea pentru acest păcat contra varietății — varietatea e capitol mare în codul jurnalisticei perfecte — o poartă subsemnatul.

Adevărat, Valéry e, cum se zice, subiect iritant. Multe din scrierile lui sînt închise prin tiraj bibliofilic. Prin urmare, sînt căutate și de acei oameni de gust, care adună cărți fără a fi cetitori prin vocație naturală, ci au pasiune și competență numai pentru arta cărții. Aceștia însă fac, chiar fără voie, autorului o reclamă de calitate superioară. Apoi Valéry e autor greu; este și academician totuși. In materie de glorie literară, zestrea lui e, pur și simplu, strălucită.

Stăruința mea se explică însă prin alte considerații.

Sînt alături de cei care cred că izvorul cel dintăiu pentru cunoașterea artei îl formează mărturiile artiștilor asupra experienței și practicei lor specifice. Mi se pare că operele de artă trebue înțelese artistic, înainte de a fi interpretate și utilizate filozofic, psihologic, sociologic sau altminteri cumva. Desfacerea artei de alte sisteme ale spiritului, cu care, în vremuri, a fost ea amestecată, este o faptă istorică ce s'a desăvîrșit în timpul nostru. Dela Flaubert și Gautier, prin Parnasieni și Simboliști, fenomenul s'a afirmat până la elementară claritate, chiar în arta care părea cea mai robită scopurilor teoretice și practice, în arta literară. Aici, întîmplarea aceasta a avut, între altele, efectul considerabil de a despărți arta literară de „literatură". Arta corespunde unei poziții extreme a spiritului, ca și, de exemplu, matematica; iar literatura reprezintă o mediocritate, căreia, simptomatic, artiștii franceji moderni i-au dat înțeles profund depreciativ. Franța e locul conștiinței artistice celei mai rafinate. Ceiace, mai

mult în treacăt și inconsequent, au spus altădată Goethe sau Kant, s'a luminat, în afară de orice cărturărie filozofică, consequent și strict, în gîndirea unor artiști franceji. Arta pentru artă, cum zice formula exploatată arbitrar și vulgar, nu a fost un amănunt al vieții artistice franceze: ea înseamnă o epocă necesară a spiritului în general. Concluziile acestea elementare le-am arătat și eu, cît am putut mai clar, în anii 1910 și 1914, în *Süddeutsche Monatshefte* din München. Cînd, acum zece ani, am început să cunosc pe Valéry, confirmarea exactă a acelor concluzii, din partea unui artist gînditor ca el, mi le-a făcut, cum ușor se poate înțelege, încă mai prețioase.

Se va întreba: ce e de vină cetitorul romîn, în asemenea preocupări și preferințe? — Cetitorul, poate că nu, ori prea puțin. Dar pe scriitorul romîn, în deobște, lucrul îl privește, cred, destul de energic. Fiindcă adeseori, scriitorul romîn se poartă și lucrează după dogma romantică a inspirației libere, a „vieții trăite", — „carne din carnea și sînge din sîngele artistului".

Operează încă, nemărturisit acum, formula robustă și veselă a „băiatului deștept", care glorios își bate joc de orice pregătire artistică, de tehnică și nu mai știm ce pedantisme d'al de astea ale Occidentului înțepenit, poate chiar *tîmpit* de carte. Nu e vorba: tînărul sau și maturul scriitor, tot cu literatură franceză operează — cum s'ar putea altfel? — dar, știți, cu grație capricioasă, *au hasard de la librairie*. Spun acestea, cu rezerva neapărată, că în scrisul romînesc există doar artiști literari necontestabili. Vorbesc numai de o tendință, ascunsă și adînc pătrunzătoare.

De curînd (în *Commerce*, XXII, caetul de iarnă, 1929), în o prefață la traducerea unui poem al lui T'Au Luan Ming (365—427 după Hristos), Valéry se întreabă cuminte: de ce, în timpul nostru, unde tehnica e suverană și idol, „industria literară și artistică respinge tot ce e metodă transmisibilă, orice măsură comună, orice condiții de comparare universal consimțită?" Astfel descopere Valéry o frumoasă contradicție. Iar spiritele comode ar putea scoate, din constatarea aceasta a poetului parizian, oarecare justificări pentru persistența, în părțile noastre răsăritene, a unor idei literare romantice despre care vorbeam adineaori.

Ne putem întreba: care sînt purtătorii acelei contradicții a timpului nostru?

Sînt mai mulți literați nesimțitori față cu tehnica artei lor, astăzi decît în alte vremuri? Sau: a fost, altădată, publicul mai artist decît astăzi, deci mai cunoscător în tehnica de artă?

Fără îndoială, a improviza stihuri, sau a ticlui maxime, de exemplu, au fost exerciții care, alături de mandolină, flaut sau harpă, se cuprindeau în buna creștere a omului de lume;

și se poate că, pe atunci, omul de lume judeca mai mult decît cel de astăzi după metrică, sintaxă sau regulele compunerii muzicale, pe cînd publicul nou, dela romantism încoace, cercetează pe artiști numai de idei generoase, sau le cere informații de viață palpitantă.

Să nu uităm că astăzi capacitățile diletantice ale publicului sînt absorbite de sporturi. Mașinismul a deschis cîmp nou de satisfacții oarecum estetice. „La difficulté vaincue", era metodă de voluptăți literare în veacurile XVII și XVIII; acum ea s'a permutat la automobil, avion, motocicletă. Metrica și sintaxa elegantă au cedat acestor concurenți; și amintindu-ne acestea, simțim că se atenuează contradicția relevată de Valéry. Poetul vrea ca înflorirea tehnicei mașiniste să fi întărit, corespunzător, conștiința tehnicei de artă. Dar viața istorică nu pare a se fi lăsat vreodată supusă unei asemenea logice. Și apoi: nu e tot „logic", ca trebuințe și plăceri să-și schimbe orientarea? Energia disponibilă din sfera unor anume trebuințe și plăceri și-a schimbat acum orientarea, și atît.

Nu e nicidecum constringător, ca oamenii din aceiași vreme să cultive, cu egale scrupule tehnice, sonetul și motocicleta. Insă, poate, din contra.

Este foarte interesant — și iarăși „logic" — că artiștii devin cu atît mai artiști, cu cît publicul se face mai mult motociclist, aviator, și altele așa. Valéry nu uită că specializarea e, alături de cultul tehnicei mașiniste, un semn mare al timpului nostru. Se miră totuși, că publicul pare a nu vrea să recunoască artistului și artei dreptul la specializare, — ca și cum efectul prim al specializării n'ar fi tocmai o *specială* neînțelegere față cu specialitatea celuilalt. Ințelegerea și armonizarea, în acest punct, aparțin viitorului: acum sîntem în fierberea începuturilor; spiritul ne e plin de confuzii, rămășițe din vechi prejudecăți ierarhice. Nu ușor vor ajunge oamenii, nu numai a pricepe, dar și a simți, îndreptățirea egală a capacităților și tehnicelor diverse, în inventarul total al culturii.

Pentru cel ce se interesează de artă, fenomenul capital e desigur acea conștiință acută a specializării, proprie artistului actual. „L'art même du romancier m'est un art presque inconcevable" — își începe Valéry *Omagiul* către Proust. E greu să ne închipuim o vorbă de om specializat mai simptomatică decît această mărturisire a poetului. Față de aceasta, ne e suprem indiferentă orice credință diletantică a publicului, inclusiv camlota literară pe care o produc furnizorii săi, — fără tehnică, prin liberă inspirație.

Dacă un Valéry face greutăți pentru a înțelege că, alături de „poem", care e „le système pur des ornements et des chances du langage", vorbirea poate funcționa expresiv, deci artistic, pentru a intensifica și concentra imaginile experienței

noastre imediate despre oameni și lucruri în ordinea ei normală, — atunci putem vedea liniștit că publicul, specializat și el altfel, deloc nu-și dă sama de artă în general ca o specialitate exact determinată.

De sigur, toate aceste amănunte nu pot nimic contra adevărului elementar, că artiștii și cunoscătorii de artă trebue să prețuiască tehnica artei ca o condiție de existență a acesteia. Celalt public e liber să creadă că arta e chestie de bunăvoință, de entuziasm, de pasiune oarecare.

Insistențele lui Valéry asupra tehnicei privesc mai întâiu pe producătorii artei; însă negreșit apoi și pe acei ce se amestecă să o judece. Fiindcă, dintre toate adevărurile sămănate de veselul Alecsandri, „Romînul e născut poet" pare să se fi deșteptat, de o sumă de ani, cu o nouă putere operativă, întărită prin acel generos „Scrieți, băeți!" ce răsună tot din veacul de aur al scripturilor romîne, ne este deadreptul prescris ca, pentru echilibrarea conștiinței noastre literare, să insistăm asupra acelor insistențe ale lui Valéry.

Aceste lucruri interesează pe scriitorii de meserie. Insă nu are referentul și criticul literar obligația de a scrie uneori, excluziv chiar, pentru aceștia? Cred că dreptul specializării poate fi invocat aci, fără a supăra publicul de dinafară, care ușor poate trece peste asemenea paragrafe oarecum ingrate.

Pentru a vorbi din nou în apărarea tehnicei de artă, Valéry ia ca prilej traducerea unor poezii chineze. Chinejii, zice el, au fost cel mai literar dintre popoare; singuri ei au îndrăznit a încredința literaților cîrma țării. Cu părere de rău notează el că Chinejii au neglijat matematicile; și se miră cum oameni atît de ingenioși au putut rezista farmecului numerelor și al simboalelor. Valéry e pătruns de respect pasionat în fața științei matematice: dignitatea apodictică și, probabil, hermetismul ei, par să formeze, în conștiința acestui poet îndrăgostit de prestigiu, idealul însuși al vieții spirituhui.

„Il faut donc se faire une règle simple et assez constante, qui ne peut sans doute, qu' être arbitraire dans son principe, mais qui soit fixe, une fois choisie, — qui s'ajuste à des caractères de l'oeuvre existant nécessairement dans toutes les oeuvres, et qui réduise le plus possible la part du sentiment personnel".

Această restringere a „sentimentului personal" aplicată poeziei este caracterul care face din Valéry o curiozitate neplăcută cetitorului oarecare. Astăzi, filozofia matematicilor caută a mări simțitor elementul convențional în constituirea acestor științe. Relativismul nou, care, prin gura lui Poincaré, umanizează surprinzător fizionomia clasică a matematicilor, va fi încîntat pe poetul care le iubește, mi se pare, nu fără invidie. Și invers: îl supără esențial întîmplarea că, astăzi,

literații și publicul au pus, în locul convențiilor unei vechi estetice naiv obiective — „une convention de rupture et d'incommensurabilité", și, prin aceasta, a făcut imposibilă orice „judecată" în materie de artă. „L'art, dans l'opinion des modernes, est si étroitement associé à l'idée fixe de spontanéité, ou à une sorte de spiritualisme révolutionnaire, qu'un ouvrage qui ne respire je ne sais quoi de rebelle et de factieux est présumé peu intéressant". Cum viața poeziei chineze a fost de un rar conservatism, nu se află alt exemplu mai solid pentru apologistul tehnicei în arta literară. Mallarmistul riguros pare să regrete numai lipsa de interes pentru matematici ca metodă generală a spiritului aptă să deslege superioare posibilități unei arte poetice severe.

Să însemnăm bine aceasta: din tehnica poetică, Valéry exclude categoric gramatica. „Ce n'est pas que je m'inquète de la correction grammaticale toute sèche: ortographe et accords sont des observances de pure vanité, qui n'engagent pas les vrais intérêts du discours et qui n'ont rien à faire avec les valeurs vives de l'esprit". — Insă gramatica „toute sèche", este tocmai elementul exact, liber de „sentiment personal" în comunicarea verbală. In acest element, singur, se găsesc cele mai precise și sigure „rites et coutumes"; în gramatică se află „les méthodes transmissibles, les communes mesures" cele mai general obligatorii. De aceia, critica literară în vremea clasică, pe care atît de mult îi place lui Valéry s'o citeze ca model de conștiință artistică, a fost, esențial, critică gramaticală, dela Malherbe până la Voltaire, și la cei din urmă epigoni ai clasicismului.

Noua știință a limbii, care vrea să reducă toată gramatica la stilistică, să sacrifice uzul general al vorbirii intențiunilor individuale, și prin paradoxală uzurpare, să lărgească, în domeniul graiului, partea esteticei în paguba logicei și a practicei, este un reflex evident al filozofiei lui Fichte, din pur spirit romantic născută. Dar acest romantism este, acum, singurul fundament admisibil al creației ca și al interpretării, în arta literară. Este interesant a determina, în Valéry tocmai, granițele oricărei încercări actuale de a fi — clasic.

Spune Cocteau (în *La Nouvelle Revue Française*, 1 iunie 1930, fragment din ineditul *l'Opium)*: „Oricare ar fi individualismul, partea solitară, rezervată, aristocratică, luxoasă, *monstruoasă* a unei opere de maistru, ea rămîne totuși socială, în stare să ajungă pân'la altul, să miște, să îmbogățească material și spiritual o massă. Dar trebuința de a se exprima dispare la hedonist. El nu caută a realiza capete de operă; caută a se preface pe sine în cap de operă, — cel mai necunoscut, cel mai egoist cap de operă".

Putem neglija legăturile, întîmplătoare în fond, ale aces-

tei observații cu apologia opiului. Cocteau arată aici punctul de plecare al oricărei activități estetice. Această poziție *egoistă* a spiritului este început absolut, — atît cît asemene stare inițială poate fi sugerată prin vorbe. Intensitatea acestei stări este măsura talentului artistic. Restul e social, și se poate reduce la domeniul reproducerii mecanice. Valorificarea estetică a oricărei tehnice expresive nu se naște decît din acele pure capete de operă egoiste, eminent nesociale. Diletanții, dacă sînt oameni de gust și de scrupul estetic, se închid definitiv rezignați în asemene capete de operă intime. Fiind neputincioși să creeze ori să rafineze tehnica, singurul hedonism care le șade bine este cel mai modest, adică cel mai nesocial posibil. Insă diletantul e, foarte adesea, ca printr'un deosebit blestem, — nemodest. In realitate, mulțimea „artiștilor" e mulțime de diletanți fără modestie. Față de existența lor masivă, insistențele artiștilor adevărați — a acelui fel de oameni în stare să uite, în visarea capetelor de operă „egoiste" în care necesar își transformă instinctul lor artistic, orice zgîndărire de a se publiciza — în favoarea tehnicei, pe care ei singuri pot să o creeze și să o modifice, este operația salutară prin excelență.

Tehnica e măsura transmisibilă a energiei hedonismului pur, adică nesocial, al artistului.

Fiindcă acest hedonism nesocial este, în diletanții ce formează massa debiianților de literatură, aproape de zero, tehnica le apare lor neglijabilă. Acesta e, de exemplu, romantismul „băeților deștepți", — un romantism social. „Băeții deștepți" sînt hedoniști de piață.

Paul Zarifopol

Moartea dresorului de sticleți

A murit dresorul de sticleți!..
A murit și ultimul dresor —
A murit cu mînile pe ei
Și ochii 'nfipți în ochii lor...
Și'n odaia lui, n'au mai rămas
Decît note muzicale pe pereți,
Portativele de sîrmă, fabricate de ovrei,
Coliviile de sfoară, cu grăunțele de mei,
Și vre-o sută de duzini de cîntăreți
(Imbrăcați în doliu mare),
Ce-au cîntat la 'nmormîntare
Și-au să-i cînte și la parastas!..

A murit dresorul de sticleți!..
A murit dresorul, fericit
Că sticleții lui —
Copiii nimănui,
L-au stimat și l-au iubit,
Și că el a scos din ei,
O falangă minunată
De maeștri cîntăreți.
Nu țircovnici mititei
Ca dresorii de-altădată...
Și e drept, că lucrul cel mai greu
E să-și piardă omul vremea cu sticleții,
Ca să pună la curent analfabeții
Cu ce-a neglijat să-i pună Dumnezeu.

A murit dresorul de sticleți!...
Dar (surpriză mare) după ce-a murit
Guralivii cîntăreți s'au răzvrătit,
Declarînd că 'n cariera lor,
Nu mai au nevoe de-alt dresor...
Și, din coliviile de sfoară,
Au zburat să cînte 'n stradă, afară...
Și-au jurat solemn, pe viitor
O complectă libertate
Pentru cîntecele toate,
Și sticleții, toți, să cînte numai după capul lor!...

A murit dresorul de sticleți!...
Bine c'a murit la timp și el,
Că era alcoolic, bîlbîit și chel...
Dar (la drept vorbind) era „dresor",
Fiindcă, după moartea lui, sticleții
Când au vrut să cinte după capul lor,
Au dat „kix" cu toți...
Și cîntăreții
S'au întors afoni la colivie
S'au întors cu toți.
Dar ce folos,
Că dresorul ce-a murit, nu e Cristos,
Și dresorul mort nu mai învie!...

Ion Minulescu

Despre individualitate și nemurire

Am socotit totdeauna că definiția Creștinismului se află
în „crez", și pentrucă nu mai pot crede multe puncte ale a-
cestui „crez", — cum ar fi, bunăoară, învierea morților, —
n'am cutezat niciodată să mă numesc creștin. Ar fi însemnat
să port o etichetă falsă. Cum, însă, Dean Inge arată că „cre-
zul" nu te obligă cituși de puțin și că Creștinismul poate să-și
înoiască și să-și schimbe ideile la infinit, mai că ași fi tentat
să-mi spun creștin și să accept doctrina.

Voi intra în subiect ocupîndu-mă de nemurire. Sînt în a-
ceastă problemă idei care se adresează spiritului nostru. A-
cest gen de comunicare spirituală ne e cît se poate de străin
și, totodată, cît se poate de familiar, căci împărtășim aceleași
idei. Viețile noastre spirituale au numeroase puncte de atin-
gere. Așa dar, să vă pun o întrebare: Intrucît putem susține
că viața spirituală pe care o împărtășim e nemuritoare? Dar,
și mai mult, țin să vă pun o altă întrebare pe care și eu
mi-am pus-o adesecori. Ce este acest H. G. Wells care cugetă
acum înaintea d-voastră?

H. G. Wells e un om care s'a născut în anul 1866 și care,
deatunci, a umblat încoace și încolo și a făcut ba una, ba
alta. O parte de gîndire, care poate fi considerată că este a
lui, se află aci de față. Dar putem fi siguri că *el* e în între-
gime aci? Pot să afirm că, departe de-a lua parte în între-
gime la această discuție, foarte mult dintr'însul nu se mai
află nicăeri. Cea mai mare parte din el nu mai există. A mu-
rit. A pierit și s'a uitat. In cea mai mare parte, el e tot atît
de mort ca și bunicu-său.

Să vă lămuresc mai amănunțit ce vreau să cred prin a-
ceasta. Să ne gîndim la copilăria sa. In anul 1867, el era un
copil mic și extrem de zburdalnic. Avea o sensibilitate vie și
un mod violent de-a se manifesta. Intr'o bună zi, se petrecu
un eveniment extraordinar în viața lui. Credea poate că a
sosit sfîrșitul lumii. Sta culcat pe o canapea, se rostogoli de
pe ea și căzu. Era normal ca din această căzătură să se alea-

tinct; își menține eul cîtva timp deosebit de restul universului, și in cele din urmă moare și ajunge la un sfîrșit — fizic, cel puțin. Dar e această afirmație incontestabilă? Dacă cercetăm biologia descriptivă sau psihologia modernă, vom găsi intăiu un fapt curios, și apoi altul, care vin să slăbească și să dărîme această idee a complectei integrități a indivizilor. Ei nu sînt așa de bine distincți cum sintem înclinați s'o credem.

Să ne adresăm intăiu biologului. Acesta va admite că oameni, pisici și cini sînt creaturi individuale, și va spune, probabil, că sînt deplin individualizate. Dar, de-l veți intreba dacă faptul e valabil pentru toate vietuitoarele, el va răspunde fără inconjur „nu". Va recunoaște că cele mai multe plante par mult mai individualizate decît sînt. O plantă se poate desface într'un număr de plante: sînt indivizi sau fracțiuni ale vechiului individ? Două plante de specii diferite pot fi grefate. Ce e planta grefată față de indivizii primari? Un individ nou? Unul dintre ei? Sau amîndoi? Copacii par mult mai individuali decît sînt în realitate. Munții de-asemenea. E o dispoziție a spiritului nostru de a-i consdera individual. Vorbim despre piscurile Jungfrau din Alpii elvețieni cașicum fiecare din ele ar alcătui o unitate întreagă și distinctă — ca piramidele, bunăoară, — dar în realitate ele nu sînt decît vîrfuri ale unui masiv muntos.

Dar nu numai plantele și munții sînt lipsiți de individualitate, căci biologul ne va vorbi și de nenumărate specii de animale inferioare, la care, uneori, doi indivizi se împreunează și se contopesc într'unul, și unul se va despărți în doi sau în mai mulți, și aceștia — la rîndul lor — în alți indivizi, din care se ramifică alții, care niciodată nu se separă și formează, astfel, ceiace se chiamă o colonie — un fel de supra-individ. Dacă animalele superioare ar putea face ceiace fac cele inferioare, l-am avea pe d. Lloyd George contopit cu d. Snowden într'un individ — care sînt sigur că ar fi un groaznic coșmar pentru publiciștii Franței —, și l-am avea pe d. Winston Churchill divizat în zeci de Winston Churchill, scriind cărți, pictînd, alcătuind guverne, comandînd și constituind armate și flote, ducînd toate aspectele priceperii sale până la ultima expresie. Mă tem că o fi ținînd să i se întîmple așa ceva. Dar biologul ne asigură că toate animalele superioare au pierdut însușirea de-a se contopi, de-a se divide și de-a se ramifica. Ele sînt individualizate într'un grad înalt — spune biologul —, sînt alcătuite dintr'o bucată, despărțite fiecare de restul universului într'o măsură pe care nici o altă creatură nu a atins-o. Individualitatea, așa cum o stăpînim noi, e, pentru vietuitoare, o excepție și nu regula. Ea nu e un mod obișnuit de viață.

Dar, cu toate că sintem individualizați pe o treaptă atît

de înaltă, nu sîntem deplin individualizați — ne spune biologul. Ne va arăta cazuri foarte ciudate cînd oi, porci, cîni, copii s'au născut cu două capete la un trup, sau cu două trupuri la un cap. Dacă sînt două capete, atunci unde e individul? Și va deduce faptul că o bună parte a ființei noastre trupești ne este necunoscută. Noi nu știm ce e în corpul nostru până ce nu învățăm, fie din auzite, fie la școală sau din cetit. Și dacă nu ne-ar pîndi oarecare turburări, noi n'am ști ce se petrece în corpul nostru, și nici cum e alcătuit. Individualitatea noastră particulară nu pătrunde, de fapt, și în corpul nostru. Dacă vom lăsa pe biolog să continue, ne va spune că, în vasele sanguine și în țesuturile corpului nostru, se află milioane de ființe mici, perfect asemănătoare cu unele dintre cele mai mărunte animale microscopice; că ele duc o viață independentă și că se plimbă în corpul nostru așa cum cetățenii se plimbă pe străzile și prin locuințele unui oraș. Aceste ființe mărunte, acești corpusculi omoară germenii boalei, transportă hrană și aer, și fac o sumă de servicii. Ele au o individualitate proprie foarte redusă. Noi sîntem alcătuiți din milioane de ființe asemenea nouă. Există diferite grade și diferite feluri de individualitate. Chestiunea nu e atît de simplă cum o cred unii.

Dacă trecem dela biologul modern la psihologul modern, aflăm revelații și mai surprinzătoare în privința individualității noastre care, la prima înfățișare, ne apare atît de simplă. Psihologul ne vorbește de spirite scindate și întoarse împotriva lor. Cazurile numite de *dublă personalitate* sînt extrem de ciudate. Sînt, ce e drept, puțin frecvente, totuși există. Există oameni care uită subit cine sînt. Individul devine altcineva. E un fapt care poate surveni în stare de hipnoză și în caz de demență. Dar poate apărea și fără hipnotism sau demență. Aceiași minte și același corp pot fi stăpînite întăiu de o personalitate și apoi de alta. Mulți suferim parțial de această dedublare. Intr'adevăr, care dintre noi nu posedă un *eu* mai bun și altul mai rău?

Referindu-mă, deci, la datele biologiei și ale psihologiei, găsesc elemente care să vină în sprijinul profundei mele îndoeli dacă acest H. G. Wells, de care mă ocup, este într'adevăr o ființă absolut independentă, separată și distinctă, așa cum ne-am deprins s'o credem. S'ar putea ca personalitatea, individualitatea mea să pară mai distinctă decît este. Poate că e o comodă iluzie biologică. Ași putea cita o mulțime de fapte care să demonstreze aceasta și să arate cum s'a dezvoltat individualitatea în cursul evoluției și cum fiecare individ nu este decît o experiență pe care natura o face spre a încerca o serie sau alta de calități.

Dar să privim înăuntrul nostru. Ce simțim noi despre identitatea noastră cu noi? Să vă spun ce simt eu despre H.

G. Wells. Am încercat până acum să dovedesc că o mare parte dintr'insul e o fărimă moartă și încă o fărimă fără valoare. Am mai încercat să arăt că *mintea* care scrie acum e ceva cu mult mai mult decît H. G. Wells. Și cind ajung la introspecțiune, simt foarte limpede că sînt ceva cu totul deosebit de acest individ H. G. Wells care mănîncă, și doarme, și colindă prin lume.

Simt că sînt legat de el ca o remorcă. Ceva mai mult: trebue să mă slujesc de vocea lui, să privesc cu ochii lui, să sufăr durerea oricărei lovituri *fizice* pe care o primește. El e fereastra mea în lume și interpretul meu. Sînt silit să cuget cu creerul lui, și colecția lui de amintiri e singura mea bibliotecă de informație. Nu știu dacă aşi putea gîndi, simți sau acționa, ca individ, fără el, și totuşi nu simt că sînt el.

Mă ocup foarte mult de el. Il țiu cît se poate de curat și veghez totdeauna să nu devină supărăcios, plictisitor sau leneș. (Firește că nu izbutesc totdeauna.) Trebue să-l răsfăț și să-l conving. Imi place să mi se spună că e bun și distins, tot aşa cum îmi place să mi se spună că automobilul meu e remarcabil. Dar am uneori dorința să scap de el. Doamne, cum o doresc! E greoiu în toate și nu pot spune că e frumos. Are instincte și pofte îngrozitoare. A început să prezinte semne considerabile de uzaj. Biblioteca informativă pe care o poartă ar putea fi mai ordonată, și celulele creerului *lui* mai agere. Dar el e singurul care mă poate ține în *contact* cu lumea. Cînd se va duce *el*, *mă duc și eu. Voi fi redus* la tăcere pentru totdeauna.

Nu e nimic original în acest mod de a mă desprinde de mine. Mulți oameni pot realiza aşa ceva. Cînd sîntem tineri, ne identificăm cu noi în întregime și cu pasiune. Aceasta poate fi o necesitate biologică. Dar cînd devenim maturi, — sau cînd îmbătrînim, — separația se accentuiază. In tot trecutul istoric al neamului omenesc, se poate constata acest sentiment de detașare. Era obiceiul să se numească „suflet" partea care gîndește, și „trup" partea disprețuită; dar acesta nu e în întregime punctul meu de vedere. H. G. Wells, către care îmi îndrept ochii, e tot atît de mult spirit, pe cît e și trup. El e întreaga personalitate individualizată și concentrată. Cînd îl cetesc pe Sf. Pavel, acolo unde vorbește despre Adam cel vechiu și Adam cel nou, îmi apare cu mult mai aproape de adevăr decît această deosebire populară dintre trup și suflet. Strigătul lui: „Cine mă poate libera de trupul acestei morți?" îl găsesc foarte clar. Cu cîtă pasiune am repetat acest strigăt! Simt că sînt „gînd", — o parte dintr'un mare proces de gîndire, — încătușat într'un egotism prea dezvoltat, prea intens și prea limitat, aşa cum unele creaturi tinere sînt prinse de membrana oului lor.

Dar ceiace spun aci cred că nu intră în vederile doctri-

nei creștine. Creștinismul adevărat susține că sîntem aceiași în vecii vecilor. D. Gilbert Chesterton ar putea scrie ceva despre aceasta. Punctul meu de vedere e mai aproape de stoicism; dar un stoicism văzut în lumina științei biologice moderne. Nu cred cîtuși de puțin că trupul lui H. G. Wells sau personalitatea lui sînt nemuritoare. Cred însă că cunoașterea, acest proces de gîndire în continuă creștere, și voința, din care noi sîntem numai părți, din care eu sînt o parte și din care d-voastră sînteți o parte, pot să progreseze neîncetat în rang și în putere. Cred că *Omul* e nemuritor, dar nu oamenii. Consider omul din noi mai important decît faptele din viața individuală, și aceasta nu din sentimentalism ci ca o afirmare riguros exactă a realității biologice și intelectuale. Individualitatea noastră este o obsesie înăscută, de care vom scăpa cînd vom deveni mai înțelepți. Și e normal să scăpăm de ea atunci, pentru că inteligența în creștere ne pune mai net față în față cu ultima înfrîngere a oricărei dorințe individuale prin bătrînețe, prin slăbiciune și prin moarte.

Personalitate, individualitate — iată o deviză biologică menită să piară. O conștiință de ceva mai înalt decît noi, sufletul nemuritor al neamului omenesc, pune stăpînire pe viața noastră. Această idee despre sufletul nemuritor al omenirii, în care propriile noastre vieți sînt ca niște gînduri trecătoare, se găsește în ceiace Confucius numește „omul superior", în ceiace Sf. Pavel numește „noul Adam", în „logos-ul" stoicilor și în modernul „supra-om".

Subordonarea eului la un ordin de ființe superioare nu înseamnă suprimarea tuturor sau a unei părți din calitățile noastre dinstinctive. Dimpotrivă, trebue să le exploatăm cît mai mult, să le educăm și să le exercităm în măsura posibilităților noastre. E păcat să ne îngropăm însușirile individuale care nu pot decît să folosească ființei supreme, *Omul*. De asemenea, nu trebue să ne închipuim că subordonarea eului la ființa nemuritoare a neamului omenesc înseamnă o subordonare a eului strîmt al unui om, la cel la fel de strîmt al altor oameni. Aceștia la rîndul lor, trebue să contribue din răsputeri la progresul cunoașterii și al puterii. Nu susțin părăsirea vreunei părți cît de mici din inteligența și voința cuiva spre fericirea maximă a celorlalți, sau pentrucă aşa vrea majoritatea, și nici alt non-sens asemănător. Nu sînt un democrat de felul acesta. Lumea de astăzi și cea de mîine nu e făcută pentru oameni slabi, cum nu e nici pentru oameni egoiști; nu e a celor mulți, ci a celor mai buni. Ceia ce astăzi e mai bun, mîine va fi comun.

Propovăduind o nivelare socială, nu urmăresc să pun la îndemîna proștilor condițiunile unei vieți mai bune, cît vreau să se bucure de ele toți cei cari le merită. Sînt partizan al unei schimbări economice, pentrucă actualul sistem prote-

jează şi hrăneşte un furnicar imens de risipitori inutili. Militarismul şi războiul sînt copilării, dacă nu şi mai oribile decît poate fi o copilărie. Ele trebue să intre în domeniul trecutului, să moară.

Principiile mele politice sînt o conspiraţie pe faţă, netăinuită, care tinde să elimine cît mai repede noţiunile, odioase şi distrugătoare, de „războiu" şi „naţionalitate", să pună capăt „acestui imperiu" şi „acelui imperiu" şi să întroneze unul singur: „imperiul Omului". E firesc să fac apologia Ştiinţei, căci în lumea ştiinţifică găsesc acest devotament dezinteresat faţă de scopurile înalte, devotament care sper că se va răspîndi, în cele din urmă, în toate domeniile activităţii omeneşti. Minunată e cooperarea oamenilor din toate rasele ca să sporească cunoştinţele Omului! Toţi putem fi cetăţeni în Statul liber al Ştiinţei. Dar viaţa noastră politică, economică şi socială are multă nevoe de lumina şi conducerea spiritului ştiinţific, căci ea mai suferă încă de slăbiciunea şi de boala tradiţionalismului congenital.

În chipul acesta încerc să trăesc, în chipul acesta am ajuns la o anumită stăpînire a avidităţii, a temerilor, a pasiunilor şi vanităţilor care mi-au tulburat zilele tinereţei şi în chipul acesta am scăpat de teama de moarte. E bine să te simţi o parte din viaţă. După cum ceasornicul solar cunoaşte numai orele cu soare, tot aşa viaţa trebue să ştie numai că trăeşte.

Multe învăţăm în timpul vieţii. *Un lucru* însă nu-l vom şti niciodată. Nu vom şti *niciodată* că am murit.

H. G. Wells

Contribuţii la „chestia Stere"*

I

„Chestia Stere" ar putea deveni pentru Rominia „cazul Dreyfus" din Franţa: o problemă de conştiinţă pentru fiecare cetăţean, răfuială asupra unor probleme în suspensie, lichidarea unui trecut şi ocazia pentru definirea poziţiilor şi adversităţilor ireductibile. Ultimul act al unei tragedii politice s'a consumat în mijlocul unei trădări aproape generale. Memoriile d-lui Stere publicate în „Adevărul" au arătat subteranele turburi şi lipsite de măreţie ale acestei afaceri. Ele cuprind lămuriri şi detalii inedite, care însamnă pe cercetătorul politic şi obligă orice conştiinţă de a se defini şi a lua poziţie. Dacă în urma acestor memorii, a trădărilor şi a ultimelor evenimente, se va trage lespedea — aşa cum e ardoarea prostească patriotardă, dorinţa intimă a mediocrităţii şi tendinţa leprei oportuniste — nu mai rămîne pentru omul de omenie şi cetăţean decît hotărîrea sinuciderii politice (adică indiferentismul), tăcerea dispreţuitoare şi disperarea nemărturisită în faţa modului de punere a problemelor în viaţa publică romînească.

Nu vreau să fac o inutilă mea culpa. Am atacat şi eu pe d. Stere. Nu era un *bâtonner lyriquement son maître*, ci diferenţe pe teme fundamentale de sociologie juridică, o depăşire pe care cursul vremii în experimentarea doctrinelor politice mi-o indicau şi îmi dădeau libertatea atacului. Liota

* Publicăm acest articol al talentatului publicist P. Marcu-Balş, cu toate că nu toate ideile dezvoltate în el reprezintă punctul de vedere al redacţiei. „Contribuţiile" d-lui P. Marcu-Balş sînt extrem de interesante nu numai prin talentul cu care sînt scrise, dar ca o mărturie a felului cum priveşte tineretul actual anumite probleme.

(Redacţia)

patriotardă și necugetătoare am urît-o din toate fibrele ființei mele. Dar acum, cînd cele două organe cotidiane „Curentul" și „Cuvîntul" din apropierea grupului „Gîndirea" fac cor și furnizează pietre grele pentru o lapidare, care înseamnează cea mai gravă crimă a politicii romînești, nu pot face altceva decît să trag ultimele consecințe și să mă despart de prieteni scumpi.

„Cazul Stere", în totalitatea lui, nu e un episod, ci o problemă crucială a doctrinelor și practicei politice romînești, unde se pot studia diferențele de metodă și unde se pot surprinde de către cercetătorul politic o serie întreagă de fenomene și atitudini.

Politica engleză se caracterizează prin oroarea revoluției și a salturilor repezi (într'un cuvînt conservatism), iar dela epoca singeroasă Cromwell, Anglia a știut să reformeze în interiorul ei insular numai la umbra și în urma experiențelor revoluționare continentale. Politica franceză este politica duelului și a „cocoșului" agresiv-spectaculos (cazul Dreyfus, linia Clemenceau). In Italia, ritmul, fastul, grandilocvența, imnul și ditirambul hotărăsc destinele publice. In Germania, lupta dintre federalism și unitarism, pofta de prestigiu și putere *(Der Wille zur Macht* a lui Nietsche) sînt elemente constitutive. In Romînia, fizionomia *vieții publice* nu se poate caracteriza — luînd în considerațiune vicisitudinile istorice — decît ca *politica vînatului față de vînător.* Scheler definea în acești termeni atitudinea politică a orientalului față de politica vestului european. In lupta pe viață și pe moarte care se dă pentru fiară la o vînătoare, se dezvoltă anumite aptitudini. La vînător, elementele cavalerești și agresivitatea sînt maxime. Simțămintele de „domn" și superioritate capătă format și contururi precise. O anumită liniște, un surîs irezistibil de cuceritor, o atitudine mîndră și francă, îi luminează portretul de bestie plină de succes. Vînătorul are o tactică extrem de complicată unde șiretenia e dozată de teamă. Armele lui sînt: retragerea, evitarea luptei, tratarea dilatorie a adversarului. „Băjenarii" și „anii de băjenie" sînt lucruri frecvente în istoria romînească. Fiindcă nu-i dă mîna, adversarul nu este poftit pe cîmpul de sport, ca să aibă loc lupta decisivă. El trebue atras în mlaștini, poftit în văgăunile munților, obosit prin alergare, otrăvit prin nesiguranță. In tactica adoptată de adversari contra d-lui Stere se văd „dungile rasei". Dela 1919 până la 1930, putea fi împușcat, judecat, pus pe roată, reabilitat sau exilat în Insula Șerpilor ori la mănăstire. Nu s'a întîmplat nimic din toate acestea. Contra unui adversar redutabil, amintirile ancestrale ale „vînatului" și „băjenarului" s'au redeșteptat.

„Băjenărism" (opinia publică amorfă) + „șantaj permanent" (suprema voluptate fanariotă) = „chestia Stere". Acestea sînt cele două complexe ale psihologiei colective romînești cu care se pot explica fazele unei drame politice. „Băjenărismul" și „fanariotismul" se completează, Fanarul fiind tot atitudinea vînatului. La primitivitatea băjenarului s'a aliat rafinamentul „pezevenghiului" (furnizor fanariot de cadîne). Toată periferia vieții noastre publice a săltat de bucurie. Se oferea, în sfîrșit, un caz unde își putea revărsa emoțiile cele mai scumpe: sadismul băjenar cu care își putea chinui adversarul, jocul felinei șirete cu vrabia proastă, posibilitatea — ce plăcere! — a unui șantaj permanent. Rareori „dungile" s'au arătat într'o lumină mai hidoasă.

II

Timp de 11 ani am discutat cu multă lume „chestia Stere". Pe terasa și la umbra scumpei Mănăstiri a Dealului, pe calea Unirii și pe calea Victoriei, la Café Reimann pe Kurfürstendamm în Berlin sau noaptea la Caveau des Oubliettes Rouges în Paris, pe malurile Isarului și ale Neckarului, cu prieteni, cunoscuți și simpli cetățeni romîni — pretutindeni revenea ca un leitmotiv eroarea capitală în definirea esenței omului politic. Trebue să ne înțelegem. In diviziunea muncii pe care o implică orice comunitate, meseria de om politic își are legile ei mai mult sau mai puțin precise. Militarul, arhitectul, plugarul, inginerul, industriașul, fiecare își are „legea" lui. Politica este o meserie și ea în viața modernă, ca orice altă meserie. Vremea cînd Cincinnatus era adus dela plug să ia conducerea Republicii era adecvată pentru un stadiu patriarhal și necomplicat. O lacrimă și un suspin. Dar frumoasele zile sînt pe vecie dispărute. Angrenajul vieții actuale nu mai suportă asemenea simplificări. Problemele complicate financiare, constituționale, liniile generale și permanente ale politicii externe nu mai îngăduesc pe Cincinnatus. Omul politic este specialistul vieții publice. El este un profesionist ca oricare altul. De-aceia pe bună dreptate Max Weber vorbește de *„știință, ca profesie"* și *„politica, o meserie"*. In Germania s'a format un cuvînt special: „Berufspolitiker". Cetățeanul mediocru și neatent, evident, va protesta. El se indignează ușor și indignarea-i nu mai cunoaște margini la gîndul că este obligat să plătească deputați și senatori (uneori pe nedrept, fiindcă cei vizați nu fac două parale și nu vor să-și priceapă și să-și exercite meseria). De-obiceiu cetățeanul mediocru și neatent nu știe ce vorbește. El nu trebuia mai întâiu să se înmulțească în asemenea proporții și trebuia să rămînă apoi în starea de sublimă simplicitate a consumației și producției. Intr'o gospodărie a unei comunități de milioane, își fac apariția o

serie de instituții și realități neplăcute omului simplu, deși il privesc și servesc direct, atunci, cind sint puse in condițiuni favorabile de funcționare: Stat, aparat administrativ, legi, parlament, sindicate, etc. Pentru definirea, reformarea, indrumarea și supravegherea acestor organe, există specialistul, care se chiamă „omul politic". El se deosebește de „militar", care este obligat moralmente să aibă numai anumite opinii și anumite idealuri. Nu are nici in clin, nici in minecă cu simplul cetățean, om liber și particular dedat ocupațiilor, plăcerilor și datoriilor sale dictate de o structură intimă sau de opinii sociale însușite.

Se spune că omul politic depinde de opinia publică și de idealurile ei. Petre Carp, făcind o abilă aluzie la Take Ionescu, a declarat odată: „După cum frumuseța nu acuză prostituția, tot astfel talentul nu justifică conrupția". (In privința paternității sentinței există controversă). Tot boerul conservator mai cerea, ca o condiție esențială a activității publice, un minumum destul de ridicat de rentă, după cum Paul Bourget ne dădea dreptul la iubire și suflet, decit cu o clauză analoagă. Intr'o serie de articole din „Cuvintul", d. Nae Ionescu definea națiunea ca o „comunitate de iubire și viață", iar pe omul politic, care nu urmează această lege, drept paria al vieții publice. A se scuti.

Carp, Paul Bourget și Nae Ionescu privesc problema dintr'un punct de vedere identic: sint conservatori și eleați. Dar viața publică rominească nu este un cristal definitiv realizat in toată frumusețea directivelor ei originare. Se află dela 1929 până astăzi in necurmate transformări. Pentru cercetătorul cu privirea liberă și căruia îi sint transparente mobilurile de unde pornesc opiniile celor trei conservatori, intoleranța apare fastidioasă și legile stabilite suspecte. In afară de forțele de integrare ale unei comunități, aflată intr'un anumit stadiu, se ivesc în mod fatal forțe de dezintegrare: divergențe naturale de interese și opinii. Ele se încadrează, totuși, in linia largă a aceleași comunități. Din punctul de vedere al unei vieți sănătoase de Stat — organism în afară de grupări și interese parțiale — este o crimă excluderea acestor elemente prețioase, care împiedecă tocmai încremenirea pe o treaptă și aduc necontenit fermenți noi de viață. S'a identificat Statul — purtătorul politic și tehnic al „comunității de iubire și viață" — cu adversarii d-lui Stere și cu interesele reprezentate de ei? De cind? Tocmai aici este una din superioritățile Statului nostru, instrument tînăr și neanchilozat, capabil de elasticitate și mișcare, unde să se oglindească fidel raporturile reale de forță, fără a fi nevoe absolută precum e in Statul apusean, ca tendințele radicale de reinoire să ia calea revoluționară și subterană, forța politică supremă fiind confiscată în decursul istoriei de grupări parțiale din

comunitate. Rezolvarea problemei agrare prin expropiere — cîștigată în alte țări cu sînge, iar în Germania încă nerealizată, — dobîndirea votului universal, ambele înfăptuite de Executivă, care este în formula noastră publică unul din elementele fundamentale ale Statului, demonstrează tocmai elasticitatea și speranțele care se puteau pune în acest instrument tînăr. Nu a pătruns deocamdată in conștiința publică ce dar prețios a intrat in patrimoniul nostru in urma evenimentelor istorice și a constelațiilor politice postbelice. Este o naivitate a se crede, că expropierea a rămas fără o influență adîncă asupra teoriei și practicei noastre constituționale din ultimul deceniu. Situația geopolitică (vecinătatea cu Rusia) trage anumite granițî înlăuntrul cărora se pot face legi și se pot lua hotărîri în treburile publice. Votul universal, reforma agrară, etatizarea multor ramuri industriale, participarea Statului la comercializări, dreptul de veto prevăzut în diferite legi care organizează economia privată, indică precis predominarea colectivului asupra individului (de-aici apologia Statului făcută de noi), părăsirea liniei pe care se mișcă economia privată (izvorul resentimentelor sociale). In privința metodelor de urmat și a opiniilor, se pot ivi diferențe. Faptele rămîn în nuditatea lor magnifică. Teoretizarea și reflexia asupra lor, cred că s'a făcut greșit de elevii d-lui Stere și de d. Stere însuși.

Pe ce motive se încearcă eliminarea d-lui C. Stere „din comunitatea de iubire și viață" a poporului nostru? In primul loc o anumită psihologie și cîteva grupuri sociale înrudite, dar infime, se cred deja instalate sau încearcă să se instaleze, cu o grabă demnă de țeluri mai adecvate, în posesia instrumentului sau a punctelor centrale ale instrumentului politic denumit „Stat". Lăsînd la o parte că în aceste domenii nu există unanimități, vom observa că nu s'au epuizat elementele care au dreptul a-și spune cuvîntul. Alegătorul și l-a spus în mod repetat. Dar alegătorul intr'un regim constituțional este un factor hotărîtor. Dece nu se modifică Constituția, făcindu-se o altă împărțire a puterilor? Dece nu se suspendă în întregime? Atîta vreme cît există principiul împărțirii puterilor în Statul nostru, alegătorul trebue să-și spună cuvîntul.

Eliminarea d-lui Stere se cere pe baza unei definiții conservator-eleate a omului politic. Și pe o asimilare a lui cu meseria de „militar". D. Stere era obligat în 1916 să meargă în Moldova sau să tacă. Ah, la belle histoire! Erau momente grele și trebuia să tacă! Dar dacă omul politic nu dă expresie momentului și nu se îngrijește de treburile publice din momente grele, vorbesc pietrele și îl acuză. Aceasta ar fi fost trădarea! Trebuia să se ascundă în gaură de șarpe? După războiu, mulți viteji se arată. Eroii Odessei și ai Coțofeneștilor pot acuza după trecerea furtunei. Dar omul acțiunii și expo-

nentul unei probleme și convingeri politice trebuia să salveze pe vreme de furtună, trebuia să lege relații pentru salvarea pacientului, trebuia să-și intensifice energia pentru a-și îndeplini misiunea luată. Retragerea ca Ahile în cort e comodă și nu obligă. Au făcut-o alții — seniori preocupați de atitudine, — dar chirurgul trebuia să tae plebeian carnea putredă și să panseze rana.

In 1917, opinia publică generală nu mai credea în victorie — chiar „triunghiul morții" era patetismul disperării. Gestul intrării în războiu se considera ca o eroare, iar retragerea se făcuse în valuri și atmosferă de fatalism. Memoriile, romanele și nuvelele pe care le avem cu acest subiect, scrisorile și amintirile sînt chezășie. Chiar perspectiva trandafirie de azi nu poate înșela.

Omul politic e un exponent de opinii și interese colective, iar nu o personalitate coborîtă cu lopata din cer, așa cum o concepe subiectivismul atroce dela noi. C. Stere avea pe umerii săi povara unei duble exponențe. Intâiu, luarea unei poziții încă dinaintea războiului, conform unor tendințe și interese ale opiniei noastre publice. (Interesele Basarabiei, anti-antantofilia, teama „colosului rus", politica externă a Regelui Carol, etc.). In 1917 a mai fost și exponentul unei direcții vădite a opiniei publice din teritoriul ocupat. (Știm că s'ar dori punerea la zid a tuturor celor rămași. Dar de ce nu se face?) Dacă omul politic este un domn preocupat să nu i se găsească, într'o conjunctură neprielnică lui, nici o șifonare la vestmînt, ci e perpetuu preocupat de popularitate și eleganță proastă în atitudini, în orice condițiuni și subt orice regim, atunci C. Stere a trădat. Dar oroarea de *Beau Brummel* a acțiunii în condițiuni grele duce la importanță. Singurul criteriu e acela al purității de intenții și al perspectivei din care pornește acțiunea. Acest criteriu încadrează pe Stere în „comunitatea de iubire și viață".

III

D. Stere insistă asupra basarabenismului său — dezordinile administrative sînt la ordinea zilei în toată țara — ca o explicare a animozității regățene. Am impresia că se înșeală. Ne-am unificat cu o repeziciune scandaloasă, dovedindu-se definitiv unitatea inițial înfăptuită de-a lungul veacurilor de păstori prin transhumanță sezonală. Sîntem cu mult mai unitari ca psihologie colectivă, decît cum se crede. In orice caz, deplasarea accentelor se face în direcții identice cu o ușurință rareori atinsă de alte neamuri. După șase decenii de unificare, constantă, animozitatea bavareză contra Prusiei durează și astăzi, iar sistemele politice și constituționale se pot împărți pe cele două axe: federalism, unitarism.

Practica și teoria — vai, așa de rudimentară! — politică romînească se găsesc actualmente într'o dulce armonie pe întreg ținutul țării. D. Iorga a definit cu măestria sa cunoscută acest peisaj inedit. Trădările basarabene, fripturismul, oportunismul și abilitățile cusute cu ață albă regățeană — sînt trei ramuri ale aceleași tulpini. Fac parte din complexul animalului „vînat".

Din psihologia animalului „vînat" își trage originea și teoria omului politic dela noi. E ciudat că omul tare se consideră mai întotdeauna exponent al unei realități, neavînd nevoe de a recurge la farafasticurile și fandacsiile personaliste ale omului slab, care, pentru a-și masca slăbiciunea, paradează cu insignele libertății nemărginite a personalității lui umflate și anoste. Era drept că aproape majoritatea constituțiilor de astăzi prevăd un articol prin care se spune că alesul parlamentar nu este legat de mandatul dat de cetățeni și de lozincele pe baza cărora a fost ales, ci este supus numai „conștiinței" lui. Aceasta este o rămășiță a ideologiei de dinaintea și în urma Revoluției franceze și a parlamentarismului englez din secolul al XIX-lea, care avea credința deplină în posibilitatea convingerii reciproce pe căi raționale și sînt suficiente „la Raison" et „la Vérité" pentru a se termina polemica. Este faimoasa domnie a zeiței Rațiunea. Secolul XX, ceva mai realist, a demonstrat irefutabil inanitatea practică a unor asemenea presupuneri și a stabilit prin uz și printr'o înțelegere tacită dependența absolută a reprezentantului de mandatul încredințat. Părăsirea unui partid implică pentru conștiința onestă de azi depunerea și a mandatului parlamentar. Părăsirea unui program se face printr'o serie de renunțări prealabile. Aceste practici învederează dependența omului politic de programul și direcția aleasă. Trebue aprobată dezertarea dela acest principiu tocmai în momentele de excepție? Naivitatea sentimentală a unanimității utopice e mișcătoare și stupidă. O nație poate greși la un moment dat și un singur om poate vedea just interesele ei. Minoritatea de azi se transformă printr'o conjunctură favorabilă în majoritatea zdrobitoare de mîine. Omul politic își duce destinul și crucea aleasă. Jocul nu este *fair*, atunci cînd simple conjuncturi se transformă în Golgota și se operează excluderi din interese de castă. Fără o concepție largă și pură, fără un „patos al distanței", viața publică apare ca un infern fără de scăpare. Lipsa de măreție a adversarilor d-lui Stere apare într'o cruditate penibilă și demnă de plîns. Un om politic de asemenea dimensiuni avea dreptul la alți adversari.

Omul politic tipic din Romînia e lepra oportunistă, „gurița de aur", tipul untdelemnos aflat veșnic la suprafață. Inccult, pretențios, șovin, flatteur și lesne de flatat, își arogă

dreptul de a lua toate pozițiile, de a se amesteca unde nu se pricepe, leneș ca gîndire, lipsit de asceză, incapabil de renunțare și nedemn în atitudine. O țară de 18 milioane are dreptul și la alți reprezentanți. Incercările de a se defini prin conducător și altfel decît până acum au dat greș. Dar la noi mai există pe lingă frivolitate și agilitate sprințară, și un alt soiu de oameni. Gravitatea, religiozitatea, pasul greu și sigur, reflexia politică s'a întruchipat în C. Stere.

IV

Dar să lărgim cadrul analizei cu un exemplu analog din Franța, pentru a surprinde diferențele și a încerca delimitarea fenomenului nostru politic: cazul Joseph Caillaux. Din cartea lui Jean Martet, *Le Silence de M. Clemenceau* (Paris, Albin Michel, 1929) extragem următoarele dialoguri:

Clemenceau. — J'ai rêvé de Caillaux. Qu'est-ce qu'il devient, Caillaux? J'ai l'impression que le peuple français a compris que Caillaux était peut-être une victime de ma férocité bien connue, mais à coup sûr pas un sauveur...

(Cu sinceritatea lui magnifică, Tigrul mărturisește direct: situația de „victimă", „ferocitatea" și face rezervele necesare poziției lui. Nu avem *jupiterianul non bis in idem).*

Martet (povestind ședința Camerei din 23 Decembre 1917, cînd a fost judecat Caillaux). — *Il a dit:* „vous vous souvenez, Monsieur le Président du Conseil, des séances tragiques où vous avez été acusé de trahison, des discours passionnés de Déroulède, de Millevove... L'injustice d'alors voulez-vous la recommencer aujourd'hui? Voulez-vous qu'il y ait une nouvelle affaire Dreyfus?" Et il a eu ce mot: „Vous! vous, Monsieur Clemenceau! qui êtes aujourd'hui tout puissant!" Je vous ai regardé. J'ai cru qu'il allait se passer quelque chose...

Clemenceau. — Quoi?

Martet. — Je ne sais pas.. Un phénomène électrique... M. Caillaux venait d'évoquer ces vieilles batailles, de faire appel à votre omnipotence, à votre générosité... Je me suis demandé alors quelles pouvaient être vos pensées.

Clemenceau. — Je pensais qu'il y avait la France, tout simplement.

In ultimul răspuns atît de simplu și mișcător al lui Clemenceau („je pensais qu'il y avait la France, tout simplement"), scos parcă dintr'o tragedie de Corneille, este închisă natura Executivei, de care vom vorbi pe larg mai jos. Tot astfel ar fi vorbit orice om al Executivei în fața unui asemenea tribunal și la noi în Romînia. Numai că la noi s'a vorbit *ulterior*. Dar asupra *ulteriorului* din Franța și din Romînia vom discuta.

Martet. — Vous aviez eu de la sympathie pour lui, autrement?

Clemenceau. — Je ne le détestais pas. J'avais l'impression qu'au moins lui, il avait une sorte d'allant, de courage. Physiquement il avait une élasticité qui me plaisait. Mais si jamais vous voulez faire de la politique, Martet, et aboutir à quelque chose, ne vous embarassez pas de questions de sympathie. Tenez-vous toujours prêt à rompre avec tous vos amis. Ou alors vous êtes perdu.., perdu, j'entends que vous ne pourrez jamais réaliser ce que vous aviez décidé de faire. En politique, c'est par les amis qu'on êst arrêté. „M. Caillaux, en pleine guerre avec l'Allemagne, continuait ses rêves d'entente avec l'Allemagne, causait avec l'Allemagne, — moi, j'appelle ça un crime. Que M. Caillaux, avant la guerre, ait eu l'idée d'une équilibre européen basé sur des rapports de collaboration industrielle, économique avec les Boches, il fallait déjà qu'il fût fou! Car il suffisait de les regarder pour voir qu'ils n'avaient d'autre idée que de nous sauter dessus pour nous écrabouiller... Mais enfin, en regardant ça d'assez loin, en jugeant de ça dans son cabinet, on pouvait à la rigueur soutenir que l'entente avec l'Allemagne, notre ennemie de toujours, valait bien l'entente avec l'Angleterre, — qui n'est pas notre amie de toujours. Seulement, c'était un petit jeu auquel on pouvait s'amuser jusqu'au 2 août 1914. Passé le 2 août 1914, il fallait se taire".

Cazul și argumentarea sînt absolut analoage cu acelea din Romînia. Doi oameni politici din cercul Antantei fiind de părere că o înțelegere cu Germania este preferabilă continuării războiului. Ambii își duceau până la capăt convingeri anterioare declarațiilor de ostilitate (2 August 1914 și 16 August 1916), încercînd o legare a relațiilor cu inamicul pentru a salva ce mai era posibil.

Caracterizarea lui Caillaux făcută de Clemenceau coincide cu portretul, care se face adeseori d-lui Stere: „Malvy... voyez-vous, Malvy, c'est le laissez-faire, le laisser-aller... la poignée de main à n'importe qui-.. Caillaux, lui, est une espèce de héros sombre, néfaste, comme il y en a dans les drames shakespeariens. Il ne faut pas les mépriser, car ils apportent en ce monde, où tout est usé, frotté, poli, — ils apportent du pittoresque... Mais pour plus de sûreté il faut les retirer de la circulation".

Asemănările sînt uimitoare. Limbajul e identic: „moi, j'appelle ça un crime", „il fallait se taire", „il ne faut pas trente six idées dans un pays qui défend sa vie. Il n'en faut qu'une", etc.

Acesta este *intr'adevăr* limbajul Executivei, în momentul execuției.

Dar care a fost atitudinea „cocoșului" cavaler francez față de „trădătorul" Caillaux? I-a făcut proces și l-a vîrît la închisoare, fiindcă era necesar într'o anumită conjunctură, iar cînd datele luptei politice s'au schimbat, Caillaux a devenit foarte natural Ministru de Finanțe și, printr'o măsură excepțională, vicepreședinte al Cabinetului, deși, cum se știe, conform practicei franceze, această demnitate este deținută de către Ministrul de Justiție. Inchisoarea politică nu descalifică, după cum crede omul de pe stradă nătărău sau burghezul comod. Inchisoarea politică este de-obiceiu onoare și piedestal. Ea declanșează simpatia, dă dovada curajului și a independenței.

Contra lui Stere („complexul vînat") s'a luat calea calomniei, a acuzării fără curajul procesului și al închisorii, încercarea unei morți civile fără a fi purtată pe baza unei sentințe judecătorești.

V

Constituția franceză este o constituție unde se fundează domnia sistemului reprezentativ, adică a Parlamentului. Constituția germană actuală este plebiscitară, prin introducerea în elementele ei esențiale a referendum-ului cu care se face alegerea Președintelui Republicii: într'o democrație burgheză, cu o Executivă aleasă plebiscitar, se introduce în mod logic și principiul acțiunii directe (în art. 48, unde se specifică atribuțiunile dictatoriale ale președintelui în *cazurile de excepție* și unde i se dă, totodată, însărcinarea de supraveghetor al Constituției).

Pentru Constituția franceză și pentru definirea raporturilor de forță între președinte și parlament este caracteristic epizodul faimos Millerand din 1924, cînd președintele republicii a fost debarcat de către majoritatea parlamentară. Millerand dorea, între altele, o lărgire a atribuțiunilor președintelui pentru a putea interveni cu succes în crizele de cabinet endemice în perioada de după războiu, încercînd o substituire a atribuțiunilor prezidențiale în locul celor parlamentare. Aici s'a lovit de tradiția franceză, care spune că „le président chasse des lapins, mais il ne gouverne pas". Este într'adevăr curios de observat, că bunul președinte trebue să aducă în general cu sine dovada unei *aurea mediocritas*. Gaston Jèze a formulat spiritual, spunînd că un om politic poate fi ales președinte al Republicii franceze „s'il a donné la preuve de sa médiocrité". Legea se verifică, aruncîndu-se o clipă privirea pe lista celor eșuați la cucerirea marii demnități: Gambetta, Waldeck-Rousseau, Clemenceau. Aici este o mefiantă vădită împotriva mînii tari și a Executivei, redusă la rol infim.

La noi, în Romînia, predomină Executiva și psihologia ei, chiar în momentele de neexcepție.

In Constituția dela Weimar din 11 August 1919, poziția președintelui Republicii germane este total deosebită de aceia a confratelui său francez. Deosebirea esențială constă în modul de alegere al lor. In Franța, parlamentul este părintele președintelui. Un prizonier ales pe 7 ani. Trebue notat detaliul amuzant, că Millerand a fost ales președinte *și* pentru a putea fi imobilizat și a i se tăia libertatea de acțiune. In Germania, pentru alegerea președintelui există referendum. Prin apelul la popor, se evită intermediul parlamentar, iar legătura dintre popor și capul suprem al Republicii este directă. De aceia și atribuțiunile președintelui față de Reichstag sînt cu mult mai largi și în cazuri excepționale el e investit cu puteri proconsulare.

Președintele francez este dependent de Parlament și nu are decît un rol decorativ. Președintele german este ales prin plebiscit de către popor, supraveghează Constituția și unitatea Reichului, formează instanța ultimă în crizele parlamentare și este deținătorul deciziei politice în cazurile de excepție.

Care sînt motivele acestor deosebiri ?

Predominarea la noi a Executivei — prin adiacențe și psihologie — face parte din amintirile „supunerii". Franța republicană are în sînge amintirea Marii Revoluții. Iacobinismul și laicizarea sînt cele două complexe ale psihologiei colective franceze dela 1789 până acum. Cariera și destinul lui Clemenceau se datoresc în ancorării puternice a Tigrului în centrul acestor elemente vii. Cazul Dreyfus este o ilustrație, iar reabilitarea căpitanului dovada elocventă a predominării lor.

Oroarea cezarismului fără glorie, a cezarismului în sine fără fundalul gloriei și al faptelor de mari dimensiuni istorice este o caracteristică a spiritului romanic. (De prisos să spunem, că nici din punctul de vedere al practicei și al instinctelor dovedite în viața publică, nu ne încadrăm în latinitate. Noi admitem *stăpînul* și *satrapul*, — caracteristice orientale). Spiritul latin admite Cezarul numai subt forma napoleoniană — care aducea cu sine și pentru comunitatea franceză nimbul gloriei („al cincilea simț al Francezului", după cum spunea Napoleon), — ori genul Mussolini, care face apel la oroarea clasică a dezordinei, la sensualitatea ritmului, retoricei și grandilocvenței.

Epizodul Brutus-Cezar este caracteristic pentru definirea esenței Executivei la popoarele romanice și o repetiție frecventă în decursul istoriei popoarelor neolatine. Cezar reprezintă gloria, care l-a dus în pragul dictaturii, însă fără ritm, fără fast, fără retorică, fără gesturi teatrale. Scepticis-

mul radical al acestei figuri complicate, sublim depravate și cu trăsături precise de decadență, geniu militar aliat cu literaturism agnostic, întrupa numai parțial idealul Cezarului latin. Fastuosul August, Regele-Soare, gloria napoleoniană, ritmul Mussolini — sînt cazurile tipice și perfecte ale cezarismului latin. Jertfa libertății și a individualismului nu poate fi făcută decît în schimbul gloriei, al purpurei și al fastului — și aceasta numai în cazuri de excepție.

Brutus rămîne, pentru problema Executivei romanice, figura luminoasă și nevinovată prin care se întrupează inexorabilul. Cezar este dictatorul ratat, aducînd în tolba sa gloria și scepticismul, pofta de putere și disprețul intim al ei. Uciderea lui înfăptuită în condițiuni așa de tragice și de penibile din punct de vedere omenesc — instrument ucigaș al Istoriei și fatalității latine, fiind însuși fiul său adoptiv — învederează condițiunile esențiale ale cezarismului romanic: 1) Cezarul trebue să aducă gloria, 2) Cezarul trebue să fie reprezentantul voinței de putere unde poporul se integrează și retrăește direct, colectiv și fastuos puterea, 3) Cezarul trebue să fie omul acțiunii, iar nu al reflexiei agnostice ezitante și a patra condițiune unde a dat greș prin întîmplare istorică, atît Iuliu Cezar cît și Georges Clemenceau, Cezarul trebue să se afle la încoronare în faza ascendentă și să fie deținătorul unor promisiuni de fapte nouă și aducătorul unei glorii viitoare. Gloria trecută nu e suficientă și popoarele, în genere, nu cunosc recunoștința, decît subt forma speranței unei recompense viitoare. Iuliu Cezar și Georges Clemenceau n'au putut păși la încoronarea ultimă din cauze absolut identice. Ambii aduceau gloria. Iuliu Cezar cucerise Galia și adusese în coroana imperiului roman piatra nestimată a insulelor britanice, etc. Clemenceau era „le père de la Victoire", salvatorul victoriei Franței într'un moment dificil, animatorul și organizatorul. Ambii erau posesorii celei mai sălbatice pofte de putere. Dar acțiunea lor era interior fără finalitate, colacul de salvare al unor suflete devastate de scepticism. Tigrul s'a sbătut o viață întreagă între acțiune și Nirvana, între afirmarea cu intermitențe și cu atît mai intensă a valorilor vieții și amărăciunea unui nihilism radical. („Car je dois vous dire que je suis un mélange d'anarchiste et de conservateur, dans des proportions qui restent à détérminer". *Silence*, pag. 191). Energia clocotitoare a Tigrului nu găsea finalități ce depășesc persoana, ci numai surogate în dărimarea continuă de guverne („obișnuit cu distrugerea altor cabinete, Tigrul și-a doborît propriul său cabinet", s'a spus cu ocazia crizei unui guvern Clemenceau). Imoralitatea din disperare metafizică a lui Iuliu Cezar și discontinuitatea liniei de conduită a unui suflet complicat și aflat în dezagregare este notată anecdotic de Suetoniu și de istoricii latini. Aceste

tipuri de personalitate nu pot fi conducătorii perfecți de lungă durată ai maselor. Aici e revanșa materiei inerte și necomplicate asupra spiritului, care tinde la îmbrățișarea în totalitate a aspectelor vieții. In afară de Bine sau Rău, ei își duc destinul fără a lua în considerațiune necesitățile simpliste și simplificatoare ale maselor. Un caz analog este ilustrat de lupta dintre Stalin și Trotzki. Intre literatul-gînditor cu privire planetară, Trotzki, și linia simplă, dar energică reprezentată de Stalin nu mai putea fi îndoială de partea cui va fi izbînda. Masele au antene subtile cu care prind undele emanate din atmosfera unui conducător. Fiecare țară își are conducătorul pe care îl merită. Iar noi pe-ai noștri. Este eronat a se crede în hazardul alegerii pe care o înfăptuesc masele. (La noi, masele țărănești au vorbit, dar ele nu *decid*, mecanismul constituțional suferind deplasări spre sfere, în genere, orășănești).

Istoria instituției președinției Republicii franceze povestește basmul etern al mediocrității. Epizodul Clemenceau demonstrează eterna nerecunoștință populară, insuficiența gloriei de a rupe legea de aramă a mediocrității insistent cerute, fără promisiunea unor glorii nouă, ostracizarea liniei agnostice din viața publică și a liniei descendente. Epizodul Millerand și Primo de Rivera arată instinctul masei latine, care nu îngădue mediocritatea drapată în togă proconsulară, ci își permite preferințele libertăților, dacă nu i se oferă ceva mai substanțial și o strălucire în plus.

Dar să insistăm asupra „măreției și mizeriei" carierii Tigrului, pentru a se vedea și mai clar esența Executivei, atitudinea și legăturile ei cu fenomenul politic. (Paralele pentru definirea aspectelor romînești: Ionel Brătianu—C. Stere, Clemenceau—Caillaux).

Clemenceau e așa dar complexul iacobin și laic. Clemenceau mai este ritmul, retorica și pofta de spectacol franceză. (La noi rămîne mereu *„supunerea"*.) Nu cred să greșesc, dacă afirm că unul din motivele ascunse ale succesului lui Clemenceau erau: varietatea, spectacolul și agresivitatea pe care o oferea zilnic în lupta parlamentară. Cetățeanul vrea să se integreze și să se oglindească în conducător și în omul politic. El trăește imaginar în conducător latențele sale cele mai scumpe. Cetățeanului francez i se servea, dimineața la gustare sau după amiază la cafenea, bucuria pur franceză a cocoșului, a duelului, a cavalerului *sans peur*. (Lăsăm la o parte *sans reproche*, fiindcă apare fantoma Panama, mizeria datoriilor lui Iuliu Cezar și inmixtiunile scabroase ale plutocrațiilor moderne). La Romani, instinctele de agresivitate ale mulțimii se sublimau greoiu și primitiv în circ. *Panem et circenses* era pancarta plebei din Roma. In Spania luptele de tauri păstrează pofta primitivă de sînge.

voluptate și de moarte. Taurochomania lui Henri de Montherlant, cultul Soarelui și al taurului, reia o veche tradiție sudică și continuă pe Barrès în Spania (cu toată inconsecvența atacurilor: „bâtonner lyriquement son maître", spunea Barrès despre Renan și maxima o aplică Montherlant maestrului său Barrès *. Circul și sîngele de taur sau toreador se transformă, în lumina și limpezimea atmosferei franceze, în luptă de cocoș, simbolul galic, în duel și în parlament. Aici sînt izvoarele secrete ale lui Clemenceau, luptătorul. In prima perioadă se sprijinea pe iacobinism și laicism — ducînd lupta contra clericalismului și regalismului (care făceau apel, în conjuncturi defavorabile, la „gloire"). In a doua perioadă — războiul — a pus degetul pe clapa napoleoniană a gloriei.

Terminîndu-se războiul, faza maximă era atinsă. O depășire a Versailles-ului nu mai era posibilă pentru cîteva decenii. Lipsit de perspectiva unor ascendențe nouă, opinia publică ce își sublimase în Clemenceau nevoia de spectacol și cocoș, sărbătorise cu el și în el apoteoza gloriei, intuia cu ingratitudine reversul medaliei: Nirvana și nihilismul Tigrului, pericolele vieții publice intrate într'o perioadă de refacere condusă cu asemenea elemente sufletești. *Au soir de la pensée* este desvăluirea eroică și fără de precedente a unui luptător în toată nuditatea și disperarea lui metafizică. Apologia lui *Demosthenes* e o recapitulare a cocoșului patriot, iar *Grandeurs et misères d'une victoire*, țipătul ultim al cerbului rănit, însetat și lipsit de apa vie, cîntecul final unde se sintetizează fără reticențe acorduri și dezacorduri, polifonia unei vieți.

Grandeur et décadence des Romains, Grandeurs et servitudes militaires, Grandeurs et misères d'une victoire — sînt trei titluri de cărți franceze unde se pot studia trei etape din istoria Executivei, trei stiluri de viață și cultură: Montesquieu, Alfred de Vigny și Clemenceau. Pretutindeni revine ca un leitmotiv: „grandeur". Adică, eleganță sufletească și cavalerism.

Istoria Executivei la noi nu demonstrează decît oroarea deciziei clare, tratarea dilatorie a problemelor. Nu vreau să intru acum în amănunte. Cetitorul poate trage singur concluziile la istoria noastră contemporană și la „Cazul Stere" cu materialul comparativ pus la dispoziție.

*

Lupta politică este agon. Duel neîntrerupt, luare la întrecere, polemică. Paralel cu procesul agonal din viața Statului este procesul de integrare (asupra căruia a stăruit mai mult în ultima vreme Smend), care presupune „patosul dis-

* Vezi studiul excelent al lui Thomas Vladesco, *Un mal „sans remède", ou de quelques „voyageurs traqués"* (*Latinité*, Avril 1930).

tanței". Integrarea este vizibilă prin plebiscitele de fiecare zi ale opiniei publice, prin alegeri, întruparea în conducători, procesiuni și festivități publice, etc. Fără un „patos al distanței" (Nietzsche), angrenajul public poate fi ușor dus pe povîrnișuri periculoase.

Ideea de agon (luptă pe stadion, întrecere sportivă) a fost introdusă în filozofia modernă de către Friedrich Nietzsche, care a luat-o din cultura elenă. Cultura elenă înainte de perioada socratică. *Agon* este încărcat de elemente eroice. Concepția agonală a luptei politice și sociale presupune cavalerism și șanse egale la punctul de plecare pe stadionul vieții publice. Agon este camaraderie și luptă. La olimpiadele elene, concurenții la lance, poezie, aruncarea discului, dramă, tragedie, sărituri, alergare pe pistă — erau puși în condițiuni de egalitate perfectă și inspirați de emulație cavalerească. Coroana de mirt era dată celui clasificat întâiul. Un *primus inter pares*.

Fermenții agonali în viața publică înlesnesc desvoltarea instinctelor de agresiune și luptă, „patosul distanței" îmblînzește agresiunea și o supune, învățînd pe om să servească și să cunoască umilința, adică limitele eului.

Intre Agon (luptă,atac, stadion — *fără* distanță) și iubire (depășirea eului, sacrificiu personal, umilință, renunțare), cultura Europei și cea romînească se sbat, negăsind scăpare. Realizarea agonului (*cu* distanță între egali și *fără* pentru ceilalți) a fost posibilă în cultura antesocratică, cultură de dominatori și heloți, dar nu mai e posibilă în epoca modernă, unde helotul a căpătat conștiința sa de om și a dobîndit drepturi de-acum înainte inviolabile.

VI

Filozofii tragici — gen Kirkegaard, Pascal, Rosanov sau Nietzsche — au fost aceia care au pus problema deciziei morale (în consecință și politice) cu tot patosul și acuitatea ei. Oamenii aflați la încrucișări de drumuri, bătuți de vînturile îndoelii și biciuiți de patimi mărețe, s'au retras ca fiarele rănite în peșteri — sau fiind animale sociale în chilii (orele ultime ale lui Pascal și Rosanov), în *chaise longue* la Sils Maria sau în faubourg la Copenhaga — meditînd furios, scoțînd gemete și țipete de disperare ultimă. „Eu nu sînt om; tristeța mea duce până în pragul nebuniei". — a notat odată Sören Kirkegaard, în caetele unei melancolii și unor tristețe mortale. Puiu de cuc într'un cuib de vrăbii sperioase și vorbărețe, și-a găsit scăparea în cîntecul monoton al creației (fără finalitatea acțiunii), prevestitor de primăveri înflorite, pline de seva unității sufletești: „asemeni prințesei din 1001 de nopți mi-am salvat viața prin poveste. Creația a fost conținutul vieții mele. Melancolia îngrozitoare și durerile inte-

rioare (de un gen simpatic, de altminteri) — suportam ori şi ce, dacă mi-era îngăduit să creez". Sau Rosanov, tragicul rus: „pe umerii mei stau doi îngeri: îngerul bucuriei şi îngerul lacrimii. Ingerul afirmaţiei şi îngerul morţii. Conversaţia lor: viaţa mea".

Cine poate nega, că pe stadionul îndoelii se dau cele mai înverşunate lupte, se întîlnesc adversarii în zale grele şi se încrucişează săbiile purtate de braţele cele mai vînjoase? Ceiace, în domeniile adverse, este idilă şi împăcare, trăire lină şi pacifică, călătorul însetat de Absolut şi Totalitate purtat de destinul neîmpăcării prin ambele împărăţii se retrage fără glorie în stadionul său — stadionul îndoelii şi al luptei de sine — Prometeu cu măruntaele mîncate de vulturi şi de şoareci, însoţit cu muzică de bufniţe şi speranţe de naufragiat.

Criza creatoare nu înseamnează disperare, ci decizie, plus oroarea de paleative, curajul de a încerca şi a părăsi încercări nereuşite.

Este demn de remarcat, că omul aflat în îndoială al vremii noastre poate cu mai multă uşurinţă să capete distanţa faţă de fenomene. Ii stă în atitudine. Obişnuit să plaseze imediat mobilurile în cercul din care a plecat, transparenţa imboldurilor fiindu-i suverană, nu se poate încălzi la rece, ci poate păstra — singura bucurie dintr'un naufragiu intim — o privire clară cu care dozează chestiile în măsura şi pe planurile lor adecvate. Tipul, destul de frecvent în ultima vreme printre intelectuali, al „dogmaticului din disperare" (vezi analiza noastră „Dezaxare şi Construcţie" în *Gîndirea)* tinde la o asimilare — o, atît de rapidă! — a tipului său aflat între două lumi cu acela al lumii dogmatice pure. D. Nae Ionescu este caracteristic în această privinţă.

VII

Incercarea de excludere din viaţa publică a unor anumite grupări sociale sau a reprezentanţilor acestor grupări mi se pare nefundată. Apoi, integrarea în comunitate nu este un fapt dat şi aflat într'o încremenire cleată, ci e un proces dinamic în continuă repetiţie şi prefacere, sau — după o expresie a lui Renan — „un plébiscite de chaque jour". Grupările posesoare şi avantajate ale comunităţii au tendinţa acaparării lacome a forţei executive.

Omul politic contemporan, atunci cînd are conştiinţa mobilelor acţiunilor şi orizontul totalităţii, încearcă tocmai echilibrarea raporturilor şi contrastelor pentru evitarea catastrofelor. Veacul nostru nu mai e un veac in care purtători restrînşi ai suveranităţii să fie consideraţi unşi prin graţia divină şi nici nu se mai pune problema din punctul de vedere, care cerea condiţiuni indispensabile şi restrictive — vot censitar, posesiunea unui minimum de avere sau educaţie şcolară — pentru exercitarea, determinarea şi participarea la treburile publice. Veac plebiscitar, nu îngăduie exterminarea nimănui pe baza unor principii incerte sau neavenite comunităţii şi comode doar unui clan politic.

O disparitate vrea să elimine o altă „disparitate" în numele *comunităţii* (aici e procedura *unfair)*: aceştia sînt termenii „cazului Stere".

VIII

C. Stere face parte din categoria marilor reformatori. Este un om de mare format: problema politică nu se pune parţial, ci se încadrează într'o atitudine generală asupra lumii şi existenţei. Un act din viaţa lui nu e un epizod trecător, ci o verigă dintr'un lanţ. El e omul marilor curajuri: omul care a trăit problema lui *Aut-Aut*, kirkegaardianul *Entweder-Oder*, luînd decizie definitivă, îmbrăcîndu-se cum îi place să spună „în cămaşa morţii". Trecînd peste cadavrele micilor vanităţi şi ambiţii apare micului politician romîn ca un *monstrum unicum* indescifrabil, reprobabil şi în relaţii cu Demonul. In fond, categoria de oameni „Stere" are „patosul distanţei" căpătat din experienţe timpurii catastrofale (catastrofale pentru omul mediocru), — de-aci înţelegerea lui senină a oamenilor, — categorie care stă deasupra evenimentului cotidian şi e ancorată puternic în puncte centrale de viaţă publică şi de viaţă a creaturii. Este justă observaţia, că omul politic are afinităţi cu actorul. Dar sînt actori şi cabotini. Cabotinul se încîntă la focurile false de scenă şi pietre preţioase imitate. Actorul veritabil trăeşte plastic legile *Creaturii* (cu un termen teologal catolic), hrănind cu sîngele său dezacordurile şi tendinţele Ei. De-aceia omul politic şi actorul care joacă drama vieţii nu sînt sfinţi — legea sfîntului e renunţarea şi harul religios. Harul omului omul politic este decizia, „cămaşa morţii" şi viziunea totalităţii. „Omul politic este — cum formulează Sorin Pavel într'o scrisoare din Copenhaga — specialistul dorinţelor populare. *E un ctitor în suflete şi un ctitor în stele*. Misiunea lui este să înţeleagă aceste realităţi şi să designeze specialişti în tehnica de rezolvare, de realizare. Specialist, e poate rău spus. Specialiştii sînt în genere incomprehensibili. Omul politic are dimpotrivă vocaţia populară şi vocaţia divină, întrunite. In politică nu trebue să joace rol decît *der nackte Mensch, omul etern, omul existent*".

supraveghere și tindea la punerea de piedici a refacerii proprietății private peste o anumită limită. Spiritul reformei era comunitar și colectivist. Dispoziția amintită arată un veto categoric față de proprietatea privată pe baze pur capitalist-individualiste a cărei primă caracteristică este tendința de acumulare și exploatare. „Hărnicia" individualistă se folosește de conjunctură pentru a-și strînge în hambarele ei diferențele de muncă ale „leneșilor" și „proștilor". Statul vrea prin dispozițiile reformei agrare să suprime exploatarea de către un grup infim de „harnici" a conjuncturilor viitoare.

(Deschidem o paranteză: negarea existenței sau justificării existenței Statului, organism deasupra individului, este întotdeauna o necesitate polemică atunci cînd se confundă Statul cu plutocrația, care l-a confiscat — ori utopie politică. Suveranitatea statală este caracteristică fenomenului comunitar contemporan și dovada elocventă a primatului de fapt al colectivului. Chiar din punctul de vedere al matematerialismului istoric este o eroare negarea Statului, deși în istoria socialismului european negația e frecventă. Mai ales linia Engles și anarhismul sînt cele două curente unde negația e absolută. Dar marxismul, amendat teoretic și practic de evenimente ulterioare, a confirmat realitatea uriașă a Suveranității statale, trecută din mîna grupului burghez în mînile proletar-agrare și posibilitățile imense de reformare și revoluționare ale societății pe care le implică posesia ei. Negarea suveranității și Statului ca existențe spirituale este totală și îndreptățită numai din puncul de vedere al liberalismului cu tendințe anarhice ilustrat strălucit de Kelsen și Duguit — pe care se sprijină în mod simptomatic în Romînia d. Ralea, și fără niciun sens d. Stere — teoreticianul nu are instinctul sigur al omului politic).

Acumulările în agricultură se datoresc în genere mai puțin „hărniciei" și mai mult „conjuncturii", unde individul nu are alt merit decît acela de a se folosi de „conjunctură". Iar folosirea nu poate să fie decît în număr restrîns și dezavantajiile trebue să le suporte, prin natura lucrurilor, fără nici o vină, masa.

Crizele agricole se datoresc unor cauze cu care producătorul nu are nici o legătură. Ele sînt efecte sau ale pieței internaționale sau ale condițiunilor implacabile atmosferice. O excelentă recoltă argentiniană distruge în mod matematic recolta romînească.

Cîteva luni, la începutul anului 1930, o delegație romînă a tratat cu Berlinul pentru încheerea unui acord economic. Piața argentiniană a aruncat în ultimii ani cantități imense de cereale în Europa. Ion Popescu din Amărăștii-de-Jos nu-și poate vinde, deci, recolta, ca să-și plătească dările, dobînzile și bumbacul, iar o delegație bucureșteană a trebuit să se

sfătuiască timp îndelungat în birourile din Wilhelmstrasse, care au ridicat brusc, odată cu venirea cabinetului Brünning, tarifele vamale pentru apărarea agricultorului din Prusia orientală, aflat în faliment. Negustorii din Buenos Ayres și Rio de Janeiro aruncă vagoane de cereale în ocean pentru păstrarea unui preț convenabil și pentru a nu mai plăti magazinajul. Intre timp kulisul chinez moare de foame, iar fotograful-reporter publică în revistele ilustrate europene tablouri înspăimîntătoare de-acolo. Concomitent, șomajul face victime de milioane între muncitori în America, Anglia și Germania: otrăvire lentă și sigură pentru *homo faber*, înebunirea treptată a creaturii prin mizerie și abstinență forțată de muncă. Aceste apariții cotidiane demonstrează unitatea economică a lumii și prăbușirea unui sistem.

Apologeții individualismului, ai „hărniciei" și ai proprietății private ar trebui să reflecteze: ce „vină" are micul producător agricol valah, că Argentina, înzestrată cu tractoare, capitaluri și ploaie, aruncă pe piața mondială cantități de cereale cu un preț la care agricultura romînească nu poate concura ? Sau că în Valahia e secetă ? In asemenea momente de criză, cînd prețurile pămîntului scad catastrofal, un mare industriaș poate cumpăra trei județe deodată.

Aici intervine rolul Statului prin organele lui legislative și executive. Subsolul și proprietatea rurală, fiind într'un anumit sens colectivizate, — se află subt protecția Statului, iar restul proprietății private — în general orășenești — nu pot fi decît subt un control continuu.

Reforma agrară față de etatizarea subsolului reprezintă în sistemul public actual și al liniilor lui de evoluție o treaptă inferioară. De ce ? Tocmai prin elementele de individualism și „privat" pe care le conține. Repetăm: elementele erau o fatalitate istorică în momentul în care s'au dat. Dar dacă ele ar fi fost hotărîtoare — ceiace nu este cazul — și nu ar fi existat firma comunitară, refacerea marii proprietăți s'ar fi făcut într'un deceniu.

Spiritul comunitar al naționalizării subsolului a suferit o înfrîngere prin comercializări. In loc de strîngere a capitalurilor, care să fie puse la dispoziția Statului pentru exploatarea subsolului naționalizat s'a frînt linia inițială, — redîndu-le „hărniciei" private, care s'a dovedit faimos de rapace și nefructuoase. Reforma s'a oprit la jumătatea drumului. In loc de formarea aparatului de exploatare, din lipsă de încredere și curaj, am avut părăsirea totală a reformei. Posibilitatea lucrării „colectiv" nu poate fi desmințită. In străinătate avem exemple strălucite. Iar la noi, cooperația și atîtea alte instituții sînt începuturi și realități, dintre cele mai pline de nădejdi.

*

Atacul concentric contra d-lui Stere mi se pare că pornește din cercuri pur orășenești sau orășenizate, ca unul ce reprezintă doctrinar cel mai bine interesele permanente agrare și ca unul care nu vrea să părăsească pentru un blid de linte sau un blid de onoruri linia inițială. Orașul în Romînia, aflat permanent la controlul împărțirii bunurilor, și-a rezervat în adevăr bucata cea mai mare. Interesele lui nu au fost știrbite cu nici o centimă de valul reformist de după războiu. Demascarea acestei stări de lucruri este o datorie a cercetătorului imparțial de istorie socială contemporană. Arta cu care orașul își asimilează apărătorii este infinită și în felul ei amuzantă. Dar acei care *nu trădează* pentru blidul de linte, onoruri și prejudecăți, nu pot avea decît afecțiunea și stima cercetătorului.

Este locul să spunem aci cîteva cuvinte despre poziția cercetătorului social contemporan. El are o poziție extrem de grea, mai ales de cînd, subt pretextul obiectivității cercetării, s'a introdus ca normă fuga dela analiza fenomenului contemporan ori privirea glacială, care nu spune, nu vrea să spună sau nu poate spune nimic subt masca unei neutralități magnifice. O, cunoașteți, desigur, pe sociologul și cercetătorul politic afabil, aferat, apusan, zîmbitor, enervat, eclectic și așa de grav, dela care nu poți scoate nimic precis, decît, poate, două fraze sălcii, goale de sens și de rost, promisiuni fenomenale și studiul întrupării neantului. După cum există lepra politică, tot astfel înflorește și lepra cercetării.

Cercetătorul cu inima tristă și indecisă, aflat doar pe laturea cunoașterii—categorie ușor de definit, la rîndul ei, sociologic și mai ales psihologic — mai întîlnește două categorii: a) categoria dogmaticului pur, a omului incapabil de a vedea altă poziție și de a-și analiza poziția proprie și subteranele ei — numeric extrem de redusă, dacă nu inexistentă în Romînia cultă — b) categoria celui care simulează dogma și o admite ca atare sau din disperare sau din interes (legiune). Pentru cercetătorul ajuns la conștiința aporetică, totul îi este transparent. El reduce sensul și legitimarea unei acțiuni în domeniul de unde a plecat. De aceia, o polemică este în sine fastidioasă și nu-i poate servi decît maximum pentru definirea fenomenelor și a factorilor în acțiune. Karl Mannheim definește această stare sufletească și stadiu al gîndirii „perplexitate de viață" și „perplexitate a gîndirii". Sînt, nu mai încape îndoială, faze ale unei destrămări și ale unui nihilism acut. Analiza și recunoașterea lor ca atare nu dizolvă și nu împiedică, ci mai de grabă intensifică. Dar această conștiință dă mai ales libertatea de cunoaștere, clasifică și divulgă. O analiză a acestor analize descopere mai multe stadii. Le las în grija cititorului.

P. Marcu-Balș

Călătorii

(FRAGMENT)

MARSILIA

Prefață.

In trecere, deodată, printre cununile platanilor și un spațiu de clădiri, o clipă deasupra tuturor, ca o apariție ireală, zărim o statuă aurită, pe un vîrf de clopotniță: Marsilia.

Unitatea autocarului nostru se desvoltă brusc. Pînă atunci, printre colinele cenușii, între noi se stabilise un raport de dependență. Nici unul nu era indiferent celuilalt. Un fel de vecinătate crease sentimente asemănătoare cu cele de familie. Parcă toți ne-am fi cunoscut de mult, ne-am fi datorat reciproc o afecțiune necondiționată, și eventual un sacrificiu dacă vre-o împrejurare ar fi cerut. Parcă ne regăsisem după o lungă căutare, și însăși călătoria fiecăruia din noi fusese anume făcută în scopul acestei regăsiri care a avut loc ca printr'un miracol. Nu... dacă ar fi fost să se întîmple ceva, o nenorocire, în regiunea aceia, am fi preferat să se întîmple altora decît celor cu care eram, chiar dacă noi am fi eșit nu numai teferi, dar și eroi. Era o solidaritate inconștientă, nemărturisită și inexplicabilă dar pe care o simțea instinctiv fiecare.

Odată ajunși în Marsilia, toate aceste sentimente au dispărut. „Blocul" autocarului nostru s'a dezagregat. Fiecare din noi a devenit independent, egoist și singur, gata parcă de o luptă cu oricine, cu ceilalți toți. Gîndurile noastre și proectele, toată viața noastră interioară era până atunci ca amorțită, ca într'o reverie, ca într'o dulce amețeală, ca'n acea stare în care trebue să cadă copiii legănați înainte de-a adormi.

Sentimentul personalității și a individului din noi era atrofiat și debil. Și deodată ne-am trezit în noi, puternici, gata de-a înfringe totul.

Ne-am evitat privirile de parcă fiecare l-ar fi trădat pe celalt și s'ar fi simțit deodată vinovat de o faptă rea și mai cu samă nemotivată.

Am început să lucrăm pe cont propriu: Să ne punem pălăria lăsată până atunci pe genunchi, să ne încheiăm la haină, să așezăm cravata, să ne supraveghiăm pantofii, să ținem aproape ca și cum ar fi avut brusc o valoare exagerată, sau am fi furat, valiza pusă alături de picioare. O febră divergentă cuprinse pe toți. In afară de cei doi avocați, între noi cuvinte n'au fost, și totuși parcă fiecare ar fi făcut vecinului o mărturisire de care acum s'ar fi rușinat.

Am început să trăim cu anticipație tot ceiace de-acum urma să fie trăit de fiecare în parte. Privirile au început să fie mai fixe, nedeslipite de ceva nevăzut, care trebue să fie neprevăzutul a ceiace va veni. Era și o îngrijorare mută, o neliniște ca'ntotdeauna cînd schimbăm, cînd ne despărțim de oricine. O legătură sentimentală, imperceptibilă și fără motiv, fragilă până la irealitate, se rupsese.

Incepusem să facem parte dintr'o altă colectivitate: din lumea Marsiliei.

Ne-am simțit mai mici, mai neinsemnați, dar deja reintegrați în ea, ca un fluviu anonim care-a intrat în mare. Ochii noștri erau mai mult în lături pe străzi, dornici de a se orienta, de a se adapta unei situații nouă.

Cei doi călători pentru America, față de această atmosferă de descompunere, simțindu-se deodată singuri, și fără noi toți ceilalți, au luat o înfățișare dezolată. Cu ochii rătăciți, s'au uitat la noi interogativ, ca pentru un ajutor în ceasul greu pe care-l trăiam. Parcă în clipa aceia rămăseseră fără părinți. Aveam impresia că ar vrea să se țină de mine ca doi copii, pentru ca singurătatea să fie suportată în doi.

Un sergent burtos, ca o caricatură, ca un sergent de operetă, făcu semn. Autocarul se opri la încrucișare. La dreapta și la stînga, se întindea o stradă largă cu felinare bifurcate, ca sfeșnicele evreești, pe de lături. In față, strada întretăiată urca brusc spre gară.

Eliberați de gestul sergentului de operetă, intrăm în mulțimea „Cannebière-i".

Coborîm. Călătorii pentru America rămin pe marginea trotoarului cu bagajele în față, ca doi naufragiați pe coastele Atlanticului. S'a isprăvit cu ei. In privirea lor se simte că nu mai au nici o speranță. O teamă mare, o spaimă de o rătăcire prin mulțime fără nici o eșire le împăinjenește ochii. Ii simți că nu mai pot să gîndească, că tot cugetul, creerul lor a devenit plat și anost ca o gelatină.

Cu toate frigurile despărțirii și grija de bagaj, o compătimire reală fulgeră o clipă sufletul meu. Ce se vor fi făcut

oamenii aceia doi prin mijlocul oceanului, cu rău de mare, străini!...

Pe unde vor fi fiind acum? Și-au găsit oare drumul pe care-l căutau și pe-acei după care s'au dus?

La coborîre n'am mai văzut pe nimeni. Am numai viziunea spetelor curbate înlăuntru, din ușa autocarului, și am sentimentul tragic că n'am să-i mai văd niciodată, că un mic epizod din viața mea este definitiv închis pentru totdeauna, că ceva s'a sfîrșit și nu se poate să se mai reintoarcă.

In odaia dela otel Bristol, probabil o clădire particulară amenajată pentru otel, m'am simțit puțin ca și acasă. Există în mine, cu toată dorința aceasta de călătorie, un sentiment al stabilității cu care trebue să lupt, care-mi lasă de cîte ori plec un gust amar în suflet, un regret neînțeles dar persistent ca un parfum pe care l-am iubit și-i mirosim ultima picătură.

E curios ce degrabă devine „a noastră" chiar sufletește o odae de otel. Tot restul e indiferent și, ne place să credem, ceva mai incomod sau chiar inferior. Camera ne devine „proprie" și este privită ca atare. Improvizăm imediat o instalare care să ne fie familiară, și camera noastră capătă o importanță mai mare decît întregul otel de care ne izolăm inconștient. Oamenii burtoși pe care-i întîlnim la ghișeul portarului sau pe culoar, ne sînt indiferenți ca acei întîlniți pe stradă sau, nu știu de ce, cel mult ceva mai antipatici. Sîntem față de ei distanți și mîndri, afectînd o nepăsare nobilă care nu vrea să se coboare până la ea.

Eșim grăbiți în stradă, împinși de o curiozitate imperioasă și urgentă de „a ne face o idee", de a ne orienta. Ne uităm la dreapta și la stînga, la deal și la vale, înregistrînd automat și teribil de efemer, mutre de oameni variați care dispar imediat cu mișcări cinematografice; ne oprim la vitrine, pornim din nou, fără nici o țintă.

E un sentiment larg de vagabondaj, de libertate, de lipsa oricărei necesități impuse. Pasul și mersul se conformează acestei stări sufletești de nepăsare, și devine mai legănat, mai leneș, cu un ritm prelung și tîriit.

Iată-mă fără nici o treabă, fără nici un scop anume pe această „Cannebière" fala marsiliezului, pe această stradă care lipsește Parisului pentru a deveni o mică Marsilie.

Dar starea mea sufletească de „dolce farniente" nu e individuală; e colectivă și molipsitoare. Iată iarăși sergentul de stradă, burtos. Sau e un altul? Toți sînt la fel. Nu au nimic din austeritatea autorității executive pe care o exercită. Imi apar în primul loc ca niște tați de familie, bonomi; stau cu mînile la spate scoțînd înainte balonul personal, sau cu mînile pe după centiron, în care se sprijină. Chipiul sau casca e lăsată pe spate, și din înfățișarea lor exalează o atmosferă de

lehamete, de lene, de independență. Dacă le ceri o lămurire, ea este amplă, cu exclamații, ca o schiță, cu gesturi hiperbolice, de parcă ți-ar face un povestitor descrierea unei străzi în care a avut loc un mare eveniment. Iar cîteodată, cînd e furios, — și marsiliezul e furios brusc, — intempestiv balonul se întoarce dela dumneata fără nici un răspuns, în cel mai bun caz. Atunci să nu insiști.

Nu știu unde sintem. Știm doar atît: Cannebiera e strada principală. Am impresia că și asta e prea mult. Lipsa de preciziune constitue un farmec în plus și complectează senzația noastră de oameni fără căpătîiu.

Coborîm în pantă. Trecem prin fața localurilor de cafenea cu mese până în stradă, umbrite de pînze mari cu inscripții negre.

Vechiul port.

In fața noastră, abia văzut, zdrențuit de corăbii și pontoane, apare un ochiu luciu și alb de apă: Vechiul port. Portul acesta e un golf mic deschis după ce apa a trecut printr'un gît, între două stînci, astăzi transformate în forturi care predomină și străjuesc intrarea în port. Două faruri: stîlpi de poartă deschisă, inseamnă deschizătura spre mare .

De-aici, din vîrful golfului, în fund apa se închide cu stîncile forturilor, și e parcă un lac în mijlocul orașului, lipsit de orizont, de aerul și de gestul plat al mării. Totul e închis, iar jur împrejur orașul urcă în amfiteatru ca pentru a vedea mai bine la o reprezentație, pe lac.

Departe spre eșirea la mare, înălțat inutil și parcă suspendat de cer, se vede celebrul pod de fier care, sprijinit pe stîlpi în genul turnului Eiffel, leagă cele două țărmuri ale portului. Podul acesta e atît de caracteristic Marsiliei, că apare ca o emblemă.

Podul e atîrnat la o înălțime de 50 de metri, pe țesătura de oțel care se profilează în orizont: împletitură de păinjeniș. Atîrnă acolo o ghilotină pentru vapoare ?

Aparența are ceva curios și ad hoc.

Inserează; se aprind luminile. De pe debarcadere și iahturi în siestă, steaua lor albă cade și în mare, prelungindu-se șerpuit și tremurat de valuri ca niște serpentine de foc la un bal în plin aer.

Imprejur amfiteatrul ridică și el spre cer luminile lui, și decorul clar dar mort spre înserate, devine viu și întreg, schimbat ca o imensă sală brusc iluminată, în care, jos, parchetul e de argint și, sus, plafonul constelat.

Sintem pe Quai des Belges în căutarea sau, mai exact, în alegerea unui restaurant. In fața fiecăruia este o mare lungă acoperită cu cutii și coșerci pline cu fel de fel de scoici.

Buiabesa și scoicile sint specialitatea Marsiliei. Sint oameni care vin dela Paris aici numai pentru asta. Femeia care administrează toată varietatea de scoici, strigă mereu, recomandîndu-le pe specii. Totalul recomandărilor dela toate restaurantele înșirate unul lîngă altul dealungul portului, naște un vacarm infernal, la care se asociază o serie de personaje joviale menite să recomande restaurantul și să tragă de mînecă pe trecători. Bine înțeles că în primul loc ți se arată panerele cu scoici: mînuțe de copil strînse și petrificate de vreme și de ape. Alt tip jovial, care țipă desigur și el, desface o serie de scoici, le pune desfăcute pe-o farfurie și le presară cu sare. In găoacea argintie, ceva gelatinos și inform palpită ca un plămîn. Simt acolo ceva scîrbos și viu.

Ne oprim în fața restaurantelor cu mese revărsate larg spre cheiu, cu lumini multiple și reclame luminoase, cu oameni care se agită negri și țipători, cu alți oameni care stau la mesele parcă improvizate în stradă, încît am impresia că azi st la un mare praznic popular, și totul apare nou și altfel decît tot ce se poate vedea în altă parte.

Unul din oamenii joviali ia contemplarea mea drept dorință și ezitare, vrea să-mi exaspereze dorința și să-mi ucidă ezitarea, și cu invitațiuni prin gesturi și cuvinte, mă trage de mînecă, îmi arată o masă, vîră mîna într'un paner cu scoici și le lasă să cadă ca pe niște bani de demult, găsiți în fundul mării și adunați. Scoicile cad cu un zgomot cavernos și înăbușit. La mese e un amestec pestriț de tot felul de oameni, marinari, ofițeri, preoți catolici, lucrători, negri, japonezi, ca'ntr'o complectă contopire a tuturor raselor și claselor sociale. Oamenii aceștia, poate prin contact sau poate pentru ca să poată fi auziți, țipă și ei. Jocurile violente de lumină și de sunete se amestecă în două planuri de senzații diferite, contribuind însă împreună la o impresie de aiureală și de coșmar.

Această impresie crește cînd privești spre apele portului, în care luminile se mișcă și noaptea sporește după caicuri și vase ancorate, în care unele lucruri se mai văd încă odată răsturnate, și peste care vechiul port de pe celălalt țărm urcă în sus cu stele mici și sărace un cer artificial și plăpînd.

Pascal.

Noi însă am auzit de vechiul restaurant „Pascal". Sintem prin anticipație clienții lui, și încă niște clienți fideli. Nici o ademenire nu este suficient de tare pentru noi. Avem o voință care înfrînge toate țipetele și tot etalajul de scoici ca monedele vechi. Noi vrem să mîncăm pește și buiabesă la Pascal.

Părăsind cheiul și cotind brusc două străzi murdare și sărate, dăm, într'un colț, de Pascal. O clădire de muzeu,

veche, în stil maur adăpostește de decenii acest restaurant. In față, o grădină artificială acoperită și înconjurată cu frunză, ca un vast cort, constitue localul de vară.

Pășim înăuntru ca într'un zeppelin domesticit, cu pînză flască. Pînza aceia impermeabilă apără restaurantul și pe clienți, de muște, de căldură, de murdăria dimprejur, de cetățenii vecini. La început pare ceva improvizat. O instalație efemeră pentru vară, pentru turiștii care au oroare și fug de stabil. Intr'un sfert de oră, tot restaurantul aparent ar putea să dispară, cu cort, cu mese, cu tot, afară de bucătărie.

Cum intrăm, sîntem întîmpinați de grupul chelnerilor, toți în cămeși albe și în jiletcă. Parcă și-au uitat fracul acasă. Adunarea lor tarcată, alb cu negru, mîneci albe, piept alb și restul umbră, te face să crezi că iei parte la o inscenare de operetă în care colorile trebue să fie frapante și atmosfera intimă.

Rămîn surprins. Sergentul întîlnit o jumătate de oră înainte, e și chelner la Pascal?! Căci mă întîmpină amical, cu brațele albe ca într'un bandaj, același tip gras, bonom, cu chipul prietenos și deschis. Și cu toate acestea trebue *să fie* altul. Poate fratele lui, îmi spun eu, pentru a alunga viziunea unei transformări neliniștitoare. Sau, *poate*, acesta-i tipul comun al marsiliezului.

Nu știu cine va fi fost acest prim chelner eșit înaintea noastră dintre ceilalți, dar mai presus de toate am avut impresia că-mi este un vechiu prieten, o constantă cunoștință pe care am neglijat-o, dar care totuși se arată recunoscătoare și bună până la sfîrșit, în semn de mustrare și noblețǎ.

Și totuși nu l-am văzut niciodată. Trebue să fi fost bun prieten cu tata, îmi mai spun eu, atunci cînd chelnerul îmi pune mîna pe umăr, și amical îmi sugerează că, dacă vreau să mănînc și să beau în adevăr bine, așa ceva se poate obține numai la masa lui. Parcă nu aș mai fi client la un restaurant, ci invitat de un om cumsecade, în orașul meu natal, de un vechiu amic al familiei. Nu sînt numai servit, sînt îngrijit, așezat, sfătuit... Mi se ia pălăria din mînă cu cuvintele: „să punem binișor pălăria în cuer"; se trage un scaun mai departe de masă cu cuvintele: „aici e foarte bine"; mi se oferă lista cu apostrofa colectivă: „să vedem noi ceva bun de mîncare", și în fine mi se așază și șervetul cu o părintească atențiune care m'a înduioșat. Da, chelnerul dela restaurantul Pascal din Marsilia mi-a evocat o clipă atmosfera de dragoste și intimitate din casa noastră părintească dela Hulub...

Nu am avut nimic din jena,— de ce să n'o mărturisesc,— pe care mi-o pricinuește îndeobște fracul impecabil al chelnerului de mare restaurant, și ținuta lui rigidă, și graba lui artificială și rece, și atențiunea lui mercantilă, și ochiul lui

în farfurie, ca să vadă cum mănînci, de-ți rămîn înghițiturile în gît, și intenția lui prevenitoare și umilitoare de servitor care a decăzut la asta după ce a fost mult timp baron.

Buiabesă.

Chelnerul dela Pascal are gestul și atitudinea unui patron de han moldovenesc, a cărui singură bucurie și misiune e să-ți fie plăcut, să te știe mulțămit, cu dezinteresare, din pornire sufletească. Am văzut atunci că serviciul acela în jiletcă nu e o întîmplare și nu e numai din cauza căldurii, căci ar fi putut adopta uniforma fracului alb, atroce de elegant, — ci e un simbol.

— O buiabesă? Da, sigur, e specialitatea noastră. Să aducem deci o buiabesă. Cu peștele aparte?

Răspunsul nostru a fost un fel de Mmda! pe franțuzește, ceiace traducea în orice caz complecta noastră indiferență din ignoranță asupra acestui amănunt.

Cunoștințele noastre despre buiabesă erau oarecum numai teoretice și științifice. Știam că e o supă de pește, de pește foarte mult și amestecat, că e o specialitate a sudului Franței, adică — natural — a locurilor unde se găsește pește **mult**.

Restul, și chiar numai atita, se formulează pe cale deductivă, și cu reminiscențe de borș romînesc de pește. Doar tot ce-i imaginar se creiază numai cu noțiunile deja știute. De altfel, până nu o guști, și chiar până nu o vezi, buiabesa este imposibil de imaginat.

Numai un inginer parizian, deștept și mucalit, exprima unui prieten senzația buiabesei, cea mai apropiată de realitate. O zi întreagă s'a plîns că simte pe gît, de-alungul esofagului, o arsură stăruitoare, de parcă ar fi înghițit și ar avea în stomah vată termogenă.

Afară de vata termogenă, buiabesa nu mai are altă comparație care să o evoce cu preciziune. Și mai este încă ceva: odată ce ai mîncat-o, vei purta în ființa dumitale un miros ciudat de pește alterat presărat cu piper roș, și oricît de lipsit de memorie ai fi în genere, vei avea în această privință o memorie olfactică și afectivă pe viață.

Serviciul chelnerului nostru gospodar nu-i afectat. Nimic nu se prezintă pe masă ca o piesă de chirurgie într'o sală de operație. Tacimurile nu sînt trecute la autoclav, ci sînt luate cu mîna de pe un bufet, și puse ca de un om normal pe masă.

Așteptăm. O așteptare lipsită de nervi și trepidație. Nu avem nici o grabă; totul în jur, chiar aici la acest restaurant, e nou; fiecare tip acum e văzut pentru prima oară, și nu există tip de om lipsit de interes. Tăcem. Poate sîntem obo-

siți, poate ceva din trepidația drumului mai răsună încă în noi, ca mersul unui tren în brațele unui pod de fier, multă vreme după ce a trecut.

Numai ochii noștri și dorința neînțeleasă de a vedea perzistă cu aceiași tărie. Privim împrejur: pensionarul din dreapta, care mănîncă după un program și o dietă prescrisă poate de zeci de ani, cu aceiași sticluță de vin roș de „o jumătate", care stă la aceiași masă și la aceiași oră de ani de zile, ca la el acasă, și prin fața căruia trec mereu la alte mese, tot alte tipuri care apar și dispar, conduse de chelnerul în vestă; masa gălăgioasă din fața noastră care face manifestație „studențească" unui conviv întîrziat și sosit „după buiabesă". Căci toată lumea mănîncă buiabesă. Noi însă nu știam asta. Vedeam numai că toți mănîncă ceva foarte îndoelnic ca aspect, asemănător unei mîncări cu totul populare, de cazan.

Dar ne-a sosit buiabesa. Amicul nostru ne-o prezintă cu același plural intim: „să mîncăm o buiabesă".

Vreți să știți ce înfățișare prezintă? Inginerul parizian avea dreptate.

Intr'un castron, felii de pine, ca la friganele, una peste alta, stau moi și galbene ca un burete putred și desfăcut, în puțină zeamă gălbue. In altă farfurie, bucăți de pește, amestecate, ca'n urma unui cutremur submarin.

Dacă am fi știut că asta-i buiabesa, până la aducerea ei, am fi învățat dela ceilalți cum se procedează, nu trăgînd numai cu coada ochiului ca la mese mari cu mîncări necunoscute, ci studiind direct cu curiozitate științifică, exact ca la o demonstrație de probă.

De aceia ne-am trezit deodată novici și numai cu resursele clasice în fața buiabesei. Am scos cu timiditate o felie galbenă, din cele așezate teanc, ca niște perne putrede, și puțină din zeama în care dormitau obosite de muiate.

Pînea asta e vata termogenă despre care vorbea bietul inginer. Bucățica de pine pusă în gură revarsă supa de pește pe care o aglomerase, cu o abundență devastatoare, umplîndu-ți toți porii gurii cu o iuțeală vertiginoasă de o arsură violentă de piper roș și probabil și alt asemenea preparat. Tot brusc ești cuprins de mirosul insistent de pește iuțit. După cîteva înghițituri, vata termogenă e pretutindeni; îți vine să respiri forțat, să tragi aerul pur de-afară cu aviditate și să evacuezi aburul piperat ca o emanație de vulcan cu gaze în evaporare.

Respirația, astfel, devine ca la astmatici, imperativă și conștientă, și de unde până atunci nici nu știai că respiri și respirai fără să știi, această funcție devine conștientă, capitală, terorizantă, violentă.

Odată contaminat, poți mînca oricît, căci nu mai simți

nimic, nu mai știi ce mănînci. Tot ce pui în gură după aceia, vin, sare, muștar, capătă un gust curios și fad; ai, ca să zic așa, o senzație nouă a vieții, parcă plutitoare, de parcă simțul olfactic ar fi ingurgitat, fără să știi, un stupefiant și ar fi început să aibă halucinații. Sarea nu mai are nimic din ceiace este sărat, iar vinul e ca o leșie fadă.

Nu știu dacă d. H. Sanielevici cunoaște buiabesa, fiindcă este sigur că, din toate condimentele de pe pămînt, acesta trebue să aibă o influență grozavă asupra formării temperamentului. Mîncătorii de buiabesă trebue să fie toți eroi, trebue să aibă fața congestionată, maxilarul supt, fruntea creață, gura neagră, două brazde adînci și verticale pe frunte între ochi, omușorul distrus și atrofierea complectă a simțului olfactic.

Poate de-aceia marsiliezii sînt așa de iuți și de-aceia iuțeala lor ține exact cît un castronaș de buiabesă.

Chelnerul, simfonic „blanc et noir", scrutează experient ce-a rămas, ce-am mîncat, și ne disprețuește mut. Sintem brusc față de el ca niște copii renegați, candidați la o desmoștenire integrală. Am căzut în disgrație din pricina unei incapacități care echivalează cu o infirmitate: nu sîntem apți pentru buiabesă. Am devenit neutri. Se păstrează amabilitatea rece și protocolară, dar am pierdut simpatia manifestă și maternă. Am devenit, din copii regăsiți, clienți detestabili. Barometrul sentimentelor a căzut vertiginos până la solidificare. Ba, ceva mai mult, a trecut la negativ, la minus.

Marsiliezul ne disprețuește ca pe niște nevolnici. Și ține neapărat pentru desăvîrșita noastră umilire să adaoge că aici a mîncat buiabesă și Regele Belgiei. Nu știu dacă a fost o exagerare sau un adevăr care constitue ad hoc un vot de blam la adresa noastră, neputincioși în a ne înălța până la cerul gurii unui personaj regal.

Pentru ridicarea prestigiului de simplu muritor și ca un răspuns târziu și anonim Regelui Belgiei, am ridicat și eu disproporționat ca o eroare, bacșișul.

Simpatia a revenit deodată întreagă, însă interesată.

Cannebiera.

Urcăm pe Cannebieră. Impresia de vagabonzi sporește agreabilă, cu buna dispoziție a omului sătul și cu misterul înserării. Nu ne cunoaște nimeni. Ce divină senzație! Să fii căzut, așa, pe pămînt, fără nici o legătură cu nimeni și nimic. Și asta, după ce trăești o viață într'un oraș în care copiii știu unde stai și cum te chiamă. Mă simt o ființă coborîtă direct dela Dumnezeu. Pălăria mea în vacanță capătă un aer ștrengar și ostentativ. Toți trecătorii mi-s amici fără să-i cunosc

sau tocmai pentru că nu-i cunosc. Mi-ar fi egal să string mîna oricăruia din ei, să mă pun la o masă cu oricare, ca și cum am fi fost vecini, vreodată, într'o altă viață.

La o cafenea, mai mulți negri stau la mese. Un colorit și o impresie neobișnuită. Tot ce nu-i comun în noi ca impresie ne dă o curiozitate ofensantă de copii prost crescuți. La noi, lumea se întoarce după un negru venit să facă jonglerii în antracte la cinematograf. Iar în orașele mai mici, „capitale de județ", unui negru și astăzi îi este imposibil să iasă pe stradă sau să stea la restaurant, că se țin delaolaltă după el și copii, și oameni în toată firea, și femei care au cetit romane moderne și pornografice. Fiecare cu intenția și curiozitatea lui.

Vitrinele, prăvăliile, monotonia și identitatea obiectelor oferite spre vînzare și expuse în galantar, aceleași pretutindeni, cu marca și faima lor internațională: șoșoni Tretorn, pălăria Mossant, ceasornicul Longines, uniformizează orașele, le dau parțial un aspect comun.

Și totuși „strada" este cel mai caracteristic și mai interesant aspect al unui oraș. Există însă, în această *uniformitate*, o dozare de nuanțe și de gust, care creează *sufletul* unui oraș, specificul unei rase. Haine gata *atîrnate* afară, ghete spînzurînd ca niște cadavre de păsări mumifiate, o vitrină neglijată și în dezordine, dau anumite indicațiuni și pitoresc.

Cannebiera este tipică din acest punct de vedere. Nu are magazine de mare lux. Aici e desfacere pentru popor, pentru orientalul amator de oglinjoare, cuțitașe, pipe și articole de serie. Cinematografe, o subterană chinezească cu sonerie la geamul vitrinei, popor la galantar, alegere făcută în gura mare cu participarea tuturor celor prezenți în aceleași moment; un automat de fotografiat și unul de mîncare, un colț de grădină publică, o muzică militară, și iar popor: militari, mică burghezie, oameni fără definiții și carieră precisă, pălării pe-o parte, șăpci pe ochi: Cannebiera. Un fel de tobogan de oameni, automobile, magazine și lumini electrice care urcă și coboară înspre apa moartă ca albușul de ou crud a vechiului port.

Aproape fiecare prăvălie e un bazar în care se vînd lucruri disparate, fără nici un pic de rudenie: ghete, oglinzi, cărți poștale, pipe și bere.

Aproape toate sînt deschise până tîrziu, până la miezul nopții, până cînd poftești. Stîlpi cu lumini electrice, ca niște candelabre evreești văzute prin lupă, luminează strident și artificial.

Toate librăriile seamănă cu niște anticării, simbolic. Cartea veche și cartea nouă nu sînt clasate după vîrstă, ci filozofic, după normele normale. Există o dezordine boemă, cărți vă-

vășite, teancuri pe jos, cîteva etajere până în stradă ținîndu-se de mîni pe ușă. Un client stă pe scaun, altul în picioare, și răsfoesc volume, rînd pe rînd; le pun apoi teanc alături așa cum se așează la berării farfurioarele indicatoare de consumație; alt client e sus pe scară, cu pălăria turtită de plafon. Librarul cetește și el: are ochelari, părul lung și sburlit, exemplar de chimist în laborator.

Un ghid.

O idee: un ghid. Acel obiect disprețuit de intelectualul voiajor, dușman al preciziunii istorice. Și totuși...! Eu cred că Englejii au făcut ghidului scris această detestabilă și nemeritată reputație. Englezul poartă și se folosește de ghid, ostentativ și exclusiv. Simți că dincolo de ceiace îi spune ghidul nu mai este nici o cunoștință. Ghidul este manualul prim și ultim! Este unealta autodidactului care crede că a devenit savant.

Ghidul apoi trebue consultat cu discreție; e un instrument personal și complectează o intimitate. Ghidul întrebuințat în public este echivalent cu explicația dată cu voce tare, fără respectul de aproapele tău. Este ca și cum ai ceti în gura mare textul explicativ la cinematograf, plictisind toată lumea dimprejur.

Chimistul-librar îmi oferă ghiduri de diverse dimensiuni și formate; dela unul, echivalent cu un volum scris de d. Iorga, asupra Marsiliei, până la ghidul alcătuit de însuși cel care-l oferea. Mă opresc la cel care-i „nouveau", care mai poartă mențiunea de „pratique et indispensable", care intră comod în buzunar și care totuși are planuri, tablouri, fotografii, etc.

Am dat peste un ghid făcut de un marsiliez. Se cunoaște după aceste recomandări din titulatură, dar este mai cu samă evident după textul din interior. E „simplu și clar", spune anonimul autor, care 'n sara aceia trebue să se fi plimbat fluerînd și cu mînile în buzunări pe cheiu.

Și istoria Marsiliei începe frumos ca un film sentimental: Pe la anul 600, Foceienii alungați din Ionia, veniră aici și fondară un oraș. Legenda spune că au debarcat exact în ceasul cînd șeful Segobrigilor serba căsătoria fiicei lui, Gyptis, cu junele grec Protis. Marsilia s'ar fi născut din acest himen „eleno-celtic".

Nimic biblic în această legendă. Totul aproape comercial. Marsiliezii nu sînt copii din flori, ca aproape toată omenirea, căci legendele de pretutindeni exaltează amorul liber și copiii bastarzi.

Grecul trebue să fi avut parale, șantier și corăbii, iar celta trebue să fi fost frumoasă, brunetă și aprinsă.

Marsilia aceasta, prin care mă plimb cu un vag sentiment de quasi-proprietate născut tocmai din ideia că n'am nimic, a fost rivala Cartaginei, aliata Romei, dușmana și învinsa lui Cezar.

Pe aici au trecut: Vizigoți, Burgunzi, Ostrogoți, Franci, și apoi Lombarzi, Normanzi, Sarazini. Distrugeri și renașteri din cenușă. Ca pretutindeni, dacă te uiți în trecut... Și eu calc pe urmele pașilor unui ostaș de-ai lui Cezar, îngropate adînc subt trotoar, și am, în sîngele meu roman, o mîndrie inconștientă și nestăpînită, care vine de mai departe decît mine. Încep să înțeleg, prin sensul și fatalitatea istoriei, de unde în cugetul meu o conștiință și o atitudine de cuceritor și de om familiarizat cu aceste locuri necunoscute mie.

Imi amintesc vag că pela 1720 a fost aici o ciumă teribilă care a ucis jumătate din populația Marsiliei.

Un laș instinct de conservare, o clipă mă face să mă gîndesc la vitalitatea morbului ciumei peste două veacuri...

Dar pe marsiliez întreg îl găsesc în această indicațiune, exactă poate în fond, și totuși cu o savoare de glumă franțuzească, la adresa marsiliezului: „Le territoire de Marseille, ville et faubourgs, comporte 22.800 hectares, soit *le triple de la superficie de Paris.* Territorialement, Marseille serait la plus vaste des communes de France *si Arles n'existait pas*".

Iată ideia fixă a marsiliezului de a concura cu Parisul care, dacă ar avea și el o Cannebieră, ar fi o mică Marsilie; iată romanticul și savurosul patos de sud. — Salut! — Dar, mai întâiu, puțin săpun de Marsilia. Imposibil. Tot e contrafacere. Original numai la Paris. La Luvru. Curios! ca și tablourile.

Marsilia veche.

Un oraș vechiu. Ce a mai rămas?

Unde-s vestigiile, unde-i îngropată cenușa? Generații după generații s'au perindat și azi înfățișarea orașului e contemporană cu noi, cu oameni îmbrăcați ca noi, cu aceleași preocupări, cu aceiași mentalitate. Unde-i oare marsiliezul care a băut vin la nunta grecului Protis în anul șase sute?

Au rămas numai munții arizi împrejur, în amfiteatru, ca o arenă romană în plin aer, cu scena lucie a portului vechiu. A rămas de atunci golful acesta gîtuit, ca un lac, cu aceiași formă, cu zările lui de atunci deschise spre sud, și stîncile din față și insulele de piatră cu legendele lor pe care nu le mai știe nimeni și care trebue să fi fost frumoase.

Marsiliezul dela nunta frumoasei Gyptis a avut priveliștea acelorași zări și coline, și serile erau la fel și lumina la fel. Nimic din așezările omenești nu mai este; le-a făcut dragostea și le-a distrus ura oamenilor. Și totuși pe-aici au fost.

Trebue să le fi înregistrat puterea păstrătoare a celor ce nu mai sînt.

Caut, printre străzile din josul tîrgului, din preajma portului, urmele strămoșilor, ca pe niște morminte părăsite care nu se mai cunosc. Totu-i prefăcut. Și totuși iată biserica Sfîntului Victor, între case dărăpănate și cruce de străzi care coboară pustii și murdare în portul mort de bătrînețe.

Mănăstire de călugări fondată de sfîntul Casian la anul 410. Dar, vai! reconstruită și pela 1200 și în cel de-al XIV-lea veac.

Un aspect de cetate cu crenele și turn; păreți de piatră oblici cu găuri mici. Un stil rudimentar. Au trebuit oamenii să se apere mai mult decît să se roage acolo. Sfinții stăteau cu săgețile la șold și cu cupa de otravă în mînă. Toți, sfinți și credincioși, erau între moarte și nemurire, între duh și neființă. Se bătea în jurul zidurilor cu berbecii, nu cu toaca pașnică de-acum. In stil, cîteva fragmente romane, ca urmele adînci ale unui uriaș care a trecut și pe-aici. Pretutindeni în lumea aceasta, urma de stil roman, pașii lor de oțel urcați pe ziduri și săpați în piatră și în stînci.

Biserica aceasta păstrează intactă aparența de fort și cetate. Nici o cruce, nici o cupolă. Clopotele sus în cadrul cu crenele, mai mult ca pentru un semnal de alarmă decît o chemare de rugăciune. Aici sînt criptele și catacombele, în care, după tradiție, Sfîntul Lazăr și Sfîntul Victor au fost îngropați cu ceilalți tovarăși ai lor de martiraj.

Tradițiile acestea, chiar dacă sînt inventate, chiar dacă avem conștiința că sînt ca atare, fac totuși o legătură cu nedefinitul de dincolo, de acolo unde se sfîrșește aducerea aminte a lumii.

Și în definitiv, totul trece la legendă, adevărul rămîne mort, ca să nască pe urmele lui, mai trainic, oglindirea lui în trecutul care-i totdeauna romantic și care transformă totul în vis.

In această cetate s'au apărat la începuturi sfinții, și aici s'au adăpostit apoi beneficiarii credinței, abații și seniorii de mai tîrziu, nobilii potentați, posesori a jumătate din teritoriile Marsiliei.

Ceiace a fost frumos s'a petrecut însă subt pămînt, fără suprafață în hectare, într'o așa măsură, încît nu avem nici un motiv de mîndrie că trăim deasupra.

Pe treapta unică a intrării, un cerșetor căzut, cirpă omenească cenușie și diformă. Inăuntru, aer rece și crud în încăperea ca un havuz de piatră, vid. Lumina vine săracă de sus încrucișînd snop alb ca săbii sus, deasupra candelabrului. Austeritate. Pămînt și piatră amenajate pentru altar. Icoanele par ciudate. Hrubele catacombelor duc spre nașterea crești-

nismului sau spre morminte fără nume. Intunerecul vine de jos larg, într'o vînă neagră ca țițeiul.

Cînd eșim afară, la lumină, avem bucurie de oameni eliberați, și soarele ne face rău ca o arsură.

Château d'If.

Spre cheiul Belgienilor, un ponton, pe care s'a ridicat în două etaje un restaurant, clatină carapacea lui hidoasă. E inestetic și disproporționat.

Cerdacul dimprejur se răsfrînge ca o ruină în cioburile sticloase ca uleiul ale apei din port.

Așteptăm vaporul care face cursa spre „Château d'If". Sosește legănat și nesigur, deasupra apei sparte.

O echilibristică șovăitoare pe-o punte scurtă, mîini înălțate bat aerul; o săritură; un loc pe o bancă de zăbrele; un colac cu insigna „Matador"; un soldat francez cu beretă și pantaloni scurți, albaștri; alți soldați; doi bătrîni...! Personalul: lupi de mare cu barbă pe subt bărbie numai ca o umbră, gen Wagner, o pipă; un clopot care sună; un aer ca pentru traversat Atlanticul.

Vaporul care crescuse în ochii noștri apropiindu-se, se face parcă iarăși mic subt noi, intrînd moale în apă.

Un ultim semnal. Țărmul tremură și se depărtează. Marginile amfiteatrului roman, cu munții sterpi din fund, se înalță, se arcuesc strîns, cresc deasupra noastră până în cer, într'un gest larg de pelerină care se strînge. Soarele cade în plin topind totul. Și același amfiteatru se coboară lin, se micșorează depărtîndu-se, devine colină dulce, își lipește tîmpla de pămînt. Casele, orașul tot cu Cannebiera lui nu se mai deslușesc; totul e confuz, roșietic; o cărare, un turn ca un deget mustrător.

Notre-Dame de la Garde ne urmărește numai pe deasupra farului Sfînta Maria și ne petrece blagoslovindu-ne cu statuia de aur sclipitor din creștet.

Podul de fier suspendat trece pe deasupra capului ca o ghilotină colectivă din al cărei laț am scăpat; golful se îngustează între două faruri și apoi apa năvălește eliberată în larg, în voe, cu sărituri la margini pe piatra spălată a stîncilor albe.

Las degetul în apă: vierme frînt... Incrucișăm alt vaporaș: semne de batistă; o scrutare repede, parcă am căuta un spion sau un amic pe care l-am pierdut. Apa fișie subt noi. De pe stînca malului, un înotător sare alungit în apă.

Ne apropiăm de castelul d'If. Pe coasta din stînga noastră, oteluri și vile albe rîd spre noi. Insula e aspră și cenușie deasupra cercului de valuri albe care-i ling poalele, care se gudură, care cad în plescăit violent. Castelul se prelungește în

sus din stîncă, la fel de cenușiu și colțuros, și nu știi unde începe castelul și unde sfîrșește stînca naturală. Zidurile vin și cad brusc în mare; pǎrete drept. Sus, din mijlocul centurii, urcă turle rătezate, de piatră, cu ochiu mic. Iar deasupra, terase cu crenele. Reeditarea bisericii Sfîntului Victor. Cîtă vreme nu s'a știut unde-i biserică și unde-i Cetate?

Urcăm pe scări de piatră. Subt noi, un marinar caută scoici, prinse în stîncile înverzite de apă, ca bureții în trunchiul copacilor bătrîni și găunoși. Trupul pescarului subt apă pare gelatinos și are mlădieri frînte anormal. Uneori este identic cu o broască jupuită care destinde în semicerc elastic picioarele dindărăt.

Piatra e fierbinte subt tălpi și în jurul nostru. Intrăm în curtea părăsită înconjurată de zidul înalt de piatră și apa adîncă de dincolo.

Intrăm în așa zisul castel. O curte mică, pătrată. In jur ziduri de piatră închizînd în trei etaje cămăruțe fără uși și fără ferești, ci numai cu deschizături neregulate cu piatră.

Incepe a mirosi urît ca într'o cazarmă, ca într'o închisoare.

Balustrade nouă de lemn înlesnesc urcușul spre etaj. In jurul curții, galeria ca un cerdac, în care dau deschizăturile negre ale celulelor.

Aici a pus François I-er piatra fundamentală. Loc blestemat. Frunte scuturată deasupra apelor. Inchisoare dela început. Putea să adăpostească o domniță, și a tot adăpostit o serie de eroi nenorociți.

Umbra lui Alexandre Dumas cercetează urmele lui Monte-Cristo.

Deasupra ușilor, firme indică precis celula fiecărui încarcerat. Parcă ar fi un institut pentru celebrități. Te-aștepți la fiecare moment să iasă într'adevăr, palid și întunecat, fie Mirabeau, Philippe Egalité, Omul cu masca de fier...

Sau poate e un Panteon al recalcitranților, în care umblă moale umbrele nevăzute și misterioase ale celor ce-au zăcut și murit aici, și care par mai durabile decît sicriele de piatră cu coroane și inscripții din sinistrul beciu al Panteonului cel adevărat.

Cel puțin aici, istoria e directă și umilitoare fără înconjur: miroase a cabinet ca pe vremea încarceraților, ca pe vremea celor cinci sute treisprezece învinși ai Comunei.

Intrăm cîte puțin în fiecare încăpere în care întunerecul miroase prost și în care zădarnic se încearcă evocarea vreunei umbre din trecut. Morții au murit definitiv.

Pe păreți se amestecă grotesc inscripții adevărate, sculptate 'n piatră cu ascuțișul viu al privirilor fixe și încordate pentru a străpunge zidul, cu inscripția de pretutindeni, de pe toți păreții eroici: Jules Durant, matelot 1920...

Intr'un loc este și un stilp de piatră ca cele de pe pontoanele de debarcat, cu un lanț ad hoc de ancoră, pentru nu știu ce om. O inscenare istorică primitivă. Imaginația celor de azi este numai exagerată și hiperbolică, americanizată.

Bătrînul din vaporaș e curios peste măsură, vrea să trăiască istoria și, înfășurîndu-se în hăinuță, vrea neapărat să treacă, cu picioarele înainte, pe-o gaură dintre două celule, pe unde a trecut Monte-Cristo.

O clipă am viziunea cavalerului lui Dumas, renăscut și caricaturizat pentru a nu putea fi identificat, sosit incognito la fața locului, pentru reconstituirea propriei lui vieți. Bătrîna, îngrijorată, încearcă să-l oprească, cu apostrofa repetată cu asfixie: Vai, Maurice!...

Pe terasa de sus, în care eși, după ce te-ai învîrtit ca un sfredel în piatra tăiată cu scări în spirale, avînd impresia că pui piciorul pe capul celui care te urmează, e soare și lumină. Un altar purtat de apă. Se poate face o rugăciune pentru cei ce-au pătimit. Am impresia că toate cuvintele merg de-acolo direct la Dumnezeu.

Dela înălțime, fundul mării se vede subt apă, cu pete verzi, cu drumuri și cărări pentru cine știe cine. Valurile în jurul stîncii lasă rînduri de dantele albe.

Un vapor mare intră în port. O clipă prora este îndreptată spre noi, ca o mașină infernală, ca un cuțit căruia i s'ar fi dat drumul să tae insula în două, și ezită clătinat.

Statura lui de oțel crește din apă dominatoare și impresionantă. Mersul pare încetinit, și-i ca purtat de valuri.

In curtea torturilor și execuțiilor de altă dată, o berărie populară. Se bea pentru proslăvirea istoriei, banalizată și redusă la proporția sufletelor noastre de astăzi.

Dintre pasagerii vaporașului nostru lipsește părechea de bătrîni. Maurice, poate Mirabeau ridicol deghizat, a rămas în preajma locurilor pe care le-a cunoscut.

Și ea are capul pocit și falș al...

Marsilia vine iarăși spre noi, crescind din nedefinitul înserării, deasupra căreia binecuvîntează fix și împietrit statuia de aur din vîrful turnului cazon al bisericii Notre-Dame de la Garde...

Debarc în același loc, pe aceleași scînduri gudronate și mirosind a pește. Dar sînt puțin altul. Mă strigă ceva din urmă printre lipăitul viu al valurilor. Mă mustră cineva, și pentru ce? Simt că'n insula aceia de piatră dintre apă și aer s'au făcut crime și nedreptăți, că s'a suferit pentru credințe, că a fost izolat acolo tot ce-a avut rînd pe rînd mai bun o mare națiune.

Azi, pe același loc, privim în binoclu panorama coastei marsilieze, cu tonalitatea ei sură de stîncă, cu vile albe în

soare, cu pomi prăfuiți, și unii contemporani, dupăce-au eșit pe ușa Măștii de fier a cărei taină a rămas nehotărîtă până azi, iau o bere democrată în curtea închisorii. Amintirea istorică ne umilește până la rușine. Pe oriunde simțim că au trecut de mult alții, sîntem timizi și mici, suportăm o inexplicabilă vinovăție, mi-e jenă de rahitismul nostru moral meschin și pretențios.

Și pretutindeni, și mereu, închisori, închisori. Nu pentrucă oamenii erau mai răi, dar pentrucă credințele erau mai puternice. Compromisul ca și pendula sînt mai recente.

Mă desgustă numai tirania aceia aprigă cu totul în fier: cu lanțuri, cu măști, cu uși, cu gratii de fier.

Insula a rămas departe, între valuri, mai albă în soare, ca alungată de pămîntul de care prin blestem nu se va mai apropia niciodată. Trecutul pe ea se face mic, și nu se mai vede. Iar lumina care clipește singură, departe, în larg, nu-i candelă pentru trecut, nici rememorarea suferințelor de-acolo, ci lumina electrică dela... restaurantul respectiv.

Cartierul vechiu.

E fioros tipicul orașelor moderne. Cravatele și gulerele din vitrinele magazinelor de galanterie și mode sînt parcă instrumente de gîtuit, de asfixiat. In geamuri, ghetele sînt cu talpă nouă, ca pentru morți.

Trecutul e mai puțin sinistru decît prezentul. Acolo a rămas numai cadrul vechiu, iar din ani, ca vegetațiile în păduri în care straturi multe de frunze veștede au putrezit, populația e deasă și multă. Așa-i în cartierul vechiului port. Acolo-s sărăcia și crima.

Printre case murdare și afumate, străzi înguste cad în pantă spre golf, spre cheiu. Prin mijlocul hudiței întunecate, curge un părăiaș artificial pornit din cișmeaua de sus care-i deschisă perpetuu. Toate ușile și geamurile-s deschise. Toată casa e în stradă, scăunașe, petici, copii goi sau în zdrențe, femei cu cămașa căzută pe un umăr și cu părul încâlcit, pescari sau negustori cu mînecile suflecate, cu pipa în gură, cu scuipatul repede ca sborul de rîndunică, coșuri cu zarzavaturi, cu fructe, multe în panere și pe jos; coji de ouă, mîncare stricată, coji de scoici, peștișori mici, murdărie, totul în străduța îngustă de doi metri. Țipete, fluerături, un cîntec, o armonică dela un „bistro"; toată lumea de acolo, o sută, două de oameni, cu copii, cu pisici moarte și vii, țipă, vorbesc în gura mare; nu există taină, totul e obscen de exterior și violent.

O căruță pe două roate înalte, trasă de un catîr, trece printre coșurile cu zarzavat; se oprește; toată circulația e împiedicată. Se spun cuvinte tari; doi se înroșesc și se iau la bătae; unul apucă pe celălalt de-o batistă roșie-vărgată dată

pe după git şi înodată! Nu intervine nimeni; e un spectacol obişnuit; o luptă dreaptă. Oare nu se vor omorî cu cuţitele? Un măcelar strigă, cît poate, preţurile, se stropşeşte la o ţaţă căreia nu-i place carnea; panerul este aruncat afară şi cade'n hudiţă ca o pasăre moartă.

Popor, popor, mereu. Fiecare e un tip: se poate picta ca un reprezentant al Marsiliei.

Copii murdari şi goi fug printre picioarele catîrului, care se gîndeşte schimbînd din urechi, după ce au furat o piersică dintr'o grămadă pusă jos.

Prin mulţimea aceasta, mă strecor suspect şi, mărturisesc, cu puţină frică.

Un tip înalt, în cămaşă albastră, cu mînecile suflecate, cu pipă în gură, cu mînile în fundul buzunarelor dela pantalonii largi, mă petrece rîcanind provocator, şi după ce am trecut, mînios, scuipă fulgerător pe caldarîm. Intr'o odăiţă de bistro, sînt alţii, mai mărunţei şi mai mari, cu şăpcile pe-o ureche, şi trîntesc cu putere pe mese, cărţi slinoase.

Grecul acela, Protis, a avut şi o progenitură dubioasă!

Mişcarea aceia vie şi variată, tumultul şi violenţa ei, îmi plac, fără bravadă, ca un spectacol crîncen şi franc al vieţii.

E un aspect oriental dar cu mai multă mişcare, fără adormire lentă, ci cu aprigă energie.

Intre etaje, pe sfori, rufe la uscat, ca stegulețe eroice la o ciudată aniversare naţională.

De pe podul înalt de fier, care străjueşte largul, întins de pe-un mal pe celălalt al golfului-port, am văzut acoperişul acestor case tăiat brusc şi, pe terasa de sus, locuinţe de mizerie teribilă: o cutiuţă locuinţă; pe o sfoară, înşirate la uscat, cîteva pelinci şi, într'o oală, o închipuire de copăcel fără definiţie, crispat de căldură şi de tristeţă; o gaură ca o intrare de pod, prin care locuitorii aceia scoborau spre pămînt, cine ştie cum.

O sărăcie fioroasă şi crîncenă. Cînd va fi o revoluţie, de aici va porni, chiar dacă va fi să se sfîrşească în sinistra insulă din larg.

Cînd am pătruns spre catedrală, am avut impresia că am eşit dintr'o altă lume. Era soare; briza mării venea pe sus peste balustrada platoului de piatră depe care catedrala nouă, masivă şi urîtă, domină portul; şi zările erau largi şi cristaline, tremurate numai de căldură, cu valuri transparente, cum se văd la geamurile de sticlă proastă.

In noaptea ce-a urmat, trebue să fi fost o crimă între zidurile afumate şi murdare ale acelui cartier vechiu, în care, de sute de ani, oamenii se sbat zadarnic să iasă din mizerie şi se dau mereu la fund.

Demostene Botez

Lingvistica în cercetarea monografică*

I

Lingvistica e o ştiinţă nouă, constituită în prima jumătate a veacului al XIX-lea, atunci cînd s'a aplicat faptelor de limbă metoda istorică. Rezultă de aci, în mod firesc, că lingvistica, la început, a fost mai ales o ştiinţă istorică, îndreptată în spre perioada veche a limbilor.

Dar, pe lîngă majoritatea cercetătorilor, care studiau fazele succesive ale limbilor, cîţiva au preconizat, încă din primele timpuri, cercetarea stadiilor actuale. Astfel, W. de Humboldt (1767—1835), plecînd dela convingerea că activitatea intelectuală a fiecărui popor se manifestează în limba sa, preconiza studiul faptelor lingvistice pentru ele însele. Limba nu e un produs artistic, ci o exteriorizare a naturii omeneşti, mai zicea el; de aceia, fiecare graiu local formează o unitate, care trebue studiată aparte.

Curiozitatea pentru graiurile locale nu lipsea: în Elveţia, în Franţa şi, mai tîrziu, în Italia, „Parabola fiului risipitor", redactată în limba literară, fusese tradusă, la începutul veacului al XIX-lea, în mai multe graiuri locale **. Se credea, în deobşte, că dialectele sînt mai conservative decît limbile literare; de abia mai tîrziu lingviştii şi-au dat sama că limbile literare sînt mai conservative, pe cînd dialectele inovează.

Humboldt a avut o mare influenţă asupra contempora-

* Comunicare făcută în ziua de 8 mai 1929 la „Institutul Social Romîn", secţia sociologică.

** J. J. Champollion Figeac, *Nouvelles recherches sur les patois ou idiomes vulgaires de la France et en particulier sur ceux du département de l'Isère*, Paris, Goujon, 1809; *Mélanges sur les langues, dialectes et patois, renfermant, entre autres, une collection de versions de la parabole de l'enfant prodigue en cent idiomes ou patois différents, presque tous de la France...*, Paris, 1831; Stalder, *Die Landessprachen der Schweiz, oder schweizerische Dialektologie*, Aarau, 1819; B. Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853.

nilor săi. Jacob Grimm (1785—1863) lucrează subt directa inspirație a ideilor sale: orice individualitate trebue respectată, scrie Grimm în 1812, prin urmare și orice individualitate lingvistică; fiecare formă actuală a limbilor germanice trebuia deci descrisă cu preciziune. In 1819, apare primul volum din *Deutsche Grammatik* a lui J. Grimm, care era nu numai o gramatică paralelă a limbilor germanice, ci mai ales o bogată colecție de fapte observate de autor în limba vie.

Același drum l-a urmat mai tîrziu Aug. Schleicher (1821—1868), care a consacrat în tinerețe o lucrare graiului său matern: *Volkstümliches aus Sonneberg*, pentru a da în 1857 bogata colecție de materiale lingvistice(cîntece populare, povești, etc.), strînse în parte la fața locului (1852), materiale de care se servise la compunerea gramaticii limbii lituane, apărută cu un an înainte *. Prin aceste două cărți care alcătuesc *Manualul limbii lituane*, Scheicher dădea un model de descriere a unei limbi vii, model urmat mai tîrziu de o serie de dialectologi.

II

Pela 1879, abatele Rousselot (1846—1924), în Franța, își dăduse sama că lingvistica trebue să studieze limba vorbită. Era momentul cînd interesul pentru cercetarea fazei actuale a limbilor vorbite se trezise cam în același timp în țările din Apusul Europei. J. Cornu, dela care J. Gilliéron a primit cele dintăi îndemnuri pentru cercetările dialectale, descrie fonologia graiului din comuna Bagnes (1874) **; tot atunci, marele lingvist italian G. I. Ascoli stabilește principiile transcrierii fonetice a sunetelor vorbite și dă la iveală celebrele-i descrieri ale dialectelor retice și franco-provansale (1873 și 1878), pentru a publica mai tîrziu o privire de ansamblu asupra dialectelor italiene ***. Ascoli a provocat cercetarea și descrierea științifică a graiurilor vorbite în Italia ****.

* Aug. Schleicher, *Handbuch der litauischen Sprache: I, Litauische Grammatik; II, Litauisches Lesebuch und Glossar*, Praga, 1856—1857.

** J. Cornu, *Phonologie du Bagnard*, *Romania*, VI, 1877, p. 369 și urm.

*** G. I. Ascoli, *Trascrizioni e altri additamenti elementari* (1873); *Saggi ladini* (1873); *Schizzi franco-provensali* (1878); *L'Italia dialettale* (1885), în *Archivio glottologico italiano*, I, p. XLII și urm., 1 și urm., III, 61 și urm., VIII, 98 și urm.

**** C. Nigra, *Fonetica del dialetto di Val-Soana (canavese)*, *Ibid.*, III (1878), p. 1 urm., F. D'Ovidio, *Fonetica del dialetto di Campobasso*, *ibid.*, IV (1878), p. 145 și urm., etc.

Plecînd pe urmele lui de Tourtoulon și Bringuier, din Montpellier, care căutase să precizeze printr'o anchetă pe teren limita de nord a dialectului provansal, * Rousselot cercetează graiurile locale, începînd cu satul său natal (Saint-Claud, dep. Charente), și duce ancheta pe teren până dincolo de Montluçon, la Ids. Rousselot era un observator admirabil, de o preciziune rară. Intors acasă, studiază timp de trei luni graiul mamei sale și, mai tîrziu, reia studiul început mai înainte și cercetează amănunțit graiul a cinci generații succesive din propria sa familie (1886—1887 și 1889—1890). Metoda lui Rousselot era de a observa fără a „provoca": cunoscînd perfect graiul local, putea angaja conversații cu persoanele dela care dorea să culeagă informații, fără ca acestea să ghicească scopul său. Culege cuvinte, fraze, povești și dialoguri, notate imediat cu ajutorul unui alfabet fonetic, și are grijă să dea amănunte asupra persoanelor interogate; pronunțările sale le-a studiat la Paris, cu ajutorul aparatelor de preciuziune.. In 1892, apare lucrarea în care consemnase rezultatul cercetărilor sale: *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*.

Oricare ar fi fost importanța cărții lui Rousselot, ea nu putea fi un model de monografie, pentrucă era consacrată numai foneticii. Rousselot era împotriva metodei de cercetare dialectală cu ajutorul chestionarului: un *chestionar lingvistic* este o colecție de cuvinte și de mici fraze uzuale, grupate pe categorii de sensuri, pregătite dinainte și redactate în limba comună a regiunii respective, pe care anchetorul le pronunță în fața persoanei interogate; persoana interogată traduce chestiunea în graiul său local și anchetorul notează numaidecît răspunsul. Anchetorul culege, prin urmare, felul cum o persoană oarecare dintr'o localitate anumită a reacționat în cutare zi și la cutare oră față de o chestiune care i-a fost pusă în limba comună a regiunii. S'au adus, de către Rousselot și, mai tîrziu, de către alții, anumite critici anchetei cu ajutorul chestionarului: s'a observat, de exemplu, cu dreptate, că, atunci cînd diferența dintre graiul local și limba comună e foarte mică, nuanța nu mai este perceptibilă și nu poate fi inregistrată; s'a mai reproșat anchetei făcute cu ajutorul chestionarului că răspunsurile obținute sînt condiționate de chestiuni și că, prin urmare, nu se obține vorbirea naturală. Dar avantajele sînt mult mai mari decît aceste neajunsuri. Marele avantaj al anchetei făcute cu ajutorul chestionarului de una și aceiași persoană, este că ni se dau dintr'odată răs-

* De Tourtoulon et Bringuier, *Etude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl*, Paris, 1876.

punsuri *comparabile* între ele, pentru că au fost căpătate prin acelaşi procedeu, în condiţiuni identice. Este evident că nu putem ajunge la acest rezultat culegind material la voia întimplării, cum se petrece atunci cînd notăm o conversaţie cu un localnic.

Exemplul dat de Rousselot a fost urmat, dar cu o modificare, în sensul că de astă dată ancheta a fost făcută cu ajutorul chestionarului. Louis Gauchat cercetează în 1898—1899 şi în 1903 graiul din Gharmey, sat în Elveţia (cantonul Fribourg); în 1905 apare lucrarea intitulată: *L'unité phonétique dans le patois d'une commune*, în care Gauchat expunea rezultatul cercetărilor sale. Gauchat a cules cuvinte şi fraze dela 9 persoane, şi anume: 1. un vocabular al meseriilor, 2. aproximativ 400 de cuvinte şi fraze dela persoane de vîrstă şi de sex diferit (cu ajutorul chestionarului), 3. o serie de cuvinte caracteristice.

Dar, afară de aceste anchete, s'au practicat de către aceia care au urmat calea deschisă de Schleicher, anchete de un alt tip: astfel, G. Weigand, în timpul anchetei asupra graiurilor romîneşti dela nordul Dunărei (1895—1901), pe lîngă răspunsurile la un chestionar lingvistic, a mai adunat, la întîmplare, texte orale notate fonetic (cîntece populare, poveşti sau simple naraţiuni ale unui fapt oarecare). In 1900, R. Gauthiot în urma anchetei pe care a făcut-o la faţa locului la Buividze, în Lituania orientală (guvern. Kovno), a putut redacta o gramatică descriptivă, urmată de un glosar, încît lucrarea sa este un model de monografie lingvistică precisă şi clară. * In sfîrşit, şcoala lui I. A. Candra şi Ov. Densusianu a executat o serie de anchete în Romînia, menită să informeze în acelaşi timp pe lingvist şi pe folklorist: anchetorul culege texte orale dela persoane de vîrstă şi de sex diferit, precum şi o serie de cuvinte şi de nume de persoane, etc.** Mai amintesc aci ancheta asupra limbilor vorbite în India, pornită în zilele noastre din iniţiativa guvernului englez, pentru că această anchetă e instructivă cu privire la modul cum se poate explora un domeniu întins, pe care se vorbesc limbi diferite, necunoscute sau puţin cunoscute; ancheta consistă din: 1. traducerea în graiul local a unui pasaj din „Parabola fiului risipitor"; 2. dintr'un text oral oare-

* R. Gauthiot, *Le parler de Buividze*, Paris, Bouillon, 1903.

** V. de ex. I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, Bucureşti, Socec, 1907 şi Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, Bucureşti, Socec, 1915. Cercetarea lui Gamillscheg, asupra graiului a 24 de localităţi din nordul jud. Gorj, e consacrată mai ales nunaţelor fonetice din această regiune: E. Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, Viena, 1919 (*Sitzungsberichte d. Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.-hist. Kl., Bd. 190, Abhandl. 3).

care, notat fonetic; 3. dintr'un mic chestionar pregătit dinainte (cuvinte şi expresii), tradus în graiul local; 4. dintr'o serie de înregistrări fonografice. S'au descris, astfel 179 de limbi şi 544 de dialecte.*

III

Ne oprim un moment aci, ca să vedem care sînt rezultatele generale la care s'a ajuns prin anchetele fonetice ale lui Rousselot şi Gauchat. Să examinăm, mai întâiu, rezultatele, aşa cum au fost înfăţişate de autori.

Rousselot şi Gauchat au ajuns la concluzia că nu există unitate fonetică în graiul unui grup lingvistic; această unitate ar exista, însă, în interiorul unei generaţii de vorbitori, cu alte cuvinte, aceleaşi inovaţii fonetice s'ar observa în interiorul unei generaţii. Afară de această importantă observaţie, Gauchat a arătat că legile fonetice sînt contrazise prin exemplele ce le-a cules.

Voi reveni mai departe asupra chestiunii identităţii inovaţiilor fonetice. A. Terracher şi P. Goindànich au criticat felul cum problema a fost prezentată de către Rousselot şi Gauchat; amîndoi au arătat că exemplele invocate nu confirmă existenţa aceloraşi tendinţe articulatorii în fiecare generaţie de vorbitori.** De unde ar veni această putere a „generaţiei"? — s'a întrebat cu drept cuvînt Terracher. Faptele reunite de Rousselot se explică, în realitate, prin influenţa francezei comune; cele culese de Gauchat, care ar contrazice existenţa legilor fonetice, sînt de asemenea împrumuturi: bătrînii au imitat pronunţarea celor tineri, sau viceversa. Dezagregarea graiului, într'o comună ca Cellefrouin, a fost provocată de căsătoriile mixte.

IV

Rezultatele la care s'a ajuns, prin aceste cercetări, sînt importante. Dar, pentru cineva care ar vrea să considere un teritoriu mai întins, se pune întrebarea: de ce să se culeagă graiul din cutare localitate mai degrabă decît graiul din cutare altă localitate? G. Paris, în 1888, voia ca fiecare sat din Franţa să-şi aibă monografia lingvistică.*** Prin aceasta se creau atîtea obiecte de observaţie cîte localităţi s'ar fi cer-

* V. *Linguistic Survey of India*, vol. I, part I, *Introductory*, Calcutta, 1927 (au apărut 11 volume, în mai multe părţi).

** V. indicaţiile bibliografice dela sfîrşitul comunicării, n-le 11 şi 12.

*** G. Paris, *Mélanges linguistiques*, publ. de Mario Roques, Paris, Champion, 1907, p. 440.

cetat; într'o țară ca Franța, unde fiecare localitate și-a avut dezvoltarea lingvistică independentă, dela romanizare încolo, fără să fi existat vre-o epocă de unitate lingvistică, o astfel de anchetă ar fi adus prea puțin pentru teoria generală, față de marile eforturi și cheltueli pe care le-ar fi necesitat. Meritul lui J. Gilliéron (1854—1926) este de a fi reacționat încă de pe atunci și de a fi conceput o anchetă care trebuia să cuprindă întreg teritoriul de limbă franceză. Elev al lui Cornu, Gilliéron începuse prin a da, în 1880, o descriere a unui graiu local, cu ideile care dominau în acel moment; Gilliéron era atunci împotriva anchetei cu ajutorul chestionarului. * Mai tîrziu, în urma cercetărilor personale asupra graiurilor vorbite în Franța, s'a convins de utilitatea chestionarului lingvistic. Ancheta plănuită de Gilliéron a început în 1897 și a luat sfîrșit în 1901: ea a dus la elaborarea *Atlasului lingvistic al Franței*. **

Originalitatea anchetei condusă de Gilliéron apare atunci cînd o comparăm cu anchetele lingvistice făcute de alți dialectologi, la aceiași epocă, de exemplu cu ancheta prin corespondență întreprinsă de G. Wenker pentru *Atlasul lingvistic german* (300 de cuvinte grupate în 40 de fraze) sau cu ancheta lui G. Weigand consemnată în *Atlasul lingvistic al domeniului dacoromîn* (1909). Ancheta pentru *Atlasul lingvistic al Franței* a fost făcută de un singur anchetor, E. Edmont, cu ajutorul unui chestionar cuprinzind peste 2000 de chestiuni (cuvinte și fraze scurte, uzuale, grupate pe categorii de sensuri), chestiuni alese de Gilliéron în urma cerce-

* J. Gilliéron, *Patois de la commune de Vionnaz (Bas-Valais)*, Paris, Vieweg, 1880. „Il faut s'abstenir autant que possible de tout système d'interrogation qui amènerait le campagnard à traduire du français en patois, si l'on ne veut pas courir le risque d'être dupe de ce mélange de langues, et si l'on tient à recueillir tout ce qu'il y a de vraiment original et particulier dans le langage que l'on étudie" (p. V).

** *Atlasul* nu e numai un mijloc comod de a prezenta materialele reunite, fiecare cuvînt sau fiecare frază avîndu-și harta proprie, astfel încît cercetătorul are dintr'odată subt ochi repartiția actuală a cuvîntului sau frazei în toate localitățile unde cercetarea a fost făcută, ci și prin faptul că harta cuprinde toate cuvintele diferite care denumesc o noțiune oarecare, ea redă realitatea lingvistică în toată complexitatea ei. In aceasta rezidă inovația importantă adusă de *Atlase*: repartizarea faptelor pe teren sugerează lingvistului care studiază harta explicații pe care nu le putea bănui în prealabil; nimic aprioric într'o astfel de cercetare; Gilliéron a clădit geografia lingvistică pe baza examenului realității lingvistice oglindită în hărțile *Atlasului lingvistic al Franței*.

tărilor sale îndelungate asupra graiurilor din Franța; așa dar, chestionarul era făcut în așa fel încît să dea informații asupra foneticei, morfologiei, sintaxei și lexicului. Edmont a interogat cîte o persoană (rar două persoane) în fiecare localitate. Chestionarul lui Weigand cuprindea 114 cuvinte, alese în așa fel încît să poată informa asupra tratamentului vocalelor și consoanelor; ancheta lui Weigand avea un scop pur fonetic. Localitățile din Franța care urmau să fie cercetate de Edmont (639 de localități) au fost stabilite de Gilliéron în urma experienței ce-o căpătase prin cercetările la fața locului; localitățile cercetate de Weigand (752 de localități) au fost alese la întîmplare. Edmont a cules informații precise asupra persoanelor interogate; Weigand — în afară de sex și de vîrstă — nu ne dă nici o informație în această privință.

Rezultatele anchetei lui Edmont au fost neașteptate: Gilliéron nu prevăzuse că *Atlasul lingvistic al Franței*, prin informațiile ce le-a adus cu privire la repartiția geografică a materialului lexical, va reinoi romanismul. In adevăr, făcînd posibilă comparația dintre graiurile locale, s'a putut determina, mulțămită *Atlasului*, istoria acestor graiuri; pe de altă parte, *Atlasul* a adus rezultate importante pentru lingvistica generală: a pus în lumină lupta dintre graiurile locale și limba comună, precum și importanța acțiunii conștiente a omului asupra limbii ce-o vorbește. Problema împrumutului lexical, a granițelor dintre dialecte, coliziunile lexicale provocate de omonimie și importanța „lucrului" pentru istoria cuvîntului, au fost de asemenea puse într'o lumină nouă, mulțămită *Atlasului* lui Gilliéron și Edmont. Migrațiile, luptele și dispariițiile lexicale au fost studiate de Gilliéron pe baza materialului adunat: Gilliéron ne-a făcut să azistăm la „viața" unei limbi.

V

Acestea sînt cele două tipuri de anchete lingvistice care trebuesc considerate; ele pot avea în comun *chestionarul lingvistic*, cu deosebirea că pentru monografie se culeg răspunsuri dela mai multe persoane, pe cînd pentru Atlas se culeg răspunsuri dela o singură persoană pe localitate.

Putem să examinăm acum, pe scurt, rezultatele la care s'a ajuns cu privire la graiurile locale, în urma acestor anchete.

Mai întîiu, noțiunea de *dialect* a putut fi *precizată*; există trei mijloace de a defini un dialect:

1. dacă luăm în considerație totalitatea trăsăturilor caracteristice ale unui graiu local, atunci ne mulțămim să definim graiul vorbit într'o localitate anumită;

2. dialectul poate fi definit luîndu-se în considerație o

singură trăsătură caracteristică; o astfel de definiţie este comodă, dar n'am nevoe să spun că este arbitrară;

3. în sfîrşit, dialectul, în sens grecesc, poate fi definit ca un ansamblu de graiuri diverse care prezintă caractere comune mai asemănătoare între ele decît cu alte graiuri din aceiaşi limbă. In Franţa, de exemplu, putem defini astfel graiurile din Normandia, Provansa, etc.

Diversificarea dialectală se explică dacă luăm în consideraţie factorul *timp*. Presupunînd că A e un teritoriu lingvistic unitar, după un timp oarecare vom găsi pe acest teritoriu un stadiu lingvistic diferit, în sensul că teritoriul e împărţit acum în zone lingvistice divergente, care se deosibesc fiecare în parte în alt mod, de stadiul lingvistic precedent. Aşa dar, transformările nu sînt aceleaşi pe întreg teritoriul. Dacă considerăm, de exemplu, limba imperiului roman în secolul al IV-lea d. C., constatăm că divergenţele locale erau mici; în sec. X d. C., însă, atunci cînd limbile romanice şi-au căpătat individualitatea, divergenţele dintre grupuri sînt profunde.

Acţiunile *universale* lucrează independent de voinţa individuală; ele provoacă *inovaţii paralele* în grupurile diverse ale unei limbi. Aceste tendinţe *colective* explică asemănările de structură lingvistică care s'au observat în limbile sau dialectele provenite din diversificarea unei limbi comune, de exemplu inovaţiile paralele care s'au petrecut în limbile slave despărţite după epoca de comunitate. * Individul n'are nici o acţiune asupra acestor inovaţii, pe care nu le poate observa. ** Tendinţele care provoacă inovaţiile acţionează asupra colectivităţii în aşa fel, încît indivizii care se află în condiţii identice, admit inovaţii la fel: caracterul *colectiv* al schimbării este, prin urmare, evident. Se ştie, pe de altă parte, că copilul învaţă limba mediului în care se află şi caută să imite, până la reuşita deplină, pronunţările pe care le aude. Prin aceasta, continuitatea lingvistică este asigurată: inovaţiile adoptate de o generaţie sînt transmise mai departe.

Divergenţele lingvistice se observă în grupurile sociale diferite: în limba populaţiilor primitive s'a observat că graiul bărbaţilor este distinct de graiul femeilor; la inceputul secolului al XVIII-lea, Dim. Cantemir ne spune că în Moldova graiul femeilor e caracterizat printr'o inovaţie fonetică particulară, care nu se regăseşte în graiul bărbaţilor: acei care adoptă această pronunţare sînt luaţi în batjocură şi numiţi „feciori de babă".*

* V. A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, Champion 1924, p. 2.

** V. A. Duraffour, în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, XXVII, n-l 81 (1927), p. 71—72: e vorba de dispariţia lui-*l*; într'o familie, tatăl şi mama l-au păstrat, pe cînd copiii l-au pierdut: „le père et la mère, avant le jour où je le leur fis constater, ne s'étaient jamais doutés de cette particularité de prononciation qu'ils avaient pourtant l'occasion de constater — je les ai cependant rendus, depuis quelques années, plus attentifs à leur patois — presque à chaque phrase de leurs enfants."

Limbile comune care servesc de suport unei civilizaţii se răspîndesc iute şi elimină limbile sau graiurile locale: astfel se explică rapida extensiune a limbii laine, care însă n'a putut „prinde" în zona grecizată a Peninsulei Balcanice, pentrucă civilizaţia greacă era mai veche şi superioară; extensiunea limbii franceze comune, care se petrece încă în zilele noastre, se explică în acelaşi fel: indivizii dela ţară caută să vorbească ca la oraş şi-şi părăsesc graiul local. Caracterul „eminamente social" (A. Meillet) al acestor extensiuni de limbi comune pe teritorii întinse apare deci cu evidenţă. Faptul că micile grupuri, care vorbesc limbi locale, nu pot rezista extensiunii limbii comune dotată cu un prestigiu social mai ridicat, e azi un fapt în deobşte recunoscut. Ceva mai mult: Gilliéron a arătat că nu putem avea siguranţa pentru nici un cuvînt dintr'o localitate oarecare, că este autohton şi reprezintă acolo tradiţia locală neîntreruptă ; într'adevăr, cuvîntul are toate şansele să fie împrumutat dintr'o altă localitate sau cel puţin „modelat" după cuvîntul analog din graiul cu un prestigiu social mai ridicat. In rezumat, „dialectul" nu implică de fel unitatea de origine a diferitelor persoane care constitue o populaţie, ci exprimă numai existenţa raporturilor sociale dintre diferitele persoane care alcătuesc un grup lingvistic.

Se ştie astăzi că fiecare fapt lingvistic îşi are limitele proprii, care nu coincid cu limitele altui fapt lingvistic; dar, în anumite regiuni, întîlnim mai multe limite apropiate, care pot constitui o graniţă.

Cum vedem, există caractere dialectale naturale, nu există dialecte naturale, ci atîtea dialecte cîte localităţi, iar în interiorul fiecărei localităţi, atîtea graiuri cîte grupuri sociale. Aci se opreşte divergenţa pentru că, dacă vorbirea individuală poate varia şi dacă pronunţarea unui sunet poate oscila în jurul unui tip fonetic oarecare, aceste variaţii nu merg prea departe; în toate cazurile, ele trec neobservate de vorbitori **; în adevăr, scopul limbii este de a stabili raporturi între oameni şi aceste oscilaţii nu pot merge prea departe, pentru că atunci scopul n'ar mai fi atins. Aşa dar, inovaţiile lingvistice sînt produse de organele laringo-bucale şi

* V. *Descriptio Moldaviae*, publ. de A. Papiu-Ilarian, ed. Academiei Romîne, Bucureşti, 1872, p. 151.

** *Cf.* A. Duraffour, *l. c.*

de factorii psihici, dar ele sînt răspîndite şi fixate de condiţiile sociale în care se găsesc vorbitorii: şi aci, caracterul social al limbei apare neted.

VI

Imi rămîne să examinez cum ar trebui alcătuite monografiile lingvistice în Rominia.

1. Monografia să fie pur lingvistică; anchetorul să lase, deci, la o parte, preocupările de altă natură;

2. să se insiste cu deosebire asupra graiului generaţiilor succesive, culegîndu-se cuvinte şi fraze cu ajutorul unui chestionar lingvistic pregătit dinainte. Numărul de chestiuni depinde de timpul disponibil şi de extensiunea pe care fiecare anchetor vrea să o dea cercetării sale. E dela sine înţeles că chestionarul trebue adaptat la fiecare localitate: dar este absolut necesar ca să se păstreze un fond de chestiuni comun, care vor fi traduse în toate localităţile cercetate. Stabilirea cît mai precisă a stadiului în care se află graiul generaţiilor succesive permite lingvistului să aplice faptelor studiate metoda comparativă şi să reconstitue stadiile lingvistice trecute; căci, în materie de limbă, nu se pot observa trecerile dela un stadiu lingvistic la alt stadiu lingvistic, ci numai momentele de stabilitate;

3. persoanele care urmează să fie interogate vor fi alese cu băgare de samă; se vor culege preciziuni asupra antecedentelor persoanei interogate: unde s'a născut; de unde sînt părinţii, bunicii; ce ştie despre întemeerea satului (data întemeerii; locuitorii sînt autohtoni sau nu, etc.); unde a umblat; cît timp a stat în alte localităţi; ştie sau nu carte; unde a învăţat carte; e căsătorit cu o localnică sau cu o streină; unde a făcut armata, etc. Aceste preciziuni sînt de mare importanţă; mişcările de populaţie trebuesc urmărite şi inregistrate: se ştie, de exemplu, că satele din cîmpia Munteniei au fost populate la o dată relativ recentă de oameni veniţi din alte regiuni *;

4. notaţia fonetică întrebuinţată să fie simplă şi clară; se va indica întotdeauna locul accentului de intensitate, în cuvintele în care accentuarea e diferită de accentuarea limbii literare; de asemenea, se vor înregistra şi eventualele diferenţe cantitative, de ritm, etc. Principiile de care trebue să se ţie samă, în această materie, sînt expuse de romaniştii elveţieni Jaberg şi Jud, care au alcătuit *Atlasul lingvistic şi etnografic al Italiei şi Elveţiei meridionale* **;

* V. Mihăilescu, *Aşezările omeneşti din cîmpia romînă la mijlocul şi la sfîrşitul sec. XIX*, Bucureşti, 1924 (*An. Acad. Rom.*, IV, ist.).

** K. Jaberg und J. Jud., *Transkriptionsverfahren, Aussprache und Gehörschwankungen (Prolegomena zum „Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz")*, *Zeitschrift für romanische Philologie*, XLVII (1927), p. 171 şi urm.

5. ancheta trebue să fie completă; ea va aduce informaţii asupra foneticei, morfologiei, sintaxei, stilisticei şi vocabularului. Dacă se consacră un expozeu tuturor acestor particularităţi, atunci expozeul va fi *descriptiv*: în adevăr, nu e locul, într'o cercetare de această natură, pentru consideraţii istorice; evoluţia limbei nu va fi deci considerată. Afară de traducerea chestionarului în graiul local, anchetorul va culege o serie de texte orale şi informaţii asupra tuturor chestiunilor care i se vor părea că prezintă interes, în special informaţii asupra ocupaţiilor de căpetenie ale locuitorilor din localitatea sau regiunea respectivă;

6. se vor fotografia obiectele uzuale al căror nume a fost inregistrat şi, dacă lucrul e posibil, se vor face cîteva inregistrări fonografice;

7. se va cerceta limba romînă vorbită în satele cu populaţie streină. In adevăr, problema substratului etnic nu va putea fi elucidată decît prin adunarea de exemple bine localizate, care vor aşeza teoria pe o bază solidă.

INDICAŢII BIBLIOGRAFICE

I. *Indrumări pentru anchete*

1. (G. I. Ascoli), *Trascrizioni e altri additamenti elementari*, *Archivio glottologico italiano*, I, 1873, p. XLII urm. (indrumări privitoare la transcrierea fonetică a sunetelor vorbite).

2. Abbé Rousselot, *Introduction à l'étude des patois*, *Revue des patois gallo-romans*, I, 1887, p. 1 urm. (acelaşi scop ca lucrarea precedentă; observaţii asupra modului cum trebue condusă ancheta).

3. (J. Gilliéron), *Atlas linguistique de la France. Notice servant à l'intelligence des cartes*, Paris, Champion, 1902 (indicaţii precise asupra anchetei; nu publică chestionarul lingvistic întrebuinţat în cursul anchetei).

4. A. Griera, *Introducció explicativa*, Barcelona, 1923 (acelaşi scop ca lucrarea precedentă, abatele Griera a făcut în persoană ancheta pentru *Atlasul lingvistic catalan*).

5. S. Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Paris, Gamber, 1927 (trece în revistă anchetele care au fost făcute în vederea alcătuirii Atlaselor lingvistice; cu indicaţii bibliografice).

6. (M. Cohen), *Instructions d'enquête linguistique*, Paris, Institut d'ethnologie, 1928 (*Institut d'ethnologie de Paris, Instructions pour les voyageurs*; epozeu deosebit de clar; autorul are în vedere anchetele în ţările exotice; cu bibliografie).

7. K. Jaberg şi J. Jud, *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument. Kritische Grundlegung und Einführung in den Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Halle (Saale), M. Niemeyer, 1928 (descrie, din toate punctele de vedere, felul cum a fost pregătită

și apoi executată ancheta în Elveția meridională și în Italia; conține chestionarul lingvistic întrebuințat).

8. Al. Rosetti, *Jules Gilliéron și geografia lingvistică*, Iași, 1929 (extras din *Viața Romînească*; scurt expozeu al doctrinei lui Gilliéron; cu bibliografie).

II. *Studii*

9. Abbé Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*, Paris, Welter, 1892 (și în *Revue des patois gallo-romans*, anii 1891—1893, fasc. 14—15 și 19—21; lucrare fundamentală).

10. L. Gauchat, *L'unité phonétique dans le patois d'une commune*, în *Festschrift H. Morf*, Halle, 1905 (ajunge la concluzii importante, de interes general).

11. A. Terracher, *Les aires morphologiques dans les parlers populaires du Nord-Ouest de l'Angoumois (1800—1900)*, Paris, Champion, 1914 (pune în lumină rolul căsătoriilor mixte în istoria limbilor; discută rezultatele la care au ajuns Rousselot și Gauchat în lucrările precedente).

12. P. Goidànich, *Le alterazione fonetiche e le loro cause; delle leggi fonetiche. Con un „saggio critico" sullo studio di L. Gauchat „L'unité phonétique dans le patois d'une commune"*, Bologna, 1925 (examinează concluziile lui Gauchat în ceiace privește legile fonetice).

13. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Champion, 1921, în special capitolele intitulate *„convergence des développements linguistiques"* și *„différenciation et unification dans les langues"* (fundamental; pune în lumină caracterul social al limbii).

14. A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris-Oslo, 1925 (expozeu elegant și precis al stadiului actual al cunoștințelor noastre, cu indicarea problemelor care nu sînt încă elucidate).

15. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally et Ch. A. Séchehaye, Lausanne-Paris, 1916, partea intitulată *„linguistique géographique"* (expozeu rapid al ideilor maestrului; lucrare astăzi clasică).

16. A. Sommerfelt, *„La philosophie linguistique française". Réponse à M. Hjalmar Falk*, în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, XXV, n-l 76 (1925), p. 22 urm. (scurt expozeu al ideilor școalei franceze în materie de lingvistică sociologică).

17. A. Dauzat, *Les patois*, Paris, Delagrave, 1927 (expozeu elementar, pentru marele public; cu bibliografie).

18. E. Gamillscheg, *Die Sprachgeographie und ihre Ergebnisse für die allgemeine Sprachwissenschaft*, Bielefeld-Leipzig, Velhagen & Klassing, 1928 (exposeu concis, cu exemple bine alese).

Al. Rosetti

Moartea lui Caizer

E momentul cel mai jalnic al războiului...

Frig, piclă, umezeală, mocirlă. Chiar în centrul Iașului — mormane de gunoaie neridicate; prin străzile laterale, la tot pasul, stîrvuri de cai căzuți în mers...

Pe lîngă măcelării, brutării, găzării — cozi nesfîrșite de oameni îngrijorați, necăjiți, rupți, flăminzi...

Depe front vești sinistre, șoptite cu groază: „vin Nemții!" Se înțelege că cei mari caută să ascundă realitățile, să se arate veseli; fac haz pe sama inamicului. Pe vitrina unei foste librării, ocupată acuma de Ruși, apare caricatura Kaiser-ului, înfățișat cu un glob mare în gură, pe care vrea să-l înghită, — să înghită tot globul pămîntului! Dar un puiu de romîn, înarmat cu o sabie lungă, stă gata-gata să-i tae pofta!...

***

După o coadă zadarnică de cîteva ceasuri, mă întorc acasă pierdut de oboseală. Abia fac cîțiva pași prin curtea ticsită de refugiați, cînd aud:

— A murit Caizer!

— ?

Plîns cu hohote, lacrămi, desnădejde.

— L-au otrăvit! Ah!...

— Și ce-i, dacă l'au otrăvit? Mare pagubă! Așa-i trebue! Ați căpiat?...

— Dar nu Kaiser-ul! Caizerul nostru, cățelușul!

— !...

— Am vrut să-i dau lapte: s'a împotrivit, m'a mușcat și a murit!...

Alte lacrămi și plîns cu hohot.

— Vino de-l vezi...

De bună samă, în birou, dinaintea sobei, nemișcat și părînd de două ori mai lung, zăcea Caizer al nostru, cu tru-

pu-i mlădios încă și cald, cu coloarea aurie a părului, cu urechile moi ca mătasa, scăldate într'o băltoacă de lapte revărsat pe covor...

* * *

Ca fulgerul îmi trecură prin minte acești din urmă doi ani...

Era tot pe vremea asta, prin Februar, acum doi ani, cînd servitoarea intră cu o dihanie în mînă, ceva mic, murdar și aproape mort.

— Un băiețaș care tot trece pe aici, zică n'aveți trebuință de un cățel?

— Un cățel? Atîta mi-a lipsit! Un cățel... Ia să-l văd... Nu, pune-l jos... colo, pe o gazetă. Dar nu-i mort?

— Nu-u! Dar dacă mai stă în frig, în noroiu...

— Știi ce? Du-l'de-l spală mai întâiu, apoi...

Cățelul fu dus, spălat bine cu săpun, încălzit, uscat și hrănit cu lapte.

Uitasem de el, cînd aud foșnind ceva pe jos: era o mică dihanie de coloare aurie, cu urechi răsfrînte și catifelate, cu o pată albă în frunte, căutînd cu ochii lui mici, dar limpezi și îndrăciți, să-și prindă codița, subțire și dreaptă ca un creion.

Cățelul se juca jos, pe covor, ca la el acasă, încercînd fel de fel de năzbîtii, deși pîntecu-i era burduf: fusese hrănit bine de tot.

Ceiace mi-atrase cu deosebire luarea aminte, erau cele cîteva fire de pe bot, care aminteau pe Kaiser-ul Germaniei. Curios: coloare aurie, lăbuțe mici și moi ca de catifea, ochi limpezi și caraghios de naivi, dar mustăți obraznice de Kaiser!...

Cu o ciudată unanimitate, micul și caraghiosul personaj fu botezat cu numele de Caizer...

Nu o dată, o poreclă s'a schimbat în renume, și șubreda ființă, luată din stradă și înzestrată în glumă, dacă nu în batjocură, cu numele de Caizer, în curînd începu să joace în casă un rol covîrșitor. Intreaga-i făptură, vioaie și caraghioasă, și mai ales ochii atît de nostimi, pun o foarte serioasă întrebare: cum trebue crescut Caizer, după ce norme trebue educat?

Cum însă chestiile astea au fost întotdeauna foarte grele, soluția definitivă fu amînată. Deocamdată, fără a se discuta o clipă asupra rasei lui Caizer, — dacă e adică brac curat, sau poate și ceva amestec de seter, sau simplu copou de ai noștri, — se luă o singură hotărîre: să nu se țină samă de nici o considerație utilitară. La ce e bun Caizer? Să „aporteze" mingea? N'are pentru cine. Să „areteze" prepelițe? Să urmărească epurele? Nu recunoaștem vînatul din marginea satelor și suburbiilor, în mijlocul unei naturi meschine, deformate la tot pasul de mîna sacrilegă a omului, de mizeria mahalalei. Să cutreere muntele? Să șlehuiască după căpriori, să dea ochii poate cu ursul? Da, judecînd după mustăți, Caizer ar putea să fie cîndva un viteaz. Dar să-l bagi pe Caizer, crescut la oraș, în aspra și nemiloasa școală a muntelui, cu fiorii stîncilor și smidelor întunecoase!... Și apoi noi, — cum zice francezul, — sîntem un fel de vînători de „vacanță", nu-s la noi asemenea îndeletniciri, nu-s de Caizer. Atunci la ce-i bun Caizer?

Dar noi la ce sîntem buni? Sîntem buni să mîncăm, să dormim, să vorbim fleacuri, să facem prostii și să dispărem cum am apărut. „Menirea" pe pămînt? „Datorii?..." Vorbă să fie!

Va trăi și Caizer fără „meniri", „datorii", „misiuni", și chiar cînd o fi să mergem la munte, cînd o fi să-l luăm și pe Caizer, să nu-l băgăm în foc: Caizer e un cățel prea frumos, păcat să-l expui unor munci și primejdii pentru care nu e pregătit; iar cînd copoii, oțeliți în aspra și greaua lor meserie, vor aduce căpriorul la bătaia puștii, Caizer își va primi porția lui, ca și cum ar fi luat parte și el... Epoca privilegiilor încă n'a trecut, și dacă le-a meritat vre-odată cineva, Caizer le merită cel dintâiu, căci numai botul și ochii lui Caizer sînt o minune a naturii; și păcat că nu i-am scos o singură fotografie cumsecade.

Ba nu va învăța măcar manualul, atît de ușor și de banal al termenilor consacrați, ca: „down", „ici", „tout-beau" și altele. Nici o nevoe: Caizer te înțelege din ochi, dintr'o vorbă, dintr'o silabă. Și dacă-i adevărat că spaniolul și alți latini știu cartea „fără s'o învețe", Caizer o știe pe a lui din naștere.

Deci nici un dresaj, nici o „educație". Caizer să zburde, să sară, să se joace. Cum? Treaba lui...

O singură încercare făcui într'o vreme: să-i arăt cum să se urce pe canapea. Avea mare dorință să se urce, dar era prea mic și nu putea. Atunci îi instalai un fel de scară: cîteva dicționare groase, așezate dinaintea canapelei, formînd cîteva trepte, parcă ar fi trebuit dela sine să-i inspire felul de a se urca. Ii arătai chiar cum ar putea-o face. Dar — ceva extraordinar: cu toată mintea și ochii lui atît de inteligenți, Caizer n'a putut să înțeleagă rostul scării, n'a înțeles secretul dicționarelor! Se vede că pedagogia, în care aveam eu atîta încredere, nu-i pentru Caizer, sau n'o înțeleg eu...

In schimb, numai peste vre-o lună Caizer singur a învățat să sară: și pe canapea și pe scaune și în paturi, iar peste alte cîteva luni sărea tocmai în stradă, pe fereastră, iar de acolo îndărăt peste scaune, paturi, mese...

* * *

S'ar crede că un cățel capabil să sară pe ferestre și de acolo pe mese și scaune, fără să facă prea mari stricăciuni; ca un cățel cu asemenea aptitudini, și crescut în prea mare libertate, ar putea să devină obraznic și supărăcios, atît cu cei din casă, cît și cu străinii.

De loc. Caizer înțelegea foarte bine ce i se îngădue și ce nu; și cum te vedea ceva-ceva supărat, cădea îndată la pămînt și cerea ertare: nu fugea, ci la moment cădea cu botul pe labe, sau se întorcea cu fața în sus: „na, bate". Nu se știe de unde luase asemenea apucături orientale, — poate dela bucătărie, — dar te dezarma: cum erai să-l bați?...

Și numai cînd gluma se prea îngroșa, cînd știa că ai să-l pedepsești, se băga îndată subt masă, unde nu sufla.

Adevărat că uneori ajungea nesuferit, mai ales în timpul mesei: ar fi vrut să mănînce cu tine dintr'o farfurie. Dar dacă la masă era vre-un străin, — și aici e partea ciudată, care arată cît de adînc era săpat instinctul bunei cuviinți, înăscut rasei, — Caizer era de nerecunoscut: nu se pomenea vre-odată să-și părăsească locul de lîngă ușă, sau să pună labele pe fața de masă, cum avea obiceiul, cînd era numai cu cei din casă. Era alt Caizer: modest, răbdător, cuminte, stoic, aproape filozof! Putea să țină masa trei ceasuri, puteau să-i treacă pe dinaintea nasului oricîte sosuri, pîrjoale, oase la care ținea așa de mult, nu se mișca: pentru Caizer nu existau! Și toate astea nu din educație, ci din delicateța moștenită cine știe de cînd — delicateță care copiilor noștri le lipsește așa de des...

Nu știu dacă s'ar cuveni să adaog ceva cu totul de necrezut: nu se pomenea să roadă Caizer o ghiată sau o mănușă, ca alți cățel. Singurul obiect pe care îl rodea uneori, și pentru care avea și deslegare, erau niște capete de leu, sau așa ceva, sculptate pe picioarele unei mese: le-a ros boturile și urechile la toate... Ghiată, pantof, mănușă? Cel mult dacă o lua în gură, o ducea în curte, sau în stradă, o arunca în sus, o prindea, iar o arunca, și cîteodată o uita acolo, aducînd în schimb vre-un os...

Avea unele slăbiciuni: de pildă, grozav îi plăcea să se plimbe cu trăsura, — gust pe care stăpînu-său nu-l împărtășea deloc. I se făcea totuși plăcerea asta cîteodată. Dar nu pe străzile principale, ca să nu ne prea dăm în spectacol, ci de obiceiu prin mahalale, cel mult prin Tîrgul Cucului. Era și mai interesant, chiar senzațional: cînii din mahala turbau de invidie, văzînd cît stă de mîndru un parvenit din neamul lor, pe cînd Caizer nici nu-i băga în samă. In Tîrgul Cucului, necăjita evreime și cealaltă omenire se uita cu mirare; se uita și Caizer la ei. Și nu știu, zău, a cui privire era mai inteligentă, a bieților oameni, sau a lui Caizer.

In schimb, după ce se întorcea acasă, nu mai sfîrșea cu nebuniile...

Mai avea și alte fantezii. Ca păsărar născut, se vede, se tot lega de găinile vecinilor. Mai ales vara, cînd eram la țară la munte, îl cunoșteau toate rațele și gîștele de pe pârău, — pe care Kaiser le speria și le învălmășea îngrozitor. Cum însă asemenea apucături puteau să dea naștere la supărări, s'a interzis să se apropie de părău. Atunci ce făcea? Mergea cît mergea, foarte cuminte, pe drum, pe lîngă stăpîn, apoi deodată se făcea că aleargă așa, de distracție, numai pe drum, nu pe mal, nu ca să supere pe cineva... Rațele însă și gîștele îl observau bine și, cînd îl vedeau mai aproape, incepeau să se arunce în apă, să cadă una peste alta, să gigie și să măcăie cu atîta desperare, că-ți era lehamete.

— Caizer! Ce faci, ticălosule?

Dar Caizer, care avea drept să zburde pe drum, care nu s'a abătut un pas din drum, nici nu s'a uitat la părău, se făcea niznai și se întorcea la stăpîn cu mutra cea mai nevinovată din lume:

— Mă rog, ce-am făcut? Ce-s de vină, dacă rațele sînt proaste și se sperie degeaba?...

Dar în ochi, șiretenia se vede cît de colo...

— Iți dau eu!...

— Ei, lasă, că nu mai fac. Am glumit...

* * *

Se înțelege, cine nu greșește? Greșea cîteodată și Caizer. Dar rar, căci bunul simț îl avea înăscut, decența o avea moștenită...

De aceia n'avea dușmai, nu numai în casă, ci nici pe afară. Cine n'ar fi vrut să joace, să stea de vorbă cu Caizer?... Intr'o zi, la un colț de stradă, o domnișoară foarte nostimă îl opri, îl sărută în frunte și-și căută de drum. Plecă și Caizer foarte liniștit, primind semnele de afecțiune ale necunoscutei ca ceva cu totul obișnuit, datorit...

Și acuma, să mai adaog oare că, cu asemenea însușiri și cu medaliile de tot felul, pe care le purta la gît, Caizer ajunsese mai popular decît stăpînu-său? Cine n'a admirat un cîne cu părul auriu, de pe basorelieful statuei lui Cuza, așezat acolo parcă înadins, spre a complecta tabloul? Era Caizer care își aștepta stăpînul, întîrziat la farmacie, sau la librărie. Unde a putut vreodată stăpînul lui Caizer să pătrundă la o autoritate, cu ușurința cu care Caizer într'o clipă cutreera toate birourile prefecturii, sau primăriei, fără să întîmpine cea mai mică piedecă? Ba într'o zi, după o lungă anticameră, bietul stăpîn reuși numai cu mare chin să pătrundă în biroul primarului; iar cauza întîrzierii era că domnul primar se juca cu Caizer...

întunerecul ignoranței, sau în lene și desfrîu, unii s'au gîndit să-mi fure pe Caizer.

— Domnule, eu ți-l fur! — îmi spuse odată un vînător pasionat, un țăran. — Aista are să meargă și la epure și la urs, și la rațe, prepelițe — ce vrei. Vezi stînca de colo? Subt ochii mei s'a poticnit de ea un căprior. Și Caizer a zburat peste ea, fără s'o atingă! Aista nu-i cîne, aista-i... păcat să zic... Sînt creștin, dar...

Ca bun creștin, omul din popor nu-și dădea sama ce vrea să exprime. I-o fi venit vre-o reminiscență ancestrală, de pe cînd omul vedea o divinitate în tot ce manifesta o forță neobișnuită. De fapt, în mintea primitivului, sute de zei mai mărunți nu erau cu mult mai deștepți decît animalele, numai că aveau un dar, vre-o forță extraordinară.

— Să știi că nu-l mai ai!

Dar ceiace nu făcu un țăran, făcu un boer: îmi fură pe Caizer. Dar... ar eși o epopee întragă, dacă s'ar înșira toate peripețiile căutării și felul cum a fost găsit Caizer. Destul, că nu-i mijloc mai sigur pentru a descoperi pe hoțul de cîni, decît gazeta: fără „premiu" hoțul, care (mai ales la țară, sau în orășelele mici) totdeauna are dușmani, politici sau de altă natură (ceartă dela cărți, vre-un roman), — hoțul va fi denunțat printr'o scrisoare anonimă, ba cu toate ale lui: ce mănîncă, cu cine se „ține", pe cine a înșelat, — tot. Nici o poliție, nici un „premiu". Gazeta!

Autorul e de altfel prea modest, ca să se laude, să arate cîtă energie, nebănuită de nimeni, a desfășurat în căutarea lui Caizer. Destul că hoțul, care se ascundea într'un obscur conac de lîngă Huși, fu descoperit, și prizonierul adus la penații lui. Iată-l în sfîrșit la casa lui: slab, jigărit (nu-i ținuse școala, se vede), dar scăpat!

Nu i s'a făcut prea multă morală, nici nu era nevoe. Caizer a înțeles și singur cît a fost de ușuratec, lăsîndu-se ademenit prin plimbări cu trăsura și prăjituri, și prostia făcută n'o mai repetă. Caizer nu mai eșea din curte, sau dacă eșea, eșea numai până în fața casei; cînd eșea cu stăpînu-său nu se îndepărta de el niciodată, cu străinii nu se încurca, în trăsură cu un străin nu se urca.

Dar a venit războiul, și-a pierdut capul până și Caizer: a început să facă și el prostii. Și acuma iată-l întins jos, în nemișcare, neinsuflețit, acest trup superb, modelat de mîna cea mai artistică și divină a naturii...

***

Războiul... Pe cine a cruțat războiul? Războiul nu alege: ia și pe erou și pe cel din urmă laș. Cade și viteazul de pe creasta tranșeei, fulgerat de glontele necruțător, cade și sedentarul ascuns într'un birou, mușcat de un păduche, — ca să nu mai vorbim și de noi, netrebnicii.

Eram de altfel în epoca cea mai eroică, pe cînd începea a se vorbi de „Triunghiul Morții", pe cînd așteptam să-i vedem ajunși la Paris, sau cel puțin în Mesopotamia, teferi și sănătoși, pe toți corifeii țării, ca să murim apoi cu toții: demni, cu fruntea senină, liniștiți, chiar fericiți!

Nu-i greu să mori, cînd știi pentru cine mori, cînd mori pentru o cauză mare, cum ne pregăteam noi să murim. În epoci grave, oricît de ușuratec ai fi, vin și idei grave. Dar se naște întrebarea: pentru ce a murit Caizer, ce știa Caizer din frămîntările noastre, din Triunghiuri, din Mesopotamii?

Iată dece, privindu-l întins jos, neînsuflețit, mă gîndeam, fără să vreau, că poate lumea avusese dreptate, că bietul Caizer merita o altă menire pe pămînt și altă moarte.

Mi-adusei aminte cum stăteam odată lungiți amîndoi la umbră, tot'în munte, tot lîngă un pârâu, ascultînd murmurul apei. Eram aproape să adormim, cînd auzirăm, tihnind sus, pe munte, niște copoi. Se întîmplă să auzi adesea asemenea lătrat, și dacă ai puțină pricepere, te așezi la pîndă, aștepți până cînd căpriorul desnădăjduit și obosit la culme, se coboară la apă, și-l impuști; îl impuști și pleci, fără să te mai interesezi de stăpînul copoilor: așa-i datina pe aici.

Ni se întîmplase nouă să auzim lătrături de astea, și întotdeauna Caizer se arăta gata să plece, să ia și el parte la goană. Nu l-am lăsat niciodată și întotdeauna din aceiași frică: să nu cadă pradă lupilor, destul de numeroși și îndrăzneți pe aici, prin preajma stînelor.

Nu l-am lăsat nici de data asta, deși se zmuncea cu desperare. Ba ne certarăm așa de rău, că nu mai vorbirăm cîteva ceasuri.

Și acum mă gîndeam: cîți pedagogi, mai prevăzători decît noi, nu s'au înșelat în privința educației și carierei destinate elevilor, chiar propriilor copii? Atunci însă nu m'am gîndit, mă mulțumeam să-l văd cum se joacă, cum zboară peste stînci și păraie, și atîta. Abia mă întreb dacă n'am făcut o greșală ireparabilă. Nu era mai bine să-l las atunci? Poate era momentul, cînd i s'ar fi hotărît cariera și soarta? Poate cădea chiar atunci, dar cădea într'o luptă glorioasă, nu ca un cîne de rînd, secerat de otravă, în mahalaua Sărăriei!...

Sau așa i-a fost scris în cartea destinelor? Căinți tîrzii și zadarnice...

***

Sosi epoca cea mai cumplită a războiului, — războiul din dosul frontului, războiul din mahala. Pentru așa războiu eram bine pregătiți: din naștere, din educație și întreaga

noastră cultură. Pe frontul inamic, cu asemenea bravură și strategie, am fi putut să zvîrlim pe Nemți peste Tisa, poate tocmai în Pădurea Neagră, să-i suflăm în apele Arhipelagului!

Toate cocioabele erau ocupate, toate colțușoarele rechiziționate. Refugiații erau de șapte ori mai numeroși decît localnicii. Gemea orașul de sedentari. Adesea, automobile încărcate cu uniforme impunătoare se opreau în dreptul caselor, ca să „controleze": nu se găsesc odăi libere? Nu trăesc țivilii în prea mare lux? Căci e nevoie de odăi pentru niște „domnișoare". Cine doarme în odaia asta? Al cui e patul de colo? Și numai cînd recurgeai la suprema minciună, că odaia e ocupată de d-na colonel cutare, că patul e al unei nepoate a d-lui Tache Ionescu, automobilul dispărea ca prin farmec...

Prin curți, veșnic circulau aceleași uniforme, însoțite de jupoane de mătasă: și la auzul săbiei se îngălbenea țivilul ca ceara, la foșnetul mătăsei își auzea condamnarea, el și copiii lui...

In toată această îmbulzeală, dușmănie, teroare și luptă pentru un culcuș, singur Caizer nu înțelegea nimic, și în mulțimea de străzi și curți nu vedea decît ocazii de cunoștinți nouă și pretext de joacă. Ii plăcea să se joace cu copiii, dar și mai mult aprecia pe cei mari. Ii plăcea să fie băgat în samă, să fie mîngîiat, netezit. Și uneori cînd era omul mai plictisit, i se băga în suflet, îi punea labele murdare pe umeri! Iși alegea prietenii mai ales după miros, dar avea și capricii: nu disprețuia, de pildă, tovalul rusesc, dar fugea de parfumuri mai subțiri, — fugea ca necuratul de tămîie, de parfumurile cucoanelor dela București și vitejilor dela Biroul Decorațiilor! Iar cînd oamenii vroiau să-l mîngîie, se ferea, chiar se enerva! Intr'o zi, cu basul lui nestăpînit, băgă în spaimă pe un militar și o doamnă, fu luat drept animal primejdios, poate turbat! Caizer auzi chiar o vorbă sinistră, foarte gustată și de unele dame mai războinice: „la zid!". Dar nu înțelese nimic...

Intre mulțimea de refugiați: bărbați, femei, copii, înghesuiți în toată curtea, poate și prin poduri, și care mereu se schimbau, căci mereu veneau alții, apoi iar alții: se găsi și un domn maior, care denunță gardistului, că în curtea cutare un cîne de culoare aurie i s'ar fi aruncat în spate și ar fi dispărut îndată.

Gardistul, care cunoștea bine pe Caizer, rămase mirat. Din parte-mi, preocupat cum eram cu nevoile zilei, nu știam despre toate astea nimic; iar cînd gardistul îmi comunică plîngerea, lucrul mi se păru atît de absurd, încît nici nu-l băgai în seamă, crezînd că-i vre-o confuzie la mijloc, vre-o substituire de termini, vre-un vis, în care bravul oștean s'a văzut duelîndu-se cu Kaiser-ul Germaniei în persoană.

Dar numai peste două zile văzui cu ochii mei cum Caizer se aruncă la maior. Apoi veni în casă, uită îndată incidentul și se lungi liniștit lîngă canapea. Mă gîndii: dece nu pe canapea? N'o fi și asta un semn?... N'o fi turbat? Ii urmării mișcările și observai în ochii limpezi și șireți, gîndul de a se lega de un ciucur. Știa că nu-i voie, dar vroia să mă tachineze...

Adusei o farfurie cu apă, i-o apropiai de bot, observînd ce are să facă. Dar Caizer tocmai acuma își dădea sama că a mîncat niște pește foarte sărat, și bău cu plăcere...

Atunci ce are? Ce are cu omul? Vede în acest militar un om rău? Mă coprinsese o panică și niște gînduri sinistre...

Spre sară se prezentă un domn înalt, îmbrăcat milităreşte, o figură nostimă și parcă cunoscută. Mi se recomandă ca făcînd parte din poliție.

— Aveți un cîne care se dă la oameni. Ordin de sus, să fie împușcat...

Aproape amuțit de groază, poftii pe străin, cu un gest, în birou.

— Poftim, dacă și un asemenea cîne... atunci... Nu mai îndrăzneam să-l apăr.

Tocmai în clipa asta Caizer, odihnit după masă și bine dispus, auzind voci, eși să facă cunoștința musafirului.

— Caizer! Asta-i Caizer, — zise străinul. — Se poate să se dea Caizer? Altul n'aveți?

Străinul netezi cînele pe frunte, se mai gîndi, mai întrebă dacă nu se găsesc în curte și alți cîni, eși să se informeze singur, și plecă strîngînd din umeri.

Peste două zile, întîlnindu-mă în stradă, îmi povesti cît de bine a pledat cauza lui Caizer acolo „sus".

— Să muște Caizer? Să se dea Caizer? Se poate?... De altfel... și străinul zîmbi misterios. — Domnul e dela intendență... Mă gîndesc: cine știe ce i s'o fi năzărit cînelui... De altfel domnul, mi se pare, pleacă în curînd. Și atunci Caizer scapă... Zîmbi iar misterios și plecă. — N'aveți grijă!

Și acuma iată-l fulgerat de o mînă nevăzută și lungit la pămînt, — ființa cu mișcări de leopard și ochi de copil nevinovat.

Servitorul, un băiat de vre-o 17 ani, — singurul copil refugiat care n'a furat și n'a dispărut, după ce a fost primit, îmbrăcat și hrănit, — intră cu lacrămi în ochi: Caizer fusese amicul lui nedespărțit. Bietul băiat era desperat.

Găsi totuși o mică mîngîiere, că nici presupusul omorîtor al lui Caizer nu stă pe roze. Chiar acum cîteva clipe în urmă au sosit cu automobilul cîțiva domni ofițeri, l-au chemat afară pe d. maior și i-au spus foarte amabil că i-au gă-

sit o cameră mult mai bună; apoi l-au poftit în automobil. Dar parcă s'ar fi rostit și vorba „arestat"...

* * *

O bolnăvicioasă curiozitate mă îndemna să aflu, ce fel de otravă a fost: stricnină? Și dacă a fost stricnină, cine a dat-o lui Caizer? Gardistul nu știa nimic. Toți stringeau din umeri. Și atunci?...

Intre nenumărații refugiați se găseau mai ales inspectori nenumărați: de poliție și de tot felul, — care n'aveau nici o treabă. Mureau de urît, însă, mai ales inspectorii veterinari, care n'aveau de inspectat, decît cai și cini morți.

Pe unul din ei soarta lui Caizer îl pasionă în mod deosebit. Bucuros că și-a găsit și o ocupație, omul alergă în toate părțile, inspectă, cercetă, urmări și la urma urmelor îmi declară că în tot Triunghiul Morții nu se găsește o moleculă de otravă; ca să vrei să te otrăvești, n'ai cu ce; că o cucoană refugiată, trădată de amorezul infidel, a trebuit să recurgă la chibrituri și n'a găsit nici chibrituri destule... Mă sfătui în sfîrșit să recurg la autopsie.

Se găsi îndată și institutul cerut. Celebrul profesor, fugit și el din București și aproape mort de urît, ciopîrți pe bietul Caizer, lăsîndu-i întregi aproape numai picioarele și urechile, moi și catifelate. Dar otrava se eliminase, se vede, cu totul. N'am prea înțeles... In sfîrșit ce era să mai urmărești? Mai ales că mai circula și o versiune: pe cînd oamenii mari n'aveau cu ce se otrăvi, doi copilași din vecini, tot refugiați, avînd nițică stricnină, vroiau să vadă cum moare un animal otrăvit. Mititeii ar fi pus stricnină într'o prăjitură și ar fi dat-o lui Caizer. Degeaba: n'au putut vedea nimic, căci Caizer fugi îndată acasă și muri pe loc...

* * *

Veni momentul suprem. Mitică așeză pe Caizer într'un sac și-l luă în spate. Luai și eu un tîrnăcop și o sapă. Se formă un mic cortegiu. O luarăm cu toții spre mahalaua Țicăului, iar de aici peste Calcaina, spre dealul Ciricului.

Din depărtare, chiar din Țicău, dealul Ciricului pare aproape neted: abia pe ici-colo se văd cîteva ripe și gropi. După ce treci însă Calcaina, aspectul dealului se schimbă cu totul: dai de văi întregi și coline. Aici în fața Țicăului, căutăm un loc pentru odihna de veci a lui Caizer. Ca să nu ne vadă însă lumea din Țicău, și să creadă că îngropăm vre-o comoară, alegem un găvan mai dosnic.

Pămîntul vîrtos și înghețat ceda cu mare greutate. Ne grăbeam să sfîrșim, căci se însera. Ajunserăm la un strat mai

moale, tîrnăcopul începu să lucreze tot mai cu spor. Asudam și munceam amîndoi.

— Bravo, Mitică! Așa flăcău — da! La vară — la horă, Mitică!

In fața succesului, uitai tragicul momentului, mă cuprinse buna dispoziție, chiar veselia, cînd auzii la spate, lîngă sac:

— Sărmane Caizer, cum ai să stai tu aici singur? Singur-singurel...

Cineva desmierda urechile catifelate ale lui Caizer și plîngea...

* * *

L-am vizitat deseori. Apoi din ce în ce mai rar. Tot plănuiam să-l ridicăm peste vre-un an-doi, să-l îngropăm în munte, în poiana Surlei, pe malul pîrăului, pe unde Caizer alerga după fluturi și după caii-popei; iar pe timp de noapte băga de samă orice sunet străin de graiul apei, de graiul muntelui...

Dar e bine și aici. Caizer aude tot ce se petrece în mahalaua Țicăului. Iarna, cînd cad nămeții, abia s'o fi auzind lătratul coreligionarilor lui, dar vara se aude o lume plină de viață...

Locul e tăcut și singuratic, dar subt stratul de iarbă parcă ar respira cineva. Primăvara pe mormînt răsar ghiocei, ciobotica-cucului și încă nu știu ce floricele, care aduc aminte culoarea aurie a lui Caizer.

A. Frunză

Dezamăgire

Viaţa e un mare-analfabet,
Am spus cuiva asară. Viaţa
Nu ştie nici ceti, nici scrie, — biet
Adult care confundă lebăda cu raţa.

Odată, am luat-o în bibliotecă:
M'a întrebat dacă sînt cărţi în ea.
I-am arătat. Mi-a spus că e o Mecă
In care e nevoe de-o cişmea.

I-am spus că, din păcate, umezeala
Atacă pielea, o ştiau Iudeii,
Sau, cel puţin, aşa merge zicala;
Şi mi-a răspuns: de cînd au preţ viţeii?

In mijloc, da — urmă ea — să-ţi aşezi
Havuzul de răcoare şi lumină;
Altmintrelea, ajungi jivină
In codru vizitat de huhurezi!

In mijloc, da, un abajur de cer
Plecat în curcubee pân' la tine
Şi 'mpreunîndu-te, cum se cuvine,
Cu timpul care stă în noi stingher.

— Impreunîndu-te cu timpul şi penumbra,
Cu tot ce 'n dedesubtul lui mijeşte,
Iar în afară creşte doar cu umbra
Şi moare atunci cînd pare că trăeşte.

Pe arcurile lui zglobii de apă
Mirositoare-a proaspătă sulcină,
Cu vremea pasările paradisului să vină
Să facă 'n cerc, din cîntece, agapă.

Să ciripească ştiinţă, să clipească
Din ochi, model de ochelari cu ramă,
Lumină aprinzînd din praf şi scamă
Cu trupul galben, candelă de iască.

Să dea din cap, cu moţuri de tichii
Călugăreşti, şi voluptos să gurue
Atunci cînd, izgonite din stihii,
Greoaie slove prind din nou să urue.

Iar coada, prost tampon, să-şi facă cruce
Că n'are ce să mai usuce,
Şi transportată de aceste
Adînci cunoaşteri vechi în putrefacţie,
Să pună cordial, de sus, pe texte,
Sfîrşitu 'n puncte vii de exclamaţie.

23 Septembre

Toamnă, anotimp adînc,
Drojdie de cer
Inăcrind pe om până 'n rărunc,
Şi 'mplîntînd cu vîntul un stingher
Junghiu, în inima-i, ca 'ntr'un vier.

Anotimp mai prost
Decît tot ce-a fost,
Mult mai greu decît
O beție de venin,
Cu sughiț în formă de suspin,
Gîlgîindu-ne pe gît
Ca un bob de strugur mort în vin

Toamnă, frig în măduve,
Clănțăniri de oase,
Amintiri în văduve
Și gutue'n case;
După gavanoase,
Prin perdele trase,
Holtei necăjiți
C'au rămas ursiți,
Holtei îngrijați
C'au rămas jurați
Fetelor bătrîne
Cu obraze spîne
Și virtuți de-o litră
In dulceți de chitră.

Toamnă, cepul ploilor
Și-al strigoilor,
Care curg pe noi
Cu trecut și cu noroi,
Și cu trupul sufletul ni-l spală
Ca pe diavol un cazan cu smoală.

Dragoș Protopopescu

Note pe marginea cărților

Chestionar folkloristic

Programul de activitate al Direcției Educației Poporului este multiplu și variat; îi dorim, cu toată sinceritatea, să-l îndeplinească în întregime și să culeagă în curînd roadele muncii depuse. Dar pentru aceasta se cere, în orice branșă de activitate, o bună orientare. *Chestionarul folkloristic* * ce-l avem subt ochi deschide însă într'un mod nefericit o serie de publicații.

Ideia unei astfel de anchete, prin *corespondență*, nu e nouă. Al. Odobescu (1871), B. P. Hasdeu (1886) și N. Densușianu (1895) au întocmit fiecare cîte un lung *chestionar* despre *limba, istoria și tradițiile populare ale Rominilor*, și l-au răspîndit în toată țara, atît în vechiul regat cît și în provinciile romînești care se aflau, atunci, subt dominație străină. Răspunsurile, redactate de învățători și preoți, sosite în mare număr, se păstrează în Biblioteca Academiei Romîne, secția manuscriselor, și constitue un important mijloc de documentare. Dar astăzi, o astfel de anchetă nu mai e oportună și deci nu mai poate fi recomandată. Defectul anchetei prin corespondență rezidă în *metoda* de strîngere a materialului: învățătorii și preoții, afară de faptul că, de multe ori, nu înțeleg chestiunile, mai totdeauna falsifică răspunsurile, dintr'un motiv sau dintr'altul, prin introducerea de elemente cărturărești. Așa dar, cercetătorul nu poate avea *încredere* în materialul cules, și aceasta constitue defectul principal al anchetei prin corespondență. Ancheta prin corespondență trebue deci înlocuită printr'o anchetă *la fața locului*, făcută de o echipă sau de mai multe echipe specializate, înarmate cu tot

* *Chestionar folkloristic* de Gh. D. Mugur și Dr. V. Voiculescu, Craiova, Scrisul Romînesc, 1930; 1 br. in-8° mic, de 75 pag. *(Din publicațiile Educației Poporului).*

materialul necesar: un bun chestionar, redactat de specialiști, în baza unei lungi experiențe, aparate fotografice pentru a fotografia lucrurile (obiecte uzuale, unelte, etc.), fonografe pentru a înregistra cîntecele populare, etc. Dar o astfel de anchetă nu poate fi improvizată.

Defectul broșurii editate de Direcția Educației Poporului rezidă în faptul că e redactată de persoane care stau departe de realitățile dela țară și n'au cunoștințele necesare, în materie de știință folklorică.

Las să urmeze două exemple luate din broșura amintită, pentru a ilustra afirmațiile de mai sus.

La pag. 58 a broșurii, se găsește un chestionar pentru „filologie, fonetică, vocabular" [așa dar, în mintea autorilor, fonetica și vocabularul nu fac parte din filologie!]. Citez, introducînd între paranteze observațiunile necesare și subliniind pasajele sau expresiile caracteristice:

„Cuvinte străvechi. Limba veche [?]. De unde vine un cuvînt [preotul și învățătorul invitați să facă etimologie!]. ...Cum se pronunță pe acolo anumite sunete, g, h, m [de ce numai aceste sunete, care nu pot nici măcar constitui o trăsătură dialectală caracteristică?]. Rotacisme [ce ar putea răspunde cei interogați la o chestiune formulată în felul acesta?].

La pag. 57, autorii au prevăzut o serie de chestiuni despre „inteligență, deșteptăciune, geniu, talent". Citez:

„Ce crede poporul... despre *geniu* și *talent* [!]. De unde *vin* [!], cum se *capătă* (de pildă talentul de a cînta minunat din fluer, *ține* [!] la om sau la fluer care e descîntat, vrăjit)".

Nepregătirea autorilor și felul lor particular de a scrie (sintaxă și stilistică) apar, cu deosebire, în *prefața* broșurii, din care desprindem cîteva pasaje caracteristice (pag. 3-4):

„Etnicește trăim în folklor [?!]. Sufletul trecutului [lipsește virgula!] dela geneza noastră ca popor [aceiași observație!] e în folklorul arhaic [?] al țării [frază goală, cu aparențe de tiradă romantică!]. Toată puterea de închipuire și de creație [a cui?] e *pietrificată* [!] în acest material folkloristic... *E de mirat* [sic!] pasivitatea obștească pentru folklor. *Nimeni* nu se interesează de această producție a vechii [?] vieți spirituale. [*Nimeni?* Ce vor zice D-nii I. A. Candrea, titularul catedrei de dialectologie și *folklor* romanic dela Facultatea de litere din București, Ov. Densusianu, directorul Institutului de filologie și *folklor* din București, care publică, de cîțiva ani, o revistă consacrată acestor discipline, A. Gorovei, directorul revistei *Șezătoarea*, consacrată în întregime *folklorului*, D. Gusti, care, în cercetările monografice ce-a întreprins, în țară, a cules un bogat material *folkloric* cu ajutorul unor echipe de cercetători special pregătite în acest sens, inimoșii colaboratori ai revistei *Arhivele Olteniei*, T. Papahagi, care a consacrat până acum două volume *etnografiei* dacoromîne și aromîne, S. Pușcariu, care pregătește ancheta ce va fi întreprinsă în curînd de *Muzeul Limbii Romîne* din Cluj, în vederea elaborării Atlasului linguistic și *etnografic* dacoromîn, G. Breazul, C. Brăiloiu și S. Drăgoiu, ale căror studii și culegeri de *muzică populară* rominească fac autoritate, precum și atîți culegători pricepuți pe care nu-i mai numesc, pentru a nu lungi această enumerare, ce va zice Academia Romînă, care publică de un șir de ani colecția „Din viața poporului romîn" consacrată *folklorului* romînesc, ca să nu mai vorbesc de dispăruți, S. Fl. Marian, T. Pamfile, Dr. Ch. Laugier, etc., care nu mai pot ridica un glas de protestare!]. *Revistele de folklor* sînt neajutate [cum stăm, atunci, cu „nimeni" de mai sus?!]. *Puținii folkloriști* se sbat îndurerați [aceiași observație!]. *Muzeele etnografice* nu întreprind anchete [autorii nu cunosc, de sigur, cercetările d-lui R. Vuia, publicate în *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, de subt direcția d-lui Vîlsan!] Factorii [?] de lucru sînt neinițiați [?], iar cei ce poartă în *țeasta* [!] și în inima lor creația, basmul... *Culegerea* folklorului nu mai îndură [!] așteptare. Cere pripă. In toate colțurile Rominiei un culegător *de viață* [!] trebue să adune și să însemne [ce?]... Grija de folklor ne-a dus la întocmirea chestionarului din *inscripția* [!] de față".

Ne oprim aci; aceste cîteva exemple ni se par suficiente pentru a caracteriza broșura d-lor Mugur și Voiculescu. Cetitorul va putea regăsi el însuși pasaje caracterstice, de ex.: „Ce cunoștințe are poporul despre legile fizice ale gravitații, ale presiunii atmosferice (p. 33); ce credință are poporul despre morală. Morala lui este creștină? (p. 63). Ce valoare are iubirea pentru popor (p. 64)", etc.

Putem rezuma, prin urmare, impresiile noastre în modul următor:

1. O anchetă folklorică prin *corespondență* este astăzi inoportună,

2. *chestionarul* întocmit de d-nii Mugur și Voiculescu n'ar putea servi pentru o anchetă *directă*, la fața locului, decît în urma unei complecte remanieri,

3. autorii *chestionarului* n'au pregătirea necesară: a) nu cunosc *realitățile* populare, b) n'au cunoștințele științifice necesare,

4. *chestionarul* publicat de Direcția Educației Poporului poate fi dat ca exemplu de felul cum *nu* trebue să se scrie romînește; cu această mențiune, adăogată pe copertă, Direcția Educației Poporului va aduce un real folos, răspîndind în mijlocul populației dela țară broșura d-lor Mugur și Voiculescu.

Al. R.

Intinderea tuberculozei în Romînia

MĂSURILE DE COMBATERE

I

Tuberculoza în ţările civilizate scade în mod continuu şi într'unele din ele aşa de repede, încît marele ftiziolog englez, Robert Philip, a putut să exclame la un congres internaţional de tuberculoză, că vede apropiat timpul cînd, tuberculoza va fi, în aceste ţări, o boală a trecutului, aşa cum e lepra, care în evul mediu, cînd Europa era o vastă leprozerie, *făcea* zeci de mii de victime pe fiecare an.

In Statele Unite, tuberculoza dă un procent din ce în ce mai mic de mortalitate. Fără a *fi* de un optimism exagerat, ftiziologul american, bine-cunoscut, Krause, anunţă timpul nu prea depărtat, — către anul 1940 — cînd tuberculoza nu va face mai multe victime, în Statele Unite, decît provoacă accidentele de automobil (24.000 de morţi anual).

Dacă citez proorocirile acestea, e că ele ne dau o mare nădejde.

Zori egal de luminoase, cînd ne vom înteţi acţiunea de luptă, ne e permis să le întrevedem şi noi.

Intinderea tuberculozei e criteriul civilizaţiei unui popor.

Dacă ar urma să fim judecaţi după acest criteriu, am apărea într'o lumină care nu ne este deloc favorabilă, deoarece deţinem un record ca număr de morţi şi de bolnavi de tuberculoză.

Explicaţia o găsim în lipsa de măsuri îndestulătoare de azistenţă.

Am putea acum, cînd am întîrziat atîta, să folosim experienţa dobîndită în alte ţări, şi trecînd peste piedicile pe care lupta contra tuberculozei le întîmpină în calea ei, să sărim etapele şi să ajungem mai repede la nivelul unor organizări serioase şi bine sistematizate, aşa cum sînt realizate aiurea.

Nu mai putem rămînea nici într'un caz, în starea actuală de lucruri. E neadmisibil să continuăm cu risipa a-

ceasta monstruoasă de vieţi încheiate înainte de vreme. Tuberculoza între 20—40 de ani, în plină perioadă de producţie, în plin avînt de viaţă, e boala care dă aproape jumătate din decese (44 la sută din ele). Trebue să recîştigăm printr'o sforţare de voinţă şi de energie, ceiace am pierdut până acum. Zeci de mii de vieţi, ar putea astfel să fie păstrate, pe fiecare an, spre cel mai mare folos al patrimoniului naţional. E nevoe să ne civilizăm şi in ceiace priveşte apărarea sănătăţii publice, şi să intrăm în pasul vremii.

Intr'o conferinţă de propagandă, radiodifuzată în lumea întreagă, de la postul Turnului Eiffel din Paris, Humbert spunea, parodiind o expresie celebră: „Puţină civilizaţie duce la tuberculoză, multă o vindecă". Ne aflăm deocamdată în privinţa combaterii tuberculozei, în plină barbarie.

Avem o mortalitate de tuberculoză, care e în jurul cifrei de trei la mie. E o cifră enormă socotită în comparaţie cu cea din alte ţări: Danemarca, Anglia, Germania, Statele Unite, unde e subt unu la mie. Pe fiecare an, tuberculoza face la noi cincizeci de mii de victime. Cifra aceasta pe care am dat-o de mult, e acum confirmată oficial. In Buletinul Ministerului Sănătăţii, sînt publicate statistice, după care mor la sate pe fiecare an 16.090 de locuitori, la oraşe 8.025. La un loc fac aproape 25.000 de morţi. Cifra aceasta trebue îndreptată, înmulţind-o cel puţin cu doi, cum cer statisticianii, deoarece la rubrica bronşitelor şi pneumoniilor care figurează în tabelele de morţi, cu un număr foarte mare de decese, sînt trecute, cu siguranţă, epizode finale ale tuberculozei pulmonare.

Ceiace este important de stabilit, e numărul de tuberculoşi cu leziuni deschise, deoarece prin aceştia se propagă boala. Se ajunge la acest număr, după cercetări făcute de clinicieni şi statisticieni, înmulţind cu patru cifra deceselor. Avem, după aceste calcule, două sute de mii de tuberculoşi înaintaţi ca boală. Mulţi dintre ei, până ce boala îi doboară, şi îi ţintueşte pe patul de suferinţă, unde au prilej, în locuinţe deseori de mizerie, să molipsească pe cei din jurul lor, au încă ocupaţii — nevoile vieţii îi obligă să muncească — în uzine, fabrici, ateliere, birouri şi sînt mari factori de contaminare, pentru tovarăşii lor de lucru. Se adaogă pe de altă parte bolnavii cu leziuni închise, apreciabile însă, prin examene clinice, radioscopice şi de laborator (cercetarea expectoraţiei, a sputei). Leziunile acestea se pot redeştepta şi deschide subt cauze diferite: boale de altă natură, care se ivesc şi slăbesc rezistenţa organismului, oboseli exagerate impuse de condiţiile de trai. Bolnavii devin atunci contagioşi.

Pentru a determina numărul lor, cifra deceselor trebue înmulţită cu 14.

După acest calcul ar fi peste 700.000 de tuberculoși cu leziuni închise.

Cifra globală de un milion de tuberculoși, pe care am dat-o de mult și care e deseori citată, deoarece e ușor de reținut și răsună ca un clopot de alarmă, corespunde realității și nu e exagerată.

Dacă ar fi să socotim pe toți cei care reacționează la substanțele specifice, extrase din bacilii tuberculoși, așa zisele tuberculine, care nu au efect decît la cei care au germenii tuberculozei, incuibați undeva în organism, ar urma că aproape toți sintem tuberculoși, cum de fapt sintem, deoarece la orașe și acum deseori și la sate până la 90 la sută din locuitorii adulți au aceste reacții pozitive.

Nu trebue exagerat însă nimic. Prezența cîtorva germeni răzleți, închiși într'un ganglion ca într'o citadelă, de unde nu trebue să-i lăsăm să iasă întreținînd rezistența organismului, nu constitue nici un pericol, ci mai degrabă un avantaj, deoarece organismul se obișnuește cu atacurile lor, și știind să se apere își creează o stare întrucîtva de imunitate, care deși relativă, îl ferește de manifestările acute ale boalei.

Lăsînd deoparte pe aceștia, avem în mijlocul nostru un milion de tuberculoși, cu care venim deseori în contact, deoarece starea actuală a alcătuirilor sociale creează raporturi între oameni, pe care nimeni nu le poate evita.

Cifra aceasta trebue să ne înfioare și să ne sgudue, deoarece dovedește cît e de mare primejdia tuberculozei. Pierim ca neam, pierim ca popor, dacă nu vom ști să luăm măsuri să o reducem.

Să nu-și închipue cei pe care o soartă mai norocoasă i-a favorizat și care pot trăi la adăpost de griji și nevoi, că tuberculoza îi ocolește. Evident, tuberculoza lovește mai întâiu clasele sărace, care se află în atîtea lipsuri materiale și cad mai repede pradă boalei.

Boala solidarizează însă toate clasele sociale. Sînt numeroase exemplele de molipsiri produse în casele cele mai somptuoase, de o servitoare, de un servitor, de o îngrijitoare de copii, care aduc în locuințele bogaților, pe lingă serviciile lor și germenii boalei. Nu numai, prin urmare, dintr'un sentiment de altruism, dar și dintr'un instinct de elementară apărare, toți, bogații ca și săracii, trebue să intervină, ca să se opună atacurilor unei boale, care a devenit atît de amenințătoare.

Tuberculoza e de mult incuibată în orașele noastre. In București, focarele vechi de boală, constatate în anchete făcute cu 20—30 de ani în urmă, se mențin, și în jurul lor se creează focare noi. Numai într'un sector, cel de verde, unde cea mai mare parte din populație e formată din muncitorii dela atelierele căilor ferate și dela regia monopolurilor statului, sînt după datele consemnate într'o teză recentă (Caraculacov, 1927), 2870 case infectate, în care s'au produs în 13 ani, 4397 decese de tuberculoză. In cartierul Tei, s'au găsit după o anchetă ale cărei rezultate au fost publicate în ziare luna trecută, 26 cazuri de tuberculoză deschisă în 70 de case. Dintre bolnavii tuberculoși care se prezintă la consultațiile dispensarelor Societății pentru profilaxia tuberculozei, 75 la sută ocupă aceiași cameră cu membrii familiei lor. Locuințele acestea sînt adevărate focare, în care pe rînd toți cei care le ocupă, se molipsesc și pier apoi deseori de tuberculoză.

In București, pentru o perioadă de 13 ani (1913—1925) media mortalității de tuberculoză a fost de patru și un sfert la o mie de locuitori.

E formidabil în proporție cu statisticele din alte orașe mari, Londra, Amsterdam de exemplu, unde e subt unu la mie. Din 100 de morți sînt la București 17 din cauza tuberculozei. Sînt alte orașe din țară, Alexandria, Caracal, Călărași, unde într'unii ani, după date oficiale, douăzeci la sută din morți, sînt de tuberculoză.

Tuberculoza omoară singură, mai mult decît toate celelalte boale infecțioase și epidemice la un loc. In 1923, la orașe, tuberculoza a provocat 8025 decese, pe cînd toate celelalte boale infecțioase împreună au dat 1986 morți.

Pe cînd pentru tuberculoză alarma e nulă, celelalte boale infecțioase ridică cu drept cuvînt, împotriva lor, tot arsenalul sanitar.

Dela orașe unde tuberculoza are vaduri vechi, ea se întinde acum la sate. Sînt comune rurale în care, în unele din ele, mortalitatea de tuberculoză ajunge până la șapte la o mie de locuitori, depășind pe cea din localitățile cele mai tuberculizate de pretutindeni. In Buletinul Ministerului Sănătății din 1929 se relatează statistice din cîteva comune, din județul Rîmnicul Sărat, după care mortalitatea de tuberculoză, într'unii ani, a trecut de cinci la o mie de locuitori, un sfert din numărul total al deceselor.

E bine că se repetă în publicații oficiale, constatări pe care le semnalasem de mult în rapoartele mele. Poate că în felul acesta, conducătorii noștri sanitari își vor deschide ochii, ca să vadă cît de amenințătoare e acum tuberculoza la sate.

Constatările acestea sînt în contradicție cu noțiunile mai vechi, asupra epidemiologiei tuberculozei. Se făcea înainte din tuberculoză boala orașelor mari, în care populația atrasă de mirajul unei vieți mai distractive și mai ușoare, se îngrămădea și găsea toate prilejurile să se molipsească.

Prin contrast, viața dela țară apărea ca o viață de idilă.

Rodica din pastelul lui Alecsandri, care alerga sprintenă, cu obrajii îmbujorați de aerul larg al cîmpiilor, stîrnind admirația celor ce o priveau, moare acum de oftică cu obrajii îmbujorați de febră ca o simplă damă cu camelii, fără acompaniamente de orchestră, ca în Traviata lui Verdi, dar în lamentările celor ai ei, distruși și sfîșiați de o atît de crudă și prematură pierdere.

Sînt două cauze, una de ordin biologic, alta de natură economico-socială, care explică întinderea în chip catastrofal, a tuberculozei la sate.

In orașe, tuberculoza găsind un teren relativ imunizat, organismul se apără mai bine și boala e cronică, lentă, cu manifestări, care îngădue păsuiri și uneori vindecări. La sate, terenul e nou, e virgin. Boala se manifestă acut și grav și deseori este repede omoritoare. Imigranții rurali venind la orașe, cînd se îmbolnăvesc, — proporția tuberculoșilor cu forme evolutive e mult mai mare, printre cei veniți dela țară, decît printre locuitorii băștinași ai orașelor, — se reîntorc la vatră, minați de dorul de casă și de ai lor. Ei creează atunci focare de boală în familia lor. Aici intervine, ca să faciliteze molipsirea, factorul economico-social, puterea mare a întunericului care stăpînește satele, pentru tot ce e deprindere de igienă și regule de păstrare a sănătății.

Vara, țăranul muncind afară, dormind deseori pe prispă, poate să evite molipsirea. Iarna, cînd se ivește un caz de boală, contaminarea se produce aproape fatal, în promiscuitatea căminului familial. Toți stau îngrămădiți în jurul sobei, a vetrei strămoșești, într'o singură cameră, cu ferestrele lipite pentru păstrarea căldurii. Atmosfera e înăbușitoare. Alături, în tindă, vițelul nou născut și alte animale domestice împart intimitatea familiei. Sînt scene de interior demne de picturile flamande, dar, pentruca tabloul să fie exact, ar trebui să figureze și moartea la pîndă ca să-și recruteze victime. In locașurile acestea de durere și de tristeță e nevoe să se deschidă larg ferestrele ca să pătrundă nu numai aerul de afară, dar și lumina pe care o aduce o igienă mai bine înțeleasă. Trebue dus la sate cuvîntul bun de propagandă, ca să arătăm cum se produc bolile și cum pot fi oprite în răspîndirea lor.

In alte țări, propaganda se face chiar și în localitățile rurale. In Anglia, pentru a da un singur exemplu, ea se întreprinde pe o scară întinsă. Dintr'o colectă făcută dela particulari, după apelul Asociației Naționale contra tuberculozei, s'au adunat o sută două zeci mii de lire sterline (o sută milioane de lei) în scopul acesta. Patru echipe au străbătut țara întreagă, ca să pregătească populația, pentru campania contra tuberculozei.

Există acolo însă, o întreagă organizare, dispensare, sanatorii numeroase, care permite ca măsurile socotite necesare, să poată fi aplicate.

Să presupunem că am porni și la noi de-a lungul și în latul țării, ca să arătăm în ce fel populația s'ar putea apăra, ca să nu mai fie cotropită de boală. La domiciliul bolnavilor, măsurile de pază sînt de cele mai multe ori imposibil de urmat. Cînd avem încă la sate 41.000 de bordee, 662.000 case cu o singură cameră și aceia deseori cu ferestrele lipite, așa încît nu se poate aerisi, și 2 milioane de locuințe în care podeala e de pămînt amestecat cu baligă, întreținînd în ele o atmosferă vițiată, orice propagandă de igienă dă greș. La orașe, situația nu e mult mai bună. In București, din 65.000 de încăperi, sînt 46.000 în care între 3 până la 10 persoane ocupă o singură cameră.

Până ce vom avea realizată o politică a locuințelor, așa cum se practică grandios în alte țări, ca să se evite contaminarea, trebue să scoatem pe tuberculos din mediul lui. In alte țări, dacă s'a reușit să se îngrădească tuberculoza, e în urma creării de numeroase instituții, în care bolnavii au putut să fie căutați și izolați. Scăderea numărului de morți și de bolnavi de tuberculoză, e în proporție directă cu numărul de locuri disponibile în spitale și sanatorii.

Ar trebui după exigențele stabilite, pentru țările unde nevoile de azistență sînt complect înțelese, un loc în spitale și sanatorii, pentru fiecare deces de tuberculoză. După acest calcul, ar fi nevoe de patruzeci și cinci de mii de paturi, și noi nu avem decît 1.100! Primim 3.000 de tuberculoși în toate sanatoriile, pe fiecare an, cînd sînt 200.000 de bolnavi cu leziuni deschise, care, cei mai mulți dintre ei, nu se pot căuta cu propriile lor mijloace și circulă peste tot, împrăștiind boala.

Lupta se reduce la noi, la mici manevre locale, în cîteva zone restrînse, pe cînd în țările de civilizație, e un războiu în stil mare, întreprins cu armamentul complect, care e azi disponibil, dar pe care nu știm să-l utilizăm.

Tubrculoza, de aceia ne invadează *. Va trebui ca Statul

* Tuberculoza merge crescind în comunele rurale și în orașele mari și mici din vechiul regat și din noile provincii. Din datele pe care le-am obținut dela serviciul de statistică al ministerului sănătății condus de d. Dr. Gliesman relevez cîteva din ele care sînt mai tipice ca să arate că tuberculoza în multe puncte ale țării e foarte răspîndită.

In anul 1930, în lunile Ianuar, Februar, Mart, au fost în județul Arad 1282, 1395, 1413 tuberculoși; în Caraș 563, 545 566; în județul Bihor 1255, 1254, 1248; în Timiș 1045, 963, 1108. In Basarabia: în județul Bălți au fost 822, 823, 859; în Cahul 717, 726, 753; în Cetatea

împreună cu particularii, să intervină energic și hotărît, ca să stăvilească pustiirile ei.

Statul rezumînd în el colectivitatea, care îi dă delegație să o reprezinte și să o apere, e obligat să prevadă fonduri în acest scop.

Am arătat în rapoartele mele, după calcule amănunțite, că se pierd pe fiecare an 17 miliarde de lei, din cauza tuberculozei, prin morțile produse de boală și prin bolnavii scoși din cîmpul muncii. Dacă s'ar reduce mortalitatea la jumătate numai din ceiace e acum, — în multe țări e o treime din ceiace e la noi, — s'ar realiza economii de 8 miliarde de lei pe fiecare an. Fonduri oricît de mari, întrebuințate pentru combaterea tuberculozei, ar fi deci larg compensate prin beneficiile realizate. O luptă sistematizată contra tuberculozei corespunde prin urmare unui bun calcul, din punct de vedere chiar material. Oricît ar fi însă de aprig materialismul vremii noastre, viața omenească nu trebue să fie cotată ca o simplă acțiune de bursă.

E o parte și mai dureroasă, în aceste pierderi, decît cea materială. Atîtea suflete înalte și atîtea minți alese dispar înainte de vreme fără să fi putut da ca aport pentru colectivitate, toată contribuția de care erau capabile, toată lumina pe care o purtau în ele. E foarte mare numărul oamenilor de samă care pier secerați de tuberculoză. Fiecare țară își are necropola sa, care ar putea să fie socotită ca un Pantheon, prin atîtea elemente de valoare secerate în plin avînt creator, cuprinzînd în ele atîtea mari nădeji.

Cînd la noi Statul dă pe an 23 milioane lei, pentru azistența tuberculoșilor, în întreaga țară, permițînd să se piardă 17 miliarde de lei din care jumătate ar putea să fie păstrați, și lasă să dispară 25 mii de vieți omenești care ar putea să fie salvate — în alte țări bugetele combaterii tuberculozei sînt de zeci de ori mai mari decît la noi — dă dovadă că face o gospodărie care lasă încă mult de dorit și că la conducătorii lui inimile rămîn încă închise pentru marea durere și marea suferință a bolnavilor. Trebue să căutăm într'altfel, într'alte fonduri, mijloacele pentru combaterea tuberculozei de oarece bugetele sanitare, până ce un curent puternic de opinie publică nu va determina pe oficiali să iasă din nepăsarea lor, vor continua încă multă vreme să fie bugete de mizerie. Punem un mare temeiu pe asigurările sociale contra boalelor și mai cu deosebire pe o asigurare specială contra tuberculozei după modelul celei din Italia care ar permite să se realizeze sume mari în acest scop. (In Italia 304 milioane lire pe an, aproape trei miliarde de lei). Particularii nu trebue să se dea nici ei în lături. Timbrul antituberculos, pe care-l oferim pentru suma mică de doi lei, va permite fiecăruia să-și dea obolul. Apelurile care li se adresează vor găsi la ei, nădăjduim, calea inimii și a rațiunii. Vor ajuta prin contribuția lor la alinarea unor mari dureri și se vor apăra și pe ei, de oarece, dînd putința să se restringă răspîndirea boalei, vor înlătura molipsiri care devin pe fiecare zi mai frecvente și mai amenințătoare.

Albă 2323, 2358, 2517; în județul Soroca 740, 745, 795. In vechiul regat: în județul Brăila 526, 529, 534; în județul Constanța 603, 626, 636; în județul Covurlui 436, 438, 456; în județul Gorj 642, 635, 680.

Din orașe, la Oradia Mare 1043, 1185, 1333; la Bistrița 100, 107, 136; în Dej 30, 37, 50; In Basarabia: la Cahul 47, 48, 51; la Soroca 28, 27, 30. In vechiul regat: la Buzău 131, 104, 149; la Constanța 198, 209, 220; la Bacău 67, 72, 72. Sînt cifre impresionante de oarece dovedesc că tuberculoza nu numai că se menține ca extensie, dar e în continuă propășire.

Un program complect de luptă contra tuberculozei cere colaborarea și a statului și a particularilor.

Prin forța lucrurilor, ca o necesitate de apărare colectivă și individuală, campania aceasta va sfîrși prin a fi întreprinsă și la noi.

Va fi opera zilei de mîne, pe care o întrevedem cît de apropiată, a acestui „strălucit rege mîne" după expresia lui Shakespeare, pe care o salutăm cu mari nădejdi și încredere și care ne va consola de tristețele și mizeriile zilei de azi.

II

Problema combaterii tuberculozei e vastă și complexă.

Tuberculoza e boala ignoranței și a mizeriei; ea e prin excelență o boală socială. S'a spus de aceia, cu drept cuvînt, că lupta contra acestei boale, e mai mult o chestiune de organizări sociale și de instrucțiune publică, decît una pur medicală. Sociologul și omul de stat de pe o parte, dascălul de școală pe de alta au ei întâiu cuvîntul pentru a o îngrădi.

Terapeutica trebue să fie și ea socială. Terapeutica aceasta e greu de aplicat cu contingențele economice ale vremii de azi. Ar trebui o răsturnare, o prefacere de raporturi sociale pentru ca în alcătuiri economice, care fiind mai drepte ar fi și mai bune, să se remedieze la atîtea anomalii care provoacă și întrețin tuberculoza. Oricît am merge de departe cu gîndul către cetățile ideale pe care în ideologiile lor le-au întrezărit marii visători, și am dori realizarea lor, trebue ca în cadrul organizărilor de azi să socotim tuberculoza ca un fapt și un mare rău social, căruia e nevoe să-i căutăm leacul. Mulțimile, clasele obidite, care îi plătesc un tribut așa de greu și așa de dureros, nu știu să reacționeze destul ca să impună măsurile necesare, pentru înfrînarea ei. Boala e deseori insidioasă și înșelătoare. Ea nu se prezintă

cu simptomele acute, cu loviturile de măciucă, care fac din celelalte boale infecțioase, boale așa de impresionante.

Tuberculoza nu e boala care răspîndește teroarea de care vorbește fabulistul, deși despre ea s'ar putea spune mai mult decît despre oricare alta că, dacă nu toți mor, toți sînt loviți. Penzoldt a susținut de mult că, în lupta contra tuberculozei, ne lipsește un mare aliat care e frica, așa de hotărîtoare în boalele infecțioase acute, ca să determine o întreagă mobilizare sanitară.

Cu pasivitate, cu resemnare cei atinși de boală și cei din jurul lor i se supun. Tuberculoza nu provoacă acea ridicare de scuturi de apărare, pe care o produc cîteva cazuri răzlețe, de ciumă sau holeră. Ea e primită ca un fel de sentință inexorabilă, și boala care nu iartă, după cum atît de fals dar melancolic și lugubru i se spune în necrologuri, beneficiază de fatalismul care constitue mentalitatea rasei noastre, și de lașitatea multora.

Intr'un elan de scepticism, anii trecuți într'un ziar, care pe vremea aceia era oficios, se putea ceti, și e caracteristic pentru starea de spirit a multora dela noi, că acei care cred că-și pot asuma sarcina de a suprima tuberculoza, vor reuși cînd grindina și inundațiile nu vor mai provoca nenorociri.

Tuberculoza era astfel trecută pe același plan cu catastrofele meteorologice ca și cum boala ar fi inevitabilă și ne-ar sosi prin decret divin, ca o pedeapsă cerească. Renunțarea la orice apărare poate să fie comodă, mai cu deosebire pentru cei sănătoși, care astfel nu-și mai turbură liniștea, cel puțin până cînd boala nu i-a cuprins și pe ei. Ea e însă absurdă și vinovată deoarece tuberculoza se poate combate și încă foarte bine și cu deplin succes.

Chiar contra grindinei sînt, din punct de vedere economic, asigurări, și contra inundațiilor sînt îndiguiri. Putem să ne asigurăm contra tuberculozei prin instituții de cură și în felul acesta să-i îndiguim pustiirile.

Reflectînd bine, trebue să constatăm că tuberculoza e cea mai curabilă dintre boale și că ceiace nu fac organizările sociale, așa de puțin înțelegătoare și așa de anarhice deseori pentru apărarea sănătății publice, face organismul fiecăruia, prin faptul că știe să reacționeze ca să înfrîngă boala.

Bacilul tuberculozei trăește în simbioză cu organismul omenesc.

De fapt sîntem aproape toți tuberculoși, după cum reese din probele cu tuberculină, substanță specifică extrasă din bacilii tuberculoși, la care nu reacționează decît cei care au undeva în organismul lor, germenii boalei.

Reacțiile acestea sînt pozitive la 80 până la la 90 la sută din locuitorii de la orașe și acum deseori și de la sate. E o tuberculizare aproape în întregime, masivă, a populației. Infecția tuberculoasă se vindecă singură, fără să dea vreo manifestație clinică, la 60% din cazuri. Ea se stinge spontan, după ce a provocat simptome ușoare la 39% din cazuri. La unu la sută numai din ele se instalează mai adînc, în organism, și dă semne clinice evidente.

Tuberculoza e necunoscută în anumite regiuni ale globului, acum din ce în ce mai rare, care sînt în afară de liniile de comunicație și rămîn izolate. Ea e însă foarte răspîndită în societățile moderne, prin contacturile pe care condițiile lor de dezvoltare le aduc între oameni, așa încît nu e aproape nimeni care să se poată socoti ferit de atacurile ei. Cum spune foarte bine Duclaux, tuberculoșii fac parte din categoria „infecțioșilor circulanți" și de aceia răspîndesc așa de mult molipsirea.

Cînd contactul cu un tuberculos se produce în copilărie, mai cu deosebire în primul an al vieții, cum terenul la copil e nou, e virgin și organismul lui, neobișnuit cu atacurile boalei, nu poate să-i opună rezistență, contaminarea se produce aproape fatal. E dovedit astăzi că tuberculoza se dobîndește în copilărie. Leziunile pulmonare ale adultului provin aproape totdeauna din redeșteptarea focarelor vechi din copilărie.

Behring a spus figurat, dar foarte exact, că la adulți „tuberculoza e ultimul acord dintr'un cîntec pe care mama l-a intonat lîngă leagănul copilului". Cîntecul acesta poate să fie tragic dela început.

Cînd infecția cu bacili tuberculoși se produce în doze masive și repetate la copiii în primul an și mai cu deosebire în primul trimestru al vieții, infecția e gravă și de cele mai multe ori mortală.

Din anchetele făcute în dispensarele din 80 de departamente din Franța, la 1384 copii născuți din mame tuberculoase, 24% din ei au murit de tuberculoză. La Paris, procentul se ridică la 32%. In Suedia, Forssner găsește că 70% din copiii care se nasc din mame tuberculoase și sînt îngrijiți de ele mor înainte de un an. In alte statistice, așa cum sînt date de Léon Bernard și Debré, mortalitatea de tuberculoză atinge 80 până la 90% din cazuri la copiii din această categorie. Contaminarea copiilor într'un mediu de tuberculoși e deci formidabilă.

Cînd copiii nu sucombă, contaminarea producîndu-se mai tîrziu decît în primele luni după naștere sau fiind mai atenuată, infecția rămîne latentă, ca să reapară eventual în urmă, la vîrsta adultă. Din toate aceste statistice, reese prin urmare, că infecția e cu atît mai puternică și mai periculoasă, cu cît se produce la o vîrstă mai fragedă a copi-

lului. Molipsirea diferă ca intensitate, după felul leziunii la părinţii bolnavi.

Cei mai periculoşi, sînt cei cu leziuni mari deschise, care expectorează mult. Până la 4 ani, la 33% din copiii din familiile de tuberculoşi, din această categorie, luaţi global se constată fenomene de tuberculoză şi 11% din ei sucombă.

Intre 4 şi 7 ani pericolul e mai mic şi mortalitatea mult mai redusă este aproape nulă. Lupta contra tuberculozei trebue să fie deci concentrată în primul rînd în locuinţele de mizerie în care zac în promiscuitate tuberculoşi, cu leziuni mari deschise, care expectorează mult şi în contactul cărora trăesc copiii mici până la vîrsta de 4 ani. Dacă s'ar lua măsuri suficiente de tratament şi de izolare la bolnavii de acest fel, s'ar feri copiii de contaminare şi s'ar reduce astfel mult numărul ulterior de bolnavi adulţi.

Copiii care au avut norocul să nu se infecteze masiv şi repetat în primii 4 ani şi mai cu deosebire în primul trimestru din primul an, cînd contaminarea e inevitabilă şi boala e mai totdeauna mortală, şi sînt infectaţi cu doze mici, rămîn cu o infecţie latentă, obţinînd chiar o stare de imunitate relativă care îi păzeşte mai tîrziu de formele acute ale boalei. Chiar cînd infecţia se redeşteaptă, boala apare atenuată subt forme care se sting spontan şi numai în unul din o sută de cazuri se manifestă cu semne clinice evidente.

Cu cît reuşim prin urmare să amînăm data infecţiei la copii, cu atît sorţii sînt mai mari ca infecţia să nu dea decît simptome uşoare sau chiar să nu mai provoace nici un semn de boală. Pentru ca infecţia latentă să nu se redeştepte mai tîrziu, trebue să se evite slăbirea rezistenţei organismului.

O igienă îngrijită e condiţia ca organismul să rămînă în bună stare de apărare, şi e astfel cel mai eficace mijloc de combatere a tuberculozei.

Dacă am avea la noi o igienă publică supraveghiată şi igiena individuală ar fi infiltrată în obiceiurile populaţiei, tuberculoza ar scădea în mod natural, chiar fără măsuri speciale pentru combaterea ei. E un fapt de constatare că tuberculoza în ţările de cultură a început să diminueze înainte de a i se cunoaşte caracterul de boală infecţioasă şi molipsitoare prin măsurile de igienă generală. In cîteva oraşe mari din Europa şi America, perioada de regresiune a tuberculozei debutează între anii 1885—1890.

Nu se poate atribui această modificare a curbei mortalităţii de tuberculoză descoperirii bacilului lui Koch, care e numai din 1882, şi măsurilor de combatere a boalei, cînd i s'a dovedit caracterul de boală infecţioasă, prin sanatorii, dispensare deoarece aceste măsuri erau prea recente, ca să-şi fi putut produce efectul.

Explicaţia e în rezistenţa întreţinută, la cei infectaţi,

printr'un trai bun, pe care-l aduce o igienă bine înţeleasă. Adultul are o rezistenţă destul de mare şi cînd boala apare la el e prin redeşteptarea focarelor vechi din copilărie. Reinfecţia endogenă a cărei origine e în focarele vechi reactivate are un rol capital în producerea tuberculozei adultului. Imunizarea prin focarele latente din copilărie, deşi relativă, e suficientă deseori ca să înlăture contaminarea care altfel s'ar produce mult mai des.

Exemplul tipic e cel al tuberculozei conjugale, al molipsirii între soţi aşa de rară, cînd unul dintre ei e tuberculos. Arnould a publicat o statistică adunînd date referitoare la mai mult de 50.000 de cazuri în care într'un menaj era un tuberculos, femeia sau bărbatul. Cazurile de tuberculoză nu sînt mai frecvente la ei decît la restul populaţiei, care nu se află în relaţii aşa de strînse şi de intime, cum sînt cele dintre soţi, cu cei atinşi de această boală.

Infecţiile din afară, ca să înfrîngă imunizarea relativă produsă de focare primitive rămase latente, trebue să fie masive şi repetate.

Rezultă deci că, pentru a împiedica redeşteptarea focarelor vechi sau introducerea de doze nouă de bacili în cantităţi mari, trebuesc înlăturate cauzele de debilitare a organismului şi contactul de aproape şi repetat cu bolnavii care au leziuni deschise. Tuberculoza care apare la adulţi în anumite epoce ale vieţii lor, cînd din motive diferite organismul e supus unor oboseli excesive, e cîntecul vechiu din leagăn care amuţise şi răsună iarăşi cu intonaţii de morminte. Se explică astfel pentru ce între 20—40 de ani tuberculoza e boala care provoacă aproape jumătate din decese.

Măsurile profilactice pentru a împiedica scăderea rezistenţei organismului şi introducerea de doze mari masive de bacili, înseamnă toată igiena publică şi particulară pusă la contribuţie în lupta contra tuberculozei. Igiena aceasta în ţările de cultură e aplicată aproape automat şi devine prin obicei o nevoe instinctivă a fiecărui indivd. E o mare achiziţie a civilizaţiei. Trebue să ne gîndim că numai cu două veacuri în urmă trei copii din patru mureau până la vîrsta de 5 ani. Astăzi cinci din şase ajung la această vîrstă.

Totuşi sînt încă multe lacune de împlinit, pentruca într'adevăr igiena despre care s'a zis că e diplomaţia medicincii, deoarece evită conflictele, boalele în organism, să-şi fi spus ultimul cuvînt.

Mor şi se îmbolnăvesc încă prea mulţi nu numai la noi, dar chiar în ţări unde organizările sanitare, sînt mult mai complecte ca în ţara noastră.

Din 10 copii care ar trebui să se nască vii, dacă urmărim ce se întîmplă cu ei până la vîrsta de 40 de ani, numai doi

sînt perfect valizi, doi sînt debili sau bolnavi, şase au sucombat. Tabloul ar putea fi schimbat aşa încît 2 numai să sucombe, 2 să fie debili şi 5 să rămînă perfect valizi.

In primul an al vieţii, la noi pier încă 115.000 copii. Avem o mortalitate generală formidabilă între 20—22 la mie, pe cînd în alte ţări, ţările scandinave, Belgia, e pe jumătate. Dacă totuşi populaţia creşte, în medie cu 230.000 pe fiecare an, e din cauza natalităţii mari, 33—34 la mie.

Progresul adevărat nu e atît într'o natalitate mare — ea e supusă la fluctuaţii şi peste tot se constată o scădere a ei, care va sfîrşi prin a se produce şi la noi — cît într'o mortalitate redusă.

Vom ajunge la ea cînd vom reuşi să înfrîngem şi marea cauză de mortalitate care e tuberculoza cu cei 50 de mii de morţi pe care îi provoacă anual şi cu avalanşa de victime nouă, care se recrutează din stocul de tuberculoşi, milionul de tuberculoşi, 200.000 cu leziuni deschise, 700—800.000 cu leziuni închise în iminenţă de a se deschide şi ele dacă rezistenţa organismului e în scădere.

Dacă ar fi să lăsăm ca, prin jocul natural al măsurilor de igienă generală, tuberculoza să scadă, ar trebui să aşteptăm prea mult. Riscăm chiar, cum se şi întîmplă de altminteri, ca tuberculoza să sporească mai departe. Igiena e aproape complect ignorată la noi din lipsă de cultură, la cei mai mulţi, din neglijenţă culpabilă la cei cari au această cultură. Educaţia igienică întîmpină multe obstacole, ca să fie făcută adultului care renunţă cu greu la obiceiuri înrădăcinate şi la prejudecăţi. In materie de igienă, educaţia copiilor e o mare speranţă de viitor. La căminul părinţilor, mama, care e marea educatoare, prinsă de grijile căsniciei şi ignorînd de cele mai multe ori noţiuni chiar elementare de igienă pentrucă n'a avut de unde şi cum să le înveţe, nu poate corespunde acestei chemări. Şcoala rămîne cea mai indicată pentru instrucţia igienei. Igiena trebue să fie predată în şcoală în mod atrăgător fără formule abstracte, interesînd pe copil prin comparaţii şi pilde pe care le poate înţelege uşor.

In Statele-Unite un alfabet al sănătăţii redactat în termeni care-l fac accesibil minţii fragede a copilului a fost distribuit în două milioane de exemplare. S'ar putea şi la noi, cum am cerut de mult, să se introducă în cărţile de cetire pentru copii capitole referitoare la igienă în care ar intra şi cele care privesc tuberculoza.

In Franţa, după un text de lege din Mart 1923, în şcolile de fete se fac obligator cursuri de puericultură.

Cînd igiena ar fi cît de mult răspîndită, s'ar îndrepta atîtea greşeli în felul de viaţă al fiecăruia. Regimuri alimentare potrivite pentru a menţine organismul în stare de echilibru fiziologic ar putea atunci să fie puse în practică. Mulţi nu le pot ţine în samă, presupunînd chiar că le-ar cunoaşte, deoarece nu au mijloace materiale ca să-şi procure o hrană îndestulătoare. Cei care le au, abuzează de ele, şi-şi ruinează sănătatea în excese şi risipă. Unii pier de lipsuri şi alţii de prea mare belşug. Aeraţia se aplică puţin în locuinţele supraîncărcate în care se îngrămădeşte o mare parte a populaţiei. Curăţenia corporală e socotită fără importanţă. Descendenţi ai Romanilor care se spălau copios, noi ne spălăm foarte puţin. Băile populare se pot număra la noi pe degete. Dacă pentru Paris, un statistician făcea socoteala că fiecare din locuitorii marelui oraş de abia ia o bae pe an din cauză că stabilimentele de băi cîte există, nu ajung decît pentru atîta şi tot rămîn o sută de mii de indivizi fără nici una, la noi, baia e de multe ori ceremonia pentru a intra şi a eşi din viaţă, la naştere şi la moarte. Intre aceste două mari epizoade, deseori corpul nu ia la mulţi contact cu apa. Şi totuşi, fără instalaţii speciale de băi, cu o albie şi o coajă de săpun, se poate oricine spăla foarte bine. Kaiserul german, care acum se află în Olanda, ţara curăţăniei prin excelenţă, spunea, cînd stăpînea încă la Berlin, delegaţilor unui congres internaţional de igienă, care veniseră în comisie să-i prezinte moţiunile votate de congresişti, laconic dar lapidar: săpun, domnilor, numai săpun! De fapt, săpunul rezumă în el toată igiena trupului omenesc.

Dacă obiceiurile de curăţenie ar fi infiltrate în mintea tuturor, chiar cînd boala s'ar produce, paza în jurul bolnavilor pentru a evita molipsirea la cei care vin în contact cu ei ar fi mult uşurată. Dezinfecţiile n'ar mai fi necesare. E un fel de dogmă pe care toţi o repetă, că locuinţa bolnavului trebue să fie dezinfectată după deces sau cînd schimbă domiciliul. In tot timpul însă cît el îşi face boala, nu se ia nici o măsură în această privinţă. De fapt, dezinfecţia sumară cu formol, care se face — cînd se face ! — nu are o mare valoare. Boala se transmite prin bacilii vii, aşa cum sînt eliminaţi din organism prin spută. După 15 zile, ei îşi pierd aproape complect acţiunea dăunătoare şi după trei luni sînt distruşi prin acţiunea luminii şi uscării cu tot învelişul de mucus care îi protejează. Cea mai bună măsură de pază contra boalei, e să se ţină cît de multă curăţenie în jurul bolnavului. In Statele-Unite, în Germania, se preferă aparatelor de dezinfecţie, aşa de complicate deseori, dar al căror folos e contestabil, o curăţire radicală a apartamentului, a camerei ocupată de bolnav în care tot săpunul şi varul pentru spoit joacă marele rol. Nu avem decît o igienă publică şi particulară cu totul insuficientă. Nici cel puţin faţada nu e salvată, acea faţadă în spatele căreia, după cum spunea un igie-

nist francez, pentru ţara lui, — la ei totuşi igiena e la mai mare cinste decît la noi, — nu se petrece deseori nimic. Se explică astfel de ce avem o stare igienică deplorabilă şi pentruce tuberculoza, folosind aceste mari lacune, face atîtea pustiiri.

Dacă s'ar practica şi la noi controlul sănătăţii fiecărui individ înainte ca boala să fie manifestă, am ajunge la constatări surprinzător de dezastruoase. In Statele-Unite, marea Societate de asigurare contra boalelor „Life Institute" cu milioane de membri şi cu 7 mii de medici care îi dau concursul, a găsit că prin examene minuţioase numai 3 până la 4 la sută din cei examinaţi, cari nu se ştiu bolnavi, sînt complect sănătoşi. Pentru cazul special al tuberculozei, din 100 persoane examinate, care nu se socoteau că au vreo leziune pulmonară, la 15 se găseşte o tuberculoză veche inactivă şi la patru o tuberculoză în activitate. Micile deviaţii ale sănătăţii sînt repede îndreptate prin sfaturile date şi deja la o a doua examinare, la 60 la sută din cei ţinuţi în observaţie se poate constata o îndreptare şi chiar o vindecare. Institutul acesta e întreţinut din cotizaţiile membrilor lui, 20 dolari pe an, ceiace e foarte puţin în raport cu serviciile pe cari le aduce. Cum la noi lipsurile de igienă sînt aşa de mari şi tuberculoza se întinde foarte mult, trebue mai mult decît în alte ţări să intervenim cu măsuri speciale pentru combaterea ei. La cei, la cari boala e evidentă cu semne clinice manifeste, e nevoe, pentru ca un tratament şi o profilaxie să fie eficace, ca diagnosticul să fie cît de precoce, aşa încît bolnavul să fie tratat cînd e curabil şi contaminarea n'a avut încă timpul să se producă sau, chiar dacă s'a produs, e uşoară şi poate fi împiedecată să ia extensie. Trebue o intensă propagandă ca particularii să fie instruiţi asupra felului cum boala începe, aşa încît cînd apar simptome îndoelnice, bolnavul să fie cercetat ca să fie lămurit dacă într'adevăr tuberculoza începe sau s'a instalat deja la el. Bolnavul găseşte la dispensare bine organizate toate posibilităţile ca să fie instruit. Propaganda aceasta care e încă la noi embrionară, se face în alte ţări pe o scară întinsă. Broşuri de vulgarizare, articole de ziar, afişe, proecţii de filme cinematografice, audiţii radiofonice, toate mijloacele sînt întrebuinţate. In Franţa, pentru a da un exemplu, — el ar putea fi multiplicat şi pentru alte ţări — s'au dat între 1924—28, 1642 conferinţe la care a azistat un auditor de 863 mii persoane. S'au distribuit 2 milioane 250 mii broşuri şi foi volante. Intr'un singur an (1928) au fost 1024 proecţii de filme cinematografice şi 176 audiţii radiofonice. Prin această uriaşă propagandă, s'a produs o puternică mişcare de opinie publică în favoarea măsurilor de combatere a tuberculozei. Dispensarele au sporit întru atîta ca să ajungă: de unde până în 1916 erau ca şi inexistente, în număr de 650. Dispensarele ca să corespundă programului lor de activitate, trebue să fie conduse de medici specialişti ajutaţi de infirmiere vizitatoare, care să aibă instrucţiunea necesară şi să pună în îndeplinirea atribuţiilor lor credinţă, devotament, entuziasm. La noi dispensarele sînt încă puţin numeroase. Medicii specialişti sînt şi ei încă în număr mic. Facultăţile de medicină nu-i formează; cursuri de perfecţionare nu se fac. Am susţinut de mult să se creeze cadrele de competinţe necesare unei bune funcţionări a dispensarelor. Dacă se pot încă găsi medici care să se adapteze nevoilor funcţionării unui dispensar, infirmierele vizitatoare ne lipsesc aproape cu desăvîrşire.

In articole de ziare şi de revistă, încă din anii 1923, 1924, am insistat asupra necesităţii absolute a înfiinţării şcoalelor de infirmiere vizitatoare. O infirmieră zeloasă şi conştiincioasă e un element capital pentru un dispensar. Jean-Jacques Rousseau, vorbind despre igienă, spune în „Emile": „igiena e mai puţin o ştiinţă decît este o virtute". Femeile, cu simţul lor fin care le ajută să pătrundă în sufletul şi inima bolnavului şi a familiei lor, corespund mai bine rolului igienei privită sub această înfăţişare. Pe urmă, cum s'a spus foarte bine, fiecare bolnav suscită nu numai o problemă patologică dar şi una socială. Femeile ştiu bine să înţeleagă laturea socială a situaţiei bolnavului după mediul în care trăeşte. Infirmierele pot fi cele mai bune misionare de sănătate ca să facă să se adopte în familii cele două mari noţiuni asupra răspîndirii boalei: prin sputa care conţine bacili şi prin stropii purtătorii de bacili pe care bolnavul îi împrăştie în timpul tusei. Intrebuinţarea scuipătoarei şi a batistei, pe care trebue să o ţină la gură cînd tuşeşte, sînt pentru bolnav cele două sfaturi mari profilactice care ar împiedeca contaminarea celor cu care vine în contact.

Copiii care se tîrăsc pe podeală, sau se joacă în grămezile de nisip din grădinile publice unde au putut expectora tuberculoşi, ca şi cei care ating obiectele din preajma tuberculoşilor, se pot contamina. Dacă bolnavul ar păstra precauţia de a utiliza scuipătoarea şi ar pune batista la gură cînd tuşeşte, s'ar evita contaminarea copiilor şi ar fi un mare punct cîştigat în profilaxia tuberculozei. Dispensarele, cînd sînt bine organizate, sînt cartierul general al luptei contra tuberculozei. Prin ele, în Franţa, s'au trimis pentru a fi trataţi în sanatorii şi spitale dela 1921—1927, 175 mii de bolnavi. Conex cu serviciul infirmierelor vizitatoare în dispensare e cel al serviciului social în spitale, cu totul ignorat şi cu atît încă mai puţin aplicat la noi. Un număr de infirmiere în legătură cu serviciile generale din spitale, cercetează condiţiunile sociale ale bolnavului ca să constate cum ar putea să fie ajutat pentru un tratament şi o azistenţă ul-

nist francez, pentru țara lui, — la ei totuși igiena e la mai mare cinste decît la noi, — nu se petrece deseori nimic. Se explică astfel de ce avem o stare igienică deplorabilă și pentruce tuberculoza, folosind aceste mari lacune, face atîtea pustiiri.

Dacă s'ar practica și la noi controlul sănătății fiecărui individ înainte ca boala să fie manifestă, am ajunge la constatări surprinzător de dezastruoase. In Statele-Unite, marea Societate de asigurare contra boalelor „Life Institute" cu milioane de membri și cu 7 mii de medici care îi dau concursul, a găsit că prin examene minuțioase numai 3 până la 4 la sută din cei examinați, cari nu se știu bolnavi, sînt complect sănătoși. Pentru cazul special al tuberculozei, din 100 persoane examinate, care nu se socoteau că au vreo leziune pulmonară, la 15 se găsește o tuberculoză veche inactivă și la patru o tuberculoză în activitate. Micile deviații ale sănătății sînt repede îndreptate prin sfaturile date și deja la o a doua examinare, la 60 la sută din cei ținuți în observație se poate constata o îndreptare și chiar o vindecare. Institutul acesta e întreținut din cotizațiile membrilor lui, 20 dolari pe an, ceiace e foarte puțin în raport cu serviciile pe cari le aduce. Cum la noi lipsurile de igienă sînt așa de mari și tuberculoza se întinde foarte mult, trebue mai mult decît în alte țări să intervenim cu măsuri speciale pentru combaterea ei. La cei, la cari boala e evidentă cu semne clinice manifeste, e nevoe, pentru ca un tratament și o profilaxie să fie eficace, ca diagnosticul să fie cît de precoce, așa încît bolnavul să fie tratat cînd e curabil și contaminarea n'a avut încă timpul să se producă sau, chiar dacă s'a produs, e ușoară și poate fi împiedecată să ia extensie. Trebue o intensă propagandă ca particularii să fie instruiți asupra felului cum boala începe, așa încît cînd apar simptome îndoelnice, bolnavul să fie cercetat ca să fie lămurit dacă într'adevăr tuberculoza începe sau s'a instalat deja la el. Bolnavul găsește la dispensare bine organizate toate posibilitățile ca să fie instruit. Propaganda aceasta care e încă la noi embrionară, se face în alte țări pe o scară întinsă. Broșuri de vulgarizare, articole de ziar, afișe, proecții de filme cinematografice, audiții radiofonice, toate mijloacele sînt întrebuințate. In Franța, pentru a da un exemplu, — el ar putea fi multiplicat și pentru alte țări — s'au dat între 1924—28, 1642 conferințe la care a azistat un auditor de 863 mii persoane. S'au distribuit 2 milioane 250 mii broșuri și foi volante. Intr'un singur an (1928) au fost 1024 proecții de filme cinematografice și 176 audiții radiofonice. Prin această uriașă propagandă, s'a produs o puternică mișcare de opinie publică în favoarea măsurilor de combatere a tuberculozei. Dispensarele au sporit întru atîta ca să ajungă: de unde până în 1916 erau ca și inexistente, în număr de 650. Dispensarele ca să corespundă programului lor de activitate, trebue să fie conduse de medici specialiști ajutați de infirmiere vizitatoare, care să aibă instrucțiunea necesară și să pună în îndeplinirea atribuțiilor lor credință, devotament, entuziasm. La noi dispensarele sînt încă puțin numeroase. Medicii specialiști sînt și ei încă în număr mic. Facultățile de medicină nu-i formează; cursuri de perfecționare nu se fac. Am susținut de mult să se creeze cadrele de competințe necesare unei bune funcționări a dispensarelor. Dacă se pot încă găsi medici care să se adapteze nevoilor funcționării unui dispensar, infirmierele vizitatoare ne lipsesc aproape cu desăvîrșire.

In articole de ziare și de revistă, încă din anii 1923, 1924, am insistat asupra necesității absolute a înființării școalelor de infirmiere vizitatoare. O infirmieră zeloasă și conștiincioasă e un element capital pentru un dispensar. Jean-Jacques Rousseau, vorbind despre igienă, spune în „Emile": „igiena e mai puțin o știință decît este o virtute". Femeile, cu simțul lor fin care le ajută să pătrundă în sufletul și inima bolnavului și a familiei lor, corespund mai bine rolului igienei privită subt această înfățișare. Pe urmă, cum s'a spus foarte bine, fiecare bolnav suscită nu numai o problemă patologică dar și una socială. Femeile știu bine să înțeleagă latura socială a situației bolnavului după mediul în care trăește. Infirmierele pot fi cele mai bune misionare de sănătate ca să facă să se adopte în familii cele două mari noțiuni asupra răspîndirii boalei: prin spută care conține bacili și prin stropii purtătorii de bacili pe care bolnavul îi împrăștie în timpul tusei. Intrebuințarea scuipătoarei și a batistei, pe care trebue să o țină la gură cînd tușește, sînt pentru bolnav cele două sfaturi mari profilactice care ar împiedeca contaminarea celor cu care vine în contact.

Copiii care se tîrăsc pe podeală, sau se joacă în grămezile de nisip din grădinile publice unde au putut expectora tuberculoși, ca și cei care ating obiectele din preajma tuberculoșilor, se pot contamina. Dacă bolnavul ar păstra precauția de a utiliza scuipătoarea și ar pune batista la gură cînd tușește, s'ar evita contaminarea copiilor și ar fi un mare punct cîștigat în profilaxia tuberculozei. Dispensarele, cînd sînt bine organizate, sînt cartierul general al luptei contra tuberculozei. Prin ele, în Franța, s'au trimis pentru a fi tratați în sanatorii și spitale dela 1921—1927, 175 mii de bolnavi. Conex cu serviciul infirmierelor vizitatoare în dispensare e cel al serviciului social în spitale, cu totul ignorat și cu atît încă mai puțin aplicat la noi. Un număr de infirmiere în legătură cu serviciile generale din spitale, cercetează condițiunile sociale ale bolnavului ca să constate cum ar putea să fie ajutat pentru un tratament și o azistență ul-

terioară, după ce a părăsit spitalul. Grație lor, într'un an nu-
mai, în Paris, 3163 tuberculoși necunoscuți dispensarelor au
fost semnalați și s'au putut cerceta locuințele unui număr
de 524 tuberculoși morți în spitale.

In dispensare diagnosticul bolnavilor e lămurit.

Debutul boalei e cîteodată, după cum reese din obser-
vațiile medicilor specialiști, acut și simulează gripa. Gripa a-
ceasta — termen comod pentru a masca un diagnostic care
ezită — e de fapt, cînd se prelungește, de multe ori o tuber-
culoză care devine manifestă. Ea corespunde unor leziuni
cîteodată evolutive care duc până la caverne într'un timp
relativ scurt. Diagnosticul clinic, cum semnele de ascultație
sînt neînsemnate sau chiar nule, focarul fiind profund — el
e situat de cele mai multe ori subt claviculă, e ceiace se chia-
mă infiltratul subclavicular, — nu se poate face, așa încît e
nevoe să fie complectat prin examenul radioscopic și prin
cercetări de laborator (examenul sputei). Diagnosticul e im-
portant de oarece are o sancțiune terapeutică. Punerea la
odihnă a plămînului bolnav prin insuflații de aer steril în
plevră, prin pneumotoraxul artificial, e urgentă în multe ca-
zuri, pentru a împiedeca o evoluție fulgerătoare a boalei și dă
deseori rezultate strălucite. Tuberculoza căutată de la ince-
put e cea mai curabilă dintre boale. Prin tratamentul igieno-
dietetic care nu-i poate fi oferit cînd e lipsit de mijloace de
cît în sanatorii bine organizate, complectat la nevoe printr'un
pneumotorax artificial cînd indicațiile sunt bine stabilite,
bolnavul se îndreaptă și de multe ori se vindecă.

Sanatoriile și-au făcut de mult proba și e inutil de a mai
reveni asupra utilității lor ca instituții de cură. Statisticele
abundă în această privință și în rapoartele mele care au a-
părut anual de la 1906 până în prezent, am adus numeroase
date culese din dările de samă ale sanatoriilor din alte țări
și de la noi. Voi releva numai două din aceste statistice. Una
e pentru rezultatele obținute înainte și după introducerea
metodelor sanatoriale de tratament. In 1865 înainte de crea-
rea sanatoriilor, un autor englez, Pollock, a publicat investi-
gațiile sale statistice relativ la 3566 cazuri dela început ale boa-
lei. Dintre bolnavii pe care îi văzuse în fazele dela început ale
boalei, după 5 ani, 83 la sută sucombaseră. In 1905, cînd sa-
natoriile erau în plină desvoltare, nu mai puțin de 57 la sută
din bolnavii care fuseseră căutați în sanatoriile administra-
ției căilor ferate din Prusia și Hessa păstrau după 5 ani ca-
pacitatea de muncă. S'a spus că pronosticul e filozofia sta-
tisticei și filozofia aceasta apare destul de optimistă în lumi-
na acestor cifre. Al doilea punct pe care vreau să-l subliniez
e că rezultatele sînt cu atît mai bune, cu cît cazurile sînt
mai repede tratate. Burnand, ftiziologul bine cunoscut de la
Leysin a publicat o statistică edificatoare. Din 234 bolnavi în

primele faze ale boalei, cari-și făcuseră cura în sanatoriul popular dela Leysin, între anii 1912—17, în 1921, după 3—9 ani 86 la sută trăiau și lucrau, 12 la sută numai decedaseră. La 376 bolnavi cu leziuni deschise raportul e inversat. După acelaș interval de timp numai 26 la sută lucrau sau supraviețuiau, pe cînd 74 la sută sucombaseră.

Cu cît boala va fi deci mai repede diagnosticată de la începuturile ei, ca să fie mai repede tratată, cînd e curabilă, cu atît pronosticul e mai bun. Nu putem căuta bolnavii la domiciliul lor decît în condițiuni defectuoase deoarece cei mai mulți din ei ocupă locuințe mizerabile, în care nici tratamentul, nici profilaxia nu sînt posibile. Am dat cifre și date în rapoartele mele ca să dovedesc că și la noi, ca și în alte țări, problema tuberculozei e în mare parte problema locuințelor. Dacă locuințele ar fi în mai bună stare igienică, s'ar evita, în mare parte și alcoolismul premergător așa de deseori tuberculozei. Landouzy spunea că alcoolismul pregătește culcușul ofticei. Lucrătorul, funcționarul mic merg în circiumi, unde-și lasă banii și sănătatea ca să scape de atmosfera înăbușitoare, în care se sufocă a camerei lor strîmte și intunecoase. Există o corelație strînsă între starea igienică a locuințelor și răspîndirea boalei. Exemplul cel mai tipic e dat de proporția de tuberculoși în diferite despărțiri ale Parisului așa de variabilă, în relație cu starea materială a locuitorilor din aceste despărțiri.

Pe cînd în cartierele bogate, mortalitatea de tuberculoză e subt unu la mie, în cartierele de lucrători de la periferie trece de 3 la mie și într'un cadrilater de case în care se îngrămădește o populație săracă trăind în mari lipsuri ajunge până la cifra enormă de 22 la mie.

La noi, în București și în alte orașe ale țării, sînt numeroase case de acest fel, în care tuberculoza e incuibată și și-a creat vaduri vechi. Casele acestea sînt adevărate case blestemate. Cum starea locuințelor nu poate fi schimbată dintr'o zi într'alta, ca să facem operă terapeutică și profilactică trebue să scoatem pe bolnav din mediul lui și să-l izolăm în spitale și sanatorii.

Nu le avem din nenorocire decît în număr foarte mic și nu putem face față cu cele 1100—1200 paturi în care sînt primiți pe an trei-patru mii de tuberculoși la nevoile de internare a numărului enorm, cel puțin 150 de mii de tuberculoși cari nu se pot căuta cu propriile lor mijloace.

Dacă am reuși să izolăm un număr cît mai mare de bolnavi în instituții de cură, am face o acțiune utilă terapeutică pentru ei, dar înainte de toate am întreprinde o mare operă profilactică pentru cei din jurul lor, mai cu deosebire cînd sînt copii mici așa de susceptibili la contaminare, de oarece i-am împiedica să se îmbolnăvească.

Un exemplu doveditor pentru rezultatele obţinute prin izolarea părinţilor bolnavi, ca să se evite contaminarea copiilor, e dat de statisticianul american Drolet. La New-York, mortalitatea de tuberculoză a scăzut la copii, în 25 de ani cu 76 la sută.

In 1898, din 100.000 de copii, mureau de tuberculoză 290 la o virstă mai mică de 5 ani; în 1923, numai 62. Scăderea a fost în legătură cu înfiinţarea a două spitale mari pentru tuberculoşii înaintaţi: Sea View, în 1913 cu 763 paturi, şi apoi St. Antony cu 200 paturi.

E greu ca realizări de azistenţă să scoatem pe toţi tuberculoşii înaintaţi — sint prea mulţi — din locuinţele lor şi să-i izolăm în spitale şi sanatorii. Cînd bolnavul rămine la domiciliu, copiii trebue să fie despărţiţi de el. In alte ţări sint întocmite organizări — în Franţa, opera Grancher, pentru copiii între 3—15 ani şi o altă operă care o complectează, pentru copiii mai mici, imediat după naştere, creată din iniţiativa lui Léon Bernard — prin care copiii tuberculoşilor cu leziuni mari, înainte de a fi molipsiţi, sint îngrijiţi în familii de oameni sănătoşi, de preferinţă la ţară.

La copiii la cari se constată că infecţia s'a produs, cind e mică fără să fi ajuns la leziuni deschise, şi e localizată în ganglioni, tratamentul şi izolarea se realizează în preventorii; în Franţa sint 12.000 paturi de preventorii.

La noi, un început s'a făcut ca preventoriu la Brebu din iniţiativa Societăţii pentru combaterea tuberculozei la copii, dar e puţin încurajat de oficialitate, care îi acordă subvenţia cu multe ezitări, cind nu i-o suprimă cu totul.

O mare speranţă pentru a preîntîmpina infecţia la copii, în familiile de tuberculoşi, e în vaccinarea după metoda lui Calmette. Vaccinarea aceasta aplicată acum pe o scară întinsă în multe ţări, a fost introdusă şi la noi. Profesorul Cantacuzino, a ştiut să o impună prin prestigiul autorităţii sale, şi 45.000 de copii au beneficiat până acuma de ea, (în Franţa sint 285 mii de copii vaccinaţi).

Rezultatele sint din cele mai convingătoare: abia 1.4 la sută din copii s'au tuberculizat, pe cind copiii nevaccinaţi se îmbolnăvesc în proporţie de 22 până la 25 la sută.

Combaterea tuberculozei, deşi complexă, nu e o problemă insolubilă. Trebue să lichidăm mai întâiu în cele mai bune condiţii de umanitate ca azistenţă stocul actual de tuberculoşi înaintaţi cu leziuni deschise.

Soarta celor mai mulţi din bolnavii cu leziuni deschise, se decide după 1½—2 ani: 70% sucombă, de oarece leziunile au evoluat la ei prea mult, 15% se vindecă, 15% persistă încă a fi contagioşi. Din cei aproximativ 200.000 tuberculoşi de la noi de acest fel, după 2 ani, ar rămînea 30.000 cari ar putea răspîndi boala. Dar nici aceştia nu sint egal de periculoşi.

Trei pătrimi din ei — dau proporţia după statisticele prezentate de ftiziologul bine cunoscut Brauening care a ajuns la ea, după datele culese la dispensarul de la Stettin pe care-l conduce cu atîta grije şi competinţă — nu reprezintă decit un pericol redus de molipsire — deoarece 45% din ei nu expectorează, neavind fenomene pulmonare catarale, şi la 33% aceste fenomene sint foarte reduse.

Azistenţa rămine urgent necesară pentru 10—12.000 tuberculoşi. Pentru bolnavii aceştia nu e nevoe de un număr enorm de paturi. Intr'un raport pe care l-am prezentat la adunarea generală a Societăţii pentru profilaxia tuberculozei, în Decembre 1923, am ajuns la concluzia că ar fi suficient ca măsură de imediată azistenţă 10—12 mii de paturi pentru tuberculoşi. Am utilizat calculele făcute în alte ţări. Un autor englez Newsholme a socotit că, izolind 20% din tuberculoşii contagioşi în timp de patru luni se poate ajunge la o reducere de două la sută anual a mortalităţii de tuberculoză.

Admiţind că în Bucureşti sint 28—30 mii de tuberculoşi, dacă am voi să izolăm 20% din ei, ne-ar trebui 4400—4500 paturi. Cum acelaşi pat poate fi ocupat în acelaşi an, de 2—3 bolnavi, jumătate din numărul acesta de paturi ar fi îndestulător pentru tuberculoşii cu leziuni evolutive. Experienţa arată că chiar un sfert din estimarea totală a numărului necesar de paturi e deajuns pentru o lungă perioadă de timp. Ne-am putea mulţumi, după acest calcul, la început cu 600 paturi în Bucureşti. După aceiaşi socoteală, pentru restul ţării, numărul de paturi imediat necesar ar fi de 10.000.

Cele zece mii de paturi pe care le reclamăm ca o urgentă nevoe de azistenţă, socotind că întreţinerea unui pat revine anual actualmente la 40—50.000 lei unul, cer o cheltuială de aproximativ 400 milioane lei. Investirea de fonduri mari, pentru crearea paturilor pentru tuberculoşi — un pat în Franţa costă, ca să fie înfiinţat, 40 mii franci, la noi cam 250 mii lei — nu ar fi imediat necesară, deoarece s'ar putea amenaja localuri deja existente în vederea curei tuberculoşilor. Dispensarele — am socotit că ne-ar trebui cel puţin 150 în ţara întreagă — ar cere şi ele un buget de 120—150 milioane lei, ca să funcţioneze în bune condiţiuni. Cu 500 milioane lei aproximativ, ca buget pentru combaterea tuberculozei, s'ar putea reduce mortalitatea şi morbiditatea de tuberculoză într'un timp relativ scurt. Danemarca, care acum are cea mai mică mortalitate de tuberculoză din Europa — 0.85 la mie — avea cu 25—30 de ani în urmă o mortalitate în jurul cifrei de 3 la mie, atît cit o avem noi acum.

Printr'o sforţare de organizări a ajuns într'un sfert de veac, să deţină un record ca număr mic de cazuri de tuberculoză. Scăzind numai la jumătate numărul morţilor de tu-

berculoză, atît cît îi avem astăzi, am salva 25 de mii de vieţi pe fiecare an, şi am realiza pe de altă parte un cîştig material de 7—8 miliarde lei, cum am arătat în prima parte a acestei expuneri. Cînd se dau pe an 22—25 milioane de lei pentru combaterea tuberculozei, lăsînd să se piardă miliarde de lei, calculul e deplorabil.

El face dovada nu numai a unei gospodării defectuoase, dar şi a indiferenţei cu care conducătorii sanitari privesc pierderea atîtor vieţi tinere stinse înainte de vreme. Dacă vieţile acestea ar fi fost păstrate, cum tuberculoza loveşte în primul rînd pe cei cari cu o intensă frenezie de viaţă, cu toate puterile minţii şi inimii lor, se sbat în vălmăşagul luptei pentru trai, ca să înfringă obstacolele şi să le domine, păstrarea lor ar fi fost pentru cel mai mare folos şi uneori şi spre cea mai mare glorie a neamului. Trebue să găsim cele cîteva sute de milioane lei necesare pentru combaterea sistematică a tuberculozei.

Bugetul oficial, cind ar fi dat mai larg decît cum e dat acum, le-ar putea aduce în bună parte. Fonduri s'ar putea găsi şi din alte izvoare de venituri. In Norvegia, beneficiile realizate dela o loterie oficial recunoscută şi dela monopolul vinului, sînt rezervate pentru lupta contra tuberculozei.

In Finlanda, taxa suplimentară dela telegramele urgente revine Asociaţiei naţionale contra tuberculozei. In Elveţia şi Suedia s'au făcut telegrame de lux, de felicitări artistic lucrate, care se trimit la ceremonii, sărbători, cu preţul de 70 centime din care 25 centime revin direcţiunii poştelor şi 45 sînt rezervate pentru tuberculoşi.

In Suedia, dela 1904 la 1925, s'au încasat dela aceste telegrame de lux 3 milioane 650 mii coroane, o sumă echivalentă cu 170 milioane lei. In Elveţia în 1925, 27 mii franci (peste un milion lei).

Timbrul antituberculos ar putea să aducă mult. In articole publicate în ziare, ca să cer contribuţia publicului şi sprijinul autorităţilor pentru acest timbru, am arătat că el aduce beneficii considerabile: în Franţa 23 milioane franci în ultimul an, în Danemarca o sumă echivalentă cu 12 milioane lei în 1929, în Statele-Unite cu un miliard două sute milioane lei.

La noi într'un an, de cînd timbrul e pus în circulaţie, nu am putut lua nici un milion de lei.

Căutăm acum să-l răspîndim cît de mult. Dacă am ajunge să-l facem să fie cumpărat în aceiaşi proporţie ca în Franţa, am vinde cel puţin 100 milioane timbre pe an, şi am avea un venit de două sute milioane lei. Am arătat, în raportul meu dela ultima adunare generală a Societăţii pentru profilaxia tuberculozei, că un sistem de asigurări speciale contra tuberculozei, ar trebui să fie înfiinţat şi la noi după modelul

celui din Italia. Cu trei jumătate milioane de asiguraţi cari ar plăti fiecare 300—350 lei pe an, am realiza peste un miliard de lei şi am putea pune lupta contra tuberculozei pe baza mare şi adevărată pe care trebue să o aibă.

Tuberculoza e o boală care poate să fie învinsă şi care trebue să fie învinsă. Ne dăm un brevet de incapacitate, care e profund jignitor şi pe care nu-l merităm — vina e a conducătorilor sanitari, cari nu-şi cunosc obligaţiile, — continuînd să lăsăm liber joc tuberculozei, ca să facă zeci de mii de victime pe fiecare an. Măsuri trebue să fie luate şi fără întîrziere ca să stăvilim boala. Tuberculoza e o boală care se vindecă, cînd e tratată repede, mai uşor decît atîtea alte boale. Ea e în orice caz cea mai evitabilă dintre boale. Lupta trebue concentrată, în două mari puncte: în izolarea şi tratarea bolnavilor mari din focarele în care se află copii mici şi într'o întinsă acţiune profilactică, ca să împiedicăm ca infecţiile latente, deschizîndu-se din nou, să ducă la forme evolutive ale boalei.

E mult mai uşor de a preveni boala, decît de a o căuta, cînd e deja confirmată. Acţiunea preventivă e şi mult mai puţin costisitoare decît cea curativă. Statisticienii au socotit şi au dovedit că o sumă oarecare, întrebuinţată pentru profilaxie, scuteşte de o sumă de zece ori mai mare necesară ulterior pentru azistenţă.

Mijloacele pe care le cer, pentru combaterea tuberculozei, trebue să fie găsite. E atît datoria Statului, cît şi a particularilor, ca împreună cu forţe unite să-şi aducă contribuţia pentru îngrădirea celei mai omorîtoare din boalele actuale.

Dr. S. Irimescu

Cronica literară

Paul Morand şi Americanomia

In literatura franceză contemporană, Paul Morand ocupă unul din locurile de frunte. Ascensiunea lui pe drumul gloriei a fost, de zece ani încoace, uşoară, fără popasuri, dar şi fără piedici, fără niciun insucces; o carieră literară fericită şi constantă.

Dela „Fermé la nuit" şi „Ouvert la nuit", care l-au făcut dintr'o dată cunoscut, Morand a cîştigat, pentru a nu o mai pierde niciodată, atenţia binevoitoare a marelui public.

Paul Morand este, fără îndoială, unul dintre scriitorii cei mai reprezentativi ai epocii noastre Reprezentativ prin materialul întotdeauna actual pe care-l întrebuinţează, prin stilul lui şi prin atitudinea lui faţă de evenimentele vremii de astăzi.

Este tipul scriitorului „de după războiu". Epitetul de „modern", întrebuinţat cu atîta frenezie acum douăzeci de ani, are deja ceva învechit în el. Ne aduce aminte — nu ştim pentru ce — de epoca în care nu apăruse încă jazzul, arta neagră, filmele sonore şi radiofonia. Ce învechit ni se pare, deasemeni, acel „ fin-de-siècle" care, pe vremea simbolismului, acum treizeci sau patruzeci de ani, era aplicat la tot ce, în artă, era îndrăzneţ, bizar şi prea „modern"! Un scriitor modern sau ultramodern, astăzi, nu mai înseamnă nimic senzaţional. Epitetul de „înainte-de-războiu" sau „după-războiu" nu şi-a pierdut, însă, nimic din vigoarea lui. Scriitorul de dinainte şi cel de după războiu, se deosebesc hotărît între ei. Exemplu: Bourget şi Morand, între alte zeci de exemple. Deosebirea este frapantă. Alt material, alt ritm (mai ales!), altă viziune de viaţă, şi altă mentalitate.

Paul Morand este preocupat mereu de actualitate. La curent cu orice este zilnic nou, surprinzător, ciudat şi interesant, de o cultură care cam miroase a lexicon, dar care e

precisă şi solidă, sigur pe ce spune şi controlîndu-se mereu. Morand este reporterul de geniu al epocii contemporane. Ştie să prindă trăsăturile ei caracteristice şi să descopere curentele ei esenţiale. Are un *flair* minunat pentru a extrage din civilizaţia contemporană ceiace este într'adevăr nou şi viabil. Are un bagaj copios de formule nete şi precise pentru a eticheta fenomenele vieţii actuale. Şi are, mai ales, un stil original, sobru şi colorat, bogat în imagini nouă şi mereu adecvate, fără nici o declamaţie, fără tirade poetice; şi are un *ritm* — extraordinar, unic, pe care cu greu l-ai putea întîlni la alţi scriitori.

Ritmul acesta al prozei lui Morand e înrudit de aproape cu ritmul filmului. Morand vede cinematografic; decupează viaţa în scene de film. Acest decupaj nu-l aplică numai la scenele exterioare. Psihologia personajelor lui este elaborată după aceleaşi procedee. De aici viaţa aceia trepidantă, zbuciumată, ritmul acela de tren rapid pe care îl au peripeţiile cărţilor lui. Dacă Morand ar aplica acest procedeu la un material de viaţă arhaică sau pastorală, de exemplu, dacă ar face ciobănism literar în acest ritm, rezultatul ar fi de o stupiditate fără seamăn. Materialul lui de viaţă este, însă, potrivit acestui ritm. Sau, mai exact, ritmul literaturii lui Morand este rezultatul materialului de viaţă pe care îl întrebuinţează. Personajele lui Morand fac parte dintr'o lume cosmopolită de *globe-trotters*, de oameni puţin legaţi de un anumit loc sau de o anumită societate. De altfel, Morand, chiar în romanele lui, rămîne un mare reporter. Morand nu este un romancier în adevăratul sens al cuvîntului. Ii lipseşte pentru asta — timpul. E grăbit (a scris, doar, „Elogiul vitezei"!); îndată ce a notat detaliul pitoresc şi a reperat cu precizie, dar repede, ceiace e mai frapant, mai pitoresc revelator şi mai imediat, într'o situaţie sau într'un caracter, pleacă mai departe. Nu adînceşte. Conflictele latente, care se zămislesc greu, anevoios, în suflete, nu-l opresc. Le ghiceşte, le cunoaşte, le bănueşte desvoltarea ulterioară, este capabil să le desluşească structura şi să le prevadă desnodămîntul — dar n'are timp să le descrie, pentrucă, alături, mai departe, alte conflicte, alte situaţii, alt pitoresc senzaţional, alte posibilităţi de înoire a viziunii de viaţă, îl chiamă cu o invincibilă forţă. Curiozitatea lui este mai puternică decît el însuşi. Il face să observe tot, însă nu-i dă răgaz să se concentreze.

Această curiozitate l-a făcut să colinde toată Europa şi să se plimbe dela un capăt la altul al lumii, dela Niger la Gange, din Antile la New-York, din Rusia la Tombuctu.

„Cronica secolului al XX-lea" e titlul pe care Morand îl dă unei părţi din opera lui. E un titlu care se potriveşte întregii lui opere. Şi e un titlu care, mai ales, se potriveşte.

ultimelor lui cărți: „New-York" și „Champions du monde" — amîndouă inspirate din viața americană.

America e la modă. Toată Europa este — dela războiu încoace — străbătută de preocuparea Americii. Este o americanomanie generală, care a invadat viața europeană, în toate manifestările ei. La drept vorbind, dacă privim mai deaproape aceste manifestări americanomane, nu-i greu să ne dăm sama că ele se reduc la o influență de suprafață, la ceva foarte puțin esențial, în orice caz la ceva nesusceptibil de a modifica fundamental civilizația europeană. Pentrucă este o chestie de civilizație. „Bătrîna" civilizație europeană se pare că este zdruncinată de „tînăra" civilizație americană. Cel puțin acesta este refrenul celor prea grăbiți să afirme că Europa și-a spus ultimul cuvînt și că nădejdea unei evoluții, atît spirituale cît și materiale, *a lumii întregi*, nu poate veni decît din Statele-Unite. Este o afirmație tot așa de ciudată ca și aceia (la modă acum vre-o zece ani) că regenerarea Europei va veni din Asia — pe drumul Rusiei, natural...

Pe lîngă că nu e demonstrat deloc că Europa zace actualmente într'o agonie morală sau materială, dar o observație obiectivă a infiltrațiilor americane în civilizația ei dă loc la decepții. Nu este deloc prea mare lucru. Americanizarea cu zgîrie-nori, cu recorduri de viteză, cu cocktailuri, jazzuri, new-yorkizarea asta a vieții orășenești europene, nu spune nimic unui spirit cumpănit.

„New-York" al lui Paul Morand dovedește din belșug acest lucru. Morand aruncă asupra civilizației Statelor-Unite, rezumată în New-York, priviri calme, inteligente și nouă. E prodigios cîte lucruri a văzut, a cunoscut, a bănuit, a înțeles și, mai ales, a explicat Morand din acest New-York, atît de complex, de misterios și de intimidant pentru un European.

Sînt de toate în cartea lui Morand: este o istorie a orașului, introdusă cu abilitate, ici și colo, pe nesimțite, documentată fără să pară și de un pitoresc admirabil; este o descripție a New-Yorkului, de o precizie de Baedecker, făcută cu o artă și o dibăcie infinită; sînt indicații utile și considerații interesante; găsiți numele restaurantelor mai însemnate din New-York, calitatea mîncării și prețul, alături pe aceiași pagină, cu descrierea fizionomiei localului, a atmosferei și a lumii care le frecventează. Acest amestec de Baedecker și de esseu, de prospect-reclamă și de înaltă literatură, dă, la lectură, un rezultat admirabil. E delaolaltă pasionant, documentar, util, agreabil, ciudat. „New-York" este fără îndoială una din cele mai interesante cărți ale lui Morand. E drept că și materialul brut al cărții e făcut să pasioneze. Morand a ales de data asta un material extrem de atrăgător prin el însuși... Totuși, și de data asta, în „New-York", ceiace este cu adevărat interesant (și cu adevărat folositor) este atitudinea lui Morand față de America, explicarea fenomenului american, observat subt aspecte multiple și cît mai complect văzute.

Preocuparea aceasta de a explica apare la fiecare pagină. Morand nu poate fi acuzat de americanomanie. Departe de asta. In acelaşi timp nu este nici americanofob. Face o continuă sforțare de a fi obiectiv. Nu-i place să se aprindă prea mult în descripții lirice, și chiar cînd le face, tonul entuziast e temperat de ironie și humor. Așa e pasajul cu sgîrie-norii. „...Sgîrie-norii!... Sînt sgîrie-nori femei și sgîrie-nori bărbați; unii par niște temple ale Soarelui, alții aduc aminte de piramidele aztece închinate Lunii..." Astfel de pasaje sînt dese la Morand. Oricînd, însă, și oriunde, Morand are grijă să înregistreze detaliul precis și aspectul veritabil al lucrurilor. In partea ultimă a cărții lui, Morand încearcă o sinteză a New-Yorkului, și pune cîteva concluzii. Nu-i deloc îngăduitor cu bătrîna Europă. In schimb, să nu ne înșelăm: în finalul cărții lui, Morand e destul de aspru față de New-York. Este un final de o asprime neobișnuită: „New-York-ul zdrobește nervii. Imprejurimile lui sînt pline de aziluri, de case de odihnă în care milionarii fac grădinărie, plivesc flori sau taie lemne, ca să se distreze". Și mai departe: „Spleen-ul Londrei, domol și subtil, nu e nimic pe lîngă plictiseala New-York-ului, combătută cu cocktailuri. Un European rezistă cîteva luni. New-Yorkezul nu scapă decît plecînd. Salvarea prin fugă. Gările sînt ca bisericile unei religii nouă. Urmașii emigranților de odinioară sînt apucați de ancestrala nevoe de a călători..."

Este un final destul de sever și destul de grav. Feeria de reclame luminoase a New-Yorkului se sfîrșește într'o turbure și amară dimineață de toamnă. Cartea îți lasă, deodată, o impresie de vid, de „gueule-de-bois", ca după o noapte de istovitoare orgie.

Interpătrunderea celor două culturi — cea europeană și cea americană — apare ca un lucru cu neputință, după constatările lucide ale lui Morand. Am spus: culturi. Dacă sintem de acord că civilizația e altceva decît cultură — atunci o întîlnire și o influențare reciprocă a civilizației europene și americane este, teoretic, posibilă. Până acum, influența civilizației americane în Europa nu s'a manifestat decît în tehnică.. Cum astăzi noțiunea de civilizație aproape coincide cu cea de tehnică (dela aeroplan și sgîrie-nori la mașina de spălat vase) — aportul american în civilizația europeană poate fi apreciabil. In domeniul culturii — domeniu sufletesc și moral în primul rînd — ar fi greu de descoperit în Europa o urmă apreciabilă de infiltrație americană. Europa nu putea împrumuta Americii decît numai elemente de cultură. Ceiace America a împrumutat până acum — cartea lui Morand o atestă — e numai partea aparentă a culturei eu-

ropene. Curiozitatea Americii în acest domeniu se mărginește la prospectele caselor de mode din Rue de la Paix, la plajele din Deauville și Ostende, la Carnavalul dela Nisa și Cazinoul din Monte Carlo.

Sufletește, cele două continente nu vor coincide niciodată. Dîrze și ireductibile una față de cealaltă, cele două culturi, în ciuda tuturor sforțărilor și a tuturor „apropierilor" economice și pacifiste de care vorbesc ziarele, sînt sortite să nu se înțeleagă decit aproximativ și să se cunoască numai în aparență.

Aceste sînt concluziile care se pun — iremediabil — la ancheta lui Paul Morand. Sînt concluzii care răsar, inevitabil, din observația calmă a epocii noastre. Americanomania Europei (spre rușinea celor care o practică) este de aceiași calitate spirituală cu dragostea Americanilor pentru parfumurile lui Coty și vinurile franceze.

Adică, lipsită de orice calitate spirituală apreciabilă...

Al. A. Philippide

Cronica agrară

Criza agricolă

Criza agricolă cuprinde, subt diferite forme, toate statele europene și, subt un anumit aspect, și America. Răul s'a intins așa de repede și de adînc, încît azi nu mai este aproape timp pentru aprofundarea cauzelor și pentru găsirea soluțiilor, care ar cuprinde tot complexul problemei. Măsurile ce se încearcă sînt de natură a opri deruta. Abia după aceasta va veni timpul studiilor complecte și hotărîrilor definitive.

Criza agricolă a făcut totuși obiectul preocupărilor oamenilor de stat și unele soluțiuni au fost vag enunțate.

La Geneva, în Mart 1930, a avut loc o conferință economică pe lîngă Societatea Națiunilor. Cu acest prilej s'a format un chestionar, la care trebue să răspundă toate statele participante, pentru sesiunea de Septembre a conferinței.

La 3 Iunie 1930, din inițiativa Uniunii internaționale a asociațiilor pentru Societatea Națiunilor, a avut loc, tot la Geneva, o conferință internațională, care s'a ocupat de criza agricolă. Această conferință trebuia să fie prezidată de către economistul francez și marele industriaș, d. Loucheur, actualmente mnistru. In lipsa d-sale, conferința a fost prezidată de către senatorul francez d. Le Troquer, fost ministru, președintele Uniunii vamale europene.

D. Le Troquer, din primul moment, face constatarea că pe de o parte producția a crescut, iar pe de alta consumația s'a micșorat.

Evidențiază caracterul grav al crizei agricole și demonstrează necesitatea ajutorării imediate a țăranilor.

D. Mecir, secretarul general al Biroului internațional agrar din Praga, constată la același congres, că criza agricolă a devenit mai acută ca oricînd.

D. Poisson, reprezentantul Uniunii cooperative internaționale, invită congresul de a-și fixa punctul de vedere față

de un fenomen aşa de important, cum este criza agricolă, şi observă că unul din mijloacele de rezolvire a crizei ar fi stabilirea unor raporturi directe între organizaţiile cooperative ale ţăranilor producători şi organizaţiile cooperativelor de consum.

D. prof. Ferri, reprezentantul Italiei, subliniază gravitatea crizei şi arată că Italia consideră reîntoarcerea spre viaţa cîmpenească ca una din cele mai importante chestiuni.

D. Dernburg, fost ministru al imperiului german şi şef al anchetei economice întreprinse în Germania, constată că speranţele puse în conferinţa economică din 1927 au fost înşelate.

In Germania, a spus d-sa, a fost un moment favorabil pentru liberul schimb, dar condiţiile catastrofale ale agriculturii germane, au pus repede capăt unor astfel de încercări. De ani de zile, agricultura germană trece printr'o criză din ce în ce mai gravă, şi de natură de a fi nimicită complect, dacă nu se reuşeşte a se tămădui răul.

Una din cauzele principale ale crizei agricole este fără îndoială supraproducţia mondială. Această supraproducţie se datoreşte faptului că agricultura americană şi tehnica agricolă s'au perfecţionat într'o foarte mare măsură. In timpul ultimilor ani, criza a devenit din ce în ce mai gravă, datorită faptului că recoltele au fost foarte abundente, iar puterea de cumpărare a statelor europene a slăbit. Efectele acestei supraproducţii se manifestă prin preţul extraordinar de scăzut al produselor agricole, preţ care rămîne cu mult subt nivelul general.

D. Dernburg a demonstrat congresului că, în timp ce preţul mărfurilor industriale sînt în medie cam 50—60% deasupra preţurilor dinainte de războiu, preţul produselor agricole, cu foarte mici excepţiuni, se menţine în jurul preţului dinainte de războiu.

In concluzie d. Dernburg arată că Germania se vede nevoită a lua măsuri de protecţiune a agriculturii sale.

Acest congres, unde problema crizei agricole s'a discutat pe toate feţele ei, s'a terminat cu adoptarea unor rezoluţii de ordin general, fără a se fi indicat măsuri practice, care ar putea ameliora măcar în parte criza.

D-na Lueders, deputată în Reichstag, avea dreptate cînd obiecta, chiar la începutul congresului, că astfel de conferinţe nu aduc niciodată rezultate practice.

Problema crizei agricole nu a putut căpăta soluţii de ordin general şi fiecare stat a fost nevoit să-şi ia măsuri proprii de apărare. Aceste măsuri au variat aproape de la stat la stat. In general însă, statele producătoare au luat măsuri locale pentru valorificarea recoltei şi găsirea de debuşeuri, iar ţările importatoare au luat pe de o parte măsuri de intensifi-

care a agriculturii proprii, iar pe de altă parte au luat măsuri de reglementare a importului. Germania a mers până la decretarea monopolului importului de cereale.

In Austria, Landbund-ul constată că producţiunea cerealelor trece printr'o criză gravă. Oferta este aşa de mare, încît nimeni nu poate prevedea preţul cerealelor în viitor. Se impun neapărat măsuri urgente. Producţia austriacă a cerealelor trebue protejată cel puţin în întinderea actuală pentru raţiuni de stat, raţiuni naţionale şi economice. Aceasta nu se poate face decît dacă preţul plătit producătorului pentru cerealele sale, reprezintă cel puţin cheltuelile de producţie şi dobînzile capitalului reprezentat prin fermă. Landbund-ul a propus sistemul preţului cerealelor garantat de stat, ca în Elveţia. In propunerea făcută de Landbund se spune: Lucrul principal pentru noi este că Austria trebue să se alăture ţărilor care asigură existenţa producţiei cerealelor naţionale, garantînd preţul acestor cereale.

In această atmosferă, criza agricolă în Austria a căpătat un început de rezolvire prin monopolul cerealelor. Parlamentul austriac, în ziua de 16 Iunie, a votat legea pentru ajutorarea agriculturii. Totodată, parlamentul a votat o rezoluţie prin care guvernul este invitat ca în cel mai scurt timp să-i prezinte un proect de lege pentru introducerea monopolului de stat la comerţul de cereale şi făină. Acest monopol va trebui să cumpere producătorilor indigeni cerealele lor pe un preţ stabil, indiferent de preţul pieţei mondiale, acoperindu-se astfel costul de producţie. Surplusul necesităţilor pentru consumul intern se va acoperi de instituţia monopolului prin import, cu scutire de vamă. Această rezoluţie este asemănătoare cu propunerea făcută guvernului, de către Landbund-ul austriac, cu cîteva luni mai înainte.

In Finlanda, bîntue aceiaşi criză şi guvernul a fost invitat de către organizaţiile ţărăneşti să ia urgente măsuri.

In Letonia, cu toate recoltele bune, criza a luat forme grave. S'au propus mai multe proecte de legi pentru asigurarea preţului cerealelor, diferenţa de preţ urmînd a fi suportată din bugetul statului. Ţăranii letoni au mai cerut: scăderea preţului îngrăşămintelor chimice, transformarea împrumuturilor pe termen scurt în împrumuturi pe termen lung, scăderea tarifelor pe căile ferate, fonduri agricole şi magazii pentru cazuri de secetă, uşurarea plăţii impozitelor în restanţă.

Aceiaşi criză, cu aceleaşi efecte, se întinde în toate ţările agricole.

Singură Rusia, unde producţia şi valorificarea ei sînt supuse la condiţiuni speciale, priveşte unilateral această criză.

In Romînia, problema agrară a fost atacată cu curaj, pe

toate fețele ei, de către actualul ministru al agriculturii, d. I. Mihalache. Legiuirile votate privesc agricultura în ansamblul ei, iar roadele sînt de așteptat. Pentru prima oară agricultura s'a bucurat de atenția cuvenită.

Criza agricolă la noi se prezintă cu aceleași efecte generale, dar are și un aspect special. Pentru înlăturarea efectelor generale, — cel puțin în parte, — s'a pus problema valorificării producției agricole și căutarea piețelor de consum.

Astfel s'au redus unele taxe de export, altele s'au micșorat; deasemeni s'au micșorat taxele de transport pe căile ferate; s'au luat măsuri pentru închirierea și construcția de silozuri; s'au înființat diverse comisiuni pentru studierea condițiilor exportului nostru; se organizează, pe baza experienței anului 1929, vînzarea în comun a cerealelor; s'au luat măsuri pentru depozitarea cerealelor în magaziile căilor ferate; s'au închiriat locomotive din Germania pentru înlesnirea transportului. Toate aceste măsuri au de scop obținerea unui preț mai bun la cereale cum și mărirea posibilităților de a trimite, cît mai repede și mai ușor, cerealele noastre pe piețele mondiale.

In conferința care a avut loc în primăvara trecută la Geneva, s'a discutat între altele și situația țărilor agricole. Societatea Națiunilor a format un chestionar cu privire la mijloacele ce s'ar putea folosi în discuțiile din luna Septembre, în vederea realizării unei colaborări economice între țările industriale și cele agricole, din Europa. In cursul lunii Iulie, a avut loc la București o conferință între Romînia, Jugoslavia și Ungaria, în vederea redactării unui răspuns comun la chestionarul Societății Națiunilor, și care va forma baza discuțiilor în sesiunea de toamnă. Comisiunea experților celor trei state a redactat răspunsul la chestionar și s'a ocupat și de recomandarea făcută celor trei guverne asupra condițiilor necesare pentru îmbunătățirea prețului cerealelor.

De asemenea, se anunță o altă conferință la Sinaia, în vederea formării unui bloc agrar între Romînia și Jugoslavia, — cu posibilități de a adera la el și alte state agrare. E vorba în primul loc de țările Micii Antante.

In fața pericolului care amenință cu ruina una din cele mai importante ramuri de activitate omenească, statele interesate își întind mîna și încep să se organizeze. In această materie, agricultura are multe de învățat de la industrie.

Spuneam mai sus că criza agricolă la noi are și un caracter special. Acest caracter specific îl formează datoriile agricultorilor. Prețul cerealelor, oricît ar fi de bun, fie că s'ar ajunge aici prin efectul măsurilor de moment, fie prin rezolvarea în fond a problemei prețurilor, nu va putea niciodată înlătura acest caracter specific al crizei agricole la noi.

Datoriile agricultorului romîn sînt așa de mari, că nu

numai că nu le poate plăti prin produsul muncii lui, dar amenință a nu putea fi plătite nici chiar prin fondul de care dispune. Cum s'ar putea plăti datoria ce apasă pe un hectar de pămînt și care este în medie de 5-6000 lei, cînd acest hectar produce abia 200 lei, iar el însuși valorează 7-8000 lei? Această problemă lăsată la jocul liber al legilor economice, devine insolubilă pentru agricultor și dezastruoasă pentru el și pentru țară.

Cum s'a putut ajunge la această soluție?

Destrămînd problema, găsim că ea cuprinde în sine: cauze obiective, de ordin general și local, și cauze subiective.

Cauze obiective de ordin local.

1. Exploatarea pămînturilor trecute în mîinile țăranilor prin expropriere avea nevoe de inventar și investiri nouă. Războiul a distrus o mare parte din inventarul agricol: instrumente, vite, oameni. Pentru valorificarea parcelei cu care a fost împroprietărit, țăranul avea nevoe de capital, pe care nu-l găsea decît la bănci și la cămătari, cu procente foarte mari și pe termen scurt. Statul nu a venit absolut cu nimic în ajutorul agricultorului, pe care l-a lăsat în voia soartei și de unde l-a cules, cum i-a convenit, lăcomia băncilor și a cămătarilor. In timp ce se înființau credite industriale, pentru susținerea unor industrii anemice, în timp ce se dădeau sute de milioane de către Banca Națională, ca scont unor bănci șubrede, agriculturii nu i s'au dat decît sume derizorii.

Țăranul era nevoit să cumpere instrumente agricole cu prețuri la care coeficentul de urcare era mult mai mare decît înainte de războiu cu bani de împrumut cu procente excesive și pe care trebuia să-i scoată din produsele sale agricole, unde prețul se menținea aproape în jurul celui dinainte de războiu.

Apoi, pămîntul cumpărat pe prețuri fantastice a scăzut la jumătate sau o treime din valoare, iar cu produsul acestui pămînt nu se pot plăti nici măcar procentele.

Țăranul a căutat apoi să întindă cîmpul operațiilor sale. A arendat și alte pămînturi, a mai cumpărat, a plantat, a făcut îmbunătățiri. Prețul urcat al cerealelor din ultimii ani de după războiu l-a încurajat, uitînd însă că de cele mai multe ori procentul de urcare al cerealelor, era procentul de scădere al valutei noastre. Acest preț urcat al cerealelor a împins pe țăran și spre un traiu mai bun, — de multe ori însă un traiu mai bun de suprafață, — cum și la cheltueli cîteodată inutile. Băncile populare, uneori cu strădanii onorabile, nu au putut nici pe departe satisface nevoile de capital ale țărănimii, care mergeau crescînd.

Țăranul s'a îndreptat fără ezitare spre bănci. Acestea,

dispunind de capital, erau bucuroase că găsesc un nou debuşeu, sigur şi cu putinţa de a fi speculat. Băncile îşi infigeau rădăcinile în acest teren virgin.

2. Cei cîţiva ani de secetă au răpit agricultorului beneficiul muncii lui. Din această cauză, agricultorul nu-şi mai putea plăti datoriile şi nici procentele, care se adăugau sistematic la capete, din trei în trei luni. De cele mai multe ori, se adăugau la capete şi cheltuelile de urmărire, — care uneori ajungeau la valoarea capitalului, cînd creditorul vedea că nu are ce urmări la debitor. In vederea unor vremuri mai bune, prefera această situaţie.

In anii 1928-1929, efectele secetei s'au întins până la foamete. Statul a fost nevoit să vină în ajutorul ţăranilor, acordîndu-le pe credit seminţe şi porumb de hrană. Preţurile cu care au luat aceste produse erau foarte urcate. Azi un ţăran trebue să vîndă 3-5 kgr. de cereale spre a plăti unul din cele luate în primăvara anului trecut. Această datorie apasă sufocant asupra veniturilor unei gospodării ţărăneşti. Numai în jud. Tecuciu cerealele date în primăvara anului 1929 se urcă la suma de lei 40.000.000. E greu de prevăzut cum va plăti ţărănimea aceste datorii. Timpul va dovedi că singura soluţie este ca statul să preia asupra lui diferenţa dela preţul cumpărării din 1929 la preţul de vînzare în momentul achitării.

3. O altă cauză care a micşorat preţul just, pe care trebuia să-l primească agricultorul, sînt taxele vamale la export. Din motive bugetare, agricultura a plătit cel mai greu impozit. In unele cazuri, aceste taxe mergeau până la aproape o treime din preţul pieţii mondiale. Era un impozit nedrept şi vexatoriu, care lovea în însăşi existenţa agriculturii. In timp ce toate celelalte întreprinderi plăteau o cotă fixă la venit, fixată în aşa condiţiuni încît contribuabilii să se poată apăra împotriva exceselor, agricultorul împărţea la vamă produsul muncii sale cu statul.

4. Transportul cerealelor pe căile ferate răpea agricultorului o bună parte din producţie. Costul transportului unui vagon de cereale dela Craiova la Calafat era mai scump decît dela Brăila la Hamburg.

Cauze obiective de ordin general.

Preţul scăzut al cerealelor provenea din cauza supraproducţiei şi a lipsei de consum. Supraproducţia americană a concurat fără milă producţia noastră pe pieţele mondiale. Lipsa de selecţionare a cerealelor noastre a făcut ca unele pieţe să fie pierdute.

Cauze subiective.

Din motivele de mai sus, ţărănimea a făcut apel la banii băncilor şi ai cămătarilor.

Ford, în lucrarea sa *Viaţa şi opera mea*, spunea: „Imprumutul devine foarte uşor un narcotic pentru indolenţă... In unele cazuri, debitorul imită pe beţivul care reîncepe să bea, pentru a înlătura excesele anterioare; dar prin aceasta nu face decît să-şi agraveze singur propriile sale încurcături..."

Ţăranul nu a împrumutat din indolenţă, dar, investind numerar în agricultură, el era, în primul loc, la dispoziţia naturii care-i putea da un an bun sau un an rău şi, în al doilea loc, la discreţia pieţei mondiale, care-i putea oferi sau nu preţul just al produselor sale.

Prin împrumut a fost pus pe neaşteptate, şi fără nici o pregătire, în faţa unui instrument pe cît de simplu pe atît de periculos: poliţa. Modalitatea de a lua bani era foarte simplă. Banca, bucuroasă că-şi poate plasa capitalul, dădea bani fără nici o dificultate, fără nici o cercetare. Sînt ţărani, şi nu din cei mai înstăriţi, care au datorii la toate băncile din oraş, inclusiv la Banca Naţională, cum şi la cămătarii din sat.

Băncile niciodată, chiar în cazul fericit cînd se preocupau de starea materială a debitorului, nu aveau raporturi între ele, pentru a se pune reciproc în cunoştinţă de situaţia unora dintre debitori. Ele se îngrijeau, în cazul cel mai bun, numai de capitalul ce-l împrumutau, uitînd în acelaşi timp că acelaşi debitor putea fi dator şi la altă bancă, şi că de multe ori lua bani dela o bancă spre a plăti procentele la alta.

Mecanismul burghez cere anumite însuşiri celui care intră în angrenajul lui. Burghezul are caracteristicele lui. Sombart le-a evidenţiat în mod strălucit în lucrarea sa *Der Bourgeois*.

Ţăranul, venit din alt mediu, cu alte concepţii şi altă mentalitate, cu fatalismul său oriental, a intrat bucuros în acest cerc străin. Lipsit de spiritul de prevedere, nu s'a gîndit niciodată la consecinţe; lipsit de calcul, nu şi-a măsurat forţele lui productive — de cele mai multe ori probabile — în noua situaţie în care se punea; ţăranul nostru nu are niciodată buget, poate fiindcă veniturile sale sînt supuse capriciilor naturii şi jocului pieţei mondiale; nu are spirit de economie, poate unde n'a avut ce economisi niciodată.

Cînd intri într'un mediu nou, acela pe care-l creează atmosfera economico-financiară, nu poţi face abstracţie de acele însuşiri pe care le are clasa burgheză. Dacă acele însuşiri nu dau totdeauna siguranţa reuşitei întreprinderii, dau cel puţin un procent. Această nepregătire a condus ca ţăranul să facă apel la capital, fără teamă şi chiar fără măsură.

Ţăranul era complect lipsit de însuşirile de care avea nevoe spre a fi ferit de consecinţele unor jocuri periculoase.

Din clipa în care a luat banii şi i-a investit sau consumat, oricîtă prevedere ar fi pus în joc, rezultatul nu mai depindea de el. Pentru a te arunca în mijlocul apei, este nece-

sar să știi să inoți; căci, după ce te-ai aruncat, orice doză de prevedere este inutilă și numai hazardul te mai poate salva. De altfel, în conjunctura economico-financiară de după războiu, au căzut victime și dintre întreprinzătorii cu oarecare însușiri burgheze; cu atît mai ușor a căzut țăranul.

Constatăm deci, pe de o parte, lipsa oricărei pregătiri a țăranului cînd a intrat în contact cu capitalul; pe de altă parte acest capital și-a căutat plasament fără nici o orientare, fără grija de a ști dacă mai poate reveni acolo de unde a plecat. Băncile, în grija de a-și găsi plasament, nu s'au interesat niciodată de motivele care îndemnau pe țăran să se împrumute.

N'au cercetat dacă capitalul împrumutat este luat cu gîndul de a fi valorificat sau pur și simplu consumat. In aceste împrejurări, o mare parte din capitalul împrumutat nu a fost un capital pentru mărirea productivității, ci un capital pentru consumație.

Dacă țăranului i se poate erta ușurința de a se fi adresat fără multă prevedere băncilor, dacă este absolvit în parte pentrucă rezultatul muncii sale nu depindea de el, ci de factori în afară de el, — capitalistului, cu atîtea însușiri burgheze, nu i se poate erta greșala de a nu-și fi studiat clienții. Dacă unul din acești doi factori — țăran și capitalist — ar fi fost mai prevăzător, situația nu ar fi azi așa de gravă.

La prima intîlnire în mare între țărănime și capitalism, avem două victime: țăranul, care nu-și mai poate plăti datoria, și banca, care chiar dacă ar executa pe țăran până la ultima palmă de pămînt, tot nu-și vede în casă întregul capital pe care l-a dat. Vina mult mai mare este însă a băncilor. De multe ori, din lăcomie, au luat procente foarte mari, care — neputîndu-se plăti — se capitalizau sistematic. Țăranul nu este prima victimă pe care o face capitalul. Istoria acestui capital ne arată un șir întreg de victime.

Alte împrejurări, — aceleași efecte însă. Dacă în alte lupte capitalismul a eșit complect victorios, de data aceasta este și el victimă.

Și acum, cînd cunoaștem victimele, cînd știm cauzele, — ce este de făcut?

In primul loc, cum rezolvăm problema actuală, și apoi ce trebue de făcut ca victimele de azi să nu mai ajungă victime și altădată?

Soluția problemei s'a anunțat: creditul agricol pe termen lung și cu procente scăzute. Altă soluție nu este.

A lăsa încă doi-trei ani problema nerezolvată, ar însemna ca absolut nici unul dintre țăranii datori să nu-și mai poată plăti datoria. Dar nici creditul agricol nu va putea acoperi totalul datoriilor și atunci este nevoe ca acest credit să vină în primul loc în ajutorul acelora care au împrumutat pentru a face investiri. Căci nu trebue să se uite că nu toți debitorii au împrumutat cu gîndul de a-și mări patrimoniul, cu dorința de a valorifica suma împrumutată.

Restituirea sumelor acordate de creditul agricol trebue eșalonată în așa fel, încît în primii ani sumele de rambursat să fie mai mari și cu cît se apropie ultimul termen să fie mai mici.

A le eșalona în mod egal pe fiecare, ar însemna să se considere că și peste 15-20 de ani condițiile economico-financiare să fie cele de azi. Ceiace credem că nu se va întîmpla. Guvernanții noștri nu trebue să se mărginească numai la soluționarea datoriilor de azi.

Țăranul trebue întors la cooperație. Trebue organizată temeinic cooperația subt toate formele ei: de producție, de consum, de credit. Acolo își va face țăranul educația economică și financiară, în mediul lui natural.

Sînt momente în viața unui popor cînd statul trebue să facă sacrificii. Un astfel de sacrificiu trebue făcut pentru cooperație. Cooperația să rămînă pe terenul neutru, în afară de orice amestec nefast al politicei, care distruge acolo și o idee, și un mijloc de salvare.

Dar nu trebue așteptat totul dela stat sau dela lege. Insuși țăranul trebue să-și dea sama că salvarea stă în primul loc în forțele lui. Este necesar să se raționalizeze agricultura; este necesar ca produsul muncii să fie just valorificat. Și acestea pot fi făcute prin cooperație. In locul scontului acordat unor bănci, care niciodată n'au ținut samă de dispozițiile Băncii Naționale și luau procente mari, trebue susținută cooperația. Pentru ca cooperația să dea toate rezultatele ei bune, este nevoe de o educație cooperatistă. In acest fel țărănimea va fi ferită în parte de consecințele grave ale situației de azi.

Dar capitalul bancar nu poate fi oprit de a lua contact cu agricultura. Nu însă în felul de până acum. Statul trebue să intervină pentru regulamentarea comerțului de bancă.

Sînt cazuri cînd anumite raporturi particulare atrag după ele grave urmări sociale.

Unele avertismente s'au și produs.

V. G. Beldie

Cronica externă

IMPRESII DIN TURCIA DE AZI

Toate drumurile duc la Bizanţ. De data asta însă l-am ales pe cel urmat de Mahomet al II-lea acum cinci veacuri. Şi aşa, am intrat într'o zi în Stambul printr'o spărtură a zidului lui Teodosie.

Călătoria de-a lungul Europei, cu nasul lipit de geamul unui tren rapid, nu e ceva extraordinar. Belgrad, Ţaribrod, Sofia, Plovdiv, Svilengrad. Nu credeţi, poate, la graniţa Turciei? Vă înşelaţi: dacă Bulgaria şi Turcia au o frontieră comună, ele nu sînt legate direct printr'o cale ferată. Tratatele de pace au permis Grecilor, din motive strategice, să pătrundă ca un corn de rinocer în hotarele turco-bulgare şi să înglobeze cîţiva kilometri din marea cale ferată ce leagă Europa de ţărmul Bosforului. Intre Svilengrad şi Uzun-Chiupru, sîntem în Grecia, dacă nu vă supăraţi. Iţi dai bine sama, pentrucă jandarmii greci nu te lasă nici măcar să-ţi desmorţeşti picioarele pe peronul gărilor intermediare. Şi turcul din Adrianopol, care vrea să se închine la Sfînta Sofia, e silit să ia trenul la porţile oraşului, dintr'o gară mică, cu nume turcesc şi păzită de jandarmi greci.

In Tracia Orientală

Nu încape nici o îndoială că în Europa sînt mai multe „coridoare" decît par a fi stabilit tratatele de pace. Dar cîtă vreme, în Pomerania şi Silezia-de-sus, funcţionarii îşi îndeplinesc datoria cu un spirit administrativ, inspectorii greci, la marginea teritoriului lor, se ţin de şicane. Un jandarm, cu o lumînare care-ţi picură pe ghete şi pe haine, îl însoţeşte pe conductor; acesta, cu capul descoperit şi cu ţigara în gură, îţi face hatîrul să-ţi cerceteze biletul. Il urmăresc în vagoanele de clasa a treia, în care bieţii oameni stau îngrămădiţi, ştecîndu-şi sudoarea, praful şi duhoarea. Călătorii de aci, care dorm, sînt deşteptaţi cu o lovitură de picior. In faţa unui ţăran care-şi caută zadarnic biletul în marele număr de buzunare, aud cum jandarmul şopteşte la urechea conductorului: „Dacă şi ăsta-i spion bulgar, îl zvîrlim din tren la prima staţie şi-l snopim în bătae". Şi după astea, poftim să mai dai lecţii de europenism la Uzun-Chiupru.

Iată-ne în Tracia Orientală a cărei situaţie economică nu e deloc strălucită. Schimbul de populaţii decretat prin tratatul dela Lausanne are efecte dezastruoase asupra dezvoltării acestei provincii a cărei stare era altădată înfloritoare. Noii veniţi, transplantaţi artificial şi fără credit într'o ţară necunoscută, nu ştiu de unde s'o înceapă. Lucrează la voia întîmplării, fără metodă şi, poate, fără încredere, până ce s'o ivi generaţia nouă, care să găsească mijlocul să se adapteze la situaţia cea nouă. Şi cel puţin de ar rămînea ţăranii stăpîni pe producţia lor; dar statul îi apasă cu impozite în bani şi în natură şi le rămîne prea puţin ca să-şi răsplătească osteneala şi să astîmpere apetitul negustorilor şi intermediarilor. Cu un credit agricol inexistent şi o populaţie neştiutoare, Tracia Orientală e sortită să lîncezească mulţi ani de-aci în colo.

Constantinopol

Ne apropiăm de Constantinopol. De cîteva minute sîntem pe ţărmul mării de Marmara, care se 'ntinde subt soare ca o nesfîrşită tavă de argint. Iată San Stefano; apoi cîteva staţii balneare. Nimic nu ne vesteşte apropierea marelui oraş, nici uzine, nici drumuri mai multe, nici intensificare a traficului. Şi deodată, fără tranziţie, de cum am trecut de zidul lui Teodosie, sîntem în inima Stambulului, regina Balcanilor. Trecem de-alungul şirului de moschei şi, după o ultimă sforţare, trenul se înfundă în gara unică a oraşului european.

Din turnul Galatei, privirea îmbrăţişează, fără nici o piedică, o privelişte minunată. In faţă, Stambulul şi numeroasele moschei, dintre care Sfînta Sofia te atrage ca printr'o fascinaţie misterioasă. Dincolo, de-asupra turnului Seraschieratului şi a pădurii de minarete, linia argintată a mării de Marmara, care se opreşte brusc la Cadichioi, pe coasta Anatoliei. La stînga, Bosforul cu satele pitoreşti care parcă se privesc din Europa în Asia ca nişte cîni de faianţă; şi în depărtare, acoperişurile roşii din Scutari. La dreapta, Cornul de Aur, încărcat de bărci de toate mărimile, îşi înfige colţul până dincolo de Eiub. La picioarele turnului din Galata, un furnicar de oameni e într'o continuă mişcare pe imensul pod, în timp ce nişte funcţionari în fustanele, postaţi la cele două capete, încasează taxa obligatorie care măreşte în fiecare an visteria tur-

cească. Incasările acestea îi slujesc lui Mustafa Kemal să înfrumusețeze sau, mai curînd, să clădească Angora, capitala republicii.

Republica turcă

Pentrucă Turcia e republică dela 1 Noembre 1922, data detronării sultanului-calif Mehmed al VI-lea. Legile organice din Ianuar 1921, Noembre 1922, Octombre 1923 și April 1924, hotărăsc statutul și puterile statului, încredințînd conducerea țării Marii Adunări Naționale (283 de deputați), care concentrează cele trei puteri: legislativă, executivă și judiciară. Ca urmare a principiului că suveranitatea aparține în chip absolut națiunii, președintele republicii, care este reeligibil, e ales de Marea Adunare Națională în ședință plenară dintre membrii săi și în timpul duratei sesiunii. Acesta, la rîndul său, își alege miniștrii și funcționarii care, totuși, sînt răspunzători față de Marea Adunare. E curios că regulamentul Marii Adunări prevede vacanțe anuale obligatorii de patru luni „pentru a se îngădui deputaților să reia contactul cu alegătorii lor, să-și orînduiască dosarele pentru sesiunea următoare și, în sfîrșit, să se recreeze".

Dela înfrîngerea Grecilor în Anatolia, în 1922, și liberarea teritoriului, noul stat democratic a fost înzestrat cu o mulțime de legi importante. Incă din 1921 recunoștea legea fundamentală dreptul minorităților, cuprinzînd în același timp un program de reforme sociale. In 1923, Mustafa Kemal a îndepărtat fesul, emblemă a vechiului regim, și voalul pe care trebuiau să-l poarte femeile după legea coranică. In 1924, după cîteva încercări zadarnice de a se stabili prohibiția, s'a legiferat vînzarea spirtoaselor, supunîndu-se unor taxe apăsătoare și unui control guvernamental. In 1925, s'a desființat prin lege poligamia, promulgîndu-se înregistrarea căsătoriilor, și s'a dat președintelui republicii dreptul de a autoriza divorțurile. (Mustafa Kemal a profitat și el de această lege, despărțindu-se de soția sa, Latife Hanum, o feministă aprinsă care făcea prea multă politică). In 1926, Adunarea Națională a adoptat un nou cod care avea să înlocuiască atît legile țării întocmite pe bază religioasă, cît și capitulațiile care fusese deja desființate prin tratatul dela Lausanne: Elveția i-a împrumutat codul civil, Italia codul penal, Germania codul comercial. In 1927, s'a adoptat calendarul gregorian și ziua de douăzeci și patru de ore. Un recensămînt general a aflat o populație de aproape paisprezece milioane de locuitori. In sfîrșit, în April 1928, Adunarea Națională a adoptat în unanimitate un amendament la Constituție, anulînd articolul prin care se recunoaștea islamismul ca religie de stat. In aceiași vreme, s'a decretat înlocuirea literelor arabe cu literele latine.

Așa dar, Mustafa Kemal, prin mijlocirea Marii Adunări Naționale, vrea să europenizeze, — la nevoie cu ajutorul forței, — noua Turcie, regenerată prin armele sale victorioase. Ne aducem aminte de execuțiile atrase de rezistența la adoptarea pălăriilor europene. Mustafa Kemal se gîndește să facă din Turcia avant-garda civilizației europene către Asia, cîtă vreme, până acum, jucase rolul ingrat de port-drapel al Islamului față de Europa creștină. El își dă sama că modernizarea rapidă și radicală a Turciei este nu numai un element prețios de pace, ci și un puternic element al echilibrului în Asia și în Orientul apropiat. In ce măsură a izbutit? Cum putem privi viitorul Turciei moderne?

Reforma sufletului turc

Se zice că sultanii Turciei erau animați de gînduri bune. Dece să n'o credem? Dar putem mărturisi că, deși existau Tanzimatul din 1839, Hati-Hamaium din 1856 și Constituția din 1877, Turcia veacului al XIX-lea n'a cunoscut nici o reformă serioasă. Europa, entuziasmată de revoluția din 1908 și de făgăduelile Junilor Turci, s'a văzut curînd decepționată pentrucă aceștia, îndată ce au pus stăpînire pe Turcia, s'au întors la metodele și procedeele nefastului Abdul-Hamid. A trebuit ca, după marele războiu, deșteptarea naționalismului turc și semnarea tratatului dela Lausanne să scape Turcia de grija reformelor impuse: nu mai e nevoe de reforme pentrucă în Turcia nu mai sînt creștini. Prin sabie, foc și sînge, Mustafa Kemal a tăiat nodul gordian care încurca politica sultanilor. Prin liberul arbitru și voința sa fermă de a merge pe calea progresului, Republica turcă impune supușilor săi reforme redutabile și de neconceput pe vremea cînd Turcia mai dădea Islamului pe șeful suprem al credincioșilor.

Din diferitele încercări de reforme, făcute în Turcia în decursul ultimilor o sută de ani, se degajă acest mare principiu de ordin psihologic care caracterizează sufletul turc în domeniul social: apatie, iarăși apatie, activitate cît mai puțină, plăcerea momentului de față fără efort, satisfacția instinctului mai de grabă decît a rațiunii, inerția totală față de toate valorile omenești care fac ca civilizația noastră occidentală să trăiască într'o agitație și un neastîmpăr perpetuu. Putem vedea aci o definiție a întregului Orient. Ei bine, împotriva acestor rezistențe psihologice care, subt apăsarea secolelor, au gangrenat sufletul turc, s'au ridicat reformele lui Mustafa Kemal. Nemaivoind să dea impresia că Republica turcă întreprinde aceste reforme spre a plăcea unei minorități, Mustafa Kemal află mai multă simpatie pentru proectele sale în marea masă a populației.

Emanciparea femeilor

Haina şi pălăria europeană sînt suverane în tot ţinutul turcesc. Această inovaţie are un caracter cu totul ciudat, nu atît pe străzi şi în magazine, cît în curţile moscheilor. De aci încolo, credincioşii care aşteaptă ceasul rugăciunii în curtea Sfintei Sofia sau a moscheii lui Baiazid, la umbra duzilor, jucînd table sau sorbind cafeaua neagră însoţită de inevitabila narghilea, nu se mai deosebesc de atîţia pierde-vară greci sau bulgari care, cu pălăria pe ceafă, cu ţigara după ureche şi cu floarea între dinţi, se distrează cu acelaşi joc, beau aceiaşi cafea şi fumează din aceiaşi narghilea în grădinile umbroase ale cafenelelor rustice din Atena sau din Sofia. Odinioară, masacrările reciproce dintre turci şi creştini se regulau după costumul ucigaşilor şi al victimelor. De aci înainte va fi foarte greu să se deosebească unii pe alţii, şi ca să se evite confuziile sîngeroase, va fi mai bine ca lumea să se înţeleagă şi să se rabde unii pe alţii.

Femeile au lepădat şi ele cearşaful, şi umblă cu părul tuns. E ciudat că se mai văd, chiar în Constantinopol, dar mai ales în satele Traciei şi ale Anatoliei, turcoaice care poartă costumul tradiţional şi avînd faţa acoperită cu voalul coranic. Cu toate acestea, emanciparea femeii a făcut progrese surprinzătoare în mai multe direcţii. Astfel, o statistică arată că, dela instaurarea republicii, au luat diplome la Universitatea din Constantinopol o sută treizeci de turcoaice.

In ceiace priveşte chestiunea moravurilor şi efectele desfiinţării poligamiei, Turcia republicană nu este nici mai bună, nici mai rea decît Turcia imperială. Se vor fi schimbat formele şi definiţiile legale ale unora din mizeriile omeneşti, dar fondul e acelaşi. Bătrînii hagii, care-şi petrec ziua la umbra minaretelor, îşi clatină capul şi se jelesc că, în rîndul femeilor, morala coranică e nesocotită. Rămîne să vedem dacă emanciparea lor, cu toate consecinţele ei, e într'adevăr inferioară situaţiei pe care le-o hotăra Coranul, după care femeile sînt condamnate pe veci la incapacitate şi la servitutea morală şi intelectuală, şi dacă tarele sociale care se desfăşură pe faţă în Turcia nu se lasă mai prejos decît viciile secrete ale haremurilor, în care musulmanii răstălmăceau legea lui Mahomed, care limita la patru numărul legitim al femeilor, punînd mîna pe atîtea concubine cît le îngăduia averea.

Asaltul scrierii latine

Cu totul alta e semnificaţia politică şi socială a reformei scrierii. Avem obiceiul să considerăm graniţele Europei după gările de frontieră, la care literele neînţelese ne indică mentalităţi şi moravuri deosebite. Turcia imperială, cu literele arabe, — graţioase, dar sibilice, — era imediat svîrlită de imaginaţia noastră în acel Orient eteric şi misterios care constituia tot farmecul, dar şi slăbiciunea sa. A fost deajuns revelaţia unei nopţi pentru ca Mustafa Kemal să sfarâme acest farmec şi această slăbiciune. Ignoranţa populaţiei turceşti se datora în mare parte greutăţii scrierii; dependenţa sa vădită de limba arabă o împiedeca să se adapteze la progresele enorme realizate de civilizaţia occidentală. In fruntea cruciadei pentru adoptarea alfabetului latin s'a pus Mustafa Kemal însuşi. De mai bine de un an, douăsprezece mii de institutori voluntari s'au pus în slujba învăţămîntului obligator pentru neştiutorii de carte (92%) din noua republică. Guvernul din Angora a cheltuit până astăzi, în acest scop, aproape un milion de lire sterline. De mai multă vreme, gazetele turceşti se tipăresc toate cu litere latine. Toate inscripţiile publice scrise cu litere arabe cedează în faţa asaltului caracterelor latine. Ar trebui să mergi până la hotarele Caucazului, ale Persiei sau ale Siriei, ca să mai dai de literele care au slujit la scrisul versetelor Coranului.

Ungurii, veniţi şi ei din stepele asiatice până'n inima Europei, au trebuit să adopte scrierea latină, împrumutînd, o dată cu aceasta, credinţa şi civilizaţia. Turcii, care vor să fie acum zidul de apărare al Europei faţă de Asia, au început prin a adopta alfabetul şi costumul nostru. Să tragem de-aci concluzia că vor sfîrşi prin a lăsa să pătrundă şi la ei creştinismul? Ar fi prematur să răspundem la această întrebare într'un sens sau altul. Oricît, nu e mai puţin adevărat că suprimînd islamismul ca religie de stat, Republica turcă îşi va face cu încetul drum către un indiferentism religios care e un teren mai uşor de cucerit pentru legea apostolică, decît pentru islamismul fanatic şi intrasigent.

După ostilitatea manifestată în Turcia faţă de institutele străine, victoria kemalistă a dat naştere unei vii dorinţe de colaborare efectivă. Europenizarea Turciei şi progresele instrucţiunii publice au făcut ca guvernul să-şi dea sama că institutele străine sînt mai puţin concurente sau mai puţin focare de iredentism, cît sînt colaboratoare atente şi generoase. Numărul tinerilor cetăţeni ai Turciei care frecventează şcolile străine devine tot mai mare. In orice caz, înfrîngerea religioasă a Turciei a fost prima etapă a dezagregării panislamismului care, cu toate atitudinile şi răscoalele naţionaliste ale cîtorva regiuni din Orientul apropiat, va avea incontestabil repercusiuni decisive în toată Asia.

Turcii la lucru

Cu greu s'ar putea contesta succesul reformelor vădite întreprinse de Mustafa Kemal. Dar, dacă e relativ uşor pentru un dictator să schimbe îmbrăcămintea, scrierea, calendarul unui popor, ba chiar statutul legal al religiei sau orînduirile sale sociale, îi e mult mai greu să transforme dintr'o dată caracterul administrației. Căci nu e suficient să promulgi coduri şi legi nouă. Mai trebue să orîndueşti echipe de administratori capabili să le aplice conştiincios şi cu dreptate. Şi vechile deprinderi de venalitate, de temporizare, de încetineală şi de ignoranță continuă totuşi să apese subconştientul acelora a căror sarcină e să execute legea. Va mai trece multă vreme până să treacă în istorie relele acestor vechi deprinderi. Poate că progresele instrucțiunii publice, dacă efortul va continua uniform, vor parveni să distrugă încetul cu încetul această stare.

Dar atunci, veți întreba, dece pretind Turcii că țara le progresează? Cu drept cuvînt, pentrucă de data asta s'au pus singuri pe lucru, pe cînd altă dată îl lăsau în sama altora. Prevăzînd viitorul, gaziul a întemeiat, în oraşele mai de samă, şcoli tehnice în care generația nouă să poată învăța cele mai felurite meserii. Până să se formeze aceasta, în ritmul febril al vieții moderne, înaintaşii se ostenesc, cum pot, să marcheze pasul, ca să dea cel puțin iluzia progresului.

Tocmai aci se distinge caracterul atavic al geniului turc care pare puțin adaptat construcției, sintezei. Lucrînd după planuri primitive, ei se văd siliți să distrugă chiar de trei ori casele pe care le-au construit, ca în sfîrşit să ajungă la alinierea necesară a străzilor nouă. Aspectul de astăzi al celor mai multe oraşe turceşti e departe de a avea caracterul pitoresc pe care li-l atribue romanele clasice privitoare la Orient. Case în construcție, mormane de var, urme de căruțe, grămezi de cărămizi în jurul cărora se învîrtesc, fără să se grăbească, lucrătorii mîndri de ocupația lor. Ce va eşi din această arababură *au ralenti?* Numai hazardul o poate şti.

Goana după concesiuni

Până una alta, lira turcească îşi menține cursul. Dar cu cîte sacrificii! Odată tot va trebui să i se hotărască stabilizarea. Dar cum? Pentru o asemenea operație e nevoe de credite străine, şi Turcii nu fac nimic ca să le capete. Apatici cum sînt, aşteaptă, aşteaptă mereu. Intre timp, circulația fiduciară a şi ajuns la 160 de milioane de lire turceşti pentru un buget de 230 de milioane de lire. Şi, în acest buget, un sfert e prevăzut pentru cheltuelile militare, pe cîtă vreme, pentru instrucțiunea publică s'au consacrat abia 10 milioane.

Să se recurgă la concesionări, veți spune. De acord. Dar guvernul turc pare că nici nu se grăbeşte, nici nu se vede silit s'o facă. Incruntat, s'a aşezat deasupra bogățiilor naturale ale țării, să le apere cît poate împotriva acaparării străine. E o legendă teoria că oamenii de afaceri vin zilnic la Angora ca să vîneze concesiuni. S'au găsit, după tratatul dela Laussane, destui care să se grăbească să-şi ofere serviciile Turcilor. Dar astăzi, aceia cari se încăpățînează să stea locului până ce vor izbuti, vegetează de luni de zile la Angora, făcînd naveta între ministere, unde sînt primiți invariabil cu un surîs plin de speranțe şi însoțit de un *iarin* (mîne), care, de fiecare dată, pare a fi definitiv.

Odinioară, cînd guvernul avea nevoe de bani, exproprierile şi impozitele arbitrare aveau sarcina să-i umple visteria. Dar astăzi nu mai sînt nici Greci, nici Armeni pe care să-i stoarcă. Fireşte că, după incendiile şi masacrele din Anatolia, Turcii au pus mîna pe averile minorităților creştine lăsate de acestea în Turcia. Morții nu vor mai pretinde nimic; cît despre vii, în ciuda tratatelor, nici o pretenție nu le dă posibilitatea să-şi satisfacă reclamațiile îndreptățite. Inseamnă asta că Turcii, moştenindu-le bogățiile, vor putea să continue în acelaşi ritm imensele servicii pe care aceste minorități le aduceau țării? Ne putem îndoi.

Dificultățile comerțului

Este ştiută aversiunea Turcilor față de negoț. Nu ştiu dacă aceasta se datoreşte Coranului care i-ar fi obligat să considere arta schimbului ca o ocupație nedemnă de un credincios. Fapt e că marile întreprinderi comerciale s'au bucurat totdeauna de disprețul Turcilor. Ei se mărgineau la comerțul mărunt de alimente, de pipe şi de covoare, lăsînd altor rase grija afacerilor de proporții mari. Acum, cînd Turcii sînt singuri, s'ar cuveni ca într'un fel sau într'altul să ia locul celor care nu mai sînt aci, înhămîndu-se ei la muncă.

Rezultatul? Constantinopolul, bunăoară, care a rămas centrul comercial al Turciei, continuă să-şi păstreze caracterul de oraş cu dughene. Cu singura deosebire că numărul prăvăliilor închise e în creştere. Mai cu samă la Pera, cartierul european al Constantinopolului, ai putea crede că e un doliu permanent. Şi dacă lîncezeşte Constantinopolul, negoțul celorlalte oraşe se prăbuşeşte proporțional. Aceasta pentrucă în domeniul comercial domneşte astăzi arbitrarul, ca şi altădată. Aşa, sîntem de acord ca toți comercianții să fie obligați să-şi țină registrele în limba turcă; dar nu înțelegem dece comerciantul străin e silit să-şi ia un partener turc căruia să-i dea jumătate din beneficii. Fiecare e stăpîn în casa lui. E

adevărat. Dar Turcia vrea să fie în Europa, şi Europa pacificată tocmai vorbeşte de o Uniune vamală şi de federaţie.

E inutil, fireşte să se vorbească de Turcia ca ţară industrială. Există cîteva industrii sporadice, cum sînt bunăoară fabricile de mătasă din Brussa, care se mai menţin. Dar maşinăriile sînt din cele mai primitive şi inginerii lor nu sînt decît meşteşugari buni. Fără capitaluri, ar fi greu să li se dea o dezvoltare la înălţimea necesităţilor tehnice moderne. Se poate nădăjdui totuşi că guvernul, pătruns de răspunderea pe care o are, nu va întîrzia să schiţeze un plan de ansamblu care, cu timpul, va da roade.

Starea agriculturii

Dacă populaţia turcă nu s'a consacrat până acum comerţului şi industriei, în schimb s'a îndreptat mereu către agricultură. Intr'adevăr, condiţiile climaterice ale Turciei şi fecunditatea proverbială a solului, sînt o garanţie sigură pentru cei care se dedau agriculturii. Din nenorocire, conducătorii imperiului prăbuşit nu luaseră nici o măsură pentru încurajarea agriculturii. Chiar şi obiceiul de a expropria în profitul visteriei excedentele eventuale ale economiei rurale, fără nici o indemnizare, împiedica orice progres. De aceia, populaţia agricolă se mulţumea cu ceiace îi oferea generozitatea naturii, fără a-şi da osteneala să amelioreze producţia sau să intensifice cultura.

Dacă ţinem sama că produsele agricole turceşti s'au bucurat totdeauna de faimă pe piaţa internaţională şi că numai o infimă parte (5%) din vastul ţinut al Turciei e cultivat, putem uşor înţelege ce posibilităţi se deschid pentru agricultura acestei ţări. Dar şi aci e nevoe de tehnică şi de capitaluri, pentru ca natura să dea tot ce poate. Ferma model, pe care o posedă Mustafa Kemal şi la care se remarcă o intensă motocultură, e un excelent exemplu de ceiace are nevoe ţara. In aşteptarea unui ajutor din afară, el ţine să-i înveţe pe ţăranii turci să se ajute între ei, iniţiindu-i la şcoala cooperaţiei. Dacă se continuă cu inteligenţă această politică, se vor simţi rezultatele ei nu numai în domeniul material, ci şi în dezvoltarea morală a indivizilor.

Politica externă a Turciei

Politica externă a Turciei e, fără îndoială, cît se poate de abilă. Trebue să recunoaştem aci unul din cele mai vechi caractere ale geniului diplomatic la Turci, care au jucat şi vor mai juca un mare rol în politica internaţională. De altfel, e curios că Turcia, care nu mai e o putere musulmană sau un mare imperiu, continuă să aibă ambasadori în capitalele

mari ale Europei, vestigii ale unor vechi tradiţii care mai pot avea cîndva o valoare.

De fapt, nefiind membră a Societăţii Naţiunilor şi fiind una dintre cele dintâi prietene ale Sovietelor, Turcia rămîne principala putere a Levantului, locul de intersecţie al Orientului cu Occidentul. Trebue deci să fie menajată, ba chiar să i se cîştige prietenia, dacă ţinem la liniştea Orientului apropiat. Franţa, Italia şi Anglia sînt actualmente în raporturi excelente cu naţiunea turcă. Pourparler-urile Ministrului de Externe turc cu Ambasadorul Franţei, recentul tratat italo-turc, vizita unei escadre engleze la Constantinopol, sînt tot atîtea dovezi a cordialităţii raporturilor Turciei cu naţiunile occidentale. Cît priveşte Germania, ea a fost una dintre cele dintăi prietene şi colaboratoare ale Nouăi Turcii, ba Ambasadorul german şi-a mutat cel dintâiu sediul la Angora, deşi nu e atît de agreabilă ca Constantinopolul.

De altă parte, nu e nici o teamă ca bolşevismul să pătrundă în Turcia. Nefiind o ţară industrializată, Turcia nu ştie de chestiuni sociale. Ceva mai mult, însuşi caracterul populaţiei nu se împacă cu ideologia şi cu practica bolşevismului. E posibil deci ca, încetul cu încetul, Turcia să se despartă de Orient, spre a deveni cu adevărat sentinela înaintată a Europei către Est. Dar, pentru aceasta, e nevoe ca relaţiile dintre Turcia şi vecinii săi din Balcani să fie definitiv regulate.

Dar tocmai aci se întîlnesc piedici şi oarecare încetineală. Fireşte că nu apare nici o dificultate cînd e vorba de Turcia şi de Bulgaria, bunăoară. Tratatele de amiciţie şi de arbitraj, ca şi acordurile comerciale încheiate între cele două ţări, au dat naştere unei colaborări atît de cordiale, că a stîrnit pînă şi gelozia Jugoslaviei. Aceasta însă nu se grăbeşte să lichideze bunurile Musulmanilor din Jugoslavia şi nu lasă să-i scape nici un prilej de a şicana pe Bulgarii din Macedonia, ajunşi subt stăpînirea ei.

Astăzi, Turcia ţine mai mult să-şi îmbunătăţească raporturile cu Grecia. Chestiuni delicate mai ţin departe una de alta aceste două ţări a căror bună înţelegere este o condiţie esenţială a pacificării Levantului. Mai sînt în suspensie probleme stîrnite de schimbul de populaţii între aceste două ţări şi de unele clauze ale tratatului dela Lausanne. Negocierile angajate între ele s'au rupt în vara aceasta din pricina chestiunii imobilelor aparţinînd Grecilor din Constantinopol. E vorba de vre-o mie de imobile, dintre care o treime sînt subt sechestru, aparţinînd unor Greci, foşti supuşi turci, care au părăsit oraşul după războiu cu paşapoarte otomane. Pare-se

că guvernul turc a autorizat întoarcerea la Constantinopol a acestei categorii de Greci, fără să fi consimțit totuși la restituirea bunurilor.

Această atitudine a alarmat populația greacă a vechii capitale și, ca urmare, Atena. Refuzul Greciei de a admite exproprierea acestor bunuri a provocat în Turcia o mișcare de opinie pentru aplicarea măsurilor de represalii. Delegatul turc de pe lîngă Comisiunea de schimb dela Geneva a declarat chiar că Turcia înțelege să-și reia libertatea de acțiune și să avizeze asupra mijloacelor de ocrotire a intereselor sale. Dacă prin asta se înțelege o confiscare imediată a bunurilor supușilor greci din Turcia, guvernul elen ar putea răspunde cu aceleași mijloace, ceiace ar face ca dezbaterea să nu se mai isprăvească. Din fericire, Grecia a propus să se supună unui arbitraj toate chestiunile în litigiu, soluție unică și radicală, pe care Turcia ar face rău s'o refuze.

O altă chestiune, care a devenit obiectul unei polemici foarte aprinse în presa celor două țări, e aceia a înarmărilor navale. De o parte și de alta, se susține că, luîndu-se în samă extensiunea considerabilă a coastelor maritime, e nevoe de o flotă suficientă pentru apărarea țării. Fiecare din aceste țări, susținînd acest punct de vedere, nu vrea să-l recunoască celeilalte. Astfel, presa turcă acuză pe Greci că ar avea intenții de revanșă și de aceia caută să-și mărească forțele navale; iar ziarele grecești denunță planul unei supremații navale in apele egeene urmărit de Turcia. Această polemică e susținută, din păcate, de ostilitatea latentă dintre cele două țări, ostilitate pe care anii de pace n'au izbutit s'o astîmpere.

In asemenea condițiuni, se înțelege dece e Turcia atît de sceptică în privința unui Locarno balcanic. Cine ar putea garanta stricta observare a unui asemenea pact? Politica națiunilor balcanice, concepția pe care o are fiecare din ele despre raporturile ei cu celelalte și, mai cu samă, mentalitatea proprie fiecăreia îngreunează încheerea unui Locarno în Balcani. Turcia socotește că, în lipsa unui acord general în momentul de față, ar trebui să se încerce garantarea păcii cu ajutorul unor pacturi particulare. Tratatele care leagă Turcia de Soviete, de Persia, Afganistan, Siria, Bulgaria și Italia, ar trebui complectate cu înțelegerea cu celelalte națiuni interesate în Orientul apropiat, după ce mai întâiu se vor fi aranjat toate chestiunile litigioase sau lăsate în suspensie.

Această politică cu caracter pacific a Turciei pune chestiunea admiterii sale in Societatea Națiunilor. Dela o vreme, cîteva personalități turce pipăe terenul la Geneva in această privință. Tratativele n'au dus pănă acum la nici un rezultat pentrucă Turcia pretindea să fie aleasă cel puțin pentru un loc semi-permanent în Consiliu. Dacă această pretenție putea să-și aibă justificarea pentru Turcia imperială, noua Republică e departe de a ocupa aceiași poziție in lumea contemporană. Nu numai că, dela războiu, și-a micșorat simțitor dimensiunile, dar secularismul ei extremist nu-i mai îngădue să fie socotită nici măcar ca principala putere musulmană. Ne putem, totuși, aștepta ca Turcia să-și părăsească pretențiile, căci situația sa financiară, înrăutățită în ultima vreme, ar putea-o obliga să ceară un împrumut dela Societatea Națiunilor. In acest caz, evident, va trebui ca guvernul turc să se supună din nou unui control financiar internațional, — problemă destul de gravă, dacă ținem sama de inspirația Turciei de astăzi.

Orice ar fi, dacă Turcia ține să-și indeplinească chemarea în sinul hotarelor sale, ea trebue să se mențină — în ceiace privește politica externă, — în cadrul realităților practice și utile. Nu exagerăm deci cînd spunem că Turcia vrea pacea înlăuntrul și în afara hotarelor ei. Dacă se menține spiritul acesta, consolidîndu-se cu ajutorul progresului social și economic al țării, pentru care enormele potențialități sînt o chezășie, putem să ne așteptăm ca Turcia să joace un rol din ce în ce mai important in viitorul economic și politic al Europei și al Asiei.

Thomas Greenwood

5

Cronica ideilor

Tinăra literatură europeană

O privire asupra mişcării ideilor filozofice din timpurile mai apropiate ne poate da cea mai bună orientare pentru desluşirea în linii mari a curentelor ce se desenează în literatură tinără a vremurilor noastre. Căci, dacă admitem că viaţa socială nu este decît „circulaţia condiţiunilor spirituale în spaţiul interpsihic", aşa cum se exprimă d. Eugeniu Sperantia, în volumaşul dens şi interesant „Fenomenul social ca proces spiritul de educaţie", artistul, poetul, scriitorul, trebue neapărat să ia poziţie, de multe ori mai mult din intuiţie decît din reflexiune, faţă de problemele cugetării din timpul său. Astfel, la baza naturalismului, au fost concepţiile lui Marx şi ale lui Darwin, după cum la baza simbolismului a fost concepţia determinismului. „Valorile în totalitatea lor, pentru a putea circula, se deplasează unele pe altele, se substitue", — cităm din acelaşi volum al d-lui Sperantia. Aceasta ne va face să înţelegem dece nu trebue să privim manifestările artistice de azi numai ca simple urmări ale războiului.

Lupta pentru deplasarea şi substituirea valorilor este într'o veşnică curgere. Războiul nu a făcut decît să accelereze mişcarea circulaţiei valorilor, să precipite unele procese în desfăşurare, să dea un caracter mai violent, mai brutal expresiunii lor în cugetarea modernă.

In sufletul generaţiilor dela 1890 la 1914, s'au petrecut aceleaşi transformări ca şi în cugetarea filozofică. La baza acestei mişcări literare există întreaga mişcare filozofică creată de Nietzsche, care a redus în pulberea strălucitoare a aforismelor sale toată construcţia rigidă a marilor sisteme filozofice. Era lor a trecut. In locul stăpînirii lor neîndurate, se ridică diversitatea faptelor, cu jocul neîncetat al relaţiunilor dintre ele. După Nietzsche, — Dilthey, Simmel, Max Weber şi mai ales Husserl reîntronează vechea noţiune de valoare, con-

stată existenţa cugetării ca un fapt ca însăşi şi o restabilesc în drepturile ei. Valoarea nu mai depinde de un concept impersonal şi imuabil, ci se înfăptueşte din experienţa schimbătoare şi diversă a eului. Intreaga cugetare este dominată de concepţia despre viaţă a lui Nietzsche, după care ea nu este decît o experienţă cosmică înfăptuită prin seriile de generaţii care se succed, fără să fie cu putinţă a se găsi concluzii şi a se ajunge la rezultate definitive. Istoria omenirii este un fel de laborator în care cercetările continuă mereu, spre un ţel împins mereu în infinit.

Determinismul ştiinţific ce a reacţionat odinioară împotriva speculaţiei metafizice este, la rîndul său, combătut ca o constrîngere, o limitare şi o sărăcire a spiritului omenesc.

A constata numai „faptul", cum pretinde ştienţismul, nu mai este de ajuns. Atitudinea aceasta pasivă în faţa faptului lasă un gol în sufletul cugetătorului şi dă impresia că, dacă prin ştiinţă omul modern şi-a dezvoltat unele facultăţi, altele au fost lăsate cu totul în părăsire şi sînt pe cale de a pieri. Nu e vorba numai de a şti, ci de a retrăi ceiace am cunoscut.

Incă din anul 1900 în Germania, scriitorii tineri de pe acea vreme cu Iacob Wassermann în frunte, caută să readucă în literatură personalitatea şi imaginaţia izgonite de naturalism. Tinerii din toate ţările la acea epocă dau la o parte toate preocupările predecesorilor lor de a crea o natură definită după legile fiziologiei şi caută să creeze după firea, viziunea şi darul cu care s'a născut.

Războiul a găsit în lumea literelor o generaţie (a celor de 30 de ani) care era în curs de a organiza lupta împotriva valorilor stabilite. Critici, polemişti, literaţi îşi cereau dreptul de a-şi trăi viaţa şi destinul în toată puterea şi în toată întregimea, cu sensibilitatea, fantezia, simţurile şi instinctele firii lor. Toţi păreau călăuziţi de maxima lui Nathaniel din *Nourritures terrestres* a lui Gide: „Mai bine o existenţă politică decît liniştea". Atunci s'a născut toată acea literatură a lui Wedekind, Werfel, Joyce, Aragon, Péguy, Gide, Proust.

Lozinca era să se ardă pe rug tot ce fusese valoare etică, estetică sau ştiinţifică în secolul al XIX-lea. Punctul de program care-i lega pe toţi, tineri şi bătrîni, era lupta împotriva determinismului. Dar „cei de treizeci de ani" la acea epocă au formulat, în critici precise şi aspre, revendicările pe care predecesorii lor le-au indicat numai.

Reacţiunea a fost mai violentă în Germania decît în Franţa, pentru că acolo nu fusese nici mişcarea enciclopedistă, nici o mare revoluţie ca acea de la 1789. La ei domnise un romantism endemic şi un fel de „hipnotism al autorităţii" până în acea vreme. Abia cu aceştia se afirmă acei duşmani interiori ai regimului mintal din Germania pe care i-a dorit Nietzsche pentru renaşterea ei.

Deasupra realismului preamărit până atunci începe să planeze puterea spiritului.

Sternheim, cu satira sa socială *Berlin oder der juste milieu*, care se ridică până la comedia de moravuri, cu verva sa brutală și usturătoare, face un rechizitoriu neîndurat regimului acesta, vîrînd până în măruntaie bisturiul său fără milă. Ceiace revendică el în fond este același drept al individului de a fi el în întregime, care e cuvîntul de ordine al timpului și cugetarea filozofică fundamentală din strălucitele și scurtele esseuri ale lui Scheler. Georg Kayser creează drama modernă în brazda lui Strindberg și Wedekind, o dramă scurtă și precisă, rece și socotită, în care și expresiunea e concentrată la maximum. El suprimă articolele; cuvîntul, de preferință monosilabic, înlocuește fraza, iar în frază vrea cu orice preț să înlăture subordonatele și relativele. In tehnică se apropie de cinema. In piesa *Gas*, în care redă scenic conflictul adînc din societatea actuală între mașinism și omul profund, în pornirile și instinctele sale, în revoltă împotriva mașinismului, folosește același motiv ca *Germinal* sau *Die Weber*. Dar dovedește că s'a născut cu o artă mai sintetică, mai energică, mai afirmată.

Alfred Döblin, medic psihiatru și poet, redă senzațiunile cu o putere de evocare extraordinară, dar în evoluția lui ulterioară tinde tot mai mult să dea preponderență eului asupra naturii. Apoi Däubler, Otto Flake și în special Kafka, mort prematur, sînt reprezentanții acestei epoci în Germania. In Anglia aceiași tendință de a se da autonomia personalității și prețuirea individului ca și în Germania și aceiași reacțiune împotriva „victorianismului", adică a literaturii și a tuturor valorilor tipice din secolul al XIX-lea, își atinge expresiunea mai ales în satirica scriere a lui Samuel Buttler, ce e mai mult o autobiografie: *Way of all Flesh*.

Caracterul acestei epoci stă în faptul că scriitorii ei sînt izolați și programul lor de luptă stă mai mult în critica unor valori subt semnul cărora ei fuseseră formați. Dărîmarea vechilor idoli îi preocupă prea mult și de aceia ei sînt interesați mai mult în căutarea unui material nou pentru creațiunile lor decît în găsirea unei expresiuni proprii libere de orice opresiune și constringere.

In schimb, generația care s'a născut în jurul lui 1890, adică aceia care, în timpul războiului, era de mai puțin de treizeci de ani, găsește cîmpul liber prin răsturnarea complectă a tuturor valorilor din trecut pe urma marelui războiu.

La aceștia domină încă revolta, dar mai ales nevoia de a se manifesta, de a se produce într'o formă nouă și absolut proprie sufletului lor. Aci nu e vorba de tipuri izolate, ci de o generație întreagă care se găsește în haosul unei lumi cu totul ruinate și fără nici o urmă a dominațiilor și constrîngerilor trecutului. Pretutindeni e o criză colectivă și o aspirație către „ceva nou", care însă e ceva nedeterminat în mintea tuturor.

Forma literară a acestor tendințe a fost expresionismul. Acest cuvînt a fost pus în circulație, în 1911, de poetul Otto zur Linde pentru a deosebi grupul ce reacționa împotriva artei impresioniste. Dar, după cum observă spiritual un critic, acest expresionism poate conduce la orice afară de expresiunea artistică și el nu însemna de fapt, cînd a fost reluat în 1918 și 1920 prin manifestul lui Edschmid sau articolul lui Bahr, decît un cuvînt spre a desemna o revoluție de mult în curs, și care abia acum izbucnise. Luăm ca tip Germania pentrucă aci lupta în diferitele ei faze a fost mai caracteristică.

Alături de cei tineri, s'au manifestat, în această nouă izbucnire a luptei dintre valori, și oameni care trecuseră de 40 de ani, ca H. Mann, Franz Werfel, etc. Tinerii reluară pe sama lor piesa lui Walter Hasenclever: *Der Sohn* (scrisă în 1913), în care fiul este în plină răzvrătire împotriva autorității oarbe a tatălui său. Tirania societății care este simbolizată aci se resimte mult mai tragică și creează un conflict mult mai adînc decît acela din opera lui Gide, *L'enfant prodigue*, în care de altfel este aceiași stare de suflet, decît la alt popor și în alte împrejurări istorice și sociale.

„Nu sîntem nebuni, sîntem *oameni* și *trăim;* trăim îndoit, fiindcă vreți să ne omorîți... Dă-mi, dă-mi libertatea!" — strigă fiul, din piesa lui Hasenclever, cu revolverul în mînă către tatăl său care-l amenință cu cravașa în mînă că va chema poliția și care moare, nu de glonțul fiului său, ci lovit de apoplexie în acest moment de paroxism. Succesul piesei, publicată în 1916, a fost formidabil și fără îndoială a contribuit la aceasta, pe lîngă valoarea ei artistică necontestabilă, și acordul cu tonalitatea sensibilității nouăi generații.

Strindberg, Wedekind, apoi Sorge în *Bettler* (1910), Werfel, în *Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig*, Bronnen, în *Vatermord*, au pregătit atmosfera în care cei tineri de tot ca Süsskind vor fi în stare să exprime răzvrătirea împotriva mamei, a tatei, a dascălilor și a tuturor predecesorilor chemați la răspundere pentru dezastrul în care trăiau ei, cei din urmă veniți. In Germania, aceasta devine tema literară pe care se exercită variațiile scriitorilor celor mai diverși ca Leonhard Frank *(Die Ursache, Die Räuberbande)*, Hermann Ungar *(Knaben und Mörder)*, Fritz von Unruh, *(Ein Geschlecht)* și alții.

Aceasta este lovitura violentă și brutală, expresiunea combativă, efortul de eliberare a tineretului, nevoia de a rupe cu un trecut inert care se continuă și la generațiile de după războiu din alte țări ca: Franța, Britania, țările scandinave, în literatura dinamică a unui Péguy, Joyce, Proust, etc.

In Germania, expresionismul înseamnă pur și simplu revoluția în stare endemică, ce urmărea „lichidarea unei societăți care coborîse cerul la pămînt și căutarea spațiilor libere, cerul de deasupra lor", după cum se exprimă revista *Die Weissen Blätter* din 1913.

A distruge însemna pentru ei a găsi în același timp ideia nouă și expresiunea ei. Dar ei atinseră paroxismul, căzură în dadaism, fără să poată găsi o nouă estetică în acest maximum de absurditate la care îi conduseseră căutarea maximului de libertate. Germanii luaseră *à la lettre* vorbele lui Rimbaud „nu vreau să fiu prizonierul rațiunii", uitînd că Francejii, în divagațiile lor cele mai absurde, mai păstrează încă un grăunte de clasicism, care nu ingădue unei generații în masă să se rătăcească pe căi fără eșire.

Individul pe care l-au desrobit Germanii nu era individul francez, nici acel englez, nu era un individ șlefuit printr'o veche și continuă adaptare la forme mereu diverse de civilizație și cultură. Nu era la Germani acel individ extrem de diferențiat și nuanțat care să fie gata de a intra într'o sinteză socială, păstrîndu-și viața și figura proprie. La ei individul e încă un membru de grup și eliberarea lui nu izbutește să creeze prin expresionism decît o fierbere clocotitoare, cu izbucnirile dezordonate ale sensibilității lirice ce a produs iluminismul din opera lui Werfel, *Wir sind*, sau ca acel din *Der Mensch ist gut* a lui Leonhard Frank și alte opere ale lui Toller, Ungar, etc. Acest lirism de o dulceață fadă în genul aceleia a lui François d'Assise era la ei contrapunctul sensibilității lui Duhamel, Vildrac, Martinet și Guilbaut în literatura franceză, nesămănînd decît de departe cu humanismul unui Romain Rolland, Jouve sau Jules Romains, la care sensibilitatea era controlată și stăpînită de o intelectualitate limpede și ascuțită în critică.

In Anglia toată această frămîntare și fierbere se menține multă vreme la atitudinea luată de scriitorii din jurul lui 1910 în celelalte țări. Concepția lor despre artă rămîne complexă și legăturile cu tradiția, deși profund modificate, nu sînt brusc și brutal întrerupte.

In unele din scrierile lor se recunosc încă originile metodei lor și izvoarele de inspirație din vechea literatură și totuși ele poartă pecetea noutății. Astfel, Arshibald Marshall tratează subiecte de un caracter absolut secolul al XX-lea, dar după forma și metoda veche, ceiace e foarte interesant. William Morgan tratează romanele sale *Joseph Vance* și *Alice-for-Short* în stilul și factura romanelor din epoca medie a victorianismului. Hudson, Grahame, C. K. Chesterton, James Stephens, Kenneth scriu numai cu simpla dorință de a exprima ceiace simt spontan.

H. G. Wells, al cărui geniu este caracterizat de critica engleză ca „un dinam creator de energie productivă": „Cred că ceiace încercăm a reda trebue să fie viața și nimic altceva decît ceiace a găsit cineva în ea. Vreau să mă exprim *pe mine*, impresiile mele asupra lumii ca atari, să spun ceva despre ceiace am simțit mai intens relativ la legile, tradițiile, obiceiurile și ideile pe care noi le numim sociale și să arăt cum noi, bieții indivizi, ne strecurăm conduși, amăgiți, fără nici o apărare prin aceste furtunoase și încurcate canaluri cu stînci ascunse".

Nuveliștii mai tineri au simplificat formula. „Vreau să mă realizez pe mine însumi", — zic ei. Și atunci s'a creat o literatură în care nu se petrece nimic și în care o persoană seamănă leit cu alta, iar lectorul trebue să se mulțumească a privi cum curge rîul veșnic al conștiinței într'o nesfîrșită defilare de imagini și idei într'o conștiință umană. Naturaliștii de odinioară ne dădeau viața zi de zi, scriitorii de azi ne-o dau clipă cu clipă, ceiace devine imposibil de înghițit dacă nu este un talent deosebit ca de pildă acel al lui Frank Swinnerton. Cel mai reprezentativ al acestei epoci însă este E. M. Forster, a cărui manieră tranșează net cu aceia a lui Galsworthy de pildă, ce poate fi considerat ca imediatul predecesor al manierei postbelice. Galsworthy are suflu epic, desemnul net și solid al personajelor și situațiilor, și deși înzestrat cu sensibilitate deosebită, e lipsit de orice subtilitate. Forster, dimpotrivă, nu se îngrijește de loc de elanul povestirii sau de soliditatea și acuratețea construcției, în schimb e de o subtilitate demoniacă. Toate romanele sale dintre care cele mai bune sînt *A Room with a Vew*, *Howards End* și *A passage to India*, sînt pe un plan ireal, conțin incidente absurde și neverosimile și, în afară de cîteva trăsături de caracter, totul e vag și plutitor. In lumea creațiunii sale, există numai acțiunea și pasiunea, numai ele sînt îndrăzneț redate, restul e bizarerie, cugetare mutilată și afectată. Stilul său e neîngrijit și discordant, găsind totuși forme și întorsături de frază încîntătoare, cînd e vorba să dea nuanța unei dispoziții sufletești, atmosfera unui moment sau a unei localități.

Deci caracterul generațiilor din toată Europa imediat după războiu este de a fi purtate, ca de un val puternic care nu ține socoteală de frontiere, spre un viitor nelămurit, dar cu sentimentul unei întregi libertăți în ceiace privește generațiile trecute, după cum se exprimă Edschmid în 1917.

De altfel teoreticianii expresionismului și în special Edschmid (născut în 1890) își exprimă încrederea în geniul individual, dar simt nevoia unei legături, a unei doze de intelectualism care să pună frîu efervescenței și fanatismului expresionist *(Ueber den dichterischen Expressionismus*, 1917; *(Ueber die dichterische deutsche Jugend*, 1918).

Cu toate că pasiunea clocotește încă în sufletul tinerelor

generații și mai ales în Germania, singura țară care a avut revoluție după războiu, totuși focul ei e stăpînit și tinerii scriitori caută să introducă „cugetarea limpede și ordinea rece" în creațiunea literară sau ceiace numește, în 1924, Rudolf Kaiser „die neue Sehnsucht zu neuer und geformter Objectivität" sau Sternheim, în 1926, „die neue Sachlichkeit". Se naște atunci, din haosul expresionismului, așa numitul neoidealism. Principiul de bază este, în loc de a se subordona obiectului, cum au făcut deterministii, să-l recreeze cu sufletul, să-l umanizeze creindu-l, avînd observația și reflexiunea ca postulate. Se concepe o artă în care maximum de pasiune să se alieze cu maximum de luciditate: Inimă fierbinte arzătoare să se alieze cu maximum de luciditate: Inimă fierbinte subt controlul unei reci și lucide rațiuni.

Dar, ca și în mișcarea expresionistă, deși au apărut multe romane și încă și mai multe esseuri limpezi, vioaie și profunde, sînt încă prea puține opere de artă în care să se răsfringă această „nouă realitate".

In Franța, Montherlant, Drieu de la Rochelle, Soupault și alții, au realizat opere de artă în care e evocată această nouă față a lucrurilor. Dar acolo ca și în Anglia s'a ajuns fără lupte și fără pasiune. In opera literară a lui Joseph Roth (născut 1894) care e considerată ca cea mai reușită din toată această mișcare, se simte suflul arzător al patimii cu care tinerele generații din Germania au mers la cucerirea acestei „neue Sachlichkeit". Austriac din naștere, dar născut în Volhinia, e familiarizat cu Rusia de după războiu. *Die Flucht ohne Ende* este povestea unui subofițer austriac, prizonier în Siberia, care trece prin Rusia și Germania, ca să meargă la Paris. Un reportaj deghizat asupra Europei de după războiu, dar ce ascuțime de observație, ce justeță psihologică și ce artă desăvîrșită în formularea observațiilor sale! Un suflet fierbinte, tremurînd de milă, dar ținut subt controlul unei minți lucide, care-l face neîndurat pentru formele de viață ale vremii. Un observator căruia nu-i scapă nimic și care știe, fără să judece sau să condamne, să dezvălue într'o lumină crudă, într'o senzație exactă a realității fondul ascuns al lucrului. Fără să facă cel mai mic apel la sentiment el știe să se miște cu atît mai străpungător, cu cît e mai sobru și mai stăpînit.

E același dor de a eși din realitate, în această fugă fără de sfîrșit a lui Roth, ca și în grădinile lui Barrès și în toate aceste interminabile incursii pe toată suprafața globului care se manifestă în călătoriile tuturor scriitorilor și artiștilor din lume.

Un pesimism plin de sănătate și de putere se manifestă în toată opera lui Roth și, poate mai bine în *Zipper und sein Sohn* decît în *Flucht ohne Ende*, este tristețea secretă a generației actuale care a făcut și farmecul primelor scrieri ale lui Montherlant. In scrierile cele mai recente ale tinerei generații, problema începe din ce în ce să se pună mai limpede. Imaginea omului care trebue să pășească delicat pe o sirmă întinsă și să țină echilibrul într'o balanță la un captă al căreia este corpul, cu instinctele și puterile dioniziace ale inconștientului, iar de partea cealaltă conștiința limpede și puterile ordonatoare ale intelectualismului, pe care ne-o dă Al. Huxley în ultimul său roman: *Point Counter Point*, este concretizarea problemei pe care și-au pus-o tinerii literați și artiști de după războiu. Huxley socoate că numai acei oameni și acele generații ce vor putea găsi acest echilibru, merită numele de oameni și prezintă garanții de viabilitate și propășire...

In tot cazul, această *neue Sachlichkeit* dă dovadă de o sensibilitate mai intelectuală și idealul ei de absolută relativitate este în concordanță cu toată mentalitatea filozofică a momentului.

Izabela Sadoveanu

Miscellanea

Amurgul partidelor politice.

Intelectualul romîn e, cu deosebire, sugestionabil. Şi, fiindcă citeşte mai mult literatură străină decît economie, sociologie şi statistică, adică fiindcă îl interesează mai mult ideologii picante ori paradoxale decît lumea adîncă şi reală a faptelor, el s'a trezit susţinînd, cu cîţiva polemişti franceji ori italieni, dictatura şi mai ales dispariţia partidelor şi a politicei.

Nu facem aici politică, ci doar sociologie. Nu ne interesează decît aspectul teoretic al lucrurilor. Ca să înţelegem un curent, sîntem datori însă să-i analizăm originea. O caracteristică se impune atunci încă dela început: aproape toţi susţinătorii ideii distrugerii partidelor sînt foştii clienţi ai tuturor partidelor, eşiţi de acolo din motive destul de variate. Aşa dar imitaţie a unor curente reacţionare şi deziluzionismul unor temperamente excesiv de politice. Impresii subiective, în nici un caz o analiză răbdătoare şi atentă a realităţii sociale.

Dar oare e aşa de uşor de dizolvat organizaţia de partid?

In ţări foarte evoluate economiceşte, s'a vorbit de o înlocuire a fenomenului politic cu cel economic. Adică, guvernele să fie simple consilii de administraţie, funcţionari, executanţi fără autoritate, girînd doar binele public, după indicaţiile trusturilor ori ale sindicatelor. Dar nici în aceste ţări nu s'a ajuns la o astfel de realizare.

Motivul? Politica, adică tendinţa de a conduce pe alţii, e un nărav, probabil etern omenesc, în orice caz arhimilenar. Şi, la urma urmei, tot trebue să conducă cineva. Şi conduce cel care are temperament de conducător, în numele unor interese grupate colectiv şi care alcătuesc însăşi structura societăţii. Dacă partidele ar fi organizaţii artificiale, scornite aşa din senin, din capriciul cuiva ori numai din dorinţa unora de a ajunge să istovească bugetul ţării, dacă ar fi grupuri nefireşti, fără baze adînci în etnicitatea ori în economia unei naţiuni, desigur că un ucaz ar fi prea suficient să le des-

fiinţeze într'o noapte. Dar toată lumea ştie că aceste partide reprezintă interese de grup, de clasă socială ori măcar particularităţi de regiune, de naţionalitate, de cultură.

Aceste bariere, care despart oamenii aceleiaşi naţiuni în diferite categorii, sînt rezultante ale diferenţierii sociale cu rădăcini mult mai adînci decît crede unul sau altul. Serbia a încercat să le desfiinţeze. La fel Italia. Dar, subt o pace aparentă, se pregătesc acolo vulcani. Şi zguduirea care se va produce într'o zi, va putea anihila chiar puterea de viaţă a poporului întreg.

O societate are o viaţă a ei, naturală şi inevitabilă. Traiul firesc al unui grup se poate suspenda o zi, două, trei. Dar mai mult nu. De aceia, dictaturile au fost totdeauna în istorie regimuri provizorii. Un om bolnav, ca şi o societate, poate avea nevoe de o intervenţie chirurgicală. Vă puteţi închipui însă un om care ar trebui să şadă toată viaţa lui pe masa de operaţie ?

Dar, chiar dacă *s'ar putea* desfiinţa partidele politice, ar fi oare *de dorit* acest lucru?

Credem hotărît că nu. Mai ales în ţara noastră. Intâiu, fiindcă, bune sau rele, partidele politice sînt oricum organizaţii de *selecţiune*. O ţară nu e condusă numai de funcţionari şi de tehnicieni. Există o mulţime de însărcinări care presupun, în acelaşi timp, autoritate şi tact. Sînt posturi care presupun conducere de oameni. Aceasta se face însă numai de acei care ştiu ce înseamnă pretenţiile şi capriciile opiniei publice.

Inchipuiţi-vă că dispar partidele cu cadrele lor. Cui se vor încredinţa asemenea funcţiuni? Se vor improviza novici, naivi şi neiniţiaţi, pentru a începe experienţe nouă de ucenicie politică, care nu se ştie cît vor dura?

Dar partidele au încă o serie infinită de avantaje şi utilităţi. Ele sînt supapa firească, care regulează echilibrul între diferitele interese ale unei naţiuni.

Ele împiedică capriciile opiniei publice amorfe, schimbătoare dela zi la zi, falsificată de rău-voitori şi de aventurieri. Ele au acelaşi rol de conservaţie ceva mai îndelungă pe care-l are apa în pierderea căldurii. Marea nu se răceşte aşa iute ca pămîntul. Mulţimea e extrem de sugestionabilă. Ea se poate schimba de la o oră la alta. Partidele oferă o stabilitate, menţinînd mai multă vreme o stare de lucruri profitabilă. Ele împiedică tirania de jos, ca şi pe cea de sus. Intr'o ţară cu partide organizate, nu e posibil despotismul.

Partidele politice, în fine, permit diferenţierea socială şi organizarea şi, prin urmare, sporesc complexitatea şi bogăţia vieţii naţionale. La toate acestea ar trebui să mediteze mai adînc intelectualii noştri, înainte de a se lăsa furaţi de ideologii uşuratece. — *M. R.*

Romineasca de după războiu.

In ultimul număr al „Vieţii Romineşti", într'un articol intitulat „Romineasca de după războiu", d. D. I. Suchianu face o usturătoare şi binevenită critică a felului de a scrie, drag unora dintre scriitorii de astăzi. De sigur, expresia „de după războiu" trebue înţeleasă numai ca o limitare în timp, fără nici o legătură cauzală cu calitatea scrisului. Şi înainte de războiu se găseau din belşug scriitori care nu ştiau să scrie, şi se vor mai găsi şi după războiul viitor.

In modul cel mai plăcut, pentru că privea un fapt care mă preocupa şi pe mine, mi-a atras atenţia observaţia d-lui Suchianu asupra expresiei: „ea *filă*" (e vorba de *lampă*). După cum observă d-sa, expresia aceasta face un efect foarte caraghios. Fie-mi însă îngăduit să arăt că, după părerea mea, explicaţia faptului e alta decît cea pe care o propune d. Suchianu.

„Nici unul din oamenii care se ocupă cu filatul lămpilor nu vorbeşte la perfectul simplu, şi niciodată filatul lămpii n'a fost exprimat la un timp aşa de distins literar" — scrie d. Suchianu. Dar oare *scărpinatul la ceafă* e o acţiune distinsă? Şi cu toate acestea nimic nu ne împiedică să spunem *el se scărpină la ceafă*. La fel cu multe alte expresii similare.

Cu cîteva zile înainte de a ceti articolul d-lui Suchianu, ajutînd un prieten să traducă un text englezesc, m'am oprit la fraza „It struck Mr. S. that...". In mod maşinal am tradus verbul *struck* prin *frapă*, căci, în adevăr, timpul care se potrivea era perfectul simplu. Totuşi m'am corectat involuntar, înlocuind perfectul simplu cu imperfectul *frapa*, mai puţin potrivit din punct de vedere logic, dar mai bine sunător pentru ureche. Cine va tăgădui totuşi că *a frapa* e un cuvînt distins?

In romîneşte, ca şi în franţuzeşte de altfel, perfectul simplu nu mai există de mult în graiul familiar, decît în Oltenia. In celelalte regiuni, perfectul simplu se întrebuinţează numai în limba literară. Cînd introducem într'o frază vorbită un perfect simplu, părem pedanţi, sau, mai curînd, producem un efect comic, tot aşa cum, în franţuzeşte, cineva care întrebuinţează în graiul familiar un perfect simplu stîrneşte rîsul.

Dar, în cazul celor două fraze citate mai sus, avem de a face cu expresii literare, deci perfectul simplu, cel puţin în teorie, e perfect îndreptăţit. Cum se face totuşi că ele ne par comice?

Existenţa unui timp într'o limbă poate însemna două lucruri. In mod normal, existenţa unui timp presupune existenţa unui tipar în care pot fi, şi sînt turnate toate verbele cunoscute. Avem imperfectul, pentrucă, cu ajutorul terminaţiilor

-am sau *-eam*, se poate forma un timp special dela orice verb romînesc. Dar există şi altfel de timpuri: după ce tiparul s'a stricat şi a devenit inutilizabil, persistă, la mare parte din verbe, formele alcătuite de mai de mult, din vremea cînd tiparul funcţiona încă normal. Astfel, tiparul perfectului simplu la noi s'a sfărîmat, şi noi continuăm să întrebuinţăm, la diferite verbe, perfectul simplu pe care alţii l-au format înaintea noastră şi pe care noi nu facem decît să-l repetăm.

E uşor de înţeles acum de ce *ea filă, el frapă* ne par expresii caraghioase. Verbele acestea fiind de curînd introduse în romîneşte, noi n'am moştenit pentru ele un perfect simplu. Ca să-l întrebuinţăm, ar trebui să-l formăm acuma, — lucru imposibil, de oarece tiparul nu mai funcţionează. Un oltean însă poate foarte bine forma perfectul simplu dela un verb, oricît de nou ar fi: prietenul cu care traduceam din englezeşte e oltean, şi pe el nu l-a izbit cîtuşi de puţin perfectul creat de mine. Oare autorul pomenit de d. Suchianu nu e şi el oltean?

Teoreticeşte, faptele expuse de mine aici sînt de mult şi precis cunoscute. Dar exemple atît de clare nu ştiu să se mai fi dat vreodată. Din *acest* punct de vedere este deci extrem de instructivă constatarea d-lui Suchianu.

Dar, fiindcă a venit vorba de perfectul simplu, să mai citez un exemplu de frază greşită, demn „pendant" al celor citate de d. Suchianu. De vre-o două luni, chioşcarii de ziare etalează cu multă complezenţă afişul imens al unei publicaţii hiper-patriotice, al cărui articol de fond e intitulat „Copilului-rege care păstră tronul pentru tatăl său". Oricine simte că perfectul simplu nu e potrivit aici, deşi forma *păstră* există şi e perfect îndreptăţită în alte părţi.

Iată şi explicaţia. Perfectul simplu exprimă o acţiune care s'a petrecut într'un punct al timpului trecut, fără nici o legătură cu prezentul: „Cînd văzui a lor mulţime...". Din contra, perfectul compus exprimă o acţiune trecută, dar considerată din punctul de vedere al momentului actual: „Ai venit să mi te'nchini...", adică ai venit şi acum eşti aici. Iată de ce trebue „a păstrat tronul", pentru că în prezent el e păstrat. Tot aşa: „Omul care şi-a pierdut umbra" (şi acum n'o mai are), nu „omul care-şi pierdu umbra". — *Al. Graur*

Recenzii

Al. A. Philippide, *Stînci fulgerate.* Poezii. Bucureşti. Ed. „Cultura Naţională", 1930.

Ca şi proza, poezia a suferit în ultimele decenii o revoluţionară schimbare în structura sa. Calitatea poemului vechiu stătea într'o alianţă bine consolidată între sentimentalism şi retorism. Lamentarea era starea de suflet curentă pe care poetul trebuia s'o exprime în formule pe cît de ingenioase, pe atît de sunătoare. Formulele expresive trebuiau, ca şi perioadele oratorice, să se adreseze unui public cît de larg. Gloria acestei poezii a fost Victor Hugo, iar mizeria ei Edmond Rostand. E adevărat că aspectul de care vorbim e mai ales cel francez. Poezia anglo-saxonă, — Keats în primul rînd, — şi cea germană, — de la Novalis la Dehmel, — preocupate de ţeluri mai curat intime, scăpau în parte acestei contraziceri, fără să se desrobească complect de elanul verbalist şi retoric.

Poezia de astăzi nu mai urmăreşte să convingă pe nimeni, nici măcar să capete comprehenziune unanimă. Ea e modestă, strict personală şi de natură interioară.

Revoluţia începută cu Verlaine (Baudelaire din punctul de vedere al formei ţine încă de vechea şcoală) a fost desăvîrşită cu Rainer Maria Rilke. Poetul contemporan e oarecum indiferent la acceptarea de către un public larg a formelor pe care le fură realităţii sufleteşti ori obiective. Raporturile între lucruri ori fapte, pe care le prinde, sînt adesea insezisabile pentru oricine. El cere sensibilitate adequată, iniţiere şi iniţiaţi. Se ştie că Valéry a împins aşa de departe ascetismul şi izolarea poeziei, încît a cerut desbrăcarea ei de orice conţinut uman: idei, cunoştinţe, sentimente. A păstrat doar raporturi abstracte, scheme dinamice între imagini şi cuvinte.

A. Philippide (Philippide şi Ion Barbu sînt singurii poeţi de mare talent, afirmaţi în atmosfera antipoetică de după războiu, — trebue situat oarecum intermediar între aceste

două şcoli poetice: împrumută elemente din ambele. Ţine de poezia contemporană prin lipsa de sentimentalism. E un cerebral, uscat, fără moliciuni şi înduioşări. E un indiferent. Singurele urme de afectivitate ce se pot găsi — foarte rari şi acelea — în poemele sale sînt sentimente „par dépit". Adică resturi de indignare, de amărăciune, de cinism. A. Philippide, — acesta e destinul său, — e un dezamăgit precoce, un deluzionat, poate congenital, ereditar. Un pesimism în forma dispreţului şi a mefienţii se poate întrezări la el, de către un critic din acei care sînt convinşi că orice operă e un colţ de autobiografie. Pentru cei care n'au gust să scormonească ce e în dosul lucrurilor, indiferenţa apare net, la suprafaţă.

Dar, ceiace e curios, — paradox infinit al naturii omeneşti, — *acest indiferent se exprimă violent.* Pornită dela o stare de suflet egală şi detaşată, poezia lui Philippide, — în aceasta cred e tot farmecul ei, — capătă accente brutale, impetuoase. Un blazat care găseşte mijloace de primitiv, iată un amestec de dozare, care — trebue s'o recunoaşteţi — nu se întîlneşte în toate zilele.Acesta e secretul originalităţii sale. Fizionomia sa de poet se va contura totdeauna în limita acestor două caracteristici.

Dar violenţa, stare sufletească cu deosebire explosivă şi dinamică, imposibilă de reţinut, depăşeşte sfera unor vieţi sufleteşti individuale şi se revarsă, social, în afară. Expresia socială a violenţei e grandiloquenţa. Astfel, prin compoziţia sa sufletească, Philippide nu poate evita vechiul retorism. Găsim şi la el formule mari, de înaltă oratorie, imprecaţii şi apostrofe care aduc aminte nu numai de Tudor Arghezi, dar şi de Victor Hugo. Şi se mai întîmplă ceva. In dispreţul şi deziluzia sa faţă de aspectul uman al existenţei, Philippide vorbeşte mereu de reci minerale, de fenomene siderale, astronomice. Poezia sa devine o metafizică universalistă. Poetul trăeşte spaţii interplanetare, în vidul pur dezumanizat. Preocuparea metafizică şi astronomică, ca tot ce e grandios, trebue să fie însă exprimată grandios. Dar aceasta, desigur, nu adaugă la simplitatea versului său. Pentru mine, participarea simultană la două atitudini poetice, cea veche şi cea nouă, e tocmai o dovadă de originalitate. Departe de orice modă, poetul s'a ascultat pe el. A strîns toate elementele care-l alcătuesc, — fie ele cît de contradictorii, — şi ne-a dat un produs puternic, spontan, proaspăt şi, indiferent la sugestiile unor ambianţe de mediocră maimuţăreală, s'a realizat pe el.

Astfel meritul său e mare.

M. Ralea

***

Al. Hallunga, *L'évolution et la révision récente du tarif douanier en Roumanie,* Sirey, 1928.

Trebue să recunoaştem că puţine cărţi asupra economiei romineşti sînt interesante ca aceia a d-lui Al. Hallunga. Şi complecte. Autorul priveşte problema tarifului vamal subt toate aspectele, folosind un mare număr de metode, şi un bogat material documentar. Mai întâiu, metoda istorică, studiind evoluţia în timp a tarifelor noastre vamale. Materialul răzleţ de prin diverse alte lucrări este aci adunat laolaltă, şi economistul va găsi un repertoriu comod al tuturor schimbărilor survenite în sistemele de vămi care s'au succedat. Intr'o altă parte a cărţii, autorul aplică metoda comparativă, studiind celelalte tarife din celelalte ţări din punct de vedere al sugestiilor, analogiilor şi învăţămintelor ce se pot trage pentru propria noastră ţară. Insfîrşit, d. H. studiază în amănunţimi structura actualului tarif vamal rominesc.

Ideile d-lui H. sînt următoarele:

1° Tariful vamal trebue să difere dela ţară la ţară, potrivit situaţiei economice respective;

2° In ce priveşte structura economică a ţării noastre, Romînia e o ţară agricolă pe cale de industrializare;

3° Industrializarea trebue totdeauna încercată, deoarece productivitatea industriei este mai mare decît aceia a agriculturii;

4° Tariful vamal trebue să fie precis şi foarte analitic, adică să prevadă nuanţe diferenţiale pentru fiecare articol;

5° De asemeni, el trebue să prevadă nuanţe diferenţiale şi în raport cu statul de unde vine marfa respectivă.

Avem de făcut unele obiecţii.

De pildă — relativ la superioritatea producţiei industriale înfaţă de cea agricolă.

Un ţăran produce atita griu pe oră, reprezentind o valoare de atiţia lei; un lucrător metalurgist produce pe oră fier în valoare de atiţia lei, valoare mai mare decît cea de griu. Dar în economie lucrurile nu-s aşa de simple. Nu există valori în sine, valori virtuale, ci valori actualizate. O cantitate de fier valorează atiţia lei în momentul cînd e *vîndută cumpărătorului*. Căci *nevînzarea* este unul din elementele fundamentale ale valorii economice. Intr'o valoare economică stă, ca ascunsă, şi ocupînd un loc foarte important, chestia *debuşeurilor*. Un industriaş nu se apucă de producţie, sau nu-şi sporeşte producţia decît dacă e sigur de debuşeuri nouă. Dacă nu ţine sama de acest element al valorii, atunci e un prost industriaş, şi mărfurile produse vor deprecia valoarea mărfii respective, putînd-o chiar cobori până aproape de zero.

In definitiv, comparind produsele agricole cu cele industriale, constatăm:

1° O superioritate a celor agricole în ce priveşte debuşeurile. Cerealele, de pildă, nu trebuesc plasate cu mare bătaie de cap. Ele merg, în foarte mare parte, să furnizeze direct subzistenţa familiilor celor ce le produc.

2° O superioritate a produselor industriale în ceiace priveşte putinţa de a spori producţia. Dacă alimentăm o fabrică cu cantităţi nouă de braţe şi de capital, putem relativ uşor *înzeci* producţia. Pe cînd o înzecire a producţiei, în agricultură, este mult mai anevoioasă şi mai lentă.

Produsele industriale oferă o mai mare promptitudine, o mai mare rapiditate în adaptarea la o nouă situaţie de intensificare a producţiei.

In schimb, cînd e vorba de o reducere a producţiei, adaptarea se face mult mai greu, mult mai greu decît în agricultură. Căci fabricantul rămîne cu o samă de capitaluri pe braţe, capitaluri ce nu se mai pot folosi, şi care costă dobînzi inutile. Plus chestia periculoasă a licenţierii unei părţi de lucrători, care poate provoca plecarea tuturora şi stagnarea întregii fabrici.

Pe cînd, în agricultură, o mişcare a producţiei se face în chip automat, fără catastrofe, şi se traduce în principal printr'o restringere a consumaţiei fiecărui ţăran.

Aşa dar, cînd e vorba de a mări producţia, produsele industriale prezintă un mecanism de adaptare superior articolelor agricole.

In caz de micşorare a producţiei, constatăm dimpotrivă o superioritate a produselor agricole.

După cum vedem, nu-i vorbă în toate acestea de valori în sine, ci *de felul cum se comportă valorile economice atunci cînd debuşeuri nouă permit sporirea producţiei sau, invers, dispariţia de debuşeuri existente obligă la o micşorare a producţiei.*

In toate cazurile, *chestia debuşeurilor este predominantă.* In această privinţă, bunurile agricole sînt oarecum superioare, căci debuşeurile sînt pentru ele mai *fixe*, mai *constante*. Dar cum putem vorbi de superioritate sau inferioritate? Căci e ciudat să ne întrebăm: ce situaţie e mai bună, aceia cu riscuri mari, atît de pagubă cît şi de cîştig, sau aceia unde mediocritatea cîştigului este compensată cu securitatea faţă de pierderi?

Chestiunea productivităţii comparative între industrie şi agricultură e deci o inutilitate. Chestiunea care domină producţia la ambele cazuri, şi care oferă criterii pozitive de deosebire între agricultură şi industrie, este aceia a *debuşeurilor*.

Și atunci, intrebarea fundamentală pe care și-o pune economistul cu privire la prosperitatea unei țări este aceasta:

Care e regimul economic unde chestia debușeurilor să poată fi rezolvată cu claritate și promptitudine? Care e regimul ideal in care un industriaș să poată spune: pentru marfa mea mă pot bizui pe cutare număr de cumpărători; și situația aceasta mă pot bizui că va dura multă vreme, doi ani, cinci, zece, etc..

Cu alte cuvinte, prosperitatea economică, depinzind de facilitatea cu care producătorii iși pot face socotelile, și de stabilitatea regimului, este clar că ceiace încurcă socotelile unora sint:

1° Tarifele mereu in stare de prefacere, care mereu schimbă starea de fapt a valorilor pieții; tarifele vamale, — perpetuu mobile in timp;

2° Tarifele, — niciodată aceleași dela țară la țară; tarifele vamale, — perpetuu variabile in spațiu;

3° Tarifele vamale, cu farmacia lor complicată și aritmetica lor obscură, care impiedecă o vedere clară de ansamblu;

4° In sfirșit, tarifele care, pentru aceiași țară cumpărătoare și pentru aceiași marfă, stabilesc nuanțe de taxare pentru fiecare țară vinzătoare.

Alt dușman al liberii posibilități de a aprecia și prevedea clar existența debușeurilor — nu mai este.

Firește, rămine chestiunea orgaliului național.

Dar cită vreme va trebui până ce economiștii vor scăpa de toate prejudecățile protecționismului?

Cartea d-lui Hallunga conține însă mult mai mult fapte decit teorii. De aci incontestabilul său interes.

* * *

Emile Durkheim, *Educație și sociologie*. Traducere precedată de un studiu introductiv... de Iorgu Stoian. Ed. „Casa Școalelor". 1930.

Cartea d-lui Stoian este din acele care fac plăcere oricărui cărturar romin. Este o lucrare utilă și, în adevăratul înțeles al cuvîntului, serioasă.

Volumul cuprinde două părți. Mai intăiu, un studiu clar și documentat asupra sociologiei pedagogice a lui Emile Durkheim. D. Stoian analizează, în ansamblul său, sistemul sociologic durkheimist, arătînd locul pe care faptul educației il ocupă în ansamblul faptelor sociale, și cum Durkheim a ajuns la definiția sa a educației ca o consecință a ideilor sale asupra societății și fenomenelor colective.

In partea a doua a cărții sale, d. Stoian ne prezintă o bună traducere a studiului lui Durkheim intitulat „Educație și societate". In două cuvinte, educația, după Durkheim, nu este decit acțiunea generației adulte asupra generației tinere, in scop de a o face pe aceasta din urmă să semene cit mai complect cu societatea în care trăește, să-și insușească toate conduitele și idealurile acesteia. Sau, mai scurt: educația nu-i decit socializarea individului.

In cursul primei părți a cărții sale, in cursul studiului consacrat analizei gîndirii durkheimiste, d. Stoian notează o oarecare insuficiență în sistemul lui Durkheim, și anume cu privire la faptul moral. Durkheim susține că moralitatea dintr'o societate se oglindește în ce are ea mai important, în regulile ei juridice. D-lui Stoian i se pare această afirmație cam exagerată. Să ne oprim puțin asupra acestei chestiuni. Dar mai intăiu, cîteva observații prealabile sînt necesare.

Ce este faptul moral? Durkheim și aci aduce o importantă contribuție. El rezolvă o veche controversă intre moraliști. Unii, ca bunăoară Kant, vedeau în morală mai ales *obligația*, „imperativul categoric", elementul coercitiv. Alții, hedoniștii și utilitariștii, văd mai cu samă elementul *dezirabil* al faptului moral, ceiace noi numim „Binele". Durkheim atunci arată că faptul moral, trăgîndu-și originea dela *societate*, se va prezenta și el cu acel aspect dublu al oricărui fapt social, care este în același timp constringător și ajutător. Societatea, în același timp, ne conține, dar ne și susține acțiunile; ne oprește, dar ne și sprijină. De aci aspectul ei dublu, totodată coercitiv și dezirabil.

D. Stoian recunoaște valoarea acestei contribuții. Unde însă i se pare că ideile lui Durkheim n'au fost exprimate destul de precis, este în chestiunea specificității faptului moral. Adică: valorile morale au ceva deosebit, distinct de celelalte valori? Sau ele pătrund intim toate celelalte fapte sociale?

Uneori Durkheim afirmă, limpede: „judecățile morale ocupă un loc aparte în ansamblul judecăților umane"; „ele au o valoare incomensurabilă cu celelalte valori". Și atunci — spune d. Stoian — nu este o contradicție din partea lui Durkheim să spună că valorile morale sînt mai ales vizibile și clare în valorile juridice?

De fapt nu s'a încercat încă până acum a se da o definiție a faptului moral comparat cu celelalte fapte sociale. Durkheim a arătat doar care sînt caracterele lui sociale, adică ce anume are el comun cu toate celelalte fapte sociale. Este doar „genus proximus". Diferența specifică e încă de căutat.

O asemenea cercetare ar trebui, după părerea noastră, să procedeze în felul următor.

1° Mai intăiu, valorile morale diferă de cele religioase în aceiași măsură în care toate celelalte valori diferă de cele

religioase. Căci toate, şi cele juridice, şi cele economice, şi cele estetice, — au fost odinioară contopite în Religie. Şi acum, între ele şi valorile religioase este deosebirea dintre brut şi diferenţiat, dintre primitiv şi derivat.

2º Dar dacă, — lăsînd deoparte religia, — considerăm numai valorile diferenţiate, cele derivate, prin ce se deosebesc valorile morale de acestea din urmă ?

3º Am arătat, într'un volum publicat anterior (Despre Avuţie, Casa Şcoalelor) cum valorile economice se deosebesc de celelalte prin aspectul lor cantitativ. Valorile morale sînt calitative prin excelenţă. Iată deci un criteriu de distincţie faţă de cele economice.

4º Dar faţă de drept şi politică? Natura *morală* (şi uneori imorală, dar este acelaşi lucru) a cutumelor juridice sau a uzanţelor politice este evidentă. Şi n'ar fi poate incorect să spunem că Dreptul şi Politica sînt acea porţiune din Morală care se referă la faptul social foarte important care se numeşte Statul. In schimb, simplele moravuri sînt acea fracţiune din morală care se referă nu la Stat, ci la Societate în ce are ea oarecum neoficial.

5º Dar mai există un aspect al chestiunii. Regulile sociale se prezintă ierarhizate, într'o ierarhie atît cauzală cît şi finalistă. O regulă serveşte de motivare teoretică alteia, şi aceasta unei a treia, mai concrete. In privinţa aceasta, Dreptul oferă arhitectura cea mai riguroasă, şi se prezintă, caracteristic, ca un monument logic. In schimb *moravurile* sînt reguli care şi-au pierdut raţiunea teoretică. Le urmăm aşa, în virtutea inerţiei. Le-am uitat motivul şi utilitatea. Le respectăm automat. Moravurile sînt singurele reguli sociale amputate de orice motivare teoretică. Prin aceasta, ele se deosibesc de Drept, de Politică, şi însfîrşit, de Morală.

6º După toate aceste „aproximaţii succesive", care ne-au permis să distingem morala de religie, de economie şi de moravuri, ne mai rămîne să o deosebim de Drept şi Politică. Dar lucrul e uşor, şi deja făcut. Dreptul şi Politica sînt legate de ideia de stat. Morala nu, sau nu totdeauna. Ea poate funcţiona în legătură cu Societatea în general, sau cu Umanitatea în ansamblul ei, concepută ca o vastă comunitate.

7º Se desprinde de aci o concluzie: Morala are două sensuri: a) *lato sensu*, ea cuprinde Dreptul, Politica, Moravurile, şi ceiace nu-i nici Drept, nici Politică, nici Moravuri; b) *stricto sensu*, morala e tocmai acest reziduu, o regulă de purtare mai teoretică decît moravurile şi mai voită ca orizont decît Dreptul şi Politica, depăşind cadrele strimte ale Statului. Este ceiace s'ar putea numi *morala pură*.

Această analiză a noastră arată că există două feluri de a concepe morala: un fel mai general, şi altul mai specific. Şi acest caracter dublu al faptelor morale explică, poate, dece nu este o contradicţie în cele două afirmaţii ale lui Durkheim care, pe de o parte crede în specificul etic, pe de altă parte vorbeşte de o participaţie strînsă a eticului în juridic.

Am dat toate aceste explicaţii pentrucă ele se referă la singurul punct asupra căruia nu sînt de acord cu d. Stoian.

D. I. Suchianu

* * *

L. Romier, *Promotion de la femme*. Ed. Hachette. 1930.

Autorul, unul dintre cei mai înzestraţi gazetari şi publicişti franceji contemporani, se străduește, într'o serie de volume, să desprindă sufletul omului de astăzi. In două lucrări anterioare: „Explication de notre temps" şi „L'Homme nouveau", cu o ascuţime de moralist, el notase toate caracterele ultimelor schimbări în natura sufletului post-belic. In volumul de faţă, el urmăreşte, cu acelaşi talent de observaţie, modificările sufletului femeesc. Caracteristica bărbatului e, după el, imaginaţia cu corolarul ei, puterea de creaţie obiectivă, şi cu defectul ei, egoismul. Femeia excelează însă în ce priveşte iubirea, devotamentul, sacrificiul. Dar în urma crizei contemporane, aceste două roluri tind să se confunde. Femeia caută să se desrobească de tradiţiile seculare care i-au format caracterul şi imită tendinţa către creaţie şi imaginaţie a omului. Urmează un dezechilibru şi o dezaxare a femeii. Observaţiile de detaliu, subtile şi fine, întrec cu mult ideile generale conţine în această carte. Detaşate, aceste observaţii ar îmbogăţi literatura maximelor franceze.

M. R.

* * *

Iacob Wassermann, *Cazul Maurizius*. 2 vol. Bucureşti, Ed. «Cugetarea» 1930.

„Cazul Maurizius" este unul din cele mai profunde romane din cîte s'au scris vreodată. Cetitorul rămîne zdrobit, ca după un roman de Dostoevschi. De altfel, Wassermann are comun cu Ruşii mulţimea personajelor. Este o lume întreagă care se perindă dealungul cărţii, dealungul unei cărţi care nu e foarte lungă (vre-o 600 pagini). Remarcabilă şi tehnica literară. Tehnica aci constă dintr'o combinare a tuturor tehnicilor: povestire directă, analiză a autorului, pe urmă cetirea unui jurnal de demult, a unui jurnal intim al unei moarte, apoi iar povestire, apoi cetirea unui dosar judecătoresc. Şi încă ceva. „Cazul Maurizius" s'a judecat acum

18 ani. Tocmai azi, un tinăr adolescent de 16 ani, care nici măcar nu era născut cind Maurizius fusese condamnat, se pasionează de chestiune și vrea să repare nedreptatea acestei erori judiciare. Tatăl său era tocmai procurorul general care contribuise mai mult la condamnare. Reamintesc toate acestea pentru a arăta cum, în tot momentul, cetitorul progresează pari passu în două povești: una actuală, în curs de desfășurare, alta veche de 18 ani, care însă e așa de misterioasă încît parcă și ea abia acum se desfășoară într'adevăr. Este o tehnică foarte savantă și cu efecte estetice minunate.

Insfirșit, calitatea precumpănitoare a lui Wassermann este delicatețea. Cu toate că e foarte realist, că numește totdeauna lucrurile pe numele lor, cu toate că ne plimbă în medii desgustătoare, simțim totuși, la fiecare pas, delicatețea autorului, ceva omenesc ,trist și demn, care vine nu dela personagii, ci del ascriitor, și care învăluie toată povestirea.

Orice om care și-a făcut cele patru clase primare, care deci știe să citească, trebue să citească romanul acesta. Mai întii pentrucă e așa de omenesc încît oricine îl poate înțelege. Și apoi conține atiția oameni și atitea lucruri încît este poate una din cele mai instructive cărți, instructivă ca un Baedeker.

* * *

Sinclair Lewis, *Babbitt*. Paris, éd. Stock 1930.

Am cetit multe cărți despre America — adică despre Statele-Unite: Reportaje culese impresionist, — ca acele ale unui Morand sau Lehman, — studii profund documentate, — ca volumul lui Siegfried. Nici unul însă dintre acești autori nu mi-a dat impresia că trăesc în America așa cum am avut-o cetind *Babbitt*, romanul lui Sinclair Lewis. Un roman. Un simplu roman. O operă de imaginație, de ficțiune. Și totuși, orice european, care l-a cetit, ar putea scrie cel puțin douătrei volume intitulate, de pildă, „Ce que j'ai vu en Amérique", sau „Printre yankei", sau „Statele-Unite de astăzi", etc., etc.

Taine, în prefața *Istoriei literaturii engleze*, spune că, pentru resurecția adevărului asupra unei epoci dispărute, arhivele diplomatice, procesele-verbale ale tribunalelor și orice alte documente propriu-zis istorice n'au valoare de adevăr cît are un bun roman. Teoria cunoașterii a artei este uneori superioară aceleia a logicei expozitive.

Volumul *Babbitt* dă deplină dreptate acestei opiniuni cam paradoxale a lui Taine. Cetitorul are nu numai impresia că a trăit citva timp în America, dar și că a fost personal vreo treizeci-patruzeci de ani american.

Din punctul de vedere al technicei literare, romanul lui Sinclair Lewis este un adevărat „tur-de-forță". In primele 200 de pagini, ni se descrie — știți ce? — viața, timp de 24 de ore, a lui George F. Babbitt. Dar cind zic „viața", înțeleg tot, absolut tot, tot ce face, tot ce gindește. Știți cum procedează omul cînd gîndul îi hoinărește de colo până colo? Fiecare cunoaște, din experiență, aspectul incoherent al asociațiilor de idei, unde lucruri grave și importante succed, cam pe același plan, cu tot soiul de fleacuri anodine. Canavaua aceasta foarte specială a intimității gindului personal este spectacolul pe care-l oferă Sinclair. Sintem instalați confortabil într'un stal, și cortina se ridică deasupra creerului lui George F. Babbitt, cu privilegiul pentru spectator de a vedea absolut tot ce se petrece acolo.

„Turul-de-forță" însă, în toate acestea, e că, deși autorul nu ocolește nici un amănunt din ce face sau gindește Babbitt, totuși nimic din ce ni se spune nu e neiteresant. Totul e tipic, caracteristic, reprezentativ pentru personalitatea personajului.

Dintr'un alt punct de vedere, al „subiectului", este iarăși o originalitate profitabilă în cartea lui Sinclair. Nu ni se desscrie Americanul din New-York, ci cel pur-singe, adică burghezul cu oarecare stare dintr'un stat din Centru.

Babbitt e o carte relativ veche. Are vreo cîțiva ani. A avut în America o celebritate colosală. In franțuzește însă a fost tradus numai anul acesta, căci autorul n'a vrut să încuviințeze decît o traducere integrală.

Și bine a făcut! *D. I. S.*

* * *

Sever Pop, *Cîteva capitole din terminologia calului*. Extras din Dacoromania, V. Cluj, 1928. In-8° IV + 220 pag. (numerotate dela 51 la 274) și trei hărți.

In anul 1922, Muzeul limbii romine din Cluj a adresat tuturor învățătorilor și preoților din țară un chestionar privitor la vocabularul crescătorilor de cai. Din studiul răspunsurilor la acest chestionar, a eșit lucrarea de față, care nu constitue decit un extras din teza de doctorat a d-lui Pop. Inainte de a discuta cartea în sine, e necesar să ne ocupăm puțin de chestionar. Precizez de la început că d. Pop nu e răspunzător de defectele chestionarului.

Intrebările, pe care nu le cunosc decît din reproducerile făcute de d. Pop (la începutul fiecărui capitol), cuprind în paranteză și răspunsul: „Sînt negustori de cai *(geambaș, sfirnar, tojer...)?*" Acest sistem e contrariu bunei metode. Fără îndoială că d. Pop e de acord cu mine în această chestie.

Răspunsurile au fost redactate în trei feluri: unele cu ortografia fonetică (utilizată de învățători!), altele cu reda-

rea exactă a cuvintelor, dar cu ortografia literară şi în sfîrşit categoria a treia, în limba literară (vezi de exemplu la pag. 218, s. *pefer*, cuvîntul *acesta*). Aşa dar răspunsurile n'au unitate şi nu pot fi puse pe acelaş plan. Era mai bine dacă se redactau toate în acelaş stil, şi anume în limba literară, căci ceea ce interesa în ancheta făcută e vocabularul, nu pronunţarea. De altfel notarea corespondenţilor nici nu e demnă de încredere (vezi de exemplu, la pag. 90, în acelaş text, *bine* la rîndul 7 şi *bine* cu accent pe *n* la rîndul 20).

Cel mai mare defect, care însă nu se poate imputa muzeului ci indolenţei corespondenţilor din vechiul regat, e că răspunsurile se localizează numai în Transilvania şi o parte a Basarabiei, iar din Moldova şi Muntenia nu sînt decît insule mici de răspunsuri (ceea ce se poate vedea bine pe hărţi). Urmează deci că faptele analizate de d. Pop privesc în marea lor majoritate limba din Transilvania şi nu pot fi atribuite vechiului regat. Ar fi fost mai bine dacă se renunţa la materialul din vechiul regat şi lucrarea se mărginea la Transilvania. Aria cuvintelor din Muntenia, de pildă, e stabilită în mod arbitrar sau, mai des, nu e stabilită de loc, din lipsa de indicaţii. Pot adăuga bunăoară că *brazdă* (pag. 147), *cloncan* (pag. 179), *stătut* (pag. 232), *tignafes* (pag. 236) sînt curenţi în Ialomiţa. Pentru un cititor neprevenit, aspectul vocabularului ecvin pare foarte ciudat: nu există decît cuvinte de origine ungară (puţine ruseşti) şi chiar frazele citate sună foarte puţin romîneşte: *feleleşte de hibă* (pag. 86) şi altele date ca şi cum ar fi caracteristice romîneşti. De fapt nu pot fi privite nici măcar ca împrumuturi: sînt cuvinte ungureşti, întrebuinţate ca atare de o populaţie bilingvă.

Trecem la lucrarea în sine. Din diverse motive de ordin practic, d. Pop a fost silit să nu publice decît o parte din teza d-sale, după ce, tot din motive practice, hotărîse să nu studieze în teză tot materialul adunat. Rezultatul e că ne dă un studiu fragmentar, ale cărui capitole au fost selecţionate după criterii discutabile. De exemplu vocabularul negustoriei de cai, de sigur foarte interesant, dar fără mare legătură cu calul propriu zis, e tratat foarte pe larg, pe cînd diferitele nume date cailor în raport cu vîrsta *(mînz, cîrlan,* etc.), culoarea *(murg, roib,* etc.) şi altele, care-şi aveau incontestabil locul aici, nu se găsesc. Nu tăgăduiesc interesul prezentat de cuvintele ca *anglia*, calificativ al banilor, *a arde* („a păcăli") şi aşa mai departe, dar care e legătura lor cu calul ca să merite să figureze în lexic? Trebue totuşi să adaug că acest defect e în parte corectat prin faptul că Muzeul a mai însărcinat şi alţi membri ai lui cu cercetarea altor capitole din chestionar.

Nu e tocmai clar modul cum a împărţit autorul materia. De oarece are un lexic în care trece toate indicaţiile privi-

toare la originea şi atestarea cuvintelor utilizate, cum şi etimologia, ar trebui ca aceste indicaţii să nu mai figureze în corpul lucrării. Găsim însă mereu aceleaşi explicaţii, cu aceleaşi cuvinte, de două ori, de exemplu pentru *muştră* (pag. 99 şi 213), pentru *afion* (pag. 81 şi 139), *călărie* (pag. 129 şi 151—152), etc.

Indiferent de toate aceste critici, lucrarea e foarte interesantă prin materialul lexical pe care-l aduce. Citatele din răspunsuri sînt făcute cu multă îngrijire, fiecare cuvînt discutat e însoţit de toate indicaţiile necesare (atunci cînd există), cum şi de discuţii etimologice. D. Pop relevă cu multă dreptate mulţimea de cuvinte, în mare parte necunoscute până acum, referitoare la cal. Nu pot reproduce aici discuţiile de amănunt asupra cuvintelor citate. Ajunge să spun că aceste discuţii aduc în general lumină asupra faptelor. Ca un exemplu, citez explicaţia interesantă asupra neîntrebuinţării cuvîntului *iepuţă* (pag. 132). Am însă de discutat cîteva detalii de vocabular.

La pag. 60 ni se spune că „cuvintele nouă pătrund de obicei la oraşe şi de aici încep să treacă la sate, prin viul contact ce există între sat şi oraş" şi exemplul adus în sprijinul acestei afirmaţii e *birjar*, care ar fi răspîndit „mai ales în jurul oraşelor". Dacă însă consultăm lexicul, constatăm că, din patru puncte citate, două sînt Braşovul şi Govora, iar celelalte două — sate — nu sînt în apropierea nici unui oraş. Chestia răspîndirii cuvintelor nouă am discutat-o şi eu *(Bulletin de la Société de Linguistique*, Paris, 88, 1929, pag. 122-131).

Termenul *hoher* (în ung. „călău") aplicat la cal, ar putea fi pus în legătură cu *calău, călău* (vezi pag. 154 şi urm.). Vezi şi *baragladină*, care e interesant, pentru că ne aduce o paralelă la *cloncan* („cioară", deci „ţigan"), etc.

Pentru valoarea diminutivală a sufixului *-oi* (pag. 120), se poate cita şi *pisoi* „pui de pisică".

Cu privire la *iepar*, d. Pop neglijează (pag. 134) explicaţia pe care am dat-o în *Romania*, LI, 1925, p. 555 şi urm. Dar materialul pe care-l aduce d-sa pentru răspîndirea şi sensul cuvîntului confirmă în totul ipoteza mea.

Forma *iepşioară* pentru *iepşoară* (pag. 136) nu e izolată: se scrie şi se pronunţă în Bucureşti *şeapcă, birjear*, etc. Pentru explicaţia acestui fapt, vezi *uşe, guşe*, în loc de *uşă, guşă*, etc.

Streajer (pag. 141) e fără îndoială datorit unei greşeli: *steajer* e bine cunoscut.

Pentru *bală* „cal", vezi glosa *billa iumentum (C. Gl. Lat.* V, 592, 31 şi A. Graur, *Les consonnes géminées en latin*, p. 156).

calaniţă nu se explică oare ca o încrucişare a lui *cal* cu *talaniţă?*

cotijnic nu e un derivat de la pluralul *cotigi*, căci cărăuşul are în general o singură cotigă. Şi apoi limba romînă nu prea formează substantive în *-nic* (vezi A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, passim). Trebue să fie un derivat rutean de la singular, poate chiar făcut în romîneşte de un bilingv.

Pentru *dieblă*, vezi *diblă* „vioară ţigănească sau stricată".

hiţie (pag. 196) trebue pus în legătură cu *hiţina* „legăna".

Pentru înţelesul lui *hoaşcă* şi *hoaiţă*, vezi nota mea despre *talaniţă (Romania*, LIII, 1927, p. 387).

ponios pare a fi acelaş cuvînt cu *ponihos*.

(Cuvintele pentru care n'am citat pagina se găsesc în lexic, în ordinea alfabetică).

Nu vreau să lungesc prea mult discuţia aceasta de amănunt. Dar simpla citire a ei arată ce lucruri interesante se pot găsi în teza d-lui Pop.

* * *

A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle, avec un appendice de L. Tesnière sur la Statistique des langues de l'Europe*. Éd. Payot, Paris, 1928. In-8°, XII + 495 pag. (şi o hartă în culori) 60 francs.

Cătră sfîrşitul războiului, odată cu exasperarea spiritului naţional în toate ţările şi ţărişoarele vechi şi nouă ale Europei, şi în parte şi din cauza aplicării principiilor lui Wilson, limbile au căpătat o importanţă neobişnuită în politică. In adevăr, ceiace caracterizează în primul rînd o naţionalitate e faptul că are o limbă particulară. Evident, avem exemple ca cel al Elveţiei sau al Alsaciei care contrazic afirmaţia aceasta; dar, în ansamblu, ea e justă. Cine vrea să-şi dea sama de ce înseamnă limba maternă, să călătorească în străinătate, mai ales într'o ţară a cărei limbă o cunoaşte puţin sau deloc.

O problemă mult mai veche, dar care s'a pus cu o nouă acuitate la sfîrşitul războiului, e cea a limbilor locale. Problema aceasta poate fi privită atît din punct de vedere politic cît şi din punct de vedere linguistic. Din amîndouă aceste puncte de vedere d. Meillet se pronunţă net contra menţinerii limbilor locale şi argumentaţia d-sale e convingătoare.

Oricum, cei care aveau să pregătească tratatele de pace erau puşi în faţa unor stări de lucruri extrem de încurcate, pe care n'aveau de unde să le cunoască în amănunte. Pentru luminarea lor, d. Meillet a publicat în 1918 o carte cu acelaş titlu ca cea de faţă. După zece ani, cartea apare în a doua ediţie, cu multe ameliorări de amănunt şi mai cu samă cu multe capitole nouă.

E imposibil să rezum aici subiectul tratat. In adevăr, toate problemele pe care le poate ridica starea de fapt a limbilor din Europa se găsesc expuse în acest volum subt o formă cît se poate de concentrată. E de fapt o sinteză a tuturor cunoştinţelor de astăzi cu privire la studiile de linguistică. Şi cine era mai indicat decît d. Meillet s'o facă? Pe lîngă enorma d-sale contribuţie personală la rezolvirea mai tuturor marilor probleme de limbă, influenţa d-sale, fertilă şi profundă, asupra celei mai mari părţi a savanţilor actuali, face ca tot ce s'a publicat în timpul din urmă mai cu samă să poarte pecetea geniului său. Aşa încît, expunînd starea de astăzi a studiilor linguistice universale, d. Meillet nu face decît să rezume doctrina d-sale.

Şi, ceiace e mai uimitor, e că a izbutit să expună subt o formă extrem de uşoară, accesibilă pentru obsolut oricine ştie franţuzeşte, lucrurile care scrise de alţii par atît de aride şi de rebarbative. Cartea aceasta n'ar trebui să lipsească din biblioteca nimănui dintre cei care se ocupă de sociologie sau de politică şi, mai mult decît atîta, ar trebui să fie citită de toată lumea. Conducătorii statelelor cu minorităţi — şi care stat n'are astăzi minorităţi? — vor găsi aici nenumărate motive de reflectare şi soluţii ştiinţifice pentru toate soiurile de nedumeriri.

Cartea d-lui Meillet a apărut — autorul o recunoaşte în prefaţă, — ca să lămurească pe oamenii politici. Dar e scrisă de un savant care a ştiut întotdeauna să se ţină deasupra influenţelor momentului şi care nici o dată n'a fost tentat să denatureze adevărul din motive patriotice. S'au găsit, în ţările învinse în război, savanţi care să-l atace vehement şi să-i reproşeze că s'a lăsat orbit de naţionalism şi că a denaturat faptele în favoarea Franţei. Citiţi elogiile pe care le aduce la pag. 257 activităţii ştiinţifice din Germania, citiţi în capitolul XXXI paginile despre situaţia Franţei pe glob şi veţi vedea că atacurile pomenite nu dovedesc decît patima şi reaua credinţă a recenzenţilor. Un autor francez poate regreta că Franţa nu mai are astăzi preponderenţa politică pe glob, că limba franceză încetează de a se mai extinde în Orient, dar cînd recunoaşte net această situaţie nu i se poate aduce învinovăţirea de părtinire a ţării lui.

Cît priveşte informaţiile autorului asupra ţărilor străine, ele sînt, cum nici nu se putea altfel, dată fiind personalitatea lui, extrem de precise şi de sigure. Cel mai bun exemplu e ceiace se spune despre Romînia. In mai multe pasagii se dau amănunte despre noi şi totdeauna ele oglindesc perfect situaţia.

O inovaţie pe care o aduce ediţia a doua sînt statisticile d-lui Tesnière. D. Tesnière e profesor la Universitatea din Strasbourg şi s'a făcut cunoscut lumii ştiinţifice în special

am putea să spunem că faptul de a avea doi ochi e o caracteristică a locuitorilor Europei. In expresia *voyez caisse!* (adică „voyez à la caisse"), *caisse* ar fi în cazul ablativ (pag. 88).

E inutil să prelungesc înșiruirea erorilor: cu toate pretențiile sale (vezi de exemplu prefața la ediția a doua), d. Bauche nu e linguist. Să ne mulțumim deci cu ce poate să ne dea, adică cu descrierea corectă a faptelor. Atît e destul pentru ca să-i fim recunoscători că și-a publicat volumul.

* * *

Hans Krahe, *Lexicon Altillyrischer Personennamen,* Heidelberg, 1929. In-8°, VIII + 174 pag. 10 mărci.

D. Krahe este cunoscut publicului științific de cînd a publicat, în 1925, un excelent studiu asupra numelor geografice din Balcani, de origine ilirică. Volumul de față, care întregește studiul numelor proprii, e conceput după un plan mai vast, deoarece el înglobează și numele ilirice din Italia și de aiurea.

Metoda a rămas aceiaș: numele sînt înșirate cu toate datele privitoare la atestarea lor, iar partea de discuție etimologică e dată dedesubt cu caractere mai mici, pentru ca nici o confuzie să nu fie posibilă între ceiace se știe precis și ipotezele pe care le face autorul sau pe care le reproduce după alții.

Există totuși o serioasă deosebire între volumul acesta și cel precedent: numele geografice priveau toate cu siguranță Iliria, chiar atunci cînd originea lor era străină; din contra, numele de persoane, deși atestate în Iliria, pot aparține unui străin, cuiva care n'are nici o legătură cu Iliria, sau pe de altă parte, deși atestate în Italia sau în Grecia, pot aparține unui Ilir. De aici rezultă că în volumul care adună numele de persoane e indispensabil să se facă un loc și ipoteticului. De aceia găsim numele însemnate cu patru feluri de semne, după gradul de probabilitate al ilirității lor.

E însă indiferent dacă sîntem sau nu de acord cu autorul în privința originii numelui: volumul lui ne pune la îndemînă toate datele ca să ne putem face o părere personală. Iată o serie de exemple: *Abbo, Annaeus,* sînt date ca probabil ilirice; *Ammo, Atto,* ca dubioase; *Acco,* ca sigur neiliric și anume celtic; *Amma, Anna, Tatta,* ca sigur ilirice. Or, toate aceste nume aparțin unei aceleiaș categorii de nume proprii, care se întîlnesc în toate limbile cunoscute în antichitate, așa încît e foarte greu de precizat cărei limbi îi aparțin, chiar dacă avem date precise asupra originii posesorului lor.

Dar ipotezele d-lui Krahe, ca și ale mele de altfel, sînt de mică importanță pentru moment: ceiace ne interesează este să avem tot materialul actual strîns și clasat cum trebue.

La noi se consideră în general ca o rușine să publici o carte de material. De multe ori însă trebue mai multă inteligență ca să faci un lexic bun, decît pentru o lucrare cu caracter general, care se bazează de obicei pe compilație. In orice caz, lucrările acestea din urmă au mai puține șanse decît cele dintăi să dăinuiască.

D. Krahe adaugă la lexicul d-sale cîteva pagini în care grupează numele atît geografice cît și de persoane, după sufixe și după părțile lor componente. Această încercare e foarte aleatorie, căci cunoștințele noastre despre limba ilirică sînt foarte vagi. Dar autorul nu-și face iluzii în privința dificultăților operei întreprinse, cu atît mai mult cu cît d-sa însuși stabilește că mare parte din numele ilirice n'au caracter indo-european. E frapantă în adevăr asemănarea cu numele latine, care sînt de dată recentă și, în cea mai mare parte, împrumutate. Un detaliu, asupra căruia d. Krahe nu atrage atenția, e faptul că, întocmai ca numele latinești, cele ilirice conțin enorm de mult consoane geminate în mod sporadic *(Atitto* și *Atito,* etc.) ceiace arată că aparțin unei formații populare.

Cîteva observații de amănunt: *Andunocnetis* amintește numeroasele nume galice ca, de exemplu, *Atecnati, Druticni* și altele; să fie oare un patronimic? Sufixul *-accus* sau *-acus (Avidiaccus* și *Avidiacus, Seminiacca, Theutaco)* e desigur și el celtic. Alte sufixe, care se găsesc și în latinește sînt *-ussa (Bricussa)* alături de *-usius (Tatusius), -ullus (Germullus), -icca (Voranicca),* etc. Pentru tot ce privește sufixele acestea se poate vedea volumul meu *Les consonnes géminées.* Foarte curioasă alternanța dintre *Dasimius* și *Dasumius,* care amintește iarăși un fapt latin, de dată ceva mai veche. Altă alternanță interesantă e cea a lui *s* cu *z: Dazimos — Dasimos, Buzos — Busa,* etc.

Iată două nume în *-iscus* pe care nu le-am trecut în listele mele *(Romania,* LIII, p. 539 și urm.), pentru că nu eram sigur de originea lor balcanică, și pe care d. Krahe le admite ca ilirice: *Daziscus* și *Olliscos.*

In legătură cu *Veianius,* nu se citează gladiatorul *Veianius* din Horațiu *(Epist.* I, 1, 4).

Pe noi Romînii studiile asupra Ilirilor trebue să ne intereseze într'un grad mai înalt de cît pe celelalte popoare ale Europei, întrucît e probabil că Ilirii erau în strînse legături cu Tracii. D. Krahe arată (pag. 153) că chiar la Troia se găsesc nume care pot fi puse în legătură cu Ilirii. Așa dar pentru cercetarea trecutului nostru e indispensabil să ne ocupăm de aproape de Iliri, și pentru cunoașterea istoriei Ilirilor studiile d-lui Krahe sînt de cea mai mare importanță. Singurul reproș însemnat care i se poate face e că ignorează aproape

cu totul publicațiile în altă limbă decît cea germană. E drept că autorii germani sînt cei mai importanți în acest domeniu, dar chiar și Romînii au publicat cîteva lucrări care meritau să fie folosite. D. Radu Vulpe a publicat un studiu despre numele proprii ilirice, în anuarul școlii romîne din Roma; răposatul G. Mateescu, în studiile sale despre Traci, a pomenit adesea nume ilirice. E păcat că nu s'a ținut sama de aceste lucrări.

Al. Graur

Revista Revistelor

Cîteva zile la Berlin

Invitat la Berlin de Sarrazani, directorul marelui Circ cu același nume, să asiste la o reprezentație de gală, împreună cu alți cîțiva scriitori franceji, Jean-Louis Vaudoyer notează în „Revue de Paris" cîteva impresii interesante. Judicioase și imparțiale, aceste note au marele merit de a marca o schimbare de ton în maniera de a privi pe Germanj a Francejilor. Iată-l pe Vaudoyer plimbîndu-se prin Berlin: „De-o parte și de alta a străzii, casele nouă ale unui cartier nou. Vile spațioase, înconjurate de grădini. Trebue să fim sinceri: Caut zădarnic urmele acelui faimos „prost gust german", care la noi în Franța servea drept cuvînt de ocară pentru orice arhitectură mai îndrăzneață... Aproape toate aceste locuințe plac prin armonia și simplicitatea liniilor, printr'un neoclasicism care amintește plăcut de spiritualitatea stilului palladian".

In impresiile sale din Berlin, Jean-Louis Vaudoyer se silește să distrugă diverse prejudecăți care până acum erau monedă curentă în aprecierile Francejilor asupra vieții berlineze. *Tiergarten*-ul, vastul parc-pădure din mijlocul Berlinului, îl impresionează îndeosebi: Parizienii pot să-l invidieze. Deasemeni Grădina Zoologică din Berlin i se pare lui Vaudoyer incomparabil superioară lui Jardin des Plantes din Paris. Constată că pictura impresionistă franceză este mai bine reprezentată la Berlin decît la Paris. Muzeele berlineze posedă minunate colecții de tablouri ale școalei franceze. „E sigur că cel puțin pictura franceză Germanii o iubesc sincer". După ce trece în revistă teatrele, cafenelele, cabareturile și cinematografele berlineze, găsindu-le tuturor un farmec original, altul decît la Paris, și de multe ori mai plăcut, Vaudoyer spune: „N'am venit la Berlin cu ochii închiși, ca să spunem: Tot ce-i la noi e bun, tot ce-i la vecin e prost. Trebue deci să recunoaștem încăodată că arhitectura și arta decorativă germană nu sînt niște caricaturi arbitrare și ridicule, așa cum credem noi. Stilurile zise nouă par la Berlin eșite dintr'o evoluție naturală. S'avem curajul s'o mărturisim: noi am luat obiceiul de a fi așa de siguri de simțul nostru estetic, am auzit atîta lăudîndu-se, de secole, „gustul francez", încît poate că nu ne mai îngrijim destul să menținem și să justificăm această veche reputație..." Și Vaudoyer încheie: „Lumea exterioară există pentru Germani în chipul cel mai pozitiv; știu să se bucure de ea și individual și colectiv. Această supunere a individului la colectivitate nu implică nici o renunțare spirituală, nici o constrîngere a independenței. In

acest sens, un Francez poate găsi un îndemn și un exemplu la Berlin, chiar dacă nu stă decît cîteva zile".

(Jean-Louis Vaudoyer: *Revue de Paris*, 1 Iunie 1930).

*

Romanul de azi

Romanul francez manifestă azi o evoluție care pare o reînoire. Ce cauze au provocat această înoire, se va vedea mai departe.

Imediat înainte de războiu, romanul manifesta în Franța tendințe confuze și din această confuzie se degajau două genuri care cîștigau sufragii abundente: povestirea psihologică și romanul poetic. Cea dintâi apariținea unei tradiții: aceia care de la M-me de La Fayette și până la Benjamin Constant, dela Fromentin și până la André Gide a înzestrat literatura franceză cu un mare număr de opere importante. O altă tendință, mai originală, era aceia a integrării poeziei în materia romanului, a unei substituiri a acțiunii și desfășurării psihologice printr'un elan liric; în același timp se cerea stilului să sprijine construcția.

In felul acesta s'au născut, de vreo zece ani încoace, acele romane care sînt și confesiuni și poeme și în care strălucirea, uneori remarcabilă, a stilului ascunde sărăcia acțiunii și aceia mai mare încă a observației umane. Aceasta însă nu înseamnă că din ansamblul acestor opere nu se pot găsi unele de tot interesul: ca reprezentative pentru confuzia lirică se pot cita lucrările lui Ph. Soupault și René Crevel, care nu sînt lipsite de valoare, iar pentru strălucirea stilului: toate lucrările lui Delteil. Dar toate acestea nu pot fi numite romane. Intre aceste două tendințe rămînea un loc pentru cei rămași credincioși tradiției, dar care căutau să se reînoiască adoptînd o atitudine mai critică și un stil alert: „Lewis et Irène" de Paul Morand poate fi un exemplu, în părțile lui bune.

In total, în toată această perioadă și chiar în aceia de după marele războiu, nu prea apar romancieri adevărați și noi. Un Morand, un Montherlant sînt scriitori buni dar nu romancieri. Adevărații romancieri ai acestor zece ani de după războiu sînt oameni ca Estaunié, Roger Martin du Gard, Duhamel, A. de Chateaubriant; ei prelungesc în epoca actuală, cu diferențe mai puțin importante, marea tradiție naturalistă.

Situația începe a se schimba: genul „récit psychologique" continuă să înflorească, dar romanul poetic e pe moarte și chiar Paul Morand a renunțat la efectele unui stil prea sunător. Romanele care se impun astăzi sînt opere lungi, răbdătoare, scrise „en grisaille", cum se spune, înzestrate cu acțiune complicată și lentă, cît mai mult rezemate pe viață. De unde procedeele acestui roman nou, ai cărui reprezentanți sînt: Julien Green, Marcel Arland, Emmanuel Robin, Emmanuel Bove și Georges Bernanos? Prima influență activă pare a fi o influență străină. Se spune adesea: Dostoevschi. E adevărat, dar nu-i destul; mai e Cehov. Apoi o influență franceză: Roger Martin du Gard. Și înfîrșit una engleză, George Eliot. Pe deasupra însă marea influență asupra tinerilor romancieri francezi o exercită naturalismul vechiu, dar ceva mai spiritualizat, tip interesant André Therive.

Influența lui André Gide a orientat romanul către o concepție a „romanului pur", care nu este nici narațiunea psihologică, nici romanul poetic. Dar dacă au trebuit douăzeci de luni ca să se fixeze sensul poeziei pure, fără îndoială că vor trebui patruzeci pentru a se propune o definiție acceptabilă a purității romanului. Romanul pur reprezintă totdeauna un dozaj, un dozaj mai mult sau mai puțin de acțiune, de psihologie și chiar de poezie.

(Daniel Rops: *Revue Bleue*, 19 Iulie 1930).

*

O istorie a literaturii bulgare

Editura Christo G. Danov din Sofia a publicat de curînd cursul regretatului profesor Boian Penev asupra literaturii bulgare vechi și nouă pe care l-a ținut în 1923, în două semestre, la universitățile poloneze din Varșovia, Cracovia, Vilna și Lvov.

Cartea se deschide cu o lungă introducere în care autorul redă în termeni conciși caracterul esențial al literaturii bulgare în cursul desfășurării sale istorice. Boian Penev nu era din numărul acelor erudiți care compilează documente fără să scoată nimic ce poate veni în ajutorul înțelegerii istorice. El a aplicat studiului literaturii bulgare o excelentă metodă de analiză, o mare bogăție de informații bibliografice și cronologice și manifestă, asupra acestui subiect, o excepțională competență. Pretutindeni în analizele lui totdeauna serioase și aprofundate, precum și în judecățile lui, Penev a dat dovadă de un gust sigur și delicat, care constitue baza construcțiunilor lui. Nu se mărginește numai să înregistreze faptele, ci caută să le și explice, servindu-se de metoda unui analist pătrunzător, izbutind astfel să lumineze ideile care constitue utilitatea fundamentală a unei mișcări sau a unei opere capitale, a cărei apariție a însemnat mult în evoluția literară.

Boian Penev judecă și clasează operele obiectiv, după valoarea lor istorică, estetică și intrinsecă. El nu e nici strîmt, nici pedant. Vederile lui pătrunzătoare și precise asupra mișcării literare, asupra evoluției genurilor și a ideilor mărturisesc un spirit clar văzător, amploarea și soliditatea concepțiunilor sale asupra literaturii care este, după cum spune Gustave Lanson: „un instrument al culturii interioare".

Literatura bulgară prezintă în desfășurarea ei două perioade importante: perioada literaturii vechi și cea a literaturei nouă. „Divizind-o astfel, scrie Boian Penev, noi avem în vedere spiritul ei, conținutul ei și ideile ei. Vechea literatură bulgară se naște în a doua jumătate a secolului al IX-lea, iar perioada ei se întinde până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Prin caracterul ei esențial și prin ideile sale substanțiale, această literatură are un caracter cu totul religios". Boian Penev, ca și alți istorici literari bulgari, consideră pe călugărul Paisie ca părintele nouăi literaturi bulgare. Filologul B. Țonev mergea către o epocă mai depărtată: el considera culegerile zise „damaskini", conținînd predici scrise într'o limbă simplă și vulgară, ca punctul de plecare al nouăi literaturi bulgare. Autorul trece în revistă, în mod succint, originile și desfășurarea literaturii bulgare vechi, precizînd importanța operei sfinților Chiril și Metodiu, inventatorii alfabetului slav, a discipolilor lor și a reprezentanților de frunte ai acestei literaturi. El consacră studii scurte scriitorilor: Clement, Constantin, călugărul Cosma, Cernorizetz Șrabăr, Ioan Exarcul, Grigorie Țamblac, patriahul Eftimie și Constantin din Costeneț. Trecînd la scriitorii epocii post-paisiene, autorul vorbește de: Sofroni, Petru Beron, V. Aprilov, Neofit din Rila, Naiden Gherov, Ivan Bogarov, G. Racovschi, P. Slaveicov, Liuben Caravelov și Hristo Botev.

Ceiace face ca lucrarea lui Boian Penev să fie foarte importantă și interesantă este alegerea pe care a făcut-o figurilor celor mai calificate din vechea și noua literatură bulgară. El nu cercetează decît opera celor mai buni scriitori, aceia care pot fi numiți „clasicii bulgari".

(Nicolai Dontchev: *La revue bulgare*, Mai-Junie, 1930).

*

Rolul femeilor după Ford

Un redactor al publicației pariziene „La Revue Mondiale" a stat de vorbă cu Henry Ford, întrebîndu-l cum epoca noastră mecanică — de care în bună parte însuși Ford e responsabil — va modifica viața și munca femeii.

Epoca mașinii, a spus ilustrul a-

merican, va fi epoca confortului. Femeile vor fi scăpate de munci penibile. Forța electrică se va găsi pretutindeni la țară, ca și în fermele izolate. In mod natural industria va înceta de a se mai concentra numai la orașe. Ea se va răspîndi și la țară și va atrage pe bărbați și femei către livezi ,arbori și pajiști, ceiace le va permite să scape de viața sgomotoasă a marilor orașe, asigurîndu-le astfel tuturor o viață mai umană și mai atrăgătoare.

Dar Ford nu crede ca femeia să ajungă vreodată egală bărbatului în industrie; rolul lor, după Ford, este să devină soții bune și mame bune. Dacă femeile sînt înțelepte, spune el, ele constitue o putere, dar numai în sinul familiei și nu în industrie. Căminul este rațiunea de a fi a lucrătorului; industria nu există decît ca un izvor care alimentează căminul. In industrie, femeile sînt mai degrabă o forță de diminuare decît una de augmentare. Ele n'au spiritul precis și mecanic și n'au răbdarea de a fabrica sau mînui o mașină. N'au nici spirit de inițiativă. Sînt mai apte a primi ordine decît a descoperi singure ceiace trebue făcut. In general, nici la ele acasă ele n'au nevoe să ia hotărîri. Bănuesc că ii este greu femeii să ia o hotărîre în viața curentă, deoarece aceasta cere experiență și experiență femeile n'au.

O femee poate foarte bine, acasă la ea, să-și cîștige experiența de care are nevoe, dacă are energie și un spirit pozitiv. Dar nu cred că natura care le caracterizează în general să le facă apte să pătrundă cu succes în afacerile comerciale și industriale. Instinctele lor sînt mai bune decît ale bărbaților, dar intr'o altă ordine de idei; chiar lucrătoare, acasă sau în uzină, ele sînt dependente, dar nu dovedesc nici o inițiativă.

Bărbați și femei, în loc să se combată cum o fac în zilele noastre, trebue să învețe a colabora. Dacă bărbații și femeile lucrează asociați, cu unul și acelaș scop, se ajunge la ceva mai bun decît la rezultatul obținut astăzi, fiecare lucrînd în felul lui și insistînd asupra drepturilor lui, asupra individualității și expresiunii eului lui. Nici unul din ei să nu fie pretendent ci să se complecteze reciproc. O nouă putere se naște astfel din asociația complectă în munca bărbatului și femeii.

Experiența am făcut-o singur și am reușit foarte bine; totdeauna am reușit lucrînd cu Mrs Ford, deoarece cred că bunele idei ale unei femei și bunele idei ale unui bărbat — reunite — formează entități inteligente. „Intelligent entitées" este una din expresiile mele favorite.

(Henry Ford: *La Revue Mondiale*, 15 Iulie 1930).

*

Enciclopediile

După un interesant istoric al enciclopediilor mari, franceze, germane și engleze, autorul aduce cîteva contribuții asupra enciclopediilor în general și organizării lor.

Nu trebue să uităm, spune autorul, că soarta comună a tuturor bibliografiilor și enciclopediilor este să îmbătrînească și cu atît mai repede cu cît progresează mai mult cercetările științifice: un articol despre „atom" sau asupra „aeronauticei", scris acum 7 sau 8 ani, riscă, publicat azi, să apară cu totul învechit tuturor persoanelor competente. Și același lucru se petrece în toate domeniile științei: cunoștințele noastre se înmulțesc, punctele de vedere se schimbă. O enciclopedie trebue azi să renunțe a se prezenta ca „une somme médiévale" ,ca un breviar al tuturor cunoștințelor: intr'un oarecare sens, ea trebue deasemenea să renunțe a călăuzi așa zisa opinie publică și să se mulțămească să-și țină cetitorii în curent cu ultimele lucrări în timpul unei oarecari — și nu prea lungi — perioade de timp. Această stare de lucruri înrîurește deasemenea asupra părții celei mai importante din elaborarea unei enciclopedii, adică asupra alegerii articolelor. Un semn de întrebare: O enciclopedie trebue să satisfacă toate curiozitățile, să se sacrifice tuturor modelor efemere, să se transforme, în oarecare limite, într'un succedaneu de ziar, succedaneu, e adevărat, mai savant și mai prudent ?

O problemă nu mai puțin gravă, tot relativă la alegerea articolelor, este aceia a proporțiilor. Lungimea unui articol, e ușor de înțeles, nu poate fi măsurată după un criteriu absolut. Trebue să se țină sama în primul rînd că un subiect foarte interesant poate fi elucidat în cuvinte puține, pe cînd altul mai restrîns cere o explicare mai lungă. Dar chestiunea cea mai gravă este determinarea subt ce vocabulă se vor așeza studiile monografice și care altele vor trebui să fie obiectul unor notițe scurte. Cum nu se poate, din rațiuni evidente, să se reducă articolele la un număr restrîns (căci ar trebui la rîndul lor subdivizate și s'ar ajunge astfel la enciclopedia sistematică, cu toate inconvenientele ei), tot așa nu se poate stabili totdeauna și numai decît la ce punct trebue să se oprească. Trebue apoi să considerăm că o oarecare uniformitate a criteriilor este totuși necesară, dar că nu mai puțin indispensabilă este o oarecare elasticitate a acestor criterii însăși. „Formarea unei enciclopedii — a scris foarte just Garvin în prefața ultimei ediții a enciclopediei „Britannica" — este un processus organic, care desfide ori ce încercare de a stabili mai dinainte reguli exacte și mecanice". Ceiace este adevărat, dar nu poate fi luat în sens absolut. Excelența unei enciclopedii, adică posibilitatea ca ea să fie consultată cu succes de cei mai mulți lectori, depinde mult mai puțin de faptul că aduce cîteva articole foarte bune, opere ale unor savanți însemnați; ea trebue să manifesteze un caracter practic și organic al planului, al armoniei între diversele părți, al unui just sentiment al proporțiilor, permițînd de a stabili ceiace trebue explicat, ceiace trebue numai indicat și, înfîrșit, ceiace trebue lăsat la o parte. Și aceasta nu poate fi determinat caz cu caz. Iată pentruce o enciclopedie este foarte rar bună la prima ei ediție; e mai ușor să descoperi greșelile decît să le eviți.

(Alberto Pincherle: *Scientia*, 1 August 1930).

*

Moda și industria mătăsei

Produsele industriei mătăsei, mai bogate sau mai modeste, trebue să răspundă capriciilor modei. Variațiunile acesteia din urmă au repercusiuni adînci asupra diferitelor ramuri ale industriei care face gloria și bogăția regiunii lyoneze. Astfel, dările de samă pe care le publică Camera de comerț din Lyon amestecă în numeroasele statistici, care sînt elementul esențial al documentării lor, și numeroase și interesante considerațiuni asupra evoluției modei și contraloviturilor ei.

Pe lîngă țesăturile grele, de înaltă calitate, moda a rămas credincioasă țesăturilor de mătasă imprimată. Clientela mondială, mai ales pariziană și americană, a utilizat pentru modelele ei, în cursul anului 1929, o cantitate considerabilă de impresiuni de tot felul: crêpes de Chine, mousselines, crêpes satin, gazes, pongés, etc.

Totodată, mătasa chimică (acetată și viscoasă), a cărei producție s'a desfășurat în proporții imense, a fost și ea întrebuințată foarte mult, chiar pentru umbrelele de vară.

Dările de samă ale Camerei de comerț din Lyon publică foarte interesante tablouri privitoare la repercusiunile capriciilor modei asupra industriei mătăsei. Este în ele un document cu totul instructiv privitor la situația pe care publicul o bănuește numai, dar pe care niciodată nu și-o poate imagina complect. Documentul acesta arată cum știe producătorul de mătasă lyoneză să evolueze, să adapteze și să-și mențină în toată lumea importanța, influența și reputația lui.

(Edouard Payen: *L'Economiste Français*, 16 August, 1930).

*

Lupta contra cancerului

Frecvenţa cancerului devine din zi în zi mai ameninţătoare. Aproape 10% din fiinţele omeneşti mor de această boală. Pe cînd, odinioară, ea ataca pe omul ajuns în declinul vieţii sale, adică spre vîrsta de 50 sau 60 de ani, astăzi nici adultul nu este cruţat. Cazurile de cancer între 40 şi 45 de ani sînt observate de către medici aproape zilnic. Pentru cancer nu există un tratament specific. Generaţia noastră trebue să se mulţămească cu elementele terapeutice pe care le posedă. Intr'adevăr :

1. Putem reduce numărul canceroşilor, modificînd prin igiena fizică şi morală starea generală a individului.

2. Indată ce răul este declarat, bănuit numai, putem suprima foarte bine cancerul, căci la început el nu este decît o maladie locală. Pentru a suprima acest cancer dela început, trebue făcută educaţia publicului, astfel ca diagnosticul să fie pus numaidecît. Marea majoritate a cancerelor sînt accesibile chirurgiei. O operaţie făcută numaidecît procură, cu o mutilaţie minimă, cele mai mari şanse de însănătoşire. Operaţiile mutilante şi grave sînt deja consecinţa unui rău recunoscut ca întirziat. Pentru a obţine rezultate mai satisfăcătoare trebue, cu ajutorul ligilor anticanceroase, să se avertizeze publicul. In cursul normal al vieţii lor confraţii noştri (medicii) dintr'o sensibilitate excesivă, nu îndrăznesc să atragă atenţia bolnavului asupra ideii „cancer". In cel mai mare număr de cazuri se simt obligaţi să spună minciuni. Dece ? Pentru că ideia cancerului e legată de aceia a morţii fatale. Or, nimic nu e mai fals. Operat la început, cancerul procură o cură definitivă. Dar trebue suprimat de la început. Propaganda ligilor anticanceroase trebue să răspîndească această îndoită idee :

a) modificînd starea generală a individului, prin igienă şi prin alte precauţiuni igienice şi alimentare, diminuăm şansele cancerului ;

b) cancerul, dacă este operat la început, aduce, cu un risc minimum, un maximum de şanse de însănătoşire definitivă.

Publicul trebue să ştie deasemenea că nu el trebue să aleagă tratamentul contra cancerului. Aud uneori pe bolnavi zicînd : „Mie-mi convine radium, sau razele x, sau chirurgia". Or, la fiecare caz în parte corespunde un tratament determinat pe care, singur, numai medicul îl poate aprecia. Bolnavul nu trebue să indice niciodată simpatii pentru un mijloc terapeutic sau altul. Astăzi, orice individ atins de cancer trebue să-şi spună: „Oricare ar fi tratamentul pe care mi-l propune doctorul, trebue să-l accept numaidecît şi fără ezitare".

(Dr. Victor Panchet: *La Revue des Vivants*, Iulie 1930).

*

Anatole France şi Emile Zola

Judecîndu-i după tendinţele operei lor, Zola şi Anatole France trebuiau să fie prieteni, prieteni buni. Ambii au lucrat pentru popor şi au vrut să-l pasioneze, ambii au afişat idei de libertate, de fraternitate populară şi internaţională. I-ai fi putut crede fii ai aceleiaşi cugetări.

Totuşi oamenii aceştia n'au fraternizat niciodată. Fără îndoială, către sfîrşit, Anatole France a întins lui Zola o mînă cordială, dar acesta nu-i va fi iertat niciodată criticile aspre aduse operei sale. Căci Anatole France a fost cu desăvîrşire aspru pentru Emile Zola; şi l-a criticat cu o pasiune de care n'ar fi fost crezut capabil. Tatăl lui Rougon-Macquart a avut mult de suferit, şi neîncetat, dela morga şi satira creatorului lui Monsieur Bergeret.

Şi totuşi, Anatole France a fost totdeauna atras de opera lui Zola. Evident, criticînd-o. Nu putea să scrie ceva sau asupra cuiva fără să amestece în discuţie şi numele lui Zola. La fiecare moment, numele lui Zola revine subt condeiul lui Anatole France. Fie că vorbeşte despre autorii cei mai puţin asemănători, despre Octave Feuillet, Paul Bourget, Alphonse Daudet, Maurice

Montégut, H. de Balzac, Abel Hermant, Lucien Descaves, Rosny aîné, Verlaine, George Sand, Fr. Coppée, etc., Anatole France găseşte totdeauna mijlocul să insereze şi numele lui Zola sau să-i citeze operele.

Zola a fost astfel mult timp „la bête noire de France". Anatole France îl vedea peste tot. Era obsedat de el, şi în fondul lui chiar satisfăcut poate. „Trebue să scriu totdeauna asupra omului acesta teribil", scria el. „Dacă Zola a inventat naturalismul, apoi numai alţii l-au perfecţionat. Maşinile pe care le construesc inventatorii sînt totdeauna rudimentare... Trebue să considerăm că d. Zola e mai puţin fidel doctrinelor sale, decît o spune şi decît o crede", etc. Il taxează drept „stîngaciu", drept „poet fără graţie, dar nu fără energie". „Opera lui toată e bazată mai mult pe ficţiune; are mai mult din „Jidovul Rătăcitor" decît din „Cousine Bette".

Dar mai tîrziu ambii scriitori au căzut de acord asupra afacerii Dreyfus. Şi Anatole France, care ani de zile i-a criticat opera şi întreaga-i activitate, nu ezită să aducă omagii publice lui Emile Zola. Detractorul deveni un credincios. Ii plăcea către bătrîneţă, să caute a se delecta sincer cu pagini din „Germinal" şi „l'Assommoir".

(Fernand-Demeure: *La Revue Mondiale*, 15 August 1930).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Gérard Gailly, *Flaubert et „les Fantômes de Trouville"*. (Éd. La Renaissance du Livre, Paris).

Cercetări minuţioase l-au dus pe Gailly pe calea unor descoperiri de mare preţ : în *Education sentimentale* se află o importantă parte de autobiografie. Indărătul d-nei Arnoux apare Caroline-Augustine-Elisa Foucault, pe care Flaubert a întîlnit-o întâia oară pe plaja dela Trouville, în August 1836, cînd avea paisprezece ani şi jumătate. Mulţămită investigaţiunilor privitoare la familia Elizei Foucault, Gailly lămureşte întreaga viaţă a eroinei. Intre altele, a aflat de existenţa unei prime căsătorii cu locotenentul Judée. Al doilea soţ a fost un evreu prusac, Schlesinger, modelul lui Jacques Arnoux din *Education sentimentale*. In umbra melancolică a Elizei Foucault se vede desfăşurîndu-se soarta tristă a lui Flaubert.

Lettres d'Edgar Poe à John Allan, traduction française d'André Fontainas (Éd. Crès, Paris).

Sînt deosebit de interesante aceste scrisori aflate la Muzeul din Richmond (Virginia). Din cele publicate, în număr de treizeci şi una, cele mai multe sînt adresate lui John Allan, tatăl adoptiv al lui Poe. D-na Mary Newton Stanard, autoarea unei biografii a lui Poe, a însoţit aceste scrisori cu numeroase note, înlesnind înţelegerea multor puncte obscure. Editorul francez, Fontainas, a adăugat, în prefaţă, o scrisoare inedită adresată de Poe, în 1823, lui „New England Magazine".

Această culegere ne înfăţişează lupta a două temperamente care nu se puteau împăca. Cu ajutorul lor putem pătrunde amărăciunea lui Poe cînd s'a văzut silit să intre în armată, să sufere ironiile din pricina întâielor sale poeme şi să plănuiască plecarea în Franţa cu scopul de a se înrola, cu La Fayette, în armata destinată să libereze Polonia.

Romane

Maurice Genevoix, *L'Assassin*. (Éd Flammarion, Paris).

Didier Soucaille, un degenerat, a asasinat 2 bătrîni, pe binefăcătorii săi. A fost arestat, condamnat la moarte şi ghilotinat. Un prieten din copilărie al ucigaşului, fiul judecătorului care a instruit această afacere, găseşte, după douăzeci de ani, însemnările făcute de tată-său în legătură cu acest asasinat care l-a preocupat multă vreme după proces. Cu ajutorul acestor însemnări, al amintirilor sale şi al mărturiilor altora, prietenul încearcă să reconstitue figura asasinului, substratul psihologic al crimei, împrejurările în care ea a fost pusă la cale şi apoi realizată.

Această minuţioasă anchetă e o adîncă pătrundere în sufletul omenesc. De o puternică şi zguduitoare realitate sînt paginile în care se descrie urmărirea ucigaşului.

René Jolivet, *Epave*. (Édit. des Portiques, Paris).

Eroul romanului, Jean Raval, e un om de o inteligenţă mediocră, dar foarte cinstit. Intr'o zi, el află că tatăl şi bunicul său au fost asasini şi, graţie unei logici bolnăvicioase, trage concluzia că şi el e osîndit să devină asasin. Obsedat de această idee, viaţa şi acţiunile sale iau o cale cu totul bizară. Raval trăeşte numai în mijlocul oamenilor certaţi cu justiţia şi al femeilor de stradă. De această obsesie chinuitoare, el scapă comiţînd o crimă imaginară.

Jean Rameau, *La passion de Nadaline*. (Éd. Albin Michel, Paris)

Se înfăţişează aci lupta tragică, ce se desfăşură în sufletul unui preot, între sentimentul de dragoste şi îndatoririle lui sacre. In minunatul decor al ţării Bascilor, trăeşte abatele Déodat Barnus, suflet ales, blînd şi generos. El luptă cu înverşunare împotriva ispitei ce i-o aduce în cale Nadaline, o biată ţărancă pe care o creşte şi care-l adoră aşa cum abatele îl adoră pe Dumnezeu. Din clipa în care a luat-o la dînsul, abatele e pentru ea lumina şi viaţa. Nadaline e pentru dînsul nu numai obiectul unei misiuni caritabile, ci ispita căreia trebue să i se împotrivească şi al cărei triumf îi face pe amîndoi să sufere. Calvarul lor se încheie în beatitudinea morţii care îi uneşte subt giulgiul rece al zăpezii, în care-i înfăşură natura.

Hans von Hülsen, *Der Schatz im Acker* (Eigenbrödler-Verlag, Berlin-Solothurn).

Istoria unei familii de negustori dintr'un mic oraş de provincie. Acţiunea se petrece pe la mijlocul veacului trecut, între 1830 şi 1866. Autorul pune în contact figura tatălui, negustor de modă veche, cinstit şi bonhomme, cu principii morale solide, şi figura fiului, întreprinzător, fără scrupul, fără prejudecăţi, dar în acelaşi timp fără nici o morală şi fără nici un caracter. Este descrisă ruina şi decadenţa acestei familii, din pricina împrejurărilor nenorocite. Un bun roman, care poate sta alături de celebrul „Buddenbroocks" al lui Thomas Mann.

Filozofie

Albert Autin, *Laïcité et liberté de conscience* (Bibliothèque de philosophie contemporaine, éd. Alcan, Paris).

Autorul defineşte laicitatea ca o atitudine lipsită de prejudecăţi, şi studiază apariţia ei în domeniul metodei în genere, al exegezei, al filozofiei, al moralei, al învăţămîntului. Prevede un viitor de toleranţă în care fiecare disciplină se va desfăşura într'un mod independent şi în care reprezentanţii cugetării religioase vor renunţa ei înşişi să mai exercite vre-o constrîngere.

Daniel Essertier, *Philosophes et savants français du XX-e siècle. Extraits et notices. V. La Sociologie*. (Ed. Alcan, Paris).

Această culegere de extrase apare ca o complectare a bibliografiei critice asupra raporturilor dintre psihologie şi sociologie, pe care a publicat-o Essertier acum trei ani. Pe lîngă o excelentă alegere din textele cele mai caracteristice, apar aci numeroase note judicioase, care constitue o cît se poate de bună expunere a problemelor. Autorul e preocupat de scoaterea în evidenţă a raporturilor interne dintre psihologie şi sociologie şi a punctelor lor de pătrundere.

Extrasele sînt făcute nu numai din opera sociologilor de strictă observanţă (Durkheim, Mauss şi elevii lor), ci şi din a criticilor realismului sociologic (ca Tarde sau Richard), a psihologilor (ca Delacroix), a linguiştilor (ca Meillet), a istoricilor (ca Granet), a economiştilor (ca Simiand), etc.

Bibliografie

C. Stere, *Documentări și lămuriri politice.* Preludii: Partidul național-țărănesc și „Cazul Stere". București, Editura „Adevărul", 1930. Prețul 120 lei.

H. Sanielevici, *Literatură și Știință.* București, Editura „Adevărul", 1930. Prețul 120 lei.

A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană.* Ed. a III-a. Vol. XI (Istoria politică a țărilor romîne dela 1822–1848). București, Ed. „Cartea Romînească", 1930. Prețul 180 lei.

D. I. Suchianu, *Manual de Sociologie.* București, Editura „Adevărul", 1930. Prețul 57 lei.

Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului Romînilor din Albania,* București, Tip. „Socec", 1930.

Ion Chinezu, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană.* Cluj, Editura Revista „Societatea de mîne", 1930. Prețul 100 lei.

G. Marinescu, *Comerțul romîn și criza postbelică.* Craiova, „Scrisul Romînesc", 1930.

Sandu Manoliu, *Icoana unei școli dintr'un colț de țară romînesc.* Năsăud, 1930. Prețul 200 lei.

Iacob Wassermann, *Cazul Maurizius.* Roman. 2 vol. București, Ed. „Cugetarea". Prețul 140 lei.

Stelian Metzulescu, *Dintr'un carnet.* Schițe și povestiri. Craiova, Tip. „Prietenii Științei", 1930. Prețul 20 lei.

Magda Nicolaescu-Ioan, *Mila de animale.* Biblioteca „Societății pentru protecția animalelor". Ploești, 1930. Prețul 25 lei.

G. Nica *Horatius: Arta poetică (Scrisoare către Pizoni).* Traducere I și, 1930. Prețul 40 lei.

G. T. Niculescu-Varone, *Jocuri romînești necunoscute.* Cu un indice alfabetic și bibliografic al tuturor jocurilor noastre populare. București, Impr. „Independența", 1930. Prețul 60 lei.

Stelian Constantin, *Pasteluri petrolifere.* Cîmpina, 1929. Prețul 40 lei.

Th. Brătescu, *Sentimentul naturii în opera lui Horațiu și Virgiliu* Studiu. Silistra, 1930. Prețul 25 lei.

Virgil Treboniu și Grigore Ancu, *Legea poeziei pure.* „Naționala", 1930. Prețul 40 lei.

Fr. Grillparzer, *Medea.* Dramă în 5 acte. În versiune romînească V. Tempeanu. Fălticeni. Tip. Bendit. 1930. Prețul 30 lei.

J. Krishnamurti, *Viața eliberată.* Editura „Stelei", 1930. Prețul 60 lei.

C. Săteanu, *Anecdote literare.* Iași, Tip. „Albina", 1930. Prețul 40 lei.

REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE:

Ephemeris Daco-Romana, Annuario della Scuola Romena di Roma, IV; Grai și suflet, Revista „Institutului de Filologie și Folklor", vol IV, fascicula II; Codrul Cosminului, Buletinul „Institutului de istorie și limbă", VI; Studi Rumeni, volume quarto (1929—1930); Independența Economică, anul XIII, No. 3; Viața Agricolă, anul XXI, No. 13–16; Țara Bîrsei, anul II, No. 5; Revue internationale du travail, vol. XXII, No. 1; Buletinul „Cărții Romînești", anul II, No. 5; Corespondența Economică, anul XII, No. 8; Revista de Drept Internațional, anul I, No. 1; Congresul cultural al Asociațiunii pentru literatura romînă și cultura poporului romîn „Astra" (Transilvania, anul 61, No. 1—6); Arhivele Basarabiei, anul II, No. 2; Buletinul Statistic al Romîniei. 1930, No. 2; Gîndirea, anul X, No. 8—9.

Măria-Sa Puiul Pădurii[1]

Cine a spus că timpul fuge?
Vremea cea mai adîncă stă de față
Cu umbrele morților care se 'ntorc,
Cînd noi trecem.

De cîteva zile, cerboaica fătase departe de pîrău, într'un ponor singuratic. Locul cel vechiu din peșteră, unde avea obiceiu să-și adăpostească în fiecare an puiul, acuma nu mai era slobod. O ființă străină venise și-l ocupase, întovărășită de un cîne groaznic cu coama zbîrlită de spini de aramă. Asemenea cîne nu se mai văzuse în acea împărăție.

In șase toamne, acolo fusese adăpostul ei. Acuma, de cîte ori se furișa la pîrău și întindea gîtul, simțea mirosul fumului și zărea și pe celalt tovarăș al omului, scînteind, frămîntînd limbi și brațe și răsuflînd abur. Acel diavol care apare și dispare,crește și descrește, care se preface în furtună și balaur pustiitor, numai de om poate fi scornit prin meniri, descîntece și suflări. De el se tem toate vietățile pădurii. Cu toate acestea, zăvodul i se închină și se bucură de el ca de soare. Cînii au legămînt de prietenie cu oamenii și au învățat dela ei multe.

Acolo, în ponor, cerboaica alesese locul cel mai bine căptușit cu iarbă veche, subt o streșină deasă de fag. Avea cărări de scăpare la timp de primejdie, înspre două văiugere. Fagul începea să-și scuture cele dintăiu foiți galbene și ea sta cu picioarele subpuse și cu urechea atentă, avînd lîngă pulpa caldă puiul. Simțea miezmele pădurii umblînd în jurul ei ca niște zboruri de vietăți. Auzea stins, în funduri de văi, un scheunat de vulpe ori o chemare de lup și înțelegea că acei dușmani își încep vînătorile. Dar ea era departe de ei și bine adăpostită. Din cînd în cînd sosea, la subsuorile fagului ce-

[1] Capitol de roman.

zvîrlitură de fugă. Dacă e la vreme asupra ei, i s'anină în grumaz, îi rupe beregata și-i bea cel dintâiu sînge.

Unul dintre lupani, cel din stînga ei, de lîngă pîrău, se opri ca să limbească apă dintre pietrile din margine. Scînci căscînd, cu lenea lui obișnuită. Haita cea bătrînă o luă spre el pieziș, îl ajunse, îl izbi cu pieptul și-i dădu o lovitură de colț în ceafă. Lupanul rînji și bîrîi. Lupoaica îi repezi a doua lovitură: el se supuse plecînd botul, și o luă tăcut la deal, în copce, pe drumul care-i fusese hotărît.

Aproape de ponor, haita se opri și se lipi cu pîntecele de pămînt. Lupanii o observau din preajmă. Se opriră și ei la fel. Stătură așa până ce începură a suna iarăși în crengi țiriiri de paseri mărunte, și până ce bătrînei îi veni în nări miros călduț de lapte. Acuma era vremea cea mai bună să strîngă împresurarea, căci puiul zbătea ugerul și mama îl lingea în lungul spinării.

Deci porniră nesimțit, ca niște șerpi ai umbrei, oprindu-se și înaintînd iar, până ce, din patru părți, cu toții auziră mugetul dulce al mamei îndemnîndu-și vițelușul.

Atuncea haita cea bătrînă chelălăi scurt un îndemn și cu toții se năpustiră asupra fagului. C'o zbatere înfricoșată și c'un răcnet care i se stinse în gîtlejul dintr'odată întins și încordat, ciuta se smulse din locul ei și săltă printre tufe, cu capu 'nălțat, ca să atragă asupra ei atacul. Puiul rămase lipit de pămînt între frunzișuri, ca o blăniță ruginie.

Inaintea cerboaicei se înfățișă, dintr'o latură, lupanul cel însetat. Din pisc, cerboaica sări peste el într'o arcuire măreață. El se tupilă la pămînt, uimit. Din urmă, lupoaica urlă cu mînie, azvîrlindu-se crîncen pe urma ei. Dar era prea tîrziu. O alungau lupoaica și doi dintre lupani. Rămaseră curînd în urmă, schelălăind și adulmecînd. Apoi se întoarseră grabnic asupra cuibului. Acolo găsiră pe lupanul cel leneș îndîrjit asupra puiului. Il rupse la gît, îi lempăia și-i clefăia sîngele. Sprijinindu-și labele de dinainte în leșul lui, îl trăgea pripit cu colții, voind să-l rupă într'o mie de bucăți și să-l înghită în același timp dintr'odată. Vițelușul atîrna într'o parte, cu botul negru și ochii umezi, și palpita încă. Cum năvăliră și ceilalți, căzură întâiu asupra leneșului, bătîndu-l; apoi dintr'odată își înfipseră colții în pradă, sfirticînd-o în patru părți.

In vremea asta, cerboaica fugea. Din cînd în cînd se oprea, înălța capul, asculta în urmă. Semnalele urmăritorilor conteniseră. Știa că era alungată din cea dintâiu clipă; aștepta îndemnurile cunoscute de glasuri care sună ascuțit subt bolțile pădurii. Lupii vînează ca și cînii oamenilor. Adulmecă și merg pe urme, dînd semnal. Pădurea tăcea în jurul ei. O porni iarăși la fugă înspre vale, speriată de această tăcere.

Făcu un ocol larg, după aceia, cu mare fereală, oprindu-se și pornind iar, începu să suie colina prin alte hățașuri. regiunea era încă primejduită și stătu un răstimp îndelungat, neclintită, în marginea unui luminiș, amestecată cu trunchiurile copacilor și cu umbra. Tîrziu îndrăzni să înainteze, cu aceiași fereală și cu aceiași luare-aminte a tăcerii.

Două luminiți îi jucau în ochi și blănița ei avea înfiorări. Era vremea cînd puiul trebuia să-i ușureze ugerul. Se oprea, ca și cum l-ar fi așteptat să-i treacă subt pîntece. El însă nu era acolo; rămăsese în altă parte. A rămas în sălașul lui, lipit de pămînt, ș'o așteaptă. Trecu spre fag și se opri iar în preajmă, însă încă departe, cu urechea atentă, cu nările înfiorate, cu toată ființa pătrunsă de amenințarea unei primejdii. Iși dădu sama tîrziu că vînătorii plecaseră și boarea zilei spălase urmele lor. Se apropie mai tare și mugi blînd, abia auzit. Puiul nu răspunse și nu veni. Dar nu se înălță nici strigăt de dușman. Ea îndrăzni să se apropie deplin; dădu numai peste stropituri de sînge.

In aceiași clipă, din urmă, sunară chelălăiturile lupilor. Ii găsiseră deci urma și iar o căutau. Unde era însă puiul ei? Trebuia să-l caute. Toată ființa ei îl cerea. Fierbea în fiori și-l cerea, să-i dea dreptul vieții lui.

Cu lumini de sînge zbătîndu-i-se subt pleoape, ciuta făcu iar săritura dintâiu. Instinctul o ducea sigur spre salvare, amestecînd și încălecînd urmele și mirosurile. Dar cum toată făptura ei cerea puiul, obiceiul altor ani o făcu să încline spre pîrău și spre adăpostul vechiu al peșterii. Acolo o subsese cel dintâiu vițel, care acuma-i cerb cu coarne în cinci crengi.

Suflînd aburi fierbinți, ciuta făcu iar saltul cel mare peste pîrău; intră în poieniță și pătrunse în peșteră. Acolo se opri tremurînd, mirosi în juru-i și gemu.

Văzu, în lumina lăptoasă, o ființă omenească. O ațintea cu ochii buni și înlăcrămați. N'avea, în înfățișare, nimic dușmănos. Se simți o clipă supusă acelei priviri. Apoi avu un spasm de săritură îndărăt. In gura peșterii apăruse cînele cu coamă de spini. Voi să se zvîrle înainte.

— Gelo, fii cuminte, — porunci șoptit Doamna Genoveva. Culcă-te la pămînt. Pe ciuta aceasta ne-o trimite Dumnezeu. Copilul se uită la ea și se bucură ca de ceva nou.

Cuvîntul acesta moale, supunerea și îmblînzirea cînelui, și, mai presus de toate, instinctul fără greș, țintuiră pe sălbătăciune în loc. Nu izbi cu capu'n stîncă, nu îndrăzni să se prăpăstuiască spre ieșire. Avea în ea și o înfierbințeală bolnavă, a cărei ușurare o cerea dela umbra puilor acelei peșteri.

— Ce s'a întîmplat cu tine, ciută? — o întrebă Doamna Genoveva. Te văd slăbită și subțiată și fără puiu. Te-au atacat

răii şi ţi l-au furat? Ş'acuma îl cauţi? Iar Dumnezeu te-a trimis ca să te uşurezi de lapte la acest prunc al său?

Mîngîind sălbătăciunea, Doamna Genoveva o îmblînzi. Apoi îi pipăi ugerul şi-l găsi vîrtos şi fierbinte. Trase de lingă focul adormit în spuză o ulcică şi, cu degete delicate, începu să mulgă cerboaica. Animalul simţea o uşurare ş'o dulceaţă în toată fiinţa şi, întorcînd capul, mugea încetişor şi voia să lingă tîmpla femeii, cum îşi lingea viţeluşul. Dar încă mai avea într'însa un rest de sfială.

Cînele dormita la gura peşterii şi copilul repeta o silabă nedesluşită, tinzînd spre ea mînuţa-i albă.

Mihail Sadoveanu

In jurul Sfintelor Scripturi

Recenta traducere a *Noului Testament* şi ivirea — în ultimul moment — a *Psaltirii,* poate întâia oară tradusă în romîneşte deadreptul din limba ebraică, au început să răscolească lumea noastră de cărturari, şi bisericeşti şi laici, şi să aprindă discuţiile şi controversele. Nu avem prea multă dispoziţie polemică... Dacă o critică, pe care o întimpinăm, coprinde în ea observaţii întemeiate şi ceva adevăr, cetitorii de literatură bisericească nu vor uita dreptele observaţii aduse la lumină şi nimic nu se va pierde, la vre-o viitoare ediţiune, făcută de urmaşii noştri. Dacă, dimpotrivă, criticile care ni se fac sînt subiective, şubrede sau deadreptul ignorante şi pătimaşe, la ce folos polemica şi detaliata constatare că sîntem oameni mici şi plini de întuneric ?...

Atari convingeri ne-au condus şi ne conduc faţă de acei care ne-au onorat până azi cu studiile sau cu articolele lor, închinate traducerilor noastre. Dar între ei se află un nume de mare cinste şi un cărturar bisericesc apreciat, cel puţin acum un sfert de veac. Este I. P. S. Atanasie Mironescu, fost mitropolit primat şi, azi, sihastru pe malurile prea frumoase ale lacurilor M-rei Cernica. Mai de mult, într'un articol de ziar, ne-am ocupat, sumar, de apariţia acestui sfînt personaj la hotarele literaturii mele laice şi bisericeşti. Sînt prea onorat. Dar mi se pare că I. P. S. Atanasie Mironescu păstrează şi azi, spre 70-80 de ani, suficienţa, asprimile, tonul categoric, închipuita autoritate ştiinţifică şi alte inofensive particularităţi, care îl făceau interesant acum douăzeci şi cinci de ani.

Vlădica Atanasie s'a ocupat, în studiile sale, publicate în revista *Biserica Ortodoxă,* odată de *Noul Testament,* tradus de mine, şi a doua oară de *Psaltirea,* tradusă de mine în colaborare cu colegul meu Pr. Vasile Radu. O spun pe faţă, nu am găsit nici o nevoie să răspund criticei respectabilului bătrîn. Eu îl înţeleg pe I. P. S. Sa mult mai bine de-

cît mă înțelege I. P. S. Sa pe mine... Vlădica Atanasie vede și azi în mine pe oacheșul defensor eclesiastic, ceremonios și subaltern, care saluta pe mitropolitul zilei — Atanasie Mironescu — în vestibulul Mitropoliei Ungro-Vlahiei, în anul Domnului 1909... Toate cîte s'au petrecut de atunci încoace, literatura mea, logodna mea cu inima cetitorilor mei, ascensiunea unui nume literar... toate acestea au vagă și puțin crezută realitate pentru fostul mitropolit primat. Vai! Cît de bine îl înțeleg!... Dar adevărul este altul. După cum Vlădica Atanasie nu mai este șeful bisericii romîne, tot așa și eu nu mai sînt funcționarul subaltern de acum douăzeci și unu de ani!...

In ce privește critica îndreptată de I. P. S. cărturar împotriva *Psaltirii*, sîntem gata să facem o excepție. Nu ne gîndim prea mult la părerile peste tot rămase în urmă și inconsistente ale bătrînului Vlădică, dar ne gîndim la restabilirea cîtorva adevăruri științifice, și la o situație întreagă de idei și de concepții, care trebue scăldată în claritate, spre folosul sufletelor și spre cinstea Bisericii noastre ortodoxe.

Iată, acum, ce scrie I. P. S. nostru critic și ce-i răspundem noi.

* * *

Articolul I. P. S. Sale cuprindea în substanță: Că traducerea noastră nu e bună și că ea poate fi cetită numai de snobii religioși; că ne depărtăm de vechea traducere (Septuaginta) și că nu mai e nevoie de o traducere a Bibliei inclusiv a Psaltirii, ci numai de o revizuire și că noi am fugi de comisiunile care ar putea să ne verifice traducerea.

Critica unei traduceri și mai cu samă a Bibliei — în cazul nostru numai a unui psalm — se face prin comparația pe două coloane, din care să reiasă calitățile sau defectele nouăi traduceri. Să binevoiască I. P. S. Sa să facă acest exercițiu, și să vedem rezultatul celor două coloane.

Ni se impută că așa cum a fost tradus psalmul XVIII, poate fi cetit numai de snobii religioși, nu de creștinii pioși *„cari caută în Biblie, nu atît fraze meșteșugite și cuvinte sonore, cît învățături în cuvinte simple, ca să răscolească și hrănească simțimintele lor religioase"*.

Orice traducere, pe lîngă redarea exactă a sensului textului original, mai trebue să fie făcută după geniul limbii în care se traduce, adică traducerea — în cazul nostru — să fie romînească, pe cît se poate de romînească. Vocabularul să nu fie neglijat, toate cuvintele care pot intra în traducere să fie puse, stilul să fie îngrijit și cursiv. Ceiace a făcut ca traducerea lui Luther să fie apreciată, n'a fost — pe vremea lui — exactitatea traducerii, ci tocmai limba. Traducerea a fost corectată și va mai fi, iar limba a rămas aceiași, plină

de armonie și de cursivitate. Ce să spunem de traducerea franceză a lui Crampon, care, în cărțile poetice mai ales, este așa de bine făcută, în foarte multe locuri, încît inspirația biblică pare a fi fost turnată, din capul locului, deadreptul în limba franceză. Din această pricină s'a și adoptat de romano-catolici ca traducere normativă a textului ebraic, în lupta cu sectele și mai ales cu protestanții.

De curînd, Institutul Biblic din Stuttgart a editat o traducere a întregii Biblii de Dr. Herman Menge. Iată, aci în notă, cîteva aprecieri asupra acestei lucrări, făcută de un singur om, și într'o limbă aleasă, remarcată de toate dările de samă, pe care Institutul găsește cu cale să le pună în fascicola reclamă (mai mult un fel de catalog) din Octombre 1926 [1].

Acesta este adevăratul criteriu — în felul apusan — în judecarea unei traduceri: fidelă și literară. Un stil frumos și cu cuvinte alese va plăcea totdeauna. Și mai ales poporul, credeți că nu apreciază stilul ? Ce va înțelege cetitorul laic din expresiuni ca acestea, pe care le găsim în traducerea romînească a Psaltirii: *glasul tunetului tău în roată ; înălțările Domnului în gîtlejul lor; făcutu-m'am ca un foale în brumă; nu întru puterea calului va voi, nici în pulpele bărbatului bine, îi va plăcea, etc.*, fraze fără înțeles, de care e plină Psaltirea romînească, ca și originalul grecesc.

* * *

I.— Să luăm pe rînd toate obiecțiunile pe care ni le fac I. P. S. Sa.

„Că nu trebue să zicem: *starostelui cîntăreților* ci *celui dintăi*, sau *celui mai de frunte dintre cîntăreți*. Cuvîntul e-

[1] O nouă traducere a Bibliei, în limba germană contemporană, pentru popor! E un eveniment. Creștinătatea are prilej să se bucure.

Traducerea lui Menge și-a luat naștere din duhul Scripturii și a fost redată într'o germană simțită. Este o germană frumoasă și limpede cum e cristalul. Stimatului autor i se cuvine mulțumire din partea întregii creștinătăți germane.

Pastor Buddeberg, în *Licht und Leben.*

Sîntem convinși că, cu această ediție a Bibliei, s'a deschis din nou pentru nenumărații cetitori, în chip deosebit, înțelegerea Sfintei Scripturi, mai ales pentru aceia care n'au nici mijlocul, nici timpul să se adîncească în comentarii mai desvoltate.

Evang. Missionsmagazin.

Institutul biblic al Würtembergului, extraordinar de activ, merită, pentru această traducere fidelă și curat germană a textului original al Sfintei Scripturi, mulțămirea călduroasă a tuturor prietenilor Bibliei.

Deutsche Allgemeine Zeitung.

braic *menațeah* înseamnează „dirijor de cor", care nu-i tot una
cu „cel mai mare dintre cîntăreți". Că I. P. S. Sa n'a auzit de
cuvîntul *staroste*, se poate, dar cu această ocaziune îl rugăm
să deschidă volumul I, ediția III, din *Opere complecte* ale lui
Odobescu (Editura „Cartea Romînească") și să citească la
pag. 217:

„In spate, aveam culmea întinsă a Penteleului, *starostele*
munților Buzăului..." Ceva așa ca starostele cîntăreților, din
templul din Ierusalim...

Ni se obiectează că „stîncă" v. 2—3, 32, 47 trebue tradus
cu „piatră" și apoi cu „virtute". Noi traducem cuvîntul ebraic:
țur, „stîncă", cuvînt sonor și de preferat. Că s'ar putea pa-
rafraza acest cuvînt, pe noi nu ne importă și nici nu vrem
să schimbăm înțelesul original. Se miră iarăși criticul nostru
ce va fi însemnînd „adăpost de necuprins". Inseamnează un
adăpost inexpugnabil.

In v. 7 s'a spus că Dumnezeu locuește în palate, pentru
că *khekal* = „palat", despre templul Domnului, iar aici, spe-
cial este vorba de cer. Deci Domnul locuește în cer, care-i
palatul lui. In această privință, dicționarul arată înțelesul [1].

V. 11. *Cherub* și *orcan* sînt nepotrivite, după aprecierea
criticului nostru. Apoi tot așa *beznă* dela v. 29, fără să-și a-
răte preferințele. Nu cetim, oare, în starea II dela Prohodul
Mîntuitorului: „*Domnul beznii iadului*", care se aude în fie-
care an, în sfînta și marea Vineri, sara? Dacă am căuta în
literatura profană, oare nu găsim cuvîntul *beznă* cînd singur,
cînd legat, și explicat prin „întuneric"?...

V. 34. De ce atîta preciziune pentru genul animalelor? —
se întreabă nedumerit Inaltul nostru critic. Negreșit, se poate
spune: cerb și cerboaică, oaie și berbec, pisoiu, pisică, fără
nici o distincțiune, dar cînd faci o traducere, e lucru, cred,
elementar să traduci textul așa cum este el. Noi traducem
textul și nu ne gîndim, deocamdată, să facem acordul cu
Septuaginta.

V. 35. Am adăogat cuvîntul *iscusință*, pentru o mai bună
înțelegere a textului, așa cum se face în toate traducerile.

Se vede că I. P. S. Sa n'a cetit așa ceva niciodată!

Numai pe vremea lui Aquila, traducătorii se țineau, ca
orbul de gard, de textul original, sacrificînd până și înțele-
surile cele mai elementare.

V. 41. Ni se dă sfatul să traducem în chip vulgar, o ex-
presiune care astăzi nu mai poate fi pusă în Sf. Scriptură:
a da dosul.

Iar dintr'o greșeală de tipar: *pun*, în loc de *pui*, face o
întreagă conjectură.

[1] Fr. Buhl, *Handwörterbuch über das Alte Testament*, p. 196,
khekal.

V. 46. Ni se obiectează că am tradus: „Streinii sunt sleiți de puteri și din castelele lor ies tremurînd", socotind ca bună o traducere după alte traduceri: „streinii au luat-o la fugă și au încremenit de frică în ascunzătorile lor", iar mai pe urmă afirmă că n'ar fi vorba nici de ascunzători, ci de *cărări*.

Mai întâiu, adoptarea expresiunii: „au luat-o la fugă" ne constrînge să schimbăm înțelesul verbului, ceiace nu-i de nevoie, căci *ybôlu* = „sînt sleiți de puteri", vine dela verbul *nabal;* apoi au încremenit de frică presupune schimbarea verbului *weyakhregu* în *weyakhredu* dela verbul *kharad*, iar cărările lor, presupune o formă: *mimesilôteihem*, pe cînd *masgherôteihem* = „castel, întăritură, cetate" [1]. Dacă analizăm după dicționar înțelesul celor două forme verbale din textul mazoretic, avem: *ybôlu* dela *nabal* = „a fi sleit de putere" [2], iar *weyakhregu* dela *kharag* = „a ieși tremurînd" [3]. Dar așa cum ni se cere să traducem, ne putem întreba: E oare posibil, fără consultarea textului original, să ni se impună o asemenea inexactitate? Una din două: „streinii", ori au luat-o la fugă, ori au încremenit de frică.

Ne pare însă ciudat că, de unde până acum eram corectați după Septuaginta, de data aceasta, textul cu autoritate este lăsat la o parte și se apelează la traducători streini.

De ce? Pentru că textul romînesc și Septuaginta, text grecesc, nu oferă nici un înțeles: „Fii streini au mințit mie, fii streini s'au învechit și au șchiopătat din cărările lor"!...

II. — Intr'adevăr, prin traducerea noastră ne depărtăm de Septuaginta — căci doar nici nu ne-am propus să traducem Septuaginta, ci textul original, Septuaginta fiind și ea o traducere după textul ebraic. In ceiace privește punctul nostru de vedere de ce traducem textul ebraic, l-am expus în „Viața Romînească" numărul de pe luna Decembre 1928. Textul grecesc, așa cum e el astăzi cu variantele lui, oferă cetitorilor înțelesuri obscure și inferioare textului original în sute de locuri. Nu e locul să discutăm această problemă delicată, a autorității Septuagintei în Biserica Ortodoxă, căci traducerea noastră a izvorît din principiul: sectanții se servesc de Biblie tradusă în romînește după traduceri făcute de pe original, după textul așa cum îl posedăm în edițiunile critice ale apusului.

Și între cele două texte, unul încîlcit, de foarte multe ori, iar altul clar și posibil de a fi clarificat, prin înțelesuri nouă date cuvintelor după progresul continuu al filologiei semi-

[1] Fr. Buhl, *Handwörterbuch über das Alte Testament*, are: Schloss, Festung, Burg, p. 462.

[2] Fr. Buhl, *op. cit.*, p. 503.

[3] Fr. Buhl, *op. cit.*, und sie zittern aus ihren Burgen hervor, p. 276.

tice comparate — noi preferăm pe cel clar, textul mazoretic, care ne pune în mînă o armă puternică în lupta noastră cu sectanții. Pe lîngă aceasta, am căutat pe cît a fost cu putință să punem înlăuntru tot vocabularul de care dispune limba noastră și să păstrăm și cuvintele vechi, care mai puteau fi păstrate.

***

III. — Că nu e nevoe *„de o nouă traducere a Bibliei, inclusiv a Psaltirii, și încă după textul ebraic, ci de o revizuire, de o nouă revizuire de fraze și expresii neînțelese din textul actual, cel tradițional"*, aceasta e o părere cu totul personală. Celelalte Biserici Ortodoxe și-au tradus Biblia după textul ebraic, și o folosesc nu numai ca instrument de primul ordin împotriva sectanților, dar și pentru cetirea zilnică.

Insă, fiindcă se accentuiază în deosebi traducerea Psaltirii, în cele ce urmează vom arăta că e nevoie de o nouă traducere și anume după textul ebraic.

Acest text e mai înțeles și totdeauna susceptibil de mai bună înțelegere. Filologia comparată și descoperirile din Orient și din Palestina, studierea diferitelor texte orientale, pot să aducă, și au adus, lumini nouă în întrebuințarea cuvintelor și a timpurilor.

E în deobște cunoscut că limba ebraică e o limbă a poporului, departe de a fi o limbă cizelată și studiată, cum e de ex. limba arabă literară, limba Coranului și a poeților, unde se vede o grijă deosebită în compunerea strofelor și a frazelor.

Faptul acesta, că limba ebraică a rămas o limbă populară, în totdeauna, se poate controla prin comparația cu araba vulgară, cu care se aseamănă în construcțiuni. Cine cetește pagini de povestiri din limba beduinilor, locuitorii deșertului, și din limba arabilor din Siria, este izbit de fraze scurte și plastice, cum găsim în V. Testament. Și după cum în V. Testament găsim cu abondență verbul *amar*, aci găsim verbul *qala*, care are același înțeles: „a zice".[1]

[1] Cine vrea să compare mai aprofundat aceste două limbi, va putea să cetească colecțiunea de povești făcută de Enno Littmann, *Modern arabic tales*, Leyden 1905. In stabilirea înțelesului cuvintelor numite „apax", s'a recurs întotdeauna la filologia comparată. Notele filologice și studiile speciale abundă în revistele de specialitate printre care semnalăm:

Orientalisches Archiv. Illustrierte Zeitschrift . .	Leipzig
Bessarione. Publicazione periodica di studi orientali	Roma
The Expositor	London
Giornale della Società Asiatica Italiana. . . .	Firenze
Journal Asiatique	Paris

Tot prin comparațiunea limbilor semitice s'a ajuns la studiul gramaticei comparate, care se predă ca un curs special în diferitele Universități, unde i se dă acestui studiu importanța cuvenită. Numai așa se poate pricepe tot mecanismul limbilor semitice și al fiecărei limbi în parte.[1]

In afară de aceasta, s'a studiat întrebuințarea timpurilor, comparativ în toate limbile semitice, întrebuințarea diferitelor cuvinte și particule. Lexicografia a luat un mare avînt.[2]

***

Journal of Biblical Literature	Boston
Journal of Semitic Languages and Literatures . .	Chicago
Das heilige Land	Köln
Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums	Breslau
Palästinajahrbuch	Berlin
Revue Biblique	Paris
Revue des Etudes Juives	Paris
Rivista degli studi orientali	Roma
The Expository Times	Edimburg
Biblische Zeitschrift	Freiburg i. B.
Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft	Giessen

Toate studiile de specialitate care apar în revistele mai sus citate și altele încă, sînt o probă evidentă că studiul V. Testament, din punct de vedere filologic, a făcut un mare și enorm progres. Si numai subt acest aspect, stăpînind filologia, se poate face o traducere bună.

[1] Acest lucru a dat loc la lucrări ca ale lui C. Bockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen;* H. Zimmern, *Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen;* C. Brockelmann, *Kurze vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen;* De Lacy O'Leary, *Comparative grammar of the semitic languages*, London 1923.

[2] Marcel Cohen, *Le système verbal sémitique et l'expression du temps*. Paris, 1924, Leroux.

A. Deimel, *Die Entstehung der „Tempora" in Grundstamm der semitischen Sprachen*, Orientalia, 16 (1925), 87—90.

P. Leander, *Das Wesen der sem. Tempora*. Ztschr. Dtsch. Morgenl. Ges. 7, (1928), p. 142.

Mayer Lambert, *Le passé optatif en hébreu*. Rev. Et. Juives. 80, (1925, 1) p. 218.

C. F. Burney, *A Fresh Examination of the Current Theory of the Hebrew Tenses*. Journ. of Theol. Stud. 20 (1918—19), 200—214.

A. Cuny, *Etudes prégrammaticales sur le domaine des langues indo-européennes et chamito-sémitiques*. Paris 1924. Champion.

Avind în vedere toate aceste considerațiuni, e ușor de înțeles că Septuaginta, oricît am vrea s'o îndreptăm, rămîne inferioară textului ebraic, din care ies, pe neașteptate, prin studiul comparat al gramaticei, sintaxei și lexicografiei, înțelesuri și nuanțe nouă. Chestiunea traducerii timpurilor a format obiectul unei discuțiuni, care s'a terminat prin fixarea ei definitivă de către P. Joüon, în *Grammaire de l'hébreu biblique*.

„Limbajul și stilul V. Testament în arameiană cît și în ebraică, au caractere foarte particulare care fac ca traducerea să fie foarte grea în oricare altă limbă semitică. Aceste caractere sînt: o conciziune extremă, cu desăvîrșire necunoscută limbilor europene, o energie aparte, cîteodată chiar sălbatecă, o naivitate care ne uimește și care dă textelor o savoare ireproductibilă, un suflu poetic și religios de cea mai înaltă inspirație, o imaginațiune ardentă, în fine o coloare orientală, care pare să fi fixat în cuvîntul sfînt, soarele orientului și strălucirea nopților sale minunate". [1]

„Din această pricină, chestiunea timpurilor și a modurilor, care este cea mai importantă și cea mai delicată, a fost neglijată. Unii exegeți sau traducători, mai ales cei vechi, pare să nu fi avut în această privință decît idei vagi; tra-

V. Christian, *Die Entstehung der semitischen Kasusendungen*. Zeitschrift f. Sem. 3 (1924), 17—26.

M. Feghali et A. Cuny, *Du genre grammatical en sémitique*, Paris, 1924. Geuthner.

Is. Eitan, *A contribution to biblical lexicography*. Am. Journ. Sem. Lang. 44 (1927—8) 177—205, 254—60.

P. Dhorme, *L'emploi métaphorique des noms de parties du corps en hébreu et en akkadien*. Gabalda, Paris 1921.

Max. Lichtenstein, *Das Wort nefeș in der Bibel*. Berlin 1920. Mayer & Müller.

Carl Gaenssle, *The Hebrew Particle* așer. Chicago, 1915.

P. Joüon, *Notes lexicographiques*, apărute în colecțiunea revistei Biblica, de la începutul ei și până azi.

In *Revue Biblique*, în numărul pe Iulie 1929, p. 467—468 P. Dhorme face o dare de samă asupra cărții: *Syntaxe des parlers arabes du Liban*, Paris, 1928, Geuthner, de Mgr. Feghali. După ce face elogiul acestei lucrări unice în felul ei, spune: „Conjuncțiunea *we(u)* oferă un interes special, din pricina comparațiunilor foarte ușor de stabilit cu *wa(u)* ebraic. E un mare serviciu pe care autorul îl face linguisticei, prin această lucrare asupra dialectelor cunoscute lui. Nu numai arabizanții, ci și semitizanții vor găsi mult de cules".

[1] Edouard Montet, *Etudes orientales et religieuses*. Genève, 1917.

ducînd, ei se conduc mai mult de un fel de instinct decît de cunoașterea precisă a valorii formelor". [1]

Să luăm un exemplu. Perfectul se poate traduce prin: prezent, perfect, m. m. ca perfect, viitor I, viitor II; imperfectul se traduce prin: prezent, viitor, perfect, perfect simplu, imperfect, infinitiv, imperativ. Și dacă am adăoga apoi și diferitele nuanțe de: a putea, a voi, a trebui?

Oare aceste nuanțe le putem scoate și această preciziune (care cu oarecare excepțiuni se poate generaliza în textele istorice și poetice) o putem avea făcînd traducerea după Septuaginta?

Dar cum să lăsăm la o parte, chestiunea conjuncțiunii *waw(u)*, care provoacă o gamă infinită de nuanțe, fie cînd e exprimată în text, fie cînd nu este exprimată? Oare cîteodată netraducerea ei nu dă loc la confuziune? Să luăm un exemplu: *kekokhy az, ukekokhy atah*, nu însemnează: puterea mea de atunci și puterea mea de astăzi, ci: puterea mea de atunci ca și puterea mea de acum e aceiași. (Jos. 14,[11]).

* * *

In sfîrșit, I. P. S. Atanasie Mironescu binevoește să ne facă oarecare observații privitoare la limba în care am tradus *Psaltirea*:

Nu sîntem crutați tocmai pe această chestiune, că de pildă nu scriem *proroc*, ci *prooroc*, nu *pasti*, ci *paște*, etc.

Obiecțiunea ni se pare de slabă consistență... Dacă ar fi să consultăm toată literatura, colindele, cînteccle de stea, dicționarele... dreptatea ar fi de partea noastră...

Să examinăm totuși unul din cuvintele în chestiune: *proroc*.

Se știe că cele dintăi traduceri ale cărților noastre de ritual au fost făcute după limba slavonă. [2] Era deci firesc să se păstreze cuvinte în forma pe care traducătorii le găseau în original. Așa s'a întîmplat și cu *proroc*, *prorocire*, care nu sînt decît niște transcrieri ale cuvintelor slavone corespondente, scrise cu un singur *o*. Paralel însă cu acest cuvînt scris cu un singur *o*, era și un altul scris cu doi *o*. Lucrul acesta îl vedem în predicile Mitropolitului Antim Ivireanul, predici pronunțate în catedrala mitropolitană, în auzul tuturor celor ce știau limba romînească. Nu rămîne îndoială

[1] P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, p. 219 seq. In l. arabă avem aproape aceleași întrebuințări. Cf. Aug. Perier, *Nouvelle grammaire arabe*, p. 208 seq. Paris.

[2] N. Iorga, *Istoria Bisericii Romînești*, vol. II p. 100 și urm.

că la inceputul sec. al XVIII-lea, cuvintul *proroc*, se rostea și *prooroc*.

Să luăm citeva exemple din vol. II de predici [1], unde se pot găsi mai ușor fiind mai multe:

...aducindu-vă pildă pre Iona *proorocul* zicind: (p. 108): La muntele lui Horiv Moise *proorocul*... (p. 271);... cu cea mai tînără mumă a lui Dumnezeu și *proorociță*, din care s'a născut *proorocul*... (p. 298); ...despre care au scris Moisi și *proorocii* (p. 338);... și s'au împlinit prooroclile... au sosit acela de carele au *proorocit proorocii*... (p. 339);... după *proorocia* lui David... (p. 343);... au pus vestitori la toată lumea pre *prooroci* (p. 359);;... precum zice *proorocul* David (p. 385);... s'au umplut *proorociile* cele din veac ale *proorocilor*, că zicea: (p. 401);... Așa au ales Dumnezeu *prooroci* (p. 415);... astăzi se deschide sfatul *proorocilor* celor dumnezeești (p. 459); Seminţiile acelea care a *proorocit* Isaia... Aci iarăși dreptul Simion *prooroceşte* (p. 461).

* * *

Nevoia de o retraducere a psaltirei o dovedim și din următoarea comparaţie făcută intre texte: traducerea revizuită de Sf. Sinod între 1908—1913, și imprimată în 1914, care are la bază Septuaginta — o ediţie necritică — și traducerea făcută de noi după textul original mazoretic.

Vom împărţi observaţiunile noastre în două categorii:

I. — Expresiuni neînţelese în inscripţiunile psalmilor și intraductibile după textul grecesc.

II. — Fraze lipsite de înţeles în corpul psalmilor.

[1] *Didahiile* Mitropolitului Ungro-Vlahiei Antim Ivireanul 1709—1716, publicate după manuscriptul original de P. S. S. Melchisedec Episcopul Romanului. București, 1889.

I. *Expresiuni neînţelese, în inscripţiunile psalmilor, intraductibile după textul Septuagintei*

Septuaginta	Textul Mazoretic
Ps. 4. Intru sfirșit, in laude.	Starostelui cintăreţilor — cu cintare din coarde.
Ps. 5. Intru sfirșit, pentru cea moștenitoare.	Starostelui cintăreţilor — cu cintare din flaut.
Ps. 6. Intru sfirșit, în laude, pentru cea cu opt. cf. ps. 11.	Starostelui cintăreţilor — cu cintare din coarde pe câte opt.
Ps. 8. Intru sfirșit, pentru teascuri.	Starostelui cintăreţilor — cu cintare din kitară filisteană.
Ps. 9. Intru sfirșit, pentru cele ascunse fiului.	Starostelui cintăreţilor — după podobia „Mori pentru fiul".
Ps. 12. Intru sfirșit, cf. ps. 13, 14, 17, 18, 19, 20, 24, 29, 39, 50, 55.	Starostelui cintăreţiler.
Ps. 15. Scrisoarea stilpului lui David.	Ps. 16. O cintare de taină a lui David.
Ps. 21. Intru sfirșit, pentru sprijineala cea de dimineaţă.	Ps. 22. Starostelui cintăreţilor după podobia „Cerboaica dimineţii" — un psalm al lui David.
Ps. 30. Intru sfirșit, pentru uimire.	Ps. 31. Starostelui cintăreţiler — un psalm al lui David.
Ps. 31. Al înţelegerii.	Ps. 32. Cuvint de învăţătură a lui David.
Ps. 37. Intru pomenire pentru simbătă.	Ps. 38. Un psalm al lui David, spre bună amintire.
Ps. 41. Intru sfirșit. Spre înţelegerea fiilor lui Kore.	Ps. 42. Starostelui cintăreţilor — o învăţătură a fiilor lui Core.
Ps. 43. Intru sfirșit, fiilor lor Kore, spre înţelegere.	Ps. 44. Starostelui cintăreţilor — un cuvânt de învăţătură al fiilor lui Core.
Ps. 44. Intru sfirșit, pentru cei ce se vor schimba, fiilor lui Kore, spre înţelegere.	Ps. 45. Starostelui cintăreţilor. — după podobia „Crinii" — o cintare a fiilor lui Core, despre cel iubit. Un cuvint de învăţătură.
Ps. 45. Intru sfirșit, fiilor lui Kore, pentru cele de taină.	Ps. 46. Starostelui cintăreţilor — un psalm al fiilor lui Core.
Ps. 47. Cântarea fiilor lui Kore, la a doua a simbetei.	Ps. 48. O cintare. Un psalm al fiilor lui Core.
Ps. 48. Intru sfirșit, fiilor lui Kore.	Ps. 49. Starostelui cintăreţilor — un psalm al fiilor lui Core.
Ps. 51. Intru sfirșit, înţelegerii lui David.	Ps. 52. Starostelui cităreţilor — un cuvint de învăţătură a lui David.
Ps. 52. Intru sfirșit, pentru Maelet, înţelegerii lui David.	Ps. 53. Starostelui cităreţilor — cu cintare din flaut — un cuvint de învăţătură a lui David.
Ps. 53. Intru sfirșit, întru cântările înţelegerii lui David. cf. ps. 54.	Ps. 54. Starostelui cintăreţilor — cu cintare din strune — un cuvint de învăţătură a lui David.
Ps. 56, 57, 58. Intru sfirșit, să nu strici, lui David întru scrisoarea stilpului.	Ps. 57, 58, 59. Starostelui cintăreţilor — după podobia: „Să nu sfărimi," — o cintare de taină a lui David.

Ps. 59. Intru sfirşit celor ce nu se vor schimba, întru scrisoarea stilpului lui David, spre învăţătură... când au ars Mesopotamia Siriei şi Soval-Siria...

Ps. 60. Intru sfirşit întru cintări lui David.

Ps 61 şi 63. Intru sfirşit.

Ps. 64. Intru sfirşit lui David.

Ps. 65. Intru sfirşit cintarea psalmului învierii.

Ps. 66. Intru sfirşit, întru laude, cintarea lui David.

Ps. 67. Intru sfirşit cintării lui David.

Ps. 68. Intru sfirşit pentru cei ce se vor schimba.

Ps. 69. Intru sfirşit lui David spre aducere aminte...

Ps. 71. Psalmul lui David. Spre Solomon.

Ps. 73. Al înţelegerii lui Asaf.

Ps. 74. Intru sfirşit, să nu strici.

Ps. 75. Intru sfirşit, întru cintări.

Ps. 76. Intru sfirşit.

Ps. 77. Al înţelegerii lui Asaf.

Ps. 79. Intru sfirşit pentru cei ce se vor schimba.

Ps. 80 şi 83. Intru sfirşit, pentru teascuri.

Ps. 84. Intru sfirşit, fiilor lui Kore.

Ps. 92. In ziua cea mai înainte de simbătă, când s'a lăcuit pământul, lauda cintării lui David.

Ps. 90 şi 94. Lauda cintării lui David, nescris deasupra la Evrei.

Ps. 95. Lauda cintării lui David, cînd s'a zidit casa după robie, nescris deasupra la Evrei.

Ps. 60. Starostelui cintăreţilor — după podobia: „Crinii mărturisirii" — o cintare de taină a lui David, spre învăţătură, când el făcu războiu cu Sirienii din Mesopotamia şi din Ţoba...

Ps. 61. Starostelui cintăreţilor, cu cintare din harfă — un psalm al lui David.

Ps. 62 şi 64. Starostelui cintăreţilor — lui Iedutun — un psalm al lui David.

Ps. 65. Starostelui cintăreţilor — psalm al lui David — o cintare.

Ps. 66. Starostelui cintăreţilor. O cintare. Un psalm.

Ps. 67. Starostelui cintăreţilor — cu cintare din harfă. — Un psalm. Un cintec.

Ps. 68. Starostelui cintăreţilor — un psalm al lui David. O cintare.

Ps. 69. Starostelui cintăreţilor — un psalm al lui David, pe podobia: „Crinii".

Ps. 70. Starostelui cintăreţilor — un psalm al lui David — ca să se ţină minte.

Ps. 72. Un psalm al lui Solomon.

Ps. 74. Un cuvînt de învăţătură al lui Asaf.

Ps. 75. Starostelui cintăreţilor, pe podobia: „Să nu sfărîmi".

Ps. 76. Starostelui cintăreţilor — pe instrumente cu coarde — un psalm, o cintare al lui Asaf. O cintare.

Ps. 77. Starostelui cintăreţilor — lui Iedutun — un psalm al lui Asaf.

Ps. 78. Un cuvânt de învăţătură a lui Asaf.

Ps. 80. Starostelui cintăreţilor — pe podobia: „Crinii mărturisirii" — un psalm al lui Asaf.

Ps. 81 şi 84. Starostelui cintăreţilor. O cintare a lui Asaf pe kitară din Gat.

Ps. 85. Starostelui cintăreţilor — un psalm al fiilor lui Core.

Ps. 93. —

Ps. 91 şi 94. —

Ps. 96. —

Ps. 96. Psalmul lui David, cînd pămîntul lui s'a aşezat; nescris deasupra la Evrei.

Pr. 99. Spre mărturisire.

Ps. 103. Psalmul lui David pentru facerea lumii.

Ps. 104. Spre mărturisire, ca în chip de viaţă.

Ps. 108. Intru sfirşit, lui David.

Ps. 111. Lui David, înţelegerea lui Agheu şi Zahariei.

Ps. 136. Lui David prin Ieremia.

Ps. 138. Lui David întru sfirşit, al Zahariei întru risipire.

Ps. 139. Intru sfirşit lui David.

Ps. 141. Inţelegerii lui David.

Ps. 144. Laudei lui David.

Ps. 145, 146, 147, 148. Al lui Agheu şi al Zahariei.

Adaos după psalmul 150. Acest psalm deosebi este scris de David şi afară de numărul celor 150 psalmi, cînd singur s'a bătut cu Goliat.

Ps. 97. —

Ps. 100. Un psalm de laudă.

Ps. 104. —

Ps. 105. —

Ps. 109. Starostelui cintăreţilor — un psalm al lui David.

Ps. 112. —

Ps. 137. —

Ps. 139. Starostelui cintăreţilor — un psalm al lui David.

Ps. 140. Starostelui cintăreţilor — un psalm al lui David.

Ps. 142. Un cuvînt de învăţătură al lui David.

Ps. 145. O cintare de laudă a lui David.

Ps. 146, 147. (LXX 146, 147) 148.

II. *Fraze lipsite de înţeles în corpul psalmilor*

Ps. VI. 5. Că nu este întru moarte cel ce te pomeneşte spre tine şi în iad cine se va mărturisi ţie?

6. Ostenit-am întru suspinul meu, spăla-voiu în toate nopţile patul meu.

Ps. VII. 9. Şi pentru aceasta la înălţime te vei întoarce.

13. De nu vă veţi întoarce sabia sa o va luci, arcul său au încordat şi l-au gătit pre el.

14. Şi într'însul au gătit vasele morţii, săgeţile sale celor ce se ard le-au lucrat.

Ps. IX. 6. Vrăjmaşului i-a lipsit săbiile întru sfirşit şi cetăţi i-ai sfărîmat; pierit-a pomenirea lui cu sunet.

12. Cel ce caută singiurile lor...

22. Când se mîndreşte necredinciosul, se aprinde săracul.

25. Spurcă-se căile lui, în toată vremea; leapădă-se judecăţile tale de către faţa lui; pe toţi vrăjmaşii săi va stăpîni.

38. Judecă săracului şi smeritului,

VI. 6. Căci nu morţii te vor pomeni pre tine şi în iad cine îţi va aduce ţie laudă?

7. Istovit sunt de tînguirea mea. In fiecare noapte scald patul meu cu lacrimi.

VII. 8... şi deasupra lor în înnălţime, şezi iar (în jilţul tău).

13. Dacă omul nu se întoarce la calea dreaptă, el îşi ascute sabia, întinde arcul său şi-l ţine gata.

14. Asupră-i îndreptează unealta ucigaşă, iar săgeţile lui le face arzătoare.

IX. 7. Duşmanul e una cu pămîntul, paragină pe veci! iar cetăţile pe care le-ai dărîmat pieritu-le-a până şi pomenirea.

13. Căci el, răzbunătorul vărsărilor de singe....

X. 2. Din pricina trufiei nelegiuiţilor ard ca în pară cei sărmani...

5. Pe orice cale apucă îi merge bine toată vremea; departe, sus de tot, sunt pentru el judecăţile tale; pe toţi duşmanii săi îi suflă şi-i răstoarnă.

18. Ca să faci dreptate orfanilor şi

ca să nu adaoge încă a se mări omul pre pămînt.

X. 6. Ploua-va peste cei păcătoşi laţuri...

XI. 4. Pre cei ce au zis: limba noastră o vom mări.

XIII. 1. Stricatu-s'au şi uriţi s'au făcut întru meşteşuguri.

XV. 3. Sfinţilor celor din pămîntul lui, minunate au făcut Domnul toate voile sale într'înşii.

4. Inmulţitu-s'au slăbiciunile lor, după aceea au sirguit. Nu voiu aduna adunările lor din singiuiri...

6. Funii au căzut mie întru cei puternici ai mei, că moştenirea mea supt puterea mea este.

7. Bine voiu cuvînta pre Domnul cel ce m'au înţelepţit pre mine încă şi pînă în noapte m'au pedepsit rărunchii mei.

XVI. 10. Grăsimea sa o au încuiat, gura lor a grăit mîndrie.

13. ...izbăveşte sufletul meu de cel necurat, sabia ta de la vrăjmaşii mîinei tale.

XVII. 40. Lărgit-ai paşii mei supt mine şi nu au slăbit urmele mele.

49. Fiii streini au minţit mie; fiii streini s'au învechit şi au şchiopat din cărările lor.

XVIII. 6—7. Bucura-se-va ca un uriaş să alerge cale, din marginea cerului ieşirea lui. Şi întîmpinarea lui pînă la marginea cerului....

14. De nu mă vor stăpîni, atunci fără prihană voiu fi şi mă voiu curăţi de păcat mare.

XX. 8—9. Afle-se mîna ta tuturor vrăjmaşilor tăi, dreapta ta să se afle preste toţi cei ce te urăsc pre tine; Că-i vei pune pre ei ca un cuptor de foc înnaintea feţei tale.

13. Că-i vei pune pre dînşii dos; întru cei rămaşi ai tăi vei găti faţa lor.

XXI. 9. Căci tu eşti cel ce m'ai tras din pîntece.

22—23. Izbăveşte de sabie sufletul meu şi din mîna cînelui pre cea

dosădiţilor şi ca omul — cel din ţărînă luat — să nu mai insufle temere.

XI. 6. Căci el plouă peste cei fără de lege pîrae de flacără...

XII. 5. Pe aceia cari spun: „cu limba noastră suntem puternici!"

XIV. 1. Stricăciune este viaţa lor, uriciune fiecare faptă a lor.

XVI. 3. Iar despre sfinţii cari sunt în ţară, ei sunt prea luminaţii întru care e toată desfătarea mea.

4. Işi sporesc durerile cei ce-şi agonisesc alţi dumnezei; eu nu voiu aduce nici o jertfă de sînge la altarele lor şi numele lor nu-l vor rosti buzele mele.

6. Hotarele stăpînirii mele s'au nimerit în locuri prea frumoase, ba încă este o moştenire care întrece vrednicia mea.

7. Binecuvînta-voiu pre Domnul care m'a sfătuit; chiar în ceasurile nopţii inima mea îmi dă învăţătură.

XVII. 10. Inima lor şi-au împietrit-o şi cu gura lor grăesc lucruri semeţe.

13. ...izbăveşte de nelegiuiţi viaţa mea, cu sabia ta.

XVIII. 37. Tu dai pasului meu lărgime şi avînt şi gleznele mele nu ştiu de şovăială.

46. Streinii sunt sleiţi de puteri şi din castelele lor ies tremurînd.

XIX. 6—7. Şi el este asemenea unui mire ieşind din cămara sa şi începe, bucuros ca un viteaz, să străbată în fugă calea sa. El răsare de la un capăt al cerului.

14. Cruţă pre robul tău de oamenii semeţi, ca să nu pună stăpînire asupra mea! Atunci voiu fi fără vină şi curat dinspre păcatele cele mari.

XXI. 9—10. Mîna ta va ajunge pe toţi duşmanii tăi; dreapta ta va nimeri pe cei ce te urăsc. Tu îi vei turna ca într'un cuptor de foc, în ceasul arătării feţei tale.

13. Că-i vei face să o ia la fugă; cu arcurile tale ţinti-vei asupra capetelor lor.

XXII. 10. Ci tu eşti cel care m'ai scos din pîntecele maicii mele.

21—22. Mîntueşte de sabie sufletul meu, scapă din laba cînelui viaţa

una născută a mea. Mîntueşte-mă din gura leului şi din coarnele inorogilor smerirea mea.

34. Mîncat-au şi s'au închinat toţi graşii pămîntului; înnaintea lui vor cădea toţi cei ce se pogoară în pămînt.

XXIII. 7 şi 9. Ridicaţi boeri porţile voastre, ridicaţi boeri porţile cele veşnice şi va intra împăratul slavei.

XXVIII. 1. Aduceţi Domnului fiii lui Dumnezeu, aduceţi Domnului pre fiii berbecilor.

6. Şi va zdruncina pre dînşii ca pre viţelul Livanului, şi cel iubit ca fiul inorogilor.

9. Glasul Domnului celui ce săvîrşeşte cerbii şi va descoperi dumbrăvile şi în Biserica lui, tot carele grăeşte mărire.

10. Domnul potopul va lăcui...

XXIX. 10. Ce folos este întru sîngele meu, când mă pogor eu întru stricăciune? Au doară se va mărturisi ţie ţărîna? Sau va vesti adevărul tău?

XXX. 12. Cei ce mă vedeau afară, au fugit de mine, uitat am fost de la inimă ca un mort, făcut-m'am ca un vas pierdut.

XXXI. 3—4. Că am tăcut, învechitu-s'au oasele mele, cînd strigam eu toată ziua. Că ziua şi noaptea s'a îngreuiat peste mine mîna ta; întorsu-m'am spre chinuire, cînd s'a înfipt mie ghimpul.

10. Nu fiţi ca calul şi ca muşcoiul, la carii nu este pricepere; cu zăbală şi cu frîul fălcilor lor vei strînge, ale celor ce nu se apropie de tine.

11. Multe sunt bătăile păcătosului...

XXXII. 17. Mincinos este calul spre mîntuire, şi întru mulţimea puterii sale nu se va mîntui.

XXXIV. 3. Varsă sabie...

13. Ca unui vecin, ca unui frate al nostru, aşa bine am făcut spre plăcere...

14 ... adunatu-s'au preste mine bătăi şi nu am ştiut.

20. Lărgit-au asupra mea gura lor, zis-au: bine, bine!

XXXV. 1. Zis-a călcătorul de lege greşind întru sine: nu este frica lui

mea. Izbăveşte-mă din gura leului şi din coarnele bourilor.

30. Mînca-vor şi vor cădea înnaintea feţei sale toţi stăpînitorii pămîntului şi tot aşa plecase-vor lui toţi cîţi se coboară în mormînt.

XXIV. 7 şi 9. Ridicaţi porţilor pragurile voastre cele de sus şi înnălţaţi-vă voi porţi ale veşniciei, ca să intre împăratul slavei!

XXIX. 1. Daţi Domnului fiii celui Prea Innalt, daţi Domnului cinste şi slavă.

6. Şi-i face să sară ca un viţel; ca un puiu de zimbru el face să salte Libanul şi Sirionul.

9. Glasul Domnului face să fete cerboaicele şi despoaie pădurile, pe cînd în templul său cu toţii strigă: „slavă!"

10. Domnul a împărăţit peste potop...

XXX. 10. Ce folos din sîngele meu (vărsat) şi din pogorîrea mea în mormînt? Oare pulberea te va lăuda, oare va vesti ea credincioşia ta?

XXXI. 13. Uitat am fost ca unul care a murit şi (s'a desprins) din inimi; am ajuns ca un vas dogit.

XXXII. 3—4. In tăcerea mea, oasele mele s'au măcinat de gemetele mele necontenite; căci, zi şi noapte, mîna ta stătea grea asupra mea; vlaga mea s'a topit ca de arşiţa soarelui. Sela.

9. Nu fiţi asemenea calului şi catîrului fără minte, pe care trebue să-l stăpîneşti cu frîu şi cu zăbale, căci altfel nu ascultă.

11. Multe sunt suferinţele celui fără de lege...

XXXIII. 17. Calul este neputincios să aducă biruinţa, şi cu toată tăria lui, el nu zmulge victoria.

XXXV. 3. Indreptează lancea...

14. Ca şi cînd mi-ar fi fost prieten sau frate, aşa mă zbăteam pentru el...

15. ... se strîng împotriva mea defăimători pe care nu-i ştiu şi mă sfîşie fără cruţare.

21. Şi-şi deschid spre mine largă gura lor, strigînd: aha!aha!

XXXVI. 1. O destăinuire s'a făcut în mine despre răzvrătirea celui fă-

Și vor lăsa streinilor bogăția sa și mormînturile lor, casele lor în veac. 11. Lăcașurile lor în neam și în neam; numitu-și'au numele lor pre pămînturi. 12. Și omul în cinste fiind n'a priceput alăturatu-s'au cu dobitoacele cele fără minte și s'a asemănat lor. 13. Această cale a lor sminteală este lor, și după aceasta în gurile lor bine vor voi. 14. Ca niște oi în iad s'au pus, moartea îi va paște pre dînșii. 15. Și vor stăpîni pre cei drepți dimineața, și ajutorul lor se va învechi în iad, din slava lor s'au scos. 16. Insă Dumnezeu va izbăvi sufletul meu din mîna iadului, cînd mă va apuca. 17. Să nu te temi cînd se va îmbogăți omul sau cînd se va înmulți slava casei lui. 18. Căci va muri și nu va lua toate, nici se va pogorî cu dînsul slava lui. 19. Că sufletul lui în viața lui se va binecuvînta; mărturisi-se-va ție cînd vei face bine lui. 20. Intra-va pînă la neamul părinților săi; pînă în veac nu va vedea lumină. 21. Și omul în cinste fiind n'a priceput, alăturatu-s'au cu dobitoacele cele fără de minte și s'au asemănat lor.

L. 5. Ție unuia am greșit și rău înnaintea ta am făcut, ca să te îndreptezi întru cuvintele tale și să biruești cînd vei judeca tu.

9. Auzului meu vei da bucurie...

LI. 1. Ce te fălești întru răutate puternice? Fără de lege toată ziua, nedreptate a gîndit limba ta. Ca un briciu ascuțit ai făcut vicleșug.

LIV. 22—23. Că nu este lor schimbare, că nu s'au temut de Dumnezeu, tins-a mîna lor spre răsplătire. Spurcat-au așezămîntul lui, împărțitu-s'au de mînia feței lui, și s'au apropiat inimile lor.

27. Bărbații sîngiurilor și ai vicleșugului nu-și vor înjumătăți zilele lor;

e cu putință — 10. ca să trăiască pururea și să nu vadă stricăciune. 11. Dimpotrivă: va vedea cum înțelepții mor, cum pier laolaltă nebunul și omul fără minte și lasă altora avutul lor. 12. In închipuirea lor, casele lor dura-vor pururea, locașurile lor în neam de neam și cu numele lor numi-vor ținuturile lor. 13. Dar omul cu toată strălucirea lui, e trecător; el este asemenea dobitoacelor pe care le ucizi. 14. Iată sfîrșitul celor ce se încred în ei și al celor ce se iau după sfaturile lor. Sela. 15. Ca o turmă de oi sînt împinși spre împărăția morții și moartea îi paște; de cu vreme drepții biruesc asupra lor și ființa lor hărăzită-i pieirii, căci iadul este locuința lor. 16. Ci numai Dumnezeu va răscumpăra sufletul meu din iad și mă va lua cu sine. Sela. 17. Nu te turbura deci cînd se îmbogățește cineva și cînd belșugul casei lui sporește, 18. căci din toate nu va lua nimic, cînd va muri, nici nu va coborî după el (în mormînt) averea lui. 19. Chiar cînd cineva izbutește în viață să fie fericit și mereu să i se zică: „Să-ți meargă bine!" 20. Totuși, el se va duce după neamul părinților săi, care nici odată nu vor mai vedea lumina.

21. Omul, cu toată slava lui, este asemenea dobitoacelor pe care le ucizi.

LI. 6. Ție unuia am greșit și ceea ce este rău înaintea ochilor tăi, aceea am făcut. Așa în cît tu ești drept întru cuvintele tale și nepărtinitor în hotărîrile tale.

10. Dă-mi prilej de bucurie și de veselie...

LII. 3. De ce te fălești cu răutatea tu cele ce ești puternic, pe cînd mila Domnului ține pururea?

4. Limba ta ca un briciu ascuțit, născocește numai viclenii, o, urzitorule de înșelăciune!

LV. 20... pentrucă ei nu se schimbă și nu au frică de Dumnezeu. 21. Fiecare din ei întinde mîna asupra prietenului său și legămîntul cu el îl pîngărește.

24. Cei ce varsă sînge și cei deprinși cu vicleșugul nu vor ajunge la jumătatea vieții.

LV. 7. Pentru nimica vei mîntui pre dînșii; întru mînie noroadele vei sfărîma.

LVII. 1. De grăiți adecă după adevăr dreptate, cele drepte judecați fiii oamenilor. 2. Pentru că în inimă fără de lege lucrați pre pămînt; nedreptate mîinile voastre împletesc. 3. Instreinatu-s'au păcătoșii din mitras, rătăcit-au din pîntece, grăit-au minciuni. 4. Mînia lor este după asemănarea șarpelui, ca a unei aspide surde, și-și astupă urechile sale. 5. Care nu va auzi glasul vînătorilor, vînîndu-se, se vînează de la cel înțelept. 6. Dumnezeu va zdrobi dinții lor în gura lor; măselele leilor le-au sfărîmat Domnul. 7. De nimica se vor face ca apa ce trece; întinde arcul său pînă unde vor slăbi. 8. Ca ceara ce se topește se vor pierde; căzut-au foc preste dînșii și n'au văzut soarele. 9. Mai nainte pînă ce vor cunoaște spinii voștri ramul; ca pre niște vii ca întru mînie va înghiți pre dînșii. 10. Veseli-se-va dreptul, cînd va vedea izbîndă; mîinile sale va spăla în sîngele păcătosului. 11. Și va zice omul, dacă este adică roadă dreptului, este dar Dumnezeu judecîndu-i pre dînșii pre pămînt.

LVIII. 3—4. Căci iată au vînat sufletul meu, pus-au asupra mea cei tari. Nici fără de legea mea, nici păcatul meu Doamne; fără de nelegiuire am alergat și am îndreptat.

7. Intoarce-se-vor către seară și vor flămînzi ca un cîine și vor înconjura cetatea.

8. Iată aceia vor răspunde cu gura lor și sabie în buzele lor; căci cine a auzit?

11. Dumnezeu îmi va arăta mie întru vrăjmașii mei.

15. Și din blestem și din minciună se va vesti întru sfîrșit, întru mînia sfîrșitului și nu vor fi [1].

17—18. Intoarce-se-vor către seară și vor flămînzi ca un cîine și vor înconjura cetatea. Aceia se vor ri-

[1] Două versete combinate.

LVI. 8. Să-și croiască drum spre prăpăd! Intru mînia ta, o, Dumnezeule, prăbușește popoarele.

LVIII. 2. Rostiți voi, oare, stăpînitorilor, hotărîri drepte și judecați voi după dreptate pe fiii oamenilor?

3. Dimpotrivă, din toată inima voi lucrați nedreptatea pe pămînt și mîinile voastre croesc calea silniciei.

4. Cei fără de lege își greșesc cărarea de la naștere, iar cei mincinoși rătăcesc din pîntecele maicii lor. 5. Veninul lor este ca veninul șarpelui; ei sînt ca o năpîrcă surdă care-și astupă urechile, 6. și care nu aude glasul vrăjitorilor, glasul descîntătorului dibaciu. 7. O, Doamne, zdrobește-le dinții din gură! Smulge dinții cei ascuțiți ai puilor de lei, o, Doamne! 8. Risipească-se ca apele care se scurg (și pier)! Și săgețile lor, cînd le vor slobozi, teșite (să ajungă)! 9. Ca melcul să fie, ce se topește în mers, ca un făt născut mai nainte de vreme, să nu mai vadă niciodată soarele! Iar mai nainte ca oalele voastre să simtă ghimpii (sub ele), fie verzi, fie aprinși — vijelia să-i mături. 11. Dreptul se va bucura cînd va vedea răzbunarea. Scălda-va picioarele sale în sîngele celui nelegiuit, 12. iar lumea va zice: „Cu adevărat este o răsplată pentru cel drept și este un Dumnezeu care judecă pe pămînt!"

LIX. 4. Căci iată-i că pîndesc sufletul meu și oameni cruzi năvălesc asupra mea, fără ca eu, o, Doamne, să fi făcut vre-o fărădelege sau vre-un păcat! 5. Fără să fiu de vină ei aleargă și dau peste mine.

7. In fiecare seară ei vin iar și iar, urlă cum urlă cîinii și prin cetate dau tîrcoale.

8. Iată gura lor spumegă, buzele lor sînt cumplite ca săbiile, căci (zic ei): „Cine aude?"

11... Dumnezeu mă va face să văd (înfrîngerea) dușmanilor mei.

13... din pricina blestemului și a înșelăciunii din vorba lor.

14. Nimicește-i întru mînia ta de istov...

15—16. In fiecare seară ei vin iar și iar, urlă cum urlă cîinii și prin cetate dau tîrcoale. Ei umblă rătă-

sipi să mănince, iar de nu se vor sătura, vor și răpști.

LIX. 8—13. Iuda împăratul meu, Moav căldarea nădejdii mele. Spre Idumeia voiu întinde încălțămintea mea, mie cei de alt neam s'au supus. Cine mă va duce la cetatea îngrădirei? ...Și au nu vei ieși Dumnezeule întru puterile noastre? Dă-ne ajutor din necaz și deșartă este mîntuirea omului. Intru Dumnezeu vom face putere și el va urgisi pre cei ce ne necăjesc pre noi.

LXI. 6. Căci el este Dumnezeul meu, Mîntuitorul meu, sprijinitorul meu, nu mă voiu muta.

LXII. 9. ...Da-se-vor în mîinile săbiei, părți vulpilor vor fi.

LXIII. 1. Auzi Dumnezeule glasul meu, cînd mă rog către tine, de la frica vrăjmașului scoate sufletul meu. 2. Acopere-mă de adunarea celor ce viclenesc, de mulțimea celor ce lucrează nedreptate. 3. Cari și-au ascuțit ca o sabie limbile lor, întins-au arcul lor lucru amar, ca să săgete întru ascunsuri pre cel nevinovat. 4. Fără veste îl vor săgeta pre el și nu se vor teme, întărit-au loruș cuvînt viclean. 5. Vorbit-au ca să ascunză cursă, zis-au: cine îi va vedea pre dînșii? 6. Iscodit-au fără de lege, stinsu-s'au născocind iscodiri. 7. Apropia-se-va omul și inima adîncă, și se va înălța Dumnezeu. 8. Săgeata pruncilor s'a făcut ranele lor și au slăbit asupra lor limbile lor. 9. Turburatu-s'au toți cari i-au văzut pre dînșii și s'a temut tot omul. 10. Și au povestit lucrurile lui Dumnezeu și faptele lui le-au înțeles. 11. Veseli-se-va cel drept întru Domnul și va nădăjdui spre dînsul și se vor lăuda toți cei drepți la inimă.

LXIV. 1. Ție ți se cuvine cîntare Dumnezeule în Sion și ție se va da rugăciune în Ierusalim. 2. Auzi rugăciunea mea, către tine tot trupul va veni. 3. Cuvintele celor fără de lege ne-au biruit pre noi și păgînătățile noastre tu le vei curăți. 4. Fericit pre care l-ai ales și l-ai primit,

cînd după mîncare și dacă nu se satură, ei mîrie (nemulțumiți).

LX. 9—14... iar Iuda este schiptrul meu. Moabul îmi slujește drept lighean de spălat; asupra Edomului arunc încălțămintea mea; împotriva Filistenilor izbucnesc în strigăte de războiu. Cine mă va duce la cetatea întărită?... Nu ne-ai aruncat tu oare de la tine, Dumnezeul nostru și cu oștirile noastre nu vrei să mai mergi? Ajută-ne împotriva apăsătorilor, căci ajutorul omenesc n'are nici o tărie. Cu Dumnezeu cîștiga-vom biruință și el însuși va călca în picioare pe vrăjmașii noștri.

LXII. 7. Numai el este stînca mea și mîntuirea mea, locul meu de adăpost, ca să nu mă mai clătin.

LXIII. 11. Să fie trecuți prin ascuțișul săbiei și vulpilor să cadă pradă!

LXIV. 2. O, Dumnezeule ascultă glasul meu, cînd vin și plîng la tine, apără viața mea de vrăjmașul meu cel groaznic. 3. Ocrotește-mă de uneltirile celor răi și de ceata celor ce lucrează fără de legea; 4. de cei ce-și ascut limba ca o sabie și-și pregătesc săgețile — vorbele lor amare — ca să săgeteze pe ascuns pre cel nevinovat; 5. și-l ucid într'o clipă și teamă n'au!

6. Ei se îndeamnă între sine la fapte rele, se sfătuesc cum să întindă curse și grăesc: „Cine ne va vedea?"

7. Ei născocesc lucruri ticăloase: „Sîntem gata! Planul e bine întocmit!" — Iar lăuntrul omului, iar inima lui este o prăpastie. — 8. Dar Dumnezeu le va trimite o grabnică săgeată și vor fi uciși. 9. Limba lor va cășuna prăbășirea lor, cine îi va vedea va clătina din cap.

10. Atunci toți vor fi cuprinși de spaimă și vor pricepe lucrul lui. 11. Să se bucure cel drept întru Domnul. și să-și pună nădejdea în el, iar cei cu inima curată să se mîndrească foarte!

LXV. 2. Ție se cuvine, Dumnezeule, cîntare de laudă în Sion!

3. Ție să-ți fie deplin plătite juruințele noastre, o, tu care asculți rugăciunea! Către tine să se îndrepte toată făptura! 4. Păcate și iar păcate mă covîrșesc, dar tu ierți fără de legile noastre! 5. Fericit este a-

lăcui-va în curțile tale. 5. Umpleane-vom de bunătățile casei tale; sfîntă este Biserica ta, minunată întru dreptate. 6. Auzi-ne pre noi Dumnezeule, mîntuitorul nostru nădejdea tuturor marginilor pămîntului și a celor de pe mare departe. 7. Cela ce gătești munții întru tăria ta, încins fiind cu putere; cela ce turburi adîncul mării, sunetele valurilor ei cine le va suferi? 8. Turbura-se-vor neamurile și se vor spăimînta cei ce lăcuesc pre margini de semnele tale; ieșirile dimineței și ale serei le vei veseli. 9. Cercetat-ai pămîntul și l-ai îmbătat pre dînsul, înmulțit-ai a-l îmbogăți pre el. 10. Rîul lui Dumnezeu s'a umplut de ape; gătit-ai hrană lor, că așa este gătirea. 11. Brazdele lui îmbată-le, înmulțește rodurile lui, întru picăturile lui veseli-se-va răsărind. 12. Bine vei cuvînta cununa anului bunătății tale și cîmpii tăi se vor umplea de grăsime. 13. Ingrășa-se-vor cele frumoase ale pustiei și cu bucurie dealurile se vor încinge. 14. Imbrăcatu-s'au berbecii oilor, și văile vor înmulți grîul, striga-vor pentru că vor cînta.

LXV. 2. ...Intru mulțimea puterii tale, minți-vor ție vrăjmașii tăi.

10—11. Băgatu-ne-ai, pre noi în cursă, pus-ai necazuri pe umărul nostru, ridicat-ai oameni pre capetele noastre. Trecut-am prin foc și prin apă și ne-ai scos pre noi întru repaos.

17. Nedreptate de am văzut în inima mea, să nu mă auză Domnul.

LXVII. 7. Scoțînd pre cei din obezi cu vitejie, așijderea pre cei ce amărăsc, pre cei ce lăcuesc în morminturi.

9. Pămîntul s'a cutremurat, că cerurile au picat de către fața Dumnezeului Sinai...

11—16. Dobitoacele tale lăcuesc într'însa, gătit-ai întru bunătatea ta săracului, Dumnezeule. Domnul va da cuvînt celor ce binevestesc cu putere multă. Impăratul puterilor al celui iubit, cu înfrumusețarea casei

cela pe care l-ai ales și l-ai apropiat de tine, ca să locuiască în curțile tale! O, de ne-am sătura de bunătățile casei tale, de sfințenia locașului tău! 6. Tu ne auzi întru dreptatea ta și ne răspunzi prin fapte prea mărețe, o, Dumnezeule al mîntuirii noastre, tu care ești nădejdea marginilor pămîntului și a depărtatelor ostroave! 7. Tu care ai întemeiat munții cu puterea ta, tu cel ce te încingi cu tărie, 8. tu care potolești mugetul Oceanului, ramătul valurilor și zarva popoarelor. 9. Locuitorii pămîntului coprinși au fost de spaimă din pricina minunilor tale; răsăritul și apusul tu le umpli de uimire.

10. Tu porți de grijă pămîntului și-l umpli de belșug, și-l îmbogățești foarte: — pîraele lui Dumnezeu sînt pline de apă — tu faci să crească grîul lor, și-l faci să crească astfel: 11. Tu adăpi brazdele pămîntului, tu moi bulgării lui, tu îl desfunzi prin ploile tale și bine cuvintezi roada lui. 12. Astfel tu încununezi anul cu facerile tale de bine și pe urma carului tău picură grăsimea: 13. Picură pășunele pustiei și cu bucurie se încing colinele; 14. Munții se acoperă cu turme, văile se înveșmîntă în lanuri de grîu, (oamenii) hăulesc și cîntă.

LXVI. 3... Pentru puterea ta cea mare, chiar vrăjmașii tăi te măgulesc fățarnic;

11. Tu ne-ai făcut să cădem în cursă; poveri ai pus în spinarea noastră; 12. îngăduit-ai celor de alt neam să calce în picioarele cailor capetele noastre; aruncați am fost în foc și în apă, dar tu ne-ai scos spre mulțimea (bucuriei noastre).

18. Dacă aș fi avut gînduri viclene în inima mea, Domnul nu m'ar fi ascultat.

LXVIII. 7... scoate pe robiți la fericit liman, dar cei ce se ridică împotriva lui locui-vor un ținut ars de soare.

9. Pămîntul se cutremura, chiar și cerurile se scuturau de rouă înaintea ta, Dumnezeule, ca și acest Sinai....

11—16. Sălășluit-ai turma ta în țară, pe care prin bunătatea ta, o, Dumnezeule ai pregătit-o pentru cei săraci. Domnul a rostit tare cuvînt biruință — și vestitoarele biruinței erau în ceată mare —: „Regii oști-

să impartă prăzi. De aţi dormi în mijlocul hotarelor, aripile porumbiţei sunt acoperite cu argint poleite, între umerile ei cu strălucire de aur. Cînd osebeşte cel ceresc împăraţi preste dînsa, ca zăpada se vor albi în Selmon. Muntele lui Dumnezeu munte gras, munte închegat, munte gras, pentru ce gîndiţi de munţii cei închegaţi?

LXVIII. 1. Mîntueşte-mă Dumnezeule, că au intrat ape pînă la sufletul meu.

LXX. 7—8. Intru tine m'am întărît din pîntece, din mitrasul maicii mele tu eşti acoperitorul meu. Intru tine este lauda mea pururea, ca o minune m'am făcut multora şi tu eşti ajutorul meu cel tare.

LXXI. 14. De camătă şi de strîmbătate va izbăvi sufletul lor şi cinstit numele lui înaintea lor.

16. Fi-va întărire pe pămînt peste vîrfurile munţilor, prea se va înnălţa mai presus de cît Livanul rodul lui. Şi vor înflori din cetate ca iarba pămîntului.

LXXII. 4—5. Că nu este privire spre moartea lor şi întărire întru bătaia lor. Intru ostenelile oamenilor nu sunt şi cu oamenii nu vor lua bătăi.

7. Eşit-a ca din seu nedreptatea lor; trecut-au întru dragostea inimii.

9. Pus-au asupra cerului gura lor şi limba lor a trecut pre pămînt.

12. Iată aceştia păcătoşii şi cari se îndestulează în veac, au cuprins avuţie.

19. Cum s'a făcut pustiire îndată şi s'au stins, pierit-a fărădelegea lui.

24. Căci ce-mi este mie în cer? Şi de la tine ce am voit pre pămînt?

LXXIII. 4. Ridică mîinile tale peste mîndriile lor întru sfîrşit; cîte a viclenit vrăjmaşul întru cel sfînt al tău.

5. Şi s'au fălit cei ce te urăsc pre tine în mijlocul praznicului tău.

6. Pus-au semnele sale semne şi n'au cunoscut ca într'o ieşire mai pre sus. 7. Ca într'o dumbravă de lemne...

rilor dau înapoi şi fug, iar stăpîna casei împarte prada." O, de-aţi rămîne tihniţi lîngă vetrele voastre! Doar şi aripele porumbiţei sînt îmbrăcate cu argint şi penele ei cu aur strălucitor! Cînd cel Atotputernic împrăştia pe regi, muntele Salmonului era alb ca zăpada. Muntele lui Dumnezeu e muntele Basanului munte cu piscuri multe, muntele Basanului.

LXIX. 2. Mîntueşte-mă Dumnezeule că apele îmi ajung până la gît.

LXXI. — 7—8. Pe tine m'am bizuit din pîntecele mamei mele; din sînul maicii mele tu eşti izbăvitorul meu şi cu tine m'am mîndrit deapururi. Ca o sperietoare sînt pentru mulţi, dar tu eşti cetatea-mi de scăpare cea întărită.

LXXII. 14. Să mîntuiască de obijduire şi de silnicie sufletele lor şi sîngele lor să aibă preţ în ochii lui.

16. Să fie belşug de grîu în ţară până pe creştetul munţilor; spicele lui să se legene ca arborii Libanului şi oamenii să înflorească din cetate ca plîntele pămîntului.

LXXIII. 4—5. Că ei nu au parte de dureri; sănătos şi bine hrănit este trupul lor, la suferinţele hărăzite omului ei nu sînt devălmaşi şi loviţi ca ceilalţi oameni ei nu sînt.

7. De grăsime ochii le ies din cap şi plăsmuirile cugetului lor întrec orice măsură.

9. Gura lor şi-au proptit-o în cer, iar limba lor mătură pămîntul.

12. Iată astfel sînt cei fără de lege, ei trăesc veşnic fără grijă şi-şi înmulţesc avutul.

19. Cum au ajuns paragină într'o clipă! Au pierit, s'au sfîrşit cu sfîrşit năpraznic!

25. Căci pe cine am eu în ceruri? Şi odată ce sunt cu tine, nu mai doresc nimic pe pămînt.

LXXIV. 3. Indreaptă paşii tăi spre această paragină de veci:

4. Duşmanul a stricat totul în sfîntul tău locaş; protivnicii tăi au răgit ca leii, iar lăuntrul sfintei tale case şi în locul flamurilor tale pus-au flamurile lor. 5. Ei arătau la faţă ca unii cari ridică securea într'un desiş de codru.

12. Pentru ce întorci mîna ta şi dreapta ta din mijlocul sînului tău pînă în sfîrşit?

LXXIV. 4—5. Luminezi tu luminat din munţii cei veşnici, turburatu-s'au toţi cei nepricepuţi la inimă. Adormit-au cu somnul lor şi n'au aflat nimic, toţi bărbaţii bogăţiei în mîinile lor.

9. Cînd se va scula la judecată ca să mîntuiască pe toţi blînzii pămîntului. 10. Căci gîndirea omului se va mărturisi ţie şi rămăşiţa gîndului va prăznui ţie.

12. Celui înfricoşat şi celui ce ia duhurile boerilor, celui groaznic mai vîrtos de cît împăraţii pămîntului.

LXXVI. 3—4. Lepădatu-s'au a se mîngîia sufletul meu, adusu-mi-am aminte de Dumnezeu şi m'am veselit; gîndit-a şi a slăbit duhul meu. Apucat-au înainte streji ochii mei, turburatu-m'am şi n'am grăit.

8. Au până în sfîrşit mila sa o va tăia? Sfîrşit-au cuvînt din neam în neam?

16. Mulţimea sunetului apelor, glas au dat norii, că săgeţile tale trec, glasul tunetului tău în roată.

LXXVII. 16. Desfăcut-au marea şi i-a trecut prei ei, pus-au apele ca un foale.

23. Pentru că a lovit piatra şi a curs apă şi piraele s'au umplut de apă.

34. Incă mîncarea fiind în gura lor şi mînia lui Dumnezeu s'a suit preste dînşii.

37. Şi s'au sfîrşit întru deşertăciune zilele lor şi anii lor cu degrab.

64. Şi l-au mîniat pre dînsul în dealurile lor şi întru cele cioplite l-au întărîtat pre dînsul.

68. Şi au închis în sabie pre norodul său şi moştenirea sa o au trecut cu vederea.

75. Şi a zidit ca a inorogului sfinţenia sa pre pămînt întemeiatu-o-au pre dînsa în veac.

11. Pentru ce tragi mâna ta înapoi? Scoate mâna ta din sân şi nimiceşte-i!

LXXVI. 5—6. Inconjurat de slavă şi prea măreţ eşti tu pe veşnicile culmi! Au fost prădaţi cei cu inima vitează şi au adormit în somnul lor de moarte, iar câţi au fost oameni de luptă nu şi-au mai găsit mâinile.

10. Cînd Dumnezeu se scoală la judecată ca să izbăvească pe toţi umiliţii pămîntului. Sela. 11. Căci mânia Edomului te va lăuda şi rămăşiţa Hamatului te va cinsti cu sărbători.

12... lui Celui Infricoşat.

13. Lui, care frînge semeţia principilor şi face să tremure de groază pe împăraţii pămîntului!

LXXVII. 3. ...şi sufletul meu nu vrea să se mîngîe.

4. Mă gîndesc la Dumnezeu şi suspin, mă frămînt cu mintea şi duhul meu îşi pierde cumpătul. Sela. 5. Tu ţii deschise pleoapele mele; sunt zbuciumat şi nu pot să grăesc.

8. „Oare Domnul mă va lepăda pe veci şi bunăvrerea lui cu mine va înceta?

18. Vărsat-au norii puhoaie de apă slobozit-au nourii tunete, iar săgeţile tale cutreerau văzduhul.

19. Bubuitul tunetului tău răsunat-a în vijelie:...

LXXIX. 13. El a depărţit marea în două şi l-a lăsat să treacă şi-a ridicat apele ca un zid.

20. Iată el a izbit stînca şi-au izbucnit ape şi s'au pornit şuvoaie.

30. ... — căci mîncarea era încă în gura lor —

31. Cînd mînia lui Dumnezeu se porni împotriva lor...

33. Atunci el risipi ca o suflare zilele lor şi (puse capăt) anilor lor printr'o moarte groaznică.

58. Ei îl aţîţară cu închinăciunea lor pe locuri nalte, şi cu idolii lor aprinseră zulia lui.

62. El lăsă subt sabie poporul său şi se îndîrji asupra moştenirei sale:

69. Unde clădi la fel cu înnaltele palate, templul său (veşnic) ca şi pămîntul întemeiat pe veci.

LXXX. 5—6. Scos-a de supt sarcină spinarea lui; mîinile lui în coșniță au slujit. Intru necaz m'ai chemat, și te-am izbăvit, auzitu-te-am întru ascundere de vifor, cercetatu-te-am la apa prigonirei.

11. Și i-am slobozit pre dînșii după meșteșugurile inimii lor, merge-vor întru meșteșugirile lor.
14—15. Vrăjmașii Domnului au mințit lui și va fi vremea lor în veac. Și i-am hrănit pre ei din grăsimea griului și cu miere din piatră i-au săturat pre dînșii.

LXXXI. 2. Până cind judecați nedreptate și fețile păcătoșilor le luați înainte?
LXXXII. 1. Dumnezeule, cine se va asemăna ție? Să nu taci, nici să te îmblînzești Dumnezeule!
12. Dumnezeul meu, pune-i pre ei ca o roată, ca trestia înaintea feței vintului.
LXXXIII. 6—7. Fericiți este bărbatul căruia este ajutorul lui la tine; suișuri în inima sa a pus în valea plingerii, în locul care a pus. Că binecuvintare va da cel ce pune lege, merge-vor din putere în putere, arăta-se-va Dumnezeul dumnezeilor din Sion.

LXXXV. 7. Nu este asemenea ție între dumnezei, Doamne, și nu este după faptele tale.

LXXXVI. 1. Temeliile lui în munții cei sfinți;

3. Aduce-mi-voiu aminte de Raav și de Vavilon; de ceice mă gonesc pre mine. 4. Și iată cei de altă seminție și Tirul și norodul Arapilor, aceștia s'au născut acolo.

5. Maică, Sionul va zice omul și om s'a născut, intr'insul, și însuși cel Prea Innalt l-au întemeiat pre dinsul.
6. Domnul va povesti în scriptura noroadelor și a boerilor acelora ce s'au născut într'însul. 7. Precum a tuturor celor ce se veselesc, le este lăcașul la tine.
LXXXVII. 4—5. Socotit am fost cu cei ce se pogoară în groapă; făcutu-m'am ca un om neajutorit în-

LXXXI. 6—7. „Am ridicat sarcina din spinarea lui și mîinile lui nu vor mai purta coșul de salahor. In vremi de strîmtorare tu ai strigat și eu te-am mîntuit și ți-am răspuns prin glasul învăluit al tunetului și te-am ispitit la apa Meribei. Sela.
14. Pentru aceasta i-am lăsat întru împietrirea inimii lor, ca să se îndrumeze după sfaturile lor.
16—17. Cei ce urăsc pre Domnul l-ar măguli și vârsta (lui Israil) ar ține în veșnicie. Și l-aș face pe Israil să mănince lamura griului și l-aș sătura cu mierea fagurilor clădiți în crăpături de stîncă."
LXXXII. 2. „Până cînd veți judeca întru nedreptate și veți fi părtinitori cu cei nelegiuiți?" Sela.
LXXXIII. 2. Dumnezeule nu sta netulburat, nu tăcea și nu fi liniștit, o, Dumnezeule.
14. Dumnezeul meu, fă-i să fie ca o frunză luată de vîrtej, ca paele în vînt.
LXXXIV. 6—7. Fericiți sînt oamenii cari-și află izvorul puterii lor în tine și ale căror căi sînt după inima lor! Cînd trec prin valea Baca o prefac în pămînt cu izvoare, iar ploaia de primăvară o acoperă cu binecuvîntări. Puterea lor merge crescînd, căci ei își îndreptează privire către Dumnezeul din Sion:
LXXXVI. 8. Nici unul între Dumnezei nu este asemenea cu tine, Doamne, iar lucrurile tale sînt fără pereche.
LXXXVII. 1. Cetatea de el întemeiată este pe sfinte înălțimi.

4. Socotesc Rahabul și Babelul ca drept unii cari mă cunosc, iată Filisteia și Tirul și Etiopia; acesta s'a născut intr'însele, 5. dar despre Sion zice: Acesta și acela s'au născut în sinul lui și însuși cel Prea Inalt a întemeiat Sionul.

6. Domnul scriind condica popoarelor numără: „Acesta s'a născut acolo!" Sela. 7. Și cîntăreții și dănțuitorii strigă: „Toate izvoarele mele sînt în tine!"
LXXXVIII. 5—6. Numărat sînt laolaltă cu cei ce se pogoară în groapă, sînt ca un om fără de vlagă. In-

tru cei morți slobod. Ca niște răniți ce dorm în mormînt, de care nu țiai adus aminte; și ei de la mîna ta s'au lepădat.
9. Datu-m'am și n'am ieșit; ochii mei au slăbit de sărăcie.

11. Au morților vei face minuni? Sau doftorii se vor scula și se vor mărturisii ție?
16. Sărac sînt eu și întru ostenelele din tinerețile mele; și înălțîndu-mă m'am smerit și m'am mihnit.
19. Depărtat-ai dela mine pre prietenul și pre vecinul și pre cunoscuții mei din ticăloșie.

LXXXVIII. 15. Mila și adevărul vor merge înaintea feței tale; fericit este norodul care știe strigare.

25. Și voiu pune în mare mîna lui și în rîuri dreapta lui.

39. Stricat-ai toate gardurile lui, pus-ai tăriile lui frică.

42. Intors-ai ajutorul sabiei lui și nu l-ai apărat pre el în războiu. 43. Stricatu-l-ai din curățenia lui și scaunul lui în pămînt l-ai surpat.
50. Cu care au ocărît vrăjmașii tăi Doamne, cu care au ocărît schimbarea unsului tău.
LXXXIX. 10. Anii noștri ca un paeajen s'au socotit, zilele anilor noștri întru dînșii șaptezeci de ani.
12. Că au venit blîndețe preste noi și ne vom pedepsi.

XC. 6. De săgeata ce zboară ziua, de lucrul ce umblă întru întunerec, de întîmplare și de dracul cel de amiază-zi.

XCI. 7. Cînd au răsărit păcătoșii ca iarba și s'au ivit cei ce fac fărădelegea. 8. Ca să piară...

14. Incă se vor înmulți întru bătrînețe unse și bine petrecînd vor fi, ca să vestească...
XCIII. 1. Dumnezeul izbîndirilor, Domnul Dumnezeul izbîndirilor cu îndrăzneală au stătut.

tins sînt printre cei morți, la fel cu cei uciși și culcați în mormînt, de care nu-ți mai aduci aminte și cari au pierit de mîna ta.
9. Sunt ca într'o temniță de unde nu pot să scap; 10. Ochii mei se sfârșesc de suferință.
11. Oare vei face tu minuni, pentru cei morți și umbrele se vor scula să te laude ? Sela.
16. Obijduit sunt eu și vlăguit din tinerețile mele; sunt copleșit de spaimele tale și stau la mare cumpănă.
19. Depărtat-ai de la mine pe prietenii și pe tovarășii mei; cei mai de aproape ai mei sunt — întunerecul (mormântului).
LXXXIX. 15... mila și adevărul merg înaintea feței tale.
16. Fericit este poporul care știe să te preamărească.

26. Și marea pune-o voiu subt mîna lui și rîurile cele mari subt dreapta lui.
41. Tu ai făcut spărturi în zidurile lui, și cetățile lui întărite le-ai prefăcut în paragină.
44. Tu ai teșit ascuțișul săbiei lui și în lupte nu l-ai sprijinit;
45. Tu l-ai despoiat de slava lui și scaunul lui, l-ai doborît la pămînt;
52. Și că vrăjmașii mei mă fac de rîs, Doamne, și își bat joc de urmele unsului tău.
XC. 9... și anii noștri îi sfrîșim ca un suspin.
10. Zilele anilor noștri sunt șaptezeci de ani..., iar ceeace este mai falnic în ei este osteneală și deșertăciune, căci se duc de grabă și noi zburăm.
XCI. 5... nici de săgeata ce zboară ziua,
6. Nici de ciuma care umblă în întunerec, nici de molima care pustiește în miezul zilei.
XCII. 8. Dacă cei nelegiuiți odrăslesc ca iarba și făcătorii de rele propășesc — este ca să fie stîrpiți pe veci.
15. Chiar la bătrînețe ei vor avea rod, vor fi plini de mizgă și înverziți,
XCIV. Dumnezeule al răzbunării, Doamne, Dumnezeule al răzbunării, arată-te !

XCV. 5. Că toţi dumnezeii păginilor sînt draci...
XCVIII. 1. Domnul a împărăţit, să se minie noroadele, cela ce şade pre Heruvimi clătească-se pămîntul.

XCIX. 3. Iar noi norodul lui şi oile păşunii lui, intraţi în porţile lui întru mărturisire, în curţile lui întru laude mărturisiţi-vă lui.

C. 9. Nu va locui în mijlocul casei mele cel se face mîndrie; cel ce grăeşte nedreptăţi nu s'a îndreptat înaintea ochilor mei.
Ps. CI. 4. Că s'au stins ca fumul zilele mele şi oasele mele ca uscăciunea s'au uscat.
7... făcutu-m'am ca corbul de noapte în loc nelăcuit.
15. Că bine au voit robii tăi în pietrile lui, şi de ţărîna lui le va fi milă.

CIII. 3. Cel ce faci pre îngerii tăi duhuri şi slugile tale pară de foc.

18. Sătura-se-vor lemnele cîmpului... acolo păsările se vor încuiba. 19. Lăcaşul Erodiului povăţueşte pre ele, munţii cei înalţi cerbilor, piatra scăpare iepurilor.

28. Balaurul acesta pre care l-ai zidit a-l batjocori pre el.
CIV. 1. Mărturisiţi-vă Domnului...
16... şi toată întărirea pîinei o au sfărîmat.
18. Smerit-a în obezi picioarele lui, prin fer a trecut sufletul lui, până ce a venit cuvîntul lui. 19. Cuvîntul Domnului l-a aprins pre el, trimis-a împăratul şi l-a slobozit pre el, boerul poporului şi l-a lăsat pre el.
32. Şi au bătut viile lor şi smochinii lor şi au sfărîmat tot lemnul hotarului lor.
36. Şi i-au scos pre ei cu argint şi cu aur şi nu era întru seminţiile lui bolnav.
CV. 1. Mărturisiţi-vă Domnului...
16. Şi le-a dat lor cererea lor, trimis-au saţiu în sufletele lor.
24—25. Şi au zis să-i piarză pre dinşii, de n'ar fi stătut Moisi cel a-

XCVI. 5. Că dumnezii celorlalte neamuri sunt chipuri cioplite...
XCIX. 1. Domnul împărăteşte — neamurile să se cutremure! el, cel ce tronează pe Heruvimi — pămîntul să se zgudue!
C. 3... şi noi suntem ai lui — poporul său şi oile păşunilor sale. 4. Veniţi la porţile sale cu cîntări de mulţumită, intraţi în curţile sale cu cîntări de laudă! Mulţumiri aduceţi-i!
CI. 7. Să nu locuiască în lăuntrul casei mele cel ce iubeşte înşelăciunea; cine are năravul să mintă, nu-şi va găsi loc înnaintea ochilor mei!
CII. 4. Că zilele mele se sfîrşesc ca fumul şi oasele mele ard ca un jăratec.
7..., sunt asemenea bufniţei printre dărămături.
15. Căci slugile tale îi iubesc pietrile şi se înduioşează de colbul lui.

CIV. 4. Tu faci din vînturi solii tăi; tu faci din foc, din pară slujitorii tăi.
16. Plini sînt de miagă copacii Domnului, cedrii Libanului pe care i-ai sădit. 17. Acolo păsările durează culburi, barza pe al său: în chiparoşi. 18. Munţii cei înnalţi sunt ţinutul caprei sălbatece, stîncele scorburoase ascunzătoare pentru dihor.
26... Leviatanul pe care l-ai zidit ca să zburde într'însa.
CV. 1. Lăudaţi pre Domnul!
16... şi-i lăsă fără pîine.

18—20. Şi i-au strîns picioarele în obezi şi l-au ferecat în cătuşe, până în ceasul cînd s'a plinit proorocia lui şi zisa Domnului l-a dovedit nevinovat. Împăratul trimise şi-i dădu drumul, stăpînitorul popoarelor îl scoase din închisoare.
33. El bătu viile şi smochinii lor şi pometul din ţinuturile lor îl prăpădi.
37. Şi (încărcaţi) cu aur i-a scos din Egipt şi n'a fost în seminţiile lor nici un zăbavnic.
CVI. 1. Lăudaţi pre Domnul.
15. Atunci el le plini pofta lor, dar îi lovi cu molimă.
23. Atunci i-a fost cuvîntul să-i nimicească, dacă Moisi alesul lui,

les al lui întru zdrobire înaintea lui, ca să nu-i piarză pre ei.

33. Şi l-au mîhnit pre el la apa prigonirei şi s'a dosădit Moisi pentru dînşii, că au amărît duhul lui.

34. Şi au osebit întru buzele sale...
38. Şi s'a omorît pămîntul lor întru sîngiuri.
CVI. 1. Mărturisiţi-vă...
8. Mărturisească-se Domnului milele lui şi minunile lui fiilor oamenilor. (cf. v. 15, 21, 31).
9. Că au săturat suflet deşert...

10... pre cei ferecaţi cu sărăcia şi cu fier..
34—43. Şi s'au împuţinat şi s'au dosădit de necazul relelor şi de durere. Vărsat-au urgisire preste boerii lor şi i-au făcut pre ei să rătăcească în loc neumblat şi nu în cale. Şi au ajutat săracului din sărăcie şi i-au pus pre ei ca pre nişte oi de moştenire. Vedea-vor drepţii şi se vor veseli şi toată fărădelegea îşi va astupa gura sa. Cine este înţelept şi va păzi aceasta şi va pricepe milele Domnului.

CVII. 10—11. Spre Idumea voiu pune încălţămintea mea, mie cei de alt neam s'au supus. Cine mă va duce în cetatea îngrădirei?... 13. Dă-ne ajutor din necaz şi deşartă este mîntuirea omului.

CVIII. 9. Mişcîndu-se să se mute fiii lui şi să ceară...
22—23. Ca umbra care se abate ea m'am luat în lături, scuturat-m'am ca lăcustele. Genunchile mele au slăbit de post şi carnea mea s'a schimbat pentru untdelemn.
CIX. 4. Cu tine este începătura în ziua puterii tale, întru strălucirile sfinţilor tăi; din pîntece mai nainte de luceafăr te-am născut.[1]

CX. 1. Mărturisi-mă-voiu ţie Doamne...

[1] Din pîntece mai nainte de luceafăr te-am născut, fiind profeţie, o lăsă n duq ă LXX.

n'ar fi stat înnaintea lui la ruptoare, ca să domolească mînia lui gata de nimicire.
33. Căci ei se răzvrătiră împotriva duhului (lui Dumnezeu) şi Moisi rosti cu buzele sale, cuvinte nechibzuite.

38... şi pîngăriră pămîntul cu sîngele vărsat.
CVII. 1. Lăudaţi pre Domnul...
8. Să laude deci pre Domnul pentru milele lui şi pentru minunile lui către fiii oamenilor!
9. Căci el a săturat sufletul însetat.....
10... robiţi şi ferecaţi în lanţuri.

39—43. Dar (dela un timp) au dat înnapoi şi s'au încovoiat subt povara nenorocirei şi a obidei. Pentru că Domnul „revarsă ocara peste principii şi-i face să pribegească prin locuri singuratece şi fără căi, dar el ridică pre cei săraci din dosădirea lor şi sporeşte spiţa lor ca turmele". Privească aceasta cei drepţi şi să se veselească, iar cei vicleni să-şi astupe gura. O, de-ar fi cineva înţelept ca să ia aminte la toate acestea şi să priceapă binefacerile Domnului!
CVIII. 10... asupra Edomului arunc sandala mea, împotriva Filistenilor izbucnesc în strigăte de războiu.
11. Cine mă va călăuzi în cetatea întărită ?...
13. Ajută-ne împotriva asupritorilor noştri, căci ajutorul omenesc n'are nici o tărie.
CIX. 10. Copiii lui să ajungă hoinari şi să cerşească...
23—24. Asemenea umbrei care dă spre seară, eu mă duc; smuls sunt (de vînt) ca lăcustele! Genunchii mei tremură din pricina postului şi trupul meu este istovit şi uscat.
CX. 3. Poporul tău va fi plin de voie bună, în ziua adunării oştirii tale; tinerimea ta fi-va, pentru tine, ca roua din sînul zorilor pe sfinţii munţi.
CXI. Aliluia! Lăuda-voiu pre Domnul.....

CXI. 5. Bun este bărbatul care indură și imprumutează, tocmi-va cuvintele sale la judecată; că în veac nu se va clăti.
6. Intru pomenire veșnică va fi dreptul, de auzul rău nu se va teme.
7. Gata este inima lui a nădăjdui intru Domnul;

CXII. 5. Ca să-l așeze pre el cu boerii poporului său, cel ce face a lăcui cea stearpă în casă, maica ce se înveselește de feciori.

CXVII. 1. Mărturisiți-vă Domnului... (cf. V. 19 și 20).
CXVIII.[1] 28. Dormitat-a sufletul meu de trindăvie...
45. Și am umblat întru lărgime; că poruncile tale am căutat.
70. Inchegatu-s'a ca laptele inima lor...
81. Stinge-se spre mintuirea ta sufletul meu...
83. Că m'am făcut ca un foale în brumă...
91. Cu rînduiala ta rămine ziua....

96. Atot sfîrșitul am văzut sfîrșit, desfătată este porunca ta foarte.

126. Vremea este a face Domnului; stricat-au legea ta.
CXIX. 5. Vai mie! Că nemernicia mea s'a îndelungat, sălășluit-am cu salașele lui Chedar, mult a nemernicit sufletul meu.

CXXI. 2. Stind era picioarele noastre în curțile tale Ierusalime, Ierusalimul cel ce se zidește ca o cetate; a căruia impărtășirea lui este dimpreună.

CXXIII. 4. Piriu a trecut sufletul nostru, iată a trecut sufletul nostru apa cea fără de stare.
CXXIV. 3. Că nu va lăsa Domnul toiagul păcătoșilor peste soarta drepților.

CXII. 5. Fericit este omul milosird, care dă cu împrumut și care își rîndueşte lucrurile cu dreptate.

6. In veci nu se va clătina; pomenirea dreptului va fi veșnică.
7. De veștile cele rele el nu se va teme, căci inima lui e tare; el nădăjduește în Domnul.
CXIII. 8. Ca să-l pună în rînd cu căpteniile, cu mai marii poporului.
9. El sălășluește pe cea stearpă în casă, mamă fericită de copii. Alluia !
CXVIII. 1. Lăudați pre Domnul...

CXIX. 28. Sufletul meu lăcrămează de întristare...
45. Slobod vroesc să umblu (în viață)...
70. Inima lor este nesimțitoare ca osînza...
81. Sufletul meu tînjește după mîntuirea ta...
83. Ajuns-am ca un burduf atîrnat la fum....
91. După dreptarul tău (făpturile tale) sunt și astăzi în ființă.
96. La orice desăvîrșire văzut-am hotar, legea ta singură e fără de hotar.
126. Vremea este Doamne, ca să lucrezi, căci ei au stricat legea ta.
CXX. 5. Vai mie ! că sunt oaspete în Meșek și sălășluesc în corturile lui Kedar !

6. Prea multă vreme oblăduit-a sufletul meu cu cei ce sunt dușmanii păcii !
CXXII. 2—4. Și picioarele noastre stau (acum) la porțile tale Ierusalime ! Ierusalime, tu cea din nou clădită, ca o cetate vîrtos închegată întru sine, și către care se sue semințiile.....
CXXIV. 4—5... puhoiul ar fi trecut peste noi, atunci valurile vijelioase ar fi covîrșit sufletele noastre.
CXXV. 3. Că nu va lăsa schiptrul celui fără de lege să apese asupra moștenirii celor drepți...

[1] Din acest psalm notăm numai cîteva diferențe. Ele sînt prea multe și cu privire la fraze și la nuanțele diferitelor sinonime, așa că ne-ar lua prea mult loc. Cine vrea să facă o comparație aprofundată, va ceti cele două traduceri.

CXXV. 1. Cind a întors Domnul robia Sionului făcutu-ne-am ca niște mingiiați. 2. Atuncea s'a umplut de bucurie gura noastră și limba noastră de veselie. 3. Atuncea vor grăi între neamuri. 4. Mărit-au Domnul a face cu dînșii, mărit-au Domnul a face cu noi: fost-am veselindu-ne.
5. Intoarce Doamne robia noastră ca piraele în austru.
6. Cei ce seamănă cu lacrămi cu bucurie vor secera.
7. Mergînd mergea și plîngea, aruncind semințile sale.
8. Și venind vor veni cu bucurie, luindu-și mănunchile sale.

CXXVI. 1. De n'ar zidi Domnul casa, în deșert s'ar osteni cei ce zidesc.
2. De n'ar păzi Domnul cetatea, în deșert ar priveghea cel ce o păzește, în deșert este vouă a mineca. 3. Sculați-vă după ce ați șezut, cei ce mincați piinea durerii.
4. Cind va da iubiților săi somn, iată moștenirea Domnului, fiii, plata rodului pîntecelui. 5. Ca niște săgeți în mîna celui tare, așa fiii celor scuturați.

6. Fericit este, carele își va plini pofta sa dintr'inșii nu se vor rușina, cind vor grăi vrăjmașilor săi în porți.
CXXVIII. 3—4. Preste spatele mele au lucrat păcătoșii, îndelungat-au fără de legea sa. Domnul cel drept a tăiat grumazii păcătoșilor.

CXXX. 1. Doamne, nu s'a înălțat inima mea, nici s'au înălțat ochii mei. 2. Nici am umblat întru cele mari, nici întru cele mai minunate decît mine. 3. De nu m'am smerit cu gîndul, ci am înălțat sufletul meu. 4. Precum este cel înțărcat spre maica lui, așa vei răsplăti spre sufletul meu. 5. Nădăjduiască Israil spre Domnul de acum și până în veac.

CXXXI. 5. Și odihnă timplelor mele...
11. Juratu-s'a Domnul lui David cu adeverință...

CXXVI. 1. Cind Domnul va face întoarsă calea robilor Sionului, vom fi așa ca unii cari visează. 2. Atunci gura noastră va fi plină de hohote de veselie și limba noastră prididită de cintece. Atunci se va spune printre neamuri: „Dumnezeu a făcut cu ei lucruri minunate !" 3. Intr'adevăr, Dumnezeu a făcut cu noi lucruri preamărețe. Și noi vom fi desfătați de bucurie. 4. Fă Doamne întoarsă calea noastră, ca șuvoaiele din Negheb. 5. Fie ca acei ce seamănă cu lacrimi, să secere cu veselie. 6. Plîngînd, sămănătorul merge mereu nainte aruncind valuri de sămînță, iar cînd vine (secerișul) aduce snopi hăulind de voie bună.
CXXVII. 1. Dacă Dumnezeu nu zidește casa, în zadar se ostenesc cu ea cei ce o zidesc; dacă Domnul nu păzește cetatea în deșert priveghează străjuitorii ei. 2 De prisos vă este să vă sculați de vreme, de prisos că este să vă culcați tîrziu, mîncind o piine agonisită trudnic: căci Domnul o dă la fel iubiților săi în timp ce dorm. 3. Intr'adevăr copiii sunt o moștenire de la Domnul; rodul pîntecelui este o răsplată de la el. 4. Precum sunt săgețile în mîna celui viteaz, așa sunt feciorii născuți la tinerețe. 5. Fericit este bărbatul care are tolba lui plină cu atari săgeți !
6. Nu se vor face de ocară, cind vor sta de vorbă cu dușmanii, la porțile cetății.

CXXIX. 3—4. Pe spinarea mea plugarii au arat cu plugul, și arătura lor au tras-o în lung și'n larg. Dar Domnul este drept. El a tăiat ștreangurile nelegiuților !
CXXXI. 1. Doamne, inima mea nu este trufașă și ochii mei nu știu ce e îngîmfarea: nu năzuesc la lucruri cari sunt prea grele și prea înnalte pentru mine.
2. Dimpotrivă ! Am liniștit și am domolit sufletul meu ! Precum copilul înțărcat stă lîngă maică-sa, așa ca un copil înțărcat este sufletul meu în mine !...
4. Israile, puneți nădejdea în Domnul, acum și deapururi !
CXXXII. 4... și nici genelor mele să ațipească. 11. Jurat-a Domnul lui David un jurămînt adevărat.

CXXXV. 13. Celui ce a împărţit Marea Roşie în despărţituri...
CXXXVI. 7. Să se lipească limba mea de grumazul meu...
CXXXVIII. 2... cărarea şi funia mei tu ai iscodit.

3—4. Şi toate căile mele mai nainte le-ai văzut, că nu este vicleşug în limba mea. Iată, Doamne, tu ai cunoscut cele de pe urmă şi cele de demult; tu m'ai zidit şi ai pus preste mine mîna ta.
10—11. Şi am zis: au doară întunerecul mă va acoperi? Şi noaptea este luminare întru desfătarea mea. Că întunerecul nu se va întuneca de la tine şi noaptea ca ziua se va lumina, precum este întunerecul ei aşa şi lumina ei.

14—17. Nu s'a ascuns osul meu de la tine, care l-ai făcut într'ascuns şi statul meu în cele mai de jos ale pămîntului. Cel nelucrat l-au văzut ochii tăi; şi în cartea ta toţi se vor înscri; zile se vor zidi şi nici una întru dînşii. Iară mie foarte sunt cinstiţi prietenii tăi Dumnezeule, foarte s'au întărit stăpîniile lor. Număra-voiu pre dînşii şi mai mult decît nisipul se vor înmulţi; sculatu-m'am şi încă sînt cu tine.

19. Că pricinuitori sînteţi întru gînduri, lua-vor întru deşertăciune cetăţile tale.
CXXXIX. 10—11. Capul înconjurării lor, osteneala buzelor lor va acoperi pre dînşii. Cădea-vor peste dînşii cărbuni cu foc, surpa vei pre ei în ticăloşie şi nu vor putea răbda.

CXL. 7—8. Că încă şi rugăciunea este întru bunevrerile lor; înghiţitu-s'au lîngă piatră judecătorii lor. Auzi-se-vor graiurile mele că s'au îndulcit ca o brazdă de pămînt s'au rupt pre pămînt, risipitu-s'au oasele lor lîngă iad.

CXLI. Perit-a fuga de la mine şi nu este cel ce caută sufletul meu.

CXLII. 6. Tins-am către tine mîinile mele; sufletul meu ca nişte pămînt fără de apă ţie.

CXXXVI. 13. Pre cel ce a despicat în două Marea Roşie...
CXXXVII. 6. Să se lipească limba mea de cerul gurii mele,
CXXXIX. 3. Fiecă merg, fie că stau culcat, nimic nu-ţi scapă şi toate cărările mele îţi sunt bine ştiute.
4. Căci de-abia ajunge cuvîntul pe limba mea şi iată, Doamne, tu îl cunoşti desăvîrşit.
5. Înnapoia mea şi înnaintea mea simt împresurarea ta şi mîna ta o ţii deasupra mea.
11—12. Şi dacă aş zice: „Întunerecul poate mă va învălui, dacă lumina din jurul meu s'ar face noapte...". Dar şi întunerecul nu este întunerec pentru tine, căci noaptea este luminoasă ca ziua, fie întunerec, fie lumină pentru tine este deopotrivă.
15—18. Nu-ţi era ascunsă fiinţa mea, cînd am fost urzit în adîncurile cele mai de jos ale pămîntului. Ochii tăi mă vedeau abia cînd eram în zămislire şi scrise erau în cartea ta toate zilele hărăzite mie, mai nainte ca să se fi înfiripat vre-una. Şi pentru mine, Dumnezeule, cît sunt de nepreţuite gîndurile tale şi cît de uriaş este numărul lor! Dacă aş sta să le socotesc sunt mai numeroase de cît grăunţii de nisip; mă deştept (din adîncirea mea) şi sunt tot lîngă tine.
20. Ca unii cari vorbesc despre tine cu gînduri viclene, şi duşmani fiindu-ţi, iau în deşert numele tău.
CXL. 10—11. Peste capul celor ce mă împresoară să cadă viclenia urzita de ei înşişi. Prăvălească-se peste ei cărbuni aprinşi, cază în foc şi în prăpăstii din care să nu se mai scoale!
CXLI. 5... Şi atunci iarăş cu rugăciunea mea întîmpina-voiu vicleniile lor. 6. Prăbuşiţi vor fi judecătorii lor pe povîrniş de stîncă! Dar poporul va asculta cuvintele mele căci sunt cu şart. Ca atunci cînd ari sau scobeşti pămîntul (şi dai de oase) aşa sunt oasele mele risipite la poarta împărăţiei morţilor.
CXLII. 5... Orice loc de scăpare îmi este închis, nimeni nu întreabă de mine.
CXVLII. 6. De aceea întind mîinile mele către tine; sufletul meu ca un pămînt însetat de apă, tînjeşte după tine.

CXLIII. 13—14. Ai căror fii ca nişte tinere odrasle înfipte întru tinereţile lor. Fetele lor înfrumuseţate, împodobite cu asemănarea Bisericii.

17. Nu este cădere de gard, nici trecătoare, nici strigare în uliţele lor.
CXLV. 3. Ieşi-va duhul lui şi se va întoarce în pămîntul său.

CXLVI. 1. Lăudaţi pre Domnul că este bun psalmul; Dumnezeului nostru să se îndulcească lauda.

11. Nu întru puterea calului va voi, nici în pulpele bărbatului bine îi va plăcea.
CXLIX. 6. Înălţările lui Dumnezeu în gîtlejul lor...

CXLIV. 12. Ca fiii noştri să se asemene unor plinte frumos crescute în tinereţea lor, iar fiicele noastre să fie asemenea columnelor de la colţuri, sculptate, precum sunt cele din palate.
18. Nici o spărtură în ziduri! nici o ducere în robie şi nici un bocet în în uliţile noastre!
CXLVI. 4. Căci atunci cînd iese duhul lor, ei se întorsc iarăşi în pămîntul dintru carele au fost luaţi;
CXLVII. 1. Aliluia! Lăudaţi pre Domnul, că bine este să preamărim pe Dumnezeul nostru, căci plăcută şi cu bună cuviinţă este lauda.
11. Domnului nu-i este dragă puterea calului şi cel iute de picior n'are trecere înnaitea lui.
CXLIX. 6. Fie preamărirea Domnului în gura lor...

* * *

Cu toate contrazicerile, opoziţia şi puţina pregătire obştească pentru această imperioasă problemă a reînfloririi Sfintei Scripturi, puterea vremii şi a ideii este nebiruită.[1] Pe

---

[1] Traducerea noastră — făcută după textul masoretic, ediţia R. Kittel, *Biblia Hebraica*, 2 vol. Lipsiae, 1905—1906 — este o necesitate pentru Biserica şi Ţara noastră. Preoţii misionari nu au o Biblie tradusă din fîntînile originale, pe care s'o poată opune cu succes în lupta de fiecare zi cu sectanţii. Lumea cultă şi pătura de jos a poporului vrea să citească lucruri înţelese. Cu Psaltirea de până acum nu putem să mai ţinem piept propagandelor inovatoare. Această cerinţă, care se observă la noi tot mai accentuat, e rezultatul unui curent existent în toată lumea creştină şi mai ales apusană. Francejii au două ediţiuni, până acum, din Biblia tradusă de pe textul original: una de Crampon — ediţiunea catolică — şi alta protestantă, datorită lui Louis Segond, lăsînd la o parte lucrarea de erudiţie: „La Bible du Centenaire". Germanii au mai multe ediţiuni, unele mai vechi, altele mai nouă, de asemenea şi celelalte naţiuni.

Dăm aci o listă de cele mai de samă traduceri făcute din l. ebraică, în ultimul timp, pentru a se vedea, că avem de a face cu un fenomen general, resimţit în fine şi la noi:

GIOV. LUZZI, *La Biblia tradotta dai testi originali e annotata.* Firenze, 1922, in curs de publicare.
A. CRAMPON, *La Sainte Bible.* Traduction d'après les textes originaux, Nouv. éd. Paris, 1923.
J. MOFFAT, *The Old Testament.* A New Translation. London 1924.
J. MOFFAT, *The Old Testament.* A New Translation. In one volume. New-York, 1926.
The Westminster version of the Sacred Scriptures. London, 1922.
The Holy Bible. Reprinted acording to the Authorished Version. London, 1925—1926.
A. R. GORDON, Meek, Smith, Watermann. *The Old Testament.* A American Translation. London (Chicago) 1927.

cînd adunam elementele acestui studiu și îl alcătuiam, înaltele noastre autorități bisericești au luat o importantă hotărîre.

Sintem și răminem convinși că a venit ceasul să dăruim neamului rominesc și bisericii naționale o traducere nouă a Bibliei, făcută, de data aceasta, din obîrșiile ebraice. Conducătorii Bisericii gîndesc la fel, dar socotesc că până la această operă este oportun să revenim asupra Bibliei noastre romînești și să-i aducem toate îmbunătățirile cu putință. Drept aceia, factorii competenți ne-au invitat la o serie de consfătuiri și ne-au cerut să le dăm concursul nostru pentru revizuirea vechiului text biblic existent.

Am primit această idee și am ridicat asupră-ne povara revizuirii Sfintei Scripturi. Poate că drumul spre opera visată de noi — dar probabil rezervată nepoților noștri — trece prin regiunea prealabilă a unei îmbunătățiri a ceiace avem lăsat dela strămoși.

Cînd această muncă de revizuire va fi făcută, desigur că o comisiune examinatoare va fi chemată să cerceteze și să desbată. Ca să stingem neînțelegerea dintre noi și să mîngiiăm pe I. P. S. Atanasie Mironescu, îi dorim, din toată inima, să rămînă sănătos și ager, până la închegarea acestei comisiuni bisericești și academice.

Gala Galaction și Pr. Vasile Radu

G. L. ROBINSON, ROBERTSON, MORGAN, TORREY, *The Master Bible*. A Bible with Helps. Chicago 1926.
N. SCHLOEGL, *Die Heilige Schrift des Alten Bundes*. 2 vol. Wien, 1922.
E. KAUTSCH, *Die Heilige Schrift des Alten Bundes*. Nach dem Grundtext übersetzt, 2 vol. Mainz, 1924.
Eine Alttestamentliche Schriftreihe. München, 1925—1926.
H. MENGE, *Die Heilige Schrift des A. und N. Testament*. Stuttgart, 1926.

La moartea lui Georges de Porto-Riche

Moartea lui Georges de Porto-Riche a atras din nou atenția lumii literare asupra operii și a vieții sale. El dispare într'un timp cînd mîndria scrisului se pleacă, tot mai mult, exigențelor tirajului și tiraniei popularității. Figura lui, „cu profunzimea și fineța privirii, cu grația visătoare și dureroasă, cu farmecul trăsăturilor incomparabil", — cum o evoacă sensibil unul dintre biografi, — a stăruit să se proecteze pe fondul tendințelor vremii literare actuale, ca o protestare vie împotriva preocupărilor excesive pentru bunurile materiale.

Georges de Porto-Riche nu a voit să lucreze numai cu pilda operei. Oricît de profundă s'a străduit să o creeze, el a tins să dea și exemplul vieții închinate întăririi caracterului. Cariera lui este demonstrarea vie a unui spirit de o stăpînire rară, plecat asupra perfecționării continue a unei concepții unitare. Cei care s'au străduit să-i adîncească opera, pot bănui sforțările imense, risipite de Porto-Riche în stăpînirea temperamentului său înfrigurat, agitat de clocotul pasiunilor ce străbat cu violență viața eroinelor sale.

Scriitorul francez a produs puține opere și a consimțit să dea la iveală încă mai puține. In vîrsta matură, a refuzat să dea publicității lucrările din prima tinerețǎ. Culegerea de versuri apărută la începutul activității lui literare, subt titlul *Bonheur manqué*, — de o însemnătate covîrșitoare în urmărirea dezvoltării concepției fundamentale a pieselor sale, — i-a fost smulsă, după multă trudă, de un editor tenace, spre a putea fi dată pentru a doua oară publicității.

Porto-Riche era urmărit demonic de preocuparea perfecțiunii. Această aplicare critică severă cerea o continuă autoexaminare. Privirea scrutătoare și arzătoare, pe care dramaturgul francez o arunca mereu în profunzimile sufletului său, a rămas, in cele din urmă, fixată într'un punct hipnotic. Ideile și sentimentele din *Bonheur manqué* au trecut, printr'un proces continuu de reeditare, — prin piesele de mai

tirziu, care au format așa numitul său teatru „al iubirii". In toate „*comediile*" sale, —cum îi plăcea să le intituleze, — străbătea un suflu unic, o concepție ce se lega stăruitor de cea a producției anterioare, până la a da impresia unei obsesii suverane.

Repetirea subt felurite forme a ideii, în căutarea expresiei liberatoare, ajunsese să exercite o tiranie apăsătoare asupra autorului *Indrăgostitei*, făcîndu-l să respingă cu nemulțumire lucrările anterioare, care nu-i putuseră da sentimentul că realizase deplin frămîntările chinuitoare ale inspirației. Așa se lămurește rezerva și rezistența lui împotriva retipăririi versurilor din *Bonheur manqué*.

Moartea lui Porto-Riche a închis circuitul din care poate fi privită perspectiva operei. Ideile conținute în *Bonheur manqué* s'au fixat în *Indrăgostita* și în *Trecutul* și s'au adîncit în *Omul de altădată*. Perfecția expresiei se epuizase însă, prin sforțarea supremă din primul lui mare succes: *Indrăgostita*. Stăruința ulterioară în perfecționarea modulării, a dus la pierderea acelei concentrări pline de simplitate din *Indrăgostita*, îngreuind acțiunea prin bogăția paradoxelor și ideilor din *Trecutul* și prin complicarea excesivă a frămîntărilor sentimentale și a acțiunii din *Omul de altădată*.

Piesa într'un act, în versuri, viguros satirică, *Necredinciosul*, aruncă, prin gura cinicului filozof Lazzaro, cugetarea amară, care avea să inspire, mai tîrziu, lui Porto-Riche atîtea efecte dramatice:

„toujours, malgré leurs flammes,
Les hommes ont menti sur la bouche des femmes".

Tradiția galantă a Franței formulase de mult ideia aceasta a neconstanței bărbatului în dragoste, în forme literare multiple. Porto-Riche îi dăduse, cel mult, o nouă expresie concisă și lapidară. Gravitatea pe care avea s'o pună însă în repetarea și în adîncirea dureroasă a cugetării, trebuia să-i dea o semnificație deosebită.

Dezechilibrul sentimental între absorbțiunea totală a sufletului feminin în pasiunea dragostei și nesinceritatea sau versatilitatea amoroasă a bărbaților pe care Porto-Riche îi prezintă în piesele sale, trebuia să izbucnească în tonuri de o rezonanță profundă și de o violență impresionantă. Dramaturgul francez s'a făcut ecoul acelei lupte surde între tendința spre dominație pasională a femeii în dragoste și egoismul libertar al bărbatului.

Versurile din *Bonheur manqué* proclamaseră realitatea neînlăturabilă a acestui conflict și nuanța de adversitate, aspră și crudă, pe care o strecoară în frămîntările iubirii. Eroul poemului își pusese acolo chestiunea de conștiință în fața femeii dorite, atunci cînd presimțise capitularea ei apropiată:

„Izbînzile noastre sînt înfrîngerile lor
„Căderea ei apropiată o micșorează".

Apoi, formularea vie și precisă a conflictului:

„Vom proceda ca adversari"...

Adversitatea aceasta a putut-o ispăși Fedra lui Racine pentru iubirea ei impură. Destinul pedepsea astfel înclinarea pe care morala socială o condamna. Eroinele lui Porto-Riche însă, începînd dela fragedul și incoruptibilul sentiment de dragoste al Vaninei și trecînd prin profunzimea pasiunii tinere a Germainei și cea devastatoare a Dominiquei și a Thérèsei, au nutrit numai înclinări pe care și legea, și morala, și societatea le încurajau. Cu excepția Vaninei, care nu cunoscuse decît înclinarea fecioriei spre iubire, și a eroinei din *Trecutul*, Dominique, — care ar fi dorit însă, cu toată aprinderea, să consacre dragostei ei pentru Prieur o alianță eternă, — eroinele lui Porto-Riche, Germaine și Thérèse, sînt femei măritate. Furtuna pasională își alimentează pustiirea din flacăra căminului. Puțini ar fi putut crede că viața conjugală, care apare ca soluția pacificării sentimentului și a domolirii furtunilor iubirii, poate servi ca fundament unei tragedii moderne a dragostei.

Porto-Riche a putut utiliza cu succes în piese moderne elemente tragice, creînd puținele tragedii burgheze, pe care literatura celor cincizeci de ani din urmă le va putea lăsa posterității.

Dela eroinele teatrului lui Racine , trecînd prin acel exemplar de excepție al lui Dumas-fiul, Marguerite Gautier, teatrul francez n'a putut zămisli temperamente feminine de o puritate, profunzime și tărie de sentiment, care să egaleze pe cele evocate de Georges de Porto-Riche. Desigur, umbra lui Racine se întinde impresionantă, aproape gigantică, pe cîmpul concepției dramatice a lui Porto-Riche, dar nu întunecă personalitatea creațiilor acestuia. Și clasicul francez al veacului al șaptesprezecelea își concentra toată afecțiunea asupra nefericirilor sentimentale ale femeii învinse de pasiune și crea eroinelor aureola morală, pe care cu greu se hotăra să o acorde personajelor masculine. Racine a făcut să vibreze de demult, prin ecourile timpului, cuvintele înflăcărate ale dragostei nefericite, intensificînd prin cadența versului și prin viața concentrată a expresiei sale, efectul tragediei iubirii asupra spectatorilor.

Porto-Riche a găsit, poate, în opera tragedianului francez, esența concepțiunii eroinelor, cărora le-a dat, mai tîrziu, viața scenică. Dar nici Racine nu își crease eroinele din neant. Fedra, Andromaca, Ifigenia, îl impresionaseră în lecturile lui Euripid. El a substituit unei concepțiuni păgîne, morala, conștiința și gîndirea vremii sale, dîndu-le un vestmînt, căruia timpul nu-i poate altera frăgezimea colorii.

Porto-Riche a reluat acel „sublim al pasiunii' pe care-l aflase în piesele lui Racine, dar numai în esenţa lui cea mai pură, fără reminiscenţa unor fapte istorice sau a unor situaţii dramatice. Acestea din urmă erau doar armătura pe care se ridica rugul pasiunii. Emulii de valoare îndoelnică ai tragedianului francez au fost impresionaţi, pe vremuri, doar de frumuseţa armăturii, nu de puritatea flacării. Porto-Riche, dimpotrivă, a rămas cu ochii aţintiţi la flacără şi cu privirea fascinată de tăria ei.

A primi astfel esenţa cea mai pură a concepţiunii lui Racine şi a te pătrunde de sensul ei profund şi intim, nu este puţin. A atribui însă numai atît meritului lui Georges de Porto-Riche, ar însemna să i se facă o nedreptate din acelea pe care istoria literară a trebuit de multe ori să le îndrepte, subt presiunea adevărului reparator.

Porto-Riche şi-a tras seva din trecutul literar al Franţei, dar el a avut marele merit de *a adapta înţelegerii şi sensibilităţii moderne, mobilele şi desfăşurarea pasiunii eterne a dragostei*. El a putut izbîndi în greaua sarcină pe care şi-o impusese, graţie temperametului său de o fineţă feminină şi datorită structurii lui sentimentale, aptă să perceapă cele mai uşoare rezonanţe ale sensibilităţii amoroase a societăţii contemporane. Impregnîndu-se de atmosfera sentimentală a timpului său şi redînd-o concentrată în viaţa scenică, Porto-Riche a făcut operă de creator. El a putut să spună singur cu mîndrie: „Autorul *Indrăgostitei* e tatăl a puţine piese, dar e bunicul multora". Dacă Porto-Riche nu ar fi posedat forţa creaţiunii proprii, el nu ar fi putut inspira şi influenţa atît de puternic teatrul ultimelor patru decenii. Aproape tot ce drama pasională a Franţei a produs în domeniul dragostei, în ultimul deceniu al veacului trecut şi, după aceia, în deceniile următoare, se vădeşte a nu fi fost străin de inspiraţia operei lui Porto-Riche.

Sînt iubiri fizice acelea pe care le descrie autorul *Indrăgostitei* şi al *Trecutului?* Sînt amoruri filtrate şi epurate de sentimentalismul romantic? Evocă dramaturgul francez numai atracţia animalică, pe care materialismul ştiinţific a prezentat-o generaţiilor moderne în toată goliciunea ei? Strigă oare *această* atracţie, contrariată şi sfîşiată, prin accentele tragice ale eroinelor? Cine ar putea răspunde cu simplitate, acolo unde toate nuanţele se străbat şi se împletesc?

Cu toată complexiunea sentimentelor eroinelor sale, Porto-Riche a conservat netezimea desăvîrşită a expresiei. In dialogul său sobru, viu şi concentrat, pare că iubirea se adaptă şi porneşte dela izvoarele originare, fără opriri, fără şovăiri, fără deviaţiuni. Cum izbutise autorul *Indrăgostitei* să-şi ferească spectatorii tocmai de percepţia celor mai grave frămîntări ce-l animaseră în momentul concepţiunii, rămîne taina marelui său talent şi a forţei creaţiunii sale.

Intr'un portret recent, pe care-l publică asupra scriitorului dispărut, Henry de Regnier pomeneşte de acel „ceva îndărătnic şi întunecat" în firea lui Georges de Porto-Riche. Nu ştiu dacă „îndărătnicia" era o trăsătură a temperamentului, sau numai un reflex faţă de mentalitatea şi uşurinţa de caracter a societăţii înconjurătoare. „Intunecarea" lui Porto-Riche devine însă explicabilă, prin prevenirea pe care i-o strecurase, într'o carieră lungă şi grea, ingratitudinea ce întîmpinase în debuturile sale literare, şi prin greutăţile pe care i le pusese în calea comunicării propria lui familie.

Firea retrasă şi satira, cîteodată vădit iritată a scriitorului francez, ascundeau svîcnirile unui temperament generos, pe care vîrsta înaintată nu izbutise să-l stingă subt cenuşa trecutului. Porto-Riche a rămas, pănă la moarte, cu aceiaşi vibrare intensă a sentimentului şi cu aceiaşi flacără nepotolită a vieţii. Imposibilitatea lui fonciară de a aborda, pe calea expresiei literare, alte teme de creaţie decît cele din trecut, arunca însă, asupra acestui spirit viu, umbra regretului profund.

In ultimile zile ale vieţii sale, Porto-Riche se epuiza, citind prietenilor adunaţi la patul lui de suferinţă, versuri din tragediile lui Racine. Autorul *Omului de altădată,* dădea exemplul suprem al tendinţei de a învinge moartea prin iubire, prin iubirea ce-l lega de trecutul literar al Franţei, de creaţiunile lui Racine, de operele ce-i formaseră simţirea şi-i modulaseră temperamentul.

Ziarele spun că, în clipele de agonie, Porto-Riche murmura numele eroinelor lui. Nimeni mai mult decît dînsul nu le putea zări într'o strălucire mai vie, nimeni nu putea simţi pentru ele mai mult decît acel care le dăduse viaţă din viaţa lui, în frămîntările liberatoare ale creaţiunii.

Apariţia, în apoteoza luminii finale, a tuturor eroinelor pe care le rupsese din sensibilitatea lui şi le aruncase în arena vieţii, trebue să fi trezit ultima vibrare de satisfacţie pe care pămîntul i-o putuse hărăzi.

Aureliu Weiss

Impresii din Italia[1]

Imprejurimile Romei

Roma e ca un diamant pe o brățară, pe-al cărui cerc de aur sînt bătute și alte nestimate, neapărat mai mici, dar sclipitoare și captivante: e vorba de toate acele împrejurimi ale cetății eterne, unele cățărate pe munte, ca Frascati, Tivoli, Albano, înfîrșit, una așezată în vale — localitatea Ostia — la marginea mării, cu care Roma a rămas vecină, fără a-și putea trimite palatele ei până acolo și fără a primi corăbiile Mediteranei la cheiuri proprii de port maritim.

Dela Roma la Ostia sînt vre-o douăzeci și cinci de kilometri, — ceva mai mult decît distanța dela Iași la rîul Prut. Dar dela Roma la Ostia se poate ajunge foarte repede pe o șosea asfaltată și strejuită de o pădure de becuri electrice, șosea construită de curînd în locul unui drum mai ocolit și mai vechiu, de aceiași energie creatoare a lui Mussolini, căreia n'ar putea nimeni să-i drămuiască admirația dacă n'ar fi acel continuu zăngănit de sabie războinică, ce turbură și amenință pacea așa de scumpă a lumii.

Mă predau într'o după amiază inițiativei unui localnic care voește să mă plimbe și stopează la poarta hotelului într'un automobil de ultimul model.

Străbatem în fugă Roma, care în cîteva zile mi-a ajuns familiară și îmi deșteaptă, la principalele ei răspîntii, senzația încă neuzată a locului pe care acum îl recunoști.

La marginea orașului, mașina se oprește în fața unei monumentale bazilici pe care n'o cercetasem încă: *San Paulo fuori le mura*, construcție în mare parte nouă, așezată pe locul altei biserici care a ars, cu toate că se afla de-asupra osemintelor apostolului Paul și te-ai fi așteptat poate s'o apere de mistuirea limbilor de foc.

Se intră în pătratul unei curți elegante, din mijlocul căreia se ridică statuia apostolului convertit printr'o minune

[1] Fragmentul acesta precum și cele două anterioare, apărute în paginile „Vieții Romînești", fac parte dintr'un volum de note de călătorie, „Impresii din Italia", care va apărea, dimpreună cu alte capitole inedite, în editura „Casei Școalelor".

la credința Mîntuitorului, pe care, după asta, a slujit-o fără odihnă și cu fanatism. Suim cîteva trepte și pe-o ușă laterală, pătrundem în vasta biserică, unde ne oprim, neîndrăznind a păși de-odată pe luciul strălucitor al marmorei, ce pare un lac în bătaia soarelui. Sfiicioși intrarăm în cele din urmă, ajungînd tîrziu în fundul bisericii, atît din cauza chibzuirii pașilor, cît și din aceia a distanței enorme. Coloanele, una lîngă alta, pe amîndouă părțile îți amintesc un deșiș de codru în mijlocul căruia s'ar deschide o poiană, sau mai exact un iezer de cristal. Până te apropii de fundul perspectivei, unde deslușești limpede altarul subt un baldachin, ai putea să iei superba încăpere, drept orice, nu zic, afară de biserică, dar în nici un caz exclusiv biserică. Mai ales prospețimea ei neuzată, îți coboară în suflet mai degrabă gînduri profane, fiindcă suflul divinității străbate parcă mai lesne prin crăpături de ziduri sau prin bolte afumate...

Nu contribue prea mult la impresia de biserică nici nesfîrșita galerie a tuturor papilor, în ordinea lor cronologică, subt formă de medalioane de mozaic. Cu toate că sînt încă ochiuri libere, rezervate papilor viitori, totuși șirul acelor care au fost, este considerabil de mare, — și acel care ar trebui să-i memoreze, ar avea desigur o caznă similară cu aceia a memorizării tuturor voevozilor noștri, inclusiv a acelora fără însemnătate care au domnit o lună-două. Mai interesantă decît biserica, este desigur vechea mănăstire, în nemijlocita vecinătate a templului abia scos din cutie. Odinioară adăpost de benedictini, acum se vizitează ca orice muzeu, și este plin de farmec careul de arcade, care încadrează rondurile și brazdele unei grădini interioare, în care sgomotul nu răzbate de nicăeri. Aceiași arhitectură la aceste edificii medievale, ca în vechile case romane, unde grădina dispărea discretă în interiorul unui pătrat de arcade, — așa după cum se vede și astăzi din dezgropările făcute la Pompei.

Din nou sîntem în mașina care aleargă ca o vijelie pe asfaltul șoselei Roma-Ostia. Peisajul n'are nici o frumusețǎ: cîmpie plană și despodobită, — dar ne încîntă voluptatea vitezei și mai ales perspectiva mării apropiate.

După ce traversăm lungi întinderi deșerte, se ivesc în calea noastră iarăși panouri de ruine. E Ostia cea veche, odată în vecinătatea mării, dar astăzi la trei kilometri departe de valurile ei, împinse de înaintarea uscatului. Văzusem prea multe ruine și atît eu cît și proprietarul mașinii sîntem grăbiți să atingem țărmul și să avem mai curînd senzația infinitului de ape. Așa că trecem fără cercetare pe lîngă zidurile năruite, pîndind dunga de safir albastru, care nu întîrzie să tivească marginea de jos a zării.

Ostia cea nouă e o stațiune în formație, dar care se încheagă repede, avînd de pe acuma un cheiu elegant de vile

și hoteluri. O punte ne trece la rotonda unui pavilion clădit în mare și încins de jur împrejur de un balcon cu balustradă pe care facem încet ocolul, pentru a contempla în toate direcțiile și a reține cît mai mult priveliștea mării nesfîrșite.

Restaurantul din lăuntrul rotondei este închis, așa că rămînem tot timpul afară, în bătaia curentului care suflă din spre mare. Ne oprim un moment la galantarul pitoresc al unui negustor ambulant care vinde superbe scoici colorate de forma pălăriei vînătorilor noștri de munte, cu unul din boruri întors. Tocmai mă tocmiam asupra prețului, care nu e fix decît pentru naivi sau timizi, cînd tovarășul meu îmi arătă cu degetul spre punte, de unde venea un domn robust cu o bărbuță căruntă de satir, întovărășit de-o tînără distinsă și subțire ca o silfidă.

— Îi vezi? E ministrul de finanțe Volpi, și fiica sa, căsătorită cu un prinț.

In timp ce dînșii înaintau în direcția noastră, mi-a venit în minte palatul dela Veneția, unde locuește acest magnat al finanței mondiale, palat pe care l-am revăzut de curînd din gondolă, la ceasul înoptării, sclipind de lumini la toate etajele, în timp ce în celelalte palate de pe Canalul Grande, abia dacă era aprinsă ici și colo cîte o singură fereastră.

Volpi, venit și dînsul la Roma pentru sărbătorile nunții principelui moștenitor, e prea deprins probabil cu priveliștea mării, pentru a nu face o raită la Ostia, punctul cel mai apropiat de mare al capitalei italiene. Trecînd pe lîngă noi, se salută afabil cu tovarășul meu, și aveam toate posibilitățile să-i fac cunoștința, dacă ași fi ținut la aceasta. Insă niciodată n'am avut tragere de inimă pentru cunoștințele care rămîn fără urmare, și care se reduc la o încrucișare efemeră. Colecție de stringeri de mînă n'am ambiționat să fac niciodată și am preferat să-l privesc de la distanță, ceiace am făcut cu stăruință, mai ales că fostul ministru, pe care nu l-a putut încăleca nici Mussolini, era un tip realmente interesant.

Nu trecu mult și se angajară pe punte doi civili eleganți și, cît ai clipi, Volpi îi întîmpină cu pălăria în mînă, în timp ce aceștia îl salutară mult mai puțin obsecvios. Fiica lui Volpi se apropiă și dînsa, făcînd o reverență respectuoasă, care în limba noastră s'ar numi mai plastic o „temenea". Mai ales înclinarea protocolară a tinerii femei, determina cu mai multă precizie rangul celor doi domni uscățivi și palizi, care erau doi membri ai familiei regale, veri primari ai Suveranului Italiei. Conversația se încinse volubilă, mai ales din partea lui Volpi, fiindcă cei doi principi vorbeau mai rar și mai cu economie. Era vorba, pare-se, de un proect de vînătoare, ocupația predilectă a nobililor în timp de pace.

După puțin, s'au separat cu aceleași înclinări grațioase de-o parte și cu același surîs binevoitor de partea cealaltă. Cineva care n'ar fi cunoscut rostul lucrurilor, desigur c'ar fi plasat, după exteriorizare, puterea reală aiurea decît era în realitate. Insă de fapt ce însemna puterea celor doi prinți de sînge, față de aceia a marelui financiar, care învîrtește atîtea ițe, care poate răsturna o situație și întocmi o alta? Față de forțele nouă ale finanței și politicei, închinăciunele platonice, de care se bucurau reprezentanții colaterali ai dinastiei domnitoare, erau o slabă și inofensivă revanșă...

* * *

Ca și 'n antichitate, — fie că a fost vorba de-o imitație, fie de-o simplă supunere la aceiași logică, — aristocrații și bogătașii din Roma, au vile în împrejurimi, unde se refugiază nu numai în timpul căldurilor verii, dar chiar, cîte o zi-două, și 'n anotimpuri mai răcoroase, dar în genere lipsite de asprimea acelor de la noi.

Până la suficienta desvoltare a Ostiei marine, cuiburile acestea luxoase sînt mai ales fixate în munte, în cele două șiruri, care se văd din Roma, albastre și zîmbitoare ca două făgăduinți: munții Albani de-o parte și munții Sabini de alta.

Firește, nu luna Ianuar este cea mai prielnică, pentru a te bucura de frumusețile acestor regiuni pitorești. Dar în sfîrșit, aceasta e luna cînd mă aflam la Roma, și neputînd prevedea cu precizie alte ocaziuni de revenire, era practic să văd tot ce era de văzut...

Cu dejunul în gît, ca să nu pierdem vreme, ne îndrumăm o mică ceată de compatrioți, către piața Termelor lui Diocletian, de lîngă care pleacă, la ore stabilite, tramvaiul electric către Frascati, localitatea cu care am decis să începem vizitarea împrejurimilor de munte.

In vagonul pus în mișcare, cîțiva italieni discută cu aprindere și într'un tempo de mare viteză.

— Curios, — spune cineva din ceata noastră, încredințat că nu va fi înțeles decît de noi, — curios, că așa cum vorbesc aceștia, italieneasca parcă e un fel de grecească; n'ar zice nimeni că se exprimă în cea mai armonioasă și mai muzicală limbă din lume!

— Nu sînt de acord, — răspunsei atuncea. Eu socot franceza cea mai muzicală, o muzică adevărată.

— Te înșeli, dovadă că la operă, limba franțuzească nu este potrivită. Italiana e incomparabil mai proprie, și chiar germana...

— Este adevărat, — am reluat cu vioiciune, — limba franceză nu prea merge pe muzică. Dar asta, fiindcă e o muzică ca însăși, iar atunci cînd o pui pe note îi înlocuești mu-

zica ei proprie, cu alta care n'o poate egala. Italiana și germana se dezvoltă cintate, se potențează; franceza insă e comprimată, in orice caz alterată. Unei muzici superbe, nu merge să-i adaugi altă arie. Să dau un exemplu și din limba noastră. Poeziile lui Eminescu niciodată nu impresionează cintate, așa cum te desfată recitate frumos. Fiindcă neasemănata lor muzică intimă e stricată de muzica suprapusă...

Conversația ajunsese foarte însuflețită și nici n'am băgat de samă că italienii curmaseră discuția și ne urmăreau interesați pe noi. La un moment, unul dintr'inșii ni se adresează politicos.

— Mă rog, ce nație sînteți d-voastră?

— Ghicește.

— Văd că vorbiți o limbă care sună ca a noastră. Sînteți spanioli.

— Nu.

— Portugheji.

— Nu.

— Atunci brazilieni.

— Nici asta.

— Atunci, nu pot ghici.

— Romini.

Italianul își scoase pălăria și zise teatral:

— Salut cu respect nația glorioasă, creată de divinul Traian.

Așa dar știa ce este Rominia, dar nu e mai puțin adevărat că și lui și altora—fiindcă scena nu se produce întâia oară, ci se repetă stereotip — nu le-a venit spontan in minte Rominia și nici n'au găsit-o singuri, fie și cu trudă, în memoria lor. Este drept că toți au auzit de țara noastră, însă trebue întâiu să le-o pomenești tu...

Este in orice caz o nuanță care nu prea te mulțămește...

Tramvaiul eșise din Roma și nu departe se deșirau pe cimpie ruinele vechiului apeduct, serii de arcade roșii, din loc în loc intrerupte, ca un mare balaur tăiat in bucăți. Lăsăm la o parte Via Appia, cu linia ei densă de chiparoși ascuțiți și de alți arbori în formă de umbrelă. Ne îndreptăm către un șir de înălțimi care își pierd treptat albăstreala, după ce mai intâiu străbatem o monotonă cimpie plană. Soarele de iarnă, cu cursa redusă, începuse deja să coboare și cu toate că cerul era senin, avea o blîndeță care-ți îngăduia să-l privești în față mai mult decît de obiceiu. Sîntem în sfîrșit la poala colinelor și tramvaiul începe a descrie curbe printre viile aruncate pe coastă, de unde se zămislește faimosul vin „Frascati" pe care îl găsești pe lista tuturor restaurantelor Romei. Din distanță în distanță, răsar vile albe cu obloanele trase, — centre de proprietăți particulare. O pantă mai

aspră pe care vagonul o suie pieptiș și ne oprim în cartierul elegant al orășelului, într'o vastă și luminoasă piață, cu colorit de stațiune climaterică. Piața este și dînsa în pantă, încadrîndu-se în sus cu intrarea ca o catapeteazmă a Vilei Aldobrandini și jos cu o superbă esplanadă, de unde poți privi peste prăpăstiile văilor, până departe, departe, într'o zare confuză și vaporoasă.

Pornim în trăsuri de piață care se mișcă așa de domol încît poți să studiezi admirabil locurile pe care le străbați și traversăm mai întâiu centrul orășelului, cu locuitori stabili. O rețea de străduțe înguste, cu case încruntate și sărace, de unde țîșnesc priviri răutăcioase. Parcă zărești la brîul tuturor cuțitul, și 'n orice caz nu în acest viespar de uliți sumbre vine cineva să găsească plăcerile vilegiaturii. Cîtă deosebire dela acest Frascati în mizerie, la stațiunea de vile superbe și parcuri împărătești, care poartă același nume!!

Intoarcem în regiunea vilelor, care par și mai magnifice prin contrast, dar acuma le privesc cu inima strînsă, gîndindu-mă la distanța enormă de confort dintre strate sociale și oameni care trăesc alături!

Vremea e prea scurtă să ne repezim până la Tusculum, unde zac ruinele vilei lui Cicerone, atribuită mai mult pe supoziții. De aceia ne mărginim cercetarea la două vile din localitate: Vila Aldobrandini, care te copleșește cu măreția intrării sale, și Vila Falconieri, mai la o margine, izolată. Cea dintâiu — clădită de un cardinal în secolul al XVI-lea — n'am putut-o vizita înăuntru. Stăpînii nu erau acasă și neglijaserăm a lua o învoire din Roma. Ni s'a îngăduit însă plimbarea prin parcul etajat pe coastă și proptit la baza lui pe coama zidului unei fîntîni monumentale, cu două aripi de scări de piatră care scoboară la spatele castelului. Fîntîna e desigur frumoasă, dar în amintirea mea e cam ștearsă. de acele dintr'un parc dela Tivoli, despre care voi vorbi mai jos. Ne îndreptăm spre Vila Falconieri care a fost oferită de statul italian lui Gabrielle d'Annunzio, și refuzată de marele scriitor, care preferă să locuiască pe meleagurile zîmbitoare ale lacurilor dela Nord. Cîtăva vreme această vilă a aparținut statului german și cîțiva ani a fost locuită de celebrul dramaturg Richard Voss. După lungi cotituri printre latifundii plantate cu arbori seculari, ajungem în fața grilajului unei porți zăvorite, dar prin care ne zărește păzitorul și ne deschide numaidecît. Vila are un singur etaj, în genul palatului „Sans-souci", și atît ea cît și parcul înfățișează paragina locuințelor părăsite. Nu locuește nimeni acolo, decît o pereche de oameni de serviciu, care trăesc într'o dependință. Incăperile vilei, cu lespezi de piatră, sînt parte goale și la fiecare vorbă ne es aburi din gură. Nu sînt mai calde nici odăile mobilate, în genere sumar, dar cu unele obiecte scum-

pe. Il înțeleg pe d'Annunzio care n'a fost atras de această vechitură neospitalieră, în care frigul și mai ales melancolia au pătruns prea adinc pentru a mai fi izgonite.

Eșisem în parc și în vertiginoasa scădere a zilei, cărările se îneacă într'o umbră tristă, pe care o sporește bolta copacilor bătrîni. Vrem să plecăm, dar soția paznicului, o bătrînă guralivă, ne îndeamnă stăruitor să vizităm un colț al grădinii, care merită să fie văzută. Și în adevăr a fost o surpriză apariția la o cotitură, a unui lac pătrat și neclintit, strejuit de toate părțile de sentinele sumbre de chiparoși. Oglinda moartă a lacului mai reflecta paloarea asfințitului și din toată priveliștea se degaja o impresie de straniu și de sinistru, — ca în tabloul „Toteninsel" al lui Böcklin.

Am rămas mai mult împietriți decît în contemplare, ș'apoi ne-am smuls de-acolo cu sufletul cutremurat de fiori și de gînduri întunecate...

* * *

Pe o dimineață plină de soare, automobilul atașatului nostru militar mă duce către altă împrejurime, Tivoli, — vechiul *Tibur*. Cît timp alerg încă pe străzile Romei, atenția îmi e solicitată în dreapta și în stînga, de edificii, de firme și de trecători, așa că reveria nu se dezvoltă în voie, cum se va petrece îndată ce am trecut barierele, afundîndu-mă în liniștea peisajului de țară, — deocamdată fără pitoresc.

Din momentul acela, în jurul cuvîntului Tibur se îngrămădesc reminiscențe ademenitoare, care îmi accelerează pulsațiile, în așteptarea ajungerii. In acest loc de retragere, favorizat de natura darnică, își clădiseră cuibul, în antichitate, Properțiu și Cynthia, Horațiu și Neera...

Și 'mi năvălesc în minte versuri din „Fîntina Blanduziei", a cărei acțiune e situată aici:

A!... iată mintă creață, și cimbru, și sulcină,
Și ierburi de cîmpie, și plante de grădină.
Ce de mai flori în cale-mi răsar jur-împrejur
Pe locurile-acestea aproape de Tibur!...

Le spune, îndată după ridicarea cortinei, Getta, sclava lui Scaur, care lipsită de orice intențiune și speriată singură de urmările neprevăzute, trimesese fără știre din tolba tinereții sale, o săgeată în inima lui Horațiu, bardul de 50—60 de ani...

Și parcă o văd pe acea încîntătoare actriță, care a fost Aristizza Romanescu, în stare să se întrupeze într'o copilă, chiar la o vîrstă înaintată, parcă o văd cu părul despletit în valuri și cu amfora pe umăr, în timp ce degetele poetului, care o privea cu înfrigurare, atingeau intermitent coardele unei lire, însoțind strofele odei inspirate, pe care, neîntrecut de clasic, o recita odată Constantin Nottara...

Iar eu în aiurire devin, cînd te privesc,
Culegător de stele pe spațiul ceresc...

Mașina a ajuns la piciorul munților Sabini. Nimic care să se asemene cu ceiace închipuirea mea își făurise cetind „Fîntina Blanduziei" sau ajutîndu-se de decorul Teatrului Național...

Dar decepția n'a durat decît o clipă, fiindcă dacă nu vedeam aceia ce-mi imaginasem, n'aveam însă în față priveliști mai urîte; dimpotrivă...

Automobilul se angajează pe curba suitoare a unei șosele care încinge până la capăt o vastă și rotundă scobitură în munți. Dela mari înălțimi se revarsă, în două puncte, cascade cu șuvițe resfirate, ca două coame de argint. Apele cad în albia unui rîu, căruia romanii îi spuneau Anio și pe care Alecsandri l-a introdus de asemeni în versurile poemei sale dramatice. Parcurg, până la extremitatea golfului, șoseaua ascendentă, cînd ajung la o muche de unde orizontul îți dă fiori de infinit...

Ași fi întîrziat mai mult să îmbrățișez priveliștea largă care te crește și pe tine, dar tictacul timpului e nemilos. Mă grăbesc să văd și alte lucruri și la întoarcere, după ce poposesc puțin la cele două temple — al Vestei și al Sibilei — intru pe o poartă care nu făgăduește absolut nimica și care așa cum e așezată lîngă biserică, parcă te-ar duce la locuința parohului, dar pe care ajungi la... vila d'Este.

Ce neuitată aducere aminte! Și cum alungă atîtea amintiri mai puțin întipărite, pentru a se instala trufașă în originala ei măreție!

Nu doar că ar produce cine știe ce impresiune încăperile acestui palat, clădit acum trei-patru veacuri tot de către un cardinal, mai ales că astăzi sînt deșerte și pustii. Dar ceiace nu se vede de două ori în viață, sînt grădinile anexe, cu plantațiile lor, cu podoabele și mai ales cu fîntînile și jocurile de apă.

N'aș fi crezut ca din apă să se poată făuri o poemă spectaculoasă, cu episoade așa de varii, cu nuanțe atît de subtile, osebit de vijelioasa și muzicala putere de viață!

Cine să-și închipue că'n această fluiditate, care îți scapă printre degete, să se poată săpa configurații atît de artistice, linii atît de ferme, conturuni așa de consistente!?

Parcul se coboară și pe trepte, și pe alei care se lasă în pantă dulce, — rămîne să alegi pe care îți convine. Și nu numai de pe axele lui centrale, unde te întîmpină fîntîni cu sute de guri, dar și din unghere lăturalnice îți tae drumul

altele mai mici şi mai cochete, variindu-se la nesfîrşire forma izbucnirilor lichide, — aci supţiri şi svelte ca focurile de artificii, aci evantalii de apă, aci jerbe din care sboară diamante de stropi. Este atîta fantezie în îmbinarea coloanelor de apă, atîta muzică armonioasă pornită din partere şi boschete, şi o boltă de răcoare umedă, aşa de delicioasă, pe cînd săgeţile soarelui de-amiază se'ndreaptă tot mai vertical!...

Nu mă puteam smulge din împărăţia savantă a apelor, şi plecarea mereu întîrziată s'a făcut c'o uşoară tristeţă.

Sînt din nou pe drumul Romei, urmînd să mă opresc la Vila Adriana, palatul imperatorului Adrian. Vila aceasta — o măreţie de ruine — se găseşte pe şes, nu departe de Tivoli, dar fără să folosească de binefacerile înălţimilor, care se văd desenate la distanţă, ca pe o pînză de decor.

Se ajunge la vilă pe-o largă alee de chiparoşi, la capătul căreia se găseşte, în spre dreapta, vasta escavaţie cu trepte, astupată de iarbă, a fostului teatru grec.

Palatul lui Adrian a fost o cetate din care nu lipsea nimica: subterane, băi, teatre, hipodrom, piscine, bibliotecă, temple, promenoare, alte săli mai nedeterminate şi încăperi mai înguste pentru pretorieni şi slujitori...

Devastarea a fost grozavă şi-abia au putut stabili cu aproximaţie specialiştii gustul împăratului de-a imita, în cuprinsul palatului, anume portice celebre din Atena sau sanctuare din Egipt, — tot aşa după cum bogătaşii noştri îşi amenajează astăzi, în locuinţele lor somptuoase, o cameră „renaissance" sau alta „Louis XVI".

Din acest palat, care a întrecut în proporţii toate construcţiile antichităţii şi pe care urmaşii împăratului l-au mai înădit, pare-se, şi cu alte încăperi, s'a scos o comoară întreagă de busturi, care împodobesc muzeele din Roma.

Atît cît a rămas la faţa locului, cu toată pustiirea şi abandonarea, sînt urme îndestulătoare care să-ţi vorbească de ce-a fost, mai ales în unele odăi, unde zidul măcinat de vreme trece încă de înălţimea omului, cum este acea încăpere circulară, unde parcă vezi basinul cu apă şi parcă simţi farmecul adăpostului de odihnă al magnificului împărat. Totuşi ruina n'a cruţat mai nimica şi prin multe locuri vegetaţia triumfătoare s'a instalat pe coama zidurilor; în orice caz, o soartă mai puţin respingătoare decît aceia a leşurilor noastre, care — o dată ce s'a stins viaţa — ajung prada gîngăniilor abjecte ce ne cutreeră prin morminte...

Aceiaşi ceată de romîni care merseserăm împreună la Frascati, pornim într'o după amiază să vizităm lacul Nemi, în care s'a scufundat odată năvile lui Caligula, rămînînd de veacuri subt apă. Adică, mai exact, numai până dăunăzi, —

fiindcă acuma lacul se seacă, din aceiaşi poruncă a lui Mussolini, care nu şovăe cînd e vorba de-a scoate trecutul la lumină, în formele lui cele mai celebre sau măcar cele mai pregnante.

De data aceasta se asociază la mica noastră societate şi arheologul italian, care mi-a lămurit ruinele din Roma, şi ne asigură că apele lacului n'au fost integral secate, aşa c'a mai rămas destulă masă fluidă pentru a oferi ochilor vechiul tablou pitoresc.

Căci reputaţia estetică a lacului e mare şi cînd liricul Lamartine — pe care generaţia mea iubitoare de claritate îl citea încă cu plăcere — a vrut să proslăvească ochii adoratei lui, n'a găsit alt mijloc de a-i pune în valoare decît exprimîndu-se astfel:

Le beau lac de Némi qu'aucun souffle ne ride
A moins de transparence et de limpidité.

Plecăm din cartierul gării, cu acelaşi tramvai care ne dusese la Frascati, numai că la poala munţilor schimbăm vagonul şi apucăm pe altă linie, care rătăceşte mai mult.

In programul excursiunii — făcut de prietenul italian — trebuia să ne abatem puţin la Albano, pentru a vedea alt lac, mai puţin celebru decît Nemi, dar care — odată veniţi pe-aicea — părea firesc să-l vizităm.

Vagonul ne lasă în dreptul unui brîu nesfîrşit de zid, care încercueşte plantaţiile unui parc imens, cu copaci seculari şi verzi ca primăvara. Urcăm pe panta unei şosele care se depănă paralel cu această boerească reşedinţă şi, ajunşi drept pe culme, avem la dreapta porţile proprietăţii, iar la stînga o căldare largă şi adîncă, în care zac nemişcate apele lacului Albano.

După ce rămînem cîtva timp în contemplarea tabloului, stăpîniţi de acel farmec specific al întinderilor de apă, traversăm şoseaua şi intrăm pe porţile senioriale, în curtea reşedinţei, care aparţine principelui Barberini. Principele este descendent al unei vechi familii istorice, de care sînt încă foarte multe la Roma: Orsini, Colonna, Corsini, Doria şi alte nume patriciene.

Profesorul de arheologie grăbeşte pasul şi dispare în interiorul palatului, în timp ce noi cu pas agale pornim pe o lungă alee, adevărat tunel de arbori, care îşi împreună ramurile pe de-asupra capetelor noastre. N'am ajuns prea departe, căci, în urma noastră, observăm un grup de patru persoane, printre care tovarăşul nostru de plimbare. Ne întoarcem îndărăt şi facem cunoştinţa celor trei streini: unul era principele însuşi, un abate şi un refugiat rus, oaspete al casei. Prinţul Barberini este un om înalt cu barbă blondă, pe care

găsesc că l-ar prinde admirabil vechile costume purtate, în alte secole, de strămoșii săi. E foarte afabil, dar mai mult taciturn. In schimb, refugiatul rus e de o volubilitate de pasăre ciripitoare, vorbind de tot și de toate cu îndemînare și încredere în sine. Pornim cu toții să străbatem parcul, împodobit în unele ronduri cu busturi de împărați romani. Principele se oprește încruntat la unul din ele, fiindcă pare să constate că i-a progresat știrbirea nasului, față de cum o știa mai înainte. Reluăm plimbarea și ne afundăm în labirintul parcului, cu porțiuni mai îngrijite și cu altele mai puțin, până ajungem pe o terasă, de unde se poate vedea foarte departe, până la marea care se ivește ca o dungă lată de argint. Apa mării, în bătaia luminii, este așa de incoloră, încît unii pretind că nu o văd, ba chiar că nu există decît în fantezia noastră. Pentru a pune capăt controversei, îl deranjăm pe principele Barberini, angajat într'o convorbire particulară cu profesorul de arheologie, și dînsul ne confirmă prezența mării la marginea orizontului.

Iarna, chiar dacă zilele sînt calde, rămîn totuși scurte, și, de teamă să nu ajungem prea tîrziu la Nemi, declinăm invitația de-a intra în palat.

Plecăm și, îndată ce am pășit pragul porții, arheologul mă întreabă:

— Cum ți-a părut prințul?

— E arătos, dar parcă n'avea chef.

— Adevărat, era foarte melancolic.

— De ce oare?

— Trebue până în două luni să părăsească proprietatea. Mussolini vrea s'o cumpere pentru Papă, ca reședință de vară. A fost unul din punctele acordului.

— Înțeleg.

— Și mai este ceva: prințul cere opt milioane de lire și Mussolini nu acordă decît cinci.

— N'are decît să refuze vînzarea, răspunsei eu cu logica normală.

Profesorul făcu un gest, prin care ar fi vrut să-mi exprime ceiace prefera să nu spună. Pentru a fi totuși mai precis, articulă un început de frază:

— E greu, cînd Mussolini...

Cred că pricepusem: era o circumstanță unde se fixează prețul din oficiu...

Tramvaiul pe care l-am mai schimbat în două rînduri, ne lasă în mijlocul unui orășel unde sosim cam spre 'nserate. De-acolo pornim pe jos și, pentru a mai tăia din cale, o luăm de-a dreptul, pe-o coastă neîngrădită, loc viran unde se jucau, într'o asurzitoare larmă, o trupă veselă de copii. Cum ajungem pe sprînceana coastei, se scufundă iarăși între munți

o căldare, — ceva mai mică decît la Albano, — în fundul căreia sînt apele cîntate ale locului Nemi. Dincolo de lac, sus, ca un cuib de vulturi, o așezare foarte pitorească, unde se găsesc și urmele templului Dianei. Profesorul de arheologie îmi arată de jur-împrejurul țărmului, pornind dela suprafața apei, o dungă mai neagră de pămînt: e porțiunea pe care apa fusese scăzută și 'n care s'a găsit o parte din epavele corăbiilor naufragiate. Cîteva resturi sînt trase pe uscat, într'un loc unde strălucește lumina unei lanterne.

Inserarea a făcut prea mari progrese pentru a coborî până acolo și-a ne întoarce în timp. Ne uităm cu un binoclu, cu care vedem ceva mai bine, fără a desluși totuși alta decît niște grămezi întunecate. Ne mărginim a îmbrățișa peisajul de pe înălțimea unde sîntem, cuprinzînd pata viorie a lacului și pereții lui de munte, satul romantic de dincolo de apă, unde ferestrele mărunte s'au prefăcut într'o clipă în puncte de foc. S'au aprins pretutindeni luminile și liniștea încîntătoare e numai vag vătămată de exuberanța unui restaurant din vecinătate, unde lumea dansează, pe-o terasă, după o piacă de gramofon...

— In definitiv, îmi spune profesorul de arheologie, rezultatele nu justifică enorma cheltuială a secării lacului. S'au scos niște scînduri putrede, cîteva toarte de bronz... și cam atît. A fost o deziluzie...

Și totuși, mi-am zis și-atunci și mai tîrziu în mine, hotărîrea lui Mussolini merită admirație.

Contele Kaiserling, într'o scriere recentă, găsește că în sufletul italian există două aspecte diferite, aproape contradictorii, deși conviețuesc laolaltă: un aspect pozitiv, de-un realism feroce, alături de un aspect de exhibiție pompoasă și teatrală. Care din aceste două elemente a determinat decizia lui Mussolini în privința lacului Nemi și a corăbiilor scufundate în vremea lui Caligula? După rezultate, pare mai mult o atitudine de romantism teatral, de superbă fandare în gol. Dar cu toate astea nu poate să nu-mi impună energia unui om, care urmărit de o idee, poate năzdrăvană, dar în orice caz *simbolică*, nu se dă îndărăt să usuce apele...

I. Petrovici

Iordache Golescu şi întîmplările anului 1821

La 21 Ianuar 1821, Alexandru Vodă Suţu, fostul domn al Ţării Romîneşti, era purtat cu mare alaiu spre mormînt. Odată cu dînsul se îngropa de veci o lume veche. Căci peste plaiurile toropite de omăt răsuna, ca dangăt de clopot, cuvîntul de nouă evanghelie al lui Tudor Vladimirescu şi o ţară întreagă ca un singur glas se ridica: „ne ajunge, fraţilor, atîta vreme de cînd lacrămile noastre nu s'au mai uscat!".

De atunci s'au deslănţuit elementele, care aveau să deschidă larg ferestrele pentru poporul ţinut şi strivit subt obroc. El afla că are de luptat, până la izbîndă, pentru mai multă şi autentică dreptate, pentru o mai bună întocmire a ţării lui. Îşi cerea dreptul la o viaţă omenească şi romînească. Puntea spre un viitor mai luminos îi era întinsă.

Boerii însă, după moartea unui păstor de care nu s'ar mai fi putut teme, s'au privit unii pe alţii, dezorientaţi. Căimăcămia celor şase boeri în frunte cu mitropolitul se arăta cu totul neputincioasă în a rezolva problemele acute ridicate la suprafaţă de răscoala neaşteptată a micului boer oltean Tudor Vladimirescu, izbucnită în zilele turburi ale morţii voevodului. De aceia gîndurile unora erau îndreptate spre Rusia, alţii nădăjduiau totul dela Turci.

Privind peste plaiurile înviorate ca prin farmec de furnicar omenesc, n'au simţit nimic din durerile cari mînau un întreg neam la revoltă.

Din sufletul lor n'a răsbătut înţelegerea simpatică pentru nădejdile şi dorinţile unui norod împilat, dosădit, jăcmănit fără milă de toţi.

S'au văzut numai pe ei, interesul lor, averile lor, cinurile lor, vieţile lor!

Şi s'au temut şi s'au depărtat unul de altul, ca marea de uscat, şi s'au tras în lături. Peste hotare, până se va astîmpăra „răzvala" celor mici şi ticăloşi. Deşi nu le-ar fi fost îngăduit o clipă să uite ţara şi s'o părăsească la voia întîmplării.

Ne va surprinde îndestul, deci, faptul că marele vornic Iordache Golescu (c. 1770—1848) poate înţelege mai mult de-

cît alţi contemporani evenimentele dela 1821, fără a fi orbit de interesele clasei din care făcea parte. (Să ne amintim doar că la 1857, în divanul ad-hoc, s'au găsit boeri care să ceară ştergerea anului 1821 din istoria Romînilor !.. Şi aceştia nu suferiseră direct din pricina răscoalei de atunci. La un sfert de veac, dar, — cu perspectiva degajată în timp şi spaţiu — ar fi trebuit să poată înţelege imperioasa ei necesitate istorică [1]).

Strălucitul reprezentant al Goleştilor poseda o bogată şi aleasă cultură clasică. Până aproape de moarte a fost continuu în slujbe cu deosebită chemare şi răspundere. A cunoscut deci, dintr'un bun post de observaţie, toată viaţa publică şi autentică a societăţii înalte romîneşti. Dela începutul veacului al XIX-lea, a văzut cu ochii proprii domniile abuzive ale fanarioţilor, boerimea umblînd fără ruşine după căpătuială cu orice preţ, laşitatea, minciuna şi infamia unora, cuviinţa, dragostea de ţară şi de neam a cîtorva. De popor însă, de durerile şi bucuriile lui, s'a apropiat cu un nebănuit simţ de înţelegere. Pentru înţelepciunea şi experienţa populară nutrea un deosebit interes. De aceia, cînd a crezut că e o datorie să arate păcatele societăţii în care trăia, spre a putea fi cunoscute de toţi şi, eventual, îndreptate, a lăsat să se vadă că ţăranul şi micul burghez, în formaţie atunci, sînt elementele cu al căror ajutor se va regenera societatea romînească. Activitatea lui literară, destul de întinsă, e reprezentată mai ales prin piese de teatru, care nu se pot juca, minunate însă ca tablouri de moravuri sociale. Nu le vom mai aminti aici, deoarece s'au ocupat de ele alţii, pe larg. Preocupîndu-ne aspectele istorice ale societăţii valahe din preajma şi din timpul răzvrătirii lui Tudor Vladimirescu, vom releva că Iordache Golescu n'a pregetat să scrie un succint şi interesant memorial asupra acestor evenimente, la care a azistat.

El îşi încheagă observaţiile şi gîndurile mai tîrziu, după 1840, cînd mare parte din năzuinţele revoluţiei lui Tudor se transformaseră în fapt sau încăpuseră pe drumul cel bun.

Manuscrisul lui poartă titlul: *„Prescurtă însemnare dă turburarea Ţării Rumîneşti, ce s'a întîmplat la leat 1821, Mart, după moartea lui Aleco-Vodă Suţu"*, şi a rămas nepublicat până acum [2]. E o lucrare hibridă din punct de ve-

[1] *Monitorul Adunării Ad-hoc*. Bucureşti, 1857, Nr. 13—14.

[2] Note succinte despre acest manuscris dă d. N. Iorga, *Istoria literaturii* ...sec XIX, p. 40 şi 365, precum şi d. N Bănescu, *Viaţa şi scrierile marelui-vornic Iordache Golescu. Bucăţi alese din ineditele sale*. Vălenii-de-Munte, 1910, p. 21—25. In acest volum se studiază deaproape întreaga viaţă şi activitatea literară a lui Iordache Golescu, reproducîndu-se şi o parte din ineditele lui. Manuscrisul de care ne ocupăm aici e numai rezumat.

dere literar, construită din dialog și post-scriptumuri ce nu se integrează decit prin conținut în lucrare. De altfel, dialogul e mînuit stîngaci, cu repetiri. Și e foarte curios, de pildă, să-ți imaginezi cum pot rosti trei personaje o aceiași tiradă, lungă și pusă toată la singular. La ei, cazul este frecvent. Pe noi, deci, lucrarea aceasta ne va interesa mai puțin din punctul de vedere literar, cit mai ales din punctul de vedere istoric și psihologic. Istoric, pentru elementele interesante de amănunt și de atmosferă pe care le conține. Psihologic, pentru analiza necruțătoare pe care o face exponenților unei clase sociale superioare, căreia aparținea și el. Ințelegem astfel mobilul adînc și nefățărit al acțiunii boerilor mari, care, în loc să se gîndească la mîntuirea patriei, nu se gîndesc decît la propria lor mîntuire. Și cu orice preț! Și e un fenomen ciudat, pentru acea epocă, apariția și curajul celor ce isbutesc să depășească înțelegerea clasei din care fac parte, spre a ajunge la înțelegerea înaltă, politică, a năzuințelor și îndreptățirilor tuturor claselor sociale.

Desigur, înțelegere totală nu avem dreptul să-i cerem. E deajuns că el și vre-o cițiva alți mari boeri au pus urechea lingă pămînt și au auzit din depărtare, chiar nedeslușit, pașii hotărîți și repezi ai viitorului ce nu mai putea aștepta.

De lîngă pămînt încep durerile și bucuriile.

Iordache Golescu a simțit durerile unora și lașitățile altora. A desghiocat cuvintele, a scrutat cugetele, a desvăluit adîncurile. A scos la iveală egoismul, pîrghia existenții celor mari.

Este patriot luminat și crede că mai presus de orice stă țara. Urăște pe Fanarioți, ale căror fapte i se par că au adus intr'adevăr nenorocirea țării.

Nu caută și nu dorește să facă politica nimănui, nici a Turcului, nici a Rusului, nici a poporului răsculat. Crede însă că o înțelegere cu Tudor Vladimirescu ar fi cu putință, pentru ca boerii împreună cu poporul să ceară uniți și neinfricați: alungarea Fanarioților și așezarea domnilor pămînteni.

Ne împlinim deci o datorie dînd la iveală aceste gînduri ale lui Iordache Golescu, transcrise după manuscrisul lui autograf, înregistrat la Academia Romînă subt nr. 2880 (f. 20—30).

„Prescurtă însemnare dă turburarea Țării Rumînești ce s'a întîmplat la leat 1821, Mart, după moartea lui Aleco Vodă Suțu" :

Vornicul Iordache Golescul, logofătul Constandin Golescul, vornicul Nicolache Văcărescul:

Arhon bane, cum muri măria sa Alecu Vodă Suțul, aflarăm că slujerul Tudor Vladimirescu, invitat fiind de Pinis, [1] a plecat astă noapte din București, cu cițiva arnăuți, ca să facă răzvrătiri prin toată țara, sculînd pă toți în picere, înpotriva stăpînirii, cu numire dă zaveră, adică pentru lege.

Banul Grigore Brîncoveanul:

Cum să poate aceasta? Nu ie pin toată țara căpitani, polcovnici, cu slujitori, cu panduri, cu catane, ca o oștire a țării? Nu sînt toți supuși la spătăriie?

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Arhon bane, toți ai spătăriiei s'au unit cu iel și vaiu dă țară, daca nu să va ocroti dă dumneavoastră, cei mai mari boieri ai țării!

Banul Brîncoveanul:

Daca ar fi una ca aceasta, nu m'ar fi înștiințat măcar unul din polcovnici, din căpitani, ca un spătar al țării?

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Boierule, să ne ierți, noi am auzit din lume și aceasta, că dumneata te gătești să pleci spre Brașov, în țara nemțească, ca să scapi dă iei! Oare n'ar fi mai bine să stai pă loc, să scapi o țară dă o asemene răzvrătire, ca să nu să prăpădească o lume?

Banul Brîncoveanul:

Ce vreți să fac? Nu vedeți că domnii fanarioți au dat puterea țării în mîinile arnăuților Curței, numai spre paza lor, iar dă norod nici că le mai pasă!

[1] Pinis, consulul muscălesc, care în urmă s'a surgunit dă stăpînirea rusească. (Nota lui Iordache Golescu).

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Ei bine, pentru dumneavoastră, ca niște boieri mari, puteți face îngrijire dă apărare; dar noi, ceilalți, cei mai mici și un tîrg întreg, ce o să facem? Să rămîie toți pă mîinile zavergiilor?

Banul Brîncoveanul:

Fieșcare dă sine să îngrijască!

* * *

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Bun răspuns! Cea mai bună sfătuire și poruncă dă boier patriot! Să vede că are știință dă aceasta și să face că nu știe, pînă va trece în țara nempsească. Aides și la dumnealui banul Grigore Ghica, să vedem și dumnealui ce o să ne zică!

* * *

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Arhon bane, aseară muri Vodă și acum aflarăm că slugerul Todor Vladimirescul plecă dă aici cu treizeci dă catane, numindu-i arnăuți, ca să răscolească țara, înpotriva stăpînirii, invitat fiind dă Pinis. Ce trebue să să facă, ca să scape țara d'o asemene întîmplare?

Banul Grigore Ghica[1]:

Nu mai credeți vorbele lumii! D'ar fi una ca aceasta, n'ar ști-o dumnealui banul Brîncoveanul, ce ieste spătar și are toate polcovniciile, toate căpităniile, subt a dumnealui stăpînire?

Oare n'ar fi aflat-o? Oare n'ar fi putut-o întîmpina, cu atîtea catane, panduri și slujitori? N'ar fi putut prinde, cu atîțea oameni, p'un Vladimir cu treizeci dă catane? Și atîțea ispravnici, atîțea zapcii cu atîțea slujitori, ce sînt supt stăpînirea nepotului Grigore Filipescu, ce ieste vistiier, nu i-ar fi dat dă știre? Iel acuma fuse la mine, și nimic ăm spuse dă acestea!

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Arhon bane, crede-ne că ieste prea adevărat! Încă mai aflarăm că, trecînd prin Pitești, ca să să ducă la Craiova, dă unde a venit, a ridicat pă ispravnici și pă sameș, i-a pus în

[1] Care după răzvrătire s'a orînduit domn al țării. (Nota lui I. G.).

fiare și le-a luat toate ce au găsit la iei, ducîndu-i piste Olt; și trecînd la Vîlcea și d'acolo la Gorji, asemene a urmat și pă acolo, ducîndu-i pă toți la Craiova, în fiare.

Banul Ghica:

Ieu ce pociu face? N'am nici o putere! Cine mă ascultă? Aceasta privește la dumnealui banul Brîncoveanul, ca un spătar, să o întîmpine, că are îndăstuli oameni înarmați. Să ne întîlnim cu dumnealui și să vorbim.

* * *

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Bine ne vorbi! Să mergem și la banul Barbul Văcărescul, să vedem și dumnealui ce ne zice!

* * *

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Arhon bane, poate că vei fi aflat și dumneata dă o primejdie cumplită, ce înfricoșează țara!

Banul Barbul Văcărescul:

Ce ie? Ce? S'a întîmplat ceva, după moartea Suțului?

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Aicea nu s'a întîmplat, pînă acum, nimic. Dar în țară s'a făcut mare turburare, mari răscoli dă zavergii (după cum luară numire acum). Cunoști și dumneata, prea bine, pă slugerul Todor Vladimirescul! Iel, mai dăunăzi, plecă seara dă aici, cu treizeci dă panduri înarmați, mergînd spre Pitești. Și, pînă a ajunge acolo, să făcură piste o sută dă inși, toți adunături din crăime[1]. Și cum ajunse în Pitești, ridică pă ispravnici și pă sameș în fiare și, jăfuindu-i dă toate ce au avut și iei și zărăfia[2], i-a trecut piste Olt la Vîlcea, unde și acolo asemene urmă. Și dă acolo la Gorji, asemenea; și adunînd dă piste Olt mulțime dă crai, pă toți ăi numi dă frați și ostași ai săi, cu carii trecu la Craiova, cu toți ispravnicii și sameșii în fiare, și acolo să făcu stăpîn desăvîrșit, dînd pu-

[1] Erau vestiți în București, în veacul al XIX-lea mai ales, craii dela Curtea Veche și craii dela Curtea Nouă, borfașii de tot felul, ce-și aveau sediul social (!) în ruinele celor două foste curți domnești.

[2] Casieria.

blicații pin toată țara, că s'a sculat pentru țară, pentru lege, numind urmarea răzvrătirii=zaveră, și invitînd pă mic pă mare să nu să mai supuie la nimeni, ci să izgonească pă Fanarioți din țară, ca pă cea mai grozavă fiară !

Banul Văcărescul:

Auziiu și ieu una ca aceasta, dar cum să poate? Că m'ar fi înștiințat cineva dăla Craiova, ca un ban al Craiovei! Dă va fi adăvărat că s'a sculat numai ca să izgonească pă Fanarioți din țară, lucru sfînt să vede! Dar dă face asemene urmări, aceasta să înțelege o răzvrătire a țării; și vaiu dă țară, cînd n'are nici un stăpîn, precum zice vorba rumînească cea mai adevărată, că vaiu dă satul acela...

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Vaiu, nevaiu, s'a trecut acum! Ce trebue să facem, ca să scăpăm țara d'o asemene primejdiie?

Banul Văcărescul:

— Pia! pia! să ne întîlnim cu banul Brîncoveanul, ce, ca un spătar, are supt stăpînire toată oastea țării, și cu ceilalți boieri, și să ne sfătuim.

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Cu cine să vă întîlniți? Dumnealui banul Brîncoveanul plecă și să duse dizdădimineață, cu mulțime dă arnăuți spre pază, apucînd drumul spre Brașov, adică la sănătoasa.

Banul Văcărescul:

Cu ceilalți boieri, că îndăstuli sînt!

* * *

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Pînă a să aduna toți boierii, să mergem și la dumnealui vornicul Constandin Bălăceanul.

* * *

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Arhon vornice, lucruri înfricoșate auzirăm pentru țară! După moartea domnului, slugerul Todor Vladimirescul, învitat dă Pinis, va să facă mare răzvrătire în țară. Plecă noaptea dă aici, cu 30 dă arnăuți și panduri înarmați, să meargă la Craiova, dă unde a venit, și trecînd pă la Pitești, pă la Rîmnic și pă la Gorji, a ridicat după acolo în fiare pă ispravnici și pă sameși, luîndu-le orce au găsit la iei, cum și cîți bani d'ai vistieriiei s'au aflat pă la semeșii, și trecu la Craiova, unde să făcu stăpîn țării, publicuind pin toate satele că s'a sculat asupra stăpînirii, ca să scape pă norod dă jafurile, dă chinurile și felurimi dă cazne și necazuri, ce pătimesc dă la domni fanarioți, și nimeni să nu să mai supuie la nici o poruncă domnească, ci toți să să înarmeze, dăla mic pînă la mare, și să să strîngă pă lîngă iel, ca pă toți să-i bată, cîți împotrivă le vor sta.

Vornicul Bălăceanul:

Asemene am auzit și ieu. Și știri piste știri din toate părțile vin, că în toată țara s'a făcut mare turburare și anarhiie, nevrînd nimeni să mai asculte la nici o poruncă. Și la Craiova s'au adunat mulțime dă panduri, cu căpitani și polcovnici din crăime, numind răzvrătirea=zaveră, adică pentru lege, și oastea=zavergii.

Vornicul Golescul, logofătul Golescul, vornicul Văcărescul:

Ce trebuie dar să facem? Să lăsăm țara în mîna crailor, să o jăfuiască? Și, ca niște lupi, să o sfîșiie cu dinții? Oare nu ie mai bine să stringem pă toți slujitorii, pă toți pandurii, ceauși și stegari, polcovnici și căpitani, bulubași și delibași dă arnăuți, supt o bună stăpînire, cu cheltuiala țării, ca să nu să cază norodul în jafuri și prăzi, dă crai și nerozi, înverșunați dă cumplire ; și însuș Todor să fiie supus acestii stăpîniri, cu cîți ostași va fi adunat, ca cu toții într'o glăsuire să să chipzuiască cele dă folosul țării, spre scăpare din cumplirea tiranilor și nelegiuiților Fanarioți.

Vornicul Bălăceanul:

Bine grăiți, sfînt lucru acesta! Ieu, cu dumneavoastră împreună, mă jertfesc pentru țară. Dar cine ne ascultă ? Cine ni să supune ? Cu cine să îmbrățișăm o asemene slujbă ? Banul Brîncoveanul, căpeteniia oștirilor țării, ca un spătar, în loc să adune toată oștirea țării, bună, rea, precum să află, spre ocrotirea țării, dumnealui mai întîiu pleacă la Brașov, lăsînd țara în mîinile bulubașilor dă arnăuți ! Banul Văcărescul, în loc să să ducă la Craiova, ca un ban al Craiovei, și acolo să să arate ca un stăpîn dăspre partea țării, și toți dumnealui să să supuie, pleacă și dumnealui la Brașov. Banul Ghica cu ceilalți boieri, toți dă frică fug în toate părțile, toți ca niște mămăligari. Fanarioții au sculat în picere pă toată crăimea dă arnăuți, ca iei să stăpînească în țară. Și așa, Farmachi, Sava, Duca, Mihali [1] și alți bulubași ai țării, toți s'au

[1] Căpetenii eteriste.

făcut căpetenii, fieşcare adună oaste piste oaste pă seama sa, nesupuindu-să nici unul la altul. Dăcît, orce găsesc pă la boieri, pă la boierenaşi, pă la arîndaşi, pă la neguțători, pă toți ăi dăspoaie şi le ia tot pînă la cămaşă ; dă să va inpotrivi cineva, îndată îl ucide. Dă aceia, toți dau orce au, numai viiața să ş'o scape! Cu cine vreți să facem vre-o treabă? Ca mîine mi să pare, o să cădem toți în mîinile zavergiilor! Că şi după la Iaş au venit ştiri, cum că bezdadea [1] Nicolache Ipsilant cu frații lui au fugit dă la Rusiia şi, strîngînd cîțiva arnăuți, vin şi iei aici în țară, ca să stăpînească şi țara noastră şi țara Moldovei. Mîine să string boierii la divan, ca să chipzuiască, ce trebuie să să facă cu aceste întîmplări! Să mergem şi noi acolo, să vedem ce să hotăraşte!

* * *

Adunarea boierilor la Divan.

Vistierul [2] *:*

Boieri dumneavoastră, ştiri după la toate județele ăm vin, că țara toată s'a turburat, toată crăimea în picere. Bieții lăcuitori nu mai ştiu la cine să să supuie, la cine să răspunză dăjdiile lor! Un căpitan, d'o parte, calcă p'un zapciu şi-i ia tot ce găseşte la iel, şi d'ale lui, şi banii vistieriei; altul, dă altă parte, calcă şi jăfuieşte pă alt zapciu şi aşa, insuş ispravnicii, zapciii, şi toți ceilalți dregători fug şi să împrăştiiesc pă unde pot scăpa. Cei mai mulți au intrat în Braşov, piste munți, piste văi, ca să scape dă nevoi !

Banul Văcărescul:

Şi miie mi-a venit ştiri dă la Craiova, că pă toți boierii dă acolo i-a coprins Todor cu zavergiii lui şi-i dăspoaie şi-i golesc pînă în piele, dă la mic pînă la mare; pă mulți ăi şi căznesc ca pă nişte vinovați, şi iel porunceşte, iel orînduieşte ispravnici, zapcii şi dregători pin toate părțile. Ce bani din dăjdii să adun, la iel să string; însă crăimea, unde întîlneşte haznele dăla zapcii, trimise la vistiieriie, le face *bona preza* pă seama lor, nesupuindu-să nimeni nici la poruncile lui, că fieşcare craiu dă cap şi mai mare să arată; vrînd fieşcare să domnească, o grozavă anarhie stăpîneşte toată țara.

Vornicul Bălăceanul:

Boieri dumneavoastră, miie mi să pare că ar fi cu cuviință ca unul din boieri, ce are coraj mai mare şi rîvnă dă patriot, să să orînduiască căpetenie oştirilor țării, să ia supt

[1] Beizadea, fiu de domn.

[2] Grigore Filipescu.

a sa comandă pă toți slujitorii, catanele şi pandurii, şi să treacă piste Olt, la Craiova, unde întîlnindu-se cu Todor, să-i propuie ca să să unească şi iel cu ai nostrii, să să facă toți o oaste a țării, supt comanda dumnealui; şi aşa, în urmă să chipzuim cum să să îndrepteze toate neorînduielile țării, spre scăpare dă Fanarioți, şi cu ce cheltuială să să ție oştirile, ca să nu să mai frămînte țara dă zavergii, ci toți să stăm pă loc spre sprijinirea țării şi să nu ne mai risipim încoace şi încolo, ca puii dă potîrniche. Iar dă nu va voi Todor aceasta, atunci să să bată cu iel, pînă îl va supune la stăpînire.

Vornicul Văcărescul:

Ieu, boieri dumneavoastră, vă făgăduiesc că pociu sluji țării, pînă în ceasul după urmă; că pentru țară voiu să mă jărtfesc!

Toți boierii:

Să să strîngă dar toate cetele oştăşeşti supt a dumnealui comandă, şi cît mai în grab' să plece la Craiova, cu ajutorul Domnului.

Tagma bisericească:

Să fii blagoslovit, fiul patriiei; Domnul Dumnezău să vă ajute! [1].

* * *

A dooa adunare dă boieri.

Vistierul:

Boieri dumneavoastră, după ştirile ce mai luaiu, țara să prăpădeşte. Picior dă boier, dă boierănaş, dă negustor, dă negustoraş, dă arîndaş, nu rămase pă nicăiri! Toți bulubaşii țării să făcură dă stăpîni, coprinsără toate drumurile, toate potecile după munți; pă cine găsesc, pă cine întîlnesc, pă toți ăi căznesc, ăi chinuesc, ăi muncesc grozav şi-i dăspoaie, dă-i lasă în pielea goală. Dă la Craiova ăm trimiseră veste, că dumnealui vornicul Nicolache Văcărescul, neputînd induplica pă Todor, i s'a înpotrivit cu războiu; pă mulți din zavergii

[1] La 2 Februar 1821, divanul îl orînduşte pe vornicul Nicolae Văcărescu căpetenie a oştirilor țării, ca să „sfărame gîndurile şi răzvrătitoarele porniri"... (Porunca de numire în Aricescu (C. D.), *Acte justificative...*, p. 61—62). Cunoaştem scrisoarea, plină de adevăruri crude, a lui Tudor către Nicolae Văcărescu din 4 Februar 1821, precum şi corespondența urmată între Tudor şi divan, cu toată această încercare de împăciuire (Aricescu, *Acte justificative*, p. 50—75).

i-a risipit şi aci iera să să liniştească toată ţara dă piste Olt, dar arnăuţii ţării, ce merseră cu dumnealui vornicul, (ce dă atîta vreme ăi hrăneşte ţara, ca pă nişte ocrotitori la orce întîmplare!), iei să uniră cu Todor, spre jafuri şi întoarseră puşcile asupra dumnealui vornicului, ce rămase numai cu doi trei oameni credincioşi pă lîngă dumnealui şi, d'abea scăpînd cu viiaţă din mîinile lor, pleacă să viie aici, iar toţi ceilalţi boieri, dăspuieţi pînă în piele, plecară şi fugiră piste hotare, cu picerele goale pă jos, ca vaiu dă iei!

Vornicul Bălăceanul:

Să chemăm şi pă dumnealui banul Brîncoveanul, banul Văcărescul, banul Ghica, dă nu vor fi plecat pînă acum, că nu-i văz la divan, să vedem şi dumnealor ce găsesc cu cale!

Vistierul:

Dumnealor, ceia ce au găsit cu cale, au şi pus-o în lucrare, că pînă acum vor fi şi trecut piste hotar, în ţara nempsească, τὸ μόνον καταφύγιον, [1] adică scăparea noastră la asemene întîmplări.

Vornicul Bălăceanul:

Buni patrioţi! Ţara au lăsat-o în gura lupilor!

Vistierul:

Şi noi, carii am mai rămas, o s'o zbughim ca iei!

Vornicul Bălăceanul:

Cam dă nevoie, toţi o să urmăm aşa, cînd unire între noi nu să mai vede, cînd patriotismul cu totul şi dă dămult a lipsit.

Vistierul:

Ce mai zici dumneata, dă unire şi dă patriotismos? Iată şi această ştire, ce-m' pică acum dă la Focşani, că bezdadea Nicolache Ipsilant cu fraţii lui, fugind din Rusiia, au adunat cîţiva crai din arnăuţi, şi vine aici, ca să să unească cu Farmachi, cu Duca, cu Mihali, cu Sava şi cu ceilalţi bulubaşi şi tufeccii, ce-i hrăneşte ţara ca pă nişte apărători! Atunci veţi vedea cazne şi chinuri dă la Fanarioţi!

[1] Singurul refugiu.

Vornicul Bălăceanul:

In adăvăr, pot veni oricine va voi şi cum va voi, că ai noştrii nu ne ascultă! Dar vă încredinţez că toţi aceşti răzvrătitori îndată vor peri, ca nişte căpetenii la nici o comandă supusă.

Anarhiia multă vreme nu o duce! Dar, după această turburare, toate să vor schimba, toate să vor preface, toate să vor îndrepta, dobîndind ţara o orînduială, o oblăduire, o ocîrmuire mai bună, mai blîndă, mai liniştită şi mai temeinică, ce dă silă o s'o dobîndească, neavînd ce face, ca să scape odată dă stăpînire fanariotească; ca o apă cînd să turbură dă vijălii, după vijăliie o vezi că să curăţă, să lămurează [1] dă orce murdarlîc, curgînd pă pietre la vale. Insă acum, fiindcă nu mai avem nici o nădejde dă nicăiri, şi dă o parte Todor cu toată crăimea dă piste Olt vine aici, şi Ipsilant dă altă parte, cu toţi arnăuţii unindu-să, vin dăspre Focşani, dă aceia dumnealui vel agă să puie pristavi, să dea dă ştire tutulor pin tîrg aceste întîmplătoare turburări, ca să ştiie fieşcare, să să îngrijască dă ale sale cum va putea!

Logofătul Golescul:

Bine ar fi, frate, să scăpăm familiia răposatului domn, că pă nimeni n'are ajutor, şi păcat să-i lăsăm în mîinile jăfuitorilor!

Vornicul Golescul:

Mergi, dumneata, frate, cu familiia Doamnei pînă la vamă şi, pînă o vei duce-o la Braşov, şi ieu voiu îngriji dă copiii dumitale, pînă va veni şi Nicolache Văcărescul dă la Craiova, şi atunci ne vom chipzui ce vom mai face.

* * *

Intîlnire cu cei fugiţi mai 'nainte la Braşov.

Logofătul Golescul:

Bine ai venit sănătos, frate!

Vornicul Golescul:

Bine te-am găsit sănătos, dar ieu cam cu totul secăcios.

Logofătul Golescul:

Dar ce s'a mai întîmplat în urmă?

[1] Se curăţă, se alege ce e mai bun. Vezi şi rar întrebuinţatul *lamură*.

Vornicul Golescul:

Cum ați plecat dumneavoastră, sosi o știre dă la Giurgiu, că Turcii pleacă spre București. Pă la miezul nopții nu mai vedeai alteeva, nu mai auzeai alt nimic decît chiote, văitături, jale și πατῶσε, πατῶμαι [1], toți pin toate părțile fugea, neștiind pă ce drum să apuce; că crăimea coprinsese toate drumurile. Nu scăpa om nejăfuit, nedăspuiat, nechinuit dă tîlhari! Ieu, așteptînd pă Nicolache Văcărescu, dar d'om putea, înarmîndu-ne, să putem ajuta ceva țara, înduplecînd pă Todor să să unească cu noi supt comanda dumnealui Văcărescului, am rămas mai în urmă; iar toată familia mea, și a dumitale, o trimisesem, cu doi arnăuți dăla Geafer, spre pază, la Golești, să mă aștepte acolo. Cum sosi Nicolache Văcărescul, ăl întrebaiu: „Ce mai veste? Ce mai putem face? Avem vre-o nădejde ca să înduplecăm pă Todor, într'o unire, supt o comandă a țării, ca să ne putem ocroti și dăspre venirea lui Ipsilant cu craii dă arnăuți?" Nicolache ăm zise: „Ce nădejde mai aștepți? Todor, cum a intrat în Craiova, a împărțit prin toate satele publicații ca nici un sătean să nu să mai supuie la nici o poruncă d'ale stăpînirii, dăcît numai la poruncile lui, că iel s'a sculat asupra stăpînirii, ca să scape pă norod dă chinurile Fanarioților, și cel mai dă temeiu cuvînt, ca toate moșiile boierești, mănăstirești, și ale eparhiilor să le facă ale țăranilor; iei să le împarță între iei; să nu mai dea nici dijmă, nici clacă, ci ca niște stăpîni să le stăpînească iei desăvîrșit. Așa învierșănîndu-să țăranii, pă unde treceam tot cu ciocoiu mă zgornea [2]: „Uideo, ciocoiule! Uideo, ciocoiule!", auzeam în urma mea. Iar pă boieri, boierenași, negustori, negustorași, arîndași, meșteri și orce om vedea cu o jăbea [3], cu un anteriiaș mai curat îmbrăcați, pînă la piele ăi dăspuia craii, numindu-să unii ai lui Todor, alții ai lui Farmachi, alții ai lui Duca, și alții cu felurimi dă numiri dă căpitani. Pă nici unul nu auzeai să nu zică că „ieu sînt domnul țării, ieu pă toți o să-i supuiu"!

„Daca cu ai noștrii nu ne putem uni, cum o să ne unim cu Ipsilant? Cum o să ne necinstim, unindu-ne cu Fanarioții înpotriva patrioților noștrii, înpotriva țării noastre? Dă aceia, dăocamdată, trebuie să ne tragem și noi spre Brașov, și în urmă vom mai vedea cu ce putea-vom ajuta țara noastră".

După acestea, viindu-ne pă la miezul nopții știre dăla Giurgiu, că Turcii au plecat spre București, am fugit și ieu din București, ca să merg la Golești, să-m' găsesc familia, socotind că va fi acolo. Dar pă drum mă întîlniiu cu o ceată

[1] Sînt călcat, te calc.
[2] Alunga.
[3] Giubea.

dă arnăuți, carii coprinzîndu-mă, nu-m' făcură nimic, dăcît ăm' cerură dă cheltuială, unindu-să cu iei și un arnăut ce luasem dă [la] bulubașa Geafer, spre pază la drum. Ieu, din ceia ce aveam cu mine, le dedeiu pă jumătate, și așa scăpaiu dă iei, dîndu-le și înscris, după cererea lor, că întîlnindu-mă cu iei, nu mi-au făcut nici o supărare. Și plecaiu spre Golești, unde ajungînd aflaiu că, cum a ajuns acolo Marghiorița [1] cu copiii și ai mei și ai dumitale, i-a coprins acolo arnăuții lui Farmachi, și cei doi arnăuți dă la Geafer, ce-i dedeseși dumneata spre pază, să uniră cu arnăuții lui Farmachi; și dumneaei, dîndu-le ce luase cu dumneaei, scăpă din mîinile lor și trecu la Curtea dă Argeș, spre a să păzi acolo.

Plecaiu și ieu să merg la Curtea de Argeș, dar, trecînd pin Pitești, mă coprinse acolo căpitan Simeon, cumnatul lui Todor, și mă dete în mîinile pandurilor să mă păzească, unde mă ținură închis cîteva zile, pînă a dat dă știre lui Todor, la București. Dar, mijlocind prin iei cu dare mare dă bani, ăm deteră voie să merg la Curtea de Argeș. Dă acolo, neputînd scăpa, fiind mănăstirea încunjurată dă craii lui Simeon, și unde pă toată zioa trecea cîte un căpitan dă zavergii și le dam, dimpreună cu ceilalți acolo închiși, îndăstulă cheltuială, dă iznoavă intraiu în tocmire dă bani cu cei dă acolo crai, și, dîndu-le și banii ce-m' mai rămăsese și hainele toate, pînă în cămașă, și șaluri și ceasornice și scule dă diamant și niște sfinte moaște — ce le purta Marghiorița pururea asupra dumneaiei — d'abea ăm' deteră voie să intru la vamă și așa scăpaiu și ieu. Însă ăm' făcură o mare cinste, că-m' deteră un căpitan cu cinsprezece catane, spre pază pă drum dă ceilalți zavergii și mă duseră ca p'un pașă pă drum, din conac în conac.

Logofătul Golescul:

Mai cam așa am pățit-o și ieu! Că, cum a intrat Doamna în Brașov, plecaiu și ieu afară în țară, înarmat, precum intrasem, cu trei neferi d'ai lui Giafer, ce-i aveam dă credincioși ai miei, ca să vă întîlnesc pă dumneavoastră. Dar cum sosiiu la Cîmpina, acolo m'a coprins Duca cu arnăuții lui; neferii miei ăș' deteră coastele cu iei și să uniră cu iei. Ieu rămăseiu în mîinile lor, singur. Mă dăspuieră, ăm' luară tot după mine, și arme și haine și bani; ăm' propuse Duca că, or să intru cu iel în Eteriia lor și a tutulor Fanarioților, înpotriva pămîntenilor, sau să mă întorc înapoiu la Brașov, că într'alt chip nu pociu scăpa dă băltacele [2] și dă chilomurile

[1] Mărioara, soția lui Iordache Golescu.
[2] Baltage.

lor. Dă voie, dă nevoie, mă întorseiu în Brașov! Dar din boieri n'au mai rămas nimeni acolo?

Vornicul Golescul:

A mai rămas părintele Ilarion, episcopul Argeșului; vornicul Mihalache Manu; fratele nostru, Nae Golescu; vistierul Aleco Filipescu; vornicul Scarlat Grădișteanul și Nenciulescu, cu nădejde că vor putea ajuta ceva țării.

Logofătul Golescul:

Se vede că părintele Argeșiul, ca un bun patriot! vistierul Aleco Filipescul, ca o vulpe ce-i zic[1], dar d'o putea, cu ceva înșelăciuni, să înduplece pă Todor! Nae Golescu și Scarlat Grădișteanul, ca niște dîrzi ce intră orbește în orce primejdie! iar Nenciulescu, ca un chilipirgiu, să poată apuca ceva dă cheltuială prin turburări! și vornicul Manul, ca un fanariot, să să unească cu Ipsilant!

* * *

Știri dă la București la Brașov.

Cum intră Todor cu pandurii lui în București, pă toți boierii, ce mai rămăsese acolo, împreună cu părintele episcopul Argeșiul, i-a închis la Belvedere[2], grădina logofătului Golescu, făcîndu-să stăpîn piste toată țara. Bezdadea Nicolache Ipsilant trase la Colintina cu arnăuții săi, poruncind iel dă la Colentina și Todor din București. Dar nu ținu multă vreme, că, adunîndu-să mulțime dă Turci la Giurgiu, plecară toți spre București. Și neputînd să le stea împotrivă, Todor cu ai săi plecă spre Golești, unde să închiseră în Curte ca intr'o cetate. Ipsilant să trase la Tîrgoviște cu arnăuții săi. Care văzînd că cu Todor nu să poate uni, (pentrucă Todor vrea să intre în vorbă cu Turcii, ca să să facă domn al țării, făgăduindu-să că va bate pă Ipsilant, și toată oastea lui o va da în mîna Turcilor), trimise la Golești cîțiva arnăuți și, prinzind pă Todor, ăl duseră în fiare la Tîrgoviște și acolo ăl și sugrumară într'un minut. Atunci toți craii lui să risipiră; boierii, ce mai rămăseseră în București, fugiră mai toți la Brașov și Turcii să făcură stăpîni pă toată țara și în toate zilile tăia, împușca, spînzura, sugruma și punea în țeapă pă arnăuți și cîți din Greci afla că au stare, numindu-i pă toți dă zavergii, eteriști și apostați. Pă Sava, cu făgăduieli și minciuni, ăl aduseră în București, unde ăl și omorîră, în casa pașii[1]. Arnăuții lui să bătură cu Turcii, închizîndu-să în biserica Sfînta Vineri, dă unde, isprăvind gloanțele, băga în pușci mahmudiielé ploștite. Pă Mihali ăl omorîră la Moldova, pă Farmachi ăl trimiseră la Țarigrad, în fiare. Ipsilant, Duca și ceilalți căpitani și bulubași ai lui, cu o oaste dă opt sute dă mavrofori, să bătură cu Turcii la Drăgășani, cît să poate dă bine. Dar fiind Turcii cu mult mai mulți, ăi biruiră, și piste jumătate peiră, iar cei ce mai rămăsese, toți cu Ipsilant împreună fugiră în Brașov, trecînd piste munți, pă unde să întîmpla. Și așa, să curăță țara dă crai și zavergii și dă toți Fanarioții.

Altă știre: „Din porunca pașii, să dă dă știre boierilor, după porunca ce a luat dăla vizirul dăla Țarigrad, că boierii sînt poftiți să meargă la Țarigrad, ca să să aleagă unul dintr'înșii dă domn al țării, ca să dobîndească țara dă acum înainte domn pămîntean și domnii fanarioți cu totul să lipsească. Și așa ișiră mulți din boieri în țară. Și plecară la Țarigrad banul Barbul Văcărescul, banul Grigore Ghica, vornicul Nae Golescu, căminarul Iancul Cocorăscu, căminarul Mihăiță Filipescu, ce-i zic Mucalitul; și propuindu-le acolo că domnul ce să va orîndui trebuie să lase la Poartă pă fiul său cel mai mare drept amanet, alesără pă banul Grigore Ghica (că banul Văcărescul n'avea copii) și să orîndui dă către Poartă domn al țării. Dar i-a îndatorat să ceară dă la Poartă oștiri turcești, spre paza țării dă către zavergii și apostați greci, ce să numea eteriști. Și să orîndui Gavanozoglu cu dooă mii dă ostași, care piste puțină vreme, cum începură boierii a iși din Brașov în țară, îndată ridică pă Alecache Vilara, în fiare, cu numire dă apostat, și-l trimise surgun în țara turcească. Din care pricină mulți din boeri să stînjiniră dă a mai iși din Brașov, și rămaseră acolo pînă ce să ridicară toți Turcii din țară, și veni consolul muscălesc Mițachi[2].

* * *

După o domniie dă șase ani, liniștită, în domniia lui Grigore Vodă Ghica să dășchise războiu între Turci cu Rusiia, și intrară Muscalii în Moldova și în Țara Rumînească, bătîndu-să doi ani, pînă au dărămat cetatea Brăilii și a Giurgiului, și trecînd în țara turcească, piste Balcamuri, ajunseră pînă lîngă Țarigrad și acolo au încheiat pacea. Însă după pace au mai stăpînit Muscalii alți patru ani, pînă li s'au răspuns dă către Sultanul banii ce cheltuiseră la acest războiu.

După aceasta să orîndui domn al țării Aleco Vodă Ghica,

[1] Fostul mare logofăt Alexandru Filipescu, poreclit Vulpe, cooptat mare vistier la 10 Mart 1821, prin demisia biv vel vornicului Grigore Filipescu.

[2] Lîngă fabrica de tutun „Belvedere". In palatul lui Golescu, mare și înconjurat de un parc des, e acum o școală.

[1] Omorît mișelește, în ziua de 7 August 1821.

[2] Minciaky

fratele lui Grigore Vodă Ghica, pă care, după o domniie dă opt ani, ăl scoaseră din domniie cu necinste, pentru jafurile ce să inmulțisără in țară. Și să alese dă domn, dă Obșteasca Adunare, Gheorghe Bibescu".

* * *

După ce am parcurs textul unor întîmplări cu mult mai tragice în realitate, să aruncăm o privire retrospectivă.

Mare om de carte, inspirat, în „povățuirile și cuvintele adevărate"[1] de înțelepciunea populară pe care a cercetat-o cu luare aminte, Iordache Golescu cerne toate faptele și oamenii prin sita unei înțelegeri lucide și acide. Condeiul ne pare prea ascuțit, cerneala otrăvită. Dar faptele, știute și pe alte căi, nu-l deszic întru nimic. Condeiul lui sfîrtecă aparențele, dă de gol egoismul, lașitatea, și fățărnicia celor mici de suflet. Surprinde totodată și accentele autentice de patriotism, în deosebi elevația sufletească a lui Nicolae Văcărescu, poet și ostaș.

Surprinde și accentele patriotice ale vornicului Constantin Bălăceanu, socrul său.

Insă oricită părtinire va fi pus în ponegrirea vrăjmașilor și înălțarea prietenilor, destul adevăr rămîne în această „satiră dramatică"[2], destul adevăr pentru a ne întrista. Cu atît mai mult cu cît și dincolo, în Moldova, comisul Ionică Tăutu aruncase la cele patru vînturi strigătul de desnădejde al norodului fără crezămînt și mîngiere![3] Din depărtare glasurile lor se armonizează și mînile lor se întind pe deasupra hotarelor, hotărîți cum sînt să arate necruțători relele și să ceară impetuos îndreptarea lor.

Și aceasta avea să vină.

Emil Vîrtosu

---

[1] Aceste „povățuiri și cuvinte adevărate" sînt publicate de Zanne în vol. VIII din *Proverbele Romînilor*.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul XVIII*, p. 40.

[3] cf. *Viața Romînească*, 1930 (XXII), Nr. 4—5, p. 83—100.

PASTELURI

Lacul

Subt întunericul înalt,
Iși joacă lacul solzii de asfalt.

Pădurile 'nfoiate, dealul frînt,
Presate-s toate între ceruri și pămînt;
Iar zările atîta-s de aproape,
Că marginea li se cufundă 'n ape.

Dar pe tipsia tulbure și veche,
Subțire stea s'a coborît
In apa grea, să-și caute păreche,
Că-i singură 'ntre nori și i-e urît.

Subt malul aspru, încîlcit în scai,
Stă lacul mohorît cu ape rele,
Cu nuferi morți, cu broaște mari de putregai,
Dar în adînc — cu jucăria unei stele...

După ploaie

Cu lung pumnal de fulgere albastre,
Işi taie drumul ploaia fumurie
Pe 'ntinsul veşted al grădinii noastre.
Aruncă 'n treacăt svon de clopoţei
Pe şoldul unui deal, şi 'n urma ei
Parc'a plouat cu puf de păpădie.

Intind castanii palme reci şi ude,
Cu plete 'n ochi se scutură-o răchită
Şi-şi strîng salcîmii frunza despletită.
Şi toate florile subţiri şi crude
Se 'ntorc pe-o parte şi pe alta 'n vînt,
S' arate soarelui cît de frumoase sînt.

Dar, cum de sus se uită soare greu
Pe urma ploii care a trecut,
Pămîntu-i pare-un vechiu urcior de lut
Cu toartă fragedă, de curcubeu.

Otilia Cazimir

Domnia lui Ciubăr Vodă

La mănăstirea Neamţului, unde-mi petreceam vara mai de mult, am descoperit odată în podul unei chilii manuscriptul unui cronicar necunoscut, Oprea Caţă logofătul, care aduce cîteva precizări şi date nouă cu privire la originea şi viaţa vechiului domnitor moldovan Ciubăr Vodă. Socotind că aceste însemnări nu pot fi lipsite de interes, ci vor folosi specialiştilor să le fie de învăţătură, despre cele rele să se ferească iară pre cele bune să le urmeze şi să se îndirepteze, cum aşa de frumos zice Simion Dascălul plagiind fără jenă pre vornicul Ureche, cu multă rîvnă am căutat a descifra manuscriptul lui Caţă şi, unde nu s'a putut, alta nu era decît să împlinesc dela mine golul şi să împreunez poveştile cum m'a tăiat capul, ca să fie bine. Iar dacă rău am făcut, scocorească altul podurile mănăstireşti să afle alt manuscript mai de crezare şi să facă mai bine.

Iată acum şi cuprinsul acelor hîrţoage:

Predoslovie

Mulţi au nevoit, unii dela alţii chizmind [1], de au scris rîndul şi povestea domnilor ţării Moldovii, iară de domnia acestui Ciubăr Vodă, nice Evstratie logofătul, nice Misail Călugărul, nice letopiseţul cel lătinesc mai nimica nu scric, fără cît numai dumnealui Grigorie Ureche vornicul tare pre

[1] Verbul *a chizmi*, pare să fi însemnat pe vremea lui Caţă logofătul: a şterpeli idei şi observaţii de la unul şi dela altul, adică „a asimila în mod organic", cum s'ar exprima astăzi un critic literar de-ai noştri, specializat în materie de chizmitură estetică şi sociologică. Numai că, în vremea de demult, chizmeala se făcea pe faţă şi fără multe marafeturi. De aceia, după cum veţi vedea, însuşi acest Oprea Caţă al meu nu se sfieşte a chizmi uneori fraze întregi de la alţi cronicari mai de ispravă, cînd ele îi cad prea la îndemînă.

scurt însămnează. Care dacă am văzut că lipsesc poveștile, cum au fost începătura și domnia acestui Ciubăr Vodă, fecior den țoale străine lui Alexandru Vodă cel bătrîn, socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvîrșit la vremea lui, să nu spue nepoții și mai vîrtos cronicarii altora limbi că nu am fost rîvnitori a scrie ale noastre, ce ne-am trecut țenchiul pre acest pămînt asămine herelor și dobitoacelor celor proaste și necuvîntătoare.

Drept aceia și eu, care sînt intre cei păcătoși Oprea Cață logofăt, cercînd și alte izvoade străine cum și vorbe den bătrîni neputincioși, cu agiutoriu dela Dumnezeu tîmplîndu-se de am aflat și un izvod neștiut, rămas dela dumnealui Toader Cîrneciu dascălul, carele mai pre larg și mai deșchis tinde poveștile, cu mare nevoință le-am lipit la un loc potrivind vremea și anii, după cum toate pre rînd careși la locul său mai înainte se va arăta.

De amestecăturile care au fost în țara Moldovii, după moartea lui Alexandru Vodă cel bătrîn

Dela Alexandru Vodă cel bătrîn rămîind patru feciori cu cununie, cum și alții cam destui pre de laturi, au stătut întăiu la domnie Iliaș Vodă, fiu-său cel mai mare. Și chemîndu-l pre acesta Ilie, nici nu s'ar hi căzut să stea prea mult în scaunul țării, ce îndată s'au rădicat asupra lui cu oaste frate-său mai mic, Ștefan, carele l-au biruit pre Ilie, de i-au căutat a fugi la țara leșască.

De acii, întorcîndu-se Iliaș Vodă cu agiutor de oaste, s'au lovit a doua oară cu Ștefan Vodă la Dărmănești, în anul 6942, Fevruarie 2, Luni în săptămîna albă. Ce hiind începutul sătămînii, nu i-au mers lui Iliaș Vodă, și iară l-au biruit Ștefan Vodă.

Și știindu-se Iliaș Vodă căzut gios nu pierdu nădejdea, ci de iznoavă strînse oaste și intrînd în țară după un an, s'au lovit cu frate-său la Podraga, Martie în 8 zile. Ce nărocul lui cel prost iară l-au lăsat la sminteală, că hiind săptămîna babei și lapoviță tiutinderea, au pierdut Iliaș Vodă războiul.

Nu după multă vreme, s'au mai ispitit Ilie încă odată și viind cu oaste în anul 6943, Avgust în 5 zile, s'au lovit cu Ștefan Vodă la Piperești, într'o Vineri. Ce hiind zi de post, iară au mîncat Iliaș Vodă bătaie.

Care văzînd acestea Ștefan Vodă despre partea frăține-său, că bine nu se curăția de dînsul și iară venia cu oaste asupra lui, că-l făcuse tobă den bătăi și tot nimica nu i-au slujit, socotit-au Ștefan Vodă să-i ia cu bine și cu vorbă bună, măcar că-i era frate. Și așa, l-au pohtit să vie la împăcăciune, să se împarță cu domnia, giuruindu-se pre Maica Precista și pre toți sfinții părinți că nimica rău nu-i va face, numai să vie. Iară dacă s'au încrezut Ilie și au venit, nimica rău nu-

i-au făcut Ștefan Vodă, fără numai cît i-au scos ochii și i-au tăiat nasul.

După care îndatăși au înălțat Ștefan Vodă biserică mare în tîrg la Piatra, pre numele sfîntului mare prooroc Ilie, carea se vede și pănă astăzi.

Ridicatu-s'au atunci de iznoavă Roman, feciorul lui Iliaș Vodă, carele văzînd la unchiu-său Ștefan atîta cuvioșie și rîvnă bisericească, n'au mai putut răbda, ce s'au vorovit cu o samă de curteni și prinzîndu-l, i-au tăiat capul.

Ce cumuși era țara plină de fii, de unchi și de nepoți, nice Roman Vodă n'au hălăduit mult în scaun de răul lui Petru Vodă, care și acesta au fost alungat mai apoi în țara ungurească de Bogdan Vodă, tot un fecior den zămislirea mai cu încongiur a lui Alexandru Vodă cel bătrîn.

Nakazanie, adecă învățătură sau certarea celor mari

Cată acum, cetitoriule, și vezi cîtă vrajbă și amestecături în biată țara Moldovii, căci că domnul ei Alexandru cel bun, în tinerețele lui, nu și-au păzit pohvala lui domnească cum se cade a se purtare craii, împărații și domnii, în podoabe și în obicee de cinste, ce pre unde au mas, preste tot au odrăslit. Că domnul, măcar că-i tot om ca fieștecarele, dacă-i holteiu au ba, cît nu-i lîngă doamna lui va să-și păstreze hirea și să rabde, că doară nu crapă dentr'atîta. Iară dacă nu poate, ertată hie-mi vorba proastă, mai cu cale-i a se rîncăci. Place-i lui domnia, alții încă nu o ar lepăda, și așa cine n'ar pohti să domnească, vrednic a se îndemna numai la huzur? Iară acela ce-i e voia să asculte atîta norod de un singur om, trebuește cu chibzuință și cu popreală den spre partea lumească a se feri. Ce chiar de s'au tîmplat să greșească cu vr'o muiere, nime nu-l taie să spue că au fost cu adevărat, nice să mărturisească despre acela prunc că-i den osul lui, că aceasta singur Dumnezeu știe. Ce mai curînd se poate tîmpla să hie den oameni proști, carii mai vrednici decît domnul lor sînt la asămine treabă.

De domnia lui Ciubăr Vodă, cum au fost de au agiuns de au fost domn

Scrie letopisețul nostru cest moldovenesc, ales Toader Cîrneciu dascălul, această poveste, de zice că într'o vreme la atîta agiunsese țara, au fără domn, au să priimească la domnie pre Alixăndrel, fecior lui Iliaș Vodă, carele trăia la curtea lui Cazimir, craiul leșesc.

Ce Alixăndrel nevrîstnic și mucos hiind, numai 14 ai, strînsu-s'au boerii și țara de s'au sfătuit pre cine-și vor alege să pue domn. Și se mierau boerii, cum vor face? Că pre obiceiul țării, nu se cădea altuia să dea domnia, fără carele

nu vrea hi sămînță de domn. Și iscodind unul dela altul, aflatu-s'au Coste logofăt și Onciul și Andronic și alții, de au mărturisit cum să hie mers mai de mult Alexandru Vodă la vînătoare, în tinerețele lui, și au mas o noapte în tîrgul Hîrlăului, la casa unui Ciubăr negustor, carele lipsia de acasă, că îndestula den ciubere toată țara de gios. Deci muierea aceluia zlubavă și ră de muscă hiind, iară domnul tînăr și gata la orice vreme, nu s'au îndărăptat dela cele tinerești meșterșuguri, ce toată noaptea au stătut lîngă dînsa, ba și mai aproape. După care, împlinindu-se șapte luni, au den viclenie muierească, au poate hi cu adevărat, născut-au Ciubăroaia prunc bărbătesc și i-au pus nume Alexandru, în pilda tătîne-său.

Și așa pre acesta aflîndu-l și adeverindu-l boerii că-i den osul lui Alexandru Vodă cel bătrîn, cu toții l-au rădicat domn, văleatul 6957 dela facerea lumii, iară dela Hristos 1449, Dechemvrie în 8 zile.

Și i-au zis Ciubăr Vodă.

De începutul domniei și sfîrșitul unor boeri, carii au uneltit împotriva lui Ciubăr Vodă

Deci dacă s'au văzut luminat în cinstea domniei, multe rîvnind și nevoind spre cele de folos, îndată s'au apucat Ciubăr Vodă a-și curăți țara de frați și de nepoți, pre unii tăind iară pre alții chiorînd de amîndoi ochii, cum i se cade a se purtare unui domn înțelept cu cimotiile sale mai de aproape, de se cunoștea că nimica nu s'au depărtat den obiceiul țării.

Nice de carte era prost, că știa să-și scrie numele întreg, ca un grămătic, iară la băutură nu prea lezne avea potrivnic. Numai cît era cam burduhos la trup și cam tomnatec holteiu, de îmbla tot cu ochii după giupînesele boerilor și nimica nu isprăvia.

Ce atunci, între tulburatele acelea vremi, nu s'au rădicat bine în scaun Ciubăr Vodă cînd o samă den boerii cei mari, cu Bolborici stolnicul și Scămoșoilă și Burtea jitnicerul, înțelegînd la ce stă lucrul, că și-au aflat stăpîn, vorovitu-s'au în taină și unul dela altul cercînd sfat, s'au agiuns în cuvinte cu Sfrijiciorski, cășteleanul de Smîrc, cum să năzuiască la stăpîne-său, craiul leșesc, să-l aducă pre Alixăndrel Vodă în scaun. Care nu trebuia altă bucurie lui Ciubăr Vodă de începutul domniei, decît să amiroase cum aceia îl lucrează pre la spate și voru să-l scoată den scaun.

Deci auzind Ciubăr Vodă despre uneltirile lor, au tăcut și nimica n'au zis, ca să-i poată dobîndi mai lezne la mîna lui. Și răpezind străjile într'o noapte, pre toți i-au rădicat dela așternut, de lîngă giupînesele lor, pre carii nice nu i-au mai scos a doua zi la divan, ce îndatăși fără giudeț le-au tăiat capul, de unde li s'a prilejuit acelora moartea. Grabnic

lucru au fost, că unii dentr'înșii, neîmbrăcați și somnoroși cum i-au apucat, rămînînd fără cap la vreme de noapte nice nu le-au venit să crează că poate fi cu adevărat. Ce, cu adevărat au fost. După care, mustrîndu-i oarece Măria sa, le-au cuvîntat într'acesta chip:

— Voi, răilor și misăilor, cînd oare vă veți sătura, întru a voastră nesecată lăcomie și neastîmpărată deșertăciune, să îmblați tot cu uneltiri ascunse și să hicleniți pre domnul vostru cel viteaz și înțelept, pre carele nu voi, ce numai singur Dumnezeu l-au rînduit în scaun? Mult oare v'ați socotit pentru binele norodului dela care mîncați pită, să-i aduceți bucurie de oști străine în țară? Iaca, în loc să-mi tăiați voi mie capul, mai bine-i că l-am tăiat eu pre al vostru, cum scrie la sfînta Scriptură, de zice: Unde dai și unde crapă. Iară ce zic eu acmu, să auză și alții și să ia aminte, că așa voiu scurta de capul lor pre toți aceia carii vor mai cuteza să și-l rădice împotriva domniei mele. Aceasta-i.

Și alte vorbe proaste așijdere au grăit atunci Ciubăr Vodă, ce nu se cădea să spue unor boeri ca aceia, măcar că erau morți, cît s'au cunoscut îndată inima lui, că iubește mai mult pre norodul cel de rînd iară pre boeri îi asuprește cu batgiocuri. Care văzînd boerii așa, socotit-au că poate n'a hi acest Ciubăr cu adevărat den osul lui Alexandru Vodă cel bătrîn, cum s'au amăgit a crede la început. Ce acum tot una era, odraslă de domn au ba, că sta înfipt cu tărie în scaunul țării și nimica nu-i puteau face.

Și până la sfîrșitul domniei sale, nime n'au mai îndrăznit să-l sape, nice s'au mai ispitit care-va să se culce neîmbrăcat la vreme de noapte, ce așa, cu toate straiele s'au culcat de frica lui, ca să hie gata la orice nevoe.

De o stea mare cu coadă, ce s'au ivit pre ceriu în vremea lui Ciubăr Vodă

În zilele acestui Ciubăr Vodă, la cursul anilor 6958, Martie la Blagoviștenie, ivitu-s'au pre ceriu stea mare cu coadă, căreia îi zic latinii cometa, adecă măturoiu. Și lungă era și hioroasă foarte, începîndu-se dentr'o stea de-asupra hanului Mînzulesii și cuprindea giumătate de cer cu coada întinsă, cum o ar hi lungit și o ar hi smerit un vînt mare de cătră asfințit.

Și ieșia Ciubăr Vodă în polimari de bătea metanii spre dînsa cu boerii și se închina în fieștecare sară, ce nimica n'au folosit. Că a doua zi iară se arăta pre ceriu acel semn dumnezeesc cu coadă. Pentru care mulți boeri învățați strîngîndu-se la sfat au făcut prognitic de cele ce se va lucra în țară după aceia. Și ziceau unii că poate nimica rău nu se va scorni dela o scîrbă mică de stea. Ce, dacă nu ar hi avut coadă, nu era nice o nevoe, că la cap au fost stea ca

toate stelele. Dară asta-i, că avea coadă. Și de zi ce trecea, se tot muta cu capul inainte, iară dendărăpt se tot scurta, până ce la urmă au rămas bearcă de tot, numai cit un bob de hameiu. Și așa au perit, după ce au trăit patru săptămini și o zi.

Tirziu după aceia, s'au ijderit un popă leah pre nume Kupernic, om invățat foarte, carele au scornit că pămintu-i rătund ca o gogoașă și merge răsucindu-se giur-pregiur de soare. Și zice că la vreme de noapte omul stă acățat de pămint cu capul in gios, cum stă ghionoaia pre copaciu, au furnica prinsă cu ghiarăle de coaja mărului, și altele ca acestea. Bună-i invățătura la om, nu zic, că luminează mintea și întărește sufletul pre cărările Domnului, iară nice prea multă nu-i bună, că strică omului capul și-l indeamnă la măscări. Nu s'au gindit acela ce au scris, mai intâiu să giudece și să cumpănească, și apoi să scrie. Că omul nu are nici ghiară, nice cleiu la talpă, cum ar sta el oare cu capul in gios și cu picioarele in sus? Au numai dacă-l spinzură cineva, altmintrelea cum? Că dacă așa imblă omul noaptea, cum zice acel popă leah, atunci și caii și vacile imblă pre uliță la vreme de noapte tot cu copitele pre sus, las a mai pomeni de muieri și giupânese, care nice nu-i de crezut așa măscară la o față bisericească, măcar că au fost papistaș. Sus e încătro stă omului capul, și gios încătro picioarele. Aceasta-i adevărat și noaptea ca și ziua, afară numai dacă doi și cu doi vor face la miezul nopții cinci, iară cind se crapă de ziuă vor începe a face tot patru, la loc, cum au fost.

Și zice iară acel Kupernic, că soarele-i mai mare ca pămintul, și stelele așijdere mai mare. Ce pămintul nu l-au cuprins nime cu ochii intreg, să știe citu-i. Mare să hie, dacă sprijine el în spate atitea noroade și împărății și cetăți — și țara leșască pre de-asupra. Ce soarele se vede bine cu ochii că-i numai cit un zlot unguresc, poate ceva mai mărișor. Iară despre stele, săracele, nice n'ar hi cu cale să mai pomenim, că dacă le-ai stringe pre toate la un loc intr'o mierță de orz, și le-ai indesa bine, încă ar mai rămînea goală mierța de-agiuns, cit să încapă și acel Kupernic intr'insa.

Nime nu cunoaște rostul stelelor celor veșnice, fără numai unul Dumnezeu, care le-au scăpărat din veșnicie și le mută dămol, cumu-i mersul ceriului dela răsărit cătră apus. Iară cind se ivește cite una nouă cu coadă, ca în vremea lui Ciubăr Vodă, alta nu poate fi decit veste infricoșată de război ce se va isca între noroade, pentru certarea păcatelor noastre. Cum s'au și timplat.

Cind s'au războit Ciubăr Vodă cu Leșii. Văleatul 6958

Nu multă vreme dacă au perit acea stea, la cursul anilor 6958 dela facerea lumii, hiind Alixăndrel Vodă seminție de pre inmă craiului leșesc, lui Cazimir, au năzuit la dinsul cu jalobă să-l pue la domnia Moldovii. Și au scos craiul șleahta dela Premișlea și dela Liov, și stringind și altă oaste, au trămis pre hatmanul său, pre Pocitoțki, voevoda de Cracău, să împingă pre Ciubăr Vodă den țară și să așeze în scaun pre Alixăndrel Vodă.

Deci înțelegind Ciubăr Vodă cum se apropie Pocitoțki de margine să-l asuprească cu oaste, un lucru așa de grabă neavind de ce se apuca, hiind oastea lui răschirată cineși pre acasă, de iznoavă trămis-au în toată țara, să iasă la oaste cit mai de sirg. Și dacă și-au strins Ciubăr Vodă oastea, ca la 700 pedestrime și 400 călăreți, fără prostime și adunătură ce era pre lingă Măria sa, îndată s'au bulucit cu toții la apa Călțunei, la un loc ce se chiamă Vadul Curvii, pre numele unei muieri crișmărițe carea au fost hălăduit mai de mult în acele părți de lume. Și împărțindu-și Ciubăr Vodă oastea în patru pilcuri, dat-au la tot pilcul cite o hușniță și doauă steaguri, care toate cu năroc i-au venit.

Ce până a se stringe toată oastea lui Ciubăr Vodă la un loc, înțelegind den iscoade cum Leșii au și trecut apa Nistrului pre la Mihălceni în ceasta parte și au lovit la Șipinți, răpezit-au Ciubăr Vodă o samă de oaste înainte cu vornicul Iepure de strajă, să vază numai cu ochii, ce războiu să nu dea. Iară Leșii pogorind în gios până la Tăminjești, acolea au prins de veste cum și straja lui Ciubăr Vodă nu-i departe, și îndată și-au tocmit Pocitoțki toată oastea pentru războiu. Ce Iepure vornicul, după învățătura ce au avut, războiu n'au dat, ce s'au tras îndărăpt cu straja spre beleagul oștii, la Călțuna, și trecind apa de iznoavă s'au lăsat in gios și iară s'au ițiit în sus, de mergeau Leșii pre de ceia parte și Moldovenii pre de ceasta parte, de se vedeau cu ochii, și-i suduiau ai noștri pre moldovenește iară aceia răspundeau pre leșește.

De acii, singur Pocitoțki s'au suit într'un pisc de deal, să poată cunoaște cită samă de oaste va fi la Moldoveni, ce nimica n'au putut cunoaște, că temeiul cu Ciubăr Vodă era ferit după niște mărăcini de nu se vedea, numai suliți în trii locuri ce au văzut.

Mai în de sară ispitindu-se Leșii să dea harț și apropiindu-se de apă, se fece a cerca vad să treacă spre Moldoveni. Ce atunci, îndatăși s'au arătat toată oastea lui Ciubăr Vodă, cu hușnițe tocmite împotriva vadului, și gata a-l sprijini în sulițe pe Pocitoțki, dacă cutează. Care văzind Leșii atita mulțime de oaste, n'au mai cutezat a trece vadul, ce cu multe meșteșuguri au nevoit să-i amăgească pre Moldoveni, să-i

treacă pre de ceia parte. Şi nice Moldovenii nu se da trecuţi, că înțelegînd meşterşugurile lor, nu-i gonia mult, numai până la giumătatea apei, nice un cot de loc mai mult, că vedea că fuga lor era cu înşelăciune.

Aşa au rămas până noaptea războiul în cumpănă, şi s'au culcat oştile, careşi la locurile sale, în nădejdea străjilor, cu apa Călţunei la mijloc. Iară Ciubăr Vodă nu dormia, ce hiindu-i aprinsă inima lui de lucruri vitejeşti, să ascuţia cum să-l apuce pre Pocitoţki mai cu încongiur şi, împresurîndu-l den doauă părţi, să-l bulucească la apă. Deci au trămis pre Tudosie Lungu răzăşul cu o samă de călăreţi, să meargă teptil în sus cale de trii poprişti, şi trecînd în taină apa Călţunei, să coboare şi să cază a doua zi Leşilor în spate, de nu vor şti dincătro le vine nevoia.

Intr'aceia vreme, înainte de răsăritul soarelui, nimerit-au la tabăra leşască şi un Piotru Hodoroschi cu oaste proaspătă, 80 de Căzaci, carii cumuşi sînt ei gata de a se amesteca la toate amestecăturile, fără să întrebe de nimeni, ce numai auzind că-i treaba la care pre carele, venit-au să dea Leşilor agiutoriu în dobîndă. Pre carii văzîndu-i Pocitoţki, nu intr'alt chip, ce cum ar hi văzut îngeri den cer pogorîţi, aşa i-au priimit şi cu daruri multe au dăruit pre acel cap al lor, pre Hodoroschi.

Deci, după ce au făcut ei sfat, îmbărbătîndu-se între ei şi îndemnîndu-se unii pre alţii s'au inhierbîntat la războiu asupra Moldovenilor, şi Căzacii cu focul, Leşii cu fuşturile, aruncau în Moldoveni de nu se ştia ce vor face, că de multă nevoe n'au mai putut suferi, stînd gata să îndărăpteze. Şi acum biruia Pocitoţki, de n'ar hi schimbatu-se norocul, că Hodoroschi cu Căzacii lui n'au vrut să asculte, să treacă numai până la giumătate, ce s'au sumeţit să treacă apa de tot. Şi aşa, au intrat toată oastea leşească la apă. Că atuncea s'au ivit dela spate şi Tudosie Lungu cu călăreţii pre carii i-au fost trămis Ciubăr Vodă mainte, şi aceia cu multă larmă şi buciume învîrtejindu-se la războiu, n'au mai dat pas Leşilor să se întoarne iară la loc uscat. Şi îndată dînd năvală şi gloatele cu Ciubăr Vodă i-au cuprins la mijloc dentr'amîndao părţile şi mare zarvă feceră, de i-au căutat lui Pocitoţki a dare dosul şi a fugire. La care năvală s'au tîmplat chiar moarte de om, unde hatmanii leşeşti vrînd să îmbărbăteze pre ai săi şi-au pus şi ei capetele, ales Buburoţki, podcomori de Liov, şi Purcelavschi, voevoda Ruskii, şi Bleginski, şi Muciorschi, şi Parşiveţki şi alţii, carii las a-i mai scrie.

Iară Ciubăr Vodă pornindu-se cu toată oastea după dînşii, i-au gonit de iznoavă până aproape de Nistru, şi pre carele îl agiungea dendărăpt cu suliţa, îndatăşi îl împungea. Ce Leşii, dacă au apucat a fugire, nu s'au mai oprit în drum, socotind că nu-i cu cale a mai aştepta să-i agiungă Moldo-

venii cu Ciubăr Vodă şi să-i împungă cu suliţa unde nu se cade, temîndu-se de un lucru de primejdie ca acela.

Şi într'acesta cip au biruit Ciubăr Vodă, nu aşa cu vitejia, cum cu meşterşugul. Zice letopiseţul cel leşesc, să hie fost războiul cu hiclenie, nu cu direptate. Iară cine poate şti? Că dacă au fost cu direptate au ba, tot una-i acum, că bătaia nu se mai întoarce.

Şi văzîndu-se Ciubăr Vodă curăţit de vrăjmaşii săi, cu mare bucurie şi pohvală domnească s'au întors la Suceava, unde i-au eşit tot norodul cu Vlădicii înainte, şi au şezut iară în scaunul ţării, ca un împărat şi biruitoriu, dînd laudă lui Dumnezeu pentru izbînda ce au făcut.

Cînd fece nuntă Ciubăr Vodă cu domniţa Catrina, fata lui Vlad Vodă Dracul cel bătrân, domnul ţărâi munteneşti

Acestea dară trecînd, cum trece grindina şi furtuna de luceşte iară ceriul senin, fără zăbavă şi-au venit şi ţara la hirea sa de mai înainte şi s'au implut de tot bivşugul. Şi apropiindu-se toamna acelui an, socotit-au Ciubăr Vodă să nu rămîe tot holteiu la vreme de iarnă, că-i frig. Deci dar chibzuind a-şi găsi doamnă de rude mari pre sama lui, s'au agiuns în cuvinte cu domniţa Catrina, care la moartea tăninesău, Vlad Vodă Dracul cel bătrân, domnul ţărâi munteneşti, au fost pribegit la curtea lui Huniad, în ţara ungurească. Deci răpezind Ciubăr Vodă un boer de ţară, pre Iancu Dulău logofătul, de i-au adus mireasa dela Unguri, îndatăşi s'au apucat de au făcut mare şi frumoasă nuntă domnească. Trămis-au în toată ţara crainici să vie boerimea la nuntă, dela mic până la mare, nu cu poroncă, ce numai de poftă. Şi soli den ţara ungurească şi de preste Nistru au venit, şi dela Leşi aşijdere, carii măcar că au fost mîncat bătaie, la nuntă tot s'au îndesat, aducînd solii multe daruri şi frumoase, ales cel moschicesc, carele au dăruit miresii o blăniţă de samur şi Măriei sale zece coţi de postav feleandraş. Şi aşa s'au veselit cu feluri de giocuri şi de petreceri, cu muzici den ţimbale şi den piţiburlă, de giucau nu numai în casă, ce şi prin ograda curţii domneşti tot boeri cu giupânese, toţi împodobiţi, cît nu era nuntă şi era minune. Zic să fie venit la nuntă şi Roxanda, giupâneasa lui Todiraşcu Stroici paharnicul, carea zăcînd mai înainte de lungoare i-au fost căzut părul, de i-au căutat a se tunde, şi nu o au răbdat inima să nu vie la nuntă, ce măcar că era aşa, tunsă, tot au venit. Şi mult s'au veselit Măria sa şi boerii şi tot norodul de muiere tunsă, care lucru minunat ca acela nu s'au mai văzut de cînd lumea şi nice s'a mai vedea vreodată.

Adus-au şi pehlivani de prin străinătăţi de au făcut fel de fel de giocuri, şi pre pămînt şi pre funii. Şi cerînd un pehlivan cuşma Măriei sale, au pus-o cu gura în gios, după care

îndată au scos dentr'insa doauă găini vii, una neagră și alta pistriță. Iară pre cea neagră luînd-o mireasa în brațe o au căutat de ou, și au aflat într'însa ou gata să-l facă, pre carele l-au și ouat îndată în palma Măriei sale. Și mult s'au minunat.

Iară alt pehlivan, hindiu de neam, viind înaintea Măriei sale cu mînecele sumese, au început a scoate pamblică stacojie den nas. Și au scos fără istov ca la 50 de coți și mai mult, tot pamblică bună de atlas, stacojie. Pre carii luîndu-i Măria sa, îndatăși i-au dăruit miresii. După care s'au încruntat la sprînceană Ciubăr Vodă și au stătut oarece pe gînduri, apoi au chemat un tălmaciu și l-au ispitit pre acel hindiu: — „Care ți-i voia, măi? Că iaca îți vom găsi muiere de baștină și-ți vom da și pămînt, să te gospodărești la noi în țară". Așa i-au căutat a-l smomi Ciubăr Vodă pre acela să rămie, nu de dragul lui au dentr'o toană fără temeiu, cumu-i abate omului la băutură, ce cu plan adînc. Socotit-au adecă Măria sa, că dacă într'o cifîrtă de ceas au fost în stare hindiul a scoate 50 coți de pamblică den acel nas de mare ispravă, apoi într'un an întreg va îndestula toată țara Moldovii, și încă atîta va prisosi, cît să treacă negutători moldoveni și la țările megieșe cu pamblică bună de-a noastră, stacojie, să priimească schimb altă marfă mai de nevoe.

Ce pehlivanul nu s'au învoit să-și tocmească nasul într'acesta chip.

De un grămătic mincinos, la curtea lui Ciubăr Vodă

Scrie letopisețul nostru cest moldovenesc, de zice că într'o zi s'au oploșit la curtea lui Ciubăr Vodă un oarecare Bogdan grămătic, ce s'au fost fălit că-i vilhovnic și învățat foarte, și că va scrie de viața domnilor vechi și de toate cite s'au lucrat mai mult în țara Moldovii.

Și ținându-l Ciubăr Vodă în mare cinste, i-au dat în samă multe hrisoave și urice și ispisoace vechi, să le deslege cu rînduială și să aleagă dentr'acele cum au fost cursul anilor și viața domnilor trecuți, ales a tătine-său, Alexandru Vodă cel bătrân.

Ce până la urmă, pre toate le-au zăhăit acel grămătic, și atîta le-au amestecat și le-au zgribușit, încurcînd anii și poveștile, că nimica bun n'au mai ales de acolo. Și așa s'au dovedit acel Bogdan scriitoriu de cuvinte deșarte, adecă om de minte puțină. Care cunoscînd Ciubăr Vodă că acela n'au fost grămătic cu adevărat, ce doară s'au fălit că iaste, foarte s'au mâniat Măria sa, și mustrîndu-l oarece cu buzduganul, au pus de l-au însămnat cu hangerul la nas, după care l-au alungat dela curte cu mare ocară. Și fugind acel Bogdan grămătic de rușine în țara ungurească, s'au învăluit adînc în munte și nu s'au mai oprit până la tîrgul Clușului, unde mai apoi s'au gospodărit, rămîind acolo de veci. Care văzîndu-l Ungurii că-i fără nas, numai o rămășiță cît o alună, îndatăși l-au poreclit Duică, adecă pre limba lor, cîrnu. Cum au rămas de se poartă și până astăzi acea poreclă, prin acele părți de lume.

De sfîrșitul domniei și moartea lui Ciubăr Vodă

Nu multă vreme după acestea, s'au bolnăvit Ciubăr Vodă de *cataroi*, care boală se cunoștea dentr'aceia că avea slăbăciune mare și amețală, ales după ospețe.

Chemat-au atunci babe vrăjitoare, care l-au învățat să-și toarne pre gît, în toată dimineața pre nemîncate, cîte doauă ocă de vin vechiu, hiert cu chipăruși. Și-i de mirare lucru, că nimica nu i-au folosit. Adus-au mai la urmă chiar doftor, den țara ungurească, de i-au gicit că-i bolnav de *frânție*, care și moldovanul, măcar că nu-i franțuz, se tîmplă de are. Și i-au dat să guste dentr'un șip doftorie amară ca herea, care amirosind cumplit fără samă, îndatăși au împlut toată ograda curții domnești de putoare. Și nice dentr'acea tărie, tot nimica nu i-au priit.

Care văzînd așa Ciubăr Vodă, că nu mai are leac, cumuși era blînd și cucernic, și-au luat de samă și s'au săvârșit den viață, Mercuri spre Gioi, 13 Martie, văleatul 6960 dela facerea lumii, după ce au domnit doi ani, trei luni și șepte zile.

Și au fost acest Ciubăr Vodă domn viteaz și cu mare frica lui Dumnezeu, nice mai bun, nice mai rău ca alții și iubit de tot norodul, numai cu boerii ce nu s'au pre împăcat la început. Zidit-au doauă biserici frumoase, înzestrîndu-le cu ocini și cu hălăștaie, și fîntînă mare de piatră la rohatca Dărăbanilor, și s'au nevoit în zilele sale de au adus cu multă cheltuială den țara păgînă, dela Trapezont, moștiile sfîntului mare mucenic Sisoe, făcătoriul de minuni, și le-au așezat în mănăstire la Poponeț, unde trăesc și până astăzi".

* * *

Aici se isprăvește manuscriptul lui Oprea Cață logofătul.

G. Topîrceanu

(Din volumul Scrisori fără adresă, *care se află subt tipar).*

Cu plopii în ploaie

lui JEAN AL. STERIADI

Ploaie, ploaie, ploaie!...
Ploaie multă,
Ploaie deasă
Ca beteala de mireasă...
Plopii mei, scuipați de ploaie
Se frămîntă și se 'ndoaie —
Parcă-ar vrea să-mi intre 'n casă...
Plopii ce-au crescut cu mine,
Imi fac semne desperate:
— Hai, deschide-odată, frate,
Și primește-ne 'n odaie,
Că 'n odaia ta-i mai bine
Ca 'n grădina noastră-afară!...

Doamne!...
Cu ce ți-am greșit
De-ai fost rău cu mine-aseară
Și m'ai pedepsit?...
De ce-ai vrut ce nu se poate —
Să mă cred cu plopii frate,
Frate fericit?...
Doamne, doamne,
Ce să fac?...
M'am certat cu plopii-aseară,
Și nu știu cum să-i împac!...
Cum să-i fac să mă 'nțeleagă
Că frăția ce ne leagă
Nu-i decît o vorbă 'n vînt,
Și că plopul cînd se 'ndoaie,
Cît stă țapăn la pămînt,
Chiar cînd e scuipat de ploaie,
E mai viu și mai puternic
Decît omul din odaie
Ce se stinge pe picioare,
Ca un muc de lumînare
Intr'un sfeșnic!

Ploaie, ploaie, ploaie!...

1930 **Ion Minulescu**

Istorie şi artă

„Istoriciii se înşală, iar istoria ne înşală", scria nu de mult un moralist la noi. E vorba de-o înşelare fără voie, neintenţionată, de bună credinţă. Voltaire, considerat — şi pe drept — ca întemeietor, ca părinte al istoriei ştiinţifice moderne, era de-un scepticism şi mai crud. „Istoria e o legendă de convenienţă", scria undeva — şi fără obişnuita lui ironie — acela care a aplicat în întregime concepţia raţionalistă în ştiinţele morale. Renan, cu tot criticismul lui bogat în îndoieli şi negaţii, nu credea că spune un paradox ridicol, nu avea deloc impresia că-şi calomniază specialitatea favorită, ştiinţele istorice, cînd le numia „mici ştiinţe conjecturale, care se surpă mereu, dupăce au fost construite şi care vor fi neglijate într'o sută de ani". [1]

Şi citatele acestea — bineînţeles — nu se referă la istoria cu tendinţă, tezistă; la acea erudiţie aparentă, care la adăpostul unei metode pretinse ştiinţifice, prevăzută cu toate formele unui aparat rigid, masiv de texte şi referinţe, împodobită cu costumul croit după ultimele prescripţii ale codului ştiinţei moderne şi care paradînd zgomotos, ostentativ cu emblema imparţialităţii, falsifică documentele cele mai clare, forţează textele cele mai sigure, denaturează — prin interpretare — fapte materiale definitiv stabilite,— dacă există în genere ceva definitiv stabilit în istorie, — alterează actele personajelor, caracterul şi importanţa evenimentelor, sensul şi înlănţuirea ideilor, pentru a putea trage concluzii dinainte fixate, pentru a putea ajunge la anume rezultate dorite.

Din nefericire ele vizează istoria, care îşi propune să urmărească, să cerceteze, să caute sincer numai adevărul. N'am zis care vrea să stabilească şi să expună adevărul, ci să-l caute. „Sintem aici nu găsim adevărul, ci să-l căutăm", ne spu-

[1] Citat după: Henri Massis, *Jugements, Renan, France, Barrès*, Paris, 1923, p. 68. Sint extrase din *L'Avenir de la Science*.

nea odinioară — elevilor săi — marele istoric al Revoluţiei franceze, Alphonse Aulard. „Dacă Dumnezeu — scria Lessing — mi-ar întinde într'o mînă adevărul şi în cealaltă raţiunea cu care să caut adevărul, i-aş spune : adevărul, Domnul şi Dumnezeul meu, îl deţii Tu, singur Tu ; dar dă-mi raţiunea, să pot căuta cu ea adevărul." [1]

Unul dintre vechii istorici ai lui Napoleon, Lanfrey, a fost de-un optimism prea exagerat, în orice caz n'a dat dovadă de prea multă prudenţă şi măsură, plină de rezerve, în expresie; de admirabilul şi rarul bun simţ, de acel sentiment viu — propriu aproape tuturor scriitorilor, istoricilor, savanţilor francezi — că spiritul omenesc e mărginit; că un adversar nu susţine totdeauna neadevăruri, fiindcă ne este adversar; că specialitatea cuiva nu e cea mai importantă, numai fiindcă e a lui; sau cum scria odată neuitatul nostru maestru Ernest Denis, că „aurul nostru cel mai curat conţine totdeauna şi o parte de aliaj" [2]; cînd a afirmat, într'o formulă prea tranşantă, că „filozofia adevărată, reală, practică, şi nu aceia care se inspiră din visuri şi himere, se găseşte îndeosebi în istorie... Douăzeci de pagini de istorie ne învaţă mai mult asupra unei ştiinţe decît toate tratatele de azi, de eri şi de mîne". Adecă istoria ar fi centrul nervos al ştiinţelor morale. Din ea ideile, gîndirea reală, învăţămintele nealterate ale trecutului se degajează pure. Indrăzneaţă afirmare !

Chiar marele individualist şi idealist, sensibilul, romanticul Michelet n'a găsit formula cea mai potrivită, cînd a numit istoria „o reînviere" a trecutului. O reînviere răsfrîntă prin prisma sufletească a istoricului ar fi formula cea mai adecvată şi care poate ar satisface — cel puţin — scepticismul, spiritul critic, îndoiala continuă şi neliniştită a cercetătorului modern.

* * *

S'a comparat adesea munca istoricului cu aceia a preşedintelui de tribunal. Analogia între cauzele istorice şi cele judiciare — prea des accentuată, încît azi a devenit aproape banală — s'a făcut şi se face cam în modul următor. „Procesele „istorice, ca şi cele judiciare, se prezintă — cele dintăi istori„cului, cele din urmă judecătorului — la fel, adecă subt as„pecte complexe, deosebite. Şi de-o parte şi de ceealaltă gă„sim avocaţi care tind să provoace triumful a feluri de-a ve„dea exact opuse, combătînd, respingînd, distrugînd, retu„şind argumentele adversarilor. E o discuţie vie, aprinsă, mai „mult chiar, o luptă. După pledoariile avocaţilor însă, iată că „apare preşedintele. El se ridică de-asupra urii care roade „părţile, de-asupra intereselor şi pasiunilor. Rezumă dezba-

[1] Citat după: Ernest Denis, *La Guerre*. Paris, 1915, p. 352.

[2] Idem, *ibidem*, p. 250.

„terile, indică pe scurt argumentele pro şi contra; face efor-„turi mari să fie clar, just, imparţial, în sfîrşit supune cauza „juriului spre apreciere. Acest preşedinte imparţial e istori-„cul, iar juriul care pronunţă sentinţa în ultima instanţă e „opinia publică sau mai precis posteritatea".

Comparaţia — cel puţin în aparenţă — e fără îndoială seducătoare, dar ea păcătueşte prin fondul ei, prin elementele ce-o constituesc; fiindcă s'a pierdut şi se pierde din vedere, că justiţia — fără să fie oarbă — are totuşi ochii legaţi, cumpăna ei nu e de-o exactitate, de-o sensibilitate prea exagerată; că verdictele ei se revizuesc, se „casează" mereu, numărul condamnaţilor pe nedrept e destul de ridicat, iar şarlatanii şi criminalii achitaţi nu sînt puţini la număr; cu un cuvînt, că justiţia nu e — totdeauna — justă, iar judecătorul e departe de-a fi un deţinător infailibil al adevărului. Oricît de zelos, de imparţial cercetător ar fi în efortul lui de-a reconstitui exact faptul consumat, oricît de implacabil inchizitor al răului ar fi el, în actele umane se izbeşte mereu de intenţii ascunse, de stări sufleteşti insondabile, de sentimente şi tendinţe complexe, nelogice şi nesezisabile; la fiecare pas întîlneşte un adversar imponderabil. Căci sînt acte, care vor rămînea, pentru raţiunea omenească, impenetrabile, pe veci misterioase. Cunoştinţele variate şi subtile de psihologie, psihoanaliză, sociologie, asupra eredităţii, intuiţia chiar, nu le pot descoperi o cauză, un mobil, dacă nu real, adevărat, cel puţin verosimil. André Gide a publicat de curînd o serie de fapte diverse — adunate ani de-a rîndul cu zel şi interes — curioase, pasionante. Una din ele ne arată un asasinat, căruia justiţia n'a reuşit să-i dea o explicaţie rezonabilă; mobilul crimei nu era nici banul, nici gelozia, nici ura sau dorul de răzbunare, nici sadismul, nici măcar violenţa înăscută. Crima rămîne teribilă, înspăimîntătoare prin misterul ce-o inconjura. Era un act dezinteresat, gratuit, pur, ca o idee, poezie, ca arta pură. Dar justiţia trebuia totuşi să se pronunţe; pe ea n'o interesa actul în sine, natura obiectivă a lui; ea scruta intenţiile — inexistente—ale acuzatului, căuta cauze, o premeditare posibilă; urmărea circumstanţe atenuante sau agravante, prin urmare atribuia în mod injust, arbitrar, un mobil, care era totuşi absent, inexact.

In plus se mai pierde din vedere ceva şi mai grav: problema egalităţii în faţa legii. Sînt oamenii în adevăr egali în faţa justiţiei? Faguet ne dă răspunsul: „Au aerul că sînt, dar „în realitate nu sînt. Omul bogat — chiar presupunînd per-„fecta şi stricta integritate a magistraţilor însărcinaţi să facă „dreptate — prin simplul fapt, că poate remunera larg avo-„caţii şi martorii, că intimidează prin puterea lui pe toţi aceia, „care ar putea face depoziţii contra lui, nu e de loc egal cu „săracul în faţa legii".

Şi să nu uităm un singur moment, că judecătorul are de-a face cu fapte relativ actuale, în orice caz imediat premergătoare, martorii pot fi mereu convocaţi la bară, dovezile, depoziţiile, „documentele" pot fi din nou studiate, confruntate; şansa de-a arunca o nouă lumină asupra faptului cercetat e mereu posibilă, „fenomenul" poate fi — cu oarecare aproximaţie — din nou reprodus, dacă nu exact reconstituit.

In istorie însă, textele autentice ale martorilor oculari şi demni de crezut ai evenimentelor istorice sînt relativ reduse, limitate ca număr, fragmentare ca conţinut şi rar de tot se descopăr altele nouă — şi mai ales azi — care să ne prezinte intr'o lumină absolut nouă faptul istoric; „fenomenul" e dispărut pe vecie. Şi fiindcă adesea mărturiile sigure lipsesc, se face apel la imaginaţie, ipoteză, deducţii sau inducţii mai mult sau mai puţin logice, la intuiţie, la fragilul element psihologic.

In plus, şi judecătorul, şi juriul, şi istoricul aparţinînd unei anumite clase, mediu social, religii, rase, popor, fiind supus presiunii puternice a influenţelor convenţionale şi subiective, vede şi judecă, aprobă sau dezaprobă actele umane prin prisma unor anumite idei, dacă nu chiar prejudecăţi. Comparaţia cu justiţia deci nu e cea mai convingătoare pentru caracterul de-o absolută imparţialitate al istoriei ştiinţifice de azi.

* * *

Istoria s'ar putea — poate — mai uşor compara cu natura, cu un peisaj, cu o operă de artă. Fără a schimba faptele, fiecare are dreptul, poate — prin urmare—să-şi creeze o imagine personală despre ea, asemenea artistului care idealizează peisajul, sau romancierului care transformă caracterul realităţii. Spectacolul lumii şi al vieţii ne apare puţin prin noi. Nu modificăm ceiace există, dar temperamentul nostru, educaţia, obiceiurile, prejudecăţile noastre inevitabile şi multiple de clasă, religie sau naţionale, ideile noastre cîştigate, „ideile-forţe", — cum ar zice Fouillé, — care devin la o dată anumită „stăpînii momentului" şi care domină tiranic mediul nostru politic şi social, pun pecetea lor atmosferii noastre intelectuale, ni le înfăţişează în culori variate, subt aspecte deosebite. Aproape nu există eveniment, „document", „monument" istoric, oricît de solid fixat, de bine cunoscut ar fi el, care să nu inspire chiar spiritelor celor mai scrupuloase, mai reci, mai critice, mai profund ataşate adevărului, impresii diferite, dacă nu chiar contrare. Istoria este încă o stare sufletească, o expunere imperfectă, parţială a adevărului din trecut. Templul sacru al ştiinţei istorice, care ne dezvălue realitatea neatinsă a vremurilor apuse, este şi va rămînea un vis. Meşterul iscusit, ziditorul lui, nu s'a născut încă. Ar trebui să fie din esenţa zeilor. Anticii, prin urmare, nu s'au înşelat prea mult, cînd considerau istoria o artă, care îşi avea Muza ei. Căci cu

tot caracterul ei de-o austenă severitate, Clio era totuși o Muză.

Poate chiar din aceste motive Brunetière — departe de-a disprețui metoda severă, științifică a criticii istorice în literatură — nu s'a sfiit să afirme în al său „Balzac", că „La Comédie humaine" e o veritabilă colecție de documente istorice; s'o numească „memorii pentru a servi la istoria timpului" [1] lor și s'o considere superioară — din acest punct de vedere — memoriilor lui Guizot, care sînt adesea prea ușoare, fiindcă se opresc la suprafața vieții, adecă tratează aproape numai probleme politice. Iar Taine credea, că opera balzaciană e „cel mai mare magazin de documente", care poartă destul de fidel „pecetea timpului lor." [2] Fără îndoială, Balzac e incomparabil și superior oricărui istoric, în ancheta lui judicioasă, în analiza lui profundă, asupra burghezimii franceze — căci de ea se ocupă aproape exclusiv — din partea întâia a veacului trecut, care, luînd locul aristocrațimii și nefiind contrabalansată de-o țărănime organizată și de-un proletariat numeros, disciplinat, conștient, domina tiranic etalîndu-și viciile, avară, ipocrită, lipsită de orice ideal și de orice scrupul; avînd un singur gînd de-a realiza prin orice mijloace — și cît mai repede — sfatul reprezentantului ei cel mai tipic, Guizot, „enrichissez-vous"; un singur idol, banul; care credea — cum scria Balzac — că: „Banul e totul, banul domină legile, politica, obiceiurile," [3] sau „au-dessus de la Charte, il y a la sainte, la vénérée, la solide, l'aimable, la gracieuse, etc...., pièce de cent sous". [4]

Albert Sorel, în a sa monumentală, larg și serios documentată sinteză asupra Revoluției franceze, recomandă cetitorului pentru cunoașterea sfîrșitului regimului napoleonian și unele din romanele lui Balzac [5], după cum recomandă — și chiar în loc de frunte — pentru cunoașterea celebrului duel diplomatic și militar Napoleon-Alexandru I, a mecanismului politic și social, a curții imperiale, a temperamentului și obiceiurilor ruse, a patriotismului inconștient, vag, mut — dar teribil prin rezistența lui indolentă — al mujicilor, confundat cu fanatismul religios; pentru cunoașterea incendierii sumbru a Moscovei, a cauzelor îndepărtate, ascunse ale începu-

[1] Paul Louis, *Les Types sociaux chez Balzac et Zola*, Paris 1925, p. 13, citat din *Balzac* al lui Brunetière.

[2] Idem, *ibidem*, extras din Taine: *Nouveaux Essais de critique et d'histoire*.

[3] Idem, *ibidem*, p. 33, din *Eugénie Grandet*.

[4] Idem, *ibidem*, din *La Cousine Bette*.

[5] Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, în 8 vol. ed. a XVIII-a, Paris 1922, T. VII, p. 467 și 373.

tului sfîrșitului dramei napoleoniene, recomandă zic, romanul lui Tolstoi, marea epopee modernă „Războiu și Pace". [1]

Iar prea criticul, scepticul, logicianul savant Seignobos, care a distrus multe legende în istoria contemporană, a alungat din istorie abstracția, fraza, imprecizia, crede că nu părăsește terenul erudiției, cînd recomandă pentru cunoașterea mai intuitivă a epocii de mare mizerie a proletariatului englez dela începutul veacului trecut, opere de ficțiune pură, ca romanele lui Dickens sau alte romane engleze. [2]

Aulard, care a pus întâia oră baze științifice istoriei Revoluției franceze și a distrus mulți idoli, a demascat fără cruțare golurile, părțile slabe ale operii istorice a lui Taine, cu cîțiva ani în urmă găsea frumoase cuvinte de laudă, pentru partea istorică din romanele lui Henri Béraud.

In sfîrșit, profesorul Louis Eisenmann, „qui connait le mieux du monde la Hongrie," [3] — cum spunea Ernest Denis, noi am zice Europa centrală, — n'a ezitat a considera, ca cea mai bună sursă pentru cunoașterea mediului evreesc din acea parte a Europei, romanul fraților Tharaud „L'Ombre de la croix", [4] mediu trist, cu ghetto-urile lui mizerabile, cu agitație și neastîmpăr vecinic, prizonier — fără putință de evadare — al unui trecut religios și obiceiuri împetrite în legi rigide.

Și nu mai amintesc istoria romanțată a unui André Maurois, Emil Ludwig sau Maurice Reclus, care după părerea — aproape unanimă — a erudiților, aduce reale servicii pentru cunoașterea unui personaj sau a unei epoci.

Am făcut această lungă înșiruire de nume și exemple, pentru a putea vedea, că linia demarcațională între istorie și artă nu e prea rigid trasată, zidul ce le separă nu e chinezesc, Rosny aîné nu urmărea — cu orice preț — efectul unui paradox original, ci spunea și un sîmbure de adevăr prin următoarele cuvinte: „Istoria e romanul trecutului, iar romanul e istoria prezentului".

* * *

Și dacă terenul subt picioarele istoricului chiar în lumea faptelor materiale e destul de nesigur, în aceia a ideilor el devine de-a dreptul alunecos. „In istorie, ceiace importă — scria Ernest Denis — e mai puțin gîndirea intimă a unui „scriitor, decît interpretarea ce i-o dau cetitorii și traducerea, „adesea puțin fidelă, a învățămintelor lui din partea adepți-

[1] Idem, *op. cit.*, T. VII, p. 585.

[2] Seignobos (Ch.), *Histoire politique de l'Europe contemporaine*, Paris 1924, T. I. p. 67.

[4] Louis Eisenmann, *La Hongrie contemporaine*, Paris, 1921, p. 166.

„lor săi." [1] O carte lasă urme mai mult sau mai puțin adinci în noi, în măsura în care ea explică sau nu credințele noastre obscure, după felul cum exprimă sau nu dorințele subconștientului nostru. Aproape totdeauna într'o carte tindem să ne regăsim pe noi, să descoperim eul nostru. O doctrină politică, socială, metafizică e în mare măsură creația nu a autorului, ci a cetitorului. Ne gîndim aici, evident, la cărți masive prin substanța lor, profetice; care marchează o însemnată contribuție la îmbogățirea capitalului intelectual și moral al umanității; care luminează cu puterea — dacă nu și cu iuțeala — fulgerului orizontul istoric; în orice caz, contribue în mod serios la accelerarea ritmului evoluției progresului și provoacă mai mult sau mai puțin direct, mai mult sau mai puțin imediat, evenimente, despre care ar zice Bossuet că „prin loviturile și contraloviturile lor, au consecințe indepărtate în viitor". [2]

Aici să ne fie permis a deschide o paranteză. Pentru a nu fi greșit interpretați, ne vedem constrînși la o mărturisire de credință. Departe de noi gîndul de-a exagera rolul ideilor ca factor determinant în istorie. Nu credem cu Michelet, nici cu Mickiewicz, că „spiritul domină istoria" și mai puțin cu Hegel, că „istoria lumii e procedeul divin prin care spiritul lui Dumnezeu își dezvoltă bogăția infinită a varietăților și antitezelor sale"; sau mai departe, — tot cu acelaș autor, — că „spiritul se ridică tot mai sus și ajuns la o înălțime suficientă exercită un drept absolut"; și că sînt chiar epoci — îndeosebi în istoria unor popoare mari — care simbolizează, nici mai mult, nici mai puțin, „incarnarea spiritului lui Dumnezeu". Noi credem, că omul nu trăește numai din duh, dupăcum el nu trăește numai din pîne. Intre romantica concepție idealistă a istoriei, vecină cu naivitatea, pe care am putea-o numi — fiindcă am amintit numele lui Hegel, de ce nu ne-am folosi de comoda lui formulă? — *teză* și materialismul istoric exagerat, absolut, prin urmare prea simplist, prea „terre-à-terre", care a sedus atîtea firi credincioase, fanatice, dornice de simplificare și care ne-ar servi aici de *antiteză;* între cele două extreme, există calea mijlocie a echilibrului între cei doi poli, a simfoniei, armoniei puternice, bogate, variate; confluentul în care se varsă o infinitate de factori și forțe, care e istoria însăși; acea rezultantă naturală a multelor componente, adecă înalta *sinteză* istorică, de care s'a folosit în mod magistral — și vom rămînea numai în istoriografia franceză relativ recentă — un Fustel de Coulanges, un Albert Sorel, un Lavisse, un Aulard, un Ernest Denis, un Jaurès.

[1] Ernest Denis, *La Guerre*, p. 243.

[2] Albert Sorel, *op. cit.* T. I., p. 1. Citat din Bossuet: *Discours sur l'histoire universelle*, Partea a III-a, cap. VIII.

Teoretician inspirat [1] și realizator abil [2] al acestei metode sintetice a fost, poate, mai ales Jaurès. In celebra lui istorie a Revoluției, — care, afară doar de nume, e departe de-a fi opera tendențioasă a unui socialist militant, — bazat pe lungi cercetări, pe-o documentație vastă, printr'o analiză foarte severă a stării economice a burghezimii franceze din veacul al XVIII-lea, arătînd antecedentele și substratul economic al Revoluției; iar prin descrierea, analiza inteligentă, judicioasă a gîndirii politice și sociale franceze din acest timp, indică originele și caracterul intelectual al ei. Și prin contopirea acestor două forțe, componente—mai ales—ne dă acea magistrală vedere de ansamblu, acea sinteză rară, din care concluzia profundă — și singura posibilă — se degajează aproape mecanic, anume că: Revoluția Franceză însemnează maturitatea politică și socială a burghezimii franceze și maturitatea intelectuală a națiunii franceze. „Acestea sînt — scria el — cele două surse vii, sursele de foc ale Revoluției. Grație lor, ea a fost posibilă și măreață". [3]

Metoda aceasta de armonioasă și înțeleaptă conciliere între spirit și materie, între forțele idealiste și cele economice ale istoriei — care îndeosebi azi ne pare cea mai naturală, dacă nu chiar unica posibilă — și pe care un prea entuziast elev a lui a numit-o „geniu simfonic", Jaurès o definește prin următoarele rînduri, și care — fără să exagerăm — au servit ca principiu călăuzitor aproape tuturor istoricilor francezi din ultima generație: „Nu vreau să fac fiecăruia partea cu„venită; nu voi spune: există o parte a istoriei dominată de „necesitățile economice și alta condusă de-o idee pură, de-un „concept, de pildă de ideia umanității, sau de cea a justiției „și dreptului; nu vreau să situez concepția materialistă de-o „parte a barierei, iar concepția idealistă de cealaltă parte a „ei. Eu pretind că ele trebue să se pătrundă reciproc, cum „se pătrund, în viața organică a omului, mecanica cerebrală „și spontaneitatea „conștientă"." [4]

* * *

[1] J. Jaurès, *Idéalisme et matérialisme dans la conception de l'histoire*. Conférence contradictoire avec P. Lafargue, brochure, Paris 1901; Cfr. Sée (H.): *Matérialisme historique et interprétation économique de l'histoire*. Paris, 1927.

[2] J. Jaurès, *Histoire socialiste: La Constituante, La Législative, La Convention*, Paris 1901—7. O ediție nouă poartă titlul: *Histoire socialiste de la Révolution Française*, Paris, 1922—4.

[3] Gaëtan Pirou, *Les Doctrines économiques en France depuis 1870*, Collection Armand Colin, Paris, 1925, p. 54.

[4] Idem, *ibidem*, Cfr. Kautsky (K.): *Ethik und materialische Geschichtsauffassung*. Stuttgart, 1920.

Am amintit, că în istorie e mai importantă interpretarea — aproape totdeauna subiectivă — ce-o dau discipolii unui scriitor gîndirii lui, decît sensul real, adevărat, valoarea obiectivă a ei. E natural să fie așa. Căci grație lor numai, gîndirea devine accesibilă maselor sau poate mai exact unei minorități conștiente, care dirijează aceste mase, poate acționa asupra lor; prin intermediul discipolilor ideia se poate transforma în acțiune, poate deveni un mobil, un factor determinant în istorie. Evident, că aceste idei filtrate prin ființa morală a elevilor se transformă, își pierd caracterul original, se denaturează, se discompun. Cîți gînditori — dacă ar mai trăi azi — n'ar simți un sentiment de teribilă jenă, de indignare și revoltă față de consecințele forțate trase de succesori din doctrinele lor? Cîți nu și-ar declara interpreții de eretici și profanatori? Cîți din întemeietorii de religii, fondatorii de teorii metafizice, de doctrine politice și sociale n'ar renega chiar pe cei mai zeloși adepți? „Cuvintele durează" — scria Ernest Denis — „și cînd unele afirmații au fost lansate, nici chiar acela care le-a pronunțat nu mai e stăpîn pe ele, nu le mai poate limita consecințele și împiedeca răspîndirea, care din ecou în ecou se lățește în univers". [1] Și'n fiecare loc găsesc o interpretare deosebită.

Gîndirea e ceva viu, adecă ea e continuă, mobilă, schimbăcioasă, vecinic în mișcare, în transformare, în perpetuă devenire. Maurice Barrès în 1894, profund impresionat de amploarea mișcărilor sociale in Franța, în cîteva esseuri, încearcă să stabilească geneza istorică a lor, să fixeze raportul de cauză și efect, adesea variat, sinuos, contradictoriu, între teoriile filozofice precursoare, senine și inofensive și aplicarea lor îndrăsneață, decizivă, violentă, în practică. Undeva scrie: „Acela care lansează o idee, deja nu mai e stăpîn pe „ea. Abia formulată, ea reprezintă o forță, care tinde să răs„pîndească, tot ce ea conține ca eficacitate, sau chiar ca con„tradicție. Filozoful cel mai conștient are vederea prea scurtă, „pentru a putea urmări zguduirile îndepărtate, al căror „punct de plecare este el. Și nu numai că nu poate calcula „efectele, dar nici chiar direcția pe care o va lua gîndirea „lui. Ce curbă va descrie în lume? Unde se va insinua? Cum „se va combina? Dacă se va transforma în fapte, ce va dis„truge? Poate chiar idolii cei mai scumpi ai gînditorului. „S'au văzut adesea idei întorcîndu-se contra aceluia care le-a „conceput". [2] Barrès numește filiațiunile capricioase ale ideilor, transformărilor lor imposibil de prevăzut și influențele lor greu de sesizat „dramă abstractă" sau „mister impalpabil".

Orice principiu își are destinul său misterios. Strauss, discipolul entuziast al lui Hegel, vorbind de cea dintăiu carte a maestrului, în care acesta își fixase pentru întăia oară sistemul său filozofic, spunea: „Maestrul nostru s'a îmbarcat pe-o „corabie, construită de mînile lui și a pornit să facă încon„jurul lumii". [1] Și Hegel a străbătut — nu o dată — în lung și în lat — lumea. Doctrina lui a pătruns în toate sensurile, s'a infiltrat la toate popoarele, în toate straturile sociale. Aproape nu e doctrină juridică, politică, socială sau economică modernă, care să nu-și poată justifica originea prin hegelianism. Barrès, vorbind de difuziunea complexă și imponderabilă a doctrinei filozofului german, [2] spune: „Un principiu se „desvoltă, cu o forță inflexibilă, în largul lumii; și nimeni nu „e în stare să-l oprească. Consecințele lui dau naștere adesea „neprevăzutului în univers, care depășește și cea mai crudă „ironie. Orgoliosul Hegel credea, că odată gîndirea lui cre„ată, a fost pentru totdeauna fixată. Această gîndire însă, „îndată ce-a văzut lumina zilei, nu mai avea nevoe de crea„torul ei. E regula generală. Ea a străbătut universul, a ac„ționat nu numai asupra acelora care o adoptase, dar și asu„pra acelora care o respinsese, sau chiar asupra acelora care „nici n'au auzit vreodată de numele lui Hegel. Hegelianismul, „prin urmare, și-a avut aventura sa". [3]

Fără îndoială, aventura lui a fost formidabilă. Dela extrema dreaptă a pangermanismului și slavofilismului imperialist, trecînd prin fascismul de azi, pănă la extrema stîngă a sindicalismului revoluționar sau chiar a comunismului rus, el a inspirat toată gama nuanțată a doctrinelor politice și sociale contemporane. [4] Și dacă istoria nu mai este o simplă

Footnotes (p. 288):

[1] Ernest Denis, *Rôle historique de la Bohême*, în studiul: *Les Pays Tchèques, Leur passé, Leur présent, Leur avenir*, par un groupe de Français. Paris, 1917, p. 54.

[2] Maurice Barrès, *De Hegel aux Cantines du Nord*, avec une Préface et des Notes d' E. Nolent. IV-ème éd. Paris, 1904, p. 14.

Footnotes (p. 289):

[1] Idem, *Ibidem*, p. 15.

[2] Hegel a influențat puternic gîndirea franceză și îndeosebi opera lui Vacherot, Renan, Taine. Barrès a ajuns la hegelianism mai ales prin cunoașterea lui Renan, după cum Maurras prin Taine, sau Jaurès prin Karl Marx. Influența lui Hegel asupra lui Taine a fost minuțios și magistral trasată, de curînd, de compatriotul nostru D. D. Roșca: *L'Influence de Hegel sur Taine théoricien de la Connaissance et de l'Art*, Paris 1928. Acest studiu a fost bine primit de critica filozofică franceză și e considerat în filozofia comparată, de unii, ca un model al genului.

[3] Maurice Barrès, *op. cit.*, pp. 16—17.

[4] Cfr. Andler, *Les origines du socialisme en Allemagne*, Paris, 1897; Barth (P.), *Die Geschichtsphilosophie Hegels und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann*, Ein Kritischer Versuch. Leipzig, 1890; Basch (V.), *Les doctrines politiques des philosophes clas-*

cronologie, o înşiruire mecanică de date şi fapte, dacă ea nu
e compusă numai din bătălii, intrigi de curte sau abilităţi
diplomatice, ci este îndeosebi un vast tablou al vieţii oa-
menilor şi al ideilor, al claselor sociale, al maselor şi al
instituţiilor, adecă este o sinteză echilibrată a factorului
economic şi moral al vieţii unei colectivităţi, credem că nu
exagerăm cînd afirmăm că mai ales factorul moral în istorie
e aproape imposibil de fixat: a-l căuta înseamnează a în-
tinde firul ariadnic în labirintul penetraţiunii, influenţei idei-
lor, care cu greu va putea atinge punctul de plecare, sursa
adevărată a unei ideologii. Aici, mai mult ca oriunde, imagi-
naţia, subconştientul, elementul subiectiv, ideile cîştigate,
preferinţele istoricului, adecă tendinţa lui, sînt la largul lor.
Ce departe sîntem, prin urmare, de metoda rigidă a erudiţiei
ştiinţifice, care impune istoricului să-ţi ascundă cu zel şi grijă
personalitatea şi simpatia după texte şi să nu îndrăznească a
întregi insuficienţa documentării prin imaginaţie sau chiar
prin ipoteză, care oricît de logică ar fi în aparenţă, dă totuşi
frîu liber individualităţii. Ne îndepărtăm de ştiinţă, în schimb
ne apropiem de artă.

* * *

Albert Sorel, analizînd marile curente de idei din veacul
al XVIII-lea, care pornesc aproape exclusiv din filozofia poli-
tică şi socială franceză şi din ideile Revoluţiei şi se răspîndesc
în toată Europa, tratînd cauzele, modalităţile şi efectele răs-
pîndirii „urbi et orbi" a principiilor dela 1789, atrăgătoare, e-
vidente, generale, simple şi mai ales umane, care au produs
consecinţele cele mai variate, după interesul, vederile, edu-
caţia, obiceiurile, tradiţia, gradul de civilizaţie şi dorinţa de
progres a fiecărui popor, care le adoptase, iată ce spune:
„Principiile Revoluţiei franceze erau abstracte şi universale,
„din acest motiv s'au răspîndit aşa de uşor; dar tot din acest
„motiv au produs consecinţe aşa de diferite după mediul în
„care ele s'au răspîndit. Ideile acestea frumoase nu-şi con-
„servă puritatea lor metafizică, decît în conştiinţa filozofului
„sau în inteligenţa matematicianului. Cel mai mic curent de
„viaţă le alterează şi le discompune. Cine vrea să le aplice,
„şi le identifică, iar făcîndu-şi-le proprii, le denaturează.
„Dialectica scapă maselor mari ale oamenilor. Ei nu pri-
„mesc ideile ca o lege, după care trebue să gîndească, ci ca

siques de l'Allemagne, Paris 1927; Michel (H.), *L'idée de l'état*, Paris, 1894; Lareine (L.), *L'Influence de Hegel sur Marx*, Paris 1907, Sée (H.), *Science et philosophie de l'Histoire*, Paris, 1928, pp. 23—49. Pentru Rusia a se vedea mai ales: Alexinsky (G.), *La Russie et l'Europe*, Paris 1917, passim şi Miliukoff (P.), *La crise russe, Ses origines, son évolution, ses conséquences*, Paris 1907, passim.

„o machetă în care aruncă în mod confuz tot ce educaţia lor „incomplectă, experienţa incoerentă, influenţele acumulate „ale familiei şi ţării lor au îngrămădit în ei ca instincte, sen„timente, cunoştinţe, prejudecăţi, erori. Chimistul analizează „aerul care circulă şi-l reduce în formulă, poporul însă îl res„piră; şi după germenii pe care îi conţine, după organele pe „care le străbate, aerul acesta va aduce unora febra, iar al„tora sănătatea. Raţiunea pură nu e afacerea oamenilor po„litici, care guvernează după raţiunea de stat, nici a popoare„lor care se conduc după pasiunile lor...; omul e supus in„fluenţei datelor cîştigate şi pasiunilor dominante în el şi me„diul lui. Cu aceste elemente concepe ideile nouă şi tinde să „le realizeze". [1]

* * *

Dacă nu ideile conduc oamenii, ci pasiunile, acestea nu vor putea fi răscolite prin sisteme complicate şi subtile de gîndire, ci prin formule scurte, simple, prin cuvinte sunătoare şi seducătoare, iar subt aceste cuvinte se frămîntă vulcanic pasiunile populare. Şi cum va putea urmări istoricul efectul acestor formule magice asupra pasiunilor umane, dacă el însuşi n'a simţit aceste pasiuni? Istoricul absolut dezinteresat, fără preferinţe, fără ţară, vidat de orice sensibilitate, de ură, iubire, milă, aşa cum îl visau cei vechi şi chiar unii scriitori din veacul al XVII-lea, va putea cunoaşte suprafaţa faptelor şi eticheta ideilor, dar nu va putea niciodată pătrunde sensul real şi profund al lor.

Nu e vorba aici de-o renunţare voită la scrupulele cerute de erudiţie, de-a afirma şi susţine ceva, ce nu s'ar sprijini pe documente minuţios şi îndelung criticate, de-a avansa ceva, ce n'a fost mai întâiu suficient probat. Altfel, istoria ar reveni la generalizările îndrăzneţe, pripite, vagi ale romantismului, dispărut pe veci în partea a doua a veacului trecut, subt loviturile erudiţiei severe ale metodei nouă de critică istorică. Totuşi istoricii, în lupta lor înverşunată contra generalizării şi impreciziei, contra „retorismului", au mers adesea prea departe, au trecut dincolo de ţintă, căzînd în greşelile excesive şi periculoase ale unui realism exagerat cu intenţie; cultivînd numai faptul mic, reducînd istoria la o înşiruire nesfîrşită de detalii, fără nici o importanţă, ţinîndu-se într'o atmosferă de rigiditate seacă impusă, de răceală chinuitoare voită; reducîndu-şi rolul la adunarea şi comentarea textelor şi documentelor, la expunerea impersonală — de multe ori nici explicativă — a faptelor materiale, la muncă de Benedictini, la o simplă şi migăloasă analiză; jurînd numai pe text, ca teologul pe Biblie, sau juristul pe cod. Isto-

[1] Albert Sorel, *op. cit.*, T. I. pp. 7—8.

ria se coborîse la „istoricism". E era specializării, a diviziunii exagerate a muncii istorice. Nemții sînt inițiatorii mișcării, iar Europa îi urmează docil. Savanții franceji saturați până la oboseală, de idealismul declamatoriu, de sensibilitatea excesivă, de mesianismul de un debordant optimism, al lui Michelet și Quinet, se închină repede noului idol. Gaston Paris scria în 1870: „Eu mă raliez în mod absolut și fără rezervă „la doctrina, că știința n'are alt obiect decît adevărul, indi-„ferent de consecințele bune sau rele, regretabile sau fericite, „pe care acest adevăr le poate avea în practică. Acela care „dintr'un motiv patriotic, religios sau chiar moral, își permite „în faptele pe care le studiază, în concluziile pe care le trage, „cea mai mică disimulare, alterarea cea mai ușoară, nu e „demn să-și aibă locul său în marele laborator, unde probi-„tatea e un titlu de admisibilitate mai indispensabil, decît a-„bilitatea".[1] Rîndurile acestea sînt extrem de caracteristice, fiindcă au fost scrise în Decembre 1870, cînd Nemții erau la porțile Parisului. Taine și Renan sînt mai categorici. Admirația lor pentru „știentismul" german se apropie de extaz. Fustel de Coulanges se ridică pentru intuițiile expresive ale lui Michelet și le opune munca plină de răbdare, persistentă, continuă, limitată, de-a cerceta numai documentele autentice și arhivele, a școalei germane. In 1872 scria: „Poporul acesta „(german) în erudiție are aceleași calități, ca în războiu. Are „răbdarea, soliditatea, numărul. El are mai ales disciplina și „adevăratul patriotism. Istoricii lui formează o armată orga-„nizată. In ea se pot distinge șefii și soldații. Și se știe acolo „a se supunea și a fi disciplinat. Orice nou venit se atașează „unui maestru, lucrează cu el, pentru el și rămîne mult timp „anonim, ca soldatul. Cu așa îndeletniciri și obiceiuri știin-„țifice, înțelegem puterea științei germane".[2]

Și reluînd ideia lui Gaston Paris, autorul neîntrecutei opere „La Cité antique", pretinde că cercetarea istorică trebue să fie absolut dezinteresată și să se ferească cu orice preț și cu multă energie, ca să nu fie deformată de preocupări politice sau de spirit național. Acela care se lasă răpit de pasiune, fie chiar de patriotism, e un slab istoric. Undeva scria, în legătură cu o istorie a Germaniei apărută în Franța, că din ea se degajează o atmosferă de ură și ostilitate. „Noi „nu voim — continuă el — ca istoria în Franța să fie o operă „de războiu... Fără îndoială ar fi de preferat, ca istoria să „aibă totdeauna un caracter pacific, să rămînă o știință pură

[1] Citat după Julien Benda, *Les Quatre-vingts ans d'un clerc*, în *Les Nouvelles Littéraires*, Paris, Samedi 15 Mars, p. 1, coloana 3.

[2] Pierre Audiat, *Un grand centenaire, Fustel de Coulanges*, în *L'Européen*, Hebdomadaire économique artistique et littéraire, Paris, 12 Mars 1930, p. 1.

„și absolut dezinteresată. Am voi s'o vedem planînd în acea „regiune senină, unde nu sînt nici pasiuni, nici supărări, nici „dorințe de răzbunare. Noi îi cerem acel farmec de impar-„țialitate perfectă, care e castitatea istoriei. Noi cotinuăm „să profesăm, contrar Nemților, că erudiția n'are patrie".[1]

* * *

Contrar Nemților. Prin urmare istoricul care a dat o nouă interpretare vechilor instituții franceze, în opere monumentale, bazate pe „studiul direct al documentelor și pe observarea detaliului", care n'a avut altă preocupare, decît „a ceti textele" și a înțelege exact sensul lor, înainte de a-și face cea mai neînsemnată opinie despre fapte; care credea cu tărie, că munca și rostul istoricului „constă în a scoate din documente tot ce ele conțin, dar a nu adăuga nimic ce ele nu conțin", a fost silit să recunoască, că știința istorică germană — cu toate aparențele ei de erudiție severă și meticuloasă — în realitate rămîne totuși profund tendențioasă. Evident, rezerva lui Fustel de Coulanges nu viza pe toți istoricii nemți. Căci unii — cei mici — supunîndu-se docil formulei la modă, care impunea în mod imperativ, ca investigația precisă, analiza meticuloasă, cunoașterea pozitivă a surselor și textelor, să fie singurul principiu călăuzitor al istoriei și care, imitînd — aproape brutal — științele naturale, se pierdeau în mulțimea infinită a detaliilor, redînd faptele într'o ordine strict cronologică, fără nici o sonsiderație la cauzalitate, la succesiunea mai mult sau mai puțin logică a evenimentelor, la reducerea unui subiect istoric — pentru o mai profundă fixare a lui — la cîteva idei dominante, care să străbată ca un fir roșu dedalul faptelor; credeau că, prin metoda aceasta de disecare realistă a documentelor, vor putea ridica istoria la rangul științelor pozitive, atingînd ținta finală, fixată de mult acestei discipline de Thukidide, adecă „achiziții definitive". Istoricul francez nu se gîndea la munca de microbi a acestor salahori. Nici la aceia, care, fără îndoială mai talentați decît cei dintăi, cu un curaj timid, selecționau faptele mai importante, se îngrijeau de o compoziție mai estetică, făcînd o muncă de buni meseriași; ci la marii arhitecți ai trecutului, la artiștii istoriei germane, singurii care contează în definitiv și de care ne ocupăm. Cei dintăi, cu o stăruință încăpățînată, adunau mormane de material brut, disparat și amorf; cei din urmă construiau cu acest material, după o abilă selecționare a lui, edificii bizare, la înălțimi a-

[1] Idem, *ibidem*.

mețitoare, după un plan extrem de personal, în care imaginația și calculul exact, realitatea și visul, obiectivitatea și subiectivitatea, adevărul și ficțiunea, istoria și poezia se combinau cu o seducătoare dibăcie. Pe fondul faptelor istorice, magistral dar și forțat alese și aranjate, proiectau — după un plan vast și puternic, unde clarul și obscurul, liniile vii sau cele abia perceptibile se reflectau asupra perioadelor complexe, după modelul unui far cu eclipse, dar nu în mod natural, ci arbitrar — idei politice, sociale sau religioase dinainte stabilite, convingeri á priori, cu un cuvînt apărau o teză, concluzia fiind dinainte fixată, prin urmare forțată, neașteptată, adesea bizară sau chiar paradoxală.

Dar, vom continua în numărul viitor.

Nicolae Tolu

Din Theocrit
(FRAGMENT)

Pe paturi moi, făcute din plante parfumate
Și coarde verzi de viță, ne 'ntinserăm în voie.
De-asupra noastră, ulmii și plopii 'n număr mare
Iși clătinau frunzișul lîngă pîrăul sacru
Ce, murmurînd, țîșnește din peștera cu nimfe.
Prin crengile stufoase, greerușii arși de soare
Cîntau fără 'ncetare, iar brotăcelul verde
Orăcăia cu sgomot prin tufele spinoase.
Cînta și ciocîrlia, cîntau de zor sticleții,
Gemea și turtureaua și bîzîiau bondarii,
Roind lîngă izvoare. De pretutindeni, boarea
De vară 'mbelșugată se-amesteca 'n aroma
De toamnă timpurie. In juru-ne, ca ploaia,
Cădeau merele coapte și perele, iar prunii
Cei încărcați de fructe, plecau ale lor ramuri
Păn' la pămînt. Atuncea, noi desfăcurăm smoala
De patru ani lipită pe-a amforelor gîturi:
O, nimfe-ale Castaliei, voi care-aveți locașul
Sus pe Parnas, să-mi spuneți, de-a oferit vreodată
Un vin mai bun din cupă-i moș Chiron lui Heracles,
In a lui Pholos grotă! Nectarul ce 'mbătase
Păstorul din Anapos, pe Polyphem cel zdravăn,
Care svîrlea cu munții 'n corăbii, și-l făcuse
Șovăitor să meargă prin staule, să-mi spuneți
O, nimfe, dacă fost-a mai bun ca vinu-acela
Pe care ni-l vărsarăți în cupe, lîng' altarul
Zeiței ce-ocrotește a cîmpurilor roade!...

I. M. Marinescu

Fără anotimp

Iar toamna a venit, — cînd oare?!
Eu nu știu cînd a fost vre-o primăvară
Incepe iar să fie numai sară,
Și n'a fost zi cu soare.

Și zarzării cînd oare-au înflorit?
Cînd au umblat albinele prin ei,
Cu zumzetul lor alb de clopoței
Cu care am copilărit?

Au înflorit și anu-acesta teii,
Cireși și vișini și castani?
Și s'au jucat, cu simplitate, mieii
Ca'n ceilalți ani?

Cînd a trecut atîta timp?
Eu unde-am fost și ce-am făcut?
O primăvară... cîte au trecut?
Mi-i viața fără anotimp.

Demostene Botez.

Stațiunea protoistorică și daco-romană dela Poiana în Moldova de jos

Stațiunea antică dela Poiana, una din cele mai însemnate din partea răsăriteană a Romîniei, e situată pe muchia ripei înalte ce formează malul sting al Siretului, la 25 km. de orașul Tecuci și la 8 km. de tîrgul Nicorești. Cunoscută de multă vreme prin bogatele sale resturi de viață omenească ce-i acopăr suprafața pe un strat gros de peste 3 m., această stațiune a format pentru prima dată obiectul unei cercetări archeologice în 1913, cînd regretatul nostru magistru, Vasile Pârvan, a procedat acolo la mai multe sondaje, publicînd rezultatele în *Analele Academiei Romîne*. La comunicarea sa de atunci a adăugat și importante considerații istorice privitoare la expansiunea romanismului în Moldova de miazăzi.[1] Mai tîrziu, după războiu, Pârvan introduse și această stațiune în întinsul său plan de explorare sistematică a așezărilor pre- și protoistorice din cîmpia romînă, însărcinînd în 1926 pe d. Gh. Ștefan, membru al Școalei Romîne din Roma, să procedeze la săpături preliminare. In anul următor încredință subsemnatului și d-nei Ecaterina Vulpe misiunea de a continua aceste săpături pentru a ajunge la rezultate mai complete. Din nefericire, moartea sa, atît de neașteptată, se întîmplă puțin după aceasta, așa că n'a mai avut cînd să cunoască rezultatele săpăturilor noastre din 1927, pe care noi le-am continuat și într'o a doua campanie în 1928.

Rezultatele acestor explorări, încă inedite, vor fi publicate în viitoarele volume ale anuarului *Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*. Aci ne limităm

[1] Vasile Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de jos*, în *Analele Academiei Romîne, memoriile secțiunii istorice*, seria II, tomul XXXVI, București 1913, p. 32 sqq.

numai la o expunere sumară a constatărilor archeologice cele mai esențiale și a principalelor considerațiuni istorice.

Studiul stratigrafiei așezării antice dela Poiana ne-a dus la constatarea a mai multe straturi corespunzînd la șase faze cronologice distincte. Anume:

1. *Perioadele a doua și a treia ale epocii de bronz.*[1] Urme archeologice foarte rare. Ceramică neagră sau brună cu luciu, decorată cu incizii simple umplute cu o substanță albă. Printre formele de vase se remarcă exemplare de tipul cu două torți înalte[2] și de tipul cu o singură toartă și cu gura oblică, de afinități egeo-orientale[3] (fig. 2, *a*, *b*). Mîner

[1] Pentru cetitorii neobișnuiți cu termenii cronologiei preistorice, dăm aci o explicare abreviată a celor mai însemnați dintre acești termeni. Evoluția omenirii înainte de istoria propriu-zisă, care în Europa începe cu Grecii și cu Romanii, se împarte în următoarele epoci: 1. *paleolitică* (adică a uneltelor de piatră cioplită), epocă mai mult geologică, a cărei cronologie absolută nu poate fi fixată decît cu totul hipotetic; 2. *neolitică* (a uneltelor de piatră lustruită), ținînd, după cît se pare, cam pînă pe la anul 3000 înainte de Christos; 3. *eneolitică* (a uneltelor de piatră lustruită și a primelor unelte de metal, resp. de aramă), ținînd în regiunile noastre cam până pe la anul 1900 în. de Ch.; 4. *de bronz* (unelte și podoabe de metal, în special de bronz; fierul încă necunoscut), în general socotită între circa 1900 și 900 înainte de Christos; 5. *de fier* (fierul element principal pentru unelte), ținînd de la aproximativ 900 în. de Chr. până la începutul erei noastre, respectiv până la cucerirea Europei danubiene de către Romani. Se obișnuiește a se da numele de *preistorie* numai primelor două epoci, cele de bronz și de fier făcînd parte din *protoistorie* (adică începuturile istoriei). Eneoliticul e de fapt numai o perioadă de transiție, putînd fi considerată, după cazuri, ca aparținînd preistoriei sau protoistoriei. *Epoca de bronz* în Europa se divide în patru perioade, care în linii foarte generale se prezintă astfel: I (1900—1600), II (1600—1400), III (1400—1200) și IV (1200—900). Aceste perioade sînt contemporane cu principalele faze ale dezvoltării civilizației miceniene din Egeea. *Epoca de fier* se împarte în două părți distincte: *Hallstatt* (după numele necropolei din Austria, în care s'au găsit obiectele cele mai caracteristice), de la circa 900 la 500 în. de Chr.; și *Latène* (de la numele localității *La Tène* din Elveția), de la 500 până la venirea Romanilor. Fiecare din aceste subîmpărțiri se divide la rîndul său în 2 și 3 perioade: Hallstatt I (900—750), Hallstatt II (750—500); Latène I (500—300), Latène II (300—100) și Latène III (100—1).

[2] Aci menționăm numai tipurile și exemplarele cele mai importante și cele mai caracteristice pentru stratul respectiv.

[3] Aceste tipuri sunt necunoscute în Europa occidentală. Ele nu se intîlnesc decît în țările dunărene, în Peninsula Balcanică, în basinul Egeei și în Orient. In aceste ultime regiuni s'au bucurat de o

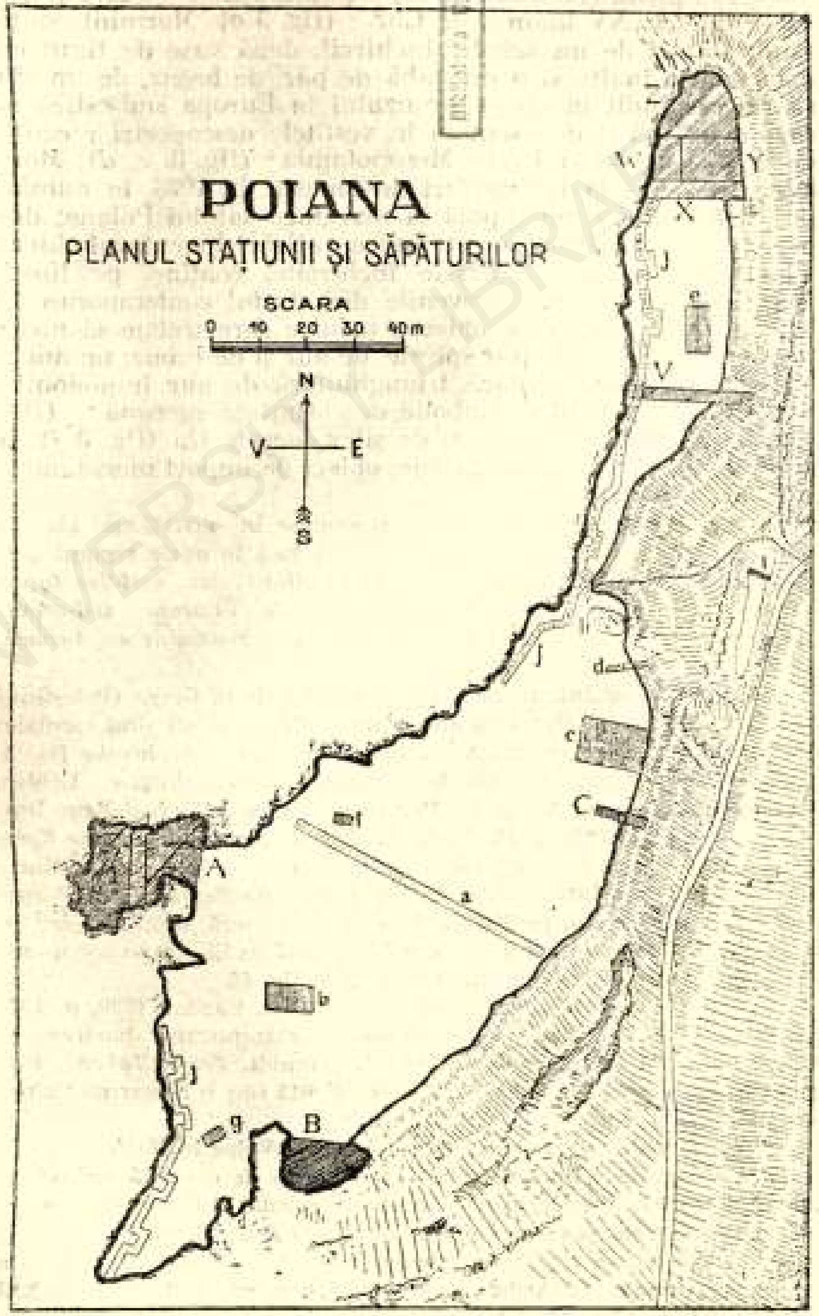


Fig 1

de spadă primitivă de bronz aparținînd unui tip egeean, databil din sec. XV înainte de Chr. [1] (fig. 3 *a*). Mormînt conținînd, alături de un schelet închircit, două vase de tipul cu două toarte înalte și o podoabă de păr, de bronz, de un tip foarte răspîndit în epoca bronzului în Europa sud-estică și care a fost găsit de asemeni în vestitele descoperiri recente de la Kish și de la Ur în Mesopotamia [2] (fig. 3, *c*, *d*). Morminte cu totul la fel au fost descoperite în 1928, în număr de 29, formînd o necropolă la marginea satului Poiana, departe numai la 200 m. de stațiunea antică. [3] Inventarul obiectelor găsite lingă scheletele închircite, conține, pe lîngă vase identice cu cele provenite din stratul contemporan al așezării, și alte diverse obiecte, printre care trebue să menționăm podoabele de păr spirale, de aur și de bronz, un amulet constînd dintr'o placă triunghiulară de aur împodobită în relief cu un motiv simbolic de afinitate egeeană [4] (fig. 3 *e*), două vîrfuri de săgeți de silex lucrate fin (fig. 3 *f*), o perlă de pastă sticloasă verzuie, obiect de import meridional,

foarte mare favoare, fiind adesea reproduse în metal, mai ales în epoca de bronz. In epoca de fier persistă încă în unele regiuni balcano-dunărene; Ecaterina Vulpe, *Considérations sur certains types archéologiques caractérisant la civilisation de l'Europe sud-orientale à l'âge du bronze*, în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, 1929, p. 511 sqq.

[1] Tipul său amintește pe acela al spadei de la Gezer (Palestina) din minoicul recent II, adică aproximativ de pe la sfîrșitul secolului XV înainte de Christos, cf. A. F. Remouchamps, *Griechische Dolch- und Schwertformen*, în *Oudheidkundige Mededeelingen*, Leiden, VII, 1926, p. 37 și fig. 22; p. 77. Pentru această spadă cf. și René Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*, Paris 1914, p. 291; fig. 209. Un exemplar analog a fost găsit la Karaglari lingă Panaghiuriște în Bulgaria: Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, v. *Bulgarien*, pl. 103 *b*. O spadă de factură primitivă, dar de același model ca cea de la Poiana, a fost găsită în Elveția in apropiere de Zürich, Déchelette, *Manuel*, II 1, p. 215, fig. 66.

[2] V. Gordon Childe, *The most ancient East*, London 1929, p. 190, fig. 83; pl. XXI, *b*; XXII, *a*. Pentru studiul exemplarelor dunărene și egeene de acest tip de podoabă, cf. H. Schmidt, *Troja, Mykenä, Ungarn*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, 1904, p. 615 sqq. și Ecaterina Vulpe, *op. cit.*, p. 548 sqq.

[3] Vor fi publicate de către d-na Ecaterina Vulpe în *Dacia*.

[4] E vorba de o linie verticală înconjurată de o curbă strînsă în formă de copcă. Acest ornament, derivat probabil din motivul floarei de lotus inversată sau poate din coloana sau din arborele sacru susținut de doi lei, se regăsește adesea pe obiectele egeo-orientale din epoca miceniană; cf. Arthur J. Evans, *Journ. of. hell. studies*, XXI 1901, p. 99 sqq., fig. 28—29.

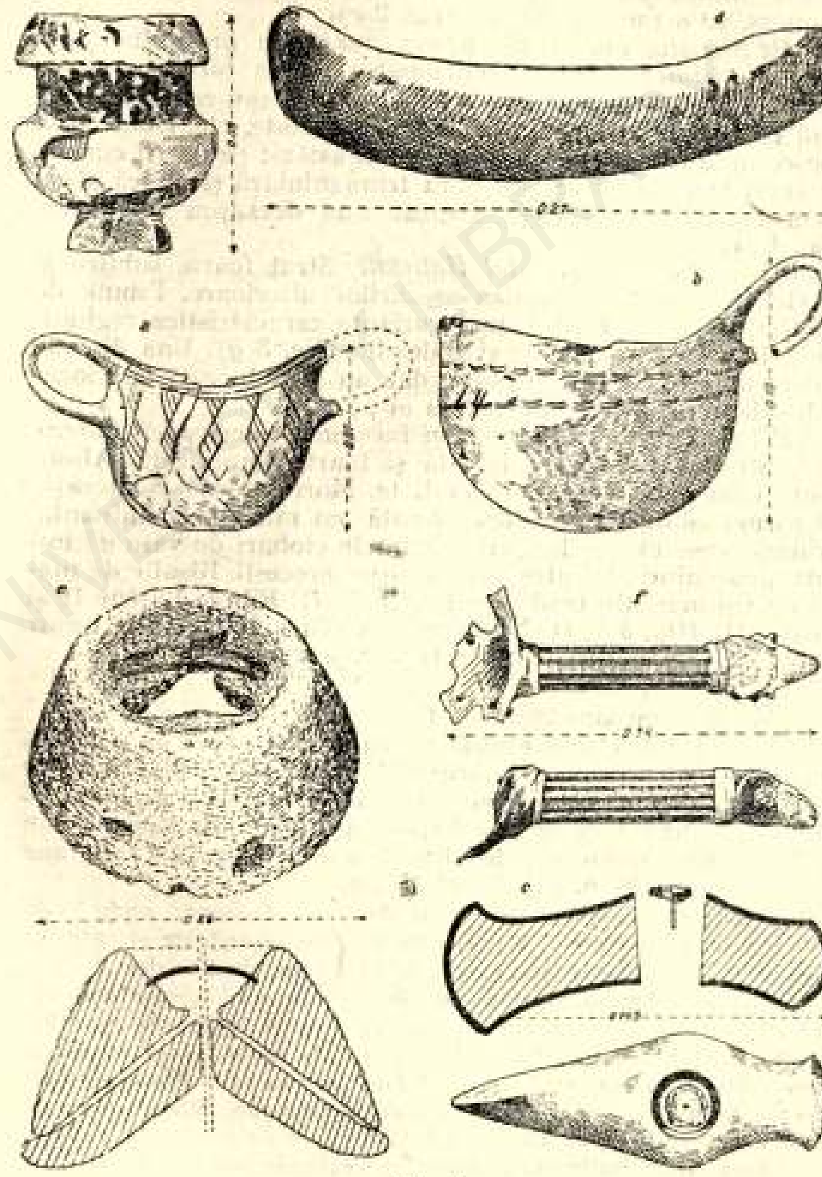


Fig 2
a, b, g: lut ars; *c, d, e:* piatră; *f:* bronz.

și un ciocan de diorit, de o formă frumoasă, lucrat cu îngrijire și impodobit în dreptul mînerului de lemn, acum descompus, cu o țintă de bronz (fig. 2 *c*).

II. *Sfirșitul epocii de bronz, respectiv începutul perioadei Hallstatt* [1]. Urme archeologice foarte rare. Ceramică lucrată cu mîna dintr'o pastă neagră sau cenușie, decorată cu incizii în zigzag, circulare, punctate, etc. Două urne conice de o formă necunoscută până astăzi: cu profil curbat, cu fund larg sferoidal, cu gura triunghiulară și oblică și cu două toarte mici simple dispuse una deasupra celeilalte [2] (fig. 4 *f*).

III. *Sfirșitul perioadei Hallstatt.* Strat foarte subțire și foarte frămîntat din cauza așezărilor ulterioare. Fibule de tip Certosa [3] aparținind unei variante caracteristice regiunilor getice dintre Carpați și Balcani [4] (fig. 3 *g*). Una din ele e neterminată: a fost turnată, dar nu încă lucrată cu ciocanul, ceiace probează fabricarea ei pe loc.

IV. *Perioada Latène II și începutul perioadei Latène III* [5]. Stratigrafie foarte bogată și foarte complicată. Abundente urme de locuințe incendiate. Morminte de incinerație de formă conică. Ceramica lucrată cu mîna predominantă. Primele vase făcute la roată. Primele cioburi de vase de import, provenind mai ales dela amfore grecești. Rîșnițe de piatră de tip primitiv tradițional (fig. 2 *d*). Fibule Latène II și Latène III (fig. 3 *h, i*). Numeroase vîrfuri de săgeți de bronz cu trei săișuri, de tip orintal [6] (fig. *c, j, k, l*).

[1] V. mai sus pagina 298, nota 1.

[2] Exemplarul cel mai asemănător cu urnele acestea de la Poiana se găsește, încă nepublicat, în muzeul țării Bîrsei din Brașov. A fost găsit chiar în apropiere de Brașov. Un exemplar analog, dar cu profilul drept, datînd de la începutul epocii de fier, a fost găsit la Pateli în Macedonia occidentală; Stanley Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford 1926, p. 156, fig. 63 dreapta.

[3] După numele unei necropole de lîngă Bologna, unde s'au găsit cele mai numeroase și mai caracteristice exemplare ale acestui tip, aparținînd aproximativ secolelor VI—V în. de Christos.

[4] B. Filow, *Izvestija-Bulletin de la société archéologique bulgare*, Sofia, I 1910, p. 156, fig. 1 *b*; Popov, *ibidem*, II 1923—1924, p. 128, fig. 60; R. et Ec. Vulpe, *Dacia*, I 1924, p. 214 și fig. 43—48, 2 Cf. și Radu Vulpe, *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, in *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, 1929, p. 395 sqq.

[5] V. mai sus, pagina 298, nota 1.

[6] Acest tip se întîlnește în Dacia, în regiunile pontice ale Traciei, în Sciția, în cîteva locuri din Grecia, precum în cîmpia istorică de la Marathon, în Asia Mică și în toate regiunile orientului irano-semitic. Pentru frecvența lui în Orient, cf. J. de Morgan, *La préhistoire orientale*, III, Paris, 1927, p. 291.

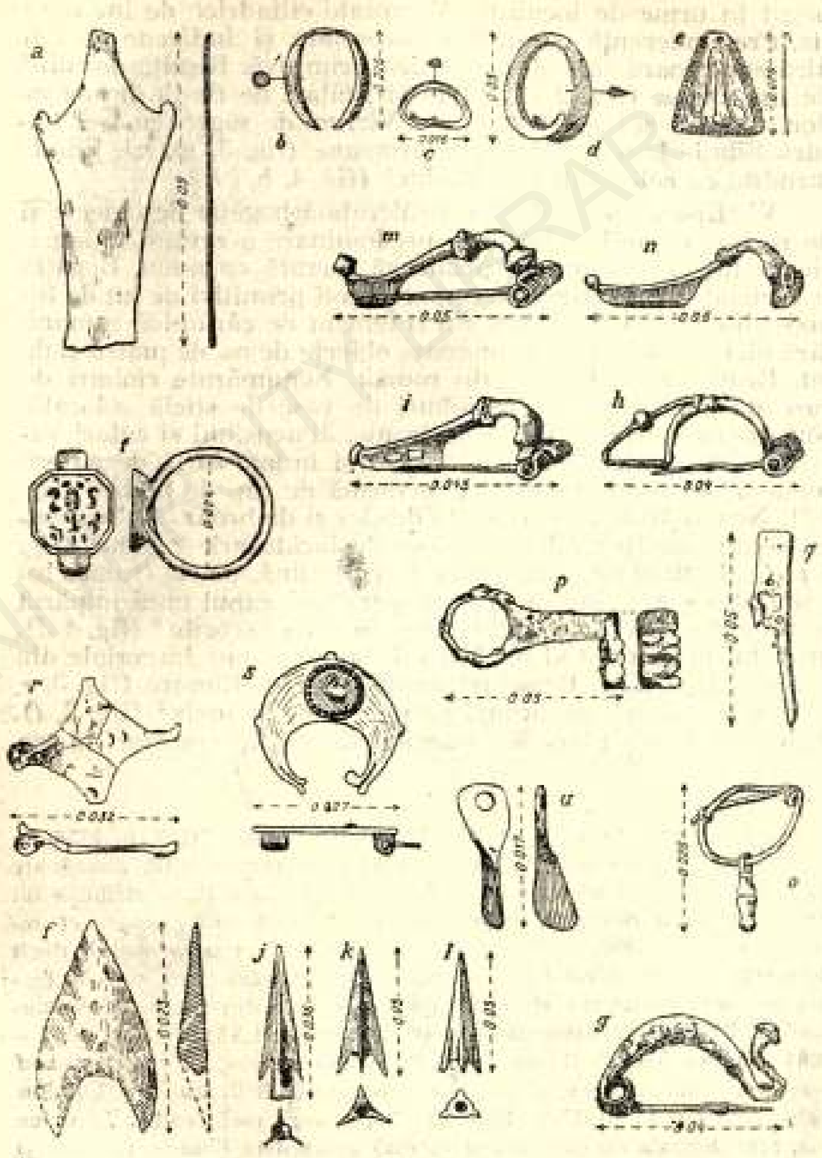


Fig. 3

c, e: aur; *f*: piatră; *p*: fier; restul: bronz.

V. *Perioada Latène III*. Primele influențe romane. Strat bogat in urme de locuințe. Morminte cilindrice de incinerație. Preponderența ceramicei importate și indigene de tehnică superioară față de ceramica primitivă. Rișnițe de mină de tip roman (fig. 2 *e*). Inele și brățări de fir de bronz cu două noduri spirale (fig. 3 *a*). Vîrfuri de săgeți cu trei tăișuri. Fibule Latène III și protoromane (fig. 3, *m, n*). Fibule înrudite cu cele de tip Nauheim [1] (fig. 4, *b, c*).

VI. *Epoca romană*. O considerabilă bogăție de obiecte și de resturi ceramice. O mare predominare a ceramicei superioare față de ceramica primitivă lucrată cu mina. Bogăția și varietatea ceramicei de import. Idoli primitivi de lut de tip masculin (fig. 4, *k, l, m*). Un fragment de cărămidă romană fără nici o inscripție. Numeroase obiecte de os, de piatră și de lut. Rișnițe de mină de tip roman. Nenumărate cioburi de vase de sticlă incoloră. Cioburi de vase de sticlă colorată. Numeroase perle de sticlă de forme, dimensiuni și culori variate. Fragmente de spade de fier și bronz. Ansă de pateră romană de bronz, modelată în formă de cap de berbec (fig. 2 *f*). Nenumărate mici obiecte de fier și de bronz. Multe scoabe și cuie de fier. Chei și piese de lăcătușerie romane (fig. 3 *p, g*). Pinteni de fier. Gemă de cornalină, foarte frumos lucrată, din sec. I după Chr., reprezentînd capul unui împărat încoronat cu lauri, caracterizat prin mici favorite [2] (fig. 4 *d*), probabil un portret al lui Nero. Fibule romane imperiale din sec. I și II d. Chr. Broșe romboidale și semilunare (fig. 3, *r, s*). Inel de deget, de bronz, cu un scorpion incis [3] (fig. 3, *t*). Aplică de bronz placată cu argint, de un tip cunoscut în sec.

---

[1] In ce privește acest tip cf. Déchelette, *Manuel*, II 3, p. 1256.

[2] Figura de pe această gemă prezintă o remarcabilă asemănare cu capetele celor două statui din Muzeul *Louvre* din Paris atribuite lui Nero (Salomon Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, 1, Paris 1906, p. 163). Totuși, aci nu e vorba, probabil, decît de o reprezentare idealizată a acestui împărat, căci portretul său clasic, cunoscut de pe monete și de pe unele geme din cabinetul de medalii al Bibliotecei Naționale din Paris, vitrina LXXIV, n-rile 2083—2084 sau din *British Museum* (H. B. Walters, *Catal. of the engraved gems and cameos greek, etruscan and roman in Brit. Museum*, London 1926, p 209 seq., pl XXV, 1986—1987), e mult mai realist. In orice caz, arta delicată cu care a fost lucrată gema dela Poiana, precum și caracterele iconografice ale portretului pe care il reprezintă, probează în chip precis că e vorba de epoca lui Nero.

[3] Fr. Henkel, *Die roemischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete*, Berlin 1913,p. 60, fig. 28, reproduce un inel la fel aparținînd secolului III d. Christos.



Fig. 4.

b: bronz; *c*: argint; *d*: cornalină; *a, e, f, g, h, i, j, k, l, m*: lut ars.

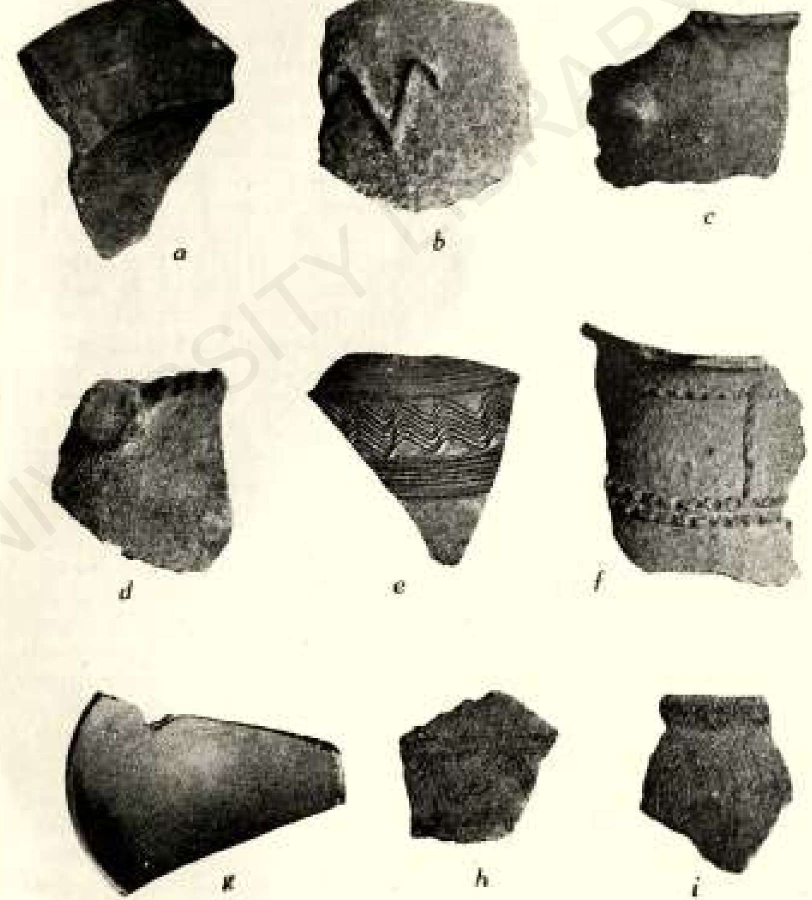


Fig. 5.

Fragmente ceramice de epocă Latène și romană

II d. Chr.[1] Mici pandantive de bronz de o formă cunoscută în sec. II d. Chr. (fig. 3 *u*)[2].

Ultimele trei straturi de epocă Latène prezintă o ceramică de o bogăție extraordinară, ale cărei principale categorii pot fi clasificate în felul următor[3]:

a) Ceramică lucrată cu mîna:

1. Vase de pastă fină, cu luciu negru sau brun.
2. Vase primitive poroase, de pastă impură.

b) Ceramică lucrată la roată:

1. Ceramică indigenă.
2. Ceramică de import.

Categoria *a 1* cuprinde vasele cu pereți groși, ale căror tipuri, reprezentate mai ales prin urne în formă de dublu trunchiu de con (fig. 4 *e*) și prin cupe cu picior înalt și cu margine lată (fig. 5 *a*), denotă o tradiție preistorică, mergînd până în epoca de bronz și până în neolitic[4]. Ornamentele foarte rare, consistă mai ales din proeminențe (fig. 5 *c*), din simbole în relief în formă de V izolat (fig. 5 *b*), etc. Această categorie nu apare decît în perioada a IV-a (Latène II). Frecvența principalelor sale tipuri printre vasele indigene lucrate la roată *(b 1)*, explică dispariția ei la începutul epocii Latène III. In această vreme, locuitorii stațiunii dela Poiana au adoptat pentru aceste tipuri tehnica la roată, subt influența grecească.

Totuși progresul acestei nouă tehnice în epocile următoare, nu a împiedicat persistența, până la sfîrșitul așezării dela Poiana, a ceramicei lucrate cu mîna dintr'o pastă impură și de o execuție foarte neîngrijită (*a 2*). Această ceramică e constituită din tipuri simple, foarte puțin variate, dar reprezentate prin multe exemplare, care trebue să fi avut o întrebuințare religioasă, ca urne funerare sau ca simulacre votive. Sînt de remarcat mai ales urnele simple cilindrice,

[1] Exemplare analoage, împodobite cu medalioane reprezentînd pe Drusus și pe Germanicus, au fost găsite în castrul de la *Vetera* pe Rinul superior; actualmente în *British Museum*, sala giuvaerelor antice, vitrina L, n-rele 2870—2873.

[2] Pandantive asemănătoare au fost găsite la Bazaurt lîngă Bazargic în Dobrogea, împreună cu monete de la Hadrian, Filow, *Izvestija*, Sofia, VII 1919—1920, p. 152, fig. 112.

[3] In general, ceramica de la Poiana e la fel cu cea din celelalte stațiuni Latène din cîmpia romînă, precum Piscul Crăsanilor (I. Andrieșescu, *Analele Academiei Romîne. mem. secț. ist.* ser. III, tom. IV, București, 1924, pp. 33 sqq.; V. Pârvan, *Getica*, pp. 786 sqq. și 742) și Tinosul (R. și Ec. Vulpe, *Dacia*, I 1924, p. 190 sqq.), dar la Poiana se găsește în mult mai mare abundență și cu tipuri mult mai variate, lăsînd posibilitatea unei clasificări mai exacte.

[4] I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 102 sqq.

urnele cu fund puțin îngustat și cu margini răsfrinte (fig. 4 *a*) și oalele cu gura largă, cu fundul strimt și cu o toartă legînd marginea de fund (fig. 4 *g*). Toate aceste forme amintesc tipuri foarte frecvente în epocile neo- și eneolitice din regiunile sud-estice ale Europei[1]. O asemenea origine tradițională amintesc și ornamentele acestor vase, consistînd din proeminențe (fig. 5 *d*), din brîuri în relief (fig. 5 *f*) și din striațiuni neregulate, lineare, ondulate și în zigzag, incise (fig. 5, *h*, *i*).

Ceramica indigenă lucrată la roată *(b 1)*, care apare pentru prima dată în cursul perioadei a doua Latène, e de o tehnică atît de desăvîrșită, încît nu poate fi distinsă de ceramica de import grecească și romană, decît după pasta cenușie și după forme, care în cea mai mare parte continuă pe cele din categoria *a 1*, descrisă mai sus. Printre acestea trebue remarcată marea frecvență a cupelor cu picior înalt și cu marginea lată răsfrîntă (fig. 4 *i*), care în epoca Latène și în primele veacuri ale epocii romane devine tipul cel mai caracteristic al ceramicei getice. In plus, această ceramică cuprinde vase reproduse după modele grecești și romane de import (fig. 4 *h*, *j*). Ornamentele acestei ceramice consistă numai în linii lucitoare trase cu un bețigaș pe pasta uscată (fig. 5 *g*) și din zigzaguri multiple incise cu ajutorul unui pieptene (fig. 5 *e*).

Ceramica de import (*b 2*), greacă și romană, care se găsește în toate ultimele trei straturi ale stațiunii, consistă mai ales din amfore comune, — dintre care cele mai multe trădează, prin torțile lor bicilindrice, o origine pontică, — și din vase mici, printre care sint de remarcat ceștile și paterele vopsite cu roșu, ceștile deliene cu podoabe în relief, cioburile de văscioare lucrate în *terra sigillata*, fragmentele pictate cu ornamente albe și fragmentele smălțuite de epocă romană imperială. In aceiași categorie trebue menționat un mic vas pictat cu negru, fără decor, cu pereți foarte solizi și cu marginea îngroșată (fig. 2 *g*).

Din acest rezumat asupra ceramicei, rezultă în general că aspectul civilizației materiale dela Poiana, a fost, în tot cursul evoluției sale, acelaș ca și în restul Daciei și mai ales în cuprinsul basinului inferior al Dunării. Aceiași concluzie o sugeră studierea celorlalte obiecte, dintre care unele din cele mai caracteristice au fost pomenite mai sus, cu prilejul descripției fazelor cronologice ale stațiunii. In epoca de bronz, corespunzătoare primei faze, avem o civilizație de tip Monteoru-Tinosul[2], de caracter dunărean, caracterizată prin

[1] *Ibidem*, p. 99 sqq.

[2] Ceramica din cel mai vechiu strat de la Tinosul, pe care o numisem „eneolitică" din lipsă de elemente de datare mai precise (*Dacia*, I 1924, p. 190 sqq.), e la fel cu cea de la Poiana și de la Monteoru.

numeroase elemente de afinitate egeo-orientală, uneori chiar de import, care ar rezulta din perla de sticlă citată mai sus. Pentru fazele II și III, săpăturile făcute până acum ne-au furnizat elemente puține, dar în genere se poate conclude din ele continuitatea aceluiași aspect dunărean de inspirație meridională al civilizației dela Poiana. Cit despre ultimele trei faze, ele arată evoluția continuă a unei aceleiași civilizații, începînd din perioada a II-a Latène până în ultima fază a stațiunii, către sfîrșitul stăpînirii romane în stînga Dunării. Această civilizație, sprijinită pe elemente de tradiție locală, prezintă numeroase afinități cu civilizația celtică Latène[1] alături de influențe grecești și romane, care predomină și care pot fi constatate într'un continuu progres dela un strat la altul.

Cele șase faze ale așezării antice dela Poiana pot fi clasificate în două grupe: 1° primele trei, conținînd urme de viață omenească foarte rare și 2° ultimele trei, care, dimpotrivă, prezintă o extremă bogăție de astfel de urme. In prima grupă resturile de locuințe lipsesc cu desăvîrșire. Obiectele ce s'au găsit în straturile respective sint izolate sau se referă la morminte. Dimpotrivă, în a doua parte urmele și dărîmăturile de locuințe sint de o frecvență considerabilă.

De aci nu s'ar putea conclude la o absență a populației în timpul primelor două faze, căci în acest caz nu s'ar putea explica mormintele și obiectele găsite în stațiune, și nici importanta necropolă exterioară din aceiași vreme. Adevărata explicație nu poate fi găsită decît într'o remarcabilă diferență numerică între populația celor trei faze mai vechi ale stațiunii și cea din ultimele trei. Populația veche, mai puțin numeroasă, și-ar fi avut adevărata așezare în partea cea mai înaintată a stațiunii, parte dispărută astăzi în urma eroziunilor produse de torenții proveniți din apele de ploi și din topirea zăpezilor, agenți care își continuă și acum opera destructivă. Intr'adevăr, o scurtă examinare a planului actual al stațiunii (fig. 1) ne convinge, prin forma lui bizară, — 300

Stațiunea de la Sărata-Monteoru e cunoscută încă de pe vremea săpăturilor lui Baazik și ale lui H. Schmidt, cf. *Zeitschr. f. Ethnol.*, 1907, p. 999; *Prähist. Zeitschr.*, XIII—XIV, 1920—1921, p. 171; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, Berlin, 1926, p. 188 sqq., pl. XXXI, 1—3. Săpături mai întinse au fost făcute în această stațiune în ultimii ani de către Direcțiunea Muzeului Național de Antichități din București. Dările de seamă ale acestor săpături vor apărea în numerele viitoare ale *Daciei*.

[1] La fel ca și în celelalte regiuni ale Daciei, despre care cf. V. Pârvan, *La Dacie à l'époque celtique*, în *C.-R. de l'Acad. des inscriptions*, 1926, p. 86 sqq. (tradus în romînește în *Propilee literare*, I, 16, 1926, pp. 3—5); id., *Getica*, p. 775 sqq.; id., *Dacia, An outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian Countries*, Cambridge 1928, p. 110 sqq.

m. lungime, paralel cu valea Siretului, pe 5 până la 100 m. lăţime, — că ceiace ne-a rămas din vechea aşezare dela Poiana nu reprezintă decît partea periferică, aceia care n'a fost locuită în chip intens decît abia cu începere din perioada a II-a Latène.

In această perioadă şi în cele următoare, locuinţele, foarte dese, uşor de recunoscut după vetrele lor formate din pietriş şi lut galben ars, erau făcute din lemn şi pămînt amestecat cu paie, la fel ca în toate celelalte staţiuni pre- şi protoistorice din Rominia danubiană [1]. Ceiace e mai interesant, e că acest fel de a construi continuă şi în vremea romană. Nu s'a descoperit la Poiana nici o urmă de clădire de piatră sau de cărămidă şi nici o urmă de mortar. Unicul fragment de cărămidă romană, care s'a găsit, pomenit mai sus, nu poate constitui încă motivul unei concluzii contrarii.

Printre diversele urme de locuinţe de acest gen, trebue să menţionăm resturile unui important depozit de alimente, al cărui sol era acoperit cu o masă enormă de dărîmături calcinate, printre care s'au descoperit zece cuie mari de fier (0,25 m. lungime pe 0,03 m. grosime), numeroase fragmente de rişniţe de mînă de tip roman şi o însemnată cantitate de cioburi de amfore şi de alte vase de dimensiuni mari. Trebue să menţionăm de asemeni, în staţiunea dela Poiana, numeroasele urme de mici ateliere metalurgice, în care se lucra bronzul şi fierul.

Mormintele descoperite în interiorul staţiunii sînt foarte numeroase. Ele apar în toate fazele staţiunii.

Mormintele de inhumaţie aparţin numai primei faze, contemporană cu necropola exterioară cu schelete închircite. In a doua fază, în care nu se mai constată nici o urmă de schelet, apar urnele cu cenuşă funerară. Această situaţie devine constantă în tot cursul fazelor următoare până la sfîrşitul stăpinirii romane. Numeroasele gropi care traversează stratele Latène şi romane sînt morminte de incineraţie: de formă conică în Latène II, de formă cilindrică în perioadele următoare. Inhumaţia lipseşte în această vreme, la Poiana, cu desăvîrşire. Diversele cranii omeneşti, ce s'au găsit izolate printre dărîmăturile de locuinţe din straturile Latène, nu sînt decît trofee de războiu, vestigii ale unui obiceiu foarte răspîndit la popoarele semi-barbare din antichitate şi practicat de asemeni de Geţi şi de Sciţi [2].

[1] Pârvan, *Getica*, pp. 736, 741, 776; Andrieşescu, *Dacia*, I 1924, p. 56 sqq.; R. şi Ec. Vulpe, *Dacia*, I 1924, p. 180 sq.; Vladimir Dumitrescu, *Dacia*, II 1925, pp. 32 sqq. şi 39 sqq.; Gh. Ştefan, *Dacia*, II 1925, p. 139 sqq.; *ibid.*, p. 385 sq.; V. Christescu, *Dacia*, II 1925, p. 252 sqq.

[2] In ce priveşte Sciţii, cf. Herodot, IV, 64—65. Cît despre Geţi, a se vedea reliefele de pe columna traiană, K. Lehman-Hartleben, *Die Trajanssäule*, Berlin-Leipzig, 1926, pl. 15, XXV.

Fortificaţia aşezării dela Poiana era formată aproape exclusiv din elemente naturale. Izolarea sa, asigurată în cea mai mare parte prin rîpi înalte şi inaccesibile, era complectată către Est printr'o vâlcea naturală, dincolo de care, la cîteva sute de metri spre nord de satul Poiana, se întinde şi acum o pădure mare şi deasă. Fără îndoială această apărare naturală a fost multă vreme considerată ca suficientă, avînd în vedere că în tot cursul primelor patru faze ale staţiunii, nu i s'a adus nici o ameliorare artificială. Abia în cursul fazei a V-a s'a construit un val de lut galben, fără palisadă, databil pe la începutul primului secol d. Chr., cum reiese dintr'un mic tezaur de circa 150 monete republicane şi augustee găsite la bază.

Resturile vieţii intense care a existat la Poiana în vremurile antice, nu se mărginesc numai la suprafaţa staţiunii. Ele se găsesc răspîndite împrejurul acesteia pe o foarte mare întindere. In afară de necropola pomenită mai sus, din epoca de bronz, şi în afară de nenumăratele cioburi şi obiecte mărunte de metal ce se descopăr aproape zilnic în viile din împrejurimi, trebue să menţionăm un grup de cîteva movile la aproximativ 1 kilometru la Nord de staţiune. Unul din aceşti *tumuli*, săpat de noi, conţinea un mormînt de incineraţie de epocă romană, înconjurat de resturi de bîrne groase şi de o coroană de pietriş. Trebue să citām de asemeni, ca monument important în regiunea staţiunii dela Poiana, marele val roman de pămînt, care, începînd de pe malul Siretului, în dreptul Adjudului, la circa 10 kilometri la nord de Poiana, traversează toată Moldova meridională până la Folteşti pe Prut, de unde trece mai departe spre Est pentru a se opri la Mare în apropiere de Tătăreşti (Tatar Bunar) în regiunea Cetăţii Albe. [1]

Din scurta expunere archeologică de până aci asupra staţiunii dela Poiana, reţinem următoarele rezultate, care pot servi la definirea acestei staţiuni din punct de vedere istoric:

1. Staţiunea dela Poiana, situată în regiunea confluenţei Trotuşului cu Siretul, adică la un punct foarte important al celui mai direct drum dintre Dacia transalpină şi gurile Dunării [2], e unul din cele mai remarcabile centre protoistorice din Moldova de jos.

[1] C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, in *Arch. epigr. Mitteil. aus Oesterreich-Ungarn*, IX 1885, p. 202 sqq.; Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 37.

[2] Id., *Castrul de la Poiana*, pp. 27 sqq. şi 37; id., *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti 1923, p. 42 sqq.; id., *Dacia*, Cambridge, p. 192 sq. In ce priveşte importanţa economică a acestui drum în epoca romană cf. şi V. Christescu, *Viaţa economică în Dacia romană*, Piteşti 1929, pp. 97 sq., 101 sq., 106.

2. Ea a avut o existenţă aproape continuă, incepind de pe la 1600 inainte de Chr. până după anul 200 d. Chr.

3. A fost locuită în tot acest timp de o populaţie mereu aceiaşi, avînd în chip constant o civilizaţie comună cu restul staţiunilor din Dacia.

4. In această lungă evoluţie se pot distinge şase faze, indicind tot atitea mari evenimente din istoria staţiunii. Fiecare din aceste faze a sfirşit printr'o distrugere totală a aşezării, a cărei refacere a urmat în general la mici intervale. Se pare totuşi, — cel puţin după rezultatele obţinute până acum, — că, între fazele III şi IV, hiatul a durat ceva mai mult.

5. Ultimele straturi şi mai samă cel corespunzător fazei a VI-a, atestă în chip sigur prezenţa Romanilor. E drept că locuinţele făcute după felul roman lipsesc cu desăvîrşire, tot aşa cum lipsesc şi inscripţiile, precum se constată şi lipsa lucrărilor de cărămidă sau de piatră; însă bogăţia şi varietatea obiectelor romane de tot felul şi chiar a obiectelor de caracter religios, sint atit de mari, incit e imposibil să le atribuim unei simple influenţe comerciale indirecte. Dominaţia romană a existat la Poiana, dar a avut, de sigur, numai caracter clientelar, reducîndu-se la o mică garnizoană de un caracter clientelar, reducîndu-se la o mică garnizoană de trupe de a doua mină ţinînd ordinea în mijlocul unui însemnat centru indigen, intrat mai mult sau mai puţin de bună voie în alianţa Romei. De altfel, această dominaţie se impunea în chip necesar din pricina marelui val Adjud-Folteştii-Marea Neagră, căruia staţiunea dela Poiana îi servea ca întăritură de flanc.

6. Caracterul indigen al staţiunii a persistat până la sfirşit.

In ce priveşte tratarea principalelor chestiuni istorice sugerate de aceste concluzii archeologice, vom avea prilejul s'o facem într'unul din numerele viitoare ale acestei reviste.

Radu Vulpe

Cronica literară

Comemorările Romantismului

Cu prilejul centenarului romantismului s'au făcut multe corectări, s'au plătit multe nedreptăţi, s'au hărăzit multe aşa zise „reparaţiuni" diferitelor personalităţi din jurul epocii lui 1830. „Oamenii din toate vremurile, zice Alain în una din unicele sale schiţe ce poartă numele de „Propos d'Alain", se încăpăţînează şi pe urmă dintr'o dată iartă. Se opun cu îndărătnicie oarbă şi apoi înţeleg; intră în luptă şi apoi renunţă. Uită sau îşi aduc aminte după gestul pe care-l fac" !...

Romantismul pe care-l prăznueşte azi Europa, şi mai ales Franţa, cu atîta fast şi pietate, e acelaşi despre care Sainte-Beuve zice, în cartea sa asupra lui Prudhon: „El (adică Prudhon) nu se înşeală asupra fondului acestei mari orgii literare, subt semnul căreia s'au petrecut ultimii ani ai domniei de 18 ani, asupra imensului şarlatanism care s'a desfăşurat cu neruşinare în acele vremuri, asupra acelei ambiţii neînfrinate a oamenilor de litere, care-şi dăruiau ei singuri primele locuri în lumea lor, înteţiţi deopotrivă de lăcomia lucrativă şi dragostea zgomotoasei faime". Iată deci o reparaţie pentru o epocă întreagă în comemorările din prezent.

Dar una din „reparaţiunile" cele mai caracteristice pentru ceiace înseamnă „valoarea" judecăţilor noastre estetice şi esenţa sentinţelor noastre etice, în faţa „gustului" despre care vorbeşte Alain, gestul comemorării şi al cultului de azi este fără îndoială comemorarea lui Chateaubriand la Combourg.

Este vorba aci nu numai de „un gest" pios faţă de rolul pe care „René l-a avut în romantismul francez, ci de o *„restaurare critică"* cum se exprimă autorul unui articol din „Nouvelles Littéraires", în care este darea de samă a ceremoniei. Aflăm că există o societate Chateaubriand care prin lucrările sale recente tinde să ne redea un Chateaubriand subt un unghiu de privire cu totul diferit de acel în care ne-a deprins a-l vedea o critică aspră, timp de o sută de ani, şi mai ales, acea analiză colorată, pătrunzătoare, plină de fineţă, şi de causticitate subt aparenţa mieroasă a unei simple

bonomii, făcută de martorul vieţii lui René şi criticul perseverent al operei sale, Sainte-Beuve.

Vorbind de memoriile d-nei de Récamier, nu se poate opri să constate că cei mai binevoitori pentru personalitatea acestei femei, care a fost „un model de frumuseţă şi de bunătate", sînt de părere că a dat prea mult loc „inferioarei şi inevitabilei" persoane a lui Chateaubriand, în cartea sa. Prea îi aduce aminte această carte de locul ocupat în acel „colţ de lume atît de împodobit şi de încîntător", care era salonul d-nei de Récamier şi în care chiar cel care venea pentru prima oară băga de samă că „regele de acolo, zeul micului templu, în ultimii ani, era Chateaubriand". Poate că se simte aci şi în tot ce a scris Sainte-Beuve prezenţa unei invidii ascunse şi ceva din acele „Poisons" pe care le-a picurat ficatul său, fără ca criticul să bage de samă, dar cîte trăsături juste şi observaţii sagace, pe care nu le mai poţi uita cînd rosteşti numele lui Chateaubriand, pentrucă nu cred să fie mulţi care-i mai recitesc operele. Iată cîteva din aceste măestrite pagini:

„Ar trebui, de sigur, să fie cineva ingrat să nu recunoască, atunci cînd a avut onoarea să-l întîlnească adesea într'un cerc pe ales, şi să nu spună de cîte ori l-a văzut natural, amabil, uşor, eloquent, chiar bonom; dar de îndată ce intervenea publicul, de îndată ce pătrundeau pasiunile din afară prin cea mai subţirică crăpătură şi se simţea cel mai mic suflu de contrarietate, totul se schimba; chipul se acrea, dispoziţia sufletească se schimba". Acesta e omul de societate. Omul politic se desemnează de la sine în memoriile d-nei de Récamier şi mai ales în corespondenţă. „Niciodată mulţămit, zice Sainte-Beuve, totdeauna gata să rupă orice a început, fiind sătul a doua zi până peste cap (de cent pieds au-dessus de la tête). Vroia tot, dar nu-şi bătea capul cu nimic, totdeauna plin de milă şi dispreţ pentru prietenii lui, *bieţii lui prieteni* (cum le zice), crezînd că toate sacrificiile sînt numai de partea lui şi plîngîndu-se mereu de ingratitudinea celorlalţi, ca şi cînd numai el ar fi făcut totul".

După reintrarea lui în diplomaţie, 1823, d-na de Récamier, trebui să se expatrieze la Roma, pentru că Chateaubriand, mai exaltat, mai îmbătat de succes decît oricînd, mai ales după triumful războiului în Spania, nu ar mai fi putut rămînea prietenul acestei femei, ce nu putea suporta atmosfera furtunoasă a unui om nebun de ambiţie şi pornit a-şi cheltui ultimele elanuri de tinereţă fără nici un fel de pudoare sau consideraţie pentru delicata şi credincioasa lui amică. Fragmentele din corespondenţa lui cu d-na de Récamier sînt alese de Sainte-Beuve cu o artă care face să reiasă toate umbrele portretului.

„S'a spus că fumul tămîii mi s'a suit la cap; vino şi vei

vedea; mi-a făcut cu totul alt efect. Marele meu defect este că nu mă îmbată nimic; aş fi mai bun dacă m'aş putea prinde de ceva. Nu sînt nesimţitor văzînd Franţa atît de considerată în afară şi atît de prosperă înlăuntru şi gîndind că gloria şi norocul patriei mele datează de la intrarea mea în minister; dar dacă-mi scoţi această satisfacţie de om cum se cade, nu mai rămîne decît plictiseală, oboseală de toate, dispreţul pentru oameni, care a crescut mult şi dorul de a muri departe de zgomot, într'un colţ uitat de lume, *iată efectele tămîierii*".

El, observă Sainte-Beuve, cu accesele lui de ambiţie, ce nu se pot ascunde, el cu dorinţele lui aprige, el, care tocmai în acele vremuri o făcea pe d-na de Récamier să sufere din cauza unei prea drăguţe şi spirituale cuconiţe tinere, cu multă trecere la ministerul de Externe, el vorbeşte de călugărie şi de un colţ uitat de lume în care să moară singur !... Prea poet ca să fie om politic, e prea om politic ca să fie un adevărat poet! O fire în care se luptă mereu tendinţele ireconciliabile.

D. H. Le Savoureux caută să explice lunga defavoare în care a zăcut adoratul René, după moartea sa, în opinia publică franceză, prin motive politice şi religioase. Dacă reluăm însă articolele scrise de Sainte-Beuve imediat după apariţia celor prime opt volume din *Mémoires d'outre-tombe*, explicaţia acestui profund şi persistent refuz îşi are alte cauze mai fireşti şi mai diverse. Curind după apariţia acestei opere, publicul a reacţionat în masă : „Memoriile" n'au plăcut. Impresia morală a fost mai ales aceia care a predominat. Şi azi este primul izvor al dizgraţiei. In primul loc, atîţia oameni în viaţă erau judecaţi acolo fără nici o indulgenţă, pe cînd partea cea frumoasă şi-o atribue lui, fără nici un fel de discreţiune. Apoi sînt acolo patimi, ranchiune, dorinţa de răzbunare a unui om politic pătimaş şi mînios, care polemizează şi după moarte; nu lipsesc nici aprecierile de o brutalitate crudă asupra scriitorilor contemporani. Mai mult decît atît: foarte mulţi dintre scriitorii însemnaţi cu epitete şi calificări din cele mai aspre şi mai dispreţuitoare, au fost apologiaţi altădată în articolele pe care „l'enchanteur" le-a scris cînd era în viaţă. Iată ce scrie despre Chamfort, îndată după moartea acestuia: „L-am văzut adesea la Ginguené, şi de multe ori m'a făcut să petrec *clipe fericite*, într'un cerc restrîns şi ales, cînd consimţea să ia cina în familia mea. Il ascultam cu acea *plăcere respectuoasă* pe care o resimţi cînd asculţi pe un om de litere superior". Iar în memorii, atît el cît şi Ginguené sînt zugrăviţi cu un mare talent, dar şi cu o feroce răutate, în culori false şi *calomnioase*.

După ce mărturiseşte delectarea cu care a citit *Suferinţele tînărului Werther* de Goethe şi influenţa pe care au

avut-o asupra sa *Les Rêveries* ale lui Rousseau, mai tirziu, in *Défense du „Génie du Christanisme"*, se exprimă astfel: „J. J. Rousseau este acela care a introdus întâia oară printre noi aceste visări atît de dezastruoase şi vinovate... Romanul lui Werther a dezvoltat mai tîrziu germenul acestei otrăvi..." Despre ucenicii lui în literatură se exprimă cu batjocură şi îi caricaturează, încheind cu următoarele cuvinte: „Dacă René n'ar exista, nu l-aş mai scrie; dacă mi-ar sta in putinţă de a-l distruge, l-aş distruge. O familie de René poeţi şi René prozatori forfotesc; nu se mai aud decît fraze tînguitoare şi descusute..." Lui Byron îi reproşează că l-a *imitat* fără să-i facă cinstea de a-l numi. D-nei de Staël, care a publicat în 1800 lucrarea sa: „La littérature considerée dans ses rapports avec la Société", şi în care nu l-a pomenit fiindcă la acea epocă era încă necunoscut, este atacată pe tema invidiei pentru această uitare!

In toate memoriile acestea omul se dovedeşte de o vanitate copilăroasă, mereu se compară cu alţii pentru a se găsi superior, a se dovedi victimă a nedreptăţilor şi a face pe generosul. Antipatia pentru om s'a răsfrînt fără îndoială şi asupra scriitorului. Chateaubriand nu este sincer decît fără voia lui şi tocmai contrazicerea aceasta între ceiace vrea să pară şi ceiace se trădează a fi în realitate, în corespondenţă şi în memorii, amestecul acesta dintre diferitele roluri oficiale pe care le-a jucat rînd pe rînd şi naiva etalare a naturii lui adevărate, printre atîtea atitudini contrarii şi păreri contradictorii, a displăcut profund opiniei publice din ţara lui. Or, Le Savoureux afirmă tocmai contrariul; „căci, zice el, ceiace nu place în opera lui Chateaubriand este că găsim în ea un om, în acelaşi timp, de acţiune şi de poezie".

Din memorii însă, tocmai această „lipsă" de unitate a personalităţii izbeşte în mod neplăcut. De pildă: Este el oare atît de monarhist şi de catolic cum pretinde Le Savoureux? Din memorii se vede clar şi deslușit că el nu e legat de partidul său decît superficial, dintr'un punct de onoare, cu toate că găseşte *„bête"*, după propria lui expresie, obiectul acestei fidelităţi. Iar în ceiace priveşte catolicismul său, deşi repetă necontenit „Comme je ne crois en rien, excepté en religion...", în memorii, aducîndu-şi aminte că poemul său religios a fost atacat şi criticat pe tema ortodoxiei, exclamă intr'un loc: „Şi nu s'a văzut oare cum creştinii din Franţa, cărora le-am făcut atîtea servicii ridicîndu-le din nou altarele, s'au scandalizat *prosteşte* (bêtement)!..."

„Sorbonarzii", cum numeşte autorul articolului mai sus pomenit pe acei care, în frunte cu Bédier, au atacat pe Chateaubriand în vremurile mai nouă, considerîndu-l ca pe un „mythoman" în povestirile sale de călătorii, mincinos în memoriile sale, retoric plagiator în restul operei, nu făceau decît să confirme prin documente impresia generală reprodusă, amplificată şi comentată de Sainte-Beuve şi care sună astfel: „El substitue mai mult sau mai puţin sentimentele care şi le atribue în clipa în care scrie, în locul celor pe care le resimţea în realitate în clipa pe care o povesteşte". Şi conchide printr'un eufemism: „literatul se pune în locul adevărului prim"!

Sorbonarzii îl găsesc sărac în idei, dar iată şi părerea lui Sainte-Beuve: „e greu, în multe cazuri de găsit firul foarte uşor care leagă o idee cu o amintire"; „vîntul suflă şi te trezeşti deodată la celalt capăt al orizontului".

Sorbonarzii îl prezintă ca pe un orgolios patologic, şi nu fac şi aci decît să confirme opinia generală al cărei ecou era Sainte-Beuve, care citează exemple, trăsături tipice, observaţii de clinică: „O personalitate care se vaită că e dezamăgită şi care se priveşte ca centrul oricărui lucru, care se compară cu tot ce întîlneşte mai mare în calea lui spre a se măsura şi a se dovedi egal şi care-şi pune în fiecare clipă întrebarea: *„Ce s'ar fi făcut secolul acesta fără scrierile mele?"* Apoi, într'un loc în memorii, după ce a vorbit dumnezeeşte de Grecia şi de Fénelon, exclamă: „Dacă Napoleon a isprăvit repede cu regii, ar fi avut de furcă cu mine!".

Dar iată a sosit comemorarea dela Combourg şi d. Le Savoureux exclamă: ceiace e extraordinar e că toţi, dar absolut toţi, subt formule deosebite pe care le inspiră obiceiurile profesionale, deputaţi, senatori, primari, sorbonarzi, academiciani, celebrează într'un singur glas calităţile morale şi intelectuale ale lui Chateaubriand! „Schimbare totală, schimbare imposibilă şi care s'a făcut nu încetul cu încetul, ci dintr'o dată"! Curios aspect al atitudinilor omenirii care au păstrat atît de intact instinctul de comportare al animalelor! Să nu ne mirăm deci dacă după această comemorare, societatea pro Chateaubriand, care numără printre membrii săi un Herriot, un Victor Giraud, un Julien Benda, un H. Sée, un Martin Chauffier, prea inteligentul autor al rubricii „Prise de vues" din „Nouvelles littéraires", va pune stăpînire pe opinia literară din Franţa, după această cîntată comemorare.

La drept vorbind, însă, noi cei care nu am fost provocaţi a „face gestul", va trebui să rămînem tot la părerea lui Sainte-Beuve asupra marelui scriitor:

„Intre diversele portrete sau statui pe care a încercat a le da despre el, Chateaubriand, n'a izbutit decît o singură operă perfectă, un ideal al lui însuşi, în care calităţi şi defecte ne apar prinse la timp şi fixate într'o atitudine nemuritoare: *René.*"

Izabela Sadoveanu

Cronica teatrală

In vara acestui an, chestia de căpetenie, — care a preocupat toate cercurile: teatrale, literare, gazetăreşti, politice, neguştoreşti, industriale, etc., — a fost reforma teatrului.

Faţă de marile subvenţii acordate de stat Teatrelor Naţionale, punind alături rezultatele minime, — legiuitorul s'a gîndit la comercializare.

A fost vorba de concesionare cu caet de sarcini. Şi credem că aceasta era părerea cea mai justă.

Căci Teatrele Naţionale s'au transformat cu anii în azil pentru clientela politică şi sentimentală a bărbaţilor de stat — care n'au cînd rezolva hîrtiile urgente, dar găsesc timp destul... pentru a asculta în buduarul actriţelor revendicări de roluri şi defeuri.

Piesele erau trecute în repertoriu după criterii politice sau după „lucrătura" diverselor comitete — printr'o adevărată campanie electorală ca subt regim cenzitar, autorii operind cu toată familia şi prin toate resursele.

Distribuţia rolurilor se făcea în acelaşi fel: nu mulţumită talentului — ci prin puterea de rezistenţă a actorilor şi prin lipsa de rezistenţă a actriţelor.

Artiştii buni, dar demni — care nu se angrenau în mecanismul intrigilor din culise — nu jucau cu stagiunile.

Repartizarea unui rol depindea de multe ori de faptul — că un actor a adus la timp servitoare directorului de scenă sau a împrumutat pe regisor cu o sumă nereversibilă.

Iar distribuţia rolurilor de femei era o operaţie şi mai complicată. Se făcea un adevărat plan de luptă — după normele strategiei şi ale tacticei. Unei artiste i se dădea rolul, de formă — şi i se retrăgea după cîteva repetiţii. Actriţa cu un protector mai înalt lua roul mai important. Dacă o actriţă „trata amor" c'un simplu figurant, şi nu cu directorul teatrului, — s'a isprăvit: ea nu putea avea, chiar cu talent de primul rang, decît rol de subretă.

Apoi teatrul este o instituţie conservatoare. Acolo se respectă tradiţia. Actriţa care a jucat acum trei decenii rolul de fetiţă — îl joacă şi acum cu bărbia căzută şi cu oasele ridicate.

Şi încă ceva: dacă o artistă a fost pe vremuri amanta vreunui ministru dintr'un cabinet de concentrare conservatoro-junimist, — ea se bucură şi astăzi de prestigiul trecutului. In teatru există cultul costumelor de epocă...

După distribuţia rolurilor — făcută cu multe intervenţii, lacrimi, telefoane, cărţi de vizită, peignioare sfîşiate, etc. — incepea interpretarea, punerea la punct a ansamblului şi aşa mai departe...

Fiecare actor doreşte să joace după capul lui, să se îmbrace cum vrea... să circule pe scenă conform capriciului său — pentru scoaterea personalităţii sale în relief şi pentru punerea în umbră a partenerului sau a partenerei... dacă se poate chiar a scenei, a trupei şi a universului întreg!

Am asistat la spectacole hidoase la Teatrul Naţional din Bucureşti. Am văzut actriţe de 25 de ani, jucând rolul de mame; iar fiicele lor nu eşiseră încă la pensie decât mulţumită falsificării actului de naştere.

Am auzit tirade spuse cu glas tare— tirade care, pe toate scenele din lume, se spun în şoaptă... dacă nu pentru alt motiv, cel puţin din respect faţă de indicaţia autorului trecută între paranteze.

Am văzut spectacole, în care actorii jucau halandala — fiecare înţelegînd altfel piesa şi interpretînd altfel rolul. Nici tonul nu era acelaşi. Aveai impresia că pe scenă s'au adunat actori care au jucat piesa în diferite teatre, şi care — fără nici o repetiţie pentru fixarea notei comune — fuseseră împinşi dela spate dintre culise la rampă.

Pentru menţinerea *statu-quo*-ului, actorii şi actriţele — faţă de proectul concesionării — şi-au mobilizat forţele. Au intrat în funcţiune cabinetele de frumuseţă şi aparatele pentru redresarea tinereţelor în declin. Au acţionat scenele actuale de dragoste. Au palpitat amintirile...

Iar guvernul care rezistase coaliţiei partidelor de opoziţie, care ţinuse piept crizei mondiale — era cît pe ce să fie răsturnat de ofensiva oamenilor şi femeilor de teatru.

Spre a se evita o criză de guvern, însuşi primul ministru s'a intreţinut cu interpretele marilor eroine şi — cu toată glaciala-i putere de opunere — a cedat... Teatrele Naţionale n'au fost concesionate.

In ultimul moment, reprezentanţii patriotismului şi ai culturii naţionale au găsit chiar puternice accente în Corpurile Legiuitoare — astfel că reforma teatrului, modificată în starea-i de ante-proect şi de proect, a suferit amendări şi 'n clipa de-a deveni lege.

S'a găsit o soluţie medie — care pune de acord contabili-

tatea de instituție comercializată, cu subvențiile și cu preponderența sentimentalismului politic.

Și atunci subt noua lege, cu nou-i regulament (care oprește dormitul în teatru, armonizează epoca graviditâții actrițelor cu rolul Julietei și prescrie portul mustăților și al costumelor), — lucrurile au rămas în aceiași situație.

Stagiunea Teatrului Național s'a deschis tot cu „Casandra" o piesă a d-lui N. Iorga — văzută parcă de noi acum doi ani și iscălită, ni se pare, de d. Em. Antonescu.

Dacă d. Iorga n'ar fi om politic de-o independență feroce (orice atenție aprobată de guvern nu-i tempereazä impetuozitatea), — operele d-sale teatrale ar fi fost trimise direct la analele Academiei.

Așa însă...

Dar acelaşi sistem continuă la Teatrul Național nu numai în alegerea pieselor, dar și 'n repartiția de roluri, cași la interpretare.

Am văzut de pildă „Revizorul" lui Gogol. Piesa a fost caricaturizată. Și doar avem un document din partea autorului, care cere să nu i se caricaturizeze operele și care spune că actorul ce i-ar călca dorința — ar arăta prin aceasta că nu înțelege de loc piesa. Totuși „Revizorul" a fost caricaturizat. Păcat! Căci interpreții, în frunte cu d. Sîrbu, ar *fi putut da* o reprezentație aleasă. Și n'ar fi fost greu de loc: întrucît împrejurările și personagiile din Rusia veche parcă-s cele dela noi...

Cu totul alta este situația teatrelor particulare. Stăpînii acestor teatre pun în afacere bani. De-aceia ei nu pot fi amabili cu lumea politică — pe propriul lor buzunar. Și nici aventurile nu se aranjează în teatru decît atunci, cînd talentul concordă cu simpatia. Altfel, stăpînul unui teatru particular este nevoit să-și țină prietena în afară de rampă — angajînd pentru rolul de „amoreză" o actriță talentată, care să-i aducă la casă pentru întreprindere bani destui, *y compris* onorarul prietenei cu veleități teatrale.

Și alegerea pieselor, și distribuția, și interpretarea — sînt mai rezonabil făcute la teatrele particulare.

Chiar dacă uneori piesa cade, vina n'o poartă contingențele politice — ci greșita apreciere a gustului public sau a calităților piesei.

Cît privește însă distribuția și interpretarea, teatrele particulare sînt pe primul plan.

Pe lîngă bunele elemente ale acestor teatre (nimeni n'are să angajeze un actor prost, afară de stat), — proprietarii, și directorii de scenă plasează pe fiecare oameni de meserie, și directorii de scenă plasează pe fiecare artist la locul său și scoate dintr'însul maximum de artă posibil într'un ansamblu perfect.

Altfel, teatrul ar merge prost, proprietarii și-ar pierde

paralele, iar actorii, regizorii și directorii de scenă ar pleca la primblare... în lipsa statului, capabil să suporte și deficitele dramatice.

Din acest punct de vedere, Teatrele „Ventura" și „Regina Maria" nu pot ridica nici o obiecție.

Chiar cînd aceste teatre n'au un artist la înălțimea rolului, ca Teatrul Regina Maria o artistă pentru rolul Iuditei, — direcția de scenă știe să stilizeze astfel interpretarea, încît publicul să nu fie jignit. Dimpotrivă chiar, un artist mediocru — într'o creație săvîrșită cu mult studiu și cu multă muncă — poate avea uneori mai dese aplauze decît un actor talentat, dar neconștiincios.

Teatrele particulare au tot interesul să lanseze talente tinere, care — subt o pricepută direcție de scenă și jucînd aproape în fiecare seară — se pot afirma și pot progresa vertiginos.

Teatrul Regina Maria ne-a dat un strălucit exemplu cu d-ra Antonova, care s'a desvoltat rol cu rol — izbutind în roaba din „Judit" să facă o creație plină de viață. Roaba d-rei Antonova — pătimașă, de-o simplă și seducătoare cochetărie — a intrat în rîndul celor mai reușite roluri văzute de noi în cursul acestei stagiuni.

Oricît de buni artiști ar fi d-na Sturdza și d-nii Manolescu, Maximilian, Storin și Bulandra, — ei nu pot juca toate rolurile. Apoi publicul vrea mereu ceva nou.

De-aceia artiștii vechi, în aceste teatre, se reinoesc într'una — știind că statul lor de plată e'n buzunarul publicului spectator.

Chiar cînd piesa nu-i bine aleasă, ne face o plăcere artistică însăși interpretarea — jocul fiecăruia în parte și ansamblul fixat unitar.

Cași Teatrul Regina Maria, Teatrul Ventura are personal de talent și mai ales o conducere pricepută și energică. D. Victor Ion Popa, directorul de scenă, e un colaborator, nu simplu executant. Piesele puse în scenă de d-sa formează un tot armonic. Li se crează — fiecăreia — o atmosferă aparte, exact adaptată textului. Iar actorii sînt purtați pe scenă de aceiași baghetă magică a realității.

La ultima reprezentație: „Grand Hôtel" și „Cînd doi se ceartă", — am remarcat perfecta execuție teatrală de pildă a scenei dintr'un restaurant: fiecare chelner trăia. Nu era nimic artificial. Nici un ton în descordanță cu ansamblul.

In amîndouă piesele, artiștii dela cei mai slabi și pînă la d. Timică, — actor de mare talent, plin de naturalețã și de sobrietate, și care în rolurile de bătrîn nu-i întrecut de nimeni, — au jucat cu vervă, cu bogăție de expresie în intonații, gesturi și mimică.

Pe lingă actorii tineri care se manifestă acum, şi în afară de artiştii cu talent şi cu spirit de iniţiativă veniţi din Teatrele Naţionale, — chiar pensionarii scenei oficiale, acei care sînt încă în plină vigoare, sînt atraşi de teatrele particularilor.

Astfel d. I. Morţun, ieşit de curind la pensie dela Teatrul Naţional, se va angaja — cum se anunţă — intr'un teatru particular.

Cu prilejul ieşirii d-sale la pensie, presa s'a ocupat de acest mare talent, atît de fin şi delicat — care a îmbogăţit galeria teatrului nostru cu creaţii desăvârşite, inimitabile şi, poate, unice ca Zelig Şor.

Teatrul Naţional a anunţat chiar o reprezentaţie de retragere, cu „Omul şi Mirţoaga". Dar reprezentaţia n'a mai avut loc. De ce? D. Morţun a revenit asupra pensiei? Sau teatrul a revenit asupra reprezentaţiei — socotind că d. Morţun, atît de modest, ar fi fost dezagreabil impresionat de zarva din jurul-i cu caracter oarecum electoral.

M. Sevastos

Cronica engleză

Cultura engleză

I

Pentru observatorul mai zelos, cultura engleză are o fascinaţie neobişnuită... Ea nu există!

Valorile spirituale continentale ţipă cuvintul cultură. Oamenii iau zeiţa în braţe, o poartă cu ei pe stradă, la cafenea, în piaţă, în vagon-restaurant. Elixir şi panaşe, ei se mîntue şi înobilează prin ea; şi-şi spală zilnic creerul cu ea, ca cei vechi cu sensul eleborei de Anticyra, ca să-l „cruţe de orice alteraţie şi păcătoasă habitudine"...

In Anglia, zeiţa e o *belle au bois dormant*, o zînă care-şi aşteaptă încă Făt-Frumosul s'o trezească... Până atunci, un zmeu cu numele de filistinism o va ţine subt toate zăvoarele întunerecului.

In ochii celor mai mulţi, Englezul e intr'adevăr tipul anticultural. Păcatul, pesemne, provine din lipsa lui aproape totală de idei generale. Tocqueville [1] nu-l face, din acest punct de vedere, inferior până şi Americanului?

Dela acesta şi până la Sombart [2], care refuză „poporului de negustori" orice valori spirituale şi îi acordă numai două „ersatzuri" ale acestora: *confortul* şi *sportul*, opinia e aproape generală că Englezul e un filistin brutal, excentric şi trufaş, refractar ideilor, nesusceptibil chiar de sentimente.

Şi nu trebue să mergem numai la streini spre a o găsi.

Un Matthew Arnold, mentor cultural al ţării sale, victorian serios şi cumpănit, culegea la 1869, în cartea *Culture and Anarchy*, faimoasele sale eseuri din *Cornhill Magazine*, în care împarte societatea engleză în trei, atât de puţin promiţătoare, clase: Barbarii (Aristocraţia), Filistinii (Burghezia)

---

[1] *De la Démocratie en Amérique*, ed. 1835, pag. 13—14.
[2] *Händler und Helden*, ed. 1915, pag. 49—50.

şi Plebea. Aceasta cu multă strîngere de inimă şi mult dor de mai bine pentru neamul său...

De atunci până azi, printre cei mai mari scriitori engleji găsim şi pe cei mai înverşunaţi critici ai filistinismului britanic.

Procesul începe dela idealiştii Carlyle şi Ruskin, ca să lăsăm la o parte pe romancierii victorieni din linia Dickens, Thackeray, Reade sau Gissing, care critică, e drept, mai mult inegalităţile sociale, legi, instituţii, închisori, cruzimi engleze, dar nu se lasă mai puţin revoltaţi de prejudecăţile de clasă şi, mai ales, de opacitatea şi îngustimea mentalităţii engleze.

Un Meredith, în romane ca *The Egoist*, critică impermeabilitatea britanică şi opune în genere ireductibilului şi inalterabilului John Bull, cuirasat de prejudecăţi, ideia, care îmlădie şi înviorează.

Printre marii moderni în viaţă, un ponderat ca John Galsworthy nu se poate abţine de a biciui pe *„Fariseii Insulari"*, cu care-şi botează chiar un roman, în care un erou cardinal spune că preferă să „cucerească decît să se 'ndoiască" — să posedeze, adică, decît să înţeleagă.

Iar Wells, în romanele sale de anticipări ştiinţifico-sociale, ca şi în opera sa jurnalistică, se simte dator, cum remarcă şi Cazamian, să-şi facă neamul atent asupra unui viitor în care lupta internaţională se va da pe valori intelectuale, teren pe care riscă să rămînă înfrînt.

George Moore, irlandezul cinic, romancierul hipersensibil, e încalte şi mai revoltat; şi după dînsul, o întreagă pleiadă de „moralişti" mai tineri. Pe deasupra tuturora, cine nu cunoaşte asalturile de tot felul de berbeci geniali ai polemicii teatrale, pe care Bernard Shaw le dă contra fortăreţelor încă inebranlabile a ceiace el numeşte ***British stupidity*** (dobitocia britanică) ?...

Să mai cităm pugilişti de ultimă oră? Iată pe Clive Bell, critic iscusit de artă şi moravuri. Acesta, după ce în *British Freedom* (Despre Libertatea Britanică), publicată în 1923, socoteşte pe Englez un neam mai îngust la minte şi mai puţin liber decît sclavul roman — în recenta sa lucrare: *Civilization* (1928), aducînd tot felul de incriminări culturii neamului său, închee textual: „Civilizaţia engleză, sau ceiace trece drept această civilizaţie, e aşa de falsă şi ipocrită, aşa de grosolan filistină, şi în fond atît de brutală, că fiecare Englez de mîna 'ntâiu devine fatal în ţara sa un proscris". Subt atare auspicii, cam greu să te intereseze cultura engleză. Ca să scapi de frontul acesta de asediatori, îţi trebue un adevărat tur de forţă... Ia să-l încercăm, şi să ne'nchipuim că printr'un cataclism oarecare — cam ca cel ce a ameninţat omenirea în 1914-1919 — Europa cu întreaga ei civilizaţie ar

cădea la fund şi că în locul ei, ca o nouă Atlantidă, o insulă s'ar ridica, cu oameni noi şi-o nouă civilizaţie.

Am putea noi nega această civilizaţie? Nu. De ce? Fiindcă noi n'am mai exista, fiindcă criteriul european, cu toţi exponenţii lui Sombartieni, Spenglerieni sau Massisieni, ar fi fost aşa de inexistent ca şi criteriul oamenilor din lună...

Dacă, atunci, cultura engleză e o cultură care se dispensează de criteriul european, şi care trăeşte tocmai prin aceasta, prin darea la fund a idealurilor lui perimate? Şi dacă — mai precis — la lacunele culturii europene, ea vine să adauge valori de om superior, sau cel puţin nou — ceiace, în ordine de viaţă, e aproape tot una — abia visat, sau nici măcar visat de prea cultul European?

Mai multe motive pot justifica o atare bănuială:

1) Englejii sînt un neam de o profundă originalitate. Niciun detractor nu le-a negat-o. Priviţi-i în călătorie, în sudul Franţei, la Cannes sau Biarritz. Marcel Prévost [1] — care-i numeşte „cel mai naţional popor", i-a văzut la Biarritz, privind sudul Franţei, aşa cum privesc orice colţ de lume, la orice depărtare, subt orice meridian, nu ca un sol strein, ci „ca un loc unde plăcerile climei îi fac în stare să transporte în aerul sudic, o porţiune din Anglia... Cîteva sute de Engleji, într'un oraş francez, vorbind cu încăpăţînare numai englezeşte, locuind numai în locuinţe englezeşti, îmbrăcîndu-se numai după moda engleză, practicîndu-şi religia, sporturile şi jocurile lor, cu o uşoară ostentaţie, sfîrşesc prin a ne convinge că noi sîntem streinii, sau cel puţin naţia cucerită... Da, toate fiinţele acestea sînt acolo la ele acasă. Streinul sînt eu, profanul, fiindcă mă uit la ele cu curiozitate, fiindcă doresc să învăţ ceva dela ele".

Conştiinţa de rasă a Englezului ia, printre streini mai cu samă, note de o agresivitate nu mai puţin semnificativă decît picantă. E cunoscut cazul unor turişti engleji în Italia, care se aud trataţi drept streini de nişte Italieni de alături: „Streini? — ripostează unul din turişti. Streini sînteţi voi! Noi sîntem Englejii!" Tot aşa de autentic e cazul citat de Masterman, în legătură cu Marcel Prévost, al Englezoaicei care refuză să vorbească franţuzeşte la Paris, pe simplul motiv, spune dînsa, că aceasta „n'ar face decît să încurajeze pe Franceji". Sau a altei Englezoaice, aflată cu o tovarăşe a ei într'un omnibus în care se pomeneşte deodată cu conductorul strigînd: „terminus, terminus!" Toată lumea se dă jos, numai Englezoaica nu vrea să ştie de ce e vorba. In cele din urmă prietena, după prealabilă informaţie, îi spune că conductorul a anunţat sfîrşitul cursei. „Dar pentru numele lui Dum-

[1] Cf. Masterman, *The Condition of England*, ed. 1910, pag. 55 sqq.

nezeu, nu putea s'o spună în englezește?" — ripostează doamna coborînd furios.

Atîta racialitate trebue să-și aibă cultura ei. Altminteri n'ar exista. Originalul popor englez nu va fi avînd o cultură franceză, germană, rusă; va fi avînd una a lui, engleză!...

2) Cultura europeană, subt forma ei chintesențială, franceză sau germană, nu e ultimul cuvînt în materie. De subt alte ceruri, înțepate de zgîrie-nori sau arse de revoluții, mijesc valori nouă omenești. De curînd, Keyserling a ridicat cu o putere de sugestie nouă cultura chineză mult de-asupra celei europene — o cultură tot atît de streină și gratuită pentru noi, cît trebue să fie cea engleză. Judecata lui Keyserling nu e desigur niciodată un document, ci un simptom; în cazul de față e simptomatică pentru tema noastră.

3) E ciudat că cei care închid ochii asupra lacunelor culturii europene, și asupra recentului dezastru al omului la care ea a dus, în schimb neagă sau ironizează, nu-și pun elementara întrebare: cum se face că un popor de negustori, farisei și filistini a dat lumii cele mai multe din valorile ei spirituale și de civilizație, în afară de cel mai impunător imperiu pe care-l cunoaște istoria. Ca să enumărăm numai la întîmplare: Magna Charta (15 Iunie 1215), Petition of Right (1628), Habeas Corpus (1679) și atîtea Declarații de Drepturi — până și ale săracilor, și muncitorilor —; toată ideologia Revoluției franceze; școala economiștilor dela Manchester și liberalismul democrat ca și umanitarismul secolului 19 — secolul speranței, cum îl numește Marvin, dar care tot atît de bine s'ar putea numi secolul idealurilor engleze; în filozofie, utilitarismul, darvinismul, evoluționismul, pragmatismul; în literatură, romanul secolului 18 și 19, ce nu-și are echivalentul decît în cel rus; și între romantismul, cu cei doi poli de infinită creație: *revolta* și *mirarea*, mult superiori, ca resursă spirituală, celor doi poli pasivi, ai *accepției* și *represiunii*, în jurul cărora virează clasicismul vechiu — static — și cel francez, imitaționist și caduc; în pictură, în ciuda pretinsei lipse de gust și de capacitate a retinei, și în ciuda lui Sombart care găsește pe Gainsborough și Reynolds dulcegi (ca și cînd pictura Renașterii ar fi altfel): acuarela, peisajul și portretul modern; în dramă o pleiadă de actori faimoși, iar, de curînd, pe animatorul dela care s'au inspirat și Rușii, Gordon Craig.

Toate acestea lăsînd la o parte științele aplicate și industriale, chimia și fizica, medicina și biologia, științele mecanice, etc., cu pleiada de specialiști și inventatori englezi.

Cît privește galeria celebrităților, cîte neamuri ne pot da un așa de mare spectacol al omului — dela eroii de Renaștere elisabetană ca: Drake, Hawkins, Raleigh, la Victorieni din linia unui General Gordon, Cardinal Manning, unica Florence Nightingale, Arnold ș. a.[1] în politică dela Chatham, Fox și Burke, la Pitt, Sir Robert Peel, Palmerston, Gladstone, Disraeli, Joseph Chamberlain; în filosofie și științe un Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley, Hume, Spencer, un Newton și Adam Smith, în literatură un Shakespeare, Byron, Shelley, sau Keats, Milton, Dickens, sau Thomas Hardy.

Desigur că un atare neam își are cultura lui. Neînțelegerea trebue să fie asupra sensului și rostului acordat culturei.

II

O definiție a culturii e un lucru oțios. Dar de bună samă omul a eșit din ordinea animală pe două căi: inteligența și sensibilitatea. Dela Grecul lui Homer, stăpîn pe trei-patru culori, la poetul simbolist frate cu René Ghil sau Arthur Rimbaud și văzînd culori până și în sunete, evoluția e neîntreruptă spre rațiune și bun gust. Știința și arta au fost — toată lumea o știe — civilizatoarele de prima ordine ale omului. Același exclusivism al ideii și frumosului pune stăpînire pe Grecul proaspăt ieșit din bătălia dela Marathon și-l plămădește în cultură Ioniană până spre sfîrșitul domniei lui Alexandru Makedon (180—223 a. Cr.), ca să-l rafineze în secolul lui Pericle, — după cum marchează epoca lui August, Italia Renașterii, sau Franța dela Fronde la Revoluția din 1789 și de atunci cam până azi. Acest dublu exclusivism grefează pe Europeanul moștenitor de antichitate o dublă țară: lipsa de simț practic al vieții — cunoscută subt numele eufemistic de idealism, și provenită din trăirea gratuită în idee; și lipsa de idee morală — care și-a găsit curînd formula în arta pentru artă — și e bastardul din toate timpurile, pretențios și revanșard, al cultului pentru frumos. Amoralism și nepăsare de ziua de mîne, o dublă boemă a cului, o sărăcie fizică și morală, iată tiparul în care a fost turnat descendentul autentic al veacurilor de aur ale culturii, dealungul cărora libertatea gustului și a ideii se eternizează în capodopere.

Atenianul sărac și boem, amoral și parazitar — cum remarcă și Clive Bell — aduce mult cu Francezul, cel mai fidel păstrător printre moderni al idealului grec. Atenianul iertat de ai lui, ba chiar admirat, pentru a fi torturat un tînăr, numai fiindcă contorsiunile acestuia trupești îi serviseră la făurirea unei splendide statui, e un caz de cultură echivalent numai în Franța cu cel al lui Verlaine și Rimbaud sau al lui Ingres cînd a compus La Source. Numai Francejii ar mai putea purta azi pe Sapho în efigie, socotind-o, în ciuda vieții ei de scandal și licență, „cea dintâiu în stat pentru sim-

[1] Cf. Lytton Strachey, *Eminent Victorians*.

plul motiv că știe să cînte frumos"... [1] Iar cele ce se petrec în Symposion — cel mai tipic, poate, document de civilizație greacă — acea ingenuă împletire de intelectualitate și cinism, artă și amoralitate, ar mai putea avea loc doar în Parisul balurilor de nuduri și cabaretelor artistice...

Francejii sînt intr'adevăr coborîtorii direcți ai antichității greco-romane și Renașterii. De aceia, poate, sînt și cei mai bătrîni și blazați printre moderni, cei mai anchilozați în idee și mai inadaptabili la viață. Ireproductibili și sterili, rafinați până la efeminare, pretențioși până la sectarism, trăind după un sistem de impracticitate rămas în afara energetismului modern, și pe care azi dacă-l mai practică pasările! — Francejii posedă o civilizație de cenaclu, sînt ultimul salon literar al omenirii — salon în care, spre a reproduce un cuvînt al criticului Curtius, fiecare vorbă e dintr'un vers de autor mare.

In fața idealului francez de civilizație statică, idealul de Kultură german intră în modernism pe calea unui energetism pe care l-am putea numi: al cunoașterii. Germanii sînt cei mai mari mînuitori și devoratori de cunoștințe. Cum s'a remarcat de mult, până și poeții lor sînt eruditi. Romantismul german — cu excepția agatelor negre ale lui Novalis, abandonează curînd cîmpul creației și se refugiază în teorie.

Erudiția la Germani nu e încă un ideal static, ci o formă de a transforma la nesfîrșit materialul prim pe baza unui imperativ energetic, care, dincolo de imperativul Kantian, ar suna în fraza lui Ostwald: „lucrează în așa chip, ca să transformi, pentru cel mai bun randament, energiile brute în energii superioare". [2] Iar energia superioară e pentru German energia cuceritoare. Cunoștința la dînsul e un mijloc suprem de expansiune. E stăpînirea cu orice preț a materiei, germanizarea ei. Aplicarea celei mai avansate științe moderne — chimia — la arta distrugerii dușmanului e un fenomen sincer de cultură germană, sincer ca și instinctul de prolifiare și idealul de expansiune al neamului.

Dela împăratul care cerea școalei să-i facă soldați, la Kaiserul gazelor asfixiante, aceiași „Deutschland über alles" își urmărește funcția ei vitală de cultură ca mijloc de acaparare a globului.

Intre idealul static, de rafinare, al civilizației franceze, și cel dinamic, de expansiune al Kulturii germane, cum se așează idealul englez?

[1] Clive Bell, *Civilization*, pag. 64 seq.

[2] Cf. A. Vanucci, *Kultur et Civilisation*; V. Delbos, *Une théorie allemande de la culture*.

III

Englezul nu iubește, ci numai suspectează „inteligența" și „bunul gust". Genialitatea nu-l incomodează chiar; dar nu e pentru dînsul nici scuză nici pretext. Dimpotrivă, dintr'un foarte lucid spirit de conservare, dela Byron la Oscar Wilde, a exterminat din sînul societății pe toți atentatorii geniali la ordinea și sănătatea publică. Sapho, ca și sculptorul grec de adineaurea, ca și Verlaine, ar găsi în Anglia loc numai la închisoare. Censura, dar mai ales Mrs. Grundy și Aunt Dora — nume ce se dau acolo moralei publice — subt scutul infailibil al celei mai integre magistraturi, scot cu aceiași placiditate din circulație un roman cu apucături safice — cazul recent al scriitoarei Radcliffe Hall — sau de un stil cinic — cazul lui James Joyce — după cum condamnă la amendă pe cismarul ai cărui pui au murit de foame din cauza lipsei de hrană sau pe doamna care și-a scăpat pe geam, din neglijență, pisica! [1] (Așadar, opera de artă pe același plan moral cu puii de găină...)

O singură scrisoare a Ministrului de Interne către o casă de editură e de ajuns ca să întrerupă tipărirea unei cărți neconvenabile. Cîteva destăinuiri intime dintr'o biografie recentă a lui Dickens — care pe continent ar fi fost aclamate ca acte de curaj — au ridicat împotrivă toată opinia publică în frunte cu toți criticii de autoritate. Bibliotecile publice, acele „circulating libraries", primesc zilnic dela abonați — doamnele mai în vîrstă, în deosebi — plîngeri că au lăsat să se strecoare în catalog cutare carte suspectă.

Missa bătrînă e conștiința literară a Angliei. Dînsa a censurat pe Ibsen, Brieux și Balzac, și a făcut cu neputință reprezentarea atîtor piese care pe continent trec neobservate, — nu mai departe *Mrs. Warren's Profession*, a unui scriitor universal ca Shaw.

In știință și ideologie, libertatea nu e mai mare. Clive Bell citează cîteva cazuri deadreptul monstruoase. Printre altele, condamnarea, pentru profanarea lui Isus, a unuia care, după mărturia tuturor experților citați la proces, nu făcuse decît o personală interpretare de text biblic.

Toate acestea se pot numi în bună lege filistinism. Cultura, pentru Englez, nu e un ideal, e un incident; e mijloc și nu scop. De aci nimic care să rimeze cu suveranitatea artei sau ideii. Dimpotrivă, supunerea acestora la toate legile britanice, mai ales la acea lege a legilor: convențiune. In sînul

[1] Se știe că în Anglia orice maltratări de animale intră subt codul penal.

convenţiunii pot juca cum vor valorile. Dar vai de *cele ce trec peste ea*. Mult cîntata libertate britanică e o armură cu atît mai bravă cu cît stringe mai bine pe călăreţ. E un dublet, bazată fiind, ca toate valorile britanice, pe ceiace Herbert Spencer şi, după dînsul, John Morley numesc legea compromisului — adaptarea supremă dintre social şi individual, — pe ceiace alţii mai puţin filosofi au numit „cant" sau hipocrizie britanică, iar, mai puţin binevoitor, Dibellius numeşte „eine grobe Unwahrheit". [1]

De fapt, cu constatarea „filistinismului cultural" al Englezului nu facem decît să ne apropiem de sensul adevărat al culturii engleze...

IV

Englezul — o mărturiseşte singur — nu-i, aşadar, un Atenian. Atenei i-a preferat totdeauna Sparta; lui Pericle, pe Licurg.

Cît despre Francez, mîndrul coboritor din cel dintâiu, Englezul îl detestă cordial. Nici pe German nu-l respinge mai puţin, dacă îl respectă ceva mai mult. Cogniţionismul german îi pare, în bună parte, tot atît de gratuit ca şi intelectualismul artistic al Francezului.

Francezul după dînsul se extenuiază în numele frumosului şi sterilizează în idee; după cum Germanul se prolifică inferior şi trivial în virtutea unui energetism al cărui singur ideal e cucerirea.

Din ambele forme dispare ceva: *omul*.

Civilizaţia franceză îl abstractizează până la dispariţie; cultura germană îl coboară până la animalitate.

Or, se întîmplă că, printr'o singură chestiune de obiectiv, această Atlantidă dela Nord, are ca centru de viaţă nu ideia şi frumosul, nici cunoştinţa cu orice preţ, ci *omul* ca animal superior, dispunător de resursele şi soarta globului.

Concepţia îşi are polii ei de rezistenţă:

a) Veacuri de aventură şi cucerire pe toate căile, rezultînd în făurirea unui imperiu care deţine o pătrime din suprafaţa globului şi o cincime din populaţia lui, au clădit în Englez ideia *selecţiunii naturale* — formulată apoi în darwinism [2] după care el e neamul ales să supravieţuiască tuturor obstacolelor, să birue toate climatele, să se adapteze oricărui sol, să se menţină şi să domine.

b) Triumful asupra naturii, punerea la punct cu adversităţile scoarţei terestre a făcut apel în Englez la imense resurse de forţă, intrepiditate şi curaj; dar — ceiace nu se cere

[1] *England*, ed. 1923, I, pag. 205.

[2] Cf. Cazamian, *L'Angleterre moderne*, ed. 1911, passim.

cuceritorului de rînd — şi la imense resurse de ideal. Creştinismul a sosit curînd, ca să facă din piratul de eri, un cetăţean religios al globului. Ajuns, intr'un grad unic, a doua natură a Englezului, religiosismul a zidit în el idealul suprem al misionarismului pacificator, civilizator şi umanizator.

La şcoala imperialismului mesianic, a neamului de două ori ales — în forţă şi idee — a crescut astfel cu veacurile un om pe care îl putem fără grijă opune lui *Homo faber* al preistoriei şi al Americii infantile intelectualiceşte de azi, lui *homo meditans* al Orientului, *homo cogitans* al Occidentului, sau *homo teutonicus* al apusului Occidentului, şi-l putem numi deocamdată: *homo britannicus*.

In ce constă omul britanic?

Ca şi originea lui, acest om e în primul rînd dublu. *Forţa* şi ideia l-au născut, materialism şi idealism trebue să-i fie deopotrivă substanţa.

Impăcarea genială a acestor extreme e marea noutate a omului britanic. Ceiace nicium alt gen de om n'a izbutit să conceapă, Englezul a realizat cu o dexteritate ajunsă virtuozitate. Secretul acestei virtuozităţi e aplicarea continuă şi dîrză asupra sie-şi, în funcţie de crezul selecţiunii naturale şi morale, a acelei puteri de voinţă care începe în abnegaţie şi sfirşeşte în caracter.

Omul britanic e tipul omului de caracter. Originalitatea lui de rasă nu-i decît conştiinţa acestei stări morale; excentricitatea lui e jocul, e arta acestei originalităţi; un fel de transcendentalizare a ei în imponderabilul şi efemerul expresiei.

Prin vigoarea caracterului *homo britannicus* e cel mai natural şi cel mai artificial om în acelaşi timp; omul-natură şi — manufactură; omul de cele mai puternice instincte ca şi de cele mai inalte idealuri.

Continentalii sînt deopotrivă de greşiţi — fiindcă-s deopotrivă de unilaterali — atunci cînd văd în Englez fie numai animalul-om al lui Keyserling, fie omul etic, evoluînd între puritanism şi perfidia albionă.

Cu bună ştire şi bună voie, Englezul e amîndouă.

Omul linear e concepţia latină a continentalului. Omul dicotomic, realizat prin perfecţionarea la maxim a resurselor de dualitate din noi, e, dimpotrivă, concepţia veristă a omului britanic.

Homo britannicus e atunci fuziunea ajunsă realitatea creatoare ce poartă numele de caracter şi originalitate de rasă: a brutei cu omul religios, a cuceritorului cu misionarul, egoistului cu filantropul, hipocritului cu marele iubitor de adevăr, convenţionalistului cu barbarul, libertarului cu disciplinatul, puritanului cu politicianul, aventurierului cu regionalistul, iubitorului de natură cu iubitorul de interior, cos-

mopolitului cu tradiționalistul, a gentlemanului perfect cu perfectul negustor.

Nu un om superior, deci, fin, strălucitor; pur și simplu un om întreg. Un om în care jocul valorilor și contra-valorilor din noi e lăsat liber, spre imperecherea lor multiplă și neașteptată. Omul britanic e prin excelență omul-surprindere. Iar ceiace noi numim lipsa de ridicul a Englezului nu-i decît un mod profan de a exprima — surprins la suprafața lui — acest imprevizibil al naturii britanice. Se poate spune că, după natură, Englezul e cel mai surprinzător lucru în viață... Creat de un mare maestru al clar-obscurului, — profunzimea lui față de tipul continental e aceia a unui Rembrandt față de un elegant Watteau, o dulcegărie italiană sau o erudită gravură germană.

V

Acest maestru e însăși cultura engleză.

Spuneam că din cultura franceză, ca și germană, dispare omul. Cultura engleză îl readuce, face din el un scop. Nu omul pentru cultură — idealul continental; cultura pentru om, e idealul englez.

Ne va fi îngăduit să revenim, pentru luminarea contrastului.

Cultura franceză cultivă personalitatea literară: geniul din om, nu omul însuși. In fiecare an naște în sînul ei o nouă școală literară — acea revoluție fără reformă, prilej numai pentru noi pontifi și noi rarități sau cel puțin personalități literare. Manifestele sînt un sport național, singurul exercițiu religios al unui neam ateu; așa cum *umanitățile* și compoziția literară sînt singura lui educație.

„Ne-am căznit până acum — spune un pedagog ca Lanson — să creștem oameni de geniu sau talent, să încurajăm vocația artistică... Spre a desvolta un Paradol, un About, un Lemaitre, am masacrat, deformat și respins sute și sute de mediocrii pe care i-am fi putut îmbunătăți". [1]

Cu o rară, dar înapoiată și, tocmai de aceia, istovitoare nobleță, Franța e încă la idealul lui Montesquieu cînd spune că n'a auzit de vre-o durere sau amărăciune care să nu poată fi calmată cu lectura unei cărți bune.

Mai puțin sofisticat, Englezul se va grăbi să-ți citeze, nu mai departe, durerea de dinți!...

Nu, cartea ca panaceu n'a intrat niciodată în concepția lui.

„Spiritul și talentul" — spunea Stendhal — „pierd două

[1] Cf. Buisson-Farrington, *French Educational Ideals of to-day*, ed. 1919, pag. 295.

zeci și cinci la sută în Anglia". E drept că Taine care îl citează, [1] vede o ameliorare *crescindă* a situației. „Ameliorare crescîndă" — și nu mai mult — vede însă și azi Cazamian, [2] cînd face aceleași eforturi ca odinioară Taine, ca să recunoască o întoarcere la umanități și o nouă fază în cultura engleză, botezată de dînsul, atît de franțuzește: *le désir de l'intelligence*.

De fapt ne găsim la aceiași „lipsă a sincerității interesului cultural" deplînsă de Morley. [3] St.-Evremond [4] putea găsi că Englejii știu să gîndească în teatru mai mult decît Francejii. E singura apologie a inteligenței britanice făcută de un Francez! Și acela înțelegea, prin „gîndire", seriozitate etică, pondere sufletească. „Le désir de l'intelligence", ca și „le style de la raison" din glorioasa frază Voltaire-iană continuă să nu facă victime printre fiii Albionului, și Maurois [5] știe ceva cînd dă sfaturi tinerilor Franceji plecați în Anglia să se ferească să vorbească de cărți și idei...

Pe de altă parte, erudiția e socotită de Englez o infirmitate; în cazul cel mai bun: „savanta ignoranță" (the learned ignorance) din ironica aluzie a lui Locke. [6] Grefarea ei pe spiritul cazon — tipică imperechere a două crase infirmități omenești — care a imprimat Germaniei acel energetism de rasă ce a dat forma monstruoasă a omului teuton din perioada 1914-1918, nu trebue cu niciun chip confundată cu imperialismul misionar englez.

Nu, nici infirmul fișei, după cum nici desaxatul cafenelei literare.

In locul unui ideal, deci, de specializare sau panașe, de rumegare sau brilianță, un ideal pur organic: de umanitate. De armonizare adică în noi, și consolidare prin reciprocitate, a tuturor însușirilor ce fac din noi nu un savant, nu un literat, ci pur și simplu: un om.

De aci două note distincte ale acestei culturi:

a) *universalitatea* ei, sau ceiace Dibellius numește caracter de *Massen-kultur*. Cultura engleză avînd în vedere umanitatea din individ, talentul ca și mediocritatea sînt deopotrivă de bine venite la masă. Nimic nu se pierde, totul se transformă, nimic nu se sacrifică, totul se perfecționează în acest laborator al omului; geniul se va însănătoși, mediocrul se va reabilita.

E ceiace vrea să spună Keyserling cînd admiră abilita-

[1] *Notes sur l'Angleterre*, pag. 264.

[2] *La Grande Bretagne et la guerre*, 1917, pag. 287—293.

[3] *On Compromise*, pag. 27, ed. 1874.

[4] *Oeuvres mêlées*, ed. Giraud, 1865, vol. II, pag. 384—385.

[5] *Conseils à un Français partant pour l'Angleterre*, pag. 8 seq.

[6] *Essay on human understanding*, Bk III, cap. 10.

tea Englezului de a manevra materialul omenesc. E umanitatea care animă — în loc de asumția științifică sau literară — toate operele sale, dela literatură la filantropie, dela politică la legile de protecția animalelor de casă.

(Legea de-adineaurea care amenda pe stăpînul ce nu da de mîncare puilor din ogradă cultivă nu... găina, ci umanitatea din stăpîn).

b) *standardizare*, imitaționismul ei. E ceiace, subt numele reînoit de filistinism, Prof. Herman-Levy [1] critică la burghezia și poporul englez în servilitatea cu care aspiră la formele de viață ale claselor de sus.

Aristocrația engleză fiind — subt proba veacurilor — întruparea ideală a omului britanic, e numai natural ca cei ce rîvnesc la un atare ideal să rîvnească la desăvîrșirile clasei care a dat cel mai mare procent de valori britanice omenirii. Nu servilitate, deci, ci conștiința tipului de rasă.

Dacă aceste două puncte fixează linia culturii engleze, care sînt valorile ei intrinseci? Idealul de totalitate dualistă implică, în raport cu natura omului: idealul fizic, etic, intelectual, artistic, civic, social.

In cultivarea fiecăruia, dar mai ales în interpenetrarea și fuzionarea lor într'un tot organic, constă cultura engleză.

Se vede bine acum, că spre deosebire de cultura franceză sau germană, cea engleză nu e un scop ci un mijloc. Pe englezește a fi om cult, chiar a fi om de geniu, nu înseamnă decît un fapt divers, dacă aceste calități nu te ajută mai departe să fii om.

Talentul fiind o premisă, și viața concluzia, iar genialitatea Englezului fiind umanitatea lui, o întreagă răsturnare de valori va decurge, imediat.

Cultura continentală va respinge, de pildă, uritul, minciuna, caznicul, banalul, convenționalul — după cum până mai deunăzi disprețuia practicul, cotidianul, familiarul, tehnicul, grotescul, etc. — ca contrarii idealului intelectual-estetic.

Cum însă adevărul și frumosul nu sînt pentru Englez decît puncte de plecare și nu de ajungere, și cum adevăratul lui scop, umanitatea, se comportă față de atari valori în chip foarte relativ, — conștient sau inconștient, cultura engleză va manevra cu egală abilitate, minciuna și adevărul, uritul și frumosul, banalul și revoluționarul, excepționalul și convenționalul, cu arta ascunsă a pictorului care ridică un ton prin valoarea lui complimentară, și cu instinctul fără greș al vieții care-i spune că dacă din contopirea lor nu va eși mai multă știință ori artă, va rezulta în orice caz mai mult și mai interesant omenesc.

Tot puritanismul englez se explică pe această cale. La

[1] *Soziologische Studien über das englische Volk*, pag. 58 seq.

fel ipocrizia, „cantul", grotescul, excentricul, banalul englez. Pe continent ele nu-s posibile; fiindcă nu-i de ajuns de multă umanitate care să le reabiliteze. Intelectualismul steril prin el însuși, estetismul exacerbat și stoarsa erudiție sînt galvanizări și nu elanuri de viață. In funcție însă de umanitatea engleză, toate aceste valori se animă de un rost și un înțeles nou și participă la acea arhitectură a iluziilor fără de care nu-i posibilă nici o creație.

Romanul englez e o imensă banalitate. In Franța nu-i posibil, după cum un Cocteau nu-i posibil în Anglia. Omorîtorul locurilor comune, James Joyce, e exilat din literatura engleză, unde „stilul" e înlocuit cu „vorbirea pe față" *(plain English)*, iar poanta și figurile sînt excomunicate de unanimitatea criticei. Totuși romanul englez trăește, face de două veacuri școala cu eroii lui Fielding, intimismul lui Jane Austen, cu Dickens, Henry James, și atîția alții. Prin ce? Prin veșnica noutate a umanității din el.

Minciună mare e întreg imperiul britanic. A fost însă vreodată construit un mai splendid vehicul de civilizație, de pacifism și înnobilare?

Dar parlamentul? Ce farsă, ce eșafodaj de hipocrizii! Totuși el n'a fost mai puțin adoptat de cîteva continente, așa cum Biblia fu semănată de aceiași cam la vre-o patru sute de triburi sălbatece.

De fapt, profund religioasă, cultura engleză a luat drept model creștinismul, care nu-i decît o genială minciună genial aplicată.

Englezul, care cu prăsile și metode artificiale crește vitele cele mai frumoase din lume, cu muncă și sentimentul înalt al naturii a făcut din insula cea mai săracă o rară grădină, iar dintr'un sol fără multe materii prime patria industrialismului — știe să facă, cu umanitatea dintr'însul, dintr'o minciună abstractă un adevăr omenesc, din ceiace e vițiu distrugător aiurea, virtute constructivă la el acasă.

VI

Idealul de totalitate al culturei engleze își are propovăduitori vechi. Rareori o cultură a fost mai rasială. Dar în tot dealungul ei constatăm aceiași contrabalansare de valori, întru redarea echilibrului individual: idealul fizic-empirist ajustat cu cel științific, ambele implicate în idealul etic și duse mai departe în cel civic și social.

Dela venerabilul Beda [1], care în secolul al 8-lea vede cosmul subt forma triplă ce imită însăși sfînta Trinitate — apele, de pildă, fiind compuse din izvor, fluviu și ocean, iar

[1] *De Subst.*, II, 304—306, ed. 1529.

sufletul avînd o natură la fel triplă: apetitivă, irascibilă şi raţională, ce trebue desvoltată, în consecinţă, cu egală atenţie. — la Alcuin [1], care în faimoasa epistolă cătră Carolmagnus vorbeşte de „slăbiciunea intelectuală", şi cere în educarea tinerimii războinice „domolirea furiilor curajului ei natural", dar şi „trezirea energiilor adormite"; dela aceştia la Milton [2], care vede ţelul culturii în „redobîndirea însuşirii de a cunoaşte bine pe Dumnezeu... şi a ajunge, iubindu-l şi imitîndu-l, la suprema desăvîrşire"; şi dela Milton la Carlyle, în care metafizicismul german ia forma idealismului creştin, pretutindeni o înlocuire a minţii prin inimă, pretutindeni acel „Dumnezeu care jenează pe Englez", cum spune Taine [3] unui tînăr Oxfordian — şi nu-l lasă să facă filosofie...

Din înţelepciunea lui Zadig: „la lecture agrandit l'âme, et un ami éclairé la console", Englezul ia numai a doua jumătate.

Iar, mai înspre noi, un Matthew Arnold, oricît de pornit împotriva filistinismului, şi sedus de cultura franceză, opune idealului de cultură Montesquieu-an „de rendre une personne intelligente plus intelligente encore", — idealul de „perfecţie armonioasă" pe care-l botează: „lumină şi blîndeţă" (sweetness and light), şi care, adoptînd ca motto cuvintele episcopului Wilson: „Fă să prevaleze raţiunea şi voia Domnului", se confundă cu „nobila aspiraţie de a lăsa după noi o lume mai bună şi mai fericită decît am găsit-o". [4]

Ca pe vremea lui Alcuin, Arnold se întreabă, cu prilejul construirii unei noi linii ferate în Anglia: „la ce bun un nou tren, dacă e vorba să te ducă dela o staţie de mizerie omenească la altă staţie de mizerie omenească" — *atitudine* identică cu aceia a lui Carlyle, cînd exclamă: „puteţi abate o rază de lumină cu ajutorul magnetizmului?"

In aceiaşi ordine de tezism moral, un Frederic Harrison vede în „belles-lettres" slăbirea moravurilor, şi în omul de cultură pe „unul din cei mai sărmani muritori, care în materie de pedantism şi lipsă de bun simţ e fără de pereche". [5]

Subt atare auspicii, hrănit din astfel de propăvăduitori, idealul de cultură engleză a fost mereu abătut dela sterilitatea intelectuală şi menţinut în linia dinamismului etic.

Pe această fundaţie a urcat monumentul acela tipic cu numele de educaţie engleză, a cărui arhitectură e una cu Anglia însăşi.

[1] *Alcuini Opera. Migne, Patrologiae*, tom 100—101, pag. 167—8.
[2] *Tractate of Education*, ed. Morris 1895, pag. 4.
[3] *Le positivisme anglais*, pag. 5, ed. 1864.
[4] *Culture and Anarchy*, ed. 1925, pag. 40 seq.
[5] *Introduction to Culture and Anarchy*, pag. 36—37.

Poporul englez e poporul cel mai educat; poporul adică, în natura vînjoasă a căruia au încolţit şi rodit pe deplin cele mai multe idealuri.

Nu un popor instruit; buchea latină, logaritmul sau textul filozofic fiind pentru el literă moartă.

Un popor crescut şi format, dimpotrivă, la şcoala instituţiilor: biserica, şcoala, coroana, parlamentul, presa, fundaţia filantropică, asociaţia particulară, reuniunile în aer liber, cooperativele şi casele muncitoreşti, sporturile 'n livezi, cursele, matchurile de footbal, golf, tennis şi cricket.

Toate aceste forme de viaţă naţională au fost, e drept, presărate, de civilizaţia engleză — ca şi Biblia — peste tot globul. In unele părţi ele au înflorit cu o corolă mai aprinsă decît acasă. Dar oricît de strălucite, nicăeri ele n'au ajuns la înălţimea la care numai Englezul a izbutit să le ridice şi menţină: de instituţii naţionale.

O alergare de cai e oriunde o întîlnire mondenă. In Anglia cursele au rămas reuniuni naţionale. Un Derby echivalează cu luarea Bastiliei. Se sărbătoreşte nu o revoluţie — e drept — dar ceva mai puternic decît toate revoluţiile, fiindcă le-a bătut pe toate: trecutul englez. Zeci de mii de plebeieni, alături de zeci de mii de patricieni vin, în frunte cu regele şi dinastia lor, să piardă sau să cîştige, ca acum un veac, premiul legat de unul din numele cele mai vechi ale Angliei. Care alegorice umplu şoselele, cîteva cîmpuri — în jurul pistei — se populează cu mulţimi pestriţe, costumele tuturor epocilor apar, — dela „regi şi reginele perlei" (saltimbanci în strae de solzi sclipitori), la jobenurile şi jiletcile dickensiene — la fel, instrumentele, cîntecele, dansurile, măscăricii şi vagabonzii epocilor. După o zi de alergări salutate fiecare cu chiote şi frenezii în masă, fiecare se întoarce mai sărac ori mai bogat acasă, dar, de bună samă, mai englez de cum a venit! O întrunire publică e pe continent un ridicul concurs de retorică, o vulgară exibiţie de talente pe care nimeni nu le-a cerut, în care nimeni nu crede — parodia imundă a reuniunilor scolastice transpuse pe terenul pehlivăniei tot verbale, dar mai eftine, a politicii cu orice mijloc şi orice preţ.

In Anglia, intr'un hall imens se vor aduna 20.000-30.000 de oameni, bărbaţi şi femei, iar pe tribună va apărea cineva în costum de tennis, cu piept de taur şi voce de bariton, cu un diapazon într'o mînă, cu o baghetă într'alta; după o scurtă alocuţiune, el va izbi diapazonul, va intona o temă şi întreaga masă prezentă se va porni într'un imn religios sau naţional. Acestuia vor urma cîntece glumeţe, arii populare sau cuplete cu tot felul de aluziuni politice. Lucrul va dura un ceas, sau atîta timp cît e de ajuns ca azistenţa să fie acordată ca un instrument unic, din care să nu iasă decît o sin-

gură notă, nota Angliei însăşi. Pe această coardă uşor vor cînta politicienii; cearta lor chiar nu va rezulta mai puţin în armonie; fiindcă pe deasupra variantelor lor mărunte, e isonul mare, e tema naţională care vibrează încă în sinul împăcat şi bine pus la punct al instrumentului...

Dar cîntecele s'au terminat. O pauză, şi o figură marţială apare la tribună, în locul maestrului în costum de tennis. E „chairman"-ul, prezidentul întrunirii. Acesta expune rostul adunării şi anunţă pe oratori. Un corn teatral răsună dintr'un fund al hall-ului. Şi dintr'o uşă deschisă din aceiaşi parte, pe un covor roşu care taie în două încăperea, păşeşte Sir William Joynson-Hicks, ministrul de interne, — Jix, cum îl numeşte şi salută chiar, în ropote de aplauze, mulţimea. El însuşi va expune planul de activitate al partidului conservator, ce cred ei că au înfăptuit în trecuta guvernare, ce promit să înfăptuiască în cea viitoare. Dar mai ales va face declaraţii răspicate cu privire la atitudinea partidului său faţă de temele pe care se dă lupta actuală electorală. Căci fiecare campanie electorală se dă în Anglia nu pentru a se aduce un guvern „mai bun" la putere şi pentru a se consulta ţara cu privire la probleme de urgenţă, ca şomajul, India, taxele pe articolele alimentare, protecţionismul industrial, politica economică intercolonială. Discursul va trebui să expună, ca un angajament în faţa ţării, programul de muncă al partidului conservator cu privire la fiecare din aceste puncte, în conjunctura politică a momentului.

Oratorul terminînd, acelaşi corn, pe aceiaşi uşă, în aceleaşi aclamaţii, va introduce pe domnul Thomas—zis şi „Domnul Jachetă" — fost şi viitor ministru în cabinetul laburist. Acesta va face o expunere similară, a programului partidului său, faţă de chestiunile în desbatere. In replici, oratorii îşi vor răspunde apoi, unul altuia, se vor ataca sau jumuli de cîteva pene. Mulţimea, veşnic sensibilă, se va încălzi, eventual nu va lăsa pe Jix să se apere de vre-o învinuire intempestivă a lui Thomas. Atunci acesta va cere cuvîntul şi cu un deget îndreptat dojenitor către azistenţa care a uitat un moment — poate din înclinări laburiste — să rămînă engleză, va spune textual că „e o ruşine ca un auditor să pretindă că poate înţelege pe un orator pe care nu-l lasă să vorbească; aceasta nu-i leal! (it is not fair!). Jix va mulţămi imediat lui Thomas, spunînd că totdeauna l-a ştiut ca adversar leal, şi în mijlocul unei mulţimi bine puse la punct, după scurta lecţie de engleză, îşi va urma replica într'o linişte exemplară.

Un parc e pe continent o întîlnire de doici şi de copii; asemenea şi în Anglia. Dar acolo mai e şi locul unde dela înălţimea tribunelor şi pancartelor, oratori publici (faimoşii speakers), vor dăscăli mulţimea pe diferite teme naţionale, provocînd-o la discuţii atingînd, în toată libertatea, proble-

mele zilei. Acolo veţi auzi Indieni cu feţe de funingine invectivînd Marea Britanie pentru politica ei împotriva lui Ghandi, ca şi tineri Mormoni din fundurile lacurilor sărate ale Americei, predicînd Biblia lor poligamică. Cînd vre-un orator lipseşte, la platforma lui se ridică un bătrîn albit, care din două lovituri de baghetă a prins mulţimea într'un frumos imn religios. Zece Englezi la un loc înseamnă totdeauna un imn religios.

Biserica pe continent e fast catolic sau moţăială ortodoxă. Cea anglicană e o colaborare a omului cu Dumnezeu în rugăciuni şi psalmi care trec dela orgă la congregaţie.

Dar parlamentul ? Instituţia adusă de Napoleon pe continent a ajuns, cu avizul tuturora, o parodie. In Anglia el e încă parlament. Şi nu-i de mirare că o delegaţie de Chinezi s'a prezentat imediat după războiu guvernului englez cu rugămintea să le împrumute pentru cîtva timp pe Asquith — leaderul liberal de atunci — ca să le facă şi lor un parlament în Peking!

Dar coroana ? Coroana engleză e însăşi istoria Angliei; tăcută şi misterioasă ca şi ea; solemnă şi intimă; activă numai prin prestigiu, exemplu şi sugestii; mîndră şi îndepărtată, şi totuşi amestecată cu poporul, — una cu viaţa şi destinele lui.

Astfel de instituţii — şi am citat numai cîteva — pe drept au fost şcoala poporului englez. Scoase din înţelepciunea veacurilor, încoronate cu izbînda lor, ele au avut toată substanţa şi autoritatea necesară, din care să se înfrupte virtutea etică, civică şi socială. Sentiment al datoriei, al cuvîntului dat şi-al muncii oneste, sentiment al aproapelui şi-al puterilor ce ne cîrmuesc, dragoste de natura ţării şi de dobitoacele domnului, bravură şi risc pentru o idee, sîrguinţă şi jertfă pentru binele care să nu fie numai decît al tău, îngăduinţă şi respect, supunere şi lealitate, mîndria conştiinţei de tine, smerenia mută a înălţărilor cu fapta, îndărătnicie, trudă, sfidare, — şi'ncolo tăcere, — iată plasma desăvîrşitului animal civic-social-moral din care instituţiile au plămădit pe Englez.

Cît priveşte şcoala engleză, ea nu-şi ia loc decît printre acestea.

O reuniune de tutori şi pupili, — nu-i semnificativ că „elev" pe englezeşte se spune: „pupil"? — de oameni mai în vîrstă şi mai tineri. Un „colegiu", unde, în primii ani preparatori, elevul e tratat de boli infantile, învăţat să-şi perie părul şi dinţii, să mănînce frumos, să-şi spună rugăciunile, să spună adevărul, să ţină bâţul de cricket, să caute şi să preţuiască societatea celorlalţi băeţi, a tutorilor şi maeştrilor, să facă puţină dulgherie şi fermă, cum şi eventual ceva conjugare latinească. De aci, prin muzica religioasă care i se predă paralel, va ajunge vrednic de capela cu predici şi orgă a

școalei, așa cum două ore de gimnastică pe zi il vor pune deajuns pe picioare ca să ia parte la sporturile din curte.[1] Dacă e șubred, nevolnic sau ursuz, colegii il vor ride, il vor plictisi și chiar bate, până ce e pus la punct cu bărbăția camarazilor, și severa constituție a școalei. Dealtfel, pentru mai multă siguranță impotriva nechemaților, fiecare an școlar incepe cu faimosul „ragging" — bușeala celor slabi, care ies din această datină de savoare spartană, cu hainele rupte, juliți și prăpădiți, și cu învățarea de minte că s'a isprăvit cu nurse-ele și răsfățările de-acasă — ele insele acordate de părinți cu o parcimonie ce frizează cruzimea — și că de-acuma sînt băeți mari!

Anii vor grămădi peste colegieni umanități, istorie, matematici, literatură și știință. Dar imprimate în frageda lor făptură vor rămînea tot colocviile cu tutorii, mesele comune, jocurile pe pajiști, matchurile între școli.

Cînd, la sfîrșitul fiecărui trimestru, colegiul se închide și toți pensionarii sînt dați afară, să se plimbe, să viziteze cu tutorii lor diferite centre și reuniuni, să stea la țară sau la vre-un castel, dar mai ales să nu citească, ceiace-i leagă în absență e tot cutare ispravă comună la joc, cutare vitejie.

Iar tîrziu, după intrarea 'n viață, ceiace va urmări pe fostul Oxford-man sau Cambridge-man, din prăfuriul erudit al anilor de școală, va fi pedeapsa dată celui care și-a lovit adversarul cind nu putea riposta, sau nostima intimplare din sara cînd un coleg venind tîrziu, și vrînd să se strecoare neobservat pe poartă, portarul apucîndu-l de togă a rămas cu o bucată din ea în mînă; pe care aducînd-o a doua zi la director și acesta chemînd la apel pe toți colegienii, care-i fu mirarea să vadă pe toți cu toga ruptă în aceiași parte și'n aceiași măsură ca toga din ajun!

Iar dacă va fi un an de școală a cărui amintire să-l fascineze mai mult, va fi desigur anul suplimentar, pe care după terminarea studiilor direcția colegiului i l-a cerut pur și simplu pentru a se selecționa în vederea matchului de cricket cu colegiul rival.

Sombart numește sportul surogat de cultură. Și pe continent, unde lumea la matchuri se întărîtă numai și găsește prilej să huiduiască neamurile rivale — vezi matchurile de foot-ball franceze care au înregistrat morți, și cele franco-italiene la care s'a venit cu cuțite la brîu — drept e, nu-i nici atita.

Dar sportul englez, care, mai întâiu, — deși practicat cite 2 ore pe zi în curs de 17 ani, — nu-i un apanaj al școalelor, ci al peluzelor minunate ale Angliei, și-i practicat de ambele sexe, ca și de toate categoriile sociale, după aceleași

[1] Cf. și C. H. K. Marten, *The Public School.*

criterii ale culturii engleze: universalitatea și standardizarea, e și el o instituție națională.

O rachetă, știm, nu se poate compara cu un text sanscrit, și rama unei bărci a făcut mai puțin pentru omenire decît pana lui Victor Hugo. Dar cine a azistat la un match de tenis,canotaj sau cricket fără să admire spuza de înalte însușiri omenești puse în joc? Spiritul de echipă ca și cel de inițiativă, curajul, tenacitatea, răbdarea, ingeniozitatea, discernămîntul și bravura, perspicacitatea, cavalerismul, abilitatea, spiritul de dreptate, fineța și inteligența, stăpînirea de sine, — afară de însușirile pur estetice: cultivarea liniei, grația și agilitatea, iuțeala și eleganța.

Iar mai presus de toate, acea lealitate supremă pentru care Englezul are un cuvînt intraductibil: the fair-play, pe care se reazămă întreaga civilizație engleză.

Lipsește sportului genialitatea creatoare? Ne îndoim. Un Douglas Fairbanks și Charlie Chaplin sînt exemple definitive de genialitate sportivă dătătoare de artă. Și-ar fi un studiu tot așa de instructiv ca și nou acela care ar încerca să ne arate cît de mult datorește concepției sportive a vieții moderne romanul de azi — un Cocteau, de pildă, — în alura lui rece, nudă până la ingenuitate, agresivă, concisă și — în cultivarea gestului, aproape verbalofob...

Pretind că sportul e un mod de a scrie al vremilor viitoare.

Finețea pusă într'o partidă de golf, de pildă, acea artă a nuanței și poezie a infinitezimalului, implicată în lovirea într'un singur punct și nu altul a unei mingi, stăpînirea spațiului cu parabolele ei de o preciziune logaritmică, constitue o scriere a aerului pe care n'o poate echivala decît un desen genial.

Pe spinarea terenului accidentat, mingea lovită dela un punct la altul ia în voluptatea jocului sensul unor centrii motori, în care simți palpitînd subt tine pămîntul. Cînd, cu exacta rotație a brațului înarmat, ai calculat cu direcția, vîntul, aerul și pămîntul și le-ai învins pe toate într'o clipă de atingere a unui singur punct, — acela pe care nu-l vezi, dar îl simți, — ai acel sentiment de perfecție ce aduce aminte de instinctul spexului lui Bergson, cînd dintr'o singură lovitură atinge ganglionul motor al cărăbușului pe care vrea să-l imobilizeze, dar nu să-l și omoare.

Desigur, un erudit sau filozof reprezintă o frumoasă realizare omenească... Dar omul din ei n'are nici pe jumătate din însușirile ce fac un sportsman. Aceste însușiri nu se poate să nu ajungă la forme de expresie omenească superioare. Estetica e în curs. Și aceasta chiar în Franța, unde victoriile sportive au fost salutate în ultima vreme cu mai mult elan decît tribulațiile dadao-integro-constructiviste ale poeziei anemiate.

Se poate să fie oarecare adevăr în spusa ducelui de Wellington, că „bătălia dela Waterloo a fost ciștigată pe pajiștele de cricket dela Eton".

Și sînt semne palpabile că multe din bătăliile viitorului — individuale, sociale, naționale — vor fi ciștigate pe aceleași pajiști, de subt frontonul adumbrit de vremi al acelorași colegii engleze, în numele aceleiași culturi supreme: *cultura omului.*

Se va spune: la ce e bună această cultură a omului, dacă e lipsită de brilianță și gust, de inteligență și frumos?

Mai întâiu, cine și după ce criterii, decide asupra acestor calități?

Literatura engleză nu va fi avînd strălucirea de formă a celei franceze, nici știința engleză masivitatea de erudiție a celei germane. Dar se poate vorbi de o inferioritate a științei și literaturii engleze față de surorile lor continentale?

Dar personalitățile? Ar fi să ne întoarcem la paginile prime ale acestui studiu, și la atîtea pagini mari ale istoriei, care arată că galeria personalităților engleze nu e mai puțin bogată, dacă e cu mult mai variată decît a oricărui alt neam de elită.

Fără să cultive în special personalitatea literară sau științifică, Anglia a dat lumii cele mai originale și puternice, poate, din individualitățile ei, cele mai multe din ideile și curentele ei generoase.

Și le-a mai dat cu o diferență: în vreme ce Franța s'a epuizat și sterilizat ca să-și producă talentele, iar Germania s'a vulgarizat ca să domine cu știința ei agresivă, Anglia a triumfat fără să ajungă la niciunul din aceste falimente.

Da, fiindcă valorile ei artistice și literare n'au eșit din exacerbări intelectuale și artificiozități de cenaclu, nici imperiul ei din brutalitate și cantitate; ci din „omul britanic", din rezervoriul de umanitate din care trăește întreaga ei civilizație, rezervoriu cu care, fără nici o pregătire prealabilă, a făcut deopotrivă față războiului și grevelor, ca și aspirațiilor spirituale ale neamului. E fenomenul englez în cultură:

Anglia a excelat fără să se istovească, a cucerit fără să se trivializeze. Anglia e ultima țară nobilă și vitală în același timp. Și, ca atare, cea mai fecundă rezervă de material creator a omenirii... Din solul ei etnic, de completă sănătate, neatins de bălării, nesecat în experiențe și sforțări, vor răsări, cum au mai răsărit, subt harul naturii, florile rare, plantele uriașe, care să mire văzduhul civilizațiilor.

De acest lucru va avea grije acea realizare engleză care nu e nici cultură, nici civilizație, ci: *umanizație,* și care face din Anglia nu numai un mare imperiu creștin, dar, cu deosebire, o vastă, minunată *crescătorie de oameni.*

Dragoș Protopopescu

Miscellanea

D. Iorga filozof.

Intr'o carte — de altfel excelentă — a d-lui N. Bagdasar despre **Filozofia Istoriei**, alături de numele unor Windelband, Rickert, Xenopol, Dilthey, Simmel, găsim un capitol care poartă **titlul N. Iorga.**

Desigur nu eu sînt acela care să nu am pentru apostolul nostru național un violent sentiment de admirațiune, și care să nu recunosc că e cel mai pitoresc om din România, și chiar că, atunci cînd are pică pe cineva, devine direct genial. Dar filozof al Istoriei!

Problema fundamentală a Filozofiei Istoriei este aceasta: faptele istorice sînt ele repetabile, sau sînt unice, apărînd doar o singură dată în toată eternitatea? Se numește Filozof al Istoriei acela care a adus dovezi nouă în favoarea sau defavoarea uneia din aceste ipoteze, sau în favoarea unei concilieri a amîndorora.

Aduce d. Iorga asemenea contribuțiuni? Ar fi să-l cunoaștem rău. Argumentul logic este pierzarea națiunilor.

Atunci se pronunță pentru una din soluții, așa, fără a spune de ce, știind bine că simplul fapt că se așază cu robusta d-sale personalitate științifică pe una din platanele balanței este deajuns pentru a curma o controversă seculară?

Nici asta. D. Iorga face altceva. „Imparțial ca Rominul", d-sa este „pentru contra". După ce insultă copios pe cei care — ca Buckle și alții— au spus că faptele istorice sînt repetabile; după ce spune răspicat că nu-s, d-sa scrie (ce-i drept într'o altă carte) că: „evenimentele istorice sînt rareori nouă; dacă le privim în mod mai puțin superficial, vedem că ele se repetă".

Acuma cred că înțeleg. (Și d. Bagdasar se înșală cînd vede la d. Iorga o contradicție). Este foarte simplu. Subtilul filozof împarte evenimentele istorice în două mari grupe:

cele „privite superficial" și cele privite altfel. Cele din prima categorie nu-s repetabile; cele din a doua sînt.

Este o importantă contribuție Filozofia Istoriei. Și d. Bagdasar nu exagerează destul cînd spune că „d. I. formează, în primele decenii ale veacului nostru, centrul de gravitate al mișcării culturale romînești".

De asemenea, dreptate are d. Bagdasar să insiste, în cartea sa de Filozofie a Istoriei, asupra memoriei formidabile a d-lui I. Pentru un filozof, memoria nu este ea calitatea fundamentală? A spune despre un filozof că nu are memorie este tot așa de grav ca și a spune despre un amant că nu are inimă bună sau talent la vioară.

Dar d. Bagdasar trebue complectat. Sînt anumite laturi ale activității filozofice a d-lui I. care i-a scăpat.

De pildă: cînd d. I. conchide că Romînia era deja Stat modern național într'o epocă în care țările apusene se svîrcoleau încă în bezna medievală, pentrucă titulatura domnului Munteniei era domn a toată *țara* romînească, și nu domn al Romînilor; că deci Statul nostru era fundat pe bază teritorială, nu pe bază feodală de legătură personală de supușenie; că teritorial însamnă național, și că dacă Muntenia era Națiune, Moldova n'avea nici-un motiv să nu fie și ea.

Sau cînd d. I., ca orice bun patriot, demonstrează că Dobrogea a fost totdeauna romînească pentru că foarte de demult un text grecesc arăta că exista în Dobrogea o mănăstire, și că starețul era Romîn, și că deci și călugării erau in majoritate Romîni (căci altminteri nu erau ei proști să aleagă un Romîn stareț), și că, dat fiind că în genere călugării se recrutează din norodul de jos, acesta era deci și el Romîn: apoi cînd, după toate acestea vine un alt istoric și arată că toată această inatacabilă construcție logică se bazează pe un text grecesc unde printr'o interpretare personală a limbii elene, d. I. a luat drept mănăstire și stareț ceiace era în fond o bandă de tîlhari și căpitanul lor, — toate aceste cum se pot ele oare numi altfel decît „filozofie" a Istoriei?

Și ce memorie! — *X. Y.*

Conflictul cultural America-Europa.

Desigur că impresiile din America ale unui călător străin sînt — cum o indică și numele — foarte „impresioniste". Într'o anchetă de cîteva luni, a unei țări, mare cît un continent întreg, sînt fără îndoială multe lucruri care scapă observației.

Decît nu putem trece cu vederea următorul fapt: toate reportajele, toate descrierile, dela cele mai științific-etnografice și pînă la cele mai impresionist-literare, sînt concordante asupra unui punct: lipsa de libertate din libera America. Toți sînt de acord: în Statele-Unite omul se înădușe. Cetățeanul n'are voie să gîndească nimic. N'are voie să fie *cineva*, ci cel mult *ceva*. Odată cu forma ghetelor și cupa hainelor, societatea impune acolo și cupa ideilor. O cupă frustă, infantilă, unde brutalitatea și ipocrizia eftină se asociază cu o simplitate intelectuală de popor sălbatec. Vai de acela care îndrăznește să gîndească prin el însuși! Este aventura lui Babitt, eroul național, creatura romancierului Sinclair Lewis, și tip așa de popular încît azi, în Statele-Unite, cuvîntul „Babbitt" se scrie cu *b* mic. Să se observe: Babbitt nu voia să reformeze pe oameni, să predice în mod ibsenian o morală nouă, să lupte, suferind, pentru o idee. Nimic din toate astea. Babbitt voia să trăiască, foarte mediocru, fără ideal, fără altruism — dar... *altfel* decît cei din cercul lui... Ei bine, asta tocmai — nu se poate în Statele-Unite. Un om se consumă, se îmbolnăvește, se ruinează și moare *pentru așa ceva*.

Iată de ce un european — și în deosebi un Francez — după o ședere de cîteva luni în marea republică extrem-occidentală simte nevoia să se așeze jos și să urle ca animalele... Acest urlet, cînd călătorul e scriitor, se traduce printr'un aspru rechizitoriu. America este acuzată, penal, de delictul de imbecilizare ilicită a genului uman, — de crima de lez-civilizație, de atentat la dreptul imprescriptibil al omului de a gîndi, de a se dărui, de a se înălța deasupra sufletului celorlalți pentru a putea pe urmă să-l ridice și pe acesta pînă la el.

Toate cărțile europene despre America samană mai mult sau mai puțin cu actul de acuzație al unui procuror.

Iată de pildă cazul lui Georges Duhamel. Autorul este un adevărat *cărturar*, unul din acei „clercs" care n'au „trădat". Tonul lui este acela al oricărui intelectual francez adevărat: totodată blînd și inflexibil, blînd ca debit exterior — căci violențele, de orice soiu, sînt doar un semn că n'ai dreptate și adevăratul cărturar francez are totdeauna dreptate; pe de altă parte tonul lasă să se întrezărească o convingere nestrămutată; lucrurile stau așa și nu altfel — are aerul să spună Duhamel; lucrurile sînt triste și îngrijorătoare; a le divulga va supăra desigur pe mulți; va ofensa un popor întreg, și un popor care timp de mai multe luni i-a dat, lui, o largă ospitalitate și l-a sărbătorit ca pe un prinț sau ca pe o vedetă. Iată de sigur un act dacă nu indelicat, în tot cazul dezagreabil; totuși Duhamel îl va face, întreg și pînă la capăt. Nu va cruța nimic. Desigur că un gangster patriot sau un ku-klux-klan-ist mai activ va putea foarte ușor să apese, subt ștofa buzunarului dela veston, pe trăgaciul unui revolver, trimițînd pe obraznicul publicist pe lumea cealaltă cu ușurința cu care asemenea operații se fac în libera Americă. Dar nici-una din aceste primejdii nu poate opri pe un „clerc" francez dela da-

toria de a spune adevărul. In privința asta figura lui Duhamel e foarte reprezentativă. Comparat cu el, americanograful Paul Morand apare ușor ca un fel de moftangiu. De altfel în New-York-ul său există și neexactități de fapt, în favoarea Americii (să nu uităm că Morand, deși intelectual și om subțire, mai este și diplomat de carieră). Astfel chestia cu carantina vexatorie dela Ellis Island, pe care Morand o amintește anunțindu-ne că de cîtiva ani e desființată, — un alt scriitor, Lehmann, francez care a trăit peste zece ani în Statele-Unite, o citează ca fiind mai mult decît oricînd în vigoare. Și cartea lui Lehman este posterioară aceleia a lui Morand. Nu știi care din doi se înșală. Insă toate prezumțiile par a fi contra lui Morand.

Un alt scriitor eminent, André Maurois, publică și el impresii americane. Tabloul are — spune el — părți de lumină și părți de umbră. Părțile de umbră le cunoaștem. Dar și părțile de lumină sînt foarte curioase. Maurois de pildă citează repeziciunea cu care niște foști elevi ai unei Universități adună prin subscripție cîteva milioane de dolari pentru adăogarea unei aripi la clădirea Universității. Oameni care nu se mai văzuseră poate de 40 de ani.

Minunată solidaritate! Dar să privim mai bine. In America există asemenea soiu de entuziasm. Dar vai! Nu există decît acesta. Un entuziasm de turmă, tembel și mecanizat, care confiscă toate puținele rezerve de altruism de care Americanul, fiind la urma urmelor și el un fel de om, trebue să le aibă în fundul sufletului. Se taie orice putință de elan individual prin standardizarea idealismului populației în scopuri material-culturale.

Dar — spune Maurois — *împotriva acestei mentalități gregare și grandomane, o mentalitate contrară pare că vrea să se nască*. Americanii, până mai dăunăzi furioși cînd cineva se lega de ei, par a începe să guste mai ales cărțile unde sînt aspru criticați.

Poate, la urma urmelor, să fie adevărat și asta. Din excesul de asuprire trebue să explodeze, subt un fel sau altul, libertatea. Apoi mai este *femeia*, care, cît de cît, este în America mai puțin roabă decît bărbatul. Tot la ea — spune Lehman — mai avem șanse cîteodată să întîlnim un gest generos. Apoi femeile cetesc. Numai ele cetesc. Bărbatul n'are vreme cînd e tînăr, iar cînd e bătrîn (și bătrîn în America înseamnă 40 de ani) — omul nu mai poate ceti pentru simplu motiv că se află într'un spital, sanatoriu, casă de odihnă, sau balamuc.

Un călător francez, între alte dorinți, o avea și pe aceasta, care pare stranie la prima vedere: m'am săturat, zicea el, de această insuportabilă tinereță. Toată lumea e tînără în Statele-Unite. Bătrînii ce fac? Mor? Se ascund? Și o poftă irezistibilă l-a cuprins pe francez, pofta de a vedea bătrîni.

Imi aduc aminte de un student care dădea la Iași examen cu d. Stere. In cursul său, d. Stere spunea că în Rusia natalitatea e mare, dar longevitatea mică. Rusia are mai mulți tineri, în deosebi copii, decît bătrîni. Iar în Franța invers. La examen, studentul a exprimat aceste raporturi demografice prin următorul destul de personal răspuns: „Rusia este o țară foarte curioasă. Nu se mai nasc decît copii."

Nu știu dacă e foarte corect să spunem așa. E sigur însă că formula se potrivește perfect liberei Americi. Este o țară unde oamenii care se nasc sînt și rămîn mereu copii.

In această gravă problemă a pericolului anticultural american a fost natural ca Franța să fie aceia care să fi dat semnalul de alarmă. Scriitorii ei se ridică și trîmbițează primejdia. Este un motiv mai mult ca să se zorească o federalizare a Europei. America e încă o populație de minori. Inainte de războiu, prin dependența economică și financiară care o lega de Europa. — *D. I. S.*

Rubrica: „Recenzii".

S'a întrebat vreodată cetitorul de reviste romînești, răsfoind rubrica „Recenzii", pentru ce s'a ales cutare carte și nu alta? Și acest cetitor n'a fost el izbit de absoluta incoherență care prezidează de obiceiu la asemenea alegeri?

Pe de altă parte, este sigur că o bună revistă se cunoaște după rubrica recenzii, tot așa cum, dintr'o aruncătură de ochi ne putem da sama de seriozitatea unei cărți numai uitîndu-ne la autorii citați în josul paginilor. O lucrare de drept penal care citează pe Rist, sau o revistă de drept care recenzează pe poetul Maeterlink, — iată două exemple (care-s din întîmplare și istorice) cînd cetitorul știe dela început și iute cu ce calitate de marfă are aface.

Rubrica „recenzii". Este aci o gravă problemă culturală. Căci cărțile nouă sînt sute. Din ele nu se recenzează oricare, la întîmplarea lecturilor recenzentului. Alegerea trebue făcută după anume norme, pe care este bine să le examinăm.

Dar mai întâiu de toate trebue să facem o distincție între recenziile propriu-zise și toate acele informații bibliografice mai sumare și mai impersonale cuprinse subt firme diverse, ca „Mișcarea intelectuală", „Cărți nouă", „La librar", etc., etc... Cu toată modesta ei aparență, o recenzie este în fond un întreg mic studiu, o lucrare scurtă, dar completă de critică literară, un adevărat esseu, temeinic și original, în care cartea în chestiune este privită ca un *eveniment* individual făcînd parte integrantă dintr'o categorie de evenimente de o semnificație *mai generală*.

Dacă ar fi să se găsească o deosebire între rubrica „recenzii" și rubrica „mișcarea intelectuală", s'ar putea spune că una selectează cărțile după succesul de librărie, după reu-

şita socială şi comercială, — cealaltă le selectează după criteriul interesului lor general.

Vreţi exemple?

Iată de pildă romanul „Babbitt". Nu este numai o carte pasionantă şi bine scrisă. Mai e şi remarcabilă ca *document*. Este poate cea mai bogat informativă anchetă asupra sufletului american. Afară de asta e interesantă ca *tehnică* literară, ca meşteşug artistic, şi iată de ce.

Maniera pur-naturalistă fusese în ultimul timp abandonată în favoarea altora, de pildă a aşa zisei „écriture artiste", a stilului în formule subiective (Morand, Giraudoux, Marta Bibescu, etc.) sau a simplităţii concentrate şi impresioniste (ca Iakobsen, Sigrid Unset, etc...). Maniera Zolistă fusese svîrlită, subt acuzaţia de radotaj.

Dar Lewis Sinclair ridică această unealtă veche şi-i dă o strălucire nouă. Fapt interesant, vrednic de a fi relevat printr'o recenzie a volumului.

Sau se poate întîmpla ca o carte să fie interesantă din punctul de vedere al *limbii*. Aşa se întîmplă bunăoară cu traducerile, cu cele foarte bune ca şi cu cele foarte proaste.

Sau se poate întîmpla ca o carte să fie cea mai *reprezentativă* a unei *anumite atitudini morale sau culturale*. De pildă, de o bucată de vreme, se scriu foarte multe cărţi europene asupra Americii. In toate regăsim un sentiment de nemulţumire al Europeanului care protestează împotriva Americii în numele Civilizaţiei ofensate. Printre aceste zeci de cărţi, toate concordante în această privinţă, există una la care revolta cărturarului împotriva infantilismului yankeu lasă la o parte orice văl şi orice menajamente; devine lirică, patetică, aproape nedreaptă. Este cartea lui Georges Duhamel. Prin aceasta, ea se *distinge* de alte *cărţi asupra Americii*, *(care poate că au o valoare intrinsecă mai mare)* şi meritînd astfel mai mult ca celelalte să fie recenzată.

Dar fiindcă a venit vorba de America. Există o lucrare asupra acestei ţări, intitulată: „Les Etats-Unis d'Amérique" de Siegfried. Şi ea trebue neapărat recenzată. Nu pentru că e reprezentativă printre cărţile *despre America*, ci pentru că e reprezentativă printre marile cărţi de istorie sociologică. Face parte din categoria unor „Cité Antique", „Kultur der Renaissance", „Histoire du peuple Anglais" (Hélie Halévy), — monografii largi, care epuizează subiectul şi care alcătuesc monumente de gîndire sociologică şi de practică istorică.

Am ales înadins aceste trei cărţi: a lui Sinclair Lewis, a lui Duhamel, a lui Siegfried, pentrucă toate trei vorbesc despre *acelaşi subiect:* America, şi totuşi toate trei trebuesc recezate pentru trei motive diferite. Căci toate trei sînt *unice în genul lor*.

Să se observe că, în toate aceste cazuri, interesul cărţii este un interes *general*, privind de pildă problema tehnicei literare (Babbitt), a metodei sociologice în Istorie (Siegfried), a conflictului de mentalităţi dintre Noul şi Vechiul Continent (Duhamel). Toate trei — fenomene culturale de ordin *general*.

Un alt asemenea interes general îl are o carte şi cînd este *foarte proastă*, cînd conţine enormităţi caracteristice pentru nivelul scăzut al cutărei categorii sociale din care a fost recrutat autorul.

Sau se mai poate întîmpla ca o carte, fără a conţine inexactităţi de fapte sau interpretări infantile, să ne uimească printr'o confuzie a punctelor de vedere, printr'o amestecare a consideraţiilor de estetică cu acele de patriotism, prin introducerea, în chestiuni de ştiinţă şi adevăr, a unor socoteli de utilitate sau de justiţie, prin discutarea valorii morale a unei fapte după cifra averii sau beneficiile comerciale ale autorului. A confunda punctele de vedere, pe cel moral cu cel economic,pe cel ştiinţific cu cel patriotic, pe cel estetic cu cel religios, etc., etc., este, după sociologul francez Bouglé, caracteristica *necivilizatului*, — *civilizaţia consistînd tocmai* dintr'o *separare* a punctelor de vedere pentru ca, astfel autonomizate, ele să poată fi aliate în beneficiul culturii. Primitivitate, sălbătăcie însamnă confuzie a punctelor de vedere; civilizaţie însamnă colaborare a lor. Este diferenţa dintre amestec şi combinare creatoare.

Şi atunci, dată fiind importanţa pe care o are, ca simptom de cultură, această confuziune a punctelor diverse de vedere, o carte are dreptul să fie oprită şi recenzată dacă oglindeşte în chip caracteristic o asemenea confuzie mentală, sau dacă, invers, într'o chestiune unde e foarte greu să te dezrobeşti de anumite prejudecăţi şi idei gata făcute, autorul a reuşit totuşi să disocieze lucrurile şi să svîrle tot ce era străin de subiect. Vreţi un exemplu? Toată lumea îşi aduce aminte de frumosul discurs pe care un mare savant romîn l-a ţinut la Cameră în chestia chibriturilor suedeze. După eminentul nostru compatriot, Suedejii sînt un mare şi profund cuviincios popor pentru că, atunci cînd d-sa s'a dus în Suedia, aproape toată lumea „auzise de el" şi i-a arătat o mulţime de lucruri. Iată o frumoasă — ca să zic aşa — fecundare a punctului de vedere etnografic cu — ca să zic aşa — punctul de vedere romînesc. Inchipuiţi-vă că toate aceste observaţii asupra poporului suedez ar fi fost adunate într'un volum. Se mai îndoeşte cineva că o asemenea carte merită — ce zic? — obligă la o recenzie?

Iată acum un alt caz de *interes general*.

O carte poate să nu fie originală nici ca subiect, nici ca

ideii, nici ca stil. Poate însă avea o mare valoare pedagogică. De pildă, materia e împărțită foarte sinoptic; exemplele sînt bine alese; într'un cuvînt, lucrarea e accesibilă unui mare număr de profani. Este un merit pur pedagogic. Volumul e *cultural util* pentru putința lui de a fi răspîndit în marile mase ale populației, luminînd păturile sociale cele mai puțin pregătite. Asemenea cărți sînt o adevărată binefacere, și o revistă trebue să atragă atenția asupra lor.

Dar am dat destule exemple. După cîte vedem, în toate cazurile enumerate mai sus, este vorba de un *interes general*, larg ca dimensiuni și *cultural* ca conținut. Acest interes cultural general este criteriul pe care trebue să-l avem în vedere atunci cînd ne întrebăm: cutare carte, deși foarte amuzantă, profundă, bine scrisă, etc., merită să fie *recenzată?* Poate că nu, în timp ce o alta, mai mediocră atît ca formă cît și ca fond, poate că *trebue* recenzată, cea dintâiu fiind numai menționată (poate foarte pe larg), dar totuși *doar menționată*, adică indicată, fără a fi integrată într'un adevărat mic studiu de istorie literară. Se poate întîmpla ca o *notă* de acestea să fie mai lungă tipograficește decît un studiu-recenzie. Astfel, găsim uneori în „Nouvelle Revue Française" cîte o recenzie de zece rînduri intens critică, plină de idei și de observații cu interes general, precum găsim adeseori în „Nouvelles Littéraires" fenomenul contrar: două coloane întregi în care doar se rezumă o carte fără aproape nici o remarcă de ordin general.

Așadar lungimea — cum spunea Molière — „ne fait rien à l'affaire". Intre *notă* și *recenzie* nu-i o deosebire de dimensiuni, ci de natură a cuprinsului.

Așadar, alături de recenzii, există *note pur informative* (mai scurte sau mai ample, puțin importă).

Criteriul alegerii pentru aceste note care compun rubrica „Mișcării intelectuale" poate perfect să fie *succesul de librărie*. Intr'adevăr, o carte care reușește comercialmente este, într'o privință, un eveniment.

Există chiar publicații periodice care se reduc, aproape în întregime, la o colecție de asemenea note informative, la o „mișcare intelectuală" detaliată, doar pe ici pe colo presărată cu cîte-o bucată de literatură beletristică. Așa sînt cele trei foarte răspîndite reviste franceze: „Nouvelles Littéraires" (titlu sugestiv!), „Candide", „Gringoire". Și să se observe că punctul de vedere al „succesului de librărie" este acolo principalul criteriu de selectare a volumelor analizate. S'ar putea chiar reproșa că volumele nu numai că sînt lăudate *pentru că sînt* bine lansate, ci în același timp — dacă nu mai ales — *pentru ca să fie* bine lansate. Succesul nu-i acolo numai o indicație, ci o ocupație. Dar nu trebue să blamăm aceste reviste și să le imputăm spiritul lor reclamagist. Căci tocmai

pentru că urmăresc în mod permanent acest comerț al lansării de cărți, au interes să nu facă pronosticuri greșite. Dacă ar greși de cîteva ori în șir, și-ar compromite creditul. Pentru o carte diagnosticată prost, douăzeci de altele, diagnosticate bine, nu se vor vinde din cauza suspiciunii publicului pricinuită de greșala anterioară... Sancțiunea e comercială, — deci foarte severă. Să fim mulțămiți că bunul gust literar se întîmplă a se găsi subt scutul ei. Cînd comerțul e servitorul artei, — e perfect. Rău este cînd arta e în serviciul comerțului. (Cum este cazul în materie de cinematograf). — *S. U. C.*

Intelectualii comici

Noi lucrătorii intelectuali ne dăm sama, firește, de comicăriile proprii situației noastre, mai mult decît cei de meserie pur practică își pot da sama de comicăriile stării lor. Ințeleg: intelectuali de vocație naturală, nu prin carieră, aleasă ori impusă cine știe cum.

Fiind animale care observă, disting, judecă, așa numai fiindcă nu putem face altfel, noi observăm și distingem gratuit — e o activitate de lux. Cei de meserie practică observă și judecă minimum, cît le trebue ca să nu-și strice afacerea; ei gîndesc, individual sau grupați, în cafeneaua de lîngă bursă, sau cînd se pun la cale cu tovarășii, înainte de a întîlni pe concurent sau pe onorabilul cu care au să contracteze. Ei reflectează economicos, atît cît le trebue pentru a socoti păcălelile ce au să constitue afacerea. Adeseori noi, muncitorii intelectuali, ne minunăm nesfîrșit, cît de proaste minciuni își spun și ne spun negustorii. Dar ei știu ce știu.

Omul practic nu-și bate capul, de exemplu, să înțeleagă meseria noastră intelectuală, pe care el a rubricat-o, din capul locului, subt un dispreț general și definitiv, un dispreț fără iritare (dar nu totdeauna, fiindcă există — curios lucru! — negustori cu acces de ambiții literare, de pildă).

Aci e locul unei prime comicării ce ne distinge pe noi, lucrătorii intelectuali: cu acea mirare și curiozitate care, precum au spus înțelepții vechi, este începutul și semnul distinctiv al filozofiei, noi observăm și căutăm a înțelege mașinăria și puterile cugetului negustoresc. Intre diversele noastre metode de a pierde vremea cu multă și complicată osteneală, această aplicație la filozofare până și asupra negustorului este, de sigur, particular de comică. Meserie negustorească numim aici nu numai comerțul propriu-zis, dar și industria politică, samsarlîcul de orice fel, avocatura, consiliile de administrație — în sfîrșit tot ce constitue regularisirea valorilor create de partea producătoare a omenirii. Ne cuprinde aici mare mirare, ce până la moarte nu ne slăbește, chiar dacă pătrundem și noi uneori — se întîmplă — prin samsarlîc sau industrie

politică, în tagma negustorească. Sau poate: mai ales după ce pătrundem acolo, și sintem în situație să privim afacerile ca prin microscop.

Sint încă alte diverse afurisite și infinite comicării.

Pe un intelectual de rasă care, printr'un frumos hazard, are puterea să practice, nici mai mult nici mai puțin decît ceiace constitue norma de acțiune și purtare a unui negustor bine considerat, dar care nu-i decît negustor, il infierează numai decît negustorimea ca escroc, — sau, dacă vrea să judece blînd, il disprețuește pentru nerușinata lui lipsă de idealism. Aceasta e una. Vine apoi mirarea, pe care intelectualul nu o poate ascunde totdeauna: mirarea față de simplicitatea mijloacelor de succes, și naturale și de cultură, ale omului de afaceri. Scoasă dintr'un caz individual, formula lui Eminescu: „două clase și un curs de violoncel", e, ca atîtea alte observații și gînduri născute în capul acelui mare pieritor de foame, universal și adinc valabil.

Celui ce nu poate și nu vrea să confunde șmecheria cu vre-un talent pozitiv oarecare, neputința inteligenței și mizeria prăpăstioasă a cunoștințelor unui „homme en place" în meseriile negustorești, îi vor rămînea, pe viață, un spectacol unic miraculos. Fără îndoială va fi obiect memorabil, de curioasă cercetare, vremilor tîrzii ce se vor deosebi mult de a noastră, selecționarea aceasta prin simplă învîrteală, care stăpînește în lumea celor ce se ocupă, științific și vesel vorbind, cu distribuirea bunurilor. Și istoricii din viitor, cînd vor studia viața economică în intensitatea ce o distinge astăzi, dacă izvoarele le vor permite să vadă *amănunte decizive*, vor fi cuprinși de un dor neastîmpărat de a vedea, păstrați în spirt, creerii multor oameni practici, mai mult ori mai puțin iluștri, dar cu maximum de succes în afaceri; și de a cunoaște prin placa gramofonică ce au fost convorbirile lor, care era măsura și calitatea inventivității celor ce, subt chip și formă de organizatori, absorb, fără ingeniozitate și chiar fără pic de diplomație, valori a căror structură și calitate sînt pentru ei de nepătruns și indiferente, cum ar fi pentru un porc, kilogramul de bomboane Capșa fabricate pe comandă specială.

Legenda antică spune, că un poet comic grec a murit rîzînd de un măgar care înghițea, cu liniștită lăcomie, florile unei mîndre tulpine de roze. Mai ades decît ne închipuim, negustorul, astfel cum l-am înțeles aici, consumă totul cu inocența perfectă a urechiatului din povestea greacă.

Judicios e, pentru muncitorul intelectual, să fie, pe potriva lui, și negustor, de oarece măsura fundamentală de capacitate este pretutindeni cea negustorească. Fiindcă fatal trebue să fii și negustor, e problemă de viață să nu rămîi așa, încît să funcționezi ca simplu obiect de consumație al negustorului excluziv, sau ca lichea elementară. Pentru aceasta neapărat, muncitorul intelectual va trebui să se simplifice fără jenă, să se deghizeze astfel ca să nu mai aducă deloc a intelectual, o travestire ce, și dacă e perfectă, și dacă nu, tot comică rămîne, ca orice travestire. Soarta cea mai bună — de vreme ce e totuși un fel de vază ciudată să treci drept intelectual — o au intelectualii de carieră, nu din născare: intelectualii de carieră sînt animale negustorești, pe care familia, împinsă de orientarea momentană a ambițiilor sociale, le-a înhămat la jugul prestigios al vre-unei ocupații din domeniul spiritului. La acești indivizi, apucătura negustorească triumfă sigur: e specia decorativă a negustorului mascat subt titluri, brevete și funcțiuni academice. *Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci*. Mare negustor Horațiu ! Dar cîți alții și mai și — filozofi hirotonisiți oficial, și poeți chiar, de același soiu...

Criza mondială

Acest cuvînt e azi pe buzele tuturor. Omenirea se prepară să accepte cu resemnare noile ei condiții. Aproape nici o țară — cu excepția Franței poate — n'a scăpat de acest dezastru.

Țările industriale sînt pline de șomeri și cu stocurile nevîndute. De aceia, puterea lor de cumpărare și de consumație e scăzută.

Țările agricole nu pot, în consecință, desface produsele lor alimentare. Supraproducția provenită din introducerea mașinismului în agricultură, din defrișarea imenselor terenuri din Argentina, Canada și Statele-Unite, apasă greu însăși organizația regimului capitalist.

Crize economice au avut loc aproape în permanență de pe la 1850. Engels și Marx au prevăzut acest fenomen în 1848. Atunci ei caracterizau crizele ca un fenomen inerent organizației capitaliste și-l prevedeau din 10 în 10 ani. Prevederile nu s'au realizat exact, fiindcă popoarele europene au intrat după aceia într'o politică colonială care le-a dat posibilitate de noi debușeuri. O prosperitate relativă a urmat. Apoi a venit războiul mondial.

După încetarea ostilităților s'a lucrat febril pentru complectarea stocurilor distruse.

Azi însă, cînd producția și-a atins maximum ei de randament, fenomenul reapare cu toată brutalitatea lui.

E evident că legea concentrării capitalurilor aduce cu ea, în fiecare an, o sporire a proletarizării, deci o diminuare a consumației. In acelaș timp cu ajutorul invențiilor științifice, a perfecționărilor de tot felul, a raționalizării, producția crește. Oferta sporește și cererea e mereu mai mică fiindcă lumea e mereu tot mai săracă.

De aici trag unii concluzia că fenomenul crizelor nu e sporadic și efemer, ci o diagnoză a morbidității regimului capitalist însuși.

Firește nu poate fi un regim sănătos acela care are în sînul său peste douăsprezece milioane de oameni fără putința de a-și cîștiga existența.

Concomitent cu acest grozav dezechilibru economic, se întinde și cel cultural. Lumea înfometată, îngrijită de ziua de mîine, nu-și mai poate permite luxul agreabil al lecturii, și cu atît mai puțin liniștea creației. Ce va aduce ziua de mîine e un semn de întrebare. Se va organiza bătrîna noastră civilizație pe alte baze, ori va urma barbaria și anarhia totală?

Cine ar putea formula vre-o profeție? — *M. R.*

P. Nicaner & Co.

Recenzii

Jean Boutière, *La Vie et l'Oeuvre de Ion Creangă,* (1873—1889). Paris, 1930. Librairie Universitare J. Gamber, pag. XXXI + 254, in-8°.

Un om stăpînit de patima localismului ar putea regreta că această carte n'a fost scrisă de un moldovean, și anume din ținutul Sucevei, din satul Humulești. Însă deloc nu-i sigur de mai înainte, că un humuleștean ar fi făcut, despre Creangă, o lucrare mai frumoasă, ori tot atît de frumoasă, ca aceasta a francezului care, cu atît de inteligentă dragoste, a cercetat viața și scrierile povestitorului moldovean. În domeniul intelectual, cel puțin, s'ar cuveni să admitem, în sfîrșit, că ceiace trebue este ca fiecare lucru să fie făcut de acel ce-l pricepe mai bine, oricine ar fi, ori de unde ar veni el. Jelanii clasice, că, uite, iar un străin scrie despre un scriitor al nostru, și încă atît de al nostru cum e Creangă, nu sînt la locul lor. Dar pentru cei deprinși a se tîngui astfel tot e bine că un francez a studiat pe mult prețuitul povestitor moldovean, și nu vre-un neamț, sau alt dușman oarecare. Cuminte e, cred, să ne bucurăm necondiționat de ceiace ne dă lucrătorul serios și priceput, bucurîndu-ne și că Moldovenii au dat pe omul care a fost atît de bine prețuit și înțeles de acel învățat străin.

Se pot mira unii, că un fenomen atît de local cum e Creangă, a captivat interesul literar al unui francez. Poporul cu cea mai rafinată artă literară între toate, a fost multă vreme cunoscut și pentru dogmatismul său estetic. O inospitalitate oarecare și ortodoxă închidere, în materie de gust, s'a pus încă demult în sarcina francejilor. De aceia e posibilă greșala de a uita că francejii s'au lăsat doar și ei cuprinși de curentul filologic și istoric al vremilor nouă, iar filologia și istoria sînt, prin excelență, discipline cu spirit larg și ospitalier. Și apoi, cînd d. Jean Boutière ne reamintește curioasele rătăciri ale hîrtiilor rămase dela Creangă, prin sertarele

unor elevi de liceu și pe subt tărăbile unor băcănii, hîrtii care totuși fusese încredințate unor intelectuali, și căror în parte, li s'a pierdut urma: nu vi se pare că, față cu asemene realități locale, Romînii nu mai pot avea motive mari de a se simți jigniți în ambițiile lor, prin întreprinderea învățatului străin?

Din îndemnul profesorului Mario Roques a luat d. B. ca subiect de teză pe îndepărtatul și „intraductibilul" Creangă; și autorul s'a întrebat, dacă încercarea nu e prea îndrăzneață. Cartea ne arată că temerile sale erau excesive, și că desigur ea n'a fost scrisă, înainte ca autorul să fi ajuns un desăvîrșit cunoscător al limbii romînești și al lui Creangă. De stăpînirea deplină a metodei garantează, din capul locului, numele învățatului profesor care a sugerat subiectul. Dacă pentru studiarea vieții și scrierilor lui Creangă datorim d-lui B. toată recunoștința și admirația noastră, apoi traducerea întregii opere a povestitorului, pe care ne-o promite, o așteptăm cu o nerăbdare vecină cu pura neliniște. Această traducere va fi desigur o operă îndrăzneață.

Fără îndoială, nu tradiționala proză literară franceză ar putea da materialul indispensabil pentru a echivala pe Creangă în cea mai specific orășănească și curteană dintre limbile scrise vest-europene. Îndoita competență în limbaj *literar*, și francez și romîn, presupune greutăți de mare complex*itate și* delicatețǎ. Însă și aici, numele profesorului Roques, ca informator și sfătuitor, ne vine numai decît în minte spre a ne potoli temerile. Presupun că probele de traducere date în teza d-lui B. nu vor să dea text definitiv; altminteri aș îndrăzni să insist, că vorbe și ziceri ca *vile, prodigue, extraordinaire,* BASE de l'enfer, (prends) l'ATTITUDE *(que doit* avoir un mort), *commettre* (des *coquineries),* (le four sur lequel je me) DISSIMULAIS, je me *transportais,* les INSISTANCES (de ma mère), ne par de un literarism atît de oficial, încît cu nici un chip nu ar putea armoniza într'un text ce ar trebui să fie echivalentul francez al originalului. Vorbind de stilul lui Creangă, de bogăția vocabularului popular în deosebi, d. B. pomenește pe Rabelais *(il fait irrésistiblement songer à Rabelais,* pag. 213). Negreșit, va trebui un calcul delicat și un curaj revoluționar, pentru a scoate din genialul humorist al Renașterii elemente potrivite unei traduceri din Creangă în franceza de astăzi; dar asemenea curaj ar putea fi condiția unei mari frumuseți.

Cu evidentă justeță desparte d. B. pe Creangă de „moralistul" Schmid, canonicul bavarez atît de cunoscut copiilor altădată, și de „poetul-filozof" Andersen, — uitînd o singură și deosebit de prețioasă excepție în privința acestuia din urmă: povestea cu *Claus cel mare și Claus cel mic* îmi pare, între toate poveștile populare scrise de literați, cîte le cunosc, una din cele mai apropiate de tonul lui Creangă. Humorul dialogului, compunerea dramatică, verva populară îmi aduc aminte la tot pasul de scriitorul moldovean. Desigur Creangă n'a înțeles să facă slujbă de strict înregistrator folklorist; un exemplu clasic în această privință rămîne, cred, încă până astăzi colecția de povești siciliene a Laurei Gonzenbach, și o comparare cu asemenea texte ar putea arăta bine cum a literarizat Creangă în manieră populară. Bucata pomenită din Andersen și unele din ale fraților Grimm îmi par a da cele mai caracteristice paralele străine pentru metoda institutorului ieșan în scrierea poveștilor populare. Apropierea lui Creangă de Perrault în privința „limbii populare" și a „spiritului", îmi pare cu desăvîrșire paradoxală; și regret că nu mă pot bucura pentru gloria — în sine invidiabilă de sigur — pe care ar cîștiga-o Creangă din această apropiere.

După ce istorisește viața scriitorului, cu inteligentă alegere și discutînd minuțios tot ce se știe în această privință, d. B. studiază operele, pe care le clasează subt titlurile: Opere didactice, Povești, Amintiri, Creangă autor comic, Opere diverse (povești din cartea de cetire, povești pornografice). Asupra poveștilor face un foarte amănunțit studiu folkloric. Însemn că strălucitei povești-comedii *Soacra cu trei nurori,* d. B. este, mi se pare, cel dintăiu care i-a găsit o paralelă străină, anume într'o colecție de povești armene (pag. 96). E cu deosebire regretabil că nu se cunoaște vre-o variantă romînească destul de apropiată (paralela macedo-romînă citată de Șăineanu, *Basmele romîne,* pag. 1000 este inutilizabilă pentru comparări literare), pentru a face să reiasă măiestria povestitorului acestuia în care se lega excepțional arta cu naivitatea.

Cu delicat simț literar respinge d. B. (pag. 153) calificarea de contaminator, pe care Sperantia și Șăineanu au aruncat-o ușuratic lui Creangă; și cu atentă cercetare fixează rolul femeii Tinca Vartic în activitatea literară a lui Creangă, tratînd cum merită mahalagismele invidioase ale lui Ienăchescu. Contra optimismului inutil al lui Gîrleanu în privința comediei neisprăvite *Dragoste chioară și amor ghebos,* d. B. relevă cu drept cuvînt platitudinea fragmentului păstrat. „Comedia" lui Creangă e în altă parte; și bine întemeiată. D. B. regretă că d. Octav Minar încă n'a publicat în întregime *Memoriul* unde Creangă dă, pe lîngă note autobiografice, oarecare amintiri despre Eminescu, Caragiale și Maiorescu. Poate va fi mai norocos biograful lui Caragiale decît a fost acel al lui Creangă. Dar mă întristează amănuntul că acel document a fost „aranjat și transcris" de Tinca Vartic. Fragmentul citat de d. Minar (în al său *Caragiale, omul și opera.* București, f. d., pag. 208) nu poate servi, cred, decît

excluziv pentru a cunoaște stilul și imaginația bunei menajere a povestitorului.

Paginile d-lui B. despre stilul și arta lui Creangă, împreună cu glosarul ce se complectează cu vocabulele explicate în text și trecute la indicele alfabetic, constitue un material prețios pentru interpretarea lui Creangă. Ca și d. Ibrăileanu (*Note și Impresii*. Iași 1920, pag. 81—83), d. B. vede în *Popa Duhu* urme de mahalagism, mai ales în glume și jocuri de spirit de un gust îndoelnic. Invățatul francez pare nemulțumit întrucîtva și de „reflecțiile foarte superficiale" din *Amintiri;* le socoate nepotrivite cu tonul popular al operei. Mie mi se pare că glumele și invectivele din topor ale Popei Isaia fac parte vie din figura lui — și dacă mahalagism este, e mahalagismul intelectualului suburban, deci element organic în modelul artistului. Mai curînd mă învoesc cu d. B. asupra începutului capitolelor III și IV din *Amintiri:* acolo, în adevăr, învățătorul literarizant este cam prea vizibil. Dar păcatul lui Creangă e minuscul. Ce s'a întîmplat de atunci încoace, pe acest teren al ambiției literare, arată, în chip memorabil, catastrofalele pagini de „stil și gîndire" din cărțile de călătorie ale lui Hogaș.

Ilustrații și facsimile întregesc evocativ icoana scriitorului atît de competent zugrăvită de învățatul francez; d. Gamber, editorul, are drept la mulțumiri călduroase din partea istoriografiei literare romîne.

Paul Zarifopol

* * *

Alexandre Rally et **Getta Hélène Rally,** *Bibliographie franco-roumaine.* Paris, ed. Ernest Leroux, prețul 150 fr.

Această bibliografie, de o indispensabilă utilitate, e opera a doi cercetători romîni de mult stabiliți în Franța. Lucrarea trebuia făcută și era așteptată. Felul cum s'au achitat d. și d-na Rally e întru totul lăudabil. Nici o carte importantă n'a fost uitată. Indicațiile sînt complecte și exacte. Volumul întâiu indică operele romînilor publicate în franțuzește, iar volumul al doilea operele franceze relative la Romînia. Foiletînd aceste două volume, care conțin peste 8000 de lucrări menționate, poți să-ți dai sama de legăturile culturale între cele două țări și să constați proporțiile imense ale influenței franceze la noi.

Ambele țări trebue să fie recunoscătoare muncii d-lui și d-nei Rally.

M. R.

C. C. Giurescu, *Ion C. Brătianu. Acte și cuvîntări,* vol. III. (1 Maiu 1877 — 30 April 1878). Col. Așezămîntul cultural I. C. Brătianu. vol. XI Ed. „Cartea Romînească", 1930. XVI + 402 pag. in-8°.

Așezămintele culturale „Ion C. Brătianu", întemeiate în 1927, și-au propus, după însăși expresia directorului lor, să stimuleze și să înlesnească „studierea amănunțită a istoriei noastre naționale contemporane, atît în manifestările colective ale neamului, cît și în personalitățile reprezentative ale lui". Subt direcția destoinică și energică a d-lui C. C. Giurescu, aceste așezăminte au publicat, în trei ani dela înființarea lor, nu mai puțin de cincisprezece volume, dintre care unsprezece culegeri de documente, două monografii (consacrate lui Bălcescu și lui Hasdeu) și două lucrări de popularizare.

In îndeplinirea acestei munci considerabile, d. Giurescu și-a rezervat culegerea și publicarea documentelor referitoare la viața și activitatea lui Ion C. Brătianu, dela data (30 April 1877) la care s'au oprit cele două volume publicate în 1903 și 1912. Volumul de față cuprinde 166 bucăți, dintre care 24 inedite, și 16 anexe, și se extinde dela 1 Maiu 1877 la 30 April 1878. Cea mai mare parte a volumului o ocupă cuvîntările lui Ion C. Brătianu în Parlament, redate după Monitorul Oficial; vin apoi acte, rapoarte și depeși trimise sau primite de fostul prim-ministru; însfîrșit, unele știri referitoare la el, extrase mai ales din memoriile regelui Carol. In apendice, se publică 16 legi sau proecte de legi, mesaje și circulare redactate sau inspirate de I. C. Brătianu.

Acest volum, în afară de avantajul neprețuit de-a strînge la un loc și de-a înfățișa, după toate regulele criticei moderne, principalul material documentar cunoscut, relativ la istoria războiului nostru pentru independență, constitue o nouă confirmare a butadei: „le véritable inédit, c'est l'imprimé que personne ne lit". In adevăr, „noutatea" și importanța pieselor deja tipărite, dar deloc sau puțin cunoscute, egalează dacă nu întrec interesul pieselor inedite. Așa de pildă discursul la Senat al lui I. C. Brătianu, din 17 Februar 1877, aduce elemente nouă de discuție la chestiunea așa de controversată a întrevederii dela Livadia, a originii convenției din 4/16 April 1877 și, în general, a raporturilor ruso-romîne din momentul acela. Răspunzînd acuzației de-a nu fi luat suficiente garanții în chestiunea Basarabiei și de-a nu fi încheiat un tratat formal cu Rusia înainte de trecerea trupelor romîne în Bulgaria, I. C. Brătianu face un scurt, și, din nenorocire, foarte vag istoric al politicei sale față de Rusia, dela întrevederea dela Livadia, până la trecerea trupelor romîne peste Dunăre. Aflăm astfel că Brătianu a pus și la Livadia chestiunea Basarabiei și a căutat de-atunci să-i convingă pe Ruși că prin alipirea acestei „bucăți de pămînt"

nu fac decit să-și instrăineze simpatiile a cinci milioane de Romini. Rezultatul discuțiilor avute atunci cu Gorciacof și „mai pe urmă" (la Livadia sau la București?) cu Ignatief ar fi fost articolul 2 al convenției din 4 April 1877, care garantează „integritatea actuală a Rominiei".

La invinuirea că n'a încheiat un tratat formal cu Rușii inainte de trecerea Dunării, răspunde că un asemenea tratat ne-a fost propus de Ruși în diferite rînduri și în condiții din ce în ce mai avantajoase: independența, apoi Dobrogea fără independență, și în urmă independența, Dobrogea și „cît vom vrea din Bulgaria"; iar „cind fu la Plevna, ne dau chiar cetățile de pe malul drept". Brătianu a refuzat, fiindcă nu voia „ca individualitatea noastră națională să fie absorbită în alta, ci să rămînă distinctă și omogenă, pentrucă n'am voit să mă fac vasalul, nici satelitul nimănui, nici să leg soarta țării mele, sau s'o las în voia oricui ar fi" (p. 193). D. Giurescu crede că ofertele rusești ne-au fost făcute „in schimbul Basarabiei", și în acest caz „a avut dreptate Ion Brătianu să refuze schimbul" (p. X-XI). In sprijinul acestei interpretări vin nu numai comentariile regelui Carol la acest discurs (vezi p. 207, no. 1 al acestui volum), dar chiar și pasajul în care Brătianu rezumă sensul învinuirilor adversarilor săi („Dar onor. nostru adversar", etc. p. 201). Totuși termenii justificării lui Ion Brătianu nu-mi par a concorda deplin cu această interpretare. Intrucît prin acceptarea schimbului oferit de ruși „individualitatea noastră națională" ar fi fost „absorbită" în cea rusească? Intrucît *prin aceasta* Statul nostru, deja proclamat independent, ar fi devenit „satelitul" sau „vasalul" Imperiului rusesc?

Cuvintele lui Brătianu par mai clare și mai logice, dacă le referim la condițiile cooperării armatelor romîne și ruse. Rusia voia ca armatele romîne să lupte subt ordinele comandamentului rus. Cum o declară însuși Brătianu, după convenția din 4/16 April, „Rusia nu dorea să trecem și noi Dunărea spre a lupta. Dorea s'o trecem numai cum o cereau ziarele pe care ziceți că le reprezentați și vă reprezintă pe d-voastră, partida nouă, partida conservatoare. Voia să punem la dispoziția Rusiei numai o diviziune, așa cum erau legiunile bulgare. Ei bine, vă intreb dacă, cu acea sistemă, am fi păstrat sau nu *individualitatea* noastră? Nu: n'am fi mai avut un caracter *distinct, separat*, și am lucrat din toate puterile ca să ne păstrăm acest caracter" (p. 198). Insăși repetiția în acest pasaj a cuvintelor esențiale din pasajul în discuție, pledează în favoarea acestei interpretări. Pentru a fi însă tranșată, această chestiune are nevoie de documente mai explicite și mai categorice.

Celelalte discursuri se referă la diferite probleme ridicate de războiu: rechiziții, despăgubiri, deschideri de credite, etc., și mai ales la proectul de emisiune a unor bilete ipo-

tecare în valoare de 30 milioane lei, cu care prilej Brătianu se declară din nou partizan al unei bănci de emisiune, a cărei înființare a urmărit-o „de cind a venit în țară", fără să izbutească decît în 1880.

Dintre piesele inedite, relevăm protestul lui Kogălniceanu, ministru de externe, contra marelui cartier general, care la 30 Noemvre 1877, nu trimisese încă ministerului de externe nici o relație oficială despre luarea Plevnei (No. 65); contra procedeelor samavolnice ale generalului Drentel, șeful căilor de comunicație ruse (no. 67) și „contra exceselor tuturor autorităților rusești fără excepție" (no. 70). Opoziția categorică — „*veto absolu*" — a Austro-Ungariei la proectul de proclamare a regatului romîn (no. 85). Foarte interesantă nota confidențială a lui Bălăceanu către Brătianu — peste capul și fără știrea ministrului de externe, care nu era altul decît Mihail Kogălniceanu! — ce relata o conversație cu contele Andràssy asupra Rominiei. Cu alura lui independentă, de care Ion Brătianu se plinge nu odată, Bălăceanu se revelă excelent cunoscător al politicii europene și un diplomat plin de talent.

Un indice analitic, pe nume și materii, completează în modul cel mai util această publicație făcută cu toată grija și priceperea, și precedată de-o foarte interesantă „Introducere". [1]

* * *

P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și Revoluția romînă din 1848*. Studiu și Documente. Col. Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu, vol. X. Ed. „Cartea Romînească", 1930 136 p. în-8°.

D. P. P. Panaitescu e un cercetător norocos. D-sa posedă intr'un grad deosebit *flair*-ul care conduce la filoanele cele mai bogate în descoperiri și care constitue jumătate din vocația unui adevărat istoric. Modul în care d-sa utilizează materialul documentar — critica izvoarelor și expunerea sistematică a rezultatelor — îi dă dreptul să revendice și a doua jumătate.

[1] Descifrarea telegramelor nu s'a făcut fără oarecare dificultăți și nesiguranțe. Unele erori de transmisiune sau de transcriere au fost îndreptate și semnalate în notă. Pe lingă acestea, s'ar mai putea releva: în act. no. 79 trebue să se citească „gens" în loc de „jours", care n'are sens; în no. 87: „Je suis à même d'être orienté sur les vues de Russie quant *au mineur* Autriche"... a fost probabil „*au sujet* de l'Autriche". — Actele no. 144, 147 și 148 au fost probabil datate după stilul nou, iar cele de subt no. 149 și următoarele după stilul vechiu. Brătianu nu putea fi *în aceiași zi*, 5 April, și la Viena și la București. — Ordinea actelor no. 144—149 nu e cea cronologică.

O astfel de descoperire a făcut d-sa în arhivele emigraţiei polone din Paris, transportate la muzeul principilor Czartoryski din Cracovia, şi aceasta i-a permis să arunce o nouă lumină asupra istoriei revoluţiei romîne din 1848. D-sa arătase deja într'un studiu apărut în Anuarul Institutului de Istorie naţională din Cluj (1924) partea emigraţiei polone în planurile lui Ion Cîmpineanu, relativ la unirea tuturor Romînilor. In studiul de faţă, influenţa polonă e urmărită şi dovedită în ansamblul mişcării din 1848. D. Panaitescu arată că majoritatea conducătorilor revoluţiei din 1848 şi-a schimbat programul democratic şi naţional (adus din Franţa), într'unul naţional şi monarhic mai ales subt influenţa propagandei polone. Emigraţii poloni, înţelegînd, după eşecul revoluţiei din 1830, că subt stăpînirea rusească nu pot realiza nici o reformă serioasă, şi că această stăpînire n'o pot scutura decît în înţelegere cu toate naţiunile ameninţate de expansiunea rusească, au reuşit să-i convingă şi pe conducătorii Romînilor că realizarea unităţii naţionale trebue să primeze orice încercare de reformă socială, menită fatal să divizeze naţiunea şi să-i paralizeze acţiunea în afară. Tot subt influenţa lor, au început Romînii să-şi transpună aspiraţiile naţionale pe un plan internaţional şi caută să profite de toate conjuncturile favorabile ale politicii generale. Eşecul revoluţiei din 1848 confirmînd prevederile emigraţiei polone, asigură triumful definitiv al programului naţional şi monarhic. Emigranţii romîni dela Constantinopol îşi recunosc greşala de program şi-şi propun ca în loc de „libertate vrem" să strige de aci încolo „unirea noastră naţională vrem".

D. P. P. Panaitescu schiţează pe scurt principalele faze ale acestei influenţe polone; documentele din anexă îi justifică expunerea şi permit oricui s'o verifice în amănunt.

Incepute încă „de pela 1836", legăturile emigraţiei polone cu partidul naţional romîn devin în 1848 mai strînse. In acest an, partidul regalist-conservator, prezidat de principele Adam Czartoryski, trimise în Moldova un agent pentru a capta pe membrii partidului republican, refugiaţi aci. Raportul acestui agent, Mihai Budzinski, constatînd puternicele legături de simpatie dintre nobilimea romînă şi polonă, propune şi obţine trimiterea unui agent oficial şi permanent. Instrucţiile noului agent, Paul Butkiewicz, venit subt numele de Paul Bodmer, prevăd un plan de acţiune considerabil lărgit. El n'avea numai să restabilească buna înţelegere între Polonii emigraţi, de orice nuanţă politică ar fi, şi să ia contact cu Rutenii stabiliţi în Moldova, ci să-i sfătuiască pe Moldoveni să facă cauză comună cu Polonia, să păstreze cele mai bune relaţii cu Poarta, să evite orice gest pripit care ar putea motiva o intervenţie rusească, şi, însfîrşit, „să-i îndemne pe Moldoveni să ia înţelegere cu Muntenii, fie cu hospodarul, dacă acesta are intenţii bune, fie cu boierii, dacă voiesc unirea acestor provincii romîneşti. Să se declare în favoarea naţionalităţii romîne, azi despărţite". Imposibil de-a dresa un plan mai cuminte şi mai practic pentru pregătirea unirii.

In îndeplinirea misiunii sale, Butkiewicz străbate Moldova şi Bucovina, ia contact cu boierii prieteni „ai libertăţii şi ai Polonilor", şi comunică mandatarilor săi că Romînii sînt un „element bun" şi ar putea deveni „unii din cei mai puternici auxiliari ai noştri". — După revoluţia din Iunie, Butkiewicz e ataşat pe lîngă guvernul provizoriu din Bucureşti, unde găseşte deja pe colonelul Zablocki, angajat ca expert militar şi avînd să lucreze în „interesul comun al Poloniei şi al Valahiei, ale căror cauze sînt unite". Serviciile militare ale acestui polon, cam gascon, se reduc la traducerea în franţuzeşte a unui tratat de tactică polon. El ne-a lăsat în schimb o preţioasă relaţie, plină de amănunte nouă, despre revoluţia din 1848 şi o serie de portrete sumare ale conducătorilor mişcării.

Propaganda emigraţiei polone nu s'a mărginit numai la acţiunea ei din Principate. Agentul ei dela Constantinopol, Mihai Czajkowski, care se bucura de mare trecere pe lîngă Poartă şi la ambasadele Franţei şi Angliei, stabileşte o intimă înţelegere cu Ioan Ghica, partizan convins al colaborării polono-romîne. Unele cuvinte ale lui Ghica sînt expresia fidelă a programului polon: „Interesele romîne sînt comune cu cele polone, deoarece ambele popoare au un duşman comun: Rusia, şi prieteni comuni: Franţa şi Turcia".

După eşecul revoluţiei romîne, Polonii uzează de influenţa pe care o au în Ungaria pentru a realiza o apropiere între Kosuth şi Romîni. Bem şi Dembinski sprijinesc misiunea lui Bălcescu. — Presa polonă din Paris susţine deasemenea cauza romînă.— Czajkowski, care avea bune relaţii la Turin, caută să deştepte interesul Italienilor pentru cauza Romînilor. Aşa se cistalizează, favorizat de sentimentul naţional redeşteptat, programul politicei naţionale al lui Cuza-Vodă, pe care tot d. Panaitescu ni l-a expus aşa de lămurit într'un număr recent al „Arhivei pentru ştiinţa şi reforma socială". — Aceste constatări impun o întreagă revizuire a unui capitol din istoria noastră contemporană. Nu ştiu ce elogiu mai mare decît acesta s'ar putea aduce studiului d-lui P. P. Panaitescu.

A. Oţetea

* * *

G. Bals, I. *Biserica din Lujeni*. II. *Introducerea pridvorului în planul bisericilor moldoveneşti*. Bucureşti, 1930. 15 pp., 8 planşe, 5 fig.

Sînt două comunicări recente dela Academie, în care, de fapt, se reiau două chestiuni mai vechi. In cea de-a doua mi-am spus şi eu cuvîntul; ţin să-l accentuez acum.

Arhitectura moldovenească e bine cunoscută în urma lucrărilor mai nouă, între care două mari monografii ale d-lui Balș sînt hotăritoare. In cea dintâiu, „Bisericile lui Ștefan cel Mare” (1925), lipsea orice mențiune asupra unei bisericuțe uitate, deși un studiu publicase încă din 1893 protosinghelul Dan, la Cernăuți; e vorba de Lujeni, între Cernăuți și granița către Polonia. După o examinare amănunțită a planului și a secțiunii longitudinale, d-sa fixează biserica din Lujeni într'unul din tipurile bisericilor lui Ștefan cel Mare, înrudită cu acele din Dolhești, Volovăț și Bălinești (1481, 1494 și 1502).

Deși de acelaș plan longitudinal (vezi broșura noastră „Evoluția stilului moldovenesc” Iași 1927, în care am afirmat derivarea tipului dela vechea biserică din Rădăuți), pe care și d-sa îl consideră de tip arhaic, romanic, apropierile nu par totdeauna fericite între aceste patru monumente. Cel puțin biserica din Bălinești ni se pare cu totul deosebită, prin forma poligonală a pridvorului și clopotnița alăturată; bisericii din Lujeni îi lipsea și „pieds-droit” dela celelalte două.

După planul simplificat și după inscripția care s'a păstrat, pomenind de un Teodor Viiolt, — care cumpără moșia Lujeni la 1452, — monumentul trebue fixat pe aproape de această dată; adică „ar fi cea mai veche dintre bisericile care ne-au rămas dela Ștefan cel Mare”, — afirmă d. Balș. Și de data aceasta trebue să facem rezerve, căci s'ar putea să fie clădită înainte de 1457, data urcării pe tron a lui Ștefan; de altfel și d. Balș nu e categoric.

In a doua comunicare, d. Balș începe așa: „Este o părere îndeobște răspîndită că introducerea pridvorului, în planul bisericilor moldovenești, corespunde cu începutul domniei lui Petru Rareș”, consfințită de autoritatea unor învățați ca Melhisedec, Dan, Romstörfer și Kozak, toți scriind cu mult înaintea războiului. Aceiași părere recunoaște s'o fi împărtășit și d-sa în „Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea”, menționată, nu știu de ce, ca apărînd în 1925, cînd de fapt s'a imprimat în 1928. Țin la această rectificare, pentrucă încă de la începutul anului 1927 am publicat un studiu, scos apoi și'n broșură, în revista ieșană „Arhiva”, destul de cunoscută („Originalitatea pridvorului deschis în arhitectura romînească”), în care susțineam cu totul altă părere, despre care d. Balș nu pomenește nimic. Arătam anume că cel mai vechi pridvor moldovenesc apare la biserica din Părhăuți, zidită la 1522, cu 8 ani mai veche decît cea cunoscută dela Probota, iar începuturile unui pridvor pot fi considerate dela unele elemente ale bisericilor dela Reuseni și Arbora, încă și mai vechi (1503, 1504).

D. Balș putea să nu primească părerea mea, — deși biserica din Părhăuți stă mărturie zdravănă, — primită până și de d. Iorga, care greu îmi dă vreodată dreptate și care e coleg la Comisiunea monumentelor istorice și la Academie cu d. Balș, dar nu trebuia s'o omită, cînd e vorba de respectul adevărului bibliografic cel puțin.

In studiul ce ni-l prezintă, d-sa crede că cele mai vechi pridvoare ar fi apărut și mai înainte, pe vremea lui Ștefan cel Mare, la bisericile Sf. Gheorghe din Suceava și M-rea Neamț. Pentru cea dintâiu, o singură supoziție din recunoașterea unei greșeli: piatra cu inscripția lui Tofan dela 1579, pe care d-sa o anunțase ca fiind fixată la părețele intrării, de fapt (după cetirea atentă a lui Melhisedec) a fost atașată unei alte clădiri, dispărută azi; deci pridvorul ce-l vedem azi a existat dela începutul zidirii bisericii Sf. Gheorghe (1522). Considerind că această biserică aparține tipului bisericilor lui Ștefan și adăugind — după alte lucrări ale d-sale — că și la M-rea Neamț s'a păstrat tipul de azi așa cum a fost la zidire, d. Balș conchide că introducerea pridvorului în arhitectura moldovenească data de mai bine de treizeci ani de cind a început a domni Petru Rareș. La acest adevăr istoric eu am ajuns încă din 1927 și bazat pe argumente mai sigure ca ale d-lui Balș, căci vechimea tipului dela Neamț e foarte contestată (vezi și criticele mele în „Evoluția stilului moldovenesc”, p. 23).

* * *

A. Veress, *Pictorul Barabás și Romînii.* București, 1930 34 pp. + 10 planșe

In toamna anului 1835, se stabilește la Pesta pictorul, ungur din Trei-Scaune, Nicolae Barabás, venind dela București, unde petrecuse doi ani de plină activitate artistică (1831—1833). Din acest răstimp s'au păstrat însemnările sale, din care d. Veress, un vechiu cercetător al istoriei romîne și'n special al relațiilor romino-ungare, a scos date pentru complectarea biografiei pictorului.

După studii prin diferite orașe ale Ardealului și la Școala de Bele Arte din Viena, din lipsa mijloacelor se'ntoarce acasă și trăește din portretele și tablourile ce le execută pentru bogătașii ardeleni. Aflîndu-se la Sibiu cu boerii munteni în vilegiatură, e luat de aceștia la București, unde curind ajunge pictorul „en titre” al societății bune depe atunci. Cu prilejul unei serate date de Kisselef, face cunoștința celor mai de seamă boeri, dela care primește atîtea comenzi, că abia poate răspunde cererilor. Se vede — asta și din ziarul său — că era un gust mai desvoltat pentru asemenea gen artistic în păturile înalte de cît azi chiar.

Din acest ziar mai aflăm și alte date interesante asupra moravurilor, higienii, portului societății bucureștene pe vremea Regulamentului Organic, — interesante și pentru ecoul

prefacerilor ce veneau din Apus. In „catastiful de lucru" el însemnă toate picturile sale cu subiecte romîneşti, portrete cele mai multe, pe care le continuă şi după plecarea din Bucureşti, la Cluj sau Pesta. A lucrat foarte bogat şi a plecat ca un artist desăvîrşit, trăind în glorie până la 1898, la Pesta.

Pe lîngă ziar şi catastif, d. Veress mai publică şi cîteva extrase din ziarele nemţeşti ale timpului, care aduc elogii în critica tablourilor cu subiecte romîneşti. Pentru aspectul inedit al subiectului, comunicarea d-lui Veress prezintă un interes deosebit.

* * *

Ioachim Miloia, *Inceputurile artei romîneşti în Banat* în „Analele Banatului" Ianuar-Mart 1930, pp. 1—8 şi 68—71.

Străduinţele directorului muzeului din Timişoara şi al publicaţiei ataşate, de-a da la iveală trecutul artistic al Banatului, sînt meritorii şi încununate de oarecare succes. In acest prim articol al numărului trimestrial prim pe 1930, — căci d-sa a putut realiza ca „Analele Banatului" să apară de patru ori *pe* (de ce *„în"?*) an — d. Miloia culege, într'o sumară ochire, date asupra cîtorva zugravi de care s'a mai ocupat, cum am amintit şi noi în recenzii tot aici. D-sa a putut astfel ajunge la cîteva afirmări precise.

Viaţa artistică a Banatului în genere e săracă *şi nu prea* veche. Inainte de 1716 nu se poate fixa un nume de artist romîn; din veacul XVII se pot presupune cîteva picturi interne la bisericile mănăstirilor Săraca, Zlatiţa şi Partoş, în stil bizantin. Cel dintăiu zugrav de talent, care lucrează fresce şi icoane după vechiul tipic bizantin, e Nedelcu, descoperit de d-sa în decursul restaurării bisericii dela Lipova; dela el a mai aflat patru icoane la Butin. Se pare să fi trăit la începutul sec. XVIII şi a făcut şcoală, ale cărei opere se remarcă în a doua jumătate a acestui veac.

Curînd însă, din aversiune contra Sîrbilor, se părăsi vechiul curent, şi artiştii, care se numesc de-acum „moalări" (dela germ. Maler), se'ndreaptă spre şcolile din Apus, prin intermediul Vienei. Acum apar tineri ca Mihai Velceanu, Dimitrie Turcu şi'n deosebi marele talent Nicolae Popescu (1835-1877), ale căror studii academice se complectează la Viena, München şi Roma. O a treia epocă este continuarea şi desăvîrşirea acestui curent apusan, ultima figură a artei bănăţene până la războiu fiind Ion Zaicu.

Astăzi, Banatul numără cîţiva artişti de samă; despre doi din ei s'a ocupat tot d. Miloia în acelaşi număr: Sculptorul Gheorghe Groza, mort de curînd în plină dezvoltare a talentului său şi Sculptorul Ferdinand Gallas (în „Analele Banatului" pe April-Iunie 1930, pp. 63—72). Este un talent remarcabil, care după studii serioase la Budapesta înainte de războiu şi la Moscova (1919—1921), a dat la iveală o serie de opere pline de suflul nou al artei contemporane.

D-lui Miloia îi putem cere doar o atenţie mai deosebită stilului uneori neglijent (vezi pag. 2, alin. 4; pag. 3, alin. 3, etc.) şi limbii încărcată de provincialisme („mancă", „rapină", „măestru", „demolat" etc.) — ca studiile d-sale să ne fie cu totul agreabile.

* * *

Dr. V. Cheval, *Où en est Glozel?* Bruxelles, 1930.

Glozelul are prieteni numeroşi în lumea învăţaţilor din Belgia. Intr'un număr anterior ne-am ocupat de broşura d-rului Bayet, membru al Academiei belgiene; de data aceasta colegul său, dr. Cheval, prezintă o nouă comunicare, susţinută în şedinţa dela 2 Iunie a. c., a „Societăţii regale de ştiinţe medicale şi naturale din Bruxelles", publicată în revista „Bruxelles-Médical", dela care am primit extrasul.

Autorul, în curent cu toată literatura şi faptele nouă cu privire la Glozel, — ceiace dovedeşte că e un pasionat glozelian, — aduce în discuţia Societăţii ultimele cercetări şi dovezi proglozeliene. Pentru a complecta notiţele pe care le-am însăilat cetitorilor revistei cu prilejul recenzării altor publicaţii despre Glozel, vom rezuma concluziile comunicării sale interesante.

1. Justiţia franceză a cerut pentru Glozel respectul datorit unui studiu ştiinţific — cu prilejul sentinţei Curţii de apel din Riom, care a confirmat amenda pronunţată în contra „Societăţii franceze de preistorie" şi a ziarului „Journal des Débats", pentrucă au defăimat pe dr. Morlet, cunoscutul descoperitor al staţiunii, ca falşificator. In finalul deciziei cetim: „Curtea decide c'ar fi de dorit ca tonul polemicelor în jurul Glozelului să devină mai curtenitor şi să păstreze seninătatea convenabilă cercetării ştiinţifice".

2. Argumentul desfacerii tăbliţelor glozeliene în apă este fără valoare şi concluzia expertului greşită. E vorba de cunoscutul raport al lui Bayle, dela poliţia judiciară a Parisului,şi a succesorilor săi, — după asasinarea lui în toamna trecută, — prin care se atacă veracitatea antichităţii cărămizilor glozeliene, de oarece acestea s'au desfăcut în apă, ceiace ar fi fost o imposibilitate de erau arse la o mare temperatură. Comunicări ulterioare au dovedit că şi alte tăbliţe similare, asiriene de pildă, tot aşa de vechi şi de autenticitate necontestată, s'au fărîmitat în apă la fel cu cele glozeliene.

3. Altă învinuire adusă de numitul raport al experţilor judiciari, cu privire la persistenţa chlorophyllei în tăbliţele glozeliene, se dovedeşte tot aşa de superfluă, în urma consta-

țării faptului similar în depozite cu mult mai vechi, terțiare chiar, — după descoperirea unor savanți ruși, în sedimentele miloase ale Mării Negre din epoca terțiară, comunicată Academiei de Științe din Paris. Mai de mult încă, Jacques de Morgan a menționat că vegetalele palustrelor neolitice s'au păstrat așa de bine, că s'au putut identifica 120 de specii diferite.

4. Ca încheere, prezintă „savanta monografie" a d-rului Morlet, „Glozel", apărută în ultima lună a anului trecut, ce trebue considerată ca un ultim cuvînt hotăritor, greu de zdruncinat, în această controversă. In urma explicațiilor și discuțiilor urmate în cursul ședinței, se votează trimiterea unei adrese de mulțămire către dr. Morlet din partea Societății.

P. Constantinescu-Iași

Revista Revistelor

Poezia lui Petrarca

Două sînt trăsăturile caracteristice ale poeziei lui Petrarca, corespunzătoare celor două noțiuni necesare pentru fixarea locului unei persoane în istoria mișcării ideilor: una în legătură cu pozițiunea sa istorică, alta privitoare la conținutul psihologic al operei sale. Petrarca poate fi considerat ca primul poet modern, în sensul că el este primul care a fost în stare să conceapă și să reverse în slove o aspirațiune către fericirea ireală a unui amor pentru o ființă concepută magistral ca dătătoare de cea mai perfectă beatitudine; o fericire resimțită cu sentiment și pasiune, dar nu ca ceva particular și personal, ci pusă în centrul universului, ceva general, universal. In această privință, poezia lui Petrarca poate să stea alături de poezia altor doi mari înamorați de sentimentul imensului și al universalului: Hegel și Goethe.

In ceiace privește conținutul psihologic al poeziei sale, trăsătura ei caracteristică este dominația asupra întregii sale opere a unei femei, în mod constant iubită și dorită, dar niciodată cucerită și posedată. Dragostea aceasta n'a fost — după cum am spus — un incident particular al vieții sale, ci el l-a pătruns în întregime și pentru totdeauna, alcătuind centrul unei întregi existențe. Dominația aceasta este atît de puternică și atotcuprinzătoare, că ea nici nu lasă loc altor pasiuni, altor idealuri. Nu pentrucă Petrarca n'ar fi în stare să aibă și alte idealuri, religioase, morale sau politice, ci pentrucă acestea din urmă apăreau ca ceva incidental, alături de ceiace are în sufletul său universal și veșnic. Și atunci cînd Petrarca scrie, în ocaziuni solemne, poezii adresate poporului italian sau creștinătății în genere, el parcă s'ar minuna singur că s'a putut aprinde și pentru un alt subiect decît pentru „donna" lui, unica ființă a cărei imagine îl umple de un gînd „înalt și suav".

Petrarca trăește în istoria poeziei pentru starea sufletească ce s'a manifestat în el pentru prima oară în istoria morală a timpurilor nouă; dar trăește și pentru eleganța lui de literat. In această din urmă privință a înrîurit nu numai literatura țării sale, căreia îi determină stilul și limba, dar și asupra celei europene, într'o măsură mai mare decît arta trubadurilor.

(Benedetto Croce: *La Critica*, 20 Iulie, 1930).

*

Balzac, om de afaceri

Nimeni nu se mai îndoește astăzi că „La Comédie Humaine" de Balzac este o minunată culegere de scene de moravuri, tablouri istorice și studii psihologice. E însă ceva mai mult deoarece cuprinde, pentru istoria primei jumătăți a secolului al XIX-lea, documentarea economică, financiară, statistică,

juridică, industrială, comercială și chiar științifică, cea mai întinsă: o documentare atît de abundentă încît foarte ușor s'ar putea alcătui, cu simple citații din „Comedia Umană", un enorm „corpus" care să mărturisească știința și preștiința universală a lui Balzac, care pe lingă atîtea altele, a bănuit, a ghicit, mai ales, domnia banului din timpurile noastre.

In legătură cu această din urmă chestiune a apărut de curînd o carte a lui René Bouvier, un financiar parizian, intitulată: „Balzac homme d'affaires". După autorul acestei lucrări, nici un istoric n'a presimțit mai bine decît Balzac rolul din ce în ce mai preponderent al banului în societatea eșită din Revoluție și Imperiu. „Spectatorii, profitorii celor cincisprezece ani de războiu, se îngrijesc să continue a-și fructifica averile enorme realizate din furnituri militare și din schimb". E un adevăr pe care Bouvier îl scoate din Balzac, după cum: „Și, prin votul censitar și prin condițiunile de ajungere la demnități înalte, numai banul este acela care selecționează și care guvernează" — este alt adevăr. Băncile, auxiliare naturale ale industriei, sînt încă fricoase, nu pot nici să finanțeze afacerile, nici să sconteze efectele îndoelnice puse în circulație: Banca Franței, în primul rînd, e lipsită de încredere. Creditorii se arată din ce în ce mai exigenți, mai atenți. Banul și servitorii lui răi care se țin cortegiu, teama, constringerea, pofta și uzura domină toată această epocă și vedem precizîndu-se din ce în ce, în această „furtună de interese", unele din acele forțe secrete care-și duc sumbrele lor intrigi în „Comedia Umană", unele din acele măști, „măști de forță, măști de mizerie, măști de bucurie, măști de ipocrizie, toate extenuate, toate cu semnele unei lăcomii gîfîitoare, care vor plăcere și aur". (La Fille aux yeux d'or).

Punînd astfel în relief rolul banului în societatea aceasta nouă, Balzac dovedește aceiași intuiție genială în înțelegerea afacerilor. El prevede, de exemplu, transformarea totală a industriilor și arată și etapele tehnice ale acestor transformări; pune în valoare, cu „Le Médecin de campagne", o vale adîncă din masivul Grande Chartreuse; întreprinde, în „Le curé du village", amenajarea unei văi din Haute-Vienne, cu competența unui specialist în hidraulică agricolă și cu atîta precizie încît, după planurile lui, totul a fost posibil. Intreprinde o călătorie în Sardinia pentru a studia niște mine romane părăsite. După douăzeci de ani bogățiile din acele mine au făcut norocul provinciei. Exemplele sînt numeroase și René Bourvier, în cartea lui, este cît se poate de complect. Nu uită să arate și calitățile remarcabile ale romancierului în stabilirea unui compt sau în preciziunea mersului unei proceduri.

Astfel se dovedește că în întreaga literatură nu se va găsi alt scriitor care să facă afacerilor, cu multiplele lor fețe, un loc atît de important în opera lui și cu o competență atît de lucidă.

(Marcel Bouteron: *Revue des deux mondes*, 15 Septembre 1930).

*

Umorul francez în Evul mediu

Noțiunea de umor a fost pentru prima oară denumită de Englezi; ea este totuși o noțiune universală și deci și franceză. In special evul mediu francez a fost bogat în umor, dovedind astfel greșala părerii că mintea francezului mijlociu, logic și în acelaș timp impulsiv, n'ar fi aptă pentru acest gen.

Avem în primul rînd, în evul mediu francez, lumea exuberantă a veseliei populare: toată abundența de veselie, profană sau sacră, care se învecinează în mod straniu cu terorile, neliniștile sau tristețile secolilor, a căror întunecime a fost poate exagerată, dar care totuși nu trebuesc văzute prea în roz. Cu siguranță că sufletul medieval se da mai întreg decît astăzi bucuriei ca și durerii. Dar în problema umorului noi sîntem încătușați de definiție, care recunoaște ca umor numai gluma implicită, prezentată cu o rezervă paradoxală. Se înțelege că

o parte foarte mică a comicului intră în noțiunea aceasta. Veselia medievală este simplă, naturală, familiară, fără cruțare; ea nu cuprinde un secret interior ,dar își epuizează intenția în rîsul însuși, provocat de josnicie, urîțenie, pocire, subit descoperite. Exemplul clasic este snoava, tabloul fidel al „spiritului galic", clar, net, fără nuanțe și adîncime. O examinare mai atentă ne arată că în această materie categoriile nu sînt rigid despărțite. Intre umor și gluma explicită există o mulțime de nuanțe intermediare. O savoare umoristică poate să se adaoge veseliei, de îndată ce se trezește în noi impresia unei rezerve, impresia unui arrière-plan, unde se refugiază spiritul. Comedia răspunde acestei definiții și de-aceia toți comicii demni de acest nume sînt mai mult sau mai puțin umoriști.

Teatrul lui Molière este modelul acestei arte în care două note intim legate se subînțeleg mereu, una de o absolută spontaneitate a veseliei, alta de o reflexiune aproape gravă. Ceva din această manieră poate să existe fără cea mai mică umbră de filozofie. E de ajuns ca tonul să nu actualizeze toată virtualitatea temei comice, ca oratorul sau scriitorul să rămînă mai placid decît cuvintele sale, ca el să asculte unei intuiții rudimentare a eficacității superioare cu care rezerva îmbogățește gluma, e de ajuns — cu un cuvînt — să se ivească dualitatea cerută de umor. Acest minimum de rezervă utilă se va realiza, natural, și mai mult, dacă veselia e bazată pe ireverență. Cu ajutorul acestei noțiuni — ireverență — se poate defini o atitudine favorită a geniului francez. Intr'adevăr, vastul cîmp al literaturii franceze medievale ne oferă exemple puternice a acestor trepte elementare a umorului. In „Chansons de geste", „Pèlerinage de Charlemagne" sau „Moniage Guillaume" găsim o inspirație apropiată de ceiace numim „humour de détente". In textul unitar, unde nimic nu trădează intenția vădită a ireverenței, străbat totuși semne de delectare liniștită, cu care povestitorul savurează revanșa bunului simț ironic asupra puternicului senior sau abate, prinți ai vremelnicului și al spiritualului, pe care conflictul îl pune deasemeni într'o poziție supărătoare.

Astfel Franța Evului mediu promitea umorului european o recoltă dintre cele mai bogate. Dar desvoltarea acestui geniu național francez s'a făcut subt alte influențe. Alegerea decisivă a intervenit în perioada critică din mijlocul secolului al 16-lea și până la jumătatea celui de-al 17-lea, cînd Franța și-a fixat pentru un timp îndelungat vocația sa de inteligență și artă. Ea alege generalul, omul interior în calitatea sa abstractă și universală. Or, umorul este eminamente individual și trăește din particularități concrete.

(L. Cazamian: *Annales de l'Université de Paris*, Iulie-August, 1930).

*

Pluralismul amoros

In chestiunile amoroase, în problemele sexuale, este foarte greu să întîlnești unificarea criteriilor, să parcurgi căi rectilinii la capătul cărora să zărești scopul drumului străbătut. Amorul, lăudat și cîntat de poeți, este un ritm al vieții, este exaltarea aproape bolnavă a inimii care cucerește creerul. Creerul concepe amorul subt o formă psihică, pe cînd inima îl simte subt o formă romantică. Psihologia amorului și romantismul amorului sînt două faze generale ale amorului în sine. Eros este sentimental, romantic. Afrodita excită dorințele cărnii; ea vrea să ne bucurăm de mîngîierile ei, să încercăm extazul spasmului voluptuos al plăcerii. Nu cunosc adulter în amor. Cine se dedă căutării mîngîierilor pe care nu le posedă, cine caută satisfacerea unei necesități psihologice și mai ales fiziologice, tot atît de imperioasă ca a mînca și a dormi, nu comite un adulter. Adulterul este o verigă din lanțul cu care vrem să ținem legat amorul. Aceasta nu înseamnă că vrem prostituarea amorului. Prostituata, femeia care-și vinde mîngîierile, care-și închiriază corpul, n'are nimic a face cu amorul, nu

cunoaşte amorul. A te bucura de plăcerile cărnii nu înseamnă că-ţi prostituezi corpul.

Cucerim femeile cu desmierdări şi nu cu lovituri de baston. Ii vorbim împodobindu-ne frazele, ne adresăm către ea cu vorbe pline de emoţie şi nu servinu-ne de vorbirea comună. Ovidiu sfătuia pe tinerii romani, ca să poată mai uşor să seducă femeile, să înveţe retorica. Aceasta nu înseamnă că în amor trebue numaidecît să ştii retorica; exemplul cu Ovidiu a fost citat ca să se arate cum se cuvine să vorbeşti cu femeile. Acţiunile omului se judecă după scopul urmărit. „Acţiunile în sine — spunea Platon — nu sînt nici frumoase nici urîte. Ele sînt frumoase dacă sînt comise în vederea frumosului şi urîte dacă sînt provocate de urît. E urît să acorzi favorurile tale unui lucru inferior şi e frumos să le oferi în toată frumuseţa lor amorului unei fiinţe frumoase. In tot ce există, este oare ceva mai frumos decît femeia? Este alt lucru pe lume care să deştepte în noi un sentiment de fericire mai intens şi mai viu decît posesiunea unei femei ?" (A femeii şi nu a unei femei — adaogă autorul aci, potrivit crezului pe care-l susţine.)

Toţi fiziologii au comparat instinctul sexual cu instinctul de nutriţie. Numai că — remarcă Freud — toată lumea numeşte „foame" dorinţa de a mînca, pe cînd, pentru satisfacerea necesităţii sexuale nu există, în nici un idiom, un cuvînt propriu. Omul cel mai serios, cel mai formalist, cel mai respectabil, poate să spună la un moment dat, fără pudoare: „Ce bine am mîncat azi !". Şi-ţi va analiza toate mîncările, una după alta, şi nu se va supăra nimeni. Şi totuşi, apetitul sexual este în scara biologică a dinamismului fiinţelor deasupra josnicei satisfaceri a foamei. Instinctul sexual este încă mai nobil decît cel de nutriţie. Orice plăcere senzuală comportă o plăcere psihică. Orice plăcere psihică presupune, conştient sau inconştient — uneori subconştient — o satisfacţie senzuală.

Instinctul sexual a fost anatemizat totdeauna pentrucă, în relaţiunile sexuale, s'a atribuit o importanţă excesivă părţii josnice a contactului şi nici o importanţă, sau prea puţin, părţii spirituale şi psihice.

In amor însă, în amorul civilizat mai ales, importantul, adevăratul important nu este carnea, ci imaginaţia. Or, imaginaţia ar putea ea să se desfăşoare dacă, în prealabil, n'ar exista dorinţa ? Extazul imaginaţiei nu este oare o consecinţă imediată a plăcerii sensuale ? Plăcerea sensuală însăşi nu este ea spiritualizată, sublimată, idealizată de imaginaţie ?

Din punctul de vedere al eticei pure, instinctul sexual nu este *nici mai rău nici mai bun* decît alte instincte; *fiziologic*, el este de aceiaşi natură ca acel al nutriţiei, pentrucă şi unul şi altul au drept scop identic desvoltarea progresivă a umanităţii.

Autorul inchee: Amorul, instinctul sexual, este de o importanţă atît de ridicată, încît nu înţelegem cum pot exista încă *opinii meschine* în contra *pluralităţii amorului* !

(M. Miro : *L'en dehors*, Septembre, 1930).

*

Visul şi teoriile lui

In antichitate şi la toate popoarele cu mentalitate primitivă, se atribuia visului o valoare profetică. Biblia povesteşte numeroase exemple. Acel al lui Faraon, interpretat de Iosif, este cunoscut de toaă lumea. Ştim de asemenea că în primele timpuri ale medicinii bolnavii erau transportaţi în templul lui Esculap. După ce li se administra sucul unor plante oarecare, preoţii îi lăsau în anti-camera templului unde bolnavii îşi petreceau noaptea. A doua zi îşi povesteau visurile în care, analizîndu-le, preoţii căutau să găsească indicarea terapeuticei hărăzite de zeu.

Cel dintâiu care a înţeles natura psihologică a visului a fost Aristotel. El arată că visul amplifică excitaţiunile născute în somn, că ele sînt provocate şi spontane. In felul acesta, organele bolnave îşi pot exterioriza suferinţa mai înainte ca medicina să-şi dea sama de aceasta.

De atunci bibliografia asupra visului n'a încetat să crească. Autorii, cercetătorii au scrutat, pe rînd, cînd psihologia, cînd fiziologia fenomenelor şi au construit, pe constatările lor, teorii multiple.

Pentru un mare număr din aceşti cercetători, întreaga activitate psihică se găseşte în vis. Dar condiţiunile particulare realizate de către somn îi creează forme nouă şi fac ca manifestările ei să fie bizare. După alţii, spiritul funcţionează încă, dar într'un fel mai înfunecat. Unele elemente cerebrale sînt cu totul adormite, altele mai puţin iar altele deloc. Şi funcţiunile lor izolate, haotice, produc visul. Medicii, fiziologiştii şi unii filozofi moderni adoptă cu totul acest fel de a vedea. Ei explică prin această stare de deşteptare parţială, mai accentuată spre ziuă, cea mai mare frecvenţă a visurilor dimineaţa. In orice caz, este imposibil cu această concepţiune ca să se dea visului o funcţiune oarecare.

Alţii fac din visuri o supapă de siguranţă. In stare de veghe, de deşteptare, cugetarea noastră este turmentată inutil de toate nimicurile, care se îngrămădesc mereu şi de care spiritul trebue să se debaraseze. Visul realizează această curăţire a psihicului. Fără vis, am înebuni; am îmbătrîni prea repede. Teoria care se bucură azi de mai multă trecere este aceia a lui Freud. Pentru el visurile au un sens. Sensul acesta vine dintr'o regiune necunoscută, eminamente activă, inconştientul, în care zac toate amintirile noastre, toate dorinţele, toate emoţiile, toate experienţele de orice natură, dar mai ales libidinoase, grămădite acolo din cea mai depărtată copilărie. In felul acesta, visul este realizarea voalată a unei dorinţi ascunse.

Dar până azi problema ştiinţifică a visurilor s'a mărginit să observe rolul factorilor psihici şi fiziologici şi să explice unele constatări. Nici filozofia, nici ştiinţa nu şi-au spus însă ultimul cuvînt. Poate vom mai aştepta încă timp îndelungat ca să fim în măsură să integrăm rezultatele complecte ale cercetărilor ştiinţifice într'o sinteză largă şi complect explicativă. Până atunci ne rămîn — în orele de oboseală — ca refugiu, somnul şi visul, după cum spune Musset:

Oui, dormir et rêver!... Oh, que la vie est belle,
Lorsqu'un rêve divin fait sur sa nudité
Pleuvoir les rayons d'or de son prisme enchanté.
Frère de la rosée, et fils du ciel comme elle,
Jeune oiseau de la nuit qui sans mouiller son aile,
Voltige sur la mer de la réalité.

(Antonio Barbeau : *Revue trimestrielle Canadienne*, Iunie, 1930).

Viena, capitală de vară

Oraş al modei, al artei şi al culturii, din Octombre şi până'n Maiu, Viena devine în timpul verii cel mai delicios şi mai odihnitor dintre oraşele de apă. Ea posedă atracţii nenumărate, are farmec de ţară în plin oraş, colţuri de libertate amenajate la doi paşi de arterele cele mai populate. Ce pitoresc spectacol oferă, subt căldura muşcătoare a soarelui, acele Freibäder (băi libere şi gratuite) pentru tineretul pitulat în colţurile cele mai înverzite ale parcurilor! Aceste piscine de proporţiuni modeste sînt rezervate copiilor. Ca să fii primit aici trebue să nu fii mai mare de cincisprezece ani. Nu-ţi trebue nici bilet de intrare, nici chiar „maillot". Toată lumea asta mică, adesea îmbrăcată numai cu inocenţa ei, se joacă, zburdă în voe, se stropeşte cu noroi sau se cufundă în apă şi se clăteşte. Lumea care vrea să facă bae în nenumăratele Strandbäder (băi de plajă sau băi de nisip) din jurul Vienei, o face ceva mai bine decît ştrengarii care populează parcurile. Pe întinderi de sute de metri ţărmul Dunării este o pajişte verde cu nisip fin,tot atît de mingîios la ochi şi la picioare ca şi cel de pe ţărmurile Adriaticei. Aceste locuri sînt la îndemîna tuturor acelora care se mulţumesc, în loc de o cabină în care să se desbrace, şi numai cu un tufiş. Bărbaţii îşi cetesc aici ziarul, femeile îşi aduc lucrul, sînt lo-

caluri unde se mănîncă bine, unde se danseză, aparate de radio, etc., chiar un început de lux confortabil.

La orele de sară cînd închiderea birourilor și magazinelor împinge spre aceste locuri valuri de băiețași și dactilografe, dacă ne-am gîndi să mergem aiurea, ne-am duce la Kobenzl, localitate preferată de lumea mai elegantă, mai ales de femeile din societatea bună, care, deși nu detestă Praterul (Praterul de odinioară), preferă totuși Kobenzl, locul de întîlnire al lumii delicate. Praterul este astăzi locul de petrecere al lucrătorilor și al micii burghezii, care au uitat aproape cu totul tristețele și amărăciunile de după războiu. Dar, pe deasupra, Viena este orașul amintirilor, leagănul unei monarhii puternice până mai eri, din care toate au dispărut și s'au risipit parcă pe Dunărea, care, dela Melk la Krems, se numește Wachau. Vienejii, oameni modești, vor spune că această Wachau amintește Rinul, care totuși nu are frumuseța și farmecul de vis al Dunării. Aceasta are toate elementele de peisaj romantic, dar totul este mecanizat, orchestrat, am putea zice, pe valurile acele albastre cu cadență de vals. Fluviile au temperamentul lor, ca și oamenii. Pe cînd Rinul este un romantic neîmpăcat, Dunărea este în felul ei clasică, eternă, ca muzica lui Johann Strauss.

(Junia Letty : *L'Europe Centrale*, 6 Septembre 1930).

*

Civilizația americană

„Ceiace intenționez să înfățișez în aceste note de impresii asupra vieții americane, nu e civilizația americană, care nu există decît ca un aspect particular, local și contigental al acelui curent de civilizație industrială, care a luat ființă în Europa de mai bine de un secol, ci numai anumite aspecte generale ale acestei vieți".

Cu aceste cuvinte își începe au-
de egalitate politică și în mijlocul unor condițiuni care asigură Americanului mijlociu nivelul de viață (American standard of living) cel mai ridicat din lume, s'a creat o existență ale cărei cerințe obligă pe locuitorul Statelor-Unite să recurgă tot mai mult la mașină. „Casa unde se naște și crește este mecanizată de sus până jos. Orașul în care locuește este complect mecanic în ceiace privește transportul, fie pe cale orizontală, cu trenul sau automobilul, fie pe cale verticală cu „elevators". Fiecare pas pe care-l face Americanul este legat de o mașină, pe care o servește, sau care-l servește. Fără mașină Americanul pare să nu mai poată trăi, și într'adevăr nu ar putea trăi. Tot ce consumă e făcut de mașină, trebue să fie făcut de mașină ca să-l satisfacă. Ceiace nu-i făcut de mașină aparține trecutului; e bun pentru colecționari sau pentru snobi, și costă și mai mult. Însăși dispoziția geografică a orașului, numărul pentru indicarea străzii, regula aritmetică de-a găsi în ea o casă referitoare la numele (adică: numerele) străzilor împrejmuitoare, totul e un continuu și forțat raționament cu ajutorul numerelor".

Viața americană este extrem de schimbătoare. Nimic nu pare să fie fix. Totul trebue să poată să se schimbe repede ; nimic nu trebue să se opună schimbării. Marele „bulding" american este construit pe teren arendat pe termen și în planul său de amortizare pe 15 ani sînt prevăzute și cheltuelile de dărîmare. Domnia mașinii coboară prețul vieții omenești la prețul dolarului, iar domnia legilor este efemeră. Viața socială este caracterizată printr'o tendință accentuată către matriarcat, care capătă un rol tot mai larg în viața americană.

(Pietro Lanino : *Nuova Antologia*, 19 Septembre, 1930).

Tabla de materie

a

VOLUMULUI LXXXIII

(Anul XXII, Numerele 7, 8, 9 și 10)

I. Literatură

II. Studii. — Articole. — Scrisori din țară și din străinătate

VIII. Mișcarea intelectuală în străinătate

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXXIV
ANUL XXII

ATELIERELE „ADEVERUL" S. A.
STRADA CONST. MILLE 7—11, BUCUREŞTI
1930

1930. ANUL XXII. NOVEMBRE, DECEMBRE No. 11 și 12

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

PREȚUL 60 LEI

Redacția și Administrația: Str. Const. Mille 7-9-11, București
1930

Viața Romînească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

VIAȚA ROMÎNEASCĂ

REVISTA LUNARA

Bucureşti, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11

Anul XXII

Prețul Abonamentelor:

IN ȚARA:

Pe un an	Lei 500
Pe jumătate an	„ 250

IN STRAINATATE:

Pe un an	Lei 650
Pe jumătate an	„ 375

Abonamentele se pot face dela orice număr, trimițînd suma prin mandat poștal sau plătind costul direct la birourile administrației din Bucureşti, str. Const. Mille No. 7-9-11.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 și 1924, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu prețul de 200 lei colecția, iar 1925, 1926, 1927 și 1928 cu lei 300 colecția.

Administrația.

Viață fericită

Vacanța e pe sfirșite, munții din jurul satului au și început a se împestrița: fagul se face tot mai galbăn, mai auriu, mesteacănul tot mai albicios, mai străveziu, mai eteric. Și numai bradul se întunecă din ce în ce... Jocul lăstunilor prevestește melancolia toamnei și proza vieții de oraș... A trecut, va să zică și vara asta, și cu pe badea Toader Dobreanu încă nu l-am văzut! Ce-o fi cu moșneagul?

Cică a rămas fără copou, i-a murit demult și baba, mare lucru să nu-și fi vîndut și pușca; trăește numai cu bureți...

Dinspre partea copoului n'ar fi nimic: a pierit, ori ți l-au mîncat lupii — crești un altul. Și mai puțină supărare poate din partea babei. Buni și bureții. Dar să te desfaci de pușcă!...

Nu se vede nici prin sat, nici cumva pela biserică, sau măcar la crișma... Ba la crișmă eram să-l întîlnesc odată; dar s'a întîmplat să fiu cu niște boieri așa de mari, că bietul moșneag s'a sfiit să intre, și de atunci nu l-am mai văzut.

Unde i-o fi locuința? Unde să-l găsești în satul ista așa de împrăștiat, înecat în pomi și popușoaie și așa de tăcut, adormit?...

Cică ar sta undeva departe de tot, tocmai la marginea pădurii, singur ca un schivnic...

Intr'o după amiază, cam pela toacă, sar gardul obștei, și pe poteca dintre livezile tăcute ale oamenilor și pădurea care stă părete, mă opresc, ba ici, ba colo. Nu, aici nu poate să fie: îs copii, cloști cu pui, o catrință întinsă pe gard... Nu poate să fie nici colo: copii, zdrențe puse la uscat, o femee care țipă la uliu... Nu-i de badea Dobreanu!

Dar iată o văgăună adîncă, întunecată de niște molifți drepți ca luminarea, stăpîniți de vraja unei liniști neturburate. In fața lor, peste gard — o cocioabă singuratecă, veche și strîmbă, tupilată în umbra cîtorva meri bătrîni, cu dosul spre pădure.

Dacă nu e nici aici, n'are unde să fie!

Trebue căutat totuși, nu s'o fi zărind vre-un semn, ceva

din badea Dobreanu? De craca unui copac atîrnă un mănunchiu întreg de undițe. Bun! Și nu-i de mirare: ca orice vînător de samă, badea Dobreanu e și un păstrăvar de frunte! Alt semn și mai sigur: după capătul unui căprior al casei se zărește ascuns... un corn de vînătoare!

Aici, fără îndoială!

Dar ciudat: căsuța parcă ar arde. Prin toți porii și crăpăturile șindrilei izbucnesc trîmbe de fum des, care înoată pe deasupra grădinii până în pădure. Arde cu siguranță!

— Bade Dobrene, bade Dobrene!

Zadarnic strig de cîteva ori, nimeni nu ese, n'aude.

— Bade Dobrene, arzi!

Fără a mai lungi vorba, sar pîrleazul, ocolesc căsuța și es în fața ușii.

— Bade Dobrene, aici ești? Arzi!...

— He-e, d'apoi crezi că nu te-am auzit? — răspunde o voce cunoscută, din nourul care năvălea din casă. — Da parcă-i chip cu dihăniile astea? Hăț! Huși, obraznicilor! — se auzi moșneagul, abia reușind să gonească din casă vre-o doi purcei și cîțiva pui de găină, care dădeau buzna îndărăt. Afară! Huși, angării! Hăț, Onofrei!...

Reuși să scape în sfîrșit de musafirii nedoriți și așeză o scîndură deacurmeșizul ușii.

— Poftim! Pășește peste scîndura asta, că-i poznă cu... Huși, Bogheto! Hăț, Vasilică! Vă dau eu!... Poftim iaca, pe patu ista de lîngă ușă. Ori ici, mai în fund, că aista-i patu babei, Dumnezeu s'o erte. Poftim!

— E cam... fum, badeo, abia te zăresc...

— He-e, d'apoi fără fum crezi că mai țin grinzile astea, ori dranița depe casă? Și-apoi în fum de fag: îi dulce, nu ca cel de brad. He-e, d'apoi eu să te învăț? Puține nopți ai dormit dumneata cu noi prin pădure?... Poftim, poftim! Numai Dumnezeu te-a adus! Mă mir cum de ai nemerit. Da de fum...

— Era dulce tare, badeo, acolo în colibă, cînd a dat Dumnezeu și o ploaie. Dar, vorba-i... unde pun eu sticla asta?.. Doar ici, pe pat...

Moșneagul n'auzi bine.

— O... sticlă?...

— Oleacă de rachiu, badeo. Că mi-am zis: n'ai să vii la om cu otravă!

— Așa-i! D'apoi curat numai Dumnezeu te-a povățuit! Așa sărbătoare...

Și pe fața-i, cu tot fumul și întunerecul odăii, se revărsă lumina unei zile de Paști.

— Vezi, nu degeaba am visat eu, că ciocneam ouă roșii!

— Ca la carte: „Ouă vei visa — chef va fi!"

Chibzuim amîndoi unde să ne așezăm, unde să așezăm mai ales prețioasa sticlă și paharele, pe care avusesem prevederea să le iau de acasă, — cînd musafirii, abia scoși afară, hotărîră un asalt neprevăzut: Onofrei răsturnă scîndura dela intrare și țîșni drept subt patul babei. Vasilică după el. Bogheta și cu Porumbaca se strecurară printre picioarele stăpînului și începură a se învălmășa în jurul unei ulcele cu porumb, pe care o știau răsturnată de Onofrei.

— Huși! hăț! — se îndîrji moșneagul, gonindu-i din nou și căutînd să întărească mai bine scîndura dela intrare; căci dacă închidea ușa, se făcea prea întunerec.

Ordinea nu se restabili totuși decît după ce adunarăm toate grăunțele de subt pat și le așezarăm, cu oală cu tot, pe cuptor.

— Iaca, așa, lupt eu cu angăriile astea, — zise moșneagul și se necăjea să le gonească până în fundul curții.

— Lasă-i, badeo, că acum n'au ce să mai răstoarne. Lasă, că-i mai vesel așa!

Până se restabili definitiv liniștea, avui timp să mă orientez puțin. Nimic deosebit. Tot colțul din fund, din stînga, — aproape un sfert din odăiță, — e coprins de cuptor, împreună cu vatra și hornul, subt care fierbe o ulcică cu fasole. Mai tot atîta loc ocupă patul de lîngă ușă. Celalt colț din fund e ocupat de patul babei, mult mai scurt și mai îngust, — deasupra căruia se zărește un mic triunghiu neregulat și lucios, — oglinda încrustată în lutul păretelui, și în care se va fi privit pe vremuri femeia.

Ceva mai sus, la împreunarea celor doi păreți, pe policioara înegrită de vechime, se zăresc sfințeniile și sculpturile familiei: o iconiță afumată, un mănumchiu de busuioc, prăfuit și coprins de paiajeni, o sticluță cu aghiazmă și chipul unui general rus, afumat și el, dar cu pieptul plin de cruci. Aproape alături, întărit prin două stinghii înfipte în tavan, stă agățat un fel de pătul, de care va fi atîrnat îmbrăcămintea de sărbătoare a familiei, acum aproape gol.

Mult mai interesantă e poate arhitectura. Șoaldă și strîmbă, dar pe cît se vede, nu de vechime, ci încă dela început, oarecum din născare, căsuța e așa fel înțepenită prin cîteva furci și grinzi, așezate de-a lungul și de-a curmezișul păreților, încît să vrea parcă să cadă, și tot n'ar putea. Mai original e însă cadrul ușii, aproape oval. Cu ușorii și pragurile trebue să fi fost bucluc pe vremuri. Fiind, se vede, prea strîmbi și ușa închizîndu-se rău, oamenii au căutat să îndrepte lucrurile, umplînd cu lut golurile dintre ușă și ușori. Încît, la urma urmelor, sus, pe unde trece capul omului, intrarea e lăsată de tot îngustă; de asemenea și jos, unde picioarele n'au nevoie de loc mult. Și numai la mijloc, unde se cere mai multă lărgime, — cînd intri, de pildă, cu vre-un braț de lemne, sau de fîn, — intrarea e mult mai largă.

Fără să vreau, îmi amintesc de niște uși analoage, obser-

vate de A. Gide la tribul „massa", din Congo francez. Deosebirea e numai că la Massalii din Congo casele sînt mai întăiu de toate mult mai încăpătoare; al doilea, croiala intrării e făcută după statura și conformația quadrupezilor, conlocuitori ai omului, îngustă sus și jos, și largă numai la mijloc, în dreptul pîntecelui.

Se înțelege, căsuța nu-i lipsită de cusururi: e prea strîmtă, coprinde prea puțin aer, și nici prea curat; fereastra e prea mică, lasă prea puțină lumină; în odae e aproape întunerec. Dar supărarea nu-i mare: așa-i în casa omului! Dece-i casă? Vrei lumină, lărgime ori mirezme frumoase? Poftim în ogradă, afară. Ori chiar în pădure!

La drept vorbind, ar fi fost mult mai potrivit să eșim și noi la aer, să ne așezăm pe iarbă, subt un măr, sau chiar în pădure. Dar parcă te simți mai aproape de om, cînd îl vezi în casa lui, cu lucrurile și ființele din jurul lui: iconiță, busuioc, patul babei acoperit cu sumanul bărbatului, Onofrei și ceilalți...

* * *

Cinchiți pe un butuc în mijlocul odăiții, cu sticla și o străchioară de bureți iuți cu usturoiu, așezate jos, și subt stratul de fum de deasupra noastră, ne amintim trecutul.

— Eu, — zice bătrînul vînător, — ar fi să păcătuesc în fața lui Dumnezeu, dacă ași zice, că n'am trăit fericit. Fe-ri-cit, domnule!... He he! — rîde, auzind tusea lui Onofrei. — Nu-i place usturoiu!

— Nici rachiul!

— Da de unde! De, dacă-i angărie, dacă nu-i după chipu... cum zice părintele...

Mai cinstirăm.

— Eu, domnule, — urmează badea Dobreanu, — n'am prea avut copii. Așa, un băiat și o copchilă de suflet. Da i-am căsătorit de mult. Gospodărie tot așa: nici tu pămînt, nici sămănătură. Tot avutul — pădurea. Numai cobori pușca de colo, din cuiu, pui în traistă făina cu ciaunașul și — peste gard. Noaptea. Tiptil-tiptil și — sus la poiană, la pădure. Ori, dacă ai copou, îl pui pe o urmă bună și aștepți colo, pe plaiu...

— Și, până în ziuă, gata căpriorul!

— Ei, se mai întîmplă de rătăcești și o zi, și două-trei, ba și o săptămînă, — cum îi la treaba asta a noastră: nu-i și nu-i... Te gîndești uneori: oare femeia asta a mea... nu cumva... părăsită așa?... Femeia, și ea de colo: oare pe bărbatu ista al meu nu l-a fi mîncat ursul?... Dă, au dreptate și ele...

— Ți s'a întîmplat să ai buclucuri așa?...

— Nu prea, doar cînd eram mai tînăr. Și nu de alta, nu

că s'ar lega de tine, dar știi, om ești, cum să-l lași? Cînd colo...

— Buclucuri mari?

— D'apoi ia te uită la picioru ista. Ori chiar ici, la gît. Nu-i vorbă, tot omu mai cu cap, tot tu deasupra, dar ce folos? Știi cu cît am vîndut eu odată părintelui o piele de urs cît un bou? Cu șase franci! Și căprioru tot șase! Face să-ți bați capu, să-ți facă ferfeniță sumanu, ițarii?...

— Dar bine c'ai scăpat; că de suman...

— De scăpat, scapi; dar parcă odată nu m'a jucat unu o jumătate de zi?

— Te-a jucat!

— Că doar el nu-i ca porcu care, să zicem, dacă s'a răpezit la tine și tu te-ai dat deodată la o parte, s'a tot dus. Unde? Te caută ca omu! Iacă așa întinde labele pe după brad: tu la dreapta — și el la dreapta; tu încoace — el după tine! Nu face să te încurci cu bala; doar de ți s'a urît...

— Curat...

— Căprioru-i sfînt! Stai colo tihnit lîngă părău, ori pe plaiu, și deodată bu-u!... Pace, l-ai și încărcat în spate și — la sat: tiptil, colo, pe o potecuță mai dosnică. Pe înserate. L-ai atîrnat de brad, — am eu ici, în deal, un brad, — și îndată — acasă:

— Ei, ce mai e, femee? Nu se aude, nu se simte?...

— Bună pace, bărbate, bine c'ai venit, credeam că...

— Nimic, nimic?

— Pa-ace, nici o grijă!

— Bun. Fă focu, aleargă după rachiu, că eu îndată...

Îl deslegi de colo, te mai uiți în dreapta, în stînga și — țuști peste gard! Gata! Ce fripturi! Ce zămuri!... Ei, dar cu pază. Cu pază! Nici pămîntu!

— Nu te-au prins niciodată?

Bătrînul se întoarse spre icoană și făcu o cruce largă, apăsată, din toată inima.

— Mulțumescu-ți, Doamne, că ai avut milă de robul tău, Toader! Mulțumesc, Maică Sfîntă, că multe sute de căpriori, de cerbi, lupi, urși, am răpus cu mîna asta a mea, — de n'ar încăpea azi în toată livada asta; da de prins nu m'au prins! Ba... ce zic? Iaca, uitasem: ne-au prins odată, da eram mai mulți. Și să vezi cum.

Bătrînul sorbi din păhărel și urmă:

— Era ici o biată femee văduvă, una Ioana; avea și ea doi juncani. Dar știi, cap de femee: căzuse zăpada, și juncanii tot prin pădure, singuri, în legea lor.

Da numai aud într'o dimineață până în ziuă, ici, lîngă ușă:

— Bade Dobrene, fă-ți milă de o femee văduvă! Auzi? Sai, bade Dobrene!

— Ce-i, ce s'a intimplat? — eu de colo, de subt cojoc.

— Lupii, zice, badeo. L-au luat la mincare pe Florea. Și bietu Bujorel de-abia a scăpat cu fuga, mort de spaimă!

— Lupii?... Cind? Unde?

— Ici, zice, in gura văii. Și bietu Bujor de-abia a scăpat. Iaca așa gifie. Te rog, bade!

— Bine, aleargă, zic, după băieți; trezește pe Canciu, pe Tudorachi, — știi tu pe cine. Că eu îndată.

Mă îmbrac iute, iau pușca, se adună oamenii. Cind colo, din Florea — de-abia o jumătate, și lupii nicăeri...

— Vai, ce mă fac? — femeia de colo.

Lăsăm noi femeia să se bocească și ne luăm după urme. Căutăm încotro au luat-o, cîți au fost. Credeam că ne bagă prin cine știe ce stinci, tihărăi... Cind colo — dumnealor pe potecă, fără grijă, mă rog, pe poteca cea mare, care noi cu Tudorachi nu îndrăzneam să călcăm nici după împărtășanie, cînd ți-i sufletu mai curat!

Le dăm de rost: is șase, au luat-o spre gura Negrului. Tot șase și noi. Urcă Tudorachi cu unu, ca să-i hăituiască, ceilalți rămînem mai în vale, reschirați așa, pe coastă. Numai ce auzim pe Tudorachi de sus: po-oc! După el Hortolomei: bu-u! Da ei, în loc să fugă tot la deal, o iau pe coastă, dau de mine, dau de ceilalți. Bu-u! Bi-i-i!... Da se vede că așa a fost dela Dumnezeu: șase ei, șase noi. Unu n'a scăpat!...

Ii adunăm frumos, coborim la părău, îi juchim colo pe îndelete, atîrnăm blănile. Ne spălăm.

Trîntesc băieții un foc zdravăn, înfig cujba în pămînt, atîrnă ciaunu de mămăligă... Și o zi...! Se topise toată zăpada, zîmbea soarele ca o fată mare!...

Da numai iacată-l, ca din pămînt, pristavu!

— Ședeți, oameni buni, zice, mîncați. Da amu să nu mai ziceți că nu v'am prins!

Am amuțit cu toții, am înlemnit. Nici nu ne-am mai atins de mămăligă.

— Mergem, zice, la oficiu, la tîrg. Că acolo era pe atunci șefu.

Mergem noi așa, nici morți, nici vii. Sosim, intrăm la șef... Dar mai erau cu domnu șef încă niște boieri.

— Bine ați venit, oameni buni, zice. Da va să zică așa: puțin vă pasă de lege, de șef, de pădurari... Vă dau eu!

Tăcem chitic. Abia îngînă nu știu care din noi:

— Femee vădană, trăiți, domnule șef, patru copchii... Ne-am zis și noi: păcat de giuncan...

— Dacă vreți să ajutați pe o vădană, dece n'ați cerut permis? Ce vreți, așa, de capu vostru? Adecă dece n'am dat jalbă, de ce n'am așteptat? Mă rog, cum scrie la hîrtie.

Da domnu prefect de colo, că era și domnu prefect printre boieri:

— Da știi, domnule șef, zice, că oamenii cam au dreptate? D'apoi lupu nu te așteaptă cu permisu dumitale. Lupu a rupt, a stricat, și mîne-i peste șapte hotare. Și eu, zice, îs vînător.

— Așa-i, sărut mîna, cuconașule, lupu nu știe de hîrtii; lupu, dacă nu l-ai luat din pripă...

Ne-a mai venit și nouă, știi, inima la loc.

— Bală rea, cuconașule! Lupu nu dă chitanță...

— Eșiți afară, — zice domnu șef. — Așteptați!

Eșim, așteptăm...

— Măi Tudorachi, am înfundat criminalu! Ție nu-ți pasă, tu n'ai copchii, da noi iștialalți...

Da aprodu de colo, dela ușă, numai să rîdă:

— Tăceți, mă... st... Tăceți, că-i bine!

— Ce vorbești, bădicule?

— Cîte trei palme... s-st! Numai cîte două palme de romîn. Atîta!...

Așa noroc! De am rîs apoi tot drumu. Chiuiam și rîdeam!... Dar caută dumneata ce suflet! Boier, dar dacă-i vînător... Iaca, chiar dumneata: cu ochelari, cu ceasornic, dar vorbești cu noi, bei rachiu cu noi, va să zică înțelegi!

De plăcere că ne înțelegem așa de bine, mai cinstim.

— Sfînta zi de azi, bade Dobrene!

— Ploaie și belșug să dea Dumnezeu.

Ciocnim ca la Paști.

— Da să vezi dumneata cum am cîștigat eu odată zece lei dela un ministru! — zise bătrînul, bucuros că și-a mai adus aminte încă de un noroc în viață.

— Dela un ministru!

— Zece franci! Zece franci, care pe atunci cumpărai cu ei un bou! Da să vezi cu ce întîmplare. Că pela noi boieri așa vin mai rar. Da numai iacă, vine unu, cuconu Nicu, un boier mare din Chiatra. Ii fi auzit?

— Cum nu!

— Cu alți boieri. Cu niște puști — tot aur, tot argint... Cu băuturi, cu mîncări — ca la boieri. Cu slănină pentru oameni, cu rachiu — de toate. Numai — tot așa: îmi dă cuconu Nicu două palme, că dece nu mi-am luat căciula. Dar mai spre sară îi trece supărarea.

— Măi creștine, — zice, — ție ți-am dat eu azi două perechi de palme?

— Mie, zic, dar numai una.

— Cu atît mai bine, — zice, — că va să zică ți-a priit, ai și învățat politica. Mă, eu văd, zice, că tot tu ești mai voinic dintre toți. Să stai tu cu toporu, zice, lîngă domnu ministru.

— Mă rog, ministru. — Să nu tragi, zice; ai să tragi numai cînd ți-a zice dumnealui.

Bun. Ne așezăm noi în ţiitură, mai în vale, așa, după un brad. Eu cu toporu lingă dumnealui, dar și cu pușca ici, la îndămînă. Hăitașii de colo, de sus: ho! ho! teo!... Nu-i nimic, zic, oamenii, — știi cum îs oamenii... — gonesc vînatu înadins peste deal. Dar numai ce văd o namilă de porc cît un juncan! Se apropie, se oprește, ascultă, pufnește... Iar ascultă, iar se apropie. Amuș, zic, îi trage domnu ministru una... Cînd colo, dumnealui numai se lasă moale-moale... și galbăn ca ceara... Cînd am văzut eu treaba asta, numai întind pușca, și — bu-u!... de am umplut vâgăuna cu el! Și ca să nu mai rămîie supărare, — bă-ă-ă!... a doua oară, de s'a trezit și domnu ministru! S'a trezit și tot speriat așa, tot buimac:

— Chesca, chesca, Toadere? — Zice. — Porcu?... Ah. monghio... Tu, zice, l-ai împușcat? Monghio, monghio!

— Da de unde? Dumneavoastră, zic, cînd l-ați luat la ochi!...

— Așa-a... Da tu n'ai tras?

— Ba am tras, da numai așa, ca de nuntă...

— A-a! Dar ne-am speriat nițel!...

Și numai scoate doi de cîte cinci franci! Unu — nou-nouț, de-ți lua ochii!...

Și iaca așa. Da să vezi bucurie pe boieri, să vezi hiritiseală!

— Domnule ministru, — zice, — dacă nu erați dumneavoastră... Că noi, zice, n'am făcut nimic... Da ție, măi băiete, nu ți-a fost frică, zice, cînd ai văzut așa namilă?

— D'apoi noi, zic, ne temem să și intrăm în pădure, — da încă să mai dai ochi cu o bală așa de hioroasă! Da era de față, știi, și domnu șef... he-he!

— Și ce zicea? Ori te uitase?

— D'apoi că și dumnealui după ceilalți: sînt fericit, domnule ministru, așa de fericit, că va să zică în munții noștri...

Da cu ochii tot la mine... C'apoi chiar a doua zi a și pus un pădurar să mă urmărească. Atîta rău! Că dela o vreme nici nu-mi mai plăcea să umblu cu alții, cu gloată, cu zarvă. Nu, singur. Singur-singurel... Noaptea. Iai pușca de colo și — sus la poiană. A doua zi, mai pe înserate — la brad. Am eu ici un brad... Vii încetișor acasă, sai gardul și:

— Femee, nu se aude, nu se simte?

— Bună pace, bărbate, bună pace!

— Nimic, nimic?

— Pa-ace, nici o grijă!

— Bun. Făcu focul, dă fuga după rachiu, că eu îndată! Ce zămuri! Viață fericită, domnule! Feri-cită! Ei, azi dacă ar da Dumnezeu măcar bureți... o ploaie bună la noapte...

* * *

Ulcica cu fasole era fiartă de mult. Focul aproape se stinsese, se mai rărise și fumul. De afară pătrundea răcoarea

amurgului apropiat. Bogheta se tot pregătea să se așeze mai cu temeiu la culcare.

— Să mai cinstim, că așa sărbătoare... Îți spun: feri-cit! Singur-singurel... Pușca, și la poiană! A doua zi tiptil-tiptil...

— Femee, nu s'aude, nu se simte?

— Bună pace, bărbate, bună pace!

— Nimic, nimic?

— Pa-ace, nici o grijă!

— Bun. Fă focu, aleargă după rachiu... Ei, azi, se înțelege; de cînd mi-am vîndut pușca...

Moșneagul miji puțin din ochi, reținu o lacrimă, scutură din capul demult lipsit de plete, și turnă ce mai rămăsese în sticlă. Buna dispoziție îi reveni.

— N'am trăit degeaba... Fericit... Numai o ploaie bună... niște bureți...

Vorba-i fu întreruptă de o catastrofă întreagă. Bogheta, tot făcîndu-și vînt, ca să zboare pe pătulul de deasupra patului, atinse ulcica cu grăunțe și o răsturnă jos. Auzind sunete cunoscute, Onofrei și cu Vasilică fură într'o clipă în picioare. Pe subt pat și în toată odaia începu ronțăială grăbită și învălmășeală. Profitau de ocazie însă numai Vasilică și cu Onofrei, căci Bogheta și ceilalți se învălmășeau zadarnic, fără să nemerească ceva prin întunerec.

— Hăț! Hăț! Huși, angărie! — începu moșneagul, fără să mai poată repara paguba, căci Vasilică și Onofrei lucrau din răsputeri și nu se lăsau duși. — Ei, da las să se bucure și ei de sărbătoare! Lasă!

— Dacă-i chef, chef să fie! Noapte bună, bade Dobrene, și mulțumim, că bine am petrecut! Ferice de dumneata; așa noroc mai rar!...

* * *

Cerul era acoperit. De sus, din potecă, se vedea până în fundul văii, unde niște nouri cenușii, îngrămădiți peste alții mai întunecoși, se frămîntau a ploaie. Un fulger grăbit lumină o clipă toată valea, luci pe chelia goală a moșneagului, răzămat tinerește de parul pîrleazului. Mai puțin grăbit, dar hotărît și imperios, clocoti tunetul, ajungînd până în dreptul nostru.

— Noroc, bade Dobrene, vin bureții!

— Nor-roc să trintească Dumnezeu, vine belșugul! — rosti moșneagul, și puse căciula pe o ureche.

A. Frunză

Tratamentul tuberculozei

Tuberculoza, ca orice altă boală, trebue să fie tratată individual. Un tratament eficace se poate face deseori. Greutatea e că cei mai mulţi din bolnavi nu-l pot urma. Boală cu caracter social, tuberculoza cere o terapeutică socială. Achiziţiile clinicii şi ale terapeuticii, ca să fie cu adevărat de folos numeroşilor bolnavi care ar avea nevoe să beneficieze de ele, trebue să fie puse pe terenul economic şi social. Tratamentul rămîne individual după modalitatea pe care o prezintă boala, dar, ca să fie aplicabil, necesită măsuri colective de azistenţă socială. Medicul, cînd prescrie ca bază a tratamentului: odihna, aeraţia şi alimentaţia, ar trebui — cum spune malițios, dar judicios Bernard Shaw — să alăture la prescripţia lui şi un bon de rentă, mult mai util decît toate drogurile al căror folos e deseori contestabil. Cum nu dispune de bagheta magică care să transforme pe bolnavul sărac, aşa cum sînt cei mai mulţi dintre tuberculoşi, şi să-l facă să fie un om bogat, sfaturile lui rămîn numai deziderate platonice, fără putinţă de realizare. Bolnavul ascultă buimăcit că trebue să aibă o cameră în care aerul şi lumina să intre din belşug şi hrana să-i fie abundentă. Realitatea crudă e că locueşte într'o cameră mizerabilă, fără aer şi lumină şi că nici într'aceia nu se poate odihni, de oarece, dacă n'ar munci şi de multe ori din greu, nu şi-ar putea agonisi nu hrana peste îndestulare pe care i-o recomandă medicul aşa de bine intenţionat, dar nici codrul de pîne de care are nevoe el şi familia lui ca să nu moară cu toţii de foame, înainte de a muri el însuşi de boală. Medicul care caută pe tuberculoşi este pus astfel aproape pentru fiecare din ei în faţa chestiunii sociale cu toată apriga şi tragica ei înfăţişare. Nothnagel, clinicianul vienez care a fost nu numai un medic de samă, dar şi un suflet mare, spunea cîndva că e nevoe ca medicul să fie înainte de toate un om bun care, înţelegînd durerile şi lipsurile bolnavului, lipsuri pe care boala le măreşte şi le agravează, să ştie să caute

în ce fel le poate înlătura sau în orice caz atenua. El nu are însă posibilitatea să devină şi reformator social, oricît mizeriile la care azistă, produse de raporturi sociale care au la baza lor atîtea nedreptăţi şi anomalii, l-ar îmboldi în această direcţie. In cadrul organizărilor actuale, se mulţămeşte de aceia să cerceteze numai care ar fi mijloacele ca tuberculosul să poată fi îngrijit şi azistat. Medicii ajung astfel, cînd îşi înţeleg rolul, cei mai activi combatanţi în lupta socială contra tuberculozei, singura care poate da rezultate făcînd ca terapeutica individuală să fie cuprinsă în cadrul larg al terapeuticei sociale. Medicul, care caută un tuberculos, nu trebue, de aceia să fie numai un clinician şi un terapeut, ci şi un igienist în curent cu complexul stărilor sociale şi economice. El nu se poate încumeta să formuleze prescripţii care să dreagă ceiace izbeşte în aceste stări ca inconsecvenţe şi incoerenţe. Rolul acesta aparţine conducătorilor care, cînd ar voi să motiveze titlul la care aspiră, de oameni de stat, ar trebui să propună şi să caute să le aplice soluţii care să niveleze asperităţile sociale. Dintr'o adîncă compătimire pentru tot ceiace văd în jurul lor ca dureri şi suferinţe, medicii îşi simt obligaţia să aducă o contribuţie, ca în anumite laturi cel puţin ale stărilor sociale, îndatoririle de altruism şi de solidaritate omenească să fie ţinute în samă. Problema li se prezintă atunci ca o obligaţie imperioasă de azistenţă socială în organizarea de stat, de oarece, fără ea, orice terapeutică recomandată tuberculosului, rămîne iluzorie.

Se poate face mult pentru această terapeutică. S'a spus foarte exact că tuberculoza e cea mai curabilă din boalele cronice. Formula aceasta, aşa cum a fost enunţată de ftiziologul francez de mare renume Grancher, cuprinde în ea un mare adevăr, dar trebue să i se facă îndreptări adăogînd că boala se vindecă dacă e căutată la timp după anumite regule. Căutarea aceasta, oricît ar fi recomandată, nu poate fi însă de multe ori pusă în practică, de oarece bolnavul nu are mijloacele necesare pentru ea. Tuberculoza e departe de a fi boala care nu iartă, după cum i se spune încă deseori în termeni care corespund unei greşite resemnări. Nu numai medicii, dar toţi cei care i-au cunoscut de-aproape, îşi reamintesc de bolnavi care cu 30-40 de ani în urmă au avut toate simptomele de tuberculoză şi în primul rînd pe cel mai impresionant din ele: expectoraţia de cantităţi mari de sînge, hemoptizii abundente şi după cîteva săptămîni sau cîteva luni de căutare s'au îndreptat aşa de bine, încît trăesc încă fără să mai aibă nici un neajuns depe urma boalei lor. O altă dovadă de curabilitatea tuberculozei, e că la autopsii făcute la morţi de afecţiuni diferite, se găsesc cicatrice de leziuni tuberculoase. Naegeli, la Zürich, a constatat aceste urme de leziuni tuberculoase la 97 la sută din adulţi. Medicul

ligist francez Brouardel consemnează în publicaţiile lui că la autopsii făcute la Morga din Paris găsea în plămîni la cadavre provenite dela indivizi la care cauza morţii era de altă natură decît de tuberculoză, tuberculi calcificaţi, mici masse compacte, avînd aparenţa că sînt tencuite în var. La examinarea lor se constată că aveau structura caracteristică a leziunilor tuberculoase şi ca probă peremptorie deseori şi prezenţa bacililor tuberculoşi. Constatările de pe cadavre sînt complectate prin cele de pe oamenii vii. Prin reacţiile cu tuberculină, substanţă specifică extrasă din bacilii tuberculozei la care nu reacţionează decît cei cari au în organismul lor germenii boalei, s'a ajuns la rezultatul că sînt localităţi în care peste 90 la sută din populaţie reacţionează pozitiv.

Toate aceste constatări duc la concluzia că între organismul omenesc şi bacilul tuberculozei există un acord şi că se tolerează reciproc trăind împreună într'o simbioză, într'o tovărăşie perfectă. E o veche asociaţie care durează din timpuri imemoriale — din Rig-Veda, poemă indică, din autopsiile făcute pe mumiile egiptene şi din aluziile la simptomele ei cele mai caracteristice, în literatura antică a Persiei, a Chinei, trecutul îndepărtat al tuberculozei reese în mod evident — aşa încît bacilul a avut timp să se acomodeze cu organismul omenesc. Observaţiile acestea ne permit să fim de un optimism destul de mare, cînd socotim pentru viitor *sorţii de îndreptare* ai tuberculoşilor. Boala e curabilă *în aproape toate fazele ei*. Se va spune, — *observaţia e exactă*, — că cicatricele găsite la autopsiile celor cari au sucombat de afecţiuni de altă natură decît de tuberculoză corespund unor leziuni abortive, leziuni care, deabia apărute s'au stins repede. Boala însă, cînd prinde rădăcină adîncă în organism, e o boală gravă, greu de tratat şi încă şi mai greu de vindecat şi omoară de aceia, destul de des după un lung calvar de dureri şi suferinţe.

Totuşi chiar bolnavii înaintaţi, unii din ei cel puţin, cînd sînt căutaţi după nouăle cuceriri ale terapeuticei, se pot vindeca sau în orice caz îndrepta aşa de mult, încît starea lor să fie compatibilă cu o lungă existenţă. Proba e dată nu numai prin observaţiile culese de medici competenţi, dar şi prin documentaţia, foarte obiectivă şi care nu suferă contestaţii, pe care o oferă radiografia. Imagini radiologice comparative, înainte şi după tratament, arată că leziuni mari, mergînd uneori până la caverne, se limpezesc şi ajung să dispară sau lasă urme de cicatrice solid constituite după un timp oarecare de căutare.

Cînd acestea sînt faptele, e o mare anomalie şi o mare cruzime ca atîţia bolnavi care s'ar fi putut îndrepta şi uneori vindeca să fie abandonaţi fără căutarea pe care prin propriile lor mijloace n'au putinţa să o urmeze. Boala e de lungă durată şi e nevoe de mult timp şi de multă răbdare pen-

tru ca rezultate terapeutice să fie obţinute. Formula că e cea mai curabilă din boalele cronice, trebue să fie complectată în sensul că e şi cea mai cronică din boalele curabile. Dacă bolnavul ar şti şi ar putea să se caute dela început, de cînd boala se instalează în organismul lui, timpul de căutare ar fi mult mai scurt.

Pidoux, clinicianul francez spunea cu multă tristeţe, în care intra şi multă amărăciune, că în general, cînd un bolnav de tuberculoză se prezintă ca să fie examinat, medicul constată nu cum boala începe, ci cum sfîrşeşte, deoarece de obiceiu, bolnavul cere o consultaţie cînd leziunile sînt foarte înaintate. Începutul boalei trebue să fie socotit subt aspectul lui clinic, nu anatomic, pentrucă altfel ar urma ca toţi să se caute de tuberculoză, deoarece la un moment dat, nu e nimeni aproape cînd a ajuns la vîrsta adultă care să nu aibă în organismul lui germenii boalei.

Tuberculoza se dobîndeşte în copilărie. Etapa periculoasă e cea a primilor trei ani şi mai cu deosebire a primelor luni din anul întâiu al vieţii. La această epocă, molipsirea produsă e foarte gravă şi constatarea boalei e echivalentă cu o sentinţă de moarte, deoarece boala omoară de cele mai multe ori şi în proporţie de aproape sută la sută din cazuri. Dacă prin măsuri de organizare de azistenţă, păstrînd regulele de profilaxie în jurul bolnavilor înaintaţi, cu care copiii mici vin în contact, se reuşeşte să se amîne posibilităţile de contaminare până la o vîrstă cînd copilul devine mai rezistent şi dacă dozele de bacili infectanţi nu sînt masive şi repetate, ci fracţionate şi mici, molipsirea care rezultă e de mai puţină gravitate. Se produc manifestări neînsemnate ale boalei cu focare mici în organe — plămînul în primul rînd — şi cu localizări în ganglioni. Bacilii stau închişi acolo ca într'o citadelă, creînd chiar o stare de relativă imunizare. Apărarea care rezultă de pe urma acestei imunizări nu e atît de solidă ca în boalele infecţioase acute şi nu poate să împiedice totdeauna ulterior izbucnirea boalei. Subt influenţa boalelor de altă natură, care se pot produce, ca şi a lipsurilor şi oboselilor inerente traiului celor mai mulţi, rezistenţa organismului e înfrîntă şi boala reapare. Momentul cînd această reinfecţie — fie că provine din redeşteptarea focarelor vechi, fie că se produce prin infecţii noui venite din afară — devine aparentă, trebue cît de repede prins. Cu cît tratamentul va fi mai precoce, cu atît va da mai bune rezultate. Simptomele revelatoare pentru diagnostic: oboseala, deprimarea generală, tusea, lipsa de apetit, febra uşoară, sînt neglijate. Bolnavul nu le dă atenţie. Boala loveşte în primul rînd pe cei obidiţi, cari se trudesc ca să subsiste ei şi familia lor. Necazurile la ei sînt în programul vieţii. Mizeria fizică a lipsurilor, mizeria morală a nemulţumirilor în care se sbat contra unei

soarte vitrege care îi urmărește și îi apasă, sînt pentru ei cronice. Simptomele care trădează boala, le pun de aceia pe socoteala traiului lor chinuit. Destul de des, tuberculoza poate să înceapă ca manifestație clinică și cu simptome acute care simulează gripa. Bolnavii și uneori și medicii nu-și dau sama că subt aparența de gripă leziunea tuberculoasă ia sediu, se instalează în organism. Ei nu merg să le lămurească la un medic unde ar putea găsi îndrumări, fie pentrucă nu au de unde să știe că subt aceste simptome se ascunde tuberculoza, fie pentrucă nu au unde și cum să fie examinați. Dacă s'ar face și la noi o propagandă intensă și stăruitoare asupra felului cum boala începe și dacă am avea o organizare de dispensare bine instalate, conduse de medici competenți, bolnavul ar putea dela primele semne suspecte de boală să afle dacă într'adevăr ele sînt datorite tuberculozei sau dacă sînt în legătură cu turburări organice de altă natură. Intervine încă un factor pentru a întîrzia căutarea. Uneori medicul, după ce o explorare cît de amănunțită, atît cît o poate face, i-a permis să ajungă la concluzia că bolnavul care i se prezintă pentru examinare e tuberculos, socotește prudent să nu se pronunțe categoric ca să nu alarmeze pe bolnav și familia lui. E o greșală de a tăinui diagnosticul boalei la începutul ei, de oarece în faza aceasta e perfect curabilă și orice aminare ca să se aplice un tratament e în dauna bolnavului. Chiar în fazele foarte înaintate ale boalei, cînd orice căutare e sortită să dea greș, evitînd de a face să înțeleagă pe bolnav că e pierdut, de oarece ar fi o cruzime inutilă, familia trebue să fie înștiințată ca să caute să evite — cît se mai poate evita, de oarece au fost până atunci destule ocazii de molipsire — contaminarea celor dimprejurul lui.

Tuberculoza nu mai are actualmente reputația sinistră pe care o avea înainte. Consumpția organismului, de unde și termenul de *ftizie* (în grecește *ftizis* înseamnă consumpție), care se produce cînd boala s'a înfipt adînc în organism, îi adusese această reputație. Acum, cu tratamentele introduse pentru cura ei, — dacă sînt aplicate la timp, — tuberculoza ajunge mult mai rar în faza de consumpție. Niemayer spunea foarte bine că pericolul mare pentru un tuberculos e să devină ftizic. Sînt numeroși bolnavii, chiar înaintați, care s'au vindecat dînd astfel cea mai bună probă de curabilitatea boalei. Se merge până la exagerarea în sens contrariu, de oarece familiile exigente socotesc că bolnavii cu leziuni foarte mari se pot vindeca, și încă repede, și că totul depinde de medic a cărui competență, oricît ar fi de reală, e pusă la grele încercări.

Diagnosticul de tuberculoză se poate deci enunța și trebue să fie enunțat spre cel mai mare avantaj al bolnavului și al familiei lui. Diagnosticul trebue să fie bine chibzuit înainte

de a fi formulat. El nu trebue să fie pronunțat cu ușurință de oarece atrage ca sancțiune terapeutică, regule de cură care scot, cel puțin vremelnic, pe bolnav din circulație, sustrăgîndu-l dela ocupații care sînt deseori singura lui resursă de traiu. Sunt numeroși bolnavii închipuiți, neurastenicii de tot felul cari avînd fobia tuberculozei sînt așa de convinși de boala lor încît solicită stăruitor dela medici să li se confirme aprehensiunile, temerile devenite la ei o idee fixă. Medicul are datoria, cînd își dă sama că aceste temeri sînt cu totul neîntemeiate, să întrebuințeze toată puterea lui de convingere ca să scoată pe bolnavul închipuit din fobia lui. Sînt destul de numeroși bolnavii reali ca să nu lăsăm să se creeze și bolnavi imaginari. Cînd diagnosticul e bine stabilit, bolnavul are datoria să se caute, datorie față de el, de ai lui, de colectivitate. Indreptîndu-se, și cu atît mai mult vindecîndu-se, el redevine un factor util social și nu mai răspîndește boala în jurul lui.

Pentru tratament, ceiace organismul, natura — „natura medicatrix", natura tămăduitoare ziceau cei vechi — face la atîți bolnavi care se vindecă spontan, trebue să imite și arta doftoricească. In definitiv, bolnavul se vindecă pentrucă organismul lui pune în joc mijloacele de apărare și de rezistență de care dispune. O igienă bine înțeleasă e de un mare ajutor în lupta organismului contra atacurilor bacilului tuberculozei. Tratamente specifice nu există. Serurile, vaccinurile nu și-au făcut nici unul proba definitivă a eficacității lui. Sărurile de aur care la un moment dat după lucrările lui Möllgard deșteptaseră mari nădejdi, nu și-au ținut făgăduelile. Fără a da rezultatele care se anunțau, aurotherapia poate uneori — ea nu e un tratament specific dar provoacă reacții care dacă nu sînt prea intense pot fi utile, în jurul focarului tuberculos — să fie încercată, punînd o mare prudență pentru dozele întrebuințate. Temeiul, baza, o constitue cura igieno-dietetică: odihna, aerația, alimentația bine cumpănite și bine aplicate. Punctele acestea din cură, ar merita lungi desvoltări. Odihna trebue să fie înțeleasă totală, bolnavul stînd culcat întins de cîte ori e febril. De fapt odihna e cel mai bun tratament al febrei. Aerația trebue să fie permanentă ziua ca și noaptea, mai cu deosebire noaptea cînd la orașe, unde locuesc așa de mulți tuberculoși, aerul e mai curat de oarece circulația trepidantă de pe strade cu praful pe care-l ridică e aproape suspendată. Se acordă în general destulă importanță alimentației dar nu se dă aproape nici o atenție aerului pe care-l respirăm. Totuși pe fiecare zi facem să treacă prin plămîni zece mii litrii de aer dar ne interesăm foarte puțin de calitatea lui. E un fapt care arată cît e de esențial actul respirației : pentru alimentație putem suporta zile întregi lipsa de hrană ; suspendarea

respirației în timp de cîteva minute numai poate fi însă mortală. Alimentația trebue să fie înțeleasă, în așa fel, că bolnavul să ia o hrană substanțială care să-i acopere deficitul organismului încercat de boală pe lîngă pierderile obișnuite ale schimburilor nutritive. Nu trebue însă să se ceară excese în alimentație care nu sînt suportate de tubul digestiv al bolnavului. Formula cea mai potrivită e ca bolnavul să ia ca hrană atît cît asimilează. Tratamente simptomatice sînt destule, prea multe chiar ca în toate boalele pentru care nu există un tratament specific propriu zis. Nu trebue să se abuzeze de ele. In caz de tuse rebelă, de febră mare care taie apetitul, de istovire a puterilor, calmantele, febrifugele, tonicele întrebuințate cu discernămînt — cel mai bun dintre ele e untura de pește în compoziția căreia intră grăsimile fosforate bogate în vitamine și cele care au drept bază arsenicul, element folositor de oarece compensează pierderile produse de schimburile nutritive exagerate la tuberculoși — în limita toleranței lor, pot să fie în unele cazuri utile. E preferabil însă să se prescrie cît de puține medicamente și bolnavul să ajungă la convingerea că cel mai bun tonic e o alimentație îngrijită, cel mai bun mijloc de combatere a febrei odihna complectă cu o aerație largă și cel mai bun calmant al tusei, cura igieno- dietetică, în general, care îndreptînd plămînul bolnav suprimă cauza care produce tusea. Nu e totuși zi în care tratamente nouă pentru tuberculoză să nu fie preconizate cu mult sgomot și cu multe pretenții. Siropuri, pilule, ierburi și cu atît mai mult seruri și vaccinuri sînt proclamate că au virtuți extraordinare. Bolnavii stau la pînda miracolului și au tendința să alerge către făcătorul de minuni care le făgăduește vindecarea în cîteva zile sau cel mult în cîteva săptămîni. Sugestia produsă de nouăle tratamente oricît ar fi de puternică, — e arta șarlatanilor de a o face cît de puternică, — cum nu are nici o bază reală, sfîrșește prin a-și pierde efectele. După ce moda lor a trecut — medicațiile ca toate îndeletnicirile omenești își au epoca lor de glorie, cînd un capriciu al modei le pune în evidență — tratamentele acestea dispar unele după altele într'o meritată uitare. Bolnavul, vindecat nu de boală, dar de iluzia lui, a avut timp să-și piardă și banii cîți îi avea și puțina sănătate care îi mai rămăsese și revine, din nenorocire de multe ori prea tîrziu, la tratamente, care și-au făcut probele și care fără toba mare a reclamei, i-ar fi putut fi de folos.

Instinctiv de altfel, bolnavul recurge la ele. E o veche credință la tuberculoși că „aerul" vindecă. Cura de aer are pentru ei puterea tradiției. Bolnavii se duc la aer din timpuri străvechi dar se duc prea mult și prea des și cînd trebue și cînd nu trebue. Biciuirea organismului de aerul curat al munților — marea e de cele mai multe ori dăunătoare, pentru formele pulmonare ale boalei de oarece e prea stimulantă și poate provoca stări congestive — redeșteaptă apetitul, aduce somnul și prin activarea schimburilor nutritive, reface un organism în care aceste schimburi lîncezeau. Pentruca aceste reacții salutare să se producă, e nevoe ca organismul să fie încă în stare să răspundă la stimulația produsă de cura de aer. In fiecare an, la epoca verii, începe exodul tuberculoșilor către stațiunile climatice. Se fac multe greșeli în această privință, socotind că stațiunile acestea le-ar putea fi utile, în orice stadiu al boalei. Pentru bolnavii care sunt în plină evoluție activă a boalei, cura de aer nu numai că nu e le de folos, dar le poate fi direct dăunătoare. Ei pleacă în necunoscut părăsindu-și domiciliul, unde de bine de rău reușiseră să aibă un confort atît cît mijloacele lor le permiteau să-l aibă. In camere de hotel sau în alte locuințe neîncăpătoare, ei își fac o cură incomplectă, cu un repaos care deseori e foarte relativ și cu o alimentație care în multe cazuri e insuficientă și defectuos preparată. Pe urmă sînt și tentațiile la petreceri, în aerul încărcat al cazinourilor, cărora bolnavii cu o voință nu prea fermă, nu știu totdeauna să le reziste. Excursiile cînd sînt obositoare — cei mai mulți tuberculoși trebue să păstreze un repaos aproape complect — pot provoca adevărate dezastre. Toți cei cari au văzut și cu atît mai mult medicii cari au căutat tuberculoși în stațiunile climatice, cunosc cazuri de boală care în loc să se amelioreze, s'au agravat în aceste stațiuni. Un punct trebue încă relevat. In aceste stațiuni, tuberculoșii pulmonari cred nemerit — în agitația lor socotesc că va fi cu atît mai bine pentru ei cu cît vor face mai multe tratamente — să complecteze cura de aer cu cea de soare.

Tuberculoșii cu leziuni evolutive își congestionează ușor plămînii și expunîndu-și pieptul la soare, își provoacă deseori hemoptizii abundente. Cura de soare făcută fără nici o directivă, e un non-sens și o calamitate. Tuberculoșii pulmonari — la cei cu leziuni externe osoase, ganglionare, cura de soare după anumite regule poate să fie utilă — trebue să fie puși în gardă, nu numai să nu abuzeze, dar nici chiar să uzeze de această cură.

Tuberculosul nu e nevoe să fie socotit ca un ciumat de care cei sănătoși să fugă pentru a evita o contaminare pe care mulți o cred fatală și instantanee. Fobia, groaza de el e o cruzime și o nedreptate. Tuberculoza nu se ia din norocire la adulți decît greu, prin contacte prelungite și repetate dela bolnavii care au leziuni deschise dar nu sînt instruiți cum să păstreze — sau chiar instruiți, nu le păzesc — regulele de profilaxie. Promiscuitatea deplorabilă, care se constată încă așa de des în stațiunile climatice, unde, în aceiași pensiune sau hotel, tuberculosul înaintat e vecin de cameră cu un con-

valescent de o boală acută sau cu un neurastenic deprimat, are mari inconveniente. Bolnavul care-şi tăinueşte boala şi. ca să nu se afişeze, nu ia măsuri de profilaxie, reprezintă un pericol destul de mare de contagiune.

In legea balneo-climatică, care ca multe alte legi se aplică aşa de puţin la noi, e prevăzută o dispoziţie după care tuberculoşii cu leziuni deschise — la ei boala după legea combaterei tuberculozei trebue să fie declarată — nu pot să-şi facă cura intr'o staţiune climatică decît luîndu-şi obligaţia că se vor conforma unor anumite regule pentru a feri pe cei sănătoşi de molipsire.

In alegerea localităţii climatice presupunînd că e indicată pentru tratament, trebue mult discernămînt. Pentru tuberculoşii cu leziuni limitate care sînt la începutul boalei ca şi pentru cei cu leziuni cicatrizate, scleroase, cura de altitudine atît cît se poate realiza la noi, le poate fi de folos. La cei cu leziuni nu prea înaintate dar care au totuşi tendinţa să fie evolutive, altitudinea medie, dealurile, colinele sau chiar locurile de şes din preajma pădurilor cînd sînt bine expuse, sînt preferabile atmosferei încărcate a oraşelor, şi de aceia pot să le fie recomandate.

Grija mare, oriunde bolnavul şi-ar face cura, e să aibă asigurat confortul. Fără confort, o staţiune chiar *ideală strică*, e dăunătoare. Confortul necesită însă cheltueli şi ele nu pot fi suportate de mulţi dintre bolnavii care au mijloace materiale restrînse. Medicul, cînd e consultat asupra unei cure climatice, trebue să pună în cumpănă toţi aceşti factori sociali şi economici, înainte de a o autoriza. Ceeace se întîmplă deseori e că bolnavul se dispensează de sfatul medicului şi din propria lui impulsie aleargă să facă cura de aer riscînd astfel deseori adevărate dezastre. Pe cale de propagandă, bolnavii trebue să fie lămuriţi asupra primejdiilor acestei cure cînd indicaţiile ei şi posibilităţile ca să fie aplicată nu sînt bine chibzuite şi bine calculate. Prin cura igieno-dietetică, cînd e realizabilă — ea e în funcţie de mijloacele materiale ale bolnavului şi cînd e sărac, de posibilităţile de asistenţă socială — rezultatele sînt foarte bune dacă bolnavul are încă păstrată o suficientă rezistenţă a organismului ca să poată înfrînge boala. Bolnavul trebue să colaboreze cu medicul şi să urmeze strict sfaturile date. Cînd însă leziunile sînt înaintate şi rezistenţa organismului e uzată, trebue căutată o complectare a curei igieno-dietetice prin metode care să-i împlinească lipsurile. Printre aceste metode, pneumothoraxul artificial ocupă un loc de căpetenie. Punerea la odihnă a plămînului bolnav prin insuflaţii de aer steril sau de azot în plevră, pneumothoraxul artifical e cea mai strălucită achiziţie în domeniul tratamentului tuberculozei. Bolnavi cu leziuni înaintate socotiţi incurabili cînd leziunile lor sînt unilaterale, celalt plămîn fiind intact sau foarte puţin atins, se îndreaptă şi deseori se vindecă prin acest tratament. Aplicat încă la noi pe o scară foarte restrînsă, el îşi lărgeşte din ce în ce mai mult indicaţiile, mai cu deosebire pentru formele care încep cu simptome acute care simulează gripa. Diagnosticul în aceste forme se face nu atît prin semnele clinice, foarte puţin apreciabile sau chiar nule, deoarece focarul e profund, inaccesibil la ascultaţie şi redus ca dimensiune, cît prin radiologie şi laborator (examenul sputei). Cum leziunile acestea pot să evolueze repede pînă la caverne, pneumothoraxul cînd e imediat aplicat, poate fi salvator. De acest tratament nu beneficiază la noi decît foarte puţini privilegiaţi. El se aplică, cînd indicaţiile sînt stabilite, bolnavilor primiţi în rarele noastre sanatorii şi bolnavilor particulari care se adresează medicilor specialişti, şi ei reduşi ca număr, ca să le aplice această metodă de căutare.

Pneumothoraxul ar trebui să fie pus în practică pe o scară întinsă ca o măsură importantă de terapeutică socială. El are o motivare nu numai clinică, dar şi economică. Rist şi Hirschberg au făcut o socoteală doveditoare în această privinţă, notînd pe de o parte cheltuelile tratamentului fie că au fost suportate de bolnav fie că au fost în sarcina colectivităţii şi pe de altă parte cîştigul care rezultă din salariul încasat de bolnavii îndreptaţi prin aplicarea lui. Salariul a fost cu 50 la sută superior cheltuelilor.

Statisticele făcute pe mii de cazuri — le-am citat în rapoartele mele dela adunările generale ale Societăţii pentru profilaxia tuberculozei pentru bolnavii trataţi în alte ţări şi la noi — stabilesc că la 40-50 la sută din cazuri se obţin rezultate favorabile. Bolnavii redobîndiţi ca factori de productivitate economică, ar fi fost în marea lor majoritate pierduţi, deoarece pneumothoraxul artificial se aplică în primul rînd în cazurile de leziuni mari evolutive pentru care metodele obişnuite de tratament simptomatic nu mai sînt, de cele mai multe ori, de nici un folos. La jumătate din cazurile tratate, cînd pneumothoraxul poate fi făcut în bune condiţii, după trei luni expectoraţia încetează sau, cînd persistă, bacilii dispar. Se sting astfel numeroase izvoare de molipsire aşa încît din punct de vedere profilactic avantajele metodei sînt foarte mari. Rezultatele obţinute sînt în legătură cu starea socială a bolnavului. Cînd se pot odihni în timpul tratamentului, aşa cum se obţine uşor dela bolnavii bogaţi din clientela particulară, 50 la sută din ei se îndreaptă aşa de bine, încît îşi menţin rezultatele, după cinci ani, întregi. Dacă sînt obligaţi însă să muncească prea repede, înainte de o jumătate de an dela începutul tratamentului, cum ameliorarea obţinută nu e încă solidă, capacitatea de muncă recîştigată scade şi nu poate fi păstrată decît la 25-30 la sută din cazuri.

Cînd diagnosticul tuberculozei evolutive va fi făcut la timp, pentru a nu întîrzia un tratament a cărui eficacitate e dovedită, şi măsuri de azistenţă socială vor fi suficient introduse, pentru ca bolnavul în timpul tratamentului să nu muncească sau să muncească moderat, aşa încît să nu-şi compromită rezultatele obţinute prin cură, pneumothoraxul va da roade din ce în ce mai bune. S'a mers şi mai departe pentru a extinde indicaţiile acestei metode şi în unele cazuri s'a socotit că se poate aplica pneumothoraxul bilateral. El se face concomitent sau la intervale la ambii plămîni, cînd unul din ei e însă mai puţin atins, leziunile prezintînd totuşi şi la acesta o tendinţă uşor evolutivă. Unele rezultate favorabile, obţinute chiar în cazuri de acest fel, sînt o încurajare pentru ca această modalitate a aplicării pneumothoraxului artificial să merite să reţină atenţia practicienilor ca o încercare permisă care cîteodată duce încă la îndreptări în forme foarte grave ale boalei. Pentru pneumothoraxul artificial se întrevăd nouă şi mari perspective nu numai terapeutice, dar şi sociale. Extensia metodei intră nu atît în sarcina şi atribuţiile medicilor practicieni, cît a autorităţilor şi grupărilor sociale care au îndatorirea să asigure azistenţa bolnavilor în timpul întrebuinţărei ei.

Cînd pneumothoraxul artificial nu e realizabil, din cauză că spaţiul liber unde s'ar putea introduce aerul steril pentru a comprima plămînul nu poate fi găsit deoarece există aderenţe pleurale, se recurge la alte metode de tratament. Se intervine atunci printr'o adevărată chirurgie pulmonară, rezecînd nervul — frenicul — care pune în mişcare diafragmul. Muşchiul acesta al cărui rol în respiraţie e capital e astfel paralizat. Prin ridicarea lui, plămînul bolnav e comprimat şi întrucîtva imobilizat. Dacă nici rezecţia frenicului nu dă rezultate suficiente, ca resursă ultimă se pot tăia coastele din jumătatea toracelui în care plămînul este bolnav în scop de a-l imobiliza. Toracoplastia, operaţie grea şi anevoioasă, a permis în unele cazuri supravieţuiri de lungă durată şi uneori vindecări quasi-complecte.

Tuberculoza, fără să poată fi complect stăpînită printr'un tratament specific, e încercuită din toate părţile prin tratamente de tot felul. E o schimbare radicală faţă de ceiace era în trecut. Trebue să ne gîndim că numai cu un secol în urmă pînă la Laennec, clinicianul genial care a individualizat-o, tuberculoza era confundată în haosul maladiilor pulmonare şi tratamentele preconizate erau absurde şi puerile.

In vremea noastră, delicioasa ducesă Decazes, soţia ambasadorului francez la Londra, de care vorbeşte Chateaubriand cu o tandreţă infinită ca de o mare victimă, ar fi fost tratată cu totul altfel decît prin lăsări de singe, pentru atîtea simptome ca şi pentru hemoptiziile ei care nu mai încetau.

Pauline de Beaumont n'ar fi murit probabil nici ea aşa de tînără la Roma, înconjurată de dragostea şi devotamentul aceluiaşi Chateaubriand şi ar fi putut să-i fie păstrată, ca să-l inspire mai departe. Dintr'un trecut mai depărtat, în al XV-lea veac ni se evoacă şi ne răsare în minte figura frumoasei Simonetta, imortalizată de Botticelli în tabloul lui celebru „Primavera". Simonetta a murit la 23 de ani, după tratamente unele mai absurde decît altele, pe cînd medicii ce certau între ei asupra diagnosticului, aşa cum relatau ştafetele trimise oră după oră de la mare, unde-şi făcea cura, lui Juliu de Medicis, — *„pensieroso"*, gînditorul din sculptura celebră a lui Michel Angelo, — inconsolabil că pierde pe frumoasa florentină care îi inspirase o pasiune adîncă. Marie Duplessis, „dama cu camelii' pe care medicii epocii o tratau bizar cu emanaţii din grajduri, ar fi durat şi ea cu siguranţă mai mult decît durează rozele, „spaţiul unei dimineţi". Alexandre Dumas nu şi-ar fi scris însă piesa de teatru şi Traviata n'ar fi murit în opera lui Verdi cu acompaniamente şi tremoluri de orchestră.

Tragedia e că astăzi încă atîtea vieţi tinere care cuprind unele din ele atîtea mari nădejdi pentru realizări în viitor, sînt lăsate să se stingă înainte de vreme, deoarece nu avem organizată o azistenţă suficientă care să permită aplicarea unor metode de tratament a căror eficacitate e dovedită. Cînd această azistenţă va fi nu numai un deziderat, dar o realitate, tuberculoza va fi învinsă pe aproape toată linia şi atîtea suflete mari şi atîtea minţi alese, legiunea întreagă de muncitori cu mîna şi de muncitori cu mintea, vor putea fi păstrate spre cel mai mare folos al patrimoniului ţărilor care vor şti să fie la înălţimea îndatoririlor care le incumbă ca organizări sociale şi sanitare.

Dr. S. Irimescu

Adormind...

Ţi-ai desbrăcat de haine ca de-o coajă
Migdala trupului cu gust amar,
Şi patul jos — ca valul de pe plajă —
Primeşte alb nepreţuitul dar.

Răcoarea inului îţi dă o tremurare
Uşoară, ca o boare peste iaz.
Pleoapele se lasă. Cu mirare,
Iţi recunosc un alt al tău obraz.

O clipă tai cu mina moartă valul
Imaginar la ţărmul rătăcit,
Inotătoare, părăsindu-ţi malul
Cu puf uşor de perini vătuit.

Dar ape moi în juru-ţi se revarsă,
In svon subtil, cu legănări de somn.
Alunecă... Ascultă... Parcă ar'să
Se facă un străin pe tine domn.

Tot trupul mlădios te părăseşte
Şi mînile legate până'n zori..
Ce singură imi stai — copilăreşte —
Din vîrf de frunte până la picior!

Inlănţuito, ce priveşti? şi unde,
Liane, — vise, — o păstraţi de-acum?
Zadarnic... Mîne n'o să poţi răspunde,
Statue, răsărind din ţări de fum.

Ion Pillat

Spiritul american

Orice judecare a Americii, credem, trebue să pornească, oricare ne-ar fi punctul de vedere, dela două fapte fundamentale, fără de care consideraţiile asupra vieţii şi spiritului Statelor-Unite nu pot fi decît viciate şi incomplecte. Primul fapt este că americanii de azi nu mai sînt anglo-saxoni; mai exact, ei nu mai pot fi consideraţi ca o simplă variantă a rasei anglo-saxone pusă în condiţii deosebite. Al doilea fapt este acela că America de azi nu este o naţiune în faza prematură, aşa cum unor teoreticieni increzători intr'un anumit antropomorfism istoric şi evoluţionism lent, le place să interpreteze viaţa şi progresul popoarelor.

Dacă aceste două fapte sînt observate, dovedite şi acceptate, explicarea unicităţii de viaţă şi de condiţii a Statelor-Unite devine posibilă şi, credem, de-o perfectă continuitate logică. Ceiace ne propunem acum este tocmai a dovedi aceste impresiuni, ce nu pot scăpa nici unui observator atent, care trăeşte printre americani şi caută să-i înţeleagă.

I

Americanii de azi, deşi vorbesc o limbă aproape de cea engleză, iar sîngele lor este în mare măsură anglo-saxon, nu mai au din caracteristicile britanice decît foarte puţin. Americanii au din caracteristicile engleze tot atît de mult sau tot atît de puţin cît şi din cele romîneşti. Această latitudine nu este un simplu accident. Americanii par tineri şi vioi ca romînii. Tot ca ei, americanii vorbesc fără curtenire. Reacţiunile lor sînt spontane şi directe. Ei nu au nimic din acea tăcere plină de tîlc şi şiretenie, — amestec de calcul comercial şi humor filozofic, — atît de caracteristic anglo-saxonilor. Oamenii de afaceri americani nu cunosc moderaţia şi diplomaţia anglo-saxonilor. Ei caută fabulosul, direct şi cu riscul întregii lor situaţii. Ei au un misticism, acela al succesului, şi o pasiune, aceia a bogăţiei materiale. Afacerile lor se bazează

pe încredere reciprocă, precum şi pe un fel de indrăzneală aproape inconştientă. Dacă amestecul de candoare şi şiretenie caracterizează deopotrivă pe puritanul practicizat, fie că el locueşte la Londra, fie la Boston, apoi şi acest fapt trebue privit în relativitatea lui. O observaţie, aproape unanim admisă, este aceia că americanii nu mint. In orice caz, ei nu mint cînd e vorba de fapte, nu le neagă cînd ele există şi nici nu le denaturează dimensiunile existenţiale. Că atunci cînd e vorba de interpretare, de teoretizare a faptelor, americanii susţin lucruri imposibile, aceasta e altceva şi se explică, pur şi simplu, prin faptul că ei nu au deprindere dialectică şi pentru ei orice construcţie a raţiunii lipsită de verificarea experimentului este simplă vorbărie, fără valoare. Dar şi aici trebue să subliniem deosebirea faţă de englezi: cetăţenii Statelor-Unite nu practică aşa numitul humor englez, amar şi fantastic, căutînd uneori să facă abstracţie de realitate şi de fapte, deformîndu-le până la anulare. Americanii nu se abat niciodată dela realitate, nici chiar în literatura lor. Glumele americane sînt directe, simple şi naive, mai aproape de şuguiala latină decît de sarcasmul rafinat al lui Bernard Shaw sau al oricărui englez ce face „haz de necaz".

Americanii apreciază foarte puţin pe Charlie Chaplin, care, după părerea noastră, reprezintă o genială sinteză a humorului anglo-saxon cu comicul brut, — de situaţii, — american, dar în schimb cetesc cu nesaţ glumele pe care Will Rogers, un inteligent, dar mediocru talentat, ziarist, scriitor şi artist de cinema, le face asupra situaţiei politice. Sînt cluburi politice şi educative care işi deschid şedinţele cetind zilnicul articolaş al lui Will Rogers, publicat simultan în toate ziarele mari ale Statelor-Unite. Dacă totuşi Mark Twain şi Chaplin au şi ei succes, aceasta este din cauză că pe lîngă adîncul sens uman, operele lor conţin şi nenumărate situaţii ridicule, uşor sezisabile.

Cine ştie, pe de altă parte, ce însemnă individualismul englez, — bazat pe simţul valorilor şi pe criticism, englezul avînd ca ideal gentlemanul, — se va mira peste măsură constatînd că americanii nu au aproape nimic din el. Americanii sînt eminamente gregari şi în grup ei au ceva din solidaritatea germană, — fără metafizică, bine înţeles. Cînd americanii vorbesc la plural, „noi americani", devin impresionaţi şi convinşi, contrar francejilor şi englejilor, care întrebuinţează singularul persoanei intâiu sau a treia şi cel mult impersonalul. Idealul american e realizarea în masă şi pentru masă. Bancherul, ministrul şi sportsmanul sînt tipurile sociale cele mai preţuite.

Altă deosebire importantă este aceia că, pe cînd englejii şi-au rafinat manierele şi gîndirea prin intermediul Franţei, americanii şi-au adăugat la prodigiosul lor amestec racial, alte

două influenţe, cu totul nesocotite de europeni: influenţa pieilor-roşii şi a negrilor. Psiho-analistul elveţian Carl Yung a formulat ceiace orice tînăr european simte de cum ancorează pe ţărmurile Americii, anume că tipul multor americani, — în special al lucrătorilor, care muncesc subt soare, — are ceva straniu. După o şedere în Statele-Unite şi o frecventare a ţinuturilor indiene, el înţelege că subt influenţa climei, americanii încep a lua ceva din tipul indian. Pe de altă parte, psihologia tineretului de azi, care dansează după jazz şi cîntă asemeni negrilor, — uneori nu numai a tineretului, ci şi a bătrînilor, — are ceva comun cu copilăroasa expresivitate a sclavilor aduşi, odinioară, din Africa de către plantatorii americani. Noi susţinem însă şi altceva, care iarăşi constitue o deosebire intre americani şi englejii: americanii sînt un popor muzical, pe cînd englejii, care dealungul secolelor nu au dat nici un compozitor ilustru, nu sînt. Inainte încă de răspîndirea radio-ului în fiecare casă de american, locuitorii Statelor-Unite începuseră a trepida ritmic ca negrii şi a cînta frumos din gură. Nenumăraţi studenţi işi întreţin viaţa cîntînd în excelentele orchestre. Iată, aşa dar, cum subt influenţa climei, americanii au luat ceva din trăsăturile fizice ale indienilor şi, subt influenţa negrilor, ceva din muzicalitatea lor unică, din rîsul lor copilăresc, din ritmica lor atît de străină adevăraţilor anglo-saxoni. De fapt, oricît ar dispreţui americanii pe negri şi rominii pe ţigani, ei uită un lucru: contactul cu oamenii nu poate fi evitat şi inter-influenţa socială nu poate fi fără rezultate. Şi precum boerii romîni şi-au încredinţat pe copiii lor doicilor şi slugilor ţigăneşti, americanii, la fel şi-au adus negri în casă, ca doici şi servitori. Cîntecele doicii şi rîsul copilăresc al servitorilor au adus o nouă schimbare, după noianul de schimbări produse în cea mai accentuată măsură de inter-mariajurile dintre englejii, scoţienii, irlandejii, olandejii, germanii, francejii, evreii, italienii, suedejdii, care la un loc au dat naştere Americii de azi.

***

Şi acum să vedem însăşi mărturia istoriei, care şi ea confirmă impresia că americanii de azi nu mai sînt englejii. In marea sa lucrare „The Puritan in Holland, England and America", Douglas Campbell susţine, întemeindu-se pe faptele istoriei, cum că instituţiile americane derivă mai mult din Olanda decît din Anglia şi sîngele american nu mai este englez. Intr'adevăr, puritanii părăsind Anglia au trecut prin Olanda înainte de a ancora pe malurile celelalte ale Atlanticului, iar pe de altă parte nenumăraţi imigranţi olandezi au venit de timpuriu în ţara bogăţiilor legendare. (New-York s'a chemat întâiu New-Amsterdam). Revoluţionarii americani nu mai erau englejii şi nici subt influenţa Angliei, ale cărei

instituţiuni nu puteau sfătui politica vechilor colonişti şi, subt nici un motiv, revoluţia. „Coloniile New-Englandei, spune Campbell, erau republici, dar nu democraţii", tocmai pentrucă urmau tradiţia engleză, pe cînd sudul cu populaţia lui scoţiano-irlandeză şi olandeză ura atît Anglia cît şi New-England. Puritanii sudului erau calvinişti în teologie şi republicani-democraţi în politică. Ei sînt aceia care au contribuit la ideia de revoluţie şi nu puritanii New-Englandei, veniţi să caute libertatea doar pentru ei inşişi şi nu pentru semenii lor, pe care îi asupreau.

Aşa dar, scoţienii-irlandejii din sud trebuesc distinşi de englejii din New-England şi lor li se atribue aplicarea ideilor de libertate şi egalitate pe care Thomas Jefferson, format de cărţile Franţei, le-a ridicat la dogma vie pentru care Washington, Lincoln şi Wilson au luptat din răsputeri şi care idei sînt încă vii la o bună parte din cetăţenii Statelor-Unite de azi.

Pe baza tuturor acestor observaţii şi documente, care ar putea fi amplificate şi mai mult, credem că se poate funda opinia că americanii de azi nu sînt englejii, ci, pur şi simplu americani, adică altceva decît englejii.

Rămîn, totuşi, unele asemănări, fără îndoială. Dar chiar cînd e vorba de aspectul fizic nu se mai poate spune că americanii păstrează trăsăturile fizice ale anglo-saxonilor. Lindbergh, deşi de origine suedeză, e mai reprezentativ pentru tipul american decît Hoover sau Coolidge, care aduc mai mult a olandejii, pe cînd olandezul de origină Theodor Roosevelt seamănă cu englejii, ca şi Edison, Ford, Dewey. Nu poate fi vorba, însă, de un singur tip american, dar cert este că majoritatea americanilor nu mai seamănă cu englejii. Ei au creat o nouă rasă, uneori de o impresionantă sănătate şi curăţenie.

Dacă tehnica americană e nouă şi originală, dacă sistemele politice, economice şi culturale sînt personale Americii, care în genere importă şi standardizează ceiace găseşte bun la alţii, dar într'un chip atît de radical încît originile străine abea de se mai zăresc, — nu e mai puţin adevărat că dreptul cu cutumele lui vechi şi o anumită tradiţie a unor vechi familii americane amintesc încă mult de Anglia.

Mai rămîn încă şi unele afinităţi, care, rău înţelese, ar putea din nou favoriza impresia că americanii s'ar socoti fraţii englejilor. Laturea sentimentală mai vorbeşte americanilor de vremea cînd corabia Mayflower cu o sută de puritani englejii a ancorat la Plymouth în 1620 şi cum noi imigranţi au venit din Anglia an de an să colonizeze ţara descoperită de Columbus şi Amerigo Vespucci. Dar şi aici americanii se gîndesc mai mult la strămoşii lor veniţi în America decît la cei rămaşi peste apă. Şi aici stă explicaţia că un anumit prestigiu

al trecutului şi o „tradiţie" a realizărilor din acest trecut favorizează încă pe cei cu nume englezeşti şi de religie protestantă. (Conducătorii de azi ai Statelor-Unite este adevărat că au mult sînge englez în ei).

Aşa dar această lature sentimentală, — care trebue privită în toată relativitatea ei, de vreme ce americanii trăesc foarte puţin în trecut şi nu contemplă istoria, — precum şi o anumită încredere în vechime şi continuitate, o anumită superstiţie contra noilor imigranţi şi, mai ales, a străinilor, toate acestea la un loc conferă descendenţilor anglo-saxoni protestanţi un anumit prestigiu de superioritate. Fapt este că, veniţi printre primii şi într'un număr predominant, englejii, scoţienii şi scoţienii-irlandeji s'au dovedit fundatorii nouăi civilizaţii şi până azi încă, realizatori. Ei aduc celorlalţi americani chezăşia activităţii lor pline de succes şi încrederea în „tradiţia americană". Acest fapt e un bine, dar şi un mare rău. Răul este că America se vede împărţită în două grupuri: vechii americani, protestanţi şi de predominantă origine anglo-saxonă, pe deoparte, şi, noii americani, de alte origini şi religii. Şi cînd vechii americani gîndesc să „americanizeze pe americani" ei caută să impună celorlalţi, prin orice metode, religia şi credinţele lor, uneori frumoase, alteori strîmte şi netolerante.

Fie că pretind ori nu a fi încă păstrătorii caracteristicilor anglo-saxone, vechii şi noii americani de azi nu mai au aproape nimic din ele, precum protestantismul lor nu are nimic din misticismul iluminat al lui Luther.

Pentru a rezuma, repetăm, aşa dar, că întreaga supoziţie a unei călduroase familiarităţi anglo-americane, ni se pare, astăzi cel puţin, o iluzie.

In Statele-Unite nu mai predomină cei de origine engleză. Insuşi censul din 1920 arată clar că *63 la sută din locuitori nu sînt de sînge britanic.* Mitul sîngelui vorbeşte puţin americanilor, care duc azi un crunt războiu economic cu „fraţii lor de peste ocean". Americanii despart întreaga lume în două părţi: ceiace-i american şi ceiace-i non-american. Că din ultima parte, care nu-i interesează direct, ei vor fi preferind pe englejii italienilor, poate fi adevărat. Dar în caz de interes direct sau de războiu, nu este deloc exclus ca America şi Anglia să fie duşmane. Ludendorff şi H. de Jouvenel, pentru a nu numi prea mulţi, văd posibilitatea unui războiu anglo-american.

Prima concluzie este, aşa dar, că *americanii nu trebuesc socotiţi anglo-saxoni,* pentrucă această relaţiune şi-a perdut politiceşte, economiceşte şi cultural aproape întregul conţinut şi că pentru a înţelege civilizaţia americană, trebue să ţinem samă în primul rînd de *spiritul lor genuin de americani.*

II

America este ţara pe care mai fiecare o consideră tînără. Aceasta în ciuda faptelor istoriei, care ne arată că statul american e mai bătrîn decît statul german, italian, romîn, cehoslovac, etc. şi în contrast cu observaţiile pe care le vom face imediat.

Această concepţie nu este decît rezultatul interpretării organiciste a istoriei, care ar vrea să spună că viaţa unei naţiuni îşi are naştere, creştere şi moarte ca oricare organism fizic. Oswald Spengler şi unii sociologi sînt responsabili, în ultima vreme, pentru o astfel de teorie. Pe de altă parte, însă, Th. Ribot spunea, pare-mi-se, că istoria umană fiind încă prea scurtă pentru a-i stabili normele desfăşurării ei, orice interpretare cu pretenţii de regularitate şi prevestire a viitorului, devine cu totul îndoelnică. Aşa şi este, credem noi. De fapt nici o naţiune nu a evoluat la fel. Dimpotrivă, fiecare popor îşi are nu numai o durată şi un caracter propriu de dezvoltare, dar de nicăeri nu se vede condiţia că viaţa popoarelor trebue să conţină aceleaşi elemente şi aceiaşi ordine de creştere şi întregire. Formarea civilizaţiei americane desminte evoluţionismul lent şi gradual. America s'a desvoltat subit şi prin salturi. Intr'o sută cincizeci de ani Statele-Unite au cunoscut realizări, care nu mai pot fi considerate ca ale unui popor tînăr, ci dimpotrivă matur. Faptul că acolo progresul economic nu e proporţional cu cel spiritual nu trebue să ne încurce socotelile. Nu toate popoarele pot cunoaşte toate strălucirile şi pot monopoliza în istoria lor materialismul şi spiritualismul, acţiunea şi contemplaţia, constructivismul şi criticismul, etica şi estetica, banul şi religia sacrificiului desinteresat.

Naţiunea americană s'a format într'o periodă în care un an înseamnă zece şi o iniţiativă este multiplicată simultan în sute. Lumea se schimbă atît de repede azi, încît evoluţionismul lent rămîne o ipoteză cu care nu se mai poate lucra.

Ziditorii Americii nu au fost nici sălbateci şi nici ţărani simpli, izolaţi de contactul civilizaţiilor străine. In 1620 americanii aveau printre ei oameni culţi, iar primele faze ale libertii naţiuni au cunoscut nu numai propăşirea economică, ci şi culturală. Mai este tînără o naţiune care acum o sută cinzeci de ani a formulat principii valabile şi azi şi a creat o artă care place şi azi? Franklin a fost admirat în Franţa, într'o vreme cînd s'ar mai fi putut vorbi de tinereţa Americii. Gîndirea politică a lui Jefferson şi principiile lui Alexandru Hamilton; personalitatea lui Washington, John Adams, Lincoln; filozofia lui Emerson, Josiah Royce, W. James, J. Dewey; literatura lui Walt Whitman, Longfellow, Edgar Poë, Carl Sandburg; descoperirile şi teoriile ştiinţifice ale celor

patru deţinători ai premiului Nobel, fizicienii A. Micheison, R. Millikan, A. Compton şi medicinistul A. Carell, — toate acestea arată cît de greşiţi sînt europenii cînd judecă după un evoluţionism organic şi americanii cînd se socot tineri [1]. Din ceiace am spus noi până acum, rezultă următoarele:

1. Statele-Unite, fiind formate intr'o atmosferă de oameni vrednici şi iluştri şi, pe de altă parte, de imigranţi nu cu totul inculţi şi necunoscători ai civilizaţiilor străine, n'au cunoscut faza copilăriei unei naţiuni, ci au început „ex abrupto" cu o fază mai înaintată. (Aceasta ca să vorbim, totuşi, pe limba evoluţionismului organic. Altfel am putea spune, pur şi simplu, că Statele-Unite s'au format în felul lor propriu, începînd cu o desvoltată bază de civilizaţie transplantantă de aiurea şi recreată în condiţiile proprii.)

2. Progresul Statelor-Unite nu a respectat, iarăşi, opiniile unor oameni de ştiinţă, cum că progresul economic precede pe cel spiritual şi uneori îl acopere pe acesta din urmă până ce o perioadă de liniştire şi abundenţă dă răgaz spiritului să se găsească pe sine. In prima perioadă, americanii au strălucit şi politiceşte, şi cultural, şi economic. Pionierii nu au împiedecat apariţia unui Walt Whitman şi desvoltarea economică n'a umbrit geniul lui Poë, Wilson sau Millikan.

3. Dacă, totuşi, americanii strălucesc mai mult prin realizări „practice" şi civilizaţia lor constă mai mult în obiecte decît în artă şi idei, în morală pragmatică mai mult decît în metafizică, aceasta trebue luată tocmai drept o caracteristică proprie a civilizaţiei lor de până acum, iar nicidecum ca un stadiu de inferioritate sau de „tinereţă".

Americanii sînt maturi. Şi aceasta nu o spunem numai noi ci şi unii istorici ai lor ca James Truslow Adams, de la care am primit unele sugestii pentru acest articol. Să cităm o frază din acest istoric şi ginditor: „In 1787 noi eram cam cu o sută cincizeci de ani „mai tineri" decît sîntem acum, dar dacă am ţine o convenţiune constituţională în 1930 am fi noi oare în stare să trimitem mai buni ginditori sau mai cultivaţi oameni decît acei care au formulat prima noastră constituţie?" Răspunsul este: desigur, nu.

Şi acest autor propune, ca pentru o mai conştientă desvoltare a naţiunii şi indivizilor americani, — care se scuză de unele lipsuri dureroase, cu speranţa că le vor remedia cînd „vor mai îmbătrîni", — ei, americanii, să „gîndească şi să spună limpedele adevăr, care este că ei sînt un popor bătrîn, de aceiaşi vîrstă cu verii lor europeni, care s'au mutat într'o lume nefixată".

* * *

Dar nu numai cultural şi politic, americanii sînt bătrîni, ci şi economiceşte. Mai ales, economiceşte. Aici putem recurge la autoritatea economistului francez André Siegfried, care a dat o bună carte asupra Statelor-Unite în ceiace priveşte politica şi economia, dar cu totul insuficientă cînd e vorba de spiritul şi cultura americană. (Greşala sa fundamentală, credem noi, este că d-sa n'a ţinut sama de cosmopolitismul american şi creaţiile sale şi a accentuat dimpotrivă, exagerînd chiar, britanismul americanilor, idee pe care noi am combătu-o mai sus). Siegfried spune categoric: „*industrialiceşte, America este matură*". Şi el fundează această afirmaţie pe faptul că U. S. A. cumpără acum materii prime din America de Sud, Africa şi Asia şi le plăteşte în bunuri manufacturate. Această poziţie industrială este poziţia unei ţări mature, care economiceşte nu mai poate trăi fără ajutorul altor ţări. Bogatele State-Unite nu pot trăi azi fără de America de Sud, Asia şi Africa, de unde ele iau cauciucul, mătasa, zahărul şi cafeaua. Iar în prezent, americanii sînt în strînse legături economice cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste şi, pentru a-şi plasa bunurile fabricate, capitaliştii americani şi industriaşii, speriaţi de criza lor de supra-producţie trec peste orice teamă şi principii politice. Corporaţia americano-sovietică „Amtorg" este cel mai mare singur-cumpărător al produselor americane agricole şi industriale pentru export. (In 1929, „Amtorg" a cumpărat produse din U. S. A. pentru 94.500.000 dolari).

Din acest punct de vedere foarte instructivă a fost intîlnirea oamenilor de afaceri americani cu reprezentanţii economicii ai U. R. S. S. la şedinţele „Institutului de Politică" din Williamstown, aproape de Boston. Williamstown este Geneva Americii, unde toate problemele internaţionale se discută în detalii de către personaje competente din toate părţile lumii. Cum am fost de faţă acolo, am putut observa o precisă favorabilitate a oamenilor de afaceri americani pentru Soviete, tocmai pentrucă noua Rusie e un bun plasament pentru supra-producţia Statelor-Unite, cît şi pentru ob-

[1] Este interesant de privit cum, în o sută douăzeci şi cinci de ani, America a contribuit într'o covîrşitoare măsură la revoluţionarea industrială a întregii lumi. Puterea şi maturitatea Statelor-Unite devin şi mai evidente dacă ţinem sama de invenţiile americane, din care cele mai importante sînt:

Electromagnetul (Henry, 1828), telegraful electric (Morse, 1835), motorul electric (Davenport, 1837), semănătoarea (Howe, 1864), presa rotativă (Hoe, 1847), locomotiva electrică (Vail, 1851) Oţelul Bessemer (Bessemer, 1865), telefonul (Bell, 1876), fonograful şi lampa incandescentă (Edison, 1877 şi 1878), linotipul (Mergenthaler, 1884), bicicleta (Pope, 1886), kodak-ul (Eastman 1887), cinematograful (Edison, 1893), aeroplanul (Langley, 1896) şi televiziunea (Bell Laboratories, 1927).

ținerea unor materii prime. Petre Bogdanov, conducătorul Amtorgului, ale cărui acțiuni sînt deținute în întregime de guvernămîntul sovietic, a fost obiectul unei binevoitoare atenții.

Repetăm, așa dar, că economicește America este matură și depinde de alte state atît pentru obținerea materiilor prime cît și pentru plasarea producției ei.

* * *

Scopul acestui articol nu este, însă, a înfățișa starea economică a U. S. A., ci doar să sugereze situația lor față de restul lumii. Nu este nevoe aici, așa dar, să arătăm cum exportul american crește și cum America poate dicta întregii lumi și chiar Angliei, acum pare-se inferioară și în războiu economic tocmai cu Statele-Unite. Instrumentele victoriei americane sînt produsele inteligenței și norocului ei: banii și mașinile. Și întreaga lume are nevoe astăzi de bani și mașini. In America banul a creat o lume nouă, iar mașina a făcut posibile splendide construcții arhitectonice, sgîrie-nori și poduri, precum a asigurat individului un trai sănătos și oportunități de educație, și de creație chiar, pe care în alte condiții nu le-ar fi putut avea.

Din sugestiile etnografice, istorice și economice înșirate aici, noi înțelegem a face doar cadrul în care să putem tălmăci, într'un viitor articol, aspectele civilizației americane. De bună samă, civilizația înseamnă înflorire culturală, economică, și politică; înseamnă reflecție și educație sau, contemplație și acțiune deopotrivă de creatoare.

Cu premisele: *1. Americanii sînt americani și foarte puțin altceva* și 2. *Statele-Unite sînt un stat matur*, credem că se poate păși la o sigură analiză și definire a civilizației Statelor-Unite, în legătură cu care Stresemann în ultimul său discurs, apărînd planul reparațiilor Young spunea: „întreaga Europă este în pericol de a deveni o colonie a acelora pe care norocul i-a favorizat mai mult decît pe noi".

Petre Comarnescu

Casa cu minuni

I-a minune: veilleuse-a miraculoasă

S'a născut la cîțiva ani după frații ei, într'un Septembrie de toamnă timpurie, vînturoasă și înegurată. Am scos-o din casă abia tîrziu, cînd soarele de Mai rîdea larg și prietenos. A rîs și ea, cu mînuțele întinse și voioase, răsucindu-se din tot corpul ca să arunce hăinuțe și învălitori, și a cules astfel, din baia de raze, prima bucurie de a trăi. Dar dragostea pentru soare și fericirea ce-i venea de la el, n'au fost prima ei dragoste și prima fericire. Tot *lumină* a fost, dar una mai tainică și mai fermecată, de culori numai suave, de forme fantastice și mereu nouă, de o putere de mîngîere mult mai blajină și de o infinit de adîncă putere de vis. Această lumină se cobora și ea tot dintr'o înălțime depărtată, cu legănări încete de raze smălțate trandafirii sau albastre și împletiri de umbre capricioase. O ființă mai întunecată și mai înaltă decît cele ce se roteau de obiceiu în jurul leagănului călduț aducea lumina misterioasă ridicînd spre globul de sus mînile în care lucea o scîntee. Apariția luminii era însoțită de sunete cristaline și zornăiri metalice care durau cît timp dura legănarea globului mare albastru și al umbrelor viorii. Cînd umbrele și razele intrau în neclintire, sunetele încetau. Atunci se simțea fericită. In tăcerea deplină, ființele dispăreau din jur și ea rămînea în ploaia mîngîetoare albastră zăbrelită cu dungi de negură capricioase și prelungi. Apoi, ca șuvițele de umbră ce se topeau în lumină, trupul ei călduț se topea într'un neant binefăcător și îndelung: adormea. Asta se repeta mereu, mereu, la răstimpuri egale și neclintite. Fericirea luminilor albastre sau trandafirii (care alternau după cum i se muta leagănul dintr'o odae în alta) i-a fost mult timp o fericire statornică. Mai tîrziu, află ce nume purta prima ei mare dragoste și bucurie: veilleuse-ă, lampă de veghe. De atunci, întotdeauna aprinderea lămpii îi rămase un moment scump — și nici o altă lumină nu îi stîrni în suflet un mai bogat joc de fan-

tasme. Lumina lămpii rămase mereu izvorul reveriilor deșarte și al nălucirilor înalte.

A II-a minune: jocul amintirilor

Tatăl lipsea toată dimineața până la ora prînzului. Scria și socotea fără odihnă într'o casă cu caturi numeroase, unde îl asculta lume multă. După prînz, intra în odaia lui cu masă mare la mijloc și cu dulapuri înțesate de cărți. Nu eșea de acolo decît sara, pentru cină, iar cînd nu se întorcea din nou și după cină la scrisul și cărțile lui, venea voios în odaia copiilor să stea de vorbă și să le facă jocuri. Niciodată un joc nu semăna cu altul, de aceia copiii așteptau venirea lui cu nerăbdare aprinsă. Odată, de cum veni, se așeză pe scaun cu toți trei copiii în jur: unul pe masă, lîngă brațul lui, altul pe covor, în picioarele lui, fetița pe un scăunaș împletit în fața lui, ghemuită ca o bătrînică înțeleaptă, dar cu ochi scăpărători de viezure. Tatăl scoase din buzunar un carnețel și un creion. Apoi privi dearîndul la copii, mai pătrunzător ca de obiceiu. Inima fetiței bătu cu putere și ochii i se ațintiră la el: îi plăceau jocurile nouă și mai ales acelea în care era vorba de o întrecere grea și serioasă cu frații ei. Acum simțea că li se pregătește un joc greu și serios.

Și tatăl vorbi.

— Gîndiți-vă bine, — vreau să însemn aici primele voastre amintiri, — lucrurile de care vă aduceți aminte mai cu greu,... cele mai depărtate. Hai să vedem: ...care pe care?....

Luki, grăsuliul blond cu ochii negri, copilul mijlociu ca vîrstă și cu rîvnă cerebrală mijlocie, nu se osteni de loc cu încercarea propusă. Scoase din noianul imaginilor trecute pe cea care-i venea la îndemînă.

— A!... tată, — știi?... la Circ: ...apa din mijloc în care înotau oameni și cai... și foce!

Fetița sări îndată și preciză cu hotărîre.

— „Circul-sub-Apă" de la Sidoli. Asta am văzut anul trecut;... era și o căprioară speriată pe pod. Ce frumoasă era!

Tatăl însemnă în carnet și zîmbi satisfăcut.

— Bravo, Nono! Nu credeam să-ți mai aduci și tu aminte de Circul sub Apă; aveai numai doi ani. Luki, dolofane, te-ai făcut de rîs!

Luki nu se simți umilit de vreme ce ofensa venea de la unul mai mare — dela cel mai mare după credința lui. Se întinse pe masă, — care din prevedere era mai totdeauna goală, — și apucă pe tată-său de gît azistînd de-acum ca un spectator indolent la întrecerea celor doi. El se scosese de la început — și singur — din joc.

Tatăl privi la copilul de pe covor.

— Tu, Mimi, nimic?

Băiatul cel mare înălță capul delicat și întredeschise ochii castanii inteligenți.

— Ba da!... dar nu e ceva sigur.. nu știu unde.... Doar mi-amintesc de tine cînd ne-ai adus o prepeliță pe jumătate moartă... și eu nu voiam să i-o dau lui Luki... fiindcă era prea mic... ca să n'o omoare de tot... și mama s'a supărat... dar tu mi-ai dat dreptate și mi-ai lăsat pasărea mie... și a trăit... și ciugulea grîu din lîna de pe spinarea lui Ghiță, berbecul.

— Bine, foarte bine! — și tatăl înscrise din nou în carnet — asta era la Prisăcani. Nora nu era născută. Luki avea cîteva luni și tu între doi și trei ani; — doi ani și jumătate, așa ceva !... Ei, văd că ese bine și jocul ăsta; dar ia mai încearcă, — încercați amîndoi, vreți să vă ia tot Nora înainte?

Luki își mărturisi lenea.

— Eu nu mai vreau: Sînt prea multe de cîte-mi aduc aminte și le încurc. Mai bine alt joc: de-a „mielu' gras".

Tatăl se uita zîmbind la fetiță. Își apropiase puțin sprîncenele negre, subțiri; și fața ei mată se îmbujorase. Făcea o sforțare care o chinuia: alerga după o amintire care nu se lăsa prinsă și nici prea mult apropiată.

— Lasă, Nora, zise tatăl: nu te căzni prea mult. Spune numai ce știi.

— Tată, mi-e necaz... nu știu ce a fost...

— Spune, te ajut eu...

Cu ochii strînși, fetița zugrăvi ce vedea.

— M'am speriat odată rău... nu știu ce era... parcă un om — după picioare — cu o cutie mare neagră în loc de cap... sau un cearșaf negru, nu știu bine... Am plîns... dar noroc că eram cu voi...

Tatăl tocmai voia s'o ajute, cînd o lumină de înțelegere trecu prin conștiința fetiței care strigă voioasă și biruitoare:

— Tată!... mi se pare că eram la fotograf!

— Exact!... Bravo, Nora! Eram la Sinaia cu toții. Știu că te-ai speriat și ai plîns. Tu aveai abia un an și jumătate. Înțelegeai și vorbeai tot. Frumoasă memorie! Bravo, Nora!

Și privind spre băeți:

— Va-să-zică, domnilor, v'a bătut o fată!... și voi v'ați lăsat bătuți!...

Luki sări în sus, gata să alunece de pe masă dacă nu-l sprijinea tatăl.

— Bătae?... La bătae știe dumneaei cine-i mai tare!

Tatăl îl liniști dîndu-i cîteva din poreclele care-l măguleau, nume de revoluționari și bandiți balcanici renumiți în ultimele timpuri.

— Ho, Sarafof! ho, Ioan Pipa! Cu pumnul și cuțitul e mai ușor să învingi; cu creerul însă mai greu.

— Ce lucru mare!... să spui ce știi!... mie mi-e lene.

— De sigur, Luki-Foltea! lui numai să mănince, să bea şi să doarmă nu i-i lene.

Şi înhăţîndu-l de pe masă, îl urcă pe umeri, şi-l purtă, radios, prin odaie.

— Mielu-gras!... mielu-gras!...

Luki sălta frenetic pe umerii tatălui, cîntîndu-şi fericit refrenul:

— Cu untura pe na-a-a-as!

Mama intră pe uşă cu bătrîna Roza după ea. Cînd văzu pe tată cu favoritul ei în spinare, faţa i se lumină şi alergă să-l ceară.

— Luku-mamii, Luku-mamii !... hopa jos !... şi la culcuş, găină, că ţi-e guşa plină !

Tatăl trecu pe Luki în braţele mamei şi se pregăti să plece. Mai privi odată în carnet şi spuse:

— Ştii? Nora îşi aduce aminte de cînd ne-am fotografiat la Sinaia şi n'avea decît un an şi jumătate. Extraordinar, nu e aşa?

Mama îşi luă aerul ei nemulţumit şi mustrător.

— Da?... Se poate!... Nu cred însă că e bine ca un copil să fie aşa precoce. Şi tu le faci totdeauna jocuri care le forţează mintea prea mult.

— Da' nu i-am forţat, dragă...

Mai mult nu stărui, de teama unei discuţii. *Privi un* timp la pregătirile de culcare ale copiilor. Luki se lăsa dezbrăcat de mamă-sa, cu gesturi răsfăţate şi somnoroase. Roza culegea de pe jos hainele aruncate în grabă de Mimi. Lîngă pătucul ei, Nora, singurică, îşi orînduia pe scăunel rochiţa, şorţuleţul, cămăşuţa şi ciorapii. Tatăl o privi îndelung. O păpuşică vioaie şi cuminte care întîmpina viaţa cu pofta calmă a celui care simte că nimic nu i se va refuza, că va birui totul cu uşurinţă. Ii semăna lui şi se bucura că—mai bine ursită decît el — venise în lume cu prea puţine greutăţi şi necazuri de învins. Totuşi, cine ştie dacă nu va avea şi ea de suferit?... Privi o clipă la mama copiilor, la ochii ei verzi ciudaţi; se gîndi la firea ei pătimaşe şi părtinitoare... Dar fu numai o clipă de îndoială. Fetiţa îşi va stăpîni mama, cum şi-a stăpînit el soţia. Şi aci, o îndoială i se strecură iar în cuget. O stăpînia, e drept, pe femeia cu ochi verzi, dar cu ce preţ şi cu ce sbucium!

Copiii erau în paturi. Ii mai privi odată pe rînd; toţi copii buni şi frumoşi. Apoi eşi binişor pe uşe, cu gîndul mai liniştit.

In odaia cu lumină palidă roz, trei capete fragede se profilează în perinile albe. Mama, la unul din căpătîie, mîngie cîrlionţii blonzi ai favoritului care, — după ce somnolase la dezbrăcat, — acum nu se mai linişteşte.

— Mamă, ce e aia „căţeguşa"?

Mama se apleacă peste pat, nedomirită.

— Ce?

— Cînd zici: la culcuş, găină, căţeguşa plină, — ce înseamnă „căţeguşa"?

Din pătucul Norii pufni un rîs scurt. Mama rîse şi ea cînd înţelese întrebarea.

— „Căţeguşa?!" dragul mamii Luculeţ, sînt mai multe cuvinte aici ! Iţi spun eu mîine. Dormi acum.

Dar Luki auzise rîsul stăpînit al Norii. Şi după ce mama îi sărută mîna grăsulie şi i-o puse binişor pe plapomă ca apoi să plece, Luki, luptînd cu somnul, spuse tare ca să fie bine auzit din patul vecin.

— Nu e aşa, mamă, că Norica e o ţigancă?

Mama îl mai mîngie uşor, gata să plece.

— Da, Luku-mamii, Nora e o ţigancă.

Şi eşi binişor din odae fără ca Luki măcar să audă satisfăcătoarea confirmare, căci adormise într'o clipă. Alt copil însă o auzise.

A III-a minune: Pomul de Crăciun

De cîteva zile casa e în fiebere. Soneria sbîrnie de dimineaţă până sara ; comisionari şi băeţi de prăvălie aduc pachete mari pe care nimeni n'are voe să le desfacă şi care dispar toate nu se ştie unde. Salonul, cît şi biroul tatii, sînt zăvorîte şi copiii nu mai au voe în „hall". In cămări, intră şi ies mereu provizii felurite. Hermina strigă supărată la toată lumea să nu-i lase uşa deschisă, că i se strică cozonacii. Miroase peste tot a prăjituri şi a mandarine. Zăpada, afară, e albă şi frumoasă ca de sărbătoare. Mama nu se mai vede. Roza nu mai are timp de copii. Marin a primit ordin să-i plimbe cît mai mult pe străzi cu circulaţia potolită, în grădina publică cu lacul îngheţat unde se patinează, sau să-i ajute să facă un om de zăpadă. Dar copiii nu au răbdare. Scurtează din ce în ce plimbările şi nici omul de zăpadă, nici săniuţa nu-i ţine îndelung, ca altădată, în curte. Intră şi ies mereu din casă cu şoşonii descheiaţi, pe care Marin îi scoate şi-i încalţă fiecărui copil, la fiecare sfert de ceas. Uneori copiii nici nu se mai descalţă. Intră cu şoşonii uzi până în sufragerie, prin săli şi odăi, lasă urme de zăpadă peste tot, iar bietul Marin primeşte observaţii severe de la Roza şi mai ales dela mama, cînd iese întîmplător din odăile interzise unde s'a ascuns şi nu se ştie ce face acolo. Dintre toţi, Luki e cel mai nerăbdător. Face gălăgie şi murdărie mai multă decît toţi şi de trei zile reclamă, cu drepturi bine cîştigate, alintările mamei de care nu ştie să ducă lipsă.

E în după amiaza serii celei mari, cînd vor vedea minunea. Casa trece printr'un moment de reculegere. Copiii sînt

în odaia lor. Mimi se ocupă liniştit. La masa mare lîngă fereastră şi-a întins paleta, penelurile şi paharul cu apă. Zugrăveşte frumos pe un album, după model şi din închipuire, cai galbeni-castanii, coşari negri şi elefanţi albaştri-cenuşii. Nora îl urmăreşte dela capătul opus al mesei, ridicată cu picioarele pe scaunul prea scund pentru ea. Uneori, cînd subiectul în curs de zugrăvire o pasionează, se întinde cu tot trupul pe masa lungă şi goală, să vadă mai bine. Din cînd în cînd suspină. Ar vrea să picteze şi ea. Mai ales ar dori mult, mult, — dar sigur că Mimi se va face iar că n'o aude, — ar vrea să scoată tăbliţa din ghiozdanul lui şi să rotunjească frumos, cu creionul de piatră, literele pe care le-a învăţat pe apucate, dela el: o, i, a, l, n, m, b, c, u, r... Şi să formeze apoi cuvinte minunate, ca el, care se duce din toamnă la şcoală: oi, ac, ban, om, cuc, rac!... Ce frumos!... Dar ştie că ar încerca în zădar.

Mimi şi-a ascuns ghiozdanul, cu lecţiile de vacanţă scrise gata. Nimeni nu are voe să se atingă de geanta preţioasă şi mai cu samă Nora. Aşa scai de fată n'a mai pomenit. Tot mereu în spinarea lui de cîte ori scrie, citeşte sau pictează. Nora se roagă drăguţ, stăruitor:

— Lasă-mă, Mimi, şi pe mine să văpsesc *numai gisca!... Numai-numai gisca aia galbenă cu ciocul şi labele roşii!..*

Mimi refuză cu egoismul implacabil al copilăriei, mai ales fiindcă şi pe el pictura îl pasionează.

— Lasă-mă în pace... şi dă-te jos c'ai să-mi verşi apa pe caet şi atunci să ştii c'o păţeşti! Cu mine o păţeşti!

De asta nu i-i frică Norii. Mimi ameninţă, dar nu loveşte. Bătăuşul e Luki — şi acum e ocupat să strige şi să bată cu pumnii în uşă, fiindcă Marin s'a dus să facă o tîrguială grabnică în oraş şi i-a închis în odae, cum i s'a dat ordin. Luki ţipă cît îl ţin plămînii şi se trînteşte în uşă cu părţile grase, care nu dor.

— Maaamă!!... maaamă!!...

Casa e plină de ţipătul sănătos al lui Luki.

— Vino, maaa-aaa-aaamă!!...

În sfîrşit, cheia se răsuceşte în uşa, care se deschide binişor, cu mari precauţii, să nu răstoarne copilul care se împinge în ea.

E chiar mama.

— Ce e asta, Lukule?!... Ce e asta?!...

Glasul însă e mîngîios, fără umbră de dojană.

—Moş Crăciun e pe drum, — acum îi auzi clopoţelul la uşă, — şi tu ţipi aşa urît ca un copil rău! Vrei să nu mai vie Moş Crăciun?

Copilul s'a liniştit. Se alintă pe genunchii mamei şi porunceşte:

— Ba să vie!

— Atunci fii cuminte. Uite, trimit numaidecît pe Roza să vă îmbrace şi să vă spună un basm.

— Nu vreau basm!

— Bine, fără basm... Dar atunci să staţi liniştiţi până încep să vină musafirii. Trebue să mă lăsaţi să mă îmbrac şi eu şi mai trebue, — înainte, — să mă duc să văd dacă a terminat Roza de pus masa în sufragerie.

— Merg şi eu în sufragerie!

— Bine, hai şi tu.

Mama şi Luki ies ţinîndu-se de mînă şi vorbind drăgăstos. Mama nu recomandă nimic celorlalţi doi copii. Ştie că vor fi cuminţi şi că-şi vor găsi de lucru.

Mimi şi Nora rămîn singuri în negura din ce în ce mai deasă a odăii. Toţi ai casei sînt în forfot, nimeni nu se mai gîndeşte la ei. Amîndoi tac, din acelaşi imbold. Ştiu să guste la fel farmecul umbrei şi al tăcerii. Nu le e frică. Gîndul că sînt subt apropiata ocrotire a părinţilor îi linişteşte. Şi-apoi întunericul nu e deplin şi nepătruns.

Prin fereastră se poate vedea cum sclipeşte, pe alocurea, pulberea de diamante a zăpezii, ca într'o feerie. Geamurile casei lor aruncă pe zidul casei vecine pătrate şi dreptunghiuri de lumină, desfăşurîndu-le dinainte o lanternă magică în care se mişcă şi gesticulează umbre cunoscute şi hazlii. Silueta Rozei, cu cocul ţuguiat şi nasul de Vasilache, trece mereu prin lumină ca o figură deşuchiată de Guignol. Umbra subţire a mamei alunecă elegant şi graţios. Hermina se leagănă ca un butoi pe valuri!... Astea se petrec la dreapta, în sufragerie, aproape de odaia lor. La stînga, mai departe, după dormitorul mamei, după hall, ferestrele salonului aruncă pe zid două dreptunghiuri largi în care dantelurile şi broderiile perdelelor desenează arabescuri fine ca porţile palatelor din „O mie şi una de nopţi". Dar acest Sesam prea-dorit e încă ferecat de taină. Nora visează, clădeşte minuni ca 'n basmele pe care i le spune mama şi Roza. E primul ei Pom de Crăciun. Tata a hotărît aşa: Cînd Nora va împlini trei ani. Ea dă la toate, chiar de acum, un înteles interesant şi prinde cu putere orice imagine.

Băeţilor le-a mai făcut pom, dar fiind prea mici, nu le-a rămas nici o impresie. Aşa că acest Pom de Crăciun pentru copii între trei şi şapte ani va fi un Pom pe care-l vor *vedea* toţi trei şi-l vor păstra viu în amintire. De aceia, tata a şi vrut să dea acestui eveniment... dar şt!... acestea sînt taine între el şi mama, dacă nu chiar taine pe care le păstrează pentru sine.

— Ce faceţi aici singuri pe 'ntuneric?

Tata a intrat pe uşă aruncînd o şuviţă de lumină în odaia copiilor. Se apropie şi mîngîie cele două creştete ghemuite la fereastră.

— Sărăcuții de ei! Cum de v'au lăsat singuri?... Și e tirziu, trebue să vă îmbrăcați.

Tocmai se aud risete, gălăgie, pași. Pe cealaltă ușă intră mama cu Luki, apoi Roza și Marin. Marin aprinde lampa. Odaia se umple de lumină, de veselie și parcă de căldură nouă.

— Tată!... vine Moș Crăciun!!... auzi cum sună de tare!... strigă Luki cu putere.

— Mă duc să-l primesc, se zorește tata cu importanță prefăcută. Noroc că sînt eu îmbrăcat, că ne-am face de rușine. Hai și voi repede-repede, că acum vă chiamă!

— Moș Crăciun!!... Moș Crăciun!!... țipă și sare Luki. E așa de înfierbîntat încît nici nu bagă de samă că mama a eșit și ea din odaie după tata și că Roza îl dezbracă cu o iuțeală care-l face să se clatine pe picioarele grăsulii. Mama revine cu hainele de sărbătoare și le orînduește grăbit pe paturi.

— Cît mai repede, Roza, — îndeamnă mama. Au început să vie musafirii.

— Da' Moș Crăciun?? — țipă Luki.

— Și Moș Crăciun!... st!... mai încet! E în salon cu tata și vă-aude.

Și mama, cu un deget zîmbitor la gură, face din ușă semne și saluturi drăgăstoase către Luki; apoi iese.

Prezența marelui patriarh al jucăriilor impresionează și pe Luki. Toaleta copiilor se efectuează în liniște pioasă.

Se vorbește rar, pe șoptite.

— Tu l-ai văzut, Roza?

— Nein.

— In alți ani l-ai văzut?

— Ia.

— Are barbă mare?

— Sehr grosse!...

— De ce mă sgîrii! Te spun mamei!

— Mein Gott!... Abia atinge eu! Șosete astea sehr strimt...

— Eu nu vreau să mă strîngă!...

— Schau Nora und Mimi, so brav!... se îmbrac singur.

— ....

— Și Pomul l-ai văzut?

— ....

— Spune, l-ai văzut?

Fetița se apropie.

— Roza, bitte, încheie-mă la rochiță, că nu pot.

— Fugi de-aici, să-mi spună mie de Pom! — se rățoește Luki. Spune, că te trag de coc, (și la Luki, vorbele sînt fapte!) l-ai văzut?

— Mein Gott! mein Gott! Nu văzut! Aduce în trasura. Noroc că tocmai intră mama. E frumoasă ca o zînă, toată

în mătase mov, cu violete de Parma la talie, adiind a parfum de viorele, ca o primăvară.

Ce multe îi iartă Nora mamii, pentrucă e așa frumoasă! Luki a dat și tot Luki țipă.

— Mamă, Roza e o proastă!

— St! st!... nu ți-e rușine?!... Te rog, Roza, sînt cîteva copci la spate, ajută-mă puțin. Vino aici, Nora. Lukii!! ai să-mi rupi rochia! — te rog nu te agăța de mine!...

Nora stă cuminte subt mînile fermecate ale mamei. Nimeni nu poate, ca ea, să-i înoade pomponul din creștet, să-i aleagă o cărare rotundă și breton bogat. Uite, într'o clipă e gata pomponul zburător ca un fluture imens, roz. Toată parcă e o floricică roz. Dar tot Mimi e mai frumos, dintre copii. Așa crede Nora. I se pare — înalt și subțire cum e și cu pantaloni lungi,— că numai în cărți și tablouri a mai văzut ceva care să-i semene.

— Gata, mamă? Mergem? I-auzi cum sună soneria mereu!

— Gata!...

Mama privește copiii pe rînd și pare mulțumită.

— Vii apoi și d-ta, Roza, să-mi ajuți în salon.

— Gleich, gnädige Frau!

— Eu merg cu tine, mamă, se răsfață Luki.

— Bine, mergi cu mine, dar să fii cuminte. Mai întîiu salutați pe toată lumea, ați auzit? — și n'aveți să vă certați pe jucăriile ce le împarte Moș Crăciun la toți copiii. Tu, Luki, să nu te bați cu Clara, ai auzit?

— A venit și Clara?!

— Desigur. Și Clara, și Bebica, și Dorel, și Mircea — și toți pe care i-ați invitat.

— Tu i-ai invitat! se necăjește Luki.

— Adică nici eu nici voi: Moș Crăciun! îl împacă mama.

— Mamă, să nu le dea lor jucării mai multe! se lăcomește Luki cu anticipație.

— Luki!... nu mă supăra!

De data asta, mama e chiar severă și Luki, neobișnuit, se potolește.

— Haidem, acum!...

De la prima ușă deschisă se aud risete zglobii, din ce în ce mai apropiate și din odaie în odaie lumina e mai bogată. Inima Norii i se sparge în piept.

Lume multă îi întîmpină în hall cu exclamații vesele.

— Ce păpușică drăguță!

— A adus'o Moș-Crăciun?

— Să mi-o dea mie că am fost cuminte tot anul, — n'est-ce pas, chère madame?

Mama zîmbește și nu știu ce răspunde că toată lumea rîde.

— Eu tot am să mi-o adjudec singur !

Nora se simte luată pe sus şi se trezeşte în braţele maiorului de Stat-Major Theodor R., cel care face pe mama şi pe toată lumea să rîdă. Altă dată, Nora ar fi fost fericită în braţele lui, căci dintre toţi care vin la ceaiurile mamei, acesta e cel care-i place mai mult. Dar acum, eghileţii lui o apasă rău pe pieptul ei nerăbdător. Căpitanul simte parcă ce se petrece în ea. De aceia îl iubeşte Nora, că înţelege mai tot ce simte şi gîndeşte ea.

— Nono!... ce figurină adorabil de serioasă eşti astă seară! Aşa se şi cuvine în ajunul evenimentelor mari!... Pomul de Crăciun... nu-i aşa?... pe el îl aştepţi acum? Eu azi nu mai am trecere. Foarte bine, primesc şi locul al doilea după moşneagul cu jucării... dar îmi dai voe să te duc eu de mînuşiţă la Pom, cînd s'o deschide uşa?

— Da!

— Ştiam eu că eşti drăguţă. Am să merg lîngă tine şi am să-ţi ţiu o umbreluţă că acolo e un lucru mai ceva decît soarele!

— Adevărat?!...

Nările mititele ale Norii palpită de nerăbdare.

— Haide, dragul meu, spune tatii maiorul R., roagă pe Moş Crăciun să deschidă; nu vreau să-mi torturez prea mult pe micuţa mea Nono.

— Perfect!

Tata se apropie încet de uşa salonului. Rîsetele încetează, lumea se scoală şi copiii se rînduesc la o distanţă respectoasă de uşa misterului hibernal. Căpitanul şi Nora sînt cei mai aproape de uşă, în primul rînd. Tata bate rar, solemn.

— Ne dai voe, Moş Crăciun?

Un glas adînc răspunde şi o sonerie zbîrnîe prelung. Uşile se dau în lături încet, misterios, ca'n basme.

— Aaaa!!!......

Toţi rămîn pe loc, uimiţi şi închid ochii de prea multă strălucire. Nora nu închide ochii. Îi dilată mult, mult, să cuprindă tot, tot, tot! Asta nu e treabă tocmai uşoară! Şi camera e alta, — parcă nouă, — cu lumini de jur împrejur, care fac să strălucească zăpada de pe mobile! (A nins oare în casă?) Şi în toate colţurile, pe tot tavanul sînt falduri de mătase albastră cu steluţe aurii. Astea le-a trecut Nora foarte repede prin ochii ei grăbiţi; în clipa următoare nu-l mai vede decît pe el: *Pomul fermecat*. E frumos cum l-a visat. Inalt până la tavanul foarte depărtat şi încărcat de străluciri şi culori vii: o piramidă sclipitoare înţesată cu minuni. Nu se poate spune dintr'o dată ce podoabă de pe el e mai frumoasă. Nenumăratele făclii de ceară roşie, bleu şi roz ?... Diamantele zăpezii de pe ramuri?... Razele de beteală multicoloră?... Ciucurii de aur ale nucilor poleite?... Fluturii sclipitori?... Păsările de pură şi de azur în forme nemaivăzute?... Păpuşile zîmbitoare?... Maimuţoii caraghioşi?... Iepuraşii?... ursuleţii?... îngeraşii?... clownii?... balerinele?... Prea e mult!... Te zăpăceşti!...

Pe Nora o doare gîtul. A privit în sus nemişcată. Nici n'a văzut grămada de jucării mari, superbe, la care s'au şi repezit alţi copii în zăpada de subt pom. N'a văzut nici pe Moş Crăciun, în halat şi scufă roşie tivite cu blăniţă albă, cu barba până la mijloc şi mătura în cingătoare. De-abia acum le vede Nora. Le-a întunecat pe toate astrul strălucitor din creştet şi care s'ar zice că singur revarsă toată lumina peste pom...

— Ei, Nora?...

Tata şi maiorul R. sînt lîngă ea şi îi surîd. Tata se apleacă în faţa ei, prietenos.

— Ca fetiţă cuminte ce ai fost, Moş Crăciun întreabă ce-ţi place mai mult din Pom; să-ţi alegi.

Nora mai că nu-l aude. Tremură de teamă şi de indignare, căci începe să vadă ce se petrece în jurul ei: cum mama a şi început să smulgă din pom atîtea şi atîtea minuni ca să le coboare în mînile mici întinse cu lăcomie. Ea l-ar vrea aşa întreg mereu, pentru a retrăi fericirea pe care au simţit-o ochii şi sufletul ei cînd l-a văzut.

— Tată !... de ce taie ! geme ea.

— Hai repede, să-ţi tai şi ţie ce vrei !

Şi Nora zboară pe sus în braţele tatii cu mîna în mîna maiorului şi se rotesc în jurul Pomului.

— Nu, tată !... caută să explice Nora, dar nu-şi găseşte cuvintele.

— Stai, zice tata, că-ţi aduc eu ceva. Şi Nora trece iar în braţele maiorului, privind acum Pomul mai de sus şi mai de aproape, descoperind în ascunzişul ramurilor adînci comori nouă, nesecate.

Tata vine cu o păpuşe mare în braţe, mare aproape cît Nora şi tot ca ea cu rochie şi pompon roz, cu pantofiori de lac.

— Uite, mama şi eu am rugat pe Moş Crăciun să-ţi aducă o păpuşică frumoasă; tot n'ai tu surioară cu care să te joci.

Nora nu întinde mînile spre braţele deschise ale păpuşii. N'a fost niciodată atrasă de figurile reci de ceară sau porţelan. Singurele figuri care o interesează sînt oamenii vii.

— Ce, Nora, nu-ţi place?... mai am şi altceva, dar nu ştiu ce s'a făcut....

Nora nu vrea să-l întristeze pe tata.

— E frumoasă, tată, dar e prea mare.... Să n'o sparg. Pune-o bine... până mîine.

Maiorul R. spune tatii ceva în limba pe care Nora n'o înţelege.

— Iţi aduc numaidecît altceva, zice tata.

— Să nu rupi nimic din pom !... recomandă Nora, dar tata n'a auzit-o, căci a plecat repede.

— Vrei să-ți rămînă ție toate jucăriile, glumește maiorul.

Nora îl privește severă, nemulțumită că de data asta n'a înțeles-o. Ii răspunde furată de vis:

— Vreau să le văd așa, pe Pom. Parcă-i o pădure cu pitici care au adunat comori bogate.... și le-au scos să le privească, noaptea pe lună.

Maiorul o privește cu simpatie uimită, nu pentru prima oară. Fetița asta îl distrează,—pe el omul elegant și rafinat,— mai bine decît un om mare. Nu-i pare rău c'a supărat-o puțin, căci atunci reflecțiile ei sînt și mai însuflețite. „Homme d'esprit" și „homme à femme" cum este prin excelență, ar vrea, fără să piardă tinereța de azi, să fie cu o duzină de ani mai tîrziu și... liber !.., să poată ciștiga minunea asta pe care o ține în brațe. Strînge, cu o ușoară întărîtare sensuală, trupușorul cald.

— Je suis fou !

Maiorul se trezește vorbind tare și rîde singur. Tocmai vine tata și duce în mînă un obiect mare, cristalin, care lucește mîngîios. Ochii Norii se însuflețesc: a văzut și îi place !...

— Uite, Nora, basinul ăsta de cristal, cu lebede care se plimbă frumos pe apă. Vezi ?... Apa se mișcă și nu se varsă... lebedele alunecă mereu, mereu și nu cad. Iți place ?

— Da, tată !!...

Nora de-abia mai răsuflă de bucurie. Ii place apa care se clatină mereu, apa cu fundul ei nevăzut, cu vapoare ce se duc departe, cu bărci, care se leagănă ușor... A văzut chiar în toamna asta o apă așa de mare !... dar ca toate lucrurile pe care le iubește prea mult, le ține în ea și nu le destăinuește la nimeni.... Așa că tata n'a știut ce jucării să aleagă pentru Nora. Eleșteul acesta cristalin se apropie de visurile ei ascunse, așa că Nora e împăcată și chiar fericită. Maiorul și tata privesc satisfăcuți la bucuria tăcută a Norii.

Dar iată că mama se apropie de grupul lor fericit grăbită și încruntată.

— Ce faci, Tinule !?... ai luat lebedele care sînt deja date Bebichii!.

— Dar bine, dragă, n'a fost vorba să le rezervăm pentru copiii noștri, pentru Nora ?

— Ce vrei, le-a văzut Bebica și nu mai putea după ele. Puteam să i le refuz cînd părinții erau lîngă ea? Te rog dă-mi-le să le duc la loc fără să bage nimeni de samă. Le-ai luat de pe credență, unde mama Bebichii le-a pus în dosul paravanului cel mic, cu multă grijă, să nu se spargă. Ce ar zice de noi, dacă nu l-ar mai găsi acolo !

Mama ia cristalul din mînile tatii și dispare printre invitați... Tata și maiorul schimbă privri triste și vorbe neînțelese. Nora e strînsă tare la un piept cu eghileți de aur. Nici nu simte. Ceva o doare și mai tare în pieptul apăsat. Se încordează toată ca să învingă o năvală dureroasă ce i se urcă din piept spre gît.

Tata, într'o clipă a dispărut și s'a întors cu brațele încărcate.

— Alege, Nora, tot ce vrei !

Sînt de toate în brațele tatii: maimuțoi, trăsuri, case cu olanele frumoase roșii, ursuleți, cămile, elefanți....

Tata e bun, dar e stîngaci. Nu ar fi trebuit să facă asta. S'o fi lăsat să se liniștească încet, încet. Acum e prea tîrziu. Nora nu mai poate lupta cu nodul din gît și năvala din piept. Se lasă pe umărul maiorului, sguduită puternic, moale și fierbinte. Toată lumea e în picioare, în jurul ei, pe canapeaua unde au dus-o repede.

— Ce s'a întîmplat ?...

— Ce are mititica ?...

— Vai, cum suspină !...

— Dați-i apă cu forța, scumpă doamnă, nu vedeți că-i vine rău ?...

— Adu, Roza, eter !...

Mama explică destul de calmă.

— Nu e pentru întâia oară. E copil prea nervos și excesiv. De sigur a impresionat-o Pomul. E primul pe care-l vede.

O doamnă sugerează just.

— Poate a vrut o jucărie și au luat-o alții înainte.

Mama se grăbește să desmintă.

— Da' de unde ! E un copil așa ciudat că nu-i plac jucăriile care plac altor copii. N'are nici o păpușă. Acum i-am dat una și văd că nici n'a luat-o măcar. Haide, Nora, liniștește-te. Tu ești un copil cuminte.

Glasul mamei, care a lovit-o așa tare în inimă, îi face rău. Plînge și mai tare. Maiorul a înțeles motivul.

— Imi dați voe, doamnă, să-i vorbesc eu ?

— Cum nu ! poate ai mai multă influență, ca prieten !

Fata asta are ciudățenii de om mare. Maiorul roagă lumea să se mai împrăștie. Tata și mama rămîn aproape, în dosul canapelei. Maiorul se apleacă peste fetiță, care suspină în perină.

— Uite, Nora: lumea s'a dus. Suntem singuri... Spune ce vrei tu și eu am să-ți fac....

Suspinele Norii se răresc, se ușurează. In mîna maiorului mînuța fetiței are parcă o mișcare de mulțumire. Maiorul o lasă pe Nora un timp așa, apoi o întoarce binișor, binișor spre el, avînd grijă să ascundă cu pieptul lui viziunea ființelor și a lucrurilor care ar putea-o răni iar. Dar ea tot vede ceva peste creștetul prietenului delicat și drag;—ceva înalt, depărtat și care lucește ca o minune supra-pămîntească. Surîde cu împăcare.

— Ți-a trecut ?... Așa e bine, Nora, să uiți !... Și acum,

fiindcă ești mai veselă, spune-mi mie drept, ce vrei să ai acum din Pom și ce să-ți aduc eu mîne. Cărți cu poze ?... teatru de păpuși ? pasări vii în colivie ? lebede ?... Căci mîne, dacă vrei, îți aduc lebede la fel — la fel cu cele care ți-au plăcut.

Nora surîde cu ochii spre depărtări nedeslușite și nu tresare la nici o făgăduială ispititoare a bunului ei prieten. Maiorul simte că în capul ei misterios ceva s'a hotărît.

— Spune *tu*, ce vrei ?...

Nora ridică mînușița roz și arată sus, spre creștetul strălucitor al Pomului.

— Steaua!...

Maiorul e radios.

— Mă urc să ți-o dau jos numaidecît !

Nora clatină din bretonul întunecat și surîde misterios.

— Nu vreau jos !.... Acolo îmi place... sus !... E a mea... să nu o dea la nimeni...

A IV-a minune : Basmele

Mimi se duce la școală, e foarte ocupat cu lecțiile și nu mai ascultă de mult poveștile mamei. Luki n'a avut niciodată răbdare să asculte un basm până la capăt. De-abia începe mama unul, și-l auzi.

— Altu' !

Din zece nu-l interesează nici unul.

— Altu' mamă !... Altu' !...

Pe Nora însă, lumea fantastică a Zmeilor, a Zînelor și a Feților Frumoși o pasionează. Ar asculta încremenită o sută de basme pe zi dacă douăzeci și patru de ore ar ajunge pentru povestirea lor, — și tot ar mai cere altele. Basmele n'o adorm, ca pe alți copii; o trezesc. Și dacă, în sfîrșit, nici mama, nici Roza, nici Marin nu vor să mai povestească, fiindcă izvorul celor știute de ei a secat, Nora se mulțumește cu repetarea lor. Iar dacă, sara, i se răspunde că e tîrziu și că trebue să se culce, Nora trăește și în vis lumea feerică a piticului Suge-Sînge, a lui Barbă-Cot, a norocosului Ali-Baba, găsitorul de comori de-a gata. Uneori sperie somnul ușor al mamei, din camera ei de alături, — așa o sbuciumă această prelungire a basmelor în somn.

—Piticu'!... piticu', mamă!... Oglinda!... Pepelea!... Zmeul, mamă !!....

Și mama, ca s'o liniștească, o ia uneori în pat la ea, alături. Atunci, fetița readoarme liniștită de această favoare, ca de o vrajă blîndă și puternică. Mama vede că basmele înfierbîntă imaginația Norii și-i strică odihna nopții; pe a ei deasemenea. Ar vrea s'o mai rărească cu poveștile, dar nu scapă de stăruințele fetiței.

— Încă un basm, mamă !

— Ți le-am spus pe toate, crede-mă.

— Mai știi !... știu eu că mai știi !

Mama e silită să-și reîmprospăteze memoria și repertoriul căutînd printre cărți, — și recitind, — poveștile lui Perrault și ale fraților Grimm. Nora înmagazinează cu patimă,— unde mai încap oare?—toate variantele *Scufiței Roșii*, ale *Cenușeresei* și ale *Cotoiului Încălțat*. Nu încarcă și nu elimină nimic. Cînd mama, la vre-o repovestire, mai confundă unele situații, Nora o corectează, fără orgoliu, cu respect de adevăr.

— Nu, mamă: nu se face nimeni stană de piatră în *Frumoasa Lumii;* asta e din *Cei doi Frați* și ai uitat să spui ce vis a visat Frumoasa cînd a dormit acasă o noapte mai mult decît îi dase voe Urîtul Pămîntului.

Mama care ar vrea uneori să întoarcă o vizită de rigoare, se preface supărată puțin, ca să scape.

— Vezi, acum le știi pe toate mai bine decît mine și tot mai vrei să ți le spun mereu !...

De teamă să nu i se reteze plăcerea asta nespusă, Nora asigură plină de convingere... aparentă.

— Mamă, dar și *așa* e frumos. E *mai* frumos!... că e ceva nou.

Dar fiindcă atîta și atîta repetare o satură pe mama fără a o sătura pe Nora, mama, — pentru plăcerea ei mai mult decît a fetiței, — inventă.

Sînt pline de un farmec deosebit invențiile mamei. Un șir de întîmplări care se leagă între ele.

Povestea unor copii, — trei, ca și ei, — de cînd sînt mici până se fac mari. Și mama, ca să nu se priceapă că e vorba de copiii ei, — și astfel să piară farmecul povestirilor, scoate scene din amintirea copilăriei sale. Și oftează uneori. Era mai frumos atunci !... Adevărat viață de basm. Bogăție mare.... copii numeroși; primul mare Domnitor și Rege al țării în casa lor, pe vremea războiului; miniștri și arhierei la masă; echipaje la scară; țări străine, mereu nouă!... Minunile astea au existat în adevăr pentru ea !... Ce vor avea din toate astea copiii ei ?... De pe acum au mai puțin decît ea. Și mai tîrziu?... De teama acestui *tîrziu*, necunoscut și poate protivnic, — mama nu cutează să închee prea strălucit *Basmul Celor Trei Copii*, deși ar vrea din tot sufletul. Nici Nora, nesățioasa, nu se împacă prea mult cu desnodămîntul palid, mediocru. Întreabă cu părere de rău în glas :

— Mamă, băiatul cel mare se face inginer ?

— Da, inginer.

— Dece nu se face marinar !?...

— Fiindcă și tata lui era tot inginer.

— Mamă, e mai frumos marinar !...

— Bine, atunci se face marinar...

Dar Nora nu primește concesiuni.

— Ba inginer !... dacă e în poveste *așa !*

Pe lîngă respectul pe care, înăscut, îl poartă Nora, — instinctiv și predestinat, — creațiunilor spiritului omenesc, și deci n'ar primi schimbarea finalului odată conceput, — dar îi mai place Norei, uneori, ca băiatul cel mare din poveste să devină inginer, ca să aibă ea de ce suferi că nu s'a făcut marinar. Inchinare morbidă?... rafinărie precoce?...

Nu, Nora! In tine nu era nimic bolnav. Doar instinctul te avertiza că trebue să începi antrenamentul suferinții cît mai curând ca să rezişti marilor atacuri ce te pîndeau.

— Și băiatul mijlociu se face aghiotantul Reginei, mamă?

— Da, aghiotant.

Ca maiorul R., se gîndește Nora. Cu ipostaza asta, în care îl vede pe Luki, — copilul mijlociu, — se împacă prea bine. Anturajul prinţeselor e măgulitor ; viaţa în palate plină de strălucire și pentru bătăușul de Luki e chiar o situaţie nemeritată. Dar poate se va potoli, se va civiliza cu vremea și o va merita.

— Iar fetiţa, mamă ?...

— Fetiţa ajunge mare învăţată, ca M-me Curie.

Norii îi place s'o facă pe mama să repete elogiul tinerei savante subt al cărei aspect se vede pe ea în viitor.

— Ce spui că face fetiţa cînd ajunge mare ?

— Ajută pe soţul ei să amestece ape și prafuri primejdioase, care ard mîinile, aruncă oameni și case în aer dacă nu ești cu băgare de samă ; — și scoate metale și ape nouă cu care ajută pe toţi oamenii, îi vindecă de boli și toţi o respectă ca pe o binefăcătoare.

Nora simte cum i se împrăștie din piept în tot corpul o emoţie caldă. Ar vrea și ea să fie o mare învăţată care să ajute pe toţi, toţi oamenii. Dar ea s'ar gîndi nu numai la oameni. Sînt și alte fiinţe care sufăr, — o, cum sufăr de tare și uneori fără glas, — și lor nu le poţi face totdeauna bine.

— Mamă, dar dacă Doamna aceia învăţată *e adevărată,* de ce nu a scăpat și pe puiul de barză ?

Fetiţa se referă la cel mai duios episod al poveștii celor trei copii. Un episod pe care-l cere mereu mamei deși o doare inima de el și îi vine să plîngă. Și fiindcă, o clipă, mama n'a găsit ce să răspundă la ultima întrebare, Nora iar se aprinde de dorul povestirii triste.

— Mai spune, mamă, basmul cu Puiul de Barză!

Mama surîde, uimită.

— De ce-ţi place așa de mult ?

Nora, pe jumătate nu înţelege nici ea motivul, — pe jumătate nu vrea să-l spună.

— Nu știu !

Curios copil, gîndește mama; dar se pregătește pentru basmul cerut: o amintire din copilăria ei. O evoacă totdeauna cu plăcere, fiindcă a impresionat-o, fiindcă e scurtă și fiindcă, după asta, Nora nu mai cere niciodată altă poveste.

— ... Odată... odată..., copiii pe care îi știi...

— Cei doi băeţi și o fetiţă ?...

— Da, băeţii și fetiţa, după ce s'au jucat mult și frumos în grădina cu flori și fluturi, au trebuit să intre repede în casă. Au strîns jucării, mesuţe, scaune... tot, — căci începuse un vînt mare care ridica praful până la cer și întuneca soarele. Și cerul s'a făcut galben, și pomii s'au îndoit până la pămînt... și oamenii fugeau pe drum și găinile cu penele sbîrlite intrau repede subt șoproane și în coteţe, — copiii erau la ţară, în vacanţa de Paști, cînii se zgribuleau în cușca lor... pisicile se încolăceau în perine și paturi sau miorlăiau urît... iar vîntul vuia de credeai c'o să dărîme casa mare cu etaj.

— Copiilor le era frică, mamă?

— Nu, că erau cu bona și stau frumos la mesuţa lor în casă.

— Mamă, mie îmi place cînd e vînt și cînd începe să bubue și să fulgere ca în Basmul Copiilor. Numai de trăznet mi-e frică, să nu omoare pe cineva. In basm nu a trăznit pe nici un om, — nu e așa ? — doar un pom, săracu'... și l-a frînt!... și a căzut cu crengile în lacul din grădina mare... nu e așa ?... Spune, mamă !...

— Da... și a bubuit și a trăznit și a plouat șiroaie mari pe geamuri... și s'au făcut băltoace în curte.... și întuneric afară ca noaptea !... Dar n'a ţinut mult. Odată au stat toate !... și vînt, și ploaie, și bubuituri... Și a eșit soarele frumos... și copiii s'au înveselit... și au bătut din palme de bucurie cînd au văzut curcubeul mare peste tot cerul... și au venit să iasă numaidecît afară. S'au rugat mult-mult de bonă, — că mama nu era acasă, — și ea le-a dat voie, dacă își pun galoșii. Copiii au eșit în grădină plescăind cu galoșii în băltoace și rîzind de bucurie în aerul proaspăt și răcorit... Dar s'au întristat puţin, mai apoi, cînd au văzut ce prăpăd era în grădină. Crengi de liliac frînte și asvîrlite pe alei, salcîmii scuturaţi, vrejurile de zorele și trandafiri agăţători smulse de pe ziduri și balcoane. Panseluţele și zambilele turtite în noroi, micșunelele culcate peste iarba încîlcită... și prin băltoace, prin șuvoaie, alături de flori de salcîm și petale de trandafiri timpurii, fluturi cu aripile moarte, ude și murdare.

— Mamă, e păcat de flori și de fluturi să moară în noroi ! Mie îmi pare rău.

— Cui nu-i pare rău?

— Și pe urmă, mamă ?...

— Pe urmă, copiii au vrut să treacă și în grădina mare, unde erau merii și perii și cireșii înfloriţi. Acolo tot așa se prăpădise tot. Pomii erau despuiaţi de flori și la tot pasul crengi rupte pe jos.

— Și pomul cel înalt trăznit, cu crengile căzute în apă.... nu e așa ?

— Da....

— Și peste ce au mai dat copiii, mamă, pe marginea lacului ?...

— Da... Pe marginea lacului... băiatul cel mic care era mai țanțoș, — tot el înainte... se oprește și strigă spre cei din urmă :

— Veniți repede !... veniți repede să vedeți ceva !...

Copiii alergară, fuga-fuga, plescăind și stropind cu galoșii grei... și s'au umplut pe haine... și bona îi certa din urmă...

— Și ce au văzut cînd au ajuns ?...

— Și ce să vadă !... pe marginea lacului... plouat... sgribulit... slăbănog !... și cam golășel, pe picioroangele lui mari: un pui de barză!

— Săracu' pui de barză !... L-a asvîrlit furtuna, mamă, nu e așa ?... de pe vre-o casă....

— Sau poate începuse el să zboare și nu mai era în cuib, dar era încă slab și vîntul l-a purtat fără voia lui departe de adăpost și l-a asvîrlit în grădina copiilor.

— Și ce au făcut copiii, mamă ?...

— Mai întâiu, au strigat toți deodată de bucurie, că așa ceva nu mai văzuseră de aproape... și au pus încet mîna pe el să vadă dacă sboară... și iar au tras chiote cînd au văzut că nici nu mișcă... și au sărit pe bonă cu întrebări: unde să-l ducă și ce să-i dea de mîncare. Bona spunea să-l lase acolo în grădină, că-o să se usuce și apoi o să zboare, dar copiii țipau și nu se învoiau la asta. Toți ziceau să-l ducă în casă, la bucătărie, lîngă foc, să se încălzească... și să-i dea de mîncare. Fiecare copil ar fi vrut să-l ducă el în brațe. Moțatul mijlociu: că el l-a văzut întâiu; cel mare: că el e mai mare; fetița: că ea o să-l învălească în șorțuleț și o să-i fie puiului mai bine.

— Și tot Moțatul l-a luat, mamă, nu-i așa ?.. Dar nu-l ducea de loc delicat, că era gras și gîfîia... și era să-l scape de mai multe ori, nu-i așa?... și pe urmă l-a ținut prea strîns... și bietul bărzoi căscase ciocul... și fetița striga la Moțat și plîngea să-l lase că-l omoară!... Nu e așa, mamă?

— Da, era o nebunie pe ei toți, că biata bonă își pierduse capul și nu știa cum să-i împace. Cînd a vrut să-l ia pe bărzoi din brațele Moțatului ca să nu mai plîngă fetița, Moțatul a țipat la ea, a început să dea cu picioarele și tot n'a dat drumul bărzoiului din brațe. In sfîrșit, au ajuns în bucătărie ! Au început și-acolo să strige că nu e destul foc, să mai bage cîteva buturugi mari în cuptor... și au trimis pe toți în toate părțile să aducă saci de porumb, de grîu și de mălai să-i facă bărzoiului de mîncare. Și bucătăreasa a mîncat și ea cîțiva pumni de la Moțat — fiindcă făcea gălăgie că i se murdărește bucătăria și zicea să-l ducă pe bărzoi înapoi la baltă, că berzelor le e mai bine afară.

— Dar ăsta e *pui*, proasto ! și nu știe să zboare... te spui eu mamei !... Și făcea Moțatu' un tărăboi în bucătărie, că bucătăreasa a trîntit ușa și a eșit foc de minioasă, mai ales cînd a văzut cum împrăștie copiii, peste tot pe jos, grîu, porumb și mălai cu apă.

— Dar, mamă, poate puiul era nemîncat, îi era foame și copiii nu știau ce vrea să mănînce puiul de barză; îi dau și ei ce vedeau că mănîncă alte pasări, că le părea rău cînd îl vedeau că stă trist, cu ciocul plecat și nu se atinge de nimic !...

— Da, copiii aveau inimă bună.

— Și... spune, mamă,... ce s'a mai întîmplat?...

— ... Și mama a venit mai spre sară cu trăsura de la oraș.... și a găsit pe toți copiii grămadă la bucătărie... și de-abia a putut să-i scoată de acolo și să-i ducă la masă, că era tîrziu. Le-a spus și ea, — cum spunea și vizitiul care era de la țară și știa toate astea, — că berzele se hrănesc numai cu broaște, cu gîngănii, cu păianjeni și muscoi.

Și le-a făgăduit, — ca să-i liniștească și să-i poată culca, — le-a făgăduit că va pune pe toți argații și pe vizitiu să caute broaște, rîme și gîndaci pentru puiul de barză. Numai așa s'au culcat, deși se temeau că până a doua zi bărzoiul o să moară de nemîncare.

— Și a doua zi,... mamă ?...

— A doua zi s'au sculat toți trei ca niște huhurezi și au dat buzna cu cozonacul dela cafeaua neterminată în mînă să vadă pe bărzoi. Era tot așa trist, cu ciocul în pene, dar se uscase... și copiii erau fericiți că nu a murit. Și au început toți o vînătoare aprigă după goange, musculițe, rîme și broschițe... pentru prînzul micului bărzoi.

— Mamă, ce lucruri urîte mănîncă berzele.... și ele sunt pasări frumoase și bune și aduc noroc la casele unde fac cuib, — nu e așa ?...

— Așa se spune la țară.

— Mamă... și copiii au găsit de mîncare pentru puiul de barză ?

— Da, au găsit, — că la țară e ușor. Numai că-și murdăreau hainele și le agățau prin pomi, prin hambare și prin poduri de magazii ori grajduri prăfuite unde se urcau să caute păianjeni și omizi.

— Mamă... da nu le era frică... și silă... de omizi și de păianjeni.... și de broaște ? Mie mi-e frică...

— Da... Și fetița din poveste se cam codea cînd era vorba să vîneze gîngănii urîte; ea aduna cu bona musculițe într'o cutie. Și s'a bucurat că tocmai din cutia ei a ciugulit bărzulica mai întâiu.

— Vezi, mamă, că a început să mănînce săracu' pui de barză!

— Da, și peste cîteva zile au eșit cu el afară lîngă lac... și bărzoiul ciugulea și el singur ce găsea prin iarba de pe mal.

— Și pe urmă ?...

— Și pe urmă tot așa mereu. Cât a ținut vacanța de Paște, copiii n'au mai știut altceva și n'au mai avut altă distracție decît: bărzoiul și bărzoiul lor!

— Il iubeau!... mamă, nu e așa?...

— Desigur că-l iubeau!...

— ... Că era slab și singur și blînd... nu e așa?

Și bărzoiul poate că-i iubea!

— Da, fiindcă îl îngrijeau așa de bine!...

— Il scăpaseră de la moarte... nu-i așa?... că ar fi murit dacă nu-l găseau ei și nu l-ar fi îngrijit.

— Da, ar fi murit...

Nora, gîndindu-se la finalul pe care-l știe, suspină, tristă.

— Parcă și așa!...

Dar vrea să mai audă și să mai retrăiască sfîrșitul povestirii.

— Spune, mamă. Și cînd a trecut vacanța?...

— Da, cînd a trecut vacanța copiii au plecat iar la oraș, pentru școală.

— Mamă, și fetița se ducea la școală?

— Nu, fetița era mică; rămînea acasă cu mama și cu bona.

— Mamă, de ce nu au rămas la țară, să vadă de bărzoi?

— Și de copiii care mergeau la școală, cine să vadă?

— Tata.

— Tata era prea ocupat și... nu e tot una. Și-apoi mamii i s'ar fi urît la țară și ar fi dus dorul copiilor.

— Da' bietului pui de barză nu i se ura și lui nu-i era dor?!...

— Berzelor le place la țară... acolo le merge lor bine.

— Puiului de barză de ce nu i-a mers bine?

— El era prea mic... Și acum nu mai avea nici pe copii, nici pe mama lui care i-ar fi adus broschițe, i le-ar fi mestecat și i le-ar fi pus în cioc.

— Și ce a făcut puiul la țară?...

— A rămas cu slugile care erau rele și nu se mai îngrijeau de el. Și din zi în zi slăbea, uitat subt un șopron cu coceni... și lăsa ciocul tot mai jos, tot mai jos...

— Și poate plîngea, săracu'...

— Poate plîngea... Și într'o zi l-au găsit căzut pe cocenii din șopron, rece și uscat...

Nora își oprește cu tărie lacrimile care vin.

— Săracu' pui!...

Mama se scoală.

— Și acum lasă-mă să mă îmbrac; trebue să fac o vizită.

— Mamă, și la slugile rele nu le-a făcut nimeni nimic?

— Ce să le facă!...

— Vai, mamă!... Și copiii ce au făcut cînd au aflat?

— Le-a părut rău... dar ce puteau să mai facă...

— O, mamă!!...

Atîta cruzime, atîta indiferență, atîta uitare... înspăimîntă sufletul plin de pasionat devotament al Norei! Valuri-valuri de revoltă i se sparg în piept, — și privind la mama care se parfumează surîzînd în oglindă... își închide din nou sufletul spre urîțenia din afară și încheie pentru ea, cu sinceritate fierbinte.

— Eu aș fi rămas cu puiul de barză... în șopron... să murim împreună!...

* * *

Curînd de tot, Nora știe să cetească spre mirarea celor din casă, care nu știu cînd și cum a învățat. Mimi explică:

— A furat de la mine, ca hoții, pe la spate, cînd scriam și cetеam.

Nora nu se supără de insultă și rîde împreună cu tata, căruia-i cere cărți. Tata face un gest larg spre rafturile și dulapurile ințesate.

— Vrei cărți?... Poftim cărți!...

Nora precizează dorința actuală: basme și iar basme. I se aduce cît poate ceti; dar de la un timp, nu se mai găsesc nici în librării basme nouă. Atunci Nora se întoarce la basmele care i-au plăcut mai mult și le recetește.

Cap de Aur e un basm frumos, — i l-a povestit și mamei; are și poze foarte frumoase. Acolo e vorba de un băiat sărac și orfan, cu părul de aur, care slujește rînd pe rînd la mai mulți stăpîni: un grădinar, un prinzător de pasări, un pescar. Și toți îl dau curînd afară, îl izgonesc pe frig și ploaie (ce inimi haine!), pentru că are darul să prefacă în aur tot lucrul pe care pune mîna. Și bietul copil rătăcește prin păduri fără fund, printre stînci și prăpăstii, în nopți cu fulgere și bubuituri care-l amețesc. Dar ajunge, în sfîrșit, la stînca pe care toarce o zînă delicată un fir de aur (aici e o poză foarte frumoasă!) și zîna îi destăinuește ursita lui care se și îndeplinește. Cap de aur scoate în plasa lui de pescar, — din fundul mării (și aici e o poză măreață!), — coroana pe care bunul și neuitatul rege a cufundat-o în mare înainte de a muri. Și poporul fără suveran, al regelui fără moștenitori, îl alege pe Cap de Aur împăratul lor.

Prințul Sparge-Alună, e un basm hazliu, fiindcă eroul e un omuleț mic-mic, cu capul mare și cu o gură cît o șură. Doamne, ce a fost, până să-l găsească printre jucăriile de la Nüremberg oamenii împărătesei a cărei fetiță, blește-

mată de regina șoarecilor albi, se schimonosise la față și se umpluse de bube tocmai cînd înflorea mai frumos, la cincisprezece ani. Și vracii spuneau că numai Prințul Sparge-Alună îi poate reda frumusețea. Nora gîndește că regina șoarecilor avea dreptate să blesteme, fiindcă împărăteasa mamă fusese foarte rea și sgîrcită și nu voise să dea nimic, nici o bucățică de slănină pentru bieții șoricei albi, la botezul micii prințese. Și ce frumos se ruga regina șoarecilor în cămară, pe colțul mesei unde împărăteasa tăia singură, șunci și slăninuțe gustoase pentru ospățul cel mare! Nora, privind poza care evoca această scenă, — găsea că coronița de aur și hlamida roșie de purpură prindeau mai bine pe regina șoarecilor albi cu grijă de poporul ei decît pe împărăteasa cea avară. De altfel, trebue știut că Nora iubește foarte mult, — contrar celor mai numeroase gusturi omenești, — pe toți șoriceii. Cu ochișorii lor ca niște mărgeluțe negre, cu botișorul iscoditor și codița subțirică, sînt de tot drăgălași! Ea ar vrea să aibă unul în colivie, dar îi pare rău să-l țină închis. Nimic n'o întristează mai mult decît poezia cîntată pe aria „O! Tannenbaum", unde se povestește cum cade un șoarece în cursă .

Clap !... uite cursa s'a închis
Și mi te-a prins, precum ți-am zis!...

La ultimul refren se ține să plîngă.

O, șoarice! o, șoarice!
Acuma plîngi, căește-te!...

Parcă e o crimă să cauți de mîncare!... Oamenii sînt răi și perfizi... că pun slăninuță în curse, în loc să strecoare o feliuță de nimica toată în colțurile odăilor, mai pe la întuneric. Oamenii zic că șoarecii aduc stricăciuni. Și ce-i dacă rod și ei o gheată veche, aruncată la gunoi sau o fărămiță de brînză ori o bucățică de zahăr! Mama, cu care a vorbit despre asta, spune că dacă nu i-ar mai omorî nimeni, șoarecii s'ar înmulți de ar umplea pămîntul, și atunci ar mînca și oameni. Norei nu-i prea vine să creadă. Oricum, — cu puțină milă și dărnicie mai multă, Nora crede că toți oamenii și toate lighioanele ar putea trăi frățește, — iar simpatia ei pentru șoareci nu i-o poate nimeni altera. Dar văzînd ce gîndesc oamenii, ea nu mai spune la nimeni că odată, cînd a prins pe Pisu cu un șoricel în gură, l-a strîns pe cotoiaș de fălci, l-a strîns până a dat drumul șoricelului. Bietul de el, nu era mort și nici rănit, numai amețit. S'a desmeticit curînd și repede-repede a fugit spre gaura lui; iar pisoiul împelițat făcea spume la gură! Nu i-i rușine pisoiului, care se îndoapă la masă cu de toate și se'ntinde apoi și doarme dus! Mai vrea și

carne vie de șoricel!... Lăcomia asta a lighioanelor n'o poate pricepe Nora.

Da, basmul cu Prințul Sparge-Alună e hazliu și chiar palpitant, mai ales atunci cînd se înarmează poporul șoarecilor albi și vor să mănînce pe Sparge-Alună înainte de-a ajunge la prințesa schimonosită. Dar prințul s'a luptat, a biruit, a sosit la curte și a redat frumusețea prințesei spărgînd alune într'o tipsie; iar el s'a dat peste cap și s'a făcut un prinț frumos care s'a căsătorit cu prințesa. E drept așa, gîndește Nora, pentru prințesa care nu era vinovată de sgîrcenia împărătesei, dar cu sgripțoroaica de împărăteasă bine-i făceau șoarecii dacă-i rodeau cît de puțin din unghiuță.. și chiar mai mult.

Nora a băgat de samă că toate basmele se termină bine. Da, asta e plăcut, te înveselește... însă Nora ar da toate basmele care se sfîrșesc frumos pe singurul basm care se încheie trist, pe care l-a cetit într'o carte cu multe basme și pe care tot îl mai cetește. Iar după ce l-a terminat, se gîndește mult... mult... la... nici ea nu știe bine ce... la toate și la nimic. Basmului îi zice : *Tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte.* Acolo e un Făt Frumos cum n'a întîlnit nici unul în alte basme; care se duce să caute nu mere de aur, Ilene Cosinzene sau cerbi de diamant; el caută ce n'a căutat nimeni și după ce a găsit, tot nu se mulțumește... se întoarce acasă și acolo întîlnește alți oameni care nu-l mai cunosc... alte locuri de tot schimbate.... și palatul lui dărîmat și cu buruieni crescute printre pietre. Iar într'o ladă prăfuită-prăfuită, era închis un glas amenințător; și cum deschide lada, glasul răsună scrîșnind și prințul se preface în țărînă.

Nora nu pricepe bine basmul acesta; dar îi place așa de mult!... Ca toate lucrurile ce-i plac mult, Nora nu-l spune la nimeni. Se gîndește singură la el și nu găsește răspuns la întrebare: de ce-i place atît de mult ? Prințul care a plecat să caute viața și tinerețea veșnică a fost poate vinovat că și-a părăsit casa și părinții în lacrămi, — dar Nora îl iubește și ar fi făcut la fel. Nora se simte vinovată, ca și el, dar taina acestei vinovății stranii și abstracte o încîntă și o înfrățește adînc cu eroul cel îndrăzneț și nefericit. Dacă el ar mai fi trăit, poate ar fi plecat împreună după același țel și poate că singuri, departe, amîndoi, s'ar fi ferit să treacă peste hotarul țării visate, n'ar mai fi călcat în Valea Plîngerii unde se deșteaptă dorul și amintirile... și nu s'ar mai fi întors acasă niciodată !... Dar poate atunci basmul ar fi fost altul, — altfel... și Nora îl iubește așa.

E singurul basm pe care Nora nu îl amestecă cu celelalte. Căci din toate basmele, Nora și-a compus un singur basm și o lume bogată a ei în care se simte bine, familiară cu eroii mari ostilă celor cruzi, *niciodată inferioară* aspirațiilor lor. Cînd vrea să rîdă, se duce să-l întîlnească pe baronul Münchausen,

pe Till Eulenspiegel și pe Păcală; dacă vrea baluri strălucite, se duce s'o ia pe Cenușereasa ori pe Cele Douăsprezece Fete de Impărat; cînd i se face dor de păduri înzăpezite, o caută pe Schneewitchen, in casa piticilor, și se bate cu bulgări de zăpadă: ele două contra celor doisprezece prichindei bărboși cu tichii roșii; iar dacă vrea o prietenă bună și de încredere, se duce la Frumoasa Lumii care s'a căsătorit cu Uritul Pămîntului, fiindcă ea era înțeleaptă și el bun. Se plimbă amîndouă în grădinile mari cu trandafiri roșii de pe urma cărora i s'a tras fericirea Frumoasei. Acolo intîlnește pe Aricuin Moțatul, cel urît și deștept, care le distrează minunat cu glumele lui pline de duh. Și iau ceaiul împreună fericiți. Servește chiar Nora, în ceșcuțele cu flori pe care le-a primit la Pom... Atît de mult se pierde Nora în tovărășia visurilor ei, — pe scăunelul și la măsuța pe lîngă fereastră, — ori pe covor subt masă, că de-abia o descopere mama, pe înserate, cînd vine de la plimbare.

— De ce nu ești și tu afară să te joci cu copiii ? Nu ți se urăște singură?...

— Nu !....

Nora se și miră de intrebare. Dar Nora... tocmai se gîndea la ceva... la un lucru pe care l-a gîndit de *multe ori și* nu l-a spus încă... o dorință mare a ei. Stă puțin la îndoială... apoi se duce după mama care-și scoate mănușile, haina și pălăria în odaia de alături.

— Mamă, nu știi tu un basm frumos, frumos !... care să nu se termine niciodată ?...

Mama rîde.

— La astea te gîndești tu în colțurile tale ascunse ?

— Spune, știi ?...

Mama ridică din umeri și o clipă rămîne cu pantoful în mînă.

— Dar, dragă, nu există basm care să nu se sfîrșească niciodată. Tu vrei totdeauna lucruri cu neputință.

Nora presimțea răspunsul mamei, de aceia nu suferă prea mult. Mai ales că în sufletul ei nu renunță. Trebue să existe undeva, — pe lumea asta sau pe tărîmul celălalt, din basme, — o poveste care să nu se sfîrșească niciodată.

Zoe Verbiceanu

(Continuarea în numărul viitor)

Viața și Dreptul [1]

Problema dreptului

Noțiunea de drept. — Luat în accepțiunea cea mai întinsă, adică privit subt toate multiplele sale aspecte, Dreptul apare ca un produs intern al vieții, la fel cu Limba, cu Religia, cu Arta....

Vizibil însă numai în detaliile lui, în ceiace atinge direct simțurile noastre, — fenomene, organisme, tradițiuni, raporturi, regule, instituții juridice, — imensitatea sa, întregul său, dispare în complexul și mișcarea vieții.

De aici, acea fatală nesiguranță care ne urmărește ori de cîte ori e vorba să determinăm esența Dreptului, să-i stabilim caracteristica, să fixăm elementele lui permanente și ireductibile. De aici, neînvinsa dificultate de a coordona imensul material de fapte, de a alege un criteriu sigur de orientare, de a înlătura confuziunea ce ne stăpînește, ori de cîte ori ne punem întrebarea: ce este Dreptul?

Căci raportîndu-ne la dispoziția naturală și necesară a lucrurilor în societate, Dreptul ar însemna *ordine;* conceput în legătură cu unele din elementele sale interne, subiective, psihologice, exprimate prin acte de voință, el ar fi *putere;* dacă, mergînd mai departe, ne-am gîndi la acea nepotolită impulsiune internă care formează baza activității noastre și la inteligența activă care conduce pașii noștri spre înaltele scopuri ale vieții, Dreptul ar mai însemna încă *libertate.* Cu toate acestea, considerîndu-l din punct de vedere strict material și practic, am găsi neapărat, la baza lui, *interesul;* pe cînd în raport cu funcțiunea și finalitatea sa, am putea spune că el exprimă *binele, securitatea, armonia...*

[1] Acest studiu formează introducerea generală la „Cursul de Procedură judiciară" care va apărea în curînd.

Şi cu cît împingem mai departe cercetările acestea, cu atît rezultatul lor măreşte dezorientarea noastră. Căci prezenţa lui continuă şi oarecum fatală, în tot ce e voinţă, în tot ce e libertate, în tot ce e aspiraţie, în tot ce e acţiune, în tot ce e mişcare, sfîrşeşte prin a ne da iluzia că, în cele din urmă, Dreptul e Viaţa însăşi.

In jurul acestei probleme, — până astăzi, cel puţin, — două idei par a se bucura de favoarea unui credit mai întins. Prima, în legătură cu chiar esenţa şi natura Dreptului; a doua, în legătură cu ceiace s'ar putea numi caracteristica lui.

Dreptul e o *disciplină*, în sensul tradiţional şi precis al cuvîntului. Aceasta rezultă nu numai din originea şi raţiunea sa, dar şi din funcţiunea socială pe care o îndeplineşte şi al cărei obiect e de a impune, libertăţii şi activităţii umane, normele şi directivele menite să pregătească armonia socială.

Dar Dreptul nu e singura disciplină a vieţii. Omul e încă ţinut s'asculte de legile Naturii, de comandamentele Religiei, de legile morale, de uzurile sociale, de convenienţe, de moravuri, etc. Ceiace caracterizează Dreptul, între aceste toate, e faptul că regulele şi preceptele care formează conţinutul său, se impun prin mijloace coercitive, a căror aplicaţiune cade în sarcina autorităţii sociale. Şi legile naturii au sancţiunea lor, de bună samă; şi cele morale, religioase, economice, sociale, de asemeni; dar sancţiunile acestora sînt de naturi diferite, particulare legilor fizice, psihologice, morale, etc., adică în afară de sfera voinţei umane. Pe cînd caracterul specific al regulei de drept e *constrîngerea socială*, organizată în domeniul vieţii colective.

Această succintă caracterizare a Dreptului — o repet — nu poate avea pretenţia de a exprima rezultatul definitiv al unor cercetări ajunse la capăt. Problema Dreptului aşteaptă încă, şi va aştepta mult timp, o deslegare capabilă de a satisface pe deplin arzătoarea noastră sete de a cunoaşte. La drept vorbind, tot ce ştim pozitiv în domeniul acesta până astăzi, se reduce aproape la atît: că peste diversitatea lor, Viaţa şi Dreptul prezintă o sumă de caractere generale şi statornice, cum şi o directivă proprie pe care nici un fel de obstacole n'au putut-o schimba. Dincolo de aceasta, — dibuiri, presupuneri, speranţe, incertitudine... Puţin lucru, de sigur.

De aceia, nu este sistem care să reziste criticei, nu este concepţiune care să suporte fără risc concurenţa alteia.

Ideia de „constrîngere", bunăoară, considerată ca criteriu distinctiv al noţiunii de „drept", e deseori înlocuită prin altele, — cu totul deosebite.

Tot astfel iarăşi, divergenţă asupra naturii lucrului şi asupra metodelor de cercetare. Dreptul poate fi privit ca un fenomen social, din moment ce nu-l vedem apărînd decît în sînul organizaţiilor sociale, — dar nu e mai puţin şi unul psihologic. Dreptul cu toate elementele lui, zice de pildă Petrazycki, e „un fapt de conştiinţă". Dacă este aşa, apoi metodelor de cercetare bazate pe observaţiunea faptelor, trebue să li se opună metoda introspectivă, psihologică, singura indicată în studiul fenomenelor de acest gen, — sau să li se asocieze, în măsura cuvenită.

Lucrurile acestea ne duc însă departe.

Cele ce preced, ca şi dezvoltările ce urmează, trebue dar luate ca rezultate provizorii ale unor nobile sforţări către Adevărul pe care, din nefericire, nu-l putem cunoaşte decît în palide imagini fracţionare. Aceasta însă, fără a uita cuvintele lui Henri Poincaré: „il n'y a pas des problèmes résolus et d'autres qui ne le sont pas; il y a seulement des problèmes plus ou moins résolus".

In mod uzual cuvîntul „drept" e luat în accepţiuni diferite.

El nu evocă, dar, ideia de mai sus; cu alte cuvinte, el nu exprimă numai acea vastă unitate organică, acel fragment al vieţii universale, acel tot fluidic, continuu şi variabil, care este Dreptul total şi pentru designarea căruia Edmond Picard propunea, cu mult temeiu, ortografia numelor proprii: Drept (cu D mare) [1].

Cuvîntul acesta mai serveşte, în primul rînd, pentru a designa multitudinea acelor individualităţi juridice, a acelor organisme izolate şi distincte, care trăesc fiecare viaţa sa proprie în amestecul prodigios al relaţiilor umane. Faţă cu Dreptul total, drepturile aceste — particulare, private, subiective — stau în acelaşi raport în care se află un om faţă de omenire, o plantă faţă de întreaga floră a pămîntului sau minusculul glob terestru faţă de univers. In sensul acesta, se poate vorbi de un drept de proprietate asupra unui obiect determinat, de un drept anumit de creanţă în contra unei persoane, de un drept de folosinţă exclusivă asupra unui lucru şi aşa mai departe. Aceste individualităţi mai pot fi concepute şi ca abstracţiuni, identificînd grupurile cu caractere comune. In felul acesta vorbim adesea despre dreptul de proprietate — în genere — fără să avem în vedere un drept de proprietate anumit, despre dreptul de ereditate — în genere — fără să ne raportăm la o anumită succesiune....

Noţiunea de drept poate încă fi concepută ca atribut prin

[1] Modul acesta sugestiv de a deosebi grafic sensurile principale ale cuvîntului „drept" s'a generalizat aşa, încît îl putem întîlni în cele mai răspîndite lucrări. V. de pildă: Collin et Capitant, *Cours de Droit civil français*, I, pag. 1.

opoziţie cu ideia de nedrept, în acelaşi mod în care, în vorbirea curentă, se întîlnesc noţiunile de bun şi rău, frumos şi urît, util şi vătămător. A spune bunăoară că un act oarecare e drept sau nedrept, înseamnă a afirma că acel act e conform cu norma socială, cu sentimentul juridic comun, cu uzurile şi tradiţia juridică, etc.

Pe de altă parte, Dreptul total e şi el susceptibil de diviziune şi clasificare, putînd fi considerat în timp şi în spaţiu, ca dreptul unui stat anumit sau al unei epoci determinate: dreptul antic, dreptul medieval, dreptul modern, dreptul francez sau dreptul romîn. Sau din punctul de vedere al raporturilor pe care le guvernează: dreptul privat şi public, dreptul civil, penal, administrativ, fiscal, canonic... Şi încă, în raport cu sursele şi cu structura sa: dreptul natural (ale cărui norme proced direct din legile fundamentale ale vieţii), dreptul cutumiar (bazat pe uzuri şi tradiţie), dreptul pozitiv (încadrat în comandamentele autorităţii sociale). In fine, din punctul de vedere al cercetărilor obiective la care poate da loc studiul acestor materii: dreptul comparat, dreptul critic, dreptul pur sau ideal...[1].

In toate acestea, un loc deosebit s'ar cuveni, poate, noţiunii de *drept pozitiv*, pe care o găsim abundînd în terminologia curentă [2].

Noţiunea aceasta a fost mult timp opusă aceleia de *drept natural*. Dar, pe cînd asupra acesteia din urmă, filozofii şi juriştii n'au ajuns încă la un acord deplin, noţiunea de drept pozitiv pare cu mult mai clară şi mai precisă.

In sensul aproape unanim admis, ea exprimă totalul re-

[1] La multitudinea de sensuri ale cuvîntului „drept", corespund natural definiţiunile multiple ale ideilor pe care acesta le exprimă. Din consideraţiuni practice, cei mai mulţi autori procedează pe cale de dinstincţiune, definind deosebit aspectul obiectiv al dreptului de o parte, şi cel subiectiv de alta. In substanţa sa însă, ideia de drept e una; şi ideia aceasta poate fi regăsită în toate accepţiunile restrînse în care e luat cuvîntul „drept" şi în toate aplicaţiunile lui diverse. Dreptul e dar susceptibil de o *definiţie integrală* care ar îmbrăţişa toate accepţiunile şi aplicaţiunile acestea particulare. Asemenea definiţie nu poate lipsi din nici o lucrare care pune problema dreptului în întregul ei. Iată formula sa, aşa cum într'o lucrare excelentă ca metodă şi ca precizie, ne-o dă Levy-Ullmann: „Le droit c'est la délimitation de ce que les hommes et leurs groupements ont la liberté de faire et de ne pas faire, sans encourir une condamnation, une saisie, une mise en jeu particulière de la force".

[2] Atributul „pozitiv" are aici, de sigur, valoarea unui termen convenţional, technic. Sensul său concordă cu vechea întrebuinţare, dată în filozofie acestui cuvînt, aplicat tuturor lucrurilor şi instituţiunilor stabilite printr'o ordine superioară, divină sau umană.

gulelor obligatorii care cîrmuesc viaţa socială, adecă totalul regulelor de drept şi instituţiilor juridice în vigoare în sinul unei anumite societăţi subt ocrotirea puterii coercitive organizate.

Regulele şi instituţiile acestea pot fi stabilite fie prin texte scrise, formale (constituţiuni, legi ordinare, decrete, regulamente, etc.), fie prin uzuri consacrate, tradiţiuni admise şi cutume. Forma curentă şi tipică a dreptului pozitiv modern, e legea; de aceia cuvintele „drept pozitiv" sînt foarte adeseori luate în înţelesul mai restrîns de „legislaţie".

Dreptul obiectiv şi dreptul subiectiv. — Lucrările doctrinei moderne opun, adesea, una alteia (ca şi cum ar exprima două lucruri contrarii) ideile de *drept obiectiv* şi *drept subiectiv* [1].

Raportul dintre aceste idei nu formează însă ceiace s'ar putea numi o antiteză. Drept obiectiv nu înseamnă antinomul, contrariul, sau negaţiunea a ceiace numim drept subiectiv. Dar atributele „obiectiv" şi „subiectiv" dau ideii de „drept" semnificaţii aşa de diferite, — şi ca aspect, şi ca natură, — încît, în poziţia în care se găsesc una faţă de alta, şi evocîndu-se reciproc, noţiunile astfel exprimate se comportă ca şi cum ar fi contrarii.

Prin cuvintele *drept obiectiv*, se înţelege sistemul de regule cu caracter juridic la care este supusă întreaga activitate socială. Regulele acestea pot lua forma de uzuri, cutume, tradiţii, legi, ordonanţe, regulamente şi pot forma din cauza legăturilor dintre ele şi a destinaţiunii lor comune, diverse corpuri juridice: dar forma cea mai caracteristică, mai cu samă în societatea modernă, e legea. Pentru a simplifica lucrurile, am putea considera ideia de „drept obiectiv" (după alţii: „drept social") ca echivalentă cu ideia de „regulă de drept" sau de „regulă socială".

Ideia de drept obiectiv rămîne aceaşi, oricare ar fi cadrul în care am aşeza-o, adică, ori că am considera-o în timp, ca dreptul unei epoci (dreptul antic, dreptul medieval, dreptul contemporan), ori că am considera-o ca dreptul unei

[1] Pentru ideile exprimate prin aceşti termeni, în Franţa se obişnueşte încă a se întrebuinţa cuvintele *Droit* (la singular) în sensul de drept obiectiv şi *droits* (la plural) în sensul de drepturi individuale, subiective. Unii autori (de pildă Bonnecase) chiar critică şi combat introducerea acestor expresiuni, luate din terminologia germană mai nouă, pe care le găsesc şi inutile şi nepotrivite. In ce ne priveşte, cred că le putem păstra şi folosi, fără ezitare, de oarece ele contribue, cum nu se poate mai bine, la diferenţiarea dintre punctul de vedere social şi obiectiv, de o parte, şi cel privat, individual şi subiectiv, de alta.

societăți determinate (dreptul francez, dreptul german, dreptul elvețian), ori că am considera-o în fine, ca o parte din corpul juridic al unui stat (dreptul cambial italian, dreptul civil romîn, dreptul succesoral englez).

Noțiunea de *drept subiectiv* e mai greu de definit. Ea presupune în mod neapărat existența unui mediu social supus unei discipline (înțeleg să spun: unor regule de drept); și prin aceasta, ideia de drept subiectiv evocă imediat pe aceia de drept obiectiv cu care se găsește într'un raport necesar și permanent. Dar considerată în natura și în efectele sale, ideia aceasta de drept subiectiv mai evocă noțiunea diametral opusă, de datorie, de obligațiune.

Cu toate rezervele cuvenite, în considerația diverselor definiții date acestei noțiuni, și cu îndatorirea de a reveni mai departe, —ași putea spune deocamdată, că dreptul subiectiv înseamnă facultatea, prerogativa, puterea, pe care fiecare din noi o avem de a impune tuturor celorlalți membri ai colectivității sociale, propria noastră personalitate sau activitatea noastră, pe baza unei regule sau norme sociale.

Unele drepturi subiective prezintă un contur clar și se pot caracteriza cu ușurință. Intre acestea am putea așeza: drepturile de creanță, de proprietate, de servitute, etc. Altele sînt mai puțin expresive, se definesc mai greu, pentrucă nu devin aparente decît în anumite *condițiuni și circumstanțe*, de pildă cu ocazia exercițiului acțiunii care le pune în valoare. Intr'un asemenea caz s'ar găsi bunăoară dreptul în baza căruia cineva reclamă rectificarea unui act de stare civilă sau exercită acțiunea pauliană.

Dar teoriile nouă ale autorilor de drept public cu privire la puterea suverană a statului și tendința acestora de a pătrunde cît mai mult în domeniul dreptului civil, au provocat o revizuire totală a acestor lucruri.

Pentru Léon Duguit bunăoară, puterea publică nu este expresia unui drept; e pur și simplu un fapt; un fapt material; un fapt de dominațiune, — a unui om, a unui grup politic, a unei clase. Subt ochii noștri, zice regretatul profesor dela Bordeaux, se pregătește o societate nouă din care vor fi excluse și noțiunea unui drept aparținînd colectivității de a comanda indivizilor și noțiunea unui drept aparținînd individului de a-și impune, fie colectivității sociale, fie semenilor săi, propria sa personalitate. Nici individul, nici colectivitatea, prin urmare, nu au nici un fel de drepturi. Și unul și cealaltă n'au decît îndatorirea de a se supune regulei sociale, bazată pe interdependența care leagă și unește pe toți membrii colectivității sociale. Regula aceasta, impusă tuturor, nu poate fi asimilată cu regula morală; ea e o regulă de

drept și de aceia orice act care o violează provoacă reacțiunea socială subt forme diverse, de intensitate variabilă.

In locul dreptului subiectiv „de ordine pur metafizică", pe care-l neagă, Duguit așează ceiace numește *situația obiectivă*, adică situația creată în sarcina și în profitul fiecărui individ de regula socială. Dar dacă nu există drept subiectiv, există însă un *drept obiectiv* care indică și impune fiecăruia misiunea socială pe care o are de îndeplinit.

Aceste idei, care amintesc întrucîtva doctrina autolimitațiunii Statului, formulată de Jellinek și alții, n'au zdruncinat încă vechea concepțiune „civilistă" expusă în paragraful precedent.

Regula de drept. Instituția juridică. — Afirmațiunea că dreptul unei societăți e produsul vieții sociale în sînul căreia s'a dezvoltat, n'are altă valoare decît de a considera lucrul în natura și originea sa; ea nu-l prezintă însă decît în unul din aspectele sale, — unul singur. De îndată ce-l considerăm în funcțiunea pe care-o exercită, funcțiune eminamente normativă și regulatoare, de îndată ce ne dăm prin urmare sama că, fără Drept nu poate fi ordine, cum nu poate fi echilibru, cum nu poate fi securitate, cum nu poate fi libertate, — ajungem la a doua constatare, că Dreptul e în același timp — și cu deosebire — *o condiție de existență a societății însăși.* Alt aspect, prin urmare. Subt acesta, am fost conduși să atribuim Dreptului caracterul unei discipline.

Ideia de disciplină, admisă pentru a exprima și caracteriza esența Dreptului, evocă neapărat pe aceia de *regulă de drept*, care, luată în ea însăși, înseamnă: orice normă (precept, comandament, injoncțiune, proibițiune) impusă actelor omului prin diverse mijloace de constrîngere socială.

Exprimată în uzuri, în cutume, în dispoziții legislative sau regulamentare, în diverse construcțiuni juridice (ba uneori, închisă numai în conștiința și în sentimentul nostru juridic, în ceiace ar constitui *dreptul ne-formulat*, nativ, latent), regula de drept se adresează tuturor membrilor colectivității sociale, adică atît persoanelor fizice luate izolat, cît și diverselor grupări de persoane, — familie, societăți, sindicate, corporații, stabilimente, instituții publice, etc. Ea guvernează toate raporturile acestora, delimitînd libertatea de acțiune a fiecăruia, dar nu vizează decît actele externe, materiale, vizibile, controlabile, cenzurabile, — căci viața psihică internă rămîne în afară de autoritatea ei, cel puțin într'atît cît nu se reflectă în acte externe sau întrucît examenul ei nu se impune pentru a cunoaște sensul, caracterul și valoarea juridică a unor asemenea acte.

In fine, ceiace caracterizează regula de drept, e faptul că autoritatea ei se sprijină pe coerciţiunea posibilă a forței

sociale organizate. Fără această coerciţiune, ea nu şi-ar putea ajunge scopul, care confundîndu-se cu scopul Dreptului în genere, e de a concilia interesele contrarii ale indivizilor şi ale grupărilor de indivizi, de a înlesni fiinţei umane putinţa de a se dezvolta în mediul social, potrivit cu natura şi cu destinaţia ei, de a asigura ordinea şi stabilitatea socială, etc.

La baza regulei de drept stau relaţiile vieţii sociale, — multiple, variate, conexe. In deobşte, unui anumit fel de relaţii, conexe şi convergente, corespund mai multe regule de drept, toate legate între ele, complectîndu-se şi străbătîndu-se reciproc, pentru a forma un tot organic, unitar şi convergent şi el, către un scop unic. Acest complex organic este *instituţia juridică.*

Astfel, totalul diverselor regule de drept care organizează căsătoria (capacitate, consimţămînt, publicitate, proibiţiuni, efecte, etc.), constituesc la un loc instituţia civilă a căsătoriei; cele care privesc transmisiunea patrimoniilor *mortis causa* (creditate, sezină, inventar, acceptaţiune, etc.), constituesc instituţia juridică a succesiunii; cele care organizează protecţiunea juridică a dreptului subiectiv (interes, calitate, competinţă, forme, prescripţie, etc.), formează la un loc instituţia acţiunii în justiţie.

Intre ele, regula de drept şi instituţia juridică, se comportă ca partea faţă de întreg, ca elementul simplu faţă de organismul complex.

Izvoarele dreptului. — Revenind la natura şi esenţa materiei în care lucrăm, trebue să observăm că lucrurile acestea n'ar putea fi stabilite în mod satisfăcător numai din observaţiunea faptelor şi din arida lor analiză. Toţi marii cugetători care au stăruit asupra lor, au simţit nevoia, pe de o parte, de a se întoarce îndărăt până la sursele îndepărtate şi misterioase ale Dreptului, iar pe de alta de a-i scruta viitorul, nu mai puţin misterios, pentru a verifica destinaţia lui finală şi idealurile lui.

Probleme delicate. De aici, natural, dispute şi controverse.

Astfel, cu privire la origine, la cauză, la sursă, — unii au susţinut că Dreptul ar fi de natură pur arbitrară, produs direct al unei voinţe superioare, divină sau umană. Alţii au văzut la baza sa, un fel de acord, de înţelegere colectivă, — „un contract social". După alţii iarăşi, Dreptul ar exista în mod natural în propria noastră conştiinţă, de unde raţiunea îl scoate la lumină, pentru ca logica să-l dea destinaţiunii lui practice. Pentru unii, în fine, Dreptul e o forţă a Naturii, aşa că originea sa trebue căutată în ordinea universală şi în natura lucrurilor. Şi acestea sînt numai o parte din teoriile formulate...

Dar cadrul restrîns al acestei lucrări de specialitate, care nu se referă decît la dreptul practic, exprimat în regulele ce ne guvernează, nu ne îngădue să mergem atît de departe. Pentru noi, problema aceasta se pune cu privire la provenienţa regulelor şi instituţiunilor de drept existente, la sursele lor directe, la raportul de generaţiune imediată.

Acestui Drept concret, limitat, tranzitoriu, practic, — autorii îi recunosc două surse: una din care el apare în stare nativă, instinctivă, nebulară; şi alta care-i dă expresia definitivă şi puterea de a se impune şi a ne cenzura acţiunile.

Cea dintâiu s'ar putea designa subt numele de *originea reală* a Dreptului *(les sources réelles)*; cealaltă, subt numele de *originea formală (sources formelles).*

Iată în puţine cuvinte conţinutul acestor două idei.

In mod normal, regula socială nu ese din voinţa organului legislativ ca Minerva din capul lui Jupiter. Ea e determinată de nevoile curente, de cerinţele generale, de sentimentul public, de interesele, de suferinţele, de ideile, de tendinţele, de conştiinţa mediului social. Originea legilor e dar întrucîtva empirică, experimentală (sau cel puţin, ar trebui să fie). Cu alte cuvinte, înainte de a se impune ca regulă socială obligatorie, orice lege trebue să fi existat mai întâiu subt formă de tendinţă, de aspiraţie.

In dispoziţia aceasta psihică şi morală, în materialul acesta difuz, dar totuşi de o imensă importanţă, juriştii moderni recunosc *originea reală,* adică esenţa pură a Dreptului.

Apoi procesul continuă. Şi în cele din urmă, turnate în forme precise, toate aceste lucruri vagi se definesc, devin precepte, norme de conduită, regule sociale, dominînd întreaga mişcare a vieţii din care s'au născut. Dar un lucru: nu toate normele acestea au caracterul, valoarea şi forţa coercitivă recunoscută regulelor de drept pozitiv. Pentru ca o normă de acest fel, sau regulă socială de orice fel, să capete această forţă, e nevoie ca ea să se fi constituit, nu numai într'o expresie definitivă, mai mult sau mai puţin tangibilă, dar *şi în anume condiţiuni formale.* Aceste condiţiuni, pe care doctrina modernă le reduce la două categorii, — legea şi cutuma, — formează ceiace înţelegem prin *originea formală,* concretă, juridică a Dreptului.

Voi stabili mai departe sensul precis al acestor două noţiuni, de lege şi de cutumă. Până atunci, nu cred de prisos să observ că, nici în istoria civilizaţiei şi nici subt ochii noştri, lucrurile nu se desfăşoară întocmai cum le-am expus. Că adică, nu totdeauna legile sociale exprimă sentimentul public, atestă o sinceră pregătire experimentală şi nasc din conştiinţa juridică a mediului social. Foarte adeseori, şi mai ales în perioadele de criză socială (ca aceasta pe care o străbatem în prezent). Statul îşi impune autoritatea prin regule

ale căror surse reale ar fi greu de găsit. Legile astfel concepute nu dau totdeauna rezultatul dorit, căci aplicația lor, neputînd avea loc fără oarecare violență, indispune și tulbură mediul social în care se aplică. Legile bune, durabile și eficace, țin însă mai toate de dubla origine de care am vorbit.

Nu s'ar putea face aceiași observație în privința cutumei, care, avînd o formație spontană în însuși mediul social, este prin chiar natura sa, inseparabilă de sursele reale. Dar în viața modernă, cîmpul cutumei, e cu totul restrîns.

Teoria care atribue dreptului pozitiv dubla origine de care am vorbit, n'are pretenția de a lămuri întregul *processus* al genezei și formațiunii acestuia. Scopul său e, pe de o parte, de a explica unele lucruri în legătură cu acțiunea lentă și obscură a forțelor sociale din care naște dreptul; și pe de altă parte, de a atrage atenția asupra operațiunii finale care este *formularea* definitivă a regulei de drept. Din concluziile trase mai sus, se poate deduce afirmația aceasta: că nici o regulă socială nu poate fi primită drept regulă de drept pozitiv, dacă nu se legitimează ca provenind din cele două izvoare indicate, *sau cel puțin din izvorul formal (les sources formelles).*

Și încă, vorbind de originea reală și de cea formală a dreptului pozitiv, am lăsat de o parte o sumă de alți factori care concură, — adeseori în mod hotărîtor, — la formațiunea, dezvoltarea și evoluția lui, cum ar fi bunăoară: *doctrina juridică, jurisprudența, practica extra-judiciară...*

Doctrina studiază, coordonează, metodizează, critică, dă directive și soluții.

Jurisprudența interpretează normele pozitive și le adaptează uniform la situații concrete.

Practica extra-judiciară arată cum se acordă uneori regula abstractă și rigidă cu spiritul practic și cu interesele curente.

Care e poziția acestor factori față de sursele reale și formale ale dreptului pozitiv?

Ei nu sînt socotiți de nimeni ca făcînd parte din sursele formale (cel puțin în dreptul modern, sau mai exact, în *mai tot* dreptul modern). Ar fi greu iarăși să-i socotim ca făcînd parte din sursele reale (cel puțin dacă păstrăm acestor surse caracterul pe care li-l fixează doctrina).

S'ar părea mai curînd, că ar fi cazul de a le recunoaște o poziție intermediară între unele și celelalte, sau caracterul unei etape, în lungul și penibilul drum către lumină, pe care orice aspirație socială trebue să-l parcurgă până să capete forma și valoarea unei regule obligatorii. Dar nu trebue să uităm totuși, că multe construcțiuni pur doctrinare pot dobîndi adesea, pe baza unor principii consacrate și cu ajutorul jurisprudenței, valoarea unor regule nouă, echivalente cu cele inscrise în lege; — și că, pe de altă parte, unele procedee de practică extra-judiciară pot participa foarte bine la elaborarea regulei formale de drept, laolaltă cu toate impulsiunile adunate din vălmășagul vieții.

Legea și Cutuma. — Și cuvîntul „lege" are accepțiuni multiple și variate.

Există „Legi ale Naturii, ale Vieții, ale spiritului", există „legi de logică" și „legi morale", — atîtea expresiuni ale ordinii imanente și ale raporturilor fatale și constante dintre lucruri, atîtea formule deduse din observațiune și experiență, cu ajutorul cărora putem ști de mai înainte cum se vor desfășura, într'un domeniu determinat, anumite fenomene.

Există apoi legi sociale, politice...

Două categorii, dar. Două categorii profund deosebite între ele, deși toate bazate pe un fond comun: pe ideia de raport necesar, permanent și general.

Peste cele dintâiu sîntem nevoiți să trecem; ele privesc lucruri străine de preocupările noastre.

Cîteva cuvinte dar despre celelalte.

In sens propriu, cuvîntul *lege* e socotit sinonim cu „regulă de drept"; dar regulă de drept formulată de organul juridic al Statului și impusă de puterea publică. In sensul acesta larg, sînt privite ca legi: toate declarațiunile de drepturi, pactele fundamentale publice, constituțiunile, codurile și legile uzuale, decretele și regulamentele publice.

In sens restrîns, legea se deosebește însă de constituție, regulament sau decret, atît prin condițiile formațiunii sale, cît și prin natura obiectului și prin funcțiunea sa juridică. Cînd e considerată astfel, i se mai spune: lege ordinară, lege comună sau lege propriu-zisă. De altmintrelea, constituția, legea ordinară și regulamentul, stau între ele într'o poziție reciprocă, din care s'ar putea deduce o oarecare ierarhie; astfel legea nu poate trece peste un principiu constituțional, după cum nici regulamentul nu poate modifica dispozițiile unei legi comune.

In practică, legile nu cuprind, decît în foarte rare cazuri, dispozițiuni izolate, și mai întotdeauna grupe de regule care de multe ori s'adună în proporții apreciabile, ca în codurile obișnuite, de pildă (Codul este un sistem de regule privitoare la o întreagă ramură de drept: codul civil, codul comercial, codul de procedură civilă, etc.). Din această cauză, într'un sens și mai restrîns, denumirea de lege este acordată fiecărei lucrări legislative în parte, fiecărui corp juridic sau fiecărui sistem de regule aplicabil unei materii date — în forma aceasta: legea timbrului, legea pensiilor, legea învățămîntului public, etc.

După Declarațiunea drepturilor Omului dela 1791, legea este „expresiunea voinței generale". Principiul acesta, admis de mai toate constituțiunile lumii, corespunde încă opiniunii curente.

Dar, luată în ea însăși, voința generală sau colectivă se prezintă ca o putere autonomă, suprapusă voințelor individuale (fără a exprima, bine înțeles, totalitatea acelor voințe); ea formează o entitate de o natură particulară, căreia i s'a dat numele de suveranitate socială sau suveranitate națională.

Legea este un act de suveranitate.

In doctrinele mai nouă, lucrurile acestea sînt uneori privite altfel.

Pentru realismul lui Duguit, bunăoară, — Legea nu este expresiunea voinței generale („care nici nu există") și nici expresiunea voinței Statului („care nici atît nu există"), ci expresiunea voinței celor cîtorva oameni care o votează. Așa în Franța, adaugă Duguit, legea exprimă voința a 350 de deputați și a 200 de senatori care formează majoritatea obișnuită a Camerei și a Senatului. „Iată faptele. Restul, — ficțiune și formule deșarte".

In fapt, de sigur, situațiunea e așa cum o prezintă Duguit. Dar ce urmează de aici? Faptele sînt una și semnificația lor, alta. Acele cîteva sute de persoane care, în toate statele moderne, participă la confecțiunea legii, lucrează în numele unei voințe colective, ca unic organ de expresiune a acesteia, *ca unic organ posibil*. Este indiferent că o voință colectivă propriu-zisă nu există și — psihologicește — nici nu poate exista. Conștiința omului modern o cere totuși, pentru a justifica autoritatea legii și a puterii publice. Cu drept cuvînt dar, Esmein afirmă că „suveranitatea e singura interpretare juridică și adecuată a unui fapt social incontestabil". Și apoi, dacă e s'aplicăm faptelor reale, metoda pozitivă a lui Duguit, e de-ajuns să considerăm, de o parte, delegațiunea dată reprezentanților națiunii prin procedeele elective și, de altă parte, faptul supunerii la legi și la ordinea stabilită, pentru ca din această dublă acceptare — una anticipată și alta ratificantă — să deducem constatarea că: voința conducătorilor, are toată valoarea juridică a „voinței generale" și ca atare poate fi considerată ca expresiunea acesteia. Astfel, chiar păstrînd caracterul unui simplu simbol, ea nu rămîne străină de realitatea materială pe care o simplifică fără a o diforma.

Surprinzătoare, atît prin noutatea, cît și prin îndrăzneala ei, este însă concepția Statului sovietic, care, proclamînd prioritatea faptului în fața dreptului și aceia a scopului revoluționar în fața legii, ajunge realmente la negațiunea a ceiace numim legalitate. E cu neputință, zice Mirkin-Ghetzevici, în lucrarea consacrată Rusiei de astăzi *(La Théorie générale de l'Etat soviétique)*, — e cu neputință de a fixa, în această ordine de lucruri, limita dintre o lege și un act administrativ. De altfel, după doctrina sovietică, legea nu leagă nici organele judiciare, nici pe cele administrative.

Din natura și funcțiunea socială a regulei de drept, ar trebui să deducem, neapărat, supremația și omnipotența legii. In raport cu faptele, sînt însă de făcut oarecare rezerve.

Regulata funcționare a legilor tinde să creeze o stare generală de concordanță între activitatea publică și privată de o parte și regimul legal de alta, stare de concordanță care constitue ceiace numim îndeobște *legalitatea*. Tendința de care vorbesc nu se poate însă realiza nici odată pe de-a'ntregul, ceiace înseamnă că starea aceasta e totdeauna relativă.

Astfel *ilegalitatea* apare ca un fenomen natural și curent, care — cînd nu ia o formă excesivă sau o extensiune prea mare — n'are nimic alarmant în el. Ba unii i-au atribuit, în anumite condiții, o acțiune binefăcătoare și novatoare, o contribuție efectivă la progresul juridic.

Insuficiența funcțională a legii, provine din împrejurări multiple și variate, din care aș putea nota următoarele:

In toate timpurile și pretutindeni, legea întîmpină concurența altor norme de conduită și altor factori de disciplină a vieții, din care unii de o putere incontestabilă, cum sînt uzurile, credințele, prejudecățile, moravurile, etc.

Aplicațiunea oricărei legi pune pe individ în fața atotputerniciei Statului, în condițiuni care uneori pot lua aspectul unei adevărate lupte, al cărei obiectiv pentru individ e libertatea și pentru puterea publică — ordinea.

Asemenea conflicte mai pot naște deasemeni din coliziunea dintre lege și uzurile consacrate, cum și dintre practica administrativă și interesele particulare.

In unele materii, în fața legii, de aplicațiune publică și generală, se ridică uneori contractul — legea privată — cu un spirit de concurență a cărei importanță nu poate fi trecută cu vederea.

De multe ori, violarea ordinii legale provine din simplul fapt al ignorării textelor, pe care supra-producțiunea crescîndă a industriei legislative o agravează neîncetat, denunțînd lipsa de sens a maximei tradiționale „*nemo censetur ignorare legem*".

Uneori, în fine, Statul însuși, prin organele sale administrative, contribue la slăbirea autorității legii, fie prin aplicațiunea excesivă a sancțiunilor ei și prin lipsa de moderațiune și de spirit de echitate cu care lucrează, fie prin diverse dispense și măsuri de favoare acordate după criterii străine de ideia de justiție sau de echitate.

Unele din neajunsurile acestea sînt de sigur inevitabile;

altele s'ar putea îndrepta. Nu e locul de a cerceta aici aceste lucruri. Raportîndu-mă în treacăt la tendinţele şi metodele nouă în tehnica legislativă, nu mă pot opri de a nu semnala în acelaşi timp necesitatea unei acţiuni de primenire a moravurilor, de educaţie a mulţimii şi de vulgarizare a acelor principii fundamentale de viaţă, fără de care armonia socială este o imposibilitate.

In starea actuală, principalul corectiv îl formează jurisprudenţa şi practica judiciară. Dar acţiunea acestora, în direcţiunea aceasta, duce adesea la o adevărată diformaţiune a textelor. Răul e încă acceptabil, pentru că asemenea „diformaţiune" devine o necesitate, ori de cite ori texte învechite au a se aplica la raporturi şi situaţii cu totul nouă şi neprevăzute. Practica e totuşi plină de riscuri, ca una ce se bazează pe confuziunea funcţiunilor.

Slăbită sau nu, autoritatea legii se menţine în mod nedefinit, până la abrogarea formală a acesteia — uneori expresă, alte ori implicită. Cînd acest fapt întîrzie prea mult şi dezacordul dintre texte şi realitate creşte, sau cînd anumite împrejurări îngreuie sau impiedică aplicarea lor, autoritatea legii poate înceta *de fapt*. Şi spune, în asemenea caz, *că* legea a căzut în desuetudine. Dar lucrul se întîmplă foarte rar.

Fără teamă de a cădea în exageraţiune, putem afirma că legea scrisă e departe de a exprima tot dreptul social, pe care îl găsim adesea plin de supleţă şi de vitalitate dincolo de texte, — în uzuri, în moravuri, în jurisprudenţă.

Se poate vorbi de *cutumă* în societatea noastră? „E deajuns să ne aruncăm privirea asupra stării sociale din Franţa de azi, zice François Geny, pentru a ne da sama că vechea cutumă nu se mai poate constitui şi nici menţine decît în limite foarte reduse". Georges Cornil, dimpotrivă, vede în acţiunea lentă şi sigură a cutumei o permanentă ameninţare la adresa legii.

Divergenţa dintre aceşti doi autori nu e atît de profundă pe cît se pare. Geny are dreptate. Despre un drept eminamente spontan, care să nască, să se dezvolte şi să se conserve în mijlocul vieţii sociale, în tumultul ei, ca în societăţile vechi, nu mai poate fi vorba azi. Oriunde e nevoie de o regulă socială, Statul intervine cu autoritatea sa şi legea îşi afirmă dominaţia. Viaţa modernă nu se mai poate acorda cu regula cutumieră, adeseori vagă şi obscură, care, îndată ce e prinsă şi înregistrată într'o formulă scrisă, încetează de a mai fi *ea însăşi*, pentru a deveni lege. Viaţa modernă, complexă, mobilă, plină de diversitate şi de surprize, are neapărat nevoie de textul precis şi categoric al legii, cu riscul de a

intra imediat în luptă cu el, pentru a-l mlădia şi a-l adapta la cerinţele ei diverse şi la mişcarea ei evolutivă.

Cornil pare preocupat mai mult de viaţa legii, de lupta continuă pe care aceasta e nevoită s'o susţină, de toate transformările şi adaptările pe care trebue să le sufere mereu. Considerînd lucrurile din alt punct de vedere, el duce prin urmare discuţia mai departe, plecînd dela realitatea actuală. Ca organ de expresiune a dreptului, legea e totdeauna în întîrziere faţă de realitatea mobilă. Căci, în adevăr, creată pentru viitor, din experienţa trecutului, în formule menite să rămînă neschimbate, — legea ese cu totul din ritmul vieţii, din mişcarea acesteia, adeseori destul de accelerată. Pentru Cornil, cutuma modernă e formată din uzuri, practică şi jurisprudenţă. Dar lucrurile acestea au cu totul alt caracter, altă semnificaţie şi îndeplinesc cu totul altă funcţiune decît cutuma veche.

Dacă totuşi trecem peste deosebiri, pentru a recunoaşte esenţa identică a lucrului, am putea face următoarea caracterizare: După cum altă dată se întîmpla adesea ca legea să nască din cutumă, astăzi se întîmplă uneori ca, graţie adaptărilor jurisprudenţiale, legea însăşi să devină o adevărată cutumă.

Ne găsim astfel într'un ciclu închis. Să fie oare un semn că eforturile noastre nu duc decît la rezultate problematice? Cituşi de puţin, nu. Progresul n'a fost niciodată reprezintat printr'o linie dreaptă, — dar nici n'a fost contestat de cineva, în puterea lui. Şi nu credinţei acesteia în progres şi în misiunea înaltă a Dreptului se datoreşte părerea care face din Drept un fenomen de cultură şi o manifestare de civilizaţie? (Kohler).

Despre Justiţie. — Oricît de trist şi decepţionat ar fi uneori aspectul pe care îl oferă mişcarea dreptului în mediul social, e cu neputinţă să nu ne dăm sama că mişcarea aceasta exprimă totuşi o evoluţie, — înţeleg să spun: o evoluţie progresivă. Dreptul pozitiv, — aşa cum ni-l prezintă faptele, — e o permanentă devenire către destinaţia proprie a Dreptului, către forme superioare, către o formă supremă de armonie şi de perfecţiune.

Destinaţia naturală a Dreptului poate fi dedusă pe cale de raţionament din însăşi funcţiunea dreptului pozitiv, care la rîndul ei s'ar putea rezuma astfel: a asigura *fiecărui individ în parte*, libertatea de acţiune, de gîndire, de expansiune; a organiza şi garanta, *în folosul tuturor*, ordinea socială şi binele public. Ideile de echilibru şi de armonie, care se desprind din această dublă acţiune, le regăsim în jocul permanent al factorilor care concură la formaţiunea şi la dezvoltarea dreptului. Căci ce altă semnificaţie putem atribui

modului admirabil în care, lege, jurisprudență, uzuri, curente, idei, se contrazic, se corectează, se temperează reciproc, — una îndreptînd abuzul celeilalte, alta preparînd transformarea celei dintăiu și toate cooperînd la distrugerea erorii?

Așa dar, destinația naturală a Dreptului e *armonia socială*. Iar armonia aceasta, concepută ca maximum de echilibru, de ordine, de pace, de bună stare, ca termen final al unei lungi evoluții, ca formă definitivă și perfectă de viață în comun, n'ar fi alta decît idealul, intangibil, al Dreptului: *Justiția*.

Intrebuințarea acestui cuvînt, în funcțiunea aceasta, poate fi criticată. Ea nu e totuși nici nouă, nici arbitrară, și dacă o mențin, e pentru că mi-ar fi foarte greu să găsesc, pentru ideia la care m'am oprit, un termen mai propriu și mai sugestiv.

Căci, lăsînd la o parte sensurile diverse, în genere vulgare și restrînse ale cuvîntului justiție, în care acesta devine corespunzător ideilor de „organizație judiciară" de „funcțiune judiciară" și altele (justiția distributivă) [1], întrebuințarea lui caracteristică, destul de veche de altfel, e tocmai în spiritul acesta, adică în cel care exprimă o permanentă preocupare despre ceva mai înalt și mai pur (justiția comutativă). Nu e acesta, în adevăr, sensul închis în vechea maximă: „*Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi*"? Sau în definiția pe care Ulpian o dă științei Dreptului cu această simplă caracterizare: „*Justi atque injusti scientia*"? Sau în acel „*homo justus et tenax*" de care Horațiu pomenește în una din odele sale ? Și nu e aceasta ideia pe care o exprimă vechea balanță simbolică? Apoi, ideia de justiție e considerată ca exprimînd două atribute esențiale: acela de egalitate și acela de generalitate (deși, la drept vorbind, în domeniul social, ideia de generalitate ar fi întrucîtva conținută în aceia de egalitate). Insă egalitatea e un lucru delicat și complex, care, în modul în care se acordă cu ideia de Drept, formează, ca tendință, un mijloc de pacificare și de armonie socială, iar ca rezultat, se confundă cu acestea.

Făcînd în chipul acesta din ideia de justiție ultima și cea mai înaltă expresiune a Dreptului, nimic nu ne împiedică de a-i da o semnificație cît mai apropriată de realitate și prin aceasta o valoare cît mai practică. Dece dar n'am face din justiție o normă egalitară permanentă, un etalon de apreciere și de valorificare a actelor noastre, un criteriu statornic în toată activitatea noastră atît de variată și, vai ! de multe ori atît de sterilă!

[1] Intrebuințarea cea mai frecventă a cuvîntului e de altfel aceasta, deși se raportă la un sens derivat. Dar accepțiunea principală e substantivarea ideii de *just*.

Misiunea juridică a Statului modern. — N'am intențiunea de a defini ideia de Stat sau de a lămuri natura și caracterul juridic ale acestuia. Ar fi o încercare plină de riscuri pentru materia aceasta, în care diversitatea părerilor e încă atît de mare și care, în orice caz, ar complica inutil cursul cercetărilor întreprinse aici. Nu vreau decît să enunț cîteva lucruri necesare scopurilor ce mi-am propus în această lucrare,—lucruri simple de altfel, deja atinse, în parte, mai sus.

Ideia de drept este — după cum știm — nedespărțită de ideia de societate: *ubi societas ibi jus* și vice-versa. In esență, rolul dreptului pozitiv e de a ordona viața colectivă. Aceste afirmațiuni evocă neapărat și logic ideia de autoritate. De aici concluzia: nu există drept pozitiv decît într'o societate bine și solid organizată, adică într'o societate capabilă de a-l exprima și de a-l impune. Forma cea mai expresivă și mai desăvîrșită până azi, a unei asemenea societăți, e Statul modern.

Am putea dar spune că Statul e o organizație politică și juridică, a cărei destinație e de a ordona viața colectivă, grație puterii de care dispune de a stabili norme de conduită generală, de a crea și întreține instituțiile de care are nevoie și de a impune voința sa prin mijloace coercitive.

Existența Statului se afirmă cu deosebire prin activitatea lui, prin vasta și variata lui activitate, — dominantă, centralizatoare, acaparatoare... Ținînd sama de impulsiunile care o întrețin, activitatea aceasta pune în evidență mai multe *puteri publice*, care în fond n'ar fi decît aspectele diferite ale uneia singure: puterea socială sau națională, substanța primă a „suveranității". Considerînd-o însă în conținutul său, atît formal cît și material, precum și în raport cu obiectul său, atît de variat și multiplu, activitatea Statului apare subt aspectul de *funcțiuni publice*.

Grație acestor puteri sau îndeplinind aceste funcțiuni, activitatea Statului urmărește scopuri diverse. Care anume? Depinde de forma și de concepțiunea politică a fiecărui Stat în deosebi, de felul cum acesta își fixează rolul și misiunea, de limita până la care el însuși crede că poate sau trebue să intervină în viața socială. Teoretic, funcțiunile Statului ar forma două categorii fundamentale, — una avînd de obiect siguranța în afară și ordinea înăuntru (apărarea națională, poliția, justiția), alta care s'ar raporta la viața economică și la diversele relații și interese ale vieții colective (în domeniul cultural, artistic, al azistenței publice, al cultelor, etc.).

Evident, aceasta e forma cea mai simplă și mai redusă în care s'ar putea exprima problema funcțiunilor Statului. Analiza acestor funcțiuni în doctrina dreptului public, duce

la constatări, caracterizări şi diviziuni destul de complicate — şi iarăşi, destul de diverse.

In toate aceste lucruri, ceiace interesează cu deosebire, din punctul nostru de vedere, e faptul că activitatea Statului e, în bună parte, o activitate juridică, adică o activitate care se desfăşură în domeniul dreptului. Căci mai toate actele prin care Statul îşi afirmă voinţa (legi, regulamente, acte administrative, hotăriri, etc.) sînt acte juridice, întrucît efectul lor natural e de a modifica sau a desfiinţa situaţiuni juridice, interesînd fie persoane izolate, fie grupuri sociale, fie întreaga organizaţie naţională. De altfel, dac'am stărui mai mult pe terenul acesta, am găsi că el însuşi, Statul, e un fenomen juridic complex, pe care nici nu-l putem concepe decît în cadrul unor norme de drept.

Aşa dar, între altele, Statul îndeplineşte diverse funcţiuni juridice. Aşi putea chiar spune că activitatea sa pe acest teren e considerabilă, în orice caz cu mult mai întinsă decît s'ar crede. După doctrina dominantă, funcţiunile juridice ale Statului ar forma trei mari grupuri, îmbrăţişînd toate serviciile afectate obiectului lor:

Funcţiunea *legislativă*, a cărei sarcină e de a formula şi impune regulele sociale, şi care, pentru legile obişnuite, se exercită în principal de către corpurile legiuitoare. Cînd e vorba de legi constituţionale, organul care intervine e adunarea constituantă. Iar dacă acordăm acestei funcţiuni un sens larg (care, la drept vorbind, e chiar sensul său propriu), ea se mai exercită de către organele executive şi administrative, ori de cîte ori acestea impun regule generale pe cale de decrete, regulamente, deciziuni, ordonanţe.

Funcţiunea *administrativă* e aceia graţie căreia Statul intervine pentru a asigura buna funcţionare a serviciilor publice şi aplicaţiunea legilor. Ţinta sa e ordinea socială, iar caracterele sale distinctive sînt: iniţiativa şi spontaneitatea.

In fine, funcţiunea *juridicţională*, încredinţată unor organe proprii, are ca misiune de a soluţiona prin hotăriri susceptibile de execuţiune silită, toate conflictele de drept şi toate problemele care-i sînt puse de cei interesaţi. Atribuţiunea specifică a organelor juridicţionale e de a verifica faptele discutate, de a le caracteriza, de a le aplica norma de drept corespunzătoare şi de a da hotăriri. Ele n'au iniţiativă proprie şi nu statuează decît asupra cazurilor particulare aduse înaintea lor.

Intre aceste funcţiuni nu există nici o ierarhie; ele sînt complimentare şi se ajută reciproc. Aşezate totuşi într'o ordine raţională, prioritatea ar reveni desigur funcţiunii legislative, de care atîrnă, cu necesitate, organizarea celorlalte două. Cît despre acestea, deşi sistemul constituţional romîn, ca şi al mai tuturor Statelor moderne, admite controlul juridicţional al organelor administrative, am putea să le considerăm pe acelaşi plan. Doctrina franceză le unifică de altmintrelea, considerînd funcţiunea juridicţională ca o ramură importantă — dar ca o simplă ramură — a celei administrative.

Dar lucrurile acestea nu trebue să ne facă să credem că Dreptul nu există decît prin Stat şi pentru Stat. După cum am mai spus-o, Dreptul rămîne, în natura sa, un produs permanent al vieţii sociale şi unul din cele mai interesante aspecte ale acestuia. Sursele reale, profunde, inepuizabile ale dreptului pozitiv de pildă, trebue căutate în tot ce provoacă şi determină întreaga mişcare a vieţii. De altfel, atita timp cît, în afară de autoritatea legilor obişnuite, oamenii sînt ţinuţi să respecte şi alte regule juridice obligatorii (unele generale, cum ar fi uzurile şi practica stabilită, altele mai restrînse, cum ar fi convenţiunile şi statutele, adevărate legi private) şi atita timp cît alături de justiţia Statului, funcţionează cu puteri destul de precise o justiţie privată şi chiar mijloace de execuţiune privată, — e clar că Dreptul nu poate fi creaţiunea exclusivă a Statului.

Este adevărat numai că pretutindeni Statul tinde să monopolizeze Dreptul. Şi Statul modern, ale cărui sarcini devin din ce în ce mai complicate şi mai grele, afirmă tot mai mult această tendinţă. Dar atît. Viaţa îşi urmează cursul. Statul nu e singurul factor care formează Dreptul, după cum legea nu e unicul depozit al dreptului social.

Rămîne încă de văzut un lucru.

Dacă Statul are monopolul legii (care, oricum, formează partea preponderantă a dreptului pozitiv), dacă el organizează şi conduce toată industria administrativă, dacă el face aplicaţiunea legilor şi exercită monopolul juridicţiunii, dacă, în fine, toată activitatea socială şi toate întreprinderile private sînt prinse în reţeaua lui de protecţiuni, proibiţiuni şi imperative de tot felul, — nu cumva Statul, ca organizaţie, ca putere, ca instituţie, rămîne în afară şi mai presus de ordinea de drept?

Relaţiunile dintre Stat şi Drept, nu sînt totdeauna simple şi clare. La orice epocă am privi lucrurile, se poate vorbi despre lupta Statului pentru autoritatea sa şi pentru dreptul pe care are interesul de a-l impune, cum şi despre lupta individului pentru libertatea şi pentru dreptul său propriu. Dar în măsura în care principiile reuşesc să triumfe în confuziunea faptelor, Statul rămîne supus Dreptului, în sensul că toţi guvernanţii şi administratorii publici sînt ţinuţi să respecte, la fel cu particularii, regula socială impusă tuturor.

Nici nu s'ar putea altfel. Scopul suprem al dreptului

obiectiv e de a asigura ordinea în societate şi de a menţine pacea între oameni. Dar aceasta e în substanţă şi misiunea Statului. Orice abatere a puterii publice dela dreptul pe care şi l-a creat ar însemna astfel o abatere dela propria sa misiune.

Ştiinţa dreptului şi tehnica juridică. — Nevoia de a ordona şi lămuri complexul formidabil de fenomene variate care alcătuesc Dreptul, de a stăpîni şi de a lucra tot materialul acesta divers, confuz şi adeseori inaccesibil, — constitue una din cele mai vechi preocupări ale spiritului uman. Romanii, cu deosebire, ne-au lăsat monumente impunătoare care atestă truda lor continuă pentru lămurirea şi sistematizarea dreptului lor. Dar rezultatele cele mai fecunde şi mai decisive care s'au putut obţine în direcţia aceasta, se datoresc cercetărilor din ultimele decenii şi mai ales metodelor nouă, — metodei ştiinţifice în particular, — dela care, ca obiect de studiu, dreptul pare a fi dobîndit o importanţă şi un prestigiu pe care nu le-a mai cunoscut până astăzi.

Graţie lucrărilor recente, chestiunea, dacă — în raport cu cercetările pe care le provoacă — Dreptul poate fi considerat ca obiect de cunoştinţă sau ca simplu material practic pentru o artă proprie, trebue socotită ca deslegată. Dreptul ţine deopotrivă şi de ştiinţă şi de artă.

Tot ce priveşte analiza fenomenului „drept", determinarea naturii lui, a clasei de fenomene apropriate din care face parte sau cu care se găseşte în legătură, tot ce priveşte originea, izvoarele adinci, permanente şi misterioase ale Dreptului şi, până la un punct, finalitatea lui, tot ce priveşte găsirea şi fixarea elementelor proprii, caracteristice, permanente ale Dreptului, tot ce priveşte studiul datelor obiective culese din natura lucrurilor sau oferite de raţiune pentru direcţiunea activităţii umane, tot ce poate explica — în fine — puterea, nobleţa şi superioritatea Dreptului în faţa legilor Naturii care admit, de pildă, ca cel slab să fie distrus de cel puternic, — toate acestea ţin de *Ştiinţa Dreptului*, oricare ar fi accepţiunea pe care am da-o noţiunii de ştiinţă, care în ultima analiză rămîne un sistem de relaţii.

Tot ce, pe de altă parte, se raportă la dreptul pozitiv, operă umană, fragilă, imperfectă, şi mai ales schimbătoare, tot ce se raportă la procedeele pe care le intîlnim în formaţiunea, în funcţiunea şi în aplicaţiunea regulei de drept, la dificultăţile şi conflictele pe care le provoacă evoluţia şi transformările acesteia, tot ce se raportă la practica dreptului, ca şi tot ce îmbrăţişează modurile de adaptare a mijloacelor propuse la scopurile de atins, — formează ceiace se numeşte *Tehnica juridică*.

Ştiinţă şi tehnică, iată cele două ramuri în care se concentrează întreaga activitate a cercetărilor juridice. Şi împreună cu ele, fără îndoială, *metoda* — mijloacele şi căile corespunzătoare, indispensabile rezultatelor urmărite, element comun, animator şi indispensabil al celorlalte două.[1]

Nu trebue să se creadă însă, că ştiinţa şi tehnica Dreptului formează domenii strict separate. Departe de aceasta. Ştiinţa nu poate ignora mijloacele tehnice, pe care în orice caz le înglobează ca obiect de conştiinţă; la rîndul ei, tehnica nu poate progresa fără a ţine samă de rezultatele ştiinţei. De altfel, în fapt, lucrarea lor se desfăşoară mereu laolaltă, pe acelaşi plan, în aşa condiţiuni, că numai cu greu se poate deosebi, adesea, în conţinutul ei, ceiace aparţine ştiinţei de ceiace aparţine tehnicei.

Eug. Herovanu

[1] In examenul problemei Dreptului, determinarea confiniilor ştiinţei, tehnicei şi metodei, formează întru cîtva punctul culminant. In planul lucrării mele însă, definirea acestor lucruri nu putea dobîndi mai mult decît spaţiul unor simple enunţări. Astfel, pe cei care ar vrea să cunoască mai de aproape până unde a ajuns, în direcţia aceasta, munca grea şi ordonată, ale cărei rezultate n'am fost în stare să le prezint măcar în frumuseţa lor, îi îndemn, cu toată stăruinţa să deschidă lucrările nouă (din care unele sînt indicate în bibliografia ce urmează) şi cu deosebire opera extrem de interesantă a lui François Geny, *Science et technique en droit privé positif.*

Corbii[1]

Pe cerul gol, pe cerul meu,
Trec corbii 'n stoluri, trec mereu.
Croncănitori şi negri vin,
Grei de tristeţi, grei de destin,
De unde vin? Spre unde curg,
Dintr'un amurg spre alt amurg,
Dintr'un tărîm spre alt tărîm?
Ca să-i iubim, ca să-i urîm...
Pe cine-l caută din veac
Cu strigăt aspru şi posac?

Hei! Cel chemat de glasuri sterpe
Stă 'n noi de veacuri ghemuit —
Ca 'n fundul scorburii un şarpe,
Tăcerea lui s'a 'ncolăcit.

Trec corbii, trec... Mai mulţi, mai mulţi...
Tu, cel chemat, de ce-i asculţi?
Trec peste suflet, peste gînd,

[1] Din volumul *Versuri*, aflat subt tipar.

Trec peste nu se ştie cînd,
Trec peste azi, trec peste mîni,
Trec peste mii de săptămîni —
Pe cerul ciuruit de ploi
Şi peste voi, şi peste noi,
Croncănitori, cerniţi şi grei,
Vrînd să ne tragă după ei.

In stoluri mari, cu ţipăt sec,
Trec corbii veşniciei, trec.
Nu-i ascultaţi ce spun, ce vor —
Şi noi murim, şi corbii mor.

Nu-i ascultaţi cînd trec în sbor...

George Lesnea

Supravieţuiri din mysterele dionysiace la ereticii din Basarabia

Străvechea religiune populară a Daciei: cultul pămîntului roditor şi hrănitor

Numărul de Iulie-Septembre din *Revue anthropologique* cuprinde un studiu etnografic interesant: *„Supravieţuiri din civilizaţiile mediteraniene, la berberi"*, de Fernand Benoit, conferenţiar la Institutul de Inalte Studii Marocane. Reproduc aici părţile esenţiale. Cetitorii cari au luat cunoştinţă de vederile expuse de mine în studiile *„Arta ţăranului romîn este curat mediteraniană"*, *„Rasa, limba şi cultura băştinaşilor Daciei"* şi *„Strămoşul nostru aurignacianul"*, publicate în *„Adevĕrul"* politic şi 'n cel literar (aceste articole se află şi 'n volumul *„Literatură şi ştiinţă"*, apărut de curînd), vor găsi în cercetarea lui Fernand Benoit *confirmări surprinzătoare*.

Vechile credinţe şi rituri ale rasei mediteraniene, care nu-i decît omul de Aurignac, creatorul limbilor semitice şi mîncătorul de graminee şi de cepe şi tubercule, din stepa caldă a ultimului interglaciar — e firesc să fi rămas la berberi în forma primitivă, pe când la eleni şi la romani, le-au alterat rasele cuceritoare, iar la feniciei, la cartaginezi şi la egipteni, civilizaţia le-a dat o formă savantă şi abstractă.

Studiul d-lui Benoit

„Nu-i de mirare să regăsim la berberi cîte-va din acele culturi ale generaţiunii pămîntului, cari au existat la toate popoarele basinului Mediteranei şi pe cari M. I. Carcopino le-a caracterizat atît de bine în luminosul său articol asupra serbărilor *Cererei*. Cultul pământului roditor şi hrănitor a dat naştere marilor serbări ale antichităţii, întovărăşite de dansuri entusiaste şi mistice: serbărilor zeiţei Demeter, ale Junonei *Caelestis*, ale zeiţei Tanit, ale lui Dionysos, ale lui Adonis ,ale lui Osiris — *a căror moarte şi 'nviere simbolizează trecerea* de la *un anotimp la altul;* şi 'nsfîrşit, *misterelor eleusine, pătrunse de rituri dionysiace, cari ne apar ca o înflorire şi un compendium al acestor serbări agrare.*[1]

Misterul renaşterei vegetale, astfel cum îl sărbătoresc o mulţime de triburi berbere din părţile muntoase, noi îl cunoaştem sub numele de *noaptea rătăcirii* (nume pe care l-au dat criticii porniţi să nu vadă în acest mister decât o scenă de prostituţie. Adevăratul nume este *Lilet El Kaf:* noaptea peşterii).

Se ştie, că la un număr de triburi marocane, existau nişte serbări, cari aveau de scop să provoace, prin *magie simpatică*, unirea forţelor naturale cari pregătesc secerişul. Intr'adevăr, *recolta era considerată ca rezultatul unei împreunări magice dintre elementul femenin: pămîntul, şi elementul masculin: ploaia.* Aşa se explică procesiunile simbolice, cu păpuşile miresii *(Taslit)*, reprezentînd pămîntul, şi cu cele ale soţului ei, elementul masculin *(Asli)*. Obiceiul pare destul de general. La Gafsa, în Tunisia, ca şi în *Sus*, fetele tinere pornesc în procesiune, purtînd un baston cu braţe transversale, îmbrăcat în vestminte femeeşti. (Au existat, de altfel, nesfîrşit de multe rituri pentru a provoca ploaia; spre pildă, întrecerea la fugă şi lupta între fete tinere, stropirea reciprocă cu apă, etc.) La serbările din Aşura, la Rabat, în Atlasul înalt şi 'n Anti-Atlas, la Duzru, unde d. Laoust a studiat ritul, se găseşte o variantă interesantă. Odată pe an băeţii şi fetele, gătiţi ca miri şi mirese, se duc să ceară zeiţei Lalla Ksaba o soţie sau un soţ. La Duzru un număr de băeţi şi de fete se unesc în moschee — în aparenţă, poate, în mod numai simbolic — într'o ceremonie care n'are alt scop decît de a influenţa spiritul vegetaţiei. Dar d. Laoust are grijă să noteze, că *tinerimea, imitînd exemplul căsătoriţilor simbolici, se împreunează în mod real şi celebrează, băeţi şi fete, ceeace numesc ei: „noaptea fericirii"*.

Asemenea obiceiuri au fost înfierate în vechime de către

[1] La toate popoarele de stepă caldă găsim un zeu care simbolizează vegetaţia: Dionysos, Adonis, Attis, Sabazios, etc. (nume locale ale aceleiaşi divinităţi); o zeiţă a pămîntului: Demeter, Iştar, Isis, Anaitis, Ceres, Kybele, etc.; adesea şi un zeu care guvernează infernul, adică lumea subpămînteană. Imprejurarea că plantele caracteristice stepei calde sînt cepele şi tuberculele, cu cari se hrăneşte mistreţul, ne explică poate faptul că, *originar* (în Syria, la Canaanieni, etc.), acest animal era în deosebi destinat hranei zeilor (încă din neolitic) şi deci interzis omului, iar apoi dispreţuit de israeliţi, tocmai fiindcă era animalul de jertfă al canaanienilor; ne explică poate şi mitul că Adonis (vegetaţia!) a fost sfîşiat de un mistreţ. — In ciobanul din *Mioriţa*, Odobescu recunoaşte pe Adonis (o variantă a lui Dionysos).

H. S.

Grégoire de Naziance și de către sfintul Augustin, care se scandaliza, văzînd că mulțimea venită în templul Junonei *Caelestis* celebrează prostituția în fața zeiței virgine: „Se rugau fierbinte, și, în fața zeiței, făptuiau obscenități".

Divinitatea care prezida renașterii naturii, a pierit, dar ritul primitiv și esențial a rămas.

Nicolae din Damasc ne semnalează o serbare asemănătoare în sudul Tunisiei. *La 'nceputul lui Noembre, bărbați și femei se adunau într'o zi anumită și, după un ospăț, se coborau într'o cavernă, stingeau luminile și fiecare bărbat apuca femeia care-i cădea în mînă.*

Mai tirziu, Leon Africanul va vorbi despre o serbare asămănătoare, care avea loc la Ain-el-Ațnam, fintina idolilor — în munți, la sud de Sefru (Maroc) — și va menționa de asemenea stingerea luminilor.

In zilele noastre serbarea e semnalată în diferite puncte ale Marocului, în regiunile Fès și Sefru și mai ales la Tazuta, aproape de Anoceur; M. Gsell a găsit-o la Tametert, în regiunea Ued Saura; și Mouliéras, studiind un trib zenet, al Sekkarailor, aproape de Udjda, notează obiceiul lor de a se aduna odată pe an într'o cavernă. *Intrarea cavernei, cu asprime interzisă străinilor, e îngăduită numai inițiaților, adică membrilor asociației care au privilegiul acestei inițiări.*

Căderea apei lucrează asupra naturii; ea provoacă ploaia. La un anumit moment al nopții din Eleusis, înainte de împreunarea preotului cu preoteasa, hierofantul, privind rînd pe rînd cerul și pămîntul, zicea: „fă să ploaie" și „să devii grea", întovărășind, fără îndoială, aceste cuvinte, de vărsarea apei...

...Cincisprezece notabili din neamul Beni Mahsen, avînd pe dosul mînii un tatuaj special, de formă circulară, devin operanții „nopții cavernei". *După dansuri mistice și frenetice* (pe cari, din vechime, le regăsim în toate misterele mediteraniene; dar și la negrii: astăzi încă, negrii creștini dansează astfel în biserică, în fața lui Isus și a maicii Domnului H. S.), *ei se coboară într'o cavernă, săpată sub una din casele satului și slab luminată de o candelă. Cincisprezece femei îi așteaptă acolo.* Intrarea pe rînd se face cu același ceremonial la neamul berber Sekkara, ca și în nopțile misterelor dionysiace și eleusine. Unul din ei strigă apoi: *„Stingeți lumina și luați ce vă cade în mînă"...*

Orgia durează până dimineața. Dansuri amețitoare, alternează cu împerecheri, une-ori incestuoase [1]. Misterul din Eleusis se sfirșea dimineața cu un rit care explică noaptea elenică: hierofantul, aprinzând torțele stinse, prezenta în mod simbolic spicul de griu, spunînd aceste cuvinte: *„divinul Brimo a născut pe Brimos". Astfel noaptea închipuia ciclul misterului sfînt, ale cărui faze erau: împreunarea rituală, fecundarea și generațiunea.*

[1] Intre cele 12 porunci ale pactului de la Sichem (sediul unui cult paralel cu cel al lui Iehova) găsim și acestea: *„Blestemat să fie acela care trăește cu nevasta tatălui său"; „cu sora sa"; „cu mama soției sale".* — H. S.

O caracteristică a obiceiurilor neamului Beni Mahsen, este rolul jucat de un fel de fetiș, pe care-l invoci prin atingere și care grăbește facerea: *Zeruata*, baston phallic, purtînd un organ masculin uscat, care ar fi aparținut unui vestit strămoș. Acest cult phallic, care-i tipic mediteranian și care-i cunoscut și 'n Maroc (căci grota din Așacar, la capul Spartel, conținea un nesfîrșit număr de exvoto phallici, din pămînt ars sau din piatră fină, de origină orientală) ne face să ne gândim la idolul din lemn de smochin, cioplit în formă de phallus, pe care Dionysos îl tăiase pe mormîntul tovarășului său Prosymnos — vestitul *Baubon*, care în misterele eleusine avea un rol important. Cum a arătat Ch. Picard, Grecii, cari primiseră de la preheleni concepțiunea — atît de răspîndită pe țărmurile Mediteranei Orientale — a geniului phallic, au manifestat o tendință statornică de a „insufleți" pe acest generator. Se pare că acest cult phallic, sub o formă care poate nu era exclusiv agrară, *a existat într'o regiune provensală foarte influențată de Orient: la Arles — și în acel extrem occident al Armoricului (Bretania), unde existau grupe phallice, prezentînd dualismul sexelor* [1].

Ar trebui cercetat, dacă chiar și'n Evul Mediu, n'au existat oare-cari noi înrîuriri din Orient, unde amintirea misterelor antice nu se pierduse (după cum mărturisește istoricul bizantin Psellos). Astfel, în veacul de mijloc par a se fi desfășurat în anume părți muntoase ale provinciilor Provence și Dauphiné, ceremonii nocturne cu caracter licențios, asupra cărora nu sîntem informați decît prin anchetele inchizitorilor Sfîntului Oficiu, David din Augsburg și Bernard Gui.

Aceste ceremonii aveau loc, într'o anume epocă a anului, la populațiile de munte învinuite de erezie: de erezia manicheismului cathar, care reinflorise în Galia (unde de altfel nu dispăruse niciodată) și mai ales în Alpii secolilor XI—XV; și de erezia Valdismului.

Ca și berberii eretici ai Islamului, aceste populațiuni din Galia erau învinuite că *„sărbătoresc în întuneric un lucru blestemat, fiecare cu o femee" — noapte de mister, în cursul căreia aveau loc apariții, între altele, aceia a unei pisici re-*

[1] Acum 22 de ani, am susținut că focarul de romantism care este Bretania, ține, prin natura solului, de Europa Sudică și de Orient. — *H. S.*

prezentînd pe diavol, pe cînd azistenții „erau stropiți cu apă, prin ajutorul unei cozi".

Valdezul care prezida misterul, în casa vre-unui locuitor din sat, stingea lumina și rostea fraza rituală: „qui habet, habeat" sau „teneat" — traducere literală a frazei auzite în caverna neamului Beni Mahsen și semnalul orgiei.

Ar trebui cercetat în serbările de anotimp și agrare din Provence și din Spania, dacă nu s'au păstrat până'n zilele noastre forme, evoluate și spiritualizate de către creștinism, ale acestei nopți comune. S'a semnalat adesea un obiceiu curios, în anume regiuni din Provence: sătenii, nu se mulțumesc să poarte în procesiune statuia unui sfînt, a cărui întreagă putere stă în virtutea lui agricolă, ci, cu prilejul acestei procesiuni, petrec împreună o noapte într'un oratoriu.

Noaptea de Saint-Gens, aproape de Monteux, în ținutul Vaucluse, adună în fiecare an, primăvara, dar mai ales toamna, pe sătenii și sătencele ținuturilor înconjurătoare, veniți să celebreze o sărbătoare de anotimp, pentru a cere ploaia.

Obiceiul de a petrece noaptea în biserică, culcat pe pardoseala de piatră, într'o strînsă promiscuitate, nu-i cum-va o supraviețuire din trecutul precreștin?

Plimbarea sfîntului, purtat în goană pe umerii flăcăilor voinici, din satul Monteux până la biserica din Saint-Gens, prin cîmpii și livezi, amintește adevăratele alergări procesionale ale serbărilor dionysiace și ale serbărilor agrare berbere".

Cum se explică mysterele dionysiace

Acestea sînt, pe scurt, *faptele*. *Interpretarea* lor lasă mult de dorit: orizontul specialistului e mai în totdeauna extrem de limitat:

„Africa de nord sau Berberia, pare a fi stat, din timpurile preistorice, în strînse legături cu civilizațiunile Orientului și ale Asiei minore... Mediterana orientală, a cărei putere de expansiune a fost atît de strălucită pe vremea civilizațiunilor pe jumătate maritime și pe jumătate terestre ale Asiei minore și ale Cretei, ne dă în adevăr explicația monumentelor și riturilor străine civilizației romane, care nu ea cea dintîi a realizat unitatea mediteraniană. Provența, cași Iberia de sud și Africa de nord, ne oferă atîtea argumente, *nu în favoarea unității de rasă, care-i neverificabilă (?!... H. S.) și ale cărei elemente este chiar cu neputință să le definim, ci în favoarea unei uniformizări a civilizațiilor de pe coastele Mediteranei.*

Această civilizație prehelenică și preromană a popoarelor egeo-cretane, pe care ne-au desvăluit-o săpăturile arheologilor Schliemann, Morgan, Evans și cele ale școlilor britanice și franceze din Atena, a influențat concepțiunile primitive și fondul de credințe comun al raselor celor mai deosebite. Este evident că anume condițiuni materiale și climatice, într'un mediu uniform din punctul de vedere geografic, au contribuit să producă aceleași instincte și aceleași mijloace de a le mulțumi, depinzînd de forțe naturale aproape identice pe tot țărmul Mediteranei. Interesante de cercetat sînt însă *manifestările exterioare* pe cari le-au întrebuințat acești oameni, pentru a traduce nevoile lor, dorințele lor, obiectul cultului lor.

Toți oamenii adoră soarele, luna, pămîntul, ploaia, isvoarele și arborii, animalele și bobul de grîu; dar nu este dat tuturor, să exprime, printr'un fenomen de imaginație spontan, sub aceiași formă sensibilă obiectul cultului lor. [1]

De va fi sau nu la mijloc filiațiune directă, influență sau paralelism, în orice caz, Africa, unde s'au păstrat cu o uimitoare vioiciune rituri dispărute, ne dă explicarea unei lumi perimate și poate să ne fie de mare folos pentru a înțelege, prin studiu direct, niște obiceiuri pe cari nu le cunoaștem decît din povestirile, mai mult sau mai puțin precise, ale istoricilor din antichitate".

Autorul dibuie în explicări istorice. El nu-și dă seamă, că e vorba de un fond comun, vechiu de zeci de mii de ani, iar nu de influențe relativ recente. El nu știe — dar nici știința curentă încă n'a aflat-o — că *Homo mediterraneus* se coboară direct din omul de Aurignac — omul stepei calde a ultimului interglaciar și creatorul limbilor semitice; că această rasă de loess și de *terra rossa* se hrănea cu graminee și cu cepe și tubercule, și era deci predestinată să invente, în neolitic, agricultura [1]); că *cepele și tuberculele, în stare sălbatecă mai ales, sînt toxice și afrodisiace și dau naștere la excesive preocupări sexuale* — cum le și trădează desenurile și statuetele aurignaciene; că pentru omul care trăește într'o climă secetoasă — și clima în care trăiea omul de Aurignac era încă mai caldă și mai uscată decît este aceia în care trăiește rasa mediteraniană — ploaia devine o chestiune gravă; că obsesiunea sexuală a imaginat vegetația ca născîndu-se din împreunarea ploii, element masculin, cu pămîntul, „mama hrănitoare"; că fantazia excitată de toxine și-a închipuit că forțele naturii pot fi influențate pe calea magiei prin acțiuni simbolice (cultura arabă, Spengler o numește „magică", înglobîndu-i

[1] Autorul se 'nșală. *Homo europaeus*, adică arianul, s'a închinat cerului, iar *homo mediterraneus*, adică semitul, s'a închinat pămîntului. Arienii cuceritori au impus semiților cuceriți un cult ceresc oficial, dar marea mulțime a manifestat totdeauna atașamentul ei față de credința băștinașă. — *H. S.*

1) In acelaşi fel, vînătorul alpin și mongol a devenit păstor, iar pescarul nordic, navigator.

şi pe cea bizantină) şi că deci şi fecundarea pămintului poate fi provocată prin imperechieri rituale omeneşti; că prin *misterele* născocite astfel, răsufla şi excesiva sensualitate a anotimpurilor de belşug; că mitul Proserpinei — dar şi cel al lui Dionysos, Adonis, Osiris, Attis, Sabazios, etc. — simboliza somnul sub pămînt al cepelor şi tuberculelor.

Astfel luă naştere religia semitică.

Dacă misterele eleusine s'au păstrat — in regiuni sudice — mai ales in ţinuturi muntoase, pricina trebueşte căutată, ori in faptul că cepele şi tuberculele cresc *mai ales* pe innălţimi stîncoase, cum şi sînt cele din basinul Mediteranei; ori in imprejurarea că regiunile muntoase sînt mai conservatoare...

Cetitorul s'a gîndit el singur la paparudele noastre îmbrăcate cu verdeaţă, cari joacă şi sînt stropite cu apă...

(Pentru a provoca ploaia, negrii danseazä frenetic şi aprind focuri mari... Fumul, determinînd pe cale fizică o parţială condensare a vaporilor, declanşează în adevăr ploaia — ceia-ce „vrăjitorii" ştiu din experienţă...).

Dar ziarele au semnalat de curînd în secetoasa Basarabie [1]) nişte impreunări rituale dintre adepţii şi adeptele unei secte religioase...

E vorba de cîte-un ţăran, care se dă drept preot al noii religii, de prozeliţii săi, de fete tinere... Orgiile s'ar fi petrecînd într'o hrubă săpată, fie sub una din locuinţele satului, fie afară, în pădure...

Tare m'aşi mira, dacă aceste orgii n'ar avea aceiaşi origine ca „noaptea de rătăcire" a berberilor... Sînt, probabil, supravieţuiri — alterate în înţelesul şi'n forma lor... Cum ar putea nişte simpli ţărani să născocească o religie împletită cu promiscuitate sexuală?!. Cum i-ar da în cap unui ţăran să se proclame preot?!... Cum s'ar lăsa convinse nişte biete ţărance la astfel de rituri?!. Şi de ce s'ar petrece scena anume *într'o cavernă sub pămînt?!*. Să nu fie nici o legătură cu divinităţile sub pămîntene (hypochtoniene) ale tracilor, cu mitul Proserpinei, cu fecundarea pămîntului?!...

Naraţiunea lui Merejkovsky

Ajunsesem aici cu studiul meu, cînd un prieten veni să mă vadă. Il întrebai, dacă nu-şi aminteşte în amănunte cele publicate de ziarul *Dimineaţa* despre sectanţii din Basarabia.

— „Imi amintesc vag... Dar în romanul *Petru cel mare* de Merejkovsky vei găsi descrise credinţi şi rituri identice".

1) La inochentişti, săparea de fîntîni joacă un rol principal.

— „Arată autorul originea acestor rituri?... Nu-i vorba cum-va de anticele mistere dionysiace?"...

— „Nu-mi aduc aminte".

A doua zi dimineaţa citeam romanul lui Merejkovsky. La pagina 115, un oarecare Tikhon, mulţumit de a fi găsit adăpost la o mînăstire retrasă, sărută pămîntul:

Ţarino, maica Domnului minunată!
Pămînt, pămînt, mamă roditoare...

„Cerul şi pămîntul erau una...

Faţa însorită a cerului îi amintea misterul pămîntului, pe care-l dorea şi pe care se temea să-l cunoască.

Se'nfundă în pădure... Zări pe malul unui iaz pe călugăriţa Sofia. O coroană de nuferi pe părul ei despletit... picioarele goale, în apă... privirea beată... Se legăna şi cînta un cîntec dulce, *asemănător cu acela pe care-l cîntă, între focuri, în noaptea de Sfîntul Ioan, farandolele:*

Soare, soare măreţ!
O bătrîne Lado, o bătrîne Lado!
Flori, flori scumpe!
O bătrîne Lado, o bătrîne Lado!
Pămînt, pămînt, mamă roditoare!

Era ceva foarte vechiu şi ceva sălbatec în acest cîntec asemănător cu vaetul unei păsări înainte de furtună..."

Mă'nşel, ori acest *„Lado Lado"* se află şi în cîntecele noastre populare?... Şi ce o fi însemnînd?... Va fi rămas din vremuri străvechi acest cîntec, care preamăreşte pămîntul roditor, primăvara, cînd din bulbii subpămînteni răsar frumoasele flori de stepă?...

Farandolele provensale le cunoaştem din *Nouma Rumestan*. Am văzut, la 'nceputul acestui studiu, că misterele dionysiace s'au păstrat în Provence. *„La nuit de Saint Jean"*, din traducerea franceză a romanului lui Merejkovsky, să nu fie identică cu *„la nuit de Saint-Gens"*, — orăşel aproape de Monteux, în ţinutul Vaucluse — care „adună în fiecare an, primăvara, dar mai ales toamna, pe sătenii şi sătencele regiunilor înconjurătoare, veniţi să celebreze o sărbătoare de anotimp pentru a cere ploaia"; cînd „ţăranii şi ţărăncile dorm o noapte în biserică, pe pardoseala de piatră, într'o strînsă promiscuitate"; cînd flăcăii duc în goană pe umerii lor, prin cîmpii şi livezi, un sfînt agricol, din satul Monteux până la biserica din Saint-Gens — amintind cursele procesionale ale anticelor serbări dionysiace ori ale serbărilor agrare berbere"?.

Serbările agrare provensale au loc între Arles, Tarascon şi Avignon.

„*Pămîntul, mama roditoare*", „*maica Domnului*", este, evident, Demeter, mama lui Dionysos, zeul vegetației. In ziua de sărbătoare a lui Dionysos se celebra în antichitatea elenică marea procesiune a Athenei la Eleusis, unirea lui Zeus cu Demeter...

Prea sfîntă mamă a lui Dumnezeu,
Roagă-te de fiul tău pentru noi.
Sint mulți păcătoși pe pămînt,
Pe pămîntul umed, mama noastră,
Prea mărita noastră hrănitoare.

cîntă călugărița Sofia...

La noi, ca și'n sudul Europei, Demeter, pămîntul roditor, mama lui Dionysos, a devenit „*Maica Domnului*".

* * *

Dar să ne întoarcem la povestirea lui Merejkovsky:

„După fuga lui din pădurile vestlugiene, Tikhon rătăcise mult timp. Acuma se odihnea la mănăstirea Pecersk, din Novgorod; se făcuse ucenic copist. Unul din călugări, părintele Nicodim, îi spuse într'o zi, pe cînd discutau despre credință:

— „Știu ce-ți trebue, fiule. Sunt în Moscova oameni înțelepți. Ei posedă apa vie. După ce vei fi băut din această apă, setea nu te va mai chinui. Du-te la ei. Vei cunoaște marele mister, dacă ești demn de dînsul... Am să-ți dau o scrisoare către Parfen Paramonici Safiannikow, negustor de făină la Moscova..."

...Părintele Nicodim dădu lui Tikhon binecuvîntarea sa, și scrisoarea, îngăduindu-i s'o citească:

„Fratelui meu, Parfen Paramonici, pe care-l iubesc întru Christos — bucurie!

Ți-l trimit pe tînărul Tikhon. El nu mai vrea pîine uscată; dorește prăjituri gustoase. Satură pe acest flămînzit. Pacea și bucuria Domnului să fie cu voi!

„Umilul părinte Nicodim".

Tikhon plecă la Moscova, cu prima zăpadă; urma o caravană de negustori de pește.

...Prăvălia lui Safiannikov n'avea nimic ciudat. Se cumpăra, se vindea, se vorbea de cîștig și de pierdere. Dar cîteodată se șoptea tainic prin unghere...

...Parfen Paramonici Safiannikow, un om voinic, cu barba albă, cu nasul roșu, adevărat moș Crăciun, și primul său ajutor, Emilian Retivoi, roșcat, îndoit de spinare, chel, cu masca spirituală și urîtă, de vechiu Faun — beau ceai aburind, în timp ce Tikhon le vorbea despre bătrînii din Kerjenetz.

...Emilian se aplecă spre Tikhon și-i zise încet:

— „Există o biserică adevărată, nouă, tainică, locaș luminos făcut din cipres, turnul Sionului! Acolo nu se mănîncă pîine uscată, ci prăjituri calde, proaspăt scoase din cuptor; cuvinte de viață ieșite din gură profetică. Acolo se află bucuria paradiziacă, berea spirituală despre care se cîntă: Veniți să beți berea cea nouă, isvor de viață, care curge din sicriul lui Christos"...

...Incepură să cînte, bătînd măsura cu picioarele. Tikhon auzia, parcă, tumultul unui dans impetuos... Cîntecul era sălbatic, înfricoșător; inima înceta să bată; gîfîiai, dar doreai să-l asculți mereu...

...Parfen zise cu vocea lui obicinuită: „Hai, copii, să cinăm".

Tikhon se sculă și el; dar deodată, ca împins de o putere străină, se aruncă în genunchi, palid și tremurînd, întinse brațele și strigă:

— „Părinții mei! Aveți milă, ajutați-mă! Nu mai pot. Sufletul meu deznădăjduește, se îndreaptă către palatul Domnului!... Primiți-mă în sfînta voastră comunitate, desvăluiți-mi marea taină!"

— „E grăbit ștrengarul!", zise Emilian, cu surîsul lui viclean. Trebue s'ntrebăm întîi pe Tatăl. Poate ți se va acorda ceia-ce ceri. Dar până atunci trebue să ști să taci!".

Cinară, cași cînd nimic nu s'ar fi întîmplat.

Dar Sîmbăta următoare, foarte tîrziu, în timp ce Tikhon se afla deja în odaia lui, Mitka veni să-l ia.

— „Haide!" strigă el foarte vesel.

— „Unde?".

— „Să-l vedem pe Tatăl".

Fără a îndrăzni să mai întrebe ceva, Tikhon se îmbrăcă repede și se coborî. Sania stăpînului sta pregătită. Emilian și P. Paramonici ședeau întrînsa. Tikhon se ghemui la picioarele lor, Mitka sări pe capră și porniră în goană pe străzile pustii. Noaptea era liniștită, și luminoasă. Trecură pe ghiață rîul și făcură lungi ocoluri prin labirintul din Samoskvorecie.

In fine, în mijlocul cîmpiei de zăpadă, apărură la lumina lunii zidurile roșietice, cu turnuri albe, ale mănăstirii Donskoi.

In curînd se coborîră din sanie. Mitka intră în curte, lăsă sania și calul, și se înapoiă. Apoi cu toții merseră dealungul unor garduri șubrede, acoperite de zăpadă. Se opriră în fața unei uși cu două canaturi, legată în fier, și bătură.

Nu li s'a deschis până n'au spus cine sunt și de unde veneau. In dosul porții se afla o curte mare. Singura ființă pe care-o întîlniră, fu un portar bătrîn. De jur în prejur nici o

lumină, nici un cîine: totul părea mort. După ce străbătură curtea, o luară pe o cărare îngustă, mărginită de amîndouă părţile de înalte movile de zăpadă. In dreapta şi'n stinga, locuri virane ori grădini de zarzavat. In fine, intrară printr'o portiţă într'o livadă: merii şi cireşii, plini de zăpadă, păreau înfloriţi. Liniştea era atît de adîncă, încît te-ai fi crezut cu mii de leghe departe de ori-ce locuinţă omenească. Totuşi, o casă mare de lemn apăru la capătul livezii. Se urcară pe scară şi bătură iar. Din nou fură cercetaţi. Le deschise un flăcău cu o mutră mohorîtă, care avea pe cap o mică tichie de călugăr. In vestibulul larg, pe cuiere, pe cufere, pe bănci, erau multe paltoane bărbăteşti şi femeeşti, cojoace simple, blănuri scumpe, căciuli vechi ruseşti, tricornuri nemţeşti şi tichii de călugări. Cînd noii veniţi îşi scoaseră paltoanele, Retivoi întrebă de trei ori pe Tikhon:

— „Doreşti, fiule, să te împărtăşeşti de taina lui D-zeu?".

Tikhon răspunse de trei ori:

— „Doresc".

Emilian îl legă la ochi cu o batistă şi-l duse de mînă.

Trecură prin coridoare nesfîrşite, pe coborîşuri şi urcuşuri.

In fine, se opriră. Emilian porunci lui Tikhon să se lepede de toată îmbrăcămintea şi-i dete să-şi pue o cămaşă lungă de pînză; iar în picioare, numai ciorapi de aţă.

— „*Invingătorul îmbracă hainele albe*", zise Emilian.

După aceia îşi urmară drumul. Coborîră o scară atît de dreaptă, că Tikhon se rezemă cu amîndouă miinile de umerii lui Mitka, de teamă să nu cadă.

Mirosea a pămînt umed. *Te-ai fi crezut într'o subterană sau într'o pivniţă.* O uşă se deschise şi se pomeniră într'o încăpere tare încălzită, în care, judecind după şoapte şi după sgomotele de paşi, păreau a se afla adunate multe persoane. Emilian îi spuse lui Tikhon să îngenunchie, *să atingă pămîntul de trei ori cu fruntea* şi să repete după dînsul:

(Jurămînt, că va răbda orice, mai degrabă decît să renege credinţa sfîntă ori să destăinuiască cuiva ceva). Cînd sfîrşi, îl aşezară pe o bancă şi-i scoaseră legătura de pe ochi.

Văzu o încăpere mare, joasă. Intr'un colţ, icoane cu multe luminări aprinse; pe ştucul alb al peretelui, pete de umezeală; pe ici, pe colo, între scîndurile plafonului, curgeau picături de apă. Atmosfera era apăsătoare, ca'n baie. O ceaţă înconjura luminările cu un curcubeu tulbure. Pe bănci, dealungul zidurilor, erau aşezaţi, la dreapta bărbaţii, la stînga femeile, toţi îmbrăcaţi la fel în tunici albe, iar în picioare aveau ciorapi albi.

„Ţarina! Ţarina!", murmurară deodată cu veneraţie.

O uşă se deschise. Intră o femee sveltă şi înaltă, în rochie neagră, avînd capul acoperit cu un şal alb.

Toţi se ridicară şi se înclinară adînc în faţa ei.

— „Akulina Mokeevna, ţarina cerească!", şopti Mitka la urechea lui Tikhon.

Femeia se aşeză sub icoane. Ea însăşi semăna cu o icoană. Unul după altul, toţi cei de faţă se apropiară de dînsa şi-i sărutară genunchiul.

Emilian îl duse pe Tikhon la dînsa şi zise:

— „Botează-l, maică, este un nou venit".

Tikhon îngenunchiă şi o privi: era oacheşă, în vîrstă poate de patruzeci de ani; în jurul ochilor încercuiţi parcă cu cărbune, avea sbîrcituri mici; sprincenele groase şi negre se împreunau aproape; buza de sus era umbrită de un puf uşor: „o ţigancă sau o cercheză", se gîndi Tikhon. Dar cînd dînsa îl privi cu ochii ei negri, el văzu cît era de frumoasă.

Maica luă o luminare şi-i făcu de trei ori cruce; flacăra atinse fruntea şi umerii lui Tikhon.

— „In numele Tatălui, al Fiului şi al Sfîntului Duh, te botez Tikhon, servitorul lui Dumnezeu, cu duhul sfînt şi cu focul!".

Pe urmă, cu o mişcare repede şi mlădioasă care trăda obişnuinţa, îşi descheiă rochia.

Tikhon zări corpul ei frumos, tînăr, ca al unei fetiţe de 17 ani, de culoarea fildeşului şi a chihlimbarului.

Emilian împinse pe Tikhon, şoptindu-i:

— „Sărută prea curatul pîntece şi prea curaţii sini.

Tikhon, tulburat, aplecă ochii.

— „Să nu-ţi fie frică, băete", zise Akulina, cu o voce atît de dulce, că i-se păru că aude în acelaşi timp glasul unei mame, al unei surori şi al unei amante.

Işi aduse aminte, cum îmbrăţişase pămîntul şi contemplase cerul în pădurea dela Kerjenetz, simţind că pămîntul şi cerul erau una; şi cum plînsese şi se rugase:

Sfîntă fecioară, făcătoare de minuni
Pămînt, pămînt, mamă roditoare.

Sărută de trei ori cu evlavie acest corp superb; un subtil parfum îl învălui; un surîs tremură pe buzele femeii: acest surîs şi acest parfum îl speriară pe Tikhon. Dar rochia se'ncheiă la loc, femeia redeveni majestoasă, austeră, sfîntă — o icoană printre icoane.

Cînd Tikhon şi Emilian se aşezară la locurile lor, toţi începură să cînte în cor, cu o voce tărăgănitoare şi dulce ca un cîntec bisericesc.

Dă-ne, Doamne, pe Isus Cristos;
Dă-ne, Doamne, pe fiul lui D-zeu;
Dă-ne Duhul Sfînt mîngîetor.

O scurtă tăcere: pe urmă reîncepură din nou, dar de astă dată intr'un ritm repede și vesel, de joc. Băteau din picioare, băteau din palme; ochii tuturora exprimau beția.

La noi,
Pe Don,
Insuși Cristos,
In casă,
Și îngerii,
Și arhanghelii,
Și serafimii, Doamne,
Serafimii
S'au coborît.

Deodată un bătrin venerabil, care semăna cu icoanele Sfîntului Sergie Radonejesky, sări depe bancă, se repezi în mijlocul sălii și începu să se învîrtească.

Apoi o fetiță, poate de 14 ani, aproape un copil, dar deja însărcinată, slabă, cu gîtul subțire ca o tulpină de floare, se ridică și ea și începu să se învîrtească cu mlădierea și grația unei lebede.

— „Măriușca, idioata", îi șopti Emilian lui Tikhon. „Abia dacă poate vorbi; mugește ca o vită; dar cînd Sfîntul Duh se coboară asupra ei, cîntă ca o privighetoare".

Fata flutura ca niște aripi, minecile cămășei sale albe.

Parfen Paramonici se smulse de pe bancă, parcă o vijelie l'ar fi împins, se repezi la Mariușca, îi luă miinile și se învîrti cu dînsa. Tikhon n'ar fi crezut niciodată ca omul acesta atît de gras și de înnalt să poată dansa cu atita ușurință. Se învîrtea mereu și cînta din cap, pe un ton ascuțit...

Și tot alții și iar alții, începură să se învîrtească.

Un moșneag cu'n picior de lemn juca furios. Tikhon află pe urmă că era căpitanul în retragere, Smuryghin, rănit la asediul Azovului.

O femee mică, grasă și scurtă, cu bucle cărunte, prințesa Khovansky, se învîrtea ca o minge. Un cizmar, Iașka Burdaiev, svîrlea picioarele și miinile în toate părțile; se răsucea și striga:

Cîntînd, noi urcăm,
Muntele Sionului.

Acuma aproape toți jucau, unii singuri, alții pereche, alții în grupuri. Făceau „valul" „crucea", „barca lui David", etc.

Jocul devenea din ce în ce mai vijelios; ai fi zis că o putere supranaturală îi făcea să se învîrtească; nu se mai vedeau fețele, părul se ridica pe cap, cămășile se umflau, corpurile păreau niște coloane care se învîrtesc.

Unii fluerau, alții lătrau, alții strigau:

Se coboară! Se coboară!
Duhul sfînt, Duhul.
Vino, vino! Ai!

Cădeau la pămînt în convulsiuni, cu spume la gură, și prooroceau — deobiceiu lucruri de neînțeles. Unii se opreau, obosiți, cu fața aprinsă sau palidă. Asudau din belșug. Uscau podelele cu șervete, și storceau cămășile ude. Abia se odihneau și iar începeau jocul.

Deodată, toți se opriră în acelaș timp. Se făcu o tăcere de moarte.

Se mai auzi doar un murmur de admirație:

— „Țarul! Țarul!".

Intră un bărbat de vre-o treizeci de ani. Ca îmbrăcăminte n'avea decît o lungă tunică albă, pe jumătate străvezie. Fața lui echivocă era tot atît de puțin rusă, ca acea a Akulinei, dar de o frumusețe ciudată și irezistibilă.

— „Cine e?", întrebă Tikhon pe Mitka, văzînd că acesta-i cade „țarului" la picioare.

— „Christos, tatăl nostru!", răspunse Mitka. Tikhon află mai tîrziu, că era un *cazac fugar, Averian Bespaly, fiul unui cazac de pe Nipru și al unei prizoniere grecoaice*

„Tatăl" se apropiă de „mama", care se ridicase cu respect în picioare. Se sărutară de trei ori pe buze.

După aceia, în mijlocul sălii, Tatăl se urcă pe o mică estradă rotundă, de scînduri, asemănătoare cu acoperișul unui puț.

Corul intonă solemn:

Al șaptelea cer s'a deschis,
Sfîntul Duh sosește,
Se coboară! Se coboară!
Sfîntul Duh, Sfîntul Duh!
Vino, vino!

Tatăl binecuvîntă pe copiii săi și vîrtejul începu cu mai multă furie. Mama stătea la un capăt al sălii, Tatăl, la mijloc. Numai ei nu se învîrteau. Tatăl ridica din cînd în cînd brațul, și la acest semnal, dansul își îndoia iuțeala. Strigăte neomneești răsunară:

„EVA-evo! EVA-evo!"

Tikhon își aminti, că în vechile comentarii ale lui Pausanias, se spunea că bacchantele grece primeau pe zeul Dionysos cu strigăte de „Evan-Evo!"

Prin ce minune misterele zeului mort se infiltraseră aici? Ape subterane, care de pe muntele Cythèron curseseră pînă într'un colț perdut al Moscovei!..

Tikhon contempla ceața albă a dansatorilor și din cînd in cînd perdea conștiința de ceia-ce se petrecea. Timpul părea că stă pe loc. Totul dispărea. Și nimic nu mai exista: el insuși nu mai exista. Nu mai era decît prăpastia albă: moartea albă.

Iși reveni in fire, cînd Emilian îl luă de mînă, zicîndu-i:

— „Să mergem!".

Deși lumina zilei nu pătrundea in subterană, Tikhon simți că zorile se apropiau. Făcliile, aproape de tot mistuite, fumegau. Căldura era de nesuferit, rău mirositoare. Se ștergeau pe jos băltoace de sudoare. Veghea era sfîrșită. Țarul și țarina plecaseră. Unii credincioși, pentru a ajunge la ușă, se sprijineau de pereți; se tîrau ca niște muște amorțite. Alții zăceau la pămînt, cuprinși de un somn care era aproape un leșin. Insfîrșit alții se așezau pe bănci, cu capul greu, cu înfățișarea unor bețivi gata să verse. Păsările albe căzuseră la pămînt, rănite de moarte.

Din noaptea aceia, Tikhon luă parte la toate privigherile. Mitka îl învăță să joace. La început Tikhon nu îndrăsnea; pe urmă se hotărî; dansul îl pasiona, nu putea să se mai lipsească de dînsul.

De fiecare dată, noi taine i se desvăluiau. Dar i se părea că tovarășii îi ascund misterul esențial și teribil. Din tot ce vedea și auzea, ghicea că frații și surorile au între ei legături trupești.

— *„Noi, cherubimi și îngeri"*, ziceau ei *„trăim intr'o puritate de foc. Nu se curvăsește acela care trăește cu sora lui în dragostea lui Cristos; ci acela care se însoară după legile bisericești. El este necurat în fața lui Dumnezeu, îndrăsneț în fața oamenilor. Soțul și soția sînt locuința Satanei, copiii sunt spurcăciuni, cîini blestemați"*.

Copii născuți din soți necredincioși erau aruncați de mamele lor în casele de băi; cîteodată îi omorau cu mîinile lor chiar.

Intr'o zi, Mitka mărturisi cu naivitate lui Tikhon, că trăia cu cele două surori ale sale, călugărițe la mănăstirea Novodevicie [1], și că Emilian Retivoi, profetul și stăpînul, avea treisprezece femei.

— *„După ce i-s'au spovedit, au devenit, toate, țiitoarele lui"*.

Intr'o seară, la sfîrșitul postului Paștelui, Mama împărți la toți ramuri de salcie și „bice sfinte", făcute din înguste șervete răsucite.

Frații se desgoliră până la brîu, iar surorile până la sîni, în față, și până la mijloc, în spate; și toți începură să se învîrtească, lovindu-se cu sfintele bice. Unii cîntau, alții fluerau...

[1] Și la neamul berber Beni Mahsen incestul e îngăduit, mai ales în „noaptea cavernei".

Mulți se loveau cu bile de fer legate în șervete; alții se împungeau cu niște cuțite. Sîngele curgea. Se uitau la Tatăl și strigau:

— **„EVA-evo ! EVA-evo !"**

Tikhon se lovea cu biciul, și sub privirea plină de mîngăeri a Akulinei Mokeevna, care părea că nu-l vede decît pe dînsul, durerea devenea din ce în ce mai dulce. Tot corpul i-se moleșea de plăcere ,se topia ca ceara pe care o apropii de foc: dorea să se topească, să se mistuie în fața Mamei, ca o lumînare în fața unei icoane.

Deodată luminele se stinseră una după alta. Ai fi zis că violența jocului le stinsese. Se făcu întunerec și se auziră sgomote ciudate, șoapte, sărutări și gemete de dragoste. Corpurile se înlănțuiau; se prefăcură în întunerec într'un singur corp uriaș. Mîni lacome și stăruitoare se întinseră către Tikhon, îl cuprinseră și-l trîntiră la pămînt.

— „Tișenka, Tișenka, scumpule, soțul meu, Cristosul meu mult iubit!", zise o voce pătimașă.

Tikhon ghici că era „Maica".

I-se părea că niște păianjeni uriași, masculi și femele, se 'ncolăceau, se sfîșiau între ei, într'un desfrîu cumplit.

O respinse pe Maica, și vru să fugă; dar la fiecare pas, se atingea de corpuri goale, le călca, aluneca, se prăvălea și se ridica iar; mîini lacome și stăruitoare îl căutau, îl rețineau, îi făceau mîngăeri obscene. Slăbea și simțea că are să cadă în curînd în acest înspăimîntător corp comun, ca într'un noroi cald și întunecat... Simțea că totul se va răsturna și că, în spaima finală a acestui lucru teribil, va ajunge la extaz.

(Tikhon reușește să fugă).

„In Joia săptămînii sfinte, se făcu o adunare...

...„Tatăl intră. Fața lui, de o paloare mortală și de o neasemănată frumusețe îi aminti lui Tikhon sculpturile în piatră și cameele, *înfățișînd pe Bacchus Dionysos din colecția lui Iakob Brus.*

Niciodată nu jucaseră cu atîta furie... Strigau cu voci sălbatece: *„Se coboară!"... „Se coboară!"*.

...Deodată toți se opriră și se aruncară la pămînt, cu fața în mîini.

— *„Iată că mielul fără pată vine să se ofere ca hrană credincioșilor!"*, rosti, intr'un cavou, vocea Mamei, surdă și misterioasă...

Tikhon crezu că aude vorbind *„Pămîntul, Mama roditoare"*.

Țarina apăru purtînd un copilaș gol într'o largă cupă de argint. Copilul dormea adînc. I se dăduse desigur un nar-

cotic. Nenumărate făclii, prinse de un inel în jurul piciorului cupei, ardeau limpezi şi drepte; flăcările făceau copilului o aureolă de foc.

Ţarina apropiă cupa de ţar.

— „Ceia-ce-i al tău, ţi-o aducem pentru mîntuirea tuturor!".

Ţarul făcu de trei ori semnul crucii deasupra copilului.

— „In numele Tatălui, al Fiului şi al Sfîntului Duh!".

Apoi luă şi ridică pumnalul.

Lui Tikhon i-se păru că trupul copilului radia, că era mielul înjunghiat pentru mîntuirea lumii şi că faţa aceluia care ţinea pumnalul, era faţa unui zeu. Aştepta, cu o cumplită spaimă şi cu o cumplită dorinţă, ca pumnalul să se înfigă în trupul alb şi ca sîngele viu să ţişnească... Atunci totul va fi sfîrşit; în spaima finală va fi extazul final...

Dar deodată copilul scînci. Tatăl surise şi acest surîs prefăcu faţa zeului într'o faţă de fiară.

„Fiara, Diavolul, Antihristul!" îşi zise Tikhon. Şi deodată se desmetici. Se repezi la Averian Bespaly şi-i suci braţul.

Toţi năvăliră asupra lui Tikhon. Şi l'ar fi sfîşiat, dacă în acea clipă n'ar fi răsunat lovituri puternice în uşă. Uşa fu spartă şi Mariuşca intră urmată de soldaţi cu sabia în mînă. Venea să-şi scape copilul [1]).

Inochentiştii noştri

In ziarul *„Dimineaţa"* (24 August şi 17 Septembrie 1930) s'a publicat un reportaj asupra inochentiştilor din Basarabia. Reproducem părţile caracteristice. *Intre aceşti sectanţi şi cei descrişi de Merejkovsky nu-i asemănare, ci identitate:* aceeaşi

[1] Omorul ritual, în deosebi jertfirea primului născut, (în vase mari de gresie la canaanienii de pe la 3000 a. Ch.), făcea parte integrantă din cultul pămîntului. Se practicau şi sacrificii de fundaţiune: un om îngropat sub clădire era menit s'o păzească („Meşterul Manole"!...). Incepînd cu secolul al 15-lea a. Ch., aceste rituri barbare par a fi fost înlocuite — în mod normal, afară de cazuri excepţionale — prin ceremonii simbolice (Prof. R. Kreglinger, „La religion d'Israël", 1926). La evrei, religia oficială, a lui Iehova (de origine arică, cum voi dovedi mai tîrziu) duşmănea de moarte cultul pămîntului, rămas de la canaanieni, cult care totuşi s'a păstrat în popor (sectele hypsistarienilor şi a sabbatiştilor) şi a înrîurit adînc creştinismul primitiv, religia proletarilor... „Cu privire la viaţa şi suferinţele lui Hristos, mîntuitorul lumii, apostolul Paul întrebuinţează, nu numai expresiunile, ci şi concepţiunile mysterelor dionysiace... Raporturile dintre creştinism şi mystere s'au continuat în sectele gnostice şi în şcoala alexandrină". („Die Religionen des Orients" de 11 autori, Teubner, Berlin, 1923).

„patriarhi", în cari s'a întrupat, ba Isus, ba Sfîntul Duh, aceiaş promiscuitate sexuală, aceleaşi subterane, aceleaşi orgii nocturne, întovărăşite de aceleaşi dansuri, automartirizări şi convulsiuni isterice.

Templul sacru din marginea pădurii

„Ne apropiem de casa săteanului Vasile Cazacu, situată în marginea satului, sub poala dealului păduros, unde se află instalat cuibul inochentist. Suntem întîmpinaţi de o femee care, nevinovată, încearcă să ne oprească sub motiv că... e singură acasă. Totuşi, înaintăm.

După ce trecem prin tinda casei, pătrundem în odaia încăpătoare în care planează o atmosferă suspectă. Luată din scurt, femeia se încurcă în declaraţiuni; şi în cele din urmă taina este descoperită.

După cuptorul voluminos al sobei, *o intrare tainică, prevăzută cu o scară îngustă, se deschide spre catacomba misterioasă.* Coborîm, nu fără o teamă, necunoscută până atunci.

In faţa noastră se deschide *o hrubă iluminată de cîteva candele şi luminări anemice, şi împodobită cu covoare, icoane, sfeşnice şi cărţi religioase...* Intr'un colţ, pe un divan, *un bărbat tînăr şi voinic,* îmbrăcat în haine de călugăr şi *înconjurat de cinci fete tinere,* bolboroseşte asupra unei cărţi vechi.

Surprinşi de vizita neaşteptată, maniacii sunt scoşi la lumină din hruba tainică în care planează un aer greoi de tămîie şi... alcool.

Intr'un colţ al peşterei sacre, alţi doi flăcăi tineri, *îmbrăcaţi în costume sumare,* stau pe covoare, în faţa unui altar.

Misticism şi aberaţii.

„La interogatoriile luate, atît „Inalt Prea Sfîntul Apostol, Mesia a doua venire", *cît şi adepţii săi, au făcut mărturisiri extraordinare".*

(E vorba şi aici, ca şi'n romanul lui Merejkovsky, despre Isus care s'a întrupat din nou, ca, de altminterlea, şi Dumnezeu tatăl şi sfîntul duh).

„Fanaticii adepţi ai „Apostolului" au declarat că sectanţii inochentişti se adună în cursul nopţii în „templul sacru", unde au loc „slujbe religioase". Potrivit credinţei inochentiste, adepţii „Apostolului" îşi dispreţuesc trupul şi divinizează pe prooroc, în care s'a incarnat Duhul Sfînt ! *In acest templu subteran, „Mesia a doua venire", urmaş al lui Inochentie, şade înconjurat de numeroase fete tinere între 12 şi 19 ani; şi'n timp ce falşul sfînt, căruia i se atribue puteri extraordinare,*

face slujba, „fecioarele", aproape în pielea goală, *şi impodobite cu felurite mărgele şi farduri*, execută dansuri exotice".

Şi dincolo adepţii îşi scot hainele şi îmbracă o cămaşă lungă de pînză. Şi'n „părintele" Averian Bespaly s'a încarnat sfîntul duh. *Ar trebui să ştim anume cum sint dansurile exotice* despre cari vorbeşte colaboratorul *Dimineţii*. Nu strigă cumva şi inochentiştii, ca sectanţii lui Merejkovski: *„evan-evo, evan-evo"?*.

(In lupta zeilor contra titanilor, Jupiter excita pe fiul său Bacchus-Dionysos cu strigătul: *„Evohé! Bacche, evohé!"* („Aşa!... Curaj, Bacchus!"). *Evohé* a rămas supranumele lui Bacchus şi strigătul bacchantelor).

„In timpul şedinţelor nocturne din hruba subterană, maniacii se dedau la oribile acte de ascetism şi îşi torturează corpul, smulgîndu-şi unghiile şi părul; după care, în extazul aberaţiilor, maniacii comit cele mai odioase orgii, şi se dedau la acte de destrăbălare indescriptibile".

(Aşa indescriptibile cum sint, aşi dori să mi le descrie cineva. In mysterele antice, unii îşi tăiau testiculele şi le ofereau zeiţei pămîntului. Imi aduc aminte acuma, că şi scopiţii din Dobrogea se adună noaptea, împreună cu femeile lor, cîntă şi dansează... Mi-au spus ei, că scopirea nu distruge complect virilitatea...

„Dacă doreşti să trăeşti", zice profetul Emilian Retivoi, chinueşte-ţi, pentru gloria lui Dumnezeu, nu numai corpul, ci şi sufletul, mintea, conştiinţa chiar. Leapădă-te de orice legi, de orice virtuţi, de post, de abstinenţă, de virginitate. Leapădă-te de sfinţenie. Coboară-te în tine însuţi ca'ntr'un mormînt. Atunci vei învia şi în tine va locui sfîntul spirit". De aceia sectanţii se biciuesc, ba chiar se sîngerează cu cuţitele. H. S.)

Inapoi la Adam.

In modul acesta, prin slujbele religioase din hruba de la marginea pădurii, în timpul cărora comit *schingiuiri şi suplicii din cele mai grozave*, la care se adaogă şi scenele lubrice de după miezul nopţii, rătăciţii eretici cred că vor trăi viaţa veşnică, propovăduită de „apostolul lor".

Intr'adevăr, în predicile sale, falşul sfînt şi urmaş al lui Inochentie, prooroceşte că „toţi adepţii adevăratei credinţe a lui Dumnezeu, vor trăi viaţa Paradisului". Dar pentru acest lucru trebue *ca oamenii să trăiască în comun, legăturile dintre bărbaţi şi femei să fie slobode, toţi oamenii fiind „fraţi"*.

(„Bărbatul şi femeia cari trăesc căsătoriţi, sint locuinţa diavolului; copii sînt spurcaţi... Bărbaţii şi femeile să trăiască slobod; chiar fratele cu sora...", zice şi Emilian Retivoi, care avea treisprezece femei: „după ce i-s'au spovedit, au devenit, toate, ţiitoarele lui...").

«Patriarhul» inochentiştilor... un jandarm

„Dar cercetările noastre au dus la o altă descoperire interesantă.

Urmaşul lui Inochentie, sau *„Patriarhul ceresc"*, cum intitulează fanaticii adepţi inochentişti dela Rezina pe conducătorul lor, căruia i-se atribue puteri de sfînt, savant şi prooroc, este în realitate... *un fost jandarm* dela postul din com. Paris, Cetatea Albă, şi se numeşte *Neculai Barbă Roşie*".

(Şi Akulina Mokeevna e numită „ţarină cerească". Curios: şi Danilo Filipovici, şi Averian Bespaly, sint foşti soldaţi. Iar Emilian Retivoi e şi el roş: oamenii roşi sînt cunoscuţi ca excesiv de sensuali...).

„Inconjurat de „eunucii" săi, Ion Antiminiuc şi Ivan Strugarin, care au fost castraţi pentru a nu putea avea nici un soi de legături cu „sclavele" patriarhului Barbă Roşie, falşul sfînt, care este un bărbat bine făcut, în vîrstă de 35 de ani şi cu o prestanţă de adevărat apostol, şi-a construit templul subteran din marginea pădurii, unde în fiecare noapte au loc şedinţe la care se adună *numeroşi adepţi şi adepte*.

Numărul inochentiştilor, adepţi ai falşului Patriarh, este de vreo 50, *dintre care 40 numai femei*. La peştera sfîntă din Rezina, vin pelerini din toate părţile, cari aduc însemnate ofrande şi daruri „proorocului", *iar noii convertiţi sunt într'o stare curioasă de exaltaţie religioasă*.

In general Patriarhul Barbă Roşie al inochentiştilor îşi alege adepţii din lumea satelor şi în special printre femei şi fete tinere, pe care le converteşte folosindu-se de felurite mijloace pentru a le ademeni".

Cine sint adepţii

După cum am arătat, partizanii falşului sfînt, cu aspect de călugăr satanic, *cu personalitate cuceritoare şi cu fizic plăcut şi ademenitor*, sînt recrutaţi din lumea satelor şi în special printre femei, cari sînt uşor conruptibile şi se lasă lesne ademenite.

Propaganda inochentiştilor are de scop atragerea de cît mai mulţi credincioşi la noua religie, pe care maniacii o extind prin adunările tainice dela „templul sacru" din marginea pădurei Rezina, unde au loc rugăciuni, cîntări şi acte de desfrîu şi aberaţii. Dar mijloacele principale ale fanaticilor adepţi ai „Patriarhului ceresc", sînt „minunile" extraordinare pe care propagandiştii susţin că le-au făcut urmaşii lui

Inochentie, precum şi nedumerirea sătenilor în chestiunea pascaliei, propovăduind serbarea vechiului calendar.

In modul acesta credulii văd în falşul sfînt un adevărat apostol al creştinismului, şi intră lesne în rîndul prozeliţilor inochentişti.

Cum a devenit «patriarh» jandarmul Barbă Roşie

Călugărul satanic Barbă Roşie a declarat, că în toamna anului 1928, pe cînd era jandarm la postul Paris din jud. Cetatea Albă, a făcut cunoştinţă cu şeful inochentiştilor de acolo, Alexandru Socoleanu, care de altfel a fost şi el arestat de curînd, şi acesta l-a convertit pe Neculai Barbă Roşie, călugărindu-l mai tîrziu, şi ungîndu-l ca „patriarh", urmaş al Inochentie.

Astfel „patriarhul" Barbă Roşie a început să umble prin sate, făcînd propagandă pentru noua credinţă, şi curînd fostul jandarm a căpătat faimă de prooroc, devenind cunoscut prin minunile ce făcea şi prin predicile despre.... *sfîrşitul apropiat al acestei lumi păcătoase, care va fi înlocuită prin alta asemănătoare Paradisului!*

In taina nopţii

In luna Noembrie 1928, falşul sfînt, umblînd prin satele Basarabiei, a ajuns la Rezina, unde s'a stabilit în casa locuitorului Vasile Cazacu ,începînd o intensă propagandă printre ţărani.

Rezultatul a fost cel dorit de „patriarh"; iar la 13 Noembrie s'a înfiinţat nucleul inochentist din Rezina, cînd în taina nopţii a avut loc, în casa retrasă din marginea pădurii, o adunare la care au participat mai mulţi săteni de prin satele vecine şi bine înţeles din Rezina.

Atunci, la miezul nopţii, „patriarhul" a reuşit prin predicile sale şi prin personalitatea sa cuceritoare, să ademenească pe toţi cei prezenţi şi să-i convertească la inochentism. După ce hotărîrea şi jurămîntul de credinţă către Inochentie fusese prestat de fiecare în parte, falşul prooroc a stins lumina, şi atunci a apărut o vedenie, întrupată în figura Sf. Inochentie, care s'a apropiat de călugărul Barbă Roşie şi sfinţindu-l „din nou", i-a dat nume de „patriarh", legîndu-l pe viaţă să-i fie urmaş pentru a îndruma poporul spre dreapta credinţă a lui Dumnezeu.

In hrubă

Prin această ingenioasă mistificare, fostul jandarm a reuşit să cîştige încrederea celorlalţi inochentişti, cari au început

să divinizeze pe „patriarh" şi să facă o intensă propagandă pentru răspîndirea nouei credinţe.

Apoi s'au început lucrările de construire a templului subteran din marginea pădurei Rezina, destinat rugăciunilor nocturne. In timpul acestor rugăciuni, fanaticii adepţi ai „patriarhului" comit acte de destrăbălare şi au loc scene din cele mai lubrice, după care, în aberaţia lor religioasă, se schingiuesc şi-şi torturează trupurile.

In mare taină, inochentiştii au săpat catacomba sfîntă sub casa săteanului V. Cazacu. Ziua se închideau în casă şi săpau peştera; iar în cursul nopţii scoteau ţărîna şi o împrăştiau.

Astfel s'a întemeiat cuibul inochentist din Rezina, de sub conducerea „patriarhului" Barbă Roşie, divinizatul urmaş al lui Inochentie, în care s'ar fi încarnat Sf. Duh; aberaţii depe urma cărora falşul călugăr se pricepea să tragă dela adepţi foloase importante.

Credinţa şi psihoza inochenistă

Complect inculţi, adepţii acestei credinţe susţin că religia lor a luat fiinţă în anul 1908, cînd Dumnezeul lor, Impăratul ceresc Inochentie, s'a coborît din cer la Balta, o localitate situată la 40 km. depărtare de Nistru, şi a zidit acolo sfînta cetate a noului Ierusalim. In această cetate, poporul se aduna în jurul Sf. Mesia a doua venire, iar Inochentie propovăduia adevărata credinţă a lui Dumnezeu.

„In 1914, Ruşii au dat foc cetăţii noului Ierusalim, iar Inochentie a fost supus la chinuri şi suplicii din cele mai grozave. Timp de 40 de zile, el a fost legat în lanţuri, încununat cu spini şi aşezat pe sticlă pisată în pielea goală. Părul şi unghiile sfîntului i-au fost smulse cu cleştele; şi timp de 7 zile a fost împuns cu suliţa în coasta stîngă.

Văzînd Ruşii că Sf. prooroc rezistă tuturor acestor chinuri, l-au îngropat în pămînt, lăsîndu-i numai capul la suprafaţă, şi alte 33 zile i-au dat să bea otravă. In a patruzecea zi de torturi şi martiraj, soarele s'a întunecat, iar sfîntul s'a înălţat spre ceruri".

Informaţiile d-lui profesor Popovski

Am cetit cartea d-lui Nicolae Popovski, profesor la liceul „Alexandru Donici" din Chişinău: *„Mişcarea dela Balta sau inochentismul în Basarabia"*, (347 pagini în 8°, Chişinău, 1926). D. Popovski, pe deoparte idealizează mişcarea, atenuînd părţile urîte, pedealtă parte caută s'o explice prin starea culturală, politică, economică, sanitară, religioasă, a populaţiunii. Bogatul material de fapte (viaţa călugărului

Inochentie, pelerinagiile adepților, măsurile și rapoartele autorităților, etc.) nu ne interesează aici. Vom spicui numai cîteva amănunte:

„Ideea fundamentală a concepției lui Inochentie era aceea, că în zilele noastre a sosit vremea antihristului, s'a apropiat „vremea de apoi", cînd în orice zi și ceas trebue să așteptăm sfîrșitul lumii și groaznica judecată. Unii adoratori spuneau că Inochentie, pe cînd era la Murom, caracterizînd vremea de-acuma, a declarat descoperit tuturor adepților săi că „evanghelia, potirul și crucea nu mai există pe pămînt, și aceasta pentru dînsul erau semnele venirii a doua, cari sunt arătate în evanghelie, și cari se dovedesc prin scăderile morale ale vieții generale: toți — spunea Inochentie — sînt nedrepți, jefuitori, călcători de lege...

„După unii, Inochentie pentru sfîrșitul lumii și judecata de apoi arăta un termen atît de apropiat, „încît făgăduia că cu mîna să-l ajungă". Alții spuneau că pe cînd se afla la Murom, la sfîrșitul an. 1912, Inochentie ca termen pentru sfîrșitul lumii arăta 12 Aprilie 1913, în Vinerea patimilor". (Popovschi, 65).

(Și sectanții din romanul lui Merejkovsky credeau c'a sosit vremea antihristului și sfîrșitul lumii. „Ce este biserica noastră?", zice Emilian Retivoi; „un cuib de insecte, o sinagogă putredă, un bîlciu jidovăsc... Cuvîntul domnului s'a uscat: nu mai este decît o coajă de pîine uscată, cu care-ți strici dinții, fără a o putea mestecа").

„Pe cei tineri el îi îndemna să nu se căsătorească ,iar celor căsătoriți le cerea să lase viața conjugală. E nevoie, propovăduia el, ca să înceteze viața conjugală între soți, deasemenea și nașterea copiilor, și una și alta fiind o urăciune înaintea lui Dumnezeu. Cei căsătoriți trebuie să trăiască ca frații." (Popovschi, 66).

„Intre bărbați și femei, după Inochentie, poate să fie o legătură slobodă, și aceasta e plăcută lui Dumnezeu. *Unii mărturiseau că, propovăduind astfel, Inochentie arunca o umbră de bănuială asupra vieții lui Hristos, a Maicii lui Dumnezeu, a sf. ap. Pavel și a unor alți sfinți.*" (Popovschi, 67).

„Aceeași purtare, spuneau unele martore, Inochentie o avea și la Balta, după ce s'a călugărit. Arefa Morțun, o soră dela mân. Răciula, a declarat că Glicheria, o femeie tînără din sat. Mirzaci, în public îl săruta pe Inochentie, care îi răspundea într'acelaș fel, și multă vreme dormea cu dînsul într'un pat. O femeie din sat. Gîrbovăț, cu numele Efimia, a mai adăogat că la Balta pe femei le spălau și pe urmă pe cîte una le lăsa să treacă în odaia lui Inochentie. Acolo Inochentie le desbrăca până la piele, le punea jos pe covor și le ungea cu untdelemn, începînd dela frunte și până la degetele picioarelor, „ne lăsînd neuns nici un loc pe trup". Efimia spunea că ei îi era rușine să se desbrace, iar Inochentie o liniștea, spunînd că și la judecata cea înfricoșată toți vor fi goi. Efimia de două ori a suportat cele spuse, iar alte femei și mai de multe ori." (Popovschi, 79).

„Fapte de felul acesta aveau loc, după spusele unora, și la Camenița. La Murom toată vremea pe lîngă Inochentie erau „cinci fecioare înțelepte". Acelaș lucru se adeverește și din alte izvoare." (Popovschi, 79).

„Am putea aduce și alte declarații de felul acesta, cu atît mai ușor, cu cît unii cercetători din adunarea unor asemenea știri au făcut singurul obiect al preocupărilor lor în chestia inochentizmului. Concluzia care ar putea fi trasă din aceste mărturii, este clară. „Inochentie", scrie păr. misionar T. Valovei, „este un mare hulitor de Dumnezeu, un mincinos de necrezut și un desfrînat voluptos... cu porniri sexuale denaturate"... La aceași convingere a ajuns și alt misionar — păr. T. Chirică. D-rul Coțovschi, în lucrarea lui cunoscută, declară că „personalitatea lui Inochentie (în declarațiile martorilor) se înfățișează ca un chip negativ... Escrocherie, îmbrăcată în haina de rit religios, voluptate, care nu cruță nici tinerețea, nici sexul, lăcomie, care nu se jenează nici de prinosurile sărace ale țăranilor — acesta este portretul moral al lui Inochentie". (Popovschi, 80).

„Astfel la întrebarea pusă mai sus, cu privire la religiozitatea călugărului dela Balta, răspundem: Inochentie a fost sincer religios, însă religiozitatea lui uneori se manifesta în forme patologice. Deci avea multă dreptate un misionar, care personal îl cunoștea pe Inochentie și după moartea acestuia scria: „Personalitatea părintelui e și patologică, ceeace una ne poate explica multe și multe apucături și fapte nebune.. Și 'ntr'adevăr, a dansa de pildă, cu 12 femei goale în Vinerea patimilor, a scoate din mănăstirea dela Murom o mulțime de adepți pe jumătate desbrăcați și desculți într'o iarnă geroasă, îndreptîndu-se spre Balta, a dansa gol pe cal în fața adepților și a. m. d. nu poate decît un om suferind de boală mentală". (Popovschi, 84).

„Altădată, cînd Inochentie povestea norodului despre cele petrecute cu dînsul, „un adept de ai lui a început cu mîna să se bată în cap. Ca vr'o jumătate de ceas el se lovea astfel, și pe frunte i s'a ridicat o umflătură de culoare vînătă. Pe urmă s'a oprit, a cerut să-l asculte și, cînd lumea s'a liniștit, dînsul, arătînd la Inochentie, a început să strige: „Aista, aista, aista-i Tatăl, îi părintele cel de sus, că scris este în sfînta evanghelie, că la vremea de pe urmă are să vie Dumnezeu Tată pe pămînt în chip de om, și are să fie negru... smolit, pleșuv, și iată a venit, iată, iată, Tatăl!". La unele adunări ale

inochentiştilor, sub impresia cuvintărilor pe cari le ţineau conducătorii, mulţi dintre ascultători se sminteau şi începeau să se strîmbe în tot felul şi să strige în gura mare. La Drăguşenii-Noui, subt influenţa cuvîntării lui Ropot, unii dintre ascultători scînceau, alţii dădeau din basmale. In „raiu", în vremea spovedaniei, care se făcea în „corabia mîntuirii", de departe se auzeau plînsete şi strigăte înfiorătoare. Şi nu numai în vremea spovedaniei, da' şi în alte momente cînd îl vedeau pe Inochentie, „multe femei cădeau la picioarele lui cu lacrimi şi cu plînsete". In „raiu", cînd odată Inochentie a început să propovăduiască, două tinere şi-au rupt după ele hainele şi goale au început să umble printre pelerini. La mân. din Balta, citim într'un izvor, femeile smintite se desbrăcau şi goale dansau, înfăţişînd prin aceea iadul pe pămînt. La unii inochentişti starea aceasta dura multă vreme. Mulţi pelerini, citim într'un izvor, se întorceau acasă cu totul bolnavi, în extaz, cîntau, făceau rugăciuni cu miinile ridicate, se aruncau la pămînt, rosteau cuvinte neînţelese..." (Popovschi, 127).

Şi'n romanul lui Merejkovsky cetim:
„Unii şuerau, alţii lătrau, alţii strigau:

Se coboară! Se coboară!
Duhul sfînt, duhul!
Vino, vino! Ai!

„Cădeau la pămînt, în convulsiuni, cu spume la gură..."

Din darurile adepţilor, Inochentie îşi întocmise „raiul": patruzeci şi cinci de hectare de pămînt, cari cuprindeau vie, livadă de pomi fructiferi şi grădină de zarzavat... Un lac de 50 m. pe 30 m., adînc de 4 m., pentru botezarea adepţilor... Lăptărie... Biserică de lemn pentru 500—600 persoane, cu pereţii împodobiţi de icoane foarte scumpe...

„Mai la dreapta, în dosul unei ogrăzi mici împrejmuite, se afla un dreptunghiu lungăreţ, foarte mare, neîntrerupt, închis, din toate părţile, de o clădire nu tocmai înaltă, care închipuia o mică cetate . Clădirea aceasta nu avea afară nici ferestre, nici locuri de ieşire, afară de două uşi — spre răsărit şi spre apus. Ca să pătrunzi în cetate fără conducător, mai cu seamă pentru streini, era cu neputinţă; la fiecare uşă erau portari de nădejde, care înainte de a da drumul cuiva înăuntru, îi priveau pe cei veniţi printr'o ferestruică şi numai atunci ridicau încuietoarea grea, cînd aceia erau dintre „ai lor".

„La uşa din faţă, deasupra colţului sting al cetăţii, se ridica un fel de turn cu clopotniţă. Turnul, chiar subt clopotniţă, avea o deschizătură, care se închidea cu două obloane. Mai jos, lîngă fereastră, din dreapta era icoana Mîntuitorului, din stînga — chipul lui Teodosie Leviţchi. Acest turn, ne spune un vizitator, era catedra lui Inochentie, de unde învăţa norodul şi arunca bani nevoiaşilor". (Popovschi, 234).

„Pe lîngă alte clădiri, în „raiu" se mai afla şi un hotel pentru pelerini. Acest hotel nu era altceva decît o căsuţă mică, cu două despărţituri: întîia, cu intrarea drept de afară, iar lîngă ea, o odăiţă mică şi curată, cu o mulţime de icoane, cu candele aprinse înaintea icoanelor, cu o masă lîngă perete. Odăile erau joase, mici, fiecare avea cîte o ferestruică. Aici li se dădea pelerinilor masă şi vin în vremea mîncării.

Nici de vorbă, că cea mai mare sfinţenie a „raiului" erau peşterile.

Intrarea în peşteri era prin uşa „cetăţii" cea din spre apus, pe subt un şopron închis împrejur. Coborîşul era abrupt. Dela scara de jos drumul cîrmea brusc spre stînga, printr'un coridor adînc, luminat. Bolta şi pereţii coridorului erau construiţi cu multă îngrijire, din piatră de talie. Autorul inochentist adaogă că pereţii erau „de cochileţi de piatră în ciment, daţi cu var şi cu nisip alb". Drumul nu era larg, tocmai cît puteau să încapă doi. Inălţimea coridorului era ca de doi metri. In peşteri nu era deloc umezeală, pretutindeni era uscat şi curat. Autorul inochentist ne dă lămuriri că „din peşteră produşnicile erau scoase afară de se prefăcea aerul". De amîndouăpărţile coridorului erau făcute chilii, la o depărtare de patru-cinci paşi una de alta, şi bărbăteşti şi femeieşti. Autorul inochentist mai arată, că peştera avea opt „prohoduri" şi de fiecare „prohod" erau chilii faţă în faţă. In chilii se vedea o curăţenie exemplară; o jumătate din peretele cel din faţă era acoperită cu icoane avînd candele aprinse. Pe podele erau aşternute covoare, „era un miros îmbătător de tămîie, o adiere de pace şi neturburare".

„Nu tocmai departe dela uşă, era intrarea într'o subterană largă, încăpătoare, cu bolta sus ridicată; aceasta era biserica principală subterană. Ea era îmbrăcată foarte frumos: pe icoane bine zugrăvite se vedeau veşminte, sus era atîrnat un policandru, sfeşnicele străluceau, pretutindeni era o curăţenie ideală, o mulţime de lumînări şi candele aprinse. In altar, la mijloc, în loc de pristol era o masă simplă acoperită. Subt înveliş era o evanghelie, subt evanghelie, un antimins". (Popovschi, 235).

„Tot în peşteri, spre miază-zi, era şi a doua biserică, mai mică decît cea dintîiu şi nu atît de bogat împodobită. Altarul acestei biserici era făcut într'un perete lateral. Aici se afla chipul treimii inochentiştilor cu ierom. Inochentie în locul Ipostasei a treia. In altar era numai un jertfelnic. In peşteri „departe se auzia o cîntare armonioasă, mirosea a tămîie scumpă, toţi pe care-i întîlneai erau cu sufletul adîncit în rugăciune".

După părerile unui vizitator, nici o sectă rusească nu avea un mijloc de ademenire atît de puternic, cum erau peșterile inochentiștilor. Cu frumusețea lor, ele impresionau foarte adînc pe oamenii nedesvoltați sufletește, dar înzestrați cu inimă evlavioasă.

Cum am văzut, în peșteri erau multe galerii și locuințe. Cu toate acestea însă, spune un vizitator, peșterile nu erau încă construite, ceeace se dovedea prin faptul că în galerii, între întîia și a doua biserică, se mai afla încă o încăpere, destul de mare, de formă rotundă. „Aicea-i viitoarea catedrală" — spunea vizitatorilor un conducător. Acolo se vedea țărînă, o grămadă de pietre, cîțiva oameni, probabil lucrători. E de crezut că aceasta era acea biserică măreață pe care, după unele izvoare, inochentiștii se gîndeau s'o facă în „raiu" și pentru care adunau multe jertfe.

In „raiu" puteai să vezi pretutindeni o mulțime de icoane aduse de inochentiști pelerini. „Acolo se grămădesc icoane atît de multe, încît le țineau afară răzemate de garduri".

Ca să isprăvim cu descrierea aspectului exterior al „raiului" vom adăoga că, după cum ne-a comunicat o inochentistă, „după adormire", „raiul" s'a făcut ca un tîrg: cu ajutorul unui neamț au fost făcute multe ulițí, cărora le-au dat denumire de Pociaev, Chiev, Soloveț, Noul Ierusalim, Athos și altele". (Popovschi, 237).

„Un martor ocular ne spune, că în Iulie 1917, în „raiu", mai toți erau din Basarabia moldoveni, dintr'înșii, trei pătrimi, da' poate și mai mult, femei. *Intîlniai uneori și ruși, însă într'un număr foarte restrîns*". (Popovschi, 238).

„Inochentista Irina Evstafie, care ne-a comunicat aceste știri, adaogă că pe atunci în „raiu" erau ca la vr'o mie de locuitori; povestitoarea știa bine, fiindcă îi număra „la mîncare, la porție, fiecare lingură". (Popovschi, 239).

„In Ianuarie 1918, „după ce s'a mutat părintele Inochentie din viața aceasta, norodu venea la grădină ca și cînd era el... Stareț era fratele părintelui Inochentie — Simeon. De cuvintele lui Simeon toți ascultau, și toate neînțelegerile de dînsul erau hotărîte. Numai în numele lui Simeon un vizitator a putut pătrunde în altarul bisericii subterane, și cînd s'a iscat între un preot-vizitator și cîțiva inochentiști o mare neînțelegere, numai Simeon a putut s'o aplaneze.

Pe lîngă Simeon, afară de Gheorghe Grigorean, mai erau cîțiva „apostoli": Iacob din Duhosari, „fratele Ivan", un om ca de vre-o 35 de ani, se pare din Cosouți, și încă vr'o doitrei „frați", al căror nume și pronume nu s'a putut afla. Persoanele arătate erau ca „primii între egali". Aceștia erau un fel de conducători sau administratori ai „raiului", prin mîinile lor treceau atît toate veniturile, cît și toate cheltuelile trebuincioase pentru munca ce se făcea acolo.

Toți în „raiu" se purtau ca și călugării. Cînd se întîlniau unul cu altul își ziceau: „Blagosloviți"! Cînd se depărtau — „Mă rog de mă iertați"! Numărul femeilor și al bărbaților era cam deopotrivă. Purtau haine de cînepă, unii și de lînă, — numai de casă, nu cumpărau nimica. Pe cap femeile purtau tulpane negre, unele din cele tinere purtau și albe, unii altora își ziceau „frate" și „soră". Intre ei vorbeau mai mult moldovenește, vorbeau însă și rusește.

Bărbații aveau lucrul lor și dormeau de-o-parte, deasemenea și femeile. Bărbații munceau la lemne, la săpat gropi pentru vie, la șanțuri, la tăiat pădure, la adus lemne. Femeile — la spălat zece, la cusut zece, „pevcii" (cor) 200—300, „trei rînduri", la bucătărie — zece de făcut mîncare. Bărbații în fiecare zi făceau cîte patruzeci mămăligi și două cuptoare de pîine, cîte patruzeci de pîini în cuptor; optzeci de pîni se coceau pe zi.

In alte izvoare aflăm despre aceasta și mai interesante amănunte. In „raiu", cetim aici, inochentiștii făceau toată munca, care se cerea pentru întreținerea lui. Tot pămîntul rămas neocupat de clădiri era lucrat de adepții lui Inochentie. „Livada, via, grădina de legume", — ne spune un vizitator — „sunt lucrate de pelerinii veniți, cari socot de o datorie a lor morală să muncească (acolo) o zi sau mai multe zile pentru mîntuirea sufletului lor". (Popovschi, 239).

„In raiu" erau cam la vr'o trei sute de copii în vîrsta dela șapte pînă la doisprezece ani. Ei nu lucrau, ci învățau a ceti și a scrie, într'o școală înființată în special pentru ei. Invățătura bineînțeles se făcea în limba rusă.

Pentru satisfacerea tuturor nevoilor materiale ale „raiului" era aranjată o întreagă gospodărie. E de crezut că întinderea pămîntului închinat „raiului" sporia mereu, paralel cu aceasta creștea și gospodăria. Irina Evstafie ne spunea că în vremea din urmă „raiul" avea cincizeci de desiatini de vie, și pămînt arabil trei sute de desiatine. Tot acolo erau două oloinițí, vr'o patru mori de vînt și una cu „parovic" (de foc), multe pluguri, boroane și altele. Arau pe zi cîte douăzeci de desiatine. Ne mai asigura dînsa că erau acolo și cămile, cu cari cărau pîinea. (Popovschi, 242).

Cultul pămîntului roditor și hrănitor

Cum vedem, o nouă religie și o nouă biserică erau pe cale să se nască și să se întindă, în același fel ca și creștinismul odinioară. S'a întîmplat însă că'n timpul revoluției rusești bolșevicii au distrus „raiul". Interesant este, că erezia aceasta, care la Moscova — cum ne arată Merejkovsky — cîștiga doar indivizi răsleți, în Basarabia ajunsese o mișcare de masse: zăpăcea multe mii de oameni, îi făcea să-și vîndă a-

verea, să întreprindă pelerinagii cu prețul vieții, etc. Și mișcare populară este și azi. De unde se vede *că 'n Basarabia erezia se află pe terenul ei propriu.* Inochentie; înaintea lui, Levitzki; după el, atiția alții — au fost numai exponenți ai curentului, care, fără îndoială, *s'a păstrat — subteran și puțin băgat în seamă — din vremurile premergătoare creștinismului... Filiațiunea: inochentiști — sectanți din vremea lui Petru cel mare — anticele mystere dionysiace — serbări agrare la berberi, provensali, bretoni — e evidentă.* Inochentie n'a inventat nimic.

„Cît de adînci sunt urmările inochentizmului în sufletul poporului basarabean și ce durată vor avea — e greu de prevăzut. Deasemenea numai viitorul ne va arăta dacă urmările mișcării inochentiste vor rămînea țărmurite numai în populația Basarabiei, sau vor trece și peste hotarele ei. *Unele semne par'că ne-ar dovedi că rominii țărani de peste Prut sunt destul de pregătiți, de împrejurările vieții, spre a accepta într'o măsură oarecare învățătura călugărului dela Balta. Așa, cum ne dovedesc actele în 1924, inochentistul basarabean Ioan Zlotea, printre adepții lui, a avut mulți pelerini din regatul vechiu și chiar din Dobrogea*". (Popovschi, 318).

„*In actele arhivelor nu odată se subliniază că mișcarea dela Balta era răspîndită în Basarabia aproape numai între sătenii romini. Chiar atunci cînd într'un sat locuiau romini și streini, de pildă ruși, la inochentism aderau tocmai rominii. In acele județe basarabene, unde populația era de altă naționalitate, inochentizmul nu-și găsea deloc adepți. In felul acesta raportau autorităților din Chișinău organele administrative din județele Hotin, Cetatea-Albă și Izmail. La fel afirmă și alți cercetători. „In ce privește rolul elementului național*", — *scrie d-l dr. Coțovschi,* — „*e destul să spun că printre cei molipsiți de epidemie (inochentizm N. P.) n'am aflat nici unul strein (ne-moldovean), — împrejurare care trebuie să fie relevată*". *In jud. Tighina, — raporta un misionar, — inochentizmul a avut mai mult succes printre moldoveni. In ce privește satele rusești din acest județ, locuitorii de acolo nu numai că n'au aderat la mișcare, ba încă rîdeau de nebunia inochentiștilor*". (Popovschi, 318).

Cum am spus, povestea lui Inochentie și a discipolilor săi — dacă înlăturăm partea imorală — prezintă isbitoare asemănări cu istoria începuturilor creștinismului. E și firesc. *Pe același sol, răsar mereu aceleași plante...* Ne aflăm doar în stepa care se'ntinde în sudul și sudestul Europei, în vestul Asiei, în Africa, și în care, pe un sol bogat în minerale solubile și insolubile, cresc în deosebi cepele și tuberculele toxice și

afrodiziace și formează un aliment de căpetenie al populației. Belșugul de minerale, pedeoparte hrănește substanța nervoasă și mărește capacitatea ei de funcționare, pe de altă parte, sub formă de otrăvuri, etc., o irită, dar excită și glandele... (Vezi în al doilea studiu din *Lit. și Știință*, pasagiul despre sensualitatea cynocefalului). Ar trebui experimentat cu usturoiul sălbatec...[1]) In deosebi toxici trebue să fie bulbii cari cresc pe 'nnălțimi stîncoase, fiindcă acolo, pe măsură ce stratul superficial al solului se epuizează, el este și cărat la vale, înlesnind desagregarea și descompunerea stratului următor... Așa incît belșugul de minerale rămîne statornic. (Lange, „*Verwitterung und Bodenbildung*").

Iată de ce amestecul de misticism și sensualitate ne 'ntîmpină iarăși și iarăși în Fenicia, în Cartagina, în Spania, în Tracia, în Grecia, la Romani, la Etrusci, etc.[2] Că n'are de a face cu clima, se vede din faptul, că 'ntîlnim psihologia lui *Homo mediterraneus* (cult phallic, promiscuitate rituală, etc.) în stîncoasa Bretanie, unde temperatura mijlocie e destul de scăzută (era însă mai ridicată în neolitic)... In nordul Germaniei se află o cîmpie acoperită cu shotter glaciar: „*Lüneburger Heide*", — o adevărată stepă, fiindcă ploaia, deși îmbelșugată, se scurge repede în pămînt... Acolo apar din cînd în cînd profeți...

Obiceiul de a oficia în încăperi subterane, (s'ar putea doar amenaja și deasupra pămîntului încăperi fără ferestre, ferite de privirile oamenilor), pe care-l constatăm la berberi, ca și 'n Basarabia, datează, fără 'ndoială, din epoca aurignaciană, *cînd omul își săpa locuințe în pămînt* (servindu-se de hîrlețul de piatră cu care desgropa cepele) — locuinți cari sînt practice într'un sol uscat și într'un climat cald și secetos... In stepă, lemnul lipsește, iar piatra nu se

[1] Pe o piramidă egipteană s'a găsit însemnată socoteala hranei lucrătorilor: nimic alta decît ceapă, usturoi și ridichi. O rugăciune evreească blestemă „cepele salariului din Memphis".

Omul de Aurignac mînca cepe și tubercule sălbatece. Starea psiho-fiziologică s'a putut menține accentuată, chiar cînd cauza ei s'a atenuat.

[2] **Vezi**, în „*Cercetările*" mele „*critice și filosofice*", „*Literatura epică medievală*": caracterizarea idolatriei pasionate, sensuale și violente, care a fost creștinismul la spanioli, încă acum un secol. Interiorul bisericii, un vis din *O mie și una de nopți...* „Pentru spaniol, religia este o emoțiune a cărnii și a sîngelui, o halucinație a creerului, o explozie a ferocității înăscute"... In postul Paștelui se văd pe stradă penitenți, goi până la brîu, care se martirizează cumplit... In onoarea adoratei lor, cavalerii se biciuesc până la sînge și-și fac răni groaznice, din cari curg pîrae de sînge...

găseşte pretutindenea... In Sahara, sate intregi îşi au locuinţele în stîncă: o deschizătură largă, verticală, iar camerele, săpate în perete, unele deasupra altora... Mînăstirile dela muntele Atos, şi altele din sudul Europei, sînt deasemenea săpate în stîncă [1]). Bordeiele în pămînt erau la noi frecvente odinioară... După cum în biserică au rămas luminările, tămiia, coliva, muzica de altădată, tot aşa, misterele dionysiace, vechi de zeci de mii de ani, au păstrat încăperile subpămîntene şi amintiri din comunismul primitiv... *Poporul rămîne mereu în urmă; e robul tradiţiei*... Noi slăvim această inferioritate... Şi cînd îl vedem că stăruie în anahronisme repugnante, îl învinuim... Căci de arhaism e vorba, nu de erezie... Avem de a face c'o credinţă străveche, *cu religia de totdeauna a băştinaşilor Daciei*, religie faţă de care creştinismul a fost odinioară o sectă, o erezie... Evident, creştinismul — care şi el evoluează — este infinit superior cultului păgîn. A face ca ţăranul romîn să fie cu adevărat creştin, este a-l înnălţa sufleteşte şi socialmente...

Aceste credinţe şi instincte străvechi, păstrate în adîncurile masselor, isbucnesc mereu sub formă de „erezii": „erezii" musulmane, la berberi, „erezii" creştine, în tot cursul evului mediu şi modern al Europei... Insuşi creştinismul primitiv n'a fost străin de mysterele dionysiace... [1]) Se pare că'n timpuri de desagregare, cînd religia oficială „se usucă", fondul popular de credinţe şi instincte pătrunde chiar şi 'n clasele superioare, — şi, cu Rasputin, în palatul cezarului... El corespunde, şi romantismului epocelor de decadenţă, şi descompunerii sufleteşti a claselor superioare...

Timpul a alterat înţelesul riturilor... Facerea de fîntîni a jucat în mişcarea basarabeană un rol capital (vezi cartea d-lui Popovski), dar la ploaie nimeni nu se mai gîndeşte... Ce vor fi dansurile exotice despre care ne pomeneşte reportajul din *„Dimineaţa"*?... Li se mai cunoaşte originea şi rostul?... In cartea lui Merejkovsky se vorbeşte despre cultul pămîntului, dar nimic despre ploaie... Odinioară dansul (însoţit de o abundentă transpiraţie) şi orgia, erau urmările intoxicării, mijloace instinctive de eliminare şi descărcare... Dacă Merejkovsky pedeoparte, iar pedealtă parte autorul studiului din *Revue anthropologique*, nu ne-ar călăuzi, cui i-ar da în gînd să derive inochentismul din mysterele dionysiace şi din străvechiul cult popular al pămîntului roditor şi hrănitor, pe care Pîrvan îl recunoaşte ca băştinaş în Dacia?!...

[1] Săpăturile de la Geser, în Palestina, au scos la iveală civilizaţia neolitică a unei populaţiuni care locuia în caverne sau în cocioabe grosolane de lemn ori de piatră. S'a desgropat o peşteră adîncă, ascunsă după nişte întărituri de pămînt şi avînd ziduri groase în faţa intrării. Orificii strîmte legau şi peştera cu nişte încăperi subterane şi serveau probabil pentru vărsarea sîngelui victimelor, sau a altor libaţiuni, în onoarea zeilor sau a morţilor închipuiţi a locui acolo. In aceste peşteri se depuneau şi apoi se ardeau cadavrele. S'a găsit o ceramică grosolană, decorată cu linii roşi şi albe. Pe pereţii unei alte peşteri erau desenate figuri de animale: vaci, cerbi, tauri, sămănînd în mod surprinzător cu cele din cavernele aurignaciene ale Spaniei şi ale Franţei, figuri cărora li se recunoaşte o valoare magică. In fine, într'un strat extrem de adînc s'a dat de un altar, pe care era aşezată statuia, astăzi mutilată, a unei divinităţi. De această locuinţă întunecoasă în care zăcea mortul, pare a se lega *Şeolul*, adică infernul *(Hades*, iad) israelit. In aceste caverne s'au aflat şi urmele canaanienilor, deadreptul peste cele ale neoliticilor. (Prof. Kreglinger, „Rel. d'Isr."). Cine s'ar putea îndoi că aceste caverne derivă direct din cele aurignaciene de acum 25.000 de ani?!.. Iar femeile steatopyge aurignaciene, cari ici execută cu un bărbat actul sexual, colo ţin mâinile pe sînuri, ca *Iştar* şi ca statuetele de la Cucuteni, iar dincolo poartă într'o mînă „cornul abundenţii" (CA ZEIŢA ISIS !), iar cealaltă o ţin pe organul sexual, ce alta ar putea fi decît zeiţa pămîntului roditor?!... H. S.

[1] La toate popoarele mediteraniene găsim amintiri din comunismul primitiv şi din orgiile rituale de odinioară... E destul să menţionăm prostituatele din templul lui Solomon, ori promiscuitatea generală în zile de sărbătoare, la Cartagena. Monoteismul a fost la evreii din vechime religia intelectualilor. („Religia pustiei" e o legendă !) *Mulţimea jertfea Astarteei, adică pămîntului roditor şi hrănitor*. In zadar tunau profeţii... Liberarea sclavilor la fiecare şapte ani şi reimpărţirea solului la fiecare 50 de ani, erau reminiscenţe din comunismul primitiv... Isus a fost profetul proletarilor evrei, iar creştinismul primitiv, religia mulţimii.... Moartea şi 'nvierea lui Isus, oficierea în catacombe (urmată adesea, după unii autori, de orgia unei promiscuităţi generale în întuneric, instinctele massei fiind mai tari decît înalta învăţătură) sînt reminiscenţe din mysterele dionysiace...; iar botezul, confirmaţia, împărtăşania sînt luate mai de grabă din mysterele zeului arian (solar) *Mithra*. Din timpul lui Claudius, se serba la Roma, între 15 şi 27 Martie, reînoirea vegetaţiei. Credincioşii plîngeau cu Kybele, zeiţa pămîntului, moartea iubitului ei Attis şi apoi se bucurau de învierea lui... *Attis, Dionysos, Sabazios, Kybele, erau zeităţi tracice* ori *tracic-phrygiene*....

Se ştie că comunismul primilor creştini, păstrat până azi în mînăstiri, a sugerat unui Thomas Morus, unui Richard Owen, etc. idealul lor social... Se poate afirma deci, că socialismul este — deasupra unui interval de cîteva mii de ani, — o continuare ideologică a comunismului primitiv...

Cultura băștinașilor Daciei

Acum 22 de ani am atras cel dintâi atențiunea asupra caracterului *oriental* al artei țăranului romîn, în care se oglindește sufletul oriental al Tracilor, așa cum îl cunoaștem din antichitatea greacă:

... „Dar, zice d. Duiliu Zamfirescu, poporul romîn, coborîtor din cel roman, are simț politic și calități de erou, dar nu este „născut poet"... Faptul că d. Maiorescu, care știe cît de primejdios este în știință patriotismul rău înțeles, a sprijinit în răspunsul său erezia „latinistă", ne umple de mirare... De unde erau să aducă romanii atîta element latin, ca să covîrșască elementul dacic?

... „De altfel, decît să pleci dela cauza necunoscută, la efectul cunoscut, e mult mai cuminte să urmezi drumul contrar. Poezia populară o cunoaștem, și în privința ei părerile tuturor oamenilor de gust sunt unanime: un avînt liric intens înaripează versul popular, intipărindu-i o formă expresivă, dar simplă și străvezie, parcă de totdeauna legată de ideia pe care o cuprinde... Care literatură populară și care literatură cultă se poate mîndri cu o poemă mai adîncă în simțirea ei, ca *Miorița? Și dacă e vorba să intrăm și noi în domeniul ipotezei, nu de Romani ne amintește această poemă, ci de Traci — acel popor mistic, pesimist, fantast, liric și muzical, care a enervat cultura elină cu spiritul său exaltat... De Traci ne aduce aminte, și melancolia adîncă, pătrunzătoare, nostalgică, a* Doinei, *și atmosfera tragică, apăsătoare, mistică, a* Mioriței..."

Și *această* teorie a mea — care se 'ntemeia... pe ce? pe nimic: pe o impresie! —, ca multe alte teorii ale mele, a fost ironizată de feluriți palavragii, proști — dar făcînd pe deștepții!... — și obraznici până la inconștiență... De altfel, însuși Pîrvan, n'a afirmat el că Dacii n'aveau nimic comun cu Tracii așezați dincolo de Dunăre?... (Aceasta va fi *poate* adevărat despre *clasa stăpînitoare* dacică. Voi cerceta dacă așa este. Deocamdată știu că Zamolxe, cel care a petrecut trei ani într'o peșteră — ca „Daniil Sihastru" și ca atîția alți sihaștri romîni — era o variantă a lui Dionysos, iar divinitățile trace pe cari romanii le-au paralelizat cu Ares și Artemis, reprezentau tot vegetația. De alți zei traci, scriitorii antichității n'au auzit).

Intuiția mea mă făcu să observ ornamentația geometrică a scoarțelor romînești, fără să fi avut încă prilej s'o compar cu ornamentația diferită a popoarelor apusene și nordice.

A venit apoi d. Tzigara-Samurcaș și ne-a desvăluit, cu ce încăpățînare păstrează țăranii romîni podoabele liniare, deși trăiesc cot la cot cu ungurii și cu sașii, cari au o ornamentație zooformă și florală, ca, de altminterea, și romanii și grecii din vechime. A mai arătat d-sa, că „bogat brodata cămașe a țărăncii romîne se poate identifica cu tunica sau vestmîntul sacerdotal al copților creștini"; că „pe mai multe covoare bucovinene se regăsește arborele vieții, cu șerpi la rădăcină și cu păsări pe ramuri, ca în reliefurile babyloniene"; că pe traci, „chiar legendarul Homer îi lăuda pentru arta uimitoare cu care-și încrustau armele și scuturile"; că „ornamentul dublei spirale apare de o potrivă, pe ceramica neolitică de la Cucuteni, ca și pe strachinile pe cari țăranii romîni le vînd azi prin bîlciuri". (Vezi în *Lit. și Șt.* dubla spirală aurignaciană de acum 25.000 de ani).

Din faptul însă, că 'n Suedia, în Irlanda, în Balcani, în Alpi, în Pirinei, „se țin lanț ciobanii încrustînd la fel", d. Tzigara-Samurcaș a tras încheierea că ornamentația geometrică „este fondul comun al populațiilor pe cari le cuprindem sub numele generic de rasă alpină, caracterizată prin brachicefalie ca principală particularitate fizică".

I-am opus atunci afirmația lui Hoernes că:

„Regiunea în care s'au găsit aceste figurine *(e vorba de statuetele steatopyge atît de numeroase la Cucuteni* [1] *și lîngă Brașov)* se'ntinde din Egypt, prin basinul răsăritean al Mediteranei (dar și Malta a dat contribuțiuni) și prin Grecia, precum și prin nordul illirico-tracic al peninsulei balcanice, până 'n Ucraina și 'n Galiția de vest. *De remarcat este asociarea acestei arte plastice* — în multe regiuni, mai ales răsăritene — *cu ceramica pictată și cu treptele superioare ale ornamentului geometric, în deosebi cu decorațiunea în spirală. Dacă ai voi să intipărești acestei întregi regiuni, pentru perioada neolitică, respectiv aeneolitică, un nume somatic-antropologic, atunci, fără 'ndoială, ar trebui să fie acela al rasei mediteraniene*".

și împrejurarea, că ornamentul geometric a luat forma cea mai tipică și mai rafinată, în stilul arab și maur, care a domnit cîndva în Sudul Europei și care domnește azi în toată Africa, în Arabia, în Asia Anterioară — adică în stepa caldă, în care s'au întins, și religia mahometană, și limbile semitice (până la mijlocul Africei). (Vezi în *Lit. și Șt.* pasajul despre onamentația figurală a bisericilor de țară din Scvandinavia).

Am arătat apoi (Vezi *Lit. și Șt.)* cum s'a născut în stepa caldă a ultimului interglaciar omul de Aurignac — creatorul limbilor semitice — din care se coboară deadreptul *Homo mediterraneus;* care-i biologia și psihologia acestei rase; vechimea extraordinară (vreo 25.000 de ani; nu numai cîteva

[1] Aceste statuete reprezintă zeița pămîntului roditor și hrănitor. Și Cucuteni e la un pas de focarele inochentiste de azi!... Cultul pămîntului va fi mocnit timp de aproape două mii de ani...

mii, cum crede d. Tzigara-Samurcaş) a ornamentului geometric şi a cultului pămîntului roditor şi hrănitor.

Bănuesc, că cei cari vor studia poezia noastră populară, în comparaţie cu poezia populară a celorlalte ţări europene, se vor convinge că nicăiri lirismul nu-i atît de intens ca la noi... La greci, de pildă, versul popular e mai lung şi mai greoiu... De mult mă obsedează caracterul horelor noastre... Am auzit muzică populară spaniolă, italiană, algeriană, arabă, chineză, japoneză, turcească, germană, scandinavă, austriacă, franceză, engleză, rusească, bulgărească, americană... Nici una nu-i atît de *exaltat romantică*, nici una nu excită în aşa grad simţurile, instinctele, pasiunile, imaginaţia, frenezia jocului... Impresia nu-i de beţie, în înţelesul psihologic al cuvîntului, ci de *adevărată intoxicaţie*... M'am întrebat dacă cumva cîntecele noastre de joc n'au suferit influenţa ţiganilor — popor de climă tropicală şi de sol de culoarea cărămizii ori a şocolatei; şi, pedeasupra, sălbatic... Dacă 'ntro muzică de felul celei berbere ai pune puţină violenţă căzăcească, ai căpăta parcă ceva asemănător muzicei noastre de joc... [1] Criticul muzical francez Vuillermoz a caracterizat în felul următor muzica noastră populară: „Poporul romîn posedă beţia svăpăiată a ţiganului, dar se lasă uneori răpit de vraja contemplativă a muezzinului...; ştie să se lase îmbătat de o vocaliză repetată la infinit, de o temă ce se roteşte ca un derviş, de o arabescă vecinic sucită şi răsucită pănă la ameţire"...

Amintească-şi cetitorul de scenele pe cari le descrie Merejkovsky... Nu ne povestesc parcă şi horele noastre ceva analog? [2]). Dar şi doina... (nici apusul, nici nordul Europei, nu cunoaşte dionysiacul nostru *chef*)... Cînd am scris, acum 22 de ani, că 'n *„Mioriţa"* simt suflul misterelor dionysiace, nu-mi închipuiam că chiar subiectul poemei derivă din aceste mystere.

A arătat-o mai tîrziu d. Beza, dar, cum ştiu acuma, şi Odobescu, unde-va, în scrierile lui... In ciobanul din *Mioriţa*, Odobescu recunoaşte pe Adonis, care nu-i decît o variantă a lui Dionysos... *„Măicuţa bătrînă cu brîul de lînă"* e chiar *„Maica Domnului"*, adică zeiţa pămîntului roditor...

[1] Muzica vocală ţărănească berberă e simplă, dar copleşită de ornamentaţie, de înflorituri şi tremurături de voce cu adevărat acrobatice *(Trillern und Stimmflattern)*. Ea se 'nrudeşte cu cîntecele *Nomoi* ale elenilor, după cum înrudită e şi muzica instrumentală a beduinilor, cu aceia a grecilor vechi(„Forschungen und Fortschritte", 1 Nov. 1930).

[2] Tracul Orfeu, geniul muzicei, a întemeiat confrăţiile orfice şi a compus imnurile de iniţiare în mysterele dionysiace.
antică.

Mă 'ntreb ,aşa în treacăt, ce să fie cu al nostru *i*, pe care nu-l are nici sudul, nici vestul, nici nordul Europei şi care revine atît de stăruitor în limba arabă şi berberă?... Dar obiceiul ţăranului romîn de a numi oamenii după mamă („Ioan al Marandei"...), să nu fie cumva o urmă din matriarcatul semitic?... *(derivat, după unii din nesiguranţa paternităţii*, iar după alţii, din rolul femeii în culegerea şi cultivarea plantelor).

Dar poemele pornografice?... Dar groaznicele înjurături ale popoarelor de stepă?...

Vuillermoz vorbeşte de *„muezzin"*... de *„derviş"*... *de „arabescă"*... Iar prof. Eugen Fischer, cel mai cunoscut antropolog al Germaniei, directorul Institutului antropologic din Berlin, într'un tratat de antropologie publicat la 1923, în colaborare cu'n număr de specialişti de primul rang, însumează poporul romîn rasei arabe, — o variantă a rasei mediteraniene, — şi-şi documentează aserţiunea reproducînd figura unei romînce în costum naţional, alăturea de aceia a unui berber din nordul Africei.

Şi iată că acuma găsim la basarabeni supravieţuiri din străvechea religie sensuală şi mistică a omului de Aurignac — a rasei mediteraniene, adică semitice — supravieţuiri din dacicul cult străvechiu al pămîntului roditor şi hrănitor. Şi acest cult s'a păstrat în forma cea mai curată la ereticii musulmani (berberi) din nordul Africei, la ereticii creştini medievali din sudul Franţei (atenuat şi spiritualizat, există şi azi, în Provence şi 'n Bretania, adică în cele două focare ale romantismului francez) şi la unele populaţii din sudul Rusiei, de unde se va fi propagat pănă la Moscova, pe vremea lui Petru cel mare, şi pănă la Petersburg, în zilele lui Rasputin... Merejkovsky ne spune că Akulina, *„ţarina cerească"*, are figură de ţigancă, ori de cercheză, şi că „ţarul" Averian Besfpaly era un cazac fugar, fiul unui cazac de pe Nipru şi al unei prizoniere grecoaice. Iar în cîntecele sectei se vorbeşte despre *Don*... In nordul mării Negre, elementul mediteranian a fost întotdeauna bine reprezentat: Eugène Pittard afirmă că şi neamul tătarilor din sudul Rusiei cuprinde foarte mult element mediteranian...

Din toate cele arătate pănă aici, înclin să trag încheierea, că psihologia poporului romîn (cel puţin în ţinuturile de stepă; dar rominismul *din stepă* e originar; că doară Dacii, Traci erau, şi ştim unde a fost focarul tracismului... In Ardeal, clima şi amestecul de rase l-au mai europenizat) este mai puţin europeană, mai accentuat semitică, decît chiar sudul Europei. Nu degeaba se plîngeau elenii, că misticismul tracic le-a enervat cultura; nu de geaba au atribuit ei tracului Or-

feu acorduri atît de melodioase, încît au îmblînzit fiarele şi divinităţile infernale; nu de geaba elenii şi romanii au avut ornamentaţia zooformă şi florală pe cari noi n'o avem, şi un vers popular lung, calm, epic, pe cînd al nostru e scurt, înaripat, esenţialmente liric...

Nici o muzică europeană nu-mi pare atît de... dionysiacă precum este a noastră de joc. [1]

Pricina?...

Va fi cuprinzînd loessul nostru glaciar mai multe minerale solubile şi insolubile decît chiar colinele stîncoase din sudul Europei?... Va fi mîncînd romînul mai multă ceapă, usturoiu, ardei, ridichi, sărături, acrituri, pipărături, etc., decît chiar sud-europeanul?... Fructele şi peştele vor fi atenuînd în Grecia şi 'n Italia influenţa cepelor şi a tuberculelor?... Să fie influenţa elementelor etnice venite dela nord?... [2].

Un specialist în Istorie şi Arheologie poate să se ocupe jumătate de secol cu istoria religiunilor. Va aduce un imens material util, dar niciodată nu va reuşi să coordoneze faptele, să pătrundă până la generatricea lor, să stabilească raporturi cauzale între fenomene. Nu va trece dincolo de operaţiunile preliminare ale Ştiinţei.

Un profan însă, cu însuşiri de artist, privind distrat figurile inochentiştilor, va lăsa imaginaţia să vagabondeze:

„Ochii aceştia apropiaţi şi adînciţi subt puternice supraorbitale, sprincenele stufoase, ca la Akulina Mokeevna, faţa ovală, falca tăioasă, nasul lung şi proeminent, cu vîrful gros şi cu nările vibrante, părul negru şi abundent... unde i-am mai văzut?...

La mulţi preoţi şi călugări... La preotul grec din capitală, cu care am fost internat în timpul nemţilor... La nişte călugări dela muntele Atos, reproduşi într'o revistă... La misticul meu amic Galaction, care utilizează în literatură faţa cealaltă

[1] Ce sînt *chefurile*, cari, mai ales spre toamnă, împînzesc Bucureştiul?... Unde se mai aud prelungile oftaturi de jale, de exaltare romantică, ce răsună în toate mahalalele?... Nici măcar la Neapole... Romînul nu bea fiindcă iubeşte vinul; ci anume, ca să se îmbete, să chiuie, să uite de toate, să-şi exalteze imaginaţia.

[2] Cînd, pe temeiul descoperirilor mele paleobiologice, am afirmat (Vezi, în *Literatură şi Ştiinţă: „Arta ţăranului romin este curat mediteraniană")* că aici la noi, pe loessul glaciar, s'au născut omul de Aurignac şi limbile semitice, credeam că emit o teorie extraordinar de îndrăzneaţă. Acum însă văd că şi linguiştii aşează patria limbilor semitice în sudul Rusiei, adică în stepa loessului glaciar, de care ţine şi Muntenia şi sudul Basarabiei. Vezi Carl Clemen, *„Religionsgeschichte Europas"*, Heidelberg 1926).

a misticismului: vijelioasa pasiune a amorului... (E originar de pe malul Dunării, adică din stepă...). La mulţi bulgari...

Bulgari?... Bulgaria e numele de azi al Traciei de odinioară... Misticismul trac trebue să aibă ca pricină o trăsătură isbitoare a bulgarilor, vizibilă de departe... Ceapă, usturoiu, praz, ridichi, gulii: cepe şi tubercule... Tocană de ceapă am mîncat la Filippopol... Acolo toate mîncările miroase tare şi ard gura... Ce o fi iuţeala cepei, care-i doar în noi, nu în ceapă, decît un avertisment despre otrăvurile ce conţine?... (Otrăvuri cari nu strică sănătăţii). Dacă irită mucoasele şi provoacă secreţii, de ce n'ar irita şi nervii şi glandele?... Iritabilitatea şi ardoarea religioasă a munteanului, în deosebi la com de alimente picante şi iritante..."

Aceste simple asociaţii de idei te duc în adîncuri în cari mintea pedestră a savantului nu va pătrunde niciodată...

Anatomia comparată explică raporturile dintre fizic şi psihic:

Ochi mici şi depărtaţi la vînătorul care priveşte de obiceiu în depărtare.

Ochi mari şi apropiaţi la erbivorul care — om sau cynocefal — scurmă după cepe şi tubercule, ori — azi — ...cultivă zarzavat.

Ochi înfundaţi, din pricina desvoltării supraorbitalelor prin încruntarea sprîncenelor în efortul vederii...

Ochi codaţi, din pricina privirii „cu coada ochiului" în lături, în timpul scurmării.

Sprîncene stufoase, fiindcă pe ele se opreşte sudoarea ce curge pe frunte. (Părul e pricinuit de umiditate. Vezi *La vie des mammifères)*.

Nas gros, scurt şi înfundat la rădăcină cînd cepele şi tuberculele se consumă crude. In partea terminală a nasului rezidă mirosul tactil.

Nas lung şi gros la vîrf, cînd cepele şi tuberculele se mănîncă şi crude şi preparate. (Nasul bulgăresc!)

Figură lungă şi ovală, cînd — vegetalele exercitînd premolarii şi incisivii — partea anterioară a feţei se lungeşte şi imprimă atunci liniei mandibulei, de la 'ncheietură la bărbie, o direcţie ce tinde spre verticală. Va fi contribuind şi faptul că erbivorul mănîncă puţină carne, sfarmă puţine oase, consumă mai puţină pîine (vegetalele conţin şi ele hidrocarbonate, pe cînd carnea nu conţine de loc) — alimente cari se strivesc cu măselele şi lăţesc faţa. Mai contribue şi înnălţarea fălcii prin hrana mai puţin concentrată.

Păr negru, prin belşugul în fier al solului şi deci al plantelor (pigmentul e fier).

Evident, după cum într'o ţară predomină unele sau altele dintre legume şi fructe, se crează variante. Grecul are bărbia mică, şi o avea şi 'n antichitate, fiindcă se hrăneşte

mult cu măsline, cari se 'ntroduc direct în gură (și pe care neamțul nu-și închipuie cum le-ar putea mînca).

Dar nu-i locul să inzistăm [1]).

Cînd un romîn ajunge „vai de capul lui", ce mănîncă? Mămăligă cu ceapă; ori cu mujdei (apă, cu usturoi, cu oțet și cu ardei). Unui german nu i-ar da niciodată în gînd să mănînce pîine cu ceapă. El se ferește de alimente iuți. Ci va mînca scrumbii cu cartofi, ori chiar numai cartofi fierți, cu grăsime. (Cartoful e un tubercul adaptat la climă umedă și la humus, în așa grad, că pe acolo nici frunzele nu mai sînt otrăvitoare: le mănîncă vitele).

Așa se creează deosebirile de temperament.

Dacă ne întrebăm acum, cari sînt pricinile „inochentismului", răspunsul rezultă din cele expuse până aici. Cauzele sînt mai multe:

1. Creștinismul, deși astăzi o religiune înaltă și pură, a fost la origine de aproape înrudit cu cultul pămîntului (Dionysos, Ceres, Isis, Kybele, etc.). Confuzia o făcea cu deosebire poporul de jos.

2. Această confuzie era firesc să dăinuiască subteran (albie aproape uscată, care se umple până la revărsare, în vreme de ploaie...) acolo unde cultul pămîntului e acasă la dînsul, e *la isvor*...

3. și unde clerul de țară, din pricina stării sociale înapoiate, e slab pregătit.

4. La revărsarea ereziei a contribuit de sigur în mod hotăritor misticismul și „romantismul" fazei de decădere a unei epoci sociale, corupțiunea clasei stăpînitoare și a reprezentanților ei, slăbirea religiunii oficiale—și poate și mizeria, care dă un loc prea mare legumelor crude și iuți în hrana țăranului.

H. Sanielevici

[1] Antropologia lui *Homo mediterraneus* o voi face într'un studiu deosebit. Voi studia... autoportretele aurignaciene, statuetele neolitice din Tracia, rasa dinarică de azi, mediteranienii din sudul Europei, tipurile de inochentiști, țăranul romîn mijlociu, etc.

La Frumușița

Amintiri din călătoria spre Galați [1]

Sărisem și eu din căruță și priveam cum se bucurau alde tata și ceilalți oameni că s'au găsit în locuri străine, cum își dădeau „bunajunselea" și cum se 'ntrebau dac'au trecut greutățile drumului — coasta Brăneștilor și a Rupturei — cu bine.

Fie subt grijile adînci, cu care rămăsesem, după întîmplările povestite de tata, fie de mulțămirea stîrnită de întîlnirea cu oamenii dela noi, ori din amîndouă pricinile la un loc, mie unuia mi se mai potolise graba de-a ajunge cu orice preț la Galați. Ba drept vorbind, eram mai degrabă bucuros că acum, asupra nopții, ne opriserăm pe loc.

— Cucuuu! — aud eu pe negîndite, un glas, pițigăiat înadins, ca să samene cu al cucului.

Eu nimerisem să mă opresc cam subt carul cu fîn, pe care dascalul Ion îl ducea de vînzare la Galați. M'am retras mai deoparte ca să-mi poată ajunge privirea până 'n vîrful carului, de unde mi s'a părut că pornise cîntecul de cuc. Și dau cu ochii tocmai peste Ionică — adică Onose Ion, al lui moș dascalul Ion — tovarășul nedespărțit de joacă și de umblat cu plugușorul la Anul Nou.

Ionică se ridicase în culcușul lui din carul cu fîn, ca să vadă cu cine se 'ntîlnise alde tată-său și dăduse cu ochii de mine. Ca să-mi facă mirarea și mai mare, îmi trimisese strigătul cucului și cercase să se tupileze din nou — chipurile să nu-l văd eu. N'a avut însă răbdarea s'aștepte ascuns mai mult! Am și dat cu ochii de dînsul. Sta cu fața îmbujorată și mă privea cu ochi lacomi; iar gura lui căscată i se lungise până la urechi de mulțămire.

Pe semne că și pe fața mea se cetea aceiași stare sufletească! La un semn făcut cu capul de tata, către dascalul Ion, ca să se uite la noi, au izbucnit amîndoi într'un rîs nestăpînit, cînd au privit la fețele noastre năpădite de cea mai nespusă fericire.

Prietenia dintre mine și Ionică nu era clădită numai pe po-

[1] Fragment. — Vezi „Adeverul literar" Nr. 519 ș. u.

trivirea vîrstelor și apucăturilor noastre; ci mai era așezată și pe un neasemănat de mare interes, pe care îl aveam amîndoi. Cică pe romîn îl cunoști numai cînd îți pui în plug cu dînsul; iar între mine și Ionică dăinuia, de cîțiva ani, tovărășia umblatului cu plugușorul și încă nu ne sfădisem niciodată.

Eu știam dela moș Constantin Tofan, fratele mamei, o urătoare pe care n'o mai știa nimenea în sat la noi. La biserică era un clopoțel de „cioae", care stătea pe Sfînta Masă și avea un sunet dulce... mai dulce decît sunetul oricărui alt clopoțel care nu stătea pe Sfînta Masă. Moș dascalul Ion îi dădea lui Ionică clopoțelul bisericii ca să purtăm plugușorul spre Sfîntul Vasile. In felul acesta se înjghebase între noi o legătură, care nu se uita nici în cursul anului.

O singură dată numai, era cît p'aci să dăm cinstea pe rușine și să se strice prietenia noastră. Se întîmplase că în ziua de 31 Decembrie a acelui an — ziua umblatului cu plugușorul — să fie înmormîntarea mătușei Safta, baba lui moș Gheorghe Ivan, fratele bunicii după mama. Eu eram rînduit să duc praporul și chiar l-am dus până la biserică. Și doar toată ziulica aceia trăsesem pe mama de fustă, îi spuneam din gură și-i făceam și semne — cînd nu era chip altfel — să zorească pornirea la groapă, cît se poate mai de vreme, nu cumva să intrăm în noapte! Imi trebuia negreșit să fiu slobod, cel puțin depe la toacă în jos. Sara nu puteam umbla cu plugușorul: eram prea mititei și ne era frică de alții mai mari. Ne-ar fi tras cîte un pumn după ceafă, ne-ar fi luat traistele cu agonisală și ne-ar fi lăsat în drum, cu lacrămile pe obraz.

Dar.. dece mi-a fost frică n'am scăpat. S'apropia sfințitul soarelui, iar prohodul moartei abia începuse... Intram în noapte cu mînile în șolduri!

Un ghiont în deșertul drept, mă face să-mi întorc capul. Ionică, la spatele meu, cu fața stropșită de furie, îmi pune sula 'n coastă — ca să nu zic ultimatum: „Ori ieși numaidecît din biserică și pornim treaba, ori îmi iau alt tovarăș!" — Și nu era deloc nevoe de sluțirea lui!... doar și eu singur stăteam ca pe ghimpi!

Am alergat numaidecît la mama, care era în cîrdul femeilor și i-am spus toată nevoia de care mă aflam. Ea, cu toată sfieala, a intrat în partea bărbaților, a răzbătut până la tata și s'a întors îndată cu învoirea tatei și cu făgăduința că o să poarte el praporul până la cimitir... Eu am deslegat iute basmaua roșie de Cahul, care se cuvenea purtătorului de prapor, am pus-o în sîn și-am șters-o în fuga mare, pe ușa bisericii. In chipul acesta, am scăpat de desfacerea tovărășiei cu plugușorul și a prieteniei cu Ionică.

Ionică stătea în vîrful carului cu fîn, plin de nerăbdare și de ine.

— Prinde-mă, tată! — strigă el la moș dascalul — că mă dau jos și eu.

— Apucă-te de frînghia finului. Mulge mînile pe dînsa 'n jos, încetișor! — răspunse tată-său, întinzînd palmele deasupra capului, ca să slujască băetului de răzimători — cum luneca el pe coasta carului — să-l ia apoi în brațe și să-l pue hopa.

Ionică s'apropia de mine cu pași rari de tot, parcă nu i-ar fi venit să creadă că eram eu — ca un prepelicar cînd pontează — apoi s'a repezit și mi-a prins mîna dreaptă. Mișcarea aceasta depe urmă, n'a făcut-o cu înțălesul pe care o are la oamenii maturi. Ci voia să simtă și mai bine că eram eu în adevăr.

Nu scotea nici un cuvînt, ci-i jucau numai ochii în lăcrămi, iar roșața feței îi astupa cu totul ciupiturile lăsate de vărsat. Ca să-și alunge picăturile din ochi, a izbucnit în rîs neostoit, care i-a adus și mai mare belșug de lacrămi. Cu mine se petrecea același lucru.

Și-am rîs cu Ionică până ce-am băgat de samă că și oamenii dela care — tot tata trebue să le fi făcut semne — rîdeau de se topeau de veselia întîlnirii noastre.

Dacă era pe-aceia... am luat-o așa... rara... cu spatele 'napoi.., ținîndu-ne de mînă și ne-am traș mai departe, cît îngăduia lumina focului dela ceaun, fără să 'ndrăznim să 'ntoarcem privirea spre întuneric.

— Știi una, măi Spiricuță? — mă 'ntrebă Ionică la ureche, pe șoptite — mie îmi vine în minte un gînd nasdrăvan! Uite ce: moș Iordache a fost rînduit de toți să facă mămăliga. Tata s'a legat să cumpere o știucă mare pentru răsol. Ceilalți au să pună la mijloc care și ce are în traistă și-o să mîncăm la un loc. Așa s'au înțăles ei depe drum. — Să vezi, măi, ce minune are să fie... să mîncăm cu toții la lumina focului! Noi avem să stăm alăturea... Așa-i, măi, că-i nemaipomenit?

— Strașnic, măi Ionică! — îi răspund eu tot la ureche. — Parc'au fost cu toții în gîndul nostru!

— Și pe urmă... mai știi una?

— Ei?

— Pe urmă, eu am să te cer la moș Constantin să-ți dea voe să te sui cu mine 'n car...

— Că bine zici tu, măi Ionică!... mai bine nici că se mai află în toată lumea asta!

— Și să rîdem noi, măi Spiricuță... să rîdem, să rîdem și iar să rîdem!... că ne-au stricat alde tata bunătate de rîs adineoarea...

— Că bine zici tu, măi Ionică !... Și mai știi și tu una ?... Să rîdem până la ziuă, măi!... să nu dormim nici o lecuță!...

— Nici o lecuță!...

Cît a ținut masa, eu și cu Ionică, așezați alăturea, ne-am dat cu cotul mereu și-am chicotit pe 'nfundate, de teamă să nu ne mai ia cineva iarăși la vale.

Ionică m'a cerut apoi la tata și-am căpătat învoirea să mă urc și eu în carul cu fîn.

După masă, focul n'a mai fost hrănit; nu mai dădea pară, ci era ținut numai ca fumar în contra țînțarilor.

— Știi una, măi Ionică? — întreb eu, cum m'am văzut în vîrful carului cu fîn.

— Spune, măi Spiricuță, că nu se vede!

— Eu zic, până una-alta, să-i tragem cîte-o tumbă!... că-i bine avan pe fînul moale...

— Că bine zici tu, măi!...

— Tu faci tumba ta spre coada carului, eu o fac pe-a mea spre proțap, măi Ionică... altfel ne ciocnim și ne spargem capul...

— Luați sama, măi spînzuraților! — strigă de jos tata, care, se vede, urmărise vorba noastră. Nu vă depărtați de mijlocul carului, că 'ndată ajungeți, cu tumba voastră, tocmai jos și vă rupeți gîtul...

— Las c'avem noi grijă! — răspundem amîndoi grăbiți, ca să nu se răcească treaba.

Carul era cu pătașcă și, de-asupra fînului, era loc cît lumea.

— Stai, măi Ionică, — fac eu, după tumba cea dintăiu. Tu nu vezi cînd mîntuiu eu tumba mea, nici eu pe-a ta. Să facem așa: eu zic un, doi, trei... cînd oiu zice trei.. începi tumba.

— Că bine zici tu, măi băețele!...

Am făcut așa, dar tot nu venea bine ca ziua. Rîdeam după fiecare tumbă, însă nu izbuteam să bufnim de rîs dintr'odată, ca curcanii. Iar rîsul, după socoteala noastră deatunci, nu prea avea haz dacă nu pornea, dela amîndoi, în același timp. Cît de mult am tot repețit mișcările, tot n'am izbîndit să 'ncepem și să sfîrșim treaba dintr'o dată amîndoi. Ne-am oprit, dela un timp, cam descurajați... Nici unuia dintre noi nu ne trecea prin minte că eram vlăguiți de-atîta zdruncinătură a zilei, cum și de-atîtea lucruri nouă pe care le văzusem în lungul drumului.

— Măi Ionică, — zic eu, — hai s'o mai schimbăm, bre!... Scoală 'n picioare și hai de-a huța, în vîrful carului, să vezi ce bine are să fie!...

— Măi, că bine zici!

Ne-am sculat în picioare și ne-am așezat cu mînile 'ntinse și sprijinite pe umerii celuilalt. Picioarele fiecăruia alcătuiau cîte un compas, deschis în vîrful carului. De rîndul acesta venea treaba tocmai după gustul nostru. Apăsam cu mîna pe umărul înspre care trebuia să lăsăm greutatea corpului, după măsura silabelor din cuvintele următoare:

Hu-ța, hu-ța
Cu că-ru-ța
Pân' la ța-ța
Mă-ri-u-ța.

Iar carul cu fîn se pleca puțintel, cînd într'o parte, cînd în alta și stîrnea niște mici scîrțiituri tocmai dedesubt, în îmbinările lemnăriei dela pătașcă.

— Măi, nebunilor, măi! — răcnește moș dascalul, care era tocmai lîngă car și auzea tînguirea încheeturilor dela lemnărie — o să svîrl acuș cu o scurtătură 'n voi! O să lunecați c'o pală de subt picioare și-o să vă iasă pe nas „huța-huța" voastră. Și... dacă-i pe-aceia, hai, cărați-vă de-acolo! — sfîrșește el c'o asprime dulceagă.

— Iacă, ne-astîmpărăm, moș Ioane! — răspund eu... de teamă să nu-i fie cumva vorba 'ntradins.

După un sfat, ținut în șoaptă, între mine și Ionică, asupra ceiace urma de făcut, cum, fără să ne dăm samă, ne muiasem de-al binelea, am hotărît să nu mai dăm prilej la nici o împotrivire în contra noastră. Ci, mai bine să ne facem cîte-un culcuș în fîn, să fim apărați de țînțari și de răcoarea svîrlită de stuful verde al bălții apropiate.

— Măi Ionică, da' strașnic miros mai are fînul vostru, bre!... Te sfințește, nu altăceva.

— Ii fîn de pădure, bre!... are o spuză de flori într'însul și-i cositură proaspătă... cum vreai să nu miroase?... Aha!... uitam... tu știi, măi băețele, ce-am văzut noi azi?

— Ce-ați văzut, bre? — am zis eu iute.

— Am văzut cum veneau lăcustele în sbor...

— Și noi le-am văzut pe jos, măi...

— Poi erau ca o negreață de nour cu furtună, măi... și le-am privit cum s'au lăsat în jos, ca un vîrtej de colbărie deasă.

— Da' acum să mai auzi tu ceva, măi Spiricuță!... Ți-aduci aminte că lăcustele au pe aripile lor ca un fel de scrisoare, pe care n'a putut, pân' acum, s'o cetească nimeni?... Ci tata a auzit că s'ar fi găsit un om învățat, care ar fi putut deslega acel scris. Și, mai spunea tata, precum că, de-acum încolo, n'o să mai vie lăcustele cît lumea prin părțile noastre. Afară de asta, mai spunea moș Arhire, că în luncile dela gura Prutului s'ar fi ivit niște paseri, trimise de Dumnezeu... care omoară lăcustele, fără să le mănînce...

— Ia taci o lecuță, măi Ionică... că nu știu ce povestește moș Iordache Cosma, colea lîngă fumar...

— Că bine zici tu, măi!... iaca tac...

— ...Apoi cum socotiți voi? — auzim noi. Să-mi radeți mie o mustață, de n'o fi așa! Toate tîlhăriile, cîte se pitrec la drumul mare, în aceste părți, sînt făcute de țigani.

— Da' sînt și Moldoveni, de-ai noștri, care ies la drumul mare! — s'amestecă 'n vorbă Petrea lui Ene...

— Or fi, eu nu zic că n'or fi, — răspunde Cosma. Dar să știți dela mine că tot dela țigani au învățat ai noștri să fure!

— Mai mulți țigani decît în Frumușița nici nu se mai află

în altă parte — urmează Iordache Cosma. Moșia de-aici a boerului cu curtea, care se vede colea, pe botul dealului, acum pustie și fără ferestre, era muncită numai cu țigani robi. După slobozenia lor, țiganii de-aici nu s'au risipit, cum au făcut cei de pe alte moșii, ci au rămas cu toții pe loc. Să știți dela mine că liftă mai șugubață decît cea țigănească nu se mai află pe fața pămîntului. Numai ascultați, c'am să vă povestesc o întîmplare, pe care am văzut-o cu ochii mei, chiar din locul unde am dejugat noi acum.

— Eu fusesem — spune tot el — ca și acum, cu niște popușoi la Galați. La fîntînile de mai din jos, erau dejugate alte care, de prin fundul Horincei. Dincoace de carele lor se luase doi țigani la ceartă. A trecut, ce-a trecut și numai ce-i văd că se 'ntind și-și rup și zdrențele care le mai aveau pe dînșii. Ceilalți Țigani din ceată, care priveau cu lulele 'n dinți, au sărit să-i despartă. Și s'a făcut o încăerare, de nu te mai puteai pricepe ce-i la dînșii acolo. A început să curgă sînge. Se sgîriau cu unghiile și-și rupeau cu dinții carnea depe dînșii. Nici nu mai puteai bănui, care va putea scăpa cu viață. Au început să strige, fiecare: „Săriți, oameni buni, că mă omoară hoții!" Oamenii dela carele străine, ce erau mai aproape de încăerare, au alergat în adevăr și i-au despărțit cu mare greutate. In lipsa horincenilor dela care, țigăncile le-au șterpelit toate cumpărăturile din Galați ! — Ei, v'ați fi putut închipui o năzdrăvănie ca aceia ?... Țigani să se ia la bătae, ca să poată prăda țigăncile lor în răgaz...

— Ce păcat! — șoptesc eu lui Ionică... Ce bine ar fi fost s'avem noi o prăjină... să-i legăm o pandelă, ca la catargul caicelor dela Prut și s'o înfingem apoi colea, drept între noi...

— Ei, și pe urmă? — întreabă Ionică în șoaptă și mai domoală...

— Pe urmă... pe urmă, măi Ionică, au să vadă și țiganii și lupii... c'aici sus, lîngă steag... trebue să fie soldați cu pușca... văzuși tu, măi Ionică?... a căzut o stea, a murit un om...

— ?...

— A murit, măi Ionică! — fac eu, hîțînîndu-l să n'adoarmă.

— A murit!... — răspunde el și mai încet — a murit...

— Cine-a murit, măi Ionică? — întreb eu, uitînd cu totul de căderea stelei...

— A murit... a mu...

— ...rit!...

Și-am adormit butuc, amîndoi.

Spiridon Popescu

Strigătele în romînește

O anecdotă originară din Dobrogea povestește următoarele: un neamț și un romîn s'au luat la întrecere, ca să vadă care din ei poate striga mai tare. Pentru a-și arăta facultățile respective, și-au trimes fiecare cîte un băiat la oarecare distanță, apoi au început să-i strige, ca să vadă care din ei aude mai întăiu. Romînul strigă: *Măăă Ioaaaane măăă*, și Ion auzi numaidecît și răspunse; neamțul striga cît putea *Fritz, Fritz*, dar Fritz nu auzea deloc. Incercați să strigați amîndouă numele și veți vedea că nu se aud la fel de tare. E imposibil să strigi *Fritz* în așa fel încît să se audă la mare depărtare.

Am povestit această anecdotă ca să atrag atenția asupra faptului că nu toate sunetele se pretează la fel de bine pentru strigăt: e mult mai ușor să strigi vocalele deschise: *a*, sau *e*, și *o*, decît pe cele închise, *u*, și mai cu samă *i*. Afară de asta nu e tot una să ai de strigat o silabă finală sau una inițială de cuvînt. Din aceste considerente se pot trage concluzii destul de interesante cu privire la limba romînă.

Ca să ne dăm sama că de multe ori sunetele se schimbă cînd sînt strigate, ajunge să observăm strigătele vînzătorilor de ziare: *Adevăiro* pentru *Adevĕrul*, *Covinto* pentru *Cuvîntul*, *Corento* pentru *Curentul* și așa mai departe. S'ar putea răspunde că țigănușii, vînzători de ziare, nu înțeleg cuvintele pe care le strigă și de aceia le deformează. In adevăr, ei strigă *spiciale* în loc de *specială (Corento spiciale)*; înainte de războiu strigau *Adevăru iția* (ediția) *patra, tragerea loteria statului;* chiar astăzi mulți strigă *Andevăru* în loc de *Adevĕrul*. Nu e însă mai puțin adevărat că exemplele de mai sus își au explicația în fenomene de pronunțare care vor fi analizate mai la vale și, ca atare, le putem lua în considerație.

Mai întăiu în ce privește vocalele: spuneam mai sus că vocale închise *i* și *u* sînt greu de strigat. Pentru pronunțarea acestor vocale gura este aproape închisă. O deschidem

ceva mai mult pentru *e* şi *o*, şi o deschidem la maximum pentru *a*. Dar strigătul, în opoziţie cu vorbirea obişnuită, e caracterizat printr'o intensitate sporită, care cere trecerea prin cavitatea bucală a unui volum de aer mai mare. După ce aerul a făcut să vibreze coardele vocale, care sînt aşezate în gît, trebue să-l dăm afară prin gură. Cînd volumul aerului de expirat se măreşte, trebue să deschidem gura mai larg, de aceia, cu cît strigi mai tare, cu atît gura se deschide mai mult. Astfel se explică de ce sunetul care pronunţat încet e *i*, devine *e*, atunci cînd strigăm, după cum *u* devine *o*. Iată de ce *Cuvintul* devine *Covinto*, etc.

Dar oricît de tare am deschide gura, cantitatea de aer expulzată din plămîni pentru sunetul strigat nu poate ieşi din gură tot aşa de repede cît cantitatea, mai mică, utilizată pentru sunetul rostit încet. Acesta e unul din motivele care fac ca vocalele strigate să fie pronunţate mai lung, să dureze mai mult decît cele spuse cu vocea normală. Alte motive sînt descreşterea tonului (de care se va vorbi mai jos) şi intenţia celui care strigă de a atrage atenţia cu strigătul lui.

E destul să asculţi strigătele vînzătorilor sau ale cuiva care chiamă o persoană îndepărtată, pentru ca să-ţi dai sama de acest lucru. Cu cît strigi mai tare, cu atît vocalele se lungesc, în special vocalele accentuate, care în orice caz sînt mai lungi decît cele neaccentuate. De aceia *Adevĕrul* se transformă în *Adevăăăiroo* (voi căuta să arăt mai pe urmă de ce vocala finală e tratată ca şi cum ar fi accentuată).

Care este însă rostul lui *i* din *Adevăiro?* O vocală foarte lungă nu poate păstra în toată durata ei acelaşi timbru, ci îi modifică inceputul sau sfîrşitul, fie deschizîndu-l, fie — mai ales — închizîndu-l. Aceasta este originea diftongilor: orice vocală lungă se transformă mai curînd sau mai tîrziu în diftong. *ă* din *Adevĕrul*, fiind pronunţat foarte lung, s'a diftongat.

Cazul acesta nu e izolat. In cîntecele populare care încep cu „*Foaie verde...*", cînd *verde* e accentuat puternic şi prima silabă corespunde unei note lungi, se aude distinct: *veeirde*. Ca termen de comandă militară se aude *adunaairea !*, etc. In toate aceste exemple e posibil ca timbrul lui *i* să fie dictat de consoana următoare, *r*. Dar diftongarea, datorită aceloraş fapte, se găseşte şi în alte cazuri: *măi*, *făi*, provin din *mă*, *fă*, interjecţii apelative.

Un exemplu de diftongare a părţii de la început a vocalei ne prezintă *huo* în loc de *ho!*: aici vocala nouă are timbrul *u*, din cauză că acest timbru se potriveşte mai bine cu cel al lui *o*.

Trecem la consoane. Cea mai mare parte din consoane se articulează cu gura complect închisă, iar cele la care

gura se deschide comportă o deschizătură foarte redusă, mai redusă decît la *i* şi *u*. Iată care e mecanismul emiterii unei consoane pronunţate cu gura complect închisă. In timp ce aerul vine din plămîni, gura se închide. Limba sau buzele se deplasează într'un fel oarecare, modificînd astfel conformaţia cavităţii bucale, care serveşte de resonator. Consoana e produsă de trei elemente: zgomotul care se face în momentul cînd aerul e oprit de a mai ieşi din gură, pauza care se produce în timpul cît gura e închisă, şi zgomotul care se produce atunci cînd aerul este din nou lăsat să iasă din gură. Caracterul acestor zgomote e determinat de forma resonatorului.

Cînd pronunţăm un cuvînt care începe cu o consoană, ţinem gura închisă pentru articularea consoanei, apoi o deschidem pentru a pronunţa vocala următoare. Dar cînd strigăm, e foarte greu să ţinem gura închisă pentru formarea consoanei şi s'o deschidem apoi dintr'o dată foarte larg, aşa cum e nevoie pentru strigătul unei vocale. De aceia gura se deschide încă de pe cînd pronunţăm consoana şi aceasta apare modificată la auz. De aici decurg mai multe consecinţe pentru cuvintele strigate.

Alăturea de formele *fă* sau *făi* şi *mă* sau *măi*, pentru interpelarea unei femei sau a unui bărbat, Moldovenii cunosc şi forma *hăi*, care se poate explica dacă ne amintim că *h* nu este decît suflul care trece prin gură cînd toate organele sînt în stare de repaos. Nici forma muntenească *bă* n'a fost explicată până acuma. Diferenţa dintre *m* şi *b* constă în faptul că la *b* gura e închisă şi aerul oprit în gură până după articularea consoanei, pe cînd la *m* aerul iese tot timpul prin nas. Dacă însă deschidem gura chiar în momentul în care am început articularea consoanei, aerul nu mai iese prin nas şi astfel cel care ascultă are impresia că aude un *b*. Tot astfel, *h* poate fi considerat ca un *f* pronunţat cu gura deschisă.

Alte exemple de tranformare în *h* a unei consoane strigate avem poate în *hiscă*, strigătul cu care se chiamă giştele, (dacă nu cumva acest cuvînt e de origine ruteană) şi în *hai!*, strigătul cu care se gonesc uliii (de la *gaie?*).

Cînd se strigă un cuvînt de două silabe cu accentul pe prima, după vocala accentuată tot aerul din plămîni a fost expirat. Pentru pronunţarea vocalei din silaba a doua, care şi ea trebue să fie pronunţată cu o durată ceva mai lungă decît cea normală, trebue să facem o pauză ca să avem timp să înmagazinăm aerul necesar. Poate şi din nevoia de a pronunţa distinct fiecare silabă în parte, timpul cît trece între închiderea gurii după pronunţarea primei vocale (însoţite de partea întâiu a consoanei) şi deschiderea gurii pentru pronunţarea vocalei a doua (precedate de partea a doua a consoanei) e mai lung decît de obicei. In mod normal, pauza

dintre cele două părți ale consoanei nu se distinge la auz. In cazul acesta, pauza fiind mai mare, cele două părți ale consoanei sînt percepute separat și auditorul are impresia că aude de două ori aceiași consoană: *hop-pa*, în loc de *hopa!* Așa se explică de ce în latinește *Iupiter*, fiind strigat, în exclamații și interjecții, a devenit *Iuppiter*.

Ajungem la accent. In primul rînd vom avea de discutat locul accentului sau, mai precis, deplasările pe care le suferе accentul din cauza strigătului.

Un fenomen constant în toate graiurile pe care am avut ocazia să le observ este următorul: accentul în cuvintele strigate tinde să se deplaseze spre începutul cuvintelor, atunci cînd în vorbirea normală se află pe silaba din urmă. Astfel am auzit de multe ori strigîndu-se în romînește *Andrei, Matei, Mihai*, cu accentul mutat pe silaba întâiu. La fel am auzit în franțuzește, ani de-a rîndul în fiecare zi, la aceiași oră, strigătul *André* cu accentul pe *a*. Dar poate că acest fapt, destul de greu de perceput, va fi tăgăduit. Iată exemple mai precise.

Numele de cîne *Azor*, care are accentul pe silaba din urmă, este strigat precis *ázor*, cu accentul pe inițială. Cineva îmi povestește că avea un cîne pe care-l chema *Noroc* și pe care-l striga *Nóroc*, cu accentul pe prima silabă, fără să-și explice de ce. In comanda prevestitoare la armată se strigă curent *bátaliooon, régimeent*, etc., ba chiar și *plúton*.

In franțuzește accentul e în mod normal pe silaba finală și chiar în numele străine Francezul accentuează așa. Ii trebue un exercițiu îndelungat ca să poată accentua cuvintele străine altfel decît pe silaba finală. Dar în interjecții, — cuvinte strigate, — se accentuează curent inițiala. Se strigă de exemplu *állo!* Un mijloc familiar de a atrage atenția cuiva e să strigi *úu* cu accentul pe primul *u*. In strigătul argotic *éa*, scris și *éha*, sau în *ohé*, accentul e pe silaba întâiu.

Se dovedește astfel că în strigăt, silaba finală e refractară la accent. Dacă deplasarea accentului spre începutul cuvîntului îți jignește urechea, mai e și alt mijloc pentru a nu accentua finala: vocala finală se dedublează și numai partea întâiu primește accentul: *Matéèi, Miháài*, etc.

Iată și explicarea acestor fapte. Vocala strigată accentuată e pronunțată cu gura larg deschisă. Dacă imediat după asta cuvîntul se termină, trebue să închidem gura brusc, ceiace e foarte greu. Incercați s'o faceți și vă veți da sama. Dacă mutăm accentul mai la începutul cuvîntului, avem timpul să închidem gura treptat, pe măsură ce pronunțăm vocalele următoare. In adevăr, consoanele, printr'un artificiu oarecare, sînt pronunțate cu gura deschisă: se închide cavitatea bucală fără a apropia buzele și dinții. De exemplu în *bátalioon:* pentru pronunțarea lui *t*, gura rămîne deschisă, dar

limba se ridică și atinge dinții de sus formînd astfel o cavitate închisă.

Așa dar accentul se îndepărtează de silaba finală pentru ca gura să aibă timp să se închidă treptat după vocala accentuată. Cînd vocala finală se scindează în două, cum am văzut mai sus, prima parte are accent suitor, iar a doua scoborîtor: *Matéèi!* etc. Pe cînd se pronunță vocala a doua, gura se închide treptat.

Este însă un caz cînd monosilabele sau vocalele finale accentuate, deși strigate, nu pot fi lungite. Anume în partea executorie a comenzilor militare. Pentru ca mișcările să se execute scurt, trebue ca și comanda executorie să fie cît mai scurtă. Așa, pe cînd comanda prevestitoare: *batalion, pluton, pe loc*, etc. se lungește în general intenționat, comanda executorie: *marș, stăi, repaus*, etc. se scurtează cît se poate: din *repaus* nu mai rămîne decît *paus!* și așa mai departe.

Cum se poate împăca accentul pe finală cu scurtimea strigătului? Există un singur mijloc. In loc să pornim de la poziția cu gura închisă, — s'o deschidem treptat până cînd ajungem la centrul silabei, apoi s'o închidem iarăși treptat, așa cum se face în pronunțarea normală, — pornim de la poziția cu gura deschisă și începem a o închide chiar din momentul în care începem a pronunța cuvîntul.

Ce se întîmplă însă în cazul acesta cu consoanele care preced vocala? Pentru pronunțarea lor ar fi trebuit să ținem gura închisă și s'o deschidem numai în momentul cînd trebue să dăm drumul aerului din gură. De oarece, în cazul acesta special, ținem gura deschisă de la începutul cuvîntului, consoanele inițiale sînt strivite și nu mai rămîne nimic sau aproape nimic din ele. *Drepți* se aude ca *epți!* (sau *öpți!*), *marș* ca *arș!*, și așa mai departe. (Pentru rugăciune *descopeeiți!*).

Cuvintele strigate au în general un ritm special pe care-l preferă. Bisilabele au accentul pe penultima (pentru cele accentuate pe finală vezi mai sus), dar silaba finală conservă un reflex descrescînd al accentului. Inălțimea crește sau scade după natura strigătului. Același nume, ca *Ghiță, Stană*, etc., poate fi strigat cu silaba din urmă mai sus sau mai jos decît prima.

La cuvintele de trei silabe, dacă silaba a doua e accentuată, accentul se poate răsfrînge în scădere și asupra silabei următoare: *Marițò! Ioanà! Stoianè!* Dacă silaba inițială e accentuată, se lungește și se accentuează (mai slab, ce e drept) în mod obligator vocala finală: *Rădulè! Iănculè!* și se stabilește astfel un ritm binar: x—x. Iată și explicația: silabele care vin după cea accentuată au tendința să se șteargă, să se pronunțe mai slab, și această tendință este cu atît mai pronunțată cu cît numărul silabelor neaccentuate e mai mare.

Am ajunge deci ca sfîrşitul cuvîntului să dispară de tot, dacă n'am opune o stavilă, care constă din accentuarea slabă a vocalei finale. Poate pentru evitarea acestui inconvenient, vînzătorii de ziare preferă să strige *Epóca* (şi după ei, cu toţii numim jurnalul aşa) deşi în general se spune *épocă* nu *epócă*. Incercaţi însă să strigaţi ziarul *Época*. Tot aşa se explică pronunţarea *Adevăîroo*.

Un mijloc de a stabili ritmul numelor strigate este adăugarea lui *măi* sau *făi*. Atunci cînd numele e strigat tare, niciodată nu se pune această particulă numai la început, ci se repetă şi la urmă: *Măi Neculăi măi!* (de remarcat că fără *măi*, nu se strigă decît *Neculaie*). La feminin, lucru curios, se strigă *făi* la început şi *fă* la sfîrşit: *Făi Leanco fă!*

Vedem astfel cum strigătul modifică în parte cuvintele şi cum faptul că un cuvînt este des strigat ajunge să introducă în forma lui normală modificările suferite din cauza strigătului. Fapte mai mult sau mai puţin analoage se pot găsi şi în alte limbi, dar n'au fost nici odată obiectul unui studiu de ansamblu.

Al. Graur

Legislaţia muncii în cadrul politicii sociale[1]

„Dintre toate invenţiile secolului al XIX-lea, în materie de organizare socială, legislaţia muncii este cea mai răspîndită", — spunea Sidney Webb încă la inceputul acestui secol.

Aceste cuvinte le repetăm azi, după aproape 30 de ani, ca să caracterizăm mişcarea legislativă care a indrumat popoarele civilizate spre un nou ideal social simbolizat prin Biroul Internaţional al Muncii, ideal pe care nimeni nu-l mai combate. Politica socială contemporană a reuşit să impună legislaţia muncii ca o funcţie a propăşirii economice, un postulat recunoscut până şi de partidele cele mai conservatoare.

Dacă, înainte de războiu, politica socială tindea la ridicarea materială şi morală a muncitorilor şi la atenuarea conflictului între Capital şi Muncă, după Versailles politica socială a rupt zăgazurile în care o încătuşase reacţiunea firească contra abuzurilor provocate de jocul liberei concurenţe economice. Concepţia veche a politicii sociale s'a perimat.

Istoria socială a ultimului deceniu cunoaşte, alături de o politică socială revoluţionară, o politică socială evolutivă. Prima şi-a găsit cîmpul de experienţă în Rusia Sovietelor, cealaltă îşi caută îndrumările la Geneva.

In timp ce, în Rusia, politica socială este ridicată la rangul unei discipline generale, ale cărei ramificaţiuni sînt toate celelalte manifestări ale spiritului omenesc: politica, economia politică, cultura, dreptul, — politica socială inspirată de Geneva apare ca o osmoză a ideilor socialiste şi burgheze, care caută să se integreze în politica generală a statului, urmărind închegarea sănătoasă a naţiei, unitatea ei socială şi, în deosebi, dezvoltarea forţelor producătoare ale poporului.

Limitele politicii sociale, practicată de toate statele membre ale Ligei Naţiunilor, s'au deplasat. Politica socială inspirată de Geneva nu mai este acea disciplină de pură azis-

[1] Din volumul „Un Deceniu de Politică Socială Romînească" care va apărea în curînd.

tență și ocrotire socială care a inspirat și legiuirile noastre ante-belice; ea tinde să ridice la rangul său real acel factor preponderant al producțiunii, elementul om, accentuind în același timp, din ce în ce mai mult, influența motivelor economice în fixarea limitelor cîmpului ei de experiență. Politica economică și politica socială s'au apropiat. De unde, înainte, politica socială fusese o firească reacțiune contra consecințelor nefaste ale politicii economice, caracterizată prin individualismul școalei liberale care, în practica sa implacabilă, subt influența darwinismului, vedea până și în mizeria milioanelor de muncitori un element al progresului, — azi vedem această disciplină apropiindu-se din ce în ce mai mult de știința economică. Nu numai politica socială a influențat puternic politica economică, dar și legile vieții economice au reușit să se infiltreze în orientările nouă ale politicii sociale.

Reglementarea juridică a raporturilor nouă, care s'au înjghebat astfel între om, ca factor al producției, și economia națională, va fi deci sarcina legislației muncii.

Politicii sociale îi revine sarcina de a îndruma pe legiuitor în calea spre asigurarea păcii sociale, prin coordonarea armonioasă a tuturor forțelor productive ale nației, subt egida statului. Legislația muncii va fi forma adecvată acestei îndrumări.

Vom împărți deci expunerea noastră în două părți, examinind legislația muncii în cadrul politicii sociale subt aspectul său juridic și subt aspectul economic.

Sînt prea cunoscute condițiile create clasei muncitoare de dezvoltarea economică a Europei, dezvoltare caracterizată prin concentrarea din ce în ce mai pronunțată a diferitelor industrii, concentrare impusă de dezvoltarea mașinismului, înlesnită de dezvoltarea societăților subt forma comercială și a valorilor mobiliare.

In fața Capitalului, care astfel apărea pe cîmpul muncii subt masca anonimatului, se găsea izolată, condamnată la o permanentă subordonare, Munca, căreia legea civilă sau comercială îi refuza putința unei concentrări. Căci este un adevăr istoric, că libertatea societăților, adică asocierea capitalului, este mult anterioară libertății asociațiilor profesionale, asocierii muncii. Acesta este un adevăr nu numai pentru țările Occidentului, dar și pentru țara noastră. In timp ce libertatea societăților este consacrată la noi de codul civil și codul de comerț, libertatea de asociațiune profesională va deveni o realitate legislativă abia în 1921, grație legii d-lui Trancu-Iași.

In aceste condițiuni, nu putem decît să ne însușim con-

statarea profesorului francez Cuche [1], că încă dela începutul secolului, prin simplul joc al tehnicei ligislative napoleoniene și încă înainte ca dezvoltarea mașinismului să-și fi produs repercursiunile sale grave, nu mai exista egalitate între oferta și cererea mînii de lucru.

N'a debutat oare secolul al XIX-lea subt auspiciile principiilor Marii Revoluțiuni Franceze? N'a constituit doar declarația drepturilor naturale și imprescriptile ale individului marea dogmă, căreia legiuitorul revoluționar i-a garantat intangibilitatea prin interzicerea oricărei posibilități de restringere a suveranității individuale? La ce s'a redus această suveranitate individuală în ogorul muncii, au arătat-o, în sinistra ei realitate, anchetele sociale făcute în trecut, din care este suficient să desprindem concluziile faimoasei anchete Villermé, întreprinsă din inițiativa Academiei de Științe morale și politice din Paris la 1839 și care acuza zile de muncă de 14—17 ore, chiar pentru femei și copii, întrebuințarea copiilor de 6 ani la muncile cele mai penibile, salarii derizorii, fapte care evocau vremurile sclaviei romane. Acesta era bilanțul experienței făcute cu principiile individualismului juridic, care, transpunind raporturile dintre Capital și Muncă, din domeniul dreptului public, în domeniul dreptului privat, a înțeles să delase reglementarea lor în sama instituției care stă la baza edificiului legislației civile, *Contractul*.

Concepția Codului Civil de a turna în forma contractului toate manifestările vieții economice trebuia să dispară odată cu dezvoltarea științelor experimentale. Regulele dreptului civil, care tindeau la asigurarea unei cît mai absolute libertăți contractuale a individului, erau corolarul indispensabil al suveranității individuale, pivotul întregii armaturi juridice care-și făcea apariția la începutul secolului trecut. Evoluția industrială a adus însă răsturnarea tuturor normelor pe care se ridicase trufaș edificiul legislativ dela 1804.

In contractul de muncă, suveranitatea individuală a salariatului a dispărut, pentru a lăsa cîmp liber suveranității stăpînului. In drept însă, salariatul era presupus totdeauna că și-a dat consimțămîntul la încheerea contractului, în mod liber.

In fața acestei flagrante contradicții între drept și realitate nu existau decît două eșiri, care, deși opuse, tindeau la transformarea concepțiilor juridice în domeniul reglementării muncii: calea intervenționismului legislativ și calea organizării sindicale, care să permită muncii, prin puterea asociației, să restabilească echilibrul economic pe care princi-

[1] Cuche, *La Législation du Travail et les Transformations du Droit*.

piul autonomiei voinţei individuale il răsturnase in favoarea capitalului.

Legislaţia muncii in Rominia este rezultatul ambelor metode. Primele manifestări ale intervenţionismului legislativ — vorbesc de legislaţia din Vechiul Regat, — le găsim în regulamentul D-rului Felix din 1894, în legea repausului duminical din 1897, în legea meseriilor din 1902, în legea asupra muncii minorilor şi femeilor din 1906. Dar aceste legiuiri n'au îndrăznit să se atingă de esenţa contractului de muncă. Ele incetăţeneau însă principiul că interesul social trebue să aibă pasul înaintea interesului individual, atunci cînd sînt în joc vigoarea şi sănătatea familiei muncitoreşti.

Cu anul 1912, intervenţionismul legislativ va depăşi limitele pe care i le trăsese politica socială până atunci, principiul de mai sus va fi împins mai departe, atacîndu-se însăşi esenţa contractului. Principiul libertăţii contractuale primeşte prima atingere, care nu va fi decît începutul unei opere lente, dar hotăritoare în transformările principiilor de drept, aceia a transpunerii raporturilor juridice în reglementarea muncii din domeniul contractual al dreptului privat in acel instituţional al dreptului public.

Legea Neniţescu, privitoare la asigurările muncitoreşti, introducînd principiul riscului profesional în materia accidentelor de muncă, nu mai poate rămînea subt imperiul libertăţii contractuale şi trebue sustrasă deci autonomiei voinţei contractante, în interesul solidarităţii sociale. Pentru prima oară reglementarea interioară a contractului de muncă alunecă din cadrul contractual în cel instituţional. De acum înainte, responsabilitatea în caz de accident este determinată de o lege de ordine publică care, substituind noţiunea de risc noţiunii de culpă, a lăsat în sarcina patronului, beneficiarul muncii lucrătorului, repararea prejudiciului suferit de acesta în caz de accident de muncă, în toate cazurile. Organizînd acea mutualitate a acestei asigurări, cunoscută subt numele de „Asociaţia patronală", legea Neniţescu a pus *principiul reparaţiunii colective a unui prejudiciu individual*, concluzia firească a nouăi teorii a riscului profesional.

Caracterul instituţional al legislaţiei muncii îşi va găsi o nouă consacrare într'o lege recentă, legea contractelor de muncă, — în deosebi, în partea privitoare la contractul individual de muncă. Vreau să vorbesc de creanta salariului. Recunoscînd caracterul alimentar al salariului, legiuitorul îl va pune la adăpost, garantîndu-i pe de o parte plata regulată, pe de altă parte insezisabilitatea.

Salariile nu pot fi urmărite decît până la concurenţa unei cincimi dintr'însul. Creanţa salariului este garantată integral cu un privilegiu general, în rang imediat înaintea oricărei creanţe chirografare. Insezisabilitatea, privilegiul, iată

termenii care ne arată că nu ne mai aflăm în situaţii pur contractuale.

Acordarea de concedii tuturor salariaţilor şi plata salariului în timpul concediului, termenele de preaviz fixate de legiuitor, spre a pune capăt abuzului ce rezulta din principiul codului individualist, principiul facultăţii de denunţare *ad notum* a contractului de muncă cu durata nedeterminată, iată un alt aspect al caracterului instituţional al reglementării raporturilor juridice dintre capital şi muncă.

Astfel vedem cum prin jocul intervenţiei legislative, principalele obligaţiuni ale patronului născute din contractul de muncă, obligaţia de a repara accidentele suferite în întreprinderea sa, plata concediilor obligatorii, respectarea termenelor de preaviz pentru denunţarea contractului cu durată nedeterminată, sînt complect sustrase autonomiei voinţei contractante.

După cum, în domeniul dreptului privat, intervenţia legiuitorului a determinat scoaterea contractului de muncă din sfera de experienţă a principiului suveranităţii voinţei individuale, tot aşa, în domeniul dreptului public, asociaţia profesională, organizarea sindicală va provoca răsturnarea vechii concepţiuni a principiului suveranităţii statului. Bazat pe concepţia romană de *imperium*, statul nu avea altă funcţie, în domeniul dreptului public, decît să garanteze individului protecţia drepturilor sale naturale.

De aci, întregul regim juridic şi politic care domină până în ajunul războiului şi care se va nărui încetul cu încetul subt forţa irezistibilă a faptelor. Industrialismul va provoca răsturnarea vechilor dogme pe care se întemeiau instituţiunile noastre de drept public.

O nouă formulă de ordine exclusiv economică va veni să transforme ordinea socială, determinînd adaptarea formelor juridice pe care ni le-a legat regimul napoleonian, la conjuncturile economice nouă. Această formulă e formula sindicalismului.

Sindicalismul apare ca cel de-al doilea remediu pe care l-am semnalat la începutul expunerii noastre în contra consecinţelor nefaste ale individualismului economic şi juridic, care domina viaţa socială a secolului trecut şi dela începutul secolului nostru. Nu voim să zicem prin aceasta că tinde la abolirea sa, dimpotrivă el se va strădui să extindă binefacerile asupra tuturor producătorilor. Dărîmînd însă vechea concepţie a suveranităţii individului, sindicalismul va propovădui că libertatea pe care ne-a hărăzit-o Marea Revoluţie Franceză nu se mai găseşte, în condiţiile societăţii de azi, decît în asociaţia indivizilor.

Individul încetează de a fi acel suveran care, închizîndu-se în turnul de fildeş, va putea beneficia de drepturi absolute,

a căror existență ar fi chiar anterioară nașterii sale; el devine membrul unui grup social, un asociat; iar drepturile îi sînt recunoscute numai în măsura împlinirii funcției pe care grupul i-o va desemna.

Sindicalismul va fi deci acea forță care, grupînd pe indivizi uniți în solidaritatea mecanică, — adică aceia bazată pe similitudinea de nevoi, — va da societății o structură juridică mai adecvată conformației ei economice. Ridicînd munca din decăderea ei biblică, sindicalismul o va încadra în rangul virtuților omenești, făcînd din ea însăși instrumentul de emancipare a acelora, pe care lipsa de organizare i-a lăsat — în numele libertății revoluționare — dezarmați în fața vicisitudinilor economice, pe care le-a cunoscut societatea omenească în ultimele decenii. In asemenea condiții, sindicalismul devine un element de pace socială, tinzînd la coordonarea tuturor forțelor producătoare în grupări profesioanale, în vederea unei administrațiuni mai bune a mijloacelor de producțiune și a serviciilor publice; el apare ca unica formulă cu care se poate înfățișa până în prezent viitoarea structură a societății noastre. Acest lucru l-a proclamat, acum 20 de ani, Leon Duguit, în celebrele conferințe dela École des Hautes Études Sociales, cînd, combătînd mai mult prejudecăți decât idei, a redat cvintesența sindicalismului în următoarele cuvinte:

„Le mouvement syndicaliste n'est point, en réalité, la guerre entreprise par le prolétariat pour écraser la bourgeoisie, pour conquérir les instruments et la direction dela production. Ce n'est pas, comme le prétendent les théoriciens du syndicalisme révolutionnaire, la classe ouvrière prenant conscience d'elle-même, pour concentrer en elle le pouvoir et la fortune et anéantir la classe bourgeoise. C'est un mouvement beaucoup plus large, beaucoup plus fécond, je dirai beaucoup plus humain. Il n'est pas un moyen de guerre et de division sociales; je crois qu'il est au contraire, un moyen puissant de pacification et d'union. Il n'est pas une transformation de la seule classe ouvrière; il s'étend à toutes les classes sociales et tend à les coordoner en un faisceau harmonique".

Așa dar, sindicalismul e un fapt de care trebue să se ție sama în cercetarea obiectivă a condițiilor sociale ale vremurilor noastre.

Legiuitorul romîn, înțelegător al exigențelor nouă impuse de legea evoluției societății noastre, a venit să consacre, în 1921, dreptul de asociere profesională, urmînd în această privință, în parte, exemplul ce-l oferea legiuirea franceză din 1884. Zic „în parte", căci, spre deosebire de legea Waldeck-Rousseau, fundamentul juridic al regimului asociaționist, instituit prin legea Trancu-Iași din 1921 este o tranzacție între concepția libertății contractuale și concepția instituțională.

Dacă legiuitorul romîn, fidel principiului constituțional al libertății de asociere, a trebuit să-și însușească în privința exercițiului dreptului sindical concepția lui Waldeck-Rousseau exprimată în faimoasa formulă: „dreptul unui lucrător care nu vrea să facă parte dintr'un sindicat e egal cu dreptul a 10.000 de lucrători care voesc să facă parte dintr'însul", el a înțeles însă că noua instituție juridică, a cărei menire este generalizarea convențiilor colective de muncă, nu-și poate sprijini rațiunea socială numai pe principiul libertății contractuale, ci, înainte de toate, pe caracterul său instituțional care face ca sindicatul să devină reprezentantul legal, dacă nu al membrilor săi, cel puțin al profesiunii. Căci sindicatului liber se va substitui, subt imperiul vieții economice, sindicatul obligator. Nu poate exista viață profesională fără sindicat, și oricare ar fi numărul membrilor săi, el trebue considerat ca organ reprezentativ al profesiei. Caracterul instituțional al sindicatului, legiuitorul romîn îl va recunoaște în art. 25, acordînd sindicatului dreptul de a sta în justiție, nu numai pentru atingerile aduse personalității sau patrimoniului său, dar chiar pentru faptele care, deși sînt considerate ca leziuni cauzate unor drepturi individuale ale membrilor săi, rezultate din legi, regulamente, convenții colective, sau altfel, sînt totuși în legătură cu exercițiul profesiunii și cu interesele colectivității membrilor.

Legiuitorul din 1929 va relua această fericită tradiție și, prin legea contractelor de muncă, în art. 112, va reînoi drepturile asociației profesionale de a introduce acțiunea în justiție pentru orice prejudiciu, cauzat interesului profesional.

Iată deci, cum regula dreptului individual „pas d'intérêt, pas d'action" este înlăturată în măsura în care ea implică existența unui interes personal aceluia care o exercita acțiunea în justiție. De acum înainte, acțiunea judiciară este admisibilă dacă servește interesele unei colectivități, chiar cînd reclamantul n'ar avea nici un interes personal.

Interesul personal nu mai este unicul fundament al dreptului. Dreptul naște dintr'o funcție de interes general.

Dreptul întemeiat pe funcție și nu numai pe interes, iată formula juridică inovatoare a legislației muncii.

* * *

Trec la cea de a doua parte a expunerii, la aspectul economic al legislației muncii.

Am văzut la început cum politica socială contemporană caută să se integreze în politica economică a statului, recunoscînd astfel solidaritatea ce o leagă de economia națională.

In această privință, o critică obiectivă a legislației muncitorești eloborată în ultima decadă va constata influența hotărîtoare a directivelor Genevei.

Ratificarea celor mai multe dintre convențiile internaționale ne-au obligat să transpunem în legislația noastră principiile de proteguire a muncii, pe care țările Occidentului refuză încă să le aplice. Este suficient să reamintesc că ziua de opt ore a fost adoptată de noi pe cale legislativă, într'un moment când Anglia, prin reprezentantul său în Consiliul de Administrație al Biroului Internațional al Muncii, d. Beterton, a cerut revizuirea conventei de 8 ore adoptată de prima Conferință internațională a muncii dela Washington, în 1919. Recent, această propunere a fost însușită și de Suedia.

Intr'o epocă deci, cind ideia revizuirii convenției își găsea un atît de vajnic susținător într'un stat de importanța Marii-Britanii, cind țări ca Franța, Germania, Italia nu ratificau convenția decît condițional, subordonînd aplicarea adoptării ei și de către Anglia, Romînia a înțeles să respecte o obligație internațională ca o consecință a ratificării, aducînd astfel prin actul său o mărturie sinceră a încrederii neclintite pe care o are în opera de pace socială realizată zi cu zi de Biroul Internațional al Muncii.

Este evident că limitarea orelor de muncă se impunea în interesul combinat al muncitorilor și al producției naționale. Zilele de 12 sau 14 ore de muncă, cunoscute în special in industria mică, în Vechiul Regat și Basarabia, nu puteau decît să compromită productivitatea muncii și sănătatea lucrătorilor. Acelaşi lucru se poate spune de interzicerea muncii de noapte a femeilor și copiilor, care își găsește pe deplin justificarea, atît din punct de vedere igienic, cît și din punct de vedere moral.

Tranziția însă dela un regim la altul, fără a trece prin filiera indispensabilă a etapelor care să înlesnească adaptarea definitivă a zilei de 8 ore muncii naționale, a făcut ca randamentul producției să scadă în proporții simțitoare. Reforma nu fusese îndeajuns pregătită. Și cea mai bună dovadă o găsim în cererile ce abundă la comisia însărcinată cu aplicarea legii, care funcționează pe lîngă Ministerul Muncii, cereri de acordarea de ore suplimentare, susținute de înșiși lucrătorii. Consecințele se traduc în fapt prin sporirea prețului de cost, sporirea dificultăților de a lupta cu produsele străine, prin dificultatea de a echilibra balanța conturilor și de a diminua costul vieții.

Războiul a cauzat o micșorare importantă a capacității producătoare a țării, atît prin distrugerea de vieți omenești și de capitaluri, cît și prin perturbarea relațiilor comerciale pe care a provocat-o. Averea națională s'a micșorat în proporții neprevăzute, dînd cu decenii înapoi dezvoltarea economică a țării. In aceste condițiuni, prima grijă a omului de stat ar fi trebuit să dicteze determinarea unei intensificări a producțiunii, pentru reconstituirea rezervelor naționale, singura care ar fi permis o ameliorare a stării materiale a muncitorilor. Cu toate astea, mai mult subt influența nevoilor politice, s'a introdus legea de 8 ore care nu cadra cu situația industriei noastre, a cărei inferioritate față de industriile Occidentului a fost astfel agravată prin neratificarea convenției de 8 ore și de celelalte state.

Este evident că nu noi vom cere revenirea la situația dinainte de modificarea legii din 1928.

Asociației Romîne pentru Progresul Social, dimpotrivă, îi revine sarcina de a face din această lege o realitate, invitînd pe patroni și pe salariați ca, printr'o organizare rațională a muncii, bazată pe colaborarea leală a acestor doi factori, să-i înlesnească adaptarea la economia țării, reducînd pe cît posibil pierderile suferite până în prezent de producția națională.

Trebue însă să reținem, în interesul scopului pe care-l urmărim cu toții, că politica socială care stînjenește producția sfîrșește fatal prin limitarea consumațiunii și a bunei stări a populației. Protecția muncii este în funcție nu numai de considerațiuni de drept și umanitate, dar înainte de toate de principiul solidarității naționale, care cere ca, în condițiile actuale ale vieții economice, cînd dobînzile și impozitele apasă atît de greu asupra industriei și comerțului țării, legile sociale să nu vie să sporească sarcinile prin măsuri care aduc perturbări de natură să îngreuneze dezvoltarea normală a producției. Cînd legislația muncii depășește regulele impuse de condițiile generale ale producției, ea nu face decît să lezeze interesele pe care pretinde că le apără. Rolul statului în domeniul politicii sociale trebue să se reducă la menținerea echilibrului social, la salvgardarea intereselor superioare ale nației, lăsînd interesele particulare să se adapteze unele la altele. De modul cum legiuitorul va înțelege acest rol depinde rezultatul politicii sociale. Experiența pe care țara noastră a făcut-o, în această ultimă decadă, în domeniul legislației sociale ne permite să desprindem două reguli destinate să călăuzească politica socială în viitor:

1. Ameliorarea condițiilor de viață a salariaților nu poate fi înfăptuită decît pe cale progresivă. O violare a acestei reguli nu poate fi decît dăunătoare economiei naționale, provocînd pe de o parte slăbirea creditului țării, pe de altă parte agravarea șomajului. Pe scurt, ea va determina un regres social.

2. Limitele posibilităților economice pot fi deplasate numai printr'o intensificare a producției, obținută prin formarea de capitaluri nouă și prin sporirea capacității productive și de aplicare a muncii organizate pe baze economice.

Terenul legislației muncii va fi deci situat între mini-

mul pe care il cere prevederea socială și limita pe care o impun ameliorării soartei lucrătorilor posibilitățile economice.

Dacă minimul impus de prevederea socială poate fi formulat în reguli cu un caracter internațional, limita posibilităților economice scapă, în actuala stare a economiei internaționale, tendințelor de unificare urmărite de pactul muncii, care este la baza Organizației permanente a muncei.

Asociației Romîne pentru Progresul Social, atît de atașată organizației din Geneva, îi incumbă sarcina de a lămuri opinia publică romînească asupra aspectelor reale ale legislației internaționale. In propaganda pe care și-a propus s'o facă operei prodigioase a Biroului Internațional al Muncii, ea nu va trebui să uite însă condițiile în care se dezvoltă azi economia noastră națională, căci altfel ea ar devia dela scopul ei.

Este însă necontestat că, oricît de mare ar fi voința de colaborare pe care o are țara noastră în domeniul legislației internaționale, realizarea uniformizării condițiilor de muncă, dorită de tratatul din Versailles, se lovește de obstacole aproape insurmontabile.

Insuși art. 427 din tratatul dela Versailles recunoaște acest lucru: „Inaltele Părți Contractante, recunoscînd că buna stare fizică, morală și intelectuală a muncitorilor salariați este de o importanță esențială din punct de vedere internațional, au stabilit pentru atingerea acestui inalt scop organismul permanent prevăzut la secțiunea I și asociat organismului Societății Națiunilor.

„Ele recunosc că deosebirea de climă, de moravuri și de obiceiuri, de oportunitate economică și de tradițiune industrială face să fie greu de atins, în mod imediat, uniformitatea absolută a condițiilor de muncă. Insă, fiind convinse că munca nu trebue considerată numai ca un articol de comerț, ele cred că există metode și principii pentru reglementarea condițiunilor de muncă pe care ar trebui să caute să le aplice toate comunitățile industriale pe cît le permit împrejurările speciale în care ele ar putea să se găsească".

Cu alte cuvinte, însăși politica socială inspirată de Geneva recunoaște că o uniformizare a condițiilor de muncă se lovește de obstacolele create de legile naturale ineluctabile care conduc viața popoarelor și care nu pot fi ocolite. Și art. 405 al pactului reia această ideie, cînd prescrie că, la redactarea diferitelor convenții internaționale, trebue luate în considerație condițiile particulare fiecărei țări. Va să zică nu înseamnă să eșim din directivele Genevei, dacă în elaborarea legilor noastre sociale vom avea în vedere mai puțin tendințele de unificare internațională și mai mult posibilitatea de adaptare a reformelor sociale proectate economiei naționale. Dacă convențiile internaționale adoptate până în prezent nu au ținut prea mult sama de condițiile speciale ale țării noastre, vina este a noastră. Partea a 13-a din tratatul din Versailles ne permite să cerem derogările dela aplicarea diferitelor convențiuni până ce condițiile producției noastre vor permite încetățenirea lor.

Marele animator al politicii sociale contemporane, d. Albert Thomas, putea spune cu bună dreptate dela tribuna Asociației Romîne pentru Progresul Social: „Si j'ai même un réproche à faire, non seulment aux pays, mais quelquefois aux patrons, c'est de ne pas introduire, dans les conventions internationales, les règles précises qui permettraient de juger de l'évolution d'un pays et de lui faire sur un point déterminé des concessions particulières, de lui accorder des dérogations ou des périodes transitoires. Ce n'est pas la responsabilité du Bureau International du Travail, si, intéressés directement, ils n'üsent pas plus souvent d'une condition inscrite". Este datoria reprezentanților țării să determine în forul dela Geneva, adoptarea unor convențiuni de o elasticitate de aplicare capabilă să permită adaptarea economiei lor diferitelor organisme, fără să violeze prin aceasta legile naturale.

Aplicarea unui sistem care ține semă de legea evoluțiunii sociale ne va apropia mai curînd de scopurile urmărite de tratatul din Versailles, decît adoptarea automată a convențiilor elaborate după sistemul practicat până în prezent.

Obiectivele nouă spre care trebue să se îndrepte legislația muncii trebue căutate în cîmpul larg al mișcării sindicale. Dacă legislația muncii poate înlătura în mare măsură nedreptățile sociale, ea nu poate, prin ea însăși, să fixeze limitele posibilităților economice pe care nu trebue să le depășească. Aceasta este opera colaborării leale a celor doi factori de producțiune: Capital și Muncă. Legea Sindicatelor profesionale care a suferit, e drept, oarecare modificări cu tendințe reacționare prin legea persoanelor juridice, și legea contractelor de muncă, care încadrează în dreptul nostru instituția convenției colective de muncă, sînt cele două elemente care trebue să îndrumeze în viitor reglementarea muncii.

Marele industriaș american John A. Rockefeller, într'un studiu publicat mai de mult în „Revue Internationale du Travail", cercetînd cauzele crizei industriale, a ajuns la concluzia că, după dînsul, cauza principală rezidă în faptul că niciodată nu s'a străduit capitalul să înfățișeze problemele industriale din punct de vedere muncitoresc și că munca, la rîndul ei, n'a făcut niciodată vre-un efort, pentru a înțelege punctul de vedere al capitalului.

Legislația romînească are marele merit de a fi înlesnit această înțelegere între cei doi factori ai producțiunii, pe de o parte creînd posibilitatea de asociere prin legea sindicatelor profesionale și pe de altă parte dînd prilej celor intere-

sați în cîmpul muncii să se întîlnească pe picior de egalitate prin legea Camerelor de muncă.

„Prin asociație, — spunea d. G. Tașcă, într'una din conferințele ținute la Institutul Social Romîn, — putem scoate din sufletul lucrătorului sentimentul de inferioritate, de mizerie materială și morală, în care a zăcut un veac întreg, și ridicîndu-l la rangul de om, dîndu-i sentimentul superiorității lui, făcîndu-l suveran în viața economică, după ce i-am dat suveranitatea în viața politică, să-i asigurăm lui fericirea, și nouă munca socială". Și d. G. Tașcă vede, cu bună dreptate, în afirmarea principiului libertății sindicale, cheia de boltă a întregii chestiuni sociale.

In Camerele de Muncă, astfel cum le-a organizat d. Trancu-Iași pe baze paritare, asociațiile profesionale vor trage toate consecințele acestei libertăți, afirmînd, o dată mai mult, egalitatea între patron și lucrători în contractare.

Munca, devenind astfel tot atît de interesată ca și Capitalul în dezvoltarea producțiunii, se va arăta mai înclinată să țină sama, în reglementarea muncii, de motivele psihologice și economice. Caracterul personal și subiectiv pe care îl ia astfel noua protecțiune a muncii nu va fi decît semnalul unei evoluțiuni, ale cărei reziduri vor fi normele pe care Asociația Romînă pentru Progresul Social are datoria să le pregătească prin analiza și critica efectelor legislației naționale.

In acest mod, nu se vor mai produce acele salturi care au adus perturbare în politica economică, dar se va înlesni în schimb evoluția normală a instituțiilor sociale.

Astfel, patronii și salariații vor forma marea familie producătoare care, cunoscîndu-se din ce în ce mai bine prin conlucrarea de fiece zi, își va da singură în plin acord cu posibilitățile tehnice și economice legea corespunzătoare bunei sale stări și organizării muncii sale. Atunci legea muncii nu va mai fi emanația Parlamentului, ci opera exclusivă a specialiștilor și competenților. In acest sens trebue să se orienteze politica socială, dacă vrea să fie realistă.

Toți acei care vor colabora la realizarea acestor perspective vor pregăti terenul pentru viitorul apropiat al domniei Muncii.

Marco I. Barasch

Cronica teatrală

In numărul din 4 Ianuar al „Neamului Romînesc", d. N. Iorga — subt titlul „O boicotare" — scrie rîndurile de mai jos:

„Ca o mulțămită de Anul Nou trebue să spun acestei demne nații care mă iubește, și mai ales mă ajută așa de mult — tiraj de   exemplare [1] la acest ziar care a sprijinit resistența națională în Războiu! — trebue să spun întregii „generații tinere", eu, „gerontul", cît de lipsită de bună cuviință continuă a fi față de mine.

Am străbătut cu ochii toți „anii literari", „anii teatrali" și „anii politici" ai ziarelor noastre și am constatat absoluta mea neexistență.

Și totuși, dacă nu mă înșel, sînt un om de oarecare activitate.

Lucrînd de dimineață pînă seara, e imposibil, în țara Arghezilor și Galactionilor și Lovineștilor geniali, să nu fi făcut și eu, cît de cît, ceva bun, măcar ca rămășiță a unui trecut care, e adevărat, nu află loc în mai nicio carte de cetire.

Cred că voiu fi făcînd și eu ceva bun fiindcă, în toată străinătatea, se vorbește cu un oarecare respect de un N. Iorga, despre care am cutezat să cred că va fi fiind acelaș cu hamalul veșnic disprețuit al nației care sînt eu.

Nu vă grăbiți la înmormîntarea cui nu vrea să moară, o tineri cari n'ați trăit în adevăr niciodată!"

Nu știm cu cît a contribuit „Neamul Romînesc" la „rezistența națională" cointeresîndu-se cu frontul prin abonamentele făcute de Marele Cartier General — ziarul redus astăzi la un tiraj de rușine pentru tipografii care au mutilat cu dalta plumbul paginei.

Nu știm de ce n'au vorbit de d. Iorga cronicarii literari

[1] Din pricina unui curios defect tipografic, tocmai cifra este ilizibilă.

(vezi traducerile recente din limba portugheză) şi mai ales cronicarii politici.

Credem însă că aceştia şi-au zis: — De ce să vorbim noi de d. Iorga? Nu vorbeşte destul d-sa despre sine însuşi? Oricît de bună opinie am avea despre el, tot ce i s'ar putea spune favorabil a fost de mult rostit de el la tribună şi scris în „Neamul Romînesc" cu o vervă şi cu un talent, care ies din comun.

Aveam de gînd să nu vorbim de activitatea-i teatrală. Şi deşi n'avem obiceiul să facem bilanţuri la sfîrşit de an — provocaţi însă de d. Iorga — vom pomeni de piesa „Casandra", cu care Teatrul Naţional şi-a început stagiunea.

D. Iorga spune cu emfază: „Sînt un om de oarecare activitate". Vezi că tocmai asta-i nenorocirea — cel puţin din punct de vedere teatral. Activitatea consacrată „Casandrei" oare n'ar fi fost mai bine întrebuinţată pentru vre-o traducere dintr'o literatură încă neluată cu asalt? Chiar un discurs — în ajunul unei plecări cu socoteală — ar fi fost mai de dorit... decît acea piesă execrabilă, la nivelul căreia nu s'a putut scobori nici un autor romîn, începînd cu d. V. Voiculescu şi sfîrşind cu d. Petrescu Camil.

Teatrul Naţional a reluat „Un act veneţian", piesa d-lui Camil Petrescu. Am fi putut merge la spectacol, întrucît — deşi am mai văzut-o acum cîţiva ani — am uitat-o definitiv. N'am avut curajul însă... deoarece ne perzistase pe limbă un gust de cocleală.

Şi n'am prea fost dispuşi să mergem la teatru, din pricină că încă nu uitasem „Fata Ursului", dramă în cinci tablouri de d. V. Voiculescu — altă piesă originală jucată pe aceiaşi scenă.

Iar această cronică o scriem cu deosebită plăcere pentru a utiliza programul reprezentaţiei şi a-l arunca cu grabă de pe birou la coş.

Acest program cuprinde rezumatul piesei, făcut de autor. Drama se petrece „într'un sat sălbatec de munte, — spune autorul, — unde basmul şi eresul încă stau aninate în suflete, aşa cum ferige şi veninoase flori împărăteşti se caţără de stane... Mentalitatea primitivă, bătrîna cultură mitică şi magică, încercue, aidoma cu pereţii lunecoşi de piatră, o lume la fel cu noi prin instincte şi pasiuni".

In acelaşi stil căutat urmează programul, pînă cînd autorul ajunge la un grup de oameni, „care tăinuesc încet în jurul focului despre întîmplări cu urşi răpitori de fete".

Iar cînd cetitorul, cu respiraţia oprită, aşteaptă „urmarea", — programul închee: „Asupra acestui moment de linişte premergătoare furtunii se ridică, revelatoare, cortina".

Cortina „revelează" o întîmplare copilărească într'un mediu de timpiţi — încît, ascultînd-o, nu ştii de ce trebue să te miri mai mult: de comitetul de lectură care a admis piesa, de actorii resemnaţi să interpreteze rolurile sau de publicul răbdător până la sfîrşit fără să rupă, în antracte, minerele fotelurilor şi să le asvîrle pe scenă în autorul eşit la rampă în frac şi cu zîmbete de mulţumire.

Ne-a părut rău de d. C. Nottara şi de d-na Sorana Ţopa-Tătaru, care s'au amestecat în această travestire în urşi, cu cîntece şi împuşcături.

De-abea ne-a venit inima la loc la „Pardon, Madame" — comedie în trei acte de R. Coolus şi A. Rivoire, jucată la Teatrul Regina Maria.

Este vorba de ascensiunea unui ministru până la locul de preşedinte al Republicii, datorită calităţilor şefului său de cabinet, care conduce de fapt ministerul şi chiar politica guvernului — dar care îi seduce în schimb nevasta. E redat mediul birocratic al departamentelor franceze, cu multe asemănări faţă de moravurile dela noi.

Rolul ministrului a fost cu vervă jucat de d. V. Maximilian — acel actor cu inepuizabile resurse de umor natural şi subţire. Şeful de cabinet a fost prezentat, simpatic şi degajat, de d. Tony Bulandra.

Dar cea mai bună piesă jucată în ultimul timp pe scenele noastre a fost „Duşmanca", o comedie în opt tablouri de André Paul Antoine, reprezentată la Teatrul Ventura.

Duşmanca este femeia care îl chinue pe bărbat şi-l vîră în mormînt prin indiferenţa sa, prin trădarea şi dragostea ei. Marinarul sentimental, plecat peste mări şi ţări ca să agonisească avere pentru fata iubită, pierde totul printr'o operaţie nenorocită şi se întoarce tot atît de sărac cum plecase. Logodnica îl refuză, trimiţîndu-l din nou în lume să-i strîngă bani pentru toalete şi trăsuri. El se împuşcă. Soţul, torturat de scenele şi de trădarea femeii, moare într'un atac de apoplexie... cînd nevasta se întoarce dela amant. Iar acesta trece în lumea cealaltă din pricina dragostei amantei, care-l încolăceşte ca un şarpe şi-i absoarbe viaţa printr'o lungă sărutare, plină de voluptate.

Dela începutul până la sfîrşitul piesei, aceiaşi viclenie feminină — subt fel-de-fel de forme — împresură pe bărbat şi-l birue.

Faţă de puterea dominantă a bărbatului, femeia desfăşoară sistemu-i fin şi complicat de curse şi reţele, în care eroul — sentimental, burghez sau pătimaş — cade cu o siguranţă matematică.

Iar ca un agrement în viaţa tuturora, femeia face veşnic „scene": logodnicului, soţului, amantului... Aceste făpturi graţioase au o mare preferinţă pentru „scene". Face „scene" nevasta — „scene" oarecum legale. Şi amanta face „scene" — caşi orice prietenă, rudă sau cunoscută. „Scenele" se fac verbal sau, dela distanţă, în scris. Chiar o trecătoare, cînd te în-

treabă pe trotoar de-o instituție sau de-o stradă, iți face automatic o „scenă"... îndată ce i-ai arătat o oarecare bunăvoință, pe care se sprijină eternul feminin. Iți fac „scene", femeile, pe care le iubești, și cele pe care le urăști.. cași indiferentele.

De-asupra piesei plutește un surîs amar. Cei trei bărbați își povestesc într'un cavou viața — reprezentată, în epizoadele caracteristice, pe-o a doua scenă în fund.

Cu tot cadrul funebru — în care umorul este deobiceiu la un pas de odios sau de ridicol — autorul știe să păstreze măsura.

Iar un gînd ascuțit și adînc pătrunde uneori prin situațiile comice până în fundul sufletului omenesc. In adversitatea-i tandră față de femee, autorul face o excepție: mama... care și ea este vinovată prin încrederea sădită de ea în bărbați pentru femee.

Piesa a fost reprezentată în chip desăvîrșit.

D. I. Morțun, soțul, și-a povestit amărăciunile cu umor și cu vervă. A strecurat în piesă o filozofie posomorîtă și resemnată, — care a fost adoptată cu satisfacție de spectatori.

D-na Aura Buzescu a reprezentat femeia în toate scenele de cochetărie, de pasiune și cruzime. A fost *femeia* în carne și oase...

D. Vracca — „seducător"; iar d. Corneliu Danielescu — bine pentru un început de carieră.

Frumoase decoruri de d. V. Feodorov.

D. Victor Ion Popa, director de scenă, a înregistrat un strălucit succes.

M. Sevastos

Cronica externă

ORGANIZAREA FEDERATIVA A EUROPEI

I

Memorandul d-lui Briand

Adunarea din Septembre a Societății Națiunilor a discutat, în chip sonor, proectul d-lui Briand tinzind la stabilirea unei legături federale între statele europene.

Combinînd ideia d-lui Briand cu metoda propusă de delegațiunea britanică, Adunarea a hotărît înființarea unei Conferințe europene care se va întruni, pentru prima oară, în Ianuar 1931 și a numit pe Sir Eric Drummond secretar general al acestei Conferințe.

Adunarea n'a întreprins un studiu tehnic al chestiunii sau o organizare amănunțită a Conferinței. Vom vedea în Ianuar care vor fi primele directive ale Societății europene. Până atunci, este folositor să deslușim adevărata semnificație a proectului Briand și să cunoaștem dispozițiunile generale cuprinse în răspunsurile guvernelor.

Proectul pentru organizarea statelor europene într'o asociațiune comună, a cărei structură și limite se vor determina, se sprijină pe un moment psihologic, pe un ideal moral și pe o imediată și vitală necesitate economică.

Un moment psihologic: Adoptarea și punerea în aplicațiune a planului Young, precum și reglementul general al datoriilor orientale, au stins o parte din resentimentele care înconjurau executarea zilnică a tratatelor. Obligațiunile economice și financiare, înăsprite prin garanțiile vizibile prevăzute de tratat, aveau o înfățișare politică și nenumărate organe de control pe care le-a desființat noul plan. Chestiuni litigioase și modalități de plată contestate au fost transformate, printr'un acord amiabil, în obligațiuni curente cu un caracter comercial obișnuit, între Franța

și Germania a intervenit o nouă lămurire și s'a desființat bariera pe care o constituia ocupațiunea Renaniei. Fără nici o utilitate militară de apărare, — fiindcă n'ar fi putut dura decît până în 1936, — ocupațiunea provinciilor germane nu avea decît valoarea unui gaj destinat să garanteze executarea obligațiunilor financiare. Semnificațiunea sa însă devenea politică și apăsa asupra relațiunilor franco-germane așa de grav, încît guvernul francez a părăsit-o îndată ce nu mai avea interes să o folosească ca un element considerabil în negociațiunile sale diplomatice.

Tratativele pentru transformarea regimului actual al Sarrei vor duce poate la un rezultat, care va contribui deasemenea să determine un punct de plecare necesar pentru posibilitatea organizării pacifice a Europei: acordul franco-german.

Reparațiunile orientale au fost fixate printr'un regulament general, în care sînt cuprinse totdeodată datoriile pentru bunurile cedate, datoriile succesorale, precum și modalitățile pentru despăgubirea optanților. In această parte a Europei, unde o conștiință mai fragedă despre umanitate nu prea rezistă asalturilor șovinismului, s'au introdus obligațiuni și garanții internaționale, menite să o atragă într'un sistem european și să deschidă, între statele care o compun, o eră de convențiuni economice și de acorduri politice.

Peste tot, în locul controverselor particulare și al șicanelor în jurul chestiunilor deschise, s'a substituit un plan general, creind o solidaritate de fapt între obligațiunile economice și financiare născute din războiu și asigurînd executarea lor printr'un sistem invizibil pentru cetățeanul mijlociu. Planul Young are deasemenea avantajul să lege interesele creditorilor cu acelea ale debitorilor, prin mobilizarea obligațiunilor. Creditul Germaniei nu poate fi menținut decît prin plata regulată a obligațiunilor distribuite pe piețele din toată lumea; iar creditorii de pretutindeni nu pot fi satisfăcuți decît prin reorganizarea și propășira finanțelor germane. El însuși constitue o prefață la un proect general de organizare comună a statelor europene.

Proectul d-lui Briand se adresează generației care a făcut războiul. Căci peste tot guvernele sînt compuse din oameni răniți până în suflet de ultimele atrocități, iar generația care se ridică are trupul și memoria marcate de ororile războiului. Acest proect vine la timpul său, fiindcă oamenii care îi vor auzi chemarea, n'au uitat încă recentele dezastre, dar au redobîndit poate demnitatea liberă a omului, pierdută în propriul său sacrificiu. Această desnădejde istorică cu care mii de ani am crezut în fatalitatea războiului, șovăe poate în fața încercărilor și realizărilor Societății Națiunilor și a metodelor nouă pe care organele ei le propun conștiinței guvernelor.

Un ideal moral: memoriul Briand își așează toată construcția pe ideia justiției internaționale. Idee popularizată de propaganda făcută în timpul războiului subt auspiciile manifestelor wilsoniene și consacrată de Societatea Națiunilor și de instanțele ei de judecată. Idee adoptată de nenumărate individualități și grupuri sociale în urma unei revizuiri de conștiință, ale cărei rezultate nu pot fi decît adoptarea acestui mijloc de onestitate și toleranță în locul tragicelor exaltări de până acum. Nu există progres în domeniul moralei colective decît pe urma pateticelor lecțiuni pe care ni le dau propriile noastre erori. Căile raționale nu se deschid umanității decît prin aceste înflăcărări.

Justiția internațională, garanție de ordine și mijloc de conservare, este combătută, printr'un paradox, de mediile reacționare. Această opoziție se face în numele suveranității Statului, a cărui eminentă demnitate ar fi ruinată dacă s'ar înclina în fața unei deciziuni de justiție, pe care, pe de altă parte, se fundează orice stat civilizat. Este amintirea privilegiului și puterii dezordonate din epoca feudală, care înduioșează încă pe reacționarii de astăzi. Este iluzia că în orice conflict noi sîntem mai tari și că justiția nu este decît un expedient bun pentru a fi folosit numai cînd forța nu reușește. Este revolta internă contra unei discipline care constitue una din rarele garanții de egalitate. Și, poate, deasemenea este unul din prestigiile epocii de eroism a civilizațiunii care se sfîrșește. Vico, în doctrina căruia se găsesc încă semne ale înțelepciunii actuale, pretindea că civilizațiunea parcurge trei faze: a divinului, a eroismului și a umanului. Spre această ultimă fază ne îndeamnă apelul d-lui Briand, care vede în organizarea justiției internaționale o colaborare conștientă a statelor la fundarea unei ordine bazate pe valori umane. O cît mai radicală eliminare a hazardului și înlocuirea lui progresivă prin instituțiuni raționale vor da civilizațiunii moderne o structură mai statornică și o mai nobilă înfățișare. Și aceasta nu se poate face decît prin introducerea justiției ca bază a raporturilor dintre grupurile naționale. Justiția, cu virtuțile sale de adaptare pașnică la condițiunile dinamice ale umanității, este un ideal cuprinzînd un nobil avînt și o conștiință gravă. Ei i se pot dedica sforțările actuale ale oamenilor de stat și ale colectivităților. Dar fără ea, orice încercare de apropiere pozitivă între state, prin crearea de convențiuni și de organe comune, este fără garanții și fără bază.

O vitală și imediată necesitate economică: reorganizarea economiilor naționale pe baza unor concepțiuni internaționale. In adevăr, statele europene păstrează încă în economia lor formulele la care au fost constrînse în timpul războiului. Tendințele de cooperare industrială, de raționalizare a producțiunii și de distribuire a creditului, pe care le adoptase Europa în preajma războiului, au fost întrerupte și ruinate de ostilități și de nevoia pentru fiecare națiune de a produce în interiorul său obiectele pe care le cerea consumațiunea internă. După războiu,

naţionalismele, care concentrase şi limitase viaţa naţiunii la singurele lor exigenţe, au dăinuit subt această formă ostilă impunînd statului încercări zadarnice de a înzestra naţiunea cu o economie şi o producţiune complecte, independente şi îndestulătoare pentru producţiunea populaţiunii. Astfel, dintr'o trecătoare eroare, care se justifica în împrejurări excepţionale, s'a făcut o doctrină de stat. Graniţe închise politiceşte şi economiceşte, intreprinderile industriale adaptate la nevoile războiului, credit zdruncinat şi ameninţat de nesiguranţa politică au continuat pînă astăzi, cînd falimentul lor definitiv a produs sărăcia Europei şi dezechilibrul ei.

* * *

Memoriul d-lui Briand cuprinde două direcţiuni generale:

1° Organizarea raţională a Europei, pe baza unui sistem de convenţiuni şi contracte internaţionale, este necesară vieţii însăşi şi propăşirii continentului. Această idee conduce la instituirea unui regim economic bazat poate pe o reţea de carteluri europene care să reglementeze producţia, să delimiteze debuşeurile, să stabilizeze preţurile şi să armonizeze condiţiunile tehnice din industriile continentale. Complectată cu o organizare generală a creditului, cu desfiinţarea prohibiţiunilor la import şi export, cu o unificare a sistemelor financiare, etc., aceasta constitue partea economică a planului de federalizare propus de ministrul francez guvernelor europene. Actuala dezorganizare a economiilor naţionale din toate statele, criza finanţelor publice, precum şi concurenţa americană înăsprită prin tarifele nouă vamale o justifică pe deantregul.

2° Cealaltă parte a memoriului urmăreşte mai ales instituirea unui regim politico-juridic în Europa, care să creeze raporturi pacifice între statele continentului, bazate pe un pact general de neagresiune şi a căror funcţionare normală să fie garantată de o justiţie internaţională puternic organizată. Astfel, Europa poate deveni un element esenţial într'o instituţiune universală consacrată operei de pace. D. Briand şi-a dat sama că incoerenţa Europei este prima piedică la organizarea universală a păcii.

Ambele părţi însă se reduc, în definitiv, la crearea unei juridicţiuni comune care să rezolve conflictele eventuale dintre state. Aci este ultima expresiune a problemei aşa cum se pune astăzi, fundamentul ei, condiţiunea sa de funcţionare. In domeniul econmic sau în cel juridic, ca şi pe planul politic membrii viitoarei federaţiuni vor avea nevoe de un organ de conciliaţiune şi de judecată capabil să dea o soluţiune diferendelor eventuale. Rolul justiţiei internaţionale stă nu numai în rezolvarea paşnică a conflictelor, dar şi în apropierea adevărată dintre state prin suprimarea lor comună la un principiu şi o juridicţiune uniformă şi la răspîndirea în opinia publică a unor valori de judecată unitare. Astfel se elimină unul din obstacolele cele mai considerabile la federalizarea Europei: principiul suveranităţii. Pe de o parte, statele apără egalitatea juridică menită să uşureze colaborarea lor; pe de alta, exigenţele lor excesive, bazate pe interpretarea absolută a suveranităţii, se reduc prin supunerea la o regulă de drept. Imperialismul modern se sprijină pe fundamentul juridic al suveranităţii. Orice veleitate de expansiune şi de dominaţie îşi găseşte justificarea în acest principiu, deasupra căruia nu stă nici o obligaţiune, nici o morală. Suveranitatea naţională a folosit odinioară formarea statelor naţionale şi a slujit la emanciparea claselor populare; astăzi poartă în ea forţe de expansiune şi de dezordine şi germenii opresiunii sociale. Veleităţile sale de şovinism stau în calea colaborării internaţionale. Statele nu sînt mai libere prinse în excesele şi erorile acestei ficţiuni decît supuse unei regule comune de drept. Cine poate pretinde că omul este mai liber subt ordinele oarbe ale hazardului istoric, decît cînd se supune unei încercări comune de a organiza justiţia umană ?

Dar d. Briand propune instituirea unor nouă raporturi economice nu numai ca să dea o soluţiune crizei actuale a economiei europene, dar d-sa vrea să introducă în acest sistem un germene de permanenţă şi să-i atribue o mai mare importanţă făcîndu-l punctul de plecare al unui regim de pace. Proectul d-sale ţine însă sama şi de contradicţiile active pe care le opun statele europene, în dorinţa lor de a-şi servi interesele particulare şi de a-şi garanta independenţa, şi chiar de prejudecăţile guvernelor de astăzi.

De aceia memoriul începe prin a propune o „uniune" europeană, şi nu o „unitate". Exemplul cunoscut al uniunilor de tot felul, care funcţionează deja in Europa, poate încuraja guvernele fără să se teamă de o atingere a independenţei politice a statelor. Nici existenţa lor constituţională, nici libertatea administraţiunilor naţionale nu sînt atinse prin acest fel de colaborare, care constă numai în alcătuirea raţională a unor categorii de producţii şi de distribuţie a produselor. O uniune federală poate găsi în funcţionarea actuală a cartelurilor internaţionale modelul instituţiunilor sale viitoare. Din punctul de vedere economic, ea are facultatea să aleagă sau să inventeze formule comportînd o mare diversitate în tipurile lor şi libertatea voită în structura şi aplicaţiunea lor. O uniune federală poate să însemneze înmulţirea şi reorganizarea uniunilor regionale actuale, fără să pretindă unificarea sistemelor de producţiune din punct de vedere tehnic sau juridic. Dar ea poate merge pînă la instituirea unor sisteme comune în producţia europeană prevăzute cu o administraţie şi un control unic. Colaborarea statelor poate progresa pe o scară nemărginită subt influenţa benefici-

ilor realizate prin înfăptuirea ei fragmentară. Sau se poate limita la cîteva experienţe particulare.

Uniunea federală concepută de memorandul francez va avea la bază un aşezămînt care să-i asigure stabilitatea necesară pentru orice întreprindere economică comună. Ideia de permanenţă, de durabilitate inspiră iniţiativa franceză. D. Briand nu se poate despărţi de noţiunea de securitate şi de garanţiile juridice pe care le comandă noua ordine internaţională precum şi spiritul francez. Aceastea sînt condiţiunile proectului actual care cuprinde dorinţa unei organizări comune şi permanente. Caracterul memorandului Briand stă în faptul că el nu se mărgineşte numai la găsirea unor soluţiuni particulare pentru criza actuală a Europei, ci urmăreşte introducerea unui regim de viaţă comun, o colaborare efectivă a statelor prin supunerea lor la cîteva regule de drept fundamentale. Comentatorii săi au vrut să-i micşoreze semnificaţia. Poate ca primele realizări să facă la fel. D. Briand însă a vizat mai sus. De aceia, dorinţa d-sale de a supune economicul politicului şi de a crea organele enumărate în proect. Această ierarhie între politic şi economic are o însemnătate de principiu, nu numai o utilitate tehnică. Ea cuprinde ideia de trăinicie prin aşezarea Europei subt inspiraţia unei nouă etice, şi pe baza unei ordine de drept internaţionale. Ea propune guvernelor cîteva reflexiuni generale asupra definiţiunii şi destinelor civilizaţiunii europene şi le artrage atenţiunea că viaţa naţiunilor este comandată de imperative umane veşnice. Ea introduce în preocupările zilnice ale politicei un element de idealism, destinat să îndulcească concepţiunile materialiste supuse crizei actuale.

Concepţia d-lui Briand nu poate dobîndi unitate şi amploare decît pe baza acestei distincţiuni de valoare dintre politic şi economic. Ea are însă şi o utilitate mai măruntă de care îşi dă sama oricine are o oarecare experienţă a conferinţelor internaţionale. Aproape niciodată o comisiune internaţională de experţi economici nu a putut să încline pretenţiunile naţionale în faţa unui sacrificiu necesar. Răspunderea este prea mare şi situaţiunea şi mentalitatea experţilor nu se pot ridica până la ea. Nu este locul aici să căutăm motive psihologice sau să supunem această chestiune la un examen particular. Nenumăratele conferinţe de după război dovedesc că avizul şi competinţa experţilor au fost necesare deciziunii oamenilor politici. Dar ele au fixat şi acest raport între unii şi alţii.

Primii alcătuesc planuri şi proecte; cei din urmă decid de măsura în care pot fi adoptate şi de aplicarea lor.

Dorinţa d-lui Briand este să supună la o concepţiune unică îmbunătăţirile particulare pe care le prevede pentru ramurile de viaţă ale statelor europene prin reorganizarea lor comună. Fiindcă aceasta înseamnează „politic". Altfel, politicul, în afară de prejudecăţile istorice, nu are nici un conţinut. Politic insemnează înfăţişarea din punct de vedere al statului a unui fenomen economic, social, etc. Structura însăşi, substanţa unui fenomen nu este niciodată politică, ea devine astfel prin integrarea fenomenului în corpul statului, echilibrarea lui în raport cu altele, legătura superioară dintre aceste elemente.

Memorandul Briand prevede adoptarea unui pact destinat să afirme comunitatea de vederi a noului grup regional, scopurile sale pacifice şi subordonarea lui faţă de regulele generale de organizare universală fundate şi practicate de Societatea Naţiunilor. Analogia cu pactele dela Locarno, precum şi amintirea explicită a principiilor cuprinse în pactul Societăţii Naţiunilor dau acestui proect semnificarea unei dezvoltări logice a concepţiei politice a d-lui Briand. Crescut din germenii aruncaţi de d-sa în pactele regionale şi în succesivele convenţiuni de arbitraj şi securitate, el tinde să consacre precauţiunile şi garanţiile cu care d. Briand vrea să înconjoare noua ordine politică din Europa. Guvernul romîn va trebui să acorde o atenţiune specială acestei virtualităţi din memoriul francez.

D. Briand, dorind să supună guvernelor un plan complet de organizare şi funcţionare a uniunii federale a Europei, a înscris în proectul său şi crearea unor organe concepute după modelul Societăţii Naţiunilor.

1. Un secretariat permanent destinat să studieze, în mod amănunţit, problemele europene, să asigure executarea administrativă a hotărîrilor comune, etc.

2. Un comitet politic permanent, — asemănător Consiliului Societăţii Naţiunilor, — compus numai dintr'un anumit număr de membri ai Uniunii, şi prevăzut cu o competenţă de ordin executiv.

3. O conferinţă europeană — corespunzătoare Adunării anuale a Societăţii Naţiunilor — organ reprezentativ şi responsabil, compus din reprezentanţii tuturor guvernelor membre ale Uniunii.

Toate aceste propoziţiuni particulare ca şi proectul însuşi, constituind numai o bază de discuţiune pentru prima conferinţă europeană, — care are loc în Ianuar, — pot fi modificate în conţinutul lor sau chiar suprimate pe deantregul. Fiindcă deacuma ele pot fi întîmpinate cu cîteva rezerve serioase, privitoare, mai ales, la definiţiunea şi funcţionarea comitetului politic permanent.

Proectul d-lui Briand sugerează cîteva întrebări şi este supus unei grave obiecţiuni. Ce se înţelege prin Europa? Care sînt statele care vor constitui noua uniune federală? Situaţiunea actuală a continentului, diversitatea sa politică, psihologia sa tulbure îngădue sau nu o astfel de organizare comună? Pro-

blema cea mai gravă însă este raportul dintre Uniunea federală și Societatea Națiunilor.

O definițiune a Europei nu este necesară pentru realizarea proectului Briand. Ea nu trebue căutată cu preciziunea pusă odinioară de Coudenhove-Kalergi și nici sprijinită, mai ales, pe elemente etnice și culturale O delimitare geografică, după obiceiul tradițional, pare suficientă pentru realizarea elementară a unei Uniuni federale, bazată pe o legătură foarte suplă a actualelor organisme istorice. Definițiunea implicată în memorandul francez pare fundată pe noțiunea de regiune, pe un element geografic. Este aceiași ca cea întrebuințată până acum de practica Societății Națiunilor, pe care nu trebue să o complice și să o tulbure nici una din discuțiunile cunoscute împrejurul elementelor misterioase care aduc tot atîtea motive de armonie cîte veleități de ostilitate. Anglia este liberă să determine ea însăși concesiunile pe care le poate face unei organizațiuni comune în raport cu avantajele pe care le-ar trage securitatea și bogăția sa. Rusia va judeca deasemenea în ce măsură pozițiunea sa geografică, doctrina pe care o servește guvernul său actual și interesele sale de tot felul îi îngădue să participe la anume instituțiuni europene comune. O bună organizare a economiilor naționale și o armonizare fecundă a lor, precum și un ideal de pace și de justiție internațională sînt nevoi și țeluri care pot satisface pe orice popor, fiindcă tind la garantarea existenței și propășirii lui libere.

Cît despre numeroasele dificultăți și neînțelegeri din sînul Europei actuale, ele nu pot fi ridicate ca obiecțiuni de principiu în fața unui plan de federalizare europeană, Acest plan urmărește tocmai să le găsească un remediu, păstrînd speranța că guvernele s'au convins că rezultatele obținute cu mijloacele de până acum s'au dovedit nefaste. Proectul caută să convingă popoarele să-și încline tendințele ostile în fața imperativelor comune pentru ca să dobîndească astfel puterea și libertatea de a-și cultiva fiecare virtuțile particulare. Astfel uniunea europeană se întîlnește cu Societatea Națiunilor. Contradicția practică dintre cele două instituțiuni este rezolvată de d. Briand prin trei afirmațiuni:

a) Uniunea federală propusă va avea caracterul unei înțelegeri regionale, prevăzută de pactul Societății Națiunilor, și existența sa legală va fi bazată pe articolul 21 din pact.

b) Această uniune va avea un raport de dependință față de Societatea Națiunilor și va fi supusă directivelor ei generale. Stabilirea acestei ierarhii se va verifica, mai ales, prin adoptarea de către Uniune a tuturor dispozițiunilor luate de Societatea Națiunilor, care rămîne singură capabilă să organizeze un regim de pace pe baze universale.

c) Există o delimitare de competință între cele două instituțiuni; Uniunea europeană avînd să se ocupe de probleme cu caracter local și Societatea Națiunilor avînd — în afară de studiul și rezolvarea oricărei chestiuni universale — misiunea unei instanțe de conciliațiune, arbitraj sau judecată pentru orice diferend internațional.

Precauțiunile luate de d. Briand nu rezolvă însă chestiunea. Aci stă cea mai gravă obiecțiune împotriva proectului d-sale. In mod practic, în existența sa efectivă și în funcționarea sa normală, Uniunea europeană va diminua competința Societății Națiunilor și îi va știrbi prestigiul. Sau va avea altă structură decît cea propusă prin proectul actual.

O Uniune europeană, cu organe independente și cu activitate proprie, va lua deciziuni care vor fi conforme cu directivele generale ale Societății Națiunilor sau deosebite de ele. In primul caz, ceilalți membri ai Societății Națiunilor nu vor avea decît de acceptat aceste hotărîri și rolul lor va fi atît de redus încît cu vremea nu îl vor mai exercita. In cealaltă ipoteză, adunările Societății Națiunilor nu vor putea determina o schimbare în orientarea anterioară a Uniunii europene. Și dacă ne gîndim că statele Americii de Sud au dus până acum, în dezbaterile Societății Națiunilor, un element de pace prin spiritul lor legal mai deaproape cu justiția internațională și mai puțin constrîns de interesele și ostilitățile europene, putem privi cu grijă anularea contribuțiunii lor la organizarea generală a păcii. Mă întreb în fine, dacă este un bun calcul politic al d-lui Briand acela de a îndepărta astăzi America de Sud de problemele europene, dat fiind că acele state au fost totdeauna sensibile la afinitățile lor istorice cu popoarele latine și și-au alăturat de interesele noastre aproape toate intervențiunile lor.

Societatea Națiunilor este universală prin fundamentul său teoretic, dar, fiind lipsită de participarea Statelor-Unite, Europa nu găsește, înăuntrul său, nici un alt grup care să-i echilibreze interesele. De aceia, aproape toate problemele discutate până acum au fost exclusiv dominate de elementul european, atît în alegerea cît și în desvoltarea și soluționarea lor. Mi-e teamă că Europa se va arăta mai divizată în conferințele sale, cînd ar discuta probleme importante, decît se înfățișează astăzi în colaborarea cu Societatea Națiunilor. Fiindcă acum este obligată să țină sama de voturile țărilor extraeuropene înaintea oricărei hotărîri, pe cînd atunci va fi liberă să manifeste propriile sale diviziuni.

Soluțiunea găsită în Septembre este intermediară. Conferința europeană face parte din organizarea normală a Societății Națiunilor și va funcționa ca un organism considerabil al ei. Se va ocupa cu probleme de imediat interes european, dar hotărîrile vor fi supuse ratificării adunărilor Societății Națiunilor.

Problema păcii nu se bifurcă; ea rămîne prima misiune a Societății Națiunilor. Guvernele europene pot atrage atențiunea asupra elementelor particulare pe care pacea se poate fonda în această parte a lumii. Dar și ele vor trebui să adopte cîteva principii nouă și direcțiuni comune, pentruca să pună existența națiunilor și prosperitatea lor subt protecțiunea păcii.

Statele ca și indivizii își pipăe libertatea în abuzurile ei.

Memoriul d-lui Briand le propune o morală nouă și face apel la voințele libere ale statelor să se încline în fața principiului de justiție. Astfel, fiecare stat va participa la o viață universală. Fiindcă epoca actuală este caracterizată prin lupta care se dă în lume pentru pătrunderea faptelor universale în cadrele naționale ale Societății și prin introducerea noțiunilor corespunzătoare în domeniul culturilor. Este poate o întoarcere către izvoarele unice ale spiritului, către condițiunile substanțiale ale existenței. Este poate o încercare de a justifica în fața eternității experiențele pe care le face umanitatea în trecătoarele ei organizațiuni regionale.

Const. I. Vișoianu

Miscellanea

Sărbătorirea d-lui M. Sadoveanu

Acordarea gloriei încă în timpul vieții lor, le e dat rar marilor artiști. Cazurile se pot cita: Victor Hugo, Voltaire și încă alți cîțiva. Implinind cincizeci de ani, d. M. Sadoveanu a fost serbat în mod unanim de întreaga suflare romînească. Revista noastră, al cărei trecut se confundă în parte și cu trecutul operei marelui scriitor, este în deosebi fericită. Fiindcă aci s'a scris cea mai mare parte din materialul critic asupra operii d-lui Sadoveanu, am lăsat ca omagiile și discuțiile să se facă cu ocazia apoteozei și în alte părți. Observăm numai că acest succes se datorește la trei motive principale. M. Sadoveanu e înainte de toate un mare artist, tot așa de mare ca Eminescu și Caragiale, și formează cu acești doi singura trinitate cu adevărat indiscutabilă a literaturii romînești. Limba pe care o minuește a atins subt pana sa culmi inabordabile. E maximum de perfecțiune permisă de posibilitățile limbii romînești.

Dar, oricît de mare artist ar fi fos, probabil că Sadoveanu n'ar fi fost așa de universal selecționat, dacă n'ar fi fost, în același timp, și un scriitor profund caracteristic acestei țări și acestui neam, dacă n'ar fi cîntat poezia inanalizabilă a cîmpiilor și dealurilor moldovenești, dacă n'ar fi animat straniu și exact în același timp epopeia națională.

La toate acestea se mai adaugă, fără îndoială, și proporțiile considerabile ale operei sale. Forța fecundității sale, vitalitatea sa artistică amintesc de marii creatori Balzac, Zola, Tolstoi. N'a fost un diletant pipernicit sau unul din acei artiști scrupuloși care scot două picături de esență dintr'un imens material, o viață întreagă.

M. Sadoveanu e azi cel mai mare și cel mai iubit scriitor național. Tînăr încă, gloria sa va crește mereu. In umbra ei, cei care se bucură mai mult, ne permitem să o mărturisim, sintem noi. — *M. R.*

Ravagiile obscurantismului

Un copil fanatizat de influențe și sugestii pernicioase a încercat să asasineze pe directorul unui mare ziar din Capitală, om idealist și profund onest, care nu comisese altă crimă decît că, în mod pașnic și cu toată blîndeța, își susținea cinstit ideile sale. Faptul a fost înfierat în mod quasi-unanim de lumea civilizată din această țară. Indignarea a fost generală. Nu vom mai reveni asupra faptului, așa de cunoscut, ci asupra consecințelor sale.

Indignarea aceasta produsă pretutindeni printre oamenii civilizați s'a coborit ea oare mai adînc? Va servi de învățătură tineretului care se ridică cu alte principii și cu alte moravuri decît acelea cu care eram deprinși? Căci orice se putea imputa țării noastre; o calitate avea indiscutabil: îi lipsea cruzimea bestială și gustul pentru sînge, caracteristice unor popoare balcanice. Dacă alunecăm pe această pantă, ne așteaptă zile grele. Condiția intelectualilor devine insuportabilă.

A fi intelectual înseamnă a gîndi liber. Știința și cultura n'au putut apărea în țări teroriste. Cum s'a spus, ideia se combate cu idee. Ea nu poate suferi alt tratament. Altfel se ofilește și dispare. Și doar excesul de cultură nu curge pe toate cărările. Inchiziția a distrus o țară înaripată și cavalerească: Spania. Va trebui să ne interzicem gîndul subt amenințarea revolverelor, să amuțim fantazia noastră spre a ne salva viața?

Momentele sînt mai grave și mai îngrijorătoare decît cred mulți, din acei deprinși cu scepticismul, cu zîmbetul ușor, cu atmosfera de farsă. Intelectualii, de orice nuanță, trebue să facă front comun. Și încă imediat. Să militeze și ei, odată, pentru propriul lor instinct de conservare.

Altfel, pot înceta de pe acum să scrie și să gîndească. Ar fi mai demn să o facem noi, ca o supremă grevă a spiritului, decît să ni se impună cu pumnul la gură. — *X. Y.*

Economie politică și literatură

Pe toate buzele, în toate gîndurile, aceiași chinuitoare întrebare. Ziarele deschid anchete, conferențiarii tratează de la tribune mereu același subiect. Puține țări au fost atinse mai grozav, mai definitiv de o criză așa de formidabilă ca noi. Fiecare se gîndește înfrigurat la ziua de mîne. Gîndurile și contemplațiile dezinteresate au pierit. „Primum vivere" se impune inexorabil. Pe această neliniște și îngrijorare generală nu poate înflori nici o veleitate de artă ori de cultură. Fiecare își face datoria, dar nimic mai mult. Crizele economice de un grad și o gravitate mai superficială pot fi stimulente. In orice caz pot rămînea indiferente producției literare și artistice. Crize de o gravitate așa de excepțională ating însă chiar rădăcina preocupărilor de ordin superior.

Cu toate acestea editurile mai lucrează încă, și revistele, două sau trei cîte au mai rămas, lucrează cu sacrificii imense. Nu numai un automatism profesional ne obligă să durăm, ci, mai ales, conștiința unei răspunderi.

Nu putem întrerupe continuitatea, nu putem opri mersul culturii în această țară așa de încercată, fiindcă, odată întrerupt, cine știe dacă și cînd va fi reluat. Pe poziții expuse și grele, trebue să rezistăm până la urmă. Plinius a continuat să-și redacteze opera, chiar cînd lava vulcanică invadase camera unde scria.

Dar mai este ceva. Arta e oricum o consolare și o distracție. Mizeria generală trebue alinată cu un cîntec oarecare. Celor necăjiți le trebue o mângiere. Aceasta n'o putem refuza. Misiunea artei de azi e mai umană, mai filantropică decît aceia a artei de ieri. Obligația e deci și mai imperioasă. Cît vom mai putea, ne vom face datoria. — *X. Y.*

Artă și cenzură

Totdeauna am fost surprins că nimeni nu e destul de surprins că, în plin secol al XX-lea, mai poate exista ceva care să se numească „cenzura filmelor". Cenzură în materie de artă! Cenzură în numele moralei, în numele conflictului posibil dintre frumusețã și moralitate! Incercați măcar să pronunțați asemenea cuvinte pentru literatură sau pentru pictură; în alfabetul cultural al veacului nostru, asta ar fi numai decît considerat ca cel mai autentic certificat de imbecilitate.

Totuși, comisii de cenzură există pentru filme. Și nu numai la noi, ci și în țări civilizate. E drept că, bunăoară în Franța, cronicarii cinematografici toți cîți sînt, ori de cîte ori pomenesc de existența cenzurii, vorbesc de ea cu o greață, cu o scîrbă și un dispreț care în Romînia nu există. Dar fenomenul curios nu e că o asemenea cenzură există, ci în faptul că opinia publică nu se gîndește să o măture. Publicul e deobiceiu feroce cînd e vorba de apărarea drepturilor sale, mai ales a celor două nevoi obștești fundamentale: *panem et circenses*. Frumusețea este valoarea la care opinia populară ține cel mai mult. Nici o considerație de politică sau de moralitate nu poate fi mai tare. Setea de distracție trece peste toate piedicile — chiar peste frontiere păzite cu puști. S'a relatat odată în ziarele romînești cum niște Basarabeni din nu mai știu ce localitate de pe Nistru treceau apa și se duceau pe pămîntul bolșevic să vadă un film, și după aceia se întorceau înapoi acasă. Baionetele deveneau neputincioase, mai mult chiar: inexistente, în fața nevoii de „circenses".

(In speță baionetele se duceau și ele, ca toată lumea, la cinematograf, pe malul din față...)

Așa dar: cum se face că nu se revoltă populația la ideia că niște domni, cea mai mare parte din ei complect străini de artă, se amestecă în plăcerea generală a națiunii și decid suveran asupra unei chestiuni care nu-i privește?

Este o problemă de psihologie socială foarte interesantă, la care vom încerca să răspundem.

Mai întâiu, dezinteresarea publică în materie de cenzură cinematografică are un motiv extrem de simplu: cinematograful nu este încă o artă. Are totul pentru a *putea* fi; dar preocupări străine de acele ale frumosului întîrzie evoluția ecranului spre adevărata mare artă. Filmul polițist; filmul bazat pe pulpe și pe „sex-apeal"; filmul cu cow-boys; filmul 100% vorbitor succedanat de teatru prost; super-revista-fast-lux; preocuparea documentară, instructivă și educativă, — iată cîteva categorii de piedici pe care comerțul și pedagogia le pun dezvoltării frumuseții în cinematograf.

In situația actuală, probele pe care le-a dat ecranul, titlurile lui de capacitate estetică nu-s nici multe, nici solide. Filmul este încă azi, într'o proporție de 99%, o „plăcere de sclavi și o distracție de analfabeți" — cum spune Georges Duhamel. Și atunci, e foarte explicabilă dezinteresarea publicului. Acolo unde nu e artă adevărată, cenzura poate să prospereze în voie. Publicul din toate cele cinci continente crede că cinematograful nu poate fi o artă egală cu celelalte arte mari, ca literatura, pictura, muzica. De sigur că se înșală. Dar nu se înșală deloc atunci cînd crede că, deocamdată, ecranul tolerează astăzi mult mai ușor filmul prost decît îl reclamă pe cel bun. Oricum însă—fie că se înșală sau nu—publicul socoate că cinematograful nu e o artă ca celelalte; această credință e o realitate; și ea tocmai explică indiferența populației față de comisiile de cenzură. De vreme ce problema frumuseții și a valorii estetice nu se pune — ce vreți să-i pese cetățeanului că niște domni taie niște filme proaste?

Dacă însă s'ar prinde de veste că ecranul poate fi o adevărată mare artă; dacă vre-o comisie din acestea ar avea buna inspirație să cenzureze un film foarte bun în numele moralei — atunci s'ar putea produce o reacțiune. Era cît p'aci ca o astfel de mișcare să aibă loc acum cîteva săptămîni în Romînia. Un membru din comisie, pentru motive care nu se pot exprima în cuvinte clare, socotea imoral un film intitulat „Der blaue Engel", care, din întîmplare, era o bucată de o artă desăvîrșită (în unele privinți, unul din cele mai bune filme din cîte am văzut vreodată). Eroul piesei este un profesor de liceu care cade victimă a unui amor senil pentru o damă de consumație dintr'un șantan de suburbie. In numele școlii ofensate, membrul comisiei de

cenzură cheamă la a doua reprezentație a filmului pe cîțiva profesori devotați, pe care îi întreabă, așa cum Marius Kikoș Rostogan întreba la examen pe tînărul Ftiriade: „Nu e așa, domnilor, că cutare și cutare...?" La care opinia publică a profesorimii, oglindind masele populare și credințele națiunii, răspundea răspicat: „Da, dom'le". O notă discordantă în acest vast plebiscit a adus d. profesor I. R. Pogoneanu. Contrar așteptărilor, d. I. R. P., deși profesor, deși bătrîn, și deși profesor de pedagogie — a găsit că filmul e foarte moral, că esteticul înobilează totul, că în felul acesta ar trebui scoasă din circulație toată opera lui Caragiale, etc., etc...

Impotriva d-lui Pogoneanu, cîteva doamne dăscălițe au spus: „Domnilor,... eu nu mă duc niciodată la cinematograf; dar pentru cei care se duc, ar trebui interzise nu numai filme ca acestea, dar toate filmele *lascive*". Un director de liceu a luat atunci cuvîntul pentru a ne povesti cum a pus odată la locul lui pe un destrăbălat de profesor de desemn care aduse în clasă o statue reprezentînd o Venus de Milo care era — spunea eminentul pedagog — „oarecum decoltată".

Asupra acestora, ședința a luat sfîrșit. Am simțit însă atunci cum un curent serios începu să se formeze. Scriitori și oameni de cultură au luat condeiul pentru a pleda în favoarea filmului în chestiune și în general împotriva amestecului amorului propriu profesional în chestiile de artă și de frumusețe. In fața primejdiei unei mișcări care să facă să apară instituția cenzurii ca ceva inutil și ridicol, comisia a avut o reacțiune de apărare. Afacerea a fost mușamalizată, moraliștii au capitulat, și filmul a fost admis.

Reflexiunile și constatările de mai sus sînt valabile pentru toate comisiile de cenzură cinematografică din lume. Firește, deciziile cenzorilor romîni au întotdeauna un supliment de pitoresc.

Astfel, citez cîteva întîmplări caracteristice. La un moment dat a fost interzis filmul „Vingt ans après" (după Dumas) pentrucă unul din episoade era decapitarea regelui Carol Stuart. Sau altă dată, un membru al comisiei de cenzură a cerut tăierea unui pasaj din filmul „Regele Jazzului" unde era vorba de trei girls îmbrăcate cu niște pantalonași de culori deosebite. Căci cele trei ismenuțe ale acestor doamne compuneau drapelul național maghiar... Și n'are nici un sens ca noi să facem, pe această cale, propagandă pentru dușmanul nostru dela Nord, etc., etc...

Să nu fie nimeni surprins. Așa-s comisiile de cenzură în general. Chiar cele necinematografice. Pe vremea cînd exista chestiunea principelui Carol, ministerul nostru de interne tăia pasajele din ziarele romîne unde era vorba de această chestiune. Doi distinși șefi de cabinet compuneau comisia. Misiunea ei era

să scoată dn texte tot ce era „prinţul Carol". Şi atunci, în loc de pildă de: „la meetingul de aviaţie, principele G. V. Bibescu..." puteam ceti: „la meetingul de aviaţie, apoi loc alb, apoi: G. V. Bibescu..." sau: „groaznicul incendiu din strada Carol" era înlocuit cu „groaznicul incendiu din strada puncte-puncte..."

Şi totuşi, deocamdată, o comisie de cenzură pentru filme este, într'o privinţă, o necesitate. E utilă în chiar interesul libertăţii. Pare paradoxal. Dar trebue să vorbim şi de această latură a chestiuii.

In celelalte arte, sancţiunea e succesul, respectiv insuccesul de vînzare. Publicul se poate apăra singur. In jurul unui roman, de pildă, critica literară porneşte o discuţie care, combinată cu opinia miilor de cetitori anonimi, stabileşte cu oarecare exactitate valoarea cărţii. Şi atunci numărul de exemplare cumpărate va varia proporţional.

In cazul cinematografului lucrurile nu stau tot aşa. Există o mulţime de oraşe unde nu e decît o singură sală de cinema. Spectatorul va trebui deci să înghită toate inepţiile. Boicotarea, de către consumator, a operelor proaste, e mai puţin liberă, mai puţin facilă. Trebue să li se dea acestora o mînă de ajutor. Trusturile producătorilor de filme au o putere de acţiune enormă; pot impune ce vor. Sînt ca un fel de Stat în Stat. Clientul nu se poate apăra ca împotriva altor mărfuri. Trebue deci, pentru restabilirea egalităţii şi libertăţii, să se intervină deasemeni cu o forţă suplimentară. Această forţă poate *deocamdată* să ia forma unei comisii de cenzură morală a filmelor. Dar nu aşa cum sînt cele de azi. Ar trebui comisiuni care să cenzureze, subt *pretext* de imoralitate, filmele *proaste*, şi numai pe acestea. Cele artisticeşte bune nu pot fi cenzurate. Frumuseţa este o valoare culturală cel puţin egală cu aceia a moralităţii, poate chiar superioară, căci cel mai adesea esteticul cuprinde eticul, frumosul înglobează dela sine moralul, generozitatea e mai fotogenică decît meschinăria, etc., etc...

Dar aceasta ridică o întreagă gravă problemă: aceia a raporturilor dintre artă şi morală.

Imoralitate artistică?

In contra imoralităţii răspîndite pe calea tiparului, ecranului, cuvîntului (direct sau prin radiofonie), nu este nevoie de comisii de cenzură ad-hoc. Codurile penale ale tuturor ţărilor prevăd dispoziţiuni împotriva obscenităţii şi pornografiei.

Să se observe însă că asemenea texte legislative nu-s aplicabile decît simplei obscenităţi şi purei pornografii (dacă se poate spune). De îndată ce opera în chestiune are o valoare artistică sigură, pornografia este oarecum reabilitată, obscenitatea e spălată de ruşine, şi articolul din cod devine inoperant.

In opera lui Anatole France găsim foarte des cuvinte care ar echivala cu romînescul tîrfă (catin), sau putoare (putain); odată e vorba de un popă foarte doct care, făcînd o disertaţie asupra nominaliştilor şi realiştilor, spune că unii susţin „qu'il n'y a que des pieds et des cus", pe cînd ceilalţi socot că „il n'y a que des pieds dans le cu résidant de toute éternité dans le sein de Dieu". In „Le lys rouge" ni se descrie în amănunţimi foarte concrete, actul sexual, peripeţiile unei şedinţe, alternanţele de repaos şi activitate, trecerile meşteşugite dela armistiţiu la asalt, etc., etc... In „La révolte des anges" ni se arată un arhanghel care satisface în chip foarte lumesc apetiturile unei graţioase tinere doamne. In „Crainquebille" apare cuvîntul „merde", etc., etc...

Am citat pe France pentru că el este şi azi idolul tineretului celor cinci continente, indiferent de păreri politice sau crez moral. Şi l-am mai citat şi pentrucă France a fost unul din premiaţii fundaţiunii Nobel, instituţie de un prestigiu moral mondial şi, pe deasupra, originară dintr'o ţară renumită pentru spiritul ei puritan.

Dar, fiindcă am vorbit de premiul Nobel, mai amintesc şi pe alt cîştigător al acestuia, pe polonezul Reymont. Una din nuvelele sale se termină cu următoarea scenă: Un soldat se află în faţa tribunalului militar. Curtea atunci îl întrebă: „Ai ceva de spus?". La care inculpatul răspunde: „Da. Puteţi să mă pupaţi undeva". Această frază, care, luată în ea însăşi, constitue o pornografie foarte eftină, este aşa de artistic plasată la acel sfîrşit de poveste încît ne dă fiori. Şi austera fundaţie Nobel a premiat opera în care figurează aceste scabroase cuvinte.

Nu mai înmulţim exemplele. Este limpede pentru oricine că, în faţa adevăratei arte, nu există pornografie. A o combate, înseamnă pur şi simplu a distruge o valoare culturală sigură, a o confisca din patrimoniul civilizaţiei, în beneficiul unei valori morale care în speţă nu există, care a fost sterilizată, prin frumuseţă, de orişice rest de murdărie. In schimb, a combate pornografia în operele care nu-s artisticeşte valabile, nu va jigni sentimentul libertăţii şi amorul culturii. Căci o operă de artă nereuşită artisticeşte este ca şi neexistentă; nimeni nu se gîndeşte să o apere. Şi dacă mai e şi obscenă pe deasupra, nimeni nu va fi stingherit de aplicarea codului penal.

Cum spuneam mai sus: Nimic din ce e artistic nu e scabros. Ceva mai mult: frumuseţa adevărată, nu-i niciodată excitantă sexualmente. O fată foarte frumoasă, un băiat foarte frumos nu deşteaptă nici-un gînd sexual. Chiar cînd modelul reprezintă tipic masculinitatea sau „sex-apeal"-ul feminin — ne gîndim nu la lucruri murdare şi concrete, ci la ideia în sine a amorului fizic, la conceptul pur al acuplării. Este înobilare generală în tot ceiace adevărata artă atinge. Iată de ce s'a putut spune că

esteticul de cele mai multe ori înglobează eticul, de ce frumosul cuprinde implicit moralul.

Totuși știm bine, din experiențe repetate, că există opere de artă, de pildă filme și mai ales romane, care sînt — cum se spune — *demoralizante*. Cărți ca „Martin Eden" de Jack London, sau „Der Fall Maurizius" de Jacob Wassermann ne lasă un gust amar și ne cufundă într'un fel de sumbră desnădejde. In aceste două povești este vorba de lupta omului cinstit și sincer împotriva ipocriziilor societății. Eroii furnizează maximul de efort care i se poate cere unei ființe omenești excepțional de înzestrate cu răbdare demnă și perseverență. Și în ambele cazuri, luptătorul e răpus. Martin ca și Maurizius se sinucid, se sinucid aproape exact la fel, asasinați de imoralitatea eternă a societăților omenești. Minciuna triumfă. Și triumful acesta e așa de elocvent redat, grație artei desăvîrșite a autorului, încît el apare cetitorului ca fatal și incurabil.

Cărți profund deprimante — asupra lor, și numai asupra lor se poate pune chestiunea vre-unui conflict posibil între artă și morală. Asemenea cărți nu-s ele oare imorale, pentru paralizia sufletească în care ne cufundă ? Problema merită să fie discutată.

Remarcăm mai întâiu că, în toate cazurile de artă epică, trebue să intervină acea categorie estetică fundamentală care se numește *tragic*.

In această privință, gînditorii, din cele mai vechi timpuri, au simțit că-i indispensabil să se introducă ceva din situația de *desnădejde*. Nu-i tragic ceiace termină în formă de „conte de fée". Incă Aristot făcea o teorie întreagă, cunoscută subt numele de „vină tragică". Trebue să existe o vină și o fatalitate, care aduc în mod necesar un desnodămînt nefericit și capitularea eroului în fața unui soi de imoralitate imanentă a lucrurilor.

Decît — această situație generală de desnădejde nu-i fără oarecare compensațiuni pentru cetitor sau spectator. In ochii acestuia, eroul dramei este de sigur un învins, și un învins definitiv. Dar el, pe de altă parte, apare ca un fel de simplu soldat, jertfit pentru o cauză în care nu s'a spus încă ultimul cuvînt. Moartea lui deschide larg poarta acelora, mulți, care vor lupta ca dînsul, care ca și el își vor frînge poate gîtul, din care însă, odată și odată, va eși însfîrșit luptătorul care învinge. La baza oricărui tragism veritabil se găsește această *rezervă mentală*, o speranță vagă într'o victorie finală viitoare. De altfel, e firesc să fie așa. Căci tragicul este în esență o dezadaptare între un individ și societate. Dar nu o dezadaptare — ca în cazul comicului — unde vina e a individului și unde, prin „brimada socială" a risului, readaptarea se face în chip firesc. Tragicul e o dezadaptare în care soluția e eroică și paradoxală, constînd dintr'o readaptare a societății întregi la crezul individual al unui singur om, o refacere a Totului după oglinda unei singure Părți. Iată de ce ar fi nenatural și neverosimil ca o asemenea enormă operațiune să fie realizată dintr'o dată, la prima încercare; am cădea în ridicolul romanelor foileton populate cu „redresseurs de torts" cărora toate le ies ca o pasiență. Pentruca să avem artă, trebue să avem verosimilitate. Cît despre nevoia noastră etică de a vedea binele, sinceritatea, generozitatea triumfînd — ea se satisface subt forma subtilă a acelei „rezerve mentale" a consumatorului de frumusețâ de care pomeneam mai sus.

Și nu cred că această teorie a tragicului să poată fi acuzată de imoralitate. Vreți o probă obiectivă? Vorbeam adineauri de premii Nobel. Ei bine, teoria aceasta a tragicului am expus-o, aproape textual, la Seminarul de estetică dela Facultatea de litere din București, unde am fost pe vremuri student. Și profesorul meu de atunci a socotit cu cale să premieze lucrarea. Un premiu școlar este desigur ceva mult mai modest decît unul Nobel; dar din punctul de vedere special al discuției noastre el este cel puțin tot atîta de probant...

Așa dar există romane demoralizante. Dar acest gen tragic de demoralizare este departe de a fi... imoral. Poate dimpotrivă.

Viața prostituatelor este încă un subiect care face să ciulească urechile cenzorilor. Am remarcat odată cum, în mod simultan, au apărut trei filme cu temă și mai ales cu final identic. Se numeau „Lady of chance", „Prizoniera" și „Asfalt". In tustrele era vorba de trei domnișoare de rele moravuri care în prima parte a poveștii își petrec orele libere asasinînd, excrocînd, șantajînd. Pela actul cinci, intervine *amorul*, reprezentat printr'un om cumsecade, în speță printr'un polițist. Subt atacul acestei forțe duble, unde Amor și Poliție lucrează în colaborare împotriva Luxurii, imoralitatea sucombă. Rezultatul-standard e următorul: „Trebue să-mi plătesc datoria către societate" — spune eroina No. 1; „mă duc să-mi ispășesc pedeapsa" — spune alta; „mai am un rest de osîndă" — spune eroina No. 3. Și toate, parcă ar fi fost înțelese între ele, chiamă de bună voie sergentul, și se lasă singure arestate: „Tu mi-ai deșteptat conștiința"; „tu mi-ai reînviat sufletul" — spun ele patetic lui Amor-Poliție ; „așteaptă-mă!" E sfîșietor de înduioșător de moral! Și toate astea pentrucă există, în diferitele state ale globului, comisiuni de cenzură cinematografică!

Am ales acest exemplu pentrucă ne arată limpede cum cenzura distruge arta și — lucru paradoxal — creează direct imoralitate.

Intr'adevăr. O operă de artă trebue să prezinte totul — inclusiv viața prostituatelor — așa cum e. Aceste sărmane ființe

desigur că au o „conștiință". Au poate, în unele privințe, mai multă decît burghezele care, ele, n'au prilej de remușcări. Și apoi, dintre toate remușcările, nici una nu-i așa de chinuitoare ca acele alternanțe între vițiu și virtute, care rod sufletul prostituatelor, intermitențele de căință și recădere. Suferința acestor femei este cu mult mai mare decît ni-o închipuim. Și o asemenea sbatere între dorința de a se salva și neputința de a rezista recăderii pe panta minimului efort al relelor năravuri, aceste dramatice oscilații — ce minunată temă pentru un roman sau pentru un film adevărat ! Intervenția cenzurii aci are deci ca prim rezultat sabotarea artei, înlocuirea ei cu ridicolul desnodămintelor-standard gen carte de cetire.

Dar, lucru curios, nu numai că arta e asasinată, dar imoralitatea, departe de a fi înlăturată, este din contra întărită. Căci să ne gîndim bine. O doamnă care ar azista la unul din filmele de mai sus, va avea tot dreptul să-și ție următorul discurs interior: „Pot perfect să-mi fac de cap; căci voi avea totdeauna vreme să mă îndrăgostesc de un chipeș gardist oarecare, și atunci, fără mult efort, mă voi reîntoarce cu plăcere la Societate și la Dumnezeu..."

Pe cînd lucrurile sînt prezentate așa cum sînt ele în realitate, vom fi desigur „demoralizați", dar alături de asta o profundă compătimire ne va cuprinde față de acele nefericite ființe care, prin firea lucrurilor din societatea de astăzi, nu *se mai pot ridica*. Este aci o vină tragică, pe care și-o împart deopotrivă societatea și femeile pierdute dintr'însa. Și o poftă generoasă de a îndrepta societatea va fi ultimul sentiment cu care vom părăsi lectura cărții sau reprezentarea filmului. Sentiment cu mult mai moral decît cel ce s'ar putea desprinde din spectacolul pueril al ex-bacantei devenite miraculos vestală.

Să nu uităm — pentru a încheia — că cel mai moral dintre sentimentele morale este așa-zisul sentiment de *umanitate*, stare sufletească complexă unde intră iertare, compătimire și, mai presus de toate, înțelegere a oricărui soi de existență omenească.

Dictonul francez „tout comprendre c'est tout pardonner" poate fi pus ca motto oricăreia din adevăratele opere de artă. Este formula care exprimă „teoria cunoașterii" proprie frumuseții. A cunoaște însamnă a iubi. Arta, mai bine chiar decît știința, ne învață acest lucru. Iată de ce ea presupune implicit morala. — *D. I. S.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Otilia Cazimir, *Cîntec de comoară.* Poezii. 1930.

Patria ei e Iașul. El e și patria tinereții mele. Il cunosc în toate ungherele și-l iubesc subt toate aspectele. Il iubesc în mirajul trecutului cu cetățile pitite pe crestele colinelor, în splendoarea apariției sale magice ca o *Fata Morgana* de pe ferestrele trenului, înainte de a intra în gară, ca și în sordida și pitoreasca înfățișare a mahalalelor sale, îngenunchiate la picioarele Tătărașilor. Il iubesc, așa cum îl cîntă Demostene Botez, în tristeța lui searbădă de oraș de provincie, pentru care nu mai există altă aventură decît moartea și alt spectacol de cît convoiul funebru care urcă spre culmile Tătărașilor, de unde „Eternitatea" își întinde brațele milostive și primitoare.

In tăcerea mîhnită a acestei cetăți vechi, cu năzuinți spre glorie neîmplinite, trăesc, singuratece și pline de fereală, paserile rare: intelectualii, gînditorii, creatorii, rămași acolo după ce alte stoluri de paseri strălucitoare și zglobii și-au luat zborul „spre alte țări de soare pline".

Pentru acești intelectuali singurătatea e un program, mai mult: o condiție de viață și de creațiune. Orașul azi căzut în amorțeală are un dar, o vrajă ascunsă: el dă copiilor săi autentici un suflet, pe care nici el nu-l poate mulțumi, dar nici vre-o altă parte a lumii, afară doar de aceea care se găsește între cerul înstelat și culmile munților.

Am mers de multe ori în pelerinaj spre acest lăcaș iubit al visurilor mele de altă dată. Arareori mi-am luat inima în dinți de am călcat singurătățile marelui nostru mag, G. Ibrăileanu. Dar niciodată până acum n'am avut îndrăzneala să pășesc pragul casei Otiliei Cazimir, deși am trecut pe subt ferestrele ei ca un adorator romantic, bine înțeles fără mandolină.

N'o cunosc deci pe Otilia Cazimir decît din fotografie ca oricare dintre cetitorii ei. Frunte înaltă și frumos boltită, subt care se adîncesc ochii mari cu privire lucidă și plină de curajul vieții, deci al suferinței. Pur în trăsături și fraged în înfățișare, chipul Otiliei Cazimir are totuși ceva net, hotărît și

bine delimitat în atitudine. Simți că această singuratecă se hrănește din viață, o viață care nu a izbutit nici să o zdrobească prin loviturile ei, nici să o înăbușe cu darurile și noroacele ei. E o singuratecă ce știe foarte bine să se împace cu existența. Trăește de sigur într'o lume cu totul deslipită de ceiace numim noi lume, o singurătate pe care noi, care trăim în lumea cea mai prozaică și mai realistă, în tumultul și vîltoarea unui vîrtej, abia putem să ne-o închipuim. Țara singurătății sale nu e Iașul, e un ținut mai sus de Cetățuie și de Socola, un ținut în care mijesc zorii unei lumi mai presus de suferință și de bucurie, lumea artei și a poeziei.

De aceia nu găsim efuziune în lirismul acestei desăvîrșite scriitoare. Ea-și hrănește cîntecul cu sufletul și sîngele ei, dar creează operă vie cu tainică putere proprie și existență separată. Palpită în ea numai parfumul sensibilității poetei.

Cuvintele cuminți și fără vină,
Hurmuz de crîng, mărgăritar sărac,
Le'nșir pe firul gîndului posac
Și le anin pe-o tufă de sulfină,
Să moară 'n vînt, în toamnă, și 'n lumină.

Această sensibilitate fie că freamătă de arsura unei dureri ascuțite, sau subt amenințarea unei tragedii necunoscute pe cale de a se înfăptui, pare numai un pretext de a zugrăvi o carte cu chipuri, în culori și lumini de o sălbatecă frăgezime, în semne de o telegrafie dramatică spre lumi de peste orizont, cu străluciri și umbre în contrast, cu o simplicitate de primitiv și o naivitate de copil subt forma cea mai rafinată și intenția cea mai pur intelectuală :

Se 'mpînzărește o înfiorare
Prin liniștea molatecă și moartă
Și-un fir de cînepă subțire,
Stă singurel pe miriștea deșartă
Și face semne nu știu cui în zare.
Doi brazi, sădiți de cine știe cine
In mijlocul cîmpiei de șiac,
Doi brazi ce vor fi fost odinioară
Inaltă strajă la o poartă de conac,
Bătrîni și resemnați, încep să moară
Cătînd adînc în depărtări străine
Să vadă cine vine.

Din poemele acestui ultim volum, se deslipește un patetic nou subt ușurința humoristică a versului, un patetic răsfrînt în imagini exagerate ca acele din vis, în expresiuni de sentimente crude, în izbucniri violente care rezumă stări complicate și le reduce în desemne de o simplificare și o naivitate

neprevăzută. Iar toate aceste numai spre a ne da acest minunat farmec al viziunii :

Mai pe'nserat ne vom uita 'mpreună
Cum se desface, limpede, din scamă
Un disc cu luciul galben, de alamă.
Ne-or spune oamenii de aci că-i lună,
Și că, la miez de noapte, un strigoi
Va bate 'n el c'un greu ciocan de umbră
Ca să vestească 'n lume moartea Toamnei....

In unele din poeme formele, culorile parcă se șterg, se resfiră într'o atmosferă supra-terestră, își pierd echilibrul și direcția, spre a nu lăsa decît culori și gesturi ce se îmbină la întîmplare în combinații delicioase copilărești și totuși de o profundă semnificație sufletească:

Cu o ușoară plăsmuire
In fum albastru și subțire
Se risipesc, pe zare, munții...

Și'n mîna mea, și'n gîndul meu,
Toți morții care dorm în mine
Incep deodată să se 'nchine,
Smeriți și triști lui Dumnezeu.

Cu fiecare volum, poezia Otiliei Cazimir aduce un aspect nou al sensibilității și o notă nouă în tehnica și în concepția noastră poetică. E un accent cu totul nou în această transparență cristalină a formei, în această spiritualizare a simțirii, atît de ușoară, de liberă și deslegată și totuși atît de grea de patimă omenească, atît de amară și dezolată în detașarea ei aparentă. E o asociație ciudată de ceva îngeresc și pur cu durerosul amar omenesc, care merită o analiză amănunțită și un studiu depășind cadrul unei simple recenzii. Un volum nou de Otilia Cazimir este o pagină nouă în istoria poeziei noastre.

Izabela Sadoveanu

* * *

Dr. Karl Kurt Klein, *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen* (Relațiile literare dintre Sași și Romîni), Heidelberg, 1929, 150 p.

Rolul cultural al Sașilor în trecutul poporului nostru e bine cunoscut în ce privește viața de stat, acea economică și artistică.

Dar între popoare, care au trăit aproape opt secole pe același sol și al căror destin istoric a fost împletit din vicisitudini comune, nu poate fi vorba de o influență unilaterală, ci,

ca în toate relațiile de vecinătate și tovărășie, de schimburi și împrumuturi reciproce.

Rominii, cum era firesc, au influențat și ei pe Sași, în ce privește limba, iar trăsăturile ca și problemele Romînismului s'au oglindit în literatura populară săsească și mai ales timp de patru secole în literatura lor cultă, în acea scrisă în limba latină din epoca Umanismului ca și în acea scrisă în limba lor națională, din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea.

Un tînăr invățat și istoric literar, d. Dr. Karl Kurt Klein, docent la universitatea din Iași și cunoscut prin lucrări serioase asupra literaturii săsești din cursul secolului trecut și din vremea de azi („Die deutsche Literatur Siebenbürgens im Ausgange des 19. und im 20. Jahrhundert", Iena 1925 și „Ostland Dichter", Brașov, 1926), a avut idea de a trata acest subiect cu toată amploarea cuvenită, într'o solidă și erudită monografie „Rumänisch-Deutsche Literaturbeziehungen", apărută la Heidelberg, anul trecut.

Fără a insista asupra literaturii populare săsești în care tipul Romînului apare expansiv, ospitalier, prietenos, în contrast cu acel al Sasului, încet, posomorit și închis, merită să ne oprim asupra părții celei mai intense și interesante a lucrării d-lui Klein, aceia în care e vorba de date romînești din literatura săsească cultă.

Cel mai vechiu document în această privință pare a fi din secolul al XV-lea cînd cruzimile lui Vlad Țepeș, care a tras în țapă la Brașov cîteva mii de Sași, și-au găsit ecou în poemul de 107 strofe al lui Mihail Beheim (1416-1478), neastîmpăratul țesător și cîntăreț de la curtea lui Frederic al III-lea.

Epoca însă a celei mai intense activități culturale și spirituale a Sașilor din Ardeal a fost fără îndoială secolul al XVI-lea, secolul Umanismului și al Reformei.

In această vreme, în care în școlile săsești se învață în limba latină și în unele în acea greacă și ebraică, în orașul Bistrița ca și în Moldova, învățați sași știind, după cum a arătat d. Drăgan, să scrie cu litere cirilice, au tradus texte din vechea slavonă, în romînește. Ce i-a îndemnat la aceasta? S'a scris de unii din istoricii noștri că mobilul acțiunii lor a fost setea cîștigului material. D. Klein susține dimpotrivă că acest mobil a fost numai zelul religios, dorința de a răspîndi învățătura protestantă în sînul popoarelor de altă credință și insistă asupra spiritului de jertfă al patricienilor Sași din Brașov, care, însărcinînd pe Coresi cu tipărirea Evangheliilor, au pus temelia acelei mișcări spirituale, care e la originea literaturii noastre.

Conștiința Sașilor de a fi în Orient stegarii unei culturi originale și a unui sentiment cosmic e vizibilă în „Cosmographia" lui Johann Honter (1498-1549) din Brașov, renumitul

geograf și reformator al Ardealului, atît de mîndru de gloria orașului său natal. Creștinismul său care se închide în limitele luteranismului îl face să vorbească, în treacăt numai, de „Valahii nomazi".

In schimb, Georg Reicherstorffer din Sibiu, în lucrările sale „Moldaviae quae olim Daciae pars Chorographia" Viena 1541 și „Chorographia Transilvaniae" Viena 1550 dedicată compatriotului său romîn din Sibiu, Nikolaus Olah, descrie pe Romîni, pe care, ca ambasador în mai multe rînduri al regelui Ferdinand în Moldova, îi cunoștea bine, ca „genus hominum durissimum", aducînd dovezi linguistice despre originea lor latină.

Umanismul a avut însă un poet însemnat în Christian Schesaeus din Mediaș (1540-1585), laureat la Wittenberg și pastor în orașul său natal.

In epopeea sa, scrisă în latinește „Ruina Pannonica", apărută la 1581 la Wittenberg, el descrie din punct de vedere ardelenesc lupta creștinilor contra Semilunei și evenimentele care au avut loc în principate dela moartea lui Zapolya 1540, până la 1570. In cîntecul VII, intitulat „Casus tristissimus Despotae Moldaviae Iacobi Heraclidis Basilici", el povestește domnia de doi ani (1561-1563) a cunoscutului aventurier grec. Partizan și apărător al lui Despot, el are cuvinte aspre împotriva poporului moldovan, dar mai ales împotriva boierilor conrupți și a călugărilor leneși. Atitudinea răuvoitoare a lui Schesaeus față de Moldoveni își are firește explicația, în cultura și credința lui. Campion al culturii occidentale și al creștinătății împotriva Turcilor, el nu poate să vadă în Moldoveni, în această vreme supuși sau aliați Turcilor, decît dușmani.

Cunoștința evenimentelor, popoarelor și a Rominilor din Ardeal, Schesaeus o avea de sigur din experiența lui proprie, dar, în ce privește Despot, el a utilizat probabil informațiile pe care i le-a procurat Johann Sommer, un alt umanist poet, care conduce cîtva timp școala luterană, înființată la Cotnar de Despot.

Născut la 1545 la Pirna, în Saxonia, student la Francfurt, Sommer intră în serviciul lui Despot și, la căderea acestuia, izbutește să fugă peste munți, la Brașov, unde funcționează cîțiva ani ca rector al gimnaziului de acolo. Suspectat de arianism în 1565, el e nevoit să părăsească orașul. Intre 1568-1570, e rector la Bistrița, dar trebue să plece și de aici la Cluj, unde moare în 1574, de ciumă.

De la Sommer a rămas un ciclu de 15 elegii „De clade Moldavica", scris la Bistrița în 1568, adică cinci ani după ce părăsise Moldova. El zugrăvește în versurile lui pe Despot, ca pe un principe cu cele mai nobile intențiuni și se oprește pe

larg asupra faptelor domniei lui, a oamenilor și chiar a codrilor Moldovei.

Figură curioasă și enigmatică, Sommer pare a fi fost unul din umaniștii cei mai înzestrați ai vremii lui, mînuind în latinește versul elegiac cu aceiași virtuozitate cu care Schesaeus minuește pe cel eroic. Contemporanii au văzut în el un mare poet, dar un rău creștin.

Secolul al XVIII-lea în care Ardealul devine teatrul războaielor dintre Austriaici și Turci, e pentru Sași „das schwerste Jahrhundert". Iar cînd, în ultimii ani ai secolului, lupta se sfîrșește cu victoria Austriei, Sașii nu mai pot juca același rol cultural ca odinioară, atunci cînd Ardealul era independent.

De aceia cultura lor, care în timpul Umanismului avea un caracter ofensiv ia acum o atitudine mai mult defensivă. Și dacă învățați sași ca Töppelt sau Trost, se ocupă în cercetările lor de celelalte popoare ale Ardealului, ei o fac numai în legătură cu problemele vieții săsești.

In ce privește raporturile Sașilor cu Romînii, intervine însă o schimbare, în legătură cu pericolul turcesc.

Pe cînd un Schesaeus văzuse în Romîni pe aliații Turcilor și prin urmare dușmani, în cursul secolului al XVII-lea de mai multe ori Sașii au găsit în Moldoveni sau Munteni niște tovarăși de luptă.

Așa în lunga „Historie von dem Bathory Gabor" a lui Simon Paulinus, mort la 1628, se vorbește pe larg despre domnia voivodului muntean Radu Șerban (1602-1611) ca și despre misiunea judelui de Brașov Michael Weiss (1569-1612) la curtea lui Constantin Movilă al Moldovei.

Deasemeni, pastorul din Brașov, Petrus Mederus (1602-1678) a descris, într'un poem, lupta de la Șoplea 1655 în care oastea lui George Racoți al II-lea și miliția brașoveană au ajutat pe Constantin Basarab, să învingă pe Hrizea și pe seimenii răsculați.

Secolul al XVII-lea e în Ardeal, ca și în țările din Apus, epoca barocului, a exagerării eroice și a contrastelor sufletești. O figură interesantă a acestei epoci e Valentin Franck von Franckenstein (1642-1697) nobil din Sibiu și burgraf al Turnului roș, poet, om de stat și gînditor preocupat de probleme filozofice. Bun cunoscător al limbii romîne și prieten cu Mihail Halici din Caransebeș, cu care a fost coleg la gimnaziul din Sibiu, el a tradus sau imitat în „Hecatombe Sententiarum Ovidianarum" apărută la Sibiu 1679, unele pasaje din poetul latin în versuri săsești, ungurești și, ce e mai important, romînești, versuri care dovedesc facilitate în mînuirea limbii și uneori avînt.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, numeroși emigranți sași se stabilesc în principate.

Cel mai însemnat din aceștia e fără îndoială Christian Flechtenmacher (1785-1843). Originar din Brașov, el a fost chemat la Iași în 1813 de domn, prin mijlocirea boerilor Sturza, pentru a redacta faimosul cod Calimah. Mare jurist și profesor de limba germană la gimnaziul vasilian, Flechtenmacher a compus și poezii de ocazie, în limba romînă și germană.

„Zum neuen Jahre 1839" glorifică faptele eroice ale trecutului romînesc, pe Ștefan și pe Huniade, iar în altă poezie, intitulată „Cultura", Flechtenmacher își exprimă admirația pentru poeții Văcărescu și Eliade. Amic cu Asachi și C. Negruți, el a lansat trupa germană de actori, care a jucat întâiu la Iași în 1812 și împreună cu Asachi a avut o parte hotărîtoare la fundarea conservatorului de muzică. Dispozițiile artistice le-a moștenit, de altfel, fiul său Alexandru, unul din primii compozitori moldoveni.

In prima jumătate a secolului al XIX-lea literatura săsească e reprezentată prin două personalități puternice, Daniel Roth și Iosef Marlin. Activitatea lor publicistică se desfășoară în jurul revoluției de la 1848 și e în cea mai strînsă legătură cu poporul romîn.

Problema dominantă a Ardealului, în deceniul care a precedat revoluția, era opoziția îndîrjită a Romînilor și Sașilor împotriva introducerii limbii maghiare ca limbă oficială, ca și împotriva Uniunii Ardealului cu Ungaria. In Mai 1848, a apărut la Sibiu o broșură anonimă „Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dakoromanische Monarchie". In ea, autorul se declară contra Uniunii, pentru o alianță a Sașilor cu Romînii și întemeierea unui stat dacoromîn, care să cuprindă Ardealul, Moldova și Muntenia, subt sceptrul împăratului de la Viena.

Fără Ardeal, scria el, Moldova și Muntenia, chiar unite, nu pot avea viitor; iar prin formațiunea noului stat, Sașii nu au ce pierde, dimpotrivă se vor putea desvolta mai temeinic, pe tărîmul național. Autorul acestei broșuri nu era altul decît pastorul Daniel Roth (1800-1859) ale cărui sentimente filoromîne își au fără îndoială originea în vremea cînd păstorise, între anii 1826-1830, comunitatea evanghelică din Iași, al cărei epitrop era Flechtenmacher. Reîntors în Ardeal, după ce studiase la München medicina, și urmărit la 1849 de Unguri, Roth se refugiază la Rîmnicul Vîlcei, unde e cîtva timp medic al orașului, apoi la Iași, unde moare la 1859.

Povestitor și dramaturg destul de cetit odinioară, Daniel Roth tratează în una din nuvelele lui „Die Nonne aus den Karpathen" apărută în 1864, un subiect luat din istoria romînească: asasinarea lui Mihnea cel rău de către Dimitrie Iaxici, la Sibiu, în 1510. Comparînd această nuvelă cu „Mihnea cel rău" a lui Odobescu, d. Klein o găsește superioară, în ce

priveşte compoziţia ca şi imaginea mai veridică a nobilimii valahe de atunci.

In altă nuvelă, „Der Pfarrhof von Klenischenk", scrisă în acelaşi an şi în care se vede influenţa lui Walter Scott, Roth evoacă revolta Curuţilor din secolul al XVIII-lea şi zugrăveşte un ţăran romîn Mustez, figură redată în trăsături romantice, în care sînt însă incarnate credinţa şi cinstea, ca însuşiri ale poporului nostru.

Iosef Marlin născut la 1824, e fiul unui funcţionar din Mühlbach. Ştia de mic romîneşte şi de la şaisprezece ani a cutreerat munţii Huniedioarei, cadru al povestirilor lui de mai tîrziu. La Viena, unde studiază teologia, îl vedem preocupat de soarta popoarelor din Orient, visînd eliberarea lor de subt jugul austriac şi turc şi publicînd chiar o disertaţie asupra literaturii Romînilor şi Valahilor.

In opoziţie cu Roth, Marlin e un adept al ideologiei liberale a stîngii radicale şi entuziasmul pentru drepturile tuturor naţiilor oprimate îl atrage în timpul revoltei în tabăra maghiară şi îl face să se înroleze în garda naţională, la Pesta. In „Pester Zeitung" el publică programul său politic, în care îndeamnă pe Saşii din Ardeal să accepte Uniunea cu Ungaria, cerînd însă, în acelaşi timp, emanciparea completă politică şi confesională a Romînilor. Entuziasmul său pentru Unguri nu e însă de lungă durată şi înţelegînd repede că libertatea maghiară nu e şi emanciparea generală a popoarelor, el părăseşte gazeta pe care o redacta, atunci cînd trupele lui Kossuth ocupă Pesta, fugind la Presburg, unde era cartierul austriac. Aici e însă doborît de holeră, în ziua de 31 Mai 1849.

Prima lucrare a lui Marlin, publicată în revista vieneză a lui Adolf Schmidt în 1846, e un studiu critic asupra originii, limbii şi istoriei Romînilor, asupra literaturii romîne vechi şi a celei populare, din care traduce în versuri izbutite, douăsprezece cîntece. In încercările poetice rămase dela dînsul, Romînii au o parte însemnată. „Baba Noak, der Walache" e o evocare viguroasă şi vie a vestitului căpitan al lui Mihai.

Dar destinul tragic al poporului romîn din Ardeal ca şi dorul lui aprins de libertate sînt înfăţişate, mai ales, într'un roman neisprăvit al lui Marlin „Horra". Răscoala Moţilor e privită prin prisma ideilor liberale şi a sentimentelor romantico-politice, inspirate de revoluţia franceză. Vedem aici pe un tînăr sas Johannes Auner, în care Marlin a pus mult din propriul lui suflet, mînat de convingerile lui politice în tabăra lui Horia, unde participînd la evenimente, judecă în acelaşi timp cauzele şi efectele răscoalei. Horia a fost înfrînt, după el, fiindcă a trădat cauza libertăţii şi, după ce şi-a satisfăcut dorinţa dreaptă a răzbunării, a voit să fie rege.

Căci ideia libertăţii ca singurul lucru care sfinţeşte revoluţia, e credinţa adîncă a acestui poet, fără îndoială o nobilă şi seducătoare figură a unei epoci din cele mai agitate.

Lucrarea d-lui Klein se sfîrşeşte aici, dar d-sa ne făgăduește un alt volum, care va avea ca obiect relaţiile literare saso-romîne, din a doua jumătate a secolului trecut.

Deşi literatura săsească ocupă între literaturile europene şi chiar între cele germane un loc modest, ea nu e totuşi fără însemnătate pentru poporul al cărui suflet l-a întrupat în cursul vremilor, iar perspectiva şi punctul de vedere din care o îmbrăţişează d. Dr. Klein, dau cercetărilor sale un caracter cu deosebire interesant şi pentru noi Romînii.

Octav Botez

* * *

Mathieu G. Nicolau, *L'origine du «Cursus» rythmique et les débuts de l'accent d'intensité en latin.* Paris, Ed. „Les Belles Lettres", 1930 In 8°, VIII + 161 pag.

Cursus-ul despre care tratează cartea compatriotului nostru Nicolau este „ritmul datorit unei succesiuni determinate de silabe accentuate şi neaccentuate, pe care o găsim la sfîrşitul frazelor...". Acest cursus a fost utilizat în evul mediu, ca ornamentare a prozei. Sînt bine cunoscute clauzulele din proza lui Cicero şi a altor scriitori clasici, care constitue şi ele un ritm al sfîrşitului de frază. Diferenţa esenţială între cele două procedee e că, pe cînd în epoca clasică ritmul e bazat pe deosebirile de cantitate între vocale, cursusul se bazează pe accent.

Originea şi data apariţiei procedeului au fost mult discutate, fără ca vreunul din cercetătorii de până acum să le fi lămurit în mod satisfăcător. Şi e interesant ca aceste fapte să fie lămurite, căci ele interesează nu numai studiile de ritm ci şi linguistica, literatura şi chiar istoria. Dar pentru a studia cursusul, e nevoie să se discute natura accentului latin, problemă din cele mai delicate, asupra căreia până astăzi există două feluri de a vedea. Apoi trebue să fie puşi la contribuţie gramaticii latini şi nimic nu e mai greu decît să stabileşti în mod exact ce înseamnă fiecare termen tehnic în parte din cei întrebuinţaţi în gramatica latină.

Pentru oricine admite teoria accentului muzical în latineşte, e evident că în proza latină nu se va găsi nimic asemănător cursusului din evul mediu, căci clauzulele clasice se bazează pe cantitatea silabică. De aici rezultă că ritmul pe care-l găsim în evul mediu nu poate apărea decît atunci cînd accentul muzical se transformă în accent de intensitate. Dar data acestei transformări n'a fost stabilită până acum. D. Nicolau, bazîndu-se în special pe textele gramaticilor vechi, arată cum, în secolul al treilea, ne găsim în faţa unui nou gen de accent,

care a adus după sine pierderea diferenţelor cantitative între vocale.

Dar asta nu înseamnă că se poate stabili o dată precisă pentru aceste transformări, în legătură cu modificările sociale suferite de imperiul roman. Cu multă dreptate, d. Nicolau respinge această idee simplistă şi arată că renovarea ritmului este anunţată încă din secolul întâiu, de sistemul ritmic al lui Claudius Bassus. Triumful definitiv al metricei nouă nu are loc decît la sfîrşitul secolului al treilea, odată cu opera gramaticului Sacerdos. Acest autor a fost neglijat până acum, căci era considerat ca un ignorant. In adevăr, el expune o stare de fapte care nu se potriveşte de loc cu ceiace cunoaştem noi din latina clasică. D. Nicolau arată însă că Sacerdos are dreptate să se abată de la învăţămîntul tradiţional, deoarece în vremea lui nici accentul, nici cantitatea, nici prosodia nu mai sînt cele din vremea lui Cicero. Pare definitiv dovedit că ritmul preconizat de acest autor este acelaşi cu cursusul din evul mediu.

Lucrarea aceasta atît de merituoasă a fost apreciată la adevărata ei valoare în Franţa, deoarece a fost publicată de societatea de studii latine, a fost acceptată ca memoriu pentru obţinerea titlului de elev diplomat al şcoalei de înalte studii şi în sfîrşit a fost premiată de academia de inscripţii. Succesul acesta al unui compatriot al nostru ne bucură şi ne face mîndri, cu drept cuvînt, şi pe noi.

Cîteva simple observaţii de amănunt: dintr'o scăpare din vedere, evident, la pag. 2 e citat *iuuetis* ca exemplu de trisilab cu penultima scurtă (accentul e notat corect pe *e*); la pag. 70 în *datas a Summo*, *a* e notat, desigur tot printr'un lapsus, ca scurt; la pag. 107, după ce ni se arată că pentru Sacerdos lungirea prin poziţie nu mai există, ni se citează ca dovadă un vers unde totuşi *colentem* are ultimele două silabe lungi, fapt care trebuia explicat, dacă se poate.

Această dare de samă ar avea o lipsă pe care nu mi-aşi erta-o dacă aşi încheia fără a semnala că lucrarea d-lui Nicolau e scrisă într'o franţuzească impecabilă, fără nici una din acele stîngăcii care trădează pe străin, chiar cînd nu face propriu zis greşeli de limbă. Expunerea e destul de greu de urmărit, dar aceasta nu din vina autorului: problema discutată e din cele mai complicate şi redactarea d-lui Nicolau e foarte concisă, ceiace e departe de a constitui un defect.

* * *

Constantin I. Balmuş, *Etude sur le style de Saint Augustin.* Paris. Ed. „Les Belles Lettres", 1930 In-8°. 327 pag 35 fr.

Până mai acum cîţiva ani, Rominia nu produsese mai nimic în domeniul limbii latine, iar puţinul care se făcuse

fusese publicat mai cu samă în romîneşte. In ultimul timp, s'au înmulţit considerabil producţiile romîneşti în această ramură atît de grea a ştiinţei şi, fenomen îmbucurător, multe din ele se prezintă subt patronajul societăţilor ştiinţifice franceze. Astfel, în mai puţin de un an, au apărut în Franţa cartea d-lui Nicolau (examinată mai sus), una a d-lui Lişcu despre limba lui Cicero (n'am avut încă ocazia să văd acest volum) şi volumul citat al d-lui Balmuş, de la Universitatea din Iaşi.

Sfîntul Augustin e de sigur cel mai important autor latin din perioada creştină. Totuşi stilul lui n'a fost examinat până astăzi într'o lucrare de ansamblu. Şi era interesant ca această examinare să fie făcută, între altele, şi pentru că autorul lui *De civitate Dei* este un stilist de frunte şi un îndrăzneţ inovator în materie de limbă literară. Trebue deci să mulţumim d-lui Balmuş că a luat asupra sa sarcina acestui studiu.

Primul capitol al lucrării e intitulat „Alegerea cuvintelor". E vorba deci de un studiu de vocabular. Studiu important, mai cu samă pentru un spirit de talia lui Augustin. D. Balmuş se mărgineşte să studieze numai două din operele Sfîntului Augustin, lucru foarte explicabil şi perfect acceptabil. Dar, în cazul acesta, subiectul aşa restrîns trebuia să fie tratat până la epuizarea completă. Or, autorul n'a făcut toate statisticele care se puteau face. In nota de la p. 28, ni se spune că substantivele terminate în *-tor* sînt citate numai în măsura în care sînt pomenite de dicţionare. Dar dicţionarele latine au lacune foarte grave şi, uneori, nici nu li se poate cere să citeze toate pasajele în care se întîlneşte un cuvînt. Tot aşa, la p. 55 şi 65, autorul ne spune că, în altă chestie, n'a făcut o statistică personală. Dar tocmai acesta este rostul unei monografii ca cea de faţă: să facă toate statisticele şi toate anchetele posibile, pentru ca subiectul ales spre tratare să fie definitiv epuizat.

Inainte de a ni se vorbi de arhaisme sau de vulgarisme, cum şi de cuvintele create de un autor, ar trebui să ni se arate care sînt mijloacele de a stabili dacă un cuvînt e arhaic, vulgar sau creat de autorul în chestie. Altfel răminem surprinşi cînd găsim, la p. 70, citat ca arhaism, cuvîntul *defritum*, care se găseşte la tot felul de scriitori din epoca imperială: Martial, Charisius, Celsius, Apicius, Isidor, etc. Cred că era locul aici să se pună la contribuţie vocabularul limbilor romanice, în măsura în care cuvintele savante, deşi vechi, pot fi deosebite de cele vulgare. S'ar fi putut constata de pildă că *putor* e un cuvînt bine cunoscut în toate limbile romanice şi desigur nu în cercurile cele mai distinse. Aportul limbilor romanice se mărgineşte în general la datele limbii ro-

mine, ceiace e neîndestulător și, de altfel, surprinzător pentru o carte care se adresează publicului de limbă franceză.

Fără îndoială că avem de aface cu simple scăpări din vedere cînd d. Balmuș trece pe *venire* la compusele lui *ire* (pp. 192 și 294) și în schimb, la p. 296, desparte pe *ebrius* de *sobrius*, pe *mens* de *amens*.

Cu aceasta am isprăvit cam tot ce aveam de reproșat capitolului de vocabular. Trebue să adaug că acest capitol nu formează decît o mică parte a volumului și că restul de cinci capitole, care tratează despre ordinea cuvintelor, construcția frazelor, varietatea stilului, căutarea amploarei, și culoarea oratorică și poetică, deci materii care constitue subiectul propriu zis al stilisticei, sînt mult mai bine compuse. In acest domeniu, d. Balmuș dovedește o stăpînire temeinică a problemelor.

Cercetările au amploarea cuvenită, faptele se găsesc strînse toate și sînt grupate după criteriile cele mai logice, iar concluzia fiecărui capitol pune bine în lumină particularitățile stilistice ale Sfîntului Augustin. D. Balmuș nu e numai un cercetător minuțios, care știe să adune cu precizie materialul, ci și un perfect om de gust, care poate face aprecierile cele mai fine cu privire la arta scrierii. Intinsele d-sale lecturi din cele mai felurite domenii i-au permis să facă apropieri între stilistica limbii latine și literaturile moderne, apropieri care explică sau pun într'o lumină nouă particularitățile neînțelese până astăzi ale stilului latin. E, în deosebi, surprinzătoare asemănare între stilul lui Ch. Péguy și al lui Augustin; această asemănare descoperită de d. Balmuș este perfect expusă și demonstrată.

Se simte, în această meritoasă lucrare, lipsa unui index. Știu bine că alcătuirea unui index pentru un volum de stilistică nu e un lucru din cele mai ușoare, dar cred totuși că s'ar fi putut găsi un chip, dacă nu pentru înregistrarea expresiilor, măcar pentru elementele de vocabular, care, în situația dată, se regăsesc greu.

Cartea d-lui Balmuș reprezintă o muncă apreciabilă, atît pentru culegerea materialului cît și pentru interpretarea lui. Se poate spune că scopul pe care și l-a propus autorul a fost atins: cunoaștem acum exact procedeele stilistice ale lui Augustin, și pentru tot ce privește limba acestui prozator putem să ne adresăm cu toată încrederea lucrării de care ne ocupăm. Mai mult decît atîta, acest volum, care privește prin prisma unui scriitor, rînd pe rînd, toate capitolele stilisticei, poate servi, cu restricțiile făcute în ce privește vocabularul, de îndrumător pentru studiul stilisticei în general și al stilului unui autor în special.

Petre Drăgoiescu, *Limba latină pe inscripțiile din Dacia. Contribuții epigrafice*, Rîmnicul Vîlcii, 1931, pag. 65.

O nouă cercetare a limbii din inscripțiile balcanice nu se impunea cituși de puțin: aceste inscripții au fost studiate de d. O. Densusianu în *Histoire de la langue roumaine*, vol. I. și, mai de curînd, de d. A. Philippide, în *Originea Rominilor*, vol. I. Trebue să recunoaștem că aceste două studii n'au adus rezultate considerabile, dar aceasta nu din vina autorilor, ci din a subiectului: dată fiind epoca veche căreia îi aparțin inscripțiile din regiunile noastre și date fiind și condițiile de gravare a inscripțiilor, cu greu ne putem aștepta să găsim ceva deosebit de interesant în ele.

Totuși avem în față o nouă cercetare a materialului epigrafic, făcută, fără îndoială, fără cunoașterea cărții d-lui Philippide, care nu e citată nicăieri. Și această cercetare se mărginește la Dacia. De ce oare autorul exclude Moesia? Probabil din considerații străine formării limbii romîne. Dar, ca să răspundem la această întrebare, ar trebui să fim lămuriți în privința scopului urmărit la publicarea volumului. Autorul însă neglijează să ni-l explice.

Am impresia de altfel că d. Drăgoescu nu știe nici domnia-sa tocmai bine ce urmărește și nici ce fel de studiu face. Chiar de la început, la p. 5, ne vorbește de filologie, atunci cînd de fapt e vorba de linguistică. Dar, fie filologie, fie linguistică, amîndouă aceste științe cer o pregătire specială și nu admit să fie tratate numai cu cunoștințe istorice. Din tot ce s'a publicat în ultimul timp asupra latinei vulgare sau asupra limbilor romanice, d. Drăgoescu nu cunoaște nimic. D-sa se bazează numai pe autoritatea lui Corssen, Schuchardt (lucrări apărute înainte de 1870; numele ultimului autor e scris în mod consecvent Schuchard; de ce?) și pe dicționarul lui Bréal și Bailly, apărut la 1885, dar învechit încă dinainte de a fi fost publicat.

Cunoștințele autorului se vădesc din faptul că ia drept legi fonetice toate alternanțele înregistrate de Schuchardt (care a catalogat toate schimbările, fie normale, fie accidentale, pe care le-a întîlnit), din acela că socotește termenul de limbă vulgară sinonim cu acela de limbă a inscripțiilor (de ex. p. 46) sau că socotește aparținînd latinii vulgare toate alternanțele grafice, cum e cea a lui *C* cu *G* (pag. 27). D. Drăgoescu vede un nume latin în *Surus*, despre care s'a arătat în mai multe rînduri că aparține și limbii ilirice și tracei și celticei; d-sa declară cu un cuvînt grecești toate numele nelatine întîlnite în Dacia (de ex. pag. 46 și urm.), ca și cînd n'ar fi locuit acolo și Traci și Iliri și multe alte populații.

Litera grecească *eta* este scrisă *ita*, așa cum o pronunță grecii de azi, și autorul are aerul să spună că acolo unde în-

tilnim în latinește nume grecești terminate în *e*, avem de a face cu o schimbare produsă în latinește (pag. 47). La pag. 42 ni se spune că neutrul a dispărut în toate limbile romanice, cind oricine știe că el s'a păstrat în romînește. Semnele > și < sînt de mai multe ori întrebuințate pe dos. La p. 13 ni se vorbește de sfîrșitul epocei imperiale. Dar cînd s'a sfîrșit această epocă? Tot acolo autorul se împotmolește de tot în problemele de cantitate și de timbru. (De unde concluzia că al doilea *e* din *descendisse* e lung? Afirmație gratuită.)

La pag. 20 ni se spune că de fapt „*eu* nu este un diftong, pentru că *eu*, ca diftong, încetase de a exista din latina preliterară, transformîndu-se în *ou*..." Dar ce împiedica apariția unui nou diftong *eu*, în cuvinte străine sau chiar, în anumite împrejurări, în cele latine? Și cum să credem că *eu* nu era diftong, cînd în versuri contează ca o singură silabă?

N'am citat decît o mică parte din enormitățile întîlnite în decursul celor 65 de pagini, dar și atîta cît am citat poate părea prea mult. Cînd dai peste o lucrare fără nici o valoare, te poți mulțumi numai s'o indici în două cuvinte. La noi însă au început să apară, de un timp încoace, tot felul de volume fără nici un merit, dar cu destule pretenții. De aceia cred că nu e inutil să atragi din cînd în cînd atenția că, pentru a face lucrări de știință, nu e destul să ai bunăvoință și o tipografie la îndemînă.

Al. Graur

Revista Revistelor

Despre mistica democratică

Mai ales astăzi, cînd se poate vorbi cu drept cuvînt de o criză a ideii democratice, este pe deplin îndreptățită o întrebare, referitoare la natura intimă a acestei idei, adică la legătura ei cu realitatea și firea lucrurilor, și anume: Comportă democrația o credință religioasă ?

Dacă vom arunca o privire, superficială asupra istoriei recente a omenirii, răspunsul nu va putea fi decît negativ. Anticlericalismul, religiunea, laicismul caracterizează tot mai accentuat viața societăților de astăzi, în special a celor europene și mai cu samă a Franței, țară prin excelență catolică, pe care nu au putut-o învinge curentele protestante timp de secole, dar pe care o birue tot mai mult democrația izvorîtă din ideile raționaliste ale Marii Revoluții.

Și totuși chestunea nu este așa de simplă. Dacă privim mai adînc și mai departe de timpurile noastre, vom vedea că au existat democrații religioase ca și democrații de drept divin. Toate regimurile au căutat prin comunicări supraomenești să se impună respectului oamenilor. Dacă, prin urmare, pentru teoreticienii absolutismului, monarhul era unsul Domnului, pentru fondatorii primelor regimuri populare vocea poporului era într'adevăr vocea lui Dumnezeu. În jurul nostru, în Statele-Unite, în Elveția, viața publică se scaldă încă într'o religiozitate comună țărilor protestante. Puritanii celor două lumi vor să-și impună dominația lor în numele lui Dumnezeu și al Bibliei și pentru salvarea noastră.

Să mergem mai departe. Să nu ne încredem în aparențe nici pentru Franța. Cine știe dacă subt cele mai furioase diatribe antireligioase nu subsistă o mentalitate mistică? Dogmele Republicii, libertatea, egalitatea — mai ales egalitatea — fraternitatea nu sînt ele în fond de esență teologică? Nu trebue să vedem în ele, nu fapte de experiență, dar aspirațiuni pasionale care nu se pot justifica în rațiune și nu au altă origine decît credința într'o Ființă Supremă, Tatăl infinit de bun al tuturor oamenilor? Nu astfel le-au înțeles ideologii care sînt părinții spirituali ai democrației noastre și în special Jean Jacques Rousseau? Această stare de spirit mistică nu e încă curentă la strămoșii din 48? Astfel se adună obiecțiunile care tind a stabili că, cel puțin până spre deceniul al optulea al secolului trecut, democrația chiar franceză, a trăit destul de bine cu ideia religioasă. Ea a combătut catolicismul, care-și legase cauza de aceia a monarhiei absolute — tronul și altarul — dar ea derivă dintr'o religiune mai pură. Și vedem astăzi pe democrații creștini îmbinînd credința democratică cu însăși credința catolică.

Cu cît aprofundăm mai mult a-

ceastă analiză cu atît mai mult ne convingem că ideia religioasă, mistică, in sensul ei larg, filosofic, nu a încetat de a sta la baza concepţiilor democratice, după cum a fost totdeauna terenul ce a sprijinit alte regimuri. Explicaţia acestui fapt o avem in natura omului „fiinţă religioasă" prin excelenţă, dar şi in ideia însăşi a democraţiei, care işi are o definiţie complectă încă dela Pericles: „Caracteristica unui guvern democratic este de a căuta realizarea binelui comun şi nu interesul unei clase de privilegiaţi şi de a nu admite alte distincţiuni sociale decît acelea pe care le conferă meritul, ceiace permite libera recrutare a elitei în toate clasele de cetăţeni". Asupra unei astfel de definiţii pot cădea de acord şi cetăţenii Atenei şi discipolii lui Crist şi admiratorii Declaraţiunii drepturilor omului.

Este adevărat că, in statul de astăzi, guvernul democratic, ca urmare a unei capacităţi insuficiente a poporului suveran, apare mai curînd ca o domnie a cantităţii decît una a calităţii. D. Rougier în cartea sa „La mystique démocratique" (Flammarion, 1930) spune cu drept cuvînt că adevăraţii sacrificaţi ai regimului nu sînt sau nu mai sînt clasele muncitoreşti, pentrucă organizaţiuni solide le pun in măsură să reziste puternicilor banului; „intelectualii" dezarmaţi şi reorganizaţi sînt aceia care nu-şi mai pot apăra valorile spiritului. Pentru a reabilita aceste elite, pentru a reclama inteligenţele speculative, toţi aceia pe care îi alarmează criza prezentă, ar trebui să-şi unească eforturile.

Dar in ce sens se va orienta efortul acestor elite? Două atitudini sînt posibile pentru ele şi de ele depinde şansa lor de a supravieţui în societăţile contemporane. Sau, asemeni „clercilor" de altădată, ei vor respinge cu dispreţ civilizaţia industrială şi democratică, condamnînd-o ca ceva contagiat de materialism şi „cantitate" şi izolîndu-se pe culmile „calităţii" spirituale şi transcedentale. Sau dimpotrivă, in loc de a arunca anatema asupra vieţii reale, a ştiinţei experimentale, activităţii laborioase şi democraţiei, vor căuta să arunce un pod dela un capăt la celalt, menit să spiritualizeze şi să intelectualizeze democraţia în criză, salvînd-o astfel de pierzanie.

Dacă există o „mistică democratică", pe deplin omenească şi totuşi spiritualizată, ca trebue căutată în această direcţie. Intrucît priveşte chestiunea dacă ea îşi merită într'adevăr acest nume, nu vom discuta. Inţelegerea însăşi a lucrurilor este îndeajuns de grea, ca să mai discutăm asupra vorbelor.

(Georges Guy-Grand: *Mercure de France,* 15 Novembre 1930).

*

Fantasticul social

Dacă vrei să te orientezi în mod inteligent în domeniul literaturii sentimentale, e necesar să nu te laşi condus cituşi de puţin de tot ceiace criticii literari au scris asupra acestui subiect. Trebue să se înţeleagă odată că din punct de vedere sentimental, opiniunea unui critic nu e decît o opinie printre mii de opinii. Ea nu-şi are valoare decît în măsura curtoaziei şi eleganţei criticului in aplicarea propriilor sale idei. Bine înţeles cartea discutată pierde îndată orice raport cu discuţia pe care o provoacă. In general, o carte născută dintro' carte, sau dintr'o tradiţie impusă de cărţi, aparţine criticului al cărui rol constă în a măsura o operă cu un etalon pe care îl respectă el. Cînd o operă e făurită, in afară de orice literatură, de un conflict sau de un acord între personalitatea scriitorului şi elementele însăşi care compun decorul şi principiile emoţiunii sale, criticul nu poate să scrie decît: înţeleg sau nu înţeleg.

Cînd criticii literari se vor fi pătruns de ideia că nu e dezonorant de a nu înţelege o operă de imaginaţie, ei vor putea poate să obţină asupra lectorului, adică asupra acelui ce citeşte cărţile, o oarecare autoritate. Cea mai mare parte din cetitorii criticilor literari nu cetesc cărţile despre care le vorbeşte criticul. Ei încearcă să se

asocieze, şi cîteodată cu plăcere, cu opiniunile criticului, a cărui cultură, imaginaţiune şi sentimentalitate îi plac.

Pentru aceste cîteva motive care nu sînt definitive, această manieră de romantism social, care dă timpului nostru o coloraţiune specială, nu reţine cituşi de puţin atenţiunea campionilor ablativului absolut. Cea mai mare parte, oameni cinstiţi şi 'n mod cinstit instruiţi, nu ajung să distingă elementele mai mult populare, decît literare ale acestui fantastic social. Aceştia sînt cei mai bine dotaţi. Alţii dimpotrivă fac sforţări lăudabile de a aplica măsurile lor tradiţionale. Ei aparţin categoriei care măsoară stofa cu un decalitru. Această neînţelegere este — să sperăm — o neînţelegere provizorie. O formă literară excepţională pare să fie dominată de epocă. Ea este mai mult instructivă decît educată cu ajutorul legilor şcolare ale învăţămîntului primar, primar superior, secundar şi superior. Cînd toate elementele fantasticului social, ale aventurii sociale şi romantismului social se vor fi sprijinit pe mai multe cîmpuri de luptă, arta literară va redeveni o expresie foarte pură a gîndirii naţionale, o gîndire supusă unor discipline severe şi plăcute.

Pentru moment cele mai frumoase raţionamente care se sprijină pe mai multe secole de luciditate şi dezinvoltură universitară cedează în faţa neîncrederii. Neîncredere născută din războiu, care ne face să luăm în răspăr statisticele, previziunile ilustrate şi afirmaţiunile „bazate pe fapte". Romantismul social din 1930 de pildă, este născut in 1914. Este cea mai colorată expresiune literară a neîncrederii ce o desfăşoară în fiecare zi un film, ale cărui imagini sînt incomparabile.

Din această cauză, dacă arta cinematografică s'ar mulţumi să fie plastică şi sonoră fără a adăoga cuvinte inutile imaginilor pe care le provoacă şi care sînt bune mijloace de exprimare ale misterelor sociale ale epocii, arta cinematografică ar fi arta expresionistă a acestui timp. Sîntem departe de reuşită. Filmul vorbitor e ca o atitudine de triumf a stupidităţii deslănţuite după ce timp de cîţiva ani a fost ţinută în vas închis, mulţumită unor influenţe dealtfel pur mondene ale literaturii, picturii, arhitecturii, muzicii şi ale sculpturii, se înţelege de avangardă.

Filmul vorbitor este revanşa mediocrităţii tradiţionale împotriva uzanţelor mondene impuse de artişti. Pentru cîtva timp cinematograful nu mai este discutabil. Eseul romanţat sau romanul mai mult sau mai puţin poetic devin deci cele mai bune mijloace de expresie ale acelei nelinişti şi ale acelei neîncrederi care ne inspiră şi care dau peisajelor şi oamenilor o însemnare plină de tîlcuri şi complicaţii.

Dacă admitem, după ce am trăit-o în fapt, că o pădurice ascunde o mitralieră, această pădurice, îmbogăţindu-se cu o imagine pierde puţin din tradiţiunile sale bucolice.

Dacă cîmpia este semănată cu rămăşiţele ultimului războiu, atunci şi oraşele sînt populate de aparenţe, sau fantome care nu sînt creaţiunile unei imaginaţiuni educate, cu ajutorul principiilor pitoreşti, ale romantismului, aşa cum în 1830 era plăcut să-l simţi între Mayence şi Boccharoch. Atunci era vorba de a ţi se inspira frică. Diavolul şi vechile istorii cu mandragore au apărut din nou — dată fiind lipsa unor lucruri mai bune. Acest romantism literar farmecă pe cetitorii îndrăgostiţi de fantastic în felul vechilor „istorii de veghe" care nu au încetat încă de a se impune nopţilor de iarnă in anumite ţări totdeauna supuse creaţiunilor de miez de noapte.

Diavolul, minunat de omenesc, dela marile procese ale Tribunalului Sîngelui şi raportajele faimoase ale lui Boquet, del Rio, Bodin şi Pierre de Lancre, işi împrumută aparenţe nouă, care se adaogă fără greutate la spectacole, la bucuriile sau dezesperările vieţii populare în ora cînd imaginaţia şi sîngele oamenilor lucrează în mod febril, în afară de orice control.

Aceasta este cauza care face ca

strada, de exemplu, să se arate infinit mai bogată în ipoteze variate decît aventura deșartă a vechilor nume geografice care atrăgeau pe aventurieri cum un pol atrage acul magnetic.

In prezent aventura geografică nu mai excită imaginațiunea. Marile nume care invită la călătorii și-au pierdut aureola. Aventura este în om, care o poartă în sine, ca o mică lumină, care poate să lumineze dezordinea înspăimîntătoare în care fiecare caută să-și ascundă gologanii săi.

Domnul John care cumpărase sufletul lui Pierre Schlemihl este pentru noi războiul care a cumpărat sufletele și care întinde asupra lumii decoruri de o necurățenie curioasă. Aceste decoruri nu aparțin cîmpurilor de bătălie ci vicleniilor de dinapoia frontului, vanității oamenilor dela adăpost, cruzimii clandestine a tribunalelor de războiu. Orașele mai posedă încă, la anumite ore, istorii de acestea,totdeauna prost explicate. Rezultă din ele că nimic nu garantează valoarea sîngelui uman. Forțele obscure forfotesc întotdeauna acolo în umbră, și fie ele militare, civile reacționare sau revoluționare, fiecare dintre noi simte în mod confuz că și unele și altele, pentru motive diferite, dar toate, pot să ne conducă la spînzurătoare, eșafod sau stîlp, unde cei împușcați se prăbușesc în lanțuri.

La anumite ore de noapte, cînd întreaga Europă se amestecă, îți pierzi încrederea în destinul tău. Din această neliniște naște o viziune fantastică a orelor, zilelor și-a oamenilor aruncați în lumina acestor ore și zile. Unii își ciulesc urechia și li se pare că aud clopotul de alarmă; dar cei mai mulți îndeplinesc gesturile regulate ale muncii în mijlocul acestei confusiuni de fantome agresive, care rezistă cu inteligență explicațiunilor profesioniștilor explicării.

Arta literară care devine cîteodată expresiunea cea mai contagioasă a conștiinței umane, dezvăluie această neliniște aproape zilnică.

După calitatea și tendințele imaginațiunii, fantasticul social se dezvălue și dispare. Rude celebre îi dau un ajutor irezistibil: aceștia sînt discul, filmul și cîteva unde care în mod brusc învăluie locuințele construite în jurul unui post de T. F. F. Vocea, imaginea și distanțele înlăturate se confundă cu scopul de a sili arta să gîndească în mod armonios și să scrie.

Neliniștea timpului nostru este mai mult literară decît reală. Scopul, care este moartea, nu și-a restrîns niciodată limitele și tot ceiace se poate spune sau scrie nu schimbă nimic din acest trist rezultat al efortului individual.

Omenirea care merge din ce în ce mai repede către un destin pe care noi îl ignorăm, va cunoaște apoteoze întunecate.

Știința pusă în serviciul războiului a reînoit fața diavolului. Catastrofele artificiale trebue să țină cont de autoritatea sgîrie-norilor. Lumea proectoarelor dezvăluĕ în mod abominabil viața larvară a nopții. Un comunism lent și perfid asociază în fiecare zi oamenii a căror imaginațiune e prea fecundă. Discul, filmul și T. F. F. multiplică puterile de imaginație cele mai vulgare.

Fiecare știe să citească între rînduri. Adică fiecare știe să descopere un reflex al propriei sale neliniști dinapoia unui paravan de copaci, în fața unei răscruci, la colțul unei străzi, dinapoia unei uși prost închise. Sînt minute cînd lumea își oprește respirația pentru a asculta. Fantasticul social nu e decît o interpretare mai mult sau mai puțin ingenioasă a acestei imagini destul de complicate.

(Pierre Mac Orlan: *La Revue des Vivants*, Novembre 1930).

*

Anti-istoricismul

Aproape la toate popoarele Europei, se poate urmări astăzi în diversele sfere ale vieții intelectuale și artistice, morale și politice, un fel de decadență a *sentimentului istoric*, sau chiar o atitudine *anti-istorică*. Această decadență și acest anti-istoricism se pot

urmări subt două forme, opuse și totuși izvorîte dintr'o origine comună, aceia a negării trecutului, a abolirii calorii învățămintelor lui, a legăturii intime ce există între fapte în succesiunea lor.

Prima formă o putem obține dacă extindem asupra diverselor aspecte ale vieții omenirii, noțiunea cunoscută în literatură și artă subt numele de „futurism". Intr'adevăr, acesta idolatrizează un viitor fără trecut, un mers înainte prin sărituri, o voință arbitrară, o ardoare care, pentru a se menține impetuoasă, devine oarbă; adoră forța pentru forță, fapta pentru faptă, noul pentru nou, viața pentru viață; nu-i pasă de menținerea legăturii cu trecutul, pentrucă nu caută să fie o viață concretă și determinată, ci vrea să fie o viață abstractă sau pură vitalitate. De aici nerăbdarea, antipatia, dispretul, pentru tradiția istorică care la futuriștii literați s'a manifestat prin chemările la distrugerea muzeelor și arderea bibliotecilor și arhivelor, iar la futuriștii practici și politici se arată prin indiferența și lipsa de respect nu numai pentru memoria celor ce au clădit edificiul de astăzi al umanității, dar chiar față de predecesorii imediați: bunici și părinți.

Al doilea fel de anti-istoricism înlătură din ideia însăși a istoriei domnia relativului și a contingentului, a mobilului și a diversului, a variatului și a individualului și aspiră către un absolut, un întreg, un unic, care să iasă din cadrul istoriei, să se ridice deasupra istoricismului. Acest fel de anti-istoricism își creează un ideal în reguli care să suprime inițiativa individuală și, odată cu aceasta, concurența rivalitatea, lupta, creînd forme nouă economice, sociale și de stat, îndeplinind un fel de restaurare, care prin ea însăși este o negațiune flagrantă a istoriei. In literatură și artă această concepție se reflectează prin sforțări de revenire la clasicismul genurilor fixe, al modelelor și al academiilor, adică la o stare a istoriei literare și artistice, care înțeleasă în acest chip, e pe deplin falsificată; sau prin rețete moderniste de fabricare a capodoperelor de poezie și artă, fără nevoie de inspirație sau geniu personal.

Fiindcă amândouă aceste forme de negare ale istoriei, au — după cum s'a spus mai sus — originea comună în lepădarea ideii istoricității și se deosebesc numai în ceiace privește concepția operei de îndeplinit (pentru una anarhică, pentru cealaltă în mod autoritar disciplinată), ce-i incumbă omului, nu trebue să ne mire faptul că din cînd în cînd anarhicii se transformă în autoritari, futuriștii în clasici și academicieni, negatorii vieții divine a istoriei în catolici, desfrînații și dezordonații în restauratori, demagogii în jandarmi și polițiști; sau invers adepții absolutului, al întregului, ai unicului, sătui de imobilitatea în care se opriseră, se ridică în contra lor înșile și intră în dansul bacanal al futurismului literar, politic și moral. Sînt conversiuni și reconversiuni pe care le putem observa zilnic, împreună cu oamenii care reprezintă tipul prim sau al doilea al negatorilor ideii istoricității.

Problema care se pune acuma pentru acel ce caută să pătrundă înțelesul trecutului recent care se numește prezent, este: dacă anti-istoricismul, descris mai sus, are sau nu un conținut pozitiv, dacă în îmbinările de extravaganțe și absurdități rezidă o sămînță de adevărat și bun, dacă în dărîmările și distrugerile lui, lucrează în acelaș timp un spirit constructiv și se prepară sau stă în fața noastră, fără ca noi să ne fi dat sama de ea, o nouă spiritualitate. Răspunsul îl avem de îndată ce ținem sama de faptul că în loc de o concepțiune unitară, se regăsește în anti-istoricism o împărțire în două concepții opuse, care nu stau în mod sigur pe locul lor, ci se îmbină și trec una peste alta, asemănîndu-se și deosebindu-se în acelaș timp; lucru care este totdeauna un grav indiciu de nulitate logică. Căci ce e într'adevăr prima din aceste concepțiuni, aceia a formaliștilor energiei, ai partizanilor vieții pentru viață, ai viitorului fără trecut,

ai faptei fără ideal, dacă nu poziţiunea cunoscută şi condamnată în filosofie, în fenomenologia erorii, cu numele de *iraţionalism*, negaţiunea valorilor spirituale? Şi ce este a doua, aceia care predică construirea şi reconstruirea vieţii umane, desfăcînd-o de viaţa însăşi, care este istorie, impunerea unui ritm al vieţii de sus, o regulă, care în loc să fie creată de om ca instrument pentru sine, trebue ea să creeze pe om; ce este aceasta dacă nu poziţiunea condamnată în filosofie a *raţionalismului abstract*, care nu neagă direct valorile spirituale, dar le materializează şi făcîndu-le trancendente, le face inerte?

Şi totuşi doar sub aceste formule filosofice se ascunde o realitate, lupte concrete şi materiale, se mişcă *dramatis persoane* ale celor mai nouă lupte politice, ca acelea dintre imperialism şi naţionalism, socialism marxist, statalism, care se împodobeşte cu titlul de etic, reinălţarea catolică şi clericală, etc. Tot ce există îşi are o raţiune şi dacă nu putem găsi un conţinut formulelor discutate, trebue cel puţin să găsim cauzele, care au făcut ca aceste forme goale şi eronate să ocupe un cîmp atît de vast în zilele noastre. Răspunsul la aceastã de-a doua problemă îl găsim parcurgînd istoria şi în special aceia a secolului al 19-lea, care nu ne-a dat nici un ideal nou pe lîngă cel pus de revoluţia franceză, iar spre zilele noastre, în ultimele decenii premergătoare războiului mondial, a avut de parcurs acele greutăţi şi piedici, care au provocat izbucnirea lui, întărind în acelaşi timp elementele de reacţiune împotriva unei perioade critice din istoria omenirii. Anti-istorismul de astăzi nu este deci un simbol negativ al unei noi sănătăţi, ci rezultatul unei sărăciri mintale, slăbiri morale, a unui eretism, disperări, nevroze, şi în general, al unei neputinţe de a învinge cu răbdare şi constanţă urgia vremii. Acestea sînt faptele care au adus decăderea sentimentului istoricităţii, sau privind lucrurile în expresiunea lor reală — ordinea liberală, aceia care reprezintă însăşi istoria — lupta omenirii pentru libertate.

Această criză nu poate să anihileze istoricismul adică civilizaţiunea şi cultura, valoarea care ne este încredinţată şi pe care avem datoria s'o apărăm, s'o întărim şi s'o amplificăm: istoricismul, nod al trecutului cu viitorul, garanţia seriozităţii noului ce se naşte, hulit ca şi libertatea, dar care, întocmai ca şi aceasta, are o raţiune ce învinge totdeauna pe cei ce se ridică împotriva lui. Acela care îşi deschide inima sentimentului istoric nu mai e singur, ci legat de viaţa universului, frate şi fiu şi tovarăş al spiritelor care au mai lucrat pe pămînt şi trăesc în opera ce-au săvîrşit-o, apostoli şi martiri, genii creatoare de frumuseţă şi adevăr, umila omenire bună care a răspîndit balsamul bunătăţii şi a păstrat bunătatea umană; cătră toţi aceştia se îndreaptă el şi dela ei îi vine sprijinul în lucrările şi munca lui şi în mijlocul lor aspiră să se odihnească, vărsîndu-şi opera în opera lor.

(Benedetto Croce: *La Critica*, 20 Novembre 1930).

Tabla de materie

a

VOLUMULUI LXXXIV

(Anul XXII. Numerele 11 şi 12)

I. Literatură

II. Studii. — Articole. — Scrisori din ţară şi din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor